Digitized by Google

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

DEC 28 1987

7-8
1987

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašković, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Bašković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 3.600 dinara. Za inostranstvo 7.200 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Stampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXX
1987 Broj 7—8

Sadržaj

Marko Orlandić
Ostvarivanje stavova SKJ o razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu i dalji zadaci 3

Stanko Stojčević
Socijalističko samoupravljanje je jedini naš historijski put 23

Sergej Krajger
Dugoročni program ekonomske stabilizacije u svetlu aktuelnih problema društveno-ekonomskog razvoja 37

Šta menjati u ZUR-u

Milija Komatina
Mogu li se i kako usaglasiti principi samostalnosti i jedinstva 56

Inga Kraljević
Problem odgovornosti za ostvarivanje društvenog vlasništva i izmjene i dopune ZUR-a 65

Dragutin Marsenić
Realnosti dati prioritet nad vizijama 74

Dobrica Sarić
Brže ispravljati greške 86

Mijat Šuković
Ne bilo kakve, već kvalitetne promene 97

Ljubomir Madžar
Promene ZUR-a kao komponenta institucionalnog prilagođavanja jugoslovenske privrede 118

Miodrag Zečević
Blokiran društveni sistem 132

Ivica Prga
Od krize do realnog društva rada 138

Đorđi Caca
Zašto ne funkcioniše sistem odgovornosti 144

Komentari

Mirko Arsić
Poverenje koje treba da se potvrdi u praksi 151

Godišnjice

Dobrosav Bjeletić
Aktuelnost Gramšijeve koncepcije komunističke avangarde i društvene hegemonije radničke klase 156

Prikazi 177

Digitized by Google

Содержание

Марко Орландич
Реализация позиций СКЮ по вопросам о развитии социалистического самоуправления, братства и единства и общности на Косове и дальнейшие задачи 3

Станко Стойчевич
Социалистическое самоуправление — единый наш исторический путь 23

Сергей Крайгер
Долгосрочная программа экономической стабилизации в свете актуальных проблем социально-экономического развития 37

Что менять в Законе об объединенном труде

Милия Коматина
Возможно ли и каким образом согласовать принципы самостоятельности и единства 56

Инга Кралевич
Проблема ответственности за реализацию общественной собственности и изменения и дополнения в Законе об объединенном труде 65

Драгутин Марсенич
Обеспечить преимущество реальности над виденіями 74

Добрица Сарич
Быстрее исправлять ошибки 86

Мият Шукович
Не какие-либо, а качественные перемени 97

Любомир Маджар
Перемены в ЗОТ как компоненти институционального приспосабливания югославского хозяйства 118

Миодраг Зечевич
Общественная система под блокадой 132

Ивица Прга
От кризиса к реальному обществу труда 138

Дъордъи Цаца
Почему не функционирует система ответственности 144

Коментарии

Мирко Арсич
Доверие, которое следует подтвердить на практике 151

Годовщины

Добросав Бъелетич
Актуальность концепции Грамши о коммунистическом авангарде и общественно гегемонии рабочего класса 156

Рецензии 177

Contents

Marko Orlandić
Implementation of the Positions of the League of Communists of Yugoslavia Regarding the Development of Socialist Self-management, Brother-hood and Unity and Togetherness in Kosovo, and Further Tasks 3

Stanko Stojčević
Socialist Self-management is our Only Historical Road 23

Sergej Krajgher
The Long-term Economic Stabilization Programme in the Light of the Current Problems of Socio-economic Development 37

What to Change in the Associated Labour Act

Milija Komatina
Can the Principles of Autonomy and Unity Be Coordinated and How 56

Inga Kraljević
The Problem of Responsibility for the Realization of Social Ownership and Amendments in the Associated Labour Act 65

Dragutin Marsenić
Priority Should Be Given to Reality over Visions 74

Dobrica Sarić
Errors Should Be Rectified More Quickly 86

Mijat Šuković
Not any Sort of Changes, but Only Qualitative Ones 97

Ljubomir Madžar
Changes in the Associated Labour Act as Components of Institutional Adjustement in Yugoslavia's Industry 118

Miodrag Zečević
The Social System Blocked 132

Ivica Prga
From Crisis to a Real Society of Labour 138

Djordji Caca
Why Does the System of Responsibility not Function 144

Commentaries

Mirko Arsić
Confidence Which Should Be Confirmed in Practice 151

Anniversaries

Dobrosav Bjeletić
The Currency of Gramsci's Concept of the Communist Avant-garde and Social Hegemony of the Working Class 156

Book Reviews 177

Digitized by Google

Marko Orlandić

Ostvarivanje stavova SKJ o razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu i dalji zadaci*

Već duže vrijeme suočeni smo s veoma nepovoljnom situacijom na Kosovu, izazvanom kontrarevolucionarnim nasrtanjem albanskih nacionalista i separatista i njenim idejno-političkim i drugim posljedicama, naročito u međunacionalnim odnosima. I pored brojnih aktivnosti i mjera Saveza komunista i drugih socijalističkih snaga, ukupna situacija u Pokrajini je i dalje teška, a po nekim pitanjima se i pogoršava, što ozbiljno ugrožava stabilnost Jugoslavije i izaziva nezadovoljstvo i zabrinutost najšire jugoslovenske javnosti.

Sve je to nametnulo potrebu da Centralni komitet SKJ kritički i svestrano ocijeni šta su razlozi nepovoljnim tendencijama i zašto se ne ostvaruje politika Saveza komunista, utvrđena Političkom platformom za akciju SKJ u razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu, Rezolucijom XIII kongresa i zaključcima najviših državnih i partijskih organa. Ovo tim prije što su se, kao što je poznato, javile i razlike u ocijeni stanja i pojedinih događaja, koje su se ispoljile i na Sedmoj sjednici Centralnog komiteta SKJ.

U pripremama za ovu sjednicu došlo je do izražaja nastojanje za još veću dramatizaciju ionako teške kosovske situacije i

* Uvodno izlaganje na 9. sjednici CK SKJ 26. 6. 1987.

Digitized by Google

stvaranje jedne napete i revanšističke atmosfere. S druge strane, bili su uočljivi i pritisci u cilju razvodnjavanja i ublažavanja ocjene stanja, a time i rasplinjavanja i slabljenja cjelokupne akcije Saveza komunista i drugih subjektivnih snaga na sprovođenju utvrđene politike. Kao da nije svuda i na pravi način izvučena pouka iz nedavne prošlosti o tome da nas je, pored ostalog, prikrivanje istine i friziranje ocjena o političkoj situaciji upravo i dovelo u ovo stanje na Kosovu. Još se svuda ne shvata da bez realne ocjene stanja nema i ne može ni biti prave, jedinstvene, cjelovite i efikasne akcije.

Postupajući po zaključku Sedme sjednice Centralnog komiteta, Predsjedništvo je, iako suočeno s veoma kratkim rokom, nastojalo da cjelovito sagleda i ocijeni najnovije stanje, tendencije i rezultate dosadašnjih aktivnosti na stabilizovanju prilika na Kosovu i, s tim u vezi, utvrdi predloge stavova i konkretne zadatke koji neće ostavljati prostora za dalja odugovlačenja, kompromise i kolebanja, u cilju radikalnog zaokreta u aktivnostima na svim nivoima u ostvarivanju utvrđene politike.

I

Od izbijanja kontrarevolucionarnih događaja na Kosovu 1981. godine do danas bila je pokrenuta široka aktivnost Saveza komunista i drugih subjektivnih snaga, naročito u SAP Kosovo i SR Srbiji, na stabilizovanju stanja u ovoj Pokrajini.

To je doprinijelo da se suzbiju najekstremniji oblici djelovanja albanskog nacionalizma i seperatizma, razotkriju i razbiju brojne ilegalne neprijateljske organizacije i grupe, otpočne s konsolidacijom Saveza komunista i drugih subjektivnih snaga, kao i s idejno-političkom diferencijacijom i kadrovskom obnovom, naročito u prošloj godini. U toku su aktivnosti na osposobljavanju pravosudnih, državnih i drugih organa da efikasnije obavljaju svoje funkcije. Otpočeo je i proces šireg ekonomskog otvaranja i povezivanja udruženog rada Kosova s udruženim radom Srbije i cijele zemlje. O svim tim i drugim preduzetim mjerama i rezultatima data je potpunija ocjena u analitičkom materijalu i predlogu zaključaka koji su vam dostavljeni za ovu sjednicu.

Ne predviđajući, niti potcjenjujući aktivnosti, programe, mjere i postignute rezultate, realna analiza stanja pokazuje da sve to što je do sada urađeno još nije dovelo do bitnih kvalitetnih pozitivnih promjena na stabilizovanju stanja. Očigledno da svi zajedno u Jugoslaviji — jer se to tiče svih — treba da učinimo mnogo više napora u skladu s težinom situacije. Više zaista nije toliko primarno kakve smo sve programe i stavove donosili, koliko smo i kako o tome raspravljali, već koliko doprinosimo mijenjanju stanja.

Činjenice upućuju na zaključak da se politika SKJ ne ostvaruje dosljedno i cjelovito upravo u bitnim ciljevima, utvrđenim

Digitized by Google

Platformom i kongresnom rezolucijom o otklanjanju uzroka i posljedica kontrarevolucionarne aktivnosti. Iseljavanje Srba i Crnogoraca se nastavlja nesmanjenim intenzitetom, pogoršava se stanje u međunacionalnim odnosima, ne ostvaruje politika najbržeg ekonomskog razvoja Kosova, a ekonomsko-socijalna situacija dalje zaoštrava.

Dugotrajno djelovanje albanskog nacionalizma i separatizma izaziva sve dublje poremećaje u međunacionalnim odnosima. Toj situaciji moramo otvoreno pogledati u oči. Ako nijesmo uspjeli savladati pritiske albanskih nacionalista koji Srbe i Crnogorce tjeraju sa njihovih ognjišta, ako nam realno prijeti postepeno ostvarivanje njihovog glavnog cilja — etnički čisto Kosovo — onda moramo shvatiti zašto dolazi do tako velikog nezadovoljstva, nespokojstva, sve oštrijih reagovanja ljudi, do širih pojava nepovjerenja među narodima i narodnostima i do nacionalnog podvajanja i podozrenja, čak i među komunistima. Riječ je o stvorenoj atmosferi nesigurnosti, pojavama neravnopravnosti i ugroženosti pripadnika srpskog i crnogorskog naroda na Kosovu, kao posljedice permanentnog kontrarevolucionarnog djelovanja albanskih nacionalista i separatista, birokratskog, i neodgovornog odnosa pojedinih organa pema opravdanim zahtjevima i žalbama građana i zaštiti od svih oblika pritisaka i ugrožavanja njihovih sloboda, prava i bezbjednosti. Skupovi u Kosovu Polju, masovni protesti, peticije i žalbe najvišim organima, sve to rječito potvrđuju. Pojedine ocjene da su ti skupovi djelo srpskih nacionalista i destruktivnih snaga — nijesu tačne. One su unijele dodatnu nervozu, a time i političku štetu u kosovskoj sredini i šire. To, razumije se, ne znači da treba previđati i potcijeniti sva ona nastojanja i neprihvatljiva istupanja pojedinaca, ne samo na ovim skupovima, sa nacionalističkih ili drugih pozicija koje su suprotne politici bratstva i jedinstva, nacionalne ravnopravnosti i zajedništva.

U uslovima kada se gubi osjećaj sigurnosti i narušenih međunacionalnih odnosa, prisutne su i tendencije samoorganizovanja građana na nacionalnoj osnovi. Ovakva atmosfera prerasta u svojevrstan vid stanja duha i svijesti na Kosovu, s opasnošću suočavanja s još ozbiljnijim konfliktnim situacijama.

Najtragičnija i društveno-istorijski najteža posljedica takve situacije jeste nesmanjeni intenzitet iseljavanja Srba i Crnogoraca. Glavni mu je uzrok pritisak albanskog nacionalizma i separatizma i atmosfera koju stvara na Kosovu. U pitanju su različite prijetnje, šikaniranja, podjele na nacionalnoj osnovi, naročito među mladima, pojave nacionalne neravnopravnosti u jeziku, i sl. Parolama, raznim pamfletima, nasrtajima na imovinu i lični integritet građana srpske i crnogorske nacionalnosti, vrši se pritisak za njihovo iseljavanje. Nijesu rijetki ni pritisci i na same Albance kada pokušavaju da štite Srbe i Crnogorce od bilo kojeg oblika nasilja i nepravdi. Broj srpskog i crnogorskog stanovništva se stalno smanjuje, kako po broju, tako i po udjelu u ukupnom

Digitized by Google

stanovništvu, što znači da tendencije idu ka ostvarivanju kontrarevolucionarnih ciljeva o etnički čistom Kosovu. Aktivnosti za povratak iseljenih, i pored početnih pozitivnih tendencija, u takvim uslovima ne daju očekivane rezultate. Nastavljanje iseljavanja pod pritiskom i poremećeni međunacionalni odnosi prerasli su u centralni politički problem savremene kosovske i jugoslovenske stvarnosti, sa realno mogućim posljedicama i na istorijsku perspektivu Jugoslavije.

Kontrarevolucionarne snage izmijenile su metode svoga djelovanja. Umjesto javnih demonstracija i izlaska na ulice, sve više primjenjuju različite oblike ilegalnog organizovanja i akcija, kako na Kosovu, tako i drugim djelovima zemlje, pa i u JNA. Njihovo ilegalno organizovanje i aktivnost podstiče se i iz inostranstva, gdje imaju i organizovanu mrežu. Iako su snagama kontrarevolucije zadati snažni udarci, njihovo djelovanje još nije onemogućeno, niti su još otkriveni njeni centri. Sve to neposredno ugrožava i bezbjednost cijele zemlje.

Nijesu otklonjene ni brojne pojave kršenja ustavnosti i zakonitosti, koje na Kosovu, zbog narušenih međunacionalnih odnosa, imaju veliku političku težinu, utoliko više što su raznoraznim pritiscima izloženi, prije svega Srbi i Crnogorci. Na to rječito ukazuju brojni primjeri, veliki broj predstavki i žalbi građana koje se sporo ili uopšte ne rješavaju. Sve to govori o još prisutnim otporima, birokratskoj okoštalosti, neodgovornosti, neorganizovanosti, ali i o nedovoljnoj osposobljenosti nadležnih organa da efikasno ostvaruju svoje funkcije. Zato se moraju mnogo odlučnije prevladavati otpori, oportunizam, nerad, neodgovornost i činovnički odnos organa i pojedinaca prema građanima, obezbijediti efikasnija društvena kontrola nad njihovim radom i znatno veća saradnja između odgovarajućih državnih i drugih nadležnih organa u SAP Kosovo, SR Srbiji i Jugoslaviji, uključujući i njihov zajednički rad po svim pitanjima gdje je to potrebno. To je od prvorazrednog značaja za smirivanje zaoštrene atmosfere, vraćanja povjerenja u organe i kadrove i za prevladavanje sve nepovoljnijeg stanja u međunacionalnim odnosima na Kosovu.

Tešku situaciju na Kosovu nastoje da iskoriste razne antisocijalističke snage, u prvom redu one koje djeluju s pozicija srpskog, crnogorskog i makedonskog, ali i drugih nacionalizama. Širenjem glasina, političkih intriga i manipulacijama nevoljama i opravdanom gorčinom ljudi nastoje da što više podstiču atmosferu nesigurnosti Srba i Crnogoraca, da razviju podozrenje i mržnju prema albanskoj narodnosti, nepovjerenje u Savez komunista Kosova, u one kosovske kadrove, posebno albanske narodnosti, koji se istinski bore za politiku Saveza komunista. Podstiču i nepovjerenje u sposobnost našeg sistema i spremnost organa Kosova, Srbije i Jugoslavije, kao i SKJ u cjelini, da obezbijede sigurnost i ravnopravnost radnih ljudi i građana na Kosovu. Njihovo djelovanje dio je svih onih neprijateljskih antiko-

Digitized by Google

munističkih pritisaka i nasrtaja usmjerenih na destabilizaciju našeg socijalističkog samoupravnog sistema i uspostavljanje bilo građanskog višepartijskog, bilo centralističko unitarističkog sistema.

II

Ključno pitanje jeste zašto ne uspijevamo sa bržom stabilizacijom političkog stanja na Kosovu, posebno da zaustavimo iseljavanje i povratimo i učvrstimo međunacionalno povjerenje. Zašto naš sistem socijalističkog samoupravljanja, sa svim svojim institucijama i sa SKJ, kao vodećom idejnom i političkom snagom, efikasnije ne pokazuje svoju akcionu sposobnost u savladavanju ovih teških problema. Moramo kritički i samokritički ocijeniti koji su razlozi da — i poslije XIII kongresa SKJ — ne uspijevamo da obezbijedimo efikasniju akciju i da svoja opredjeljenja brže potvrđujemo u društvenoj praksi i zašto u mnogo čemu nema ni dovoljno spremnosti da se odlučnije ide u akciju i mijenja sadašnje nepovoljno stanje.

Duboko smo ubijeđeni da za sve to nema drugih bitnih uzroka izvan onih što su u temelju naše ukupne krize — a to su narasla birokratsko-etatistička moć, nerazvijeni samoupravni odnosi, nejedinstvo, oportunizam, neefikasnost u ekonomskom i društvenom životu uopšte i kolebanja u borbi protiv idejnih protivnika. Ti uzroci na Kosovu — zbog situacije stvorene djelovanjem albanskog nacionalizma i separatizma — dovode do mnogo težih i opasnijih posljedica. Utoliko je i veća obaveza i odgovornost SKJ da se oni otklanjaju. Ukazao bih samo na neke osnovne uzroke koji su šire razrađeni u osnovnom materijalu.

Prvo, osnovni razlog je nedovoljno idejno i akciono jedinstvo u SKJ u pogledu ocjene stanja, u ostvarivanju zadataka iz Političke platforme, pa i u ocjenama intenziteta i posljedica djelovanja kontrarevolucionarnih snaga na Kosovu. Te razlike, prisutne do danas, nijesu ostale niti su mogle ostati samo neka unutarpartijska stvar, već se odražavaju u još težem vidu na rad institucija sistema, u političkom i javnom životu. Jedinstvo u SKJ nije na onom stepenu kakav zahtijeva ovaj trenutak i kakav bi trebalo da bude, kao što je bio u nekim ranijim prelomnim periodima kada smo se našli pred sličnim izazovima i revolucionarnim zadacima.

Razlike se ispoljavaju i u ocjeni uzroka iseljavanja Srba i Crnogoraca i načina rješavanja tog našeg najtežeg izraza stanja, u ocjeni rezultata rada državnih organa na suzbijanju nezakonitosti, dostignutog stepena idejno-političke diferencijacije u SK Kosovo, u odnosu na uspostavljanje jezičke ravnopravnosti i razvoja nacionalnih kultura. Različite su ocjene i o djelovanju drugih nacionalizama. Daju se često i različiti podaci, što je bio slučaj i u pripremi ove sjednice. Razlike su naročito izražene između organa Saveza komunista i drugih organa i organizacija u SAP

Digitized by Google

Kosovo i u SR Srbiji, a prisutne su i u SKJ u cjelini. Kada je riječ o odnosima u Savezu komunista Srbije — i pored jasnih statutarnih odredbi — nijesu u praksi riješena ni sva pitanja dosljednijeg ostvarivanja principa demokratskog centralizma. Često se ima utisak kao da tu djeluju dva, odnosno tri potpuno nezavisna politička centra. Sve to zbunjuje javnost i polarizuje ljude, uključujući i kadrove.

Upravo zato što su problemi na Kosovu složeni i teški, sve organizacije i rukovodstva utoliko više moraju biti svjesni svoje odgovornosti za jedinstvo SKJ, bez kojeg je nemoguće obezbijediti odgovarajuću političku klimu da se nepovoljno stanje brže prevladava. Organi SK Srbije i SK Kosova moraju se neposrednije i odlučnije angažovati na uspostavljanju većeg jedinstva i na efikasnijem rješavanju gorućih problema. Potrebno je da učine daleko veće napore u pravcu jačanja međusobne saradnje i komunističke odgovornosti u traženju zajedničkih odgovora i usmjeravanja političke akcije, a na osnovu jedinstvene politike SKJ. Jednom riječju, neophodan je radikalan zaokret u aktivnosti Saveza komunista od osnovnih organizacija na Kosovu do ovog Centralnog komiteta.

Pripreme za ovu sjednicu Centralnog komiteta doprinijele su da se mnoge razlike prevaziđu i snažnije afirmiše potreba jedinstva i jugoslovenske akcije u borbi za stabilizaciju stanja na Kosovu.

Drugo, bitan uzrok zbog kojeg ne uspijevamo u efikasnom rješavanju problema na Kosovu su ozbiljne slabosti i deformacije u ostvarivanju klasne, socijalističke samoupravne orijentacije i na tome zasnovane široke akcije u svim institucijama sistema. Sve veći raskorak između klasnog i nacionalnog u temelju je svih problema međunacionalnih odnosa kako na Kosovu, tako i u jugoslovenskoj zajednici u cjelini.

Kontrarevolucionarno djelovanje albanskih nacionalista i separatista najmanje je prodrlo u redove radničke klase na Kosovu. U njoj je najizraženija svijest da je djelovanje albanskih nacionalista upereno protiv njenih istorijskih interesa, a time i protiv interesa albanske narodnosti, koja svoju punu afirmaciju i razvoj može uspješno da ostvari samo u društvenim odnosima zasnovanim na socijalističkom samoupravljanju i u čvrstoj povezanosti, u zajedničkom životu sa svim radnim ljudima, narodima i narodnostima Jugoslavije. Radnička klasa je, bez sumnje, bila i ostala najmoćnija društvena snaga, ali na Kosovu još nedovoljno angažovana u borbi za razvoj socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva, a protiv nacionalizma, separatizma, revanšizma i svakog drugog antisamoupravnog djelovanja. Stoga je od velikog značaja da se takva svijest radničke klase maksimalno mobiliše i usmjeri na otklanjanju uzroka i posljedica kontrarevolucionarnog djelovanja i snažno afirmiše njena odlučujuća uloga u cjelokupnom životu Pokrajine.

Digitized by Google

Veoma je značajno, što se, na primjer, u Kombinatu »Trepča« i nekim drugim organizacijama udruženog rada u Pokrajini čini na prioritetnom zapošljavanju povratnika srpske i crnogorske nacionalnosti koji su se iselili, pogotovu kada se zna kakav je problem nezaposlenosti na Kosovu. Takvih i sličnih akcija potrebno je mnogo više i u drugim radnim kolektivima, a naročito u nauci, školstvu, zdravstvu, državnim i drugim organima.

Potrebne su i organizovanije akcije u cjelokupnom delegatskom mehanizmu, prije svega u delegatskim skupštinama u Pokrajini, kojima će se upravo s tog radničko-klasnog stanovišta inicirati, donositi i sprovoditi mjere radi obezbjeđivanja sigurnosti i ravnopravnosti svih radnih ljudi i građana. Suština zahtjeva je da se problemi na Kosovu rješavaju i najefikasnije mogu rješavati prije svega samoupravnim putem, s glavnim osloncem na radničku klasu, udruženi rad i sve samoupravne snage, a ne samo na državne i partijske organe. Tako će i oni više djelovati u funkciji klasne borbe.

Treće, dosadašnja neefikasnost leži u tome što nijesmo uspjeli da na pravi način i dosljedno razvijemo jedinstvenu jugoslovensku akciju za rješavanje problema na Kosovu. Previše smo ostajali na deklaracijama da to stanje nije samo problem Pokrajine i SR Srbije, već i cijele zemlje, a malo smo učinili da na tom opredjeljenju jedinstveno djelujemo. Još je znatna zatvorenost Kosova, koja je inače dio opšte slike naše dezintegrisanosti, etatizovanih odnosa i drugih ozbiljnijih deformacija sistema, ali koja u kosovskim uslovima ima svoje uzroke i u ranijoj politici i, bez sumnje, teže posljedice na ukupno političko stanje. Dugo traje i određeni odnos »sa distance« organa i organizacija drugih republika, Vojvodine, pa i federacije. Nije svuda ovladala svijest, u Savezu komunista i šire, da smo svi neposredno odgovorni i dužni da, u skladu sa politikom SKJ, djelujemo na bržem rješavanju problema na Kosovu.

Stabilizacija političko-bezbjednosnog i ekonomskog stanja u Pokrajini zahtijeva ne samo dosljedno, odgovorno i odlučno angažovanje subjektivnih socijalističkih snaga Kosova i Srbije, već i izgrađivanje jedinstvene politike i cjelovitog jugoslovenskog programa aktivnosti za najhitnije i najefikasnije zaustavljanje iseljavanja Srba i Crnogoraca, za brži povratak iseljenih i dolazak onih koji žele da žive i rade na Kosovu. Program treba da bude u funkciji obezbjeđenja samoupravne, privredne, političke i kulturne povezanosti i integrisanosti Kosova na jedinstvenom području SR Srbije i zemlje u cjelini. Takva integracija, kao zajednički interes naroda i narodnosti SFRJ, treba da preraste u obostrani proces zbližavanja samoupravno izgrađenog jugoslovenskog socijalističkog zajedništva. Ovom zadatku Savez komunista treba da posveti najveću pažnju.

U pripremi i donošenju jugoslovenskog programa neophodno je obezbijediti koordiniranu aktivnost svih subjekata sistema

Digitized by Google

kako bi se u Skupštini SFRJ usvojio najkasnije do kraja ove godine.

Četvrto, efikasnost u akciji na stabilizovanju stanja u Pokrajini otežavaju još neprevaziđeni problemi u odnosima organa SR Srbije i SAP Kosovo, počev od delegatskih skupština do organa pravosuđa, uprave i drugih. Nijesu prevladani različiti pristupi i tumačenja nadležnosti organa Republike, što parališe zajedničku aktivnost i istovremeno podstiče nesigurnost i osjećaj obespravljenosti stanovnika na Kosovu. Na sličan način su se, naročito u posljednjih godinu dana, posebno nakon zaključaka dva predsjedništva, ovi problemi postavili i u vezi sa učešćem odgovarajućih saveznih organa u rješavanju nekih problema na teritoriji SAP Kosovo. Bilo je pojava opstrukcije, pa i otpora prema učešću organa Srbije i federacije u zajedničkom radu sa organima Pokrajine. Javljaju se, čak i javno, tvrdnje pojedinaca da je riječ o suspenziji ili patronatu nad legalnim organima Pokrajine. Ustavnu poziciju organa SR Srbije nije, međutim, moguće svesti samo na ukazivanje i kritiku pojava kršenja ustavnosti i zakonitosti, već ustavima i zakonima precizirati njihova prava i obaveze na području zaštite sloboda, prava i sigurnosti građana na cijeloj teritoriji Republike. U predlogu zaključaka sadržan je stav o potrebi da se u raspravi o predstojećim ustavnim promjenama razmotre i ova pitanja, uzroci tog stanja i odgovarajuća rješenja. U SKJ moramo i o ovom veoma važnom pitanju postići jedinstveno idejno-političko opredjeljenje, za čiju će se realizaciju komunisti odgovorno i jedinstveno boriti. Naš politički sistem mora biti u stanju da u svakom dijelu zemlje štiti ustavna i samoupravna prava i slobode ljudi, njihov integritet i bezbjednost.

Peto, Savez komunista na Kosovu, još opterećen forumskim radom i zatvorenošću svojih organizacija i organa, što je inače šira pojava u SKJ, nije u potrebnoj mjeri uspio ostvariti veću masovnost i širinu u mobilizaciji svih subjektivnih snaga, radnih ljudi i građana kroz aktivnosti Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija. Nedovoljna je povezanost i djelovanje komunista u bazi društva — u organizacijama udruženog rada, mjesnim zajednicama, u školama i na selu i kroz aktivnosti raznih društvenih organizacija i udruženja. Tamo gdje izostaje ovakva povezanost i aktivnost Saveza komunista stvara se prostor djelovanju drugih snaga s idejno neprihvatljivih pozicija.

Zato Savez komunista najveću pažnju mora posvetiti jačanju SSRN, svojem mjestu i obavezama u toj najmasovnijoj društveno-političkoj organizaciji, kako bi ona ostvarila svoju ulogu političkog mobilizatora svih subjektivnih snaga, radnih ljudi i građana. Socijalistički savez na Kosovu treba da koordinira rad svih društveno-političkih i društvenih organizacija na efikasnijoj realizaciji utvrđene politike stabilizacije stanja, da neposrednije i šire okuplja građane radi rješavanja životnih pitanja sredine i pojedinaca, da njihova politička aktivnost blagovremeno pret-

Digitized by Google

hodi akcijama i mjerama državnih organa, a ne samo da »gase požar«, da formalistički i verbalno, najčešće mlako reaguju na posljedice. Umjesto odlučujućeg uticaja radnih ljudi i građana na komunalnu politiku, snabdijevanje, saobraćaj, zapošljavanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu, kulturu i slično, o tome danas, uglavnom, odlučuju opštinske upravne strukture, koje se, štaviše, prema inicijativama i predlozima građana vrlo često odnose s birokratskim nipodaštavanjem. Praksa pokazuje da su etatističko-birokratski odnosi na Kosovu najsnažnije izraženi u opštinama, gdje je, u stvari, najviše i došlo do narušavanja ustavnosti i zakonitosti, do svojevrsnog otuđenja radnih ljudi i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i odvajanja Saveza komunista od radnih masa. Sve to ima negativan odraz na međunacionalne odnose i dovodi do pojava okupljanja ljudi na nacionalnoj osnovi i samoorganizovanju građana mimo Socijalističkog saveza.

Na komunistima Kosova, ali i Srbije i Jugoslavije leži velika odgovornost da svojom organizovanom političkom akcijom, zajedno sa radničkom klasom i svim organizovanim socijalističkim snagama društva povrate međunacionalno povjerenje i obezbijede zbližavanje svih naroda i narodnosti, kako na Kosovu, tako i u Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji, svuda gdje se javlja mješoviti nacionalni sastav stanovništva. Treba podsticati i razvijati zajedničke aktivnosti, druženja, bratimljenja, zajednički kulturni i sportski život na liniji afirmacije bratstva i jedinstva i obezbijediti učenje jezika društvene sredine od najranije mladosti. Upravo oslonjeni na svijest radničke klase i organizovanijim idejno vaspitnim radom moramo odlučno prevladati nasleđe sve veće etničke distance iz bliže i dalje prošlosti, jer se na tim konzervativnim osnovama i podjelama ne može graditi humano socijalističko samoupravno društvo i obezbijediti prosperitet i sigurna budućnost.

Potrebno je, takođe, da svi društveni subjekti pravovremeno, objektivno i cjelovito informišu radne ljude i građane o svim zbivanjima, problemima i aktivnostima na njihovom rješavanju i da brže argumentovano i javno reaguju na sve pojave koje ugrožavaju međunacionalne odnose, političku i bezbjednosnu situaciju u Pokrajini. To će bitno suziti prostor dezinformacijama i pojavama stvaranja javnog mnjenja na nacionalnoj osnovi. Veliku ulogu u tome imaju i komunisti u javnim glasilima, čija djelatnost mora biti zasnovana na činjenicama, lišena jednostranosti, površnosti, senzacionalizma i svega što podstiče međunacionalne netrpeljivosti.

Šesto, u predlogu zaključaka istakli smo da je prevashodan zadatak Saveza komunista, Saveza socijalističke omladine i drugih organizacija i obrazovnih institucija idejno-politički i vaspitni rad s omladinom, čiji su djelovi najviše zatrovani ideologijom albanskog nacionalizma i separatizma. Permanentnim radom svih ovih subjekata, posebno prosvjetnih radnika na univer-

Digitized by Google

zitetu i školama, neophodno je mlade ljude intenzivnije osposobljavati za bolje razumijevanje, usvajanje i dalje razvijanje vrijednosti i tekovina naše revolucije i samoupravnog društva, a posebno da omladinu prožima duh bratstva i jedinstva, socijalističkog zajedništva i jugoslovenskog patriotizma. Među omladinom treba stalno razvijati kritičku svijest protiv svake nacionalne i vjerske isključivosti, raznih mitova i fetiša prošlosti, lažnog liderstva, ekonomskog, ideološkog i kulturnog zatvaranja, protiv svega što ometa socijalistički samoupravni razvoj i slabi koheziju i jedinstvo jugoslovenske zajednice.

Svoj vaspitni uticaj na mlade ljude treba u većoj mjeri da ostvare i razne kulturne i sportske organizacije, posebno na planu međusobnog zbližavanja i uzajamnog upoznavanja omladine raznih nacionalnosti i sredina. Takvim istrajnim idejnim i vaspitnim radom na svim poljima, uz istovremeno njihovo šire uključivanje u sistem socijalističke samoupravne demokratije i upravljanja društvom uopšte, najviše će se doprinijeti sprečavanju nacionalističko-separatističke indoktrinacije mlade generacije, međunacionalnih podozrenja i podvajanja.

*
* *

Bitna otežavajuća okolnost svakako, je i to što se borba kosovskih komunista i svih patriotskih snaga vodi u uslovima ekonomske i socijalne krize koja se na Kosovu još oštrije ispoljava. Negativne tendencije u privređivanju se nastavljaju i pogoršavaju, što nepovoljno utiče na ukupnu političku situaciju u Pokrajini.

Kosovo je najmanje razvijeno područje Jugoslavije sa svega oko 29% nacionalnog dohotka po stanovniku u odnosu na prosjek u zemlji. Stopa zaposlenosti je najmanja, a nezaposlenost najveća u Jugoslaviji, posebno mladih. Sve to snažno potencira potrebu da se politici najbržeg razvoja Kosova posveti najveća pažnja. To zahtijeva, prije svega, snažnu orijentaciju na sopstvene snage, i to u prvom redu boljim i odgovornijim raspolaganjem društvenim sredstvima, uključujući i sredstva Fonda federacije, većim korišćenjem kapaciteta, ali i odlučnom promjenom investicione politike i privredne strukture s orijentacijom na razvoj prerađivačkih kapaciteta, poljoprivrede, male privrede i drugih djelatnosti koje će omogućiti veću proizvodnju, izvoz, dohodak i brže zapošljavanje. Ali i dosledno i blagovremeno izvršavanje obaveza republika, Vojvodine i Federacije koje su utvrđene društvenim planom. Zavisno od realnih mogućnosti treba preduzimati i određene dodatne mjere kako bi se ubrzao društveno-ekonomski razvoj Pokrajine. To je od velikog značaja i za stabilizaciju političkog stanja na Kosovu.

Treba preispitati sve oblike zahvatanja dohotka iz privrede, racionalizovati organizacionu strukturu društvene nadgradnje, po-

Digitized by Google

trošnju za opšte društvene i zajedničke potrebe i radikalno spriječiti izgradnju luksuznih objekata i administrativnih zgrada.

Ubrzan ekonomski razvoj Kosova treba u najvećoj mjeri temeljiti na udruživanju rada i sredstava organizacija udruženog rada Kosova, Srbije i cijele zemlje, a na bazi ekonomskog interesa, realnih ekonomskih kriterija i djelovanja zakona tržišta. Na tim osnovama treba programirati i realizovati zajedničke planove razvoja. Tim putem će se obezbijediti šira samoupravna integrisanost privrede Kosova sa privredom Srbije i drugih djelova zemlje, jačanje procesa mobilnosti i slobodne cirkulacije sredstava proširene reprodukcije, kadrova, znanja, savremene tehnike i tehnologije. U tom cilju treba ubrzati i transformaciju Fonda za nerazvijena područja u skladu sa zauzetim stavovima.

Od velikog je značaja da radnici zaista odlučuju o društvenoj reprodukciji, o dohotku i višku rada, što je i osnovna pretpostavka da se prevladaju antisamoupravne tendencije, birokratizam, voluntarizam, autarkičnost, neracionalnost, javašluk i druge slabosti u ekonomskom i društvenom razvoju Pokrajine. To će omogućiti da se izvrši najšira mobilizacija radnih ljudi u pravcu jačanja materijalne osnove samoupravljanja i na otklanjanju svih onih slabosti i uzroka na kojima se i dalje pothranjuje albanski nacionalizam i separatizam.

Sastavni dio politike društveno-ekonomskog razvoja Kosova je i demografska komponenta. Rast populacije u Pokrajini je izuzetno visok i najviši u Evropi. Uzroci rasta nataliteta su brojni — od materijalnih uslova, preko kulture do tradicije i svijesti. U situaciji kada je stopa nataliteta na Kosovu nekoliko puta veća od prosjeka u zemlji, neizbježno se nameće potreba planiranja porodice, kao sastavne komponente razvoja, planiranja i korišćenja prostora, kulture življenja, položaja žena u društvu i drugih civilizacijskih, demokratskih i humanističkih potreba.

Takva politika danas ne postoji, niti se o njoj dosad otvoreno razgovaralo. Iz tih razloga, širom društveno-političkom akcijom i drugim mjerama potrebno je strpljivo, ali uporno, sistematski i dosljedno stvarati odgovarajuću klimu i razumijevanje, oslobođeno predrasuda i drugih nasljeđa teške ekonomske, socijalne i kulturne zaostalosti.

III

Kosovsku stvarnost nije moguće posmatrati izvan konteksta stanja i tendencija u odnosima koje karakterišu sadašnji politički trenutak naše zemlje i SKJ. Stanje na Kosovu bitno doprinosi stanju svijesti i političkoj atmosferi u cijeloj zemlji, sa sve većim uticajem na njenu unutrašnju stabilnost i međunarodni položaj. Isto tako, složena situacija na opšte jugoslovenskom planu ima veliki povratni uticaj na Kosovo, na stabilizaciju prilika i na rezultate aktivnosti socijalističkih subjektivnih snaga u ostvarivanju utvrđene politike. To stanje, pored ostalog, u velikoj mjeri

Digitized by Google

i već duže vrijeme karakteriše stalno potiskivanje klasnog na račun glorifikacije nacionalnog.

U Jugoslaviji je nacionalno pitanje politički riješeno još u toku NOB i socijalističke revolucije i to na principijelnim i demokratskim osnovama i punoj ravnopravnosti naroda i narodnosti. Tu politiku snažno afirmišu Program SKJ i osnovna načela Ustava SFRJ. U posljeratnom periodu ona je bila pokretačka snaga koja je obezbijedila naše jedinstvo i omogućavala nove, istorijske pobjede. Na nacionalnoj ravnopravnosti, bratstvu i jedinstvu — čiji je najsnažniji garant radnička klasa i socijalističko samoupravljanje — ujedinjavali smo se, zbližavali i efikasno rješavali pitanja od zajedničkog interesa i zbog toga uživali veliki ugled u svijetu.

Danas se u praksi, međutim, događa nešto sasvim drugo od Programom SKJ postavljenog i očekivanog. Preko formalizovanja samoupravljanja i potiskivanja radničke klase na margine društvenog odlučivanja, ojačala je i politička birokratija, koja je nacionalno pitanje, stihijno ili svjesno — a najčešće svjesno u borbi za vlast — prenosila na teren etatističko-dogmatskih ili građansko-buržoaskih shvatanja. To je vodilo i vodi suprotstavljanju nacija, a njoj obezbeđivalo arbitrarnu poziciju i društvene privilegije u odlučivanju. Istupajući tobože u ime radničke klase došlo se do stanja u kome nacionalizam koji izrasta na birokratsko-etatističkoj osnovi i separatistički duh, pod plaštom borbe za samoupravljanje i ravnopravnost, sve više vode međunacionalnim podvajanjima, podozrenjima, sukobima i dezintegracijama. Tako se, otvoreno govoreći, počela topiti velika revolucionarna ideja bratstva i jedinstva, ravnopravnosti i jugoslovenskog zajedništva.

Ideologija nacionalne isključivosti, podvajanja i sukobljavanja, kada se utka u školske knjige, novinske napise, radio i televizijske emisije i razne tribine, iskrivljuje svijest ljudi, a prije svega omladine, podstiče nacionalni egoizam, odbranu parcijalnih interesa po svaku cijenu i sumnje u mogućnost opstanka bilo čega jedinstvenog i zajedničkog. To se na primjeru Kosova najbolje potvrđuje.

U toj situaciji, Savez komunista Jugoslavije posljednjih godina ne uspijeva da efikasno ostvaruje svoju ulogu kohezionog i integrativnog faktora jugoslovenskog društva. Dezintegracione tendencije su prodrle i u Savez komunista, koji ne rijetko povlađuje retrogradnoj svijesti, a njegovi djelovi se oportunistički prilagođavaju trenutnim pojedinačnim potrebama i interesima.

Nesposobnost da se obezbijedi jedinstvo klasnog i nacionalnog, rađa permanentne sukobe i alternative bratstvu i jedinstvu i jugoslovenskom zajedništvu. Rađa i pothranjuje centralističko-birokratske i nacionalističko-separatističke tendencije. U tome je veliki dio uzroka naših neuspjeha, krize sistema i politike Saveza komunista.

Digitized by Google

Najvažniji uzrok ukupnog nepovoljnog stanja u Jugoslaviji je to što razvoj društveno-ekonomskih odnosa već duže vrijeme ide putem drugačijim od onog koji je projektovan Programom SKJ i Ustavom. Decentralizacija državne strukture, koja je bila istorijski neophodna, nije praćena deetatizacijom u društvenoj reprodukciji, samoupravnom integracijom i povezivanjem svih oblasti društvenog rada. Zbog toga je decentralizacija upravljanja, umjesto krupnih prodora na liniji demokratizacije i socijalističke samoupravne transformacije društva, dovela do hipertrofije ispolitiziranih parcijalnih interesa, zatvaranja privrednog razvoja u republičke, pokrajinske i opštinske okvire, razbijanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta i do nacionalnih, kulturnih i drugih podvajanja. Parcijalni interesi dobili su značenje prevashodnog cilja i vrhovnog dobra, na račun opšteg i zajedničkog. Njihovo međusobno sukobljavanje izraslo je u jednu od najkrupnijih prepreka za ostvarivanje zajedničkih strateških ciljeva i interesa socijalističkog samoupravnog razvoja jugoslovenskog društva. Razumije se, nije greška u programskom opredjeljenju SKJ, već u deformacijama u njegovom sprovođenju.

Nacionalno podvajanje i dominacija parcijalnih interesa nad jedinstvenim i zajedničkim, nad samoupravnim integrisanjem, sve više obeshrabruje i razočarava socijalne i političke subjekte revolucionarnog procesa, u prvom redu radničku klasu i njenu avangardu. Savez komunista se, s toga suočava s opasnošću preobražaja od partije revolucionarne akcije u organizaciju koja, zbog opterećenosti sopstvenim oportunizmom, dogmatizmom i konformizmom, ne uspijeva da pokrene, a posebno da dovede do kraja mnoge akcije na mijenjanju postojećeg stanja. Otuda proizilaze i slabosti Saveza komunista na idejnom planu, prije svega u prevladavanju naraslih birokratsko-etatističkih tendencija i obračunu sa sve širim pojavama nacionalizma u raznim varijantama u svim našim sredinama. Umjesto odlučnog razobličavanja djelovanja s pozicija nacionalizma, imamo pojava koketiranja, povlađivanja i licitiranja koji je nacionalizam opasniji i druge Savezu komunista neprimjerene, idejno tuđe pojave. Zaboravlja se da je svaki nacionalizam opasan, a najviše onaj protiv kojeg se ne borimo. To su razlozi zbog kojih akcija SKJ i njegovih djelova u razobličavanju tih zlokobnih pojava prošlosti nije efikasna, što su na društvenoj sceni sve prisutnije tendencije i ponašanja koja podstiču diobe, šire nepovjerenje, pa i pojave homogenizacije na nacionalnoj i vjerskoj osnovi, a kada je riječ o odnosu prema albanskoj narodnosti — i revanšističke strasti. Odlučna borba komunista Kosova protiv albanskog nacionalizma i separatizma biće najbolji doprinos razobličavanju nacionalizma u Srbiji i svim krajevima Jugoslavije, kao što će odlučna borba srpskih, crnogorskih, makedonskih i komunista u drugim djelovima naše zemlje protiv nacionalizma u sopstvenoj sredini biti najveća podrška komunista Kosova u borbi za političku stabilizaciju stanja.

Digitized by Google

U borbi za prevazilaženje svih ovih slabosti, za otklanjanje pojava federalizacije, i za jačanje SKJ kao jedinstvene organizacije, Savez komunista se mora uporedo sukobiti i s tendencijom unitarističko-centralističkog koncepta »građenja jedinstva« i vraćanja na stare metode djelovanja. Nosioci tih tendencija su sve glasniji. Zalažu se za komandnu ulogu i čvrstu ruku partije, za monolitnu disciplinu i birokratski centralizam. Dovode u pitanje potrebu postojanja pokrajina, a i nekih naših republika. Smeta im naš samoupravni sistem, sloboda mišljenja i ravnopravan dijalog ljudi, ravnopravnost naroda i narodnosti, naše sve šire otvaranje prema svijetu i sl. Neki od njih bi rado sve stvari vratili na stanje predbrionskog plenuma, a pojedinci i na stanje prije 1948. godine, pa bi, kad je riječ o Kosovu, odmah i najradije zaveli vojnu upravu. U sadašnjem trenutku, kada je naše društvo snažno pritisnuto etatističkim odnosima i birokratsko-tehnokratskim monopolom, uz krizno stanje na Kosovu, Savez komunista mora biti daleko osjetljiviji i otporniji prema dogmatskoj svijesti i tendencijama koje prodiru i u njegove redove i koje objektivno pothranjuju birokratsku praksu, socijalni ultraradikalizam i doprinose sve izrazitijoj polarizaciji u redovima Saveza komunista, čineći ga idejno i akciono slabijim.

IV

Akcija Saveza komunista i drugih subjektivnih snaga Kosova, Srbije i cijele zemlje, još ne odgovara potrebama idejno-političke borbe i težini ukupnih društveno-ekonomskih i političkih problema u Pokrajini. Sve to upućuje na zaključak da je potrebno učiniti daleko veće napore na idejno-političkom, organizacionom, akcionom i kadrovskom osposobljavanju Saveza komunista, prije svega na Kosovu, da bi uspješnije djelovao u sadašnjim složenim političkim prilikama i s uvećanim zadacima.

Od velikog je značaja da ojača svijest svakog člana Saveza komunista na Kosovu o ličnoj, ljudskoj, komunističkoj odgovornosti za stanje i rezultate akcije u sredini gdje žive i rade. Nijedan član, organizacija i organ Saveza komunista ne smiju ostati pasivni pred nasrtajima albanskog nacionalizma i separatizma, niti potcjenjivati djelovanje s pozicija srpskog ili bilo kojeg drugog nacionalizma, koji pogubno razaraju međusobno povjerenje i vjeru u zajednički život ljudi na Kosovu. Moraju se ujediniti, a ne podvajati, u borbi protiv svih nasrtaja i deformacija. Rezultati u idejno-političkoj akciji i u borbi protiv neprijatelja osnovni su kriterij vrednovanja rada svakog člana i opstanka u redovima Saveza komunista.

Na osnovu aktivnosti u svakodnevnoj akciji, treba dosljedno nastaviti s idejno-političkom diferencijacijom i odlučno se oslobađati onih koji su napustili idejne pozicije i politiku SKJ, koji

Digitized by Google

tolerišu ili, čak, i sami zastupaju nacionalističku i antisamoupravnu ideologiju, koji su pasivni i ne pokazuju sposobnost, zrelost i odgovornost u sprovođenju politike Saveza komunista.

Naglašavamo to zato što proces diferencijacije, i pored preduzetih mjera i određenih rezultata, u mnogim organizacijama Saveza komunista na Kosovu teče i dalje sporo i neodlučno. Još ima oportunizma, kolebanja i odbranaškog stava prema nekim članovima, bivšim, pa i sadašnjim funkcionerima koji su odgovorni za sporo otklanjanje uzroka i posljedica nacionalističke indoktrinacije.

U ostvarivanju kadrovske politike u Savezu komunista i u drugim organizacijama i institucijama SAP Kosovo mora se odlučno i dosljedno polaziti od stava SKJ da se na odgovorna mjesta biraju provjereni borci za socijalističko samoupravljanje, ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti, a protiv albanskog i svih drugih nacionalizama. Birati kadrove od akcije i znanja koji imaju stručne i moralne kvalitete, uživaju ugled i povjerenje radnih ljudi i građana, razumiju karakter i dubinu krize na Kosovu, koji su spremni da, polazeći od politike SKJ, bez kolebanja doprinose stabilizovanju prilika u Pokrajini, a time i u cijeloj zemlji. Takvim kadrovima Savez komunista Jugoslavije pružaće punu i odlučnu podršku.

Od velikog je političkog značaja da se uskrati povjerenje svim onim pojedincima čije dalje prisustvo u političkom životu ne uliva povjerenje već, obratno, produbljuje nepovjerenje. Svako oklijevanje umnožava štetne političke posljedice. Otpori proizilaze i iz straha pojedinaca da bi zadiranje u ta i slična pitanja objelodanilo inače poznate slabosti, previde i greške rukovodstava Kosova, Srbije i Jugoslavije u prošlosti, koja inače snose odgovornost za to stanje. Savez komunista Jugoslavije je uvijek imao snage, a i danas je dužan da uoči i samokritički sagleda greške i da iz njih izvuče pouke u interesu stabilnosti stanja na Kosovu i Jugoslaviji. Iskustva iz svih prelomnih događaja upozoravaju da nema pravog riješenja i pravog puta za idejno i akciono jedinstvo Saveza komunista bez radikalnijih rezova, diferencijacija, bez oslobađanja od familijarnosti i trulog liberalizma i oportunizma.

Predsjedništvo predlaže Centralnom komitetu da obaveže Pokrajinski komitet Saveza komunista Kosova da pokrene i do kraja dovede pitanje idejno-političke odgovornosti i nekih ranijih rukovodećih kadrova, posebno onih koji su dugo godina stajali na čelu Saveza komunista Kosova i na drugim istaknutim funkcijama u Pokrajini, u Republici i federaciji i imali presudan uticaj na kreiranje tadašnje politike koja je dovela do eskalacije albanskog nacionalizma i separatizma i kontrarevolucionarnih događaja 1981. godine. Treba razjasniti kakav su konkretan odnos pojedini kadrovi imali i kakav danas imaju prema albanskom nacionalizmu i njegovoj ideologiji, i, takođe, njihov stav prema

Digitized by Google

današnjoj politici i akciji SKJ na njegovom razobličavanju i stabilizovanju stanja na Kosovu. Nijedan slučaj, pogotovu ako se odnosi na bivšeg ili sadašnjeg funkcionera ili neki organ ne smije ostati nerazjašnjen, bez političke ocjene i konsekvenci. Samo tako se može znati koga treba zaštititi, a koga pozvati na odgovornost. Drugog puta zaista nema ako hoćemo da oslobodimo društvo raznih afera i sukoba i doprinesemo bržoj stabilizaciji stanja na Kosovu. Principijelan, dosljedan, pravovremen i javan stav bitno će suziti prostor za dezinformacije, vratiće vjeru ljudi u zaslužne kadrove i organe, od opštine i Pokrajine, do Republike i Federacije. Pokrajinski komitet Saveza komunista Kosova treba što prije da preduzme mjere idejno-političke odgovornosti prema ovim kadrovima, o čemu treba blagovremeno da informiše Centralni komitet SKJ i najširu jugoslovensku javnost.

Iskustvo u razrješavanju ranijih konfliktnih situacija u pojedinim djelovima SKJ — kada su se javljali otpadništvo, dezintegracione tendencije, širenje nacionalizma, unitarističke tendencije, frakcionaško djelovanje i liberalističko ponašanje — pokazuju da se SKJ i njegov Centralni komitet nikad nijesu kolebali, već su, oslonjeni na članstvo i na radničku klasu, uvijek blagovremeno i odlučno otklanjali opasnosti po jedinstvo SKJ i zemlje u cjelini. Ako tako ne bismo postupili sada, kad je situacija u društvu teška i sve teža, rizikovali bismo da se odnos društvenih snaga sve više pomjera na štetu socijalističkog samoupravljanja, ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije i da se naše društvo nađe u još težoj krizi.

U redovima članstva Saveza komunista i u široj javnosti sve češće se izražava nezadovoljstvo i upućuje kritika i Centralnom komitetu SKJ što pitanja odgovornosti nijesu blagovremeno raščišćena, utoliko prije što se neki konkretni slučajevi ne mogu prepustiti na rješavanje samo Pokrajinskom komitetu SK Kosova.

U vezi ozbiljnih primjedbi koje su u poslednje vrijeme na različite načine iznijete u javnosti na račun druga Fadilja Hodže, predlažemo da Centralni komitet ovlasti Predsjedništvo da, u saradnji sa Predsjedništvom CK SK Srbije i predsjedništvom PK CK Kosova, formira komisiju koja će utvrditi sve bitne činjenice. Na osnovu toga Predsjedništvo će u što kraćem roku podnijeti izvještaj Centralnom komitetu sa predlogom odgovarajućih stavova i mjera.

Ovih dana Pokrajinski komitet je saopštio ocjenu i stav u vezi kako zloupotreba, tako i manipulisanja nekim neprihvatljivim i ništavnim stavovima iz Bujanske rezolucije. Dajući mu podršku, Savez komunista Kosova treba da nastavi započetu aktivnost razobličavanja svih onih događaja iz prošlosti koji i danas služe kao zastava pod kojom se regrutuje albanski nacionalizam i separatizam, sagleda i odstrani sve posljedice dosadašnjeg nekritičnog odnosa prema njima.

Digitized by Google

V

Kontrarevolucionarni događaji na Kosovu 1971. godine, procesi iseljavanja pod pritiskom i poremećeni međunacionalni odnosi predstavljaju, u tom svom posebnom kontekstu, udar međunarodnom prestižu, ugledu i položaju naše zemlje. Sada se ne postavlja pitanje šta u vezi sa situacijom na Kosovu o nama misle neprijatelji, klasni i idejni protivnici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Saveza komunista Jugoslavije, jer nam je to, ne od juče poznato, već zbog čega su zabrinuti naši prijatelji i dobronamjerni ljudi u mnogim zemljama. Zabrinutost proizlazi otuda što i nakon šest godina ne uspijevamo da do kraja i cjelovito ostvarimo svoju politiku, zaustavimo iseljavanje, povratimo i učvrstimo međunacionalno povjerenje i ojačamo političku i bezbjednosnu situaciju na Kosovu.

Stabilizacijom ukupnog stanja suzbićemo špekulacije o Kosovu kao izvorištu kriznog žarišta u Jugoslaviji, na Balkanu i šire, otkloniti zabrinutost prijatelja, učvrstiti još više našu nezavisnost, nesvrstanost, suverenitet, integritet i ojačati naš međunarodni ugled. Brže i trajnije poboljšanje stanja na Kosovu, uz reafirmaciju svih vrijednosti jugoslovenskog sistema, u prvom redu nacionalne ravnopravnosti, bratstva i jedinstva, jugoslovenskog zajedništva i socijalističkog samoupravljanja, doprinijeće slabljenju i daljem razobličavanju djelovanja albanske neprijateljske emigracije u inostranstvu prema našoj zemlji.

Ovom prilikom nije moguće zaobići ni naše odnose sa susjednom Albanijom. Postoji jedno dugotrajno teško nasljeđe politike Albanije prema Jugoslaviji. Poznat je kontinuitet njene politike miješanja u naše unutrašnje poslove, podržavanje albanskih nacionalista i separatista i podgrijavanje snova o »Velikoj Albaniji«. Takvo ponašanje započeto je pod rukovodstvom Envera Hodže 1948. godine, kada je čitavu politiku Albanije stavio u službu informbirovskog pritiska protiv Jugoslavije.

Mi bi, naravno, željeli da pridamo potreban značaj nekim službenim izjavama koje, u posljednje vrijeme i u raznim prilikama, iznose albanske zvanične ličnosti, a u kojima se ističe inteśanja u unutrašnje poslove, ravnopravnosti, reciprociteta i uzares Albanije za dobrim odnosima, shvatanje da su nezavisne i vanblokovske pozicije obije zemlje u uzajamnom interesu, da nije imala i nema nikakvih teritorijalnih pretenzija u odnosu na Jugoslaviju, da ne želi da se miješa u ustavni poredak Jugoslavije i slično. Mi očekujemo da ove, jedino moguće i prihvatljive stavove, primjeni i u praksi. Sve drugo, a posebno nastavljanje miješanja u naše unutrašnje poslove, pod izgovorom zabrinutosti zbog navodne ugroženosti albanske narodnosti u Jugoslaviji, ne može ostati bez posljedica na jugoslovensko-albanske odnose, što ne bi bilo u interesu ni Albanije, ni Jugoslavije.

Mi ćemo, kao i do sada, i ubuduće odlučno onemogućavati njeno ili bilo čije miješanje u naše unutrašnje poslove. Jugoslavija

Digitized by Google

će, međutim, nastojati da sa Albanijom razvija dobrosusedske odnose u svim oblastima na poznatim principima striktnog poštovanja nezavisnosti, suvereniteta teritorijalnog integriteta, nemiješanja u unutrašnje poslove, ravnopravnosti, reciprociteta i uzajamne koristi. Na osnovama sadržanim u Povelji Ujedinjenih nacija, Deklaraciji o ljudskim pravima i Završnom dokumentu Konferencije o evropskoj bezbijednosti i saradnji iz Helsinkija, pružaju se realne mogućnosti za stabilan i ravnopravan razvoj saradnje između naše dvije zemlje. Na tim osnovama i u takvim uslovima albanska narodnost u Jugoslaviji i jugoslovenske u Albaniji treba da budu spone prijateljstva i saradnje između naše dvije zemlje.

Dugoročni interesi Jugoslavije i Albanije su u dobrosusjedskim odnosima, svestranoj i ravnopravnoj saradnji, a ne u zaoštravanju, konfrontacijama, pokušajima miješanja u unutrašnje poslove i teritorijalnim pretenzijama.

VI

Za ostvarivanje političko-bezbjednosne i ekonomske stabilizacije na Kosovu, što je i nezaobilazan faktor stabilizacije stanja u cijeloj zemlji, velika odgovornost leži na Savezu komunista i drugim socijalističkim samoupravnim i partijskim snagama Kosova, Srbije i Jugoslavije. Istorija nam neće praštati i zato ne smijemo dozvoliti dalje oklijevanje, neorganizovanost, nejedinstvo i neodgovornost, upravo na pitanjima koja duboko zadiru u temelje naše socijalističke revolucije, njene tekovine i stabilan unutrašnji i međunarodni položaj naše zemlje. Moramo učiniti sve, i to neodložno, da ljudi povrate povjerenje u komuniste i legitimne organe od Kosova do federacije, da će se učiniti sve što treba da bi živjeli u miru, da će zakoni štititi podjednako i odgovorno sve građane, da će pravda biti jednaka, blagovremena i efikasna. Bitku za ideale naše revolucije dobićemo ako prevaziđemo diobe, ako se u borbi za njih jednako odgovorno, odlučno i dosljedno angažuju komunisti i sve progresivne snage Kosova, Srbije i cijele Jugoslavije, ako odlučno sasiječemo korijene kontrarevolucionarnom djelovanju albanskih nacionalista i separatista, ali i sve pokušaje nacionalističkih i drugih destruktivnih snaga, ma gdje se one u Jugoslaviji javile, koje nastoje da otežaju ostvarivanje političke stabilizacije na Kosovu i cijeloj zemlji, rukovođene logikom — što gore to bolje. Od odlučujućeg je značaja da jača svijest albanske narodnosti o tome da je borba koju Savez komunista vodi na Kosovu klasna borba i da je djelovanje albanskih nacionalista i separatista suprotno istorijskim interesima albanske narodnosti, radničke klase i svih radnih ljudi Kosova, kao što je djelovanje svakog nacionalizma u bilo kojoj našoj sredini i prema bilo kojem našem narodu ili narodnosti u suprotnosti s istorijskim interesima vlastitog naroda i narodnosti.

Digitized by Google

Rezultatima ove sjednice našeg Centralnog komiteta treba da opravdamo veliku odgovornost koju nosimo za stanje na Kosovu i u cijeloj Jugoslaviji.

Nemamo pravo, niti smijemo da se sa ove sjednice raziđemo s razlikama u ocjeni stanja, a pogotovu u ponašanjima, u akciji na sprovođenju utvrđene politike i zadataka SKJ. To od nas traži članstvo Saveza komunista, radnička klasa i radni ljudi, narodi i narodnosti Jugoslavije, na šta, pored ostalog upućuje i veći broj pisama osnovnih organizacija Saveza komunista i pojedinaca Centralnom komitetu i Predsjedništvu.

Za uspješnost akcije, za stvaralačko, odlučno i jedinstveno djelovanje SKJ na doslednom ostvarivanju zadataka iz Političke platforme, kongresne rezolucije, zaključaka najviših organa zemlje i s ove sjednice, veliku odgovornost imaju ovaj Centralni komitet i Predsjedništvo. Ubuduće treba da blagovremeno i redovno razmatramo aktuelna idejno-politička pitanja stanja na Kosovu, da ostvarujemo neposredniji uvid u rad organizacija i organa SK na Kosovu, da pratimo kako se izvršavaju zaključci Centralnog komiteta, da podstičemo aktivnosti, i tako u većoj meri obezbjeđujemo jedinstveno i efikasno djelovanje organizacija i organa SKJ. To podrazumijeva i neposrednije, stalno uključivanje članova Centralnog komiteta u akcije na stabilizovanje stanja na Kosovu.

Predsjedništvo je jedinstveno utvrdilo predlog zaključaka, kojima se, na cjelovit i konkretan način, određuju najvažniji zadaci Saveza komunista Kosova, Srbije i Jugoslavije i drugih subjektivnih snaga na realizaciji utvrđene politike. Zaključci sa ove sjednice predstavljaće snažnu i jedinstvenu akcionu osnovu i obavezu za djelovanje članstva, organa i organizacija Saveza komunista na bržoj stabilizaciji političke i ekonomske situacije na Kosovu. Predsjedništvo će utvrditi operativni program na realizaciji zaključaka, stalno i neposredno pratiti i podsticati njihovo sprovođenje, po potrebi preduzimati odgovarajuće mjere i o svojoj aktivnosti redovno obavještavati Centralni komitet. Takav program bi trebalo da sačine i svi centralni komiteti SK republika, pokrajinski komiteti i Komitet organizacije SKJ u JNA.

Kao revolucionarna organizacija i vodeća snaga društva, Savez komunista polaže jedan od najtežih ispita u istoriji svog postojanja i revolucionarnog djelovanja pred radničkom klasom, narodima i narodnostima Jugoslavije. Svaki istinski komunista mora biti duboko svjestan svojih obaveza i odgovornosti. Pogotovo, toga moraju biti svjesni komunisti u organima i na odgovornim funkcijama. Od kritičke konstatacije stanja, i donošenja stavova sada je potrebno napraviti odlučan korak dalje i preći u praktičnu akciju, na teren plodotvornog rada i realizacije, da i u ovoj borbi do kraja pokažemo sve one revolucionarne kvalitete, kakve je SKJ, pod Titovim vođstvom, iskazivao u ranijim istorijskim etapama. Savez komunista mora i danas da bude ona revolucionarna snaga koja bitno utiče na rješavanje problema, sposoban da ostvari najširu mobilizaciju radnih masa i svih organizovanih

Digitized by Google

snaga socijalističke samoupravne svijesti, kako bi se stanje na Kosovu brže mijenjalo nabolje, a time i u cijeloj Jugoslaviji.

Klasne snage socijalističkog samoupravljanja Jugoslavije dovoljno su jake i sposobne da se uhvate ukoštac s izazovima i teškoćama sadašnjeg vremena i da nigdje u zemlji ne dozvole protivnicima okretanje točka istorije unazad. Ali i da učine sve da naše društvo prevlada političku i ekonomsku krizu, da se brže krećemo naprijed u ostvarivanju ideala naše socijalističke revolucije. Svjesni sopstvene odgovornosti koja se od nas očekuje i traži — možemo i moramo u tome uspjeti.

Digitized by Google

Stanko Stojčević

Socijalističko samoupravljanje je jedini naš historijski put*

Prije pola stoljeća, 1. kolovoza 1937. godine u Anindolu u Samoboru, osnovana je Komunistička partija Hrvatske. Sredinom istog mjeseca Josip Broz Tito došao je na čelo Komunističke partije Jugoslavije. Ti događaji, koji će imati sudbonosno značenje za narode i narodnosti Jugoslavije, koncentrirani su izraz razvoja revolucionarnog radničkog i komunističkog pokreta u nas, procesa sazrijevanja koji je prošla KPJ. Oni označavaju bitne prelomnice u njenom izrastanju u revolucionarnu avangardu — partiju koja preuzima historijsku odgovornost za temeljitu promjenu jugoslavenskog društva, budućnost zemlje i njezinih naroda.

Godišnjice koje danas obilježavamo prekretnice su u komunističkom pokretu Jugoslavije jer označavaju sazrijevanje pokreta prema fenomenima klasnog, nacionalnog, jugoslavenskog i internacionalnog. Ali one označavaju i prodor i afirmaciju generacije revolucionara i stvaralaca koji su za svoga vijeka izmijenili zemlju, povratili smisao i stvorili temelje zajedničkog življenja u Jugoslaviji, otvorili širok prostor afirmaciji klasnog

* Referat na svečanoj sednici CK SKH povodom 50. godišnjice osnivanja KP Hrvatske i dolaska Josipa Broza Tita na čelo KPJ.

Digitized by Google

i nacionalnog u jugoslavenskoj zajednici i postavili temelj međunarodne afirmacije naroda i narodnosti ovoga prostora. Titova ličnost i djelo u tome su visoko uzdignuti. Njegovo vizionarstvo, sposobnost smjelih i utemeljenih prodora ponekad je nadmašivalo i svu probuđenu snagu pokreta, a danas, kada ga nema, raste osjećaj nenadoknadive praznine. Da taj utisak ne bi prevladao ili da nas susreti s novim problemima i fenomenima svijeta i našeg društva ne bi odveli u sheme i već istrošena rješenja, potrebno je održati visoke zahtjeve prema svakom projektu ili programu za rješavanja naših problema sa stajališta odgovora na još uvijek temeljna pitanja našeg socijalističkog samoupravnog zajedništva, kao što su klasno i nacionalno pitanje i pitanje međunarodnog identiteta zemlje.

Danas kada se okrećemo povijesti SKJ i SKH, komunističkog pokreta kojem pripadamo, gledajući unazad na njegove pobjede i poraze, uviđamo da najvećom snagom zrače ona njegova razdoblja i ljudi koji su odgovore na probleme našeg društva i njegovih relacija sa svijetom tražili i nalazili u autentičnim oblicima borbe, političkog rada i stvaralaštva. Samo takvo djelovanje kojim su se rješavali naši istinski problemi i davali odgovori na stvarne izazove svijeta donosilo je pobjede. U tome je historijska veličina pokreta koji je vodio Tito, pokreta koji je svoje borbe za komunistički program utemeljio i na nacionalnom i na jugoslavenskom i na međunarodnom planu i, potvrđujući se na sva tri plana, stvorio osnovu razvoja stabilne zajednice.

* Ponosni smo na to što je komunistički pokret kome pripadamo imao snagu da obnovi, razvije i učvrsti ideju Jugoslavije, što je iz pepela izvukao izmrvljene i razorene nade ljudi da žive u ravnopravnosti i slozi, bratstvu i jedinstvu na našem tlu.

* Ponosni smo na to što nosimo tradicije pokreta koji je ovu zemlju izveo na međunarodnu scenu i pružio joj šansu da ravnopravno sjeda za stolove koji su nekada pripadali za nas nedostižnim svjetovima.

* Ponosni smo na to što pripadamo pokretu koji je iz ljudske bijede, gladi, besperspektivnosti izvukao široke slojeve radnika i seljaka i u jednoj generaciji transformirao našu zemlju iz zaostale poljoprivredne strukture u srednjerazvijenu industrijsku zemlju, te tako ojačao snagu i sposobnost naših ljudi da mijenjaju svoj život i određuju perspektive sutrašnjice.

Okrećući se tradicijama i svijetlim stranicama prošlosti, nužno se okrećemo svojoj današnjoj sposobnosti da stvaramo stabilno prosperitetno društvo, u kome će radost življenja biti iznad sumnji i strahova što ih život donosi. Zato nas toliko zabrinjava nemogućnost da već danas cjelovitije odgovorimo na probleme koji proizlaze iz susreta s novim svijetom postindustrijskog društva, prečesta okrenutost do jučer uspješnim obrascima i nedostatak vizija. Danas kada obilježavamo najsvetlije trenutke svoje prošlosti, zanima nas, prije svega, revolucionarno iskustvo unu-

Digitized by Google

tar kojega su se zbivali prijelomni događaji i savladavali problemi. To iskustvo našeg revolucionarnog pokreta, sposobnost da se program i metoda, sredstva i stavovi približe realnom životu i potvrđuju uspješnošću djela, ono je što trajno treba baštiniti i razvijati, želimo li ostati na historijskoj razini i vlastitog pokreta i svjetskog kretanja. Jer, u pitanju nije preživljavanje na ovim balkanskim prostorima. U pitanju je mnogo više — biti u prvim redovima onih koji mijenjaju svijet i otvaraju perspektive čovjeku da stvara zajednicu ljudskijeg življenja.

Kada je Josip Broz Tito 1937. godine stao na čelo KPJ — bio je svjestan da Partija mora preuzeti odgovornost za sudbinu zemlje i budućnost njezinih naroda. Jer budućnost je tada bila neizvjesna: na krajnjim marginama svjetskog razvoja kapitalizma, polukolonijalna i polufederalna Jugoslavija bila je opterećena dugotrajnim socijalnim i političkim konfliktima, proizašlim iz surovog režima buržoaskog tlačenja radnih masa, zatrovana teškim međunacionalnim i drugim napetostima i raskolima, a uz to okružena vanjskim neprijateljima i prijetećim fašizmom.

Veličina je Josipa Broza Tita i u tome što je svijest i iskustvo potlačenih pretočio u praktičnu revolucionarnu alternativu postojećem mraku i propadanju, što je tu alternativu pretvorio u praksu jugoslavenske revolucije. Za njega historijska odgovornost KP nije više bila zadatak za neki budući trenutak kada se steknu doktrinarno propisani uvjeti, nego zadatak konkretne odgovornosti za revolucionarnu preobrazbu društva, koja se može postići samo ako se za nju pridobiju i pokrenu najširi slojevi naroda. Ono što je Tita učinilo istinskim vođom uspješne revolucije bila je njegova sposobnost da osjeti i formulira životne interese radnih masa, otkriva i koristi realne mogućnosti vremena i pojedine političke poteze čvrsto ugradi u temeljnu strategiju pokreta.

Tito dolazi na čelo KPJ kao 45-godišnjak, s iskustvom dotadašnje povijesti radničkog i komunističkog pokreta, ali to je bilo i autentično životno iskustvo iz dubine eksploatiranih i iz osnovice pokreta. U svom životnom putu on sintetizira iskustva osiromašenog i potlačenog hrvatskog seljaka s početka stoljeća, iskustva pravog evropskog radnika u neprestanim traganjima za poslom, iskustva metalca, struke koja je tada činila samu srž najmodernijeg industrijskog razvoja i radničkog pokreta. Sva ta iskustva Tito pretvara u novu kvalitetu očevica oktobarske revolucije i borca za komunističke ideje. Vraća se u zemlju (1920. godine) sa spoznajom o potrebi i nužnosti rušenja buržoaskog društva.

Suočavanje sa stvarnošću jugoslavenske situacije tu svijest još više učvršćuje.

Novoformirana Komunistička partija Jugoslavije, okupivši veliki dio radničke klase, postala je značajan politički činilac u društvu, ali nedovoljno čvrsto organizirana, bez nužnog saveza

Digitized by Google

sa seljaštvom i bez iskustva za revolucionarni sudar sa snagama buržoaskog režima.

Titov revolucionarni razvoj i djelovanje u matici jugoslavenskog radničkog i komunističkog pokreta — od odlaska iz Zagreba, preko Velikog Trojstva, Brodogradilišta u Kraljevici, Beograda i Tvornice vagona u Smederevskoj Palanci, do povratka u Zagreb 1927. godine — put je praktične spoznaje i borbe za revolucionarnu partiju čvrsto povezanu s radničkom klasom i narodom.

Vrativši se u Zagreb, grad koji je tada bio najjači industrijski centar u zemlji, s najvećom koncentracijom radničke klase, snažnim radničkim pokretom, s najjačom partijskom organizacijom u zemlji, Tito započinje svoju historijsku inicijativu. Osluškujući i oblikujući potrebe i glas eksploatiranih, Tito odlučno zahtijeva na historijskoj Osmoj zagrebačkoj partijskoj konferenciji u veljači 1928. godine obnovu partijske aktivnosti na temelju izravne veze s radničkom klasom i istinskim problemima društva, traži prestanak frakcijskih, doktrinarnih i osobnih grupašenja, koja su KPJ udaljavala od realnih revolucionarnih potreba i mogućnosti. I svojim istupom na Bombaškom procesu Tito najavljuje obnovu Partije kao realne političke snage koja je sposobna za javno nastupanje i suočavanje s problemima radnih masa i društva. Titova borba protiv frakcionaštva, grupašenja, sektaštva i dogmatizma za jedinstvenu revolucionarnu partiju dobiva snažnu podršku članstva.

Tito je bio uvjeren, na osnovi vlastitog iskustva, da se uspjeh može osigurati, prije svega, promjenama u partijskom radu: rukovodstvo se treba vratiti u zemlju i iz matice zbivanja voditi komunističku politiku, ali na vlastitim procjenama i preuzimanju odgovornosti za revolucionarne promjene u vlastitoj zemlji. Stoga nastoji da za svaku jugoslavensku zemlju i njenu specifičnu situaciju nađe najprikladnije oblike djelovanja unutar jedinstvene Komunističke partije Jugoslavije. Inzistira upravo na unutrašnjem jedinstvu i čvrstoći Partije kao revolucionarne organizacije, a istodobno širi legalne oblike narodnofrontovske politike, obuhvaćajući i utječući na sve šire slojeve.

U okviru te politike smisao je osnivanje Komunističke partije Slovenije i Komunističke partije Hrvatske 1937. godine.

Pripremom i radom Osnivačkog kongresa Komunističke partije Hrvatske rukovodio je Tito. On je i autor povijesnog Proglasa. U njemu se jasno ističe povezanost Jugoslavije sa svijetom i nedjeljivost Hrvatske od Jugoslavije.

Stvaranjem komunističkih partija s nacionalnim imenom, Komunistička partija Jugoslavije u odsudnom historijskom trenutku djelotvorno povezuje borbu za socijalno i nacionalno oslobođenje, spoznavši da samo borba za korjenite ekonomske i društvene promjene i za svestrani razvoj može okupiti i ujediniti najšire jugoslavenske mase u federativnoj zajednici slobodnih i ravnopravnih jugoslavenskih naroda. Komunistička partija Ju-

Digitized by Google

goslavije, s Titom na čelu, bila je jedina snaga koja je rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji sagledala u cjelini, tj. u svim nacijama. Shvaćala je da se nacionalno pitanje bilo kojeg jugoslavenskog naroda ne može rješavati odvojeno ili samo za sebe, nego jedino u jugoslavenskoj cjelini i na podlozi socijalne revolucije. Ovo opredjeljenje historija je potvrdila i na njemu je KPJ izgradila svoje revolucionarno djelo.

Osnivanjem Komunističke partije Hrvatske prvi put se povezuju dvije pokrajinske organizacije — Pokrajinski komitet za Hrvatsku i Slavoniju i Pokrajinski komitet za Dalmaciju — čime počinje proces njene unutrašnje integracije. Istodobno, jedinstvo unutar KPJ jača i postiže do tada nedosegnute razmjere. I utjecaj na najšire slojeve jugoslavenskih naroda neprekidno je rastao, jer je KPJ formulirala revolucionarne odgovore na akutna društvena pitanja. Na toj osnovi u Hrvatskoj jača snaga Partije. Ona se sve više idejno i akciono organizira i osposobljava za djelovanje u radničkoj klasi i drugim eksploatiranim slojevima društva te među svim naprednim ljudima.

Peta zemaljska konferencija KPJ, održana pod Titovim rukovodstvom u Zagrebu u jesen 1940. godine, pokazala je snagu obnovljene KPJ, dala je jasnu i cjelovitu strategiju revolucije i izrazila odlučnost komunista da brane zemlju od fašizma.

I kada je režim i bezizgledna građanska politika u Kraljevini Jugoslaviji završila u kapitulantstvu, dovela zemlju u propast, fašističku okupaciju i komadanje Jugoslavije, kada bjesne fašistički teror i kvislinška zvjerstva — u tom sudbonosnom trenutku Komunistička partija Jugoslavije, pod rukovodstvom Tita, preuzima historijsku odgovornost za sudbinu jugoslavenskih naroda. KPJ je jedina politička snaga istinski vezana za sudbinu naroda i sposobna organizirati i povesti narode Jugoslavije putevima borbe i slobode. Ona pokreće općenarodni ustanak i rukovodi oružanom borbom — narodnooslobodilačkom borbom i revolucijom naroda Jugoslavije.

Narodnooslobodilačku borbu i revoluciju u Hrvatskoj KPH organizirala je i povela na jedinstvenoj strategiji KPJ, kao jedina politička snaga čija je sudbina bila istovjetna sa sudbinom hrvatskog naroda, srpskog naroda i narodnosti u Hrvatskoj. Zato je i mogla uspješno razobličavati kvislinški i zlikovački karakter tzv. NDH i odlučno se suprotstaviti i herojski boriti protiv fašističkih okupatora, ustaša i drugih izdajnika, njihovog mračnjaštva, zvjerskih zločina i genocida, i svih dotad neviđenih ponižavanja ljudi. Istovremeno, KPH se uspješno suprotstavlja i razobličava kontrarevolucionarnu »politiku čekanja« najvećeg dijela rukovodstva HSS. U borbi za pridobivanje širokih narodnih masa, posebno seljačkih, za narodnooslobodilačku borbu protiv okupatora i ustaškog terora, za bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda i narodnosti u Hrvatskoj, KPH je među srpskim i hrvatskim narodom razobličavala zločinačku prirodu ustaštva. KPH je narodu objašnjavala i dokazivala da se ustaški teror i

Digitized by Google

genocid ne mogu pripisivati hrvatskom narodu, kao što se ni stari režim ugnjetavanja i četnički zločini ne mogu pripisivati srpskom narodu.

Osnovna snaga KPH i revolucije u Hrvatskoj bila je utemeljena u radničkoj klasi, u seljaštvu, u naprednoj demokratskoj inteligenciji. Na taj je način KPH ostvarila najširu patriotsku i antifašističku frontu narodnooslobodilačkog pokreta. Ali, to ne bi bilo moguće da Partija nije bila istodobno garant pune nacionalne slobode i ravnopravnosti Hrvata i Srba, garant da se više nikad neće obnoviti stari sistem.

Narodnooslobodilačku borbu i revoluciju KPH je započela 1941. godine sa 4000 svojih članova i 11.000 skojevaca. Već potkraj 1942. godine u jedinicama NOV u Hrvatskoj se bori 25.000 boraca, a u srpnju 1944. godine pod komandom Glavnog štaba Hrvatske je 110.000 boraca. Među velikim vrijednostima NOB bila je i ta što su se borci i jedinice NOV iz Hrvatske herojski borili na svim prostorima Jugoslavije, kao što su se herojski borili borci i jedinice iz svih dijelova Jugoslavije na tlu Hrvatske. U završnim borbama za oslobođenje Jugoslavije, iz Hrvatske je oko 165.000 boraca. Broj učesnika narodnooslobodilačkog pokreta još je mnogo veći. Široka podrška naroda pokazuje se u raznovrsnim oblicima borbe i djelovanja.

Više od četrdeset godina prošlo je od pobjede naše narodnooslobodilačke borbe i oružane revolucije. Što karakterizira to veliko i složeno razdoblje; što nas je to nosilo, što je omogućavalo razvoj i prosperitet, po čemu smo stekli svjetsko značenje i priznanje? Po bratstvu i jedinstvu i socijalističkom federalizmu, po nezavisnosti i slobodnom razvoju, po nesvrstanosti, ideji mira i koegzistenciji naroda — po vrijednostima koje su se već historijski potvrdile. A u temelju naše vizije mijenjanja svijeta i vlastitog razvoja kao put i oslonac stoji titovski projekt jugoslavenskog socijalističkog samoupravljanja — proces preobražaja društva prelaznog razdoblja prema asocijaciji slobodnih proizvođača.

Danas u vremenu krize, kada moramo sabrati sve svoje snage, pokazuje se da je socijalističko samoupravljanje naš jedini historijski put. Upravo današnje vrijeme, naučnotehnološka revolucija, kretanja u radničkom pokretu i socijalističkim zemljama potvrđuju da samoupravljanje dobiva sve veći značaj.

Ideja i praksa socijalističkog samoupravljanja postali su dijelom svijesti i života radnika i građana ove zemlje. Ta svijest i socijalna praksa pojavljuju se kao brana regresiji, povratku nesocijalističkih i nedemokratskih oblika društvenog i političkog života.

Projektom i praksom socijalističkog samoupravljanja Jugoslavija je došla u središte svjetskih zbivanja i svjetskog procesa socijalizma i ostvarivala značajna dostignuća u socijalističkom preobražaju društva, materijalnom i društvenom razvoju i civilizacijskom napretku.

Digitized by Google

To su one historijske potencije koje i danas moramo znati više i bolje iskoristiti. Jer, dostignuća našeg revolucionarnog pokreta, a to je velika pouka Titova djela, jedino se mogu braniti stalnim materijalnim i društvenim razvojem i boljim životom ljudi.

Na takvom programu i politici materijalnog razvoja i socijalističkog preobražaja naša Partija je uvijek okupljala sve napredne društvene snage, a posebno mladost ove zemlje. Na toj je osnovi Narodna Republika Hrvatska, u samo nekoliko godina nakon rata, doživjela golem preobražaj.

Jugoslavenska strategija samoupravnog socijalizma u ovom je razdoblju doživjela veliku afirmaciju u svjetskim razmjerima. Time, kao i svojom borbom za mir u svijetu i doprinosom politici nesvrstanosti, Tito i socijalistička Jugoslavija stječu golem ugled i specifično mjesto u radničkom pokretu i progresivnim snagama svijeta. Tito postaje čelni čovjek epohe.

Orijentacijom na socijalističko samoupravljanje započela su veoma dinamična kretanja i postignuti izuzetni rezultati u privrednom, društvenom i kulturnom razvoju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Socijalistička Republika Hrvatska je samo u nekoliko desetljeća od nerazvijene postala srednjerazvijena. Proces socijalističke transformacije, koji je idejno-politički usmjeravao i vodio Savez komunista Hrvatske, omogućio je brz privredni rast, svestran društveni i kulturni razvoj i civilizacijski napredak.

Ukupni razvoj Hrvatske i Jugoslavije na osnovama bratstva i jedinstva i socijalističkog samoupravljanja, ne samo da nije postao prepreka već je poticao i omogućio takav nacionalni razvoj hrvatskog naroda, srpskog naroda i narodnosti u Hrvatskoj kakav nije u povijesti zabilježen. Nacionalna samosvijest potaknuta materijalnim razvojem, dostignućima u kulturi, umjetnosti, obrazovanju i nauci, pokazuje i stalno potvrđuje da su zajednički život, bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda i narodnosti u Hrvatskoj uvjet i obogaćivanje, a ne prepreka autentičnom i samosvojnom razvoju.

Mada je niz promjena u privrednom i društvenom sistemu zemlje bio usmjeren prema jačanju materijalne osnove samoupravljanja — od sredstava proste reprodukcije, preko prava radnih organizacija da odlučuju o raspodjeli dijela dohotka i ukidanja općih društvenih investicionih fondova, do jačanja reproduktivne sposobnosti radnih organizacija, sporo se i teško napuštala stara uloga države u privrednom i društvenom razvoju.

Potkraj šezdesetih i početkom sedamdesetih godina bilo je jasno da se bez nove koncepcije razvoja i novih prodora u razvoju socijalističkog samoupravljanja ne može prevladati stanje svojevrsne krize u jugoslavenskom društvu, koja se izražavala kako u problemima ekonomskog razvoja i socijalnim odnosima tako i u političkom sistemu i u međunacionalnim odnosima, ali

Digitized by Google

i u pojavi idejnih kolebanja u Savezu komunista Jugoslavije i Savezu komunista Hrvatske.

Problemi uzrokovani već tada u osnovi zastarjelom koncepcijom razvoja i sukobom samoupravljanja i administrativnog centralizma imali su u Hrvatskoj posebna obilježja zbog niza povijesnih okolnosti, specifičnosti privredne strukture, izrazitijeg problema prestrukturiranja privrede, problema zapošljavanja, ekonomskih migracija, itd.

Najoštrije prelamanje ekonomskih teškoća preko radničkih leđa, još snažnije u Hrvatskoj nego drugdje, slabilo je vezu Saveza komunista Hrvatske s radničkom klasom. Slabio je utjecaj proizvođačkih i stvaralačkih snaga na osmišljavanje političke akcije, a opadao je i broj radnika u Savezu komunista Hrvatske. Slični procesi zbivali su se i među mladima i unutar kreativnog intelektualnog potencijala društva.

U takvim okolnostima do rukovodstva SKH — umjesto da otvaranjem prostora društvenom razvoju i radničko-klasnoj dimenziji samoupravne demokracije ruši etatističkobirokratsku koncepciju — kreće drugim smjerom. Gubeći socijalni oslonac u radničkoj klasi i najvećem dijelu omladine, oni podršku i oslonac nalaze u državi, birokraciji i novonastalim malograđanskim slojevima, kao nosiocima »preobražaja«. Tako se u bitku protiv administrativnog centralizma i unitarizma krenulo u biti s pozicija države, republičkog etatizma, što je neminovno moralo završiti u nacionalizmu i separatizmu.

Sve su se manje tražila rješenja tadašnje krize u zajedničkoj jugoslavenskoj razvojnoj orijentaciji, a sve više se s pozicija nacionalne države tražila preraspodjela postojećeg. Savezu komunista Hrvatske trebalo je vremena da spozna i razobliči reakcionarni sadržaj teze o preraspodjeli postojećeg.

Kako takva politika nije imala šanse u procesu demokratskog odlučivanja u Jugoslaviji, nametana je masovnim skupovima, mitinzima, nastojanjem da se neprekidnim političkim istupima i pritiscima »homogenizira« nacija oko samozvanih nacionalnih vođa i tzv. progresivnog jezgra CK SKH. Politička taktika gdje se manipulacijom i mobilizacijom masa vrši pritisak na političke organe i institucije u kojima se nema većina i gdje u demokratskim okolnostima u biti frakcionaška linija ne može proći — i ne može, kako to pokazuje iskustvo 1971. godine, završiti drukčije, nego u nacionalističkoj euforiji, šovinizmu i otvaranju prostora kontrarevoluciji.

Uočivši opasnosti za temeljne tekovine revolucije: bratstvo i jedinstvo, socijalističko samoupravljanje i teritorijalni integritet od nacionalističke euforije u Hrvatskoj i frakcionaške politike dijela rukovodstva SKH, Tito i Savez komunista Jugoslavije energično su reagirali i tražili odlučan i neodložan obračun s tom politikom i njihovim nosiocima. Taj zahtjev Tita dobio je snažnu podršku u bazi Saveza komunista Hrvatske, u radničkoj klasi, u najvećem dijelu omladine, u boračkoj organizaciji i dru-

Digitized by Google

gdje. U toj bici s frakcionaštvom i s pojavom kontrarevolucionarnih tendencija, Savez komunista Hrvatske je ojačao, učvrstio svoje idejno i političko jedinstvo i osnažio svoj ugled u radničkoj klasi i društvu.

No, isto tako odlučna bitka koju je Savez komunista Hrvatske poveo protiv nacionalizma i frakcionašenja i u svojim redovima i u društvu, ukazuje na nezaobilazne elemente djelotvornog obračuna s kontrarevolucijom.

Uz čišćenje svojih redova Savez komunista je u prvi plan stavio bitku za radničke amandmane i razvoj socijalističkog samoupravljanja, za jačanje vlasti proizvođača, za vodeću ulogu radničke klase, a protiv etatističko-birokratskih i tehnokratskih struktura, koje su objektivno otvorile i stalno otvaraju prostor nacionalizmu i separatizmu.

Otvarajući novu etapu društvenog razvoja, SKH kao nedjeljivi dio SKJ, mogao je istodobno, uz beskompromisnu bitku protiv nacionalizma, šovinizma i svakog oblika isključivosti i podvajanja na nacionalnoj osnovi, voditi principijelnu bitku za svestran nacionalni razvoj hrvatskog i srpskog naroda i narodnosti u Hrvatskoj, za razvoj vlastite državnosti i društveni razvoj na temelju vlasti radničke klase i radnih ljudi i samoupravne demokracije i, snažiti odgovornost Saveza komunista Hrvatske i Socijalističke Republike Hrvatske za jedinstvo Saveza komunista Jugoslavije i jedinstvo i razvoj Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Osnovni smisao i sadržaj promjena formuliran je u Ustavu (1974). One su trebale omogućiti i ubrzati proces snažnijeg razvoja socijalističkog samoupravljanja, kao cjelovitog sistema društveno-ekonomskih i političkih odnosa, u kojima će radnička klasa i radni ljudi postati vladajuća ekonomska i politička snaga društva.

Na toj osnovi uspostavljena je samostalnija pozicija i veća odgovornost socijalističkih republika i pokrajina za vlastiti razvoj, uz istovremenu veću i neposredniju odgovornost za zajednički razvoj i odnose u federaciji, stalno jačanje socijalističke samoupravne jugoslavenske zajednice, bratstvo i jedinstvo i punu ravnopravnost naših naroda i narodnosti i njihov razvoj.

Ali, ispod plašta institucionalno rasprostranjenog samoupravljanja nalazio se etatističko-birokratski monopol. On je, samo u novom obliku zadržao dominaciju nad samoupravljanjem. Njegova je moć bila u tome što on nije samo »propisivao« samoupravljanje već i »određivao« materijalnu osnovu na kojoj se ono uspostavlja i reproducira. To je ona socijalna sila koja teži da samoupravljanje — od njegova uvođenja do danas — marginalizira: svede na specifičan vid participacije radnika i zadrži svojinsko-upravljačku poziciju u raspolaganju društvenim sredstvima. Etatizam je sve više jačao i predstavljao snažnu barijeru procesu jačanja samoupravne integracije društva na osnovi udru-

Digitized by Google

živanja proizvođača na čitavom jugoslavenskom prostoru i slobodnijeg djelovanja ekonomskih zakonitosti.

Ovi su procesi velikim dijelom i rezultat otpora i prepreka u preobražaju SKJ na onom historijskom pravcu koji je zacrtan u njegovom Programu.

Ekonomsko i društveno stanje u Hrvatskoj i cijeloj Jugoslaviji pokazalo se početkom osamdesetih godina u svoj svojoj dramatičnosti, a najviše se izrazilo u izostanku jasne i realne zajedničke jugoslovenske koncepcije izlaska iz krize i otvaranja procesa društvenog razvoja.

To je otvaralo prostor za djelovanje različitih birokratsko-etatističkih i građansko-liberalističkih snaga i jače ispoljavanje naconalizma. Učestaliji su i napadi, s različitih pozicija, na Savez komunista Jugoslavije, a javljaju se i pokušaji obezvređivanja Titove ličnosti i krivotvorenja istine i smisla njegovog historijskog djela.

Na Dvanaestom kongresu SKJ, Savez komunista usvaja Osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije kao idejno-politička polazišta strategije prevladavanja ekonomske krize.

Suočen s izbijanjem kontrarevolucije na Kosovu, Savez komunista Jugoslavije utvrđuje Političku platformu za djelotvorno otklanjanje njezinih uzroka i posljedica. Na tome Savez komunista dobiva široku podršku radničke klase, radnih ljudi i građana cijele zemlje.

Ali u razdoblju nakon kongresa Savez komunista je teško pokretao društvenu akciju na operacionalizaciji i provođenju svojih kongresnih opredeljenja o strategiji i načinu prevladavanja ekonomske i društvene krize. Glavni su razlozi tome što je ostvarivanje izrađenog programa stabilizacije zahtijevalo transformaciju cijelih dijelova privredne i društvene strukture i prilagođavanje ekonomskih subjekata i čitavog društva na nove uvjete, što je ugrožavalo cjelokupni etatistički način privređivanja, što je podrivalo monopole i povlaštene položaje koji su izrasli na starom načinu privrednog razvoja. Sve je to rađalo velike otpore takvim promjenama i kolebanja i u samom Savezu komunista. Upravo je taj period pokazao realno stanje, odnose i svijest u Savezu komunista. Pred Trinaesti kongres SKJ članstvo Saveza komunista, posebno iz baze društva, izrazilo je najoštriju kritiku toga stanja i odnosa i zahtijevalo radikalnu promjenu stanja u društvu i Savezu komunista. Ta opredjeljenja članstva u velikoj su mjeri izražena u odlukama Trinaestog kongresa SKJ i Desetog kongresa SKH.

S vlastitom historijom, s vlastitim revolucionarnim iskustvom suočavamo se uvijek radi svoje temeljne zadaće: stvaranja uvijek novog, boljeg i humanijeg društva. Kao sinteza historijske volje i pregnuća za ljudskijim životom i slobodnijim čovjekom, naša je revolucionarna povijest snažno utisnuta u historijsko pamćenje naroda na ovom tlu. A ove godišnjice govore da je dosizanje budućnosti ostvarivo samo spoznajom

Digitized by Google

realnih mogućnosti društva i vremena, ispravnom strategijom i realnim programima, praktičnom borbom i akcijom.

Na Trinaestom kongresu SKJ i Desetom kongresu SKH utvrdili smo program našeg djelovanja i osnovne pravce akcije. Potvrđeno je da je Dugoročni program ekonomske stabilizacije strategija izlaska iz ekonomske krize i program dinamičnog i suvremenog društvenog razvoja. U posljednjih godinu dana u SKJ i SKH pokrenuti su procesi realizacije kongresnih odluka. U toku su pripreme za ustavne promjene i izmjene privrednog sistema. Utvrđen je operativni program i zadaci za efikasnije i dosljednije prevladavanje uzroka i posljedica kontrarevolucije na Kosovu. Da li ćemo biti uspješni u njihovu oživotvorenju, ovisi o tome koliko smo okrenuti temeljnim pitanjima društva, koliko ćemo biti jedinstveni i efikasni, koliko i kako ćemo pri tome mobilizirati radničku klasu, prije svega njene najkreativnije snage kao nosioce moderne proizvodnje, sve one koji su nosioci inovativnosti i razvoja, stvaraoci novih materijalnih i kulturnih dobara, kod kojih nema straha od rizika promjena, to jest od vrednovanja rada, sposobnosti i znanja.

Današnji razvoj društva od Saveza komunista traži revolucionarnu inicijativu i dosljednu borbu za uspostavljanje takvih proizvodnih i društvenih odnosa koji će poticati, prije svega, čovjeka, njegovu inicijaitvu i stvaralaštvo, kao osnovne faktore bržeg društvenog razvoja. Ova osnovna snaga društvenog razvoja danas je još potisnuta i zanemarena. Velika ideja socijalističkog samoupravljanja iskrivljena je neprevladanom birokratsko-etatističkom intervencijom u tromost, beskrajno normiranje i administriranje. Zbog toga još nema pravog mjesta za kreativnost, poslovnost i inicijativu.

Za Savez komunista je odlučujuće da u društvu nadvlada onu svijest i strukture koje proizvodne snage i društvene odnose sagledavaju kroz prizmu birokratskog etatizma, ekonomskog i političkog voluntarizma, to jest onoga što nas je dovelo u krizu. Stvarna snaga obnove Saveza komunista i njegove uloge i otvaranja nove etape razvoja socijalističkog samoupravljanja i cijele zajednice nalazi se među ljudima čije se ideje i projekti potvrđuju konkretnim rezulutatima na ostvarivanju jedinstvene jugoslavenske strategije izlaska iz krize. Vrednovanje rezultata rada, koliko je god nemilosrdna mjera, jedini je način razdvajanja onoga što razumije zakonitost razvoja od bezuspješnosti pokušaja samozvanih spasilaca.

Otvaranje prema svijetu, prema novim znanjima, novim tehnologijama i novim mogućnostima nije tek nužnost današnjeg trenutka, već je to strategija našeg razvoja. Nije to samo neko prilagođavanje svijetu, a niti mirenje s takvim kakav on jest i s pozicijom koju danas u njemu imamo. Otvaranje prema svijetu u ekonomskom, tehnološkom, kulturnom i drugom pogledu ne znači odustajanje od mijenjanja svijeta. A Tito nas je naučio da se svijet ne može mijenjati ako nismo i politički i ekonom-

Digitized by Google

ski i kulturno u njemu, ako smo zatvoreni u sebe, autarkični. Jer, bez jačeg i stalnog prisustva u svijetu nema ni vlastitog razvoja, nema ni razvoja vlastitih potencijala i snaga — nema afirmacije naše zemlje i našeg socijalističkog samoupravnog sistema.

A bez razvoja i promjena nema ekonomske i socijalne sigurnosti i perspektive ljudi, nema razvoja socijalističkog samoupravljanja. Odlučnom deetatizacijom i debirokratizacijom socijalističkog samoupravljanja oslobađa se jedan od njegovih najznačajnijih potencijala — sami ljudi, njihova inicijativa i kreativnost.

Zato je demokratizacija politike, posebno kadrovske politike u Savezu komunista i društvu, jedno od ključnih pitanja danas. Demokratska rasprava, javnost rada na svim razinama, otvorene liste, više kandidata, tajno glasanje, deprofesionalizacija političkih funkcija i politike i ograničenje mandata, čvrsto su opredjeljenje SKH, izboreno i unatoč snažnim otporima i u osnovi ostvareno u pripremama Desetog kongresa SKH i izbornim aktivnostima 1986. godine u SR Hrvatskoj.

Kadrovska obnova, kao logičan proces u Savezu komunista Hrvatske — od osnovnih organizacija preko općinskih komiteta do Centralnog komiteta SKH — izvršena u posljednjih nekoliko godina, dokaz je da se ne radi o izvanjskom uljepšavanju i paradi, nego o opredjeljenju da bitan oslonac u formuliranju i ostvarivanju strategije i u svakodnevnim zadacima čine sposobni kadrovi, mlađi, poletniji i ustrajni ljudi. To ne smije ostati jednokratan čin, to mora postati stalan društveni proces koji osigurava sve širu i bržu cirkulaciju i kadrovsku obnovu u privredi, kulturi i nauci i drugim društvenim djelatnostima, u delegatskom sistemu i izvršnim organima, u svim društveno-političkim organizacijama i zajednicama.

Razvoj socijalističke demokracije i demokratski život u cjelini društva zato je put izlaska iz krize. Bez toga nema istinske suglasnosti o strategiji ekonomskog i društvenog razvoja, dolaženja do realnih programa društvene akcije i aktiviranja proizvođača i svih stvaralaca, te na toj osnovi izgradnje jedinstva i socijalističkog samoupravnog zajedništva. U društvu se danas uvažavaju čvrstina opredjeljenja i jasnoća ciljeva društvenog razvoja i socijalističkog preobražaja, rad i rezultati, uvažava se snaga argumenata i znanja. Zato se socijalističkoj demokraciji treba sve više učiti.

Svaki neuspjeh u ostvarivanju našeg komunističkog programa snaži preživjele odnose i rezultira jačim ispoljavanjem konzervativnih i reakcionarnih ideologija i svijesti. Zato svaka naša bitka za novi prodor socijalističkog samoupravljanja, u svakom trenutku zahtijeva odlučnu i dosljednu bitku protiv nacionalizma, kleronacionalizma i pokušaja građanske restauracije. U borbi protiv hrvatskog nacionalizma, srpskog nacionalizma ili

Digitized by Google

bilo kojeg drugog u Hrvatskoj, nema niti može biti bilo kakvog oklijevanja u Savezu komunista Hrvatske.

Usmjerenost prema budućnosti za komuniste je oduvijek značila i okrenutost generacijama mladih. Mladošću svojih redova i Savez komunista Hrvatske i Savez komunista Jugoslavije pobjeđivao je u bitkama, pa i u onima koje su drugi unaprijed smatrali izgubljenim.

* Čistoća, moralni integritet i revolucionarni i stvaralački nemir mladih, snaga su bez koje nema ostvarenja ni jednog progresivnog zadatka Saveza komunista. Stoga nitko bolje od mladih ne razlikuje parolu od stvarnog poziva na akciju, frazu od iskrenog uvjerenja, dvoličnost od poštenja.

* Mladi se čovjek ne može pokolebati u uvjerenju da se vjerovati može samo onome čije se riječi ne razlikuju od djela.

* Pasivnost, obeshrabrenost, nevjerica današnje mladosti za nas su najbolniji dokaz jaza između naših riječi i djela.

* Ali, taj se jaz bez mladih ne može premostiti.

* Otvaranje prostora mladima da se iskažu i potvrde nije nikakav poklon koji Savez komunista treba darovati ili omogućiti. To naprotiv znači biti dosljedan Titovom djelu, to je naprosto poziv u bitku, jer je u Savezu komunista prevladala svijest da je za izlazak iz općedruštvene krize nužna duboka transformacija — od koncepta materijalnog razvoja, do odnosa u društvu. Tu radikalnu preobrazbu na osnovi naučnotehnološkog progresa i kulturnog napretka u nove tehnologije i nove načine mišljenja mogu izvesti prije svega mladi ljudi. U tome je mladosti ove zemlje potreban oslonac i podrška generacije revolucionara i stvaralaca koji su svojim djelom i stvaralaštvom, s Titom na čelu, preobrazili ovu zemlju i otvorili nove stranice naše povijesti.

* Svoj položaj u društvu i ravnopravnost u odlučivanju o svim društvenim pitanjima generacije mladih ne mogu dobiti na dar, one se za to same moraju izboriti. A Socijalistički savez, Savez socijalističke omladine, napose Savez komunista, moraju tu bitku učiniti svojim izlazom iz stagnacije, bijega u prošlost i krize, u novo, ljudskije, razdoblje cjelovitog napretka.

* Mi mladima ne nudimo gotove recepte niti kupujemo njihovu lojalnost nekakvim izdvojenim položajem ili kratkotrajnim specijalnim pozicijama u društvu kako bismo umirili njihovu buntovnost i nezadovoljstvo zbog opore svakodnevice.

Naprotiv, mi im nudimo borbu, teške i iscrpljujuće okršaje s nesposobnošću, s dogmama i nazadnjaštvom, apatijom, birokratskom i tehnokratskom samovoljom, s pojavama nepoštenja i korupcije. Svaki korak, a posebno oni početni koraci u revolucionarnoj akciji za komunističke ideale, bio je i bit će izuzetno težak, on traži odricanja, žrtve, ali je to i najbolji i najsigurniji način da ljudsko biće odrasta u čovjeka dostojnog svoje prošlosti i sposobnog da dosegne budućnost.

Digitized by Google

Čvrsto stojeći na pozicijama vlasti radničke klase, pune nacionalne slobode i pune ravnopravnosti hrvatskog naroda, srpskog naroda u Hrvatskoj i narodnosti SRH, mi dajemo i svoj doprinos osnovnim opredjeljenjima Ustava SFRJ, bratstvu i jedinstvu naroda i narodnosti i jedinstvu Jugoslavije. Oko ovih temelja našeg postojanja ne može biti ni pregovaranja ni pogađanja, kao što nema ni pogađanja s nosiocima kleronacionalističke i šovinističke isključivosti i mržnje hrvatskih nacionalista, ili tzv. dušebrižnika za sudbinu srpskog naroda u Hrvatskoj.

Savez komunista Hrvatske nedjeljiv je dio Saveza komunista Jugoslavije, kao što je i Socijalistička Republika Hrvatska nedjeljiv dio Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Sva složenost življenja na ovom tlu kroz duge vjekove, svo naše revolucionarno iskustvo uči nas toj istini. A ta istina znači da se borba za jačanje vlasti radničke klase, za ravnopravne odnose u Jugoslaviji, borba protiv etatizma, administrativnog centralizma i unitarizma, ne može voditi s pozicija hrvatskog ili bilo kojeg drugog nacionalizma i separatizma, kao što se ni borba za jedinstvo socijalističke samoupravne Jugoslavije, borba protiv nacionalizma i dezintegracije, ne može voditi s hegemonističkih ili unitarističkih polazišta.

Ostaje nam, kao i uvjek, Titov put.

Titova vizija radničke avangarde, socijalističkog samoupravljanja, Jugoslavije i nesvrstanog svijeta, istine su u kojima se svaki pošten čovjek ove zemlje prepoznaje, istine su kojima se komunisti i svi napredni ljudi uvijek vraćaju, jer u njima, kao revolucionarni pokret, kao narodi, kao zemlja, jesmo i trajemo.

Ovdje smo danas da kažemo da ništa nismo zaboravili, ni drugove što su pali, ni one koji su otišli, ni sjajne pobjede kojih je mnogo, ni poraze što peku. Pola stoljeća povijesti ove Partije, revolucionarno iskustvo jugoslavenskog komunističkog pokreta, Titovo djelo, neiscrpni su izvor naše snage da istrajemo u razvoju i građenju novih duhovnih i materijalnih vrijednosti jugoslavenskog socijalističkog društva, da život ljudi činimo ljepšim i sretnijim, da budućnost Hrvatske i Jugoslavije približimo komunističkim idealima za koje se borimo.

Digitized by Google

Sergej Krajger

Dugoročni program ekonomske stabilizacije u svetlu aktuelnih problema društveno-ekonomskog razvoja

Danas je, možemo reći, opšte prihvaćena ocena da je glavna slabost u ostvarivanju Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije upravo u tome što ni društvo kao celina, odnosno njegovi odgovorni organi i organizacije, ni njegova samoupravna društvena baza ne sagledavaju i ne uvažavaju — bar u njegovim suštinskim razvojnim opredeljenjima i zadacima — njegovu organsku celovitost i međusobnu povezanost i zavisnost pojedinih njegovih delova. Zbog toga nismo mogli, od samog početka, obezbediti njegovo celovito sprovođenje, te sinhronizovano i međusobno konsistentno delovanje mera i promena u ekonomskoj politici i sistemu. Zato, što duže traje i raste inflacija, utoliko više, uz grlato pozivanje na Stabilizacioni program, u praksi prevladava pragmatizam i potcenjivanje, a njegova osnovna opredeljenja podređuju se parcijalnim i trenutnim interesima, odnosno pritiscima za rešavanjem najaktualnijih problema i situacija.

Ti procesi odražavaju se u društvenoj svesti i u teoriji, koje i same na te procese utiču. A što se marksista tiče i njihovih razmimoilaženja, Kardelj je pre 15 godina u »Protivrečnostima društvene svojine« konstatirao da razmimoilaženja među marksistima o sredstvima i putevima koji vode ka ostvarivanju inače nespornih opštih težnji radničke klase »nisu izraz samo naprednije ili konzervativne svesti, već pre svega objektivnih protivrečnosti

Digitized by Google

u razvoju socijalističkog društva i društveno-istorijskih uslova uopšte i reakcija društvene svesti na te objektivne protivrečnosti.«* Danas su ta razmimoilaženja iz tih razloga ne samo mnogo veća nego kod nekih prerastaju u konfuziju, a kod nekih i u sumnju o historijskoj opravdanosti i revolucije i socijalizma. To su svakako odraz i razornog delovanja dugotrajne inflacije i njenih protivrečnih negativnih pojava, sve većih i težih problema u društvu i u poslovanju, ali i neposrednijeg delovanja tržišta i njegove logike, stvarnijeg prikazivanja i kvalitete rada i poslovanja svakog. U neravnomernosti u razvitku materijalnih osnova društva i razvoja samoupravljanja svuda na njihovom višem nivou dolazi do produbljavanja tih razlika, kao i do društveno sve manje prihvatljivih socijalnih razlika. Značajno utiču, s druge strane, i protivrečnosti i zaoštravanja antagonizama savremenog sveta, opšte krize kapitalističkog sistema, delovanja i razvoja socijalizma kao svetskog procesa, nezaustavljivi tok tehničke i tehnološke revolucije.

Takve ocene traže, međutim, odgovor: Zašto je to tako? Odgovora ima, sigurno, više. Ipak, glavni razlog jeste i to što se ostvarivanje osnovnih ciljeva i zadataka našeg društvenog razvoja pretežno i dalje razrešava na starim etatističkim osnovama a ne na osnovu tržišnih zakonitosti i oslanjanjem na odlučujuću ulogu radnika u udruženom radu, kao i prevazilaženjem elemenata i karakteristika njihovog najamnog položaja u društvenoj reprodukciji i društvu u celini. Iskustvo ostvarivanja Dugoročnog programa potvrđuje opravdanost njegovih stavova. Jer, njegovi osnovni ciljevi i zadaci i rešavanje drugih problema naše višenacionalne zajednice ne mogu se obezbediti nedoslednošću i kolebanjima u delovanju i razvijanju temelja našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema, društvene svojine i samoupravljanja i njihovog razvijanja. A isto tako ne parcijalnošću mera i bez usklađenosti u svakoj sredini u republikama i pokrajinama u njenim konkretnim uslovima odgovarajućih elemenata ekonomske socijalne i razvojne politike Dugoročnog programa. Mnoge obustave rada i štrajkovi i drugi izrazi nezadovoljstva sa tekućom politikom, koji po svom karakteru i znanju zadiru u sve širu problematiku društvenih odnosa i odlučivanja o dohotku, dokazuju da neće biti moguće rešavati probleme stabilizacije bez organizovanog vođenja računa o inicijativama radnika, radnih ljudi i građana, i bez njihovog samoupravnog angažiranja i usklađivanja protivrečnih interesa. Jedino to će moći dati veću doslednost i odlučnost izvršnim većima i delegatima u skupštinama, ne samo pri donošenju mera ekonomske politike nego, pre svega, i u njihovom sprovođenju u delegatskoj bazi. A to važi i za rad radničkih

* Edvard Kardelj: »*Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi*«, u ediciji »Samoupravljanje«, udruženi izdavači, Sarajevo, 1982, str. 289/290.

Pripremljeno za Zbornik povodom 35-godišnjice Ekonomskog instituta, Zagreb.

Digitized by Google

saveta i veća udruženog rada, kako u odnosu na izvršna tela i poslovodne organe, tako i u odnosu na radnike u OUR i radne jedinice, odnosno građane u mesnim zajednicama. To traži i stvarne promene rada komunista i Sindikata, Socijalističkog saveza u životu i djelovanju samoupravne baze našeg društva.

Iz tih razloga želim u nastavku samo da ukažem na neka pitanja djelovanja i razvoja društvene svojine i samoupravljanja kod kojih nejasnoće u teoriji i neusaglašenosti u stavovima smanjuju sposobnost društvenih subjekata i socijalističkih snaga za ostvarivanje ekonomske politike i ciljeva našeg razvoja i za pravovremeno rešavanje problema.

O društvenoj svojini i samoupravljanju kao faktorima našeg društvenog razvoja i rešavanja njegovih protivrečnosti.

Ni društvena svojina ni samoupravljanje nisu neki spoljni, ni društvenom razvoju u celini, ni robnoj proizvodnji strani, izvana nametnuti faktori i elementi. Oni su nastali iz revolucije i posle nje i razvijali se kao uslov i kao rezultat rešavanja protivrečnosti i antagonizama u našim historijskim uslovima onih opštih socijalnih i ekonomskih problema i društvenih i međunacionalnih protivrečnosti i konflikata, koji se na kapitalističkim osnovama stare Jugoslavije i na državno-socijalističkim osnovama, sa najamnim društveno-ekonomskim položajem radnika, nisu rešavali i ne mogu rešavati ni u razvoju pojedinih naroda i narodnosti Jugoslavije ni u njihovim međusobnim odnosima, a samim tim ni u Jugoslaviji kao celini. Kao što su nastali, razvijaju se i šire i preobražavaju razvojem i preobrazbom proizvodnih snaga, kao što su i oni istovremeno društvena osnova i faktor razvoja prozvodnih snaga i društvene produktivnosti rada. Iz tih historijski nastalih osnova, a ne iz nekih kabinetskih ili apstraktnih ideoloških konstrukcija — kao što neki žele da prikažu i obezvrede temelje naše federativne društvene zajednice — društvena svojina je u načelima Ustava opredeljena kao izraz socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa među ljudima. Ona obezbeđuje samoupravljanje radnih ljudi u proizvodnji i raspodeli sa pravom radnika nad sredstvima u društvenoj svojini kao njihovim individualnim pravom. Na tim historijski nastalim temeljima pravo na samoupravljanje utvrđeno je Ustavom kao neprikosnovena osnova čovekovog položaja i njegove uloge.

U razmatranju problematike društvene svojine i samoupravljanja i robne proizvodnje u svetlu ostvarivanja Stabilizacionog programa i našeg društveno-ekonomskog razvoja, koristimo se i osnovnim nalazima Marksa i marksizma o zakonitostima i protivrečnostima robne proizvodnje koje praksa kroz čitavo stoljeće i više dosledno i neumoljivo potvrđuje — uprkos svakojakih kri-

Digitized by Google

tika i pritisaka*. Međutim, mnogi od tih nalaza prenebregavaju se ili se o njima ne vodi računa kod analize i sagledavanja zakonitih tendencija u djelovanju robne proizvodnje u uslovima društvene svojine i samoupravljanja i transformacije društvenih odnosa iz državno-svojinskih u društveno-svojinske odnose. U ispitivanju našeg razvoja i njegovih daljih pravaca ne može se zaobići ni ogroman teoretski rad koji leži u idejnim osnovama našeg sistema, a posebno ne radovi Edvarda Kardelja.

Društvena svojina je i u našem društvu ogroman zbir roba sa protivrečnostima koje svaka roba i robna proizvodnja u sebi sadrži i nosi. Njene protivrečnosti su elemenat protivrečnosti društvene svojine. One mogu da budu modificirane i modificiraju se onoliko koliko se razvojem samoupravljanja i materijalnih osnova društva položaj proizvođača, to jest radnika kao udruženog radnika — kao proizvođača i samoupravljača — ne na papiru, u ustavima i programskim dokumentima — nego u stvarno postojećim odnosima u društvenoj reprodukciji u suštini promeni, odnosno koliko dolazi i tamo gde dolazi u procesima društvenog razvitka i reprodukcije do stvarnih promena u njegovom položaju. To znači, ukoliko radnik u udruženom radu djeluje stvarno i kao upravljač, ukoliko rad i njegovi rezultati postanu jedini, odnosno odlučujući kriteriji u međusobnim odnosima radnika u OUR i u udruženom radu, u celini društvenih odnosa, ukoliko se dohodak ostvaruje kao društveni dohodak, ukoliko se kao takvi ostvaruju i svi elementi u strukturi dohotka i njima odgovarajući odnosi, uključiv i dobit i kamatu, pa i rentu.

U uslovima društvene svojine u robnoj proizvodnji i tržištu bitno je promenjen položaj radnika u odnosu na društvena sredstva, tj. na opredmećeni minuli rad. Svi činioci robne proizvodnje imaju ili poprimaju svoju cenu prema njihovom karakteru i delovanju njenih zakonitosti u novim društveno-ekonomskim uslovima. U najaktualnije probleme delovanja i razvoja samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i privrednog sistema spadaju bez sumnje usaglašavanje različitih stavova koji o pojedinim pitanjima postoje, njihova razrada i razvoj na liniji Dugoročnog programa, te dosledna primena u društvenoj praksi.

Robna proizvodnja i tržište uslov su afirmacije i razvoja društvenog položaja radnika kao proizvođača i samoupravljača, sposobnog za preuzimanje na sebe svih odgovornosti za društveni razvoj i samoupravljanje. Radi se, dakle, o realnoj ceni rada na osnovu njegovih rezultata, a ne kupoprodaji radne snage kao robe. Stvarna njena društveno-ekonomska suština i njeno

* Tu činjenicu prate i argumentirano na nju ukazuju mnogi naši ugledni autori ili se može jasno razabrati iz njihovih radova. Ima naravno i u našoj literaturi i suprotnih stavova: od dokazivanja problematičnosti metode Marksovog Kapitala i marksizma, do ponavljanja starog dokazivanja o protivrečnostima kod njega, kad govori o stvaranju vrednosti i višku vrednosti i o zakonitostima odstupanja cena od vrednosti i faktorima transformacije njenog oblika u sferi cirkulacije robe u celokupnom procesu kapitalističke proizvodnje.

Digitized by Google

formiranje, ipak, ne zavisi, jedino od ravnopravnog udruživanja svih radnika na osnovu njihovog rada u OOUR (ili RO). Ona zavisi od samog stepena razvijenosti samoupravnih odnosa u OUR i položaja radnika kao stvarnih upravljača u sticanju dohotka, o njegovoj raspodeli i odlučivanju o višku rada. Ali, zavisi i od razvitka proizvodnih snaga i u pojedinim sredinama od uslova rada i života iz kojih radni ljudi traže zaposlenje, odnosno konkuriraju da se pod jednakim uslovima uključe u rad društvenim sredstvima ili na drugi način ostvare svoje pravo na rad.

Što se tiče faktora, koji opredeljuju njenu cenu, radnik koji je upravljač ima kao potrošač za potrebe obavljanja svih svojih funkcija ne samo potrebe robnog proizvođača nego i potrebe upravljača, znači i potrebu za odgovarajućim znanjem i obrazovanjem, te kulturom u najširem smislu reči. I to ulazi u cenu rada kao trošak i daje samoj potrošnji kao momentu proizvodnog procesa, njenom mestu u tom procesu i njenom uticanju na samu proizvodnju i njihovom međusobnom uticanju nov društveni karakter. On sadrži i nove mogućnosti usklađivanja i razrešavanja protivrečnosti njihovih interesa u društvenoj reprodukciji, kako među radnicima različitih OOUR, tako i između radnika u neposrednoj proizvodnji i radnika u poslovodnim organima i stručnim službama. To, s druge strane, znači da radnik mora kao samoupravljač i kao udruženi radnik da svojim ličnim dohotkom učestvuje u uspesima akumulacije, kao i neuspesima. I drugo, da se na odgovarajući način razrade i kriteriji i merila za utvrđivanje doprinosa pojedinih OOUR uspehu RO kao poslovne celine, odnosno zajedničkom prihodu i dohotku i u odgovarajućim neinstitucionalizovanim oblicima zajedničkog poslovanja ako se poslovni subjekti u zajedničkom interesu o tome sporazumeju. Na primeni istog principa mogu i treba da se sređuju i odnosi među upravljačkim delom radnika u funkcionalnim jedinicama radnih zajednica stručnih službi i radnika u OOUR prilikom utvrđivanja međusobnih prava i obaveza i sticanju i raspodeli zajedničkog dohotka.

A pošto je upravljanje sredstvima društvene reprodukcije u svim vidovima u velikoj meri zavisno upravo od stručnosti i zalaganja odgovarajućih stručnih službi i poslovodnih organa, od posebnog je značaja da se posebno razrade društveno priznata merila za formiranje ličnih dohodaka radnika tih službi prema rezultatima njihovog rada. Pored sređivanja odnosa i diferencijacije na bazi doprinosa rezultata rada unutar i između radnika radnih zajednica zajedničkih službi (odnosno zajedničkih OUR), to bitno doprinosi i sređivanju odnosa između radnika OOUR i radnika radnih zajednica na načelima slobodne razmene rada. A upravo u tim odnosima postoje u udruženom radu u inače zakonitim protivrečnostima interesa na bazi rada i sadašnje razvijenosti proizvodnih snaga i podele rada u mnogim sredinama jaki elementi klasnih odnosa i sporova, što je i dalje prevlađujući povod, a često i uzrok obustava rada, odnosno štrajkova.

Digitized by Google

To traži i utvrđivanje i zahvatanje svih oblika neradnih dohodaka, svih prihoda od stvaranja i zloupotrebe monopolnog položaja i svih vrsti rente i oštro progresivno oporezivanje drugih oblika dohotka iz vanrednog povoljnog položaja OUR na tržištu nezavisno od njegovog rada. Život i razvoj u našim uslovima pokazuje kako položaj i odgovornost radnika kao samoupravljača utiču na njega i porodicu kao potrošača i privrednog subjekta i na njegovo ponašanje. Naravno, što je na višem stupnju samoupravljanje, to se ravnopravnije zapošljavaju žene i na odgovarajući način i podruštvljavaju funkcije i odgovornosti koje su nekad bile u isključivoj odgovornosti porodice.

Drugi bitan elemenat odnosa u robnoj proizvodnji jeste cena »kapitala«, kao cena upotrebe sredstava društvene reprodukcije od strane radnika u OUR kao njihovog i društvenog opredmećenog minulog rada i u njihovim svojstvima povećavanja produktivne snage rada, dohotka i akumulacije. U samoupravljanju i društvenoj svojini, dakle ne u smislu cene kapitala kao obaveznog instrumenta u vidu kamata ili poreza na poslovni fond, da se radna organizacija na taj način »oduži« prema društvenoj zajednici, pa onda ostaje sve prepušteno delovanju tržišta, te države i arbitriranju njenih organa. Nego kao stvarna cena njihovog korišćenja što pretpostavlja i njihovu realnu cenu određenu tržišnim kretanjima. U tome je (realna, pozitivna) kamata svakako jedan od bitnih faktora, ako već nije i glavni. To je uslov za relativno samostalno upravljanje radnika u organizacijama udruženog rada minulim radom,* kao i uslov za utvrđivanje učešća svake OOUR u ostvarenom dohotku kao društvenom dohotku i preuzimanje na tim osnovama rizika i odgovornosti za svoje odluke u praksi. Međutim, nisu uspostavljene direktne veze između tekućeg rada radnika i ukupnog društvenog rada ni organske veze i međuzavisnosti u upravljanju tekućim i minulim radom radnika i akumulacijom kao rezultatima upravljanja. To još nije postalo pravilo ni za OUR, kako je to formulirao Kardelj: »Proces mora biti toliko jak da će svaka osnovna organizacija udruženog rada gledati na visinu svog dohotka prvenstveno kroz visinu zajedničkog dohotka svih osnovnih organizacija udruženog rada koje su udružene radom i dohotkom bilo u zajedničkim organizacijama udruženog rada, bilo u zajedničkim radnim poduhvatima«.** Jedan od razloga da to ne deluje već je spomenut

* Kardelj je u »Slobodnom udruženom radu«, Brionske diskusije, u glavi »Društveno-ekonomske funkcije minulog rada u sistemu dohodovnih odnosa« obrazložio u čemu je smisao upotrebe u Ustavu i Zakonu o udruženom radu, termina »'upravljanje minulim radom' za ono što bismo kao ekonomisti mogli nazvati upravljanje društvenim kapitalom ili akumulacijom ili 'viškom rada'« *(Samoupravljanje III*, Sarajevo, 1982, str. 240), o čemu treba, po mom mišljenju i danas voditi računa, a on sam je te termine upotrebljavao u skladu i u kontekstu sa obrađivanom temom.

** Kardelj: Slobodni udruženi rad, edicija »Samoupravljanje III«, Sarajevo, 1982, str. 247.

Digitized by Google

— ne deluje sistem cene korišćenja društvenih sredstava. I drugi: nedostaje podsticaj radnika OOUR da optimalno ulažu bilo u vidu raznih oblika udruživanja sa drugim OUR, u vidu ulaganja u banku, u vidu učešća u raznim oblicima vrednosnih papira, obligacija, njihovom kupovinom i cirkulacijom, učešćem njihovih OOUR u skladu sa njihovim doprinosima.

To traži, takođe, dalji rad na otvorenim problemima na koje ukazuje i Program stabilizacije na području bankarskog i kreditno-monetarnog sistema i stvaranje odgovarajućeg sistema vrednosnih papira i njihove cirkulacije, obveznica itd. Uzrok njihove dosadašnje potisnutosti nije ili barem ne u značajnoj meri ni u postojećim propisima i njihovoj nedograđenosti ni u dogmatskim predrasudama, nego, pre svega, u politici investicija društveno-političkih zajednica, odnosno njihovih izvršnih veća i skupština i banaka u njihovim prenapregnutim planovima, kao i u poslovima koje vrši Narodna banka izvan svojih redovnih funkcija. Da bi to zaživelo, mora se promeniti politika tih organa koja do sada za te oblike kretanja, odnosno cirkulaciju kapitala nije ostavljala u organizacijama udruženog rada i privrednim subjektima gotovo nikakav prostor a nije ih posebno ni podsticala.

Time se u sistemu planiranja stvaraju odgovarajući objektivizirani uslovi za utvrđivanje osnovnih proporcija u raspodeli dohotka i usklađivanje njegove namenske i vrednosne strukture u odnosima društvene reprodukcije, u njihovoj međusobnoj zavisnosti, tj. za utvrđivanje i primenu instrumenata i mera ekonomske politike i opštih uslova privređivanja, sticanja dohotka. Reč je o privrednoj politici i merama koje se orijentišu na delovanje ravnotežnih cena i odnosa cena u njihovoj strukturi, s ciljem da se uticanjem na njihovo formiranje na tržištu u primarnoj raspodeli dohotka i odgovarajućim merama sekundarne raspodele što više približe uspostavljanju odnosa ravnotežnog dohotka. Istovremeno, to znači i nove uslove i osnove za integrativnu funkciju planiranja u samoupravnom udruženom radu u koncentraciji sredstava i integraciji na samoupravnim osnovama i odgovarajućim oblicima, kao i za integrativnu funkciju planova društveno-političkih zajednica, posebno republika i pokrajina. To međutim, traži, izradu odgovarajuće metodologije planiranja.

I kao treći elemenat robne proizvodnje i njenog razvoja na osnovu društvene svojine i samoupravljanja i savremenih proizvodnih snaga i tržišta jeste neposredna saradnja i povezivanje proizvođača u udruženom radu i drugih privrednih subjekata društvenim dogovaranjem i sporazumevanjem i posebno samoupravnim društvenim planiranjem. Dogovaranje i sporazumevanje i planiranje su nužnost usklađivanja interesa i ciljeva, zajednička osnova za integraciju i koncentraciju sredstava, njihovo ostvarivnje i odgovarajuće usmeravanje na tržištu, naročito u skladu sa karakterističnim strukturnim pomeranjima i preobražajima u svakom društvu. To su oblici delovanja i organizovanja tržišta koji priznaju delovanje njegovih zakonitosti, odnosno vode ra-

Digitized by Google

čuna o njihovom neizbežnom uticaju na ponašanje poslovnih i privrednih subjekata u ostvarivanju njihovih posebnih i zajedničkih interesa u njihovim međusobnim poslovnim odnosima, kao spoljnom izrazu delovanja tržišnih zakonitosti na koje svi ukazujemo. Ovakav karakter imaju i odnosi i mere u utvrđivanju politike izjednačavanja uslova privređivanja i ekonomske solidarnosti.

Na takvim činjenicama su i u Ustavu SFRJ opredeljene osnove delovanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta i sistema planiranja. To u našem društvu nije nikakav »pronalazak« nekakve tzv. »dogovorne ekonomije« nego organski elemenat i karakteristika ne samo savremenih međunarodnih ekonomskih odnosa i međuzavisnosti savremenog sveta, posebno u ostvarivanju procesa akumulacije i njegovih zakonitosti, već i danas nužan društveni atribut tržišne privrede i robne proizvodnje svugde u svetu. Jedna od funkcija planiranja jeste, bez sumnje, usklađivanje politike ujednačavanja uslova privređivanja prvenstveno tržišnoj privredi odgovarajućim merama i oblicima, kao i preko posebnih sredstava fonda i mera solidarnosti.

Ako u skladu sa osnovnim ustavnim opredeljenjima razvijamo »društvenu svojinu kao kompleks društveno-ekonomskih i političkih te pravnih odnosa, u kome su ljudi u udruženom radu povezani na osnovu zajedničkih sredstava za proizvodnju i drugim uslovima rada i razvoja u odnosima udruživanja rada u proizvodnji i društvenoj reprodukciji«,* društveni planovi predstavljaju oblik dogovora poslovnih i drugih privrednih subjekata, u kome u pluralizmu samoupravnih interesa oni utvrđuju i ostvaruju međusobna prava, obaveze i odgovornosti u utvrđivanju i ostvarivanju zajedničkih, te opštih društvenih interesa i ciljeva uz delovanje tržišta i njegovo usmeravanje.

Kod kritičkog ispitivanja planiranja u nas i u godinama posle donošenja Ustava pokazuje se da se njegova integrativna funkcija htela postići i tzv. društvenim dogovorima o osnovama planova,** naročito u planskom periodu 1976—1980, pa i kasnije, koji su u velikoj meri kompromitovali taj institut našeg samoupravnog sistema. U našoj praksi se samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju pristupalo često bez reda i kriterija ne vodeći računa kod kojih interesa, odnosno potreba u pojedinim delatnostima stvarno može i treba tim putem, a ne delovanjem tržišta ili na osnovu njega, ekonomski racionalnije i društveno opravdano ostvarivati zajedničke interese i ciljeve, pa se tako i opravdavao i prikrivao voluntarizam u upravljanju i korišćenju društvenih sredstava. S druge strane, pod vidom kritike tzv. »dogovorne ekonomije« u delu teorije i u praksi osporavaju se ti instituti kao nespojivi sa tržištem, pa se krivica za greške i propuste u ekonomskoj i investicionoj politici, odnosno za kon-

* Kardelj: isto, str. 317/318.

** O tome i Kardelj: *Slobodni udruženi rad*, Edicija »Samoupravljanje III«, str. 243/244.

Digitized by Google

kretne pogrešne investicione poduhvate prebacuje na tzv. »dogovornu ekonomiju«, a u pojedinim slučajevima s njom izjednačuje čitav sistem. Isto se dešava kod sporazuma i dogovora u udruženom radu, koji su često nametnuti radnicima OOUR bez njihovog znanja, odnosno kontrole.

Strategija tehnološkog razvoja se odnosi na najprodorniji deo proizvodnih snaga, koji se neprekidno razvija i menja stvaralačkim radom radnih ljudi, razvojem nauke i ekonomski opravdanim primenjivanjem njihovih tekovina. Zato čini, i treba da čini, zajedno sa sistemskim podsticanjem naučnoistraživačkog rada odlučujući deo opšte strategije društvenog razvoja, odnosno društvenog plana i ekonomske politike, i to u svim njenim konkretno razrađenim elementima, uključiv dinamiku njenog ostvarivanja. To znači da moramo tražiti da strategija tehnološkog razvoja sa odgovarajućim naučnoistraživačkim radom vodi računa o dinamici njenog ostvarivanja, o realnostima našeg sadašnjeg privrednog stanja, da bi stvarno delovala kao jedan od elemenata rešavanja sadašnjih ekonomskih problema, naročito u cilju povećanja proizvodnje i izvoza, podsticanja poljoprivrede i rešavanja platnobilansnih problema naše zemlje.

Uvođenje nove tehnike i tehnologije kao faktora proizvodnje, čija je distribucija već sama momenat proizvodnje, u današnjim uslovima ne smanjuje nego čak povećava ulogu tržišta i daje mu novu sadržinu i fizionomiju. Tržište mora verificirati opravdanost sve većih ulaganja materijalnih i kadrovskih potencijala i sve većih zahteva naučnoistraživačkog rada, te troškova primene novih tehnologija i materijala u proizvodnji i u materijalnim osnovama društva. To se verificira kao ekonomski opravdano ostvarenim dohotkom i izvozom kao potvrdom konkurentnosti, kao i akumulacijom koja treba da omogući i proširenje istraživačkih radova i dodatna ulaganja. S druge strane, ono je izvor informacija o relevantnim pojavama i tendencijama u njegovoj sferi, na tom sve širem i sve raznovrsnijem području rada i stvaranja. Povezivanje u međunarodne ekonomske odnose i način i metode tog povezivanja su iz svih tih razloga i za nas i za naš razvoj, kao uostalom za sve zemlje, i razvijene i nerazvijene, od presudnog značaja. To traži mnogo znanja, umeća i snage. To je poprište odmeravanja odnosa snaga kako među oba bloka, tako i između samih razvijenih zemalja i zemalja u razvoju sa svim elementima klasne borbe, njenom savremenom sadržinom i oblicima i svim specifičnostima.

Zato je ne samo za politiku u 1987. godini, i ne samo za Strategiju tehnološkog razvoja nego i šire, od velikog značaja koliko će se njeno ostvarivanje obezbediti stvarnom konkurencijom između privrednih subjekata i dokazivanjem njihovih sposobnosti i mogućnosti na tržištu na bazi jedinstvenih kriterija i merila i mera ekonomske politike i opštih uslova privređivanja. Odstupanje od dosadašnje prakse utvrđivanja prioriteta po granama i delatnostima mora obezbediti u konkurenciji pored naj-

Digitized by Google

propulsivnijih privrednih subjekata u već sada afirmisanim propulsivnim sektorima naše privrede na tim osnovama selekciju među njima, a pored njih i afirmaciju novih subjekata i novih propulsivnih sektora. To može da utiče ne samo kod upotrebe »sredstava za podsticanje tehnološkog razvoja« u ostvarivanju te Strategije nego na odgovarajući način i na ostvarivanje programa i načina rada u organima samoupravnih interesnih zajednica i u poslovanju banaka.

U vezi sa planiranjem želim upravo zbog njegove samoupravne nedograđenosti ukazati još na dva elementa.

Unošenjem tehnike i tehnologije kao osnova zajedničke razvojne politike i kao faktor povećanja produktivnosti unose se bitne promene u organskom sastavu sredstava ,koje bitno i neposredno utiču kako na namensku, tako i na vrednosnu strukturu u odeljcima, odnosno sektorima društvene reprodukcije, kao i na međusobne odnose pojedinih vrsta proizvodnje odnosno delatnosti, na vrednosne odnose u tehničkoj strukturi sredstava i na brzinu opticaja uloženih sredstava. Uz brzi razvoj tehnike i tehnologije i nužno prilagođavanje subjekata kako u organizaciji tako i u programiranju i planiranju, mora se i samoupravno društveno planiranje i njegova metodologija tome prilagođavati i usavršavati ako hoćemo obezbediti dovoljno elastičan i takvim promenama prilagodljiv sistem samoupravnog društvenog planiranja, u kojem će postati kontinuirano planiranje njegov nepogrešiv sastavni deo. Složenost svih tih odnosa u svoj njihovoj međusobnoj zavisnosti i interakciji rečito pokazuje kako nam nedostaje na osnovama Marksove teorije društvene reprodukcije izgrađena metodologija planiranja kao jedan od neispunjenih već davno postavljenih i ponavljanih zadataka. U skladu sa Dugoročnim programom takođe treba ostvariti odgovarajuće promene u statusu i ulozi zavoda za planiranje, pre svega, u njihovom odnosu prema organizacijama udruženog rada i njihovim zajednicama, naravno u skladu sa ingerencijama koje već po Ustavu imaju SIV, odnosno izvršni politički organi društveno-političkih zajednica.

U našoj višenacionalnoj zajednici Ustav omogućava ostvarivanje prirodnih težnji svake nacije i narodnosti da se osposobljava za što samostalniji razvitak svoje materijalne baze i društvenih delatnosti i svih kvaliteta koji predstavljaju i njen identitet, a ništa manje i suštinski elemenat njenih nacionalnih potencijala u razvijanju svojih vlastitih proizvodnih i svih stvaralačkih snaga. Različita privredna struktura i privredna moć dolazi u svoj njenoj neposrednosti najjasnije do izražaja u odnosima na tržištu i njegovom delovanju. Zbog toga se protivrečnosti interesa u prestruktuiranju materijalne osnove društvenog razvitka, kao zajedničkog zadatka i interesa Jugoslavije kao celine, mogu da pojavljuju u odnosima između republika i pokrajina, kroz tendencije stvaranja višenacionalnih »kapitala«, naročito ako se ne vodi računa o dva zahteva delovanja samoupra-

Digitized by Google

ljanja i samoupravnog razvoja Jugoslavije. Prvo, ako se prenebregava činjenica da je radnik utoliko hegemon u svom narodu ukoliko stvarno raspolaže viškom rada, i da ako neko drugi raspolaže viškom rada neizbežno mora doći, a i dolazi, u odnosu prema drugima do etatizacije odnosa, do logike osamostaljenog delovanja profita, po kojoj se svako bori da u dohotku koji se stiče kao društveni na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu participira što više, a to znači na teret i uz pomoć drugih, ne prvenstveno razvijanjem sopstvenih snaga i ne na osnovu ekonomskih, odnosno tržišnih merila.

I drugo, da dolazi do istih posledica i pojava kad izostaje delovanje Društvenog plana Jugoslavije kao sinteze u zajedničkoj ekonomskoj i razvojnoj politici usklađenih interesa republika i pokrajina, i Jugoslavije kao celine, sa osnovnim proporcijama raspodele dohotka i raspoloživih sredstava i njihovom odgovarajućom osnovnom strukturom, te potrebnim merama za njegovo ostvarivanje.

Društvena svojina i fetiš robe

Društvenom svojinom i samoupravljanjem, te njihovim razvojem otvaraju se u društvenim odnosima mogućnosti za oslobađanje radnika od slepe zavisnosti od »kapitala« kao njegov privjesak ili »dresirana radna snaga«. Ostvarivanje te mogućnosti zavisi naravno od osposobljavanja radnika u udruženom radu da u praksi društvenog razvoja upoznaju i otkriju stvarne odnose u društvenoj reprodukciji koji se kriju iza kretanja i odnosa robe, novca i kapitala.* Zato treba izgraditi, odnosno usavršavati odgovarajuću organizaciju i rad kako u sistemu informatike, tako i u sistemu obrazovanja kao permanentnog obrazovanja iz rada i za rad. To traži da se i pripremanje predloga za odlučivanje organizuje kao njegova sve važnija faza i opremi savremenom informacijskom osnovom. A odgovornost za predloge treba da dobije odgovarajuću moralnu, materijalnu i političku težinu.

Saznanje o fetišu robe, novca i kapitala u uslovima i na osnovu društvene svojine i samoupravljanja te fetiše ne ukida. Međutim, u uslovima društvene svojine i kod odlučujuće uloge radnika u odlučivanju o dohotku i faktorima proizvodnje oduzima njegovom delovanju njegov klasni antagonistički karakter. Pruža, dakle, mogućnost (što ne znači još ni stvarnost ni nužnost) da radnici u udruženom radu protivrečnosti robne proizvodnje rešavaju na drugačiji način, u meri u kojoj su sposobni

* Marks ukazuje kako samo saznanje o fetiškom karakteru robe, novca i kapitala samo po sebi još ne znači ukidanje takvog njihovog karaktera, a još manje ovladavanje tog fetiša i dodaje da to »... zahteva takvu materijalnu osnovu društva ili takav nivo materijalnih uslova egzistencije koji su i sami opet samoniklo proizvod duge i bolne historije razvitka...« (*Kapital I*, Kultura, Zagreb, str. 44).

Digitized by Google

da proniknu u tajne stihije robne proizvodnje i tržišta korišćenjem savremenog informacionog sistema. Tom treba da služi i da se prilagođava i čitav sistem planiranja, kao i organizacija udruženog rada.

Danas u nas i u svetu takvoj ulozi radnika u društvenoj svojini doprinosi sve više razvoj savremenih proizvodnih snaga koji potencira ostvarivanje rada kao društvenog. Na toj osnovi jačaju tendencije »da se težište radnikovog društvenog i ličnog položaja sve više prenosi sa rezultata tekućeg rada na rezultate zajedničkog društvenog rada, da je rad u savremenim uslovima u svetu do te mere postao društven da proizvod pojedinačnog radnika uopšte ne može biti izražen kao proizvod individualnog rada nego samo kao proizvod udruženog, to jest društvenog rada i da takvi ekonomski odnosi omogućavaju i to da se radni ljudi u materijalnoj proizvodnji sve više povezuju sa radnim ljudima na svim drugim područjima društvenog rada i stvaranja«.* Mislim da imamo dovoljno iskustava da možemo danas sa puno argumenata prihvatiti na osnovu i napred navedenih konstatacija i sledeći Kardeljev stav: »Zato socijalističko društvo nezadrživo — i svesno i spontano — teži samo takvom prisvajanju proizvoda rada koji se zasniva na udelu pojedinačnog rada u proizvodu ukupnog društvenog rada, s tim da svi ljudi koji rade imaju jednaka ekonomska i politička prava u pogledu načina raspolaganja zajedničkim sredstvima rada i stvaranja, to jest sredstvima u društvenoj svojini. A upravo ti aspekti svojinskih odnosa su i u našoj teoriji i našoj praksi nedovoljno jasni.«**

Prerastanjem nauke i naučnoistraživačkog rada u odlučujući faktor proizvodnje i unošenje nove tehnologije, a time i inovacija i inovacijskog rada u dinamiku prestruktuiranja konkretne proizvodnje odnosno procesa rada, kao njihova zakonitost jača potreba za neposrednim uključivanjem radnika i stvaralaca u odlučivanju i neposrednom preuzimanju odgovornosti za donete odluke.

U neravnomernosti društvenog razvitka i razvitka samoupravljanja te tendencije su toliko snažnije ukoliko je viši stepen razvijenosti proizvodnih snaga i društvene produktivnosti rada i ukoliko je izraziti samoupravni položaj radnika i u OUR i u celini odnosa u društvenoj reprodukciji i društvu, i ukoliko se više u društvenoj praksi rešavanje tekućih i razvojnih problema i protivrečnosti interesa ostvaruje razvijanjem samoupravljanja i neposredne socijalističke demokratije. Sve to su objektivno postojeći i delujući faktori, iako su u raznim područjima udruženog rada i našeg društva vrlo različito i neravnomerno razvijeni. Međutim, oni postoje i kao takvi deluju kao tendencija, omogućuju i traže da radnik u udruženom radu kao osnovna proiz-

* E. Kardelj: *Samoupravljanje I*, Protivrečnosti društvene svojine, str. 289/290.

** Ibidem.

Digitized by Google

vodna snaga, kao proizvođač i stvaralac i kao samoupravljač zadominira kod rešavanja problema u celini društvene reprodukcije i u odnosima u njoj.

Ako se zadržimo na delovanju i razvoju društveno-ekonomskih odnosa, te tendencije će delovati utoliko jače i snažnije ukoliko više se u društvu u celini, i u svim sredinama života i rada savladavaju odnosi u kojima njegov lični dohodak poprima karakter nadnice, a njegov položaj podstiče kod njega svest i ponašanje najamnog radnika, egalitarizam i lažnu solidarnost i odnos prema društvenoj svojini kao prema tuđoj, »državnoj«. S druge strane, te tendencije će delovati utoliko jače, ukoliko manje će se dobit kao deo dohotka i kamate kao deo dobiti i akumulacija izdvajati iz dohotka kao društvenog dohotka, te odlučivanje o njima osamostaljivati od radnika i neposrednih stvaralaca vrednosti u vidu raznih oblika prisvajanja, logikom grupne ili državne svojine, ukoliko manje će biti mogućnosti da se na takvim ili po društvenom karakteru sličnim osnovama sredstava akumulacije osamostaljuju i etatiziraju u republikama, pokrajinama, odnosno federaciji, sa svim mogućim ekonomskim i političkim implikacijama. Gledano sa stanovišta »društvenog kapitala« i akumulacije tendencije i zahtevi za podruštvljavanjem odluka o njihovom delovanju i razvoju delovaće utoliko snažnije ukoliko neposrednije će biti i u nas u našem privrednom sistemu delovanje robne proizvodnje i tržišta, ukoliko će samostalniji biti radnici u udruženom radu kod odlučivanja o dohotku i akumulaciji, a njihove samoupravne organizacije i zajednice kao poslovni subjekti, ukoliko više bude jačala materijalna osnova njihovog samostalnog odlučivanja i poslovanja, ukoliko više svi ti faktori sami svojim karakterom, kao i pritiskom interesa samoupravne baze budu došli do izražaja i u planovima i politici samoupravnih i društveno-političkih zajednica i njihovih organa.

Pored teze da je ostvarivanje odlučujućeg položaja radnika nespojivo sa robnom proizvodnjom i zakonima akumulacije navodi se u kritici našeg sistema i kao jedan od uzroka sadašnjeg stanja i teza da smo samoupravljanjem, naročito od ustavnih amandmana 1971. i Ustava 1974. godine išli mnogo dalje od onoga što dozvoljava razvitak proizvodnih snaga i društvena svest radnika, radničke klase i radnih ljudi. To je, u stvari, prigovor koji prati naš razvoj samoupravljanja od prvih njegovih zametaka posle rata i prvih koraka u njegovom institucionaliziranju 1950. i kod svake krize, odnosno daljeg koraka u njegovom razvoju. U tom pogledu važe i danas stavovi i idejna opredeljenja iz vremena donošenja Ustava i ZUR-a, koje je izrazio Kardelj na sledeći način:* »Jer, na kraju krajeva, nije nesreća jednog socijalističkog društva, pa ni našeg, što su u njegovom društveno-ekonomskom ustrojstvu više ili manje prisutni elementi različi-

* E. Kardelj: Samoupravljanje I, str. 300/301.

Digitized by Google

tih svojinskih odnosa koji odgovaraju prostoru, vremenu, kao i specifičnim uslovima tog društva. Štaviše, to je društveno-istorijska nužnost.« »... Ali, zato društvene odnose treba posmatrati i shvatiti pre svega u njihovoj dinamici, a ne u njihovom statičkom obliku, to jest treba shvatiti, šta sadašnja faza u razvoju našeg društva u svojoj ukupnosti znači za razvoj socijalizma i šta je u njoj glavno, a šta je sekundarno, odnosno u čemu je elemenat prošlosti koja je još uvek živa i prisutna, ali koja nestaje.«

To nisu teze »politike« koja bi htela, kao što tvrde neki od kritičara, po svaku cenu da zadrži vlast. To je realnost koja deluje i u kojoj se ostvaruje društveni razvitak naše višenacionalne zajednice u svoj konkretnosti i svim njenim specifičnostima u svakom delu Jugoslavije i svakom području društvenog života i rada. To je realnost koja može da se izmeni, što se i ostvaruje u pravcu naših zajedničkih društveno-političkih opredeljenja živom akcijom »ljudi koja vodi jačanju društvene moći radničke klase, odnosno klasne moći samoupravnog udruženog rada...«

A upravo o tome se radi i danas: o klasnoj moći samoupravnog društva »i živoj akciji ljudi«. Danas se to odnosi ne samo i prvenstveno na prevazilaženje »dogmatskog čistunstva« sa stanovišta nekih statičkih apstraktnih doktrinarskih formula o »pravoj« i »nepravoj« društvenoj svojini. S obzirom na stavove i konfuziju u nekim sredinama ekonomista, politologa i politika i sociologa, danas se to odnosi naročito i pre svega na nametanje doktrina i idejnih osnova iz kapitalističkog sveta, nekih čak pre Marksovog vremena i prevaziđenih već njegovim sopstvenim razvojem.

Mnogo puta se opravdano ukazuje na razlike u stepenu razvijenosti u našoj zemlji i u uslovima u kojima radni ljudi i naši narodi i narodnosti ostvaruju svoje i naše zajedničke interese i razvojne ciljeve. Ali, postoji jedan isti i jedinstveni zajednički cilj i interes koji je radničku klasu i radne ljude Jugoslavije ujedinio: to je oslobođenje od najamnog odnosa i odnosa eksploatacije u svim vidovima, pa i u vidu državnog birokratskog ili tehnobirokratskog monopola u odlučivanju o dohotku i višku rada. To je zajednička klasna osnova koja kao nov proizvodni odnos predstavlja i faktor razvoja proizvodnih snaga našeg društva i prevazilaženja pojava i tendencija birokratske i tehnokratske samovolje i voluntarizma. To je i zajednička društveno-ekonomska klasna osnova borbe protiv osamostaljivanja centara političke moći i etatizma u republikama i pokrajinama i u općinama, etatističkih odnosa u federaciji i među republikama i pokrajinama i razvoja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta za bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti, kao i izvor snage naših međunarodnih pozicija protiv nadvlade međunarodnih centara moći našoj nesvrstanoj politici i borbe za novi međunarodni i ekonomski poredak.

Digitized by Google

O subjektu društvene svojine

I u ekonomskoj i u pravnoj teoriji postoje neslaganja o pitanju ko je subjekat društvene svojine i šta je njena sadržina. Ta neslaganja i nejasnoće negativno utiču na društvenu praksu — a jednim delom su i njen idejni izraz — posebno na izgradnju i delovanje privrednog i pravnog sistema i regulisanje odnosa u udruženom radu i sistemu odlučivanja. Ustav i ZUR su u tom pogledu jasni. Osnovni subjekat društvene svojine jeste radnik u udruženom radu, udruženi radnik u svim oblicima njegovog udruživanja na osnovu rada i upravljanja društvenom svojinom i odlučivanja o dohotku u sistemu udruženog rada i u društveno-političkim zajednicama u delegatskim skupštinama. To je udruženi radnik sa svojim individualnim pravima, obavezama i odgovornošću na osnovu rada i međusobnih odnosa, prava i obaveza i odgovornosti radnika na bazi rada. To nije ni osnovna ili radna organizacija kao institucija ili bilo koje društveno-pravno lice. Na toj osnovi društvena svojina je svojina radnika u njenom pozitivnom opredeljenju, to jest kao svojina radnika u udruženom radu na osnovu njihovog rada i rezultata i na toj osnovi prisvajanja proizvoda društvenog rada i prava rada i upravljanja društvenim sredstvima. Upravo to omogućuje ostvarivanje prava rada društvenim sredstvima kao individualnog prava radnika i afirmacije i razvoja i drugih individualnih prava i samoupravnih odnosa na njegovim osnovama daljim razvijanjem proizvodnih snaga i materijalnih osnova društva. To traži, međutim, sa druge strane, uz pravo rada društvenim sredstvima i izvršavanje od svakih obaveza u korišćenju tog prava, ali i stvaranje mogućnosti za ostvarivanje prava svakome da se pod jednakim uslovima uključuje u rad društvenim sredstvima i proširivanje te mogućnosti kao jednu od nezaobilaznih osnova politike privrednog razvoja i raspodele dohotka.

To stvara i sasvim nove društvene uslove za ostvarivanje u načelu jednakog položaja radnih ljudi i građana koji rade sa sredstvima u njihovoj svojini na osnovu njihovog tekućeg i minulog rada i njegovih rezultata, i posebno kad svoj rad odnosno sredstva, ili jedno i drugo, udružuju sa radom i sredstvima u raznim oblicima društveno organizovane proizvodnje, pa na taj ili drugi način doprinose povećanju društvene proizvodnje i dohotka.

Pošto se ne vodi računa da se odnosi među udruženim radnicima kao subjektima društvene svojine ostvaruju na bazi rada i prisvajanja na tom osnovu, zapada se — polazeći tradicionalno u suštini još od imovine kao osnove prisvajanja — u dogmu i doktrinu koja je kod nas već davno prevaziđena, a u svim konsekvencama idejno raščišćena već u raspravama o ustavnim amandmanima 1971. i Ustavu 1974, kao da su u nas i u daljem razvoju socijalizma jedna od glavnih, ako već ne glavna protivrečnost, imovinski odnosi kao odnosi, pre svega, između društvene

Digitized by Google

i privatne svojine. Ne vidi se ili se potcenjuje stvarna protivrečnost koja postoji i koja može da se pojavi i pojavljuje se u svom klasnom obliku, a to je protivrečnost između rada koji stvara vrednost i kojim se stiče dohodak i otuđivanja rezultata tog rada, dohotka i viška rada od njegovih stvaralaca. Ta protivrečnost se pojavljuje i u odnosima na bazi društvene svojine i svih njenih oblika, zadružne svojine, kao i privatne i zajedničke svojine. Taj imovinski pristup koji polazi u odnosima među ljudima od logike kretanja sredstava kao osamostaljenih snaga, kojima su ljudi puki privesak — to je stvarno doktrinarstvo. I to je pravi izvor mnogih problema u sređivanju odnosa u društvenoj svojini, posebno na bazi minulog, tj. opredmećenog živog rada radnika, kao i ostvarivanja prava radnih ljudi i građana na samoupravljanje, na odlučivanje o uslovima i rezultatima svog rada u celini društvenih odnosa.

Ustav se ne upušta u definiciju društvene svojine, ali on jasno utvrđuje šta sačinjava društveno vlasništvo kao njen predmet sa aspekta imovine.

To traži danas svakako jasnije definiranje i uloge i mesta svakog društveno-pravnog lica u društvenoj reprodukciji i društvenom delovanju i razvoju, u privređivanju i upravljanju sredstvima društvene reprodukcije ,i pravnu sigurnost u pravnom prometu i u svim drugim poslovima i funkcijama zbog kojih su društveno-pravna lica osnovana i u skladu sa samoupravnim sporazumom odnosno samoupravnim aktom o njihovom osnivanju između radnika i osnivača i u njima utvrđenim međusobnim pravima i obavezama u obavljanju tih poslova odnosno funkcija. Isti razlozi ne opravdavaju takav njihov položaj u odnosima društvene svojine koji bi omogućavao njihovo osamostaljivanje u odnosu na interese, prava i obaveze i odgovornosti radnika u udruženom radu i posebno u OOUR i njihovih organizacija i zajednica, i svih drugih društvenih faktora koji su ih osnovali, prvenstveno zbog ostvarivanja svojih potreba i interesa i odgovornosti.

Znači, činjenica da su rad i rezultati rada osnova njihovog prisvajanja a ne bilo kakav svojinsko-pravni oblik prisvajanja sredstava društvene reprodukcije od bilo koga, i bilo koji oblik upravljanja proizvodnjom i drugim društvenim delatnostima, zasnovan na monopolu upravljanja sredstvima društvene reprodukcije ne znači da nema prisvajanja* i ne govori o »nesvojinskom« karakteru društvene svojine u Ustavu i u nas. To znači samo da je radnik ravnopravno udružen kao proizvođač i upravljač sa drugim radnicima i na bazi svog rada i rezultata rada ravnopravan subjekat prisvajanja i nosilac upravljanja društvenim sredstvima. To znači, između ostalog, i to da društvena svojina izra-

* To je po Marksu »contradictio in subjecto«. I Kardelj u svom radu »Protivrečnosti društvene svojine«: »Međutim, dok postoji prisvajanje, postoji i svojina« — Samoupravljanje I, str. 293.

Digitized by Google

žava danas sve specifičnosti klasnog karaktera našeg društva u razrešavanju današnjih društvenih problema, ali i sa perspektivom prevazilaženja njihovog klasnog karaktera opštim razvojem društva i daljim razvijanjem proizvodnih snaga i samoupravljanja.

S tim otpada i ona prividna protivrečnost koju ističe jedan deo pravnika i ekonomista, a ne samo njih, koji vide u Ustavu tzv. »nesvojinski koncept« društvene svojine kao nesvojine. Jednim delom ta teorija samo obrazlaže iz različitih aspekata činjenice koje u našoj stvarnosti još prevladavaju — da udruženi radnik ne odlučuje o društvenoj svojini, i ukazuju na faktore koji to mesto njih u suštini protivpravno rade, i pravne, ekonomske i druge društvene posledice toleriranja takvog stanja u društvu. Jednim delom tu teoriju preuzimaju i autori teorije o tzv. dohodovnoj ceni u tom kontekstu. Protagonisti specifične cene proizvodnje ne traže normiranje te cene u bilo kom obliku. Međutim, ukoliko se na specifičnu cenu proizvodnje nadovezuje zahtev za propisivanje obaveznih stopa akumulacije ili cene kapitala u vidu obavezne kamate na poslovni fond i sl., u pogledu uloge države i odlučujućeg položaja radnika u OUR i posebno u OOUR u pogledu odlučivanja o dohotku i višku rada, te teorije se po nekim praktičnim društveno-ekonomskim konsekvencama približuju. To pitanje se ne postavlja iz nekih ideoloških razloga. To je pitanje stvaranje odnosa i uslova u društvu da udruženi radnik kao samoupravljač stvarno učestvuje, kako u donošenju odluka o dohotku i višku rada, tako i u njihovom ostvarivanju i preuzimanju odgovornosti za rezultate tih odluka.

I drugo, razmatranje kategorije »društvenosti« društvene svojine sa vidika ekonomskih rezultata rada sredstvima u društvenoj svojini i delovanje pojedinih ekonomskih kategorija u nauci je mnogo napredovalo i u pogledu usklađivanja stavova i u samoj teoretskoj razradi te problematike. To nama omogućava da u praksi idemo mnogo smelije i odlučnije, što je naročito značajno upravo sada kad se radi o prelazu na tzv. realne ekonomske kategorije i za sagledavanje svih konsekvenci na koje treba da se pripremimo, i sa političke i sa socijalne i društvene strane u ovladavanju svih posledica prelaza iz ekstenzivnog u intenzivni način privređivanja. Kada je reč o odnosima unutar udruženog rada i konfliktima, promenama ekonomskog i društvenog položaja pojedinih slojeva radničke klase i radnika i njihovih interesa, o karakteru tih interesa i konflikata i promena u njima, o pomeranju odnosa snaga i njihovih društveno-ekonomskih i ekonomskih uzroka u samoj OUR i u društvu, o tim problemima naša nauka zaostaje iza potreba i iza dometa koje je u drugim domenima već dostigla. To je ipak karakteristično za nauku koja zna, i čak se katkada i na to poziva, da su odlučujući faktor u društvenoj reprodukciji upravo »agenti proizvodnje« i odnosi među njima koji određuju, a njihova raspodela kao momenat proizvodnje sama opredeljuje i distribuciju i raz-

Digitized by Google

menu i potrošnju, i njihov klasni karakter i pravce njihovog delovanja.

Tome doprinosi činjenica da nismo mi u teoriji sagledali stvarni društveno-ekonomski značaj razlike između svojine u ekonomskom i svojine u pravnom smislu. Ta razlika, međutim, danas stvarno postoji i reproducira se kao izraz sadašnjih prevladajućih proizvodnih odnosa. To je realnost o kojoj se mora voditi računa kad se radi o pravnom i ekonomskom obezbeđivanju racionalnog privređivanja, odnosno ekonomisanja živim i minulim radom. Međutim, ono je istovremeno jedan od uzroka, ali i faktora da se problemi i protivrečnosti ostvarivanja ciljeva i zadataka Stabilizacionog programa rešavaju na dosadašnji način, sa dosadašnjim »vršiocem dužnosti« upravljača društvene svojine kao nosioca odluka, a ne prevazilaženjem u celini društvenih odnosa elemenata najamnog položaja radnika. To je dakle stanje koje ne stimuliše, odnosno ne angažira radnike same u tom ekonomisanju, na zaštiti društvene svojine kao svoje a ne kao tuđe.

U politici za 1987, u četvrtoj godini posle donošenja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, usvojeni su zajednički stavovi o nekim od njegovih elemenata. Mislim, pre svega, na uvođenje realnih ekonomskih kategorija, na usvajanje Strategije tehnološkog razvoja Jugoslavije i na Društveni dogovor o dohotku. Do sada prihvaćena rešenja svakako traže usavršavanje, i u stručnom pogledu i u načinu, oblicima i dinamici njihove primene. Primena pomenutih elemenata, ukoliko bude konsekventna — a odgovorni nosioci njihovog ostvarivanja spremni su na sve moguće otpore koje će sigurno izazvati — može da znači, ipak, početak dubljih zahvata u društvenoj i privrednoj strukturi i odnose i promene u radu sa mnogim neizbežnim konsekvencama, u politici zapošljavanja i u kadrovskoj politici. Na tim osnovama svaki privredni subjekat i svi odgovorni društveni faktori biće stavljeni u položaj koji će od svakog tražiti da i zbog ostvarivanja svojih interesa i sam doprinosi, prema svojim mogućnostima, skladnijem i ekonomski i politički racionalnijem delovanju svih nosilaca i odgovornih činilaca našeg društvenog razvoja.

U pluralizmu samoupravnih interesa može razvoj na tim osnovama bitno da doprinese efikasnijem i demokratskom utvrđivanju zajedničkih interesa, razrešavanju njihovih protivrečnosti i na tim osnovama bržem razvoju proizvodnje i proizvodnih snaga u odgovarajućoj strukturi i zapošljavanja, te ravnopravnijem uključivanju u međunarodne ekonomske odnose i razvoj. Znači, pristupa se pravoj suštini Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, za razliku od dosadašnje orijentirane, na restrikcije saveznih organa.

I neposredan uticaj tržišnih zakonitosti i svaki napredak u ostvarivanju načela nagrađivanja prema radu, kao i planiranje i ostvarivanje planova sa strategijom tehnološkog razvoja, svaki

Digitized by Google

od tih elemenata za sebe i svi zajedno kad se primene kao osnove sistema društvene svojine i razrešavanja njenih protivrečnosti, suštinom svog delovanja nameću svoju logiku i potrebu stalnog njihovog usavršavanja, kao i usavršavanja drugih elemenata sistema u njegovoj celini. Neposredno zadirući u najosetljivije uslove rada, života i razvoja radnih ljudi i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica, mogu na svoj način i da angažiraju neposredne nosioce i osnovne društvene snage našeg socijalističkog samoupravnog razvoja za rešavanje zajedničkih problema. I taj momenat čini realnijim ocenjivanje da će se konačno izmeniti forumski način rada društveno-političkih organizacija. To je uslov da delegatske skupštine u razmatranju stvarnih problema u ostvarivanju autentičnih interesa baze polaze od odnosa među radnim ljudima i građanima u njihovoj samoupravnoj organizovanosti, i njihovih zajedničkih interesa i njihovog usklađivanja, te od njihove inicijative i političkog angažiranja, i da tako svojim delovanjem doprinesu da se prevaziđe rešavanje društvenih problema i problema u odnosima u Federaciji, u republikama i pokrajinama, i među njima, kao da su to problemi koji mogu da se rešavaju prvenstveno u odnosima u i među forumima.

Digitized by Google

Milija Komatina

Mogu li se i kako usaglasiti principi samostalnosti i jedinstva

U pozivnom pismu koje smo vam poslali za ovaj okrugli sto nijesmo precizirali nikakva pitanja niti teze. Izrazili smo samo želju da se uključimo u diskusiju koja je u toku i da na taj način damo prilog radu na promjenama u ZUR-u. Vi ćete, svakako, odabrati za raspravu ona pitanja koja smatrate relevantnim, imajući na umu i postojeće razlike koje dolaze do izraza.

Ovom prilikom ja bih htio da skrenem vašu pažnju na odnos principa samostalnosti i principa jedinstva. To što ću reći biće vrlo uopšteno, pokušaću da ukažem na jedan načelni okvir. Ali smatram da je upravo taj načelni okvir u vezi sa pomenutim principima i praksom koja je u vezi sa njima veoma važan da bi se moglo jasnije precizirati da li treba i koje konkretne odredbe u ZUR-u izostaviti, a šta dopisati. Kao što je poznato, u ZUR-u je, kao, uostalom, i u drugim našim programskim dokumentima, normirano kako se treba odnositi i u pogledu principa samostalnosti i u pogledu principa jedinstva. No, čini mi se da je ZUR-om jasnije normiran položaj pojedinih subjekata kao što je, na primjer, OOUR nego što je to učinjeno sa pitanjem udruživanja rada i sredstava. Ako sa razlogom danas svi konstatujemo da punog i pravog udruživanja rada i sredstava nema, naročito ne na prostoru cijele zajednice, onda vjerovatno da uzrok za to treba tražiti i u našem normativnom sistemu, a ne samo u subjektivnim slabostima.

---

* Okrugli sto »Socijalizma,«, 2. 6. '87.

Digitized by Google

Kad praksa ne slijedi, ne bar dosljedno, sistem, teško je izbjeći i pitanje šta je i sa sistemom — ima li i u njemu nekih »pukotina« kroz koje prolazi i ono što ne bismo željeli.

*

Da se kriza gotovo iz dana u dan produbljuje jasno je svakome ko uopšte hoće da vidi šta se dešava. Može se reći da postoji saglasnost, bar organizovanih subjektivnih snaga društva, da se bez odlaganja mora sve učiniti da se izađe (počne izlaziti) iz postojećeg stanja. Ali kada se dođe do pitanja — šta u tom smislu učiniti, onda od saglasnosti u praksi, svakako, ne ostaje mnogo.

Zašto je to tako ima više razloga. Da bi valjalo više pameti da bismo uspješnije savlađivali stihiju i »organizovane« retrogradne tendencije — to je nesporno. To, uostalom, važi za svako društvo. Ali nije pravi uzrok u tome što stvari idu kako idu. Jugoslavija ima dovoljno pameti, iako je ostala bez svojih najistaknutijih tvoraca, ali pod dva uslova: prvo, da postoji mogućnost objedinjavanja pameti koju imamo i, drugo, da to što zaista vodi dobrome može imati punu dejstvujuću snagu posredstvom legalnog i legitimnog državnog i samoupravnog demokratskog mehanizma našeg društvenog socijalističkog sistema. Kako pomenuti uslovi ne postoje, ili bar ne u dovoljnoj mjeri, onda pamet koju imamo dejstvuje uglavnom u centrifugalnom smislu, što blokira gotovo svaki pokušaj racionalizacije i usmjeravanja opštih privrednih i drugih društvenih tokova, a posljedice toga su veoma dobro poznate i one su, u stvari, osnovni uzrok krize u kojoj se već poduže nalazimo.

Jedan od uzroka što smo nejedinstveni i u traženju i u stvarnim akcijama koje vode izlazu iz krize svakako je različit položaj pojedinaca, grupa, radnih organizacija, užih i širih regiona i drugih subjekata društva u postojećoj situaciji. Kriza očevidno pogađa najveći broj ljudi naše zemlje, prije svega neposredne proizvođače materijalnih, pa i duhovnih dobara, ali ne nikako svakoga. Mnogi veoma dobro žive, pa im čak i pogoduje postojeće stanje. Otuda, pored nihilizma, koji se nužno javlja iz svakog kriznog stanja, i apologetika maltene i dalje cvjeta, iako nema nikakvo uporište u postojećem stanju stvari, ako se izuzmu razni privatistički i upravljački, od društva i njegovih opštih interesa otuđeni, monopoli.

Suvišno je reći da napori ka izlazu iz krize podrazumijevaju mnogo štošta (o čemu ovom prilikom neće biti riječi), ali je isto tako više nego očevidno da se ništa bitno ne može ni naći ni učiniti ako se ne promijeni odnos prema principima samostalnosti i jedinstva u smislu njihovog uzajamnog uslovljavanja, usaglašavanja i komplementarnog prožimanja u društvenoj praksi.

Digitized by Google

Kada je riječ o samostalnosti, onda to podrazumijeva da osnovni društveni subjekti, posebno privredni, ali isto tako državni, odnosno samoupravni — od mjesne zajednice i opštine do pokrajine i republike, budu dovoljno samostalni za sve inicijative i odlučivanje, kako o onome što je u neposrednom djelokrugu njihovog rada i njihovih neposrednih interesa, tako i o pitanjima od opšteg i zajedničkog interesa.

Kada je riječ o jedinstvu, onda to podrazumijeva da društveno-teritorijalna, državna i samoupravna zajednica, kakva je naša SFRJ, i pored rečene samostalnosti, ima mogućnost da živi i da se razvija kao jedna cjelina, što znači da usklađuje pojedinačne i parcijalne interese pojedinih radnih i društveno-teritorijalnih subjekata sa opštim i zajedničkim interesima zajednice, uključujući tu i mogućnost uticaja na usmjeravanje osnovnih tokova privrednog i društvenog života i, posebno, mogućnost objedinjavanja »kapitala« i društvenih snaga u cilju ostvarivanja prioritetnih zadataka zajednice kao cjeline, što po svojim konsekvencama treba da doprinosi bržem razvoju zajednice, a što je, iako možda ne u svakom konkretnom slučaju i svakoj trenutnoj situaciji, dugoročno gledano u interesu svakog subjekta i svakog dijela zajednice ponaosob.

Može se reći da se ovim principima u savremenom svijetu (a u nekom smislu bilo je to tako i kada su ljudi živjeli u divljim čoporima), više ili manje, rukovode sva društva, bez obzira na karakter društvenih sistema, iako su se u načelnom smislu društveni sistemi razlikovali upravo po tome koji su od ta dva principa preferirani.

Kao što je poznato, kapitalizam je društvo privatne svojine i na toj dogmi, koja se smatra vječnom, zasnivaju se odnosi u čijoj je osnovi, prirodno, pojedinačni, grupni, parcijalni interes. Marks je smatrao da takav sistem ne može biti do kraja efikasan niti vječan, da sam po sebi reprodukuje svoga grobara, radničku klasu, na čijem radu počiva moć kapitalizma, a koja, suprotno svom doprinosu, nema društvene moći jer je u najamnom odnosu, pa je iz takve svoje analize zaključio da će dolazeći sistem nužno biti socijalizam (komunizam), kao društvo u kome će se svjesno usklađivati pojedinačno i grupno (parcijalno) sa opštim, a time postići i veća proizvodna efikasnost i oslobađanjem rada oslobođenje cijelog društva od svakog najamnog odnosa i monopola.

Ali i kapitalizam je u nečemu slijedio Marksa, nezavisno od toga šta se o njemu doktrinarno misli, pa je naročito u novije vrijeme raznim načinima i mjerama u nekom smislu ograničio samostalnost privatnog vlasništva, obezbjeđujući uslove da i u tim — kapitalističkim uslovima — društvo egzistira i razvija se kao jedna optimalna cjelina. Kapitalizam je to mogao da postigne prije svega stoga što je u prirodi samog kapitala, robne proizvodnje i tržišta — tih osnovnih njegovih kategorija — da djeluju na opštem planu i da samim tim i »slijepo« povezuju po-

Digitized by Google

jedinačno i grupno (parcijalno) sa opštim. Osim toga, kapitalizam je postigao znatan nivo racionalizacije nacionalizacijom dijela materijalnih dobara i davanjem državi ovlašćenja koja su joj omogućila da u dobroj mjeri povezuje osnovne tokove društva u cilju obezbjeđenja opštih i zajedničkih interesa, rješava socijalne probleme i slično. Iako kapitalizam ne operiše kategorijom »planska privreda«, bila bi velika zabluda smatrati da se u njemu stihijno, tj. neplanski posluje, u smislu — proizvesti jednu robu i izbaciti je na tržište, pa šta bude! Primjera radi, u sastav SAD je velik broj država koje imaju veoma visoki stepen samostalnosti, ali SAD ipak živi kao jedna cjelina i u unutrašnjim odnosima i u odnosima prema spoljnjem svijetu, što toj zemlji omogućava da ima privrednu i drugu moć koja je svima dobro poznata.

Sve je to u izvjesnom smislu i izmijenilo prirodu kapitalizma, revitaliziralo ga, pa on i nije, bar do sada, zapao u bezizlaznu krizu, kako su mnogi marksisti prošlog vijeka predviđali. Da bi ostvario dalju ekspanziju privredne i druge moći, kapitalizam ne preza ni od toga da sadržaje i oblike unutrašnje integrisanosti prenosi i na međunarodni plan, što mu protekcionizmom tržišta i monetarno-finansijskim transakcijama, pored ostalog, često omogućava da eksploatiše cijeli svijet koji je izvan njegove interesne i poslovne alijanse.

Socijalizam je, po prirodi svojoj, a i na osnovu Marksovog učenja, društvo novog kolektiviteta, u kome privatno postaje društveno vlasništvo. Samostalnost radnog čovjeka i njegovih radnih i drugih asocijacija, samostalnost nacija i njihova ravnopravnost time se nikako ne isključuje, jer ne može se ni govoriti o istinskom jedinstvu u odnosima gdje ljudi i njihove radne i druge asocijacije i zajednice nijesu ravnopravni u okvirima jednog društva. Ni proklamovanje internacionalizma nikako nije samo po sebi podrazumijevalo bilo čiju dominaciju među onima koji sarađuju, pomažući se uzajamno.

Teoretičari, pa i mnogi praktičari socijalizma, računali su da će novi sistem usloviti mnoge razlike u odnosu na kapitalizam i u smislu toga da proizvodnja ne bude cilj sam za sebe već da cilj bude zadovoljavanje ljudskih potreba, koje bi, takođe, trebalo da budu u mnogo čemu drugačije od onih koje kapitalističko tržište reprodukuje.

Poznato je, međutim, da je razvoj tekao i neželjenim putevima, pa je došlo i do takvih deformacija koje su, u ime opštih interesa, negirale svaku samostalnost a time i slobodu čovjeka, potčinjavajući ga državno-vlasničkom monopolu, što je isto tako drugi vid najamnog odnosa. Ta činjenica, međutim, nikako ne nalaže potrebu napuštanja jedinstva ili, da kažemo, kolektiviteta, a time i socijalizma, kako to danas razočarani pomišljaju, pa ponekad i rade u tom pravcu. Nijedna individualistička teorija, ma koliko ih bilo i ma kojim se argumentima služila, nije opovrgla krilaticu, kod nas uveliko već zaboravljenog pisca Maksi-

Digitized by Google

ma Gorkog, da je »sreća čovjeka moguća jedino u kolektivu«. Pitanje je samo o kakvom je kolektivu riječ i kakvi su u njemu odnosi. »Sam je čovjek« — kako je rekao naš Njegoš — »žalosno stvorenje«. A to važi i za dio jedne zajednice (zemlje, države) ako se izoluje ili nadgornjava.

Marksistička nauka i ideologija, pri čemu je naš doprinos veoma zapažen i značajan, otkrila je deformacije društava u kojima je započeo veliki istorijski prevrat u smislu isključivanja principa samostalnosti i hipertrofije principa jedinstva na način koji taj princip preobraća u totalitarizam, u neprikosnovenu i osamostaljenu vladavinu birokratije, kako se to desilo tamo gdje je zacario staljinizam, što ljude demotiviše za rad i onemogućava efikasnost koja bi trebalo da bude svojstvena socijalizmu. I u političkoj praksi, isto tako, dolazi do promjena, ili su bar nagoviještene, na liniji prevladavanja centralističko-etatističkih monopola i stvaranja uslova da dođe do izražaja snaga narodnih masa, da se demokratizuje cjelokupni društveni život, i to upravo vraćanjem otuđene društvene moći svim društvenim subjektima.

Već djeluje svijest o neophodnosti izgradnje sistema u kojem čovjek i njegove asocijacije neće biti nesamostalni za inicijative i odlučivanje, tj. samo objekti s kojima suvereno manipulišu razni monopoli. Drugim riječima, dolazi se najzad do saznanja da istinskog jedinstva, neophodnog svakoj zajednici, ne može biti ako ono ne izrasta iz demokratskih prava i sloboda svim društvenih subjekata. Da promjene kreću u tom pravcu ohrabrujuće govore i najnovije inicijative u SSSR-u i drugim socijalističkim zemljama.

Naš socijalizam nije bio, niti je mogao biti, izvan opštih tokova socijalizma. U prvom periodu i mi smo polazili prije svega od opštih interesa i potreba, pri čemu je i društveni sistem imao mnoge karakteristike centralističko-etatističke, sa svim, ili bar mnogim, posljedicama koje su iz tog proizlazile. No, veoma brzo smo shvatili da nema socijalizma bez demokratije, niti demokratije bez ljudskih i nacionalnih sloboda. Sa uvođenjem socijalističkog samoupravljanja, po definiciji toga sistema, samostalnost radnog čovjeka, njegovih radnih i drugih asocijacija i zajednica, nužno se podrazumijevala i morala se sistemski i u praksi ostvarivati. Međutim, ni mi nijesmo uspjeli da izbjegnemo jednostranost koja nam se, kako sada uviđamo, pa i ističemo, teško osvetila. Suprotno opredjeljenju, a što je ustavno normirano, da stvaramo društvo udruženog rada, što znači da imamo najviši stepen povezanosti svih društvenih subjekata i na toj osnovi integrisanost zajednice kao cjeline, mi smo u praksi, nekad svjesno, a nekad nesvjesno, preferirali samostalnost gotovo svega i svakoga, pri čemu je jedinstvo ostajalo više kao ukrasna parola za svečarske prilike. Autarkija — privredna, regionalna, nacionalna, a uz to — kao njihova nadgradnja — i teritorijalizacija mišljenja — postala je jedna od karakteristika našeg sta-

Digitized by Google

nja, što i jeste jedan od uzroka ekonomske krize i nemoći organizovanih socijalističkih snaga da na osnovu jedinstva uspješnije rješavaju probleme razvoja zemlje kao cjeline. Najgore je pri tome to što se i samoupravljanju podmeće da ono tobože po svojoj prirodi sve to uslovljava pa čak i iziskuje. Iako je Deseti kongres SKJ jasno ukazao na neophodnost izgradnje socijalističkog samoupravljanja u cjelini društva, i na toj osnovi jedinstva sistema i društvene akcije, dajući naznake i kako da se to postigne, stvar je sve do danas ostala da čeka povoljniji odnos snaga.

Pokazalo se, naime, da svaka jednostranost življenja u zajednici vodi izrođavanju i onoga na čemu se insistira: od otvorenog i uvijek poželjnog jedinstva dolazi se do centralističkih monopola i uzurpacija; od samostalnosti kao osnovnog preduslova izražavanja ljudskih, nacionalnih, stvaralačkih i drugih sloboda, dolazi se do regionalizma, separatizma, nacionalizma i sličnih antisocijalističkih i anticivilizacijskih oblika i sadržaja svijesti i življenja.

Pored već rečenog, moglo bi se još mnogo primjera navesti do čega sve dovodi bilo koja od pomenutih jednostranosti. Ako znamo da nijedan centralizam nije dobar, naročito ne sa gledišta mogućnosti što slobodnijeg kretanja i povezivanja udruženog rada u privredi i kulturi, a pri tome i to da republičko-pokrajinski sve udobnije živi, onda je očito da borba protiv centralizma nije sasvim ni iskrena ni završena. Opasnost od pogrešno shvaćenog i nedemokratski ostvarivanog jedinstva nikako ne treba gubiti iz vida i stoga što je sasvim moguće da se u otporu prema tendenciji i praksi autarkije i dezintegracije obnovi težnja i ka nekom vidu neželjenog etatističkog centralizma i u federaciji. Ali, u ovom trenutku na sceni su dominantnije centrifugalne sile, pa da podsjetimo na neke izraze njihovog djelovanja.

Odnos prema tržištu i planu, bilo da se negira jedno ili drugo, takođe je u bliskoj vezi sa pogrešno shvaćenim odnosima principa samostalnosti i jedinstva. Tamo gdje je na snazi isključivo jedinstvo koje se u tom slučaju obezbjeđuje političkim monopolom, tržište je izlišno, jer se privredni tokovi regulišu centralističkim planom. Tamo gdje je na snazi samostalnost, koja se štiti regionalno-separatističkom, nacionalističkom ili nekom drugom, privatističkom ideologijom, društveni plan je izlišan, jer može samo da ometa ostvarivanje posebnih interesa. Zato je očito da, kao što se samostalnost i jedinstvo ne isključuju već uzajamno uslovljavaju, tako bi trebalo da bude i sa odnosom ekonomike i politike. Koliko god da imamo neprijatna iskustva sa tzv. političkim investicijama i sličnim uplitanjima politike u privredu, politika se ne može isključiti iz ekonomike, a može i treba da se njen monopol zamjenjuje stvaranjem mogućnosti za djelovanje tržišnih zakona i za uvažavanje ekonomskih kriterijuma, kao što može i treba da se sprečavaju ili bar ograni-

Digitized by Google

čavaju stihija, ćepenačka zatvorenost, rasipništvo i svaka druga neracionalnost, djelovanjem politike posredstvom samoupravnog društvenog planiranja i usmjeravanja.

Prezaduženost naše zemlje, s bolno poznatim posljedicama, upravo je u vezi sa neusaglašenošću principa i prakse samostalnog i jedinstvenog življenja. Na osnovu principa samostalnosti kod nas svako može, ili je bar do sada dugo mogao, da se zadužuje u inostranstvu, a kako se ipak živi u zajednici, onda je zajednica garant da će dugovi biti vraćani, pa ona to i čini. To pogađa zajednicu, ali i njene djelove iako ne ravnomjerno. U odnosima kakvi jesu ispada da su bili vidovitiji oni koji su se više zaduživali i bez pokrića, trošeći potom kredite bez kriterijuma kakvi bi trebalo da važe u zajednici kao cjelini.

Nije bez veze sa pogrešno shvaćenom samostalnošću i naše, već poslovično, ponašanje mimo gotovo svih zaključaka, društvenih normi, pa i zakona. Svaki zakon je, svuda gdje imalo ima demokratije, »društveni dogovor« koji komplementarno uzima u obzir i parcijalni i opšti interes, a kada je u prevagi u odnosu na druge bezobzirna samostalnost, onda je prirodno da u takvom stanju ni zakon neće biti poštovan ili bar ne dosljedno, što našu demokratiju, kada do toga dolazi, čini fakultativnom — može a i ne mora da se ostvaruje (negdje može da se »divlje« gradi, negdje i nekad ne može i sl.).

Tendencija osamostaljivanja iz privatističkih, grupnosvojinskih ili bilo kojih drugih motiva već ima iza sebe i ideologiju koja je štiti, a koja je, u stvari, podmetanje onima koji se toj tendenciji suprotstavljaju. Tako se i u svakom pomenu borbe za jedinstvo zemlje vidi težnja ka povratku nekom ranijem ili novom etatističkom centralizmu i gušenju demokratije i sloboda. Separatistička tendencija iz razvijenijih sredina brani se i potrebom borbe protiv socijalizacije i univerzalizacije nerada, raznih neracionalnosti, što vodi prelivanju dohotka i omogućava življenje na tuđ račun. Ti problemi zaista postoje i njih treba drugačije i bolje rešavati. Ali, teško je povjerovati da bi bilo bolje ako bi se u ime toga jedinstvo podredilo separatizmu i sličnom. Upravo zato ako je tako reći svako neodgovorno samostalan u odnosu na druge, onda svako i može da traži kako hoće i ono što nije svojim radom stekao, a to se ne odnosi samo na republike i pokrajine već i na uže zajednice, na radne i druge subjekte.

Naročito se opasno manipuliše sa nacionalnom ravnopravnošću, pri čemu se napredak u afirmaciji nacija vidi gotovo isključivo u produbljivanju razlika i okupljanju po nacionalnoj ili još užoj — etničkoj pripadnosti. Ako stvarne etničke i druge razlike nijesu dovoljne, onda se angažuje »nauka« da tu »grešku« istorije ispravi.

Uvećavanje samostalnosti (shvatanjem decentralizacije ne kao sredstva već kao cilja za sebe) na štetu jedinstva, kako se i zvanično i nezvanično sa žaljenjem ističe, nije dovelo do de-

Digitized by Google

etatizacije — čemu istinski težimo — jer se razbijanjem etatizma u federaciji razvio i osnažio policentrični etatizam, koji se navodi kao jedan od glavnih krivaca mnogih naših sadašnjih nevolja.

Otuda i sporenja oko ustavnog i realnog položaja i ponašanja republika i pokrajina ne mogu odvesti pravom rješenju ako se samo preganjamo da li apriorno smanjivati ili povećavati njihova ovlašćenja, već samo ako stvorimo odgovarajuće institucionalno-normativne i subjektivne (idejno-političke) uslove da se suverenitet i autonomnost svih jedinica i djelova federacije izražava i kao njeno jedinstvo u svim bitnim pitanjima od opšteg i zajedničkog interesa. Put ka tome je zamjena razvojnog toka koji je već odavno uzeo maha — da se ne ide ka jačanju državnosti već ka izgradnji republika i pokrajina kao socijalističkih samoupravnih zajednica, a što, svakako, treba da važi i za Federaciju.

Ako je, dakle, nesporno da principe i praksu samostalnog i jedinstvenog življenja moramo usaglasiti (usaglašavati), postavlja se pitanje kako to postići?

Iako će mnogi danas pomisliti i reći da se od ideologije (ciljevi, vrijednosti) ne živi, postojeće, u velikoj mjeri konfuzno, stanje svijesti i prakse upućuje da je prvi uslov da se krene i uspije u tom pravcu upravo ideologija — obnova izvorne, revolucionarne, marksističke ideologije.

U ovoj godini proslavljamo pedesetogodišnjicu dolaska Josipa Broza Tita na čelo KPJ. Zar nas Titova ličnost i njegovo djelo ne uče upravo i prije svega tome da se borimo za jedinstvo jugoslovenske zajednice, koje bi se zasnivalo na interesima i težnjama radničke klase i na radu, od čega treba da polazi svaka ravnopravnost ljudi i njihovih radnih i drugih asocijacija, regiona i nacija?!

Obnovu ideologije u tom smislu može da izvrši samo Savez komunista Jugoslavije na osnovu svog istorijski stečenog i društveno verifikovanog autoriteta, ali pod uslovom da u tom pravcu preduzme korake na zaista revolucionaran način, kojim je i stekao pravo da bude avangarda u borbi za socijalizam i, na toj osnovi, za prosperitet jugoslovenske zajednice kao cjeline. Sa gledišta naše teme, a i inače, neophodno je da se u stvarnosti obnove dvije ideološke komponente SKJ koje su i zapisane u njegovom Programu: prvo, da je on klasna organizacija i, drugo, da na toj — klasnoj — osnovi i oslobađa i integriše radničku klasu i tim posredovanjem i sve djelove društva i nacionalnosti. Bez tih funkcija, SKJ je i nemoćan i istorijski izlišan. Ulogu »advokata« raznih parcijalnih i nacionalističkih interesa vršiće, kao što neformalno već i vrše, druge snage koje bi se, njegovim silaženjem sa društvene scene, i formalno organizovale i legalizovale.

Što je još važnije, ono što bude zapisano u našim programskim dokumentima moći će da se ostvaruje u praksi tek u ideo-

Digitized by Google

loški raščišćenoj situaciji, kada se onaj koji se zalaže za jedinstvo neće moći etiketirati unitaristom ili nečim sličnim, niti onaj koji se zalaže za samostalnost, kako je ona Ustavom i drugim društvenim normama previđena — separatistom, nacionalistom ili nečim sličnim.

Zaključak se sam po sebi nameće: kada se sporazumijemo šta je šta i kuda odstupanje od bilo kojeg osnovnog principa življenja u zajednici vodi biće izlišno licitiranje šta je bolje i preče — neka ili nečija samostalnost ili jedinstvo. Biće dovoljno da se istinski borimo za razvoj društva razvojem socijalističkog samoupravljanja na svim nivoima zajednice, ali shvaćenog u njegovoj pravoj klasnoj i demokratskoj suštini kojoj nije svojstvena — kako ničija dominacija u ma kom vidu, makar imala i jedinstvo kao zaštitni znak — tako ni razdrobljenost sistema i prakse koja se rukovodi isključivo nekim i nečijim parcijalnm osamostaljenim interesima, bilo da imaju teritorijalni, nacionalni ili ma koji drugi zaštitni znak.

Digitized by Google

Inga Kraljević

Problem odgovornosti za ostvarivanje društvenog vlasništva i izmjene i dopune ZUR-a

I

Rasprava o Nacrtu izmjena i dopuna Zakona o udruženom radu, mogli bismo slobodno reći, teče na dvije idejne paralele koje se međusobno ne ukrštaju. Naime, rasprave u bazi društva usmjerene su na normativno poboljšavanje ZUR-a, racionalizaciju njegovih odredaba kako bi ZUR postao koncizniji, jasniji, pregledniji, pa time i više provediv. Prijedlozi su usmjereni na operacionalizaciju pravnih instrumenata za efikasnije ostvarivanje osnovnih načela Ustava i društvenog vlasništva. Na drugoj paraleli su rasprave na nekim stručnim skupovima i savjetovanjima, a u velikoj mjeri i u dnevnoj periodici u kojima dominira (barem u nekim javno iskazanim referatima) ideja koja poriče ustavnu koncepciju društvenog vlasništva i negira ustavni institut prava rada društvenim sredstvima i druge institute i vrijednosti koje sadrže osnovna načela Ustava iz 1974. godine.

Došlo je u velikoj mjeri do konfuzije. Naime, Skupština SFRJ i skupštine svih republika i autonomnih pokrajina, kao i rukovodeća tijela svih političkih organizacija u Federaciji i Republici jednoglasno su usvojili Prijedlog da se pristupi promjeni Ustava SFRJ, uz »jedinstveno prihvaćeno društveno opredjeljenje da se ne mijenjaju osnovna načela Ustava SFRJ, da se ustavnim

Digitized by Google

promjenama dalje razvija i osigura dosljedno ostvarivanje osnovnih ustavnih rješenja o društvenom vlasništvu...«, kako to piše u Prijedlogu da se pristupi ovoj ustavnoj reviziji.

Koliko nam je poznato o tom »jedinstvenom društvenom opredjeljenju« nije bilo na ovim brojnim delegatskim institucijama koje su ga usvajale disonantnih tonova, a niti uzdržanih glasova.

Ipak je začuđujuće da se upravo u vrijeme formalno, a rekli bismo i čvrsto, izraženih stavova širokog kruga delegata pojačava, otvoreno i nezaobilazno, napad na ustavnu koncepciju društvenog vlasništva, a posebice na protagoniste te koncepcije koji se (tu i tamo) jave na stručnim savjetovanjima.

Kada čovjek brani ustavni koncept društvenog vlasništva, u poziciji je da bude napadan na jedan netolerantan, nedemokratski i isključiv način. Pokušava se u korijenu presjeći svaki pokušaj i namjeru da se uopće raspravlja o mogućnostima daljnje dogradnje društvenog vlasništva i uklanjanja njegovih deformacija. Ako se, dakle, govori o samoupravnom konceptu društvenog vlasništva dobivaju se negativne etikete i naljepnice, nailazi se na branu i zid koji otežavaju čak i objavljivanje takvih tekstova u dnevnim listovima. A radi se, ipak, o »jedinstvenom društvenom opredjeljenju«, da se dalje razvija i osigurava dosljedno ostvarivanje osnovnih ustavnih rješenja o društvenom vlasništvu.

Središnja i ishodišna točka društvenog vlasništva kako ga je Ustav 1974. godine dao je pravo rada radnika društvenim sredstvima. Rad čovjeka je po Ustavu osnovna kategorija — to je jedini temelj prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima, a ne pravo vlasništva. Nitko nema pravo vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, ni društveno-politička zajednica, ni organizacija udruženog rada, ni grupa građana, ni pojedinac ne može ni po kojoj vlasničko pravnoj osnovi prisvajati proizvod društvenog rada... navedeno je u »Osnovnim načelima Ustava. Iz Ustava proizlazi da nema mogućnosti prisvajanja koristi od pripadanja stvari, prisvajanje se vrši na osnovi rada. Nema dakle prisvajanja na pravno vlasničkoj osnovi i prema tome ne može postojati ni pravo vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Korist počinje teći tek onda kad živi rad dođe u kontakt sa određenim sredstvima. Ustavno je težište dakle na radu i rezultatima rada, samoupravno je težište u odnosima između radnika kroz društvena sredstva.

To je klasni odnos između radnika, to je produkcioni odnos, a sredstva rada su prirodna pretpostavka tih odnosa. Samo rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čovjeka na osnovi jednakih prava i jednakih odgovornosti.

Ustav je dao jedan teorijski model koji ukazuje čemu težimo i u kojem pravcu se zapravo treba dalje kretati. Čisti model u praksi ne živi, a velikim dijelom žive njegove deformacije. Mo-

Digitized by Google

ramo, međutim, govoriti *o modelu da bi znali odrediti koji je strategijski put razvoja ovog socijalizma.*

Vrlo je snažan napad na samoupravnu koncepciju društvenog vlasništva i na ustavni institut prava rada radnika društvenim sredstvima, dakle na središne ustavno pravne odnose koji daju pečat ovom samoupravnom socijalizmu. Totalno se vulgarizira ustavna koncepcija, izvrće njezina bit kao da je to vlasništvo tobože »ničije i svačije«, iako to nema nikakve veze s ustavnim tekstom i ustavnom idejom — to su proizvoljne interpretacije. Radnici se optužuju da razvlače društveno vlasništvo, da se oni prema njemu odnose tako da ga »koriste kao svoje a čuvaju kao tuđe«, da tobože nisu ekonomski stimulirani, da ga racionalno iskorištavaju, stalno uvećavaju i unapređuju, i da svoje obaveze savjesno izvršavaju. Samoupravni model društvenog vlasništva uporno se identificira s njegovim deformacijama. Težište odgovornosti za deformacije i devijacije društvenog vlasništva prebacuje se na radničku klasu i na birokratski etatizam, što u podtekstu podrazumijeva legalne državne institucije. Ne označavaju se zapravo stvarni nosioci takvih pojava i ponašanja.

II

Po mojem mišljenju destrukcija društvenog vlasništva i ustavnog modela kreće se u slijedećim pravcima:

1. Nastaju devijacije i deformacije unutar samog društveno-vlasničkog odnosa koje se ogledaju u grupno-vlasničkim i drugim interesnim spregama i faktorima koje su se strukturirale na nesamoupravnim osnovama i iznutra razjedaju društveno vlasništvo. Tome treba dodati razne sprege pojedinaca iz udruženog rada s pojedincima iz privatnog biznisa. To je protivno pozitivnom pravu. To je zloupotreba prava ali se pravne norme nedovoljno primjenjuju da bi se u korijenu stalo na put takvim pojavama.

Nastaje uski krug bogatih ljudi u čijim rukama se koncentrira veliki kapital koji se formira velikim dijelom kroz razne špekulacije i mešetarenje. Na jednoj sjednici CK SKH to je ilustrirano na primjeru štednih uloga koji se koncentriraju u golemim iznosima kod manjeg broja štediša, dok je ulog malih štediša beznačajan. Ti vlasnici krupnih štednih uloga, rečeno je, nisu uglavnom naši radnici zaposleni u inozemstvu, već su to domaći nosioci velikog kapitala u našim razmjerama. Do njega se dolazilo i primjerice na slijedeće načine: brojni su ugovori u udruženom radu sklopljeni na štetu naše privrede, licencni ugovori s ograničavajućim klauzulama i podjelom jugoslavenskog tržišta, ogromna sredstva građevinske rente prelijevala su se u privatni sektor samo zbog toga što općine nisu donijele na vrijeme urbanističke planove, golema devizna sredstva prelaze u privatno vlasništvo jer društvo nije adekvatno organizirano, niz godina se konstatira da poreska politika nije odgovarajuća, ali se ne prave veliki pomaci itd. Problem, razumije se, nije samo pravni, već i politički, moralni i drugi.

Digitized by Google

2. Negira se ustavna koncepcija društvenog vlasništva u svojoj cjelini, niječe se pravo rada radnika društvenim sredstvima i drugi instituti i načela Ustava 1974. godine koji izražavaju samoupravnu kategoriju društvenog vlasništva. Unose se »tuđi« elementi, kategorije i instituti koji po svojoj unutrašnjoj logici razbijaju ustavni koncept. Traži se transformacija društveno-vlasničkog odnosa u vlasničko-pravni odnos. To je bitna promjena. Konzekvencija je uvođenje prava vlasništva nad sredstvima za proizvodnju u udruženom radu. Organizacija udruženog rada postaje vlasnik tih sredstava, a njezin predstavnik je poslovodna struktura. Na taj način odvaja se društveno vlasništvo od radnika. Radnik sklapa ugovor s poduzećem i postaje najamni radnik. Postoje dva odvojena subjekta: poduzeće i najamni radnik. Izvedeno do krajnjih konzekvenci, time se gubi organizacija udruženog rada, ona u takvim odnosima nestaje, pretvara se u poduzeće koje je vlasnik sredstava rada, kapitala i radne snage. Poslovodna struktura radi u ime poduzeća. Ona tobože nije vlasnik, a u stvari imala bi sve vlasničke atribute. U ime poduzeća raspolaže sredstvima rada i kapitalom, prima i otpušta radnike koji rade u poduzeću itd. Time se ukida samoupravljanje.

Zahtjevi su usmjereni na totalno djelovanje tržišta, na ekonomiji kapital-odnosa sa svim implikacijama kapitalističkih zakonitosti. Suština je u vlasništvu kapitala, sredstava rada, u vlasništvu imovine i vlasništvu radne snage. Bit društvenih odnosa, dakle, nije u radu i rezultatima rada nego u djelovanju kapitala i tržišta radne snage. U tim odnosima nestaje i samoupravno pravo.

Ovakav koncept otvara put da se u takvom sistemu poduzeća mogu ustanovljavati i drugi vlasničko pravni odnosi nad sredstvima za proizvodnju u vlasništvu poduzeća. To bi značilo da bi se moglo ustanovljavati dioničarsko vlasništvo, suvlasništvo, kako između pojedinih poduzeća, tako i između poduzeća i građansko pravne osobe i građanina. Strani i domaći građanin mogao bi, dakle, biti vlasnik dijela sredstava za proizvodnju u društveno-pravnoj osobi, a poduzeće bi moglo davati u dugoročni zakup svoja sredstva za proizvodnju drugom poduzeću, građaninu, građansko-pravnoj osobi i strancu i na taj način živjeti od rente.

Prijedlozi idu i u pravcu da se u društvu uklone svi elementi solidarnosti, npr. da svaki građanin sam sebi kupuje stan, da se izvrši rasprodaja društvenih stanova nosiocima stanarskog prava, da građani ulažu svoja sredstva u kupovinu radnih mjesta u udruženom radu, da se uklone svi zakonski maksimumi na stanovima i poslovnom prostoru i da građani mogu kupovati neograničeno te nekretnine, iznajmljivati ih i živjeti od rente itd. Stvara se jedna paradoksalna situacija i paradoksalni zahtjevi. Na jednoj strani se ističe da naši građani danas žive na egzistencijalnom minimumu i ispod njega, a istovremeno se tvrdi da kod

Digitized by Google

naših građana u većini postoje ogromna sredstva koja treba (na naprijed navedene načine) aktivirati.

Svi ti prijedlozi otvaraju zapravo put ka reprivatizaciji sredstava za proizvodnju i reprivatizaciji društvenih sredstava u svojoj cjelini. Tko bi bio nosilac takve reprivatizacije.

3. Ne postoji produbljena analiza socijalne strukture društva i njegovog raslojavanja, a posebno onih socijalnih grupacija koje već postaju vlasnici materijalnih dobara i u određenoj mjeri materijalna snaga društva, koja bi bila nosilac reprivatizacije. Ove socijalne skupine danas su zainteresovane i za konstitucionalne promjene i za uklanjanje ZUR-a i ustavne koncepcije društvenog vlasništva vjerojatno i zato da bi legalizirali svoju postojeću materijalnu snagu i dobili dominantnu političku moć.

Kada se tako široko i naglašeno vode neke rasprave o pojedinim korijenitim promjenama o ovom našem samoupravnom socijalizmu, tada se ne može više govoriti o anonimusima na najopćenitijem nivou. Ne smiju se više davati uopćene konstatacije o etatizmu, birokratizmu, dogmatizmu, liberalizmu itd. Time se ne rješava problem, a kompromitiraju se legalne ustavne institucije kao da su one u svojoj cjelini nosioci takvih pojava. Stvara se nedoumica u društvu, a svatko sa svog stanovišta vidi krivca u onom drugom. Loptice se prebacuju s jedne institucije na drugu. To je jako opasno stanje koje pogoduje raznim manipulacijama, političkim i drugim, stvara klimu općeg nepovjerenja i netrpeljivosti.

III

U vezi s izmjenama i dopunama ZUR-a a još više u vezi s revizijom Ustava moraju se prethodno učiniti prepoznatljivim određeni slojevi i grupacije koji su nosioci privatističkog parcijalnog interesa koji destruiraju društveno vlasništvo, razaraju zajedništvo u korist privatnog i privatističkog. Ako se ne izvrši takva socijalna identifikacija, ove rasprave će se kretati u zatvorenom krugu dilema o tome da li je ustavna koncepcija društvenog vlasništva osnovni »krivac« za društvenu i ekonomsku krizu, da li tu koncepciju treba zamijeniti imovinsko pravnim konceptom ili pak treba izvršiti kapitalnu reprivatizaciju sredstava za proizvodnju u udruženom radu, otvoriti put privatnom kapitalu da postaje vlasnik i sredstava za proizvodnju u udruženom radu i u drugim sektorima društvenog vlasništva, dakle otvoriti nesmetani put cirkulaciji privatnog kapitala.

Trebalo bi po mojem mišljenju isto tako učiniti sasvim prepoznatljivim one socijalne strukture kojima pogoduje postojeća anarhičnost i neprovođenje pravnog uređenja, posebno zakona i drugih propisa i samoupravnih općih akata.

Po mojem mišljenju postojeće izmjene i dopune ZUR-a, a posebice revizija Ustava, treba da pridonesu efikasnijem provođenju pravnog sistema, da se iz njega ukloni sve ono što stvara anarhičnost u pravu, neprovođenje i destrukciju društveno-vlasničkog odnosa.

Digitized by Google

Zakon o udruženom radu valjalo bi u cjelini racionalizirati, ukloniti deklaratorne norme, izbjeći ponavljanja Ustava i drugih zakona, ukloniti kontradikcije u samom tekstu, napraviti ga konciznim pravnim aktom koji bi olakšao njegovu primjenu. Trebalo bi isto tako racionalizirati njegova osnovna načela i odredbe o stjecanju dohotka, uže i konciznije urediti odnose o zajedničkom prihodu i zajedničkom dohotku, jer je nepotrebno u te odnose unositi imperativne norme, već takve norme uvoditi samo kad su one neophodne. Sve upute za privređivanje treba ukloniti iz ZUR-a, pa bi tako ZUR bio kraći, odredbe jasnije, a dobilo bi se na preglednosti. Isto tako bi trebalo maksimalno unositi dispozitivne norme koje bi se primjenjivale ako samoupravni subjekti svojim samoupravnim aktima ne bi regulirali određene odnose. To bi omogućilo da samoupravni subjekti samostalno uređuju svoje specifičnosti, a otklonile bi se pravne praznine u reguliranju određenih odnosa.

IV

Odgovornost je jedan od najznačajnijih instrumenata društvenog vlasništva, ali istovremeno najmanje primjenjen u praksi. Ustavni koncept društvenog vlasništva mora da sadrži u sebi i odgovornost. Ako nema odgovornosti, nema ni društveno vlasničkog odnosa.

Suština Ustavom zajamčenog prava radnika društvenim sredstvima ne izražava se i ne iscrpljuje u proceduri za donošenje, odnosno za zaključivanje pojedinih samoupravnih akata kako bi se to možda moglo zaključiti iz Zakona o udruženom radu ili iz postojeće prakse. Bit neotuđivosti i zajamčenosti prava rada je u odgovornosti, jer je Ustavom zajamčenim pravima imanentna obaveza i odgovornosti. Iako to decidirano proizlazi iz osnovnih načela Ustava i iz normativnog dijela, to u društvu nije dovoljno normativno izraženo, a još manje ostvareno.

Nacrt izmjena i dopuna Zakona o udruženom radu nije ovu ustavnu odgovornost radikalno razradio na način koji odgovara današnjem društvenom trenutku.

Nacrt ZUR-a pooštrava odgovornost radnika. U članu 99. Nacrta (čl. 197. ZUR-a) predviđa disciplinsku mjeru prestanka radnog odnosa za određene zakonom propisane teže povrede radnih obaveza, uvodi automatizam do te mjere da zapravo isključuje individualizaciju disciplinske sankcije. Nacrt međutim istom oštrinom ne propisuje odgovornost poslovodne strukture, iako značajno proširuje njezina ovlaštenja. U članu 77. Nacrta predviđeno je (prije utvrđivanja periodičnog obračuna, odnosno završnog računa) da se podnosi izvještaj, odnosno informacija, a poslovodni organ odgovara za »točnost podataka«, za »stručne procjene«, te »za pravodobnost podnošenja izvještaja«. U članu 200. Nacrta otvorena je samo mogućnost razrješenja poslovodnog

Digitized by Google

organa, prije isteka vremena na koji je izabran ako radnici ne prihvate izvještaj iz člana 150. ZUR-a i ocjene da je za neostvarivanje poslovnih rezultata odgovoran poslovodni organ.

Po mojem mišljenju valjalo bi preciznije razraditi objektivnu odgovornost rukovodeće strukture u organizaciji udruženog rada, u okvirima datih ovlaštenja, za poslovnu politiku i njezin neuspjeh, za prelijevanje dohotka u osobnu potrošnju mimo rada, za neiskorištenost sredstava rada, za promašene investicije, za gubitke i sl., pri čemu mora biti odlučujuće stanje koje postoji u organizaciji udruženog rada, a ne subjektivni motivi. U ZUR-u bi valjalo ove oblike odgovornosti razraditi, utvrditi kriterije i elemente za primjenu načela automatizma.

Smatramo da bi isto tako trebalo propisati subjektivnu i objektivnu odgovornost političke strukture i rukovodilaca organa u društveno-političkoj zajednici za nepovoljno stanje u udruženom radu stvoreno zakonima i drugim odlukama skupština, drugih organa društveno-političkih zajednica. U uređivanju i takve odgovornosti raspraviti i o primjeni načela automatizma.

Prema ustavnom načelu (III/2) udruženi radnici upravljaju sredstvima za proizvodnju u društvenom vlasništvu i rade tim sredstvima u svom vlastitom interesu i u interesu socijalističkog društva. U ostvarivanju te društvene funkcije radnici su, po samom Ustavu, odgovorni jedni drugima i socijalističkoj zajednici kao cjelini. U ZUR-u bi trebalo decidirano razraditi ovu odgovornost radnika za ostvarivanje društvenih funkcija i propisati: a) da se u samoupravnom sporazumu o udruživanju u OOUR, u RO i SOUR mora precizirati međusobna odgovornost udruženih radnika za ostvarivanje ustavom zajamčenog i neotuđivog prava rada društvenim sredstvima. To bi morao biti bitan elemenat ovog samoupravnog sporazuma (ius strictum) bez kojih elemenata bi taj samoupravni akt bio ništavan ili bi ga Ustavni sud mogao poništiti; b) samim ZUR-om instituirati na posebnoj vrsti odgovornosti organizacija udruženog rada socijalističkoj zajednici kao cjelini zbog neostvarivanja Ustavom utvrđenih društvenih funkcija.

Treba primjetiti da je Ustav veoma strog i imperativno zahtijeva da radnici — u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima — društveno i ekonomski svrhovito koriste ta sredstva, da ih kao materijalnu osnovu svog rada i ukupnog društvenog rada stalno obnavljaju, povećavaju i unapređuju, te da radne obaveze savjesno izvršavaju (čl. 15. Ustava SFRJ). To nije dispozitivno pravo radnika to je ustavna obaveza i odgovornost koju radnici moraju realizirati, kako u svom zajedničkom, tako i u općem društvenom interesu. Sama činjenica da radnici imaju pravo rada društvenim sredstvima dovoljna je ekonomska pretpostavka, posebno u odnosu na nezaposleni dio radničke klase da svoje obaveze prema tim sredstvima izvršavaju.

ZUR nije utvrdio efikasne pravne instrumente koji bi osigurali provedbu ovih ustavnih normi. U brojnim odredbama

Digitized by Google

ZUR-a govori se o obavezi racionalnog i efikasnog iskorištavanja društvenih sredstava (čl. 55, 69, 96, 106, 109. i dr. ZUR-a). To su ponajviše deklarativne norme koje ne konkretiziraju striktnu odredbu čl. 15. Ustava SFRJ. ZUR nedovoljno povezuje Ustavom zajamčeno pravo rada društvenim sredstvima sa efikasnim iskorištavanjem tih sredstava do krajnje konsekvence i sankcije — prestanka radnog odnosa. Neotuđivo pravo rada radnika društvenim sredstvima nije nikakvo imovinsko pravo nad sredstvima koja radnicima pripadaju, bez obzira da li ih koriste ili ne koriste. Ako su radnici u takvom objektivnom položaju da ne mogu efikasno, kako to Ustav naređuje, iskorištavati ta sredstva, onda ih moraju prepustiti drugim radnicima u udruženom radu ili društvu u širem smislu riječi. Ako, pak, subjektivno ne ispunjavaju tu obavezu, onda su pravo rada društvenim sredstvima, posebno u odnosu na nezaposleni dio radničke klase, pretvorili u privilegirano pravo — to nije smisao ni Ustava ni ZUR-a. U takvom slučaju omogućuje se grupno vlasničko ponašanje u društveno-ekonomskim odnosima. Neotuđiva prava rada društvenim sredstvima ostaju Ustavom zajamčena prava samo dotle dok se ona (kao pravo, obaveza i odgovornost) u smislu Ustava i na način kako to Ustav predviđa izvršavaju.

S tim u vezi javlja se i pitanje ustupanja društvenih sredstava rada jedne organizacije, koja se ne iskorištavaju ili se nedovoljno iskorištavaju, drugoj organizaciji udruženog rada. ZUR u čl. 116. Nacrta otvara drugu mogućnost, naime, davanje u dugoročni zakup takvih osnovnih i obrtnih sredstava drugim organizacijama i građanima. Ovakva odredba bez ikakvih ograničenja može otvoriti mogućnost za rentijerske odnose na sredstvima za proizvodnju kroz dugoročni zakup. Time se otvara put stjecanju koristi samo na osnovi pripadanja sredstava rada, što nije u skladu sa Ustavom. Ustav, naime, u Osnovnim načelima propisuje da nitko nema prava vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, društvena sredstva se ne mogu koristiti za prisvajanje tuđeg viška rada (čl. 12. Ustava SFRJ), kao i to da radnici ne mogu u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima stjecati materijalne koristi koje nisu utemeljene na njihovu radu. (čl. 15. Ustava SFRJ). Prema ZUR-u društvena sredstva kojima upravljaju radnici u društveno-pravnoj osobi predstavljaju materijalni uvjet rada, odnosno materijalnu osnovu ostvarivanja funkcije u toj organizaciji, odnosno društveno pravnoj osobi, (čl. 265. ZUR-a) i koriste ih i raspolažu njima u skladu s prirodom i namjenom tih sredstava u toj organizaciji (čl. 231. ZUR-a). Ako se pak osnovna ili obrtna sredstva daju u dugoročni zakup drugima, tada takva sredstva prestaju da služe svrsi koju su postavili Ustav i ZUR. S tim u vezi trebalo bi raspraviti o institutu ne samo privremenog već i trajnog prenosa sredstava rada s jedne organizacije na drugu, a pod uvjetima i po postupku koji bi se propisao ZUR-om. Naime, trebalo bi u ZUR-u propisati da sredstva rada koja OUR trajno ne koristi ne predstavljaju više

Digitized by Google

materijalni uvjet rada u toj organizaciji, pa bi se ta sredstva morala po sili Ustava i ZUR-a ustupiti onoj osnovnoj organizaciji kojoj će služiti kao materijalni uvjet njenoga rada i na kojima će radnici vršiti svoje Ustavom zaštićeno neotuđivo pravo rada tim sredstvima.

U vezi s naprijed postavljenim problemima javlja se i pitanje privremene ugovorne radne jedinice koja se predviđa u čl. 146. Nacrta ZUR-a. Ovaj ugovorni organizacioni oblik stvara se prema Nacrtu na bazi zakupa osnovnih sredstava organizacije udruženog rada. Intencija je Nacrta da se maksimalno iskoriste neiskorištena osnovna i obrtna sredstva OUR-a. Pitanje je samo da li to treba da bude zakupno pravni odnos prema nezaposlenom dijelu radničke klase. Po mojem mišljenju to bi morao biti samoupravno sporazumski odnos. U Nacrtu bi trebalo jasnije definirati ovaj organizacioni oblik, pravni status takve radne jedinice, kao i samoupravni položaj radnih ljudi u njoj. Treba dati jasnu pravnu normu koja će omogućiti prerastanje takve radne jedinice u organizaciju udruženog rada. Radi se o pravu rada radnika društvenim sredstvima, a ne o imovinskom pravu i eksploataciji onih radnika koji nisu imali mogućnost da ostvare trajni radni odnos. Na osnovama prava rada radnika društvenim sredstvima trebalo bi graditi nove, fleksibilne oblike — trajne ili privremene, velike ili male — ali ne na pravnim odnosima zakupa vlasništva sredstava rada i stvaranja rente na društvenim sredstvima. Protivno je Ustavu graditi organizacione oblike i odnose prema nezaposlenom dijelu radničke klase — kad se radi o trajnoj neiskorištenosti sredstava rada udruženih radnika — na vlasničko pravnim odnosima, na odnosima zakupa i odnosima rente.

Zagreb, 22. 7. 1987. g.

Digitized by Google

Dragutin V. Marsenić

Realnosti dati prioritet nad vizijama

1. Zakonom o udruženom radu smo prije deset i po godina institucionalno celovito oblikovali privredni sistem čije su konture bile naznačene rezolucijama Drugog kongresa samoupravljača Jugoslavije (održanog meseca maja 1971) i amandmanima na Ustav SFRJ iz 1963. (koji su usvojeni ujesen iste godine). Svoju najširu društvenu potvrdu dobio je u Ustavu SFRJ 1974. godine. Danas smo suočeni sa teškim kriznim stanjem privrede i društva koje traje od 1979. godine. Cela deveta decenija ovog stoleća protiče nam u produbljavanju ekonomske i društvene krize. Postignuta je, tako reći, opšta saglasnost među ekonomistima da je privredni sistem koji smo oformili (i Zakonom o udruženom radu celovito zaokružili) tokom 70-ih godina jedan od glavnih generatora krize. Nastala je već opsežna literatura u kojoj su vodeća imena naše ekonomske nauke izvela »dokazni postupak« o »krivici« privrednog sistema za postojeću ekonomsku krizu. Relativno brzo je postignuta saglasnost da privredni sistem treba menjati (»Dugoročni program ekonomske stabilizacije«), ali je on uprkos tome ostajao na snazi sve više produbljujući krizu. Promene u privrednom sistemu su vršene, ali kao parcijalni zahvati. U Zakon o udruženom radu nisu unošene nikakve promene, iako je bilo jasno da se u njemu nalaze najvažnija privredno-sistemska rešenja koja su višestruko preura-

Digitized by Google

njena (predstavljaju možda anticipaciju daleke budućnosti), koja praksa nije prihvatila i koja su kao takva antirazvojno delovala i to kako sa stanovišta proizvodnih odnosa, tako i sa stanovišta efikasnosti, rasta i strukturnih performansi proizvodnje. Zakon o udruženom radu postao je delom irelevantan prije nego što smo počeli debatu o njegovim promenama, upravo sa stanovišta teškoća ostvarivosti rešenja koja u sebi sadrži. Nije se potvrdila osnovna postavka Zakona da se svi odnosi u privredi među privrednim subjektima i unutar njih mogu urediti dogovorima i sporazumima. Nije se, dakle, u praksi pokazala valjanom njegova antitržišna i antirobna orijentacija. Nije se pokazala valjanom ni koncepcija o nesvojinskom karakteru društvenih sredstava za proizvodnju. Odsustvo cene društvenog kapitala slabilo je efikasnost njegove upotrebe i ugrožavalo akumulaciju. Osnovna organizacija udruženog rada i njen poslovni suverenitet dezintegraciono je delovala rasparčavanjem društvene akumulacije i poslovnih sredstava uopšte na veliki broj punktova, bez pouzdanih društvenih mehanizama njene koncentracije (udruživanja) za ozbiljnije investicione poduhvate. Osnovna je organizacija sa širokim spletom samoupravnih i poslovnih ovlašćenja nametnula obrazac neposrednog odlučivanja svih radnika o svim pitanjima, umanjujući tako ulogu radničkog saveta i poslovodnih struktura To je dalje značilo da su svi za sve podjednako odgovorni, te da je efikasnost upravljanja utoliko manja. Prostor za manipulisanje radnicima od strane poslovodnih struktura bio je time široko otvoren. Orijentacija da se dohodak prevashodno stiče putem učešća u zajedničkom ukupnom prihodu, odnosno putem učešća u zajedničkom dohotku ostala je na margini ukupnih privrednih zbivanja. Garantovanje radnog mesta radnicima i onda kada se ne izvršavaju uredno obaveze koje radno mesto pretpostavlja takođe je veoma negativno delovalo na celokupno poslovanje osnovnih organizacija. Na mnogim vitalnim punktovima privrednog života Zakon o udruženom radu nije, niti je mogao pružiti očekivane rezultate. Privredni život je tekao po nekim svojim unutrašnjim zakonitostima koje su Zakonom o udruženom radu ometane, tako da su se akumulirali uglavnom negativni rezultati. To se uvek događa kada se putem zakona praksa pokušava da oblikuje suprotno objektivno datim tendencijama u privrednoj stvarnosti.

Zakon o udruženom radu u nekim svojim bitnim odredbama postao je irelevantan i zbog toga što su činjene i neke bitne promene u privrednom sistemu drugim, uslovno rečeno sistemskim zakonima. Tako je, na primer, materija dohotka i ukupnog prihoda krajem prošle (1986) godine regulisana na način koji u bitnim relacijama sticanja i raspodele ukupnog prihoda i dohotka odudara od Zakona o udruženom radu. Isto tako i materiju planiranja smo na nov način regulisali. Odredbe o amortizaciji iz Zakona o udruženom radu (misli se pre svega na neobaveznu amortizaciju) postale su irelevantne. Interesantno

Digitized by Google

je pri tome da su nova rešenja kojima se Zakon o udruženom radu čini nevažećim po nizu bitnih pitanja promakla bez kritičkih opaski na sam Zakon o udruženom radu i bez većih debata o njegovoj daljoj održivosti. Izgleda da nismo bili spremni na otvoreno kritičko suočavanje sa našim uverenjima iz 70-ih godina. Pa i danas, kada smo se odlučili da Zakon o udruženom radu radikalno menjamo, teško nam pada idejno i ideološko razobličavanje onog u što smo, tako reći, do juče bezrezervno verovali. Bio sam, kao i većina učesnika u ovoj debati, pristalica rešenja koja su sadržana u Zakonu o udruženom radu u vreme kada smo taj Zakon pripremali i donosili. Vreme i događaji su doprineli i mom sopstvenom otrežnjavanju od tih iluzija. Te su iluzije imale, međutim, teorijsku podlogu u Marksovoj viziji budućeg društva kao asocijacije slobodnih proizvođača koju smo hteli Zakonom o udruženom radu da učinimo našom današnjom realnošću.

Marks je zapravo u Kapitalu buduće društvo video kao asocijaciju slobodnih proizvođača koji svoju razmenu materije sa prirodom (proizvodnju) drže pod svesnom planskom kontrolom, a svoje individualne radne snage proizvodno koriste kao jedinstvenu društvenu radnu snage. Proizvodnja u tom društvu je neposredno (dakle bez posredovanja tržišta) podruštvljena i ljudi je obavljaju na način koji je najdostojnije primeren njihovoj ljudskoj prirodi. Kazivao je da takvo društvo nastaje kao rezultat duge i bolne istorije razvitka. U tom društvu iščezava ropska potčinjenost individua podeli rada. Ponajprije nestaje podela na proizvodni i neproizvodni rad, odnosno podela na upravljački rad i ostale radove koje vrše ljudi po upravljačkim nalozima (direktivama) onih koji su nosioci upravljačkih funkcija. U tom društvu vekovna tradicija da minuli rad upravlja živim radom smenjuje se upravljanjem živog rada minulim ra dom. To jest, skida se svojinska ljuštura sa minulog rada pa ovaj postaje samo pretpostavka za proizvodno i upravljačko delovanje radnika kao personifikovanog izraza živog rada. Drugim rečima, visoko podruštvljena proizvodnja u tom novom socijalnom ambijentu biva praćena podruštvljenošću vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, podruštvljenošću informacija, podruštvljenošću upravljanja, podruštvljenošću raspodele itd. Marksova vizija novog društva je prema tome upravo negacija vlasti nad ljudima, bilo da ova vlast potiče od privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, bilo od državnih institucija. U tom se društvu, dakle, upravljanje ljudima zamenjuje upravljanjem stvarima od strane ljudi, čovek u njemu prestaje biti objekat upravljanja i izrasta u ličnost sa totalitetom proizvodnih, upravljačkih i raznovrsnih drugih ljudskih funkcija. Marks nije pravio striktna razgraničenja faza kroz koje se mora prolaziti da bi se dospelo do razvijenog komunističkog društva. Isticao je, međutim, da je za razvijeno komunističko društvo potreban veoma visok nivo razvijenosti materijalnih proiz-

Digitized by Google

vodnih snaga koji bi kao takav omogućavao ostvarivanje principa raspodele prema potrebama. Potrebe bi u tom društvu i same bile rezultat razvijene svesti, te bi čovek potrebe drugih ljudi osećao kao svoje sopstvene, što će reći da bi nestao egoizam koji izrasta i razvija se na ograničenoj materijalnoj osnovi i klasnoj podeljenosti u prethodnim etapama razvitka ljudskog društva. Tom komunističkom društvu prethodi prelazni period koji na sebi nosi ožiljke i mladeže starog društva iz čije utrobe izlazi. U tom prelaznom periodu takođe dolaze do izražaja i potvrđuju se sve odlike novog društva, s tom razlikom što se u njemu raspodela vrši prema radu a ne prema potrebama. Na raspodeli prema radu nastaju i mnogobrojne ekonomske razlike među ljudima s obzirom na njihove različite radne sposobnosti. Marks je raspodelu prema radu upravo zbog razlika koje ona reprodukuje među ljudima takođe označavao kao buržoasko pravo, ali je isticao da ona obezbeđuje jednakost među ljudima jer se ista šansa pruža svima i jednakim aršinom meri se jednakost. U svakom drugom pogledu prelazni period predstavlja radikalan raskid sa tradicijom starog društva. U njemu nema tržišta i robne privrede, nema privatne svojine, nema eksploatacije, nema upravljanja ljudima itd. Marks je u delima »Kritika Gotskog programa« i »Građanski rat u Francuskoj« smatrao da su materijalne i subjektivne pretpostavke za nastanak novog društva (za njegovu prvu fazu, za prelazni period) već stvorene i da to novo društvo već može da stupi na istorijsku scenu. Ovde ne ulazimo u realnost ovih Marksovih viđenja novog društva. O tome smo opširnije pisali u radu »Utopijski elementi u Marksovoj projekciji novog društva« koji smo kao referat podneli na međuakademijskom naučnom skupu »Makroekonomska teorija i politika« u Herceg-Novom (septembar 1986) i kasnije objavili u časopisu »Gledišta« 11—12/1986.

Zakon o udruženom radu je bio jedan pokušaj da se Marksova vizija već u naše vreme učini stvarnošću. To drugim rečima znači da je on već po svom osnovnom opredeljenju i idejnoj orijentaciji bio i ostao zarobljenik Marksovih predskazivanja budućnosti, umesto da bude izraz ovog vremena i mogućnosti društveno-ekonomskog napredovanja koje niču i izrastaju iz ove materijalne osnove i ovih subjektivnih potencijala sa svim njihovim ograničenjima i prednostima. I dalje, kao društvo moramo polagati sebi računa o onom što se pred našim očima zbiva, tj. sami naučno, stručno, idejno i politički promišljati svoju zbilju i tražiti efikasne puteve njenog daljeg razvijanja.

Zakon o udruženom radu ugradio je u naš privredni i društveni sistim nesvojinski pristup društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju, svodeći ih tako na puka oruđa rada. Već taj pristup upućuje na odsustvo društvenih mehanizama i instrumenata koji bi obavezivali njenu proširenu reprodukciju u vrednosnom smislu (kao društvenog kapitala) i materijalnom smislu (kao supstance u materijalnoj proizvodnji). Nesvojina

Digitized by Google

sredstava za proizvodnju pretpostavlja da njima svi upravljaju i da se u proizvodnom procesu ne razdvaja upravljačka od proizvodne funkcije, odnosno da se u neposrednom proizvođaču ove dve funkcije sjedine. To dalje znači da se time neposredno upravljanje svih o svemu javlja kao najpotpunije ostvarivanje samoupravljanja. Da bi neposredno samoupravljanje moglo da se ostvaruje bilo je neophodno da se bazična organizaciona jedinka ustanovi na najnižem nivou tehničke i tehnološke zaokruženosti kako bi na tom nivou svi radnici mogli da budu istovremeno i upravljači. Toga radi oformljena je osnovna organizacija udruženog rada kao uniformna organizaciona tvorevina podjednako obavezna za sve delatnosti, za sve privredne grane i grupacije, za sve tehnike i tehnologije proizvodnje, za sve proizvode koji se kreiraju, za društvene delatnosti na isti način, kao i za privredu itd. Uz sve to osnovna organizacija nije samo subjekat koji sledi sopstvene interese. Ona je društveni entitet koji ulazi u mnoštvo sporazumnih veza i odnosa sa drugim osnovnim organizacijama i u mnogobrojne i raznovrsne sporazumne veze sa društvenim delatnostima. U tom društvenom mehanizmu sporazumevanja i dogovaranja ona, osim svojih sopstvenih i prevashodno ekonomskih, mora da sledi i društvene najčešće neekonomske interese. Sve to upućuje da za svoje nezadovoljavajuće ekonomske rezultate ona ne snosi nikada sama odgovornost. Rizik deli sa mnogobrojnim privrednim i društvenim partnerima sa kojima se nalazi u sporazumnim i dogovorenim vezama. Ceo društveno-ekonomski tok u kome ona učestvuje prožima duh i ponašanje podruštvljenosti koju je i Marks predviđao za buduće društvo. Nije uopšte teško zaključiti da se radi o društvenom ambijentu bez robne privrede i sankcija (te nagrada takođe) koje su prirodan atribut tržišta.

Zakon o udruženom radu nije se izričito deklarisao protiv robne privrede, ali ju je nizom svojih postavki praktično negirao. Robna privreda je u njemu osporavana već nesvojinskim pristupom društvenim sredstvima za proizvodnju. Ona je dalje negirana odsustvom cena faktora proizvodnje. Robna je privreda negirana i zamenom kreditnog odnosa samoupravnim udruživanjem rada i sredstava. U skladu sa Zakonom o udruženom radu trgovina je izgubila značajan deo svoje poslovne samostalnosti, pošto je posebnim zakonom obavezana da odgovarajući deo svoga ukupnog prihoda ostvaruje na osnovu neposredne saradnje sa proizvodnim organizacijama čijoj robi obezbeđuje plasman. Banke su takođe postale finansijske institucije bez neophodnih poslovnih atributa koje imaju u svakoj iole razvijenijoj robnoj privredi. Jednom stečeno radno mesto teško se gubi, čak i nezavisno od rezultata i zalaganja radnika. Svekoliki rizici koje robna privreda pretpostavlja i koji lebde nad robnim proizvođačima poput Damoklovog mača ustupili su mesto razgranatim oblicima solidarnosti. Poslovodne strukture dele odgovornost za svoj (ne)rad sa kolektivima na čijem se čelu nalaze, a ovi

Digitized by Google

odgovornost dele sa drugim kolektivima sa kojima su udružili rad ili sredstva ili sa kojima se nalaze u nekom obliku sporazumnog odnosa. Nema likvidacije onih koji neuspešno posluju, pa se mnogi kolektivi održavaju na ekonomskoj sceni i kada više godina posluju sa gubicima. Organizaciona struktura tako postaje relativno »stabilna«, a robna privreda pretpostavlja njeno permanentno »čišćenje« od onih karika u njoj koje ne mogu da izdrže zahteve i kriterije tržišta bilo u pogledu asortimana, bilo u pogledu kvaliteta ili pak u pogledu troškova. Kratko rečeno, ignorisanje robne privrede značilo je ignorisanje ekonomskih sankcija za neuspešno i nagrada za uspešno poslovanje. Učinjeno je to u ime odbacivanja svih onih odredaba i odlika robne privrede koje u suštini znače reifikaciju (postvarivanje) međuljudskih odnosa. Učinjeno je to u ime afirmacije principa raspodele prema radu koji isključuje sredstva kao momenat koji takođe u svakoj razvijenijoj robnoj privredi jeste relevantan faktor sticanja dohotka odnosno prisvajanja rezultata rada. Filozofija Zakona o udruženom radu htela je da ljude učini gospodarima svojih međuljudskih odnosa umesto da im se njihovi međusobni odnosi superponiraju nad njima kao slepa zakonitost kojoj se oni pasivno podređuju. Otuda ljudi kao proizvođači i potrošači ne treba da se podređuju tržištu i relacijama koje se na njemu formiraju. Naprotiv, oni treba tržište da zamene svojim dogovorima i sporazumima, te da umesto vladavine tržišta njima oni vladaju tržištem. Tu viziju koju u sebi sadrži Zakon o udruženom radu ne treba odbacivati. Međutim, ta vizija ima značaja kao poruka za budućnost. Ona kazuje put kojim se treba kretati. Utopije su uvek bile dobri putokazi za duže vremenske distance. One su, međutim, kočnica razvoja kada se nameću društvenoj stvarnosti u kojoj za njih ne postoje pretpostavke za njihovo ostvarivanje. Utoliko Zakon o udruženom radu sadrži koncept društvenih odnosa za koji još u našoj zemlji ne postoji neophodna materijalna osnova. Ta će se materijalna osnova u budućnosti postupno formirati, to jest nastajaće kao rezultat duge i bolne istorije razvitka. Samoupravno društvo u današnjim uslovima je zapravo samoupravna drama kroz koju se mora proći i ta se drama ne može ublažavati nerealnim konstrukcijama koje se ne mogu na ograničenoj materijalnoj osnovi ostvariti.

Prirodan izdanak ograničene materijalne osnove su sukobi interesa. Pošto nije bilo moguće na samoupravnoj osnovi zadovoljavati brojne i raznovrsne interese brojnih i raznovrsnih socijalnih grupacija heterogenog jugoslovenskog društva i pošto su brojni sporazumi i dogovori kojima je interesna ravnoteža prividno uspostavljana ostajali neostvareni, to je u odsustvu tržišta na ekonomsku i društvenu scenu stupala država. Ona je suprotno svim našim zaklinjanjima da treba da odumire postajala sve snažnija i sve uticajnija. O njenu moć su se često i najčešće razbijale sve naše samoupravne iluzije. Etatizam je bio i ostao

Digitized by Google

najmoćniji ekonomski mehanizam u socijalizmu uopšte i u našem (samoupravnom — što je po sebi paradoksalno) takođe. Zanemarujem njegov policentrički karakter koji kao takav nije potekao iz Zakona o udruženom radu već iz Ustava SFRJ iz 1974. odnosno koji je proizvod političkog sistema o kome ovde nije reč. Utopije kada se nametnu stvarnosti koja ih ne prihvata uvek su praćene rizikom kompromitovanja ideja koje čine njihovu okosnicu. Moralo bi nam biti jasno da socijalizam kao društveni sistem vodi afirmaciji rada kao ljudske vrednosti već sam po sebi. To, istovremeno, znači da u njemu svojina ne može biti osnova za prisvajanje rezultata tuđeg rada, to jest za učešće u raspodeli mimo rada. Kada se to načelo shvati kao dogma od koje nema odstupanja, onda nastaje čitav niz neželjenih ekonomskih neracionalnosti koje ne pogoduju napredovanju društva u strogo ekonomskom smislu. U tom slučaju nestaje prisvajanje dohotka po osnovu štednje (kamata), nestaje stimulans za štednju. Rad je uvek samo tekući rad. (Minuli rad — to su već sredstva). Ako bi samo tekući rad bio izvor prihoda, onda izostaju pobude za akumulaciju, itd. Isto tako, socijalizam mora biti orijentisan na upravljanje kao društveni čin i kao društveni proces u kome učestvuju svi koji rade. Međutim, danas je i dalje upravljanje profesija koja zahteva znanje kao pretpostavku da bi se u upravljanju učestvovalo. Efikasne odluke u ekonomskom poslovanju zaista zahtevaju upućenost u brojne informacije čijom se »upravljačkom« preradom do odluka dolazi. Prednja ideja može biti kompromitovana ako se upravljanje poverava svim radnicima nezavisno od njihovog upravljačkog »kapaciteta«. Zbog toga nam se i dešavalo da se donose pogrešne ekonomske odluke i onda kada su iste izglasane na masovnom izjašnjavanju radnika o njima. Ili, slobodnu razmenu rada smo ustanovili kao društveni oblik neposrednog povezivanja društvenih delatnosti i privrede (dakle bez posredovanja države i tržišta). Trebalo je time omogućiti radnicima iz privrede kontrolu nad viškom rada iz kojeg oni zadovoljavaju zajedničke potrebe putem korišćenja usluga društvenih delatnosti. Trebalo je time i radne ljude iz društvenih delatnosti dovesti u isti društveni položaj u kome se nalaze radnici u privredi. Ispostavilo se ipak da je zadržan povoljniji položaj zaposlenih u društvenim delatnostima nego u privredi. Zatim i pored društvenog opredeljenja da se zahvatanjima za društvene delatnosti ne siromaši privreda i njena sposobnost za akumuliranje, desilo nam se upravo brzo povećavanje trošenja dohotka za zajedničku potrošnju mimo stvarnih mogućnosti privrede da te izdatke podnese, ali i mimo stvarnih potreba privrede i društva za uslugama društvenih delatnosti. To je naravno pretilo i sada preti da kompromituje princip slobodne razmene rada.

Želeći da što više osamostalimo radne kolektive i da upravljanje u njima učinimo što je moguće više samoupravnim suočili smo se sa mnogobrojnim nastojanjima da se privatizuje do-

Digitized by Google

hodak, društvena sredstva za proizvodnju, da se odlučivanje samo po formi javlja kao samoupravno, a da se u suštini samoupravne odluke iznuđuju od radnih kolektiva putem raznih manipulisanja njima od strane poslovodnih struktura. Neretko su sporazumi i dogovori bili samo forma za državne intervencije — prikrivene, neformalno ostvarivane itd. Drugim rečima, ono što je nesporno kao dugoročna razvojna orijentacija društvenih odnosa u stvarnosti se pretvaralo u svoju suprotnost — raznovrsne privatizacije i prefinjena, suptilna etatistička arbitriranja.

Ima, dakle, mnogo razloga za menjanje Zakona o udruženom radu. Prvo pitanje koje se postavlja je da li nam je potreban uopšte Zakon o udruženom radu. Kada ovo pitanje postavljam imam u vidu sadašnju društvenu poziciju Zakona o udruženom radu. Taj Zakon je dat kao sveobuhvatan opis društveno-ekonomskih odnosa koje u našem društvu želimo da ostvarimo. On je po svome sadržaju i značaju »iznad« ostalih saveznih zakona. On je, kako smo ponekad govorili, »mali ustav«. Nisam pravnik pa rizikujem i da pogrešim, ali ističem da hijerarhije u zakonima istog ranga (dakle saveznim zakonima) ne bi trebalo da bude. Ne možemo jednim zakonom obuhvatiti celokupnu materiju društveno-ekonomskih odnosa. Sve ono što je već ušlo u druge zakone poslednjih meseci i godina i što je drugačije regulisano nego u Zakonu o udruženom radu, čineći tako njegove odredbe irelevantnim, ne bi trebalo da ulazi u sadržaj izmenjenog Zakona o udruženom radu. Imam u vidu materiju sticanja i raspodele ukupnog prihoda i dohotka i druga pitanja, da ih ovde ne nabrajam. Izmenjeni Zakon o udruženom radu morao bi biti oslobođen i svih odredaba koje su već sadržane u Ustavu. U toku je rad i na menjanju Ustava SFRJ iz 1974. godine. Ne bi trebalo ponoviti grešku da se tekst novog ustava ponovi u izmenjenom Zakonu o udruženom radu. Najzad, postojeći Zakon o udruženom radu sadrži čitav niz dekorativnih odredbi koje pre kazuju ideološki pravac promena i razvoja društvenih odnosa nego što upućuju na neposredno izvršavanje. Pravno pravilo za čije se neizvršenje ne može ustanoviti sankcija ili čije se poštovanje ne može proveravati činjenicama nije pravno pravilo. Otuda iz Zakona o udruženom radu treba isključiti momente koji su programskog karaktera. Isto tako i mnoge objašnjavajuće odredbe koje su edukativnog karaktera i kao takve od Zakona prave udžbenik treba izostaviti. Sve to, zapravo, kazuje da je veoma širok prostor za radikalne zahvate i drugačiju koncepciju Zakona o udruženom radu. Kada sam postavio pitanje da li nam treba Zakon o udruženom radu, onda sam zapravo mislio da nam on ne treba kao »mali ustav« i kao zakon višeg ranga u odnosu na druge zakone. On nam ne treba ni kao zakon koji daje celovito društveno-ekonomske odnose. Ono što Zakon o udruženom radu treba da reguliše je organizaciono ustrojstvo privrede i društvenih delatnosti. Svojevremeno smo imali zakon o preduzećima. U tom smo zakonu reguli-

Digitized by Google

sali skup odnosa koji se ostvaruju unutar preduzeća i odnosa koje preduzeće uspostavlja sa svojim ekonomskim i društvenim okruženjem. Zakon o udruženom radu treba da se ograniči na taj domen organizovanja privrede i društvenih delatnosti i na način njihovog funkcionisanja koji iz organizacije proizilazi.

Postojeći Zakon o udruženom radu je u organizacionom pogledu »ustoličio« osnovnu organizaciju udruženog rada. Propisao je tri uslova koji se moraju ispuniti da bi se ona organizovala, a kada se ta tri uslova (tehnički — radna celina, ekonomski — rezultat rada se u razmeni mora potvrditi kao vrednost, samoupravni — u njoj radnici ostvaruju svoja samoupravna prava) ispune, onda se organizovanje osnovne organizacije javlja kao obaveza. Rešenje je uniformno. Važi za celu privredu i za sve društvene delatnosti. Naspram osnovne nalazi se radna organizacija u koju se osnovna obavezno udružuje. Ali, radna organizacija nema svoja sredstva, nema svoj dohodak, nema poslovnog suvereniteta. Odlučivanje u njoj je izvedeno iz osnovne organizacije. Ova je uvek u mogućnosti da parališe donošenje odluke na nivou radne organizacije. U osnovnoj organizaciji su sjedinjeni poslovna samostalnost i samoupravne ingerencije. Krenule su rasprave o tome. Dilema je koja je organizacija bazična organizaciona jedinka u našem organizacionom mozaiku — osnovna ili radna. Postupno su splašnjavala uverenja da je to osnovna organizacija. Otpočeo je i proces umnožavanja radnih organizacija koje u svom sastavu nemaju osnovnih organizacija. Autori Nacrta Zakona o izmenama i dopunama Zakona o udruženom radu ovu su realnost respektovali. Oni idu za tim da se afirmiše radna organizacija. Ograničavaju na izuzetke pravo osnovne organizacije da neposredno stavlja u promet proizvode i usluge. To drugim rečima znači da je radna organizacija subjekat koji kontroliše odnose sa poslovnim okruženjem. Na prvi pogled izmena ne znači mnogo. Ipak, kada se dublje sagleda ova promena, dolazi se do saznanja da je ona radikalna u odnosu na postojeće stanje. U suštini radna organizacija, a ne osnovna, time postaje bazični privredni subjekat i robni proizvođač. Na nivou radne organizacije se utvrđuje politika cena i same cene proizvoda i usluga kao roba, politika plasmana i uopšte nastupa na tržište. To ima značajne i dalekosežne implikacije po celokupnu poslovnu strategiju koja se već ovim zahvatom prenosi sa osnovne na radnu organizaciju.

I čitavim nizom drugih promena koje se predlažu radnoj organizaciji se daje uloga bazičnog poslovnog subjekta u jugoslovenskom organizacionom mozaiku. Međutim, i dalje se insistira na radnoj organizaciji kao određenoj »reprodukcionoj« celini. Reč je o tome da osnovne organizacije u njenom sastavu treba i dalje da budu upućene na međusobnu saradnju po logici podele rada i uzajamne zavisnosti koja iz toga izrasta. Time se zapravo želi odagnati svaka sličnost između radne organizacije i preduzeća. Mislim da je to pogrešno. Radna organizacija

Digitized by Google

treba da bude privredni subjekat koji će svoju proizvodnu i organizacionu fizionomiju uređivati prema sopstvenim interesima, analogno uslovima sa kojima se suočava na tržištu, zatim zavisno od tehnike i tehnologije koju primenjuje itd. Trebalo bi dozvoliti mogućnost da radna organizacija bude komponovana od proizvodnih delova koji nisu međusobno reprodukciono povezani, što bi joj onda davalo mogućnost da u poslovnoj strategiji uvek favorizuje proizvodnju koja na tržištu ima dobar plasman i donosi dohodak. Ne treba nam nikakav šematizam u organizovanju radnih organizacija. U današnjim razvijenim robnim privredama preduzeće je zajednički naziv za brojne organizacione oblike počev od sitnih zanatskih radnji, pa sve do velikih multinacionalnih kompanija. Bazični principi poslovanja su zajednički za sve te oblike, a njihovo unutrašnje organizaciono ustrojstvo je jednostavno njihova »unutrašnja« stvar. U takvim su uslovima napuštanje proizvodnje jednih i uvođenje proizvodnje drugih dobara, zatvaranje jednih i otvaranje drugih proizvodnih pogona, povremena širenja, odnosno i povremena sužavanja asortimana proizvodnje jednostavno normalni poslovni ritam koji traži da se stalno prati stanje na tržištu i da se pravovremenim poslovnim potezima na to stanje reaguje. Ne vidim razloga da tu već uhodanu liniju funkcionisanja robne privrede i organizacionu fleksibilnost koju ona pretpostavlja mi ne prihvatamo. Ako bi se tako pristupilo konceptu radne organizacije, onda to ima za posledicu bitno drugačiju poziciju osnovne organizacije, ali i osetno drugačiji tretman i položaj složene organizacije. Prva nam je potrebna ne kao poslovna već samo kao samoupravna jedinka. Druga, pak, ne bi smela biti drugo do jedan oblik koordiniranog delovanja i funkcionisanja radnih organizacija na zajedničkom poslu. U tom slučaju razlika između radne i složene organizacije udruženog rada ne bi mogla da se svede samo na meru kvantiteta. Radna organizacija bi mogla često da bude i veća, »masivnija« od složene organizacije udruženog rada, a od ove bi se razlikovala po tome što bi saradnja između delova od kojih se sastoji (proizvodna, poslovna, istraživačka, finansijska itd.) u njoj bila intenzivnija, mreža unutrašnjih veza gušća i trajnost tih veza bi se protezala na dužu stazu. Složena organizacija bi u tom pogledu mogla da bude konzorcijalni oblik organizovanja koji bi trajao dok traju zajednički poslovi u koje su ušle radne organizacije. Složenom organizacijom bi se, dakle, na užim segmentima privrede zamenjivale tržišne relacije među radnim organizacijama njihovom saradnjom, što može biti od posebnog interesa kada se preuzimaju poslovi u inostranstvu, ili kada se realizuju zajednički projekti u zemlji na čijoj realizaciji treba da učestvuje više radnih organizacija koje, inače, bez tih projekata ne bi imale potrebu da se na taj način udružuju.

Treba imati u vidu i specifičnost organizacije kod velikih tehno-ekonomskih sistema. Organizovanje u više nivoa je condi-

Digitized by Google

tio sine qua non za uspešno funkcionisanje tih sistema. Jedan (najviši) nivo tog organizovanja su zajednice, drugi nivo su složene organizacije, treći nivo su radne, a četvrti osnovne organizacije udruženog rada. Nije sporno da su svi ti nivoi potrebni. U protivnom bi se išlo u jednu od dve krajnosti. Prva je da se upravljanje u tim sistemima spusti na nivo osnovne ili radne organizacije, što protivreči zahtevima tehnike i tehnologije koje se u njima primenjuju. Druga je da se upravljanje u njima »locira« na najvišem nivou, što u suprotnosti sa samoupravljanjem takođe može imati negativne ekonomske implikacije. Sva se filozofija organizovanja ovih sistema svodi na »doziranje« upravljačkih prava na različitim nivoima organizovanosti. To drugim rečima znači da utvrđivanje generalnih pravaca razvoja, te poslovna i razvojna politika kojom treba obezbediti realizaciju tih razvojnih magistrala treba vezivati za najviši nivo organizovanja. Razume se da odluke viših nivoa moraju biti okvir unutar kojeg može da se kreće sloboda u odlučivanju nižih nivoa. Ispreplitanje nadležnosti, preterana autonomija i poslovni suverenitet nižih nivoa mogu voditi paralisanju funkcionisanja sistema na kratku stazu, a po pravilu će ometati i otežavati njegov razvoj na dužim vremenskim distancama. Tu smo dovoljno iskustva akumulirali poslednjih godina da su sva ispitivanja da li nam treba minimum jedinstvenih rešenja za tehnoekonomski sistem koji se proteže na teritoriji cele zemlje ili dve republike (ili pokrajine) prosto nepotrebna. Zakonom o planiranju tu smo neke stvari prelomili (uz dosta otpora doduše) i tim putem treba dalje nastaviti. U Nacrtu Zakona o izmenama i dopunama Zakona o udruženom radu ide se tim putem.

Sa afirmacijom radne organizacije kao poslovnog subjekta (i bazičnog robnog proizvođača) ide se i na afirmaciju poslovodne funkcije i oni kojima je njeno vršenje povereno dobijaju šira ovlašćenja (i odgovornosti, razume se). To je opet u skladu sa celinom orijentacije da se aktiviraju sve raspoložive razvojne potence bez dosadašnjih stalnih i glasnih sumnjičenja koliko su neki potezi samoupravni a koliko nisu. U tom smislu poslovodna struktura mora imati prava da iznalazi najbolji raspored radnika po radnim mestima analogno njihovim sposobnostima, da vrši premeštanje radnika sa jednog na drugo radno mesto, da izriče sankcije za nerad itd. Ona mora biti oslobođena da za svaki poslovni potez traži neposredno izjašnjavanje radnika, pa i radničkog saveta. Mora imati ovlašćenja da ostva- ostvareni rezultati koji su planirani i očekivani. Radni kolektiv i radnički savet izjasne na početku odgovarajućeg perioda. Ništa manje od toga nije važno staviti poslovodnu strukturu u poziciju da snosi odgovornost (uključujući i smenjivanje) kada nisu ostvareni rezultati koji su planirani i očekivani. Radni kolektiv je »forum« pred kojim poslovodna struktura polaže račune o svom radu. Po tome smo mi samoupravno društvo. Poslovodna struktura u kapitalističkom društvu račune za svoj rad polaže

Digitized by Google

pred vlasnicima kapitala. Oni je biraju i smenjuju. U državnom socijalizmu ona je odgovorna državi i partijskim instancama. Kod nas ona mora biti odgovorna radnicima koji je takođe postavljaju na kormilo organizacije udruženog rada. Promene koje se u Zakonu o udruženom radu predlažu, ma koliko bile stidljive i skromnih dometa, zaslužuju podršku. Iz istih razloga podršku zaslužuju i promene koje šire i dalje afirmišu upravljačke domete radničkog saveta.

Promene u Zakonu o udruženom radu vršimo pod teškim tenzijama jedne idealne slike društva koju smo tim zakonom proklamovali, a ona se nije u praksi potvrdila. One su skromne po svom dometu jer je danas teško radikalno osporavati ono u šta smo se do juče kleli. Ovo utoliko pre što nam udruživanje ostaje kao trajna orijentacija i slika naše budućnosti. Bez njega bi sa svim onim humanitarnim vrednostima koje ono uključuje u sebe, mnogi današnji napori u izgradnji novog društva bili lišeni smisla. Pa, ipak, tom novom društvu ćemo biti bliži ili do njega će se ranije dospevati ako danas uvažavamo ono što je objektivno nužno, što vodi većoj ekonomskoj efikasnosti, pa makar ono najbolje i ne »štimalo« sa čistim društvenim, ekonomskim, etičkim i ideološkim vizijama kojima se to društvo najavljuje.

Digitized by Google

Dobrica Sarić

Brže ispravljati greške

Svako društvo postavlja sebi razvojne ciljeve. To je učinilo i naše. Međutim, svako društvo fleksibilno analizira kako se ti ciljevi realizuju i ono koje operativnije reaguje i ispravlja greške kada se određeni ciljevi ne realizuju, u situaciji je da brže obezbeđuje ekonomski i tehnološki razvoj i prosperitet, politiku i socijalnu bezbednost i sigurnost, moralnu stabilnost i sl.

Šta hoću da kažem? Hoću da kažem da ako smo se odlučili na gradnju nekog puta i sada sa tog puta iskačemo i na pravim deonicama i u krivinama, ne treba da saobraćaj na takvom putu regulišemo stalnim dodavanjem saobraćajnih znakova, a sve češće i crnim tačkama, jer ti česti i raznorazni saobraćajni znaci, što je naš normativizam, već su toliko usporili saobraćaj da ponovo moramo da obuvamo opanke kako bi sprečili potpuni zastoj. Moramo imati političke i moralne smelosti da izvršimo stručnu analizu i ekspertizu ovakvog kretanja, da ustanovimo uzroke, jer posledice su jasne, i da osposobimo i izgradimo auto-stradu koja će nas odvesti u razvijen svet i afirmisati samoupravni socijalizam. Samoupravni socijalizam kao temeljno opredeljenje nije sporno i taj orijentir je dobar ali, znači, moramo tražiti najbolji put koji nas cilju približava a ne udaljava.

Dozvolite mi da u ovim uvodnim napomenama kažem još nešto da bi se ono napred rečeno bolje razumelo. Mislim da je

Digitized by Google

velika manjkavost, a i šteta, što predlagač izmena i dopuna ZUR-a nije prethodno sačinio detaljnu analizu kako se primenjuje i kako je zaživeo postojeći ZUR. Samo tako je moguće davati predloge za njegove izmene i dopune. U suprotnom, sve je prepušteno međusobnom ubeđivanju, do dogmatizma. Svaka teorija, normalno ovde mislim na političku, koja u demokratskoj primeni nema rezultata u praksi, a na njoj se insistira, postaje dogma, a dogmatizirana i kanonizirana politička teorija nikad, ni trenutno ni istorijski, nije vodila u progres.

U nedostatku, znači, ove analize dozvolite mi, da ukratko kažem o najznačajnijim institutima ZUR-a.

a) Društveno-ekonomski odnosi. Postojeći ZUR se sticanjem dohotka i ne bavi. Ovde mislim na tržišni dohodak, jer dohodak se stvara u procesu rada, ali se realizuje i verifikuje na tržištu. I sada umesto da se ZUR bavi sticanjem tržišnog dohotka kao prethodnice stvaranja svih materijalnih uslova za razvoj samoupravnih produkcionih odnosa, zamenjena je teza i ZUR se bavi odnosima u raspoređivanju dohotka. I dokle nas je to dovelo? Dovelo nas je u situaciju da realan dohodak ne raste, da smo celokupan dohodak raspodelili gotovo administrativno i da u suštini nema o čemu da se samoupravno odlučuje. Pa, kako onda da se razvija samoupravljanje?

Ono što ZUR identifikuje sticanjem dohotka, u stvari, su odnosi u raspoređivanju prihoda i dohotka, kroz sledeća, uglavnom tri instituta i to:

— učešće u zajedničkom prihodu kao rezultat zajedničkog rada, OUR-a;

— učešće u zajedničkom prihodu kao rezultat zajedničkog poslovanja OUR-a i

— učešće u zajedničkom dohotku kao rezultat udruživanja sredstava OUR-a.

Učešće u zajedničkom prihodu kao rezultat zajedničkog rada OUR-a u proizvodnji uglavnom nije zaživelo, a i gde je primenjivano eskaliralo je u troškovni princip, jer kada se cene svih tih faza rada saberu, ista je znatno iznad tržišne vrednosti tog proizvoda na domaćem tržištu, a o izvoznim cenama da se i ne govori. No, naše autarhično tržište tako nešto i »guta«, ali svetsko nikako i nikada. Pa, kako onda stvoriti razvojnu strategiju u funkciji ekspanzivnog izvoza što je zbog stanja zemlje najznačajniji razvojni prioritet? Gotovo nikako!

Učešće u zajedničkom prihodu kao rezultat zajedničkog poslovanja OUR-a proizvodnje i prometa nije apsolutno zaživelo i ne može ni da zaživi jer se ekonomske i tržišne zakonitosti ne mogu zameniti normativizmom. Da bi ovo zaživelo, donet je još 1980. godine posebni Savezni zakon čija je primena stalno odlagana više puta, a poslednji put do 1990. godine. Dodaju li se ovome i razni društveni dogovori iz ovog domena, onda čovek ostaje više nego zbunjen kako se htelo da se ekonomske i tržišne

Digitized by Google

zakonitosti zamene i suzbiju normativizmom. I, normalno, bezuspešno — na našu sreću!

Učešće u zajedničkom dohotku kao rezultat udruživanja sredstava OUR-a, na žalost, takođe nije zaživelo. Ako se izuzme ono što se zakonom prikuplja, Fond Federacije za razvoj nerazvijenih republika i SAP Kosovo, fondovi za nerazvijena područja republika, za naftu, elektroprivredu, rudnike, železnicu, crnu metalurgiju itd., ako se izuzme onaj vid »udruživanja« pod pretnjom obustave isporuka i sl., znači ako sve ovo izuzmemo, onda gotovo udruživanja i nema. Materijali SIV-a o ovom obliku udruživanja (i drugim) ukazuju da samoupravnog udruživanja sredstava na ekonomskom interesu gotovo i nema. Onaj vid udruživanja koji nešto i postoji, teritorijalizovan je u »svoje« okvire, u svoje feude. Tragično! Pa, ako je to tako među jugoslovenskim OUR-ima, kako onda da očekujemo značajnija ulaganja i interes sa ino-partnerima? Zašto se čudimo što ni tih ulaganja nema?

Sticanje dohotka slobodnom razmenom rada, takođe, nije zaživelo. Međutim, ovde je prisutan jedan karakterističan fenomen. Kako je počela ova ovakva slobodna razmena rada preko opšte i zajedničke, a i budžetske potrošnje, započelo je strahovito odlivanje i otuđenje dohotka iz privrede. Dohotka u privredi nema, a onome kome je namenjen taj dosta loše živi! Na primer, stanje u školstvu i zdravstvu i da ne nabrajam dalje. A mi u privredi bili bismo srećni da imaju, jer bismo imali kome da smanjujemo a da nama ostaje. Međutim, očigledno je da se preko ovog instituta vrši veliko otuđenje dohotka iz privrede na »samoupravni« način i njegovo preusmeravanje po voluntarističkim metodama u neproduktivne, neperspektivne, socijalizacije i sl.

Vrlo karakteristični su odnosi i u primarnoj, sekundarnoj i tercijalnoj raspodeli dohotka.

Pitanje primarne raspodele od posle rata nismo razrešili. Čak je često dolazilo i dolazi do političkih razmirica da je administrativno regulisanje primarne raspodele korišćeno za preraspodelu i administrativno usmeravanje dohotka u korist »jednih«, a na štetu »drugih«. Kako se cene ne formiraju po tržišnim i ekonomskim zakonitostima već iste mora da pokriju celokupnu ovakvu našu društvenu organizovanost, došlo se u situaciju u kakvoj smo. Inflacija je već trocifrena sa tendencijom daljeg rasta, itd.

Sekundarna raspodela, porezi, doprinosi, kamate i sl. nejedinstvena je za zemlju ili segmentarno je primenjivana sa posledicama stalne preraspodele na štetu privrede. Sada je ta preraspodela tako velika da onaj dohodak koji ostaje privredi gotovo mora da ide u lične dohotke radi obezbeđenja koliko-toliko socijalne egzistencije radnika.

Tercijalna raspodela dohotka pala je naročito poslednjih godina u privredi zbog stalne preraspodele na njenu štetu, jer

Digitized by Google

nije više imala šta da izdvoji u akumulaciju. I kod namenske raspodele dohotka takođe postoji fenomen: privreda je deo dohotka tj. čistog dohotka koji joj je ostajao jednostavno imala samo toliko koliko je potrebno za lične dohotke radnika i ona ih je tako i raspoređivala. O namenskoj raspodeli dohotka radnici gotovo nisu imali o čemu ni da odlučuju. Znači, raspoređivanje čistog dohotka vrši se samo za ličnu potrošnju, a za akumulaciju gotovo ništa. Kad konstatujemo da gotovo nema akumulacije, mi istovremeno konstatujemo da je prosečan lični dohodak privrede u ovom prethodnom periodu oko 200 dolara. A to je dvodnevna, trodnevna zarada radnika u razvijenim zemljama tržišne ekonomije. Pa, kako je onda moguće da takva lična potrošnja u nas bude faktor ekonomske destabilizacije i uzrok poremećene namenske raspodele dohotka? Nije nikako moguće! Jer, ovde se ne radi o velikom nivou ličnih dohodaka već o velikoj prezaposlenosti zbog ovakve društvene organizovanosti. Osnovna organizacija mora da ima svoj administrativno-tehnički aparat, to isto radna organizacija, isto tako složena organizacija, pa razne poslovne zajednice. Svoj administrativno-tehnički aparat mora da ima mesna zajednica, opština, region, pokrajina, republika, Federacija. Svoj administrativno-tehnički aparat mora da ima samoupravna interesna zajednica opštine, regioni, pokrajine i republike. Da ne govorimo o organizacijama udruženog rada društvenih delatnosti, bankama, itd. U suštini mi smo ovakvim društvenim načinom organizovanja doveli do siromaštva i ovakvih ličnih dohodaka koji ne mogu da povuku ni ekonomski razvoj, ni tehnološki razvoj. A mi na sve to donosimo interventni zakon o zabrani raspolaganja delom društvenih sredstava namenjenih za lične dohotke!

I što smo više institucionalizovali nagrađivanje prema radu, mi smo se u suštini sve više od toga udaljavali, jednostavno iz razloga što se to propisima ne rešava. Mi u privredi pokušavamo nešto, bar u delu materijalne proizvodnje, ali u suštini se ne dešava ništa bitno što bi trebalo i moralo. Međutim, radni ljudi van materijalne proizvodnje i danas potpisuju platne spiskove. I gotovo ništa ne preduzimaju da se to izmeni.

b) Umesto produktivnog zapošljavanja, rasta produktivnosti rada, konkurencije na rad i radno mesto itd. mi imamo tapiju na radno mesto uz slabu produktivnost rada i slabu efikasnost privređivanja. To su neprijatne činjenice i ako ih ne otklonimo, ne možemo ići napred.

c) Pitanje društvene svojine suštinsko je pitanje našeg produkcionog odnosa. Nesvojinski odnos prema društvenoj svojini doveo je do njene erozije, i to dvojake: ekonomske kroz njeno nereprodukovanje, jer nije ni na nivou proste reprodukcije i moralne kroz njeno otuđenje i krađu. Sa ovakvom definicijom društvene svojine kao nesvojine ne mogu se izgrađivati samoupravni produkcioni odnosi koji ovo mogu otkloniti. Zakonskim rešenjima o realnoj ekonomiji pokušava se nešto da se spreči, ali

Digitized by Google

u jednom nekonzistentnom privrednom sistemu vidite kakvi su rezultati.

d) Samoupravno organizovanje uopšte, a posebno udruženog rada, normativno je propisano. A zna se kako, to sam već napred naveo. Kako je onda moguće da se sa ovakvom organizovanošću bude konkurentan na svetskoj pijaci? A izvoz je jedan od prioritetnih dugoročnih ciljeva ekonomske politike.

Kako smo se samoupravno organizovali? Atomizacijom privrede i društva, a svetski procesi su sasvim suprotni. Nama je radna celina, znači deo procesa rada preduzeća, tj. osnovna organizacija postala privredni subjekat, a radna organizacija, preduzeće, izgubila je taj identitet i postala ono kako se njeni radni delovi sporazumeju. Prema ZUR-u osnovna organizacija je svuda ista bez obzira da li je to vertikalni ili horizontalni deo radne organizacije, bez obzira da li je ona u automobilskoj industriji, rudniku, nauci, zdravstvu, školstvu itd. Nauka i život nikad nisu mogli da obezbede takvu unifikaciju, ali naš normativizam može, čak može sve. Još kad se taj normativizam ideologizira i kanonizira, onda ta naučna istina mnogo ne znači i ne pomaže da se te dogme što pre prevaziđu na dobrobit upravo radnika i radničke klase.

Udruživanje je svetski proces. Najobičniji statistički podaci ukazuju da smo se mi razdružili, a ekonomska i političke prilike to potvrđuju.

e) Samoupravno planiranje bazirano na društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima kao zameni tržišnim i ekonomskim zakonitostima nije zaživelo, a ovako normativno regulisano nije ni moglo. Posledica toga jeste da planiranje u suštini i nemamo i da su nam planovi društveno-političkih zajednica, velikih sistema, međugranski, u reprodukciji neusklađeni i neusaglašeni.

f) O odlučivanju ovde je bilo dosta reči, dodao bih još samo da je ovakav konsenzus u odlučivanju uopšte, a posebno u radnim i složenim organizacijama, doveo do terora manjine nad većinom.

g) Kako nam je definisano poslovođenje? Da bi me bolje shvatili šta hoću da kažem, navešću primere. Radna organizacija ima sredstva i ljude i poslovođenje, a ja bih rekao rukovođenje, treba da obezbedi optimalnu radnu angažovanost i trošenje radne snage i sredstava. Međutim, zakon pojam poslovođenja nejasno definiše: poslovodni organ ima ograničena ovlašćenja u domenu raspolaganja sredstvima i gotovo nikakav u domenu raspolaganja radnicima. Jer, radniku su u toku procesa rada, znači radnog vremena, zagarantovana neotuđiva prava iz radnog odnosa i ličnog dohotka i tu rukovodilac ne može ništa. Kako onda uspešno poslovati? Da bi me bolje razumeli, koristim primer Armije, jer i vojska ima sredstva i ljude. Zamislite komandanta artiljerijskog puka koji ima topove i ljude, ali ima ista

Digitized by Google

ovlašćenja kao direktor radne organizacije. Kako će onda da obezbedi najoptimalnije sadejstvo i najoptimalnije taktičko pregrupisavanje topova i ljudi ako nema prava komandovanja vojskom? Šta da komanduje: topovi napred ili topovi tu i tu, a ti vojsko kako hoćeš jer imaš neotuđiva prava dok traje bitka (radno vreme) i niko ne sme da ih povredi! A neprijatelj dobro organizovan napreduje li napreduje.

Šta nam se još dešava u poslovođenju? Imamo društvene dogovore o kadrovskoj politici gde je saglasnost van radne sredine najbitniji faktor da se bude rukovodilac. Čudno! Još čudnije je što se 42 godine posle rata traži moralno-politička podobnost za rukovođenje. A o ekonomskoj podobnosti ni govora. Šta to znači? Znači da nije bitna ekonomska efikasnost sistema kojim se rukovodi i po meni to je jedan od bitnih uzroka zašto smo tu gde smo.

Još je nešto čudno i kontradiktorno. Kada preduzeće dobro ne radi u normalnim institucionalnim okvirima, onda se uvode privremene mere koje znače negaciju institucionalne regulative, ali praksa kaže da je to uspešno. Posebno u poslovođenju tj. rukovođenju. Ne zagovaram da sve institucione okvire treba ukidati i uvoditi administrativne mere kao efikasnije, ali su neosporne činjenice da iz ove kontradiktornosti treba izvući i neke pouke.

Kakvo nam je tržište? Nejedinstveno i teritorijalizovano do feuda. Nezadrživa cirkulacija roba i novca sve više karakteriše svetske ekonomske odnose uz prisutnost da više država organizuje zajedničko tržište, zajednički parlament, zajednički novac, zajednički razvoj, itd. A mi? Podeljeni ourskim žicama i društveno-političkim međama vršimo koncentraciju sredstava u osnovnoj organizaciji, a cirkulaciju roba i novca sprečavamo društveno-političkim međama i granicama. Prema objavljenim podacima kretanje roba i novca preko republičko-pokrajinskih granica od nekoliko procenata i dalje pada. Znači, u nas se dešavaju sasvim obrnuti procesi od onih koji danas karakterišu međunarodne ekonomske odnose. Pa, kako onda u ovakvim uslovima obezbediti optimalan razvoj proizvodnih snaga kao preduslov razvoja samoupravnih produkcionih odnosa i klasnu ulogu radničke klase u svim tim odnosima? Nikako!

Dozvolite mi još u ovoj kratkoj analizi da kažem moje mišljenje o sadržini. Da bi poprimio one gromoglasne prerogative radničkog ustava, zakona nad zakonima i sl. njegova sadržina je specifična. U prvom delu ima ustavne odredbe, što je sasvim nepotrebno. U drugim delovima neka sistemska rešenja definiše u potpunosti kao organizovanost radnika u udruženom radu, odlučivanje, samoupravni organi; neka sistemska rešenja definiše i prepušta republičkom zakonodavcu kao radni odnos; neka rešenja duplira sa drugim zakonima kao sistem obračuna prihoda i dohotka, pa čak odredbe iz obračunskog sistema ugrađuje u izmene i dopune; nekim se vrlo bitnim pitanjima za udružen

Digitized by Google

rad i ne bavi, kao što su, na primer, porezi i doprinosi, ekonomski odnosi sa inostranstvom, kreditno-monetarna politika; neka značajna pitanja samo dotiče, kao planiranje i cene. Dalje, tekst je dobrim delom opterećen tehničkim rešenjima što je takođe nepotrebno za ovakav zakon. Mada je to »radnički ustav«, sadržina teksta je dosta nerazumljiva, specifična, a rešenja u nekim delovima istorijski, a ne sada, sasvim neostvariva.

Posle svega ovoga što sam rekao postavlja se prirodno pitanje: Da li nam Zakon o udruženom radu treba ili ne? Moje mišljenje je da ne treba da odustajemo od ove lepe zamisli da udruženi rad ima jedan zakon, ali mi se čini da treba da bude znatno drugačiji od ovoga. On treba stvarno da udružuje rad i sredstva na jugoslovenskom prostoru, da radnička klasa Jugoslavije ima zakon koji će je objedinjavati na njenim istorijski klasnim interesima. Takav Zakon o udruženom radu ne treba da ponavlja i preuzima ustavne odredbe, već da ih razrađuje, da definiše osnovna sistemska rešenja za uspešno funkcionisanje udruženog rada na jugoslovenskom prostoru, a da dalju razradu i tehnička rešenja prepusti drugim zakonima koji će ih operativno menjati i dopunjavati. Takav ZUR morao bi biti mnogo manji po obimu, sadržajniji po regulativi, jasniji po izražavanju.

Šta idejno-politički moramo da razrešimo?

Moramo biti načisto da razvoj proizvodnih snaga razvija i produkcione odnose i da od nivoa razvijenosti proizvodnih snaga zavisi i nivo razvijenosti produkcionih odnosa. Naše zablude da normativno proglašavamo produkcione odnose koji tek istorijski treba da nastanu, nezavisno od nivoa razvijenosti proizvodnih snaga, mora neopozivo da napustimo.

Ako ovo učinimo, onda ćemo morati da raskrstimo s tim da li će se razvoj proizvodnih snaga obezbeđivati na administrativnoj ekonomiji, dogovornoj ekonomiji ili na ekonomskim i tržišnim zakonitostima i na sistemu samoupravnog planiranja? Sa administrativnom ekonomijom imamo i mi iskustva, a posebno zemlje realnog socijalizma. Mi smo ovaj model davno, bar kroz dokumenta, napustili, a i zemlje realnog socijalizma. Bilo bi pogibeljno za nas ako bi ga uopšte uneli u opticaj i za nas je sreća što se apsolutno ni usputno ne pojavljuje.

Sa dogovornom ekonomijom imamo vrlo loše iskustvo i očigledno nas je dovela dovde gde smo, u tešku krizu. Razvoj proizvodnih snaga zaostaje i stagnira, samoupravni produktivni odnosi, takođe. Ako uzmemo zbir našeg međunarodnog duga, unutrašnjeg duga i već potrošenog a nepokrivenog dohotka, onda smo već unapred utrošili gotovo jedan generacijski dohodak. I da više ne nabrajam. Uostalom Dugoročni program ekonomske stabilizacije i dokumenta XIII kongresa SKJ, bar kao zvanična dokumenta, raskrstila su sa dogovornom ekonomijom. Drugi su i veliki problemi što mi jedno zapisujemo kroz dokumenta i rezolucije, a drugo neodgovorno radimo.

Digitized by Google

Razvoj proizvodnih snaga mora da se zasniva na ekonomskim i tržišnim zakonitostima i sistemu samoupravnog planiranja. Mi nemamo nikakvih drugih alternativa. Ovde se pojavljuju, rekao bih, dogmatski teoretičari i političari koji u ovakvom privrednom sistemu vide ugrožavanje samoupravnih produkcionih odnosa. Za mene takvo ideološko »čistunstvo« u situaciji u kakvoj smo i u alternativi drugih rešenja o kojima sam već napred rekao gotovo je pogubno i gde bi nas to odvelo ja ne smem, a verovatno ni vi, niti da pomislim.

Ako smo načisto da se razvoj proizvodnih snaga mora bazirati na ekonomskim i tržišnim zakonitostima i na samoupravnom planiranju i da ovakva opredeljenja imaju verifikaciju u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije i dokumentima XIII kongresa SKJ, onda se, opet, nameće dokle ići u primenu ekonomskih i tržišnih zakonitosti? Da li samo u okviru tržišta roba ili obuhvatiti i tržišne uslove proizvodnje roba? Ako prihvatimo samo tržište roba, onda prihvatamo dosadašnju teoriju realnog socijalizma da socijalistička privreda može da se bavi robnom proizvodnjom, ali da su njenom biću strani tržišni uslovi proizvodnje tih roba. Ako bi prihvatili ovako stanovište to bi značilo da se privredni sistem bazira na administrativnoj regulativi, a to znači dalje produbljavanje privredne i društvene krize sa nesagledivim posledicama.

Šta po meni znače tržišni uslovi za robnu proizvodnju? Znači da moramo da imamo i tržište novca i tržište radne snage, kao preduslove koji obezbeđuju tržišnu robnu proizvodnju. To dalje znači da će samoupravna organizovanost radnika da se bazira ne na normativizmu, već na ekonomskim i tržišnim zakonitostima, na optimalnoj privrednoj i društvenoj organizaciji procesa rada i ciklusa društvene reprodukcije.

U ovakvoj samoupravnoj organizovanosti radnika u udruženom radu radna organizacija mora da postane privredni subjekat i nosilac sticanja dohotka i razvoja proizvodnih snaga, a osnovna organizacija i drugi optimalni oblici samoupravnog organizovanja radnika u okviru radnih organizacija mesto raspoređivanja tržišno stečenog dohotka i kontrole razvoja proizvodnih snaga u radnoj organizaciji kao materijalnoj podlozi razvoja samoupravnih produktivnih odnosa. Dalji oblici samoupravnog organizovanja radnika u udruženom radu u programske i reprodukcione organizacije udruženog rada, složene organizacije udruženog rada, poslovne zajednice i druge oblike vršilo bi se tako što bi svi ti viši organizacioni oblici morali da obezbeđuju i daju optimalniji razvoj proizvodnih snaga od zbira pojedinačnih delova koji se udružuju. Ne bi se normativno propisivalo kako to postići, već bi se prepustilo da se to dokaže elaboratima a reguliše samoupravnim sporazumima o udruživanju. Koja će i kolika sredstva radnici udruživati u ove oblike samoupravnog udruživanja prepustilo bi se da odluče radnici samoupravnim sporazumom o udruživanju.

Digitized by Google

Kakvo bi u ovim uslovima trebalo da bude poslovođenje? Prvo, ono bi moralo da poprimi i ulogu rukovođenja, pa bi trebalo da se normativno reguliše. Drugo, mora da se definiše minimum ekonomske efikasnosti sistema kojim se rukovodi kao uslov izbora i opstanka na ovoj funkciji. Ako se ovo definiše, onda će za ovakvog rukovodioca biti najbitniji: odlučujuća ekonomska podobnost (kao zamena moralno-političke), a izbor i kontrolu njegovog rada vršiće radnici i samoupravni organi (kao zamena kadrovskim komisijama u društveno-političkim zajednicama). Rad i rezultati rada ovakvog rukovodioca biće jedino merilo uspešnosti obavljanja rukovodeće funkcije i on će biti prinuđen da isto to traži od svojih saradnika po rukovodnoj liniji, kao i od radnika na osnovu obavljanja konkretnih poslova i zadataka.

A odlučivanje? Radnici i samoupravni organi na osnovu predloga poslovodnih organa treba da donose strateške odluke o planu dugoročnog društveno-ekonomskog razvoja, o planu srednjoročnog ekonomskog razvoja i o godišnjem planu. Svi ovi planovi mora da sadrže dovoljno jasne ciljeve razvoja proizvodnih snaga i šta takav razvoj proizvodnih snaga znači kao materijalna osnova razvoja samoupravnih produktivnih odnosa. Poslovodni organi u realizaciji strateških odluka radnika i samoupravnih organa moraju da dobiju sva ovlašćenja pri donošenju taktičkih odluka kojima se na najbolji način realizuju strateške odluke radnika i samoupravnih organa. Uspešnost predloženih strateških odluka od strane poslovodnih organa, a usvojenih od strane radnika i samoupravnih organa i taktičkih odluka poslovodnih organa, radnici i samoupravni organi kontrolišu kroz mesečne, kvartalne, godišnje i srednjoročne i dugoročne rezultate rada i poslovanja. Ako su ovi rezultati optimalni, onda poslovodni organi dobijaju uspešnu ocenu svog rada. U suprotnom, razlaz i dovođenje sposobnijih kadrova. U samoupravnom odlučivanju konsenzus, kao i oblik terora manjine nad većinom morao bi da se ukine.

Da se sada vratim na pojašnjavanje tržišta novca tj. kapitala i tržišta radne snage. Društveni kapital prvo mora da ima svog titulara sa kojim mora da se prevazilazi nesvojinski odnos i drugo svoju tržišnu vrednost koja mora ne samo prosto već proširena da se preko tržišta reprodukuje. Tržište novca znači da će se isti ulagati u one teritorije, programe i proizvode preko kojih će se najefikasnije oplođavati. Po meni tržišna vrednost društvenog kapitala i tržište novca preduslov su ekonomskog funkcionisanja privrednog sistema i zamena za postojeći administrativno-voluntaristički privredni sistem.

Tržište radne snage znači, prvo, da svaki rad ima tržišnu vrednost i kao takav mora da se reprodukuje preko tržišta roba u koji se taj rad ugrađuje. Kao takav on se bazira na konkurenciji lične sposobnosti da se što efikasnijim ličnim radom postignu što veće tržišne vrednosti roba. Bez ovakve konkurencije kadrova ne vidim kako doći do kadrovske selekcije i do

Digitized by Google

toga da sposobni kadrovi dođu do izražaja. Ako tržište i konkurencija ne prave selekciju, ko će drugi i na osnovu kojih kriterija? Ovo je i jedini način da se realizuje nagrađivanje prema radu i da se realizuje načelo da društveni i materijalni položaj zavise od rada i rezultata rada. Kao u sportu. Ko je brži, ko je bolji, ko je efikasniji, ko postiže bolje rezultate, on je bolji i najbolji. A kao takav on ima rang na sportskoj lestvici materijalne vrednosti u pokretnoj imovini, nekretninama i banci i ugled u javnosti. Mislim da je ovo u interesu radničke klase zemlje.

Pravno znači da produktivno zapošljavanje mora da proizađe ne iz normativizma već iz razvoja proizvodnih snaga i da treba da postoji tehno-ekonomski višak, ali ne kao oblik izbacivanja na ulicu već uz obavezu da se formiraju fondovi solidarnosti iz kojih bi se obezbeđivala socijalna sigurnost ovakvih radnika do obezbeđivanja ponovnog ili novog zapošljavanja. Zaposleni moraju iz svoga rada i svojih rezultata rada da imaju obezbeđenu materijalnu egzistenciju bez ikakve socijalizacije i uravnilovke u radu i da za nezaposlene obezbeđuju fondove solidarnosti iz kojih bi se obezbeđivala socijalna sigurnost radnika u vremenu trajanja njihove nezaposlenosti. Ali, ovo samo kao izuzeci, a ne kao pravilo. Pravilo mora da bude da se iz znatno veće privredne aktivnosti i znatno bržeg razvoja proizvodnih snaga obezbeđuje puna zaposlenost i onih koji su već zaposleni, a u suštini nedovoljno rade, i onih koji stvarno nisu zaposleni. To mora a ne treba da bude obaveza našeg samoupravnog socijalističkog sistema, a ne normativna proklamacija da svako ima pravo na rad. Jer, ogromna je nezaposlenost i onih koji su u radnom odnosu, a da ne govorim o onima koji to godinama bezuspešno čekaju, naročito mladi ljudi koji treba da osnivaju porodice. Humanost našeg samoupravnog socijalizma, mislim na ekonomsku, mora da se meri ne samo kako smo stvari normativno regulisali, već kako se životna stvarnost odvija. I da ne budem nejasan oko tehno-ekonomskog viška: tamo gde on nastane, rukovodioci više ne ostaju na svojim mestima. To je prvi znak da nešto sa firmom kojom rukovode nije u redu i da svoje rukovodeće kofere neodložno treba pakovati.

Dozvolite mi da sada, kad zagovaram primenu ekonomskih i tržišnih zakonitosti i ukratko objašnjavam šta pod tim podrazumevam, kažem nešto i o sistemu samoupravnog planiranja bez koga ne bi mogao da se zasniva naš budući privredni sistem. Samoupravno planiranje mora da bude kohezioni i integrirajući faktor našeg društveno-ekonomskog razvoja, znači razvoja i proizvodnih snaga i razvoja samoupravnih produktivnih odnosa. Samoupravno planiranje mora da se bazira na ekonomskim i tržišnim zakonitostima ali ne samo proučavajući šta se zbilo, već više iritirajući šta treba da bude. Da ovo malo pojasnim. Danas ekonomski i tehnološki visoko razvijene zemlje planiraju tržište, planiraju ekonomsko-finansijske tokove, planiraju nove

Digitized by Google

proizvode koji će da menjaju dotadašnje navike ličnog i investicionog potrošača — ukratko planiraju budućnost i menjaju sadašnjost kao stvarni rezultat takvog planiranja. Znači, nama treba samoupravno planiranje koje se bazira na tržištu, ali ne na istraživanju tržišta, u smislu zakasnelog saznanja od više godina i desetleća, već planiranje tržišta u smislu proizvodnje proizvoda koji će da menjaju navike ličnog i investicionog potrošača. Bez ovakvog planiranja teško ćemo prestati da budemo tehno-ekonomska kolonija razvijenih zemalja. Moje je ubeđenje da ukupan kadrovski potencijal za početak ovakvih preokreta imamo, ali treba stvoriti uslove da oni to počnu da rade.

Na kraju mog izlaganja na ovu temu »Šta menjati u Zakonu o udruženom radu« dozvolite mi da izrazim svoje ubeđenje da sve ono što sam izložio učinjeno je sa namerom i ubeđenjem da to doprinosi afirmaciji i efikasnosti samoupravnog socijalizma, samoupravnih socijalističkih produkcionih odnosa i klasnom interesu i ulozi radničke klase u društveno-ekonomskom razvoju, znači razvoju i proizvodnih snaga i razvoju samoupravnih socijalističkih produkcionih odnosa.

Digitized by Google

Dr Mijat Šuković

Ne bilo kakve, već kvalitetne promjene

Rasprava o koncepciji, pravcima, obimu i sadržini promjena sadašnjeg Zakona o udruženom radu nije rasprava samo o tekstu jednog zakona. To je rasprava o putu izgradnje socijalizma u Jugoslaviji; o usponima i nedaćama dosadašnjeg puta; o kretanjima i skretanjima na tom putu; o zabludama i njihovom održavanju ili napuštanju; zabludama koje su štetne i kada se prihvate i zadržavaju sa dobrom namjerom. To je, u stvari, traganje za usavršavanjem i modifikovanjem puteva izgradnje socijalističkog samoupravnog sistema.

Ovakav domašaj i karakter ima rasprava o promjenama sadašnjeg Zakona o udruženom radu zato što su njime uređeni društveni odnosi koji se nalaze u samom srcu društvenog bića socijalističkog društva, što je njime ustanovljen ukupan društveni ambijent za proizvodnju, raspodjelu i odlučivanje i što od njegovog kvaliteta u cjelini i svakog njegovog dijela umnogome zavisi položaj radničke klase, njenih djelova, svakog radnika, motivacija za rad i stvaralaštvo, uslovi za afirmaciju znanja, a time i ekonomski i demokratski uspon socijalizma u Jugoslaviji.

Ova činjenica obavezuje svakog učesnika u raspravi da ne prećuti istinu, ma koliko ona bila gorka. Jer, jedna od najvećih potreba Jugoslavije u ovom istorijskom periodu je potreba za

Digitized by Google

punom istinom o uzrocima krize u kojoj se nalazi. Puna istina o tome je jedan od bitnih uslova da se smjelo, ali istorijski odgovorno, traga za *pravim* putevima izlaska iz tog stanja.

Polazeći od toga, valja ukazati na sledeće:

1. Nacrt zakona o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu, o kome se sada raspravlja, izražava početak dogmatskog shvatanja o nepromjenljivosti Zakona o udruženom radu i da su misao i svijest o nužnosti njegovih promjena postale zvanična misao i svijest jugoslovenskog društva. Počinje se napuštati dominirajuće pogrešno shvatanje da Zakon o udruženom radu, svim komponentama svoje koncepcije i svakim svojim dijelom, nepogrešivo izražava i garantuje socijalističke samoupravne odnose, socijalističku perspektivu Jugoslavije, što je kočilo traganje za boljim rešenjima.

On je i svojevrsni poziv za nova traganja, za nove kreacije.

To čini Nacrt zakona o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu veoma značajnim dokumentom jugoslovenskog društva, bez obzira na nedostatke njegove koncepcije i sadržine.

Vrijednost i značaj Nacrta zakona su i u tome što se zadržava orijentacija i nastojanje da se i putem zakona stvaraju uslovi i odnosi pogodni za postupno, mada dugoročno realizovanje ideje udruženog rada. Ideje čije je dosadašnje realizovanje u Jugoslaviji samo trenutak na velikom časovniku istorije stvaranja udruženog rada.

Zadržava orijentaciju i nastojanje stvaranja uslova i odnosa za realizaciju ideje udruženog rada time što utvrđuje opredeljenje da i dalje opstoji Zakon o udruženom radu — sa izmijenjenom sadržinom — koji je izraz i oblik ostvarivanja ideje udruženog rada.

Ideja udruženog rada izvire iz idejnih osnova socijalizma i duboko odgovara socijalizmu kao cilju, što istorijski obavezuje da se zakoni projektuju uvažavajući, u *realnom stepenu*, i istorijsku ideju udruženog rada, a ne prolazne potrebe trenutka. Jer, budućnost se gradi i u sadašnjosti.

Vrijednost zadržavanja u Nacrtu zakona ideje udruženog rada umanjuje to što Nacrt zadržava poistovećivanje udruženog rada sa bogatim i višedimenzionalnim društveno-ekonomskim, radničko-klasnim, socijalističko-samoupravnim sadržajem, koji podrazumijeva taj pojam, sa sadašnjom jugoslovenskom stvarnošću; što istorijski proces, naučno i istorijski pogrešno, zamjenjuje trenutnom. Jer, udruženi rad sa *punim* sadržajem može biti uspostavljen i ostvaren tek u onoj fazi razvojnog uspona socijalizma kada će u njemu zaista biti apsolutno preovlađujući puni i čisti socijalistički društveno-svojinski odnosi; kada u njemu neće biti surove ograničenosti dobara za zadovoljavanje ljudskih potreba; kada u svijetu neće dominirati nepravedan međunarodni ekonomsko-finansijski poredak; kada će postojati sasvim drugi istorijski uslovi za razvoj, ekonomski i društveni. Što, da-

Digitized by Google

kle, zadržava poistovjećivanje i zamjenjivanje koja su ne samo stvorila bezbroj problema u realnom životu, već i potkopala ukorenjivanje i same ideje udruženog rada. Ilustracija toga, ako ne i dokaz, su shvatanja i iskazivanje predloga da se potpuno ukine Zakon o udruženom radu, što u sebi, implicitno, u krajnjem, sadrži i odbacivanje ideje i koncepcije udruženog rada. Jer, nastajanju tih shvatanja i rađanju tih predloga pridonijelo je, u kontekstu drugih činilaca, i neprimjereno istorijskoj situaciji realizovanje ideje udruženog rada u sadašnjem Zakonu o udruženom radu.

Tačno je da u sadašnjem Zakonu o udruženom radu, u nizu komponenti njegove koncepcije, utvrđene u njegovim osnovnim načelima, i u više sklopova rešenja sadržanih u njemu, ima sadržaja koji nijesu primjereni naučnim saznanjima o mogućem u sadašnjim društveno-istorijskim uslovima jugoslovenskog društva i njegovog okruženja. Zato postoji potreba, pa i radi očuvanja ideje udruženog rada, da se znatno promijeni ne mali dio komponenti koncepcije sadašnjeg Zakona o udruženom radu, utvrđene u njegovim Osnovnim načelima, i znatan dio sklopova njegovih rešenja. Ali, to nije naučno valjan dokaz da je ispravno i odbaciti ideju udruženog rada, što je implicitno sadržano u opredjeljenju da se potpuno ukine Zakon o udruženom radu. To je samo dokaz da je ne treba realizovati u zakonu na način koji nije primjeren istorijskoj situaciji.

Kao što je budućnost naučno pogrešno proglašavati sadašnjošću, istorijski proces trenutkom, tako je naučno pogrešno zanemarivati i ignorisati istorijsku viziju. To naročito važi kada se projektuju zakoni kojima se uređuju osnovni društveni odnosi.

Nacrt zakona, uz prikazane idejne i političke vrijednosti, sadrži i jedan broj novih rešenja, kojima se poboljšava sadržaj sadašnjih zakonskih rešenja. I to je za poštovanje. Pored ostalog i zato što su nova rešenja izgrađena u uslovima niza konceptualnih, idejnih, ustavnih, vremenskih i raznolikih drugih ograničenja.

2. Sadržaj Nacrta zakona o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu, i pored vrijednog što ima u sebi i što svojom pojavom donosi, međutim, ograničen je na »ispravke« i manje »korekcije« sadašnjeg Zakona o udruženom radu. *U njemu nema promjena primjerenih sadašnjim i razvojnim potrebama jugoslovenskog društva, ekonomsko-tehnološkim i socijalističko-samoupravnim.*

Po onom što Nacrt zakona sadrži — krupni je promašaj. Po onom čega u njemu nema — veliki je podbačaj. Zato on nije kvalitetni iskorak u prevazilaženju kriznog stanja, u stvaranju budućnosti u sadašnjosti.

Do ovog činjeničnog zaključka dolazi se bilo da se koncepcija i sadržaj Nacrta zakona mjere ekonomskim mjerilima, bilo mjerilima za ocjenu razvoja i uspona socijalističkog samoupravljanja.

Digitized by Google

Osjećam gorčinu ove ocjene. I njenu težinu. I nelagodnost zbog nje. Ali, i gorka istina je — istina.

Žalim što mi komparacija društvene stvarnosti i sadržaja Nacrta zakona o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu ne daje činjeničnu podlogu za pozitivnu ocjenu. Da takva činjenična podloga postoji, pozitivnu ocjenu bih iskazao sa velikim zadovoljstvom.

Nacrt zakona, koji je predmet rasprave, istovremeno je, dakle, izvor i nade i zabrinutosti.

Ovo ne kazujem radi kritike, već radi podsticanja napora da se traže koncepcija i sadržina promjena Zakona o udruženom radu koje će biti bolje i djelotvornije od sadržanih u Nacrtu zakona o kojem se vodi rasprava.

U uslovima razumnog ograničenja, moguće je navesti samo jedan dio argumenata od čije je cjeline sazdan iskazani činjenični zaključak.

Da je Nacrt zakona promašaj po onome što sadrži, navodim samo sledeće argumente.

1) Nacrt zakona zadržava, proširuje i ojačava pogrešnu komponentu koncepcije sadašnjeg Zakona o udruženom radu, prema kojoj je Zakon o udruženom radu zakon posebne vrste, posebne snage, većeg pravnog ranga od drugih saveznih zakona; prema kojoj je funkcija Zakona o udruženom radu ne samo da uredi odnose u određenoj društvenoj oblasti, što je jedino (podvlačim: jedino) funkcija svakog zakona, pa i ovoga, već još i:

da deklarativnim normama propiše čitav niz ciljeva, čitav niz želja, bez propisivanja instrumenata i mehanizama neophodnih za obezbeđivanje njihovog ostvarivanja, što zakonu, u mjeri u kojoj u njemu ima deklarativnosti, oduzima karakter zakona, jer je u prirodi zakona da propisuje samo ono što se može ostvariti u praksi i da ima samo norme koje imperativno obavezuju na njihovo izvršavanje;

da upućujućim normama utvrdi šta i kako će se urediti drugim zakonima, što nije funkcija ni ovog zakona, ni drugih zakona, već Ustava (dva ustava nijesu potrebna) i

da bude neka vrsta sveobuhvatnog zakonika u kome će biti i niz normi sadržanih u drugim važećim zakonima jednake pravne snage, što je suprotno naučnoj koncepciji izrade zakona.

Realizacija ove koncepcije je dovela do toga da sadašnji Zakon o udruženom radu bude vrlo glomazan, u pojedinim djelovima detaljističko-tehnički, slabo pregledan, sa nizom protivurečnosti unutar sebe i sa protivurečnostima pojedinih njegovih rešenja sa rešenjima u drugim zakonima kojima se regulišu odnosi u određenim oblastima, da u njemu ima i odredaba prepisanih iz Ustava i onih koje po svojoj prirodi i karakteru ne spadaju u zakone već u podzakonske propise. A ni jednim ni drugim nije mjesto u Zakonu o udruženom radu.

Digitized by Google

Prepisivanje ustavnih normi u zakone pogrešno je i štetno naročito kada se ustavnim normama dodaju, što se često čini, pojedini detalji kojima se proširuju ili iskrivljuju sadržaj ili domašaj ustavnih normi. To se u Zakonu o udruženom radu dogodilo sa ustavnim normama o osnovnoj organizaciji, o odlučivanju na osnovu saglasnosti osnovnih organizacija. To je dovelo do toga da je Zakon o udruženom radu radnički savjet radne organizacije ustanovio više kao organ koji predlaže, preporučuje, proglašava, a manje kao organ koji stvarno odlučuje, na delegatski način, što nije u suštini ustavne koncepcije radničkog savjeta.

Napuštanje ove koncepcije i njena zamjena sa koncepcijom da je Zakon o udruženom radu jedan od saveznih zakona, istog pravnog ranga sa drugim saveznim zakonima, različit od drugih zakona samo po predmetu regulisanja, uslov je da se stvori sadržajan, pravno konzistentan, stabilan, realan i primjenljiv Zakon o udruženom radu. Dok se ne napusti ova koncepcija, Zakon o udruženom radu ne može biti ni kratak, ni jasan, ni stabilan. Stalno će se pojedina njegova rešenja mijenjati drugim zakonima, interventnim i neinterventnim, kao što se to činilo do sada i čini i sada. To ruši stabilnost Zakona o udruženom radu i njegov autoritet.

Proširivanje i jačanje ove komponente koncepcije Zakona o udruženom radu započinje već prvim članom Nacrta zakona i nastavlja se u svakom njegovom dijelu. Naročito se izražava u: a) nepotrebnom, podvlačim nepotrebnom, unošenju u Nacrt zakona više rešenja sadržanih takođe u saveznom Zakonu o ukupnom prihodu i dohotku; nekoliko rešenja sadržanih u Zakonu o sistemu planiranja; b) sadržini člana 231a, kojim se ispravno projektuje zakonsko ustanovljenje dužnosti radnika osnovne organizacije da svoja osnovna i obrtna sredstva van upotrebe prodaju drugim zainteresovanim radnicima ili da im ta sredstva daju na privremeno korišćenje, odnosno zakup, a pri tome se ni u tom članu, ni u drugim članovima, ne utvrđuje kada ta dužnost nastaje, niti propisuju instrumenti i mehanizmi neophodni za obezbeđivanje ispunjavanja te dužnosti. Umjesto toga, samo se konstatuje da će se drugim zakonom propisati uslovi. To je, dakle, propisivanje obaveze bez utvrđivanja pretpostavki i obezbjeđenja njenog izvršavanja. Jer, ostavlja se potpuna neizvjesnost koje će biti pretpostavke za nastajanje te dužnosti, kakvi će biti uslovi za ostvarivanje te dužnosti, kada će se oni propisati i, uopšte, da li će se propisati. Bez ovoga, propisivanje dužnosti je samo deklaracija kojom se samo povećava već enormno veliki broj deklarativnih odredbi u sadašnjem Zakonu o udruženom radu.

2) Umjesto orijentacije da se smanji obim regulative u Zakonu o udruženom radu i proširi prostor za samoupravno-stvaralačko djelovanje — što je i naučno i politički utvrđena nužnost — Nacrt zakona sadrži novih 56 članova i veliki broj do-

Digitized by Google

puna sada postojećih zakonskih odredaba. U Nacrtu zakona se, dakle, projektuje povećanje obima zakonskih normi i zakonsko normiranje niza društvenih odnosa koji do sada nijesu bili zakonski regulisani. Time se umjesto širenja sužava prostor za slobodno samoupravno djelovanje i regulisanje odnosa. To se čini u uslovima kada je već *nepregledna količina zakonskih normi postala objektivna smetnja samoupravnom stvaralaštvu, samoupravnom uređivanju odnosa, uvođenju ekonomskih kategorija i prilagođavanju samoupravne organizacije novim zahtjevima naučno-tehnološke revolucije.*

Činjenica da se u Nacrtu zakona projektuje ukidanje članova 56, 109, 143, 158, 234, 300 i 401. sadašnjeg Zakona o udruženom radu ne dovodi u pitanje izvedeni činjenični zaključak. Jer, odredbe ovih članova u Nacrtu zakona preraspoređene su, velikim dijelom, u članove: 110, 231a i u članove o zadrugama.

U okviru tog proširenja u Nacrtu zakona se projektuje da budući izmijenjeni i dopunjeni Zakon o udruženom radu ustanovi postojanje delegacija za skupštine samoupravnih interesnih zajednica i da se u njemu normiraju najbitnije komponente njihovog položaja. To nije bilo normirano u sadašnjem Zakonu o udruženom radu. Nije bilo normirano ni u jednom saveznom zakonu. Nikakav problem u društvu nije nastao zbog toga što u saveznim zakonima nema rešenja o delegacijama za skupštine samoupravnih interesnih zajednica. To kazuje da je zaista nepotrebno, čak da je suprotno potrebama, unositi ovo rešenje u Zakon o udruženom radu. To potvrđuje i činjenica da u stvarnosti postoji čitav niz argumenata i čitav niz konkretnih inicijativa da se ukinu delegacije za skupštine samoupravnih interesnih zajednica, čije je postojanje utvrđeno republičkim i pokrajinskim zakonima, te da se njihove funkcije povjere radničkim savjetima.

3) Veliki dio novih članova u Nacrtu zakona je realizacija i obezbjeđenje realizacije u poslednjoj godini snažno isticanog političkog pokliča — »mala privreda, velika šansa Jugoslavije«! I političkog zahtjeva da se stvore pravne pretpostavke da samostalni lični rad bude uvaženija i mnogo bitnija komponenta male privrede! Time se može i obrazlagati i opravdati taj dio novih članova u Nacrtu zakona. Jer, propisivanje širokog prostora za obavljanje samostalnog ličnog rada sredstvima rada u svojini građana u Zakonu o udruženom radu može biti doprinos ostvarivanju štetnog podozrenja prema poštenom i društveno-korisnom samostalnom ličnom radu sredstvima rada u svojini građana.

Međutim, nije primjereno realnoj situaciji i stvarnim potrebama u Nacrtu zakona pretjerano i detaljističko uređivanje odnosa i oblika obavljanja rada u ovoj sferi i *stavljanje normiranja* tog oblika društvenog rada u težište Nacrta zakona. Jer, to neizostavno dovodi do pretjerivanja u unifikaciji rešenja, koja

Digitized by Google

tako unificirano ne odgovaraju za raznorodne djelatnosti i za sasvim različite društvene uslove.

Velikim brojem normi o tome sije se iluzija da se time bitno poboljšavaju uslovi za savladavanje krupnih problema jugoslovenskog društva i da se time obezbeđuje prosperitet male privrede i samostalnog ličnog rada sredstvima rada u svojini građana, kao bitne komponente male privrede. Jer, dok se ne obezbijede pravno-sistemska rešenja za bolje, samoupravno slobodnije organizovanje velike društvene privrede, dok se ne stvore pravno-sistemski uslovi za racionalnije odlučivanje u njoj, dok se ne obezbijedi potrebni stepen društvenosti raspolaganja akumulacijom, ma kako se lijepo sročile norme o njoj, mala privreda neće imati uslova za razvoj. I neće se riješiti ključni društveni problemi. U Nacrtu zakona, međutim, nema novih pravno-sistemskih rešenja kojima bi se poboljšali pravno-sistemski uslovi za organizaciono samoupravno i ukupno snaženje velike društvene privrede. *Promjene na tom području, a ne promjene na području samostalnog ličnog rada sredstvima rada u svojini građana, čine ukupne promjene uspješnim ili neuspješnim.*

4) Umjesto da se promjenama Zakona o udruženom radu mudro i hrabro, smjelo i odgovorno ukinu pretjerano unificirana, pravno kruta, tehnološkoj situaciji neprilagodljiva i pretjerano detaljistička rješenja o organizacionim oblicima udruženog rada, sadržana u sadašnjem Zakonu o udruženom radu, i stvore pravno-sistemski uslovi za različite i fleksibilne oblike organizovanja udruženog rada, prilagođene savremenim i budućim potrebama tehničko-tehnološkog razvoja, i za uspostavljanje novih, jakih poslovnih sistema, sposobnih za uključivanje u međunarodnu podjelu rada — što je takođe dokazana društvena potreba, što je imperativni zahtjev razvoja, jer novim fleksibilnim proizvodnim linijama, različitim društvenim uslovima rada, primjereni su jedino raznovrsni, fleksibilni, tehnološko-radnim objektivnim procesima lako prilagodljivi oblici organizovanja udruženog rada — *u Nacrtu zakona se ne vrši deregulacija, već dalje detaljisanje, unificiranje i pravno ukrućivanje organizacionih oblika udruženog rada, što je suprotno razvojnim potrebama.*

Novim članom 399a, na primjer, zakonski se normira i pravno ukrućuje obrazovanje privremenih radnih jedinica, što je do sada bilo u domenu samoupravnog djelovanja. Njihovo obrazovanje u velikom broju organizacija nije bilo ni samoupravno regulisano. Novim članom 386a zakonski se normira i pravno više ukrućuje preobražavanje složene organizacije u radnu organizaciju, čime se sužava sadašnji i onako ne veliki stepen samoupravne slobode u oblasti organizovanja i reorganizovanja. Dopunom članu 347. ustanovljava se novi tip radne organizacije. U pet novih stavova člana 350. propisuju se novi detalji za osnivanje radne organizacije, itd.

U Nacrtu zakona nema rešenja koje bi mogla jače podsticati nastajanje novih samoupravnih poslovnih sistema. Naprotiv,

Digitized by Google

novi član 372. i izmjena stava 2. člana 373. sadrži rešenje kojim se povećava snaga onih osnovnih organizacija koje odbijaju zaključenje samoupravnog sporazuma o udruživanju u radnu organizaciju. Njime se povećava i mogućnost da osnovne organizacije, koje ne prihvataju sporazum o udruživanju, produžavaju nestabilnost radne organizacije. A bez samoupravne stabilnosti radne organizacije, nema većih poslovnih sistema. Pri tome, rešenje koje utvrđuje da sud udruženog rada uređuje odnose između osnovne organizacije i radne organizacije u uslovima kada dođe do odbijanja potpisivanja sporazuma ne odgovara ni prirodi odnosa između osnovne i radne organizacije, ni karakteru suda udruženog rada.

5) U Nacrtu zakona se predlaže da se izmjenom stava 2. člana 151. i dopunom člana 464. Zakona o udruženom radu utvrdi »da radnici na zboru donose odluku o raspodjeli ostvarenog dohotka po završnom računu« i »odluke o ostvarivanju određenih samoupravnih prava, dužnosti i odgovornosti«. Pri tome se ne određuje, čak ni indikativno, koja su to određena samoupravna prava. Prepušta se da to odrede radnici u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada.

Ovakvom izmjenom se ne sužava broj pitanja o kojima se odluke donose na zborovima, iako je i to dokazana potreba. Naprotiv, povećava se mogućnost da se samoupravnim uređivanjem odnosa propiše povećanje broja pitanja o kojima će se odluke donositi na zborovima.

Realno je očekivati da bi ovu mogućnost iskoristile brojne osnovne organizacije udruženog rada i da bi proširile krug pitanja o kojima će se odluke donositi na zboru. Pored ostalog i zato što je rasprostranjeno pogrešno shvatanje da je zbor najdemokratskiji oblik donošenja odluka, da je on jedini oblik koji jača samoupravljanje, a sve drugo da je posredništvo.

Samoupravljanje, međutim, ne obezbeđuje neefikasno i loše odlučivanje, makar se odluke donosile i na zborovima i putem drugih oblika ličnog izjašnjavanja radnika.

Radnički savjeti, delegatski konstituisani i sa delegatskim načinom rada, a ne zborovi, snaga su koja može da obezbijedi puno i pravo samoupravno donošenje odluka. To je ona karika, a ne zborovi, koja radnicima može da obezbijedi odlučujuću poziciju u udruženom radu.

Zborovi su neizostavni za razmatranje inicijativa i predloga odluka, za iskazivanje interesa i opredjeljenja radnika, za utvrđivanje smjernica za rad i odlučivanje delegata u radničkim savjetima. Čin donošenja odluka, sem izuzetno, nužno je i primjerenije je socijalističkom samoupravljanju povjeriti radničkim savjetima.

6) U Nacrtu se predlaže izmjena člana 528. tako što će se utvrditi da svaka osnovna organizacija samoupravnim opštim aktom, koji donosi ličnim izjašnjavanjem, utvrđuje pitanja o ko-

Digitized by Google

jima će radnički savjet radne organizacije donositi odluke na osnovu saglasnosti svih osnovnih organizacija.

Ovako predloženom promjenom ne smanjuje se sada određeni krug pitanja o kojima radnički savjet radne organizacije donosi odluke na osnovu saglasnosti svih osnovnih organizacija, a taj krug, već je život dokazao, sada je tako širok da je već ugrozio efikasno poslovno odlučivanje u radnim organizacijama. Smanjuje se samo unificiranost rešenja, što je pozitivno. Smanjuje se i obim zakonske regulative, što je korisno. Ali, to nije dovoljno. Jer, to omogućava da se zadrži sadašnji krug pitanja o kojima će radnički savjet radne organizacije donositi odluke na osnovu saglasnosti svih osnovnih organizacija, da se taj krug pitanja poveća ili smanji. Da li će biti prvo, drugo ili treće, zavisi od osnovnih organizacija udruženog rada.

Ma koliko izgledalo da je predloženo opredjeljenje demokratsko, samoupravno, ono ne obezbjeđuje integrativnu komponentu socijalističkog samoupravljanja. A bez integrativne komponente socijalističkog samoupravljanja nema i ne može biti! Ono zadržava neefikasnost odlučivanja. A sa time nema pozitivnog preokreta.

Sistem odnosa, priroda socijalističkog samoupravljanja, nova tehnologija u udruženom radu, traže potpuno napuštanje opredjeljenja da se donose odluke na osnovu saglasnosti svih u radnoj organizaciji. Sada postoji ustavna prepreka za to. Dok se ta ustavna prepreka ne otkloni, neophodno je fiksno u zakonu utvrditi krug pitanja o kojima će radnički savjet radne organizacije donositi odluke na osnovu saglasnosti svih osnovnih organizacija. I da se taj krug pitanja svede na najmanju moguću mjeru.

7) Nije doprinos efikasnosti odlučivanja, već obrnuto, predložena izmjena člana 516, kojom se predlaže da o sporu između poslovodnih organa osnovne i radne organizacije odlučuje arbitraža ili sud udruženog rada. Osim toga, poslovodna funkcija ne trpi takvu proceduru. Ona ne odgovara karakteru poslovodne funkcije. Karakteru suda udruženog rada takođe ne odgovara da se miješa u ove odnose. Ovo rešenje, uz sve to, jačalo bi osnovu za poslovno ponašanje osnovnih organizacija ne samo kao samostalnih već i od cjeline nezavisnih poslovnih cjelina, za dalje opstajanje radne organizacije kao veoma labave poslovne cjeline.

8) Komplikovalo bi odlučivanje, a ne pojednostavilo, činilo bi ga neefikasnijim, a ne efikasnijim, i usvajanje predloga sadržanog u novom članu 613a, koji sadrži opredjeljenje da radnici onim oblikom ličnog izjašnjavanja kojim donose samoupravni akt daju tumačenja odredaba tog akta. Komplikovalo bi ga bar toliko koliko su ta tumačenja uslov odlučivanja.

Pravni princip da propis tumači onaj ko ga donosi ne isključuje izuzetke. Apsolutizacija bilo kojeg principa, pa i ovog, nije naučno ispravna. Gdje je opravdanje da se putem referenduma

Digitized by Google

tumači propis donesen na referendumu? Da li je to primjereno referendumu? Nema opravdanja, i to nije primjereno referendumu.

9) Rešenja u Nacrtu zakona kojima se definiše radna organizacija sadrže opredeljenje o jačanju uloge radne organizacije. Ovo je jedno od onih pozitivnih rešenja koje obuhvata rečenica o vrijednim rešenjima u Nacrtu zakona.

Međutim, predlozi izmjena i dopuna kojima se utvrđuju konkretna prava, ne obezbjeđuju ostvarivanje definicijom određene radne organizacije kao samostalnog i osnovnog tržišno-privrednog subjekta.

Naprotiv, Nacrt zakona ne sadrži predlog promjena kojima bi se otklonila pravno-sistemska mogućnost za autarkiju osnovnih organizacija udruženog rada, kojima bi se ukinule i promijenile zakonske odredbe koje, čak suprotno i članu 5 (prva alineja) Zakona o udruženom radu, daju osnovnoj organizaciji udruženog rada (koja je oblik organizovanja u okviru radne organizacije i oblik samo radnog udruživanja, za razliku od radne organizacije koja je oblik udruživanja i rada i sredstava), elemente samostalne organizacije, koji pripadaju radnoj organizaciji, čime su radnoj organizaciji oduzeta neka njena važna obilježja i svedena na veoma labavo zajedništvo, bez vlastitih sredstava poslovanja.

Umjesto promjena, predloženim izmjenama članova 61. i 144. nastavlja se i produbljuje ista koncepcija. U tim izmjenama se, naime, predlaže da se samoupravnim sporazumom o udruživanju u radnu organizaciju, faktički bez objektivnog ograničenja, propisuje da li će pojedine osnovne organizacije udruženog rada neposredno stavljati u promet svoje proizvode i usluge i da li će prihod i dohodak ostvarivati preko žiro računa radne organizacije u čijem su sastavu ili preko svog žiro računa. Faktički bez ograničenja zato što je veoma rastegljiv, neodređen sadržaj pojmova »priroda rada i način poslovanja«, što su jedino utvrđeni kriterijumi za propisivanje označenog prava osnovne organizacije.

Neodređenost i rastegljivost ovih pojmova omogućava svakoj osnovnoj organizaciji da ih tumači kako njoj odgovara i kako je to u skladu sa njenim trenutnim interesom.

Stvarno značenje ove predložene izmjene treba ocijeniti u kontekstu četiri činjenice: prva je — sporazum o udruživanju u radnu organizaciju usvaja se većinom glasova uposlenih u svakoj osnovnoj organizaciji. Druga, predloženom izmjenom člana 62. utvrđuje se pravo osnovne organizacije udruženog rada koja neposredno stavlja u promet svoje proizvode i usluge da samostalno utvrđuje politiku cijena i da samostalno obrazuje cijene. U sadašnjim uslovima to je velika pogodnost, koja podstiče osnovne organizacije udruženog rada da zadrže pravo samostalnosti iznošenja na tržište roba i usluga. Treće, ostavljen je širok prostor za proširivanje kruga pitanja o kojima radnički savjet

Digitized by Google

radne organizacije donosi odluke na osnovu saglasnosti svih osnovnih organizacija u njenom sastavu. Četvrto, u realnosti je jaka tendencija da osnovne organizacije udruženog rada zadrže pravo da neposredno stavljaju u promet svoje proizvode i usluge.

U uslovima koje određuju ove četiri činjenice, predložena izmjena člana 61. i 145. daje pravni osnov, daje pravnu zaštitu, za dalje zadržavanje, čak i produbljavanje, autarkizma osnovnih organizacija udruženog rada. Autarkizma poslovnog, razvojnog, kadrovskog i svakog drugog. I za dalje ekonomsko degradiranje osnovne organizacije, budući je ona, kao dio procesa rada proizvodnog i poslovnog sistema, ekonomski i ukupno nejaka da bi mogla uspješno poslovati kao zasebni, cjeloviti poslovni subjekt.

Ako se stanje bitnije ne promijeni, u praksi će biti neizbežna reakcija: nastavljanje štetne tendencije ukidanja osnovnih organizacija udruženog rada, umjesto ukidanja njihovog autarkizma, a snaženja njihove samoupravne uloge.

Budućnost socijalističkog samoupravljanja obavezuje da se to izbjegne. Jer, *štetna je autarkija osnovnih organizacija udruženog rada, a ne njihovo postojanje kao osnovnog oblika samoupravnog organizovanja i djelovanja radnika. Naprotiv, vrlo je korisno postojanje osnovnih organizacija udruženog rada ako i kada one ne preotimaju od radne organizacije poslovno-tržišne funkcije, kada ne razbijaju razvojno, tehnološko, poslovno, kadrovsko, samoupravno i drugo jedinstvo i zajedništvo radne organizacije, već se ispoljavaju kao središte, kao mjesto, kao oblik organizovanog samoupravnog djelovanja radnika, njihovog odlučivanja putem ličnog izjašnjavanja i putem delegata o uslovima, sredstvima i rezultatima svog rada, bez obzira da li se odluke donose u osnovnoj organizaciji ili ih donose organi upravljanja radne ili složene organizacije, ili drugih sistema. Bez njih, kao samoupravnih oblika djelovanja i organizovanja radnika, gotovo je neizbježno nastajanje tehnokratsko-birokratskog tipa udruženog rada.*

Uslov za ovakvo određenje pozicije osnovne organizacije udruženog rada je napuštanje koncepcije da se odnos između radne organizacije i osnovne organizacije udruženog rada određuje primjenom kvantitativnih kriterijuma. I zamjena te koncepcije sa koncepcijom da se njihov odnos odredi primjenom kvalitativnog kriterijuma. Taj kriterijum je: radna organizacija je osnovni poslovno-tržišni subjekt, jedinstven razvojno, tehnološki, poslovno, kadrovski, a osnovna organizacija je osnovni samoupravni oblik organizovanja i djelovanja radnika.

Rješenje predloženo u Nacrtu zakona, dakle, mada je dato u ime ispravnog opredjeljenja da se obezbijedi budućnost osnovnih organizacija udruženog rada, u datim konkretno-istorijskim uslovima, može imati snagu potkopavanja budućnosti osnovnih organizacija udruženog rada. Zato ne odgovara društvenim po-

Digitized by Google

trebama. Ne odgovara ni zato što doprinosi razbijanju radne organizacije kao jedinstvene razvojne i poslovne cjeline.

Zamjena kvantitativnih kriterijuma, čija primjena usmjerava i gura na rešenja koja su osnov za međusobno preotimanje kompetencija, uslov je da se nađu rešenja koja će ojačati samoupravnu ulogu osnovnih organizacija udruženog rada i ojačati poslovno-tržišnu ulogu i jedinstvo radne organizacije. A i jedno i drugo je nužno.

10) Sadržaj Nacrta zakona o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu *suviše mnogo insistira na kaznama, na kaznenoj prinudi kao faktoru podsticanja na rad,* a veoma malo je, samo po koje rasuto zrnce, novih sadržaja koji jačaju ekonomske podsticaje i ekonomsku prinudu za produktivniji rad, za efikasnije privređivanje. To je veliki promašaj.

11) U tekstu ima kontradikcija. Ima kontradikcija i sa dijelom teksta Zakona o udruženom radu koji je ostao izvan projektovanih promjena. Ima nekoliko razilaženja i sa sadašnjim ustavnim određenjima.

Ima još sadržaja u Nacrtu zakona kojima se dokazuje da su koncepcija i konkretan sadržaj Nacrta zakona krupni promašaj. Ali, izneseni argumenti su dovoljan dokaz za to. Dovoljan su osnov i da se još zaključi: usvajanjem rešenja sadržanih u Nacrtu zakona o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu, o kojem se vodi rasprava, ne bi se proširio prostor i ne bi se povećala sloboda za samoupravno organizovanje, za uspostavljanje fleksibilnijih samoupravnih oblika organizovanja — što traži dinamični tehnološki razvoj — niti bi se obezbijedilo ekonomski racionalnije i efikasnije odlučivanje u udruženom radu. Umjesto da bude kraći, jasniji, bolje pregledan, sa sadržajem koji će ga činiti stabilnim, sadašnji Zakon o udruženom radu, sa promjenama u Nacrtu zakona, postao bi glomazniji, manje pregledan, sa više deklaracija i protivurečnosti u sebi.

Da je Nacrt zakona o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu *veliki podbačaj po onom čega u njemu nema* uvjerljivo dokazuju rezultati komparativne analize jugoslovenske društvene situacije, naučno i politički utvrđenih razvojnih potreba jugoslovenskog društva i konkretne sadržine Nacrta zakona i Zakona o udruženom radu. *Rezultati te analize, naime, pokazuju da Nacrt zakona: ne ispravlja istorijske zablude i greške — objektivno uslovljene ili subjektivno učinjene — sadržane u jednom dijelu komponenti koncepcije Zakona o udruženom radu i u nizu sklopova pojedinačnih rešenja proizašlih iz tih komponenti koncepcije i u njemu sadržanih.*

Rezultati te analize snažno uvjeravaju da u Nacrtu zakona *nema,* a društvena situacija i obaveza obezbjeđivanja razvoja *zahtijevaju i obavezuju* da u njemu budu, pored ostalog, *rešenja kojima bi se:*

a) netržišni tip ekonomije, u kojem nema ekonomske prinude i ekonomske odgovornosti, u kojemu se miješaju ekono-

Digitized by Google

mija i socijalizacija, sa mogućnošću da se socijalizacija preobražava u socijalu, konstituisan koncepcijom i velikim dijelom pojedinačnih rešenja sadržanih u Zakonu o udruženom radu — *zamijeni sa robno-tržišnim tipom ekonomije, robno-tržišnim načinom privređivanja; sa načinom privređivanja koji će odlikovati puna ekonomska prinuda i puna ekonomska odgovornost, izražena u potpunom snošenju konzekvenci nedomaćinskog, ekonomski neracionalnog upravljanja i raspolaganja društvenim sredstvima.* Bez razvijene tržišne ekonomije, *socijalistički funkcionalizovane,* bez pune ekonomske prinude i odgovornosti za ishod odlučivanja, ne mogu se obezbijediti ni ekonomsko-tehnološki razvoj, *ni likvidiranje glavnih izvora i oslonaca birokratizma u Jugoslaviji, koji je u sadašnjem tipu privređivanja toliko ojačao da je potpuno ukočio i stalno degradirao socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji.*

Uvođenje robne proizvodnje i tržišta, dakle, nije vaskrsnuće kapitalizma, nije izdaja socijalizma. Njihovo uvođenje, u sadašnjim društveno-ekonomskim i tehnološkim uslovima, put je obezbjeđivanja socijalističkog samoupravnog razvoja, a ne vraćanje u neki drugi i drugačiji sistem.

Koegzistencija i kreativan spoj robne proizvodnje, tržišta i planiranja zasnovanog na uvažavanju ekonomskih zakonitosti i naučnih saznanja o mogućnostima socijalističke funkcionalizacije robno-tržišnog načina privređivanja, neizostavan je uslov, u sadašnjim istorijskim okolnostima, razvijanja i rasta ekonomije u sadašnjim socijalističkim zemljama; uslov je daljeg učvršćivanja materijalnih i drugih uslova razvoja, pa i opstanka, socijalističkog bića sadašnjih socijalističkih zemalja.

U toj realnosti, koja prisiljava da se uvaži, zadatak se svodi na to da se robno-tržišni način privređivanja uspostavlja i ostvaruje u uslovima dostignutog stepena razvijenosti socijalističkih samoupravnih društveno-svojinskih odnosa, a da se samoupravni mehanizam oblikuje uz uvažavanje objektivnih zakonitosti robno-tržišnog načina privređivanja i sa naporom da se u maksimalno mogućoj mjeri socijalistički samoupravno funkcionalizuje;

b) planiranje, sukobljeno gotovo do isključivosti sa tržišnim i drugim ekonomskim zakonitostima — *zamijenilo sa planiranjem koje će uvažavati te zakonitosti* i oslanjati se na naučna saznanja o mogućnosti razvoja i stavljanja iz tih zakonitosti onoga što je moguće u funkciju socijalističkog samoupravnog razvoja; planiranjem koje će biti ne u odnosima isključivosti sa ekonomskim zakonitostima, nego svojevrsni izraz tih zakonitosti i, istovremeno, sinteza njihovog pozitivnog dejstva i naučnih saznanja.

Stvarnost je puna dokaza da je ova promjena nužna. Nema djelotvornog planiranja bez stvaralačkog povezivanja i spoja pozitivnog dejstva ekonomskih zakonitosti, naučnih saznanja o mogućnostima razvoja i ciljeva socijalističkog samoupravnog opredjeljenja, etapnih prije svega. Jer, planiranje koje ne uva-

Digitized by Google

žava ekonomske zakonitosti i svega neizbježnog u njihovom dejstvu, takođe neizbježno unosi nestabilnost u razvojne tokove, pa čak i značajne elemente stihije. Uostalom, iluzorno je plansko zabranjivanje ili nalaganje djelovanja kada su zabrane i nalozi suprotni objektivnoj podlozi djelovanja, objektivnim nalozima.

Dakle, analiza realnih društvenih problema, pouka bogate teorijske baštine, sadržaj revolucionarnih tekovina, zastoj u njihovom povećavanju i vizija razvijenog socijalizma, traže i obavezuju da se promjenama zakona o udruženom radu konstituiše način (oblik) privređivanja sazdan od dvije kumulativne i komplementarne komponente: robno-tržišne i plansko-usmjeravajuće, sa prvom komponentom kao osnovom. A toga nema u Nacrtu zakona o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu.

c) Sistem upravljanja proširenom reprodukcijom, koji stimuliše atomizaciju i autarkiju, koji vodi u nastajanje surogata socijalističke reprodukcije, *zamijenio sa sistemom upravljanja proširenom reprodukcijom koji će omogućavati i obezbeđivati samoupravnu koncentraciju društvenog kapitala, njegovu ekonomski i društveno optimalnu i efikasnu pokretljivost iz grane u granu, sa jedne teritorije na drugu,* koji će s razlogom zadržavati autonomnost djelova procesa rada, ali i uspostavljati odnose koji bi obezbjeđivali odgovornost za kvalitet korišćenja te autonomnosti — da svaki autonomni subjekt snosi sve konzekvence negazdinskog upravljanja i raspolaganja društvenim sredstvima.

Sistem upravljanja proširenom reprodukcijom je temeljna kategorija ukupnog upravljačkog sistema u svakom društvu. *Sistemom upravljanja proširenom reprodukcijom, prije svega, potvrđuje se i društvenost svojinskih odnosa.* Ako je i kada je taj sistem u krizi, njegova kriza uvijek dovodi društvo u krizu. A on je uvijek u krizi ako i kada nije primjeren razvojnim potrebama društva. Iz toga proizlazi urgentna neophodnost zamjene sadašnjeg sistema upravljanja proširenom reprodukcijom koji je utvrđen u Zakonu o udruženom radu.

d) U Zakonu o udruženom radu utvrđeni sistem upravljanja radom i poslovanjem organizacija udruženog rada, koji je izveden i određen iz ideoloških opredjeljenja, iz ocjene kako bi bilo poželjno, a bez uvažavanja, ili bar bez nužnog stepena uvažavanja, sadržine i zahtjeva objektivnih procesa tehničko-tehnološke strane proizvodnje, *zamijenio sa sistemom upravljanja radom i poslovanjem organizacija udruženog rada koji će, mnogo više nego sadašnji, uvažiti sadržaj i zahtjeve objektivnih procesa tehničko-tehnološke i ekonomske strane proizvodnje.*

Između više društvenih činjenica koje zahtjevaju, koje nalažu ovu zamjenu, dvije su posebno značajne.

Prva je: objektivni procesi tehničko-tehnološke strane proizvodnje zaista povećavaju broj djelova procesa rada u cjelini

Digitized by Google

proizvodnih sistema, kao i njihov značaj. Ali, stalno povećavaju, takođe, i rast snopova veza između djelova, rast njihove uzajamne zavisnosti i zavisnost svakog dijela od cjeline. Dok se oba ova procesa jednako odgovorno ne uvaže u sistemu upravljanja radom i poslovanjem organizacija udruženog rada, *sistem upravljanja rada utvrđen u Zakonu o udruženom radu će socijalističko samoupravljanje preobražavati u sistem nedemokratske centralizacije, u sistem decentralizovanog centralizma! Vodiće brojnim neracionalnostima i neoptimalnostima, a time i ekonomskoj stagnaciji ili vrlo usporenom ekonomskom razvoju.*

Druga je: decentralizovani centralizam i autarkizam nijesu izvorno svojstvo socijalističkog samoupravljanja, već njegovo izrođavanje, njegov surogat. Autarkija ne prijeti samo usporavanju materijalnog razvoja, ne prouzrokuje samo materijalno siromaštvo, već ugrožava i degradira razvoj društvenih odnosa, socijalističkog samoupravljanja, kulture, svega.

e) U Zakonu o udruženom radu ustanovljeni sistem odlučivanja, koji podrazumijeva da je otuđivanje odlučivanja od radnika donošenje razvojnih i poslovnih odluka u delegatskim radničkim savjetima radne i složene organizacije i drugim delegatskim tijelima i organima u privrednim i finansijskim sistemima — *zamijenio sa sistemom odlučivanja koji će dosledno realizovati saznanje da donošenje odluka od strane delegatskih radničkih savjeta i drugih delegatskih tijela i organa, na bilo kojem nivou organizovanja, nije otuđivanje odlučivanja od radnika, već zajedničko i demokratsko, u mjeri u kojoj je delegatsko odlučivanje radnika, njihovo vršenje samoupravnih prava i vršenje zajedničkih poslova, koji će, u mjeri većoj od one u Zakonu u udruženom radu, uvažavati objektivnu činjenicu da naučno-tehnološki procesi obavezuju da se o sve većem broju pitanja odluke donose na višim nivoima organizovanja, pošto je to uslov racionalnog i ekonomski efikasnog odlučivanja.*

f) Napustilo suvišno zakonsko propisivanje, do detalja, načina odlučivanja, donošenja akata, načina ostvarivanja prava, obaveza i odgovornosti čime se organizacijama udruženog rada oduzima mogućnost da svojim glavama i mozgovima, pod diktatom potreba i osobenosti, nalože najbolja rešenja. Ovu koncepciju zamijeniti koncepcijom propisivanja samo do granice koja neće biti nasilje nad prirodnim, objektivnim procesima, koja će uvažavati da određeni procesi teku objektivno, zavisno od njihove prirode, a nezavisno od želje i norme, i koja će, u najvećoj mogućoj mjeri, u datim uslovima, biti na liniji ostvarivanja socijalističkog samoupravljanja u njegovom izvornom određenju. Ova koncepcija ne može biti smetnja ostvarivanja socijalističkih ciljeva, a jeste daljnje obogaćivanje sistema i pretpostavki za njegovo efikasnije funkcionisanje. Jer, zakonima se ne može uspješno i djelotvorno iscrpno normirati način odlučivanja koji ima raskošno bogatstvo raznovrsnih izražajnih detalja.

Digitized by Google

g) Napustila Zakonom o udruženom radu uspostavljena izrazita dominacija proizvodnih organizacionih jedinica nad stručnim službama u udruženom radu — ciljno projektovana radi istorijski važnog sprečavanja nastajanja materijalnih, organizacionih i drugih uslova za njihovu dominaciju nad proizvodnim jedinicama i za njihovo povezivanje sa politokratijom iz okruženja, ali realizovanog na način koji demotiviše za stvaralački razmah znanja, inventivnosti u najstručnijim djelovima organizacija udruženog rada. Nema predloga za napuštanje tog zakonskog određenja, iako je očigledno da je to dovelo do stanja u kome su proizvodni radnici ostali bez akumulacije i koje nije pogodno za aktiviranje znanja i inventivnosti najstručnijih djelova organizacija udruženog rada.

Nedostatak motivacije za stvaralačku preduzimljivost svuda ima štetne posledice. Taj nedostatak ima povećanu i specifičnu težinu za stručne službe, budući da su one najstručniji dio radnih sistema. Jer, to vodi njihovoj pasivizaciji, nedovoljnoj zainteresovanosti za inovacije i usavršavanje procesa i organizacije rada u proizvodnim organizacionim jedinicama itd. Zato je ovim službama neophodno vratiti pravo da mogu formirati fondove za proširenje materijalne osnove svoga rada, da mogu samostalno odlučivati kojim će se poslovima baviti u okviru djelatnosti organizacije u kojoj su, da mogu samostalno odlučivati o tome koja je njena organizacija najpovoljnija za uspješno izvršavanje zadataka koje ima i slično. To jest, radnike u zajedničkim službama izjednačiti (ne dopuštajući im dominaciju) sa drugim radnicima u udruženom radu. To podrazumijeva i ukidanje instituta slobodne razmjene rada između radne zajednice i osnovnih organizacija, koji ni sada ne funkcioniše, a suprotan je društveno-ekonomskoj prirodi radne organizacije kao jedinstvene plansko-razvojne i poslovne cjeline.

h) Pravno-sistemska rešenja sadržana u sadašnjem Zakonu o udruženom radu kojima je utvrđen sistem konkretnih prava, obaveza i odgovornosti prema sredstvima u društvenoj svojini, *zamijenila* sa pravno-sistemskim rešenjima kojima bi se prokrčio put *širenja i jačanja društveno-svojinskih odnosa i potisnula sada preovlađujuća* mješavina grupne i državno-regionalne svojine, sa međusobnim rivalstvom za predominaciju, sa promjenljivim ishodom: čas više grupne, čas više državne.

Postoje brojne saznanje, ekonomske, idejne, političke i druge prepreke da se ovo danas potpuno ostvari. Zato je nerealno očekivati da se ovo opredjeljenje sada u cjelini ostvari. Ali, saznanja omogućavaju da se i sada ostvari u znatnoj mjeri.

Omogućava bar to da se u određivanju konkretnog sistema prava prema sredstvima u društvenoj svojini ne održavaju zabluda i sistemski promašaj, izraženi u oblikovanju sadržine pojedinih prava, kao da u realnosti zaista snažno preovlađuje čisti oblik socijalističkih samoupravnih odnosa, kao da su čisti društveno svojinski odnosi postali puna i preovlađujuća realnost,

Digitized by Google

mada je društvena svojina još uvijek zadatost; da se istorijski proces zamjenjuje trenutkom!

i) Odlučno i bezkompromisno *zamijenile* odredbe u Zakonu o udruženom radu koje su zajedničkim i kumulativnim dejstvom dovele — umjesto željenog stanja u kome će svaki pojedinac biti motivisan za pregnuća, za stručno usavršavanje, za poboljšanje organizacije rada i slično — do nastajanja društvenog stanja u kome se već ustalilo rasprostranjeno, za društveni progres pogibeljno, četvorostruko »svejedno«. Svejedno — radio malo ili dosta, važno je biti u radnom odnosu; svejedno — radio kvalitetno ili ne, usavršavao znanje i činio inovacije ili to ne činio. Važno je boraviti određeno vrijeme na radnom mjestu; svejedno — bio sposoban ili ne za obavljanje povjerenog posla, važno je dobiti raspored za obavljanje više plaćenog posla; svejedno — da li će se ili ne akumulacija najproduktivnije upotrebiti — važno je zadržati je u svom upravljačkom domenu;

j) *Zamijenile* sve (brojne) odredbe u Zakonu o udruženom radu koje su pravno-sistemski poremetile, u znatnom stepenu, ustavno uspostavljeni odnos između dvije protivrečne komponente osnovne organizacije udruženog rada — poslovno-preduzetničke i samoupravne — u korist prve, i time dale pravno-sistemski osnov, okvir, pa i nalog da osnovne organizacije udruženog rada djeluju više kao samostalna i od radne organizacije nezavisna organizacija udruženog rada, a manje kao osnovni oblik samoupravnog organizovanja, iskazivanja i djelovanja radnika i kao dio radne organizacije; okvir i nalog da se odlučivanje ne samo koncentriše u osnovnim organizacijama udruženog rada, već da se to odlučivanje čini u uslovima i odnosima koji svaku pojedinu osnovnu organizaciju izoluju od cjeline. Ustavno ustanovljenje osnovne organizacije nije učinjeno zato da one odvajaju radne ljude jedne od drugih, u razvojnim i poslovnim aktivnostima, već da ih organizuju, da ih organizovano uključuju u zajedničko rešavanje zajedničkih problema, da u njoj i putem nje samoupravno odlučuju u cjelini odnosa društvene reprodukcije, bilo da se odluke donose u osnovnoj, bilo radnoj ili složenoj organizaciji udruženog rada, bilo u kojem drugom obliku organizovanja ili djelovanja.

Ova zamjena podrazumijeva i ukidanje svih (brojnih) odredaba o ustanovljenju, predmetu, načinu donošenja, pravnoj snazi itd. samoupravnog sporazuma o udruživanju rada radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Samoupravnog sporazuma koji nije ustavna kategorija, čije je postojanje i izdizanje na pijedestal vrhunskog samoupravnog opšteg akta izmišljeno u procesu izrade Zakona o udruženom radu, čije su postojanje i priroda suprotni društvenoj prirodi položaja osnovne organizacije udruženog rada u okviru radne organizacije i u društvu i ustavnom određenju. Ne samo zbog toga što je propisano da se njime uređuju društveno-ekonomski i drugi samoupravni odnosi u okviru osnovne organizacije, a u članu 36 stav 3 Ustava SFRJ

Digitized by Google

je utvrđeno da se ovi odnosi uređuju statutom osnovne organizacije udruženog rada. Ne ni samo zato što su radnici zasnovali radni odnos, udružili rad prije nego su i pristupili organizovanju osnovne organizacije udruženog rada i zaključivanju samoupravnog sporazuma, što njegovo postojanje vodi dupliranju normi u njemu i statutu osnovne organizacije, već prije svega zato što organizovanje osnovne organizacije udruženog rada i njeno konstituisanje nije samo uspostavljanje određenog odnosa između radnika u njoj, već se time uspostavlja odnos tih radnika, kao kolektiva, prema društvenim sredstvima, prema drugim radnicima u okviru radne organizacije, a preko toga i prema društvu. To daleko prevazilazi uređivanje međusobnih odnosa radnika, unutar osnovne organizacije.

Nema u Nacrtu zakona ni opredjeljenja da se onemoguće vulgarizacija i voluntarističko korišćenje vrijednog principa odlučivanja putem sporazumevanja i dogovaranja.

Bez opisanih i sa njima povezanih promjena nema Zakona o udruženom radu koji bi bio primjeren sadašnjim i razvojnim potrebama jugoslovenskog društva, ekonomsko-tehnološkim i socijalističko-samoupravnim. Bez opisanih i sa njima povezanih promjena, Zakon o udruženom radu će gurati u autarkiju, u neefikasno odlučivanje, u neracionalnosti i neoptimalnosti razne vrste, ili bar sve to štititi — što je sve u krugu bitnih uzroka ekonomske krize i krize oblika organizovanja udruženog rada, samoupravnih institucija i mehanizama.

3. Prikazane promjene, kojima se može dobiti pravno-sistemski oslonac i nalog za rešavanje više krupnih problema u oblasti organizacije društvenog rada, motivacije za rad; planiranja, načina privređivanja, raspodjele itd. podrazumijevaju promjene znatnog dijela odredaba u Osnovnim načelima Zakona o udruženom radu, promjene dijela komponenti koncepcije Zakona o udruženom radu, utvrđene i u Osnovnim načelima i u cjelini zakona, a ne samo promjene pojedinih njegovih odredaba. Sa promjenom pojedinačnih odredbi ne mogu se postići nužni preokreti.

Podrazumijevaju, takođe, napuštanje pristupa promjenama Zakona o udruženom radu sa smjerom koji nameće pragmatski zahtjev da se samo otklone teškoće koje izaziva primjena pojedinačnih odredaba. Jer, tim se pristupom samo zakivaju nepovoljna društvena stanja. Umjesto toga, nužan je i jedino djelotvoran naučno osmišljeni pristup koji će polaziti od: (1) realnih društvenih problema, (2) revolucionarnih tekovina i ciljeva, etapnih i dugoročnih, (3) bogate teorijske baštine i (4) naučno zasnovane vizije komunističkog društva.

Dogmatizam je a ne dosljedna privrženost socijalističkom samoupravljanju i ideji udruženog rada proglašavanje nedodirljivim svako opredeljenje sadržano u Osnovnim načelima Zakona o udruženom radu i odbijanje da se i ona podvrgnu — *sa stanovišta realnih društvenih problema i bogatih rezultata naučnih*

Digitized by Google

analiza tih problema, a naročito sa stanovišta međuzavisnosti društvenog stanja, sadržaja i dejstva pravno-sistemskih rešenja — svestranoj, smjeloj i odgovornoj kritičkoj analizi i, zavisno od njenih rezultata, smjeloj i odgovornoj promjeni:

Drugačiji pristup je neistorijski, nedijalektički, neprimjeren konkretnoj jugoslovenskoj sadašnjoj stvarnosti.

Iz svega izloženog slijedi razuman i logičan zaključak iskazan u sledeća dva međusobno zavisna stava:

a) *Sadašnja društvena situacija u Jugoslaviji i neposredno dolazeća budućnost, u kojoj će se primjenjivati sada usvojena zakonska određenja, traže i nalažu promjene sadašnjeg Zakona o udruženom radu koje će biti socijalistički odgovorne, a smjelije, dublje, razvojno ambicioznije od promjena projektovanih u Nacrtu zakona o kome se u sadašnjosti vodi rasprava;*

b) *Umjesto izrade predloga zakona o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu na liniji koncepcije i u okviru dometa sadašnjeg Nacrta zakona, izraditi predlog zakona koji će, koncepcijski i sadržajno, biti drugačiji od sadašnjeg Nacrta zakona, koji će ga kvalitetom znatno nadrasti!*

Predlog koji će sadržavati opredjeljenja i rešenja kojima će se iz Zakona o udruženom radu odlučno potisnuti netržišna koncepcija privređivanja i usmjerenost uspostavljanju ekonomije bez ekonomske prinude i odgovornosti; istisnuti u njemu implicitno sadržana postavka da se sviješću mogu »zaobići« objektivni ekonomsko-tehnološki nalozi, da su dogovori i svijest jači i od naloga objektivnih ekonomskih zakonitosti i da ideologija ima nadmoć nad konkretnim interesima i u ekonomiji — što je potka i osnova mnogih pojedinačnih rešenja u Zakonu o udruženom radu koja u praksi daju negativne efekte i što devalvira ideju socijalističkog samoupravljanja i ideju udruženog rada. Jugoslovenska stvarnost daje obilje dokaza za to. Ona uvjerljivo kazuje da se sa tom potkom ne može obezbijediti reprodukcija autentičnih vrijednosti socijalističkog samoupravljanja, pa i kada se čine enormni politički napori organizovanih socijalističkih snaga.

Bez promjena sa ovim kvalitetom i dosegom, promjene Zakona o udruženom radu nijesu pravi i mogući doprinos stvaranju oslonca i pravno-sistemskih puteva za izlazak iz ekonomske krize i krize institucija i mehanizama samoupravljanja u udruženom radu. Naprotiv, »doprinos« su produbljavanju krize.

Postupi li se drugačije, neizbježan je promašaj, sa istorijskim značenjem i dosegom. Jer, *šire, dublje, kvalitetnije promjene Zakona o udruženom radu, izvršene na liniji socijalističkog samoupravljanja, jedan su od bitnih, neizostavnih puteva za izlazak iz krize u kojoj se ono nalazi.*

5. Da li je moguće izvršiti prikazane promjene Zakona o udruženom radu a da se pri tome sačuva i obezbijedi socijalistički pravac razvoja jugoslovenskog društva? Da li su suštinske promjene Zakona o udruženom radu moguće jedino ako se promijeni Program Saveza komunista Jugoslavije kako se tvrdi u

Digitized by Google

informativnom prikazu objavljenom u listu »Pobjeda« od 19. juna 1987. godine jedne autoritativne rasprave o Nacrtu zakona o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu? Da li su prikazane promjene moguće, a da se ostane vjeran istorijskoj ideji udruženog rada?

Moguće su i bez promjene Programa Saveza komunista Jugoslavije. Program Saveza komunista i obavezuje da se ništa stvoreno ne smatra tako svetim da se ne može zamijeniti boljim.

Radi obezbjeđivanja i razvoja socijalističkog samoupravljanja i stvaranja uslova da se ukorijeni ideja udruženog rada kao vrijednost — a ne radi njihovog rušenja — nužne su suštinske promjene Zakona o udruženom radu, prikazane i sa njima povezane. U korist je ovih tekovina i vrijednosti, a ne obratno, dublja promjena Zakona o udruženom radu.

Moguće ih je kvalitetno oblikovati studioznim i odgovornim radom jugoslovenskih stvaralačkih snaga pod uslovom da se usvoji naprijed označeni pristup, sa označene četiri komponente, da se napusti pretjerana ideologizacija — kojom se obezvređuju činjenice iz realnog ekonomskog i ukupnog društvenog života — i pod uslovom da se svestrano, sa poniranjem u dubinu i odgovorno analiziraju i po kriterijumu kvaliteta uvažavaju izvorni predlozi, mišljenja i argumenti izneseni u javnoj raspravi vođenoj o Nacrtu zakona i povodom njega.

6. Najveći dio prikazanih i u ovom tekstu iniciranih promjena, i u sadržaju Osnovnih načela, i u sadržaju konkretnih rešenja moguće je izvršiti i u okviru sadašnjih ustavnih određenja. I sadašnja ustavna određenja daju prostor za to. Ona, na primjer, omogućavaju da se izvrše promjene, šire i dublje i u znatnoj mjeri primjerenije potrebama od onih projektovanih u Nacrtu zakona, odredaba kojima se uspostavlja i određuje karakter načina privređivanja, odredaba o planiranju, o samoupravnom sporazumijevanju, o osnovnoj organizaciji, o sistemu upravljanja proširenom reprodukcijom, o načinu odlučivanja, o donošenju samoupravnih akata putem referenduma, o stručnim službama, o poslovodnoj funkciji, o samoupravnim oblicima organizovanja itd. *Jedini uslov za to su: znanje, odgovorna smjelost i usvajanje opredjeljenja da se ustavne odredbe analiziraju i interpretiraju kao cjelina, a ne samo izolovano — određba po odredba* (a to je osnovno pravilo interpretacije ustavnih određenja); *da se to čini jezikom činjenica, a ne sa apsolutnom dominacijom jezika ideologije, jezikom konfrontacije činjenica, a ne suprotstavljanjem činjenicama verbalnih kvalifikacija i diskvalifikacija; da se ne čine nejasnim i potpuno jasna ustavna načela i potpuno jasne ustavne norme.*

Sadašnja ustavna određenja čak i nalažu da se izvrši značajnija deregulacija o organizacionim oblicima, da se ukinu brojne nepotrebne deklarativne i upućujuće norme sadržane u Zakonu o udruženom radu, kao i norme u njemu a sadržane u drugim zakonima itd.

Digitized by Google

Ipak, sadašnji Ustav SFRJ sadrži odgraničenja za jedan dio (manji po obimu, ali vrlo značajan po dejstvu) prikazanih promjena. Jer, u nekoliko konkretnih ustavnih rešenja u odeljku o društveno-ekonomskim odnosima, potisnut je, mada znatno manje nego u Zakonu o udruženom radu, robno-tržišni karakter privređivanja. U Ustavu nema izričitog određenja da se privredni sistem gradi na principu ekonomske prinude i odgovornosti. U Ustavu SFRJ nije u znatnijoj mjeri afirmisana i nije obezbijeđena integrativna komponenta socijalističkog samoupravnog sistema, integrativna komponenta planiranja itd. Dok je tako u Ustavu, nije moguće u Zakon o udruženom radu ugraditi rešenja koja su u neskladu sa ovakvim ustavnim određenjima.

Već je u završnoj fazi izrada Nacrta amandmana na Ustav SFRJ. Nacrtom amandmana projektuje se uklanjanje ovih i sa njima povezanih ustavnih određenja. Planirano je da se ustavne promjene izvrše do sredine 1988. godine ili, eventualno, u drugoj polovini 1988. godine. Tada će biti proširen prostor potreban za potpune promjene Zakona o udruženom radu, koje su društveno neophodne, a na strateškim su ustavno utvrđenim pravcima. Promjene koje će imati snagu i dejstvo da pozitivno preusmjere društvena kretanja, da utiru puteve primjerene zahtjevima ekonomsko-tehnološke i socijalno-političke situacije na pragu i na početku 21. vijeka.

Rad na promjenama Ustava i Zakona o udruženom radu moguće je potpuno sinhronizovati, i po sadržini i po dinamici. To obavezuje da se realno i mudro odmjeri dinamika promjena u Zakonu o udruženom radu, da se izbjegnu »mali koraci« koji vode u polovična i neefikasna rešenja.

Digitized by Google

Ljubomir Madžar

Promene ZUR-a kao komponente institucionalnog prilagođavanja jugoslovenske privrede

1. Uvod

Veliki deo svog posleratnog razvitka jugoslovensko društvo je proživelo u znaku neprestanog i neumornog odobravanja brojnih, često dalekosežnih, neretko međusobno neusklađenih i ponekad teško predviđenih institucionalnih promena. Impulsi za takve promene dolazili su iz političkog vrha, a baza ih je prihvatala kao poduhvate koji su po prirodi stvari bili van kritičke ili bilo kakve druge diskusije. Bila su to vremena kad ni ekonomska profesija nije, po svemu sudeći, bila ni bolja ni gora od onoga što je zasluživalo jedno društvo kojim je politički voluntarizam zavladao dosledno i bez ostatka. Odluke su donošene i promene sprovođene, a ekonomisti i drugi poslenici na području društvenih nauka bacali su se sa velikim žarom i bez kolebanja na posao objašnjavanja i dokazivanja kako su, tobože, upravo takve promene u skladu sa naraslim proizvodnim potencijalom i kako ih diktira »dostignuti nivo razvoja proizvodnih snaga«. Ta vremena mogu se najbolje okarakterisati konstatacijom da je u sferi institucionalne izgradnje društva postojala svojevrsna podela rada: ljudi od vlasti su kreirali nova rešenja, a ljudi od nauke bavili su se istraživanjem njihovih implikacija i njihovom ekstenzivnom egzogezom.

Digitized by Google

Iako je i ovoga puta, kad je konačno sagledana potreba da se u mnogim segmentima menja Zakon o udruženom radu (ZUR), inicijativa potekla iz političkih krugova i njihovog bogato razuđenog administrativnog aparata, nešto se u procesu odlučivanja u vezi sa promenom zakona, ipak, promenilo. Nauka je, doduše, ostala u svojoj tradicionalnoj pasivnoj poziciji očekujući predloge promena i stavljajući ih pod lupu svoje specijalizovane analize. Međutim, rasprava o pojedinim aspektima predviđenih promena poprimala je razmere pravog, široko razuđenog i u visokom stepenu demokratskog procesa. Što je posebno karakteristično, izgleda da nikome ne pada na pamet da predloženu seriju promena tumači i opravdava promenjenim nivoom razvijenosti proizvodnih snaga ili nekim sličnim pomeranjima u objektivnim činiocima razvitka. Naprotiv, u najvećem broju rasprava preovladava iskreno i posve jasno artikulisano mišljenje da ZUR u mnogim svojim elementima jednostavno nije valjao i da se po diktatu nužde moraju menjati odredbe čiju je valjanost praksa demantovala na krajnje neugodan i — kako se pokašto čini — nemilosrdan i surov način. Mi ne prilagođavamo privredno-sistemska rešenja promenama u proizvodnim snagama nego jednostavno ispravljamo greške iz kojih su u međuvremenu proistekle ogromne materijalne štete.

Neke greške su načelnog karaktera i strateškog značaja. Najčešće su se javile kao posledica ignorisanja standardnih i dugogodišnjom praksom proverenih načela ekonomske teorije i teorije organizacije. Proverene i neopozive naučne istine zaobilažene su u nastojanju da se postigne neki teško odredivi kvalitet međuljudskih i društvenih odnosa, čiji su efekti već tada morali da se sagledaju kao neizvesni. Njih je politička avangarda htela da obezbedi svom narodu (»radnim ljudima i građanima«), iako nije bilo vidljiva dokaza da je građanima baš tako shvaćen kvalitet društvenih odnosa na prvom mestu na rang-listi prioriteta. Ovakva strategija institucionalne izgradnje derivat je jedne posebne, a kod nas dovoljno zastupljene političke filozofije prema kojoj se blagostanje naroda može podići kvalitativno na više nivoa i onim merama koje on niti očekuje niti svojim ekonomskim i političkim ponašanjem identifikuje kao poželjne.

I pored toga što se mnoga opredeljenja i na njima zasnovana konkretna rešenja, kojima je pridavan strateški značaj i principijelni smisao, danas bez zazora i rezerve kvalifikuju kao zablude sa blagim okusom utopije i kao živi dokaz ignorantskog odnosa prema davno utvrđenim i nespornim naučnim istinama, ne bi se moglo reći da preispitivanje tih opredeljenja i otkrivanje grešaka u njihovoj institucionalizaciji ima veliku saznajnu vrednost. Za veliki broj rešenja unapred se znalo da će biti neefikasna i krajnje nefunkcionalna, pa je to, pored ostalog, došlo do punog izražaja i u javnoj raspravi koju je o Nacrtu ZUR-a organizovao Savez ekonomista Jugoslavije u saradnji sa Sekcijom za naučni rad i Redakcijom časopisa *Ekonomist*. Rezul-

Digitized by Google

tati rasprave objavljeni su u posebnom broju *Ekonomista*,[1]) na nepunih 300 stranica gustog i bogatog teksta. Mnogi stavovi i veliki deo argumentacije iz tekućih rasprava mogu se naći u tom, sada već pomalo patiniranom broju *Ekonomista*. Za brojne teškoće sa kojima se već godinama uporno i bez mnogo uspeha hvatamo ukoštac znalo se unapred da će neminovno morati da se pojave. Da je zakonodavac našao vremena da prouči taj broj *Ekonomista* — a nema sumnje da je mnogo sličnih analiza bilo i u drugim publikacijama — uštedeo bi sebi dosta napora oko pripremanja sadašnjih izmena i dopuna ZUR-a. Društvu bi, međutim, uštedeo mnogo više: bile bi izbegnute štete koje su rezultirane iz necelishodnih i prirodi ekonomskih procesa neprilagođenih institucionalnih rešenja. No, izgleda da je sposobnost sistema da koristi naučna saznanja i osigura njihovu delotvornu operacionalizaciju — i sama uslovljena nekim širim institucionalnim činiocima koji se teško i sporo menjaju.

Pored defanzivnog stava i pasivnog položaja nauke u procesu kreiranja i kasnijeg korigovanja privredno-sistemskih rešenja, pada u oči i jednako pasivan i, moglo bi se čak reći, neangažovan stav privrede prema izgradnji institucionalnih okvira od kojih doslovno zavisi njen rast, funkcionisanje, pa čak i njena sudbina. Glomazni komorski mehanizam stavlja se u poziciju očekivanja novih inicijativa koje u krajnjoj liniji dolaze izvan privrede i svoju aktivnost u toj oblasti svodi na davanje ocena i iskazivanje podrške. Niti privreda sama, niti njene strukovne i druge organizacije ne nalaze za shodno da izrade svoj sopstveni koncept organizovanja privrede i izgradnje odgovarajuće institucionalne podloge. Izostaje, naravno, i sprega sa naukom koja bi upravo u ovom domenu mogla da dâ izvanredne rezultate. Ostaje za neka posebna istraživanja da se ustanovi da li je pasivnost privrede, baš kao i ostalih oblasti društvenog života, autentični izraz njenog položaja u širim društvenim konstelacijama, ili joj je neposredno nametnuta monopolom političke sfere na inicijativu u svim akcijama vezanim za razvijanje društveno-ekonomskog sistema.

2. Dubinski defekti privrednog sistema i učinak promena u sferi operacionalizacije

Malo je zemalja, u kojima se tako često pristupalo promenama privrednog sistema kao što je to bio, i dalje je, slučaj sa Jugoslavijom. Promene su se, međutim, odvijale u oblasti operacionalizacije nekih temeljnih opredeljenja za koja se verovalo da su nezaobilazni atributi socijalizma, dok se u društvenu celishodnost samih tih opredeljenja nije ulazilo. Takođe se nije ulazilo ni u neka konkretna institucionalna rešenja za koja se

[1] Savjetovanje o Nacrtu zakona o udruženom radu, *Ekonomist*, XXIX, br. 3, 1976.

Digitized by Google

verovalo da predstavljaju jedini prihvatljiv način institucionalizacije velikih društvenih vrednosti koje su uzimane kao nerazlučive komponente socijalističkog bića celokupne zajednice. Na taj način u pivredni sistem ugrađen je veći broj invarijanti, od kojih je samo jedan deo u striktnom smislu izraz fundamentalnih opredeljenja koja određuju socijalističku prirodu društvenog bića i u operativnoj razradi privrednosistemskih rešenja sa pravom se tretiraju kao apriorna ograničenja. Ostala ograničenja su se bez prave potrebe oformila na osnovi ovih autentičnih socijalističkih vrednosti i, s obzirom da su locirana u dubinskim, tj. temeljnim slojevima sistema, pokazala su se kao nesavladiva prepreka u oblikovanju funkcionalnog ekonomskopolitičkog instrumentarija i efikasnih privrednosistemskih mehanizama. Drugim rečima, ako dugogodišnje iskustvo pokazuje da su bezuspešni tako različiti pokušaji institucionalnih prilagođavanja u višim, izvedenim fazama operacionalizacije sistema, onda je sigurno da u njegovim dubinskim slojevima postoje konstruktivni defekti koji se ne mogu kompenzirati promenama i do sada reformisanim površinskim segmentima. Izgleda da je dubina zahvata na koje će morati da se ide u procesu institucionalne transformacije srazmerna veličini problema sa kojima se privreda suočava i o koje se spotiče; bez temeljnog revidiranja jednog broja rešenja u samim osnovama sistema neće se moći prevazići teškoće u koje privreda i dalje tone, i to, čini se, nezadrživo i sve dublje i dublje.

Na nivou stručnih rasprava i teorijskih analiza teški defekti jugoslovenskog privrednog sistema relativno dobro su poznati. O nekima od njih postoji tako bogata literatura da gotovo nema potrebe i da se citira. Ovde će krajnje sažeto i pomalo šematski biti navedeno pet takvih fundamentalnih nedostataka. Mogući su, naravno, i drukčiji načini njihovog određivanja i klasifikacije, ali ovako definisane osnovne privredno-sistemske manjkavosti pokrivaju institucionalne korene poznatih teškoća sa kojima živi jugoslovenska privreda i iscrpljuju najvažnije implikacije nekih rešenja koja se u izgradnji sistema bez prave potrebe tretiraju kao invarijante.

(1) *Raspodela dohotka* je haotična i društveno neuređena. Jugoslovensko društvo je jedino u kome zaposleni, u vrlo širokim granicama, sami sebi određuju dohotke. Za razumnog čoveka, a pogotovo za profesionalnog ekonomistu, mora da bude aksiomatski prihvatljivo da takav sistem ne može dati ni približno zadovoljavajuće rezultate, a na dugi rok on sigurno ne može opstati. Kroz nerealan obračun dohotka i kroz generalnu raspodelu i onih komponenti dohotka koje nisu rezultat rada i preduzetništva, lični dohoci su se povećali daleko iznad ekonomski i društveno racionalne granice. Tako je iz osnova potkopana akumulativna i reproduktivna sposobnost privrede i drastično smanjen njen razvojni potencijal. Već osamdesetih godina privreda je ostala bez akumulacije, a da ne koristi ogromne efekte in-

Digitized by Google

flacionih preraspodela po osnovu kreditnih i ostalih dužničko-poverilačkih odnosa, ostala bi bez imovine i bila onesposobljena čak i da obezbedi prostu reprodukciju. Smanjenje akumulacije moralo je dovesti do opadanja stope rasta, i to kako neposredno, tako i na veliki broj posrednih načina. U stagnantnoj privredi nema mogućnosti za povećanje ličnih dohodaka, pa se društvo uveliko našlo u nadasve neprijatnoj situaciji da su dohoci, ostajući hipertrofirani u odnosu na ekonomske mogućnosti, krajnje neadekvatni u odnosu na potrebe stanovništva i posebno nedovoljni u odnosu na dohotke naših suseda u razvijenom evropskom okruženju. Došlo je i do drastične diferencijacije u nagrađivanju za isti rad, što je s jedne strane uslovilo derogiranje socijalističkog načela nagrađivanja prema radu, a s druge produkovalo drastičnu neefikasnost i pravo traćenja u alokaciji živog rada. Nedovoljna akumulacija dovela je do prekomerne kreditne zavisnosti privrede i, u meri u kojoj efikasnost investiranja zavisi od sopstvene akumulacije, izazvala dodatno opadanje efikasnosti investiranja. Na planu svojinske strukture društvenog bogatstva krajnji rezultat nepovoljnih tendencija u sferi raspodele jeste erozija društvenog kapitala i faktička promena strukture vlasništva na štetu društvenog sektora a u prilog drugih institucionalnih sektora, pre svega stanovništva i inostranstva. Krajnji uzročnik ovih spektakularnih preraspodela jesu neregulisani svojinski odnosi, zbog kojih je radnik faktički otuđen od sredstava sa kojima radi, bez interesa da ih domaćinski čuva i prošireno reprodukuje; naprotiv, on je zainteresovan da u raspodeli što više formira lične dohotke iz kojih putem štednje može da formira sopstvenu imovinu sa kojom može da raspolaže bez ikakvih ograničenja. Rezultate ulaganja u svojoj organizaciji može da uživa samo dok u njoj radi; posle plodovi pripadaju drugome. Ove nepovoljne promene bile bi još drastičnije i poprimile bi bukvalno rezervne razmere da nisu delimično kompenzirane već pomenutim, u suštini nelegitimnim, a sa socijalističkim opredeljenjima sigurno nespojivim inflacionim kreditnim i drugim preraspodelama u prilog društvenog sektora.

(2) *Deformacije u vrednovanju resursa* neposredni su rezultat pomenutih stihijskih tendencija u domenu raspodele. Obilan proizvodni činilac — živi rad — učinjen je veštački skupim, a oskudan činilac — društvena sredstva — učinjena su veštački jeftinim, a sa ukidanjem kamate na poslovni fond dobio je tretman slobodnog dobra. Deformacije u vrednovanju proizvodnih činilaca dalje su produbljene posebnim defektima u vrednovanju kako sredstava, tako i živog rada. Naime, negativna realna kamatna stopa ima za posledicu da je najdragocenija komponenta sredstava — finansijska sredstva — ne samo postala slobodno dobro nego čak dobila negativnu cenu. S druge strane, živi rad je dalje poskupeo tako što je za lične dohotke vezan veći broj doprinosa i drugih davanja. Deformacije faktorskih cena transponovale su se na planu vrednovanja proizvoda u vidu dubokih dispariteta

Digitized by Google

cena proizvoda: kapitalno intenzivni proizvodi učinjeni su veštački jeftinim a radno intenzivni veštački skupim. Tako je ceo sistem cena strukturiran suprotno zahtevima racionalne alokacije resursa, suprotno načelima ekonomske logike i suprotno diktatu zdrave pameti. Sistem cena daje pogrešne signale u pogledu poželjnih pravaca angažovanja privrednih resursa i pogrešno motivira privredne subjekte u vezi sa izborom proizvoda i procesa na koje će orijentisati svoju aktivnost. U takvim uslovima tržišni mehanizam je praktično onesposobljen i svaka pomisao u vezi sa smelijom orijentacijom na autonomiju privrednih subjekata i automatizme decentralizovanog odlučivanja — krajnje je iluzorna. Široko postavljena, razgranata i gotovo brutalna administrativna intervencija javlja se tada po logici gvozdene nužnosti. Društvo koje u tolikoj meri deformiše mehanizme tržišnog vrednovanja zasigurno je sebe osudilo na sveobuhvatno i teško iskorenjivo administriranje.

(3) *Nedovoljna mobilnost resursa,* a posebno akumulacije, takođe je zakonit i posve predvidiv rezultat temeljnih institucionalnih defekata u gotovo svim — a svakako u svim novijim — do sada isprobanim varijantama našeg privrednog sistema. Alternative društveno i individualno optimalnog angažovanja akumulacije ne podudaraju se sa mestima njenog formiranja; nesmetano strujanje akumulacije kroz ceo ekonomski sistem apsolutno je neophodni preduslov njenog efikasnog ulaganja. Budući da sistem nije osigurao motivaciju za ulaganje u drugim organizacijama i sektorima i na teritorijama drugih društveno-političkih zajednica, mobilnosti nema. Pošto se efekti ulaganja u druge organizacije i slične eksterne investicione poduhvate ne mogu prisvojiti, skromna raspoloživa akumulacija ulaže se u sopstvenu ekspanziju, pa makar da su u tom domenu locirane i izrazito inferiorne investicione alternative. Iako manji, efekti ostvareni u ovim alternativama su atraktivniji jer se mogu u celosti prisvojiti, a da se i ne govori o rizicima gubitaka glavnice u slučaju samoupravnog konstituisanja i osamostaljenja novopodignutog pogona. Kako se usitnjena i kroz sistem razbacana sredstva ne mogu na tako velikom broju punktova nakupiti u meri koja bi omogućila izgradnju tehnološki (koliko-toliko) efikasnih kapaciteta, proces investiranja dobrim delom postaje neefikasan i zbog nemogućnosti korišćenja ekonomije obima. Srodan, iako širi, problem jeste nedovoljna sposobnost sistema da osigura potrebnu koncentraciju sredstava za finansiranje velikih objekata.

(4) Samoupravna firma po argumentovanom mišljenju većine stranih i jugoslovenskih ekonomista ima *duboke strukturne defekte u svom ponašanju* koji je čine krajnje nepodobnim akterom u procesima tržišnog prilagođavanja. Pod određenim, naravno pojednostavljenim, ali ipak relevantnim pretpostavkama, njene reakcije na promene u cenama suprotne su onima koje karakterišu subjekte u standardnim tržišnim privredama i suprotne zahtevima racionalnog privređivanja. Tako ova firma na povećanje prodajne

Digitized by Google

cene reaguje ne povećanjem nego smanjenjem proizvodnje i zaposlenosti, a na eventualno povećanje cene upotrebe društvenog kapitala reaguje — s obzirom da je reč o povećanju troškova — ne smanjivanjem nego povećavanjem proizvodnje i zaposlenosti. Profesor Tričković je za ove i druge anomalije u njenom ponašanju našao izuzetno pogodan izraz: ova firma je, po njegovom mišljenju *pogrešno kodirana.* Postoje i drugi vidovi i druge manifestacije pogrešnog kodiranja. Kad se, npr., veliki broj organizacija opredeljuje za kupovinu licenci, iako je jedna u principu dovoljna, onda je to slučaj pogrešnog kodiranja: neki zaposleni za takvu nabavku jako su zainteresovani zbog očiglednog ličnog interesa, a ostatak zaposlenih nije dovoljno zainteresovan — a ponekad ni sposoban — da ih u tome spreči jer su, pored ostalog, otuđeni od (društvenih) sredstava sa kojima posluju i jer im osnovnu preokupaciju predstavljaju lični dohoci. Sličnu manifestaciju pogrešnog kodiranja predstavljaju i masovna poslovna putovanja za koja je profesor Gluščević svojevremeno rekao da predstavljaju najskuplji način učenja geografije ili okolnost da naša privreda raspolaže daleko većim brojem poslovnih automobila nego privrede naših spoljnoekonomskih partnera koji su na neuporedivo višem nivou razvijenosti. Među posebno karakteristične manifestacije pogrešnog kodiranja spada i tako česta pojava da organizacije sa gubicima imaju veće lične dohotke ili više stope njihovog rasta nego organizacije čije je poslovanje rentabilno. Ako osnovni privredni subjekt nije strukturiran tako da se ponaša na ekonomski logičan način, onda su mogućnosti oslanjanja na tržišni mehanizam krajnje ograničene, a ekonomska politika kao oblik posrednog upravljanja ekonomskim sistemom postaje izrazito neefikasna, a na mnogim segmentima čak nemoćna. Ponovo ostaje administriranje koje u defektnom i nesređenom privrednom sistemu nalazi svoj pravi ambijent.

(5) *Neadekvatna institucionalizacija odnosa prema riziku* predstavlja univerzalnu slabost socijalističkih sistema koju nije mogao da izbegne ni naš sistem. U svakom sistemu odlučivanje je — zbog očigledne nemogućnosti potpune centralizacije — u većoj ili manjoj meri decentralizovano i stoga individualizovano, dok rizik koji je inherentan svakom ekonomskom odlučivanju pada na društvena sredstva. Nesklad između individualizovanog odlučivanja i društvenog snošenja rizika tvori jednu od najkrupnijih protivrečnosti svih do sada praktično primenjenih varijanti socijalističke organizacije društva. U našem sistemu kolektivi za svoje odluke mogu da snose posledice kroz smanjenje ličnih dohodaka i eventualno gubljenje radnih mesta. To nije dovoljno pošto se rizik ispoljava kao eventualni gubitak supstance koja je vid društvenog bogatstva i rezultat akumulacije, ne retko formirane kroz dugi niz godina, pa čak i tokom radnog veka nekoliko pokolenja. Jedino adekvatno pokriće za rizik u ekonomskom odlučivanju jeste ne *tekući* dohodak i *tekući* gubitak zaposlenja koje se u dobrom broju slučajeva može nadoknaditi prelaskom u

Digitized by Google

drugu organizaciju, nego imovina koja i analitički i psihološki predstavlja pravi pandan potencijalno ugroženoj, tj. poslovnom riziku izloženoj supstanci.

Izgleda sasvim očigledno da ne može biti govora o punoj autonomiji privrednih subjekata koji iza svojih odluka ne stoje sa svojom sopstvenom imovinom i kod kojih rizik odlučivanja pada na društvena sredstva. A to znači da u punoj meri nije moguće razviti ni tržišni mehanizam kod koga autonomija aktera čini jednu od ključnih pretpostavki. Kad društvo na ovaj ili onaj način naknađuje štete koje proističu iz pogrešno (ili prosto nesrećno) donesenih odluka, jasno je da ne može biti obezbeđeno ni puno prisvajanje efekata u slučaju kad su te odluke uspešne. Subjekti su na taj način dvostruko destimulisani — niti su motivisani da se (s društvenog stanovišta) racionalno postave prema natprosečno riskantnim odlukama, niti imaju pravu motivaciju da idu na odluke koje uz određeni rizik obećavaju velike efekte.

3. Potencijalni učinci predloženih promena i mogućnosti dodatnih poboljšanja

Postojeći privredno-sistemski aranžmani, uključujući i ZUR, ispoljili su u visokom stepenu svih pet analiziranih slabosti, iako je na većini razmatranih područja postojao određeni broj instrumenata i mehanizama za koje se verovalo da će produkovati poželjne rezultate. Tako su društveni dogovori o raspodeli dohotka bili zamišljeni kao sredstvo za regulisanje dohotka i zaštitu akumulacije koje bi usput omogućilo i adekvatnije vrednovanje resursa; mehanizam udruživanja trebalo je da osigura mobilnost investicionih sredstava, a jedan broj odredbi bio je zamišljen kao put afirmacije ekonomske odgovornosti, pa tako i kao način ugrađivanja u sistem racionalnijeg odnosa prema riziku. Zakonodavac je uporno ignorisao samo Wardov paradoks i taj aspekt ponašanja samoupravnih organizacija prošao je čak i bez pokušaja da se u vezi sa njim koncipiraju neke institucionalne popravke.

Za predložene izmene i dopune ZUR-a može se generalno reći da na tom nadasve važnom planu ne donose neophodna poboljšanja. Neke značajne popravke institucionalne osnove privređivanja predložene su, na sreću, u drugim dokumentima. Tako je u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije (DPES) predviđen mehanizam kojim se povećanja ličnih dohodaka uslovljavaju prethodnim obezbeđenjem društveno utvrđenog nivoa akumulativnosti, što u principu može da osigura potrebnu akumulaciju i unese toliko neophodni red u vrednovanje resursa. Odgovarajuća rešenja, iako republički izdiferencirana i zato nekonzistentna, ugrađena su u dogovore o raspodeli dohotka. U ovom domenu predlog izmena i dopuna ZUR-a krajnje je uopšten i izgleda da

Digitized by Google

uopšte nema pretenzija da pruži operativna rešenja. Važno je ipak da je formiranje akumulacije konačno postalo stvar propisa, dakle administrativne prinude, čime je prećutno priznato da zbog složenog kompleksa svojinskih odnosa ova važna proporcija privrednog razvoja ne može biti prepuštena (nepostojećoj) motivaciji privrednih subjekata. Dosta su na tom planu ponudile i *Teze za dalju dogradnju privrednog sistema* koje je nedavno predočilo javnosti Savezno izvršno veće. U pogledu mobilnosti Predlog se i dalje oslanja na mehanizam udruživanja koji nije proradio i pored dugogodišnjeg njegovog forsiranja prilično opsežnim arsenalom instrumenata i akcija ekonomske politike. Predlog, doduše, unosi, dosta sitnijih inovacija, posebno na liniji zaštite onih subjekata koji ulažu sredstva u druge organizacije i stvaranja zakonskih pretpostavki za njihovo učešće u upravljanju tim sredstvima. Međutim, ove mere, kao i mnoštvo drugih inače korisnih promena (racionalizacija organizacionih rešenja u privredi i reafirmacija radne organizacije kao subjekta privređivanja, veća ovlašćenja poslovodnim strukturama uz zaoštravanje njihove odgovornosti, zaoštravanje radne discipline, potpunije uređivanje probnog rada, privremeno raspoređivanje radnika iz jednog OOUR-a u drugi, opšte pojednostavljenje odlučivanja, a naročito onog putem zborova i referenduma...) ne izgledaju primerene razmerama nedostataka čijem saniranju su namenjene, niti težini njihovih ekonomskih i drugih implikacija. Predviđene promene doista predstavljaju poboljšanja u odnosu na dosadašnja rešenja, ali ta poboljšanja sigurno nisu dovoljna da otklone opisane deformacije i osiguraju racionalan i delotvoran privredni sistem.

Slično stoji stvar i u pogledu institucionalizacije rizika. Zakonodavac se priklonio starom, višekratno oprobavanom metodu zaoštravanja ekonomske odgovornosti kroz sankcije koje se tiču tekućeg dohotka i eventualne verovatnoće gubitka zaposlenja. Ovde broj inovacija nije mali, ali ostaje činjenica da se racionalan odnos prema riziku ne može osigurati ako se odgovarajući institucionalni mehanizam ne nasloni i na imovinu subjekata koji (u različitim svojstvima) učestvuju u procesima odlučivanja. Konzistentno i definitivno rešavanje ovog problema mora uključiti i imovinu onih koji učestvuju (ili bi trebalo da učestvuju a ipak apstiniraju) u procesima odlučivanja, pa koristim priliku da ukratko obrazložim jednu ideju koju sam na drugom mestu nešto detaljnije razradio.[2]) Ipak, za sada se, bez obzira na stepen razrade, daje samo osnovna ideja, a njena puna operacionalizacija bila bi prezentirana tek kasnije, kad bi se i ako bi se generalno prihvatilo jedno ovakvo, u odnosu na postojeće elemente sistema, pomalo neuobičajeno rešenje.

---

[2] »Zbilja i iluzija u predstavama o relativnoj uspešnosti jugoslovenskog privrednog razvoja«, *Ekonomika*, XXIII, br. 5, maj 1987, 3—8.

Digitized by Google

U sistem bi bila ugrađena obaveza da se oforme radnički fondovi ili, šire, fondovi zaposlenih. Oni bi, zajedno sa poslovnim fondom i dugoročnim i ostalim kreditima u bilansima organizacija figurisali kao jedan od izvora sredstava. Zbog tehnološki uslovljenih razlika u tehničkoj opremljenosti pojedinih sektora morao bi se sektorski izdiferencirati ili broj godina tokom kojih bi se formirali fondovi ili njihovo učešće u ukupnim izvorima, ili obe ove veličine. Fondovi bi se formirali tako što bi se, kao kod otplate kredita, obustavljao potrebni deo mesečnih ličnih dohodaka ili, alternativno, što bi se deo dohotka isplaćivao u formi učešća (suvlasništva) u imovini preduzeća. Fondovi bi predstavljali imovinu zaposlenih u striktnom smislu reči; to znači da bi svaki zaposleni, kad iz bilo kojih razloga napusti organizaciju, bio za svoj deo u celosti isplaćen. U inflaciji morao bi se ustanoviti postupak za revalorizaciju tih fondova; revalorizacija bi se možda mogla izvršiti istim indeksom kojim se za svrhe obračuna amortizacije revalorizuju osnovna sredstva.

Fondovi zaposlenih predstavljali bi neku vrstu zaštitnog omotača kojim bi bila čuvana od gubitaka društvena imovina. Naime, kad god bi se pojavio gubitak, prvo bi za njegovo pokrivanje bili korišćeni fondovi zaposlenih, a tek posle, ukoliko bi se ispostavilo da nisu dovoljni, intervenisalo bi se društvenim sredstvima. Tako bi rizik dobrim delom padao na one koji donose odluke ili koji su u obavezi da odlučuju bez obzira da li i kako tu obavezu izvršavaju. Nema sumnje da bi ovakav aranžman u visokom stepenu omogućio prevazilaženje sadašnje otuđenosti zaposlenih u odnosu na sredstva i bitno povećao njihovu zainteresovanost za participaciju u procesima samoupravnog odlučivanja. Uvođenje fondova zaposlenih ne bi ostalo bez uticaja na mentalitet zaposlenih: umesto svojevrsnog činovničkog odnosa koji karakteriše rad sa tuđim sredstvima, zaposleni bi se prema svojim organizacijama odnosili kao pravi domaćini koji imaju ne samo šta da dobiju, nego i šta da izgube. Društvena svojina bila bi zaštićena na jedan striktno ekonomski način — čuvajući svoje, zaposleni bi automatski čuvali i društveno, a to je neuporedivo efikasnije od svih oblika zakonskog regulisanja i administrativne prinude.

Logički korelat, iako ne i neizostavna komponenta, ovakvog rešenja bila bi odredba prema kojoj se samoupravljanje suspenduje u onim kolektivima koji su zbog gubitaka ostali bez svojih fondova. Kad se fondovi ponovo formiraju — a kolektivi bi mogli da se opredele da ih nadoknade u roku koji je kraći od uobičajenog — samoupravljanje bi opet bilo uspostavljeno. Tako bi oni dobili atribut neophodnog uslova koji kolektive kvalifikuje za samoupravljanje. Dalji, iako ne i obavezan, korak mogao bi da bude uvođenje mogućnosti da zaposleni koji žele da rade, ali nemaju afinitet prema upravljanju i odlučivanju — i ne učestvuju u formiranju fondova. To bi povećalo broj opcija koje radnicima stoje na raspolaganju, a samim tim i njihovu slobodu

Digitized by Google

da svoj rad i položaj u kolektivu prilagode sopstvenim preferencijama.

Ideja je očigledno krajnje prilagodljiva različitim uslovima i potrebama i nudi veliki broj mogućnosti za kvalitativno menjanje odnosa samoupravnih subjekata prema riziku. Ona naročito mnogo nudi na planu prevazilaženja izvesne nezainteresovanosti samoupravljača za učestvovanje u procesima odlučivanja. Ona u isto vreme omogućava radikalno povećanje samoupravne autonomije u poslovnom odlučivanju bez čega nema i nikada neće moći da bude pravog tržišnog mehanizma. Ona bi omogućila daleko potpuniju afirmaciju tržišnih zakonitosti i promenu ponašanja koja bi postepeno vodila uklanjanju ranije pominjanih anomalija u reagovanju na promene cena proizvoda i utrošaka.

4. Alternativne koncepcije organizovanja udruženog rada i njihova ekonomska i društvena svrsishodnost

ZUR je postulirao osnovnu organizaciju udruženog rada kao temeljni organizacioni oblik u kome radnici ostvaruju svoja samoupravna prava, ostvaruju dohodak i vrše njegovu raspodelu i organizuju proizvodne i sve druge ekonomske procese. Teorijski se moglo unapred utvrditi, a petnaestogodišnje iskustvo je nedvosmisleno pokazalo, da je koncepcija OOUR-a kao organizacione jedinice čiji se rezultati rada mogu identifikovati i potvrditi na tržištu — odveć uska i krajnje nefunkcionalna. Njome se sudbina privrednog subjekta vezuje za sudbinu proizvoda čiji životni ciklus ima karakterističan obrazac logističke krivulje, ona organizaciju nepotrebno izlaže visokom stepenu rizika sužavajući prekomerno njen asortiman i drastično sužava mogućnosti korišćenja tekovina tehničkog napretka koji se prvenstveno odvija u formi osvajanja novih proizvoda i novih procesa. Uvođenje OOUR-a dovelo je do izrazite dezintegracije privrede i pokidalo prirodne, tehnološke veze, uz drastično smanjenje tehnološke i ekonomske efikasnosti. Došlo je do neviđene ekspanzije činovničkog i administrativnog aparata. Prema jednoj službenoj proceni, u periodu reorganizacije privrede na principima ZUR-a broj proizvodnih radnika u privredi povećan je u 1981. godini, kada je taj proces manje-više završen, u odnosu na 1970. (kada je započeo) za 38 odsto. U isto vreme administrativno-tehničko osoblje poraslo je u privredi za 111 odsto, a u neprivredi za 58 odsto. Reorganizacija je privredi nametnula dugotrajan i mučan proces prilagođavanja novim uslovima i gurnula je u svojevrstan prelazni režim za koji se zna da podrazumeva gubitak efikasnosti i do 40 odsto. To je doprinelo hroničnom problemu preterane zaposlenosti u privredi (ali i u vanprivrednim delatnostima) za koji se ceni da je poprimio takve razmere da višak zaposlenih iznosi najmanje 1/3. Kompetentni poznavaoci smatraju da je problem preterane (i u izvesnom smislu lažne) zaposlenosti i nje-

Digitized by Google

nog naglašenog deformisanja u pravcu hipertrofiranja administrativno-činovničke komponente — jednako velik kao i problem spoljnoekonomske zaduženosti ukoliko nije i veći od njega. Mnoge dezintegracije preduzeća i stvaranje OOUR-a izvršene su uz obilnu primenu političkih pritisaka, pa i neke vrste političkog nasilja, uprkos često i jasno artikulisanom otporu zaposlenih.

Birokratizacija privrede i ekonomski gubici proistekli iz nametanja aprioristićkih organizacionih šema najbolja su ilustracija šteta koje privredi mogu da nametnu proizvoljne i utopističkim elementima opterećene koncepcije organizovanja pojedinih — ili svih! — oblasti društvenog života. Ispostavilo se, posle petnaestak godina iskustva, da ni danas nije jasno kakve tačno treba da budu funkcije OOUR-a, RO i drugih zakonom predviđenih oblika organizovanja.[3]) Ako ni danas nije jasno kakve funkcije treba da obavljaju pojedini oblici, koliko je nejasno to moralo da bude ranih sedamdesetih godina, kada je započet proces reorganizovanja! Očevidno je da je nametanje takvog koncepta u tim uslovima bilo jedna tipična manifestacija voluntarizma čije su razmere morale da budu kolosalne, a posledice pogubne.

Sada je došao čas da se iz tog iskustva izvuku potrebne pouke. Kroz diskusije o poželjnim svojstvima i funkcijama osnovnih i drugih oblika organizovanja udruženog rada iskristalisale su se dve koncepcije.[4]) Prema jednoj od njih ulogu osnovnog privrednog subjekta treba da preuzme radna organizacija, a prema drugoj ta uloga treba da bude dodeljena osnovnoj organizaciji udruženog rada. Ako pitanje nosioca osnovnih poslovnih funkcija nije rešeno ni na nivou apstraktne teorijske analize, jasno je da ne može biti valjano rešeno ni na daleko težem operativnom nivou konkretnog zakonodavnog regulisanja organizacije poslovnih procesa. Iz te značajne činjenice može se bez rizika izvesti jednako važan zaključak da bi zakonodavac morao po svaku cenu da se uzdrži od pokušaja da reguliše ono što ni u čisto naučnim analizama nije raspravljeno. To je dodatni argument u prilog, inače široko zastupane teze da u zakonskoj regulativi organizacionih oblika treba ići na maksimalnu fleksibilnost.

---

[3] Prof. dr Manojlo Babić: *Problematika uloge i razvoja osnovne organizacije udruženog rada (sažetak istraživanja)*, referat za naučni skup »Predlog zakona o izmenama i dopunama zakona o udruženom radu«, Marksistički centar CK SK Srbije, Savez udruženja pravnika Jugoslavije i Naučna sekcija Saveza ekonomista Jugoslavije, Beograd, 37, maja 1987. i, posebno, »Organizovanje udruženog rada u svjetlu promjena ZUR-a (i Ustava)«, Savez ekonomista Srbije, *Razvojni faktori organizacija udruženog rada*, Zbornik radova za naučni skup Sym-Far '87, Kupari, 11—13. juna 1987, s. 26—7.

[4] Za onu po kojoj se kao osnovni privredni subjekt izdvaja RO videti citirane radove prof. M. Babića, a koncepcija po kojoj bazični privredni subjekti treba da budu OOUR-i videti dr Dražen Kalođera: *O ulozi i razvoju osnovne organizacije udruženog rada (rezultati istraživanja)*, referat za naučni skup citiran u fusnoti 3.

Digitized by Google

Jedan od mogućih pristupa u strategiji maksimalne fleksibilnosti mogao bi da bude i odustajanje zakonodavca od namere da propisom fiksira osnovni organizacioni oblik. To utoliko pre što nema nikakve sigurnosti da bi opredeljivanje za bilo koji oblik odgovaralo svim sektorima i svim ekonomskim situacijama. Naprotiv, verovatno je da će u nekim okolnostima biti celishodnije da ulogu osnovnog poslovnog subjekta preuzme RO, a u drugim OOUR. Do sada nisu prezentirani argumenti iz kojih bi proisticalo da je uniformno specifikovanje osnovnog organizacionog oblika preduslov ili način obezbeđenja racionalnog organizacionog aranžmana u privredi i drugim delatnostima. Naprotiv, svi argumenti govore protiv bilo kakvog legislativnog prejudiciranja; to će omogućiti da razni segmenti privrede i vanprivrednih delatnosti prihvate organizacione forme koje im najviše odgovaraju, pa da sam život presudi na kojim punktovima će se koji oblici afirmisati. Ukoliko, međutim, u pojedinim delovima OUR-a postoje partikularistički interesi koji su u sukobu sa opštedruštvenim interesom i koji stoga onemogućuju da se spontano i na osnovu odluka same privrede dođe do racionalnih rešenja, onda odgovarajuću argumentaciju treba sasvim eksplicitno artikulisati i potražiti najcelishodnije načine uklanjanja sukoba između različitih nivoa u najšire shvaćenoj organizaciji društva.

*
* *

U diskusijama o izmenama i dopunama ZUR-a vrlo često se čuju pritužbe na nedostatak jasne i društveno osmišljene vizije budućeg institucionalnog razvitka. Te pritužbe ne bi trebalo shvatiti kao dokaz ozbiljnih, pa čak i manje značajnih teškoća u budućem razvitku. Razlozi su višestruki. Prvo, u meri u kojoj nepostojanje takve vizije odražava nedostatak informacija i saznanja o društveno optimalnim pravcima budućeg razvoja i u meri u kojoj taj nedostatak odražava (uvek) ograničenu sposobnost društvenog samoupravljanja zakonitosti sopstvenog razvitka, odsustvo vizije ili njena nedovoljna jasnoća ima objektivni karakter i valja je tretirati slično drugim ograničenjima u razvojnim procesima. Drugo, i daleko važnije, takva vizija nije ni potreban ni dovoljan uslov za uspešan razvoj. Istorijsko iskustvo obiluje primerima vrlo uspešnog razvitka bez ikakvih globalnih i dugoročnih vizija; i obrnuto, poznati su slučajevi društva sa jarko artikulisanim, »naučno zasnovanim« vizijama koja su ogrezla u duboke deformacije i bila izložena ogromnim ljudskim troškovima, merenim stotinama hiljada i milionima ljudskih života. Treće, minimum neophodnih elemenata za sagledavanje racionalnih pravaca budućeg razvoja pružaju iskustva zemalja koje su na bitno višem nivou privredne i opšte civilizacijske razvijenosti. I, najzad, četvrto, najsigurnija zamena za naučno ili na drugi način osmiš-

Digitized by Google

ljene vizije budućeg razvitka jeste generalno povećavanje sloboda, počev od slobode privrednog preduzetništva, preko slobode biranja adekvatnih organizacionih oblika, sve do raznovrsnih sloboda na drugim područjima života. Sloboda je, uostalom, jedno od ključnih opredeljenja socijalističkog društva i njegov nezaobilazni atribut. Tako se iz dodatnog i posebnog ugla potvrđuje već istaknuti stav da u tekućim promenama ZUR-a treba osigurati maksimalnu fleksibilnost u organizovanju privrednih i drugih procesa i što veću slobodu u izboru prikladnih organizacionih oblika.

Digitized by Google

Micdrag Zečević

Blokiran društveni sistem

Prvo da iznesem jednu stvar. Od kada sam prestao da budem skojevac, a to je bilo davno, nisam naišao ni na jednog čoveka, nijednu instituciju, nijedan organ koji je rekao da je pogrešio, da je za nešto kriv i samim tim i odgovoran za ono što je uradio. Kad sve prođe i kad se pokažu rezultati, onda smo otprilike, ako je to dobro, mi predlagali, a ako nije, zna se bili smo protiv toga. Ne polemišem s drugom Madžarom, ali već odavno slušam kako ekonomisti peru ruke od svoje odgovornosti za određene pojave u ekonomskim odnosima i stanja u ekonomiji. Kada je pravljen Zakon o udruženom radu, on je bio izraz kolektivne društvene svesti, i ne sećam se nijednog ekonomiste koji je bio protiv koncepcije Zakona o udruženom radu. Bilo je onih koji su bili protiv određenih rešenja, što je i shvatljivo. Sada kada se ZUR okrivljuje za sve i svašta, većina ekonomista tvrdi da je bila protiv koncepcije rešenja u Zakonu o udruženom radu.

Mislim da ovakvo ponašanje ničemu ne vodi. Ovakvo ponašanje je inače postalo stil. Svi kritikuju, izgleda najviše oni koji za to imaju najmanje pravo. Izgleda da nam pamćenja dosežu kratko.

Ja sam gledao elaborate promašenih investicija. Sve su one projektovane od veoma poznatih ekonomista i tehničke inteligencije. Imena, mogu da ih nabrojim, najpoznatijih ekonomista

Digitized by Google

i inženjera, poznatih instituta i fakulteta itd, stoje iza promašenih investicija, iza svakog neekonomskog zaduživanja itd. Mislim da ništa nećemo postići ako peremo ruke, a odgovornost prebacujemo jedni na druge. U svakom slučaju, u procesu prevazilaženja stvorenog stanja nužno je utvrditi i kolektivnu i ličnu odgovornost za stanje koje je stvoreno.

Hteo sam nešto drugo da kažem, što je bitno za ovaj trenutak. Imam utisak da je blokiran ukupan društveni sistem, da su veoma snažni parcijalni interesi koji su jači od opštih i zajedničkih interesa, i da mi u ovom trenutku nismo organizovani niti imamo potrebne snage da savladamo moć parcijalnih interesa i da reafirmišemo zajedničke interese koji čine Jugoslaviju državom, društveno-političkom i samoupravnom zajednicom ravnopravnih naroda i narodnosti i radnih ljudi i građana, zasnovanom na vlasti radničke klase i svih radnih ljudi.

Mislim da treba istaći da promene Zakona o udruženom radu koje se sada vrše ne mogu da idu mimo Ustava SFRJ, i da su one objektivno ograničene po svom sadržaju. Mnoge rasprave koje se vode, predlozi i sugestije koji se daju, mogući su u sledećoj fazi, nakon ustavnih promena, o čemu je govorila Lucija. Ko bude posle promene Ustava radio na Zakonu o udruženom radu treba da ima u vidu mnoge od ovih ideja. One zaslužuju odgovoran odnos i posebnu pažnju.

Zakon o udruženom radu napravio je najveći koncepcijski promašaj što je uredio raspodelu dohotka, a sticanje dohotka ostavio po strani. Raspodela dohotka, kako je uobličena, omogućila je teritorijalno zatvaranje udruženog rada i dala prostor da država, odnosno ukupna nadgradnja nesmetano raspolaže viškom rada i na taj način u suštini ekspropriše udruženi rad. Najteže je što akumulacijom udruženog rada, protuustavno i ekonomski i politički bez odgovornosti, raspolaže politička nadgradnja.

Kada je u pitanju položaj Zakona o udruženom radu kao Zakona u pravnom sistemu SFRJ, kod pravnika nikada nije bilo dilema oko njegove pravne prirode u odnosu na druge savezne zakone. Mi smo napustili ustavno razlikovanje zakona prema pravnoj snazi — zakoni — zakonici, zatim opšti, potpuni zakoni itd. Poslednjim ustavom prihvaćen je jedinstven koncept, odnosno da svi savezni zakoni imaju istu pravnu snagu. Kada su u pitanju savezni zakoni, razlika postoji u odgovornosti za njihovo izvršenje. Opšti je princip da su republike i pokrajine odgovorne za primenu saveznih zakona, s tim da postoji grupa zakona za čije su izvršenje odgovorni organi Federacije. U političkoj praksi stvoren je mit o Zakonu u udruženom radu i politički pretvoren u mali ustav. Pravno je u praksi bilo teško uspostaviti takav odnos, ali smo pod pritiskom političkog faktora počeli u pravu da uspostavljamo odnos drugih zakona, istovremeno i prema ZUR-u i prema Ustavu. Naravno, došli smo u pravnu situaciju u koju smo došli, a da bi to opravdali, izmislili smo sistemske zakone,

Digitized by Google

iako niko ne zna koji su to sve sistemski zakoni. Danas niko od pravnika ne može da vam nabroji koji su od saveznih zakona sistemski zakoni. Svaki ima svoje viđenje. Brojni pravnici ovaj termin stavljaju pod znake navoda, želeći da ukažu da je on sa stanovišta prava i pravnog sistema socijalističkog samoupravnog društva pežorativni izraz koji je prihvatio politički život, ali da to nije pravna kategorija.

Ako hoćemo da zadržimo politički uspostavljenu poziciju Zakona o udruženom radu, nužno je ustavnim promenama uspostaviti različite, po pravnoj snazi i prirodi zakone, odnosno utvrditi različite vrste saveznih zakona. Uvesti kategoriju zakonika, jer sa političkim vrednovanjem određenih zakona u pravnom sistemu neće moći dugo da se održi takva njegova pozicija. Zapravo, veoma brzo će se takav autoritet i podrška istopiti, a u pravu će se stvoriti veoma složeni problemi koji će dodatno komplikovati racionalnost i efikasnost pravnog sistema koji je i onako protivurečan.

Neka me ekonomisti isprave ako nisam u pravu. Znate, ljudi najviše vole da se petljaju u ono što manje razumeju, jer im to izgleda jednostavnije. Po mom dubokom uverenju, problem je u sadržini produkcionog odnosa. Imam utisak da socijalizam nije mogao uspešno da reši, odnosno uspostavi određene odnose i relacije u ovoj sferi. U drugim klasnim sistemima vladajuća klasa uvek je bila i vlasnik nad sredstvima za rad. Nasuprot nje uvek je imala klasu koja je bila nosilac rada, vlasnik radne snage. Dakle, drugi faktor proizvodnje. To je suština produkcionog odnosa klasnog društva i klasnog društva u celini.

Socijalizam je klasno društvo u kome je radnička klasa vladajuća klasa, ali istovremeno i nosilac drugog pola procesa proizvodnje, odnosno vlasnik radne snage. Kako uspostaviti i pomiriti ta svojstva. Mi pokušavamo da razrešimo ovu protivurečnost kroz pravo rada sredstvima u društvenoj svojini i samoupravljanje. Nismo zapravo hteli da prihvatimo vrednovanje rada, odnosno cenu rada i radne snage. Danas se velika rasprava vodi oko ovih pitanja, tržišta rada itd. Mnogi se ekonomisti ne slažu sa promenama u tekućem radu u proizvodnji, odnosno sa pojačavanjem pozicije poslovodnog organa u slučaju kršenja obaveza koje nameće proizvodni proces ili zaštita društvene svojine. Mi nismo očito mogli radničkoj klasi da priznamo vlasništvo nad sredstvima rada. Lično mislim da je Marks, kada je govorio o robi i tržištu, novcu itd. mislio na jedno razvijeno socijalističko društvo, ili je bar polazio od pretpostavke da će socijalizam pobediti u industrijski nerazvijenim zemljama.

U odnosima koje uspostavlja naš koncept ima mnogo protivurečnosti. Društvenu svojinu, bez obzira koliko to danas poricali, društveno smo shvatili kao svačiju i ničiju. U situaciji kada se vraćamo nekim zakonitostima robne proizvodnje i tržišta, očito prema društvenoj svojini moramo se odnositi

Digitized by Google

kao prema svojini, ali ne ni privatnoj ni kolektivnoj, ni grupnoj, niti državnoj. Nužno je da postoji odnos onih koji upravljaju, raspolažu i koriste sredstva u društvenoj svojini, koji ih stavljaju u poziciju da se prema sredstvima i rezultatima rada odnose kao prema »svojoj« svojini. Robu na tržištu neko mora da prati i ima vlasnički odnos prema njoj. Titular mora da se ponaša na tržištu robe kao prema »svojoj« robi. Drugo su njegove obaveze koje proističu iz prava raspolaganja, korišćenja i upravljanja sredstvima u društvenoj svojini.

Mislim da tu leži suština protivurečnosti koju nismo uspeli da razrešimo. Ova pitanja su predmet širih rasprava i više ustavnih promena i budućeg rada na ZUR-u nego sadašnjih promena ovog Zakona. Postoje mnoga pitanja o kojima sam mislio da će se danas raspravljati, s obzirom da su otvorena u ovoj fazi izmene Zakona o udruženom radu.

Šta je sada u našem društvu objektivna zakonitost? Moram da kažem da ja ne znam odgovor, mada se ova sintagma dosta koristi kao izgovor za mnoge greške i probleme. Mi smo kao društvo u jednoj fazi razvoja imali društveno blagostanje koje se ostvarivalo više na račun zaduživanja nego svoga rada. Nemojte se vređati, mnogo ste nam vi ekonomisti pomogli oko toga, bili ste veoma solidarni i kooperativni sa politikom. Tada smo u društvene odnose uveli dva ravnopravna principa: blagostanje i solidarnost. To može Švedska da izdrži, ali mi nismo mogli. Ostala nam je samo solidarnost kao društveni odnos i stanje. Izuzetno teško je sada boriti se protiv uravnilovke, ukinuti neproizvodne i neproduktivne OUR-e, destabilizovati radno mesto koje se shvata kao nasledno pravo itd., odnosno uvesti ekonomske kategorije. Mnogi odnosi i stanja koja su stvorena u eri kada smo imali blagostanje ostala su i ona pružaju snažan otpor da se nešto pomeri i napravi pomak u tom drugom pravcu.

Ni u snu se ne zalažem za ukidanje društvenih delatnosti, fakulteta i zdravstvenih ustanova. Možda me je Inga pogrešno shvatila. Lično sam protiv ove hajke na SIZ-ove. Mislim da mi moramo istrajati na principu raspodele i razmene rada, ali ne na ovaj način, jer u suštini ovi SIZ-ovi nisu zamišljeni ovakvi kakvi su ostvareni posle Ustava.

Za mene je i dalje sporno pitanje, koje se na neki način trajno postavlja, odnos između Zakona o udruženom radu i drugih zakona. Mislim da smo, to Mijat dobro zna, otvorili i još više naglasili taj problem, odlukom da idemo u izmenu Zakona o udruženom radu u dve faze. Društvo je bilo prinuđeno da prošle godine izmeni brojne savezne zakone i utvrdi koncepciju daljeg privrednog i društvenog razvoja, zapravo zakonski uredi brojna pitanja, često suprotno odredbama Zakona o udruženom radu. Sada u ovoj fazi izmene i dopune Zakona o udruženom radu, prinuđeni smo da preuzimamo norme, recimo, iz Zakona o prihodu i dohotku, ili drugih za-

Digitized by Google

kona koje već postoje i da ih ugrađujemo u Zakon o udruženom radu. To je, u stvari, pravna posledica odluke da se ide na promenu ZUR-a u dve faze. Teško je napraviti distancu između načelnih normi koje treba da sadrži ZUR od drugih koje treba ugraditi u druge savezne zakone.

Postavilo se pitanje hoćemo li poseban Zakon o društvenoj svojini, poseban zakon o zadrugarstvu itd. Ja mislim da se posebnim zakonom treba urediti zadrugarstvo, jer su rešenja koja su data u Zakonu o udruženom radu koncepcijski i dalje nedograđena. Prethodno je pitanje hoćemo li ovaj koncept ZUR-a, ili ne. Donošenjem brojnih saveznih zakona iz odnosa koje uređuje ZUR njega postepeno svodi na organizacioni zakon, odnosno na pravo stanje koje je postojalo pre donošenja ZUR-a. Problem odnosa između Zakona o udruženom radu i drugih saveznih zakona je danas otvoren, on se mora razrešiti jer postoje jake tendencije da se ZUR ukine i da se ponovo vratimo na ono pravno stanje koje smo imali pre njegovog donošenja.

Postoje mnoga otvorena pitanja koja treba naučno i ideološki apsolvirati. Recimo, prestanak radnog odnosa po sili zakona. To je za nas otvoreno pitanje. Ekonomisti treba da nam kažu koliko zemlja penzionisanjem može da reši problem zapošljavanja i šta košta takav način zapošljavanja. Teško zemlji koja na ovaj način razrešava pitanje zapošljavanja. Tvrdi se da primena zakona nije donela ekonomske efekte. Oni koji su proračunavali tvrde da je primena prihvaćenog rešenja u suštini ekonomski dovela do loših posledica. Mnogo toga se u ovoj fazi može raspraviti objektivno i naučno, i o njima zauzeti stavovi koji treba da opredele pravno uobličavanje rešenja.

Da li organizacija udruženog rada može obrazovati i druge oblike udruživanja rada i sredstava pored onih koji su predviđeni Ustavom i ZUR-om? To je značajno pitanje. Mislim da je neophodno dozvoliti široku slobodu udruženog rada u stvaranju oblika organizovanja zavisno od svog interesa i potreba, ali su brojne snage koje daju otpor tome. Ako to ne omogućimo, imam utisak da zaustavljamo krvotok udruženom radu.

Niti ekonomski, niti pravno možemo više tolerisati pomešanost funkcije upravljanja i poslovođenja. Brojna sredstva informisanja veliki prostor daju napisima koji osporavaju jačanje pozicije poslovodnog organa kada su u pitanju lakše povrede radnih obaveza u produkcionom procesu. Rešenje je tražiti veću odgovornost poslovodnog organa za objektivnost njegove odluke, njegovu smenu ako se iživljava nad drugima, ali ne shvatam zašto protiv onog koji neće da radi ne može da se preduzme nikakva mera. Draža nam je izgleda anarhija nego red. Ili, u jednom OUR-u nemaju radne snage, ne mogu da ostvare proizvodne zadatke i obaveze, a u drugom leže radnici. Poslovodni organ nije u stanju da ih prebaci privremeno u drugi OOUR. Dajemo otpore tome. Iz kojih razloga.

Digitized by Google

Sledeće pitanje je odnos prema poslovodnom organu. Uveli smo period trajanja funkcije bez obzira na njegovu uspešnost ili neuspešnost. Komične stvari se dešavaju kod reizbora. Preokupacija poslovodnih organa je u tom periodu da se udobrovolje radnicima i organima društveno-političke zajednice. Mislim da logika ekonomskog i društvenog života ne odobrava ovo naše rešenje. Lično sam ubeđen da ne treba ograničiti vremensko ostajanje poslovodnog organa na funkciji, niti ga birati za određeni period. Poslovna godina, odnosno završni godišnji bilans poslovanja i poslovnih rezultata treba da bude jedini kriterij za vršenje poslovodne funkcije, odnosno ostajanje ili neostajanje na njoj. Nema nikakvih razloga da sposoban poslovni čovek dugo godina ne bude direktor, niti razloga da se zadržava na toj funkciji ako njegov rad ne daje pozitivne rezultate.

Na kraju, još oko problema obustave rada. Društvena realnost su brojne obustave rada, odnosno sukobi u udruženom radu, bez obzira da li ih zvali obustavama rada, priznali ili ne. Mi smo potpisali Međunarodnu konvenciju 1971. godine i pozitivnim propisima priznali ovo pravo radnicima, naravno u okviru nacionalnog zakonodavstva. S tog stanovišta mislim da smo ispunili obaveze preuzete Konvencijom. Ali, nužno je dati odgovor šta ćemo da radimo u situaciji u kojoj se nalazimo, kakvo treba da bude ponašanje subjektivnog faktora i njegova odgovornost za stanje itd? Može li Sindikat da bude organizacija radničke klase, a da se ovo dešava mimo njega?.

Mislim da su to samo neka pitanja na koja možemo u postojećim promenama Zakona o udruženom radu da damo odgovore. Mnoga druga pitanja koja imaju dublji značaj, o kojima su drugovi govorili, o kojima se govori, dok postoji ovaj ustavni sistem, teško je rešiti, a ne doći u koliziju sa postojećim ustavnim rešenjima.

Digitized by Google

Ivica Prga

Od krize do realnog društva rada

Upadljivi nedostaci ekonomike društva u kome živimo su: njegov neuspjeh da osigura punu zaposlenost i njegova proizvoljna i nepravedna raspodjela bogatstva i dohodaka.[1] Aktualnost Kejnezove konstatacije dobiva na težini u situaciji mukotrpnog preispitivanja velikog raskoraka između koncipiranog i realnog privrednog sistema socijalističkog samoupravno organiziranog društva. Kritička valorizacija privrednog sistema, njegovih mehanizama i institucija, te njihova sukladnost s fundamentalnim premisama jugoslavenskog društva, inicirana je izrazito nestabilnom performansom privrednih tokova. Sintetički pokazatelj poremećaja bila je ekspandirajuća stopa rasta cijena i nemogućnost realizacije očekivanih efekata na području vanjskotrgovinske razmjene. S obzirom na izraženu međuzavisnost između mogućnosti dinamičkih mehanizama ekonomske reprodukcije društva i s druge strane, kvalitete društveno-političkih odnosa u zemlji, jugoslavenska polit-ekonomska teorija i praksa dovedena je u poziciju preispitivanja i iznalaženja novih rješenja za izlazak iz krize.

Retrospektiva ekonomskih ideja pokazuje da su društveno-ekonomske krize uvijek bile poticajne za rađanje novih ekonom-

[1] Keynes, J. M.: *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, »Kultura«, Beograd, 1956, str. 394.

Digitized by Google

skih doktrina, otvarajući nove perspektive povijesnom kretanju društva. Međutim, tekuće rasprave o promjenama Ustava i Zakona o udruženom radu potvrđuju, na žalost, sterilnost suvremene jugoslavenske ekonomske recepture, te odsustvo potencijalnosti i dubine bilo kakvog zaokruženog misaonog opusa primjerenog našim ekonomskim problemima.[2]

Razvoj ekonomske misli u svijetu doživio je posljednjih desetljeća radikalnu transformaciju, a očite konotacije toga procesa evidentne su i u jugoslavenskoj literaturi i praksi.

Kejnezijanska ortodoksija zasnovana na reguliranju efektivne potražnje i očuvanju temeljnih značajki državno-monopolskog kapitalizma dovedena je u sumnju krajem 50-tih godina. Implikacije takvog stava po građansku makroekonomsku teoriju bile su izuzetno značajne. Ekonomska teorija se okreće svojim korijenima tražeći u njima idejni okvir unutar kojeg bi bile rješavane proturječnosti suvremenog kapitalističkog društva koje se očituje u recesiji, nezaposlenosti i stagflaciji. Povratak građanske makroekonomije neorikardijanstvu, neoklasici, neoklasičnoj sintezi i kembridžskoj varijanti kvantitativne teorije samo je dokaz više nemoći marginalističke i kejnzijanske revolucije u savladavanju imanentne političke, društvene i ekonomske krize svjetskog kapitalističkog sistema.

Poseban utjecaj na makroteorijskoj razini s implikacijama dominantnog mehanizma regulacije suvremene kapitalističke ekonomije izvršila je reformulirana kvantitativna teorija novca. Na taj je način ponovno aktualiziran značaj i uloga monetarnih faktora u kompleksu procesa reprodukcije i njihov utjecaj na realne ekonomske agregate, odnosno pitanje postojanja transmisijskog mehanizma između monetarnih agregata i agregatne potražnje. Dileme o orijentaciji i učinku monetarne politike obnovile su u okviru monetarne teorije intenzivna istraživanja s često divergentnim rezultatima o smjeru uzročnosti navedene veze, ali i o fundamentalnim pitanjima uzroka monetarne neravnoteže, kao posljedica deformiranih odnosa u privrednim tokovima. Refleksija suvremenih makroekonomskih procesa ubrzo su se osjetile i u radovima jugoslavenske polit-ekonomske teorije. Takva nas pojava ne bi smjela iznenaditi ako se ima u vidu rezultat i domet naših ekonomista, nastalih velikim dijelom ili pod evidentnom recepcijom građanske ekonomske teorije ili pod pukom mehaničkom transpozicijom marksizma 19. stoljeća na suvremene jugoslavenske ekonomske probleme. Odatle i nepomirljivost gledišta na području mikroekonomske teorije u nas,

[2] Riječi J. Robinson samo potvrđuju duboku skepsu u stanje i domete suvremene ekonomske misli: »Rešenja koje nude ekonomisti nisu ništa manje obmanjujuća nego što su bila rešenja teologa na čije su mesto došli.

Pa, ipak, ne smemo napustiti nadu da ekonomika može učiniti napredak ka nauci, odnosno veru u to da prosvećivanje nije beskorisno. Ali, pre nego što krenemo napred neophodno je raščistiti put od raspadajućih ostataka zastarele metafizike.«

Digitized by Google

što asocira na predparadigmatsko stanje po kome se teoretičari sukobljavaju istovremeno oko empirijskih sudova o činjenicama i oko metodoloških sudova o tome »što bi trebao biti predmet ekonomske teorije.«[3]

Gornja konstatacija samo navodi na zaključak da zaokružena ekonomska teorija socijalističkog samoupravno organiziranog društva ostaje za sada otvorena.[4]

Prema tome, bilo kakva promjena Ustava i Zakona o udruženom radu implicira definiranje uloge i značaja osnovnog ekonomskog kategorijalnog aparata jugoslavenskog društva. Samo navedeni pristup eliminirati će daljnje sporove oko temeljnih odrednica našeg privrednog sistema, društvenog vlasništva, tržišta, konzistentnosti robne i planske komponente u nas, društveno-ekonomske efikasnosti samoupravljanja itd. Raščišćavanje dilema oko ekonomske paradigme jugoslavenskog društva znači i zatvaranje prostora za odlučivanje logikom političke moći.

Osnovno pitanje koje promjene Ustava i Zakona o udruženom radu trebaju riješiti proizlazi iz najvažnijeg teorijskog i praktičnog problema jugoslavenskog društva — osiguranja dovoljnog i po dinamici razvoja redovitog priliva akumulacije za financiranje privrednog razvoja. S tim u vezi postavlja se pitanje: Tko odlučuje o formiranju i redistribuciji viška vrijednosti?

Ustavna i ZUR-ovska opredjeljenja trebala su značiti jačanje uloge udruženog rada na najširim samoupravnim osnovama, s intencijom prerastanja klasičnih metoda regulacije u samoupravne. Na taj je način i sustav financiranja proširene reprodukcije, u punom smislu riječi trebao postati pravo i obaveza samoupravno oslobođenih aktera društvene reprodukcije, a udruženi rad temelj cirkulacije društvenog dohotka i jedini akter odlučivanja o svim pitanjima i u svim fazama upotrebe ostvarenog dohotka.

Zadatak praktične provedbe dubokog sistemskog zahvata u raspored moći, s ciljem odlučujućeg utjecaja privrednih subjekata nad formiranjem i usmjeravanjem društvene akumulacije pokazalo se da je u najužoj vezi sa samoupravnim konstituiranjem sistema akumulacije i njemu primjerenog monetarnog sistema.

Unatoč nedvosmislenim institucionalnim opredjeljenjima, postojeća praksa je u proteklom razdoblju konstantno reproducirala otuđenost privrednih subjekata od temeljnih procesa stva-

---

[3] J. Robinson: *Ekonomska filozofija*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1981, str. 120.

[4] U nedostatku paradigme kojom se razlike mogu osporiti, prepirke dobivaju na žestini... Iz istog razloga nije čudno da su te prepirke unijele tako malo svjetla. Nepostojanje zajedničkog okvira znači da su sudovi koji se nalaze u osnovi divergentnih pristupa osobni i subjektivni. Pored toga sama kompleksnost (različito definiranog) područja proučavanja znači da je te sudove gotovo nemoguće ispravno saopćiti. Kad su oni pak saopćeni, s više ili manje dubine, polemika koja slijedi najčešće poprimi gotovo metafizički karakter.«

Digitized by Google

ranja, raspodjele i raspolaganja dohotkom. Takav je trend u velikoj mjeri uvjetovan dominantnom pozicijom centralne banke u funkciji formiranja, centralizacije i redistribucije novčane akumulacije, što je u krajnjoj liniji značilo interpolaciju države na području monetarne regulacije.

Na taj je način samo perpetuirana temeljna značajka cjelokupnog poslijeratnog procesa sistema formiranja i distribucije u nas — državno reguliranje, posredstvom budžeta, društvenih investicijskih fondova i monetarnih institucija i mehanizama, sistema financiranja proširene reprodukcije.

Ovakav se odnos pokazao od izuzetnog značaja po ekonomski i politički položaj privrednih subjekata u zemlji, rast zaduženosti (kako privrednih subjekata prema bankama, tako i poslovnih banaka u odnosu na centralnu banku), porast emisionih i neemisionih kredita, financiranje značajnog dijela finalne potrošnje i investicija emisionim kreditima.

I pored rezolutnih zaključaka dio državnog kapitala, nastao kao rezultat emisione funkcije Narodne banke Jugoslavije, dijelom lociran na nivou Federacije (i pored povremenih mjera za konverziju kredita) široko se reproducirao. Anoniman i osamostaljen financijski potencijal iza kojeg ne stoji udruženi rad, stanovništvo ili inozemstvo uvjetovao je egzistenciju otuđenih centara financijske moći.[5]

Ako se pitanje novca u socijalističkoj robnoj proizvodnji svodi na njegovu društvenu sadržinu koja je određena samim karakteristikama robne proizvodnje i po kojem bi novac trebao odražavati socijalistički društveni odnos,[6] onda je evidentan raskorak između takvog stava i postojeće prakse. Mišljenja smo da je monetarni faktor u nas u proteklom razdoblju reproducirao ne imanentan mu socijalistički društveni odnos nego velikim dijelom kapital odnos.[7]

Širenje cirkulacije posredstvom kreditnih odnosa uz dominirajuću ulogu banaka rezultirao je u zastoju razvoja odnosa socijalističkog samoupravljanja. Udruženi rad »papirnato« promoviran u osnovnog subjekta procesa stjecanja, raspoređivanja i

---

[5] Leijonhufud, A.: *O kejnezijanskoj ekonomici ili o ekonomici* J. M. Keynesa, CKD, Zagreb, 1983, str. 150.

[6] Govoreći o problemu oblika djelovanja zakona vrijednosti u našim uvjetima V. Bakarić je još 1960. godine konstatirao: »Mi smo odavno priznali da i u našoj ekonomiji vlada zakon vrijednosti. Nikad nismo objasnili koji oblik tog zakona vlada. Priznavši rad kao osnovicu tog zakona, mi nismo još odredili kako, kojim putovima se formiraju cijene proizvoda i tako vrši pravo prisvajanja rezultata rada i prva raspodjela rezultata viška rada.« Vidjeti: Bakarić, V.: Aktuelni problemi sadašnje etape revolucije; Osnovica sadašnjeg društvenog odnosa i osnovna organizacija udruženog rada (1974), u Bakarić, V.: Socijalistički samoupravni sistem ..., knj. 2, str. 4—6, Informator, Zagreb, 1974.

[7] Vojnić, D.: Okvirni element razvoja sistema proširene društvene reprodukcije na temeljima socijalističkog samoupravljanja, u »Poslovne financije«, red. Jurković, P., Narodne novine, Zagreb, 1980, str. 62.

Digitized by Google

upravljanja dohotkom na ovaj je način razvlašten i doveden u najamni položaj.

Ideološka konstrukcija pretpostavljene stvarnosti grubo su se sukobile s aktualnom praksom.

Predložene promjene Zakona o udruženom radu ne pružaju garanciju za radikalnu distribuciju moći u korist udruženog rada. Iz navedenog proističe potreba točnog utvrđivanja nosilaca akumulacije i izvora financiranja, ali i zadiranje u srž problema — način financiranja osnovnih sredstava privrede.[8]

Na današnjem stupnju razvoja jugoslavenskog privrednog sistema zapostavljena je i tržišna i planska komponenta. Ova naizgled paradoksalna konstatacija od presudnog je značaja u utvrđivanju privredne nestabilnosti u nas[9]) i pravac promjena.

Takav nalaz rezultirao je u svojevrsnoj apologetici tržišnom mehanizmu inzistiranjem na »realnoj« cijeni roba, kapitala i radne snage. Vulgarni pristup tržišnom mehanizmu, prisutan u našoj recentnoj ekonomskoj teoriji, u gruboj je koliziji s osnovnim značajkama, mehanizmima i institucijama suvremenog svjetskog tržišta. Statička ortodoksija »ravnoteže« i »savršenog predviđanja« apstraktnog tržišta 19. stoljeća, te metafizičkih principa na kojima se ono temelji, podvrgnuta je Marksovoj i Kejnezovoj bespoštednoj kritici. Ali, intelektualna arogancija podrazumijeva i intelektualno sljepilo!

Suvremeno svjetsko tržište i mehanizam funkcioniranja robne proizvodnje egzistira u uvjetima izraženog intervencionizma i dubokih disparitета troškova, cijena i valuta. Stagflacija, usporena produktivnost, visoka razina nezaposlenosti, energetski šokovi, samo su neke od tendencija koje je moguće slijediti na globalnom planu, kako nacionalnih tržišta, tako i jedinstvenog svjetskog financijskog sistema.

Preorijentacija ekonomske politike sa reguliranja potražnje na agregatnu ponudu pokazuje da je preferiranje privrednog rasta nasuprot ekonomske ravnoteže u uvjetima suvremenog kapitalizma nemoguće riješiti bez dubokih socijalnih tenzija. S druge strane, kamatne stope, praćene ekspandirajućim budžetskim deficitima, reperkutiraju se na smanjenje investicija i transformiraju ulaganja u novčanu a ne materijalnu aktivu.

Svjetsko tržište pokazuje trade off između relativno stabilnog rasta realnog društvenog proizvoda i visoke razine nezaposlenosti. Međutim, ako se uzme u obzir relativni pad udjela nadnica u strukturi društvenog proizvoda, onda je evidentna visoka cijena koštanja privrednog rasta visoko industrijaliziranih zemalja Zapada.

---

[8] Šokman, A.: *Novac u socijalizmu*, u »Politička ekonomija socijalizma«, Informator, Zagreb, 1971, str. 204.

[9] Marx je još u prošlom stoljeću napisao: »U ovim činjenicama da se čak i akumulacija dugova može ispoljavati kao akumulacija, kapitala, pokazuje se dovršenost izopačavanja do kojeg dovodi kreditni sistem.« Kapital, III, Prosveta, Beograd, 1977, str. 406—407.

Digitized by Google

Respektiranje promijenjene morfologije suvremenog tržišta nije jača strana naših polit-ekonomista. Tako se sada vodi prava kampanja interpoliranja što više »tržišnosti« u Zakon o udruženom radu. Naglašava se potreba uvođenja realno pozitivne kamatne stope, ravnotežnog tečaja dinara i slobodnog formiranja cijena. Pri tome se zaboravlja na efekte rekapitalizacije alocirane akumulacije, ili s druge strane potrebu prilagođavanja tečaja dinara cilju koji se želi postići (uravnoteženje platne bilance, izvoz, uvoz, itd.). U situaciji uvozno zavisne privrede, s galopirajućom inflacijom i troškovno-uvoznoj zavisnosti privrede, s dubokim strukturnim poremećajima u privrednim tokovima, pričati o liberalizaciji cijena znači samo dolijevati ulje na vatru inflacije.

Temeljno pitanje koje proces promjene Ustava i Zakon o udruženom radu mora riješiti su javno definirane ekonomske i razvojne funkcije Federacije.[10] U okviru samoupravno regulirane ekonomske politike, odnosno samoupravno reguliranih uvjeta privređivanja potrebno je osloboditi privredne subjekte u smislu slobode udruživanja, organiziranja i funkcioniranja udruženog rada.

Ekonomska filozofija prisutna u našoj legislativi uvijek je bila orijentirana restriktivno. Receptura na kojoj se gradi perspektiva izlaza iz krize, također se temelji na restrikcijama.[11]

Kejnez je davno utvrdio da »teškoća ne leži u novim idejama, već u izbegavanju starih koje prožimaju, u onih koji su odgojeni kao što je slučaj s većinom nas, svaki delić naših umova.«[12] Radikalan zaokret od restrikcija k filozofiji ekonomske emancipacije jedini je put koji korespondira s realnošću suvremene stvarnosti. Mišljenja smo da jedino takav pristup omogućava postizanje željenog odnosa između naših preferencija i realnog društva rada.

---

[10] Na taj je način monetarni sistem demistificiran i ostaje ono što je oduvijek i bio »samo izraz iracionalnog oblika N-R-N, jednog kretanja koje se odigrava isključivo u prometu«. Marks, K.: Kapital, II, »Kultura«, Beograd, 1947, str. 32.

[11] Na području planskog usmjeravanja privredne aktivnosti postoji još čitav niz otvorenih pitanja: ograničenost vremenskog horizonta društvenih planova; svojevrsni dualizam između jedinstvene tržišne i planske komponente na razini makroekonomije (u kojoj su se obje komponente neposredno kombinirale i usaglašavale) i mikroekonomije u kojoj se tendencija jedinstvu sporo manifestirala; nekonzistentnost planske i robne funkcije u vremenu. Konzorcij ekonomskih instituta: Privredni sistem SFRJ, svodni prikaz istraživanja, Informator, Zagreb, 1978, str. 7.

[12] Slijedom monetarne ortodoksije po kojoj je monetarna politika neusporedivo snažniji instrument stabilizacije od fiskalne politike, monetarna politika je u Jugoslaviji preuzela razvojnu funkciju. Na taj je način dovedena u pitanje njena kvantitativna funkcija.

[13] Devizni sistem je sveden na čl. 110. Zakona o deviznom poslovanju, monetarni sistem na mjere ograničenja bankovnih plasmana, itd. Međutim, takva politika samo rezultira u deceleraciji privrednog rasta i dodatnim impulsima stagflaciji.

[14] Keynes, op. cit., str. 53.

Digitized by Google

Đorđi Caca

Zašto ne funkcioniše sistem odgovornosti

I

Osnovno pitanje u vezi sa promenama u Zakonu o udruženom radu je da li on i dalje ostaje mali, odnosno »radnički ustav«, pored Ustava SFRJ kao osnovnog i temeljnog zakona zemlje i svojevrsne povelje samoupravljanja, odnosno da li Zakon o udruženom radu treba da ostane zakon nad zakonima ili ga konačno treba svrstati u obične i neposredno primenljive zakone koji se odnose na doradu društveno-ekonomskog i političkog sistema utvrđenog Ustavom. Pitanje je aktuelno, iako se odgovor na njega ne može sada očekivati s obzirom na odluku Saveznog veća Skupštine SFRJ da se izmenama ZUR-a pristupi sada u jednoj fazi, a da se druga faza ostavi za period posle ustavnih promena čija je priprema u toku.

Međutim, nezavisno od ove situacije postavljanje ovog pitanja ima svoga osnova u potrebi da se i u sadašnjim promenama, koje bi trebalo da budu restriktivne i usmerene na stvaranje osnova i uslova u postojećem ustavnom sistemu za ostvarivanje promena u privrednom sistemu, pruži delimičan odgovor.

Ocenu ZUR-a, u okviru ovog pitanja, treba dati sa stanovišta karaktera njegovih normi i njihove primenljivosti, uslovljenosti sadržine i predmeta samoupravnih opštih akata u organizacijama

Digitized by Google

udruženog rada drugim zakonima na koje upućuje ZUR i obezbeđivanja jedinstvenosti sistema ili njihovih jedinstvenih osnova odredbama ZUR-a i samoupravnih opštih akata.

U pogledu karaktera normi ZUR-a nesporna je činjenica da je njihov znatan broj preuzet iz Ustava SFRJ doslovno ili uz određene modifikacije, koje u ne malom broju slučajeva dovode do toga da su nedovoljno jasne ili unutar sebe protivurečne; da je popriličan broj normi deklarativnog i opštepolitičkog usmeravanja; da nije mali broj odredaba koje izražavaju ekonomsku i političku filozofiju jugoslovenske socijalističke samoupravne misli i da radi toga postaju više teorijska i idejna objašnjenja nego zakonska norma. Na ovaj način ZUR menja ustavni karakter normi pretvarajući ih u zakonske odredbe, što veoma komplikuje ocenu njihove ustavnosti. Jer, njihova bi ocena od strane ustavnih sudova u suštini značila ocenu ustavnosti ustavnih normi, što je nedopustivo u našem ustavnom sistemu. Osim toga, odredbe sa ovakvom sadržinom postaju neposredno neprimenljive, pa su predmet rasprave na naučnim i stručnim skupovima, kako bi postale navodno jasnije za radnike u udruženom radu na koje se one odnose.

Što se tiče uslovljenosti samoupravnih opštih akata sa prethodno donetim zakonima na koje upućuje ZUR, osnovana je konstatacija da ZUR sadrži više upućujućih normi za donošenje zakona nego što to čini Ustav, čime je postao, kako je već rečeno, zakon nad zakonima. Ovo upućivanje na druge zakone u skladu sa kojima organizacije udruženog rada treba da donose samoupravna opšta akta, osim komplikovanosti pravnog sistema ukazuje i na činjenicu da umesto jasnijeg razgraničenja tzv. državnog od samoupravnog prava, poslednje se sve više vezuje za prvo, tako da najveći broj ovih akata postaju izvršni propisi za sprovođenje zakona. Ovim ne želim reći da su zakoni nespojivi sa socijalističkim samoupravnim uređenjem i samoupravnim društveno-ekonomskim i političkim odnosima kao izraz birokratizma i recidiv buržoaskog društva. Naprotiv, smatram da su oni svojstveni ovom uređenju i neophodni radi njegove stabilnosti i razvoja, ali u pogledu njihove brojnosti i sadržine i naročito kao sveobuhvatne osnove za samoupravne opšte akte moramo imati razumnu meru koliko zbog afirmacije samoupravnog prava, toliko i zbog njegove perspektive u kojoj ono mora imati prevagu nad tzv. državnim pravom. Bez ove mere i ovih okvira odnos između normi državnih organa i samoupravnih opštih akata ostaće trajno nedefinisan i u praksi neostvarljiv za širinu i produbljenost samoupravnog prava.

Izloženom sadržinom znatnog broja odredaba ZUR-a on nasuprot opštem zalaganju za sužavanje normativizma, naročito propisima državnih organa, postaje najozbiljniji izvor normativizma, kako za državne organe, tako i za organizacije udruženog rada. Sve to smanjuje samostalnost u delovanju samoupravnih subjekata i stvara takav sveobuhvatni pravni sistem normiranja

Digitized by Google

u kome ima veoma malo prostora za slobodu aktivnosti i stvaralaštva radnih ljudi, što je jedno od bitnih ustavnih načela za ostvarivanje vlasti i samoupravljanja radničke klase i svih radnih ljudi.

U odnosu na jedinstvo sistema, odnosno njegovih osnova znatan broj odredaba ZUR-a izražava dve krajnosti: jednu koja vodi ka šematizmu u organizaciji, delovanju i poslovanju, i drugu koja dopušta različita rešenja o pitanjima koja kao objektivno priznati društveni interes moraju biti jednoobrazno uređena u sveukupnosti udruženog rada. Iako ovo nije opšta karakteristika ZUR-a, ukazivanje na ove krajnosti treba da bude osnova za takva zakonska rešenja koja će dopuštati slobodu uređivanja odnosa u udruženom radu, ali koja neće dozvoljavati da dođu do izražaja trenutni, parcijalni interesi organizacija udruženog rada pod veštačkim plaštom osobenosti u njihovoj unutrašnjoj organizaciji i delovanju.

Pitanja koja sam pomenuo objektivno nije moguće na ovom okruglom stolu celovito obraditi. Međutim, smatram da ona, kao i druga pitanja u vezi sa koncepcijom i karakterom Zakona o udruženom radu, treba da budu predmet rasprave u drugoj fazi njegovih promena, koja mora biti oslobođena idolopoklonstva prema ZUR-u kako bi mogla biti inspirisana neophodnom realnošću i objektivnom kritikom dosadašnje primene, efekta i dejstva te primene na sveukupnost udruženog rada.

II

U nizu pitanja koja su predmet sadašnjih promena u ZUR-u zadržaću se na dva koja se odnose više na politički i manje na ekonomski aspekt u udruženom radu, iako je neosporno da se ovi aspekti nalaze u teško odvojivoj uzajamnosti i uslovljenosti. Radi se o odlučivanju u udruženom radu i o odgovornosti u njegovoj celini.

1. U pogledu odlučivanja u organizacijama udruženog rada problem je odnosa između odlučivanja ličnim izjašnjavanjem radnika putem referenduma i delegatskog odlučivanja preko radničkog saveta, a u vezi sa tim i odlučivanje o upravljanju i rukovođenju.

Dosadašnja praksa primene referenduma sa osnovom postavlja pitanje da li je ovaj način odlučivanja po svojoj sadržini i dejstvu realno isto toliko demokratski koliko je to po formi? Naime, da li radnici u organizaciji udruženog rada mogu objektivno biti toliko dobro upoznati sa predmetom referenduma, naročito kada se radi o samoupravnim opštim aktima — samoupravnim sporazumima i drugim sličnim aktima, da bi mogli da se odgovorno sa stepenom visoke svesti i saznanja izjasne sa »za« i »protiv«? Iz ovoga proizlazi pitanje da li su radnici u ovakvom obliku odlučivanja zaista odlučujući činilac odlučivanja ili su

Digitized by Google

takav činilac samo formalno? I sledeće pitanje: Da li veliki broj pitanja o kojima se odlučuje referendumom ne devalvira delegatski sistem odlučivanja preko radničkog saveta, imajući naročito u vidu ustavnu obavezu članova radničkog saveta da kao delegati rade po smernicama svoje delegatske osnove-radnika, odnosno radničkog saveta osnovne organizacije udruženog rada u radnim i složenim organizacijama udruženog rada i da njima odgovaraju za svoj rad? I poslednje pitanje: Da li je veliki broj pitanja o kojima se odlučuje referendumom doveo do neracionalnog odlučivanja koje angažuje radnike u pripremi referenduma i činu izjašnjavanja, kao i (što nije bez značaja) angažovanju znatnih finansijskih sredstava?

Sva ova pitanja ne znače zalaganje za ukidanje referenduma kao oblika i načina odlučivanja u organizacijama udruženog rada. Njihovo postavljanje ima za cilj samo da se ovaj način odlučivanja racionalizuje i svede u realne okvire, pri čemu će se obezbediti primerena srazmera između neposrednog izjašnjavanja i delegatskog odlučivanja koje osnovano smatramo načinom za demokratsko i kvalitetno samoupravno odlučivanje. Na ovoj osnovi referendum bi trebalo zadržati u organizacijama udruženog rada pod sledećim bitnim pretpostavkama:

a) Zakonom o udruženom radu treba decidno utvrditi *neotuđiva prava radnika* jednoobrazno za sve organizacije udruženog rada i na toj osnovi utvrditi ih kao predmet referenduma. Pri ovome neotuđiva prava treba svesti samo na ona prava od kojih stvarno i životno realno zavisi položaj radnika u udruženom radu, polazeći od uzajamnosti prava i obaveza po osnovu prava rada društvenim sredstvima.

b) Na referendum ne stavljati za izjašnjavanje samoupravna opšta akta u celini, jer ona često sadrže uopštene formulacije koje nemaju neposredno primenljivu vrednost, odredbe tehničkog i proceduralnog karaktera koje uopšte ili bitno ne utiču na položaj radnika i za koje oni ili nemaju interesa ili su bez stručnog znanja i poznavanja. Mislim da bi umesto celine akta na referendumu trebalo iznositi njihovu osnovnu sadržinu i najbitnije delove jasnim i dostupnim načinom izražavanja, uz prethodno objašnjavanje na zborovima radnika u fazi pripreme referenduma.

c) Izmene i dopune akata usvojenih na referendumu i delovima koji se ne odnose na osnovna i najbitnija prava radnika, a naročito na ona koja obuhvataju operativno upravljanje o rukovođenju, ne vršiti referendumom, već ih na osnovu posebnog preciznog ovlašćenja predstaviti radničkom savetu, sa obavezom da odlučuje kvalifikovanom većinom utvrđenom na referendumu i da u primerenom roku obavesti radnike o svojoj odluci. Na taj bi se način smanjio broj referenduma, a afirmisalo bi se delegatsko odlučivanje i odgovornost radničkog saveta. U ovom pogledu treba isključiti prigovore da radnički saveti rade pod pritiskom i uticajem rukovodećih radnika u organizaciji i njihovih stručnih službi, jer taj prigovor važi, ako ne i više, za refe-

Digitized by Google

rendum sa stanovišta uticaja ovih struktura na sadržinu akta o kome se odlučuje. Prihvatanje ovih prigovora kao opšte pojave u odlučivanju u organizacijama udruženog rada značilo bi negiranje samoupravljanja ili kapitulaciju pred ponašanjem nespojivim sa samoupravljanjem i položajem radnika u udruženom radu i u celini sistema socijalističkog samoupravljanja. To je idejno najteže potcenjivanje radničke klase i priznavanje njene nedoraslosti za samoupravljanje.

2. U sferi odlučivanja u udruženom radu poseban je problem odlučivanje u radnim i složenim organizacijama udruženog rada. U sadašnjem sistemu postoji, kako je negde slikovito rečeno »teror manjine«, jer jedna, čak i beznačajna, osnovna organizacija udruženog rada može blokirati i onemogućiti rešenje, usvojeno apsolutnom većinom u velikom broju osnovnih organizacija udruženog rada, od nespornog interesa za radnu ili složenu organizaciju.

Najavljena rešenja u predloženim promenama ZUR-a su solidna osnova za isključivanje prava veta u udruženom radu, koje uostalom ne postoji u političkom i posebno skupštinskom sistemu zbog instrumenata kojima se ono isključuje. Predloženo rešenje za donošenje privremenih mera, odnosno privremenog rešenja od strane radničkog saveta radne organizacije treba proširiti na trajnu odluku, jer opšti društveni zahtevi za efikasnim funkcionisanjem sistema u celini, uključujući i udruženi rad, moraju dobiti na realnosti koja treba da isključi svako odugovlačenje rešenja.

U ovom pogledu postavlja se pitanje celishodnosti uvođenja arbitraže u slučajevima nesaglasnosti između osnovnih organizacija udruženog rada u radnoj organizaciji. Smatram da je najkvalifikovaniji predstavnik i zastupnik celine interesa radne, odnosno složene organizacije njihov radnički savet, kako po osnovu njegove kvalifikacione i personalne strukture, tako i po poznavanju problema. Spoljno arbitriranje, a ono bi moralo biti takvo ako se ne prihvati radnički savet kao arbitar, ne može biti kvalitetnije od odluke radničkog saveta, a arbitraža sastavljena od radnika odnosnih organizacija nije veća garancija za odlučivanje od radničkog saveta. Odlučivanje kod sudova udruženog rada u osnovi daje garanciju za objektivnije razmatranje i odlučivanje, ali ne i sigurnost da će se utvrditi optimalno i najbolje rešenje.

3. Pitanje odgovornosti u udruženom radu je samo refleks sistema i stanja odgovornosti u društvu u celini. Stalno i dugotrajno raspravljanje o odgovornosti, kako uobičavamo da kažemo, na svim nivoima i u svim strukturama, veoma je indikativno za njeno ostvarivanje u praksi sa tri aspekta: *prvo*, da li smo dovoljno efikasno i delotvorno ostvarili sistem odgovornosti sa elementima i instrumentima koje ovaj sistem sadrži počev od Ustava, preko Zakona o udruženom radu i drugih zakona, kao i samoupravnih opštih akata? *Drugo*, da li smo sistemom odgo-

Digitized by Google

vornosti obuhvatili u životnoj realnosti sve subjekte i pojedince podložne odgovornosti i u tom pogledu afirmisali sve vidove odgovornosti primerene socijalističkom samoupravnom uređenju, ili smo se zadovoljili kaznenom odgovornošću u njenim različitim oblicima? I *treće*, da li smo kao društvo spremni da odgovornost efikasno i sveobuhvatno ostvarujemo prema svima i svakome, bez obzira na društveni položaj, funkciju, minule, sadašnje i potencijalne zasluge, bez obzira na rezultate i efekt rada i delovanja?

Odgovor na ova pitanja u udruženom radu treba tražiti i naći u dvema istinama: da se na odgovornost pozivaju i da su odgovorni samo radnici a ne svi nosioci funkcija i zadataka i obaveza u organizacijama udruženog rada i da je teško očekivati da se bude odgovoran u neodgovornom društvu, ali da je još teže do granice nemogućnosti da se bude neodgovoran u odgovornom — stvarno a ne samo proklamativnom — društvu.

U promenama ZUR-a odgovornost treba u njenoj sveukupnosti razraditi kao sistem koji je sveobuhvatan, koji će odgovornost utvrditi za sve kategorije i za sveukupno i pojedinačno delovanje u organizacijama udruženog rada, za sve što su kolektivni i individualni organi učinili, ali i za ono što nisu učinili i radi čega je došlo do društvene, moralne i materijalne štete, za svakog radnika koji nesavesno i neodgovorno vrši i izvršava svoje zadatke i poslove, za neizvršavanje samoupravljačkih funkcija, polazeći od ustavne norme da je svako odgovoran za samoupravno odlučivanje i sprovođenje odluka i da je svaki radnik lično odgovoran za savesno vršenje samoupravnih funkcija.

Smatrajući da je precizno i nedvosmisleno normativno uređivanje odgovornosti bitan preduslov za njeno postojanje i ostvarivanje, mislim da se moramo osloboditi zablude da će odgovornost postati efikasna ako bude decidno normirana. Norme su samo jedan, razume se, veoma bitan element ostvarivanja odgovornosti. Međutim, mnogo bitnija i odlučujuća je rešenost društva da je ostvaruje u njenoj celini bez oportunizma i snishodljivosti, objektivno i realno, bez povlašćivanja i privilegovanja, ali i bez odmazde i izmišljanja tamo gde je nema.

Odgovornost u udruženom radu je nerazlučni element ostvarivanja i zaštite društvene svojine kao produkcionog odnosa i kao materijalne osnove udruženog rada, a preko njega i samoupravljanja i društvenog ustrojstva zemlje. Prema tome, ona se ne može i ne sme svesti samo na krivični progon za njeno materijalno oštećenje putem krađa, pronevera i pljački, već i na racionalno korišćenje sredstava u društvenoj svojini, njihovo reprodukovanje, ekonomsko korišćenje i uvećavanje. Pri ovome treba polaziti od idejnog opredeljenja i ustavnog načela da radnici u udruženom radu sredstvima u društvenoj svojini pravo rada ostvaruju ne samo za zadovoljavanje svojih ličnih i zajedničkih potreba, već i za zadovoljavanje društvenih potreba kako bi ostvarili materijalnu osnovu svog i društvenog rada.

Digitized by Google

Usavršavanje sistema odgovornosti u udruženom radu treba da bude usmereno ka jačanju svesti o ovoj odgovornosti, a ne kao straha od odgovornosti. To znači da bi to moralo biti izraz radničke svesti o vrednosti rada i rezultatima rada. Delovanje društveno-političkih organizacija u ovom pravcu, a naročito Sindikata i Saveza komunista je nedovoljno. One se moraju zalagati za realnu, u prvom redu materijalnu motivaciju radnika u udruženom radu — od običnog do onoga na najvišem položaju, da se stvore preduslovi najpre da ne dođe do odgovornosti, a kad nastupe osnovi za nju, da se ostvaruje beskompromisno.

U ostvarivanju odgovornosti u udruženom radu treba da dođu do izraza obe njene komponente (koje su, uostalom, svojstvene svakoj odgovornosti) preventivna i represivna. Preventivna mera — jačati u cilju sprečavanja oštećenja svake vrste i načina društvene svojine, a represivna treba da dođe do izražaja kada preventivna nije ostvarena. U ovom pogledu još u ovoj fazi promena u ZUR-u treba funkcionalno i radnički samoupravno ojačati položaj samoupravne radničke kontrole i izvući je iz sadašnjeg stanja amorfnosti i nedovoljnog rada. To ne znači da ona treba da supstituiše sve mehanizme delovanja u organizacijama udruženog rada, ali znači da mora biti jedan od veoma značajnih elemenata tog mehanizma. Odlučnost, smelost i hrabrost, ali i poštovanje funkcije samoupravne radničke kontrole, bez obzira na oblike putem kojih se ona ostvaruje, mora konačno postati efikasan i delotvoran instrument ostvarivanja odgovornosti i zaštite samoupravnih prava radnika.

Rezimirajući ova opšta razmatranja o odgovornosti u udruženom radu, smatram da će ona u delu svojstvenom samoupravljanju i samoupravnim odnosima kao društvena, funkcionalna, samoupravna i moralna, ostati moralistička kategorija u vidu idejnih opredeljenja i ustavnih proklamacija ako se odnos prema odgovornosti u društvu u celini radikalno ne promeni u smislu da ono u celini postane stvarno, a ne deklarativno odgovorno društvo. To je zahtev ne sadašnjeg trenutka ekonomske i političke krize radi izlaska iz nje, već bitan uslov za ostvarivanje samoupravljanja kao društvenog i produkcionog odnosa, stabilnost ustavnog i sigurnost pravnog sistema kao funkcionalnih i političkih osnova garancija i ostvarivanja sloboda i prava čoveka i građanina i prava radnika u udruženom radu. Pri tome nema opravdanja za shvatanja da se odgovornost ne ostvaruje jer sistem nije izgrađen i efikasan. Sistem odgovornosti postoji, iako nije doveden do perfekcije. On se u njegovoj celini ne ostvaruje jer ne postoji društvena rešenost za njegovu primenu.

Digitized by Google

Mirko Arsić

Poverenje koje treba da se potvrdi u praksi

(Povodom Devete sednice CK SKJ)

Jugoslovenski komunistički pokret vraća se sebi i svojoj tradiciji da bez ustezanja i kritički govori o otvorenim temama svoje savremenosti. Nakon višegodišnjeg oklevanja, odmeravanja snaga i zastoja, uznemiravajući procesi i tokovi na Kosovu ponovo su stavljeni na dnevni red najvišeg organa SKJ (26. jun) kako bi još jednom bila definisana jedinstvena jugoslovenska platforma za otklanjanje uzroka koji *lošu sadašnjost* jednog dela stanovništva u ovoj pokrajini čine još gorom.

Neobično velika očekivanja od ovog plenuma, može se slobodno reći, nisu izneverena. Na njemu je afirmisan stav da je kosovski problem jugoslovenski problem i naglašena neophodnost njegovog jedinstvenog rešavanja. Doduše, do sada niko otvoreno nije osporavao da je Kosovo jugoslovenski problem, ali je politička praksa davala za pravo onim pojedincima i uticajnim grupama koji su se ponašali tako kao da su zbivanja na Kosovu isključivo stvar političkog vrha u ovoj pokrajini.

Novine koje su izašle 27. juna pune su alarmantnih naslova: »Istorija nam neće oprostiti oklevanje«, »Savez komunista polaže jedan od najtežih ispita« ... Naslovi su izvučeni iz referata Marka Orlandića u kojem je zaista rečeno ono što je trebalo

Digitized by Google

reći. No i bez ovih obeležja, plenum o Kosovu je veliki politički događaj. Na njemu je više i češće nego do sada isticano da su svi naši osnovni problemi — autarkija, dezintegracija, separatizam i zapanjujuća ekonomska neefikasnost — izraz razdvojenosti klasnog i nacionalnog i preferiranja nacionalnog pitanja kao maltene jedinog pitanja koje treba da rešava jugoslovenski socijalizam. Svakako, oglušivanje o principe u navedenom smeru nije moglo a da ne vodi shvatanju da je nacionalizam, tako reći, prirodni saveznik socijalizma.

Evidentno je da stvarni problemi današnjeg jugoslovenskog društva izviru iz zaobilaženja i nerešavanja klasnog pitanja. Poznati marksistički postulat po kome nema rešenja nacionalnog pitanja bez rešavanja klasnog pitanja na Kosovu je trivijalno degradiran i izigran. Kao da Albanci mogu biti slobodni ako su njihovi najbliži sugrađani drugih nacionalnosti neslobodni.

Ipak, Kosovo je malo ogledalo Jugoslavije. Marko Orlandić je primetio da je potiskivanje klasnog i glorifikovanje nacionalnog opšta karakteristika jugoslovenskog socijalizma u ovom vremenu. U borbi za vlast politička birokratija svesno zamenjuje uloge i meša krizom ionako pomešane karte. »Istupajući tobože u ime radničke klase došlo se do stanja u kome nacionalizam koji izrasta na birokratsko-etatističkoj osnovi i separatistički duh, pod plaštom borbe za samoupravljanje i ravnopravnost, sve više vode međunacionalnim podvajanjima, podozrenjima, sukobima i dezintegracijama. Tako se, otvoreno govoreći, počela topiti velika revolucionarna ideja bratstva i jedinstva, ravnopravnosti i jugoslovenskog zajedništva.«

Prava Jugoslavija je Jugoslavija bez nacionalizma i netrpeljivosti na nacionalnoj osnovi. Kada ima nacionalizma jasno je da u Jugoslaviji nije dobro. U Programu SKJ zapisano je da je polaganje računa pred sobom i svojim pokretom naš najveći doprinos socijalizmu u svetu — naš internacionalizam. Zaključci koji su na Devetoj sednici CK SKJ usvojeni upravo govore o tome da je svaki nacionalizam, a danas u prvom redu albanski, izraz neredovnog stanja u jugoslovenskom društvu.

Uz materijalni razvoj idu i druge društvene vrednosti. Zašto SAP Kosovo u toj meri kasni u odnosu na razvoj Jugoslavije? Visoki natalitet učinio je svoje, ali kada bi bilo više jedinstva u Jugoslaviji zaostajanje Kosova bi se brže i lakše rešavalo. Ekonomska i socijalna situacija u Pokrajini poslednjih godina je sve gora, što opšte stanje čini još težim i osetljivijim. U Zaključcima je apostrofirano da bi prvenstveno društveni subjekti SAP Kosova trebalo više da brinu o racionalnijem korišćenju materijalnih, prirodnih i drugih potencijala, efikasnosti privređivanja i ekonomskom razvoju zasnovanom na poštovanju tržišnih kriterija. Nužno je radikalnije menjati strukturu privrede. Bez produbljivanja samoupravne integracije i povezivanja privrede Kosova sa privredom Srbije i Jugoslavije neće biti mo-

Digitized by Google

guć izlazak iz siromaštva na Kosovu. Ipak, siromaštvo samo po sebi, kako je rekao Slobodan Milošević, nije uzrok stanja koje se pogoršava na nacionalnom, političkom i ekonomskom planu. Nepoštovanje Ustava, zakona i političkih opredeljenja zemlje dovelo je Kosovo u situaciju u kojoj se poslednjih godina nalazi: »I zaista, kako da se razvijaju, kako da stignu Jugoslaviju, a kamoli Evropu, ako jedan deo stanovništva živi u strahu šta će da ih snađe na radnom mestu i, još većem, šta će da zateknu kod kuće kada sa posla dođu, da li decu živu i zdravu, a kuću celu. Jer zakoni ove zemlje ne važe u velikom broju sredina na Kosovu za Srbe i Crnogorce.«

Jugoslavija će još imati problema, ali Kosovo je deo Jugoslavije i na njemu ona danas polaže još jedan težak ispit. U većem broju diskusija potencirano je da se mora učiniti sve, i to bez odlaganja, kako bi narod povratio poverenje u komuniste i legalne organe vlasti. I na Kosovu bi zakoni i sudovi morali podjednako da štite sve građane. O tome ne bi smelo da bude pogađanja.

Za ono što se događa na Kosovu današnjim generacijama istorija neće praštati i zato više ne sme da bude oklevanja, neodgovornosti i nejedinstva kada je reč o pitanjima koja duboko zadiru u temelje jugoslovenske socijalističke revolucije.

Na Kosovu se odvija drama koja duboko potresa svakog poštenog jugoslovenskog komunistu. U Zaključcima se insistira ne samo na ulozi komunista već i svih patriota u odmotavanju zamršenog kosovskog klupka i u sređivanju stanja koje je okvalifikovano kao veoma teško.

Obični ljudi učestvuju u kosovskoj drami. Ko će pobediti zlo ako ne oni koji su s njim neposredno suočeni. No, politička rukovodstva Kosova, Srbije i Jugoslavije imaju ne običnu nego istorijsku odgovornost za dalji tok zbivanja u ovom delu zemlje.

Na plenumu je ocenjeno da se ne ostvaruju mnogi bitni stavovi iz Političke platforme za akciju SKJ na Kosovu i iz Rezolucije Trinaestog kongresa SKJ o Kosovu. Štaviše, iseljavanje Srba i Crnogoraca se nastavlja, a međunacionalni i međuljudski odnosi se pogoršavaju. Ni posle šestogodišnje borbe protiv albanskih nacionalista i separatista Kosovo nije postalo briga cele Jugoslavije. »Sve je to, u uslovima ekonomske krize, dovelo i do ozbiljnog pogoršavanja političke atmosfere u zemlji, s nepovoljnim uticajem na njenu koheziju i jedinstvo, što može imati nesagledive posledice ukoliko se stanje bez odlaganja i korenito ne počne menjati nabolje.«

Da bi se prevazišla izrazita kolebanja i postigao daleko veći stepen odgovornosti za odlučivanje i brže menjanje situacije na Kosovu, neophodno je da se u samom Savezu komunista Jugoslavije ostvari ono što ga i čini avangardom društva — pravo idejno i političko jedinstvo. Bez stvarnog jedinstva, o koncipiranju i realizaciji jugoslovenskog programa za rešavanje problema na Kosovu ne može biti ni govora.

Digitized by Google

Politički cilj je jasan — što pre zaustaviti i obrnuti zabrinjavajuće tokove i kretanja na Kosovu. Ali, veoma je bitan i način na koji će ovaj cilj biti dosegnut. Zaključci u tom smislu ne ostavljaju mesta nedoumicama kojih uvek ima u ovakvim prilikama: »Centralni komitet ističe da su razvoj socijalističkog samoupravljanja i jačanje njegove materijalne osnove jedina perspektiva našeg društva za demokratsko rešavanje svih društvenih protivrečnosti i problema razvoja, pa i teških problema međunacionalnih odnosa i iseljavanja, bezbednosti, sloboda i prava ljudi, ustavnosti i zakonitosti, rada državnih i drugih organa, ekonomskog i socijalnog razvoja u SAP Kosovo. Sve konkretne mere i akcije koje se preduzimaju za stabilizaciju stanja na Kosovu moraju polaziti od tog osnovnog opredeljenja.«

Istovremeno, u politici koja drži do svojih principa i do svoje uverljivosti ne sme se dopuštati da istorija teče *iznad* glava ljudi. Drugim rečima, bar u Savezu komunista ne bi trebalo da bude sumnje u nacionalističku intoniranost teza i gledišta da se na Kosovu ništa ne radi na promeni stanja, te da je i ono što se u tom pravcu čini samo kap vode u moru. Kao da se mogu izmišljati (što bi bio svojevrstan politički inženjering) snage i ljudi koji bi vodili nimalo laku borbu protiv albanskog separatističkog nacionalizma. U toj ravni teška kosovska stvarnost odbija da oblači tuđe kostime i otkriva svoje pravo lice. Nakon kontrarevolucionarnog udara 1981. godine mnoge stvari postale su prozirne i jasne, a to je nesumnjivi politički rezultat borbe koju, u komplikovanim i delikatnim uslovima, vode pre svega komunisti albanske narodnosti. Nema dvoumljenja, ubeđenih boraca protiv albanskog nacionalizma biće znatno više kada cela Jugoslavija počne da poklanja pažnju Kosovu i da se tako reći dnevno brine o njegovom — u svakom pogledu — bržem i progresivnijem razvoju.

Osvrćući se na uvredljive antialbanske parole, nacionalistička podmetanja i spekulacije, Azem Vlasi je našao za shodno da kaže: »Ima volje, spremnosti i odlučnosti za suprotstavljanje svakom nacionalističkom nasrtaju, jer velika većina tih ljudi, pripadnika svih naroda i narodnosti, želi život u slozi, miru, uzajamnom razumevanju i poštovanju. Ako bi snaga onoga što je reakcionarno, nacionalističko, neprijateljsko i mračno bila veća od snage poštenih, progresivnih, patriotskih ljudi svih nacionalnosti, tamo bi već odavno bio građanski rat. A ponekad stvaramo predstavu pred Jugoslavijom, a i šire, da se ljudi gledaju kroz nišan iza ćoškova i rovova. Međutim, taj narod tamo, radnička klasa i komunisti takva razdvajanja neće dopustiti.«

Nije ni lako ni jednostavno preokrenuti izrazito nepovoljne odnose i tendencije na Kosovu, ali smelo suočavanje sa stvarnošću kakva ona zapravo jeste predstavlja garanciju da će se ponovo otvoriti socijalistička i demokratska perspektiva koja je dovedena u pitanje. Svakako, bolje ustavno uređivanje odnosa u

Digitized by Google

SR Srbiji jedna je od najbitnijih pretpostavki za izlazak iz kosovske krize. U tom pogledu Zaključci su vrlo precizni.

Vreme je u prvi plan izbacilo činjenicu da je na Kosovu već dugi niz godina vođena pogrešna politika, pa je razumljivo što je na ovoj sednici Centralnog komiteta SKJ zatraženo da oni koji su takvu politiku kreirali, vodili i nekritički podržavali snose odgovornost. Uostalom, loša ili zlonamerna politika i dovela je do grube eskalacije albanskog nacionalizma i kontrarevolucionarnih događaja 1981. godine. U Zaključcima stoji: »Treba što pre do kraja politički razjasniti kakav su konkretan odnos imali ti kadrovi prema albanskom nacionalizmu i separatizmu i njegovoj ideologiji i, takođe, kako se odnose prema današnjoj politici i akciji SKJ na jačanju bratstva i jedinstva, ravnopravnosti i zajedništva i razobličavanju albanskog, srpskog i drugih nacionalizama.«

Što se tiče primedbi upućenih na račun Fadilja Hodže, Centralni komitet SKJ zadužio je Predsedništvo da formira (razumljivo u saradnji sa predsedništvima CK SK Srbije i PK SK Kosova) radnu grupu koja će u ovom slučaju ispitati sve važne elemente. »Cilj ovog raščišćavanja je da se utvrdi istina i drug Fadilj Hodža zaštiti ako činjenice govore suprotno od optužbi, odnosno da se prema njemu preduzmu mere odgovornosti ako se one potvrde.«

Politička diferencijacija je neminovna u svakom komunističkom pokretu koji ima ambiciju da ide dalje. Bez diferencijacije on je osuđen na ponavljanje grešaka koje kritikuje. No, sama diferencijacija na Kosovu mora da bude krajnje principijelna s obzirom na to da su nacionalističkom indoktrinacijom zahvaćeni veliki delovi omladine. Jedan deo vaspitača mlade generacije još je izvan glavnog toka diferencijacije i povlačenja političkih i drugih konsekvenci.

Na plenumu o Kosovu jugoslovenski komunisti ostvarili su najveći stepen jedinstva od nespokojnih i dramatičnih dana 1981. godine. Zaključci su usvojeni jednoglasno, a očigledni problemi na Kosovu nisu minimizirani, što je ranije bilo veoma izraženo. U ovom dokumentu zahteva se hitno rešavanje otvorenih pitanja kako bi se zaustavilo iseljavanje i povratilo međunacionalno poverenje.

Zaključcima o Kosovu CK SKJ svakako potvrđuje svoju klasnu i revolucionarnu odgovornost i ulogu. U tom smislu oni su prilog reafirmaciji autoriteta Saveza komunista kao istorijski vodeće snage radničke klase i društva u celini. No svakakva mučna iskustva kroz koja prolazi današnje jugoslovensko društvo upućuju i članove SK i radne ljude na to da vrednost i snagu Zaključaka ocenjuju u zavisnosti od promena koje će oni inicirati u samoj praksi.

Digitized by Google

Dobrosav Bjeletić

Aktuelnost Gramšijeve koncepcije komunističke avangarde i društvene hegemonije radničke klase*

Gramšijeva sociološko-politikološka, filozofska, etička i antropološka misao, konstituisana između dvadesetih i četrdesetih godina ovog veka, gotovo u svemu je vizionarska, upravo na nivou najnovijih aktuelnih problema transformacije savremenog društva u socijalističke društvene tokove. Teorijskim sagledavanjem uslova, načina, sadržaja i organizovanih oblika borbe za ostvarenje socijalizma pretežno u visoko razvijenim kapitalističkim zemljama, Gramši u bitnim elementima anticipira njegove buduće složene, pa i protivurečne tokove i faze razvoja. Radnički pokret u ovim zemljama u mnogo čemu svoje koncepcije puta u socijalizam zasniva ne samo na klasicima, već i na teorijskim osnovama Gramšijeve misli koja sadrži u sebi akcionu, delatnu moć. U tom smislu se može reći da pojedini društveni tokovi u svojoj suštini streme Gramšijevoj misli — u istoj onoj meri u kojoj ona otvara puteve za njihova razrešenja i označava moguća ishodišta. Gramšijeva teorijsko-filozofska aktivnost počinje u periodu ozbiljnog posustajanja marksističke misli i društvene akcije u širem smislu. Marksizam je u to doba preživljavao nekoliko dubokih nivolucija. »Filozofija prakse — zaključio je Gramši, stvarno je pretrpela dvostruku reviziju, to jest bila je

* Povodom pedesetogodišnjice od smrti Antonija Gramšija.

Digitized by Google

asimilirana u dvostruku filozofsku kombinaciju. S jedne strane, izvesne njene elemente uključile su u sebe eksplicitno ili implicitno izvesne idealističke struje«, s druge, takozvani autodoksi u nastojanju da nađu neko šire filozofsko stanovište inklimirali su ka tradicionalnom, predmarksovskom materijalizmu, a Gramši konstatuje da se jedna struja vratila kantizmu.

Aktuelnost i uticaj Gramšijeve misli u okviru marksističke nauke i radničkog i komunističkog pokreta ima stvaralačkog odraza kako u ukupnim misaonim strujanjima u Italiji, tako i u koncepcijskom smislu evropskim širim relacijama. Budući da je njegovo delo nastalo u kontekstu relativno razvijenog industrijskog društva, ono u znatnoj meri i teorijski i koncepcijski sudeluje u konstituisanju i razvoju savremenog radničkog i komunističkog pokreta i aktivnoj borbi za socijalistički preobražaj u razvijenom zapadnoevropskom društvu. Istorijski tok i svetski proces borbe za socijalizam skoro u svemu je potvrdio Gramšijevu delotvornu koncepciju ostvarivanja novog društva slobode, radničke demokratije, humanizma na delu, svekolikog ljudskog stvaralaštva, jedinstva društveno-ekonomske emancipacije, podruštvljene politike, kulturno-civilizacijskog uzrasta najširih narodnih masa i sveopšteg bogaćenja, unutrašnjeg intelektualnog, moralnog, emotivno-estetskog i saznajnog razvoja i osmišljavanja života ljudi i ljudske zajednice.

U svoje vreme Gramši je bio gotovo jedini marksista koji se uspešno idejno-teorijski i praktično-politički angažovao u oblikovanju jedne nove i u mnogo čemu originalne revolucionarne strategije i to upravo posle neuspeha socijalističke revolucije na Zapadu. On među prvima razaznaje istorijsku neminovnost različitih puteva u socijalizam, što u svojim razmatranjima šire i obuhvatnije obrazlaže ukazujući na sve realne društveno-istorijske uslovljenosti, nacionalne specifičnosti, različite nivoe civilizacijskog i kulturno-emancipatorskog dosega. Proletersku revoluciju vazda razmatra kao bitni unutrašnji rezultat dostignutih društveno-istorijskih tokova i određuje je kao »dug istorijski proces« sa izvesnom nepredvidljivošću i mogućnostima postizanja neograničene slobode stvaralaštva i ljudske akcije. »U revoluciji kao rušilačkom činu nije ostvarena revolucija kao proces obnove u komunističkom smislu.« Uočavajući da zbog klasnih i političkih odnosa i najezde fašizma u Italiji neće biti moguće konstituisanje diktature proletarijata, dalekovido je predviđao da revolucija na Zapadu neće biti neki »čudotvorni čin«, već da je to jedan epohalni tok i dijalektički proces istorijskog razvoja kojim se ostvaruje autonomija proizvođača na društveno-ekonomskom i političkom polju.

Gramši je pitanju klasne borbe i revolucije na Zapadu prišao uvažavajući sve specifičnosti društvenih struktura, koristeći se pri tom iskustvom Oktobra. Praveći razliku između društva na Zapadu i društva na Istoku, ističe da je društvo na Zapadu jedna izgrađena struktura koja kao tvrđava štiti državu, među-

Digitized by Google

tim, na Istoku društvena struktura nije bila razvijena i zato je po Gramšiju bilo lakše razbijati »nezaštićeno« političko društvo. U tom smislu isticao je da je na Istoku država bila tek u zametku, a struktura društva nerazvijena, dok su na Zapadu i pri najmanjoj krizi države na površinu odmah izbijale čvrsto razvijene strukture građanskog društva.

Na Zapadu je industrijski razvoj stvorio čvršću socijalnu koheziju, te postoji potpuna prevlast vladajuće grupe čija je hegemonija učvršćena. Otuda Gramši ističe da radnička klasa i njena partija treba da pređu »s manevarskog rata na pozicioni«, da se penetriraju u građansko društvo i da tako zadobijaju kulturno, moralno i političko vođstvo i da se time zameni buržoaska ideologija socijalističkom.

Na osnovu obimnih istorijskih proučavanja teorije i prakse, filozofije istorije, kulture i revolucije Gramši u radu »Socijalizam i kultura« zaključuje da su: »intenzivni kritički rad, kulturno prožimanje i idejni prodor — prethodili svakoj revoluciji«.

Gramšijeva misao traga za odgovorima na krupna pitanja epohe, izražavajući pri tom i smer duhovnih kretanja, upravo, zahvaljujući svojevrsnom i smelom preispitivanju sopstvenih pretpostavki zasnovanih na istorijskom materijalizmu, kao i neposrednoj vezanosti za datu stvarnost sa otvorenim mogućnostima anticipiranja onoga što treba da se dogodi u budućem toku razvoja. Ona u ovom pogledu nije pretvorena u dovršen i zatvoren sistem već, naprotiv, inspirativno otvara nova misaona i akciona područja.

Suštinski doprinos sagledavanju društvenog razvoja predstavlja njegova obuhvatna, originalna i teorijski produbljena misao o odnosu radničke demokratije, ljudskih sloboda i socijalizma kao procesa humanističke emancipacije i samoemancipacije radničke klase. U tom pogledu danas su sa različitim stepenom manjkavosti prisutni postojeći oblici socijalističkih društava, pa i strategije borbe za socijalizam. Novo je u tome što se Gramši angažuje za socijalizam koji se ne iscrpljuje samo u smeni klasa na vlasti i uspostavljanju etatizirane diktature proletarijata, već koncipira socijalizam »po proizvodnoj konfiguraciji«, sa ljudskim likom čiji su nosioci oslobođene stvaralačke snage radničke klase i socijalnog bloka revolucije kojeg ona stvara. Gramšijeva samoupravna koncepcija društvenog razvoja višestruko je aktuelna, pogotovu ako se ima u vidu da je samoupravljanje kao opšta dimenzija Marksove humanističke i revolucionarne misli u poslednjih nekoliko decenija u velikom delu socijalističkog pokreta zanemarivana i potiskivana od strane nosilaca etatističko-birokratske koncepcije.

Gramši razvija tezu da potčinjena klasa koja se angažuje da osvoji političku vlast mora da vodi borbu za hegemoniju na svim poljima, na različitim nivoima i u različitim trenucima. Ona mora da na tim poljima postigne značajne uspehe pre nego što uzme političku vlast. »Prvenstvo neke određene društvene grupe

Digitized by Google

javlja se na dva načina: kao vladavina i kao, intelektualno i moralno vođstvo... Jedna društvena grupa može i šta više mora rukovoditi još prije nego što osvoji vlast (a to je jedan od glavnih uslova za samo osvajanje vlasti); posle kada obavlja vlast i kada je drži čvrsto u rukama kada postaje vladajuća, mora i dalje biti vodeća.«[1]

Sa stanovišta savremenih problema socijalizma vrlo je bitno Gramšijevo traženje razloga za revolucionarnu negaciju buržoasko-građanskog društva i njegovo ukazivanje na prethodnu važnost ljudske pozicije koju upravo ugrožava savremena građanska civilizacija. On naglašava ulogu ličnosti koja organizujući se u političke i društvene strukture umnožava svoje akcione i stvaralačke moći čuvajući svoj integritet. U isto vreme akceptirao je dalje tokove ostvarivanja socijalizma u periodu posle preuzimanja vlasti, razrađujući nove principe, organizacione oblike, vidove razvoja i samooslobođenja radničke klase.

Gramši je smelo i teorijski pouzdano predviđao brojne i složene promene socijalističkog društva, nudeći pri tom i odgovarajuća rešenja kako u sferi društveno-ekonomskih, tako i klasno-socijalnih a naročito idejno-kulturnih tokova. U privredi on ukazuje na potrebu nove organizacije ljudskog rada koja bi vodila njegovom oslobođenju kroz samoupravne oblike delovanja, kao i neophodnoj društvenoj integraciji i stvarnoj i humanističkoj emancipaciji suštine rada. Tu on naglašava nužnost prevazilaženja klasno-socijalne pocepanosti rada insistirajući u punoj meri na jedinstvu društva i jedinke, celine i dela, ekonomskog i humanističkog, ljudskog i kulturnog.

Gramši je ostavio celovite interpretacije složenih društvenih pojava, naročito u oblasti društvene nadgradnje, nastojeći da ukaže na otvorene mogućnosti dezalijenacije i humanizacije društvenih odnosa. U ovom smislu, naglašavajući neposredne oblike revolucionarne radničke klase, upućivao je vizionarski na konkretne oblike samoupravne i društveno-političke organizacije u kojoj prestaje rukovođenje u ime klase i na političku scenu stupa klasa u totalitetu. Time se praktično ostvaruje proces političkog otuđenja klase, odnosno dolazi do podruštvljavanja politike i prevladavanja njenih klasičnih sadržaja i vidova birokratske alijenacije.

Produbljeno i samosvojno razrađujući duh i suštinu Marksovog novog pogleda na svet[2] Gramši je uobličio svojevrsnu filozofiju prakse, filozofiju revolucionarnog delovanja, politike, kulture ukratko filozofiju samooslobođenja čoveka, radničke klase

[1] A. Gramsci, II Risorgimento, L'Ordine nuovo, Einaudi, Torino, 1955, p. 70.

[2] Marksovu misao iz »Teza o fajerbahu« — da su filozofi samo različito tumačili svet, a da ga treba promeniti, Gramši dalje razrađuje ističući »da filozofija mora postati politička da bi se obistinila, da bi dalje ostala filozofija« (A. Gramši: Istorijski materijalizam i filozofija B. Kročea, Naprijed, Zagreb, 1958, str. 90).

Digitized by Google

i društva u celini. Može se prihvatiti stanovište po kome je Gramši stvorio solidnu teorijsku osnovu za rešenje dugo prisutne dileme u radničkom pokretu između delatnog aktivizma i društveno-istorijskih uslova i zakonitosti. On je na izvestan način rešio ili ukazao na moguća teorijska rešenja odnosa društvene strukture i nadgradnje, nužnosti i slobode, mogućnosti, stvarnosti i ljudske akcije, odnos teorije i prakse, naučnog predviđanja i akcije, odnos filozofije, politike i ekonomije, odnos hegemonije i filozofije, prelaz od nauke i filozofije na revolucionarno delovanje, kao i niz složenih i u mnogo čemu protivrečnih relacija i odnosa. U Gramšijevim ukupnim teorijskim razmatranjima središnje mesto ima problem ostvarivanja društvene hegemonije radničke klase. Imajući u vidu Lenjinov doprinos unapređenju političke doktrine i prakse, Gramši je pojam hegemonije teorijski razradio, konkretizovao i podigao na viši stupanj filozofske i društvene realnosti. .

Odnos partije i drugih institucija u društvu

Izlažući svoje shvatanje o partiji, Gramši se morao suočiti s odnosom partije prema ostalim institucijama radničke klase, posebno prema radničkim savetima. Bilo je veoma važno odrediti kakav odnos treba da ima partija radničke klase prema njima, što ukazuje i na složenu prirodu i sadržaj odnosa između avangarde i radničke klase.

Gramši, naročito, naglašava bitnu razliku između fabričkih saveta kao instituta javnog karaktera i partije i sindikata kao instituta privatnog karaktera. Saveti su univerzalne institucije u kojima se radnik ispoljava kao proizvođač, pripadnik revolucionarne klase. U savetima i drugim samoupravnim organima radničke klase iskazuje i brani sopstvenu autonomiju. Partija naročito u prvom periodu »L'Ordine nuovo« nije predstavljana u Gramšijevoj koncepciji kao neposredni i puni izraz proletarijata, već se svodi samo na jedno od značajnih političkih sredstava. U određivanju odnosa između klase i partije, partije i drugih institucija klase, Gramši polazi od stvarnog procesa proleterske revolucije i mogućnosti njegovog ostvarenja.

Gramši ističe da se partija, kao i sindikat, ne mogu postaviti »kao tutori«, ili kao nadgradnja tih institucija, već kao unutrašnje pokretačke snage koje bi organizovale opšte spoljne (političke) uslove i čitav blok socijalnih, klasnih snaga u kojima bi proces revolucije imao najveću brzinu i u kojima bi oslobođene proizvodne snage našle najveću ekspanziju.

Mada Gramši govori da je partija u embriju državne strukture, te naglašava neophodno njezino prožimanje sa pogledom na svet i državom, ona se ne može poistovetiti ni sa državom (političko društvo) ni sa privatnom sferom (»Građansko društvo«).

Digitized by Google

Aktuelnost odnosa klase i partije

Odnos radničke klase i njene avangarde spada u središnja pitanja marksističke političke teorije, političke sociologije i od suštinskog je značaja za organizovanje revolucionarne akcije radničke klase. To je u mnogo čemu složen, delikatan, pa donekle i unutrašnje protivurečan odnos, naročito kada je u pitanju delovanje socijalnih snaga i neposrednih subjektivnih snaga i aktera u procesu izgradnje socijalizma u savremenom svetu. Dobro je uočeno da između klasnog sastava društvene zajednice i vidova delovanja partijske organizacije, tj. između klase i partije postoji dijalektički odnos uzajamnog prožimanja i preplitanja, složen odnos dela i celine unutar pokreta, odnos međusobnih podsticaja, svesnoteorijskog i akciono praktičnog prožimanja u skladu sa jedinstvom interesa i ciljeva. Taj složeni odnos između klase i partije je zavisno od društveno-istorijskih uslova i okolnosti specifičan, samo delimično direktan, i uvek povezan sa nivoom i stepenom razvijenosti određenih klasnih struktura, te odnosa i rasporeda društvenih snaga, kao i konkretne društvene pozicije određene klase, njenih etapnih i istorijskih interesa i ciljeva klasne borbe. Odnos klase i partije, pokazali su dosadašnji revolucionarni tokovi u drugoj polovini dvadesetog veka, u mnogo čemu zavise od dubine društveno-ekonomskih protivurečnosti i zaoštrenosti klasne borbe, od ritma istorijskih događaja, od sistema razvijenosti klasne svesti i socijalnog naboja i od blizine raspleta klasnih sukoba putem socijalne revolucije. Dinamika delatnih procesa u samoj klasi, porast idejno-teorijske svesti, prisustvo akcione samosvesti, stepen unutrašnje homogenije klase na bazi samoupravnosti, uspostavljaju nove razvoje relacije i vidove odnosa sa avangardom koja razvija, angažuje i usmerava njene stvaralačke potencijale.

Bitan problem je u tome kako u biću partije izraziti dijalektiku borbe radničke klase, prevladati suprotnost trenutnih i istorijskih interesa i postavljenih ciljeva kao glavnih protivurečnih tendencija u biću proletarijata. Uz to izuzetno je važno pitanje, kako sačuvati revolucionarni identitet klase i njene političke organizacije, njen kreativni i borbeni aktivizam i jednovremeno izbeći srastanje partijske organizacije i vlasti i ne prepustiti vlast birokratizovanim delovima društva. To je suštinsko pitanje borbe za socijalističku demokratiju i demokratiju svakodnevnog života. Ovde treba naglasiti da je Gramši avangardu smatrao sastavnim i neodvojivim delom klase, pa se u tom smislu filozofsko-teorijski i programski zalagao za što dublje i neposrednije povezivanje, životno i akciono-delatno prožimanje avangarde klasnom suštinom i sadržajem koji stvaralački osmišljava i organizovano usmerava. Ova misao je danas umnogočemu aktuelnija nego li što je to bila u društveno-istorijskim okolnostima kada je formulisana. Jer, gotovo da nema partije u komunističkom pokretu koja je u svim uslovima ostala u svemu dosledna

Digitized by Google

etapnim i istorijskim ciljevima borbe radničke klase. Naime, često su se događale oscilacije u pogledu oslanjanja partija između vlastite klase i mehanizma državne vlasti. To je pogotovu dolazilo do izražaja u fazama tzv. prelaznog postrevolucionarnog perioda, kao i u kriznim situacijama koje su dovodile do zastoja u revolucionarnim procesima.

Funkcija partije u ostvarivanju hegemonije radničke klase

Iz Gramšijevih izučavanja, više implicite, a u jednom delu i sasvim određeno, proizilazi stav da proleterski pokret nema u svim vidovima prikladne oblike organizacije kojima bi ostvario svoje ciljeve, to jest uspostavljanje hegemonije radničke klase. Gramši je analizirajući nastojanje i delovanje radničkog pokreta i njegovih institucija u uslovima i zakonitostima kapitalističkog društva ukazao na njihovu nesamostalnost i zavisnost od tih uslova i zakonitosti »istorijske zakone je diktirala klasa vlasnika organizovana u društvu«. *U fazi nastajanja proleterski pokret je bio jedna funkcija slobodne kapitalističke konkurencije.* Pošto proleterske institucije prvobitno nisu bile autentični izraz unutrašnjih zakonitosti, potreba i istorijskog iskustva borbe eksploatisane radničke klase, one su bile ispunjene unutrašnjim protivurečnostima, sukobima i svakovrsnim skretanjima. »Otuda su — kaže Gramši — potekli unutrašnji sukobi, skretanja, kolebanja, kompromisi koji karakterišu čitavo ono razdoblje života radničkog pokreta koje je prethodilo današnjici, a koje je dostiglo vrhunac u slomu Druge internacionale.«[3]

Gramši je problemima partije prilazio sa stanovišta strategije socijalističke revolucije, imajući u vidu sve promene i specifičnosti revolucionarnog pokreta u Zapadnoj Evropi. Koncepcija političke partije kod Gramšija je sastavni deo šire idejne hegemonije radničke klase. A organska povezanost partije za »osnovnu ekonomsku grupu«[4] bitan je metodološki kriterijum njegove koncepcije partije.

Gramšijeva koncepcija partije ima jasnu razvojnu liniju povezanu sa sazrevanjem i političkom akcijom Komunističke partije Italije i šireg međunarodnog radničkog pokreta. On je već u prvom broju »Ordine Nuovo« koji je izašao 1. I u Torinu, u uvodnom članku, ovako odredio političku partiju: »Jedno udruženje može da se nazove političkom partijom samo ukoliko poseduje vlastitu konstitucionalnu doktrinu, samo ukoliko je uspela da konkretizuje i da širi sopstveno gledanje na ideju o državi, samo ukoliko je uspela da konkretizuje i da širi među klasama svoj program vlade, samo ako je sposobna da to organizuje praktično u određenim uslovima sa stvarnim ljudima, a ne sa apstraktnim duhovima čovečanstva.«

[3] A. Gramši: *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 157—158.
[4] Gramšijev izraz za klasu.

Digitized by Google

Gramši govori o političkoj partiji kao protagonisti »novog vladaoca«, jer polazi od ocene da je ona u modernim nacijama i savremenom društvu i stvorena s ciljem da zasnuje i izgradi »nov tip države«.

Nakon poraza radničkog pokreta pojam hegemonije proletarijata Gramši proširuje na moralno-ideologijsko, kulturno vođstvo proletarijata. U vezi s tim posvećuje veći interes partiji proletarijata.

Međutim, već i ranije kad govori o posleratnom (posle I svetskog rata) obuzdavanju društvenih snaga i davanju političkog oblika tim snagama Gramši partiji dodeljuje poseban zadatak. »Partija mora i dalje da bude organ komunističkog odgoja, ognjište vjere, čuvar doktrine, vrhovna vlast koja usklađuje i vodi cilju organizirane i disciplinirane snage radničke i seljačke klase.«[5] Proletarijat i njegovi saveznici nisu *homogenizirani, a u toku istorijskog procesa* koji vodi i u kome postaje značajan akter proletarijat se mora homogenizirati i formirati kao definitivna prevratnička snaga u okviru tog procesa. Gramši je anticipirao ulogu proleterske partije koja je nosilac svesti i saznanja ne samo o postojećem stanju nego i o prošlosti, a naročito tendencija istorijskog kretanja prema budućnosti. Gramši zadatak partije određuje ovako: »Njen osnovni zadatak može biti označen u ove tri tačke: 1) Organizirati i ujediniti industrijski i agrarni proletarijat za revoluciju; 2) Organizirati i mobilizirati oko proletarijata sve neophodne snage za revolucionarnu pobjedu i za osnivanje radničke države; 3) Postaviti proletarijatu i njegovim saveznicima problem ustanka protiv građanske države i borbe za diktaturu proletarijata i voditi ih politički i materijalno ka rješenju kroz jednu seriju parcijalnih borbi.

Osporavajući sindikatu mogućnost razvoja bitnih elemenata razvitka slobode i govoreći o disciplinovanju osećaja i strasti koje su raširene u masi, Gramši traži da se »karakteristične crte proleterske revolucije jedino mogu tražiti u partiji radničke klase, u komunističkoj partiji, koja postoji i razvija se ukoliko je disciplinovana organizacija rešena da se zasnuje država... i postavi osnova za narodnu slobodu.«[6]

Prema tome, njen zadatak u prvoj fazi bio je organizovanje proleterskih snaga za ostvarenje revolucije i osnivanje radničke države.

U kasnijoj fazi Gramši razrađuje njenu vaspitnu ulogu ukazujući na to da je ona racionalno i istorijski osnovana, s tim da preuzme na sebe ulogu novog »vladaoca«. Gramši pridaje veliko značenje modernim političkim strankama u ovom povezivanju i stvaranju i širenju pogleda na svet, »utoliko što bitno stvaraju etiku i politiku u skladu s tim pogledima, to jest utoliko što funkcionišu gotovo kao istorijski, eksperimentatori tih

[5] A. Gramši: *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1969, str. 154.
[6] A. Gramši: *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 187.

Digitized by Google

shvatanja. Stranke individualno biraju delujuću masu, i do tog izbora dolaze bilo na praktičnom polju bilo zajedno i na teoretskom, i pri tom je odnos između prakse i teorije utoliko prisniji ukoliko je pogled na svijet vitalnije i radikalnije novatorski i antagonistički postavljen naspram starih načina mišljenja. *Stoga se može reći da su stranke stvaraoci novih integralnih i totalitarnih intelektualnosti, to jest da su mesto na kome se kali i sjedinjuje teorija i praksa.«*[7]

Dosledno tome i proleterska partija postaje Gramšiju »kolektivni intelektualac«, stvarajući intelektualce radničke klase koji će postati rukovodioci i organizatori »svih aktivnosti i funkcija koje dolaze u organski razvoj jednog integralnog društva«. Njena važna funkcija je »rukovodeća i organizatorska, to jest vaspitna, to jest intelektualna.«[8] Njena moralno-ideološka funkcija proteže se na stvaranje i razvoj jednog integralnog društva. *Na taj način ona se pojavljuje kao tvorac nove intelektualnosti i hegemonije proletarijata,* prelazi iz sfere politike prinude u sferu moralno-vaspitne delatnosti, koja dobija karakter kulturne obnove i predstavlja integriranje elitne i narodne kulture.

»Proleterski pokret u svojoj sadašnjoj fazi teži da ostvari revoluciju u organizovanju materijalnih stvari i fizičkih snaga; njegove karakteristične crte ne mogu biti osećanja i strasti koji su rašireni u masi i koji podržavaju volju masa. Karakteristične crte proleterske revolucije mogu se tražiti jedino u partiji radničke klase, u Komunističkoj partiji, koja postoji i razvija se ukoliko je disciplinovana organizacija rešenosti da se zasnuje država, rešenosti da se proleterski sistematizuje ustrojstvo postojećih fizičkih snaga i postavi osnova za narodnu slobodu.«[9]

Gramši ukazuje i na specifičnu prirodu Komunističke partije, za koju kaže da predstavlja »posebni oblik proleterske revolucije«. On je postavio i pitanje, kada jedna partija postaje istorijski nužna i istakao da je to u momentu kada su uslovi njenog »trijumfa«, »njenog neizbežnog postojanja državom bar na putu formiranja i dopuštaju da se normalno predvidi njihov docniji razvitak«.

»Da bi jedna partija postojala — kaže Gramši — potrebno je da se steknu tri osnovna elementa (tj. tri grupe elemenata):

1. Jedan široki elemenat — obični prosečni ljudi, čije učešće potiče iz discipline i vrednosti, a ne iz stvaralačkog i visoko organizatorskog duha. Bez njih partija ne bi postojala, to je tačno, ali je tačno i to da partija ne bi postojala ni »samo« sa tim ljudima.

2. Najvažniji kohezioni elemenat, onaj koji centralizuje na nacionalnom planu, koji čini efikasnim i moćnim ukupnost snaga koje same za sebe ne bi predstavljale ništa ili nešto malo

[7] A. Gramši: *Izabrana dela,* Kultura, Beograd, 1959, str. 30.
[8] A. Gramši: Izabrana dela, Kultura, Beograd, 1959, str. 319.
[9] A. Gramši: *Izabrana dela,* Kultura, Beograd, 1959, str. 187.

Digitized by Google

više od toga. Taj elemenat ima veliku kohezionu, centralizatorsku i disciplinatorsku i inventivnu snagu. A tačno je i to da samo taj elemenat ne bi obrazovao partiju, pa ipak bi partiju pre formirao taj nego onaj prvi razmatran elemenat.

3. Jedan srednji elemenat, koji povezuje prvi elemenat sa drugim, koji ih dovodi u dodir ne samo »fizički« nego i moralno i intelektualno. U stvari, za svaku partiju postoje »određene razmere« između ta tri elementa i maksimum efikasnosti postiže se onda kada se ostvare te »određene razmere.«[10] Po Gramšiju partije i nastaju i konstituišu se u organizaciju da bi rukovodile situacijom i inicirale akciju klase u momentima koji su istorijski bitni, i koji znače korenite prevrate i promenu stanja i odnosa u klasnoj konstelaciji društva.

Karakteristično je da on posebno naglašava misao da je svaka partija samo nomenklatura klase i da partija koja sebi postavlja kao cilj uništenje podele na klase izvršenjem tog zadatka dospeva do svoje istorijske dovršenosti, tj. do sopstvenog prevazilaženja.

Po Gramšiju, partija je razvijeniji deo klase, ona predstavlja idejno, političko i duhovno vođstvo »istorijskog bloka« socijalnih snaga koje snose teret kapitalističke eksploatacije i vode borbu za podelu socijalizma.

Danas je izuzetno aktuelno Gramšijevo stanovište o razvoju demokratskih, komunističkih odnosa unutar avangarde, slobode misli, dijaloga, idejne borbe i duhovnog zajedništva kao bitnog preduslova da se partija kompetentno i uspešno bori za demokratizaciju ukupnih društvenih odnosa.

Odnos klase i partije

Gramši nastoji da Lenjinovu koncepciju komunističke partije teorijski razvije imajući u vidu uslove razvijenog zapadnoevropskog društva, polazeći pri tome od Marksovog stava da komunistička partija nije sama sebi cilj. »Komunistička partija je — piše Gramši — oruđe i istorijski oblik procesa unutrašnjeg oslobođenja, po kome radnik od izvršioca postaje pokretač, od mase postaje vođa, od ruke postaje mozak i volja.«[11] Naglašavajući svu dijalektičku složenost međusobnih odnosa klase i partije Gramši je isticao da nema i ne može biti »dovršene« organizacije radničke partije, ona jedino postaje dovršena onda kada iščezne sve istorijske potrebe za njenim postojanjem. Gramši naglašava potrebu idejnog vođstva proleterske partije u društvu, koju ponekad i naziva »kolektivnim intelektualcem«, podrazumevajući pri tom potrebu discipline. Zalagao se za onu vrstu centralizma u partiji koja pretpostavlja »stalno prilagođavanje or-

[10] A. Gramši: *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 207 i 208.
[11] A. Gramši: *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 188.

Digitized by Google

ganizacije stvarnom kretanju, stalno uklapanje elemenata koji izviru iz dubine u čvrste okvire rukovodećeg aparata koji objedinjuje kontinuitet i redovno nagomilavanje iskustva.«[12]

Izuzetno je teorijski i praktično politički značajno Gramšijevo razmatranje odnosa klase i partije u uslovima birokratizacije partije; tada se partija — ističe Gramši — odvaja od klase, gubi vezu sa njom, narušava se jedinstvo partije i klase, nastaje deoba na elitu odabranih i na masu koja sluša i služi za slepo sprovođenje u uskim grupama utvrđene politike.[13] Isto tako Gramši je ukazao i na to da apstraktna avangardnost partije i voluntarizam njenog rukovodstva kriju u sebi opasnost da se ona distancira od stvarnog klasnog interesa radničke klase.

Kada je reč o odnosu klase i partije u Gramšijevoj koncepciji, neophodno je istaći i njegov teorijski stav o potrebi širenja socijalne baze partije i na druge slojeve pored radničke klase, koji sa njom čine tzv. socijalni »istorijski blok revolucije«. Ta široka socijalna osnova partije, po Gramšiju, može stvarati proletersku državu ako se prethodno organizuje u nove proleterske institucije.[14] Po Gramšiju partija[15] je samo deo bloka demokratskih i socijalističkih snaga u kome treba da afirmiše hegemoniju radničke klase. Konstitutivni deo, kičma istorijskog bloka u savremenoj epohi — naglašava Gramši — može biti samo radnička klasa.

Ako se celovitije razmotri Gramšijevo delo mogu se uočiti, razume se uslovno, dve glavne razvojne faze Gramšijeve koncepcije. U prvoj fazi, iz perioda »Ordine nuovo«, on stavlja akcenat na neposrednu ulogu i akciju proletarijata, na radničke savete i druge organe, a u drugi plan stavlja ulogu partije i sindikata. Na ovakav stav je, između ostalog, upućivala ideološka platforma i nivo socijalističkog pokreta na selu sa socijalističkom partijom.

Organska povezanost partije za »osnovnu ekonomsku grupu« (Gramšijev izraz za klasu) bitan je metodološki kriterijum njegove zamisli.

---

[12] Isto, str. 248.

[13] »Birokratija je najopasnija konzervativna snaga, koja se drži utabanih staza; ako ona uspe da obrazuje zasebno solidarno telo, koje se oseća nezavisnim od mase, partija postaje anahronična, a u trenucima akutne krize gubi svoju društvenu sadržinu i ostaje kao kula u vazduhu«. (A. Gramši, n.d., str. 237).

[14] »Stoga je potrebno već sada obrazovati mrežu proleterskih institucija, ukorenjenih u svesti velikih masa, sigurnih u disciplinu i stalnu odanost velikih masa, u kojima bi klasa radnika i seljaka u celini dobila oblik bogat dinamizmom i mogućnošću razvitka«. (A. Gramši, n.d., str. 161—2).

[15] Za Đ. Lukača je kao i za Gramšija, partija, prvenstveno, posrednik između čoveka i istorije. Za njega, kao i za Marksa, proletarijat, napredna teorija sa kojom ga povezuje revolucionarna organizacija, subjekt je istorije. Lukač je uočio nedovoljnu teorijsku zasnovanost ovih pitanja i uložio je bitan i plodotvoran napor da pitanje teorije proleterske partije direktno poveže sa problemima revolucionarne prakse, dijalektike i otuđenja. On je dalje razvio Lenjinovo stanovište da bez revolucionarne teorije nema ni revolucionarne prakse.

Digitized by Google

Marksova misao da komunisti »teorijski prednjače« klasi i da je njihov autoritet intelektualan, sadržan je u Gramšijevom shvatanju partije kao »kolektivnog mislioca«. To je ono Gramšijevo shvatanje da proleterska organizacija nije samo organizaciona zajednica, već zajednica misli. Izgrađivanje partije kao kolektiva misli Gramši shvata (upravo kao i Marks) kao dijalektičku povezanost teorije i prakse, odnosno — teorija nije apstrakcija odvojena od stvarnosti, već istraživanje prakse s ciljem da se ona bolje shvati i menja. Ovo u mnogočemu novo i izvorno Gramšijevo shvatanje partije kao »kolektivnog mislioca« predstavlja celovito — teorijsku koncepciju.

Ta Gramšijeva koncepcija partije se nastavlja na Lenjinovu koncepciju, kao prevazilaženje spontanosti, kao sticanje svesti, kao tvorca teorije.

Ideološka funkcija partije ima za Gramšija najveću vrednost i time on obogaćuje Lenjinovo shvatanje, analizirajući proces uticaja ideologije i povezanost između ideologije i klase kao važne pretpostavke za sticanje hegemonije u društvu. Time partija dobija izuzetnu važnost kao organizovana snaga između klase i ideologije.

Međutim, Gramši je otišao korak napred u odnosu na lenjinsku koncepciju partije. Gramšijeva proleterska partija kao avangarda više je vaspitno-pokretačka snaga, a manje dirigujuća i u toj njenoj funkciji sadržana je novina u odnosu na prethodna shvatanja.

On je svojim gledištima pokušao da prevaziđe istorijsku ograničenost lenjinske koncepcije partije ne umanjujući njen predvodnički karakter koji dobija nov smisao. Sada se naglašava sposobnost partije da vlada ideologijom, ali i kao rezultat odnosa proletarijata i kulture. To je naglašavanje da radnička klasa, i njena partija, ne stiče samo političko vođstvo već i intelektualno, moralno i kulturno, koje se temelji na razvitku svesti i aktivnom pristanku masa.

Zalaganje za unutrašnju demokratiju, za slobodu iznošenja mišljenja i polemike u proleterskoj partiji, koje karakterišu Gramšijevu koncepciju, rezultat je uviđanja da bez demokratije u partiji nema demokratije u društvu. »U formiranju komunističke partije nailazi se na klicu slobode, koja će se razviti i dostići svoju punu ekspanziju kad država radnika bude organizovala nužne materijalne uslove.«[16]

On ističe, u većoj meri nego Lenjin, dimenziju idejnog vođstva proleterske partije u društvu. Ta partija treba da se u društvu izbori za idejnu i kulturnu hegemoniju radničke klase. Sam izraz »hegemonija« Gramši kritički preuzima od Benedeta Kročea i njome označava da proleterska partija postaje idejno, intelektualno i moralno vodeća snaga na taj način što kao takva biva dobrovoljno prihvaćena (bez elemenata prisile) u jednom

[16] A. Gramši: Citirano delo, str. 188.

Digitized by Google

društvu. Do toga dolazi zbog superiornosti njenih ideja i predloga, njene vizije društvenog razvoja u celini. On pod hegemonijom partije i klase podrazumeva asimilaciju svih kulturno-istorijskih vrednosti, etičkih i političkih, koje se integrišu putem ideologije u biće radničke klase i na taj način postaju nova akciona snaga u procesu samooslobođenja proletarijata. »Ako filozofija prakse tvrdi da je potreban kontakt između »intelektualaca« i običnih ljudi, ona to ne čini zato da bi ograničila naučnu delatnost i sačuvala jedinstvo na niskom nivou masa, nego upravo stoga da bi izgradila intelektualno-moralni blok, koji bi politički omogućio intelektualni napredak masa, a ne samo napredak retkih intelektualaca.«[17]

Hegemonija za Gramšija je neodvojiva od procesa dezintegracije monopola vlasti i moći, i predstavlja ustanovljavanje novog vida demokratije i preobraženih društvenih odnosa. Drugim rečima, hegemonija po Gramšiju uključuje u sebe i neka nova humanistička značenja, jer sama po sebi predstavlja svojevrstan proces dezalijenacije čoveka i društvenih odnosa. Govoreći o hegemoniji radničke klase Gramši, u isto vreme, insistira i na postepenom uspostavljanju »hegemonije« i ostalih socijalnih slojeva, koje sa radničkom klasom povezuju jedinstveni ciljevi borbe protiv klasnog neprijatelja, i vlastite birokratije i mogućih posrednika koji se pri tom javljaju i ugrožavaju integritet socijalnog bloka progresivnih snaga i ljudske ličnosti. Za Gramšija hegemonija jeste i drugo lice stvaralačke akcije; ona ne može da bude instruirana i spolja nametana, već nužno mora da proistekne iz ontoloških vrednosti proletarijata, humanizujući međuljudske odnose i angažujući nove snage u društvenoj akciji. Drugim rečima — hegemonija bi morala da proistekne iz bića radničke klase i da asimilira osnovne progresivne tekovine i da na temelju revolucionarne tradicije, u sintezi sa novim saznanjima, otvara perspektive daljeg razvoja.

Naglašavajući idejnu i kulturnu dimenziju revolucionarne partije, Gramši insistira na slobodnim istraživanjima i diskusiji, zbog čega u partiji značajno mesto dobijaju intelektualci, posebno »organski intelektualci«, koji izrastaju iz radničke klase. Iako ističe idejnu komponentu, zbog čega za proletersku partiju upotrebljava ponekad izraz »kolektivni intelektualac«, Gramši naglašava i potrebu svesne discipline. On se zalaže za onaj demokratski centralizam koji znači »stalno prilagođavanje organizacije stvarnom kretanju, stalno uklapanje elemenata koji izviru iz dubine masa u čvrste okvire rukovodećeg aparata koji obezbeđuje kontinuitet i redovno nagomilavanje iskustva.«[18]

Stavljanje akcenata na klasu i njene oblike neposrednog političkog angažovanja i organizovanja bila je ideja budućnosti i zato Gramši u uslovima razvijanja fabričkih saveta — sve više

[17] A. Gramši: *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 28.
[18] A. Gramši: *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 248.

Digitized by Google

ističe ulogu partije ne dovodeći, naravno, u pitanje primarnu važnost uloge radničke klase.

U domenu svoje vrlo dinamične koncepcije društvenog razvoja Gramši je ukazivao na birokratiju[19] kao na »pluridimenzionalnu« pojavu. On jasno ističe da se birokratija i birokratski odnosi mogu konstituisati u svim sferama društvene delatnosti, a ne samo u političkoj sferi. On je u birokratiji uočavao reakcionarnu snagu koja može da zaustavi progresivno kretanje i proces humanizacije društvenih odnosa.

Antonio Gramši partiju shvata kao snagu hegemona klase proletarijata u okupljanju društvenih, političkih i idejnih snaga. Pri tom valja imati u vidu da za Gramšija hegemonija nije samo ostvarivanje idejnog uticaja, već realna akcija za istinsku transformaciju društva. Ona jednovremeno teži da prevaziđe klasne strukturalne osnove prethodne kulture i ideologije. Treba posebno istaći da se partija ne javlja kao posrednik naučne istine, već kao instrument izgrađivanja istine, kroz stalno samokritikovanje. U Gramšijevoj teoriji partije svojom originalnošću posebno se ističu dva nova aspekta: partija kao hegemona snaga, i partija kao preobražavajuća snaga društva.

Ako je revolucionarna svest zaista stalno novi produkt stvaralačkog odnosa proletarijat—kultura (a ona to po Gramšiju jeste) i ako je ta relacija dijalektički shvaćena i zasnovana, onda se partija u svakom momentu pojavljuje kao izraz, kao deo klase iz koje se razvija — ona iz nje crpe hranu, izražava njenu delatnost, od nje biva u svakom momentu osporavana. Za Gramšija partija je otvorena i dinamična celina u kojoj ljudska jedinka ima inicijativu. Tu čovek ne žrtvuje svoju ličnost u ime partije i socijalizma.

Gramšijeva koncepcija »istorijskog bloka«

Gramšijeva koncepcija »istorijskog bloka« subjekta socijalističke transformacije u razvijenom kapitalističkom društvu Zapadne Evrope oslanja se na zakonitim tendencijama socijalne i klasne diferencijacije koja se vrši u okviru savremenog kapitalizma. Njegova koncepcija »istorijskog bloka« uslovljena je i koncepcijom demokratskog napredovanja ka socijalizmu. Gramši odbacuje mogućnost za savremene uslove razvijenog Zapada da se ka socijalizmu može napredovati samo akcijom avangarde radničke klase.

[19] Gramši je svestan da avangardnost partije može da krije u sebi opasnost da se ona odvoji od radničke klase. On pokazuje kako ona može postati tuđa radničkoj klasi i to onda kada se birokratizuje i gubi vezu sa klasom. Birokratizacija ugrožava jedinstvo partije i klase i deli ih na elitu odabranih, i na masu koja sluša i služi za sprovođenje partijske politike. Partija mora izražavati interese klase čiji je samo deo bez obzira na svoju konkretnu ulogu.

Digitized by Google

Značajna specifičnost, istorijski doprinos i originalnost Gramšija ogleda se u njegovoj razradi pitanja saveznika radničke klase u borbi za novo socijalističko društvo. On širi prostor revolucionarne borbe i socijalnu osnovicu njenih aktera, ističući da su uz radničku klasu i pod njenim idejnim vođstvom razni društveni slojevi, seljaci, srednji slojevi, intelektualci bitno zainteresovani za rešavanje aktuelnih problema zemlje i rušenje kapitalističkog monopola. O značaju Gramšijeve koncepcije jedinstva seljačkog i radničkog pokreta govori i Palmiro Toljati:

»Zbog toga je Antonio Gramši — prilikom izrade poznatih teza za naš Treći nacionalni kongres — hteo da se podvuče da su se u borbi protiv italijanskog kapitalističkog društva dva pokreta ispoljila i težila da se spoje u jedinstveni pokret i to pre nego što je socijalističko rukovodstvo bilo toga svesno (...) Kontradikacije u strukturi nove italijanske države stvarale su posebne uslove za razvoj klasne borbe u ovoj sferi naše istorije, one su pokazale još otpočetka koje bi snage mogle postati pokretačke snage socijalističke revolucije u Italiji. Radnički pokret je veoma kasno shvatio suštinu problema, a shvatio ga je zahvaljujući Antoniju Gramšiju.«[20]

Po ovoj koncepciji, blok različitih društvenih snaga je taj koji osvaja vlast, a ne partija kao njegov opunomoćeni zastupnik. Partija je samo deo bloka u kome »treba da afirmiše hegemoniju radničke klase«.

Konstitutivni deo, kičma istorijskog bloka, može u savremenoj epohi biti samo radnička klasa, shvaćena na jedan savremeniji i adekvatniji način. U epohi kad se proizvodni rad sve više intelektualizuje, radnička klasa, apsorbuje sve stvaralačke snage društva. Po Gramšijevom uverenju jedna klasa nije društveni hegemon ako u svojim rukama drži samo poluge ekonomske i političke vlasti već ona mora da ostvaruje duhovno, moralno i kulturno vođstvo.

Hegemonija — proces revolucije

Gramši pojam hegemonija[21] ne uzima u klasičnom smislu i značenju već nastoji da ga valorizuje pridajući mu bitno nova i specifična značenja koja u punoj kompleksnosti otkrivaju slo-

[20] Palmiro Toljati: *Fragmenti iz dela*, Komunist, Beograd, 1965, str. 89.

[21] Izraz »hegemonija« počeo je kod Gramšija u sveskama, kao i ranije kod Lenjina, u suštini da ukazuje na položaj jedne klase koja raspolaže izvesnim solidnim ideološkim i političkim jedinstvom, zasnivajući na tome svoju moć da dođe do upliva nad ostalim klasama ili nad društvenim slojevima. Lenjin razrađuje ovaj krupan zaključak i o marksističkoj teoriji, rukovodeći se pri tome vlastitim borbenim iskustvom. Za Gramšija, objedinjavanje politike i filozofije, i pored sve svoje ideološke sadržine, podvlači istorijski značaj etičko-političkog momenta, povezivanje strukture i nadstrukture, pa i u smislu prelaska sa neophodnosti na slobodu«. (Đansiro Ferata, Antonio Gramši, Rad, Beograd, 1969, str. 36).

Digitized by Google

ženost njegove misli i napor da se otkrije nova dimenzija značajnim pojavama i procesima. On pod hegemonijom partije i klase podrazumeva kritičko valorizovanje svih kulturno-istorijskih vrednosti, etičkih, političkih koje se integrišu putem ideologije u biće radničke klase i na taj način postaju nova akciona snaga u procesu samooslobođenja proletarijata. »Ako filozofija prakse tvrdi da je potreban kontakt između 'intelektualaca' i običnih ljudi, ona to ne čini zato da bi ograničila naučnu delatnost i sačuvala jedinstvo na niskom nivou masa, nego upravo stoga da bi izgradila intelektualno-moralni blok, koji bi politički omogućio intelektualni napredak masa, a ne samo napredak retkih intelektualaca.«[22]

Za Gramšija je pitanje hegemonije jedne socijalne grupe složen i dugotrajan proces koji se odvija u etapama kroz koje prolazi društvena i klasna akcija određenih socijalnih grupa. On u kontekstu odnosa teorije i prakse, mišljenja i delanja razmatra politički razvoj pojma hegemonije koji predstavlja ne samo praktično-politički napredak već i značajan filozofski uspon. Taj uspon Gramši vidi u intelektualnom i etičkom jedinstvu koje je izraz novog kritičkog shvatanja stvarnosti. Proces kritičke samopoznaje ostvaruje se u okviru borbe političkih hegemonija i suprotnih pravaca u početku u sferi etike, potom na političkom planu u cilju dostizanja višeg stepena sopstvenog shvatanja stvarnosti. Tako Gramši ističe da svest o pripadnosti određenoj hegemonskoj snazi (politička svest) predstavlja prvu fazu progresivne samosvesti koja integriše jedinstvo teorije i prakse.

Kao i Marks, Gramši je pretpostavljao jedinstvo filozofije i prakse i upozoravao da »filozofija koja se odvojila od teorije, istorije i od politike, ne može da bude ništa drugo nego metafizika«. Gramšijeva razmatranja jedinstva filozofije i politike od izuzetnog su teorijskog i praktičnog značaja, jer je jedan od osnovnih problema svake revolucionarne teorije društva: kako učiniti filozofiju političkom i politiku filozofskom.

Upadljivo je da Gramši u vezi sa pojmom hegemonije određuje fundamentalno značenje demokratije. »U hegemonskom sistemu postoji demokratija između rukovodeće grupe i dirigovanih grupa u onoj meri u kojoj razvitak privrede, a prema tome i zakonodavstva koje takav razvitak izražava, favorizuje prelaz (molekularni) od dirigovanih grupa do rukovodeće grupe.«[23] Drugim rečima iz ovoga se vidi izrastanje hegemone klase od one kojom se upravlja do društveno vodeće.

Gramšija je posebno interesovalo pitanje stvaranja nove radničke države — konstituisanje hegemonije radničke klase u modernom društvu.[24]

---

[22] A. Gramši, *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 28.

[23] A. Gramši: *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 269.

[24] »... Od onog časa, kad jedna potčinjena grupa doista postane nezavisna i zadobije prevlast, stvarajući jedan novi oblik države, nastaje konkretna potreba, za stvaranjem novog intelektualnog i moral-

Digitized by Google

Gramši je na ideju o hegemoniji došao posredstvom Lenjina i Kročea. On eksplicitno naglašava da pojam hegemonije potiče od Lenjina »na drugom sam mestu upozorio na filozofsko značenje pojma i fakta o hegemoniji što ga dugujemo Iljiču. Ostvarena hegemonija predstavlja realnu kritiku jedne filozofije i njezinu stvarnu dijalektiku.«[25] »Da to nije 'beznačajno', dokazuje činjenica... da je najveći moderni teoretičar (tj. Lenjin) filozofije prakse (tj. marksizma) u borbi protiv raznih 'ekonomističkih' tendencija podigao vrijednost kulturne borbe i stvarno učenje o hegemoniji (tj. hegemoniji proletarijata, tj. saveznicima radničke klase) kao dopunu teoriji o državi — sili (tj. o diktaturi proletarijata) i kao aktuelan oblik doktrine iz četrdeset osme (tj. Marksova učenja, a ne falsifikata što ga je počinio Trocki o permanentnoj revoluciji.«[26] Gramši ističe da Lenjin nije samo bio teoretičar hegemonije, već i njen praktični realizator. Lenjin je u praksi filozofski potvrdio koncepciju hegemonije, koja je snažno uticala na menjanje postojećih pogleda na svet, tako da je poznati mađarski marksist Đerđ Lukač istakao da posle Lenjina drugačije mislimo i radimo. Značajno je naglasiti da postoji razlika između Gramšijevog i Lenjinovog shvatanja hegemonije.

U osnovi Lenjinove koncepcije hegemonije prisutan je element borbe svih slojeva i proletarijata protiv kapitalističkog sistema, a ideološko vođstvo kao intelektualna i moralna hegemonija stavlja se u drugi plan: »Iz takve situacije zadaci proletarijata proizlaze s potpunom, čvrstom određenošću. Kao jedina do kraja revolucionarna klasa savremenog društva, on mora biti rukovodilac, hegemon u borbi čitavog naroda za potpun demokratski prevrat, u borbi svih trudbenika i eksploatisanih protiv ugnjetača i eksploatatora. Proletarijat je revolucionaran samo utoliko ukoliko je svestan te ideje hegemonije i ukoliko je sprovodi u život.«[27]

Kod Lenjina preovlađuje značaj političkog usmeravanja, a kod Gramšija moment kulturnog upravljanja. Za Gramšija je moment sile instrumentalan i u osnovi potčinjen momentu hegemonije, a kod Lenjina diktatura i hegemonija su podjednako prisutni, a moment snage je primaran i odlučan. U Gramšijevoj koncepciji osvajanje hegemonije prethodi osvajanju vlasti, dok je kod Lenjina prati ili usmerava.

Centralno pitanje Gramšijeve koncepcije hegemonije predstavlja diktatura proletarijata. On koncepcijom hegemonije izlaže konstitutivne elemente revolucionarne diktature proletarijata u

---

nog poretka, tj. novog društvenog oblika, i prema tome potreba, da se stvore pojmovi, koji će biti još svestraniji, još preciznije i još odlučnije ideološko oružje«. A. Gramši: Historijski materijalizam i filozofija B. Kročea, Naprijed, Zagreb, 1958, str. 105.

[25] A. Gramši: *Historijski materijalizam i filozofija* Benedeta Kročea, Naprijed, Zagreb, 1958, str. 99.

[26] A. Gramši: *Historijski materijalizam i filozofija* Benedeta Kročea, Naprijed, Zagreb, 1958, str. 8.

[27] Lenjin: *Izabrana dela*, tom 8, Kultura, Beograd, 1960, str. 43.

Digitized by Google

okviru koje se vrši rukovođenje i reformisanje društva u kulturno-moralnom i idejnom smislu. Hegemonija predstavlja društvenu osnovu na kojoj se ostvaruje diktatura proletarijata u uslovima kad radnička klasa posredstvom svoje ideologije, kulture, partije i inteligencije i programske orijentisanosti pridobija saglasnost drugih društvenih slojeva, kao bitnog uslova za konstituisanje proleterske vlasti.

Gramši u diktaturi proletarijata vidi u osnovi politički oblik u kome se ostvaruje hegemonija. Hegemonija označava svojevrsnu simbiozu između rukovođenja i vladanja. Proletarijat je ona savremena klasa u istoriji koja može postojati jednovremeno i kao vladajuća i kao rukovodeća.

Teorija hegemonije radničke klase predstavlja centralni element Gramšijeve političke misli. U razvijanju ove teorije Gramši je pokazao izuzetnu originalnost, izvornost, kojima je snažno produbio marksističku teoriju diktature proletarijata, u periodu kada je ova značajna komponenta marksističkog učenja doživljavala krizu i reviziju, kulminirajući u staljinističkom učenju.

Gramši svoja teorijska razmatranja o hegemoniji situira u okvire svoga učenja o nadgradnji u buržoaskom društvu. On prvenstveno iz metodoloških razloga deli nadgradnju na: »građansko društvo« — široku sferu privatnog života i »političko društvo« — državu, upravno-pravnu sferu.

Hegemonija ima po Gramšiju dva aspekta (sila i pristanak, autoritet i vođenje, nasilje i kultura). U »građanskom društvu« Gramši vidi mogućnost konstituisanja hegemonije radničke klase i njeno uzdizanje u vladajuću klasu u političkom društvu. U njemu se realizuje i ispoljava moralno i ideološko vođstvo jedne klase, učvršćuje njena politička i društvena pozicija i stvara se jedinstvo političkog i građanskog društva u okviru »kulturnog sistema društvene celine«. »Za sada se mogu fiksirati dva velika 'plana' nadgradnji, onaj koji se može nazvati 'građansko društvo', to jest ukupnost organizama koji se u svakodnevnom jeziku nazivaju 'privatni' i plan 'političkog društva ili države', koji odgovaraju 'hegemonijskoj' funkciji koju vladajuća grupa vrši u čitavom 'društvu', i funkciji 'direktne dominacije' ili komandovanja koje se izražava u državi i 'pravnoj' vladavini. Te su funkcije upravo organizatorske i sjedinjujuće.«[28]

Sticanje klasne hegemonije i prevlasti po Gramšiju društvene grupe ostvaruju, u osnovi, na dva načina: vladajuća klasa (classe dominate) ne stiče niti održava svoju vlast samo snagom već i ideološkim uticajem, pa zbog toga ona nije samo vladajuća, već i rukovodeća klasa (classe dirigente).

Svaka klasa pre osvajanja vlasti mora da rukovodi, a kada zadobije vlast, mora i dalje zadržati rukovodeću funkciju.[29]

---

[28] A. Gramši: *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 315.

[29] »Prvenstveno neke određene društvene grupe javljaju se na dva načina: kao, vladavina i kao intelektualno i moralno vođstvo... Jedna društvena grupa može i što više mora rukovoditi još prije nego što

Digitized by Google

To znači da vladajuća klasa osim prinude stiče i pristanak, odnosno uspeva da uveri ostale društvene klase i socijalne slojeve da prihvate njenu ideologiju, a time i njeno vođstvo.

Da bi se radnička klasa emancipovala, potrebno je da se oslobodi ideološke podložnosti izgrađujući vlastitu ideologiju i da dobije pristanak ostalih ugnjetenih slojeva jer jedino time ona može predstavljati stvarnu alternativu vladajućoj klasi i uzdići se do nove rukovodeće klase. Radnička klasa mora zadobiti idejno vođstvo. Ona mora podići svoju idejnu svest. Gramši je u procesu formiranja radničkog pokreta i njegovog izrastanja u kreatora istorije filozofiji prakse pridavao presudan značaj. Filozofija prakse prema Gramšiju je imala dva zadatka: »Da se bori protiv modernih ideologija u njihovom najrafiniranijem obliku, kako bi mogla obrazovati sopstvenu grupu nezavisnih intelektualaca i *da vaspita narodne mase* čija je kultura bila srednjovekovna.«

Ona će to postići i prestati da bude podložna klasa samo ukoliko se u njoj poveže praksa i teorija, odnosno kada neposrednim ekonomsko-političkim zahtevima pridoda celovitu ideološku koncepciju.

Gramši je učenjem o hegemoniji izrazito naglasio ulogu svesti i svesnog faktora u procesu proleterske revolucije koja je za njega »najviša revolucija«. Proletarijat svojom akcijom i intelektualnim i idejnim vođstvom, koje mu omogućuju »organski intelektualci«, zasniva svoju hegemoniju u društvu. On hegemoniju razmatra kao celovit i dijalektičan proces, koji ima idejni, etičko-politički i ekonomski karakter.

»Činjenica hegemonije pretpostavlja, bez sumnje, da se povede računa o interesima i tendencijama grupa nad kojima će se hegemonija vršiti, da se uspostavi izvesna kompromisna ravnoteža, odnosno da vladajuća grupa učini izvesne žrtve ekonomsko-sindikalne prirode. Ali je takođe nesumnjivo i to da se te žrtve i taj kompromis ne mogu ticati suštine, jer ako je hegemonija etičko-politička, ona ne može da ne bude i ekonomska, ne može da nema svoje osnove u glavnoj funkciji koju vladajuća grupa vrši u odlučujućem jezgru ekonomske aktivnosti.«[30]

U Gramšijevoj teoriji hegemonije veoma je bitan element demokratičnosti i to — neposredna proleterska, jer Gramšijeva misao o hegemoniji sadrži njegovu viziju revolucije kao autonomne akcije proletarijata. U okviru ove teorije, naglašena je uloga proleterske kulture u ideološkom i misaonom pripremanju aktera socijalističke revolucije. Gramšijeva koncepcija hegemonije naročito je značajna za proces odvijanja revolucije na Zapadu, gde građansko društvo predstavlja celovitu i izgrađenu

osvoji vlast (a to je jedan od glavnih uslova za samo osvajanje vlasti), poslije kada obavlja vlast i kada je drži čvrsto u rukama, kada postaje vladajuća, mora i dalje biti vodeća«. A. Gramsci, Il Risorgimento, L'Ordine nuovo, Einaudi, Torino, 1955, p. 70.

[30] A. Gramši: *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 215.

Digitized by Google

strukturu. Zato proletarijat, njegovi saveznici i partija moraju na nov i različit način nego na Istoku izvoditi proces socijalne revolucije i kulturne obnove društva, koji ne ide direktnim napadom na državu, već kroz prethodno zadobijanje kulturnog, moralnog, političkog vođstva u okviru »građanskog društva«.

Gramšijeva polazna filozofska pozicija mogla bi se formulisati kao istorijski (dijalektički) humanizam. Za Gramšija nema vanistorijske i vanljudske objektivnosti — mi poznajemo stvarnost samo prema njenim relacijama sa ljudima, i »kao što je čovek određeni istorijski proces nastajanja, tako su i saznanje i stvarnost jedno nastajanje... i objektivnost je nastajanje« — ističe Gramši.

Gramši pokazuje da pogled na svet nije ni slučajna ni samo intelektualna činjenica nego je to složen proces koji je prvenstveno uslovljen aktivnošću čoveka i socijalnih političkih grupa. To je unutrašnji element te aktivnosti koji je impliciran u njihovom delovanju. On posredstvom delovanja naglašava povezanost i izraženost filozofije u politici, jer je za njega svako delovanje u isto vreme i političko delovanje. Po Gramšiju, ne samo da se ne može odvajati filozofija od politike, već su i izbor pogleda na svet i njegova kritika, u suštini, političke činjenice.

Dosadašnja iskustva u izgradnji socijalizma pokazuju da se posredovanje između radničke klase, proizvodnje i političkog odlučivanja produžilo mimo svih predviđanja, da je proces ovladavanja uslovima produkcije i reprodukcije društvenog života veoma složen, protivurečan, prožet višestrukim sukobima klasnih interesa. Podruštvljavanje sredstava za proizvodnju je najčešće, uprkos svim pozitivnim nastajanjima, zadobijalo sadržaj, oblike i karakter etatističkih društvenih odnosa.

U savremenom socijalističkom i komunističkom pokretu uočljive su najmanje dve krajnosti: jedna koja zapostavlja i fetišizira državu kao opšteg tvorca i reprezentanta ukupnih društvenih odnosa; i druga koja neselektivno i jednovremeno nastoji da proklamuje istorijsku prevaziđenost svih funkcija savremene države. U tom pogledu instruktivno je stanovište Gramšija koji ukazuje na kompleksnost i heterogenost društvenih funkcija države koje se u različitim etapama društvenog razvitka prevazilaze. Tako on ističe da je država, pored ostalog, aparat političke vlasti, ali isto tako i aparat proizvodnje i prometa. »Kao industrijski princip organizacije ekonomije, država se mora zadržati i razvijati, kao princip političke vlasti država će nestati i utoliko brže ukoliko radnici budu kompaktniji, discipliniraniji i organizovaniji...«

Gramši je bio energično protiv toga da se oblici demokratske vlasti smeste kako on ironično kaže »u novi parlament lupeža«, jer smatra da ukoliko se tako što dogodi, da će sav entuzijazam i sva probuđena vera proleterskih masa biti nemoćna i da će u tom slučaju proces nastajanja proleterske države zahtevati nove i još veće žrtve.

Digitized by Google

Gramši analizira i tokove stvaranja proleterske države. Po njemu, proleterska država nije jednom zauvek dat ili gotov čin, već je i sama jedno nastajanje, »proces razvitka«, kako doslovce kaže Gramši. Za njega je proleterska država dinamična struktura koja nastaje, razvija se i odumire.

Gramši je mogućnost ostvarenja sadržaja i ciljeva proleterske revolucije kao procesa formiranja ljudskog društva video, pre svega, u fabričkim savetima kao socijalno-ekonomskim organizacijama slobodnih proizvođača. Celokupnu perspektivu ne samo revolucionarne borbe nego što je još važnije izgradnje socijalističke vlasti i društva Gramši temelji, u prvom redu, na organizaciji i razvijanju radničkih saveta. Gramši je u fabričkim savetima video »najzad pronađeni oblik« u kome radnička klasa vlastitom akcijom prevladava najamni položaj — ekonomsku i političku alijeniranost. U savetima se oslobađa inicijativa i stvaralačka energija radničke klase. O tome on kaže: »Snaga saveta leži u činjenici da on odgovara svesti radničke mase, da je on sama svest radničke mase, koja želi samostalno da se emancipuje, koja želi da afirmiše svoju slobodnu inicijativu u stvaranju istorije: čitava masa učestvuje u životu saveta, i po toj svojoj aktivnosti oseća da nešto predstavlja.«

Proleterska diktatura, kako on vizionarski kaže, može se ubličiti »u jednu vrstu organizacije specifične za samu aktivnost proizvođača, a ne nadničara, robova kapitala«. Gramši ističe revolucionarni karakter diktature proletarijata koja je po sadržaju, značenju i kreativnoj funkciji adekvatan oblik za punu i slobodnu stvaralačku aktivnost radnika-proizvođača. On tako shvaćenu diktaturu proletarijata ističe nasuprot brojnim postojećim oblicima organizovanja koji po formi i realnom značenju reduciraju proletersku klasu na nivo robova kapitala i buržoaskih nadničara. U ovom teorijskom stavu implicite je sadržana samoupravno-demokratska orijentacija koja teži oslobođenju rada i radničke klase kao njenog vlastitog dela.

Teorija hegemonije radničke klase predstavlja centralni element Gramšijeve političke misli. U razvijanju ove teorije Gramši je pokazao izuzetnu originalnost, izvornost, kojima je snažno produbio marksističku teoriju diktature proletarijata, i to u periodu kada ova značajna komponenta marksističkog učenja doživljavala krizu i reviziju koja kulminira u staljinističkom učenju.

Praktično ostvarena hegemonija jedne društvene grupe predstavlja najdublju kritiku jedne filozofije — njenu stvarnu dijalektiku.

Digitized by Google

Agneš Heler: Filozofija levog radikalizma

(»Mladost«, Beograd, 1985)

Agneš Heler u knjizi »Filozofija levog radikalizma«* »ispoveda« svoje shvatanje filozofije kao racionalne utopije, predlaže jednu kritičku tipologiju recepcija filozofije i na osnovu toga objašnjava legitimacijsku krizu savremene filozofije. Osnov razumevanja ovih problema je osobita interpretacija suštine Marksove filozofije kao radikalno-leve-socijalne utopije. U ovom osvrtu ukazuje se samo na glavne ideje ove interpretacije Marksove filozofije. Tome je posvećeno posebno poglavlje ove knjige — »Radikalna filozofija i radikalna potreba«.

Da bi mogla da objasni suštinu Marksove radikalne filozofije i da je dovede u vezu s celinom i istorijom filozofskih ideja A. Heler u naznakama analizuje opštu intenciju nemačke klasične filozofije.

Kantov kopernikanski obrt ona razume kao zahtev filozofiji da odlučnije objašnjava samu sebe i da bude samosaznavanje čoveka. Istina, taj zadatak filozofija je objavila još od Sokrata ali je ipak glavnu energiju trošila na objašnjenje sveta. Novu, Kantom inspirisanu usmerenost Agneš Heler određuje izrazom »sentimentalna filozofija«. »Svaka sentimentalna filozofija je nostalgija, čežnja za nekim svetom u kome se filozofija oseća kao kod svoje kuće«. (191. st.) Ovaj izraz ona pozajmljuje od Šilera koji noviju umetnost naziva sentimentalna umetnost.

U prve velike sentimentalne filozofe Agneš Heler ubraja Kanta i Fihtea. Kantova je veličina što je filozofiju usmerio ka kritičkom preispitivanju a da pri tom filozofiji nije oduzeo »kraljevsku krunu«. To ona naziva Kantovom odvažnošću, ali dobro uočava da se ova cela filozofija ipak završila kao mišljenje u građanskom društvu. Tu ona ima na umu one stavove koje su u ovoj

* Prevod Zorana Đinđića. Predgovor pod naslovom »Marksizam i libertatska nostalgija« napisao Dušan Veličković. Knjiga ima pet poglavlja: *Buđenje iz dogmatskog sna, Filozofija i potreba, Svakodnevno iskustvo i filozofija, Komunikacija, Radikalna filozofija i radikalna potreba.*

Digitized by Google

filozofiji izrekli već pripadnici hegelovske levice i Marks, potom Lukač, Bloh i Markuze, naime stav o nemogućnosti da se pređe »sa znanja na događaj« (Bloh). Kao argument da je nemačka filozofija bila samo završetak građanske filozofije i ona navodi Fojerbahov nalaz. On, naime, samo četrdesetak godina nakon »kopernikanskog obrta« ne vidi nikakvu razliku između filozofije pre Kanta, Kantove filozofije i filozofije posle njega. Po njemu su sve one spekulativne a u tim spekulacijama izgubljen je čovek i njegova neposrednost. Zato su sve leve posthegelovske pozicije htele da dođu do te neposrednosti. Ovom argumentu Agneš Heler valjalo bi dodati samo još i to da je Marks u taj krug spekulativne i kontemplativne filozofije uključio i samog Fojerbaha. To bi moglo da znači da Fojerbah nije najpouzdaniji dokaz u kritici filozofske linije od Kanta do Hegela.

Agneš Heler nalazi da se reforma filozofije nakon Fojerbaha odvijala u dva pravca: na jednoj strani egzistencijalizam i filozofija života, a na drugoj strani Marksova radikalna filozofija.

U opštem pristupu A. Heler Marksovu filozofiju određuje kao kanon levog radikalizma a Marksa kao »filozofskog učitelja levog radikalizma«.

Tu ocenu ne umanjuje ni to što postoje leve radikalne filozofije koje se ne nastavljaju na Marksa, kao ni to što je Marksova filozofija danas nedovoljna za razumevanje i tumačenje sadašnjeg društva. Ovo stanovište A. Heler može biti refleks onog Lukačevog uverenja da marksizam ostaje delotvoran čak i ako bismo dokazali da nijedna konkretna istina njegovog učenja više ne važi. Reč je zapravo o samosvojnosti i ortoksiji metode.

Marks zasniva radikalno novu filozofiju kao mišljenje izmene sveta. Ali A. Heler na osnovu toga olako polarizuje intenciju Marksove čuvene 11. teze o Fojerbahu. Ona misli da ova teza pretpostavlja da ne treba mišljenje usmeravati prema filozofiji nego prema svetu. E. Bloh ovu tezu razume kompleksnije. Marks hoće da prevlada dilemu filozofije: svet ili mišljenje i da na osnovu kritike istorijskog sveta i polazišta stare filozofije zasnuje smisleno preovladavanje otuđenog sveta i ideološkog mišljenja o svetu. Za njega promena sveta i promena mišljenja padaju ujedno.

Marksovu radikalnu filozofiju A. Heler razume kao nastavak težnji i principa i, najzad, kao dovršenje sentimentalne filozofije. Iz toga ona izvodi zaključak o nužnosti da se ona interpretira i sa stanovišta Kantove, Fihteove, Hegelove »romantičarske« ili sentimentalne filozofije. Ali ona uverava da u Marksovoj filozofiji ima i nečega čega uopšte nema u sentimentalnoj filozofiji. Taj »višak« nad nemačkom klasičnom filozofijom ona nalazi u Marksovoj racionalnoj utopiji koja je smeštena u budućnost, što se to novo zbiva kao totalna društvena revolucija, što su nosioci toga ljudi koji imaju radikalne potrebe. (»Kao radikalne označavamo one potrebe koje su nastale u društvu zasnovanom na odnosima nadređenosti i podređenosti, ali koje se u takvom društvu ne mogu zadovoljiti. To su potrebe čije zadovoljenje je moguće samo prevladavanjem takvog oblika života.« str. 196.) Dužnost je filozofije da posreduje između radikalnih potreba i radikalne utopije. Po tome Marksova filozofija nužno sadrži teoriju društva koja je u suprotnosti s građanskim teorijama društva i s tim društvom.

Kao i svaka druga filozofija tako se i radikalna filozofija izgrađuje na suprotnosti između bića i trebanja, prividа i suštine, mnenja i znanja, pa je i ona racionalna utopija. Deseta teza o Fojerbahu to transparentno izražava. A. Heler se u tom opredeljenju ne koleba. Ona će reći da i za Marksovu filozofiju važi načelo: *ens perfetissimus — ens raelissimus*. Tu racionalnu utopiju radikalne filozofije ona vidi u ideji komunizma kao društvu udru-

Digitized by Google

ženih proizvođača u kome je ukinuto otuđenje i diskrepancija između individuuma i ljudskog roda.

Radikalizam ove filozofije A. Heler bliže određuje kao »totalnu kritiku« društva koje se zasniva na podređenosti i nadređenosti i na »prirodnoj podeli rada«. To je vodi do potrebe negiranja građanskog oblika života i zalaganju za novi oblik života. Iz toga A. Heler izvodi odrešit stav: *radikalna filozofija treba da postane filozofija radikalnih pokreta.*

Pridržavajući se ideje da je Kantova filozofija izrekla suštinu filozofije A. Heler uverava da se i radikalna filozofija pridržava Kantovog zahteva. Ona sistematizuje stvarnost iz perspektive radikalne utopije i ne dopušta da racionalna utopija zapadne u zavisan odnos prema pozitivnom. (Suština staljinizma i svakog drugog empirizma i prakticizma u socijalističkim zemljama može se razumeti upravo kao proces nadvladavanja racionalne utopije, teorije, filozofije, strategije od strane dnevnopolitičkog fakticiteta.) Imajući na umu stvarna iskušenja racionalne utopije u istoriji marksizma i socijalizma, A. Heler upućuje marksistima značajno upozorenje: »Ako radikalna filozofija zaista želi da ostane radikalna filozofija, ona ne sme da žrtvuje ni utopiju ni racionalnost.« Ali još je važnije njeno drugo upozorenje: *ona mora da ostane filozofija.* Ako to propusti neće biti sposobna da slučajne činjenice stvarnosti podvede pod zakone utopije. Dogodiće joj se obrnuto — slučajne činjenice stvarnosti pretvoriće u utopiju. (Tako je otprilike Sartr opisao staljinističko razumevanje teorije i prakse, taktike i strategije.)

Ova značajna upozorenja izrečena su na podlozi osnovne ideje A. Heler o prirodi filozofije kao racionalne utopije. U tome je njen stav o najdubljoj suštini Marksove misli nedvosmislen »Shvatiti Marksovo delo kao racionalnu utopiju ne znači ništa drugo nego shvatiti ga kao filozofiju.« Ovim ona hoće da objasni i razloge zbog kojih su i Marks i Hegel, iako filozofi, bili skloni da svoje delo nazovu naukom. Jer, u to vreme pojam istinitog bio je podređen nauci a suprotstavljen teologiji pa je istinita teorija morala da bude opisivana kao »naučna teorija«. Taj u osnovi pozitivistički naboj je, po ovoj interpretaciji, ostavio vidnijeg traga na Engelsovom mišljenju a kod Marksa je bio zastupljen u interpretaciji teorije. Ali, čini se da A. Heler naročito svojim stavovima o granicama radikalne filozofije i filozofije uopšte, i sama plaća danak modernoj epohi i naletu pozitivizma. Naime, ona će sasvim jasno odrediti granice filozofije. »Ono što čoveku izaziva vrtoglavicu leži van kompetencija filozofije.« (str. 212). Ona u tome ide još dalje uveravanjem da »carstvo osećanja vrtoglavice pripada samo religijama«. Filozofija bi prema tako shvaćenim granicama racionalnog mišljenja trebalo da ostane u sferi onoga što se može sigurno misliti. Ono što prelazi taj horizont (konačnost ili beskonačnost, smrt, ništa) — o tome filozofija treba da ćuti. Njoj se čini da su to doživljaji čisto religiozne prirode. »Filozofija treba da se bavi time kako čovek može da živi sa mišlju o smrti, ali treba da ćuti o samom ništa.« Ona zato misli da je Spinoza svojom izjavom da »filozofija misli na život a ne i na smrt« dovoljno precizno odredio odnos filozofije prema osećanju vrtoglavice. Ona zapravo hoće da uveri da filozofija ne može da ponudi zamenu za onostranost religije. Zbog toga njena kritika, iako ne pogađa problem uvek, pogađa izvesne ambicije filozofije i one interpretacije koje takve ambicije pripisuju radikalnim utopijama, naročito Marksovoj. Ona odlučno uverava da su iz radikalne filozofije isključeni svi problemi koji izazivaju vrtoglavicu. Na ta pitanja, prema njenom uverenju, podjednako malo može da odgovori

Digitized by Google

umetnost, jer i ona govori o životu, a beskonačnost, smrt, konačnost, obrađuje kao ono što pripada životu. Ova razmišljanja o granicama filozofije često izazivaju nedoumicu i to s obzirom na njeno osnovno određenje filozofije. Tako ona preporučuje da se ćuti o budućim vrednostima. Interpretaciju budućih vrednosti ona smatra prekoračenjem ili utopijom u lošem smislu. To je navodi da izjavi da je Furije bio samo pesnik.

Radikalna filozofija stoga nužno mora da bude socijalna teorija, odnosno kritička teorija društva. »Filozofija koja ostaje samo filozofija nema uši da čuje žalbe čovečanstva.« Taj moment filozofije, pa i radikalne, A. Heler smatra istorijski iznuđenim: srećna vremena doći će onda kad filozofija može da bude samo filozofija, kad ne bude morala da bude socijalna teorija.

Kakav je odnos utopijskog (ili trebanja) i bića u radikalnoj filozofiji?

Načelno, trebanje bi se moralo izvesti iz bića. Bez te svesti svaka filozofija je »nepotpuna«. Ali upravo u ovoj tački radikalna Marksova filozofija se, po pretpostavci A. Heler, pokazuje kao nova filozofska pozicija. Naime, ona uverava da se trebanje radikalne filozofije ne može filozofski izvesti iz bića. Naprosto zato što se ono ne nalazi u društvu zasnovanom na odnosima podređenosti i nadređenosti. Valjda zato Marks i konstituiše u 10. tezi o Fojerbahu kategoriju podruštvljenog čovečanstva, na drugim mestima kategoriju istinske zajednice i sl.

Budući da postoji rascep između bića i trebanja radikalne filozofije postavlja se i pitanje nosioca uloge posredovanja između njih. Naizgled posve neočekivano, A. Heler odbija da to bude ideja totalne revolucije. Ona misli da taj pojam vodi jednom circulus virciosusu: svet treba da se izmeni da bi se ljudi izmenili, ali ljudi treba da budu izmenjeni da bi mogli promeniti svet. Takav krug je filozofski nedopustiv. Zato se postavlja pitanje — šta tu može da učini filozofija? Po A. Heler, ona može da učini »samo jedno«: ona može svetu da ponudi jednu normu i može hteti to da ljudi normi stvore jedan svet koji joj je primeren. Pretpostavka je da norma odgovara potrebama. Posredujući ulogu između bića i trebanja »definitivno može da vrši samo socijalna revolucija sama« jer konkretno delovanje i samo ono može da razbije krug u zaključivanju.

Dva posebna upozorenja sadrži razmatranje posredovanja između bića i trebanja. Prvo, nije moguće brzo ostvarenje ideja radikalne utopije jer prema njoj vodi strm i dug put. Zato se moraju uvažavati stvarne mogućnosti i empirijske pretpostavke delovanja. Drugo, filozof posreduje između bića i trebanja kao čovek, kao jedan čovek među milionima koji hoće da znaju istinu i žele da svet postane utočište čovečanstva. On, znači, ne posreduje kao filozof.

Iz ovakvog opšteg razumevanja odnosa bića i trebanja radikalne filozofije A. Heler nalazi da se trebanje može izvesti na podlozi jedne određene teorije vrednosti i potreba. U osnovi ove teorije stoji najviša vrednosna ideja ove filozofije — »ljudsko bogatstvo«. Svi drugi ideali filozofije levog radikalizma izvedeni su iz ove vrednosne ideje. Istina, ona se ovde plodno koleba jer će na jednom drugom mestu reći da je sloboda bitan uslov ideala levog radikalizma. (S tim u vezi ona podseća da je Sartrova velika zasluga što je ponovno imenovao slobodu kao najviše dobro.)

Konkretni ideali radikalne filozofije (istina, dobrota, lepota) pretpostavljaju neki odnos čoveka prema društvu, prema drugom čoveku, prema zajednici. Čovek je celovito slobodno autonomno biće. Politički, misaoni, moralni, stvaralački čovek udruženi su u jednoj osobi.

Radikalna filozofija sadrži više ideala. Prvi ideal, ona slično

Digitized by Google

Habermasu i Apelu, određuje kao komunikaciju oslobođenu prisile ili kao idealnu komunikativnu zajednicu. Ta zajednica zasnovana je na simetričnim odnosima budući da u njima čovek učestvuje kao pojedinac, kao ravnopravno umno biće. To je ostvarenje ideje demokratije koja je identična s ukidanjem vladavine, odnosno s mogućnošću da ne postoji sfera u kojoj ljudi ne mogu da učestvuju. To je antipod sadašnjim društvima koja su zasnovana na nejednakoj raspodeli moći i bogatstva. Drugi ideal bi mogao biti bezuslovno priznavanje potreba drugih, što je takođe nezamislivo u društvu podređenosti i nadređenosti. A. Heler je uverena da Marksovo shvatanje čoveka pretpostavlja »sreću drugog čoveka«. Ova vrednost takođe pretpostavlja pluralizam potreba. Zato će ona reći da znamenito Marksovo načelo »Svakom prema potrebama« nije puki ekonomski zahtev.

Zatim, vrednost samousavršavanja kod Marksa zauzima visoko mesto i krajnja je konsekvenca vrhovne ideje — »ljudsko bogatstvo«. Zato će A. Heler, sa pesničkim zanosom reći: »Svestrani, harmonični čovek sa razvijenim sposobnostima i potrebama: to je lep čovek.« (str. 238). U tom se naboju dolazi do stava da je najviša vrednost u stvari drugi čovek, odnosno »neponovljivost drugog čoveka«. Svaki čovek je samosvojan i neponovljiv. I samo se na ovaj način, prema ovoj interpretaciji, može razumeti prvi stav onog Marksovog načela: »Svaki čovek prema vlastitim sposobnostima«.

Iz ovog bi se moglo izvesti to da A. Heler radikalnu utopiju zamišlja kao društvo koje se sastoji iz individua slobodno udruženih u zajednice. Razumljivo, i ona zna da i radikalna utopija računa na empirijsko a ne samo na umno biće. Ono što je bitno za istinsku ljudsku zajednicu, kao zajednicu radikalne utopije, je to da ona nije određena interesima nego potrebama, u njoj ne bi odlučivala konkurencija nego autonomni izbor. Zato radikalna filozofija nedvosmisleno pretpostavlja ideale čije »sprovođenje konstituiše i garantuje pluralizam vrednosti i pluralizam oblika života (str. 217). Njen primer za takvu mogućnost odnosi se na umetničku sferu. Ona tako veruje da se može pretpostaviti onoliko interpretacija »Hamleta« koliko ima sistema potreba ali ni jedna od ovih interpretacija neće ukinuti autonomiju druge.

Na osnovu analiza ideala radikalne filozofija A. Heler dolazi do određenja njenih zadataka. Zadatke radikalne filozofije ona ovako sistematizuje.

Najpre, i to se čini stvarno »najpre«, radikalna filozofija »mora« da preuzme zadatak same filozofije. I Marks je odlučno ukazivao na to da praksa filozofije ostaje uvek »teorijske prirode«. To je uporan rad na razvijanju ideala koji tvore jednu racionalnu utopiju. Ali to nije naprosto opis budućeg društva. U stvari, racionalna utopija radikalne filozofije usmerena je na sadašnjost. To izgleda paradoksalno. Ali iz tog privida A. Heler izlazi tako što nalazi da radikalna filozofija »ukazuje na ciljeve za koje se danas valja zalagati«. Vrednosne ideje ove filozofije impliciraju i omogućavaju kritiku društva koje počiva na odnosima podređenosti i nadređenosti. Zato je njena kritika »totalna« i ta utopija je »totalna« pa se može ostvariti samo putem »totalne društvene revolucije«.

Drugi zadatak usmerava radikalnu filozofiju na ostvarenje zahteva: razmišljaj o tome kako treba da misliš. U stvari, to je zadatak izgradnje socijalne teorije i to u tri područja. Prvo je antropološko — izgradnja ideala čoveka i to tako što bi se propitala mogućnost generalizacije radikalnih potreba za sada malog broja ljudi. Drugo područje je kritička teorija društva — istraživanje konfliktnih situacija sadašnjeg društva u svim relacijama da bi se došlo do programa za reformu postojećeg stanja. Treće područje je istraživanje po-

Digitized by Google

rekla i geneze savremene socijalne strukture (»Bez tematizovanja istorije nije moguće odgovoriti ni na jedno pitanje o mogućnostima promena«) to dovodi do pitanja jedinstva istoričnosti i opštosti i to posredstvom otkrivanja istoričnosti koja je svojstvena strukturi savremene epohe.

Treći zadatak je kao i prvi imanentan svakoj filozofiji: preporučivanje jednog oblika života. I za radikalnu filozofiju bi trebalo da važi načelo: »Živi paradigmatično u skladu sa svojom filozofijom.« Ali budući da je ova filozofija samosvesno postavljena kao radikalna mora da ide i dalje, ili bolje reći bliže — ona mora da odgovori i na pitanje kako je mogućno živeti u konkretnim uslovima. Po tome bi ona mogla da bude i jedna filozofija života. Ona, naime, ne može da izbegne zadatak da odgovara na egzistencijalne probleme ljudi. Zato ona mora da izgradi predlog za političko delovanje u širem smislu. »Radikalna filozofija koja ne obraća pažnju na mogućnost političkog aktivizma, dovodi u pitanje vlastitu realizaciju.« (str. 214).

Budući da radikalna filozofija ne veruje u spas već tipuje na ljudsko slobodno delovanje ona mora da odgovori i na pitanje kako delovati danas. To bi se moglo odrediti kao delovanje u užem smislu. Ona će, prema upozorenju A. Heler, odgovoriti na ovo pitanje polazeći od svoje hijerarhije vrednosti.

Radikalni filozof, ili kolokvijalnim jezikom rečeno — marksist, da bi bio to (marksist ili radikalni filozof) mora da ispuni, bar neki od ovih zadataka.

Kako postoje radikalne pozicije različitih polazišta i vrednosti i različitih smerova A. Heler ih analizuje preko dihotomne podele »desni i levi radikalizam«. Ovde se navodi samo u opštoj skici njena opšta određenja levog i desnog radikalizma. Kriterijumi razlikovanja su odnos prema čovečanstvu, postojanju najopštije vrednosti, načinu raspravljanja o vrednostima, pluralizmu vrednosti, pokretima koji ih zastupaju i načinu argumentovanja svoje pozicije.

Iz toga bi se moglo reći da *desni radikalizam:* negira makar i jednu vrednost čije je važenje univerzalno priznato, ne priznaje čovečanstvo kao najvišu vrednost, ne priznaje normu filozofske diskusije o vrednostima (upotrebljava neracionalne argumente, oslanja se na autoritet, redukuje argumente, kleveta oponente, daje prednost veri nasuprot uverenju), elitistički je, naročito kad pomoću fantazmi mobiliše mase. *Levi radikalizam:* priznaje sve vrednosne ideje koje danas imaju univerzalno značenje, priznaje čovečanstvo kao najvišu vrednost, sposoban da učestvuje u filozofskim diskusijama o vrednostima na osnovu argumenata i protivargumenata, sadrži moment prosvetiteljstva (svakom čoveku hoće da ukaže na pravo i obavezu da misli svojom glavom, odnosno da je subjekt), demokratičan je čak i onda kad nije masovan (»Pa ipak, radikalni levi pokreti takođe imaju jednu osetljivu aristokratsku osobinu: oni svakom čoveku pripisuju sposobnosti i vrednosti kojih većina ljudi nisu čak ni svesni«), pokreti levog radikalizma i njihove interpretacije imaju afinitet prema radikalnim potrebama ali se u tome razlikuju i otuda značajne razlike u interpretaciji Marksove filozofije.

Na osnovu prikaza oblika recepcije filozofije A. Heler pokazuje da marksisti razumeju Marksa kroz niz nesporazuma te da u tim razumevanjima nije mogućno povući jasnu granicu između pogrešnog i pravog razumevanja. Ona posebno ističe da Marksovu misao ne pogađaju interpretacije ili kritike s gledišta drugačijih ili novijih činjenica. Ona naime misli da se filozofija ne može uopšte opovrgavati. A kako je za nju Marks najpre ili samo filozof to se ni on ne može na taj način opovrgavati. »Ja tvrdim samo to da kritika njegove socijalne teorije ne uključuje nužno u sebe kritiku njegove filozofije. Njegova filozofija je živa sve dok postoje ljudi koji joj se

Digitized by Google

obraćaju.« Razumljivo, to ne znači da je marksizam izvan opšte legitimacijske krize filozofije u našem vremenu koju A. Heler određuje kao gubitak suverenosti i autonomnosti, kao defanzivu i, naročito, kao stanje kad filozofija traži svoje važenje i važnost u nauci i politici.

Ratko Nešković

Jadranka Jovanović: »Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945—1953.«

(Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1985)

Analizirajući aktivnost naše zemlje u okviru OUN na izvornoj dokumentaciji koja je dostupna za naučna istraživanja, ovaj istorijski rad omogućava sagledavanje osnovnih pravaca spoljnopolitičkog delovanja Jugoslavije u veoma zanimljivom, ali nedovoljno proučenom periodu od 1945—1953. godine.

Vremensko razdoblje delovanja Jugoslavije u OUN od 1945—1953. godine je ostalo nedovoljno istraženo, pre svega zbog nedostupnosti jdnog dela izvora, a određene teškoće uslovljene su i samim mnoštvom i raznorodnošću materije koja je predmet ovog istraživanja (desetak oblasti delovanja Jugoslavije u OUN). Autor rada je, stoga, istraživao ovu oblast koristeći se pre svega dokumentacijom OUN, dnevnom štampom iz tog perioda, podacima iz dokumenata Arhiva CK KPJ i Arhiva Jugoslavije, kao i člancima iz jugoslovenskih časopisa.

Celokupna materija sistematizovana je u pet glava. U prvoj glavi obrađeno je učešće Jugoslavije u stvaranju OUN, s osvrtom na stav jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta prema posleratnom uređenju sveta i odnos prema Povelji UN; Druga glava razmatra ulogu OUN u formiranju jugoslovenske spoljne politike, deleći osnovna obeležja jugoslovenske politike u OUN na dva perioda s jednim međuperiodom; Treću glavu čine prikazi onih političkih problema iz dnevnog reda OUN koji su bili posebno značajni za Jugoslaviju, klasifikovani na političke probleme proistekle iz odnosa Jugoslavije sa Zapadom i odnosa sa Istokom i izdvajajući nezavisne stavove Jugoslavije koji se nisu neposredno ticali njenih odnosa s vojno-političkim blokovima; Četvrta glava posvećena je odnosu prema problemima unapređenja međunarodnog mira i bezbednosti kao osnovnih ciljeva UN formulisanih u Povelji, dok se Peta glava odnosi na razmatranje jugoslovenskog doprinosa rešavanju osnovnih mirnodopskih problema međunarodne zajednice. U zaključku sumirani su rezultati ovog istraživanja aktivnosti Jugoslavije u okviru OUN i takve tematske strukture.

U ovom radu, autor s pravom polazi od ocene da Organizacija ujedinjenih nacija nije samo svetska organizacija kolektivne bezbednosti, već da ima i šire ciljeve, koji treba da posluže stvaranju povoljnog stanja za postizanje univerzalnih vrednosti i odbranu međunarodne i nacionalnih bezbednosti kroz dinamičan proces stalnih promena strukture međunarodne zajednice. S druge strane, od bitnog je značaja za ovu temu činjenica da je nova Jugoslavija bila jedan od osnivača ove organizacije i da je značajno doprinela uobličavanju odnosa u njoj, ali i da se ne može prenebregnuti ni uticaj OUN na spoljnopolitičko delovanje Jugoslavije.

Polazeći od takvog pristupa, autor podvrgava analizi međusobne uticaje Jugoslavije i OUN, težeći da utvrdi koliko se to doprinosilo prevazilaženju konkretnih problema i kriznih situacija u međunarodnim odnosima, ali i odvijanju procesa strukturalnih promena međunarodne zajednice u težnji za razvojem novog sveta.

Digitized by Google

Drugi istoriografski osvrt na učešće nove Jugoslavije u stvaranju OUN, autor podseća da je jugoslovenska narodnooslobodilačka borba podrazumevala ne samo borbu protiv fašizma nego i borbu za novo uređenje sveta i nove međunarodne odnose. Do ovakvog zaključka dolazi se i iz samog poređenja ciljeva te borbe s odredbama Atlantske povelje, a takav smisao imala je i jugoslovenska solidarnost s oslobodilačkim pokretima Italije, Albanije, Grčke i Bugarske.

Učešće predstavnika DFJ na Konferenciji u San Francisku predstavljalo je najznačajniji spoljnopolitički akt rukovodstva nove Jugoslavije, koja je težila uspostavljanju »pravednog mira« i u OUN videla međunarodnu organizaciju koja treba da bude garancija slobode, zakonitosti i demokratije u okviru međunarodne zajednice. Jugoslavija je ratifikovala Povelju UN sa Statutom Međunarodnog suda pravde već 24. 08. 1945. godine, kao jedna od 51 članice — osnivača OUN.

Osnovne ciljeve Povelje UN, kao što su zabrana upotrebe sile, obaveza rešavanja sporova mirnim putem, suverena jednakost država i zaštita ljudskih prava, Jugoslavija je usvojila kao najvažnije parametre ponašanja u međunarodnim odnosima. Povelja UN kao »ustavni akt« međunarodnog prava bila je shvaćena u jugoslovenskoj teoriji i praksi kao temelj savremenog međunarodnog poretka, ali ne kao definitivno određenje međunarodnog prava, već kao akt koji doprinosi daljem razvoju postojećeg pravnog sistema međunarodne zajednice.

Jugoslavija je i Međunarodni sud pravde i čitav pravno-organizacioni sistem OUN posmatrala kao činilac koji treba da poveže sve sastavne delove međunarodne zajednice u jedinstvenu celinu, kako bi se uspešno mogli rešavati tekući svetski problemi. U tom cilju, Jugoslavija je od 1945. do 1952. godine potpisala ili ratifikovala preko 20 ugovora vezanih za OUN.

U analizi uticaja OUN na stvaranje jugoslovenske spoljne politike, autor razlikuje dva perioda i jedan »međuperiod«: prvo razdoblje (od 1945—1948) za koje je bila karakteristična tesna saradnja sa SSSR i zemljama »narodne demokratije« i, u vezi s tim, zajedničko istupanje i glasanje u Generalnoj skupštini OUN sa SSSR o većini pitanja od ideološkog ili opšteg značaja; »međuperiod« (od 1948—1949), karakterističan po smanjenoj aktivnosti jugoslovenske delegacije u OUN i nastojanju da se formira novi sopstveni spoljnopolitički koncept, s obzirom na bitno razmimoilaženje jugoslovenske i sovjetske politike, i sukob Jugoslavije s Informbiroom 1948. godine; i drugi period (od 1949—1953), kada dolazi do većeg otvaranja prema svetu i jedno od suštinskih obeležja jugoslovenske spoljne politike postaje — suprotstavljanje svrstavanju u vojno-političke blokove.

Neposredno posle završetka II svetskog rata, Jugoslavija je uspostavila najtešnju saradnju sa SSSR-om i zemljama »narodne demokratije«. Ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji sa SSSR-om od 11. 04. 1945, a ubrzo zatim, u toku 1946. i 1947. i slični ugovori s Poljskom, ČSSR, Albanijom, Bugarskom. Mađarskom i Rumunijom), a za njen međunarodni položaj bilo je od velikog značaja i zajedničko spoljnopolitičko istupanje sa SSSR zbog zategnutih odnosa sa zapadnim saveznicima (ograničavanje jugoslovenskih teritorijalnih zahteva na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1947. kada je veći deo jugoslovenske teritorije pripao Italiji, propagandni pritisak, odbijanje ekstradicije jugoslovenskih ratnih zločinaca, vojni pritisak na zapadnim granicama, nepovoljne ekonomske prilike, nesporazumi u vezi s građanskim ratom u Grčkoj i dr. Međutim, u uslovima posleratnog hladnoratovskog sovjetsko-američkog sučeljavanja koje se prenelo i na OUN, jugoslovenska politika nije prihvatila ideološke razlike

Digitized by Google

kao element međusobne konfrontacije kapitalističkih i socijalističkih zemalja na »demokratsku manjinu i imperijalističku većinu«. Nasuprot takvim shvatanjima, jugoslovenska delegacija je u OUN videla mesto na kome je moguće usklađivanje odnosa između država različitih društveno-političkih sistema, njihova koegzistencija i saradnja.

Autor pokazuje da je u praksi jugoslovenske spoljne poliitke vrlo brzo sazrela svest i o specifičnoj ulozi malih država u cilju očuvanja mira, uspostavljanja ravnopravnih odnosa između velikih i malih država i kontinuiranog rešavanja poliitčkih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i humanističkih problema u okviru OUN, polazeći od zahteva za mirnim rešavanjem spornih problema, poštovanja teritorijalnog integriteta, ravnopravnosti i političke nezavisnosti. Težeći svestranom razvijanju različitih međudržavnih kontakata, Jugoslavija je nastojala da pruži sopstveni doprinos stvaranju novog tipa međunarodnih odnosa u kojima postoje mogućnosti ostvarenja ravnopravnosti svih država bez obzira na njihovo uređenje, snagu ili veličinu. Prihvatanje sistema kolektivne bezbednosti i nedeljivosti svetskog mira, takođe ukazuje na jugoslovensko neprihvatanje podređenosti manjih država u OUN.

U 1948. godini Jugoslavija se našla pod pritiskom i Zapada i Istoka (Tripartitna deklaracija Velike Britanije, Francuske i SAD odnosno napad Kominforma), kao jedina država u Evropi tog vremena koja nije imala oslonac u jednoj od velikih sila. Osnovna načela jugoslovenske spoljne politike izneta na V kongresu KPJ — borba za mir, ekonomsku saradnju, ravnopravnost sa svim državama i podrška narodima koji se bore za mir, slobodu, nezavisnost, socijalizam i demokratiju — predstavljala su potvrdu da je jugoslovenska spoljnopolitička orijentacija identična s temeljnim postavkama Povelje UN.

Iz autorove analize proizilazi da se i, novi koncept jugoslovenske spoljne politike, po njegovoj oceni, uobličen krajem 1948. i početkom 1949. godine oslanjao pre svega na potenciranje osnovnih ciljeva Povelje UN. To je bilo izraz svesti o potrebi zajedničke akcije svih članica međunarodne zajednice u cilju jačanja OUN, za ukidanje svih oblika diskriminacije, poštovanje principa nemešanja u unutrašnje odnose drugih država i poštovanje njihovog suvereniteta, nezavisnosti i ravnopravnosti. U tom duhu Jugoslavija je i svoj spor sa SSSR-om iznela na IV zasedanju Generalne skupštine OUN, izražavajući i na taj način svoj stav prema svetskoj organizaciji kao nezaobilaznom subjektu međunarodnih odnosa koji se bori protiv agresije i pritisaka, a za održavanje mira i ravnopravnih odnosa između velikih i malih država.

Autor stoga zaključuje da je iz privrženosti Jugoslavije OUN kao univerzalnoj organizaciji koja treba unutar svog institucionalizovanog mehanizma, kolektivnim naporima i akcijama država članica, da rešava međunarodne sporove i omogućava nesmetani razvoj svih članica svetske zajednice — proistekla i osnovna karakteristika jugoslovenske spoljne politike: težnja za stvaranjem jednog novog filozofskog koncepta kroz mogućnost neblokovskog delovanja. Tome u prilog navodi se da je jugoslovensko suprotstavljanje sovjetskim težnjama za stvaranjem interesnih sfera i isključivanjem malih država iz rešavanja globalnih svetskih problema doprinelo održavanju sistema kolektivne bezbednosti kao jednog od instrumenata politike i ciljeva celokupnog sistema UN. Isto tako, jugoslovenska delegacija se suprotstavila i pokušajima SAD da OUN dobije supranacionalni karakter, da postane međunarodni forum za propagandne ciljeve u kojem bi male zemlje bile podređene velikim. Ovakvim težnjama, Jugoslavija je suprotstavila težnju za vanblokovskim uređenjem sveta i borbu za ravnopravne i demokratske međunarodne odnose.

Digitized by Google

Na toj osnovi rasla je i uloga Jugoslavije kao aktivnog učesnika borbe za mir u svetu, protiv politike sile i agresije. Ovakva jugoslovenska spoljno-politička orijentacija podrazumevala je svestranu međunarodnu saradnju, suprotstavljanje blokovima koji su se počeli i organizaciono oformljavati, i podršku antikolonijalnim pokretima širom sveta. Iako je to, možda, prenaglašeno formulisano, po autorovoj oceni godina 1950. označila je početak stvaranja budućeg pokreta nesvrstanih — formiranjem svesti o zajedničkim interesima nerazvijenih zemalja i potrebe različitih oblika saradnje i povezivanja vanblokovskih država na bazi principa ravnopravnosti. Jugoslavija se među prvim državama zalagala za realizaciju novog tipa međunarodnih odnosa i aktivnu saradnju različitih država, postajući tako glavni zagovornik miroljubive aktivne koegzistencije i pre nego što je sam izraz formulisan.

U stvari, tu liniju razvoja, u kojoj se mogu uočiti idejni koreni buduće jugoslovenske politike nesvrstanosti, moguće je pratiti (što je, doduše, izvan autorove analize) i kroz istupanja Josipa Broza Tita u ovom periodu. On je, na primer, još marta 1947. upozoravao da blokovi sadrže u sebi permanentnu opasnost rata (Josip Broz Tito: »Nezavisnost i savremeni svijet«, knj. I, Komunist, Beograd, 1982, str. 159), a to isto je još kategoričnije ponavljao kasnije (Ekspoze u Narodnoj skupštini krajem aprila 1950, isto, str. 262); i na toj osnovi osnovne ideje njegovog koncepta buduće politike nesvrstanosti naziru se već krajem 1949. godine (Isto, str. 248).

U takvom opštem konceptualnom okviru autor razmatra i sve značajnije političke probleme koje je Jugoslavija iznosila pred OUN, navodeći to kao ilustracije opštih obeležja jugoslovenskog spoljnopolitičkog delovanja u vezi sa politikom zemalja Zapadne Evrope i SAD (kao što je to bio problem pravnog statusa Trsta; protivpravno zadržavanje jugoslovenskog zlata i deviza u SAD, i dunavske flote u američkim okupacionim zonama u Austriji i Nemačkoj, grčko pitanje, odnosno problem odnosa između Grčke i Albanije, Bugarske i Jugoslavije neposredno po završetku II svetskog rata), kao i u vezi s politikom SSSR-a (kandidatura FNRJ za nestalnog člana Saveta bezbednosti, traženje javne osude neprijateljskih postupaka SSSR-a i ostalih istočnoevropskih zemalja posle četiri godine poliitčkog, ekonomskog, a ponekad i vojnog pritiska; predlog jugoslovenske delegacije da se na dnevni red Komisije za međunarodno pravo stavi pitanje kodifikacije diplomatskih odnosa imuniteta usled grubih povreda diplomatskog imuniteta u odnosu na jugoslovenske predstavnike); a takođe i nezavisni stavovi Jugoslavije koji nisu bili neposredno vezani za njene odnose sa blokovima koji su se formirali (problemi izbeglica i raseljenih lica, palestinsko i korejsko pitanje).

Zajedničko obeležje spoljnopolitičkog delovanja Jugoslavije povodom ovih problema — bilo je nepristajanje na ulogu podređenog i stvaranje interesnih sfera u međunarodnoj zajednici i suzbijanje hladnoratovskog konfrontiranja i prihvatanje OUN kao jedinog relativno objektivnog međunarodnog subjekta koji je sposoban da doprinese mirnom rešavanju spornih situacija između velikih i malih država i održanju mira u ovom, geopolitički, izuzetno važnom delu sveta. Tribina svetske organizacije pokazala se kao ključno mesto diplomatskog angažovanja i elaboracije jugoslovenskih stavova o međunarodnim odnosima.

Dosledna i progresivna politika Jugoslavije i povodom ovih slučajeva — u borbi za nedeljivost svetskog mira i težnji za uspostavljanjem ravnopravnih odnosa među suverenim državama — uticala je i na jačanje OUN. Svetska organizacija je postepeno izlazila iz krize u kojoj se našla zbog podele dotadašnje ve-

Digitized by Google

ćine članica na dva međusobno suprotstavljena bloka. Osamostaljivanje jugoslovenske politike i poklapanje njene spoljnopolitičke orijentacije sa osnovnim načelima Povelje UN omogućilo je i ulazak Jugoslavije u krug nestalnih članica Saveta bezbednosti.

U ovakvom doslednom angažovanju Jugoslavije u okviru OUN naziru se početne ideje i suština jednog novog načina razmišljanja u međunarodnoj zajednici koji će biti celovito izražen u politici nesvrstanosti. Izmenjeni međunarodni odnosi potvrdili su vrednost ovakve jugoslovenske spoljnopolitičke orijentacije, pokazujući da je nastupilo vreme kada treba tražiti nove mogućnosti osiguranja mira, težeći svestranoj saradnji u interesu svih članica međunarodne zajednice i njenom progresivnom razvoju.

U istom smislu se kroz analizu konkretnih akcija i inicijativa, u ovom radu razmatra i jugoslovenski doprinos učvršćenju mira i bezbednosti primenom i unapređenjem pravnog sistema OUN. (predlog Deklaracije o dužnostima država u slučaju izbijanja neprijateljstva iz 1950; doprinos preciznijem formulisanju upotrebe kolektivnih mera od strane Generalne skupštine u rezoluciji »Ujedinjeni za mir«; podrška sistemu kolektivnih političkih i ekonomsko-finansijskih mera u cilju suzbijanja agresije i uspostavljanja i očuvanja međunarodnog mira; predlog osnivanja Stalne komisije za dobre usluge koji bi doprinosio rešavanju međunarodnih spornih situacija mirnim putem; predlog da se problem razoružanja razmotri u kontekstu sadržaja i principa Povelje UN), a takođe i jugoslovenski doprinos rešavanju osnovnih mirnodopskih problema međunarodne zajednice razvojem prava i mehanizma OUN (u vezi s problemom predstavljanja NR Kine u OUN, kodifikacijom Nirnberških principa i pripremanjem projekta opšte kodifikacije zločina protiv mira i bezbednosti, s radom na univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka, odnosno Paktu o ljudskim pravima, Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju genocida, u vezi s problemima dekolonizacije i međunarodnim ekonomskim odnosima i dr.).

Jasna Stojanović

Miladin Korać: »Problemi sticanja i raspodele dohotka u SFRJ — Analiza stanja (1977—1985) i moguća rešenja«

(»Globus«, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1987. god. str. 310)

1. Nedavno je izašla iz štampe studija dr Miladina Koraća »Problemi sticanja i raspodele dohotka u SFRJ — Analiza stanja (1977—1985) i moguća rešenja«. Uređena je u okviru projekta Zavoda za ekonomska istraživanja Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti »Analiza ekonomskog položaja privrednih grupacija u Jugoslaviji i Hrvatskoj 1971—1982«. Koordinator projekta je bio dr M. Korać. Kako u uvodu knjige navodi dr Jakov Sirotković, do sada je u okviru naznačenog projekta izrađeno i objavljeno devet studija, čiji su autori poznati naučni radnici i teoretičari sa područja privrednog sistema i ekonomije. Koraćeva studija je deseta kod tog projekta i ima karakter sinteze celog projekta. U svih deset studija — kako kaže dr J. Sirotković, putem jedinstvenog teorijsko-metodološkog pristupa, analizirani su osnovni aspekti sticanja i raspodele dohotka, odnosno primarne, sekundarne i namenske raspodele dohotka, gubitaka, zaduženosti, akumulativne i repro-

Digitized by Google

duktivne sposobnosti društvenog sektora privrede.

Studija dr M. Koraća, po velikom obuhvatu pitanja, analizi procesa i odnosa na izuzetno značajnom području privrednog sistema — sticanja i raspodele dohotka, a posebno po predlozima mogućih rešenja za aktuelne i veoma zaoštrene probleme u ovoj sferi, predstavlja interesantnu i značajnu knjigu, koja će zavrediti pažnju ekonomske, naučne i stručne kritike i jugoslovenske javnosti. Studija je posebno od interesa za sve one koji su u udruženom radu, u naučnim i stručnim institucijama, u organima i organizacijama svih društveno-političkih zajednica bave unapređenjem i razvijanjem samoupravne teorije i prakse, privrednog sistema i socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa i ekonomske i razvojne politike.

2. Kratak sadržaj studije u to nas nesumnjivo uverava. Naime, u svojoj studiji dr M. Korać težište stavlja na pitanje sticanja i raspodele dohotka u društvenom sektoru privrede kao celine, u socijalističkim republikama i socijalističkim autonomnim pokrajinama, kao i u privrednim oblastima. Svako pitanje argumentuje bogatom serijom izabranih i metodološki znalački zasnovanih podataka za poslednjih devet godina, tj. od 1977. do 1985. godine. Studija, s tim u vezi obuhvata šest međusobno povezanih poglavlja i to: 1) sticanje dohotka (primarna raspodela) sa analizom opštih kretanja na ovom planu u društvenom sektoru privrede, rasporedom uslova i rezultata rada između republika, pokrajina i privrednih oblasti; 2) sekundarna raspodela dohotka, sa osnovnim tendencijama i prikazom položaja republika i pokrajina i privrednih oblasti u tome; 3) namenska raspodela dohotka sa analizom po istom metodu kao kod primarne i sekundarne raspodele; 4) gubitke, akumulativnu i reproduktivnu sposobnost i zaduženost OUR-a privrede; 5) osnovne probleme i moguća rešenja; i 6) prilog u obliku osnovne dokumentacije (koja obuhvata nešto više od jedne trećine studije, odnosno 115 strana).

Treba podvući da posebnu pažnju privlači peto poglavlje u kojem su detaljnije razmatrani osnovni problemi. Najveći broj problema skoncentriše se u sferi sticanja dohotka i to: prezaduženost OUR u privredi zbog nedostatka sopstvenih obrtnih sredstava za prostu reprodukciju (koja nije identifikovana u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije); opadanje dohodovne efikasnosti korišćenja sredstava, uz kritiku osnovnih pokazatelja sticanja dohotka u Stabilizacionom programu; problem nezaposlenosti; problemi međusobnih odnosa robnih cena, sa kritikom politike cena u proteklom periodu i osnovnih opredeljenja Stabilizacionog programa o politici cena i njihovom realizacijom u praksi; problemi programiranja razvoja i izvoza. U okviru problematike sekundarne raspodele pažnju privlače pitanja: pogrešno ostvarivanje Stabilizacionog programa o realnoj kamati i neophodnost promena u sistemu poreza i doprinosa.

Pri razmatranju tih problema dr M. Korać detaljno iznosi svoje viđenje mogućih rešenja problema. Naročito zaslužuju pažnju njegovi predlozi za urgentno rešavanje problema obezbeđivanja sopstvenih sredstava privrednih organizacija udruženog rada za rešavanje problema nezaposlenosti, o kriterijumima za utvrđivanje dispariteta i društvene kontrole cena; o programima razvoja i izvoza, o ostvarivanju opredeljenja Stabilizacionog programa o realnoj kamati, kao i o neophodnim promenama u sistemu poreza i doprinosa.

U okvire problematike namenske raspodele neto čistog dohotka privrednih organizacija udruženog rada na ličnu potrošnju i akumulaciju, dr M. Korać najpre iznosi osnovne tendencije i ponašanja radnih kolektiva u tome, konstatujući, na osnovu empirijske građe o kretanjima na ovom području za period od 1977—1985.

Digitized by Google

godine, da u ovoj sferi ima mnogo manje nerešenih problema nego na području primarne i sekundarne raspodele. Autor dalje analizira uspehe i promašaje usmeravanja namenske raspodele u proteklom periodu (pre svega na makro-planu), daje kritičku analizu Stabilizacionog programa o usmeravanju namenske raspodele dohotka i njihove realizacije u praksi (netačne ocene stanja i voluntarističke kriterije usmeravanja raspodele dohotka u OUR privrede) i na tim osnovama zasnovanog Društvenog dogovora o zajedničkim osnovama i merilima za samoupravno uređivanje odnosa u sticanju i raspodeli dohotka u SFRJ, kao i kritiku o podeli ličnih dohodaka na dva dela. Na osnovu analiza datih u studiji dr M. Korać predlaže, da se uz određene izmene i dopune, ponovo vratimo na raniji Društveni dogovor o sticanju i raspodeli dohotka u SFRJ, jer on daje više osnova za samoupravno društveno usmeravanje raspodele dohotka, kao sastavnog dela razvojne, ekonomske i socijalne politike nego sadašnji Dogovor, koji će probleme na ovom području zaoštriti a neće nijedan rešiti.

U završnom delu Studije dr M. Korać razmatra mogućnosti povećavanja akumulativne i reproduktivne sposobnosti OUR privrede u narednom periodu, u kraćim crtama dotiče se shvatanja o ugroženosti društvene svojine i njenom navodnom spasavanju uvođenjem akcionarske svojine, te neophodnosti promena postojeće podele republika i pokrajina na razvijene i nerazvijene.

3. Ne bi se upuštali u analiziranje i interpretiranje svih bitnih ocena ove nadasve složene i osetljive problematike, koju dr M. Korać veoma znalački i argumentovano izlaže. Ne bi se upuštali ni u sve predloge mogućih rešenja aktuelnih problema na području sticanja i raspodele dohotka u društvenom sektoru privrede, koji su takođe dati argumentovano, sa osnovnom porukom da se dalje razvija i unapređuje sistem socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa sa njemu svojstvenim kategorijama i specifičnostima. Ipak bi se nešto više zadržali samo na jedan problem o kome se u studiji dr Koraća govori i daju predlozi.

U analizi osnovnih problema sticanja dohotka — već smo rekli — posebnu pažnju privlači problem prezaduženosti OUR privrede zbog nedostatka sopstvenih obrtnih sredstava za prostu reprodukciju. Dr M. Korać mu pridaje važnost jednog od ključnih problema — što u stvari i jeste — bez čijeg hitnog rešavanja nije moguće rešiti mnoge probleme na području sticanja i raspodele dohotka u privredi, a mi bi dodali da bez toga nije moguće otvoriti prostor za dalji razvoj društvene svojine i sistema socijalističkih samoupravnih odnosa u celini. Iz analize dr Koraća može se zaključiti da su u 1984. godini, od 100 dinara korišćenih obrtnih sredstava u OUR privrede 16 dinara su bila njihova sopstvena sredstva, a 84 dinara pozajmljena bankarska sredstva na koja OUR privrede plaćaju kamatu. Evidentno je dakle, da prosta reprodukcija OUR privrede nije u rukama radnika tih organizacija, već je preko četiri petine zavisna od banaka, odnosno od bankarskih kreditnih sredstava. OUR privrede tako su daleko od toga da samoupravljaju sredstvima proste reprodukcije i da budu samostalni robni proizvođači na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu. Dr M. Korać navodi da, prema analizama drugih naučnih radnika, postoje ozbiljne sumnje u podatak od 16% sopstvenih obrtnih sredstava OUR u ukupnim obrtnim sredstvima, odnosno prema analizama pojedinih naučnih radnika politekonomista. OUR privrede praktično nemaju gotovo nikakvih sopstvenih obrtnih sredstava za prostu reprodukciju. Stanje na ovom području je veoma kritičko i alarmantno za OUR privrede i to ne samo od 1984. godine, već i od mnogo godina ranije, pa i posle

Digitized by Google

1984. godine to stanje se ne poboljšava već pogoršava.

Stabilizacioni program ovom pitanju nije posvetio potrebnu pažnju; u njemu je tretiran problem obrtnih sredstava u užem smislu, tj. pre svega onih koja su povezana za proširenu reprodukciju, odnosno sa predlogom da nijednu investiciju ne treba započinjati ako prethodno nisu u celini obezbeđena obrtna sredstva neophodna za normalnu proizvodnju. Moglo bi se konstatovati da tome problemu, sa stanovišta koji to zaslužuje, nisu poklonili odgovarajuću pažnju ni dokumenti Trinaestog kongresa SKJ, odnosno ostali su nedorečeni, suviše uopšteni, sasvim nekonkretni. Obezbeđenje sopstvenih obrtnih sredstava za prostu reprodukciju u OUR privrede bitan je uslov da se uspostave celoviti samoupravni produkcioni odnosi u privredi, odnosno da samoupravljanje u privredi ima materijalnu osnovu i da se na taj način samo može reprodukovati i razvijati. Pošto toga nema dr M. Korać smatra da »u najvećem delu privrede osnovni samoupravni produkcioni odnos uopšte nije uspostavljen...« (str. 86), te da to onemogućava da radni kolektivi OUR privrede dođu u poziciju samostalnih robnih proizvođača.

Veoma su značajni predlozi dr M. Koraća kako da se ovaj izuzetno težak problem privrede i njene reprodukcije na samoupravnim osnovama rešava. Smatra da bi ekonomski bilo najlogičnije i najadekvatnije rešenje da se sve OUR privrede »zakonom obavežu da iz sopstvene akumulacije, pre bilo kakvog drugog investiranja, obezbede sopstvena trajna obrtna sredstva, koja su im neophodna za prostu reprodukciju, a da se, pri tom, i povećanjem kamatnih stopa za bankarske kredite na obrtna sredstva, prinude da tako postupaju« (str. 87). Ali zbog sadašnjeg nepovoljnog materijalnog položaja privrede, to moguće rešenje — kaže dr Korać u dogledno vreme ne bi dalo rezultate u pogledu rešenja ključnog problema — obezbeđenja sopstvenih obrtnih sredstava privrednih organizacija koja su im neophodna za njihovu prostu reprodukciju. Za to iznosi sledeću argumentaciju. Pošto je u periodu 1977—1985. godine prosečna godišnja stopa akumulativnosti privrede iznosila 4,2%, privredne organizacije bile bi u mogućnosti da za 17 godina, sopstvenom akumulacijom, udvostruče svoje privredne i prometne fondove. Od prosečno korišćenih ukupnih (osnovnih i obrtnih) sredstava (25.889,3 mlrd. din. u 1985. godini) sama obrtna sredstva čine 61% (15.702,2 mlrd. din.). Ako bi se ukupna akumulacija OUR privrede koristila za obezbeđenje njihovih realnih obrtnih sredstava za tekuću proizvodnju, bilo bi im neophodno najmanje 10 godina da se to ostvari, dakle trebalo bi to biti do 1997. godine. Međutim, pošto je nerealno da se to može ostvariti, jer deo akumulacije mora ići u neophodnu proširenu reprodukciju, deo za otplate i kamate ranije uzetih domaćih i stranih kredita, onda bi se taj rok morao produžiti do početka XXI veka, a mi bi dodali i posle toga. Usled toga ovim putem se ne može rešiti nedostatak obrtnih sredstava za prostu reprodukciju OUR privrede. Naravno, ukazujemo da delom rešenje ovog problema treba tražiti i tim putem.

Dr M. Korać ima u vidu i mogućnosti da se ubrzanjem obrta korišćenih sredstava u društvenom sektoru privrede (1971. god. obrt je bio 4,3, a 1985. godine se smanjio na 2,4 puta) značajnije smanje potrebe OUR privrede za uzimanje novih kredita za obrtna sredstva, a time i njihova opterećenost kamatama. Ali ni time se ne bi mogao rešiti osnovni problem OUR privrede — obezbeđenje sopstvenih obrtnih sredstava neophodnih za prostu reprodukciju. Ali, opet dodajemo, niti se ne sme zanemariti u rešavanju ovog problema.

Kao glavno rešenje ovog problema dr M. Korać vidi u radikalnom smanjenju prezaduženosti OUR privrede. U pristupu ovom rešenju neophodno je utvrditi kolikim sopstvenim sred-

Digitized by Google

stvima raspolažu OUR privrede, a koliki deo potiče iz bankarskih kredita, odnosno saznati kolika masa obrtnih sredstava neophodnih za tekuću proizvodnju nedostaje OUR privrede. Paralelno s tim neophodno je utvrditi kolika je ukupna suma novca iz primarne emisije NBJ, direktno ili preko poslovnih banaka, u obliku kreditnih sredstava data za trajna obrtna sredstva ili za investicije u privredi, a koje još nije vraćen i na koje OUR plaćaju kamatu. Isto tako, bilo bi neophodno utvrditi kolika je ukupna suma novca u svim poslovnim bankama, na osnovu multiplikacije štednih uloga stanovništva i drugih depozita, ili stranih kredita, izdata za obrtna sredstva OUR privrede, koja još nisu vraćena i na koje se plaćaju kamate. Dr Korać smatra da bi suma novca iz navedenih izvora mogla biti jednaka sumi novca koja bi bila neophodna svim OUR privrede društvenog sektora kao njihova sopstvena obrtna sredstva za prostu reprodukciju. U tom cilju bilo bi neophodno, predlaže dr Korać, »*da se sve privredne organizacije zakonom obavežu da,* umesto da sve kredite dobijene iz tih izvora vraćaju i na njih plaćaju kamatu, *od sume tih anuiteta formiraju sopstvena trajna obrtna sredstva koja su im neophodna za prostu reprodukciju*« (str. 89). Smatra da bi se realizovanjem tog rešenja, u kratkom roku, mogao rešiti problem prezaduženosti OUR privrede za obrtna sredstva, obezbediti konačno sopstvena obrtna sredstva OUR privrede kao neophodne materijalne pretpostavke njihovog samoupravnog odlučivanja o prostoj reprodukciji. Ako bi se pokazalo da se iz navedenih izvora ne bi u celini mogla obezbediti sopstvena obrtna sredstva privrednim organizacijama za tekuću proizvodnju, dr M. Korać, smatra da bi bilo »neophodno da jedan deo nove primarne emisije Narodne banke, tokom nekoliko narednih godina, bude korišćen za pokrivanje te razlike, tj. da se ustupi privrednim organizacijama kao njihova sopstvena obrtna sredstva za prostu reprodukciju, bez obaveze vraćanja i plaćanja kamata« (str. 90).

I sam autor predloga smatra da bi to bila neka vrsta eksproprijacije obrtnih sredstava u korist radnih kolektiva OUR privrede, u cilju obezbeđenja materijalnog preduslova samoupravnog odlučivanja OUR privrede o prostoj reprodukciji. Dodali bi da bi se time ostvarivao nastavak procesa prenošenja sredstava sa državne i državnih organizacija i institucija na samoupravne radne kolektivne privrede, koji smo posle uvođenja socijalističkog samoupravljanja uglavnom realizovali kod osnovnih sredstava, dok kod obrtnih sredstava nismo, što je ostalo kao krupno nerešeno pitanje tokom celog perioda našeg samoupravnog razvoja. Naime, posle uvođenja samoupravljanja nismo na radne kolektive preneli upravljanje i raspolaganje sa obrtnim sredstvima. U tome je zadržano upravljanje države i njenih organizacija i institucija, odnosno zadržana je državna svojina nad obrtnim sredstvima koja je bila koncentrisana u bankarskim, a pre svega monetarnim organizacijama. Država je obrtna sredstva distribuirala na OUR privrede, ali i oduzimala naplaćujući obimna kamatna sredstva za njihovu upotrebu. U tome je zadržan etatistički odnos koji se stalno reprodukovao ne samo u prostom već i u proširenom obliku; on se danas, u uslovima ekonomske krize, još više na ovom području učvrstio. Ovaj izuzetno krupan društveno-ekonomski i politički problem uočavan je od strane najodgovornijih političkih i državnih organa. Njega su stalno potencirali i isticali radni ljudi u organizacijama udruženog rada privrede. Pod tim pritiskom činjeni su određeni ustupci privredi, kao što je pretvaranje dela bankarskih kredita koje su koristile privredne organizacije u dugoročne kredite, zatim pretvaralo dela primarne emisije u dugoročne kredite za trajna obrtna sred-

Digitized by Google

stva OUR privrede. Ali svi takvi i slični potezi davali su kratkoročne efekte, jer njihov cilj nije bio trajno rešavanje sopstvenih obrtnih sredstava OUR privrede već samo svojevrsne »injekcije« za olakšavanje njihovog teškog položaja u tom domenu. U društvu se nije imalo hrabrosti a ni dovoljno volje da se zagrize celovito u problem nedostatka obrtnih sredstava privrede i traži celovito rešenje. Mnoge su se strukture tome opirale — državne, bankarske i druge pod raznim izgovorima, a najčešće pod izgovorom da je to pitanje uglavnom rešeno, da posle tri i po decenije od uvođenja samoupravljanja ne dolazi nikakva eksproprijacija obrtnih sredstava u korist privrede. I danas su otpori tome veliki, u čijoj podlozi se nalaze različiti materijalni interesi pre svega, onih koji su na razne načine kroz sistem i ekonomsku politiku došli u povoljniji materijalni položaj u odnosu na druge.

Rešenja koja predlaže dr Korać za trajno rešavanje problema obrtnih sredstava OUR privrede nije za potcenjivanje. Naprotiv, trebalo bi se sa svom ozbiljnošću uzeti u obzir kod rešavanja ovog teškog problema privrede od strane nadležnih i odgovornih društvenih, državnih i političkih organa zemlje. Sigurno je da se predlogu dr Koraća mogu dodati i neka druga moguća rešenja, kao što je realizovanje idejnog opredeljenja da se smanje zahvatanja iz dohotka privrede i da se iz većeg dohotka koji ostaje privredi jača fond sopstvenih obrtnih sredstava, itd. Ali ono što je najbitnije u svemu tome jeste da se ovo pitanje izvuče na svetlost dana u svoj svojoj celovitosti i složenosti, da se temeljno sagleda i da se predlože celovita rešenja, u čemu su predlozi dr Koraća uputni i inspirativni. Bez rešenja ovog problema ne možemo se mnogo pomaći u ostvarivanju politike stabilizacije, ne možemo osposobiti OUR privrede da zaista budu samostalni robni proizvođači na domaćem i stranom tržištu, i možda što je najbitnije ne možemo ostvariti kurs jačanja materijalne osnove samoupravljanja i prevazilaziti stagnaciju u koju je sada zapalo. Time bi se ostvarivao centralni zadatak sadašnje etape našeg samoupravnog razvoja — prenošenje društvenih sredstava na upravljanje samoupravno organizovanog udruženog rada.

Blagoje Bošković

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

UNIVERSITY
1988

9
1987

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašković, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Bašković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 3.600 dinara. Za inostranstvo 7.200 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju
Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXX
1987 Broj 9

Sadržaj

Najdan Pašić

Od partijsko-državnog monolitizma ka pluralizmu samoupravnih interesa 3

Mijat Šuković

Predsedništvo SFRJ — jugoslovensko po načinu izbora i odgovornosti 17

Dragutin Marsenić

Dugoročni trendovi u razvoju najvažnijih oblasti jugoslovenske privrede 29

Rosa Andžić

Krizni ekonomski uslovi privređivanja 67

Atila Sam

Empirijski uvid u proces idejno-političkog osposobljavanja komunista u OOSK u SAP Vojvodini 82

Šta menjati u ZUR-u

Gojko Rikalović

Neadekvatnost predloženih promena 92

Međunarodne teme

Zoran Stanojević

Ekonomski razvoj sandinističke Nikaragve 98

Osvrti

Branislav Ribar

Administracija između nužnosti i balasta 116

Ivan Pavić

Vrhunski sport danas, jučer, sutra 122

Prikazi 128

Digitized by Google

Содержание

Найдан Пашич

От партийно-государственного монолитизма к плюрализму самоуправленческих интересов 3

Мият Шукович

Президиум СФРЮ — югославянство по способу выбора и ответственности 17

Драгутин Марсенич

Долгорочные тенденции в развитии важнейших областей югославского хозяйства 29

Роса Анджич

Кризисные экономические условия хозяйствования 67

Аттила Сам

Эмпирические наблюдения процесса идейно-политического оспособливания коммунистов низовых организаций САО Воеводины 82

Что менять в Законе об объединенном труде

Гойко Рикалович

Несоответствие предлагаемых перемен 92

Международные темы

Зоран Станоевич

Экономическое развитие сандинистской Никарагвы 98

Обзоры

Бранислав Рибар

Администрация между необходимостью и балластом 116

Иван Павич

Верховой спорт сегодня, вчера, завтра 122

Рецензии 128

Contents

Najdan Pašić

From Party-State Monopolism towards the Pluralism of Interests in Self-management 3

Mijat Šuković

The Presidency of Yugoslavia — Yugoslav According to Mode of Election and Responsibility 17

Dragutin Marsenić

Long-term Trends in the Development of the Most Important Fields of Yugoslav Industry 29

Rosa Andžić

The Critical Economic Conditions in Industry 67

Atila Sam

An Empirical Insight into the Process of Ideological-political Adaptation of the Communists in the Basic Organizations of the League of Communists of the Autonomous Province of Vojvodina 82

What Should be Changed in the Associated Labour Act

Gojko Rikalović

Inadequacy of the Proposed Changes 92

International Topics

Zoran Stanojević

The Economic Development of Sandinist Nicaragua 98

Comments

Branislav Ribar

The Administration between Necessity and Ballast 116

Ivan Pavić

Supreme Sports Today, Yesterday, Tomorrow 122

Book Reviews 128

Digitized by Google

Najdan Pašić

Od partijsko-državnog monolitizma ka pluralizmu samoupravnih interesa

Istorija izgradnje sistema socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji duga je već trideset pet godina. Ta istorija izvršila je direktan ili indirektan uticaj na razvoj unutar tzv. socijalističkog lagera i daleko preko tih granica. U tom smislu jugoslovenska »jeres« bila je prvi istorijski demanti staljinizma ili, preciznije, staljinističke dogme koja je nastojala i dugo vreme uspevala da se nametne i identifikuje sa socijalizmom, tj. da se socijalizam identifikuje sa staljinizmom.

Šta čini jugoslovensko iskustvo interesantnim, na svoj način jedinstvenim, a ipak relevantnim za komparativne političke studije? Mada se bilans dosadašnjeg razvoja Jugoslavije može ocenjivati različito ima nekih činjenica koje se ne mogu poreći. Jugoslavija je učinila prvi pokušaj velikih razmera da se samoupravljanje prenese iz sfere teoretskih konsideracija u dnevnu praksu i postane način života miliona ljudi. To je do sada jedini primer manje ili više uspelog mirnog prelaska iz sistema partijsko-državnog monolitizma u sistem zasnovan na priznavanju pluralizma samoupravnih interesa.

Proces izgradnje sistema samoupravljanja u Jugoslaviji pruža jedan od najinteresantnijih primera ambicioznog i dalekosežnog »socijalno-političkog inžinjerstva« našeg vremena. Četiri

Digitized by Google

posleratna jugoslovenska ustava, a naročito dva poslednja iz 1963. i 1974. godine, predstavljaju zaokružen nacrt i projekt za potpuno novu socijalno-ekonomsku i političku organizaciju društva. Zbog toga mogućnosti, ograničenosti i posledice političkog inžinjerstva velikih razmera mogu najbolje da se studiraju na bazi jugoslovenskih iskustava. To se odnosi i na jaz između normativnog i stvarnog u političkom životu kao i na posledice koje ta nepodudarnost normativnog i stvarnog može imati za realan razvoj različitih političkih sistema i različitih zemalja. Drugim rečima, do kog stepena i koliko dugo politička i ekonomska transformacija mogu imati karakter procesa svesno usmeravanog i vođenog odozgo tj. iz glavnog centra političkog odlučivanja?

Svi ti razlozi i sve te okolnosti očigledno opravdavaju dalje napore usmerene ka svestranoj kritičkoj analizi »jugoslovenskog slučaja« u modernom političkom razvoju. Nema sumnje da postoji priličan broj dobrih naučnih radova o jugoslovenskom ekonomsko-političkom razvoju kako od strane stranih tako i od strane jugoslovenskih autora. Ali je očigledno takođe i u »jugoslovenskom slučaju« da moderna politička nauka i njena najstarija disciplina — komparativno studiranje političkih sistema još uvek plaća težak dug ideološkim predrasudama i pragmatsko-političkim kompromisima i ograničenjima.

Na jugoslovenskoj strani ova ograničenja se često izražavaju kao precenjivanje specifičnog i originalnog u karakteru jugoslovenskog revolucionarnog iskustva kao novog istorijskog prodora. Jugoslovenski razvoj, navodno, nije vezan iskustvima i oblicima buržoaskih režima, prošlim i sadašnjim, ili onim što bi se moglo naučiti iz teorije i prakse državnog socijalizma. Taj zvanični stav je značajno suzio mogućnosti za primenu znanja nagomilanog putem uporednih političkih studija i političke nauke uopšte. Zbog toga kritičko ispitivanje i ocenjivanje različitih oblika normativno-institucionalne organizacije koji su uvedeni zakonima i naročito samim ustavima, bilo je ograničeno u praksi i time su otvorena vrata tzv. normativnom voluntarizmu i prodoru elemenata društvene utopije u normativnu strukturu političkog sistema u celini. Diskusije o nedostacima i dilemama dalekosežne reforme jugoslovenske federacije izvršene Ustavom 1974. godine mogu poslužiti kao vrlo dobra ilustracija ovih ograničenja. Započete rasprave o tome da li usvojena rešenja vode ili ne vode ka konfederalizaciji jugoslovenske federacije bile su odbačene kao skolastičke i bespredmetne jer su sami pojmovi federalizma i konfederalizma, pozajmljeni iz klasične »buržoaske« političke i pravne teorije navodno neprimenljivi u analizi jugoslovenske prakse zbog njene istorijske specifičnosti!

Digitized by Google

I radovi inostranih posmatrača, istraživača i analitičara koji su proučavali jugoslovensko iskustvo takođe su često ideološki ograničeni i jednostrani. Dobar primer za to je široko rasprostranjena teza da su novi metodi moderne političke analize razvijeni na Zapadu, naročito koncept interesa i interesnih grupa kao i interesne artikulacije i agregacije pogodno sredstvo istraživanja samo za zapadni vid višepartijske demokratije i da se ne mogu primeniti na druge tipove političkog sistema, uključujući tu i jugoslovenski. Poslednjih godina ta teza je bila izričito kritikovana pa i odbacivana.[1] To je dalo pozitivne impulse za istinsko komparativno studiranje različitih tipova savremenih političkih sistema uključujući i politički sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji.

Drugi jednostrani pristup studiranju razvoja i praktičnog funkcionisanja jugoslovenskog političkog sistema jeste uverenje da u cilju izbegavanja ideoloških zamki i predrasuda svake vrste treba ići pravo na empirijske činjenice ne uzimajući uopšte u obzir ideološki kontekst u kome se sistem razvija uključujući i sadašnju ulogu teorije i ideologije u funkcionisanju toga sistema. Rasprostranjenost takvih pristupa se povećala poslednjih godina s obzirom na rastuće teškoće i disfunkcionalnosti koje su se pojavile na površini društvenog života i na povećan raskorak između ideološke projekcije sistema i njegove realnosti.

Međutim, takav pozitivistički pristup ima velike slabosti. Kada je reč o funkcionisanju političkih institucija ideologija predstavlja integralni deo političkog sistema, njegove istorije i sadašnje realnosti. Na kraju krajeva mora se imati u vidu da je ideološki i politički sukob sa staljinizmom predstavljao zametak i početni impuls razvoju novog političkog i ekonomskog sistema u Jugoslaviji. Zbog toga pokušaji studiranja jugoslovenskog političkog sistema i političke realnosti sa pozicija tzv. »kraja ideologije« ne može dati više od empirijske deskripcije nekih golih činjenica. To je, očigledno, od male vrednosti za objašnjenje suštine društvenih zbivanja i ne može zadovoljiti zahteve za dubljom naučnom analizom.

---

[1] Kao primer takve kritike može se navesti interesantan članak E. Gena De Felica u časopisu »Comparative Political Studies«:

»Ako oni koji vrše kompartivna istraživanja ograničavaju uzročne zaključke na hipoteze koje mogu biti testirane samo među sličnim zemljama oni neposredno napuštaju hipoteze koje mogu biti testirane — isto tako uspešno — poređenjem među zemljama koje su različite. Što je još gore, ograničavanje na slične slučajeve isključuje upotrebu pristupa koji ima znatno veću snagu tumačenja a to je upotreba ne samo strategije koja obrađuje slične i različite slučajeve zajedno, već i metod povezanih varijacija koji dopušta uzročno zaključivanje na bazi kvantitativnih informacija«. Vidi: »Comparative Political Studies«, broj 3, oktobar 1986, str. 416.

Digitized by Google

II

Suština i glavne osobine i karakteristike samoupravnog modela ekonomske i političke organizacije najbolje mogu biti osvetljeni ako se taj model protivstavi staljinizmu ili, opštije rečeno, modelu partijsko-državnog monolitizma.

Staljinizam znači, pre svega, prigušivanje i podređivanje svih autonomnih izvora i organizovanih oblika interesnog izražavanja i povezivanja u datome društvu. Da bi se u modernom društvu uspostavio sveobuhvatni i efikasni sistem političke kontrole i nadzora, sâmo jačanje i usavršavanje oblika i instrumenata direktne prinude nije više dovoljno. Ono što je nužno jeste transformacija objektivno rastuće zavisnosti pojedinca i grupa od društveno organizovanog zadovoljavanja njihovih potreba u komunalnim uslugama, zdravstvenoj zaštiti, opštem i profesionalnom obrazovanju, saobraćaju itd., u direktnu zavisnost od birokratskog aparata i državnog obezbeđivanja i alociranja svih neophodnih dobara i usluga.

Suština ovog i ovakvog političkog sistema i konkretnog mehanizma partijsko-državnog monopolizma našli su svoj adekvatan izraz u Staljinovoj sopstvenoj definiciji diktature proletarijata. Već 1926. godine u svom dobro poznatom delu »Pitanja lenjinizma« Staljin je rekao bez uvijanja da se diktatura proletarijata sastoji od »direktiva partijskog centra, plus prenošenje ovih direktiva od strane tzv. transmisionih instrumenata partije (tj. sovjeta, sindikata, omladinske organizacije itd, plus izvršavanje tih direktiva od strane proletarijata i radnih masa uopšte«. Ceo sistem autonomnih i demokratskih oblika izražavanja, sučeljavanja i povezivanja interesa i samomotivisane kolektivne akcije (što se obično smatra jednom od glavnih tekovina i karakteristika moderne pluralističke demokratije) bio je preokrenut naglavačke. Umesto da budu kanali i instrumenti demokratske participacije i artikulacije pritisaka »odozdo« na proces političkog odlučivanja, tzv. slobodne asocijacije su lišene svake autonomije i transformisane u glavne instrumente podređivanja stanovništva totalnoj birokratskoj komandi »odozgo«. Ta transformacija je postala i ostala glavna, trajna i najbitnija crta ortodoksnog sistema partijsko-državnog monolitizma.[2]

Stepen u kome je sistem transmisionih poluga napušten u praksi predstavlja zbog toga najpouzdanije merilo stvarne emancipacije i prevazilaženja sistema partijsko-državnog monolitizma.

---

[2] Nije nikako slučajno da je jedna od najtežih optužbi protiv jugoslovenske političke prakse navedena u pismu Staljina i Molotova jugoslovenskom rukovodstvu iz 1948. bilo tvrđenje da se Komunistička partija Jugoslavije utopila u Narodni front — organizaciju bez jasnog klasnog karaktera i da je zbog toga Partija izgubila svoju vodeću ulogu.

Digitized by Google

Zbog toga je važno istaći da je samo četiri godine posle izbijanja konflikta sa staljinizmom, (sa »Kominformom«), Komunistička partija Jugoslavije, na svom VI Kongresu promenila ime i od Komunističke partije postala Savez komunista Jugoslavije, odbacujući na taj način, bar formalno, poziciju strogo centralizovane vladajuće partije sa kompletnim monopolom državne vlasti i kontrole.

U isto vreme, jugoslovenski ideolozi i teoretičari, optužili su staljinizam za napuštanje same suštine socijalizma, a to je emancipacija radničke klase putem ukidanja najamnog položaja radnika. Marksistički koncept odumiranja države zamenjen je staljinističkom dogmom o državno-svojinskom monopolu kao trajnom i najvišem obliku socijalizacije sredstava za proizvodnju. Državno-partijskoj mašineriji data je pozicija univerzalnog sopstvenika sredstava za proizvodnju, univerzalnog poslodavca i univerzalnog menadžera čitave ekonomije. Tako je državno-svojinski monopol postao materijalna osnova i glavni izvor ogromne arbitrerne sile birokratije. Samim tim radnička klasa je dovedena u zavisan i podređen položaj u odnosu na profesionalne upravljače, na državnu i partijsku birokratiju. Tu je bila suština kritike staljinizma s gledišta samoupravljanja. Već početkom pedesetih godina povučena je, bar u ideološkoj sferi, oštra i jasna linija razgraničenja između samoupravljanja i staljinizma i od tada ta linija nije nikada bitnije revidirana ili napuštana.

U svom otporu stljinizmu i u izgradnji samoupravljanja u Jugoslaviji, jugoslovensko vođstvo nije nikada bilo tako pragmatično i nedoktrinarno kao što mu se često pripisivalo, bilo u smislu pohvale ili u smislu kritike.

Odbacivanje političke teorije i prakse staljinizma nije moglo biti uspešno bez adekvatnog teoretskog opravdanja u smislu marksističke teorije socijalističke revolucije. Bilo je to pitanje opstanka Jugoslavije kao nezavisne socijalističke zemlje. Sa zadivljujućom brzinom već početkom 1950-tih godina ideološke osnove jugoslovenskog nezavisnog puta u socijalizam bile su uglavnom postavljene.

Na VII Kongresu Saveza komunista Jugoslavije 1958. godine usvojen je novi program Saveza komunista Jugoslavije, najduži dokumenat te vrste u modernoj političkoj istoriji. Program je sadržao potrebnu analizu uslova i perspektiva revolucionarnih društvenih promena u savremenom svetu i u Jugoslaviji posebno, kao i viziju i podrobnu projekciju buduće transformacije jugoslovenskog društva. Za razliku od drugih dokumenata, uključujući i ustave, ova deklaracija vere i revolucionarnog samopouzdanja ostala je nepromenjena za vreme burnih godina koje su sledile. Ove činjenice treba naglasiti jer nije moguće razumeti dostignuća i neuspehe vodećih političkih snaga u Jugoslaviji, ili sadašnje kontroverze i podele, ako se ne uzme u obzir ideološki okvir u kome su svi ovi događaji našli svoje mesto.

Digitized by Google

Materijalna pretpostavka za razvoj novog tipa pluralizma u Jugoslaviji, u jugoslovenskom ekonomskom i političkom sistemu, bila je društvena svojina sredstava za proizvodnju kao konkretna forma ukidanja državnog svojinskog monopola.

Društvena svojina znači da sve proizvodne snage pripadaju društvu kao celini. One nisu ni svojina države, ni pojedinih individua, ni grupa radnika koji njima rade i upravljaju. Radnici u jedinicama udruženog rada dobili su pravo da upotrebljavaju, upravljaju i raspolažu društvenim sredstvima za proizvodnju i da odlučuju o proizvodu svoga rada, uključujući pravo da prisvajaju deo dohotka za svoje lične dohotke i za zajedničku potrošnju zajedno sa drugim radnicima i na bazi jednakosti. Radnici kao samoupravljači snose odgovornost za društvena sredstva kojima rade i stvaraju dohodak i imaju obavezu da ta sredstva čuvaju, i da uvećavaju njihovu vrednost i da ih racionalno koriste u svom i društvenom interesu.

Osnovna mera onoga što je stvarno postignuto u razvoju radničkog samoupravljanja jeste stepen u kome radnici u svojim osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada stvarno odlučuju o proizvodnji i raspodeli kao i o svim drugim poslovima društvene zajednice. Radničko samoupravljanje, dakle, nije koncipirano prosto kao skup mera čiji je cilj olakšanje i bar delimično korigovanje negativnih efekata najamnih odnosa, najamnog položaja radnika, niti je ono samo institucionalni okvir širokog demokratskog učešća ljudi u procesu odlučivanja u ekonomiji i u drugim sferama društvenog života. Samoupravljanje je koncipirano kao fundamentalna promena u osnovnim proizvodnim odnosima što sa svoje strane predstavlja polaznu osnovu i temelj svih drugih društvenih prava i sloboda radnika.

III

Da bi se odgovorilo na osnovno pitanje: koliko je stvaran novi samoupravni pluralizam interesa, koji su njegovi oblici i kakva je relativna važnost svakoga od njih, potrebno je slediti nekoliko osnovnih linija simultanog istraživanja.

1. Koliko je uspešna i duboka transformacija državne svojine u društvenu svojinu koja predstavlja materijalnu osnovu autonomne aktivnosti samoupravnih preduzeća, aktivnosti koja je motivisana njihovim neposrednim i dugoročnim interesima kao proizvođača roba za tržište? Kakvo dejstvo ima taj oblik priznatog pluralizma interesa u drugim sferama društvenog i političkog života?

Diskusije o mogućnostima kombinovanja tržišne ekonomije i društvene svojine sredstava za proizvodnju nikada nisu prestajale u Jugoslaviji. Strah i sumnje u pogledu kompatibilnosti razvijene tržišne ekonomije i samoupravnog karaktera produkcionih odnosa, duboko su ukorenjeni. Od vremena ekonom-

Digitized by Google

ske reforme 1965. godine postoji snažna škola mišljenja u Jugoslaviji koja zastupa gledišta da, što je veća uloga tržišnog mehanizma, veća je i opasnost od restauracije kapital-odnosa između preduzeća u društvenoj svojini. Priznaje se da su robno-novčani odnosi i tržište neizbežni na sadašnjem stepenu društvenog razvoja zemlje ali se smatra da ti odnosi treba da budu postepeno potiskivani i zamenjivani direktnim svesno građenim vezama kojima se međusobno povezuju samoupravne jedinice. To bi se, navodno, postiglo regulišući međusobne odnose takvim sredstvima i instrumentima kao što su samoupravni sporazumi i društveni dogovori.

Međutim, očigledno da većina jugoslovenskih ekonomista, politikologa i političara ne prihvataju ovaj koncept »dogovorne ekonomije«.[3] Oni misle da bi primena tih ideja vodila restauraciji birokratskog voluntarizma samo u nekom skrivenom obliku i da bez odgovarajuće uloge tržišta istinska autonomija samoupravnih preduzeća ne može biti osigurana. Važno je podvući da su ovi pogledi prihvaćeni i izraženi u svim novijim političkim dokumentima uključujući i Dugoročni program ekonomske stabilizacije.[4]

---

[3] Najuticajniji jugoslovenski teoretičar i »glavni arhitekta« sistema socijalističkog samoupravljanja, Edvard Kardelj, obrađuje taj problem u svojoj dobro poznatoj knjizi »Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi«. I ako Kardelj smatra samoupravne sporazume i društvene dogovore kao važna oruđa u izgrađivanju socijalističkih odnosa on u isto vreme naglašava značaj direktne i slobodne tržišne razmene kao instrumentalnog faktora u odbrani autonomije samoupravnih preduzeća protiv birokratskog mešanja. »Neposredna i slobodna tržišna razmena dobara bila je sračunata na proširivanje dimenzija slobode radnika i radnih kolektiva u njihovom radu, kvaliteta dobara, usklađivanja proizvodnje i društvenih potreba, rentabilnosti investicija, ekonomije rada itd. Ukidanje tržišta ne može, biti stvar državnog propisivanja. Zbog takvih arbitrernih odluka objektivni ekonomski zakoni se izražavaju u nekoj drugoj, obično, destruktivnoj formi, tj. u formi koja sprečava razvoj produktivnih snaga«. (Edvard Kardelj »Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi«, »Radnička štampa«, Beograd, 1976. II izdanje, str. 86—87.

[4] Ovi problemi uloge tržišta izgleda da su od ključne važnosti za sve zemlje gde je privatna svojina sredstava za proizvodnju eliminisana ili svedena na marginalnu veličinu. Odsustvo konkurencije i mogućnosti za izražavanje pluralizma interesa u ekonomskoj sferi pojavljuje se kao glavna prepreka liberalizaciji i demokratizaciji odnosa u politici i u svim drugim sferama društvenog života.

Problemi međuzavisnosti ekonomskih i političkih reformi privlače sve više i više pažnje. Interesantan doprinos razumevanju ovih problema sadržan je u eseju prof. Vladimira Brusa »Politički pluralizam i tržišta u komunističkim sistemima«, u knjizi »Pluralizam u Sovjetskom Savezu«, uredila Susan Gross Solomon, st. Martins Press, New York, str. 119—129 (na engleskom).

Prema prof. Brusu »nijednu od postojećih komunističkih država pa ni Jugoslaviju prof. Lindblom nije svrstao među poliarhije mada se jugoslovenska ekonomija (možda i mađarska) računa kao tržišno orijentisana. Ako usvojimo ovaj pogled neće li naše istraži-

Digitized by Google

2. Koliko su opravdana upozorenja na opasnost degeneracije društvene svojine u grupnu svojinu pojedinih preduzeća tj. kvazi-svojinu osnovnih organizacija udruženog rada? Da li je osnovano govoriti o pretećoj restauraciji državne svojine do koje dolazi zbog široke upotrebe i zloupotrebe prava teritorijalnih jedinica državne vlasti da određuju »uslove privređivanja« tj. da propisuju do u detalje način i oblike upravljanja društvenim sredstvima za proizvodnju?

U jugoslovenskoj političkoj i sociološkoj teoriji i u nekim važnim političkim dokumentima može se naći tvrdnja da je osnovna protivurečnost koja leži u temelju čitavog procesa samoupravne transformacije ekonomske i političke strukture društva — konflikt interesa koji se tiče ključnog pitanja: koja grupa, koja klasa ili društveni sloj je stvarno u poziciji da kontroliše raspodelu nacionalnog dohotka i naročito alociranje »društvenog kapitala« tj. alociranje sredstava proširene reprodukcije. Da li ta vlast pripada radnicima u samoupravnim preduzećima ili profesionalno-političkom upravljačkom sloju u raznim teritorijalnim jedinicama državne vlasti? Postoji, u tom pogledu, veliki raskorak, velika nepodudarnost između odnosa koji se propisuju ustavom i drugim osnovnim zakonima (kao što je Zakon o udruženom radu) i stvarne prakse. Nikakva ozbiljna analiza jugoslovenske stvarnosti ne može zaobići ove probleme i ostaviti bez odgovora pitanja o uzrocima i korenima pomenute nepodudarnosti i o mogućnostima da se ona prevaziđe.

Verujem da je taj pristup najplodniji i naučno najfundiraniji. Sledeći taj pristup više svetlosti se može baciti na stvarne odnose između radničke klase (navodno: vladajuće klase u ekonomskom smislu) i sloja neposrednih političkih vlastodržaca. Odnosi i konflikti interesa i aspiracija unutar samog političko-upravljačkog sloja mogu se najbolje razumeti i objasniti ako se primeni taj pristup.[5]

---

vanje biti suvišno? Ja ne mislim tako jer ono za čim tragamo jesu dinamične tendencije uslovljene faktorima koji mogu biti nužni ali ne još i dovoljni. Razlike u vremenu između pojedinih zemalja zaslužuju ispitivanje u tom kontekstu... U Jugoslaviji je došlo do značajnog proširivanja ličnih sloboda uporedo sa prvim koracima prema tržišnom socijalizmu od 1950. godina i neki pisci smatraju da je taj paralelan razvoj nastavljen u procesu »marketizacije« jugoslovenske ekonomije. Mađarska ne pruža još dokaze za poređenja u vremenu mada se često kaže da je ona relativno liberalnija nego mnoge od njenih tržišnih partnera u sovjetskom bloku... Opšti zaključak zato morao bi biti da su posledice marketizacije ekonomije za pluralizaciju političke strukture u krajnjoj liniji determinisane obimom i ishodom političkih borbi«.

[5] Već postoji nešto literature iz pera istočno-evropskih politikologa koji pokušavaju poslednjih godina da obrade problem realnog značaja javne (državne) svojine s gledišta raspodele moći u njihovim zemljama ili zemljama »realnog socijalizma« uopšte. Knjiga prof. Rudolfa Bahroa »Alternativa i diktatura nad potrebama« od Ferenca Fehera, Agnes Helfer i Gyorgy Markusa zaslu-

Digitized by Google

3. Kakva je društvena priroda i uloga profesionalnog političko-upravljačkog sloja u Jugoslaviji? Očigledno je da taj sloj u ovoj zemlji ima jaču poziciju i veći prestiž i autoritet nego političko rukovodstvo u bilo kojoj istočno-evropskoj zemlji. Izvori njegove legitimnosti uključuju uspešan Narodno-oslobodilački rat i Socijalističku revoluciju i uspešan otpor žestokom ekonomskom, političkom i ideološkom pritisku komunističkog bloka pod Staljinom koji je pretio i ugrožavao i samu egzistenciju zemlje kao nezavisne države.

Pozicija tog politički vladajućeg sloja i njegova interna kohezija pojačani su dalje čvrstim opredeljenjem za samoupravnu ideologiju i rekonstrukciju čitave društvene »infra i super strukture« koja treba da se zasniva na samoupravnim odnosima proizvodnje. Uspešna mobilizacija radnih masa u ekonomskoj izgradnji zemlje i u novim formama participativne samoupravne demokratije doneli su impresivne i lako vidljive rezultate (naročito za vreme prvih 25 godina razvoja samoupravljanja) i osećanje da zemlja ostvaruje vrlo dobar opšti napredak ostavljajući za sobom u svakom pogledu zemlje Istočno-evropskog bloka (zemlje tzv. realnog socijalizma) kao i druge zemlje koje su početkom 1950-tih godina bile na približno istom nivou ekonomske i kulturne razvijenosti kao Jugoslavija.

Svi ti faktori su doprinosili relativno visokom poverenju i moralnom autoritetu koje je uživalo jugoslovensko političko rukovodstvo i njegov nukleus — sloj »starih boraca« (političke i vojne vodeće ličnosti iz vremena rata).[6] To je omogućilo mirnu transformaciju partijske organizacije etatističko-kadrovskog tipa

---

žuju specijalnu pažnju. U ovoj poslednjoj knjizi autori tretiraju i objašnjavaju državnu svojinu kao specifičnu korporativnu svojinu državno-partijske birokratije. Treba pomenuti takođe zajedničko delo prof. George Conrada i Ivana Szelenyia »Intelektualci na putu ka klasnoj vlasti«. Ove knjige su inspirativne i korisne u komparativnim političkim studijama. Čitajući ih lakše je shvatiti i uočiti sličnosti i razlike između političkog sistema istočno-evropskih zemalja i socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji.

Vidi: F. Feher, A. Heler, Đ. Markuš: »Diktatura nad potrebama«, »Rad«, Beograd, 1986.

Rudolf Bahro: »Alternativa«, izd. »Globus«, Zagreb, 1981. godine.

George Conrad and Ivan Szelenyi: »The Intellectuals on the Road to Class Power«, izd. Harcourt Bruce Jovanovich, London, 1979...

[6] Ovi izvori legitimnosti nove revolucionarne strukture vlasti ili, bliže rečeno, pretenzija na vodeću političku ulogu i poziciju Saveza komunista, (legitimnost zasnovana na prethodnim dostignućima i široko prihvaćenoj ideologiji samoupravljanja), igrali su vrlo važnu ulogu u novijoj jugoslovenskoj istoriji. To postaje očigledno u vremenu kada društveni i politički razvoj dolazi na neku vrstu istorijske prekretnice i kada izlaz iz krize zahteva da se učini izbor između različitih opredeljenja. Parola »Mi smo dokazali u prošlosti da smo sposobni da savlađujemo i veće teškoće nego što su ove sa kojima smo suočeni danas« mogla je biti vrlo efikasna, bar za neko vreme, da bi se očuvao javni moral na odgovarajućoj visini.

Digitized by Google

koja se sastojala od desetak hiljada odanih profesionalnih revolucionara u »masovnu partiju« koja obuhvata više od 2 miliona članova partije zadržavajući pri tom dovoljan stepen ideološkog jedinstva i unutarpartijske discipline.

Ali, jaka pozicija profesionalnog političko-upravljačkog sloja i njegov odlučujući uticaj na proces političkog odlučivanja (što objašnjava relativnu političku stabilnost koja još uvek preovlađuje i kontinuiranu normativnu evoluciju samoupravnog sistema) postali su postepeno jedna od glavnih prepreka za doslednu primenu projektovanih demokratskih promena koje bi trebalo da vode ka ukidanju monopola interesne artikulacije i ka istinskom samoupravnom pluralizmu interesa.

Razvijajući od 1950. godine sistem društvenog samoupravljanja, Jugoslavija je doživela dalekosežnu revoluciju u svim sferama društvene organizacije. To je bila istinska revolucija, ali revolucija koja je bila inicirana i usmeravana »odozgo«. I, kao i sve revolucije »odozgo«, revolucionarni procesi u Jugoslaviji rađali su ozbiljne protivrečnosti koje se tiču, pre svega, sadašnje i buduće uloge politički vladajućeg sloja u sistemu priznatog i institucionalizovanog pluralizma interesa.

Uprkos svoje čvrste opredeljenosti za program društvenog samoupravljanja ovaj sloj je neizbežno razvio svoje sopstvene interese povezane sa očuvanjem postojeće strukture vlasti i održavanjem privilegovanog položaja politički vladajućeg sloja... Sa stanovišta toga posebnog interesa sloja partijskih i državnih profesionalnih funkcionera ideologija samoupravljanja je, po svojim posledicama, ideologija samodestrukcije. Rečeno sasvim uprošćeno: svaki značajniji praktičan korak u pravcu proklamovanih dugoročnih ciljeva dosledno razvijenog sistema samoupravljanja sposobnog za samoreprodukciju bez arbitrarne intervencije političke sile države, dolazio je neminovno u sukob sa pozicijom partijskog aparata ukoliko je on ostajao integralni i najuticajniji deo postojeće strukture vlasti. Tako svi radikalni

---

Prof. Bogdan Denić obrađuje u jednoj od svojih knjiga konflikt između »realnog i idealnog«. »Razvoj samoupravljanja u Jugoslaviji, piše Denić, doneo je kao direktnu posledicu pretvaranje samoupravljanja u ujedinjujući društveni mit analogno takvim široko prihvaćenim konceptima u zapadnim državama kao što je »demokratija«. Ja naglašavam ovu analogiju jer, naravno, u razvijenim zapadnim državama, mada se stavlja snažan naglasak na ideale demokratije, zajedno sa tim ide i kontinuirana kritika jaza između realnog i idealnog. Slično tome, u Jugoslaviji mnogo od kritike sistema izražava se u normama samoga tog sistema. To je jedan od znakova legitimiziranosti novih normi jer se može dokazati da najveći deo kritičara sistema uzima kao nešto nesporno vrednosti i norme, što će reći, pravila igre toga sistema i tako koncentrišu svoju kritiku na ono što misle da je neadekvatno u njegovom ostvarivanju.

Vidi: Bogdan Denitch: »The Legitimation of the Revolution: The Yugoslav Case«, izd. Yule University Press, New Haven 1976., str. 192—193.

Digitized by Google

zahtevi pa i mere skromnijeg dometa u pravcu reduciranja i konačnog eliminisanja birokratskog paternalizma nad samoupravnim odnosima i institucijama izazivali su neizbežno spontani ili svesni otpor unutar moćnog sloja profesionalnih upravljača uključujući i deo partijskog vođstva, takođe. Ispod površine formalnog ideološkog i političkog jedinstva postojao je često rascep i konflikt pogleda i interesa unutar različitih tela državnog i partijskog rukovodstva koji utiču na proces odlučivanja i na sadržaj usvojenih rešenja mnogih konfliktnih situacija.[7]

Valja spomenuti da, bez obzira na to kako je to osetljivo, problemi birokratizacije političkog sistema i same revolucionarne partije nisu nikada bili odricani i ignorisani od strane jugoslovenske političke teorije pa ni tekućih političkih dokumenata. Reč je, sigurno, o vrlo važnom demokratskom nasleđu iz ogorčene ideološke borbe sa staljinizmom koji je Jugoslavija odbacila kao totalnu birokratsku reviziju i izopačenje socijalizma, kako u teoriji tako i u praksi.

U Programu Saveza komunista Jugoslavije donetom 1958. godine, koji nije nikada bio menjan ni dopunjavan, snažno je naglašena opasnost od birokratske degeneracije komunističke partije na vlasti. Ta degeneracija je neizbežna ako partija vrši svoju vodeću ulogu u izgradnji socijalizma oslanjajući se prvenstveno na poluge državne vlasti. Na taj način ona i sama postaje u praksi deo državne mašinerije komandovanja i prinude.

Prema partijskom programu i sama vodeća uloga partije u usmeravanju glavnih pravaca društvenog razvoja je istorijski uslovljena zakonima klasne borbe i ograničena na prelazni period od kapitalizma ka komunizmu. Sa odumiranjem države i Partija kao odvojena politička organizacija takođe će odumreti.

Ali, važniji od tih opštih i načelnih deklaracija i potvrđivanja teoretskih koncepata i verovanja, bili su neki demokratski principi koji su se odnosili na organizaciju, ponašanje i političku orijentaciju Partije. Među tim principima tri su bila najvažnija:

[7] To se moglo najbolje uočiti za vreme dugih rasprava unutar političkih tela kao što su Ustavna komisija i njene brojne komisije i podkomisije, ekspertske radne grupe itd., koje su zadužene za pripremanje nacrta i predloga nameravanih promena u osnovnim zakonima i u samom Ustavu. Na nivou Federacije sva ta tela su sastavljena od jednakog broja članova iz republika i autonomnih pokrajina koje imenuju odgovarajuće vlasti u tim federalnim jedinicama. Ceo pripremni rad u tim telima odvija se iza zatvorenih vrata i rezultati se objavljuju tek kada je jedinstvena saglasnost formalno postignuta. Zato ishod odražava nužno realan odnos snaga kao i postojeće podele nutar političkog rukovodstva. Rešenja sadrže mnoge kompromise i nedoslednosti koje postaju očigledne tek kad se tako usvojena rešenja primene u praksi. Ali je sve to prikriveno uporno čuvanim prividom o ideološkom jedinstvu i stalnim pozivanjem na proklamovane opšte ciljeve i vrednosti socijalističkog samoupravljanja. Zbog toga se svaka naredna normativna promena u ekonomskom i političkom sistemu, bez obzira kakav je njen realni sadržaj i značenje, objašnjava i opravdava kao nov korak na istoj strateškoj liniji razvoja samoupravljanja.

Digitized by Google

a) Organizacija i vođstvo Saveza komunista i državne mašinerije treba da budu jasno razdvojeni jedno od drugog na svim nivoima političke organizacije od vrha do baze. Kazano rečima samog Programa Partija treba da vrši svoj neophodni uticaj i vodeću političku ulogu sve manje i manje sa pozicija državne vlasti a sve više i više iznutra, unutar samoupravne strukture, i putem demokratske participacije članova Partije u političkom odlučivanju u takvim telima kao što su radnički saveti, skupštine, samoupravne interesne zajednice i društveno-političke organizacije.

b) Savez komunista ne traži za sebe monopol u izražavanju i ostvarivanju autentičnih interesa radničke klase i socijalističkog razvoja društva uopšte. Slobodno izražavanje i slobodna borba različitih mišljenja i autonomna uloga Socijalističkog saveza, sindikata, udruženja ratnih veterana i omladinske organizacije, i drugih organizacija i asocijacija, moraju biti ne samo tolerisani nego aktivno podržavani od strane Partije.

c) Naučno istraživanje i razvoj kako prirodnih tako i društvenih nauka ne smeju biti podređeni nikakvoj spoljnoj političkoj kontroli. »Nauka je sama sebi sudija« kaže se u partijskom programu.

Ni u jednom periodu svoje istorije nije partija na vlasti (uključujući i Savez komunista) bila sasvim na visini visokih demokratskih zahteva i standarda svog sopstvenog programa. To ne znači, međutim, da su Program Saveza komunista i programske deklaracije u dva poslednja ustava fiktivni i bez stvarnog značenja i uticaja na društvenu i političku realnost. Otvorena kritika birokratskih izopačenja sadržana u tim dokumentima i upozorenja protiv birokratizacije same partije, služili su kao trajan izvor kritičke svesti u Savezu komunista i u formiranju političkog i javnog mnjenja uopšte.[8]

Tokom celog perioda od 1958. do danas mnoge konkretne mere su preduzimane da bi se premostio postojeći jaz između visoko postavljenih ciljeva i zahteva partijskog programa i ustava, na jednoj strani, i političke stvarnosti, na drugoj. Lista takvih mera je prilično dugačka. Radi ilustracije pomenućemo neke od njih:

(1) Zahtev za odvajanje izvršnih funkcija u Savezu komunista i u vladi; pravilo da isto lice ne sme držati dve izvršne funkcije u isto vreme.

---

[8] Dobro je imati na umu opažanje prof. Roberta Dala (Robert Dahl) o obavezujućoj snazi ideologije za političko vođstvo: »Unatoč prividu o suprotnom, vođe ne mogu proizvoljno izmišljati i manipulisati vladajućom ideologijom jer kada je jednom politička ideologija široko prihvaćena u političkom sistemu vođe takođe postaju njeni zarobljenici s obzirom da rizikuju podrivanje sopstvene legitimnosti ako narušavaju njene norme«.

Vidi: Robert Dahl: »Modern Political Analysis«, str. 62.

Digitized by Google

(2) Ustavno utvrđeno razgraničenje funkcija između društveno-političkih organizacija; Posebne dužnosti i mogućnosti uticaja socijalističkog saveza i sindikata u izborima i kadrovskoj politici uopšte.

3. Postepena deprofesionalizacija rukovodstva Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija.

4. Ograničenje mogućnosti reizbora na važne političke i javne funkcije i strogo ograničavanje trajanja takvih mandata.

5. Principi i pravila kolektivnog vođstva (kolektivnog procesa odlučivanja i kolektivne odgovornosti); redovna rotacija ličnosti na vodećim položajima (predsednika ili predsedavajućeg svih političkih i državnih tela).

6. Politička preporuka (ali ne i pravilo) da treba da bude najmanje dva ili više kandidata u izborima na bilo koju funkciju u državnom aparatu i društveno-političkim organizacijama.

Energičnost i doslednost u primeni svih tih mera usmerenih na borbu protiv birokratije i na osiguravanje i obezbeđivanje demokratskog pluralizma u političkom sistemu varirali su osetno od vremena do vremena pa su varirali takođe i rezultati i efekti postignuti u praksi. Sigurno je kako od teorijskog interesa tako i od praktičnog značaja dublje razotkrivanje uzroka samo delimičnog uspeha u ostvarivanju gore navedenih antibirokratskih mera.

U uslovima produžene ekonomske krize i snažnije izraženog kritičkog raspoloženja među partijskim članstvom i kod velikog dela stanovništva direktno pogođeno inflacijom i nezaposlenošću, postaje sve teže i teže skrivati i tolerisati očigledna birokratska izopačenja u političkom sistemu i u Savezu komunista samom. Poverenje i prestiž profesionalnih političara, koji je bio visok u prošlosti dok je predsednik Tito bio živ, opao je osetno u poslednjih nekoliko godina.

Najpopularniji politički zahtevi u Jugoslaviji danas ne tiču se toliko daljih institucionalnih promena u normativnoj strukturi ekonomskog i političkog sistema i sigurno se ne odnose na napuštanje fundamentalnih principa samoupravljanja. Jedan od najpopularnijih zahteva su sigurno radikalne promene u personalnom sastavu profesionalnog političko-upravljačkog sloja koji je dugo monopolisao ključne političke pozicije u vladi i u političkom životu uopšte. Ali to je upravo promena koju je najteže postići.[9]

[9] Pišući o dalekosežnim demokratskim reformama u jugoslovenskom političkom sistemu April Karter ukazuje da je malo ipak postignuto u prilagođavanju uloge i organizacije Saveza komunista zahtevima istinskog pluralizma. »Jugoslovenske vođe su 1960. godine potpuno napustile staljinistički model »monolitnog jedinstva«, ali su učinjeni samo neodlučni koraci u pogledu prilagođavanja uloge i organizacije Saveza komunista zahtevima istinskog pluralizma. Uprkos formalnog ohrabrivanja veće participacije na svim nivoima, u praksi je vlast u komuni i na republičkom nivou i dalje zadržana u rukama malih grupa... Decentralizacija vlasti u Jugoslaviji u ko-

Digitized by Google

Profesionalni političko-upravljački sloj koji je bio na vlasti više od 40 godina očigledno nije ni voljan ni spreman da se odrekne svoje sadašnje pozicije. Za vreme dugog perioda svoje kontinuirane vladavine profesionalno političko rukovodstvo je razvilo svest o svojim sopstvenim interesima. Ideološka racionalizacija tih interesa je težnja da se ono identifikuje sa vrednostima i ciljevima socijalističkog samoupravljanja. Taj sloj je razvio i ovladao tehnikom samoreprodukovanja zasnovanog na kooptaciji više nego na demokratskim slobodnim izborima u društveno-političkim organizacijama i zajednicama.

I pored svih stvarnih demokratskih promena koje su se dogodile u jugoslovenskom društvu tokom poslednjih nekoliko decenija, ono što je ostalo u suštini netaknuto je monopol »užeg političkog kruga« u pogledu »kadrovske politike« — što će reći, u pogledu regrutovanja političkog personala i raspodele političkih i drugih upravljačkih položaja i funkcija. Taj monopol je glavni izvor arbitrarne birokratske vlasti u Jugoslaviji. Samo kad se to uzme u obzir može se objasniti zašto se, iza formalnog mehanizma samoupravnih institucija i predstavničkih tela koja se oslanjaju na široku mrežu izabranih delegacija i delegata, formirala neformalna struktura vlasti koja se sastoji od uskih oligarhija profesionalnih političkih vođa, što će reći, osoba koje se nalaze na čelu društveno-političkih organizacija i u glavnim državnim institucijama, skupštinama i izvršnim telima. Da bi samoupravna demokratija u Jugoslaviji mogla da učini istinski korak napred potrebno je da se izvrši temeljna reforma izbornog sistema na svim nivoima političke organizacije društva.

---

rist republika i komuna ne pruža oblik pluralizma i stvara otvore za širok pritisak da se utiče na politiku. Postoji realna opasnost, često ispoljena za poslednjih 30 godina, da lokalni i republički interesi budu forsirani na štetu šireg zajedničkog dobra. Ali, s obzirom na nemogućnost partijskog pluralizma i afirmacije pluralizma interesnih grupa nasuprot Partiji, kao što je to u Poljskoj, prihvatanje regionalnog pluralizma može, posmatrano na duži rok, da osigura stepen istinske demokratije i slobode unutar stabilnih okvira.«

Vidi: April Carter: »Democratic Reform in Yugoslavia: Changing Rola of the Party«, izd. Prinston University Press, str. 245—258.

Digitized by Google

Mijat Šuković

Predsjedništvo SFRJ — jugoslovensko po načinu izbora i odgovornosti

U sadašnjem Ustavu SFRJ propisano je (čl. 321) da skupština republike, odnosno skupština autonomne pokrajine bira člana Predsjedništva SFRJ iz odnosne republike ili autonomne pokrajine. Ta odredba zadržana je i u Predlogu da se pristupi promjeni Ustava SFRJ koji je Skupštini SFRJ podnijelo Predsjedništvo SFRJ (21. januara 1987), usvojenom na sjednici Saveznog vijeća Skupštine SFRJ (30. marta 1987).

Način izbora i smjer odgovornosti Predsjedništva SFRJ ima ulogu i značaj koncepcijskog opredjeljenja o pravcima daljeg razvoja jugoslovenskog socijalističkog sistema, naročito o pravcima daljeg razvoja skupštinskog delegatskog sistema i pravcima ostvarivanja koncepcije jugoslovenske socijalističke federacije. Jer, izbor i smjer odgovornosti Predsjedništva SFRJ nijesu samo pojedinačna rešenja, već rešenja koja imaju mjesto i u globalnoj strategiji razvoja jugoslovenskog sistema, koja imaju dejstvo na cjelinu sistema, na pravce njegovog razvoja.

Obaveza podrazumijeva i odgovor na pitanje postavljeno u javnoj raspravi: Da li u republikama i autonomnim pokrajinama članove Predsjedništva SFRJ birati neposrednim tajnim glasanjem ili ih birati u skupštinama republika i autonomnih pokrajina?

Odgovor na ovo pitanje je veoma važan. Od njega je, međutim, važniji po značaju, a preči po redosljedu, odgovor na pitanje:

Digitized by Google

Da li da svaka republika i svaka autonomna pokrajina bira »svog« člana Predsjedništva SFRJ ili da svakog člana Predsjedništva SFRJ bira cijela Jugoslavija, putem Skupštine SFRJ? Da li da članovi Predsjedništva SFRJ za svoj rad odgovaraju svaki »svojoj« republici i autonomnoj pokrajini, ili da svi odgovaraju socijalističkoj Jugoslaviji, putem Skupštine SFRJ?

Zato prvo o prečem pitanju. Pri tome polazim od pretpostavke da se ne mijenja sadašnje ustavno rešenje o sastavu Predsjedništva SFRJ, mada ima argumenata koji daju izvjestan osnov i za razmatranje dva predloga, već iznesena u javnoj raspravi, za promjenu sastava Predsjedništva SFRJ.

Na postavljeno pitanje dajem odgovor na osnovu odmjeravanja realne težine argumenata sadržanih u rezultatim produbljene naučno-političke analize činjenica, temelja i karakteristika jugoslovenskog federalizma, realnih političkih procesa u Jugoslaviji u sadašnjosti, cjeline demokratskih principa jugoslovenskog društvenog sistema, ukupnih istorijsko-političkih okolnosti bitnih za izbor jedne od alternativa o kojima se sada vodi javna rasprava, svjestan odgovornosti za kazano i pred naukom i pred jugoslovenskim socijalističkim pokretom. Odgovor je:

Izbor članova Predsjedništva SFRJ u Skupštini SFRJ tajnim glasanjem i odgovornost Predsjedništva SFRJ Skupštini SFRJ ima izrazitu prednost, i kao pojedinačno rešenje i kao komponenta koncepcije cjeline sistema, u odnosu na izbor (bez obzira na način biranja) članova Predsjedništva SFRJ u »svojim« republikama i autonomnim pokrajinama i odgovornost svakog člana Predsjedništva SFRJ republici i autonomnoj pokrajini koja ga bira.

Činjenice i saznanja na kojima se zasniva ovaj činjenični zaključak su:

1. Predsjedništvo SFRJ je organ Federacije, kao samostalnog subjekta, međunarodnog i unutrašnje-političkog. Samostalnog subjekta u smislu nosioca posebnih prava, obaveza i odgovornosti, ustavno utvrđenih, a ne u smislu postojanja Federacije izvan federalnih jedinica koje je čine, nezavisne od njih, osamostaljene iznad njih. Jer, jugoslovenske federacije nema izvan njenih federalnih jedinica.

Da je ono organ Federacije kao samostalnog subjekta potvrđuje i činjenica da se odredbe o njemu nalaze u dijelu u kojem se uređuje »organizacija Federacije«, a ne u dijelu u kojem se uređuju »odnosi u Federaciji«.

2. Po idejno-političkoj zamisli i idejnom ustavnom određenju, Predsjedništvo SFRJ je ustanovljeno kao sastavni dio koncepcije skupštinskog sistema organizacije *federalne* vlasti, a ne izvan nje ili nasuprot njoj.

To je vidljivo, pored ostalog, i iz činjenice da Ustav SFRJ izričito obavezuje Predsjedništvo SFRJ da svoja prava i dužnosti vrši na osnovu i u okviru saveznih zakona koje donosi Skupština

Digitized by Google

SFRJ, što znači, između ostalog, i pravo Skupštine SFRJ da zakonom određuje granice smjera i sadržine odluka i opredjeljenja Predsjedništva SFRJ u vršenju njegovih funkcija.

3. Funkcije Predsjedništva SFRJ su:

— predstavlja Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju u zemlji i inostranstvu, što obuhvata i pravo postavljanja i opoziva ambasadora i poslanika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, prijem akreditivnih i opozivnih pisama stranih diplomatskih predstavnika i izdavanje isprava o ratifikaciji međunarodnih ugovora;

— rukovodi i komanduje oružanim snagama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, u ratu i miru, i utvrđuje »osnovne i pripremne mjere za odbranu zemlje«;

— proglašava ukazom savezne zakone i ustavno određene odluke koje donosi Skupština SFRJ;

— ima pravo i dužnost da Skupštini SFRJ: predlaže spoljnu i unutrašnju politiku, daje inicijative za donošenje zakona i drugih akata i za promjenu Ustava SFRJ, predlaže kandidate za predsjednika Saveznog izvršnog vijeća, sudije i predsjednika Ustavnog suda Jugoslavije i da Skupštinu SFRJ »obaveštava o stanju i problemima unutrašnje i spoljne politike«;

— odlučuje (daje ili uskraćuje saglasnost) o predlozima Saveznog izvršnog vijeća za donošenje zakona o privremenim mjerama;

— zauzima stavove o sprovođenju politike i izvršavanju saveznih zakona i »drugih opštih akata Skupštine SFRJ«, sa pravom da »zahtijeva da Savezno izvršno vijeće preduzme mjere za sprovođenje politike i izvršavanje zakona i drugih opštih akata Skupštine«, da sazove »sjednicu Saveznog izvršnog vijeća i stavi (iti) određena pitanja na dnevni red te sjednice«, da »propise Saveznog izvršnog vijeća od opšteg političkog značaja, prije njihovog objavljivanja, zadrži od izvršenja« i da »u ostvarivanju svojih prava i dužnosti, pred Skupštinom SFRJ postavi pitanje povjerenja Saveznom izvršnom vijeću«;

— stara se, »u okviru svojih prava i dužnosti, a radi ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti«, o »usklađivanju zajedničkih interesa republika, odnosno autonomnih pokrajina« i tako dalje.

Funkcije su mu, dakle, bez izuzetka, u granicama onih prava i dužnosti Federacije koje ona ostvaruje putem saveznih organa. Sve one su sadržinski dimenzionirane saglasno ustavnom određenju da je Skupština SFRJ najviši organ vlasti u okviru prava i dužnosti Federacije; saglasno ustavnom ustanovljenju skupštinskog sistema organizacije federalne vlasti.

4. Uloga je i obaveza svakog člana Predsjedništva SFRJ da izražava zajedničke interese svih jugoslovenskih naroda i narodnosti i njihovih republika i autonomnih pokrajina, Jugoslavije kao cjeline, njenog subjektiviteta, a ne da svaki pojedinačno izražava samo ili prije svega interese »svoje« republike, odnosno

Digitized by Google

»svoje« autonomne pokrajine. To nedvosmisleno proizilazi iz prikazanih funkcija Predsjedništva SFRJ, ustavno utvrđene i iskazane idejno-teorijske koncepcije jugoslovenskog sistema i karaktera socijalističkih odnosa u jugoslovenskoj federaciji. To je saglasno činjenici, naučno utvrđenoj i iskustveno potvrđenoj, da interes cjeline jeste i mora biti i interes svakog dijela cjeline, makar toliko koliko je interes dijela da cjelina bude jača, stabilnija, efikasnija, djelotvornija. Saglasno je i činjenici da interes dijela može biti, a ne mora biti, i interes cjeline. Saglasno je i istorijskoj potrebi i obavezi Predsjedništva SFRJ da djeluje kao značajan kohezioni činilac jugoslovenske višenacionalne zajednice.

Karakter, domašaj i društvena priroda ovih činjenica, svake pojedinačno i svih njih u međuzavisnosti i jedinstvu, prirodno opredjeljuju i zahtijevaju rešenje da članovi Predsjedništva SFRJ, svaki pojedinačno i svi skupa, *izborom u Skupštini SFRJ dobijaju politički mandat za vršenje ustavno određenih funkcija Predsjedništva SFRJ. I da smjer njihove odgovornosti za rad bude Skupština SFRJ. Sa time Predsjedništvo SFRJ postaje jugoslovensko i po načinu izbora i po odgovornosti, a ne samo po funkcijama. I ostaje u granicama skupštinskog sistema organizacije federalne vlasti.* Bez toga niti je Predsjedništvo SFRJ u okviru koncepcije skupštinskog sistema organizacije federalne vlasti, niti je Skupština SFRJ najviši organ vlasti u okviru prava i dužnosti Federacije. Bez toga je jedino moguće postojanje neke, nešto bolje ili nešto slabije, simbioze skupštinskog i predsjedničkog sistema organizacije vlasti, sa izvjesnim unutrašnjim protivrečnostima unutar te simbioze. Sadašnja jugoslovenska stvarnost daje obilje dokaza za to. Daje dokaze ne samo zato da i u samom sistemu ima protivrečnosti između elemenata skupštinskog i elemenata predsjedničkog sistema, već i da u realnom političkom federalnom životu nastaju sukobi, nekada manje a nekada više izraženi između djelovanja zasnovanih na tim protivrečnim elementima. Bez toga, Predsjedništvo SFRJ ocijenjeno po smjeru odgovornosti i načinu izbora ima više svojstava svojevrsnog međurepubličko-pokrajinskog organa za vršenje funkcija iz kruga prava i dužnosti Federacije nego samostalnog (u rečenom smislu) organa Federacije. Organa čiji svaki član nosi svojevrsni »pečat« i politički legitimitet republike ili pokrajine iz koje je izabran, a ne »pečat« i politički legitimitet cijele Jugoslavije.

Izbor članova Predsjedništva SFRJ u Skupštini SFRJ čini jasnijim, a time i više obavezujućim, da svaki njegov član vrši funkcije u ime Jugoslavije kao cjeline (to nije tako jasno kada se svaki član bira u »svojoj« republici ili autonomnoj pokrajini), da u vršenju funkcija izražava interese i stremljenja svih jugoslovenskih naroda i narodnosti, a ne samo njihovog određenog dijela. Bio bi to i doprinos, dosta značajan, otklanjanju uzroka ispoljenoj tendenciji relativnog izdvajanja, usamljenosti i osamostaljivanja Predsjedništva SFRJ, izraženih u tome što ono programira svoj rad kao organ za sebe i pretežno djeluje unutar sebe.

Digitized by Google

Tendenciji koja ugrožava postojanje pretpostavki za efikasno, politički autoritativno, odgovornije i situaciji sadržajno primjerenije vršenje ustavnih funkcija Predsjedništva SFRJ, za istorijski neophodno odstranjivanje štetnog toka slabljenja federalizma sa demokratskim sadržajem.

Karakter, domašaj i društvena priroda funkcija Predsjedništva SFRJ takođe prirodno kazuju da izbor člana Predsjedništva SFRJ samo u jednoj republici ili samo u jednoj autonomnoj pokrajini nije dovoljan da on dobije politički mandat, političko povjerenje za vršenje tih funkcija. Nije dovoljan ni sa stanovišta političkog legitimiteta, ni sa stanovišta socijalističke samoupravne demokratije. Pogotovu za vršenje ovih funkcija u svojstvu predsjednika Predsjedništva SFRJ. Funkcije najvišeg organa rukovođenja i komandovanja oružanim snagama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, na primjer, po prirodi stvari i odnosa podrazumijevaju da svako lice koje vrši te funkcije, politički mandat, političko povjerenje, politički legitimitet za njihovo vršenje, dobije izborom od Jugoslavije kao cjeline, putem jugoslovenske skupštine, a ne samo od jednog njenog dijela.

Proglašenjem da je određena ličnost izabrana u jednoj republici ili autonomnoj pokrajini za člana Predsjedništva SFRJ, Skupština SFRJ ne daje toj ličnosti politički mandat, političko povjerenje da vrši funkcije Predsjedništva SFRJ. Jer, institucija i čin proglašenja nemaju taj smisao i domašaj. Njihov smisao i domašaj je u granicama utvrđivanja da je jedna ličnost izabrana u ustavnom postupku i od ustavno određenog subjekta za vršenje određene funkcije. I ništa više. To jeste pretpostavka da jedna ličnost vrši funkciju. Ali, to niti je izbor, niti je davanje političkog mandata koji se izborom daje.

Ni davanje svečane izjave pred Skupštinom SFRJ, mada je takođe pretpostavka za vršenje funkcije člana Predsjedništva SFRJ, nema značenje da Skupština SFRJ davaocu izjave daje politički mandat da vrši funkcije Predsjedništva SFRJ.

Očigledno je da izloženi argumenti imaju veliku težinu i snagu. Oni, međutim, ne mogu biti dovoljni za opredjeljenje da se prihvati rešenje o izboru članova Predsjedništva SFRJ u Skupštini SFRJ ako se vrijednost i prihvatljivost tog rešenja ne potvrdi i sa stanovišta obaveze i potrebe obezbjeđivanja ravnopravnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti i njihovih republika i autonomnih pokrajina u jugoslovenskoj višenacionalnoj zajednici. Jer, uvažavanje, dosljedno poštovanje i potpuno obezbjeđivanje ravnopravnosti nije samo jedna od političkih i ustavnih obaveza, samo jedna od potreba. To je ključna obaveza i potreba. *Ravnopravnost je sudbina Jugoslavije. Zato ne može doprinositi učvršćivanju temelja Jugoslavije, njenom jedinstvu, njenom jačanju, ne može biti dobro i prihvatljivo nijedno rešenje kojim bi se narušila ravnopravnost u jugoslovenskoj višenacionalnoj zajednici, ma koliko bilo dobro i prihvatljivo sa svih drugih stanovišta.*

Digitized by Google

Iz toga slijede potreba i obaveza, istorijska i revolucionarna po vremenskom trajanju i vrijednosnom smjeru, da se opredjeljenje za izbor članova Predsjedništva SFRJ u Skupštini SFRJ ocijeni i vrednosno izmjeri i sa stanovišta njegovog značenja, njegovog doprinosa, ostvarivanju ravnopravnosti. Na to obavezuje i karakter jugoslovenskog socijalističkog federalizma.

Ocijenjeno i sa stanovišta ravnopravnosti, prihvatljivo je i vrijednosno odgovarajuće opredjeljenje da članove Predsjedništva SFRJ bira Skupština SFRJ i da njoj odgovaraju. To kazuje i potvrđuje sledeće:

1. *Primarno* za obezbjeđenje ravnopravnosti u vršenju funkcija Predsjedništva SFRJ je zastupljenost svih republika i obe autonomne pokrajine u njegovom sastavu i međusobna ravnopravnost članova Predsjedništva SFRJ, a to se ne mijenja promijenom načina izbora članova Predsjedništva SFRJ.

2. Izbor članova Predsjedništva SFRJ u Skupštini SFRJ nije njihov izbor mimo, izvan ili nasuprot jugoslovenskih republika i autonomnih pokrajina. Nije ni smanjenje, ni ograničavanje ravnopravnosti naroda i narodnosti i njihovih republika i autonomnih pokrajina. Nije usvajanje koncepcije federalnog birokratskog centralizma, unitarističkog ili nekog drugog tipa. Naprotiv, u funkciji je njihovog opredjeljenja, njihovog samoobavezivanja, *da zajednički obezbjeđuju vršenje funkcija od zajedničkog interesa, njihovog zajedničkog preuzimanja odgovornosti, utvrđene i u Ustavu SFRJ, i za razvoj jugoslovenske federacije kao cjeline.*

Nije prvo, drugo i treće, a jeste četvrto, zato što je Skupština SFRJ zajednički i demokratski organ svih jugoslovenskih naroda i narodnosti i njihovih republika i autonomnih pokrajina. Zajednički i demokratski po načinu delegatskog konstituisanja, po sastavu koji je zasnovan na principu ravnopravnosti, po delegatskom načinu rada i odlučivanja. Zajednički i demokratski organ koji sa svojstvima koje ima prema određenjima sistema izražava volju i opredjeljenja svih jugoslovenskih naroda i narodnosti i njihovih užih i širih zajednica.

U ovom kontekstu ukazujem i na činjenicu da oni koji izbor članova Predsjedništva SFRJ u Skupštini SFRJ karakterišu kao centralizam ili popuštanje pred pritiskom snaga centralizma nijednom riječju, nijednim naglaskom, ne ukazuju na opasnost od republičkog i pokrajinskog zatvaranja kao osnove iz koje može izrasti, u praksi, Predsjedništvo SFRJ kao organ zasnovan na pojedinačnom predstavljanju, umjesto na ideji jugoslovenskog socijalističkog demokratskog jedinstva. Ta opasnost, međutim, je realnost. Ona se ne može otkloniti samo lijepim riječima, pozivanjem na socijalističke principe i ideale, ubjedljivom retoričkom argumentacijom. Nju je neophodno otklanjati, pored ostalog, i sa načinom izbora i određenjem smjera odgovornosti Predsjedništva SFRJ.

3. Izbor članova Predsjedništva SFRJ u Skupštini SFRJ podrazumijeva i pretpostavlja da se izbor vrši na osnovu predloga kandi-

Digitized by Google

data iz svake republike i obje autonomne pokrajine i da predlog kandidata iz jedne republike ili iz jedne autonomne pokrajine utvrđuje samostalno (za kandidata iz odnosne republike ili autonomne pokrajine) skupština odnosne republike i skupštine odnosne autonomne pokrajine. Time se dosljedno obezbjeđuje realizacija prava svake republike i svake autonomne pokrajine da član Predsjedništva SFRJ iz nje može biti samo ona ličnost koju ona predloži putem svoje skupštine. Istovremeno se time, što je novi kvalitet, bez narušavanja prava republika i autonomnih pokrajina, pojačava odgovornost republika i autonomnih pokrajina da dosledno izvršavaju svoju obavezu — dobrovoljno preuzetu i ustavno utvrđenu — da za vršenje funkcija od zajedničkog interesa putem federalnih organa odabiraju ličnosti koje su svojim radom, svojim idejnim i političkim opredjeljenjima dokazali da se zaista zalažu za ostvarivanje zajedničkih interesa, za socijalističko samoupravno jedinstvo Jugoslavije, da imaju znanje, političku čistotu i druge kvalitete za vršenje funkcije za koju se biraju, da su time zadobili povjerenje Jugoslavije kao cjeline koje će se izborom i potvrditi. Ako takvu ličnost ne predloži jedna republika ili autonomna pokrajina, pa zbog toga Skupština SFRJ ne izabere predloženog kandidata, njegov neizbor nije ograničenje ustavnog prava republike ili autonomne pokrajine, nije narušavanje njene ravnopravnosti, već zajednička ocjena da republika ili autonomna pokrajina iz koje nije izabran predloženi kandidat nije na pravi način izvršila dobrovoljno preuzetu naprijed opisanu ustavnu obavezu. Zato mogućnost neizbora u Skupštini SFRJ kandidata predloženog od skupštine republike ili autonomne pokrajine, sama za sebe, nije automatski dokaz da se time narušava ravnopravnost. Ako bi to tako bilo, ravnopravnost bi narušavala i mogućnost neizbora u Skupštini SFRJ kandidata iz republika i autonomnih pokrajina za članove Saveznog izvršnog vijeća, za funkcije predsjednika i potpredsjednika Skupštine SFRJ, za predsjednike i potpredsjednike skupštinskih vijeća, za sudije i predsjednika Ustavnog suda Jugoslavije, koje za ove funkcije predloži nadležno tijelo one republike ili one autonomne pokrajine iz koje su ti kandidati, koja mogućnost postoji po sadašnjim ustavnim uređenjima.

Nije, na kraju krajeva, ni stvarni interes jedne republike ili jedne autonomne pokrajine da bude iz nje član Predsjedništva SFRJ ličnost koja nema politički mandat jugoslovenske ličnosti. Jer, on ne može, objektivno, imati politički autoritet da bitno utiče na rešavanje problema, kako onih koji su od posebnog, tako ni onih koji su od zajedničkog interesa.

Takođe, na kraju krajeva, sve republike i obje autonomne pokrajine *ostaju ravnopravne.* Jer, svačiji kandidat može biti izabran ili neizabran.

Uz sve ovo nije opravdano zanemariti činjenicu da u Jugoslaviji postoji i djeluje organizovana socijalistička svijest, da postoji i djeluje komunistička avangarda koja ima političke snage i sred-

Digitized by Google

stava da sprečava moguće pokušaje i nastojanja da se ovo rešenje iskoristi za nacionalističke i druge podjele.

4. Izbor članova Predsjedništva SFRJ u Skupštini SFRJ ne isključuje radne ljude i građane iz procesa kandidovanja i izbora članova Predsjedništva SFRJ. Naprotiv, podrazumijeva javnu, demokratsku raspravu u procesu kandidovanja i izbora; javno, demokratsko, odgovorno i u razmjerama Jugoslavije široko vrednovanje kandidata, nezavisno od toga iz koje su republike ili autonomne pokrajine. Podrazumijeva i pretpostavlja javnu raspravu o tome i na sjednicama republičkih i pokrajinskih konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda i na sjednici Savezne konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda.

Podrazumijeva i pretpostavlja da delegati u Skupštini SFRJ, prilikom razmatranja predloga svakog kandidata, nezavisno od toga iz koje su republike ili autonomne pokrajine, postupaju po smjernicama onih političkih činilaca čije interese izražavaju kao delegati.

Time se ne smanjuju sadašnja prava građana, radnih ljudi, naroda i narodnosti, republika i autonomnih pokrajina u procesima kandidovanja i izbora članova Predsjedništva SFRJ, već se širi prostor, šire mogućnosti, *i to svakom podjednako*, za uticaj i na kandidovanje i na izbor svih članova Predsjedništva SFRJ. A to je na liniji dalje demokratizacije sistema, na liniji potrebe uključivanja svih u procese kandidovanja i izbora svakog nosioca savezne funkcije.

5. Utvrđivanje da Predsjedništvo SFRJ za svoj rad odgovara Skupštini SFRJ nije isključivanje prava republika i pokrajina da pokreću raspravu o odgovornosti članova Predsjedništva SFRJ i Predsjedništva kao organa i da sudjeluju u odlučivanju o njihovoj odgovornosti. Naprotiv, time se značajno i *jednako* proširuju sadašnja prava svake republike i svake autonomne pokrajine. I to kako pravo pokretanja rasprave o odgovornosti, tako i pravo odlučivanja o njihovoj odgovornosti. Jer, umjesto prava jedne republike ili jedne autonomne pokrajine da pokreće raspravu i odlučuje o odgovornosti samo člana Predsjedništva SFRJ izabranog u njoj, svaka republika i svaka autonomna pokrajina stiče pravo da samostalno pokreće raspravu o odgovornosti svakog člana Predsjedništva SFRJ i Predsjedništva kao cjeline i da, zajedno i ravnopravno sa drugim republikama i autonomnim pokrajinama putem delegata sudjeluje u odlučivanju o njihovoj odgovornosti. Pošto se opoziv vrši po postupku izbora, ovo rešenje znači da je zagarantovano svakoj republici i autonomnoj pokrajini da se postupak opoziva člana Predsjedništva SFRJ izabranog iz odnosne republike ili autonomne pokrajine ne može pokrenuti bez predloga njene skupštine.

Sve ovo neophodno je ocjenjivati i u kontekstu činjenice da je osobena odgovornost i članova Predsjedništva SFRJ i Predsjedništva SFRJ kao cjeline. Po karakteru i instrumentalno, njihova odgovornost mora biti primjerena političkoj prirodi i funk-

Digitized by Google

cijama Predsjedništva SFRJ i njegovom mjestu u sistemu vlasti. A to znači da njihova odgovornost po karakteru i instrumentalno ne može biti onakva kakva je odgovornost članova Saveznog izvršnog vijeća i Saveznog izvršnog vijeća kao izvršnog organa.

Ovo rešenje svojom demokratskom snagom stavlja svakog člana Predsjedništva SFRJ u položaj koji ga štiti od političke odgovornosti za to što parcijalne interese republike ili autonomne pokrajine iz koje je, u vršenju funkcije, stvaralački podređuje stvarnim zajedničkim interesima, što zahtjeve koji su izraz izolacionističkog republikanizma i regionalizma podređuje jugoslovenskom socijalističkom (ne unitarističkom ili birokratsko centralističkom) jedinstvu i zajedništvu. Nije ovo doktrinarno pretpostavljanje, već realno sagledavanje mogućnosti u okolnostima kada »svako bira samo svoga« i kada »svaki odgovara samo svojem«.

6. Ima potrebe da se ova argumentacija upotpuni i sledećim:

Zalaganje za opredjeljenje da članove Predsjedništva SFRJ bira Skupština SFRJ, a ne da pojedinog člana Predsjedništva SFRJ bira »njegova« republika i autonomna pokrajina, nije neslaganje, nije sukob sa programskim opredjeljenjima Saveza komunista Jugoslavije, niti sa sadržinom Odluke da se pristupi promjeni Ustava SFRJ koju je Savezno vijeće Skupštine SFRJ donijelo 30. marta 1987. godine. Jer, programski sadržaji obavezuju da se sistem razvija u pravcu širenja i jačanja socijalističke samoupravne demokratije, obezbjeđivanja ravnopravnosti, jačanja kohezije i socijalističkog demokratskog jedinstva Jugoslavije. Tako isto obavezuje i sadržaj obaveza koje je Savezno vijeće Skupštine SFRJ utvrdilo prilikom donošenja Odluke da se pristupi promjeni Ustava. Utvrđena je, naime, obaveza da se promjene Ustava izvrše »u smislu« usvojenog Predloga Predsjedništva SFRJ, od 21. januara 1987. godine, u čijoj se preambuli izričito utvrđuje opredjeljenje da se ustavne izmjene vrše u pravcu »daljeg jačanja ravnopravnosti naroda i narodnosti, kohezije naše federativne zajednice«, potpunijeg i efikasnijeg ostvarivanja »načela socijalističke samoupravne demokratije«. *Izbor članova Predsjedništva SFRJ u Skupštini SFRJ upravo je na tom pravcu.*

Zalaganje za ovo opredjeljenje, međutim, jeste u sukobu sa tvrdnjom da treba i dalje zadržati sadašnje ustavno rešenje o načinu izbora i o smjeru odgovornosti članova Predsjedništva SFRJ, sa tvrdnjom da potrebu tog zadržavanja, *bez obzira na sve drugo*, dokazuje to (1) što je sadašnje ustavno rešenje rezultat i izraz saglasnosti svih jugoslovenskih naroda i narodnosti i (2) što je prilikom usvajanja sadašnjeg ustavnog rešenja usvojena ocjena da je to rešenje prihvatljivo i da ima prednost pred drugim alternativama.

Sukob sa tim tvrdnjama, međutim, potreba je i obaveza. Pogotovu kada se ocjene i stavovi, prihvaćeni u prošlosti, ne citiraju u njihovom autentičnom izrazu, već se samo subjektivistički interpretiraju, što je postao manir u raspravama o ovoj

Digitized by Google

temi; manir koji nije primjeren ni naučnom, ni političkom metodu argumentacije.

Potreba je i obaveza, prije svega, zbog jednostranosti i nedovoljnosti argumentacije na kojoj se tvrdnje zasnivaju. Jer, novom saglasnošću, postignutoj na osnovu sagledavanja *novog* stanja i *novih* istorijskih okolnosti u sadašnjosti, može se na demokratski način promijeniti ranije rešenje usvojeno saglasnošću. Zato ranija saglasnost, sama za sebe, nije dokaz jedine mogućnosti, neprikosnovenosti, nepromjenljivosti sadašnjeg ustavnog rešenja. Tim prije što je već saglasnošću svih donesena Odluka da se pristupi promjeni Ustava SFRJ, koja sadrži opredjeljenje da se preispituje i izmijeni, novom saglasnošću, jedan broj rešenja koja su u prošlosti saglasnošću i usvojena. To važi, ili može da važi, i za ovo rešenje.

Zatim, rešenje da skupština republike i skupština autonomne pokrajine bira člana Predsjedništva SFRJ iz odnosne republike ili autonomne pokrajine usvojeno je u uslovima *istovremenog postojanja Predsjednika Republike, koga je birala Skupština SFRJ, i Predsjedništva SFRJ, i u okolnostima kada je Predsjednik Republike stvarno vršio funkcije koje sada vrši Predsjedništvo SFRJ.* Uz to, onda su postojale i političke okolnosti vezane za istorijski momenat prenošenja funkcija sa Predsjednika Republike na Predsjedništvo SFRJ, koje su imale snažan uticaj na izbor rešenja o načinu biranja članova Predsjedništva SFRJ, a koja sada ne postoje.

U tim uslovima i okolnostima razumljivo je što su prihvaćeni i ocjena i rešenja da se članovi Predsjedništva SFRJ biraju u republikama i autonomnim pokrajinama. Jer, i sa takvim rešenjem, budući je Predsjednika Republike birala Skupština SFRJ, bilo je osigurano da čitava Jugoslavija daje politički mandat za vršenje funkcija koje sada vrši Predsjedništvo SFRJ onome ko ih je u ondašnje vrijeme stvarno vršio. Time je, u suštini, i sa takvim rešenjem bio očuvan i osiguran skupštinski sistem organizacije *federalne* vlasti.

Sada nema Predsjednika Republike. Sada Predsjedništvo SFRJ vrši one funkcije koje je u ondašnje vrijeme vršio Predsjednik Republike. Sada je, dakle, drugačija ustavno-institucionalna i faktička situacija.

Nasuprot tome, društvena priroda predmetnih funkcija ostala je ista. Nastupanje kolektivnog nosioca funkcija, umjesto inokosnog, promijenilo je samo način vršenja funkcija, ali ne njihovu prirodu i njihov značaj. *Budući da to nije promijenjeno, ostaju argumenti da isti politički činilac koji je davao Predsjedniku Republike politički mandat daje politički mandat ličnostima koji će faktički vršiti funkcije koje je ranije vršio Predsjednik Republike. Taj činilac je Skupština SFRJ.*

Zato zalaganje za zadržavanje sadašnjeg ustavnog rešenja nije zalaganje za zadržavanje cjeline ustavnih rešenja iz vremena kada je usvojen sadašnji Ustav. Nije zalaganje za zadržavanje cjeline

Digitized by Google

opredjeljenja iz perioda kada je usvajano sadašnje ustavno rešenje. To je, zapravo, zalaganje za zadržavanje samo jednog dijela ondašnjih opredjeljenja. U suštini, za *radikalnu izmjenu bitnih komponenti tadašnjih opredjeljenja i rešenja. To je zalaganje za rešenje koje potpuno oduzima pravo Skupštini SFRJ da daje politički mandat onom ko će faktički vršiti funkcije koje su sada funkcije Predsjedništva SFRJ, koje je Skupština SFRJ imala i davala onom ko ih je faktički vršio u vrijeme usvajanja sadašnjih ustavnih rešenja. Razlozi koji su onda opredjeljivali da Skupština SFRJ daje politički mandat za vršenje tih funkcija postoje i danas.*

Rešenje da se članovi Predsjedništva SFRJ biraju u republikama i autonomnim pokrajinama, dakle, daleko manje od njihovog izbora u Skupštini SFRJ, činjenično i naučno-teorijski utemeljeno je *u sadašnju* ustavno-institucionalnu i faktičku istorijsku jugoslovensku situaciju, u društvenu prirodu funkcija Predsjedništva SFRJ, u karakter i suštinu jugoslovenske socijalističke federacije i skupštinskog sistema organizacije *federalne* vlasti. *U sadašnjoj* ustavno-institucionalnoj i faktičkoj jugoslovenskoj istorijskoj situaciji ono: slabi snagu *političkog mandata* za vršenje značajnih funkcija Federacije; faktičkog vršioca tih funkcija (tako nije bilo dok ih je vršio Predsjednik Republike) istiskuje iz skupštinskog sistema organizacije *federalne* vlasti; ne obezbjeđuje pretpostavke za politički autoritativno i snažnije legitimno vršenje tih federalnih funkcija, što slabi funkcionalnost i efikasnost jugoslovenskog federalizma; gura članove Predsjedništva SFRJ da u vršenju funkcija nastupaju kao nosioci interesa i opredjeljenja samo »svoje« republike, odnosno »svoje« autonomne pokrajine, a ne kao nosioci zajedničkih interesa svih jugoslovenskih republika i autonomnih pokrajina, i tako dalje.

Zato sadašnje ustavno rešenje treba zamijeniti ovdje predloženim.

No, ako to rešenje, ipak, bude i dalje zadržavano, obaveza je odgovoriti i na pitanje koje je, takođe, u centru javne rasprave: Ko i kako u republikama i autonomnim pokrajinama treba da bira člana Predsjedništva SFRJ iz odnosne republike ili autonomne pokrajine?

Skupštinski sistem organizacije *federalne vlasti jednako se narušava,* bilo da ih biraju neposredno radni ljudi i građani, bilo skupštine. I u jednom i u drugom slučaju, Skupština SFRJ ima jedino mogućnost da raspravlja o odgovornosti Predsedništva SFRJ, ali ne i da odlučuje o odgovornosti. (Raspravljanje nije isto što i odlučivanje.) I u jednom i u drugom slučaju, Skupštini SFRJ se oduzima karakter najvišeg organa vlasti u okviru prava i dužnosti Federacije. I u jednom i drugom slučaju član Predsjedništva SFRJ, za vršenje funkcije člana Predsjedništva, ima politički mandat samo »svoje« republike ili autonomne pokrajine.

Kada je tako, demokratskije je, političkom raspoloženju (koje se mora uvažavati) naroda primjerenije, po političkom legitimitetu bolje opredeljenje i na njemu zasnovano ustavno rešenje da čla-

Digitized by Google

nove Predsjedništva SFRJ u republikama i autonomnim pokrajinama biraju radni ljudi i građani neposrednim tajnim glasanjem. Time se uspješnije može obezbijediti da izbori onih koji vrše državne funkcije ne budu samo glasanje, svečanost i formalnost, već i stvarno biranje. Da se ne vrši izbor i prije čina izbora. Time se, također, uspješnije može obezbjeđivati neophodno odstranjivanje dominacije republičkih i pokrajinskih decentralizovanih centralizama, što je bitno za demokratsku budućnost.

Digitized by Google

Dragutin V. Marsenić

Dugoročni trendovi u razvoju najvažnijih oblasti jugoslovenske privrede

Pod pritiskom kriznog stanja i aktuelnog momenta ekonomske stagnacije zaboravili smo na dugoročne razvojne trendove. Valja se i njima baviti delom zato što u ekonomskim zbivanjima kao dugoročnim tendencijama možemo naći neka »objašnjenja« za tekuća privredna zbivanja. Zatim, dugoročni trendovi sažimaju u sebi razvojne potence za budućnost. Na ekonomskoj politici u privrednom sistemu je zadatak da aktiviraju te potence. To je i razlog što u ovom prilogu dajemo pregled posleratnog razvoja najvažnijih sektora jugoslovenske privrede — industrije, poljoprivrede i uslužnih delatnosti. Kazujemo i najvažnije momente o razvojnoj filozofiji ovih privrednih sektora i o njihovoj ulozi u razvojnom toku društva.

1. INDUSTRIJA

1.a. ULOGA INDUSTRIJE I INDUSTRIJALIZACIJE U PRIVREDNOM RAZVOJU UOPŠTE

1. Industrija kao privredna oblast nastaje u prvoj polovini 18. stoleća i njen se nastanak vezuje za prve pronalaske mašine koje u proizvodnom procesu preuzimaju čovekove radne operacije. U daljem istorijskom razvoju ona prerasta u dominira-

Digitized by Google

juću privrednu oblast smenjujući tako agrarne proizvodne strukture industrijskim a feudalne društvene odnose kapitalističkim. Jer u celokupnoj ekonomskoj istoriji ljudskog društva do nastanka industrije, te s njom i kapitalističkih proizvodnih odnosa proizvodnjom dominira poljoprivreda. Nepoljoprivredne delatnosti, u meri u kojoj su razvijene (zanatstvo), zasnovane su, kao uostalom i poljoprivreda, na ručnom radu uz primenu odgovarajućih uglavnom nisko-produktivnih alata. Pretkapitalistička proizvodnja pretežno je naturalna a tek marginalno namenjena tržištu. Klasne strukture pretkapitalističkih društava određene su vlasništvom nad obradivim zemljištem. Pripadnost robovlasničkoj odnosno kasnije feudalnoj klasi bila je određena veličinom zemljišta koje se poseduje dok su robovi odnosno kasnije kmetovi uglavnom bili lišeni vlasništva nad zemljom. Svojom pojavom industrija ručni rad zemenjuje mašinskim, naturalnu proizvodnju (za sopstvene potrebe) robnom proizvodnjom (za tržište) a feudalne društvene odnose kapitalističkim.

2. *Industrijalizacija u kapitalističkim zemljama* je način kojim su one razvijale proizvodne snage primerene njihovim (kapitalističkim) proizvodnim odnosima. Ono što su profit kao proizvodna, poslovna i preduzetnička motivacija vlasnika kapitala i privatnih preduzetnika i eksploatacija radnika predstavljali za kapitalističke produkcione odnose to je industrijalizacija predstavljala za razvoj proizvodnih snaga. Izrastala je tako ekonomska struktura kapitalističkog društva kao stalno prožimanje i uzajamno uslovljavanje industrijalizacije (razvoj proizvodnih snaga i proizvodnje) i kapitalističke eksploatacije radnika, profitne motivacije i akumulacije kapitala (kapitalistički društveni odnos). Industrijalizacija u kapitalizmu (a i uopšte) znači napuštanje tradicionalnih načina proizvodnje ne samo u industriji već i u svim drugim oblastima proizvodnje koje ona snabdeva modernim sredstvima za rad i energijom. To dalje takođe znači da industrija svojim razvojem ne menja samo produkcione odnose unutar svoga domena proizvodnje. Ona razara feudalne proizvodne odnose i patrijahalnu tradiciju u svim drugim proizvodnim (i neproizvodnim takođe) delatnostima prevodeći sitnog seljaka u najamnog radnika, pretvarajući zanatlije i feudalce ili u kapitaliste ili radnike; ona raslojava selo a feudalne palanke pretvara u moderne industrijske centre ili sirotinjska stecišta ljudi koji su izgubili pozicije koje su imali u feudalnoj strukturi a u novom načinu proizvodnje nisu našli siguran oslonac svoje egzistencije.

Industrijalizacija u kapitalizmu, budući da je zasnovana na privatnom vlasništvu i profitnoj motivaciji teče kao spontani i uravnoteženi razvojni tok. Prioritetne sektore u njoj čine grane koje nude najbolje izglede za najveći profit. U početku je to bila tekstilna industrija u Velikoj Britaniji. Bilo je to uslovljeno velikim dometima koji su u engleskoj manufakturi ostvareni u proizvodnji sredstava za rad za tu granu industrije. Pronalazak

Digitized by Google

parne mašine (1784), te prelazak na manufakturne (ručne, tako reći zanatske) na industrijsku proizvodnju sredstava za rad (proizvodnju mašina mašinama) daje nove podsticaje razvoju tekstilne industrije. Međutim, industrijalizacija u nastavku i u Velikoj Britaniji i u drugim zemljama proizvodnju sredstava za rad i strateških sirovina čini profitno najatraktivnijim sektorima za plasman privatnog kapitala. Otuda ove grane postaju nosioci i kapitalističke industrijalizacije. Kapitalistička industrijalizacija je u svojim početnim etapama oslonac imala u domaćim prirodnim izvorima a nacionalni su prostori predstavljali tržišta za realizaciju roba. Vremenom domaća sirovinska prirodna ležišta postaju nedovoljna a domaće tržište usko za realizaciju domaćih roba. Kapitalistički način proizvodnje dobija nove impulse u sirovinskim izvorima zemalja koje njime nisu zahvaćene. Nastaju kolonije čija se prirodna ležišta raubuju a radna snaga bespoštedno eksploatiše. Taj način proizvodnje dobija novo obeležje; klasna eksploatacija unutar najrazvijenijih zemalja — kolonijalnih metropola — biva praćena međunarodnom eksploatacijom. Eksploatisane zemlje — kolonije uvučene su u kapitalistički način proizvodnje ali ne da bi u njemu doživljavale ekonomski napredak već da bi bile dopuna — sirovinski dodatak, rezervoar jeftine radne snage i prošireno tržište — najrazvijenijim zemljama ostajući same na periferiji razvojnog procesa. Tako su kapitalistički produkcioni odnosi i kapitalistička industrijalizacija dugim istorijskim tokom pripremali i konačno stvorili današnju podelu na razvijene i nerazvijene zemlje.

Dalji razvojni tok u današnje vreme ide po dva koloseka.

a. *Razvijene zemlje*, budući da su dostigle visoku industrijsku zrelost i ušle u takozvano postindustrijsko društvo, nemaju više industriju kao privrednu oblast u koju se najviše investira, koja dominira ekonomskom strukturom osnovnih proizvodnih fondova, koja zapošljava najviše radnika, u kojoj se kreira glavnina društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka. Naprotiv, u njima započinje proces *deindustrijalizacije*. On u osnovi znači da uslužne delatnosti postaju dominirajuća oblast privrede u kojoj se nezapošljava više od polovine radnika i takođe stvara više od polovine društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka. Industrija ostaje i dalje oblast u kojoj se kreiraju tehničke i tehnološke inovacije za celu privredu, snabdevač sredstvima rada ukupne privrede, domen najvećih prodora tehničkog i tehnološkog progresa (koji se iz nje sve ubrzanije širi u celu privredu). Sve se to, međutim, radi uz visoku produktivnost rada i sa sve manjim brojem sve kvalifikovanijih radnika.

b. *Nerazvijene zemlje* se, međutim, nalaze tek u početnoj etapi industrijalizacije. One su tek posle drugog svetskog rata

Digitized by Google

sticale političku nezavisnost i dospevale u stanje da same biraju stategiju svog ekonomskog razvoja. Izborne solucije su bile skromne jer se nisu mogle uvek opredeljivati za razvoj teške industrije, te proizvodnju sredstava za rad i energije kao sektore koji bi ih najbrže izvlačili iz ekonomske zaostalosti. Ograničena domaća akumulacija, te skroman priliv pomoći iz inostranstva, obilje nezaposlene, te uz to i neobrazovane i stručno neosposobljene radne snage, brzi rast stanovništva i problem njegove ishrane upućivali su ih više na razvojne strategije kojima se favorizuje primarna proizvodnja, a unutar nje, pre svega, poljoprivreda, a zatim lako-prerađivačka industrija, odnosno proizvodnja potrošnih dobara. U izboru nivoa tehnike često su bile prinuđene da slede niži organski sastav sredstava kako bi na toj osnovi skromnim sredstvima zapošljavale što više inače obilato rapoložive radne snage. Razume se da ni produkcioni odnosi u njima nisu pogodovali drugačijoj razvojnoj strategiji. Imamo u vidu dominaciju privatnog (ne retko i primitivnog tradicionalno-feudalnog, plemenskog i sl.) vlasništva nad sredstvima za proizvodnju koje nije pogodovalo da se slede obrasci industrijskog razvoja koji bi ih najbrže izvlačili iz ekonomske zaostalosti. Snažna uloga države u ekonomskom razvoju tih zemalja nije po pravilu uspevala da uspešno savlađuje otpore koji su poticali iz ukorenjene tradicije te na toj osnovi zasnovane i klasne podeljenosti društva. No nezavisno od ovih momenata te zemlje se nalaze u fazi ostvarivanja industrijalizacije uz sve teškoće koje ih u tome prate. Važno je ovde ipak istaći da je industrijalizacija samopodržavajući tok. Jednom započeta na skromnoj domaćoj akumulaciji i potpomognuta inostranim sredstvima ona stalno uvećava potence — kapital, znanje, inovacije, tržište i kupovnu moć stanovništva — svoga daljeg odvijanja.

3. *Socijalističke zemlje* su prema dosadašnjem istorijskom iskustvu svoju razvojnu strategiju opredeljivale kao ubrzanu industrijalizaciju zasnovanu na prvenstvenom razvoju industrijskih grana koje proizvode sredstva za rad, energiju i strateške sirovine — ugalj, gvožđe, čelik, obojene metale, bazne hemijske proizvode i građevinski materijal. Drugim rečima, bila je to industrijalizacija u kojoj se akcenat stavlja na takozvanu tešku industriju, odnosno, još uopštenije, na grane prvog odeljka društvene reprodukcije.

Opredeljenje za navedenu stratešku orijentaciju u razvoju socijalističkih zemalja zasnivalo se na značaju koji izabrane privredne grane kao razvojni prioriteti imaju za razvoj ukupne privrede i za savlađivanje ekonomske zaostalosti. U tom su pogledu od bitnog značaja bila i saznanja nasleđena od klasika marksizma o ulozi koju sredstva za rad i industrija uopšte

Digitized by Google

imaju u ekonomskom i na njemu zasnovanom ukupnom privrednom razvoju. Prednosti koje su razvijene kapitalističke zemlje stekle u odnosu na ostali nerazvijeni i manje razvijeni svet uglavnom su se svodile na njihovu ovladanost proizvodnjom sredstava za rad i energije, te sirovina na kojima se ta proizvodnja zasniva.

Važnije od saznanja o značaju koji pomenuti sektori industrije imaju u privrednom razvoju bile su mogućnosti da ti sektori zaista i postanu stvarni nosioci privrednog razvoja. Te su mogućnosti, pre svega, bile sadržane u socijalističkom karakteru produkcionih odnosa. Ovi su na osnovu društvenog (= državnog) vlasništva nad sredstvima za proizvodnju omogućavali centralizaciju ukupne društvene akumulacije te je ona, ma koliko bila skromna, usmeravana u odabrane razvojne sektore. Državno-centralistički ekonomski sistem imao je u centralnom planiranju svoj oslonac za razvojnu strategiju čiji je glavni sadržaj bio ubrzani razvoj teške industrije. Ideološka i politička ubeđivanja, te i prinuda koju su provodile centralne državne vlasti omogućavala su u početku zadržavanje lične potrošnje na zatečenom nivou a kasnije njen sporiji rast od rasta proizvodnje. Time je iz inače skromnog nacionalnog dohotka izvlačen maksimalno mogući obim akumulacije za privredni razvoj.

Izabranom obrascu industrijalizacije pogodovalo je i nasleđeno stanje razvijenosti poljoprivrede i lakoprerađivačke industrije. Iz njih je bilo moguće odgovarajućom prinudom izvlačiti viškove potrošnih dobara za radnu snagu koja se sve više zapošljavala u teškoj industriji i nepoljoprivrednim delatnostima uopšte.

Socijalističke zemlje su svojom industrijalizacijom u relativno kratkom roku od svega četiri decenije (a Sovjetski Savez od sedam decenija) postigle rezultate za koje je današnjim razvijenim kapitalističkim zemljama trebalo 100 do 150 godina. I pored toga one po stepenu svoje ekonomske razvijenosti još uvek veoma zaostaju za najrazvijenijim kapitalističkim zemljama. Nema pouzdanih procesa ali se računa da njihov per capita društveni proizvod čini tek 25% do 35% od istog pokazatelja razvijenih kapitalističkih zemalja.

Obrazac industrijalizacije koji su ostvarivale socijalističke zemlje imao je pored svih prednosti i svoje nedostatke. Poljoprivreda i lako-prerađivačka industrija odnosno proizvodnja potrošnih dobara uopšte dugo su se nalazile i danas su u senci razvoja ostalih sektora privrede i posebno izabranih razvojnih prioriteta. To se, razume se, snažno odražava na životni standard koji zaostaje. Na toj osnovi slabi i motivacija za rad s posledicom sporijeg rasta produktivnosti rada. Ako se tome doda da i državni metodi centralno-planskog upravljanja privredom ne

Digitized by Google

odgovaraju narasloj svesti radnika o potrebi da budu aktivni učesnici u upravljačkom procesu onda se dobija približna predstava o uzrocima zbog kojih privrede socijalističkih zemalja poslednjih godina beleže skromne stope privrednog rasta od svega 2 do 3% prosečno godišnje. U poslednje vreme su primetna nastojanja da se olabavi centralno planski upravljački mehanizam, da se unekoliko decentralizuje državna regulativa, da se dâ više slobode u odlučivanju preduzećima i da se više uvažava delovanje tržišta.

Taj obrazac industrijalizacije istočno-evropskih socijalističkih zemalja je prvih godina sledila i Narodna Republika Kina. Ubrzo je, međutim, počela da traži strategiju razvoja koja bi odgovarala njenim uslovima. U potrazi za tim i posle određenih promašaja došla je do saznanja o potrebi uravnoteženijih odnosa industrije i poljoprivrede u privrednom razvoju, o neophodnosti uvažavanja tržišta i lične inicijative naročito na selu i u poljoprivredi, te i o potrebi veće otvorenosti domaće privrede za saradnju sa drugim zemljama.[1]

Na kraju ističemo: dok je industrijalizacija u prošlosti danas najrazvijenijih kapitalističkih zemalja bila ekonomski oblik razvijanja njihovih proizvodnih snaga i na toj osnovi razvijanja kapitalističkih proizvodnih odnosa u socijalističkim zemljama je industrijalizacija značila ubrzano razvijanje proizvodnih snaga kao materijalne osnove novih socijalističkih društvenih odnosa. Drugim rečima, igrom istorijske sudbine socijalističke su revolucije pobedile u zemljama u kojima još nisu bile razvijene proizvodne snage primerene socijalističkom društvu kakvo su u svojim delima projektovali klasici marksizma. Industrijalizacija sa primenjenim obrascima imala je za svrhu da premosti taj jaz između još nerazvijenih proizvodnih snaga i novih proizvodnih odnosa u što kraćem roku. To je, razume se, imalo za posledicu da je industrijalizacija ostvarivana uz dominantnu ulogu države kao glavnog aktera u prikupljanju (centralizaciji) i investicionom angažovanju akumulacije, u izboru prioriteta itd. Drugim rečima, nerazvijene proizvodne snage i potreba njihovog ubrzanog razvijanja imale su neizbežne tragove i na prirodu samog proizvodnog odnosa.

7.1.b. RAZVOJ INDUSTRIJE U JUGOSLAVIJI

1. *Industrijska proizvodnja u Jugoslaviji* započinje svoj *uspon* na vrlo niskoj i ratom oštećenoj startnoj osnovi. Nakon dve godine (1945. i 1946.) uspešne obnove u periodu od 1947.

[1] Do ovih saznanja dolazimo na osnovu kineskih studija (1). »China's Socialist Modernisation«, 1984, (2) »China's Socialist Economy«, 1981 i (3) »Economy« 1984. Sve tri u izdanju Foreign Languages Press, Bejing (Peking).

Digitized by Google

(1946 = 100) do 1952. godine ostvaruju se visoke stope fizičkog obima industrijske proizvodnje (11,5), te u okviru toga stope rasta proizvodnje sredstava za rad od 26,0%, materijala za reprodukciju od 13,1% i potrošne robe od 8,8%. Prednje stope rasta u celini su uplivisane vrlo niskom startnom osnovom, te se utoliko pokazuju i veoma visokim. Ovo se posebno odnosi na proizvodnju sredstava za rad koja gotovo da i nije bila zastupljena u našoj industrijskoj strukturi u 1946. kao baznoj godini za izračunavanje prednjih podataka. Uz tu ogradu prednji podaci ipak »otkrivaju« dva bitna obeležja našeg industrijskog razvitka u prvim posleratnim godinama. Prvo od njih je apsolutni primat proizvodnje sredstava za proizvodnju (sredstava za rad i materijala za reprodukciju) nad proizvodnjom potrošnih dobara, a drugo je primat proizvodnje sredstava za rad nad proizvodnjom materijala za reprodukciju.

U daljem toku naše industrijalizacije društveni proizvod industrije i fizički obim industrijske proizvodnje u stalnom su usponu koji je u proseku brži od analognih veličina ukupne privrede odnosno i skupa uzetih neindustrijskih sektora. Karakteristično je pri tome (a) da industrijska proizvodnja beleži postupno usporavanje svoga rasta da bi se u prvoj polovini 80-ih godina taj rast u proseku godišnje sveo na svega 2,8% i (b) da industrija svojim rastom sve manje prednjači u odnosu na rast ukupne privrede odnosno ukupno uzetih neindustrijskih sektora. Ovaj drugi momenat ima za posledicu usporavanje povećavanja udela industrije u strukturi ukupne privrede.

Unutar industrijske proizvodnje sredstva za rad beleže najbržu dinamiku. U proseku godišnje njihova se proizvodnja povećava za po 11,5% i kumulativan efekat tog povećanja je veći obim njihove proizvodnje u 1985. godini nego u 1946. za oko 90 puta. Druga grupa finalnih proizvoda (potrošna roba) beleži prosečan godišnji rast od 8,5%. Najsporije raste proizvodnja materijala za reprodukciju (8,3% prosečno godišnje). Ovo zastajanje u proizvodnji materijala za reprodukciju imalo je čitav niz negativnih posledica. Zbog njega je korišćenje kapaciteta u našoj prerađivačkoj industriji nedovoljno, a broj zaposlenih radnika u njoj manji od stvarno mogućeg. Naša je industrija zbog toga uveliko zavisna od uvoza materijala za reprodukciju. Zbog prevelikog uvoza te vrste dobara i nedovoljnog ukupnog izvoza imamo deficit u platnom bilansu, itd.

Prednje zaostajanje proizvodnje materijala za reprodukciju za proizvodnjom finalnih dobara rezultat je sporijeg rasta proizvodnje ekstraktivne industrije od proizvodnje prerađivačke industrije, što takođe ilustruju podaci tabele 1. (Potpunije podatke o proizvodnji ekstraktivne industrije dali smo u tabeli 4. — kolone 5, 6 i 7, glave 3. Videti i tabelu 5. iste glave).

Digitized by Google

TABELA 1.

INDEKSI I STOPE RASTA INDUSTRIJSKE PROIZVODNJE

Indeksi:	1955/1946	1965/1955	1975/1965	1985/1975	1985/1980	1985/1946
Fizički obim proizvodnje	305	309	198	159	115	2955
a. Sredstva za rad	806	310	207	171	115	8886
b. Materijal za reprodukciju	306	287	187	156	115	2556
c. Potrošna roba	297	352	200	156	113	2708
a. Ekstraktivna industrija	...	213	150	129	129	...
b. Prerađivačka industrija	...	327	200	155	155	...
Stope rasta:	1947—1955	1956—1965	1966—1975	1976—1985	1981—1985	1947—1985
Fizički obim proizvodnje	12,4	11,3	6,8	4,6	2,8	8,7
a. Sredstva za rad	23,2	11,3	7,3	5,4	2,8	11,5
b. Materijal za reprodukciju	12,4	10,5	6,3	4,4	2,8	8,3
c. Potrošna roba	12,1	12,6	6,9	4,4	2,4	8,5
a. Ekstraktivna industrija	...	7,5	4,0	2,8	2,8	...
b. Prerađivačka industrija	...	11,9	6,9	4,9	4,9	...

Izvor: Jugoslavija 1945—1985, SZS, Beograd 1986, str. 86 SGJ — 1985, str. 267, SGJ — 1980, str. 263, SGJ — 1970, str. 159, SGJ — 1966, str. 167.

Bez obzira na prednje nesrazmere naša je zemlja, stavljajući akcenat na proizvodnju sredstava za rad, sledila glavne tokove tehničkog progresa u svetu. Postala je proizvođač i izvoznik naj-

Digitized by Google

modernije opreme. Pripremila je na toj osnovi sebe za uključivanje u današnje tokove tehničko-tehnološkog napredovanja kojima glavno obeležje daju automatizacija zasnovana na računskoj tehnici i elektronskim uređajima.

2. Navedeni uspon industrijske proizvodnje bio je omogućen *rastom investicija u osnovna sredstva, osnovnih sredstava i zaposlenosti* u njoj o čemu svedoče podaci iz tabele 2.

Investicije u prvim posleratnim godinama (1948—1952) su u brzom porastu. One su, vrednovane po stalnim cenama iz 1966. godine, beležile prosečan godišnji rast od 14,9%. Kumulativan efekat tog rasta je njihov više nego dvostruko veći obim (indeks 210,1) u 1952. nego u 1947. godini.[2] Sa tim se rastom nastavlja još u 1953. a zatim sledi njihovo opadanje do 1957. pa zatim, ponovno oživljavanje da bi od 1979. godine one bile izložene stalnom opadanju do sredine 80-ih godina. Brzi rast investicija u industriju do 1952. odnosno 1953. vršen je na račun lične potrošnje i investiranja u ostale sektore privrede. Kao što su tih godina najbrže rasle investicije u tešku industriju i energetiku tako je nakon tog perioda do 1957. opadanje investicija najviše pogodilo upravo te grane. Opadanje investicija s kraja 70-ih do sredine 80-ih godina rezultat je više činilaca. Ovde, međutim, ističemo da su u celom posleratnom periodu a naročito tokom 70-ih godina investicije delom (sa oko 25%) bile zasnovane na sredstvima koja su priticala iz inostranstva. Kako je zbog prevelike zaduženosti prestalo dalje uzimanje inostranih kredita, to je dobrim delom izazvalo opadanje ukupnih a u okviru njih posebno industrijskih investicija. Pri svemu tome one su ipak i dalje velike i u 1984. godini su veće nego u 1952. za preko 12 (tačnije 12,6) puta.

Rast investicija omogućio je brzi rast osnovnih proizvodnih fondova u industriji. Oni su 1984. za 12,4 puta veći nego 1952. U proseku godišnje su rasli po stopi rasta od 7,9% po kojoj je u tom periodu uvećavan i društveni proizvod. Tri petine (tačnije 59,5%) rasta osnovnih fondova u industriji upotrebljeno je za rast zaposlenosti a ostali deo za rast tehničke opremljenosti rada. To kazuje da je industrijski kao i ukupan privredni rast i razvoj bio u posleratnom periodu ekstenzivan. Ekonomska kriza kroz koju Jugoslavija prolazi od kraja 70-tih godina nije ostavila ozbiljnije tragove na rast osnovnih fondova u industriji. Oni se uvećavaju po nešto usporenijoj dinamici i tokom 80-tih godina (stopa njihovog rasta u periodu 1981—1984. iznosi 4,7% prosečno godišnje). Objašnjenje za to nalazimo u velikim industrijskim nvesticijama tokom 70-ih godina koje se postupno aktiviraju to jest, nakon završavanja i puštanja objekata u rad prerastaju u osnovna sredstva.

---

[2] Izvor: Izračunato na osnovu podataka u SGJ — 1975, str. 82.

Digitized by Google

TABELA 2.

DINAMIKA PROIZVODNIH ČINILACA I NJIHOVE EFIKASNOSTI U INDUSTRIJI

(u cenama 1972)

Indeksi:	1952/1955	1955/1965	1965/1975	1975/1984	1980/1984	1952/1984
Društveni proizvod	141	309	193	154	111	1268
Fiksne investicije	99,0	163	238	80	64	308
Osnovna sredstva	128	258	215	173	118	1243
Radnici	133	190	132	134	113	451
Tehnička opremljenost rada	97	136	163	123	104	274
Produktivnost rada	105	163	146	115	98	281
Efikasnost osnovnih sredstava[1]	109	120	90	87	93	102
Stope rasta:	1953—1955	1956—1965	1966—1975	1976—1984	1981—1984	1953—1984
Društveni proizvod	11,3	11,3	6,6	4,7	2,5	7,9
Fiksne investicije	—0,3	4,9	8,7	—2,4	—11,2	3,5
Osnovna sredstva	8,5	9,5	7,7	6,1	4,2	7,9
Radnici	9,6	6,4	2,8	3,3	3,1	4,7
Tehnička opremljenost rada	—1,0	3,0	4,9	2,3	1,1	3,2
Produktivnost rada	1,8	4,9	3,7	1,4	—0,6	3,2
Efikasnost osnovnih sredstava[1]	2,8	1,8	—1,1	—1,5	—1,7	0,0

Izvori: SGJ — 1979, str. 83, SGJ — 1985, str. 80. i 84., SGJ — — 1979, str. 85, Saopštenje SZS-a »Ukupno ostvarene investicije u osnovna sredstva SFRJ SR i SAP 1984, u cenama 1972« od 28. 05. 1986«, Jugoslavija 1945—1985, SZS, Bgd. 1986, str. 63.

[1] Društv. proizvod po jedinici osn. sred.

Digitized by Google

Brzi rast investicija i osnovnih sredstava u industriji bili su materijalna osnova i za brz rast zaposlenosti u njoj. U prvih pet godina (1948—1952) zaposlenost je u proseku godišnje rasla po prosečnoj godišnjoj stopi od 7,0% tako da ona u 1952. godini sa 542 hiljade lica nadmašuje obim zaposlenosti iz 1947 (=382 hiljade lica) za 42%.[3] Sa puštanjem u rad novih industrijskih objekata posle 1952. godine rast zaposlenosti u industriji se ubrzava i sve do sredine 60-ih godina ne jenjava. Od tada orijentacija na intenzivno privređivanje prepolovljuje stopu rasta zaposlenosti i u industriji kao i u ukupnoj privredi s posledicom, razume se, i usporavanja rasta društvenog proizvoda industrije. Uz sve to ostaje impozantan podatak da je 1985. u industriji zaposleno 2,5 miliona (odnosno tačnije 2.524 hiljade) lica ili 6,6 puta više nego 1947. godine. Na taj način u periodu od blizu četiri decenije (1948—1985, 1947 = 100) uspon zaposlenosti u industriji ide po prosečnoj godišnjoj stopi rasta od 5%. Sa takvim rastom industrijske zaposlenosti i njoj zahvaljujući odvijaju se u privredi i društvu mnogi socijalni i ekonomski preobražaji stanovništva: (a) jača društveni sektor privrede u čije se proizvodne i samoupravljačke tokove masovno uključuje stanovništvo; (b) menja se socijalno-ekonomska struktura stanovništva u smislu pomeranja na samu marginu poljoprivredno-seljačke i prerastanja u dominirajući deo industrijsko-radničke populacije a s tim ide; (c) i apsolutno i relativno smanjivanje seoskog i povećavanje gradskog stanovništva, te na toj osnovi; (d) podizanje kvaliteta života uopšte; (e) jačaju motivacije za obrazovanje i povećavanje stručnih znanja između ostalog stalno podstrekavane i zahtevima na radnom mestu; (f) povećava se prostorna mobilnost stanovništva, profesionalna mobilnost — sposobnost za menjanje poslova na kojima se radi, vertikalna mobilnost — zauzimanje sve odgovornijih radnih mesta analogno znanju i njegovoj praktičnoj primeni itd.

Produktivnost rada u industriji je u periodu 1948—1985 (1947 = 100) povećavana u proseku godišnje za po 2,5% tako da je ona (definisana kao društveni proizvod industrije po zaposlenom radniku u industriji) u 1985. godini 2,6 puta veća nego u 1947. Ako se ima u vidu da je istovremeno društveni proizvod u proseku godišnje povećavan za po 7,5% a zaposlenost za po 5% onda se dolazi do saznanja da je dve trećine industrijskog rasta bilo zasnovano na rastu zaposlenosti a tek jedna trećina na rastu produktivnosti rada. To takođe svedoči da je naš industrijski razvoj bio ekstenzivan.

Produktivnost rada je prvih posleratnih godina (1948—1952, 1947 = 100) opadala po negativnoj stopi rasta od 1,6%. Bile su to godine masovnog zapošljavanja, godine u kojima je zemlja bila veliko gradilište novih privrednih objekata. Po puštanju u rad novih objekata od 1952. ona počinje da raste. Uzlaznim

[3] Izračunato na osnovu podataka u SGJ — 1980, strana 80.

Digitized by Google

trendom se kreće sve do kraja 70-ih godina po promenljivim stopama rasta. U prvoj polovini 80-ih godina zbog sve slabijeg korišćenja kapaciteta i niza drugih razloga (od kojih se neki nalaze i u privrednom sistemu) ona opada po negativnoj stopi rasta od — 0,6%. (Videti tabelu 2)

Efikasnost osnovnih proizvodnih fondova u industriji praktično je ista 1984. kao i u 1952. godini. Otuda je ona bila irelevantna za rast društvenog proizvoda industrije, te se ovaj izjednačava sa rastom osnovnih sredstava i iznosi 7,9% prosečno godišnje. Isti se zaključak izvlači iz jednakosti rasta industrijske produktivnosti i tehničke opremljenosti rada (od 3,2% prosečno godišnje). Važno je, međutim, zapaziti tendenciju rasta efikasnosti osnovnih sredstava do 1965. godine. Tako na 1000 din. osnovnih sredstava ostvarujemo 286 (1952), 310 (1955), te 373 (1965) din. društvenog proizvoda. Od tada, međutim, efikasnost osnovnih sredstava sledi tendenciju opadanja. Godine 1975. na 1000 din. osnovnih sredstava ostvarujemo 334 din. društvenog proizvoda i taj pokazatelj u 1980. godini iznosi 312 a u 1984. godini pada skoro na nivo iz 1952. godine i iznosi 291. Opadanje efikasnosti osnovnih sredstava industrije pokazuje zapravo da je industrijska proizvodnja kod nas ispod realnog nivoa datog obimom osnovnih sredstava. Jedan od razloga za to je i neuravnotežena struktura industrijske proizvodnje koja se ogleda u nestašici reprodukcionih materijala i ograničenih mogućnosti za njihov uvoz pa se zbog toga ne koriste dovoljno prerađivački kapaciteti.

3. Takvim rastom i razvojem *industrija je postala dominirajuća oblast jugoslovenske privrede* o čemu ilustrativno govore podaci u tabeli 3.

Najvažnija i najimpresivnija strukturna promena je nesumnjivo porast učešća industrije u stvaranju društvenog proizvoda sa marginalnih 18,2% (u 1947) na 42,1% (u 1984). Na taj način je industrija vodeća privredna oblast u proizvodnoj strukturi jugoslovenske privrede. To postupno povećavanje industrije u stvaranju društvenog proizvoda teklo je po prosečnoj godišnjoj stopi rasta od 2,3% odnosno ona je svoje učešće povećavala i u proseku godišnje za po 0,6 procentnih poena. Učešće industrije u zaposlenosti, investicijama i osnovnim sredstvima u gotovo celom posleratnom periodu bilo je veće od njenog učešća u društvenom proizvodu. To svedoči da je u njoj efikasnost investicija i osnovnih sredstava, a zatim i produktivnost rada manja nego u ukupnoj privredi. Drugim rečima, značajne su rezerve za povećavanje proizvodnje u industriji sa postojećim brojem zaposlenih radnika (na bazi povećavanja njihove produktivnosti) i sa postojećim obimom osnovnih sredstava (putem povećavanja njihove efikasnosti).

Prvih posleratnih, a zatim i do sredine 70-tih godina, industrijske fiksne investicije su u ukupnim privrednim fiksnim investicijama zastupljene sa preko 60%. Kasnije se taj pokazatelj smanjuje. Pa ipak više od polovine ukupnih privrednih investicija

Digitized by Google

bilo je tokom posleratnog perioda usmereno u industriju svedočeći o industrijskom karakteru tog razvoja, o njemu kao industrijalizaciji.

Industrija je i naš glavni izvozni sektor. Godine 1939. ona je učestvovala u jugoslovenskom robnom izvozu sa svega 52,2% a 1984. godine to učešće iznosi 95,2%[4].

4. Razvoj jugoslovenske industrije imao je dalekosežne pozitivne posledice na razvoj svih ostalih privrednih sektora, na njihovo snabdevanje energijom i sredstvima za rad i na toj osnovi na njihovo tehničko-tehnološko osavremenjavanje, za svekoliku ekonomsko-socijalnu transformaciju stanovništva, te za podizanje njegovog životnog standarda itd. Zbog toga razvoj industrije ne možemo ocenjivati samo time koliko je ona unutar sebe kao privredne oblasti ekonomski, tehnički i tehnološki napredovala već uvek moramo imati u vidu širenje njenog uticaja na ukupnu privredu, te na radne i životne uslove celog stanovništva. U tome se između ostalog i pre svega i ogleda uloga industrijalizacije. Jugoslovenska industrijalizacija je u prednjem smislu nesumnjivo uspešno ostvarivana i pored svih teškoća sa kojima se danas kao privreda i društvo suočavamo. Deo tih teškoća se može objasniti suviše brzim tokom same industrijalizacije.

TABELA 3.

UČEŠĆE INDUSTRIJE U UKUPNOJ PRIVREDI

u stalnim cenama iz 1972.

	1947	1952	1955	1965	1975	1980	1984
	Ukupna privreda						
Društveni proizvod u mil. dinarima	54245	59743	81087	164658	289893	380864	390781
Zaposlenost u privredi u 000 lica[1]	930	1385	1799	2983	3869	4710	5165
Privredne fiksne investicije u mln. din.	5068[3]	13093	15240	28134	65023	86006	59286
Osnovna sredstva u mln. din.[1]	...	97475	118939	278091	595789	848155	1006500
Izvoz u mln. din.[2] (po kursu 1$=)	49822	111925	132288	327452	77372	245086	1279736

[4] Izvor: Izračunato na osnovu podataka sadržanih u (1) Jugoslavija 1945—1964, statistički pregled, SZS, Beograd 1965, strana 200 i (2) SGJ — 1985, strana 314.

Digitized by Google

Industrija

Društveni proizvod u mln. dinarima	9899	12967	18223	56362	107154	148820	164489
Zaposlenost u 000 lica	382	542	722	1362	1819	2162	2445
Fiksne investicije u mln. din.	2395[3]	9391	9295	15147	36011	45326	28968
Osnovna sredstva u mln. din.	...	45369	58729	151491	325892	476275	564400
Izvoz u mln. din.[2] (po kursu 1$=)	39930	84896	93965	265803	75523	231407	1217994

Učešće industrije u ukupnoj privredi (u %)

Društveni proizvod	18,2	21,7	22,5	34,2	37,0	39,1	42,1
Zaposlenost	41,1	39,1	40,1	45,7	47,0	45,9	47,3
Privredne fiksne investicije	47,3	71,7	61,0	53,8	55,4	52,7	48,9
Osnovna sredstva	...	46,9	49,4	54,5	54,7	56,2	56,1
Izvoz	80,1	75,8	71,0	81,1	97,6	94,4	95,2

[1] Sektor privrede društvene svojine;
[2] Podaci horizontalno nisu uporedivi zbog različitih kurseva dolara naspram din. i zbog toga što su za 1947, 1952, 1955. i 1965. dati u starim a za ostale god. u novim din.
[3] u cenama 1966.

7.2. POLJOPRIVREDA

7.2.a. ULOGA POLJOPRIVREDE U EKONOMSKOM RAZVOJU

1. Poljoprivreda kao privredna oblast je dominirala proizvodnim strukturama svih zemalja u predkapitalističkim fazama njihovog razvoja. To je sasvim razumljivo jer se u njoj proizvodi hrana. U kapitalističkom razvoju poljoprivreda svoju poziciju vodeće privredne oblasti ustupa industriji. Analogan proces odvija se i u socijalističkim zemljama samo znatno bržim intenzitetom. Danas poljoprivreda dominira u proizvodnim strukturama nerazvijenih zemalja i ta činjenica predstavlja izraz njihove ekonomske nerazvijenosti dok se najrazvijenije zemlje u svetu i uopšte sve zemlje u kojima su ostvareni značajniji dometi u njihovoj industrijalizaciji odlikuju smanjenim, čak i neznatnim, učešćem poljoprivrede u formiranju njihovog društvenog proizvoda. Značajno je uočiti na prvi pogled kontradiktornu činjenicu da se sa problemom nestašice poljoprivrednih proizvoda i hrane

Digitized by Google

sukobljavaju upravo zemlje u kojima je poljoprivreda najviše zastupljena dok najrazvijenije zemlje u kojima je poljoprivreda svedena na samu marginu njihovih proizvodnih struktura obiluju viškovima agrarnih proizvoda i hrane i ove čak izvoze. To je svakako rezultat industrijalizacije. Pod njenim se uticajem razgranava proizvodna struktura te stvaraju i uslovi za napredovanje poljoprivrede uz što manje radne snage zaposlene u njoj koja je zahvaljujući primenjenoj tehnici i tehnologiji sve produktivnija.

2. Poljoprivreda je kao privredna oblast bila i ostaje *predmet* intenzivnog interesovanja ekonomske nauke. U Francuskoj u 18. stoleću nastaje uticajna ekonomska teorija fiziokrata po kojoj je samo rad u poljoprivredi proizvodan i kao takav tvorac društvenog bogatstva. Engleski ekonomist *David Rikardo* ukazuje na ograničenost plodnog obradivog poljoprivrednog zemljišta, te na neophodnost obrade sve manje plodnih parcela. Troškovi poljoprivredne proizvodnje tako ubrzano rastu a sa njima i nadnice kojima radnici kupuju sve skuplje poljoprivredne proizvode. Rast nadnica ograničava profite u industriji i slabi motivaciju privrednog kapitala za nova ulaganja. Na taj način Rikardo izvodi pesimističke zaključke za ekonomske perspektive kapitalističkog društva čiji je bio savremenik. *Maltus* se priklanja Rikardovim pogledima i ističe da poljoprivredna proizvodnja i na njoj zasnovana proizvodnja hrane ne može pratiti rast stanovništva i obezbediti njegovu ishranu, te predlaže mere kontrole razmnožavanja ljudi. *Marks,* međutim, odbacuje Maltusovo gledište kao netačno i pokazuje da napredak u tehnici i tehnologiji obezbeđuje (ne opadajuće već) rastuće prinose poljoprivrednih proizvoda po jedinici površine. *Karl Kaucki* u delu »Agrarno pitanje« pokazuje proces raspadanja tradicionalno i feudalno organizovane poljoprivredne proizvodnje, njeno napredovanje pod uticajem novih kapitalističkih proizvodnih odnosa, te tehnike i tehnologije koja sa njima ide. Pokazuje razume se, i razarajuće dejstvo ovog procesa na položaj sitnog seljaka s obzirom na prednosti koje se u ekonomskom i društvenom pogledu stiču na krupnim poljoprivrednim posedima. Prema poljoprivredi i sitnom seljaku se programski opredeljivao i radnički pokret u svim fazama njegovog organizovanja. *Engels je u* svome delu »*Seljački rat u Nemačkoj*« isticao da eksproprijacija sitnog seljaka oduzimanje zemlje od njega i njeno pretvaranje u državno odnosno društveno vlasništvo, ne može biti jednokratan prinudni čin već da to mora biti proces u koji će se sitni seljak dobrovoljno uključivati po meri saznanja da je socijalistička proizvodnja ekonomski uspešnija i da u njoj on može lakše da ostvaruje materijalnu osnovu svoje egzistencije i ukupnog ljudskog napredovanja.

3. U toku ostvarivanja industrijalizacije poljoprivreda je odigrala izvanredno značajnu ulogu time što je ona za industriju i nove privredne grane čiji je razvoj industrija podsticala (saobraćaj, građevinarstvo) obezbeđivala radnu snagu dotada smeštenu na selu i proizvodno angažovanu u njoj. Industrija je obliko-

Digitized by Google

vala proizvodnu strukturu poljoprivredne proizvodnje pretvarajući je u svoj značajan sirovinski izvor. Poljoprivreda je obezbeđivala hranu za sve obimnije kontingente stanovništva i radne snage koji su nju napuštali i područje svog rada nalazili u nepoljoprivrednim delatnostima. U razmeni poljoprivrednih i nepoljoprivrednih proizvoda delovale su takozvane makaze cena, to jest, seljak je za svoje proizvode u toj razmeni dobijao naknadu koja je po pravilu bila ispod njihove vrednosti a za kupovinu potrebnih mu nepoljoprivrednih proizvoda plaćao je cenu koja je nadmašivala njihovu vrednost. Na ovaj način putem neekvivalentne razmene prelivala se novostvorena vrednost iz poljoprivrede u nepoljoprivredne sektore, a pre svega, u industriju. Tako je poljoprivreda bila izvor akumulacije neophodne za ostvarivanje industrijalizacije. Prednji momenti o ulozi poljoprivrede u ostvarivanju industrijalizacije imaju opšte značenje. Oni su, kada je reč o agrarnoj podršci kapitalističke industrijalizacije, opisani u delima klasika marksizma, pre svega, u Marksovom Kapitalu. Važno je podvući da je i kapitalistička industrijalizacija u svojim počecima imala snažnu podršku države a ova se između ostalog ogledala i u tome da se od sitnog seljaka i poljoprivrede iscedi što više sredstava za razvoj industrije. U Sovjetskom Savezu je *Nikolaj Buharin* u svome delu »*Nova ekonomika*« zastupao tezu da se brzo ostvarivanje sovjetske industrijalizacije može zasnovati na akumulaciji kapitala koja bi se odgovarajućim merama ekonomske politike izvlačila iz privatnog agrarnog sektora. Teza nije odmah prihvaćena s obrazloženjem da bi se time narušilo savezništvo radnika i seljaka, te je i njen autor bio izložen kritici i kasnije represalijama. Pa ipak je poljoprivreda u najvećoj mogućoj meri platila cenu industrijalizacije Sovjetskog Saveza i to u mnogo dramatičnijim oblicima nego što je to Buharin predlagao. Ostale su socijalističke zemlje, posebno one iz Istočne Evrope, u nešto blažim oblicima sledile praksu Sovjetskog Saveza. Kao rezultat toga poljoprivreda je u njima zaostajala u razvoju za nepoljoprivrednim privrednim oblastima i za industrijom posebno. Ipak u nekim od tih zemalja (Bugarska, Nemačka Demokratska Republika, Mađarska) postignuti su značajni uspesi i u razvoju poljoprivrede.[5]

7.2.b. RAZVOJ POLJOPRIVREDE U JUGOSLAVIJI

1. U razvoju poljoprivrede naša zemlja je sledila *sopstvenu strategiju*, te prema tome, nije ponavljala obrazac Sovjetskog Saveza i drugih istočno-evropskih socijalističkih zemalja. Ta je strategija, razume se, bila određena samoupravljanjem koje već po prirodi stvari kao društveni odnos nije spojivo sa administra-

[5] Za celovitu naučnu informaciju o ovome čitaoca upućujemo na knjigu Vladimira Stipetića »Poljoprivreda i privredni razvoj«, Informator, Zagreb 1971.

Digitized by Google

tivnom državnom prinudom u poljoprivredi i prema privatnom seljaku. Dva su glavna momenta kojima se odlikovala naša agrarna strategija. *Prvi* od njih je da se poljoprivreda razvija prema našim mogućnostima i potrebama, te da kao takva ne ostaje na margini privrednih tokova u zemlji i u zasenku industrije i drugih nepoljoprivrednih privrednih sektora. Razume se, da to znači razvoj poljoprivrede uz priznavanje odgovarajućeg, odmerenog primata industrije. Iz toga naravno proizlazi da su investicije u poljoprivredu bile između ostalog glavni ograničavajući činilac njenog razvoja i svakako najvažniji razlog njenog zaostajanja za razvojem industrije i još nekih nepoljoprivrednih privrednih sektora. Drugi momenat kojim se odlikovala naša agrarna strategija bio je podsticanje razvoja poljoprivredne proizvodnje ne samo u sektoru društvenog već i individualnog vlasništva. Reč je o jednom širokom spletu rešenja čija su glavna uporišta (a) priznavanje prava individualnom poljoprivrednom proizvođaču da zadrži vlasništvo nad zemljom u okviru ustanovljenog zemljišnog maksimuma od 10 hektara površine; (b) da svoj vlasnički imetak »obogaćuje« i tehnikom koja mu je neophodna za obradu zemljišta i uzgoj stoke; (c) da prema svojim ekonomskim interesima vrši izbor sopstvenog proizvodnog programa, te da se tako zavisno od cena na tržištu i otkupnih cena koje mu društvo nudi opredeljuje za izbor kultura i stočnih proizvoda koje će proizvoditi; (d) da se udružuje sa drugim poljoprivrednim proizvođačima u zemljoradničke zadruge na dobrovoljnoj osnovi i u skladu sa svojim interesima; (e) da ostvaruje široku saradnju sa društvenim sektorom poljoprivrede (kooperacija) odnosno da ugovara proizvodnju odgovarajućih proizvoda sa društvenim sektorom privrede koristeći u tom ugovaranju i raznovrsne podrške društva (kao što je snabdevanje potrebnim semenom, veštačkim đubrivom, dobijanjem kredita, itd.). Na toj osnovi individualni sektor privrede postaje sektor robnog privređivanja a individualna zemljoradnička domaćinstva robni proizvođači. Ovaj momenat naše agrarne strategije sasvim sigurno nije bio i jedino moguće rešenje niti on uvek daje i najbolje ekonomske rezultate. Dokaz za to je i činjenica da smo u posleratnom razvoju povoljnije ekonomske rezultate postizali na društvenim poljoprivrednim gazdinstvima nego u individualnim poljoprivrednim domaćinstvima. Međutim, on ima svoju značajnu društvenu komponentu. Seljaštvo se nerado odriče od vlasništva nad svojim zemljišnim posedom, njemu je u socijalizmu sloboda a ne prinuda uslov da s motivacijom aktivira svoje proizvodne sposobnosti, ono je u svim ranijim društvenim sistemima bilo izlagano najvećoj eksploataciji i ekonomskoj obezvlašćenosti, te se tako ukorenio u njemu otpor prema državi. Naš sistem seljaštvu nudi slobodnu saradnju sa društvenim sektorom. Na toj se osnovi postupno podruštvljava individualna poljoprivredna proizvodnja a da se ne zadire u duboko ukorenjenu vlasničku tradiciju. Treba, međutim, imati u vidu da se razlozi za sporo podruštvljavanje individualne poljoprivrede dobrim delom nalaze i u samom društvu (u oskudici

Digitized by Google

sredstava za otkup poljoprivrednog zemljišta, u nedovoljnosti sredstava koja bi se investirala u poljoprivredu, u nedovoljnoj proizvodnji poljoprivredne mehanizacije i hemijskih sredstava za poljoprivredu itd.), te se u takvim uslovima dobar deo individualnih poseda prepušta primitivnoj obradi njihovih vlasnika.

2. *Razvoj jugoslovenske poljoprivrede,* i pored toga što se ona stalno nalazila u zasenku industrijskog razvoja, bio je ipak brz. Dvogodišnji prosek društvenog proizvoda poljoprivrede u 1983. i 1984. godini veći je za 2,4 puta (indeks 243) od analogne veličine za godine 1947. i 1948. Odnosno društveni proizvod poljoprivrede se u vremenskom rasponu od 1947—1948. do 1983—1984. povećavao u proseku godišnje za 2,5%. Njen fizički obim proizvodnje je u tom periodu povećan za preko 2,6 puta (indeks 266) što je rezultat njenog prosečnog godišnjeg rasta od 2,7%. Ako se ima u vidu da je stanovništvo u našoj zemlji u istom periodu u proseku godišnje raslo po stopi od 0,9% onda dolazimo do saznanja da je društveni proizvod poljoprivrede u posleratnom periodu uvećavan po glavi stanovnika za po 1,4% a fizički obim njene proizvodnje za po 1,6%. Malo je zemalja u svetu koje su u ovako dugom vremenskom periodu obezbeđivale ovakav rast poljoprivredne proizvodnje. Primera radi navodimo da su zemlje u razvoju tokom 60-ih i 70-ih godina ostvarivale rast poljoprivredne proizvodnje od 2,5 do 3% prosečno godišnje i da je on kao takav tek neznatno prelazio rast stanovništva a mnoge od njih su bile suočene sa bržim rastom stanovništva i opadanjem poljoprivredne proizvodnje po glavi stanovnika. Razvijene industrijske zemlje su, s retkim izuzecima, imale sporiji rast poljoprivredne proizvodnje od naše zemlje. U njima, međutim, stanovništvo takođe raste znatno sporije tako da one održavaju rast poljoprivredne proizvodnje po stanovniku na nivou od 1,5 do preko 2%[6]. U svakom slučaju veoma je upečatljiv podatak da u razdoblju od 1952. do 1982. godine svetska stopa rasta poljoprivredne proizvodnje po stanovniku iznosi 0,9% a u našoj zemlji 1,8%, to jest, dvostruko je viša od svetskog proseka.[7] Od evropskih zemalja brži rast poljoprivredne proizvodnje uopšte i po stanovniku posebno imale su tokom posleratnog perioda samo Austrija, Grčka, Italija, Mađarska. Dodajemo prednjim momentima i to da je u posleratnom periodu rast naše poljoprivredne proizvodnje bio brži nego u predratnom (kada je od 1920. do 1940. godine iznosio 2,3% u proseku godišnje) i znatno brži kada se posmatra po stanovniku (jer je stopa rasta poljoprivredne proizvodnje po stanovniku u međuratnom periodu iznosila samo 0,9%).[8]

[6] Prema podacima sadržanim u izveštajima Svetske banke za obnovu i razvoj (Woold Development Report) za poslednjih nekoliko godina.

[7] V. Stipetić »Razvoj poljoprivredne proizvodnje u Jugoslaviji 1945—1984«, u zborniku »Četrdeset godina SFRJ«, Zavod za organizaciju poslovanja i obrazovanje kadrova«, Beograd 1986, str. 132.

[8] V. Stipetić, citirani rad, strana 132.

Digitized by Google

Rast društvenog proizvoda poljoprivrede i fizičkog obima njene proizvodnje nije bio ujednačen. Sve do sredine 50-ih godina poljoprivreda u proseku nije prelazila desetogodišnji prosek iz druge decenije međuratnog perioda. Bilo je to vreme kada se njoj zaista sa stanovišta investicija i zbog primata industrije nije mogla pružiti veća podrška ekonomske politike. Tom je zaostajanju doprinelo i prinudno formiranje seljačkih radnih zadruga do 1951. a zatim odustajanje od obavezne kolektivizacije i masovno rasformiranje tih zadruga. Kasnije, međutim, (od sredine 50-ih godina) investiciona podrška poljoprivredi u ekonomskoj politici, te razvijanje dobrovoljne saradnje individualne poljoprivrede sa društvenim sektorom ostvaruju trend uspona poljoprivredne proizvodnje.

U tabeli 4. je pokazano da je društveni sektor poljoprivrede beležio vrlo brz rast i fizičkog obima proizvodnje i društvenog proizvoda[9], brži ili jednak privrednom rastu ukupnog društvenog sektora. Individualni sektor je osetno zaostajao zbog malog prosečnog poseda, uz to veoma isparcelisanog, zbog malih ulaganja, zbog primitivne obrade i uz skromniju primenu agrotehničkih mera itd. U tabeli 5. su pružene informacije da je poljoprivreda zbog sporijeg rasta svog društvenog proizvoda smanjivala svoje učešće u ukupnom društvenom proizvodu (sa 39,7% u 1947. na 14,6% u 1984. god.). U društvenom proizvodu poljoprivrede sektor društvenog vlasništva je povećao svoje učešće (sa marginalnih 6,6% u 1955. na čitavih 30,1% u 1984). Ovo pomeranje je samo neznatno bilo omogućeno povećavanjem obradivih površina u društvenom sektoru dok je pretežnim delom bilo uslovljeno savremenijim poslovanjem i većim prinosima.

3. Strukturu moderne poljoprivredne proizvodnje u razvijenim zemljama odlikuje preovlađujuća zastupljenost stočarstva u njoj. Naša je zemlja u svome posleratnom razvoju sledila ovaj zakoniti razvojni obrazac tako da je u periodu 1956—1984. godine stočarska proizvodnja beležila prosečan godišnji rast od 3,7% naspram biljne proizvodnje od 2,1% odnosno naspram prosečnog godišnjeg rasta ukupne poljoprivredne proizvodnje od 1,6%[10]. Nasleđena proizvodna struktura poljoprivrede u kojoj je preovlađivala biljna proizvodnja a u okviru nje proizvodnja žitarica

[9] Napominjemo da su u tabeli dati indeksi za pojedine godine. Na osnovu njih smo izračunali stope rasta. Međutim, poljoprivredna proizvodnja osetno oscilira po pojedinim godinama. Kako se smenjuju »rodne« i »nerodne« godine, to može uveliko da za kraće periode deformiše stope rasta. Tako se na primer, u ovoj tabeli zbog »rodne« 1955. godine stopa rasta za period 1948—1955. pokazuje veoma visokom (3,8%) iako je u tom periodu poljoprivreda bila u velikom zastoju. Isto tako »rodna« 1984. »popravlja« stopu rasta za period 1981—1984. i čini je vrlo visokom (2,9%). Već naredna »nerodna« 1985. godina obara stopu rasta poljoprivredne proizvodnje za period 1981—1985. na svega 0,2% prosečno godišnje. Zbog toga smo u tekstu neke podatke davali na bazi dvogodišnjih proseka u kojima se pozitivna dejstva klimatskih prilika potiru.

[10] Izvor Jugoslavija 1945—1985, SZS, Beograd 1986, str. 91.

Digitized by Google

TABELA 4.

GLOBALNI POKAZATELJI RAZVOJA POLJOPRIVREDE*

	Indeks stope rasta							
	1955/1947	1980/1955	1984/1980	1984/1947	1948/1955	1956/1980	1981/1984	1948/1984
1. Društveni proizvod ukupne privrede	149,5	469,7	102,6	720,4	5,0	6,2	0,6	5,3
1a. Društveni sektor	154,2	631,1	102,1	993,2	5,4	7,4	0,5	6,2
1b. Individualni sektor	141,7	179,8	105,9	270,0	4,4	3,9	1,4	2,7
2. Društveni proizvod poljoprivrede	125,8	188,5	111,7	264,9	2,8	4,2	2,8	2,6
2a. — društveni sektor	...	788,3	125,8	968,9[1]	...	8,2	5,7	7,8[2]
2b. — individualni sektor	...	147,7	106,6	157,5[1]	...	2,6	1,6	1,6[2]
3. Fizički obim poljoprivredne proizvodnje	135	197	108,6	289,2	3,8	2,7	2,1	2,9
3a. Društveni sektor	...	951	125,8	1196[1]	...	9,0	5,7	6,2[2]
1b. Individualni sektor	...	152	103,9	158[1]	...	1,7	1,0	1,6[2]

[1] 1984/1955 [2] 1956/1984

* Izvor: SGJ — 1976, str. 81. i 85. i SGJ — 1985, str. 84. i 88.

bitno je izmenjena. U 1984. godini u strukturi finalne poljoprivredne proizvodnje preovlađuje stočna proizvodnja sa učešćem od 56% dok preostalih 44% čini razgranata biljna proizvodnja (15% žita, 10% povrće, 8% industrijsko bilje, 7% voće i 4% vinogradarstvo).[11]

[11] Izvor: V. Stipetić »Razvoj poljoprivredne proizvodnje u Jugoslaviji 1945—1984« u knjizi »40 godina SFRJ, 1945—1985«, izdanje Zavoda za organizaciju poslovanja i obrazovanje kadrova, Beograd 1986, strana 133.

Digitized by Google

TABELA 5.

VLASNIČKA STRUKTURA DRUŠTVENOG PROIZVODA POLJOPRIVREDE I NJEGOVO UČEŠĆE U DRUŠTVENOM PROIZVODU UKUPNE PRIVREDE

u cenama 1972.

	1947	1955	1980	1984
1. Društveni proizvod ukupne privrede	54.245	81.087	380.864	390.781
2. Društveni proizvod poljoprivrede	21.515	27.061	51.018	57.003
2a. Učešće u društvenom proizvodu ukupne privrede = (2 : 1)	39,7	33,4	13,4	14,6
3. Društveni proizvod poljoprivrede društvenog sektora	...	1.773	13.661	17.179
3a. Učešće u društvenom proizvodu poljoprivrede = (3 : 2)	...	6,6	26,8	30,1
4. Društveni proizvod poljoprivrede individualnog sektora	...	25.288	37.357	39.824
4a. Učešće u društvenom proizvodu poljoprivrede = (4 : 2)	...	93,4	73,2	69,9

Izvor: Isti kao u tabeli 4.

Jugoslavija je ostvarila značajan napredak u proizvodnji niza vitalno važnih biljnih i stočarskih proizvoda. O tome informacije pružaju podaci iz tabele 6.

TABELA 6.

PROIZVODNJA I PRINOSI NAJVAŽNIJIH POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA

	1947	1955	1980	1985
Biljni proizvodi u hiljadama tona				
Pšenica	1660	2430	5091	4858
Kukuruz	4210	3900	9317	9891
Šećerna repa	1200	1380	5213	6248
Suncokret	152	102	302	234

Digitized by Google

Prinosi po hektaru u tonama

Pšenica	0,92	1,28	3,36	3,61
Kukuruz	1,73	1,58	4,22	4,18
Šećerna repa	16,8	19,8	40,7	41,6
Suncokret	1,11	0,99	1,67	1,78

Stočarski proizvodi

	1949	1955	1980	1984
Meso u hilj. tona	283	433	1226	1401
Mleko u mil. lit.	1650	1861	4352	4576
Jaja u mil. kom.	900	1260	4394	4640

Izvor: Jugoslavija 1945—1985, SZS, Beograd 1986, str. 94. i 95.

Zahvaljujući zaista impozantnom rastu najvažnijih poljoprivrednih proizvoda kao, razume se, i mnogih drugih, naša se zemlja svrstala u krug dvadesetak visoko razvijenih zemalja koje svojim građanima obezbeđuju 25% više kalorija nego što iznose biološke potrebe čoveka.[12]

4. Napredovanje u poljoprivredi bilo je omogućeno *tehničko-tehnološkim osavremenjavanjem* njene proizvodnje. U tom smislu vučna snaga je u njoj povećana sa oko 4 (1949), na preko 22 (1984) miliona kW. Ona se u 1949. godini samo sa 2% sastojala iz stočne a sa 98% iz mehaničke da bi se u 1985. godini učešće mehaničke u ukupnoj vučnoj snazi povećalo na 85 a stočne smanjilo na 15%. Na hiljadu hektara obradive površine imali smo 1949. godine samo 0,6 a 1985. 82 traktora, odnosno i 5,7 kombajna. Po hektaru obradive površine koristili smo 1949. godine samo 1,4 kilograma aktivne materije mineralnih đubriva, a 1984. taj pokazatelj iznosi 99 kg. Važno je uz to istaći da poljoprivredna tehnika i hemijske materije potiču iz domaće proizvodnje a s retkim izuzecima i u skromnim veličinama iz uvoza.

5. Već smo napred naveli više važnih momenata koji ilustruju dinamičan razvoj *društvenog sektora* naše poljoprivrede. Taj sektor čine 3336 organizacija od čega su 2580 organizacije udruženog rada a 756 zemljoradničke zadruge. On raspolaže sa oko 1,7 miliona (ili tačnije 1.696.885) hektara obradivog zemljišta s tim što od toga 49.143 hektara pripada zemljoradničkim zadrugama. Obradivo zemljište društvenog sektora čini tek 17% od ukupnih obradivih površina[13]). Ističemo da su obradive površine društvenog sektora oformljene preduzetim

[12] Prema V. Stipetiću, citirani rad, str. 133.

[13] Izvor: Jugoslavija 1945—1985, SZS, Beograd 1986, strana 95.

Digitized by Google

agrarnim reformama iz 1945. i 1953. One su 1955. godine iznosile svega 824 hiljade hektara. Daljim kupovinama i melioracijama one se brzo uvećavaju, te su u 1984. godini više nego udvostručene u odnosu na 1955. godinu (kada su sa 824 hiljade hektara činile samo 8,1% ukupnih obradivih površina). Povećana je prosečna obradiva površina poljoprivrednih organizacija sa 98 hektara u 1955. na 508,6 hektara u 1984. godini. Odnosno u 1955. godini je u poljoprivrednim organizacijama bilo zaposleno 149.400 radnika a u 1984. — 226,500 tako da je prosek obradivog zemljišta po jednom radniku povećan sa 5,5 na 7,5 hektara. Društveni sektor poljoprivrede je brže napredovao od individualnog ne samo zahvaljujući prednjim momentima već i znatno većim investicijama. Sve do sredine 60-ih godina 70—75% ukupnih agrarnih investicija u osnovna sredstva odlazilo je u društveni sektor poljoprivrede dok su fiksne investicije u individualnu poljoprivredu činile preostalih 25 do 30%. Posle privredne reforme ovi se odnosi menjaju. Učešće individualnog sektora u ukupnim fiksnim agrarnim investicijama je u porastu da bi poslednjih godina (1981—1984) ono bilo približno jednako učešću društvenog sektora. Sledi, razume se, iz toga da individualni sektor na sve manjim obradivim površinama sve više investira uz odgovarajuću društvenu podršku. S tako kapitalno intenzivnim razvojem valja računati da će on sve manje zaostajati za društvenim sektorom.

Relativno visoka investiciona ulaganja u društvenom sektoru poljoprivrede doprinela su da se u njemu ostvaruje brži rast osnovnih sredstava nego u ukupnoj privredi društvenog sektora i nego u industriji. Tako su osnovna sredstva u društvenom sektoru poljoprivrede u 1983. godini veća nego u 1955. za 16,6 puta dok to povećanje u ukupnoj privredi društvenog sektora iznosi 8,3 puta a u industriji 9,4 puta. Na toj osnovi društveni sektor poljoprivrede povećava svoje učešće u ekonomskoj strukturi osnovnih sredstava društvenog sektora privrede sa skromnih 2,5% (1955) na 5,0% (1983), to jest, udvostručava ga. Osnovna sredstva po zaposlenom, to jest, tehnička opremljenost rada u poljoprivredi društvenog sektora brže raste nego u ukupnoj privredi društvenog sektora (odgovarajući indeksi u 1983. naspram 1965. godine iznose 310 i 209). Kao rezultat toga vrednost osnovnih sredstava po jednom zaposlenom u poljoprivredi bila je 1965. godine tek 78% od proseka privrede (a ranije je taj pokazatelj bio još mnogo niži) da bi u 1983. godini društveni sektor poljoprivrede imao za 16,1% veću opremljenost rada osnovnim sredstvima od proseka privrede. Brzi rast tehničke opremljenosti rada u društvenom sektoru poljoprivrede nije bio praćen analognim rastom produktivnosti rada, te je efikasnost osnovnih sredstava opadala. Pa ipak i pri tome opadanju društveni sektor poljoprivrede beleži u periodu 1966—1983 (1965 = 100) dvostruko brži rast produktivnosti rada od produktivnosti rada ukupne privrede društvenog sektora

Digitized by Google

(indeksi 242 i 147 a stope rasta 4,9 i 2,1%). Time se postiže da produktivnost rada u društvenom sektoru poljoprivrede nadmašuje u 1983. godini produktivnost rada u ukupnoj privredi društvenog sektora za 10% (indeks 110) dok je u 1965. zaostajala za 34% (indeks 66) a ranijih godina i mnogo više.

Najzad kao specifičan globalni pokazatelj produktivnosti rada i uspešnosti poslovanja u poljoprivredi može da posluži i društveni proizvod po sektoru obradive površine vrednovan u stalnim cenama. Njega dajemo u tabeli 7.

Tabela 7. pruža raznovrsne analitičke mogućnosti. U njoj se pokazuje (a) izmena posedovne strukture obradive površine u prilog društvenog sektora, (b) brži rast društvenog proizvoda

TABELA 7.

DRUŠTVENI PROIZVOD PO HEKTARU U DRUŠTVENOM I INDIVIDUALNOM SEKTORU

u cenama iz 1972.

	1955	1965	1980	1984
Ukupna poljoprivreda				
1. Društveni proizvod u m.	27.061	33.224	51.018	57.003
2. Obradive površine u 000 ha	10.114	10.253	9.938	9.858
3. Društveni proizvod po hektaru	2.676	3.240	5.134	5.782
3a. Indeksi 1955=100	100	121	192	216
Društveni sektor				
4. Društveni proizvodi u mil. din.	1.773	6.216	13.661	17.179
5. Obradive površine	824	1.413	1.645	1.687
6. Društveni proizvod po hektaru u din.	2.152	4.399	8.305	10.183
6a. Indeksi 1955=100	100	204	386	473
Individualni sektor				
7. Društveni proizvod	25.288	27.008	37.357	39.824
8. Obradive površine	9.290	8.840	8.293	8.171
9. Društveni proizvod po hektaru	2.722	3.055	4.505	4.874
9a. Indeksi	100	112	166	179

Izvor: Jugoslavija 1945—1964, SZS, Bgd. 1965, str. 97, SGJ — 1966, str. 134, SGJ — 1985, str. 84, 88, 229. i 242.

Digitized by Google

u sektoru društvene nego u sektoru individualne poljoprivrede; (c) brži rast hektarskih »prinosa« u društvenoj nego individualnoj poljoprivredi, te (d) širenje na toj osnovi razlike u društvenom proizvodu po hektaru obradive površine u prilog društvenog sektora. Sve se ove konstatacije mogu lako pokazati izračunavanjem stopa rasta i odgovarajućih indeksnih pokazatelja. Ovde nam je, međutim, od značaja da pokažemo da je društveni proizvod društvenog sektora poljoprivrede svoj rast (od 7,8% prosečno godišnje u periodu 1966 — 1984, 1955 = 100) prevashodno zasnivao na rastu društvenog proizvoda po hektaru (5,3% prosečno godišnje) a manjim delom na povećavanju obradivih površina u njegovom posedu (po stopi rasta od 2,5% prosečno godišnje). Na taj način više od 2/3 (ili tačnije 67,9%) rasta društvenog proizvoda bilo je zasnovano na intenzivnom činiocu (rastu društvenog proizvoda po jednom hektaru) a tek nešto manje od 1/3 (ili tačnije 32,1%) na ekstenzivnom činiocu (to jest, povećavanju obradivih površina u njegovom posedu). To i doprinosi da sektor društvene poljoprivrede poseduje svega 17% obradivih površina, proizvodi 30% društvenog proizvoda poljoprivrede i daje više od polovine otkupnih viškova poljoprivrednih proizvoda.

6. Mada celokupna prednja izlaganja o poljoprivredi nameću nedvosmislen zaključak da su u tom sektoru privrede ostvareni krupni ekonomski, tehnički i tehnološki rezultati ipak te rezultate treba posmatrati i sa stanovišta naših mogućnosti i sa stanovišta naših potreba.

Mogućnosti poljoprivredne proizvodnje u našoj zemlji znatno su veće od rezultata koje smo u njoj ostvarili. Podsećamo da su nam prinosi ratarskih kultura po hektaru niži od prinosa koje ostvaruju danas najrazvijenije zemlje u svetu. Takođe su i prinosi u stočarstvu (godišnja količina mesa, mleka i vune po grlu stoke) u nas znatno niži nego u industrijski i agrarno najrazvijenijim zemljama. Po upotrebi veštačkih đubriva sa još nekoliko zemalja nalazimo se na evropskom začelju. Takođe vrlo mali deo obradive površine navodnjavamo — svega 161 hiljadu hektara ili samo 1,6%. Zaostajanje nije samo opšte i u proseku. Za razvijenim zemljama nam zaostaje i društveni sektor poljoprivrede naročito u prinosima po hektaru nekih važnijih kultura i pored toga što smo u genetici tih kultura — kreiranju visokorodnih sorti — postigli vrhunske rezultate u svetu.

Naša poljoprivredna proizvodnja nije dovoljna da zadovolji naše potrebe za agrarnim proizvodima. Deo tih potreba zadovoljavamo uvozom koji nadmašuje izvoz tako da u razmeni poljoprivrednih proizvoda sa inostranstvom imamo deficit; čak nam je i uvoz hrane veći od izvoza.

Zaostajanje naše poljoprivredne proizvodnje za našim potrebama i za našim mogućnostima objašnjava se delovanjem više činilaca. Najvažniji od njih su sledeća četiri:

Digitized by Google

a. Nedovoljno smo u poljoprivredu investirali. Od ukupnih investicija u osnovna sredstva u periodu 1952—1984. godine poljoprivredi je »pripalo« tek 8% a od privrednih fiksnih investicija oko 11%. Fiksne investicije u sektoru individualne poljoprivrede su činile manje od 3% ukupnih i manje od 5% privrednih fiksnih investicija. Poslednjih godina ti se pokazatelji nešto popravljaju ali ne bitno.

b. Nedovoljna ulaganja u razvoj poljoprivrede, posebno u njen individualni sektor, proističu iz nepovoljnog položaja poljoprivrede u sticanju dohotka, to jest, prvenstveno iz činjenice da otkupne cene poljoprivrednih proizvoda po pravilu nisu omogućavale poljoprivrednim proizvođačima sticanje dohotka iz koga bi se mogla vršiti veća izdvajanja za akumulaciju i proširenu reprodukciju u njoj. Ovaj nedostatak sredstava za investicije iz sopstvenog dohotka poljoprivrednih proizvođača nije kompenziran kreditima.

c. U individualnom sektoru poljoprivrede posed je usitnjen i isparcelisan. Efikasna poljoprivredna proizvodnja zahteva krupnije posede i zaokružene u veće parcele. Činjeni su pokušaji takozvane arondacije, to jest, grupisanja zemljišta individualnih vlasnika u krupnije parcele ali je usitnjenost parcela ostala i dalje ozbiljna prepreka njihove efikasnije obrade. Ne retko su i parcele društvenog sektora presecane sitnim individualnim parcelama. Činjeni su zbog toga napori da se takve individualne parcele pretvore u društveno vlasništvo a da se njihovim vlasnicima ponudi novčana kompenzacija ili parcela na drugom mestu (komasacija).

Ni arandacija ni komasacija, međutim, ne mogu rešiti pitanje usitnjenosti poseda u individualnoj poljoprivredi a ovo se javlja kao ozbiljna smetnja za krupniju i tržišno orijentisanu poljoprivredu. U više je navrata pokretano pitanje da se preispita i promeni Zakon o zemljišnom maksimumu donet još 1953. godine i da se najveći dozvoljivi obim obradivog zemljišta u privatnom vlasništvu po jednom domaćinstvu poveća na preko 10 hektara. Ako se ima u vidu da prosek individualnog poseda iznosi samo 3 hektara onda zaista na tome se mogu vršiti samo spora pomicanja napred ka većoj, rentabilnijoj i za tržište namenjenoj proizvodnji. Verovatno bi opsežnija akcija na otkupljivanju individualnih poseda od staračkih domaćinstava na selu, te od onih domaćinstava koja imaju zemljište, a glavninu prihoda stiču radom (jednog ili više članova domaćinstava), u društvenom sektoru doprinela da se smanji deo obradivog zemljišta koje se ne obrađuje i da se ublaži negativan uticaj postojeće posedovne strukture na poljoprivrednu proizvodnju.

(d) Dobar deo teškoća u našoj poljoprivredi, a pre svega, u njenom individualnom sektoru potiče od slabosti u tekućoj ekonomskoj politici kao i tekućem organizovanju poljoprivredne proizvodnje. Neblagovremeno donošenje odluka o otkupnim

Digitized by Google

cenama poljoprivrednih proizvoda, slabosti u organizaciji otkupa, neblagovremeno obezbeđivanje rezervnih delova za poljoprivrednu mehanizaciju i potrebnih hraniva i zaštitnih sredstava, nedovoljno korišćenje mogućnosti za navodnjavanje (kanala Dunav—Tisa—Dunav, na primer) itd., imaju za rezultat ili manju proizvodnju i — ili manju snabdevenost tržišta agrarnim proizvodima ili neadekvatnu upotrebu agrarnih proizvoda (kada se na primer, pšenica ili mleko koristi kao stočna hrana) itd. Sve to zapravo pokazuje da su naše rezerve za veću poljoprivrednu proizvodnju i za bolju snabdevenost tržišta agrarnim proizvodima velike, te od njihovog korišćenja takođe (a ne samo od investicija) zavisi dalje napredovanje naše poljoprivrede.

7.3. NAJVAŽNIJE USLUŽNE DELATNOSTI

7.3. a. O ZNAČAJU USLUŽNIH DELATNOSTI

1. Proces društvene reprodukcije predstavlja jedinstvo proizvodnje, razmene, raspodele i potrošnje. Da bi se uopšte potvrdila namena proizvoda, to jest, da bi se u potrošnji (proizvodnoj ili neproizvodnoj) mogle realizovati njihove upotrebne vrednosti potrebno je da se oni dopremaju (transport) i pod određenim uslovima uz odgovarajuću cenu čine dostupnim potrošačima (trgovina). Pored saobraćaja i trgovine snabdevanje potrošača odgovarajućim dobrima čine i turizam i ugostiteljstvo. Jednom proizvedena (potrošna) dobra tokom njihove upotrebe zahtevaju i njihovo održavanje, te tu vrstu delatnosti obavlja zanatstvo (a u slučaju savremenih tehničkih dobara za domaćinstvo — televizori, mašine za pranje rublja, električni šporeti itd. pored zanatstva i industrija obezbeđuje neophodno servisiranje). Najzad, važan kompleks životnih uslova stanovništva čine uslovi stanovanja, te uslovi pod kojima stanovništvo živi u odgovarajućim naseljima — snabdevanje vodom, strujom, organizovanje prevoza do radnog mesta u naselju ili njegovoj okolini, organizovanje trgovačke mreže u naselju itd. Ovu vrstu usluga čini stambeno-komunalna delatnost. Očigledno je dakle da uslužne delatnosti (saobraćaj, trgovina, turizam, ugostiteljstvo, zanatstvo i stambeno-komunalna delatnost) imaju zadatak da vrše odgovarajuće usluge stanovništvu i privredi, da su kao takve od podjednakog značaja za ukupno odvijanje tokova društvene reprodukcije i za životni standard ljudi; po pravilu rezultat rada u njima nije materijalno dobro nego proizvodna usluga ali se time niukoliko ne umanjuje njihov proizvodni karakter; ako je svrha proizvodnje potrošnja onda je svakako završni čin proizvodnog procesa omogućavanje potrošaču da dođe u posed, da pribavi potrebno mu potrošno dobro i da ga celishodno koristi a uslužne delatnosti upravo obavljaju taj poslednji proizvodni čin; uslužne delatnosti »neposredno« učestvuju u proizvodnji kada obezbeđuju transport sirovina i po-

Digitized by Google

lufabrikata od mesta njihove primarne proizvodnje do mesta njihove prerade, te prevoz radnika od mesta stanovanja do mesta njihovog zaposlenja; uslužne delatnosti su i proizvođači materijalnih dobara poput industrije kada na primer, u ugostiteljstvu imamo spremanje hrane ili u zanatstvu proizvodnju određenih materijalnih dobara, itd. Uslužne delatnosti su na taj način sastavni deo ukupnog procesa društvene reprodukcije i bez njih se ovaj proces ne može zamisliti.

2. Dimenzije i stepen razvijenosti uslužnih delatnosti zavise, pre svega, od obima materijalne proizvodnje. Primera radi, saobraćaj može biti razvijen samo u razvijenoj privredi koja ima potrebe za transportom raznovrsnih dobara i prevozom putnika kao uslovom proizvodnje. Razvijenost trgovine takođe je derivat obima i raznovrsnosti dobara koja su kao robe predmet prometa. Sledi da i saobraćaj i trgovina mogu da se pojave kao ozbiljna smetnja privrednom razvoju ako se zbog izostavljanja ili neblagovremenog vršenja usluga dešavaju zastoji u proizvodnji, gomilaju zalihe dobara kod proizvođača uz istovremenu nesnabdevenost tržišta tim dobrima.

Svojim značajnim delom uslužne delatnosti su i činilac životnog standarda stanovništva. Iz ovog aspekta posmatrane, one ne moraju, a često i nisu prosto derivat privredne razvijenosti. Na primeru socijalističkih zemalja tokom njihove ubrzane industrijalizacije pa i u našoj zemlji do sredine 60-tih godina ovo se jasno videlo. U raspodeli nacionalnog dohotka akumulacija je imala prioritet nad potrošnjom, u proizvodnji industrija nad poljoprivredom a u industriji proizvodnja sredstava za proizvodnju nad proizvodnjom potrošnih dobara. To je razume se ostavilo nepovoljne tragove na onu vrstu aktivnosti uslužnog sektora kojom se vrše usluge stanovništvu, odnosno na uslužni sektor kao činilac životnog standarda stanovništva.

Po pravilu sa odmicanjem privrednog razvoja i dostizanjem sve viših nivoa ekonomske i društvene razvijenosti potrebe za »proizvodnjom« uslužnog sektora se ubrzano povećavaju te uslužne delatnosti postaju svojevrstan razvojni prioritet. U današnjim najrazvijenijim kapitalističkim zemljama u uslužnim delatnostima se formira više od polovine društvenog proizvoda. Za razliku od ostalih uslovno rečeno proizvodnih sektora privrede u kojima zbog dejstva tehničkog progresa i rastućeg organskog sastava kapitala potrebe za dodatnom radnom snagom su sve manje u uslužnim delatnostima tehnički progres se ostvaruje znatno usporenijim tempom, usporenije se povećava organski sastav kapitala te to ima za rezultat rastuće potrebe ovih delatnosti za dodatnom radnom snagom. One su na taj način u najrazvijenijim zemljama postale domen privrede koji angažuje više od tri petine zaposlenih radnika. U tom pravcu jačanja i snaženja uslužnih delatnosti se kreću i druge manje razvijene zemlje (među njima i socijalističke).

3. Uslužne delatnosti su uopšte važan činilac pokretljivosti (mobilnosti) stanovništva ali i drugih faktora proizvodnje i uto-

Digitized by Google

liko su faktor ukupne ekonomske efikasnosti. Razvijen saobraćaj, dobro opremljena i prostorno razuđena trgovinska mreža, brojnost i teritorijalna disperzija turističko-ugostiteljskih objekata, ispunjenost nekih uobičajenih stambeno-komunalnih standarda u naseljima širom zemlje omogućavaju stanovništvu da bira i povremeno menja svoja prebivališta i s njima mesta svoga zaposlenja. Pri razvijenim uslužnim delatnostima lakše se ostvaruje mobilnost kapitala jer u tom slučaju privredni objekti mogu da se prostorno disperziraju umesto da se koncentrišu u blizini velikih centara ili neposredno u njima. Na taj način se uslužne delatnosti javljaju kao faktor integracije ukupne privrede i društva. Suvišno je napominjati da one svoju integrativnu funkciju posebno ostvaruju time što šire tržište, to jest, omogućavaju da se proizvedena dobra javljaju kao ponuda na svim delovima nacionalnog prostora nezavisno od mesta gde su proizvedena i da se za njih formira tražnja u celoj zemlji. Neke od uslužnih delatnosti (posebno saobraćaj) značajan su činilac uključivanja domaće privrede u međunarodnu podelu rada bilo na taj način što vrše usluge drugim zemljama, bilo što omogućavaju dopremanje domaće robe na inostrano tržište, kao i snabdevanje domaće privrede robama iz uvoza. Ne sme se gubiti iz vida da i turizam predstavlja značajnu i sve značajniju »izvoznu« granu, jer je prodaja čitavog niza domaćih roba i usluga inostranim turistima takođe svojevrstan izvoz.

Najzad, iako po značaju svakako ne na poslednjem mestu, uslužne delatnosti pored ekonomskih imaju značajne društvene funkcije. Unutar zemlje one su činilac međusobnog upoznavanja i zbližavanja ljudi, razbijanja svake zatvorenosti pojedinih delova zemlje; one doprinose razbijanju tradicionalne vezanosti stanovništva za domaće ognjište. Pod njihovim uticajem uzmiču ustaljene tradicije i običaji u načinu odevanja, ishrani, u međusobnom ophođenju ljudi ustupajući mesto novim životnim obrascima koje omogućava i nameće viši nivo ekonomske i društvene razvijenosti.

4. Upravo zato što bitno utiču na uslove života i rada stanovništva, što dobra koja nude (usluge) ne mogu da elastično reaguju na tražnju za njima (vozovi moraju održavati red vožnje nezavisno od broja putnika, prodavnice moraju biti otvorene u radnom vremenu nezavisno od broja kupaca, komunalne službe moraju garantovati usluge određenog obima i kvaliteta po ustaljenoj ritmici), što određeni fond usluga mora biti dostupan svim korisnicima nezavisno od njihove kupovne sposobnosti, što određene usluge (saobraćajne na primer) opterećuju troškove proizvodnje ukupne privrede bez mogućnosti njihovih korisnika da od tih usluga odustanu ili da biraju organizaciju koja te usluge vrši, što su kod njih mogućnosti monopolskog (kada samo jedna organizacija nudi usluge) i oligopolskog (kada usluge nudi samo nekoliko organizacija) formiranja cena velike uslužne delatnosti su predmet posebne

Digitized by Google

brige države u svim sistemima danas u svetu. Cene usluga po pravilu se ne formiraju slobodno na tržištu, već su pod posebnom prismotrom države i po pravilu su subvencionirane. To jest cenama koje plaćaju korisnici usluga po pravilu (s brojnim izuzecima, razume se) se ne mogu pokrivati troškovi »proizvodnje« usluga pa razliku pokriva država. Država po pravilu obezbeđuje i sredstva (akumulaciju) za razvoj uslužnih delatnosti. Budući da cene usluga ne mogu biti prepuštene tržištu, te da tržište ne može biti odlučujući činilac u određivanju proizvodnih programa uslužnih delatnosti ni u našoj samoupravnoj privredi i da se rad uslužnih organizacija ne može diktirati odlukama države, mi smo učinili napore da uslužne delatnosti što neposrednije povezujemo sa korisnicima njihovih usluga. Formirali smo samoupravne interesne zajednice u koje se udružuju organizacije »uslužnih« i »proizvodnih« delatnosti i u kojima se odlučuje o obimu i strukturi usluga, te o naknadama za njih, o razvoju uslužnih delatnosti i načinu obezbeđivanja sredstava za njega itd. Učinjeni su i napori da se uspostavljaju što neposredniji odnosi između trgovinskih, ugostiteljskih i turističkih organizacija na jednoj i proizvodnih organizacija na drugoj strani, kako bi se što efikasnije obezbedilo snabdevanje stanovništva (ali i ukupne privrede) potrebnim uslugama.

U daljem tekstu pružamo najvažnije informacije o razvoju uslužnih delatnosti u našoj zemlji, najpre integralno, a zatim posebno samo za neke od njih.

7.3. b. NAJKRAĆE O RAZVOJU USLUŽNIH DELATNOSTI U NAŠOJ ZEMLJI

1. Uslužne delatnosti (saobraćaj, trgovina, ugostiteljstvo i turizam, zanatstvo, stambeno-komunalna delatnost i finansijske i druge usluge) prvih posleratnih godina ubrzo posle obnove (1947—1951) učestvuju u formiranju društvenog proizvoda sa 25%[15]). One tih godina apsorbuju blizu dve petine (tačnije 37%) investicija u osnovna sredstva vrednovanih po cenama iz 1966. godine). Godine 1947. u njima je zaposleno 330 a 1951. čak 487 hiljada lica, odnosno broj zaposlenih u njima čini 1947. godine 36% od ukupnog broja zaposlenih u privredi sektora društvene svojine dok taj pokazatelj u 1951. godini iznosi 34,3%.[15]) Ovi podaci dakle, pokazuju da su uslužne delatnosti bile već u posleratnom startu relativno razvijene, u svakom slučaju razvijenije od primarnih (poljoprivreda) i sekundarnih (industrija) delatnosti. Ekonomska politika prvih posleratnih godina ima diferenciran pristup prema njima. Trgovini, zanatstvu, ugostiteljstvu nije se mogla posvećivati veća pažnja putem investira-

[15] Izvor: Izračunato na bazi podataka sadržanih u SGJ — 1976, strana 80. i i82.

Digitized by Google

nja u njih. Povolnjiji tretman, ima saobraćaj. Otuda i asimetrične relacije — saobraćaj tih godina učestvuje u formiranju društvenog proizvoda sa svega 6% (tačnije 5,8) a u fik-

TABELA 8.

NAJVAŽNIJI POKAZATELJI RAZVOJA USLUŽNIH DELATNOSTI

	1952	1965	1980	1984
Apsolutni iznosi u mil. din.				
1. Društveni proizvod	18.701	55.243	134.965	134.049
2. Radnici u 000 lica[1]	428	949	1.655	1.816
3. Fiksne investicije	3.925	25.739	54.055	38.318
4. Osnovna sred.[1]	45.923	95.267	274.377	327.000
5. Produktivnost rada (1:2)	43.694	58.212	81.550	73.816
6. Tehnička opremljenost rada (4:2)	107.296	100.386	165.787	180.066
Indeksi	1965 / 1952	1980 / 1965	1984 / 1980	1984 / 1952
1. Društveni proizvod	295	244	99	717
2. Radnici	222	174	110	424
3. Fiksne investicije	656	210	71	976
4. Osnovna sredstva	207	288	119	712
5. Produktiv. rada	133	140	91	169
6. Tehnička opremljenost rada	94	165	109	168
Stope rasta	1953 / 1965	1966 / 1980	1981 / 1984	1953 / 1984
1. Društvenii proizvod	8,3	6,0	—0,1	6,2
2. Radnici	6,1	3,7	2,3	4,5
3. Fiksne investicije	14,5	4,9	—8,6	7,1
4. Osnovna sredstva	5,6	7,0	4,4	6,1
5. Produktivnost rada	2,2	2,2	—2,5	1,6
6. Tehnička opremljenost rada	—0,5	3,3	2,1	1,6

[1] Društveni sektor. Izvor:: Ukupno ostvarene investicije u osnov. sred. Saopštenje SZS br. 172 od 28. 5. 1986; SGJ — 1979, str. 85. SGJ — 1981, str. 81, 84, SGJ — 1985, str. 84, Jugoslavija 1945—1985, SZS, Beograd 1986, strana

snim investicijama sa čitavih 17 (tačnije 16,6%); obrnuto je sa trgovinom i ugostiteljstvom — u njima se formira čitavih 14 (to jest 13,6%) društvenog proizvoda dok su one zastupljene u fiksnim investicijama sa samo 2,6%[15]). Iako smo od predratne Jugoslavije nasledili relativno razuđenu saobraćajnu mrežu (pre svega, u železničkom saobraćaju) njegov dalji razvitak bio je urgentna potreba daljeg razvoja odnosno uslov za ostvarivanje industrijalizacije. Trgovina, ugostiteljstvo, turizam i druge uslužne delatnosti mogle su i morale biti izložene određenom zastoju i zaostajanju.

Digitized by Google

2. U daljim razvojnih tokovima uslužne delatnosti uglavnom drže korak sa razvojem ukupne privrede. U tabelama 8. i 9. to je jasno pokazano. Naime, društveni proizvod uslužnih delatnosti beleži nešto brži rast od rasta društvenog proizvoda ukupne privrede te to ima za rezultat da se njegov udeo u društvenom proizvodu ukupne privrede povećava sa 24% (1947) i 31,3% (1952) na 35,4% (1980) odnosno 34,3% (1984). Uslužne delatnosti (s izuzetkom saobraćaja) su zbog njihovih tehničko-tehnoloških karakteristika više usmerene na angažovanje radne snage nego na upotrebu kapitala. Zbog toga su one u odnosu na društveni sektor ukupne privrede imale nešto brži rast zaposlenosti i dvostruko sporiji rast tehničke opremljenosti rada. Imajući u vidu da je u njima društveni proizvod brže rastao nego u ukupnoj privredi prednje razlike u rastu zaposlenosti i tehničke opremljenosti rada upućuju na zaključak da je u njima i efikasnost osnovnih sredstava prednjačila u odnosu na ukupnu privredu društvenog sektora.

U kriznim 80-im godinama (1981—1984) obim privredne aktivnosti uslužnih delatnosti kreće se silaznim trendom. U opadanju su i investicije, produtkivnost rada i efikasnost osnovnih sredstava. Opadanje društvenog proizvoda u njima direktna je posledica veoma usporenog rasta ukupne proizvodnje i prema tome i smanjene tražnje za njihovim uslugama.

3. U daljem tekstu pružamo nekoliko sažetih i sintetičkih informacija o razvoju i razvijenosti tri uslužne delatnosti. To su saobraćaj, unutrašnja trgovina i turizam.

a. *Razvoj saobraćaja* odlikuje brzo ali diferencirano povećavanje njegovih prevoznih kapaciteta sa značajnim promenama u njihovoj strukturi. Najbrži rast je zabeležen kod drumskog i vazdušnog saobraćaja.

TABELA 9.

UČEŠĆE USLUŽNIH DELATNOSTI U UKUPNOJ PRIVREDI

	1952.	1965.	1980.	1984.
Ukupna privreda u mil. din.				
1. Društveni proizvod	59.743	164.658	380.864	390.781
1a. Društveni proizvod[1]	41.504	132.475	328.699	335.548
2. Radnici[1] u 000 lica	1.385	3.009	4.710	5.165
3. Fiksne investicije[2]	15.596	50.056	120.717	83.979
4. Osnovna sredstva[1]	97.475	278.091	848.155	1.006.500
5. Produktivnost rada u din.	29.967	44.026	69.787	64.966
6. Tehnička opr. rada u din.	70.379	92.420	180.075	194.869

Digitized by Google

Uslužne delatnosti u mil. din.

1. Društveni proizvod	18.701	55.243	134.965	134.049
2. Radnici u 000 lica	428	949	1.655	1.816
3. Fiksne investicije	3.925	25.739	54.055	38.318
4. Osnovna sredstva	45.923	95.267	274.377	327.000
5. Produktivnost rada u din.	43.694	58.212	81.550	73.816
6. Tehnička opremljenost rada u din.	107.296	100.386	165.787	180.066
Zastupljenost uslužnih delatnosti u ukupnoj privredi (u %)				
1. Društveni proizvod	31,3	33,5	35,4	34,3
2. Radnici	30,9	31,5	35,1	34,3
3. Fiksne investicije	25,2	51,4	44,8	45,6
4. Osnovna sredstva	47,1	34,2	32,3	32,5
5. Produktivnost rada[3]	145,8	132,2	116,9	113,6
6. Tehnička opremljenost rada[3]	152,4	108,6	92,1	92,4

[1] Društveni sektor.
[2] Ukupne (privrede i neprivredne) fiksne investicije.
[3] Indeks u odnosu na prosek društvenog sektora privrede (=100).
Izvor: Isti kao u prethodnoj (8) tabeli.

Od 1950. do 1984. godine dužina modernih puteva (asfalt, beton i kocka) povećana je sa 2452 na 65222 km, odnosno njena je gustina porasla sa 10 na 255 dužnih na 1000 kvadratnih kilometara. Istovremeno je broj teretnih vozila povećan sa 7.720 na 52.206, a putničkih autobusa sa 933 na 11635 odnosno autobusa u gradskom saobraćaju sa 289 na 7940. Ovakva ekspanzija je imala za rezultat i brzi porast potrošnje tečnih goriva (sa 85 hiljada na 2,4 miliona tona) koja se svojim najvećim delom uvoze što veoma opterećuje platni bilans. Treba tome dodati i suviše brz porast putničkih automobila u vlasništvu građana (sa 6,5 hiljada 1950, te 721 hiljada 1971, na 2,7 miliona 1984. godine).

U istom vremenskom rasponu je broj aerodroma povećan sa 8 na 17 a broj aviona sa 13 na 48 odnosno broj mesta u njima sa 200 na 6,5 hiljada.

U železničkom saobraćaju smanjena je dužina železničkih pruga sa 11541 (1950) na 9279 (1985) zbog ukidanja nerentabilnih linija i onih sa uskim kolosekom. Istovremeno je modernizovana železnička mreža povećavanjem dužine elektrificiranih pruga sa 103 (1950) na 3462 (1984) kilometara. Takođe je neznatno smanjen broj putničkih (sa 3819 na 3767) i teretnih (sa 63112 na 50992) vagona. Doduše ovo je smanjenje teklo uz zamenu starih novim i modernijim vagonima čija je nosivost putnika i tereta osetno veća. Uz sve to ostaje da je železnički saobraćaj sporo napredovao i da je kao takav danas jedan od strukturnih problema naše privrede.

Digitized by Google

U pomorskom saobraćaju broj teretnih brodova povećan je sa 109 (1950) da 278 (1985) a njihova nosivost sa 276 hiljada na preko 4 miliona tona. Broj putničkih brodova smanjen je sa 62 na 60, a njihov prevozni kapacitet povećan sa 12 na 20 hiljada mesta u njima. Nešto je sporiji rast kapaciteta u rečnom i jezerskom teretnom saobraćaju dok je u putničkom saobraćaju povećan broj brodova (sa 17 na 23) ali je smanjen broj mesta u njima (sa 5 na 2 hiljade).[16]

Navedeni porast saobraćajnih kapaciteta omogućio je da se za tri ipo decenije (od 1950. do 1985) poveća prevoz tereta za 4, a putnika za 5,6 puta. Povećanje je svakako najveće u drumskom saobraćaju (za 17 puta kod tereta i 33 puta kod putnika) ne računajući vazdušni gde poređenja gube smisao zbog niske startne osnove. Prevoz tereta u železničkom saobraćaju je udvostručen, a prevoz putnika smanjen za 32% (indeks 68). Time su nastale ozbiljne strukturne promene koje su inače i zakonite tendencije u razvoju saobraćaja. Drumski saobraćaj je bio zastupljen 1950. godine u broju povezenih putnika sa 14% a u količini tereta sa 16%; tri ipo decenije kasnije (1985. godine) on apsolutno dominira u prevozu i putnika (89%) i tereta (55%). Obrnuto je sa železničkim saobraćajem. Njegovo učešće u prevozu putnika i tereta 1950. godine iznosi 82 i 75% a 1985. se svodi na marginalnih 10 i 29%.

Prednjim informacijama dodajemo da je saobraćaj 1984. godine zapošljavao 430 hiljada lica (društveni sektor), da raspolaže sa 197,3 milijarde dinara osnovnih sredstava (društveni sektor po cenama 1972. bez vrednosti zemljišta i puteva), da se u njemu stvara 33,3 milijarde dinara društvenog proizvoda, da se u njega investira u osnovna sredstva 9,6 milijardi din. (takođe po cenama iz 1972. godine)[17]. Po prednjim pokazateljima i istim redosledom on je zastupljen (u %) u ukupnoj privredi sa 8,3 (zaposlenost), 19,6 (osnovna sredstva), 8,5 (društveni proizvodi), 11,4 (ukupne privredne i neprivredne investicije društvenog i privatnog sektora). Lako se zapaža iz ovih pokazatelja da je saobraćaj kapitalno intenzivna privredna oblast u kojoj tehnička opremljenost rada više nego dvostruko nadmašuje prosek privrede društvenog sektora, da je društveni proizvod po osnovnim sredstvima u njemu više nego dvostruko manji od odgovarajućeg proseka društvenog sektora privrede, te da je produktivnost rada u saobraćaju (društveni proizvod po zaposlenom) približno na nivou proseka sektora privrede društvene svojine. Ne smije se, među-

[16] Svi podaci neposredno uzeti iz (ili preračunati na osnovu) izvora »Jugoslavija 1945—1985«, Statistički prikaz, SZS, Beograd 1986, strana 102—106.

[17] Izvor: SGJ —1985, strana 81, 84. i 86. Saopštenje SZS »Ukupno ostvarene investicije u osnovna sredstva SFRJ, SR i SAP, 1984, broj 172 od 28. 5. 1986, i Jugoslavija 1945—1985. Statistički prikaz, SZS, Beograd 1986, strana 63.

Digitized by Google

tim, gubiti iz vida da su veoma značajni indirektni efekti saobraćaja, njegov uticaj na ostale sektore privrede, te da utoliko ima relativno značenje niska efikasnost sredstava u njemu.

b. *Trgovina* nije imala razvojnih šansi prvih posleratnih godina iz najmanje tri razloga. Prvo, mi smo od predratne Jugoslavije nasledili trgovačku tradiciju i kapacitete za promet robe koji su uglavnom odskakali od nasleđenih proizvodnih mogućnosti, te se na toj osnovi mogao obavljati promet robe u nekoliko prvih posleratnih godina. Drugo, skromne proizvodne mogućnosti naročito u domenu potrošnih dobara nisu diktirale opsežniji razmah trgovine niti je ona mogla uživati ozbiljniju podršku ekonomske politike u uslovima oskudnih sredstava i industrijskih primata. Najzad, slika se upotpunjava ekonomskim sistemom koji ignoriše robnu privredu a s time i trgovinu, te administrativna distribucija dobara zamenjuje robno-novčane tržišne transakcije zbog kojih trgovina kao zasebna privredna oblast i postoji. Sva tri razloga već od početka 50-ih godina počinju sve slabije da deluju. Proizvodnja raste, ona je sve više strukturno razuđena a u ekonomskom sistemu se afirmiše robna privreda. Trgovina dobija na značaju i ekonomska politika joj posvećuje sve veću pažnju.

Trgovina je po pravilu posrednik između proizvodnje i potrošnje roba, to jest, njen je zadatak da proizvedenu robu učini dostupnom konačnom korisniku njenih upotrebnih vrednosti nezavisno od toga da li su u pitanju proizvodna ili potrošna dobra. Prednja je definicija relativna utoliko što razlikujemo trgovinu na veliko i trgovinu na malo. U tom nam se kontekstu trgovina na veliko javlja kao posrednik između proizvodnje i trgovine na malo, to jest, njen je zadatak da robama snabdeva trgovinu na malo, a ova ih dalje čini dostupnim za kupovinu (prodaje) krajnjim korisnicima. Treba dalje imati u vidu da se neposredni korisnici dobara mogu njima neposredno snabdevati od proizvođača (naročito kada su u pitanju proizvodna dobra i u većim količinama) kao i to da i trgovina na malo može da robu nabavlja (i sve više to čini) neposredno od proizvođača izbegavajući posredništvo trgovine na veliko. Sledi iz ovoga da je trgovina kao oblik ekonomske aktivnosti delom vezana i za proizvodne organizacije.

U našoj zemlji godine 1984. u oko 4 hiljade trgovinskih organizacija (2.300 u trgovini na malo i oko 1700 u trgovini na veliko) bilo je zaposleno 522 = (363 + 159) hiljade lica. To čini jednu desetinu (10,1%) od ukupnog broja zaposlenih u privredi društvenog sektora i za 3,3 puta je više nego 1954. godine.[18] Trgovina je zastupljena 1983. godine u osnovnim sredstvima društvenog sektora sa 5,7% a u društvenom proizvodu ukupne privrede sa 16,8%. Obim osnovnih sredstava i društvenog proizvoda u njoj je 1983. u odnosu na 1953. godinu povećan za 18 odnosno za 8,8 puta.[19] Brži rast u njoj osnovnih sredstava nego u privredi druš-

[18] Izvor: SGJ — 1985, strana 324. i 326.
[19] Izvor: SGJ — 1985, strana 84, 322, SGJ — 1979, str. 85, SGJ — 1976.

Digitized by Google

tvenog sektora i društvenog proizvoda nego u ukupnoj privredi treba prvenstveno pripisati niskoj startnoj osnovi koju je ona imala u 1953. godini. Treba tome dodati da je prvih posleratnih godina u trgovini obim investicija u osnovna sredstva bio neznatan (1953. je iznosio samo 510 miliona starih dinara po cenama iz 1972. godine što je činilo svega 2,6% ukupnih fiksnih investicija iz te godine). Fiksne investicije u trgovinu 1979. godine iznose 5,2 milijarde dinara, čine 4,1% od ukupnih fiksnih investicija i preko deset puta su veće nego 1953. Od 1979. godine zbog kriznog stanja u privredi investicije u trgovinu u naglom su opadanju tako da u 1984. godini čine tek 37% od njihovog nivoa iz 1979. godine odnosno samo 2,3% od ukupnih fiksnih investicija.

Iz prednjih se podataka takođe lako uočava da je trgovina radno intenzivna privredna delatnost sa natprosečnom efikasnošću osnovnih sredstava (društveni proizvod po osnovnim sredstvima) i natprosečnom produktivnošću rada (društveni proizvod po zaposlenom). U ovom je pogledu ona antipod saobraćaju koji smo razmatrali u prethodnoj tački.

Fizički obim prometa povećan je u 1984. godini u odnosu na 1954. godinu za oko deset puta (indeks 965); pri tome: u trgovini na veliko za sedam puta (indeks 698) a u trgovini na malo za 14 puta (indeks 1390). Na taj način višestruko je povećan promet po stanovniku (za 7,3 puta). Istovremeno je broj prodavnica povećan sa 35 na 83 hiljade, a broj stanovnika po jednoj prodavnici smanjen sa 490 na 278[20].

Sliku razvoja trgovine zaokružujemo saznanjem da je fizički obim prometa po radniku zaposlenom u njoj kao specifičan izraz produktivnosti rada povećan u 1984. godini u odnosu na 1954. godinu za 2,9 puta (indeks 291,5) odnosno fizički obim prometa po radniku povećan je u trgovini na veliko za 4,6 a u trgovini na malo za dva puta. Pri tome je produktivnost rada u trgovini merena ovim pokazateljem, u periodu 1955—1984 (1954 = 100) rasla prosečno godišnje po stopi rasta od 3,6%. Imajući u vidu da je fizički obim prometa istovremeno u proseku godišnje rastao po stopi rasta od 7,5% a zaposlenost u trgovini po stopi rasta od 4,0% dolazimo do saznanja da je trgovina delila sudbinu ekstenzivnog razvoja koji je u posleratnom periodu bio svojstven jugoslovenskoj privredi u celini.

c. *Turizam* je privredna oblast koja se bavi zadovoljavanjem potreba ljudi kada oni radi odmora, rekreacije, razonode, širenja svojih kulturnih i obrazovnih vidika, prisustvovanja i učestvovanja u raznim sportskim, kulturnim, umetničkim, naučnim i političkim manifestacijama ili poslovno putuju i borave van svog stalnog prebivališta. Te su potrebe brojne i raznovrsne i u stvaranju materijalnih dobara i pružanju usluga kojima se one zadovoljavaju učestvuje više privrednih i vanprivrednih delatnosti. Turizam je prema tome, privredna oblast koja objedinjava i organizuje sve raspoložive potencijale počev od proizvodnje,

[20] SGJ — 1985, strana 324.

Digitized by Google

preko saobraćaja, trgovine i ugostiteljstva pa do raznih neproizvodnih delatnosti i usmerava ih tako da se njima zadovolje potrebe turista. Lako se uočavaju višestruke funkcije turizma — on podstiče putovanja, širi kulturne navike, povezuje ljude različitih krajeva i različitih zemalja itd. Za turistička područja — dakle, mesta ka kojima se kreću i u kojima borave turisti — ova privredna oblast ima izvanredno veliki ekonomski značaj. U pitanju je organizovanje proizvodnje i realizacija (prodaja) materijalnih dobara i raznovrsnih usluga turistima i sticanje na toj osnovi odgovarajućih prihoda. Posebno je značajno kada se inostrani turisti javljaju kao potrošači materijalnih dobara i korisnici usluga na domaćem tržištu, jer se time ostvaruju devizni prihodi, te turizam tako postaje značajan oblik uključivanja u međunarodnu razmenu i »izvozni« sektor. Posebno je značajno za turizam da se on dobrim delom oslanja na prirodne pogodnosti (klimatski uslovi, geografski položaj, konfiguracija terena, specifične odlike flore i faune, itd.) i na kulturno-istorijske znamenitosti i njegovim se posredstvom ovi ekonomski valorizuju i postaju već po sebi izvor prihoda.

U našoj zemlji turizam je relativno kasno (tek od sredine 60-ih godina) počeo da se ubrzanije razvija. Kada je reč o domaćem turizmu onda treba imati u vidu da on bitno zavisi od nivoa ukupne privredne razvijenosti, te posebno od životnog standarda koji se na toj osnovi formira. Relativno kasno je uočena i potreba razvoja inostranog turizma u našoj zemlji. Stalni deficit platnog bilansa i skromni devizni prihodi od izvoza roba i usluga kojima se nije mogao plativo pokrivati sve veći uvoz robe iz inostranstva, te sazrevanje saznanja o velikim mogućnostima koje turizam u tom pogledu pruža doprineli su da on postane privredna delatnost od prioritetnog ekonomskog značaja.

Razvoj turizma obično se prati preko broja domaćih i inostranih turista, dužinom njihovog boravka u turističkim mestima (odnosno kada je reč o inostranim turistima u našoj zemlji uopšte) i obimom njihove potrošnje koju ostvaruju za vreme njihovih turističkih boravaka. Poslednji pokazatelj je posebno važan kada su u pitanju inostrani turisti jer se njime definiše devizni prihod koji je i osnovna motivacija razvoja inostranog turizma.

Godine 1953. turistička privreda Jugoslavije imala je zadatak da pruži odgovarajuće usluge i zadovolji potrebe za 3,2 miliona turista, a u okviru toga bilo je svega 245 hiljada stranih turista. Taj broj turista ostvario je 9,1 milion konaka (noćenja) od čega je na strane turiste otpadalo samo 835 hiljada. Sledi da je prosečna dužina turističkog boravka po jednom turistu iznosila svega 2,9 a po jednom stranom turistu 3,5 dana. Poslednje dve brojke otkrivaju tranzitni karakter našeg turizma u toj takoreći početnoj godini njegovog razvoja. Godine 1965. broj turista iznosi 7,9 (a od toga stranih 2,7) miliona sa ukupnim brojem konaka od 32,6 (a stranih 11,2) miliona odnosno prosečnom dužinom turistič-

Digitized by Google

kog boravka od 4,1 (odnosno boravka stranih turista od 4,2) dana po jednom turisti. Najzad, razvojnu sliku upotpunjavaju podaci za 1984. u kojoj isti pokazatelji za sve (i posebno strane) turiste prednjim redosledom iznose 20,4 (7,2), te 97,5 (42,3), miliona turista odnosno noćenja te 4,8 (5,9) dana boravka u proseku po jednom (i posebno stranom) turistu. Sledi da je broj noćenja turista u 1965. veći nego u 1953. za 3,6 puta a u 1984. je veći nego u 1953. za 10,7 puta[21]. To jasno pokazuje da je turizam tek od sredine 60-ih godina bio u velikoj ekspanziji. Prednje cifre pružaju priliku da se uoči da je inostrani turizam u celom posleratnom periodu beležio brži rast od domaćeg turizma.

Devizni prihodi od turizma u brzom su porastu. Oni 1984. godine iznose 1084 miliona dolara. Koliko je to povećanje najbolje pokazuje podatak da su oni 1955. godine iznosili svega 7,2 a 1965. godine tek 81 milion dolara.[22] Odliv deviza iz naše zemlje po osnovu turističke potrošnje naših građana u inostranstvu iznosio je 1984. godine 85,7 miliona dolara. Na taj način pozitivni saldo turističke razmene sa inostranstvom je iznosio jednu milijardu dolara. U toj smo godini imali negativan saldo u razmeni roba sa inostranstvom od 1739 miliona dolara. Turizam je tako svojim pozitivnim saldom pokrio blizu tri petine (ili tačnije 57,4%) našeg trgovinskog deficita. Prednji momenat govori o izvanrednom značaju inostranog turizma za naš privredni razvoj, s obzirom na veliku uvoznu zavisnost naše privrede i mnogobrojne teškoće s kojima se suočavamo u robnom izvozu.

Naša zemlja još nije iskoristila u dovoljnoj meri svoje mogućnosti za razvoj turizma. U tom pogledu valja računati sa daljom turističkom ekspanzijom. Tome će, između ostalog, i dalje doprinositi međunarodni ugled naše zemlje, njena otvorenost za sve dobronamernike, te sigurnost koja im se garantuje i gostoprimstvo koje im se pruža.

---

[21] Izvor: SGJ — 1975, strana 264, SGJ — 1984, strana 344. i SGJ — 1985, strana 346.

[22] Izvor: Jugoslavija 1945—1985, Statistički prikaz, SZS Beograd 1986, strana 161. i Bilteni Narodne banke Jugoslavije broj 8—9/1985, tabela 31.

Digitized by Google

Rosa Andžić:

Krizni ekonomski usiovi privređivanja

Uvodna razmatranja

U posleratnom periodu kod nas je održavana visoka stopa ekonomskog rasta, ostvarene su značajne promene u strukturi privrede i otvoren je širok proces dalje industrijalizacije. Društveni proizvod je u 1985. prema 1947. godini povećan za 7,2 puta, a po stanovniku 4,9 puta (sa prosečnom godišnjom stopom rasta 5,4%), industrijska proizvodnja povećana je za 19 puta, sa prosečnom godišnjom stopom rasta od 8,1%. U ekonomskoj i socijalnoj strukturi stanovništva ostvarene su krupne promene. Broj zaposlenih povećan je od 1,2 miliona u 1947. na 6,5 miliona u 1985. godini. Bitno je povećana kvalifikaciona i stručna osposobljenost radnika. Ekonomski potencijal zemlje višestruko je povećan.[1]

Privredna struktura se, od početka 60-tih godina, ponavlja i umnožava, uz usporavanje efikasnosti privređivanja i druge karakteristike ekstenzivnog razvoja, koje su pratile sve izraženije pojave autarhije u zemlji i u odnosu na svetsko tržište. Sve

[1] Društveno bogatstvo je krajem 1975. godine iznosilo, prema prvim proračunima, 1.740 milijardi dinara (cene 1972. godine) i bilo je 6 puta veće od društvenog proizvoda, ostvarenog u toj godini. U društvenoj svojini je bilo 68% od ukupnog društvenog bogatstva, a u svojini građana preostalih 32%.

Digitized by Google

izraženiji ekstenzivni razvoj dostiže kulminaciju 1979. godine u padu produktivnosti rada i drugih kvaliteta efikasnosti privređivanja, a što je nastavljeno u 1980. i 1981. godini u još oštrijem vidu. Pad efikasnosti privređivanja koincidirao je sa krupnim materijalnim ograničenjima i dubljim poremećajima u procesu društvene reprodukcije, koji su bili i glavni uzroci ekonomske nestabilnosti. Na opštem planu ekonomskog života došlo je do jačanja inflacionog načina privređivanja i ubrzavanja rasta cena, kao i do rasta drugih cenovnih oblika (kursa, kamata i dr.) u odnosu na ranije precenjeni dinar, podcenjenu kamatu, amortizaciju i dr. Razni deficiti i fiktivne vrednosti u bilansima OUR, banaka i svih drugih korisnika društvenih sredstava znatnije su povećani zbog neprilagođenosti finansijskog i obračunskog sistema. To su uslovili neprilagođeni privredni sistem i izostala aktivna zajednička razvojna politika. Stagnacija privrednog rasta i ubrzavanje inflacije doveli su do daljeg produbljavanja neskalda proizvodnje i potrošnje i odnosa u raspodeli društvenog proizvoda. Na području investicija došlo je do daljeg pada efikasnosti ulaganja. Krupni poremećaji između ponude i tražnje, nestašice pojedinih proizvoda, energetska kriza i brojne protivurečnosti, nepovoljno su se odražavale na sve kvalitativne faktore privrednog rasta i razvoja, uz pad efikasnosti privređivanja.

Razvojni problemi zemlje dalje su se zaoštravali u godinama 1980. do 1982, uz bitno narušavanje ravnoteže odnosa u društvenoj reprodukciji. Privredno-strukturni i granski neskladi znatno su produbljeni, a naročito između energetike, poljoprivrede i drugih delatnosti baznih sektora prema prerađivačkom, uslužnom i drugim. Izvozna orijentacija je izostala i produbljen je debalans u ekonomskoj razmeni sa inostranstvom. Zaostajanje tehnološkog progresa je nastavljeno u odnosu na potrebe domaćeg razvoja i prema svetskom razvoju. Nezaposlenost je porasla i povećani su drugi socijalni problemi. Realni lični dohoci i životni standard bitno su smanjeni.

Neprilagođenost privrednog sistema zahtevima ekonomske stabilizacije i daljeg samoupravnog razvoja uslovili su jačanje administrativnog posredovanja u tokovima društvene reprodukcije, regionalno zatvaranje i produbljavanje parcijalizacije tržišta. Uz visok rast inflacije, znatno su porasli razni deficiti, unutrašnja zaduženost i problemi nelikvidnosti.

Najveći deo tekućih mera ekonomske i razvojne politike imao je ograničen domet usled zastoja u razvoju proizvodnih ekonomskih i ukupnih društvenih odnosa socijalističkog samoupravljanja i jačanja administrativnih i drugih etatističkih tendencija. To je imalo značajan doprinos na smanjivanje materijalne osnove udruženog rada i stagnaciju udruživanja rada i sredstava. Trebalo je stvarati uslove privređivanja za razvoj koji će trajno ojačati izvoznu orijentaciju i šire uključivanje privrede u međunarodnu ekonomsku razmenu i saradnju, kvalitativnu

Digitized by Google

izmenu privredne strukture u pravcu razvoja savremenih proizvodnih snaga, baziranih na rezultatima savremenog naučno-tehnološkog progresa.

Rešavanje ovih problema otežava snažno dejstvo spoljnih faktora. Polovinom 1970-tih godina došlo je do krupnih poremećaja u svetskoj privredi, praćenih recesijom koja je trajala sve do polovine 1983. godine.

1. Specifičnost krize 1970-tih godina

Ekonomska kriza 1970-tih godina imala je u svojoj osnovi obično kretanje kapitalističkog ciklusa. Merama državnomonopolističkog regulisanja udar svetske krize bio je pomeren u vremenu, ali je uvećan po rušilačkoj snazi: umesto aktivizacije investicija zamenom opreme i tehnologije, krupni biznis je, usled niza uzroka, dao prednost dugom zamrzavanju investicija, te je objektivna potreba proizvodnog sistema za novim ciklusom investicija dovela do kriznog udara 1974—1975. godine.

Uporedo sa klasičnim »eksternim« svojstvima krize superprodukcije kapitala — oštrim padom veličine i tempa rasta bruto nacionalnog proizvoda, investicija, potrošačke tražnje, rashoda za socijalne potrebe, zaposlenosti, poslednju krizu karakteriše niz svojstava.

Dok su prethodne krize imale ili žarišnu (u okviru zemlje ili regiona) strukturu, ili konfiguraciju globalnog valutnog širenja prvobitne eksplozije od jedinstvenog epicentra (što je karakterisalo svetsku ekonomsku krizu 1930-tih godina, koja je počela 1929. godine berzanskom panikom u SAD), kriza 1970-tih godina bila je sinhrona ne samo po položaju njenih početnih tačaka u različitim zemljama, već i po širenju njenih uzastopnih faza u svim kapitalističkim zemljama. U toj sinhronizaciji ispoljila se, sa posebnom snagom, jačina globalnih ekonomskih kriza, koja je uslovila trenutno »optrčavanje« signala privredne »neuspešnosti« celokupnog međunarodnog sistema svetskih ekonomskih odnosa.

Međunarodna sinhronizacija ciklusa pretvorila se, sama po sebi, u jedan od jako delujućih faktora produbljavanja krize, značajno lišivši obrtni novčani kapital mogućnosti emigracije iz zemalja, koje su se nalazile na stadijumu krize, u zemlje, koje ispituju u njemu dopunsku potrebu u vezi sa porastom ekonomske konjunkture.

Dok je u toku »obične« krize, izazvane smanjivanjem zaposlenosti, smanjivanje platežno sposobne tražnje delimično kompenzovano stihijno-automatskim smanjivanjem cirkulišuće novčane mase i smanjivanjem cena, tj. opadanjem inflacije, u toku krize 1970-tih godina, opadanje proizvodnje i rast nezaposlenosti povećani su ne samo opadanjem, već prekomernim rastom inflacije, koja uzima »galopirajući« karakter. S tim u vezi, u

Digitized by Google

krugu uzročno-posledičnih interakcija kriznog mehanizma, inflacioni blok iz generatora negativne povratne sprege, koja je delimično dampingovala razarajuće signale u sistemu, pretvara se u pojačivač ovih signala. U tom pravcu deluju i rezultati organizovane borbe protiv posledica inflacije, pre svega za uvođenje pokretne skale ličnog dohotka, vezane za indeks troškova života.

Najzad, u krizi 1970-tih godina prepliću se uz međusobno pojačavanje, suvišak akumulacije kapitala sa njegovim cikličnim posledicama, valutno-finansijska i energetska kriza.

Jedan od oblika valutne krize u uslovima oštrog vezivanja nacionalnih valuta za dolar je »eksport inflacije«, širokih razmera, iz regiona njihovog kondenzovanja partnerima u međunarodnoj trgovini. Kriza kapitalističkog valutnog sistema može se, u tom svojstvu, razmatrati kao detonator energetske krize na Zapadu.

Iz resursnog, valutno-finansijskog i političkog aspekta, savremenu energetsku krizu karakterišu razmere ispoljavanja, dubina pojačanog delovanja na već otvorene krizne procese, određene političke posledice, posebno na planu stvaranja presedana za specifične jednostrane akcije, koje imaju ekonomsko-političku orijentaciju.

Specifičnost situacije, u kojoj se razvila energetska kriza, obuhvata celi niz aspekata.

Prvo, izrazito visok stepen zavisnosti kapitalističkih zemalja, posebno država Zapadne Evrope i Japana, od uvoza nafte iz zemalja u razvoju.

Drugo, pojava u glavnoj zemlji kapitalizma — SAD — prvih znakova ispoljavanja prirodnih zaliha »jeftine« nafte.[2] Spora, ali stalno rastuća proizvodnja nafte smanjena je padom već u 1971. godini.[3]

Treće, konsolidacija međunarodnih ekonomskih i političkih pozicija zemalja u razvoju — izvoznika nafte (stvaranje OPEK), koja se naročito pojačavala pod pritiskom udarnog inflacionog talasa, izazvanog valutnom krizom.[4]

---

[2] Važno je napomenuti da je reč ne o iscrpljivanju geoloških resursa nafte uopšte, već o iscrpljivanju njenih ekonomski dostupnih (rentabilnih) zaliha. Danas se u SAD vrše aktivne geološko-istraživačke i eksploatacione razrade na okeanskom delu i posebno intenzivno u reonima najbogatijih nalazišta nafte i gasa Aljaske.

[3] Vremenom se taj fenomen poklopio sa predviđanjima široko razvijene propagandističke kampanje o apokaliptičkim predviđanjima Rimskog kluba (projekti, koje je finansirala firma »Folksvagen«), koji su pripremili društveno mišljenje o zapažanju »prvih znakova« dolazeće ekonomsko-ekološke katastrofe.

[4] Dve devalvacije dolara za 14 meseci (1971. i 1973.) donele su arapskim izvoznicima nafte 1,3 mlrd. dolara čistog gubitka. Nakon pet godina 20%-ntna devalvacija dolara dobro je došla samo Iranu za 2,6 mlrd. dolara (Merklein H. A., Hardy W. C., Energy economics, Houston, 1977, p. 18).

Digitized by Google

Povećanje cena sirove nafte[5] u toku 1973—1974. godine, od strane zemalja OPEK-a, za četiri puta, izazvalo je veoma jaku reakciju globalnog sistema u resursno-energetskoj, valutno-finansijskoj, političkoj i drugim oblastima delatnosti, u svetu.

Resursno-energetski aspekt krize karakteriše se izvesnim smanjenjem potrošnje nafte u razvijenim kapitalističkim zemljama, ali je u celini, bez obzira na povećanje cena za 400%, ukupna tražnja smanjena samo za 10%; očuvanjem strukturnih tendencija u potrošnji nafte, formirane u periodu pre krize, tj. smanjivanjem udela sopstvene nafte i porastom udela uvoza iz zemalja OPEK-a u SAD i inverznom dinamikom u ostalim kapitalističkim zemljama; aktiviranjem razrade programa rešavanja energetskog problema u zemljama — uvoznicama nafte.

Valutno-finansijski aspekt povezan je, u osnovi, sa povećanjem cena nafte u periodu 1973—1974. To povećanje je uvećalo deficit platnog bilansa — uvoznika nafte za 60 mlrd. dolara, pojačavši u kriznom mehanizmu blok deficitnog finansiranja. Sem direktnog inflacionog efekta, izazvanog povećanjem cena nafte i proizvoda njene prerade, javila se lančana reakcija u nacionalnim ekonomskim sistemima, koja je dovela do dopunskog rasta inflacije. Nasuprot mišljenju, široko rasprostranjenom na Zapadu početkom krize, o tome da je upravo energetska kriza uzrok prekomerne inflacije, tržišne cene u intervalu 1973—1974. uslovile su znatno manje inflaciono dejstvo nego ostali uzroci. Taj se uticaj jače ispoljio tamo gde je bio veći odnos vrednosti uvoza nafte prema obimu bruto nacionalnog proizvoda (u Japanu ta pozicija čini 1,7%, a inflacioni efekat povećanja cena nafte je dostigao 5,8%, dok je u Australiji pri uvozu nafte, koji je činio 0,3% bruto nacionalnog proizvoda, taj efekat jedva prelazio 1%)[6]. Zemlje — izvoznici nafte pretvorile su se u dobitnike ogromnih suma »Nafta-dolara«. Svake godine ostatak bruto prihoda samo u arapskim zemljama činio je 43,4 mlrd. dolara. Ako bi se korporacije SAD mogle da kupe po knjigovodstvenoj vrednosti njihovih akcija, onda bi ta suma bila dovoljna za kupovinu šest vodećih američkih kompanija, takvih kao što su »Eksson«, »Krajsler« i dr.[7]

---

[5] Treba imati u vidu da tim međudržavnim kartelima pružaju otpor vodeće međunacionalne kompanije, pri čemu među njima glavno mesto imaju kompanije američkog porekla, koje ulažu 80% svoga profita u SAD.

[6] Ukoliko je do 1973. godine ekonomika SAD bila poražena inflacijom, koja je imala dvoznačne parametre, samo dvaput — posle prvog svetskog (20% u 1917. godini) i drugog svetskog rata (14% u 1947. godini) — većina američkih ekonomista i državnika tražili su uzroke više od 12%-ntnog rasta cena 1974. godine u pojavama, koje su uporedive po svojim razmerama i rušilačkim posledicama sa oba rata — i nalazili su ih u akciji 1973—1974, preduzetoj od strane zemalja OPEK-a (Merklein H. A., Hardy W. C., Op. cit., p. 55—63).

[7] Ibid.

Digitized by Google

Vladini krugovi Zapada postavili su na putu »recikliranja« (vraćanja u ekonomski opticaj) nafta-dolara jake zaklone, pre svega, oštro ograničivši krug kompanija, čije će se akcije prodavati izvoznicima nafte; drugo, odmah je ograničena prodaja zemljama — proizvođačima nafte njima neophodnih elemenata investicija — opreme, tehnologije, objekata infrastrukture i sl.

Na taj način, stalno rastuće sume nafta — dolara pretvorene su u konsolidovanu »čvrsto upakovanu toksičnu masu«, čije je »razvlačenje« postalo predmet stalne brižne uznemirenosti zapadnih finansijera.

Politički aspekt energetske krize sveden je na prodor, koji je doneo oštru kriznu formu, u oblasti političkih odnosa novog ekonomskog raspoređivanja snaga u svetu. Zemlje OPEK-a došle su u položaj samostalne političke snage, zasnovane na specifičnom privrednom potencijalu i sposobne da deluju na tok svetskih događaja.

Početkom 1970-tih godina na kapitalističkom tržištu je došlo do oštrog porasta cena osnovnih oblika sirovina.[8] Snabdevanje kapitalističke industrije sirovinom dobilo je svojstvo kriznog problema. Isto, kao i sa naftom, izvor poremećaja u svetskom privrednom sistemu, koji generiše problem mineralne sirovine, javio se ne u geofizičkoj oblasti već u sferi ekonomskih odnosa savremenog kapitalizma.

Za razliku od situacije na tržištu nafte, povećanje cena sirovina nije imalo skokovit karakter: rast cena sirovina imao je karakter stihijno-tržišnog procesa, koji nije neposredno vezan za organizaciono-političke mere.

Potencijalna tektonska energija, koja se nalazi u mineralnoj sirovini, ima za svoj izvor jako dejstvo kompleksa faktora, a naime:

— isključivo visoka geografska koncentracija mineralnih ruda (90% zaliha olova nalazi se u četiri zemlje, 80% kalaja — u tri, 75% bakra — u četiri, 70% aluminijuma — u dve zemlje);

— porast zavisnosti industrijski razvijenih zemalja od isporuke mineralne sirovine[9] uporedo sa rastom, u njenim svetskim potrebama, udela zemalja u razvoju, koje se nalaze na putu izgradnje sopstvene industrijske baze;

---

[8] Za 3,5 puta poskupela je ruda cinka, više od 1,5 puta —olovna i magnezijeva ruda i ruda kalaja, dok je istovremeno za 14% pojeftinio boksit (Pavlov V. G. — Problema sirja v mirovom kapitalističeskom hazjajstve 70-tih godov, u knjizi: Sorevnovanie dvuh sistem, 1975.).

[9] Zavisnost industrijski razvijenih kapitalističkih zemalja od uvoza sirovine (Japan uvozi praktično 100% gvozdene rude, boksita, legura; SAD — 100% mangana, 85% boksita 70% kalaja) u uslovima valutne krize, inflacije i rasta cena sirovina ima za svoju glavnu posledicu povećanje deficita platnog bilansa zemalja — uvoznika. Istovremeno, troškovi proizvodnje rude rastu usled uvođenja u eksploataciju novih nalazišta sa lošijim rudarsko-geološkim karakteristikama, kao i u vezi sa potrebom ostvarivanja dopunskih ulaganja u novu opremu.

Digitized by Google

— rast političke samostalnosti u zemljama u razvoju, koji je dobio organizaciono-institucionalno oformljenje i ispoljava se u traženju puteva sprovođenja nezavisnih političkih kurseva u sopstvenom nacionalnom interesu, na retrospektivnoj pozadini duge kolonijalne eksploatacije i privlačnom primeru delovanja zemalja OPEK-a.

Svetski resursni problem otkriva, u veoma visokoj meri, ekonomski geobazis političkih odnosa, isto kao i uzročnoposledična struktura mehanizama politizacije ekonomskih odnosa.

Pri savremenoj industrijalizaciji u svetu i tendencijama u strukturi njene dinamike (porast udela zemalja u razvoju u dobijanju godišnje proizvedene sirovine) krizno značenje globalnog problema resursa ubrzano će rasti dotle dok u tehnologiji savremene proizvodnje ne dođe do korenitog prevrata, koji će postaviti međuzavisnost čovečanstva sa prirodom u principijelno nove uslove, koji nemaju genetičke presedane.

Početak 1970-tih godina obeležen je značajnim zaoštravanjem, u velikoj grupi zemalja, problema ishrane, koji je zbog nerodne 1972. godine dobio svojstva krize u prehrambenim proizvodima.

Kako je pojava hronična i izazvala je reakciju globalnog karaktera, problem ishrane, slično energetskom problemu, ima resursni (društveni i proizvodni), valutno-finansijski, politički i druge aspekte.

Društveno-resursni aspekt krize karakteriše globalna polarizacija mogućnosti zadovoljavanja potreba za prehrambenim proizvodima čovečanstva između razvijenih kapitalističkih zemalja i zemalja u razvoju pri suvišku resursa ishrane kod prvih i ogromnom deficitu kod drugih. Vremenom se ovaj nesklad povećavao: za 15 godina (1961—1976) prirast proizvodnje proizvoda ishrane po glavi stanovnika bio je, respektivno, u proseku u toku godine 1,5% i 0,4%.

Proizvodno-resursnu situaciju u svetu karakteriše, pre svega, to što se rast proizvodnje poljoprivrednih proizvoda u razvijenim kapitalističkim zemljama bazira na intenzivnim metodama, koje doprinose brzom rastu rada i smanjivanju zavisnosti od vremensko-klimatskih uslova, dok se u zemljama u razvoju rast proizvodnje obezbeđuje ekstenzivnim širenjem zasejanih površina pri krajnje ograničenom povećanju rada.

»Zelena revolucija« u zemljama u razvoju umnogome nije opravdala očekivanja. Ona je naišla na duboko ešalonirane početke fundalno-kolonijalnih sistema korišćenja zemlje, koji su srasli sa vekovnom društveno-kulturnom i opštepolitičkom zaostalošću, koja je svodila na neuspeh pokušaje aktivnog uvođenja nove tehnologije poljoprivredne proizvodnje, zasnovane na širokom korišćenju mašina, đubriva i najnovijih dostignuća selektivno-genetičke nauke.

Istovremeno je došlo do bitnih strukturnih izmena u geografiji svetske proizvodnje poljoprivrednih proizvoda i dislokacije centara njenog javljanja u kanalima međunarodne trgovi-

Digitized by Google

ne, vezanih za osvajanje dominirajućih pozicija SAD u toj oblasti. Godine 1973. na udeo SAD dolazilo je skoro 45% svetskog eksporta pšenice, više od 75% — kukuruza, 85% — pasulja i nešto manje od 30% izvoza pirinča.[10] Iz SAD uvozi prehrambene proizvode više od 90 zemalja u razvoju.

Povećanje tražnje u razvijenim kapitalističkim zemljama za proizvodima mesa i mleka vodi ka strukturnim pomeranjima u proizvodnji poljoprivrednih proizvoda na stranu porasta udela stočne hrane.

U valutno-finansijskoj oblasti krizna oštrina problema ishrane, posle nerodne 1972. godine, dovela je do oštrog povećanja cena prehrambenih proizvoda. Dok su tokom 50-tih godina cene svetskog kapitalističkog tržišta prehrambenih proizvoda smanjene u odnosu na cene industrijskih proizvoda za 25%, tokom 60-tih godina ostale su neizmenjene i od 1970. godine u odnosu na IV kvartal 1973. godine porasle su za više od 40%.

U osnovi porasta cena prehrambenih proizvoda, sem rasta proizvodnih troškova, izazvanog poskupljivanjem energije, mašina i đubriva, nalazi se monopolistička politika kapitalističkih zemalja — izvoznika, čiji je rezultat pojava, u svetskom inflacionom lancu, još jednog bloka zaoštravanja, a u trgovinskim i platežnim bilansima najkrupnijih izvoznika — rastućih aktivnih stavki, koje delimično kompenzuju progresivni deficit platnog bilansa.

Među komponentama mehanizma funkcionisanja svetskog ekonomskog sistema najvažnije mesto pripada vojnim rashodima. Vojni rashodi razvijenih kapitalističkih zemalja su moćan indikator inflacionih procesa u ekonomskim sistemima.

Vojni rashodi se negativno odražavaju na stanje ekonomike zemalja u razvoju, jer se ogromna masa novčanih sredstava, koja se izdvajaju, ne usmerava u nacionalnu proizvodnju, već se odliva po spoljnim kanalima na kupovinu oružja u inostranstvu. Što se tiče izmena stabilnih tendencija, postojećih u dinamici kvantitativnih parametara vojnih rashoda, one se nalaze u direktnoj uzročno-posledičnoj zavisnosti od izmena spoljno-ekonomskog potencijala zemalja u razvoju.

Ekonomski razvoj Jugoslavije na početku kriznog perioda i u periodu 1981—1986. godine

Poremećaji u svetskoj privredi negativno su uticali na privredna kretanja kod nas. Tako je porast cena nafte apsorbovao u periodu 1974—1978. četvrtinu prihoda Jugoslavije po osnovu izvoza robe, a skoro 40% u 1980. godini, a uvoz nafte je u periodu 1970—1973. predstavljao manje od 10% prihoda po osnovu

[10] FAO Trade yearbook. Rome, 1975.

Digitized by Google

izvoza robe. Povećanje međunarodnih kamatnih stopa uslovilo je povećanje ukupnih poremećaja po osnovu kamata za multilateralne zajmove u konvertibilnoj valuti sa 438 miliona u 1978. na 1.055 miliona u 1980. godini. Struktura dospeća stranih dugova se pogoršavala, i krajem 1970-tih godina teret dugova Jugoslavije postao je veoma težak. Recesija u industrijskim tržišnim privredama negativno se odrazila na prihode Jugoslavije po osnovu izvoza, a posebno na doznake radnika. Dok su doznake radnika rasle, u periodu 1970—1975. po prosečnoj godišnjoj stopi od 32%, u periodu 1975—1977. bile su manje od 10%.

Uticaj spoljnih udara doprineo je jačanju latentnih slabosti naše privrede. Došlo je do teške krize spoljne likvidnosti zemlje, do daljeg pada proizvodnje i životnog standarda, do krupnih poremećaja u tokovima društvene reprodukcije, tj. do oštrog suočavanja sa realnostima kriznog stanja praćenog stagnacijom društvenog proizvoda od 0,5% rasta u 1982. godini i daljim padom od minus 1,3% u 1983. godini. Inflacija je u čitavom periodu 1980—1985, uz izvesne manje oscilacije, ubrzano rasla, skraćujući period njenog udvostručavanja na jednu godinu. Postalo je očigledno da su od ranije nagomilani uzroci ekonomske nestabilnosti duboki i da je njihovo otklanjanje (finansijska konsolidacija, aktivna razvojna politika i dr.) moguće u dužem periodu, nakon suzbijanja rasprostranjenog inflacionog načina privređivanja kome ponajviše doprinosi autarhičan razvoj, privredno-strukturni neskladi, poremećaji na tržištu i u celini robno-novčanih tokova društvene reprodukcije. S obzirom da je došlo do zastoja u udruživanju rada i sredstava na jedinstvenom jugoslovenskom privrednom području, znatno je ugrožena izvozna orijentacija, tehnološki progres je usporen, narušen je finansijski sistem, a efikasnost privređivanja je pala.

Odlučnije ostvarivanje stabilizacione politike otpočelo je u ovim godinama, uz povećan napor svih subjekata privređivanja i nosilaca ekonomske i razvojne politike. Za održavanje jačanja tržišne i samoupravne orijentacije preduzet je veliki broj mera i aktivnosti. Njihov značajan broj su, istina, iznudile spoljne i unutrašnje okolnosti, uz administrativno posredovanje u tokovima društvene reprodukcije. Kao rezultat tog stvoreni su, krajem 1983. godine, izvesni uslovi za rast proizvodnje i izvoza. U 1984. godini je, na taj način, ostvaren rast društvenog proizvoda od 1,8% i izvestan suficit u platnom bilansu, a počelo je da se ostvaruje i strukturno prilagođavanje pooštrenim uslovima spoljnog i domaćeg tržišta. Time su poboljšane ekonomske performanse naše privrede. Oživljavanje proizvodnje i izvoza nastavljeno je i u 1985. godini. Međutim, zbog pada poljoprivredne proizvodnje, došlo je do umanjenog rasta društvenog proizvoda od oko 0,5%.

Digitized by Google

Tržište, cene i inflacija

Cene, kamate i kurs dinara kretali su se kako sledi iz tabele 1.

Tabela 1.

Veličine cena, kamate i kursa dinara (u %, porast prema prethodnoj godini)

	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.	1986.
Cene na malo prosečno godišnje	46,0	29,5	39,1	56,7	75,7	88,1
Troškovi života	40,7	31,7	40,9	53,2	73,5	89,1
Cene industrijskih proizvoda	44,7	25,0	32,0	56,8	81,5	70,6
Cene poljoprivrednih proizvoda	52,9	34,9	45,6	44,3	60,0	85,0
Kurs dinara prema dolaru	42,7	49,4	100,3	59,4	51,9	56,0
Efektivni kurs dinara	20,8	38,5	74,9	50,1	69,0	63,0
	Kamatne stope krajem godine u %					
Opšta reeskontna stopa NBJ	6,0	14,0	30,0	47,0	67,0	62,0
Kamate na kratkoročne kredite	10,0	16,5	34,5	56,0	76,0	76,0
Kamate na depozite građana preko 2,5 godine	10,0	15,0	23,0	55,0	73,0	78,0

Inflacija je u periodu 1981—1985. dostigla najviši nivo.[11] Uzroci njenog rasta u tom periodu su višestruki, unutrašnji i spoljni. Naša privreda se u drugom periodu svog razvoja oslanjala na politiku precenjenog kursa dinara i negativnih realnih kamatnih stopa. To je dovelo do dispariteta cena faktora proizvodnje. Društvena sredstva su postala jeftin faktor, a takođe i uvozne sirovine i kapital. Početkom 1980. godine, kada je dodatno zaduženje u inostranstvu postalo nemoguće, izvršene su promene deviznog kursa i kamatnih stopa u cilju približavanja realnom nivou, u skladu sa opredeljenjima Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. To je izazvalo udar na troškove poslovanja koje su trebali kompenzirati smanjenje poreza i doprinosa za finansiranje opšte i zajedničke potrošnje. Iako je do smanjenja ove potrošnje došlo, ono je po efektu bilo manje od rasta kamata. Proizvođači su, stoga, nastojali i uspevali da ih prevale na cene i kupce, a to je podgrejalo troškovnu inflaciju. Uzroci inflacije ocenjeni su u Antiinflacionom programu kojim se predviđalo da se ona 1985. godine svede na 10%. Pretpostavka za

[11] U 1985. godini (prema 1980. godini = 100,0) dostignuti su sledeći nominalni indeksi: društveni proizvod ukupne privrede oko 730, cene na malo 724, kurs dinara prema zvaničnim statističkim kursevima 680, prosečan lični dohodak 552.

Digitized by Google

takav radikalan zaokret bila je, između ostalog, rast proizvodnje i produktivnosti, povećanje racionalnosti i efikasnosti privređivanja društvenim sredstvima, a pre svega, veći i kvalitetniji izvoz. Ali, umesto rasta došlo je do stagnacije proizvodnje i njenog pada u 1983. godini kao i stalnog pada produktivnosti rada što je znatno podgrejalo inflaciju. Premda je godišnjim rezolucijama koncipirana antiinflaciona politika, ona nije davala očekivane rezultate, jer su bazične pretpostavke izostale. Pokazalo se, na taj način, da inflacija nije posledica konjunkturne prirode, već duboke strukturne neravnoteže, koja se može uspešno otklanjati na duži rok.[12] Pored toga, sve mere iz Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, tj. njegove prve faze nisu primenjene kompleksno i istovremeno. Parcijalno preduzete mere, delimično iznuđene tempom primene, dovele su, na kratak rok, pored pozitivnih i kontraproduktivne efekte (politika realnog kursa, kamate i sl.). Međutim, kurs tržišne orijentacije ne može im se osporiti.

Granski i regionalni dispariteti cena u primarnoj raspodeli su se produbili, što je, takođe, podsticalo inflaciju.

Sve izraženiji su, s tim u vezi, i problemi funkcionisanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta. Na njemu se međurepubličko-pokrajinska razmena robe sve više smanjuje, kao i cirkulacija društvenog kapitala i mobilnost radne snage. Uzroci ovih procesa nalaze se u autarhičnom razvoju u okviru republika i pokrajina, a takođe i unutar njih i zaokruživanju privredne strukture u njihovim okvirima.

Stoga su X, XI, XII i XIII kongres i niz plenuma CK SKJ orijentisali razvitak privrede na svestranu intenzifikaciju proizvodnje, povećanje uloge produktivnosti rada u rastu narodnog dohotka, ekonomiju živog i opredmećenog rada, poboljšanje kvaliteta proizvodnje.

Pri razradi plana društveno-ekonomskog razvitka 1981—1985. složeni unutrašnji i spoljnoekonomski uslovi bili su u određenoj meri obuhvaćeni, a ekonomska politika, koja orijentiše ekonomiku na kvantitativni rast pri neopravdano visokoj potrošnji resursa, revidirana. Plan je postavio niži, u poređenju sa prethodnim periodom, tempo rasta proizvodnje. Međutim, već po isteku dveju prvih godina petogodišta postala je očigledna nerealnost ostvarivanja i tih pokazatelja, zbog čega su oni u 1983. godini korigovani odlukom Skupštine SFRJ u pravcu daljeg smanjivanja. U prvi plan su postavljeni kvalitativni zadaci razvitka, pre svega optimizacija proporcija između proizvodnje i potrošnje, usaglašavanje potreba sa postojećim resursima i

[12] Svi pokušaji da se privremenim zamrzavanjem cena zaustavi rast inflacije do sada nisu dali očekivane rezultate. Od ukupno 60 meseci u razdoblju 1981—1985. godine cene su bile zamrznute 27 meseci: u periodima jun 1981—maj 1982, avgust 1982—jul 1983., januar 1984—maj 1984. Prosečan rast cena na malo u periodu zamrzavanja cena iznosio je 2,1%, a u mesecima slobodnog formiranja cena 4,8%.

Digitized by Google

dostizanje spoljnoekonomske izbalansiranosti. Izvršavanju ovih zadataka bili su potčinjeni tempo ekonomskog rasta, politika uvoza, investicija, lične i zajedničke potrošnje.

Centralni zadatak Društvenog plana 1986—1990. je prevođenje privrede na kolosek svestranije intenzifikacije i povećavanje tehničkog nivoa proizvodnje. Poseban značaj pridaje se strukturnim i naučno-tehničkim promenama u privredi na bazi izgradnje savremenih formi privređivanja i povećanja kvalitativnog nivoa proizvodnje, kao i na osnovu stalnog rasta individualne i društvene produktivnosti rada.

Izvršavanje ovog zadatka omogućilo bi ne samo realizaciju Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, već bi i stvorilo pretpostavke za ubrzavanje društveno-ekonomskog razvitka privrede i povećanje životnog standarda stanovnika.

Zaključna razmatranja

U periodu ostvarivanja stabilizacione politike došlo je do poboljšanja ekonomske situacije, na način što je ojačana izvozna i opšta tržišna orijentacija, što je podstaknut naučno-tehnološki progres, započeta finansijska konsolidacija, održana i dobrim delom normalizovana spoljna likvidnost, donet dugoročni i srednjoročni plan i otvoren proces suzbijanja inflacionog načina privređivanja. Na taj način je stvoren dobar deo uslova za pozitivan preokret opadajuće u rastuću ekonomsku aktivnost na višem nivou razvojnih kvaliteta i to pretvaranjem potencijalnih u aktivne proizvodne snage više delotvornosti.

Ostvarivanje strategije pozitivnog preokreta i osiguravanje izlaza iz kriznog stanja, povećavanje efikasnosti privređivanja, afirmisanje proizvodne snage udruženog rada i osiguravanje daljeg ubrzanja razvitka svih delova i cele jugoslovenske zajednice moguće je ostvariti korišćenjem razvojnih, ekonomskih i drugih prednosti jedinstvenog jugoslovenskog sistema udruženog rada, tj. aktiviranjem značajnih rezervi i potencijala.

Ekonomskom politikom za 1986. godinu postavljeni su dosta optimistički zadaci, kao što su: oživljavanje rasta proizvodnje, povećanje izvoza, finansijska konsolidacija privrede i banaka, usklađivanje svih oblika potrošnje sa realnim materijalnim mogućnostima i smirivanje rasta cena i smanjenje inflacije. Trebalo je obezbediti ubrzanje privrednog rasta za 3%, industrijske proizvodnje za 3%, poljoprivredne proizvodnje za oko 8%, izvoza robe i usluga za oko 5% i uvoza robe i usluga za oko 4% i na taj način otvoriti proces izlaska privrede iz stagnacije.

Za ostvarivanje postavljenih zadataka, pri izuzetno teškim ekonomskim uslovima, nisu u dovoljnoj meri iskorišćene dosta povoljne okolnosti nastale padom cena nafte i drugih sirovina, smanjenjem kamatnih stopa i promenama u međuvalutarnim odnosima, ali je i pored toga, ostvaren rast proizvodnje iznad

Digitized by Google

Rezolucijom planirane stope privrednog rasta. Nakon stagnantnih i opadajućih stopa privrednog rasta u dužem periodu[13], u toku protekle godine došlo je do osetnijeg rasta ukupne proizvodnje u svim oblastima. Ostvaren je rast društvenog proizvoda privrede oko 3,6%, fizičkog obima industrijske proizvodnje oko 4%, a poljoprivredne oko 7%, zatim zaposlenosti 3% i produktivnosti rada blizu 1%.

Jugoslavija je sve fiksne i garantovane obaveze prema inostranstvu uredno izvršila. Spoljni dug u 1986. godini smanjen je za oko jednu milijardu dolara, a devizne rezerve se održavaju na planiranom nivou.

Međutim, suprotno očekivanjima, kretanja na mnogim ključnim sektorima su vrlo nepovoljna i u velikom broju slučajeva su pogoršana. Ostvaren je visok rast cena, a inflacija se približila trocifrenom broju; u većini važnih privrednih grana sve više se produbljuje neefikasnost i neracionalnost poslovanja, slabi materijalni položaj, rastu gubici i pogoršava se ukupno finansijsko stanje u zemlji.

U ograničenim materijalnim i finansijskim mogućnostima i poremećenim odnosima u društvenoj reprodukciji, privreda je tražila izlaz u inflatornom načinu privređivanja. Inflacija merena cenama na malo u 1985. godini (decembar prema decembru) iznosila je 79,5%. Cene na malo u novembru 1986. godine u odnosu na isti mesec prethodne godine bile su veće za 93,4%, a prema procenama Saveznog zavoda za statistiku u decembru 88%.

Dispariteti u relativnim odnosima cena su i dalje veoma izraženi. U uslovima visokog i opšteg rasta cena predviđeno ispravljanje cenovnih dispariteta nije ostvareno.

Visoka inflacija u Jugoslaviji je posledica veoma složenih problema njene ekonomije. Inflaciju kod nas podstiču brojni faktori. Pored nesklada ponude i tražnje, uzroci visokog rasta cena i inflacije su slabosti u sistemu i ekonomskoj politici, strukturne neusklađenosti privrede, autarhičnost republičkih i pokrajinskih ekonomija, nefunkcionisanje tržišta i visoki troškovi, posebno troškovi režije. Pod dejstvom ovih faktora, a u odsustvu ekonomskih tržišnih sankcija, naša privreda se prilagodila inflatornom načinu privređivanja.

Visoka inflacija, pored mnogih i teških posledica, otežava neophodne strukturne promene i prilagođavanje privrede zahtevima tržišta. Jak inflatorni pritisak sužava mogućnosti za potpunije korišćenje proizvodnog potencijala, slabi napore za izvoz, ugrožava spoljnu likvidnost zemlje i odlaže izlazak iz ekonomske krize.

Radi smirivanja rasta cena tokom 1986. godine su preduzimane određene mere ekonomske politike i vršene izmene režima obrazovanja cena. Uvedeni su strožiji režimi društvene i neposredne kontrole cena za više proizvoda.

---

[13] Stopa privrednog rasta u periodu 1981—1985. godine iznosila je svega 0,8% prosečno godišnje.

Digitized by Google

Kako sve preduzete mere nisu dovele do usporavanja mesečne stope rasta cena, nametnula se potreba za preduzimanjem radikalnijih promena u privrednom sistemu i ekonomskoj i razvojnoj politici.

Ukupni izvoz robe u 1986. godini je manji nego u 1985. godini za oko 2,6%, a uvoz za oko 3%. Pogoršana je pokrivenost uvoza izvozom. Nije ostvaren planirani suficit u platnom bilansu, jer se privreda sporo prilagođava promenama na spoljnjem tržištu, a uz to je i nedovoljno organizovana.

Zbog bržeg rasta opšte i zajedničke potrošnje i ličnih dohodaka smanjeno je učešće akumulacije u dohotku. Niska akumulacija uz nisku mobilnost i vrlo ograničenu slobodu njene cirkulacije, sa niskom efikasnošću i nepovoljnom strukturom investicija ne pruža ni malo povoljne uslove za rešavanje ekonomskih problema.

U definisanju ekonomske i razvojne politike za 1987. godinu, pored ocene realnih uslova i mogućnosti, pošlo se i od sledećih pretpostavki:

— početkom godine sprovešće se sistemske promene u skladu sa dugoročnim programom ekonomske stabilizacije, i

— promenama u sistemu i ekonomskoj politici stvoriće se uslovi za snažnije delovanje ekonomskih zakonitosti i tržišnih kriterijuma.

Rezolucijom za 1987. godinu utvrđeni su sledeći osnovni ciljevi i okviri društveno-ekonomskog razvoja: rast društvenog proizvoda najmanje za 3,0%, industrijske proizvodnje za oko 3,5%, poljoprivredne proizvodnje za oko 2,5%, izvoza roba i usluga za oko 4,5%, uvoza robe i usluga za oko 3,5%, zaposlenosti u društvenom sektoru za oko 2,0%, produktivnosti rada za oko 1,0%, bruto investicija u osnovna sredstva za oko 4% i životnog standarda za oko 1,2%.

Uslovi privređivanja u 1987. godini su teži nego što su bili u prethodnoj godini, a razlozi za to su u neskladu ostvarenih kretanja u 1986. godini i većih anuiteta po inostranim kreditima koji dospevaju u 1987. godini.

Jedan od osnovnih zadataka društveno-ekonomskog razvoja u ovoj godini jeste obaranje stope rasta inflacije. Predviđene su značajne mere i instrumenti, zasnovani na radikalnim promenama brojnih sistemskih rešenja, koje treba da obezbede ostvarivanje razvojnog koncepta uz bitno smanjenje inflacije. Te mere su usmerene na oživljavanje privrednog rasta i izvoza, povećanje efikasnosti privređivanja, porast produktivnosti rada i jačanje drugih kvalitativnih faktora privređivanja, usklađivanje robno-novčanih odnosa, jačanje materijalne osnove privrede i svođenje svih oblika potrošnje u okvire realno ostvarenog dohotka, suzbijanje svih oblika deficitarnog finansiranja, povećanje efikasnosti monetarno-kreditnog instrumentarijuma, ubrzanje finansijske konsolidacije privrede i banaka, jačanje finansijske discipline, poboljšanje sistema društvene kontrole cena i bitne promene

Digitized by Google

poreskog sistema i poreske politike, dajući naglasak na njegovu ekonomsku i socijalnu funkciju.

Politika cena u 1987. godini, uz obezbeđivanje povećanja ukupne privredne aktivnosti i sprovođenje mera antiinflacione politike, bazira se na dejstvu tržišnih kriterijuma i mehanizama, koji treba da imaju preovlađujuću ulogu u formiranju cena. Taj proces će se odvijati uz dalje stabilizovanje tržišta usklađenijim odnosima ponude i tražnje, otklanjanjem dispariteta u relativnim odnosima cena, uvozom i efikasnijim suzbijanjem monopolističkog formiranja cena i nelojalne konkurencije. Međutim, potrebno je i dalje primenjivati odgovarajuće oblike društvene kontrole cena.

Digitized by Google

Atila Sam:

Empirijski uvid u proces idejno-političkog osposobljavanja komunista u OOSK u SAP Vojvodini*

Naša savremena praksa pokazuje određenu nejedinstvenost u idejno-političkoj sferi, stoga pred našom revolucionarnom avangardom stoji objektivno veoma težak zadatak da svojom akcijom doprinese većoj koheziji našeg revolucionarnog subjekta. Avangardni karakter SK u ovoj fazi naše socijalističke izgradnje baš je u tome, ume li izgraditi takvu koncepciju za unapređivanje kvalitativnog, sadržinskog aspekta naše socijalističke samoupravne stvarnosti, koja će moći mobilisati sve subjektivne snage? Odgovor na ovo pitanje nije unapred pozitivan. U stvari, odgovor zavisi od toga koliko je SK uspeo da unapredi celinu svog bića shodno izazovima savremene društveno-ekonomske stvarnosti? Da li je i sam uspeo da shvati da u novoj etapi naše socijalističke izgradnje sadržinski, kvalitativni aspekt društvenog bića ulazi u prvi plan naše socijalističke revolucije? Da stvaranje novih institucionalnih oblika socijalističkog samoupravljanje biva sve više potisnuto iza pitanja, kako već izgrađene institucije obogatiti adekvatnim socijalističko-samoupravnim kvalitetom, sadržinom.

* Za potrebe Centra PKSKV za političke studije i marksističko obrazovanje »Stevan Doronjski«, Novi Sad, je izvršeno istraživanje 1987. pod nazivom: »Idejno-političko osposobljavanje komunista u OOSK kao činilac njihovog idejno-političkog delovanja u SAPV.«

Digitized by Google

SKJ je ovih pitanja svestan. Dokaz za to je svakako i novi način pokretanja akcije na osnovu Predloga zaključaka 13. sednice CK SKJ o ostvarivanju uloge SKJ i jačanju njegovog idejnog i akcionog jedinstva, kao i rasprava na proteklim kongresima Saveza komunista. Naime, u tim raspravama je došlo sve jasnije do izražaja prepoznavanje potreba za sadržajnijom osposobljenošću članova, uopšte celine SK za akcije u savremenim uslovima. U tim raspravama je jednoglasno osuđena praksa formalnog odnošenja prema procesu idejno-političkog osposobljavanja i jasno je isticana važnost celovitog sagledavanja, ne samo globalnih pitanja socijalističke revolucije, nego i pitanja konkretne društvene prakse. Znači, sadržinski aspekt odnošenja prema pitanjima konkretne društveno-ekonomske stvarnosti ušao je u prvi plan interesovanja SK. U tom smislu, postalo je važno i to da se utvrdi mogućnost i način daljeg unapređivanja procesa idejno-političkog osposobljavanja članova SK u osnovnim organizacijama Saveza komunista.

U ovom istraživačkom projektu smo pošli od toga da je sadržinski aspekt revolucionarne akcije u tesnoj vezi sa sadržajnim aspektom celine programskih sadržaja namenjenih za idejno-političko osposobljavanje revolucionarnog subjekta, pa i članova Saveza komunista. S obzirom na to što je »osnovna organizacija SK osnovni oblik organizovanja komunista« u kojoj se »ostvaruju prava i obaveze koji su zajednički za sve članove Saveza komunista Jugoslavije« i gde se »objedinjava i usmerava delatnost komunista na svim bitnim pitanjima razvoja« (Statut SKJ), najvažnije je sadržinski aspekt idejno-političkog osposobljavanja sagledati na nivou osnovne organizacije SK.

Polazeći od navedenog, predmet ovog istraživanja su činili programski sadržaji idejno-političkog osposobljavanja komunista u SAP Vojvodini, u prvom redu onog koje se odvija u osnovnim organizacijama SK i njihov uticaj na idejno-političko delovanje (aktivnost) komunista i OOSK.

Cilj ovog istraživanja je bio da se utvrdi u kakvoj su vezi programski sadržaji idejno-političkog osposobljavanja i politički aktivizam članova Saveza komunista u OOSK. Ovim istraživanjem je utvrđeno da čak 2/3 ispitanih OOSK ne poseduje nikakav program idejno-političkog osposobljavanja komunista, ili da to nije moguće utvrditi, što po svemu sudeći znači isto. Moramo tu odmah napomenuti da je u uzorku bilo 155 OOSK iz osam opština SAPV, što čini ukupno 2,47 odsto osnovnih organizacija u Savezu komunista Vojvodine.

Već je ovakvo stanje po sebi nudilo zaključak da je u našoj pokrajini teško govoriti o nekom svesnom planskom odnosu prema idejno-političkom osposobljavanju unutar OOSK. Tu ocenu potvrđuju i iskazi intervjuisanih rukovodilaca marksističkih centara i predsednika komisija za idejni i teorijski rad SK u opštinama obuhvaćenim uzorkom (8 opština), prema čijim mišljenjima idejno-političko osposobljavanje komunista u okvirima

Digitized by Google

OOSK malo značajna za formiranje sadržine znanja i svesti komunista. Na osnovu korišćenih instrumenata u istraživanju (upotrebili smo tri instrumenta: analizu sadržaja dokumentacije OOSK iz uzorka, standardizovani intervju sa rukovodiocima marksističkih centara i predsednicima komisija za idejni i teorijski rad u SK pri opštinskim komitetima SKV, i anketu) je utvrđeno i to da odnos OOSK prema idejno-političkom osposobljavanju komunista u velikoj meri karakteriše formalizam, tj. formalno ispunjavanje zadataka.

Ovakav odnos OOSK prema idejno-političkom osposobljavanju komunista je svakako, bar delom, razlog za to što većina anketiranih komunista (anketom je bilo obuhvaćeno 3.523 članova SKV, što predstavlja 5 odsto od ukupnog broja članstva u SKV) sebe smatra osrednje ili slabo idejno-politički osposobljenim za akciju (čak 87,54 odsto), te iskazuje osrednji aktivizam po sopstvenoj proceni. U istraživanju smo shvatili, da taj osrednji aktivizam u stvari je slab ili skoro nikakav, aktivizam, naime, samo 16,50 odsto anketiranih diskutuje redovno na sastancima svoje osnovne organizacije SK, ili samo 17,90 odsto daje uvek predloge. Stoga niti ne iznenađuje činjenica da ni sami komunisti nisu zadovoljni efikasnošću političkih akcija svoje osnovne organizacije SK. Svoje nezadovoljstvo ili delimično zadovoljstvo iskazuje čak 59,38 odsto komunista. Po ovom pitanju prema iskazima anketiranih ni u budućnosti ne treba puno očekivati — ako se nešto ne promeni — jer samo 36,05 odsto komunista izražava spremnost za svoj angažovaniji doprinos aktivnosti u OOSK, dok čak 61,28 odsto misli da se angažuje u istoj meri kao do sada (a kao što znamo taj atkivizam nikog nije u dovoljnoj meri zadovoljio), a 2,69 odsto da se pasivizira dok ne prođe kriza.

Obzirom na činjenicu da je viši nivo idejnopolitičke osposobljenosti u OOSK prema našem istraživanju vezan za viši stepen obrazovanosti (tu mislimo naročito na kategorije komunista sa VSS i VŠS), a viši stepen obrazovanosti ujedno rezultira veći aktivizam, ukazuje na slab ili bar nedovoljan uticaj programskih sadržaja idejno-političkog osposobljavanja u OOSK na politički aktivizam člana SK. Taj aktivizam OOSK se prema ovom istraživanju nalazi daleko pre u vezi sa stečenim znanjem komunista u redovnom školskom sistemu ili biva podstican od strane drugih organa Saveza komunista izvan OOSK.

Isto tako na osnovu dobijenih rezultata mogli bismo zaključiti i to da programski sadržaji idejno-političkog osposobljavanja komunista u OOSK, malo ili nedovoljno utiču na obrazovanje revolucionarne svesti komunista, tj. da za formiranje te revolucionarne svesti veći značaj ima radna, samoupravna i politička praksa uopšte. Ako sada dodamo ovome da savremene tokove kod nas karakterišu kako ekonomska tako i politička kriza, onda gore navedeno saznanje treba da nas zabrine.

Digitized by Google

Sve ovo govori i o tome da SKV u celini još nije uspeo da zavlada procesom idejno-političkog osposobljavanja komunista u OOSK, bolje rečeno, da SKV ne uspeva svesno, organizovano unapređivati rad na idejno-političkom osposobljavanju u OOSK. U tom smislu bi mogli reći i to da proces idejno-političkog osposobljavanja u OOSK još previše karakterišu stihijnost i kampanjski rad. Kao rezultat toga se javlja često veoma površno ili čak nepoznavanje najosnovnijih društvenih i političkih opredeljenja (do ovog smo došli na osnovu provere poznavanja nekih osnovnih određenja iz Programa i Statuta SKJ, kao i ZUR-a, gde najčešće samo oko polovina anketiranih uspeva dati tačan odgovor).

Dobijeni podaci u ovom istraživanju govore i o tome da većina anketiranih reprezentuje ponašanje (barem prema datim odgovorima u anketi) koje potvrđuje punu samoupravnu usmerenost njihove svesti. Ipak i ovim istraživanjem se dokazuje prisustvo, etatističkih, birokratskih i liberalističkih komponenti u svesti članova SK u OOSK, koji češće dolaze do izražaja kod komunista sa nekim tradicionalno radničkim kvalifikacijama, nego kod onih sa VSS i VŠS. Obzirom na to, što prema našem istraživanju idejno-politička osposobljenost tih radničkih kategorija u proseku je niži od idejno-političke osposobljenosti grupacije radnika sa VSS i VŠS, mogli bismo zaključiti da do takvih negativnih obeležja u svesti radničkih struktura dolazi usled njihove slabije idejno-političke osposobljenosti, što je svakako povezano i sa nedovoljnim trudom našeg društva u celini, da doprinese boljoj idejno-poiltičkoj osposobljenosti radničkih struktura. Bolja idejno-politička osposoblejnost radničkih struktura, svakako ne zavisi samo od broja programa ili tema u tim programima za idejnopolitičko osposobljavanje, već od stvarne redistribucije ekonomske i političke moći u korist radničkih struktura, radnika, kao i od adekvatnog kvaliteta i postavljanja tog programa.

Nedvosmislenu povezanost između školske spreme i procene stepena idejno-političke osposobljenosti, partijskog aktivizma i poznavanja najosnovnijih određenja jugoslovenskog društva svakako je moguće tumačiti i na drugačiji način, na način kako je to svojevremeno i Marks činio rekavši da nije po sredi to što ovaj ili onaj proleter ili čak celi proletarijat u datom trenutku misli, nego šta će morati shodno svom objektivnom položaju da čini.*

U tom smislu, ne smemo ispustiti iz vida da već samo posedovanje univerzitetske diplome ili diplome više škole stvara objektivne pretpostavke za vertikalni prohod u društvenoj hijerarhiji. Budući da su nosioci društvenih uloga na gornjim lestvicama društvene hijerarhije značajno više od ostalih internalizovali društveno-prihvatljive političke i ostale vrednosne sisteme postojećeg društva (barem kada su u pitanju članovi SK)

* KM—FE, Sveta porodica, Kultura, Bgd. 1959/60.

Digitized by Google

onda se može pretpostaviti da postoji određeni instrumentalizam u prihvatanju postojeće ideologičnosti, to jest, da partijnost u nekim svojim aspektima bude instrument što bolje političke, a time i društveno-strukturalne integriranosti. Drugim rečima, sama partijnost, poznavanje »stvari« i partijski aktivizam ukazuje doduše na kognitivne (spoznajne) aspekte ideologičnosti, ali ne ukazuju ujedno na konativne odnosno emotivno-voljne aspekte, a koji su nužno sastavni deo političnosti kako bi uopšte došlo do političke akcije. Dakle, samo znanje (ideološko i političko) jest nužan ali ne obavezno i dovoljan element na osnovu kojeg će se bazirati stvarna politička akcija.

Što se istraživačkih zadataka tiče, ovim istraživanjem smo uspeli na neke od njih dati iscrpniji odgovor, dok su neki ostali nedorečeni, što zbog nekih slabosti našeg istraživačkog instrumenta, što zbog činjenice što kod jednog broja OOSK jednostavno uvidom nismo mogli ništa ustanoviti jer nisu imali nikakvu dokumentaciju da nam pokažu.

Ipak, na osnovu raspoloživih podataka možemo reći, da organizovano oblikovanje svesti komunista u ispitanim OOSK većinom se realizuje predavačkim oblikom obrade (to je praksa u 80 odsto OOSK) najčešće 2 do 4 teme u toku jedne godine (tako je u oko 50 odsto OOSK), s tim što svaka sedma OOSK ne obrađuje nijednu temu, a od 155 ispitanih OOSK u skoro 2/3 OOSK u svim godinama nije moglo da se utvrdi ni to kako realizuju idejno-političko osposobljavanje komunista, niti to koliko tema realizuju u toku jedne godine. Baš iz ovog razloga na istraživački zadatak koji je predvideo našu obavezu empirijskog uvida u to koji i kakvi sadržaji idejnopolitičkog osposobljavanja u OOSK vrše presudni uticaj na oblikovanje svesti komunista, nismo bili u mogućnosti dati dovoljno kompetentan odgovor. Jedino naslućujemo na osnovu ostalih pokazatelja da ti oblici nisu imali presudan uticaj na oblikovanje svesti komunista u OOSK.

Jedan istraživački zadatak je bio vezan i za obavezu utvrđivanja aktuelne uloge, stvarnog značaja i uticaja organizovanih oblika idejno-političkog osposobljavanja komunista u OOSK. Prema anketnom delu istraživanja svega 27,30 odsto komunista je steklo svoju idejno-političku osposobljenost u OOSK. Značaj takvog idejno-političkog osposobljavanja za formiranje sadržine znanja i svesti komunista u OOSK u savremenim uslovima, veoma nisko rangiraju kako rukovodioci marksističkih centara (zadnje mesto), tako i predsednici komisija za idejni i teorijski rad u SK pri OKSKV (predzadnje mesto). Znači, trenutno taj oblik idejno-političkog osposobljavanja nema veliki uticaj niti se u dovoljnoj meri ceni, mada je jasno da kontinuirani aktivizam OOSK nije moguće zamisliti bez toga. Ovakvo stanje samo potvrđuje činjenicu, da OOSK još nije postao pravi subjekt procesa idejno-političkog osposobljavanja komunista.

Digitized by Google

Sledeći istraživački zadatak nam je bio u direktnoj vezi sa prethodnim i odnosio se na potrebu sagledavanja bitnih momenata procesa organizovanog idejno-političkog osposobljavanja u OOSK i načina učešća komunista u tom procesu. Više od polovine anketiranih komunista — kako smo utvrdili — svoj odnos prema koncipiranju programa idejno-političkog osposobljavanja svodi na prihvatanje predloženog mu programa. Do sličnih rezultata smo došli i putem intervjua rukovodilaca marksističkih centara i predsednika komisija za idejni i teorijski rad u SK. Naime, i prema njihovom mišljenju programi idejno-političkog osposobljavanja u OOSK se pretežno stvaraju »unošenjem sa strane«, a samoinicijativa OOSK se svodi na izbor iz ponuđenog. Ovakvo stanje dozvoljava zaključak da je nezadovoljavajući nivo idejno-političke osposobljenosti članova Saveza komunista u OOSK, delom rezultat i činjenice što se OOSK još nije uspela afirmisati kao subjekt donošenja programa, te shodno tome ne uspeva niti u dovoljnoj meri da uključi efekte takvog idejno-političkog osposobljavanja u svoje političke akcije.

U obavezi istraživačkog tima je bio i zadatak da utvrdi sadržajnu, organizacionu i funkcionalnu povezanost idejno-političkog osposobljavanja komunista i konkretnih idejno-političkih akcija OOSK. Prema dobijenim podacima na osnovu primene predviđenih instrumenata istraživanja, najčešći prigovor procesu idejno-političkog osposobljavanja u OOSK se temelji na činjenici što sadržaji idejno-političkog osposobljavanja nisu u dovoljnoj meri u povezanosti sa problemima konkretne prakse. No, bez obzira na to, opšta je ocena i intervjuisanih rukovodilaca marksističkih centara i predsednika komisija za idejni i teorijski rad u SK, kao i oko 85 odsto anketiranih komunista, da veza, makar i delimična, ipak postoji između programskih sadržaja i konkretne političke akcije OOSK. Tu ocenu ipak dovodi u pitanje prethodno već konstatovan, veoma često formalni odnos OOSK prema pitanju idejnopolitičkog osposobljavanja komunista, što najbolje ilustruje misao jednog od intervjuisanih »da veza postoji u smislu akcije, koji vodi OOSK i koji su u direktnoj vezi sa samim, programskim sadržajima, međutim (da) rezultati tih akcija nisu uvek zadovoljavajući u tim sredinama«, a to znači da su veze između programskih sadržaja i političke akcije ipak najčešće samo slučajne, a ne i delimične.

Među zadacima ovog istraživačkog projekta se nalazila i obaveza da se utvrde bitni momenti saznajne i idejno-vrednosne funkcije idejno-političkog osposobljavanja u OOSK. Povodom ovog zadatka moramo konstatovati da na osnovu ovog našeg istraživanja pre je moguće govoriti o tome koje bi funkcije trebalo da ima idejno-političko osposobljavanje komunista u OOSK, nego analizirati njegove saznajne i idejnovrednosne funkcije. Rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da apsolviranjem određenih oblika idejno-političkog osposobljavanja sigurno dolazi do

Digitized by Google

većeg kvantuma znanja. U tome se slažu i intervjuisani rukovodioci marksističkih centara, kao i predsednici komisija za idejni i teorijski rad SK, a do sličnog zaključka možemo doći i na osnovu rezultata anketnog dela istraživanja. Isto tako, i ovo istraživanje dokazuje da postoji evidentna povezanost partijskog aktivizma sa stepenom idejno-političke osposobljenosti komunista u OOSK. To dozvoljava zaključak da idejno-političko osposobljavanje i u OOSK ima pozitivan uticaj na partijski aktivizam. Ostaje, naravno, pitanje da li smo zadovoljni sa rezultatima tog uticaja, imajući u vidu opštu ocenu u osrednjosti aktivizma celine SK.

Na osnovu celine rezultata ovog istraživanja možemo konstatovati da je opšta hipoteza ovog istraživačkog projekta potvrđena, znači, stoji naša pretpostavka da se idejno-politička akcija naše revolucionarne avangarde, kao i politički aktivizam člana Saveza komunista Vojvodine, nalazi u vezi sa idejno-političkom osposobljenošću. Istovremeno je dokazano da na formiranje sadržine znanja i svesti komunista u OOSK Vojvodine utiču više faktora među kojima najveći značaj ima školska sprema, pa i dužina partijskog staža, dok pol ne utiče značajnije na formiranje sadržine znanja i svesti komunista.

Isto tako ovim istraživanjem je potvrđeno i to da na formiranje radničko-klasne svesti — naravno u smislu njenog podsticanja ili kočenja — utiču kako organizovani oblici idejno-političkog osposobljavanja unutar OOSK tako i drugi oblici. Tu se posebno ističu programi školskog sistema kao i programi ostalih obrazovnih ustanova. Naime, istraživanjem je utvrđeno da anketirani sa višim stepenom obrazovanosti, kao i anketirani sa redovnijim konzumiranjem pojedinih oblika procesa idejno-političkog osposobljavanja, po pravilu iskazuju viši nivo idejno-političke osposobljenosti i aktivnije učestvovanje u životu i radu OOSK. Obzirom na navedeno, pokazuje se potreba da se između pojedinih oblika idejno-političkog osposobljavanja uspostavi određen nivo povezanosti i oslonjenosti jedan na drugog. Mislimo da se ta povezanost niti sme (jer bi to značilo uvažavanje etatističkog pristupa) niti može da se postigne isključivo većim trudom »viših« organa SKV. To mora i može biti jedino, ili prvenstveno delo same OOSK. Naravno, to pretpostavlja da OOSK postane stvarni subjekt koncipiranja i realizacije celine procesa IPO, što po svemu sudeći još nije.

Prema rezultatima ovog istraživanja uglavnom se potvrđuje i hipoteza istraživačkog projekta da programski sadržaji idejno-političkog osposobljavanja u OOSK najčešće ipak ne nastaju kao funkcije političke akcije OOSK. Svi podaci ovog istraživanja ukazuju na to da ti programi idejno-političkog osposobljavanja najčešće nastaju »unošenjem sa strane«, a eventualna samostalnost OOSK se svodi na izbor iz ponuđenog joj programa. U tom smislu i dolazi do toga da programski sadržaji idejno-politič-

Digitized by Google

kog osposobljavanja komunista jesu manje utemeljeni na akcioni program OOSK. Tu napominjemo i to da skoro kod polovine OOSK za oba ispitana perioda nismo mogli utvrditi posedovanje akcionog programa, s tim da oko 1/5 OOSK uopšte nije posedovala akcioni program. Vredno je ovde ukazati i na to da prema podacima anketnog dela istraživanja 93,17 odsto anketiranih je tvrdilo da je njihova OOSK prilikom izbora usvojila akcioni program. Ova razlika je svakako najbolji dokaz da ti akcioni programi, čim OOSK nisu bile u mogućnosti da ih pokažu anketarima, u stvari i nisu predstavljali stvarnu podlogu aktivnosti u većini OOSK. To je svakako bar jednim delom razlog i za to što u postojećim programima idejno-političkog osposobljavanja više dolaze do izražaja pitanja teorije nego konkretne revolucionarne prakse u kojoj OOSK treba da dokaže svoju avangardnu ulogu. Usled ovakve prakse realizovanja procesa idejno-političkog osposobljavanja u OOSK sa pravom se može govoriti o formalnom ispunjavanju dogovorenih obaveza, a kao rezultat toga se i veoma često javlja veoma nizak nivo (koji u anketi komunisti najčešće definišu kao »osrednji nivo«) političkog aktivizma OOSK uopšte. Ovakav odnos OOSK prema programskim sadržajima idejno-političkog osposobljavanja, je delom svakako rezultat nedovoljne razvijenosti celine bića naše radničke klase, a to svakako otežava i mogućnosti Saveza komunista da iskaže svoju avangardnost, naime, OOSK u praksi još nije postala svesna stvarne potrebe povezivanja adekvatne teorijske pripreme i konkretne političke akcije. Ona jednostavno još ne uspeva pronaći zadovoljavajući način da svoje revolucionarne akcije prethodno jasno teorijski osmišlja. Tome doprinose i programski sadržaji idejno-političkog osposobljavanja koji se »diktiraju« odozgo i čijom realizacijom OOSK stiče osećanje da je time uspela ispuniti sva očekivanja i obaveze obzirom na idejno-političko osposobljavanje komunista, predviđenih kongresnim rezolucijama i odlukama ostalih organa SK. Očito tu nedostaje socijalizacija potrebe stvarno samostalnog koncipiranja programskih sadržaja idejno-političkog osposobljavanja komunista u OOSK koji bi predstavljali obavezan drugi deo, pored onih sadržaja koji se preporučuju od strane drugih subjekata u celini procesa idejno-političkog osposobljavanja.

I sledeća naša hipoteza je potvrđena ovim istraživanjem. Obzirom na to što programski sadržaji idejno-političkog osposobljavanja u OOSK ne nastaju kao funkcija političke akcije OOSK, ujedno znači i to da osnovna organizacija SKV svoju političku akciju ne pokreće paralelno sa teorijskom pripremom za nju, ili da to ne čini redovito. U tom smislu, ni akcioni programi OOSK se ne realizuju uz željenu efikasnost, i uopšte, akcioni programi — kako to naše istraživanje dokazuje — najčešće sadrže veoma opšta određenja i uopštene zadatke čiju stvarnu realizaciju nije ni moguće meriti. Tako na primer zadatak negovanja bratstva i jedinstva u akcionim programima za period 1981—85

Digitized by Google

u 12,83 odsto slučajeva se uopšte ne nalazi, ili se nalazi uopšteno čak kod 68,24 odsto ispitanih OOSK. Naravno, u tim uslovima nije moguće govoriti ni o kakvim rokovima, niti o nekoj konkretnoj odgovornosti pojedinaca u OOSK, shodno tome dovodi se u pitanje i avangardnost Saveza komunista u tim sredinama, ali i u celini naše društvene stvarnosti. Prema anketnom delu istraživanja 80,25 odsto anketiranih komunista procenjuje da je ugled SKJ danas u društvu osrednji ili mali, a tek samo svaki peti smatra taj ugled velikim. Takvo stanje u velikoj meri deprimira i samo članstvo u Savezu komunista što dokazuje i ocena anketiranih o idejno-političkoj osposobljenosti njihove opštinske organizacije SK za političku akciju gde čak 83,89 odsto njih se slaže da je taj nivo osrednji ili nizak, ili imajući u vidu osposobljenost celine SKJ koju 81,23 odsto anketiranih ocenjuje osrednjim ili niskim. Iz svega ovog se nameće potreba obezbeđivanja više pažnje celine SKV da se akcioni programi osnovnih organizacija SK pripremaju ne samo iz formalnih obaveza, nego i iz potrebe koncipiranja stvarno potrebnih akcija u sredini u kojoj OOSK deluje. U tom smislu, ne smemo biti zadovoljni pukom činjenicom postojanja akcionog programa, nego treba izvesti i ocenu o mogućnostima stvarnog realizovanja sadržaja tih programa. Koliko je to nama poznato, do sada nijedan organ u Savezu komunista nije smatrao svojim zadatkom da takve ocene izvede, a jedinstveno delovanje SK to svakako pretpostavlja.

U ovom istraživanju polazili smo i od hipoteze da se kvantum znanja komunista, apsolviranjem organizovanih oblika idejno-političkog osposobljavanja menja, povećava. Ni ovu našu hipotezu nisu doveli u pitanje postignuti rezultati istraživanja. Svi upotrebljeni instrumenti u ovom istraživačkom projektu ukazuju na to da apsolviranjem pojedinih oblika idejno-političkog osposobljavanja kvantum znanja komunista raste, povećava se. Prema dobijenim rezultatima ovog istraživanja postoji direktna veza i između nivoa idejno-političke osposobljenosti i političkog aktivizma komunista (no, ni ovde ne smemo prenebregnuti činjenicu utvrđenu takođe ovim istraživanjem, da postoji povezanost i između školske spreme i nivoa idejno-političke osposobljenosti). Idejno-politički visoko osposobljeni iskazuju izraženiju aktivnost kako u radu OOSK tako i izvan nje. Dok idejno-politički osrednje osposobljeni redovno diskutiraju na sastancima OOSK u 14,12 odsto, ili idejno-politički nisko osposobljeni tek u 9,35 odsto, dotle 37,32 odsto idejno-politički visoko osposobljenih diskutuje redovno (slično je i sa učešćem u aktivnostima izvan OOSK gde čak 67,66 odsto idejno-politički visoko osposobljenih namerava uzeti maksimalno učešće ili angažovati se uopšte, dok je za to spremno svega 37,96 odsto idejno-politički nisko osposobljenih). No, na osnovu ovog našeg istraživanja ipak nije moguće tvrditi da na nivo te idejno-političke osposobljenosti značajnije utiču programski sadržaji ini-

Digitized by Google

cirani od OOSK. Ta praksa u OOSK, prema rezultatima našeg istraživanja još nije u dovoljnoj meri razvijena, s druge strane na nivo idejno-političke osposobljenosti utiču i čitav niz drugih faktora kao što su na primer školska sprema, sredstva masovne komunikacije, itd. U vezi toga vredna je pažnje misao s kojom se složilo više intervjuisanih rukovodilaca marksističkih centara i predsednika komisija za idejni i teorijski rad u SK, da je uticaj sredstava masovnih komunikacija veoma značajan, ali čiji pravac uticaja nije uvek prihvatljiv jer ta sredstva oskudevaju u marksističkoj kritici društvenih pojava. Obzirom na navedeno, vreme je da u Savezu komunista shvatimo da nivo idejno-političke osposobljenosti komunista zavisi od više faktora, te da Savez komunista mora smoći snage da integralno sagledava sve te faktore i da se pobrine za njihovo idejno-politički pozitivno uticanje na svest članova Saveza komunista ali i ostalih socijalističkih snaga u našem društvu.

Digitized by Google

Gojko Rikalović:

Neadekvatnost predloženih promena

Donošenjem Zakona o udruženom radu u Skupštini SFRJ, krajem novembra 1976, dobili smo institucionalno relativno zaokružen privredni sistem kao sistem odnosa udruženog rada. Namera zakonodavca je bila da se putem ovog sistemskog zakona obezbede operativnija institucionalna rešenja u pogledu ostvarivanja opredeljenja Ustava SFRJ iz 1974. o daljem razvoju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Međutim, pošto se pošlo od uverenja da samoupravni privredni sistem nema svog pandana ni u jednom postojećem ekonomskom sistemu u svetu, niti da on predstavlja kompilaciju elemenata iz privrednih sistema drugih zemalja, Zakon o udruženom radu nije mogao biti rađen po uobičajenim, ustaljenim klišeima u normativnoj oblasti. Zadatak Zakona o udruženom radu kao, bez sumnje, našeg najznačajnijeg saveznog zakona bio je ne puka normativna razrada ustavnih načela, nego i definisanje i objašnjavanje niza kategorija od esencijalne važnosti za karakter samoupravnih proizvodnih odnosa.[1]

Zbog svoje integralne prožetosti idejom i duhom suverenog društveno-ekonomskog položaja radnika u procesu reprodukcije

[1] Vidi o tome više kod D. Marsenića »Samoupravljanje i privredni razvoj«, Savremena administracija, Beograd 1984. str. 164—168.

Digitized by Google

stekao je i naziv »radnički ustav«. No, konačnu validnost svim institucionalnim rešenjima, pa i onim sadržanim u Zakonu o udruženom radu, daje svakodnevna samoupravna društvena i ekonomska stvarnost. Ona »radničkom ustavu« nije bila naklonjena ni na početku njegovog funkcionisanja (neprimerena materijalna osnova, ekstenzivan razvoj, te nedovoljno razvijeno samoupravljanje), a tokom 80-ih godina još manje je to slučaj (ekonomska kriza sa manifestacijom stagflantnih obeležja, jačanje etatizma, pa i zastoj samoupravljanja). Ovim se već naznačava da prilikom izrade Zakona o udruženom radu nije vođeno računa o stvarnim mogućnostima i realnostima naše privrede i društva. Naime, Zakon o udruženom radu je rađen za jedno razvijeno socijalističko samoupravno (moglo bi se reći komunističko) društvo i, usled toga, nije ni došlo do ostvarivanja njegovih osnovnih postavki.

Prenebregnuta je činjenica da socijalizam obuhvata prelazni period iz kapitalizma u komunizam i da socijalistički društveno-ekonomski sistem na dostignutom nivou razvijenosti proizvodnih snaga nužno mora sadržati elemente i starih i novih produkcionih odnosa: kapitalističke zakonitosti koje slabe i nestaju, i komunističke zakone koji se razvijaju. Za prelaz u komunističko društvo potrebno je materijalno izobilje i odgovarajući društveni uslovi. Svi pokušaji uvođenja komunizma nezavisno od pomenutih pretpostavki pretrpeli su neuspeh i, čak, ugrozili egzistenciju i samog socijalizma (slučaj ratnog komunizma u SSSR-u, kulturne revolucije u Kini i Pol-Potovog režima u Kampućiji). Osnovna karakteristika navedenih »komunističkih« pokušaja sastoji se u ukidanju robne privrede i tržišnog mehanizma, te uspostavljanju jednakosti među ljudima u materijalnom siromaštvu. Pokazalo se da nije moguće izgraditi komunističko društvo u uslovima ekonomske nerazvijenosti uprkos početnom entuzijazmu radnih ljudi ili primeni sile i pritisaka.

Zakon o udruženom radu utemeljen je na ustavnom modelu društveno-svojinskih odnosa kao da oni već postoje u samoupravnoj praksi, kao na već izgrađenom sistemu nevlasničke proizvodnje. Izgubilo se iz vida, da ustavna koncepcija privrednog sistema nije, a pitanje je da li i treba da bude u potpunosti i u svakom trenutku, stvarno stanje proizvodnih odnosa na koje se odnosi. Čini se da je bilo uputno poći od ustavnog koncepta samoupravnih proizvodnih odnosa pre kao njihove vizije, nego kao stvarnog stanja. Uostalom, zadatak pravne regulative i zakonskih normi i jeste, da doprinose oživotvorenju ustavne strategije razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, ali i da deluju kao preventiva protiv neželjenih ekonomskih situacija, naravno, uvek imajući u vidu postojeće materijalne i subjektivne okolnosti. Zakon o udruženom radu sa ovog stanovišta ne može dobiti pozitivnu ocenu: neposredno je uzrokovao širenje raskoraka između normativnog i stvarnog, te uspostavljanje lošeg odnosa prema radu, jačanje

Digitized by Google

ekonomske dezintegracije, širenje ekonomske i svake druge neodgovornosti, i sl. Konačno, pošto su u njemu u najvećem broju slučajeva samo ponovljena ustavna opredeljenja, a nije uspostavljena veza između ideološko-političke vizije i realnog društvenog i ekonomskog života, njegova normativna »konstrukcija« je ostala izvan stvarnosti, a ostaje i pitanje da li nam je Zakon o udruženom radu, takav kakav je, upošte i bio potreban.

Međutim, bar kako izgleda, predlagači Nacrta Zakona o izmenama i dopunama Zakona o udruženom radu ne uvažavaju ovo o čemu je do sada bilo reči. Oni, naime, u predloženim izmenama polaze od istih osnovnih načela na kojima je zasnovan i sam Zakon o udruženom radu. Ne napuštaju se postavke dogovorne ekonomije i ekonomije bez prinude, koje su rezultirale potiskivanjem ekonomskih zakonitosti, robne proizvodnje i tržišta, što nam je donelo mnoge ekonomske nedaće. Istina, predlažu se izmene i dopune 256 članova, ali te promene ne ostavljaju utisak da se radi o suštinskim i strateškim zahvatima, već su one uglavnom dopunjujućeg i korektivnog karaktera. Osim toga, nismo stekli uverenje, ni da se izlazi u susret zahtevu za svođenje preteranog normativizma u privrednom životu na razuman nivo. Odgovor na pitanje da li se do socijalizma i realnih ekonomskih kategorija dolazi posredstvom prevelike normativizacije, daje sama društveno-ekonomska praksa, koja se normama i propisima samo još više sputava.

Ipak, zapažaju se i određene promene u osnovnim odredbama u pogledu samostalnog ličnog rada i položaja subjekata ličnog rada sredstvima u svojini građana. Težnja je, da se podstakne uključivanje samostalnog ličnog rada u samoupravni udruženi rad. Posebnu pažnju zaslužuju institucionalna rešenja kojima se uređuje i reguliše oblast samoupravnog zadrugarstva. Međutim, pošto se u Nacrtu zakona o izmenama i dopunama Zakona o udruženom radu samo konstatuje važnost pitanja u vezi sa zadružnom svojinom i njenom institucionalizacijom i čekaju nova ustavna rešenja u tom smislu, može se dogoditi da afirmacija i razvoj zadrugarstva ostanu više želja nego stvarni tok. Ukoliko se želi povezivanje i integrisanje privatne, zadružne i društvene svojine, onda treba postaviti zdrave sistemske osnove za njihovu međusobnu saradnju. Sa samostalnog preduzetnika se može skinuti oreol kapitaliste i eksploatatora, jedino ako se i njemu obezbedi status radnika koji u svoj posao ulaže rad i sredstva. Takav institucionalni tretman subjekata ličnog rada čini pretpostavku i važan korak u preovladavanju ideološke dogme o nespojivosti privatne svojine i socijalizma.

Predloženim promenama Zakona o udruženom radu čine se napori u pravcu definisanja osnovne organizacije udruženog rada kao osnovnog samoupravnog subjekta, dok se radna organizacija određuje kao samostalni poslovni i osnovni tržišni subjekt. Sadržina promena je u tome, što osnovne organizacije

Digitized by Google

nastupaju na tržištu samo posredstvom radne organizacije i što u potpunosti odgovaraju za rezultate njenog poslovanja. U radnoj organizaciji se vrši i formiranje cena osnovnih organizacija. Najkraće, u osnovi, radi se o ograničavanju prava osnovnih organizacija udruženog rada. Mada su ove promene u samoupravnom organizovanju udruženog rada na liniji ostvarivanja politike ekonomske stabilizacije, u njima kao da se po ko zna koji put ispoljava naša logika uređivanja svega i svačega. Naime, organizacioni oblici iako veoma važni, ipak, samo su izvedena strana sadržine odnosa u proizvodnji robnih vrednosti. No, bez obzira na to, utisak je da se još uvek pokušava odrediti konačan oblik organizovanosti privrednog subjekta. Nametanje oblika organizovanja privrednim subjektima u uslovima robne proizvodnje i tržišnog privređivanja teško da može imati pozitivan uticaj na rezultate poslovanja. Pitanje oblika organizovanja udruženog rada najbolje može rešiti sama praksa robne privrede i tržište.

Predložene izmene Zakona o udruženom radu koje se odnose na raspoređivanje dohotka osnovne organizacije udruženog rada, zasnovane su na institucionalnim rešenjima sadržanim u Zakonu o ukupnom prihodu i dohotku. Prilikom raspoređivanja dohotka najpre treba izdvojiti deo dohotka koji je stečen u izuzetno povoljnim prirodnim i drugim pogodnostima, te deo dohotka koji je ostvaren po osnovu razvojnih premija ili po drugom zakonskom propisanom osnovu za određene namene. Zatim bi se vršilo raspoređivanje dohotka na deo dohotka za obaveze koje se naknađuju iz dohotka, a čija visina ne zavisi od veličine ostvarenog dohotka. Nakon toga, dohodak se raspoređuje na deo dohotka za obaveze koje se naknađuju iz dohotka a čija se visina utvrđuje prema veličini ostvarenog dohotka i deo dohotka koji predstavlja čist dohodak osnovne organizacije udruženog rada. Koncept čistog dohotka opet se ne razrešava na pravi način usled prevage proizvoljnih kriterijuma nad ekonomskim. Potrebno je tačno da se precizira koliki deo dohotka može država da zahvati, pošto privredi sada na raspolaganju ostaje sve manje i manje dohotka. Pojam ekstradohotka neophodno je jasnije odrediti, kako se ne bi dogodilo da se pojedinim privrednim subjektima administrativnim načinom oduzmu rezultati rada. Pri tome, treba voditi računa, da je ekstradohodak ekonomska, a ne obračunska kategorija.

Ni samoupravno udruživanje rada i sredstava ne nalazi adekvatan normativni tretman u predloženim promenama Zakona o udruženom radu. Za podsticanje udruživanja zasnovanog na dohodovnim principima neophodno je zaštititi interese svih učesnika (udruživača i ulagača), regulisati status zajedničkih organa upravljanja, te regulisati raspodelu zajedničkog dohotka, ali obezbediti i raspodelu rizika i sigurnosti. Međutim, treba imati u vidu, da se udruživanje rada i sredstava i tržište i konkurencija međusobno ne isključuju i da na sadašnjem nivou

Digitized by Google

ekonomske razvijenosti su komplementarni, te se novim institucionalnim rešenjima ne sme potiskivati delovanje ekonomskih zakonitosti i robne privrede.

Ponuđene izmene i dopune Zakona o udruženom radu u domenu radnih odnosa, mada ne donose velik napredak u ovoj oblasti, predstavljaju korisnu korekciju postojećih propisa. U tom pogledu ovde ukazujemo na tretman rada do 1/3 punog radnog vremena u drugoj radnoj organizaciji. Mogućnosti za takav rad se ograničavaju u cilju svođenja dopunskog rada na zakonski utvrđene neophodne slučajeve. Ovo bi moglo imati pozitivne efekte, naročito sa stanovišta zapošljavanja mladih visokokvalifikovnih stručnih kadrova koji su bez posla. Pažnju zaslužuju i predložena rešenja kojima se teži ka zaoštravanju odgovornosti za izvršavanje radnih zadataka.

Predviđene izmene Zakona o udruženom radu u oblasti ostvarivanja samoupravljanja radnika u udruženom radu znače na nekim segmentima određeno poboljšanje. Tu se misli, pre svega, na razgraničavanje samoupravnog i poslovodnog odlučivanja, na smanjivanje broja pitanja o kojima se do sada obavezno odlučivalo referendumom i ličnim izjašnjavanjem, na vraćanje određenih kompetencija radničkom savetu, na uvođenje zajedničkih samoupravnih opštih akata, na skraćivanje roka za obnovu referenduma, i sl. Međutim, pojedina ponuđena rešenja iz ove oblasti kao da ponekad protivreče namerama predlagača (npr. prebacivanje pitanja iz delokruga rada nekih organa na druge organe bez pravnih argumenata). Cilj predloženih promena koje se odnose na samoupravno odlučivanje svakako je racionalnost i efikasnost, ali ima među njima i onih rešenja koja nisu u potpunosti na tom pravcu.

Nakon ovog kratkog osvrta na predložene izmene i dopune Zakona o udruženom radu čini nam se, da možemo konstatovati, da predlagači promena, mada su izrazito svesni sadašnje krizne situacije, još uvek veruju da se rešenje naših problema nalazi u okvirima postojeće normativne formule. Međutim, ta normativna formula je stvorena više od 10 godina u nazad i iskustvo pokazuje da u mnogo čemu nije izdržala probu vremena. Jedan iole dublji uvid u međusobnu povezanost svih društvenih i ekonomskih pojava, polazeći od toga da društvo čini organski sistem u kome su ideologija i tehnologija, plan i tržište, jednako važni, doveo bi do toga da se shvati neophodnost ne tihe, blage reforme, već izgradnje nove koncepcije, upravo zasnovane na celovitom poimanju opredeljenja i duha Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Sadašnja ekonomska i društvena kriza će se nadvladati ukoliko predlagači budu voljni da sudeluju u odbacivanju paradigme dogovorne ekonomije.

Predloženi Nacrt izmena i dopuna Zakona o udruženom radu kao da svedoči, da se mi radije organizujemo oko jednostavnijih pitanja, a fundamentalna pitanja društvene svojine, dohotka i njegovog sticanja, raspodele prema radu, cene upotrebe druš-

Digitized by Google

tvenih sredstava i sl., ostavljamo po strani. Kao po običaju, opet se nešto čeka. Ovoga puta čekamo ustavne promene. Možda je Marks predosećao da će društveni aktivisti marksističke orijentacije ispoljavati sporost i nedovoljnu spremnost da se efikasno suočavaju sa potrebama prelomnih promena, sa vremenom preokreta koje nužno dolazi, pa je zbog toga pred kraj života izjavio da on nije marksist.«[2]

Da zaključimo, da ima mnogo indicija koje govore, da nama nije potreban postojeći Zakon o udruženom radu i izmene i dopune koje znače njegovo blago prilagođavanje potrebama stabilizacije. Potreban nam je Zakon o udruživanju rada (Zakon o preduzećima). Takav Zakon treba da polazi od društveno verifikovanih ocena koje su date u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije i od saznanja ekonomske nauke.[3]

[2] Marksovu izjavu citirao R. Heilbroner »The Worldly Philosophers«, New York: Simon and Schuster, 1980. str. 148.

[3] U tom smislu poslednjih godinu—dve, kao i nešto ranije, objavljeno je više kompetentnih naučnih radova. Mi upućujemo ovde samo na neke: Z. Pjanić »Anatomija krize«, biblioteka Politika i ekonomija, Ekonomika. Beograd. 1987., D. Vojnić »Ekonomska stabilizacija i ekonomska kriza«, Globus i Ekonomski institut, Zagreb 1986., A. Bajt »Alternativna ekonomska politika »Globus« Zagreb 1986., D. Marsenić »Sumnje u privredni sistem Jugoslavije« Ekonomika, Beograd 1986., I. Stojanović »Socijalizam i tržište«, Ekonomika, Beograd 1986, i dr., objavljeno je i više zbornika sa naučnih skupova koje su organizovali marksistički centri i savezi ekonomista, sa akademije nauka.

Digitized by Google

Zoran Stanojević:

Ekonomski razvoj sandinističke Nikaragve

Nikaragva je 1979. g. srušila somosističku diktaturu, ali je ostala deo složene ekonomske stvarnosti Centralne i Latinske Amerike. Uprkos relativnom i neravnomernom oporavku privreda visokorazvijenih kapitalističkih zemalja početkom osamdesetih godina, Latinska Amerika je nastavila da proživljava duboku ekonomsku krizu. Finansijske teškoće su se produbljivale, a dohodak po glavi stanovnika kontinenta je opadao. Centralna Amerika deli sudbinu kontinenta, ali na jedan još zaoštreniji način. Prema tome, osnovno obeležje društveno-ekonomske situacije Centralne Amerike u prvoj polovini osamdesetih godina, kada Nikaragva otpočinje svoj postdiktatorski razvoj, jeste — osiromašenje njenih naroda. Svi ekonomski pokazatelji to potvrđuju.

Nacionalna obnova i postulati mešovite privrede

Nacionalna obnova podrazumeva svođenje računa sa nasleđem prošlosti. U Nikaragvi prošlost nije značila samo razaranje tokom građanskog rata, već i privredni kolaps koji je za sobom ostavio Somosa.

Prema podacima CEPAL-a, statističke cifre o proizvodnji 1979. godine odgovarale su onima iz 1962. godine, što predstavlja

Digitized by Google

regresiju od sedamnaest godina. Veliki gradovi su bili razoreni bombardovanjem. U Managvi je 34% radne snage bilo nezaposleno. Oko 70% obradive zemlje, pre svega na plantažama pamuka i šećera ostalo je neobrađeno zbog građanskog rata. U zonama ustanka i na oslobođenim teritorijama živelo se pod jednom vrstom »ratnog komunizma«, tržišni odnosi i novac nisu igrali gotovo nikakvu ulogu.

Posle dve godine građanskog rata somosistička država se raspala. Političku prazninu su, po logici pobednika u oružanom sukobu, ispunili sandinisti. Na dohvat njihove ruke nalazila su se i neka već iskušana sredstva — sveobuhvatna nacionalizacija, centralizacija države, potpuna marginalizacija buržoazije, odbijanje plaćanja dugova inostranstvu. U momentu osvajanja vlasti, nije bilo ozbiljnijih prepreka da sandinisti krenu tim, u istoriji često primenjivanim putem.

Ali, sandinisti su krenuli donekle drugačijim putem. Oni su se usredsredili na nacionalnu obnovu, i to na jedan specifičan način, koji podrazumeva ograničen domet preduzetih nacionalizacija, uključivanje buržoazije u nacionalnu rekonstrukciju i, konačno, formulisanje jedne savremene verzije Lenjinovog NEP-a, »mešovite privrede«.

Savezništvo sa buržoazijom, koje se ogleda u formulisanju strategije mešovite privrede, nije rezultat nekakvog pritiska imperijalizma, koncesije koja se morala dati. Da su sandinisti preuzeli kontrolu nad svim sektorima privrede, ekonomija bi vrlo brzo završila u totalnoj paralizi; za takav zaključak postoji već dovoljno evidencije u iskustvima društvenih preobražaja u 20. veku, od oktobarske revolucije do Vijetnama, Kube i Kampučije. I samo preuzimanje Somosine imovine je sandinističku državu suočilo sa ozbiljnim problemima formiranja stručnih kadrova za efikasno upravljanje nacionalizovanim sektorom. Prema tome, sandinisti su nastojali da izvuku pouke iz negativnih iskustava socijalnih i socijalističkih revolucija u zemljama u razvoju koje su, takoreći, preko noći želele da izgrade »nova društva« i »novog čoveka«, i bez izuzetka zapadale u ogromne i često neprevaziđene teškoće.

Jasno je da će, ako dva protagonista jednog konfliktnog saveza polaze od radikalno različitih društvenih projekata, oni nastojati da ih nametnu jedni drugima. Radi se o braku iz računa, punom »mentalnih rezervi«[1]. FSLN je deklarisao svoje opredeljenje za »mešovitu privredu«. Ali, za buržoaziju, »mešovita privreda« znači podređivanje ograničenog državnog sektora logici privatne akumulacije; za sandiniste ona, međutim, znači subordinaciju privatnog sektora državnom, kome je namenjeno da postane dominantna snaga u okviru planske privrede. Na zategnutoj žici ovih protivurečnih težnji, koje reflektuju duboki

[1] Henri Weber, Nicaragua: The Sandinist Revolution, New Left Books, London, 1981., p. 70.

Digitized by Google

klasni konflikt u Nikaragvi, odvijao se proces nacionalne rekonstrukcije u prvim godinama nakon rušenja diktature u ovoj zemlji.

Rekli bismo da je uspostavljanje mešovite privrede, odnosno saradnje sa buržoazijom, imalo i svoje taktičko i svoje strateško opravdanje. Taktičko se sastojalo u tome što su sandinisti dobili prostor da se konsoliduju, da učvrste svoje snage, pre nego što nastave sa realizacijom svojih emancipatorskih težnji. A strateško opredeljenje se sastoji u odbacivanju voluntarizma. Ovakva opcija implicira da se ritam revolucije određuje u skladu sa nivoom svesti i aktivnosti širokih masa naroda, a ne da ga diktira volja najradikalnijih slojeva. Buržoazija je delom bila uključena u antisomosističku borbu, i narod, u momentu pobede, nije bio ubeđen da postoji nepomirljivi konflikt između njega i buržoazije[2]. Jedna od ključnih funkcija sandinističke politike savezništva je bila da omogući narodnim masama da same, po sopstvenom iskustvu, a na osnovu ponašanja buržoazije u procesu nacionalne obnove, dođu do određenih zaključaka o stepenu ovih konflikata[3].

Valja podvući još jednu stvar: »Mešovita ekonomija« nije otkriće nikaragvanske revolucije. Većina zemalja, kako Centralne, tako i Latinske Amerike, poseduje takođe sektor državnog vlasništva nad kapitalom. Prema tome, važno je uočiti fundamentalnu razliku, koja se prostire duž zategnute žice suprotstavljenih interesa i težnji buržoazije i revolucionarnih snaga. Na primer, u Meksiku, Venecueli, ili drugim latinskoameričkim zemljama koje slede kapitalistički put razvoja, postoji snažan državni sektor privrede, ali je njegova uloga u tome da stvori povoljne uslove za rad i razvoj privatnih preduzeća. Od velike svetske ekonomske krize tridesetih godina ovoga veka, uloga države u kapitalističkoj privredi je rezultat primene postulata kejnsijanske politike, i svuda ima istu svrhu — da odbrani načelo profita od sopstvenih unutrašnjih kontradikcija, i time privatnoj inicijativi omogući da ostane stožer kapitalističke akumulacije. U Nikaragvi je stanje obrnuto, ili bar tome teže san-

[2] »Prednost od činjenice što nismo dekretom ukinuli vlasništvo sastoji se u tome što to odgovara našoj konkretnoj stvarnosti. Važno je shvatiti šta je to buržoazija u Nikaragvi, koja ne obuhvata više od 700 preduzetnika koji imaju određeni kapital. Od ovih preduzetnika, jedan važan sektor nije bio politički povezan sa diktaturom« (vidi: Bayarde Arce: El dilema entre desarrollo y justicia social, »Cuadernos del Tercer Munde«, Mexico 1984, No. 67, p. 40.

[3] Adolfo Gilji je u pravu kada tvrdi sledeće: Bila bi ozbiljna greška da se traži od sandinista da odmah isključe predstavnike buržoazije iz vlade i da monopolišu pozicije u hunti. Ako sastav vlade implicira latentni konflikt, to ne proističe zbog »tendencije ka pomirljivosti« od strane sandinista, već iz činjenice da taj konflikt postoji u stvarnosti i ne može se prevazići na nivou institucija pre nego što se razreši u odnosu društvenih snaga« (vidi: Adolfo Gilly: La Nueva Nicaragua, Editorial Nueva Imagen, Mexico 180., p. 113).

Digitized by Google

dinističke snage: privatna inicijativa treba da, svojim uključivanjem u proces nacionalne obnove zapravo doprinese širenju i jačanju društvenih oblika akumulacije. Radi se o otvorenom problemu društveno ekonomskog razvoja: on je iniciran Lenjinovom »novom ekonomskom politikom«, a danas, ali u jednom mnogo širem kontekstu, u ovom pravcu razmišljaju naročito Kinezi, Mađari i Jugosloveni. Pri tom je od posebne važnosti činjenica da mešovita privreda može da bude efikasna prepreka učvršćivanju etatističkih oblika akumulacije, što je do sada pratilo sve prelazne, socijalističke oblike emancipacije zemalja u razvoju.

Ovo su mogućnosti, i ne treba ih uzimati za stvarnost. Nema danas ni jednog društveno-ekonomskog sistema čija je jedna polovina kapitalistička, a druga socijalistička. Svugde gde postoji mešovita ekonomija u zemljama u razvoju (Portugal, Meksiko, Alžir, Egipat, itd.) radi se zapravo o kapitalizmu, sa manje-više snažnim državnim sektorom koji je podređen logici privatne akumulacije kapitala. Kubanski model označava raskid sa mešovitom privredom, ukidanje privatnog sektora, ali se njen socijalistički put još uvek odvija u zamci etatističkih oblika akumulacije kapitala. To je velika enigma socijalizma kao svetskog procesa. Koliko će Nikaragva moći da doprinese njenom razrešavanju, ostaje da se vidi, s tim što treba biti načisto s tim da su naivna ona razmišljanja koja polaze od toga da će »socijalistička polovina« nikaragvanske privrede za par godina da istisne kapitalističku. Nikaragva se nalazi pred izazovom razvoja, koji vodi jedna revolucionarna avangarda, koja može da dobije legitimitet samo slobodnim izjašnjavanjem vlastitog naroda. Bajardo Arse kaže to na sledeći način: »Pred svakom revolucijom koja izbije javlja se izbor: čemu dati prioritet? Razvoju ili društvenoj pravdi? Ali to nije u stvarnosti crno-beli izbor. Ne može se dati prednost razvoju, a zanemariti društvena pravda, niti obrnuto, već jednoj stvari u određenom trenutku treba pokloniti više pažnje ne zanemarivši ni drugu. S obzirom na našu situaciju, pošto ni približno nismo osigurali samodovoljnost u ishrani, moramo da damo prioritet razvoju. A u ovu dinamiku razvoja moramo da uključimo i upravljačko iskustvo koje se, zahvaljujući nepravdama prošlosti, akumuliralo u jednoj klasi«.[4]

Kao rezultat primene koncepta mešovite privrede u domenu nacionalne rekonstrukcije, u Nikaragvi postoje i koegzistiraju četiri oblika vlasništva: sektor narodnog vlasništva (Propiedad del Pueblo), formiran na delu nacionalizovane imovine Somosinog klana; privatno vlasništvo (veliko i srednje) u industriji, poljoprivredi, trgovini i uslugama; sitno vlasništvo, koje reprezentuje interese sitnih gradskih i seoskih proizvođača; i najzad, kooperativni sektor, koji zauzima važno mesto u poljoprivredi.

[4] Vidi Bayardo Arce: El dilema entro desarrollo y justicia social, p. 42.

Digitized by Google

Sredinom osamdesetih godina, oblast narodnog vlasništva je zahvatala poljoprivredu sa 21%, dok je sektor sitnog vlasništva i kooperativa obuhvatao 25% (1980. godine 23%), a sektor krupnog i srednjeg privatnog vlasništva 54% (1980. godine 63%). Privatni sektor je, dakle, predominantan u poljoprivredi. U industriji su privatni interesi, takođe, predominantni. Krupno i srednje vlasništvo obuhvata 54% industrijskih kapaciteta zemlje (1980. godine 60%), a sitno vlasništvo poseduje 15% ovih kapaciteta (kao i 1980. godine). Sektor narodnog vlasništva učestvuje sa 31% (1980. godine 25%). U oblasti industrije nema kooperativnog sektora. Što se tiče trgovine i usluga, državno vlasništvo učestvuje sa 38% (1980. godine 25%), sitni vlasnici i kooperative 50% (kao i 1980. godine), a sektor krupnog i srednjeg privatnog vlasništva 12% (1980. godine 25%)[5].

Ovakve proporcije odnosa pojedinih sektora vlasništva u raznim domenima privrede Nikaragve, konstituišu jedinstveni primer u Latinskoj Americi. To, naravno, dovodi i do osobenih konflikata. Sandinisti, zapravo, prihvataju princip profita kojim se rukovodi privatni sektor (sitni, srednji, krupni, delimične kooperative), ali mu ograničava planskim dokumentima mogućnost spontanog širenja. To je postignuto uglavnom tako što je u potpunosti nacionalizovan finansijski sistem, banke i spoljna trgovina. Recimo, država prodaje inostranstvu proizvode preduzeća u privatnoj svojini, ali zadržava devize, a proizvođaču plaća u nacionalnoj valuti. Postoje i druge mere državne regulative, kojima se kontroliše i ograničava privatna inicijativa tako da ona ne može da pređe granice koje joj nameće politička hegemonija sandinista. Neki su preduzetnici zadovoljni ovakvim statusom i postižu rezultate i veće nego što to vlada od njih traži u okviru plana. Ali, postoji i sektor buržoazije koji se od samog početka žalio na »nedostatak klime i poverenja«, kao i na skučenost prostora u kome deluje. Njihovi zahtevi idu ka tome da se omogući neograničeno pravo raspolaganja sopstvenim vlasništvom, da se sektor društvenog vlasništva ukine, da se ukine pravo države da interveniše u spoljnoj i unutrašnjoj trgovini, itd.[6] Ovo predstavlja nagoveštaj produbljivanja »ozbiljne dileme« za revoluciju, koju je ekonomist Hovice Gorostiaga opisao na sledeći način: »Kako učiniti da mešovita ekonomija, pretežno u privatnim rukama, odgovori logici većine više nego logici podložnosti kapitalu?... Kada privatno preduzeće jadikuje zbog nedostatka klime, ono to čini isključivo iz perspektive dobrobiti kapitala. Narod se žali, sa svoje strane, na nedostatak klime u odnosu sa privatnim preduzećem, jer shvata da privatno preduzeće ne zadovoljava osnovne potrebe ogromne većine«[7].

---

[5] Vidi podatke u: »Pensamiento Propio«, Managua, 1983, No. 6—7. p. 24—25; El pluralismo economico, »Cuadernos del Tercer Mundo«, Mexico 1984, No 67, p. 47.

[6] Vidi: Yuri Onufriev: Nicaragua: La via de la reconstruccion nacional, »America Latina«, Moscu 1985, No. 10, p. 6.

[7] Vidi »Envio«, Managua 1982, No. 13, p. 1.

Digitized by Google

Strategija industrijskog razvoja

Nije nikakvo preterivanje ako se kaže da je za sandiniste uspostavljanje revolucionarne vlasti koja teži radikalnoj transformaciji stare ekonomske i društvene strukture zemlje, predstavljao teži izazov nego samo svrgavanje diktature. Revolucionarna i socijalistički usmerena vlada, težeći da izgradi novo društvo, nailazi na brojne ograničavajuće faktore, od kojih je najznačajniji nasleđe prošlosti. Sa tim su se do sada suočile gotovo sve socijalističke revolucije. Marks je upozorio da će svako ko ima nameru da menja postojeće stanje morati da to čini s obzirom na određene realne parametre: »Ljudi prave svoju sopstvenu istoriju, ali je ne prave po svojoj volji, ne pod okolnostima koje su sami izabrali, nego pod okolnostima koje su neposredno zatekli, koje su date i nasleđene«[8]. Na ogromne teškoće koje sa sobom nosi izgradnja novog društva ukazao je u jednom govoru održanom jula 1967. godine i Fidel Kastro: »Najteži zadatak nije bilo rušenje Batiste i preuzimanje revolucionarne vlasti... Najteži zadatak je onaj sa kojim smo sada suočeni: izgradnja novog društva u jednoj nerazvijenoj zemlji, stvaranje nove svesti, novog čoveka«[9].

Treba imati u vidu, međutim, da se Nikaragva suočila sa mnogo većim problemima od Kube dvadeset godina pre toga. Sandiniste je u oslobođenoj zemlji dočekala brutalna stvarnost: razorena zemlja, bombardovana industrijska postrojenja u već ionako zemljotresom polurazrušenoj Managvi, spoljni dug od 1,6 milijardi dolara. Samo materijalni gubici — ne računajući 50 hiljada mrtvih i 100 hiljada ranjenih u borbi za svrgavanje diktature — prouzrokovani sistematskim uništenjem infrastrukture, industrije i kuća, procenjeni su na oko 480 miliona dolara[10]. Prema tome, razumljivo je što je glavni zadatak revolucije na ekonomskom frontu bio da se što je moguće brže reaktivira privreda i dovede na predratni nivo[11].

Porast nacionalnog dohotka je u prve dve godine nacionalne rekonstrukcije bio veoma brz (10% u 1980. godini i 8,5% u 1981. godini)[12]. Iako je ovo manje od onoga što se predviđalo u Planu ekonomske obnove iz 1980. godine, treba reći da to samo pokazuje previše optimističku projekciju jedne nove vlade.

---

[8] Karl Marx: Osamnaesti brimer Luja Bonaparte, u: K. Marx, F. Engels: Izabrana dela, Kultura, Beograd 1949, t. I, str. 224.

[9] Vidi; »Granma«, La Habana 27. jul 1967. godine.

[10] Vidi: Claes Brundenius: Industrial Development and Strategies in Revolutionary Nicaragua, Research Policy Institute, Lund 1984, p. 2.

[11] Računa se da je u ratu industrijska proizvodnja smanjena za 1/3 (vidi: John A. Booth: The Revolution in Nicaragua: Through a Frontier of History, u knjizi: Revolution and Counterrevolution in Central America and the Caribbean, Westwien Press, Boulder and London, 1984.) p. 314.

[12] Claes Brundenius, nav. delo, p. 4.

Digitized by Google

U ovom periodu snažno su rasle investicije u infrastrukturu i sektor društvenih usluga. Građeni su putevi, ulice, stambene zgrade, parkovi, medicinski centri, a nezaposlenost je pala sa 22,9% krajem 1979. godine na 13,4% u 1982. godini[13]. Ove dobre pokazatelje donekle relativizuje veliki trgovinski deficit u to vreme (1981. godine je iznosio 400 miliona dolara). Ovaj deficit nije bio toliko rezultat povećanog uvoza (koji je bio neophodan da bi se osigurao ekonomski rast) koliko nedovoljnog izvoza. Planirano je da izvoz bude u 1981. godini 676 miliona dolara, 1982. godine 823 miliona dolara, a 1983. godine 960 miliona dolara[14]. Međutim, u sve ove tri godine on je bio manji od 500 miliona dolara (u periodu 1977—1979. godine izvoz nije bio manji od 600 miliona dolara). Glavni razlog ovome su bile nepovoljne cene tradicionalnih izvoznih proizvoda Nikaragve, kao što su pamuk, kafa, šećer i meso, i dezintegracija Zajedničkog centralnoameričkog tržišta, gde je odlazilo najviše nikaragvanskih industrijskih proizvoda.

U ove dve godine postalo je jasno da strategija ekonomskog razvoja, koja se zasnivala na uverenju da je moguć brži rast svih sektora privrede do predratnog nivoa, jednostavno nije moguća. Osim toga bilo je očigledno da neselektivna obnova svih privrednih grana vodi u oživljavanje stare ekonomske strukture zasnovane na negativnom nasleđu prošlosti, koja ne bi mogla da obezbedi preraspodelu u korist većine naroda, čemu su težili vlada i planeri ekonomskog razvoja. Tada je otpočelo razvijanje jedne nove strategije ekonomskog razvoja, koja se zasnivala na uverenju da planiranje mora da polazi od nekih prioriteta. Tokom 1982. godine su se iskristalisali sledeći principi procesa industrijske transformacije revolucionarne Nikaragve: a) stimulisanje proizvodnje sredstava za proizvodnju za poljoprivredni sektor (oruđa, đubriva, insekticidi), sa ciljem da se poveća produktivnost i postepeno poboljšaju odnosi cena između poljoprivrede i industrije; b) najveći prioritet je dat povećanju proizvodnje bazičnih potrošnih dobara (osnovna hrana, odeća i lekovi; c) bolje usaglašavanje između industrijskog sektora i poljoprivrednog izvoznog sektora (pamuk, kafa, šećer); d) stvaranje fizičko-tehničke infrastrukture koja bi olakšala integraciju između proizvodnje osnovnih potrošnih dobara i sektora koji proizvodi sredstva za proizvodnju za tu granu; e) stimulisanje novih izvoznih industrijskih sektora, koji bi koristili domaće sirovine (drvo, papir, itd.); f) unapređivanje industrije rezervnih delova, i drugih proizvoda za transportni sektor; g) razvijanje industrije građevinskog materijala (na primer, cementa), da bi se gradili putevi, nasipi, škole, bolnice, fabrike, itd.; h) stimuli-

[13] John A. Booth, nav. delo, p. 314.

[14] Vidi Evolucion y Perspectiva de crecimiento de la economia de Nicaragua, Managua, MIPLAN, bez datuma.

Digitized by Google

sanje industrijâ koja bi proizvodile sredstva za proizvodnju za nabrojane sektore proizvodnje[15].

Glavni problem ove strategije, a Nikaragva je samo jedan od poslednjih primera u dugom nizu iskustava, jeste što postoje ozbiljna uska grla (recimo rastući deficit platnog bilansa) koja uslovljavaju da se redukuje lista prioriteta. I odmah se postavlja pitanje — šta da se odbaci, ili odloži za kasnije? Da li žrtvovati zadovoljavanje neophodnih osnovnih potreba stanovništva, ili akumulaciju koja je uslov za dugoročni razvoj. Obično je, u dosadašnjim iskustvima socijalističkih revolucija, žrtvovano ovo prvo. Pri tom, orijentacija na zadovoljavanje osnovnih potreba stanovništva nije, dugoročno gledano, u kontradikciji, niti predstavlja barijeru skladnom ekonomskom razvoju, ali je problem u tome što najviše teškoća postoji u početku, a taj »početak« može da traje i decenijama. Teškoće, sa kojima se suočava Nikaragva, pokazuju da je ona tek na početku početka.

U svakom slučaju, ona se nije odrekla obezbeđivanja osnovnih potreba stanovništva. U prvim godinama posle obaranja diktature značajno je uvećan životni standard siromašnih nikaragvanaca, što je omogućeno rastom industrijske proizvodnje potrošnih dobara od 16,8% u 1980. godini. Do kraja 1981. godine u ovoj oblasti je dostignut predratni nivo[16]. Osnovane su komisije koje su se starale da se vrši pravedna raspodela osnovnih prehrambenih proizvoda i lekova po regulisanim cenama, kao i da se kažnjavaju špekulacije u ovom domenu. Uvedena je minimalna nadnica i fiksirane stanarine. Vlada je značajno poboljšala javne usluge — uvedena je zdravstvena zaštita, rekreativni programi, a posebno je veliki uspeh zabeležen u domenu opismenjavanja[17]. Ova dostignuća neosporno ukazuju na emancipatorske pomake u domenu jednakosti i solidarnosti u nikaragvanskom društvu, ali u vezi sa ekonomskim razvojem, a ne na njegov račun.

Međutim, ovi uspesi su neminovno izoštrili pitanje trgovinskog deficita. Trebalo je odrediti prioritete u već uskom polju prioriteta. Ako nije bio veliki problem odrediti se uvoza luksuznih proizvoda, drugačija je situacija kada treba ograničiti uvoz sirovina za prioritetne industrijske sektore. Pri tom treba voditi računa o mešovitom karakteru nikaragvanske privrede — kada se određuju prioriteti, nije svejedno da li restrikcije pogađaju privatni ili državni sektor. Nacionalizacija Somosine imovine nakon sandinističkog osvajanja vlasti je učešće privatnog sektora u industrijskoj proizvodnji svela sa 100% na 75%[18]. Nakon toga nije bilo daljih nacionalizacija, ali postoji stalna zakonska pretnja privatnim vlasnicima u ovoj oblasti da, ukoliko smanje svoju

[15] Vidi: Claes Brundenius, nav. delo, p. 17—18.
[16] Ibid, p. 19.
[17] Vidi: John A. Booth, nav. dela, p. 315.
[18] Henri Weber: Nicaragua: The Sandinist Revolution, p. 86.

Digitized by Google

proizvodnju zbog uverenja da im se sužava prostor delovanja ili pokušaju da svoj kapital prebace u inostranstvo, postanu žrtve konfiskacije imovine (koja, za razliku od nacionalizacije, ne podrazumeva obeštećenje vlasnika). Podaci pokazuju da je konfiskacija retko primenjivana jer je učešće privatnog sektora u industrijskoj proizvodnji sredinom sedamdesetih godina bilo oko 70%[19]. Prema tome, vlada je svesna da se konfiskacijama otvara problem sve većeg nepoverenja buržoazije u pravce sandinističke društvene opcije, ali i industrijski privatni preduzetnici znaju da je svaki pokušaj dekapitalizovanja ujedno i rizik da im se konfiskuje imovina.

Nezavisno od zaoštravanja klasne borbe, relativno zadovoljavajući pokazatelji nikaragvanske privrede, uprkos dubokoj ekonomskoj krizi u regionu, stvorili su uslove za dugoročnije planiranje razvoja. Pri tom je glavna teškoća, u vezi sa planiranjem, u ranjivosti privrede koja u velikoj meri zavisi od spoljne trgovine, a takve su manje-više sve privrede zemalja u razvoju. Nikaragva je takođe zavisna od inostranih centara akumulacije kapitala, pre svega, od SAD. Ova zavisnost se u velikoj meri održava i nakon revolucije, ali su i tu uočljivi određeni pomaci. Nikaragvanska industrijska strategija podrazumeva širenje inostranih tržišta za uvoz i izvoz. Uvoz industrijskih proizvoda iz SAD je pre revolucije obuhvatao 31,3% ukupnog uvoza industrijskih proizvoda Nikaragve, a 1982. godine je bio 19%. Zavisnost od uvoza proizvoda hemijske industrije, strateške grane Nikaragve, bio je još veći: 61% je dolazilo iz SAD, a 1982. godine je ta zavisnost smanjena na 39%[20]. Udeo SAD i Centralnoameričkog zajedničkog tržišta u ukupnom izvozu Nikaragve je smanjen sa 46% u 1978. godini na 37% u 1982. godini, a uvoza sa 55% na 34% u istom periodu. Nova tržišta su pronađena u Španiji i Japanu, a naročito u uvozu industrijskih proizvoda iz zemalja SEV-a (SSSR, zemalja Istočne Evrope i Kube). Taj uvoz je 1982. godine dostigao 11,5% ukupnog uvoza, pri čemu je udeo Kube pojedinačno najveći. Pre revolucije nije uopšte bilo trgovinskih odnosa između Kube i Nikaragve, a 1982. godine je Kuba učestvovala u ukupnom nikaragvanskom uvozu sa 4%[21].

Na osnovu podataka o industrijskom razvoju Nikaragve u prvim godinama posle sandinističkog osvajanja vlasti, može se zaključiti da je, uz sve teškoće, omogućen početni impuls nacionalne obnove. Glavni problem se sastoji u činjenici da nema dovoljno sredstava za istovremeno zadovoljavanje osnovnih, neophodnih potreba stanovništva i akumulaciju radi dugoročnog privrednog razvoja. Osim toga, strategija industrijskog razvoja Nikaragve je pod stalnim pritiskom suprotstavljenih interesa privatnog i državnog sektora vlasništva. Ovi problemi utiču da

[19] Vidi: El pluralismo economico, »Cuadrnos del Tercer Mundo«, Mexico 1984, № 67, p. 47.
[20] Claes Brundenius, nav. delo, p. 37.
[21] Ibid., p. 39.

Digitized by Google

se Nikaragva u poslednje vreme približava uslovima ratne ekonomije, ali ipak ne napušta svoju strategiju industrijskog razvoja, o kojoj je ovde bilo reči. Valja ukazati i na jedan njen nesumnjivi uspeh: diverzifikaciju trgovinske razmene sa inostranstvom, čime se stvaraju uslovi za nimalo lak izlazak iz zamke monokulturnog i zavisnog razvoja koja je stolećima namicana zemljama u razvoju[22]. Uspeh u ovom domenu ima značaj širenja prostora slobode u fundamentalnoj oblasti obezbeđivanja materijalne egzistencije ljudi.

Agrarna reforma

Iako se istorijska praksa izgradnje socijalizma odvija, pre svega, u pretežno poljoprivrednim društvima, činjenica je da »agrarno pitanje« ostaje u njima u osnovi nerešeno, i u većoj ili manjoj meri opterećuje njihov dalji razvoj. Ovo je u još većoj meri slučaj u onim revolucionarnim iskustvima koja proističu iz nacionalnooslobodilačkih borbi naroda Trećeg sveta u drugoj polovini 20. veka. U poljoprivredi se ne obezbeđuje samo hrana za stanovništvo, već i izvoz sirovina koji omogućuje uvoz gotovih proizvoda koje nerazvijene ekonomije ne mogu da proizvode.[23] Prema tome, agrarno pitanje u zemljama u razvoju je centralno pitanje njihovog modela akumulacije, i to u punoj meri važi i za Nikaragvu.[24]

Poljoprivredna proizvodnja u Nikaragvi obezbeđuje tri četvrtine izvoza zemlje. Dve trećine industrijske proizvodnje je vezano za agrarni sektor, i o tome jasno govori strategija industrijskog razvoja o kojoj je bilo reči u prethodnom odeljku. Prema tome, činjenica je da budući ekonomski razvoj zemlje u velikoj meri zavisi od promena u ovoj oblasti. Imajući u vidu ove, kao i još

---

[22] Nikaragva ne smatra da može odmah da ukine zavisnost, već nastoji da je diverzifikuje. Jedna tako mala, siromašna, nerazvijena zemlja, uz to i otvorena prema svetskom tržištu, ne može da ukine ove uslove čistom oficijelnom voljom. Jezuit Havier Gorostiaga smatra da je za »diverzifikaciju zavisnosti« neophodno »hodati na četiri noge«. Četvrtina ekonomskih odnosa zemlje treba da bude sa SAD (ranije 70%), četvrtina sa zemljama Latinske Amerike i nesvrstanim zemljama, četvrtina sa evropskim kapitalističkim zemljama, i četvrtina sa socijalističkim zemljama (vidi: »Cuadernos del Tercer Mundo«, Mexico 1984, № 67, p. 21—22).

[23] Drugim rečima u odsustvu teške industrije, poljoprivreda sadrži ne samo »Odeljak II« (reprodukcija radne snage), kao u klasičnom marksističkom modelu, nego je u osnovi i zamena za »Odeljak I« (proizvodnja sredstava za proizvodnju), jer obezbeđuje devize kojima se uvoze sredstva za proizvodnju. O ovome vidi u: E. V. K. Fitzgerald: The Problem of Balance in the Small Peripheral Economy, u knjizi: K. Martin (ed.): Reading in Capitalist and Non-Capitalist Development Strategies, Heinemann, London 1985.

[24] »Agrarna reforma je srž promene društveno-ekonomske stvarnosti zemlje« (Bayardo Arce: El dilema entre desarrollo y justica social, p. 40).

Digitized by Google

neke druge okolnosti sandinisti su agrarnom pitanju pridali veliki značaj u svom političkom programu, anticipirajući agrarnu reformu koja se ne bi svela samo na ukidanje vlasti veleposednika i prevazilaženje bede seljaštva, već bi predstavljala ujedno i ključnu polugu razvoja nacionalne ekonomije.[25]

Treba reći da je Somosin režim, tokom četrdeset godina svog trajanja, organizovao poljoprivrednu proizvodnju uglavnom usmerenu na izvoz: kafa, banane, pamuk, šećer, stoka, riba, to su bili glavni proizvodi kojima je Nikaragva snabdevala svetsko tržište. Izvozni karakter poljoprivredne proizvodnje je produbljivao ekonomsku zavisnost zemlje, obezbeđujući, kako se to obično kaže, rast ali ne i razvoj. Socijalna struktura vlasništva zemlje u Somosinoj Nikaragvi izgledala je 1978. godine ovako: veliki posedi (preko 500 mansana[26]) su obuhvatali 36% obradive zemlje, od čega je jedna polovina pripadala Somosinom klanu. Srednji farmeri (50—500 mansana) su posedovali 46% zemlje. Sitni posednici su u svom vlasništvu imali oko 18% zemlje, proizvodeći uglavnom za sopstveno prehranjivanje. Krupni vlasnici i njihove familije, zajedno sa srednjim farmerima, sačinjavali su 5% ruralnog stanovništva. Sitni vlasnici sa porodicama su obuhvatali 25% seoskog stanovništva. 20% poljoprivrednih radnika je bilo stalno zaposleno na krupnim posedima, a 50% seoskog stanovništva je imalo status sezonskih radnika, sa porodicama.[27]

Agrarna reforma je sačinjavala integralni deo društvenih i ekonomskih transformacija do kojih je došlo nakon svrgavanja Somosine diktature. U stvari, ona je otpočela i nešto ranije, još u toku građanskog rata organizovane su poljoprivredne jedinice koje su okupljale od 5 do 20 sitnih farmera, sa ciljem da snabdevaju hranom sandinističke snage. Ove kooperative su, smatralo se, ukazivale na model organizacije poljoprivredne proizvodnje u postsomosističkom periodu.[28]

Međutim, neposredno nakon osvajanja vlasti sandinisti su modifikovali svoje planove o kooperativnom obliku agrarnih preobražaja u zemlji. Dekretom je konfiskovana zemlja Somose i njegovog klana, u veličini oko 1,6 miliona mansana (20% obradive površine Nikaragve), na kojoj se nalazilo oko 2000 farmi, 600 traktora, 200.000 grla stoke, itd. Ovih 2.000 farmi je odmah organizovano u 1.200 državnih proizvodnih jedinica. Proizvodne jedinice su bile grupisane u 170 proizvodnih kompleksa (complejos), a ovi opet u 27 poljoprivrednih preduzeća (empresas) sa se-

[25] Vidi: Programa Historico del FSLN, Managua, 1982. (Reprint dokumenta iz 1969. godine).

[26] Jedna manzana odgovara 0,7 hektara.

[27] E. V. K. Fitzgerald: Agrarian Reform as a Model of Accumulation: The Case of Nicaragua since 1979, »The Journal of Development Studies«. London 1985, № 1, p. 210, 211.

[28] Vidi: David Kaimowitz and David Stanfield: The Organization of Production Units in the Nicaraguan Agrarian Reform, »Inter-American Economic Affairs«, Washington 1985, № 1, p. 53.

Digitized by Google

dištem u opštinskim centrima. Poljoprivredna preduzeća su formirana ili na proizvodnoj bazi (recimo, obuhvatala su samo komplekse i jedinice za proizvodnju kafe), ili na regionalnoj bazi. Sa izuzetkom stočnih farmi, državna preduzeća su obuhvatala kapitalno intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju, u kojoj je bilo zaposleno oko 50.000 dobro obučenih radnika (oko 13% poljoprivrednih radnika u zemlji).[29]

Prema tome, na eksproprisanom zemljištu sandinisti nisu u početku širili kooperativni oblik proizvodnje, niti su masovno delili zemlju seljacima u individualno vlasništvo, već su se opredelili za osnivanje državnih preduzeća. U isto vreme, oni nisu dirali u nesomosističke veleposede (oko 18% obradive zemlje), niti u vlasništvo srednjih farmera. Njihova polazna strategija poljoprivrednog razvoja je podrazumevala dugoročnu saradnju novoformiranog državnog i postojećeg privatnog i kooperativnog sektora. Oni su, dakle, dali prioritet intenziviranju rasta poljoprivredne proizvodnje u odnosu na radikalnije promene društvenih odnosa u agraru, jer su smatrali da se jedino tako može otpočeti sa prevazilaženjem zaostalosti, bede i zavisnosti. Uostalom, valjalo je izvući i izvesne pouke iz iskustva kolektivizacije u socijalističkim zemljama, gde su masovna podržavljenja poljoprivrede vodila u velike padove proizvodnje i dugogodišnje negativne efekte takvih mera.

Ali, politika agrarne reforme u Nikaragvi je doživljavala određene promene. One su uočljive u svim sektorima vlasništva nad poljoprivrednim zemljištem — državnom, kooperativnom i individualnom (latifundije, srednji i sitni posed).

Državna poljoprivredna preduzeća su se veoma brzo suočila sa brojnim problemima. Ukidanje prinudnih sredstava postizanja radne discipline izazvalo je smanjenje produktivnosti rada, a novi sistem nije odmah bio u stanju da uspostavi nove — moralne ili materijalne — podsticaje za njeno povećanje. Mnogi radnici su očekivali da u novom sistemu manje i lakše rade i da istovremeno dobijaju više nadnice od onih u Somosinom režimu. Državnim farmama je, osim toga, bilo teško da otpuštaju sezonski zaposlene radnike, pa su oni u većini slučajeva ostajali na platnim spiskovima i u vreme kada nije bilo posla. Novi ljudi na poslovodnim funkcijama, sa malo ili nikakvim prethodnim iskustvom, često nisu uspevali da se na pravi način suoče sa ovim problemima i njihovim implikacijama po radnu disciplinu i produktivnost rada. Bilo je, takođe, brojnih problema i na makro-nivou. Državna preduzeća nisu raspolagala sopstvenim operativnim budžetima, niti uopšte finansijskom i računovodstvenom samostalnošću, već su se uglavnom zaduživala u odgovarajućem ministarstvu ili u bankama. S obzirom na nepo-

[29] Vidi: David Kaimowitz and Joseph Thome: A Half-Decade of Agrarian Reform in Nicaragua, u knjizi: Thomas Walker (ed.): The Nicaraguan Revolution: The First Five Years, A Praeger Publishers, New York 1985.

Digitized by Google

stojanje preciznih kriterijuma efikasnosti investicija, i na veoma rudimentaran obračunski sistem u preduzećima, dolazilo je veoma brzo do velikih dugova i nemogućnosti njihove otplate. Dohoci i zajmovi su najčešće služili kako za tekuće poslove tako i za pokrivanje socijalnih troškova radnika, koji su u prvim godinama bili jako veliki. Tada su, naime, zahtevi zaposlenih za rešavanje stambenih problema, obezbeđivanje zdravstvenih, obrazovnih i drugih socijalnih usluga, uglavnom rešavani u okviru državnih poljoprivrednih preduzeća, što je izuzetno uvećavalo njihove troškove poslovanja i smanjivalo konkurentnost u odnosu na kooperativni i individualni sektor.[30]

Međutim, tokom vremena su se ovi problemi ipak smanjivali. Administracija je sticala sve više iskustva. Broj državnih poljoprivrednih preduzeća je od 27 povećan na 43. Ona su dobila veću finansijsku nezavisnost uključujući i mogućnost da samostalno pregovaraju sa bankama. Od njih se tražilo da ostvaruju profit, odnosno dobit. Premda ova dobit nije bila velika, činjenica je da su državna poljoprivredna preduzeća otpočela da povećavaju produktivnost rada u odnosu na period neposredno nakon osvajanja vlasti. Ipak sredinom osamdesetih godina je produktivnost rada u njima još uvek bila ispod nivoa produktivnosti na privatnim farmama. Haime Vilok, obrazlažući plan rada Ministarstva za razvoj poljoprivrede i agrarnu reformu (MIDINRA) za 1985. godinu, istakao je da »treba još mnogo toga postići u organizacionom i ideološkom radu da bi državna preduzeća bila odgovarajuća zamena privatnim proizvođačima u pogledu efikasnosti«.[31] Kao glavni razlog ovome Vilok navodi ono što važi za mnoge slične primere u svetu: nedostatak identifikacije radnika u državnim preduzećima sa rezultatima svoga rada.[32] On se, ovom prilikom, založio za stvaranje decentralizovanog i tržišno orijentisanog sistema državnih sektora poljoprivredne proizvodnje, kao i za uvođenje određenih oblika participacije poljoprivrednih radnika u njihovom upravljanju.

Državni sektor je 1983. godine obuhvatao 23% obradivih površina, a sredinom 1984. godine je ovaj procenat opao na 19%. Došlo je, naime, opet do određenih strateških promena u domenu poljoprivredne proizvodnje, i to u pravcu jačanja kooperativnih i individualnih oblika vlasništva u njoj. Od 1.200 državnih poljoprivrednih jedinica ostalo je oko 800, a ostale, manje i koje su poslovale sa nedovoljnom dobiti, podeljene su u kooperativno i individualno vlasništvo.[33]

Na ovu promenu u strateškom odnosu prema različitim sektorima poljoprivredne proizvodnje uticalo je u izvesnoj meri i jačanje pritiska SAD na Nikaragvu do koga je došlo tokom

[30] David Kaimowitz and David Stanfield, nav. delo, p. 65, 66.
[31] Vidi: MIDINRA: Plan de trabajo: balance y perspectivas 1985, Managua 1985, p. 227.
[32] Ibid.
[33] Vidi: David Kaimowitz and David Stanfield, nav. delo, p. 68.

Digitized by Google

1983. godine i ubacivanje grupa kontrarevolucionara, bivših pripadnika Somosine Nacionalne garde, i to pre svega u poljoprivredne oblasti na severu zemlje. U ovim oblastima su se, inače, uglavnom na individualnim posedima proizvodili prehrambeni proizvodi. Do tada su državna poljoprivredna preduzeća bila orijentisana pretežno na kapitalno-intenzivnu proizvodnju izvoznih proizvoda, ali, sa nestašicama hrane do kojih je došlo usled ovih upada, jedan deo kapaciteta je morao da se preorijentiše na proizvodnju žitarica i hrane. Usled toga su morale da budu smanjene ambiciozno planirane investicije u ovom sektoru, a država je otpočela da uvodi razne pogodnosti za privatno investiranje u okviru kooperativnog sektora i sektora srednjih i sitnih individualnih vlasnika. U poslednje vreme izgleda da ova orijentacija jača i da ima sve više zastupnika u nikaragvanskoj vladi.

Što se kooperativnog sektora tiče, videli smo da je nakon rušenja Somose došlo do umanjivanja njegovog značaja. Mnoge kooperative su ukinute i pripojene poljoprivrednim državnim preduzećima, i to uglavnom iz sledećih razloga: ako bi se konfiskovana zemlja raspodelila kooperativama i individualnim vlasnicima, to bi dovelo do smanjenja produktivnosti u kritičnom momentu nacionalne obnove zemlje nakon ratnih razaranja. Osim toga, postojala je bojazan da bi se kooperativni i individualni vlasnici orijentisali na proizvodnju hrane a ne na izvozne proizvode, što bi zemlju lišilo neophodnih deviza. I najzad, smatralo se da individualni i kooperativni vlasnici zemlje više ne bi bili zainteresovani da rade kao sezonski radnici prilikom berbe kafe, pamuka i šećera, što bi stvorilo teško nadoknadiv nedostatak radne snage.

Međutim, već u prvoj polovini 1980. godine je otpočelo formiranje novih kooperativa.[34] Ove kooperative nisu stvarane tako što bi se privatni vlasnici zemlje udruživali u njih, kao što se nikaragvanska vlada nadala, već su se one formirale na državnom zemljištu, ili na zemljištu krupnih vlasnika koje je vlada obavezivala da iznajmljuju one površine koje ne obrađuju, po utvrđenoj ceni. Prema tome, kooperative su u početku formirane na bazi periodičnog (obično godišnjeg) iznajmljivanja državnog ili privatnog zemljišta grupama od deset do dvadeset članova ovih zajednica, koje su njima upravljale. Pošto njihov status i društvena pozicija nisu bili jasno određeni broj članova kooperativa se stalno menjao, pojavljivale su se veoma različite organizacione forme, nije bilo dugoročnih projekata i investicija. Na njima su se proizvodile uglavnom žitarice, a najviše kukuruz. Naravno, članovi kooperativa nisu posedovali sopstveni kapital već su ga dobijali putem godišnjih kredita od vlade.

Međutim, avgusta 1981. godine Državni savet je objavio Zakon o agrarnoj reformi i Zakon o kooperativama, kojima je

[34] Ibid., p. 54.

Digitized by Google

regulisan status i funkcionisanje poljoprivrednih kooperativa u celoj zemlji.[35] Ovi zakoni su dali značajan podsticaj formiranju i stabilizovanju poljoprivrednih kooperativa, koje su se organizovale pod nazivom Sandinističke agrarne kooperative (CAS). One su 1980. godine obuhvatale između 1 i 2% obradivih površina, a 1984. godine 9%.[36] U periodu oktobar 1981. — avgust 1984. godine na ovaj način je došlo do zemlje 28.876 familija (koje poseduju 547.176 mansana zemlje).

Nekoliko razloga je opredelilo nikaragvansku vladu da na ovaj način omogući posedovanje zemlje kooperativama i individualnim vlasnicima. Prvo, u to vreme su se pojavile analize koje su dokazivale da ovaj način posedovanja zemlje neće značajnije da smanji radnu snagu prilikom berbi izvoznih proizvoda. Drugo, niska produktivnost državnih poljoprivrednih preduzeća u prvim godinama nove vlasti umanjila je vrednost one argumentacije koja je državnom sektoru poljoprivrede davala prednost u odnosu na kooperative. I najzad, određenu ulogu u ovakvom opredeljenju nikaragvanske vlade je odigralo i zaoštravanje unutrašnjih tenzija i jačanje spoljnih pritisaka. Da je ovaj faktor odigrao određenu ulogu pokazuje i podatak da je najveći deo na ovaj način raspodeljene zemlje od sredine 1982. godine geografski bio koncentrisan u područjima u kojima je dolazilo do ratnih operacija.[37] S obzirom da je postalo teško i opasno upravljati državnim poljoprivrednim preduzećima u ovim zonama, ona su pretvorena u kooperative, poznate pod nazivom »kooperative za samoodbranu« (CAD). Njihovim članovima je podeljeno oružje da bi branili zemlju koju su upravo stekli, što u izvesnoj meri podseća na izraelske kibuce. Tokom 1984. godine ove kooperative su zaista bile glavne mete napada kontrarevolucionarnih snaga.[38]

Sektor individualnog vlasništva zemlje u Nikaragvi obuhvata standardnu podelu na krupne (preko 500 mansana), srednje (50—500 mansana) i sitne (ispod 50 mansana) posednike. Veleposedi su se nakon konfiskacije Somosine imovine, prostirali na oko 18% obradivih površina. Posle transformacija do kojih je došlo usled usvajanja Zakona o agrarnoj reformi, ovaj procenat je smanjen na 13% (1984. godine). Što se srednjeg poseda tiče, on nije doživeo značajnije restrikcije: 1978. godine je obuhvatao 46% obradive zemlje, a 1984. godine 43%.[39] U domenu sitnog vlasništva je došlo do najvećih promena. Pojedincima

[35] Vidi: Ley de Reforma Agraria, DEPEP, Managua 1981.
[36] Vidi: David Kaimowitz and David Stanfield, nav. delo, p. 57.
[37] Vidi: David Kaimowitz and David Stanfield, nav. delo, p. 62.
[38] Ministar poljoprivrede Nikaragve je izneo podatak da je tokom ove godine mesečno bilo uništavano po desetak kooperativa (vidi: Central American Historical Institute: Nicaragua 1984: Human and Material Costs of the War, »Update«, 29. January 1985, p. 6).
[39] Vidi: E. V. K. Fitzgerald: Agrarian Reform as a Model of Accumulation: The Case of Nicaragua since 1979, p. 215.

Digitized by Google

agrarna reforma omogućuje da na tri načina dođu do zemlje. Jedan je da zatraže u zakup (po utvrđenim cenama) neobrađenu zemlju na veleposedima. Drugi obezbeđuje napoličarima vlasništvo nad zemljom koju su ranije obrađivali. Treći način je dodeljivanje zemljišta u državnoj svojini pojedincima ili familijama, što se praktikuje uglavnom kada su u pitanju učesnici u antisomosističkoj borbi.

Ako se imaju u vidu promene u svim sektorima poljoprivredne proizvodnje u Nikaragvi, do kojih je došlo tokom sprovođenja agrarne reforme, može se zaključiti da je u različitim oblicima preraspodeljeno oko 30% obradivih površina. Više od 50.000 seoskih porodica (a to je jedna trećina njihovog ukupnog broja) je, na neki od opisanih načina, došlo do zemlje.[40] Pojavile su se nove organizacione forme agrarne produkcije — sandinističke poljoprivredne kooperative, državna agrarna preduzeća, povezivanje sitnih farmera u kreditne i uslužne kooperative, itd. Nikaragvanska vlada je ispoljila određen smisao za pragmatičan pristup problemima, time što se nije isključivo orijentisala na podršku jednom modelu poljoprivrednog vlasništva i proizvodnje. Sandinisti su pre osvajanja vlasti bili naklonjeni kooperativnom obliku agrarne proizvodnje, nakon rušenja diktature su naglasak stavili na formiranje državnih poljoprivrednih preduzeća, a u poslednjih nekoliko godina opet su svoju podršku koncentrisali u kooperativnom sektoru, a sve više se naglašava i značaj individualnih farmi.

Možemo konstatovati da je strategija »mešovite planske privrede«, koja nastoji da artikuliše različite načine proizvodnje, dala do sada u oblasti poljoprivrede određene rezultate, ali su se javili i ne mali problemi. Neki rezultati su zapravo izvanredno dobri, ako se uporede sa iskustvima zemalja u sličnim situacijama. Do 1985. godine proizvodnja svih glavnih useva je dostigla predrevolucionarni nivo, a u nekim slučajevima (kafa, šećer, pirinač) ga je i nadmašila. Produkcija pamuka, govedine i mleka, iz različitih razloga, nije dostigla predrevolucionarni nivo. Ratno stanje od 1983. godine nadalje teško opterećuje nikaragvansku poljoprivrednu proizvodnju. Posmatrano u celini, produktivnost rada u poljoprivredi, koja je u početku nove vlasti bila u velikom padu, dostiže sada predrevolucionarni nivo.

Uprkos izvesnom povećanju poljoprivredne proizvodnje, ratno stanje je dovelo do toga da vlada uvede ograničeni sistem racionisanja osnovnih potrošnih dobara i fiksira cene pojedinih poljoprivrednih proizvoda.[41] Ova mera nužno pogađa bogatije slojeve

[40] Vidi: David Kaimowitz and David Stanfield, nav. delo, p. 75.

[41] Vidi: Estrategia Alimentaria en Nicaragua, Centro de Investigaciones y Estudies de la Reforma Agraria, Managua 1984, Rukovođene principima jednakosti, postrevolucionarne vlade obično smanjuju cene svojih prehrambenih proizvoda. Ali, tada seljaku postaje jeftinije da kupuje hranu u državnim prodavnicama nego da je sam proizvodi. Ovo je jedna od važnijih protivurečnosti društva koja se opredeljuju za socijalizam.

Digitized by Google

društva. Nije teško zamisliti kako oni reaguju: u racionalnom snabdevanju vide princip totalitarizma i ukidanja sloboda. Takva situacija se ponavlja u svim dosadašnjim dubljim socijalnim preobražajima i Nikaragva nije umela da tu pronađe neko novo rešenje. Njena sandinistička vlada je u proteklom periodu dala visoki prioritet svojoj politici zadovoljavanja najelementarnijih socijalnih potreba masa, a to se odrazilo na zaoštravanje klasnih borbi u zemlji, i na izrazito pogoršavanje trgovinskog deficita (jer se nije mogao obezbediti adekvatan izvoz poljoprivrednih proizvoda). Ovi problemi se ne smeju podcenjivati. Strateška preispitivanja pravca agrarne reforme upravo govore o tome da sandinisti sve više vode računa o ravnotežnoj tački između ideala i stvarnosti.

Perspektive

Ekonomski domen je od ključnog značaja za suverenitet svake nacije. Borba Nikaragve da osigura rast svojih proizvodnih snaga, u isto vreme predstavlja i odlučujuću bitku za sve ostale dimenzije svoje emancipacije. Od sredine 1983. godine, ekonomski pokazatelji su počeli bitno da zavise od spoljnih političkih i ekonomskih faktora, i to je neizbežna sudbina onih zemalja u razvoju koje kreću putem radikalnih socijalnih i socijalističkih opcija. Destabilizacija, ekonomska blokada, smanjeni pristup konvertibilnim valutama i mogućnost direktne intervencije — to su koordinate u okviru kojih je nikaragvanska privreda prinuđena da se razvija. Izlazak iz ružne realnosti, međutim, nije u traženju pribežišta u »lepom snu« raskida sa svetskim tržištem, jer taj put, kao što nas upozorava primer Kampučije, Albanije, kineske kulturne revolucije, itd., ubrzo vodi u tešku moru totalitarizma i masovnih grobnica. Potrebno je suočiti se sa stvarnošću onakvom kakva ona jeste.

Ekonomski pokazatelji Nikaragve u poslednje vreme odražavaju njenu poziciju stranog tela u jednom organizmu koji se uobličio u hemisferskim razmerama, i koji nastoji da se efikasno zaštiti. Stopa privrednog rasta je, od 5,2% u 1983. godini smanjena na oko minus 2,5% u 1985. godini (1984. godine je bila oko minus 1,4%). Inflacija je preko 200%. Crna berza cveta, a to utiče na ogroman priliv stanovništva u Managvu, koje je od oko 400 hiljada u 1979. godini naraslo na preko 800 hiljada u 1985. godini (26% ukupnog stanovništva).[42] Ovi pokazatelji reflektuju i zaoštravanje klasne borbe, koja ima svoju dimenziju i u političkoj sferi. Ne mislim međutim, da spoljni činioci imaju ekskluzivno dejstvo na uobličavanje teškoća nikaragvanske ekonomije. To bi bilo sasvim uprošćeno stanovište. Niti je samo klasna borba ključ za razumevanje loših ekonomskih parametara

[42] Vidi: Quarterly Economic Review«, London 1986, № 1, p. 2.

Digitized by Google

u poslednjih nekoliko godina. Događaju se i neadekvatni i pogrešni potezi sandinističke vlasti, čije težnje i namere nisu dovoljna garancija za efikasno upravljanje modernom ekonomijom, a ideološka ortodoksnost često upućuje na centralistička rešenja koja poništavaju neke od dimenzija emancipacije. Prema tome, nužna je artikulacija svih ovih momenata, da bi se bilo bliže objašnjenju složene ekonomske stvarnosti Nikaragve.

Postavlja se pitanje, u svetlu ovih činjenica, perspektive jedne od ključnih osobenosti nikaragvanske revolucije — mešovite privrede, ekonomske strategije sandinista za obezbeđivanje veće društvene jednakosti uz očuvanje nacionalnog jedinstva i slobodnog delovanja svih aktera privrednog života. Smatramo, u svetlu analize strategije industrijskog razvoja i agrarne reforme, da je mešovita privreda u Nikaragvi, kojoj teži sandinistička revolucija, još uvek više projekt nego stvarnost. Ali, taj projekt, koji je u završnoj fazi antidiktatorske borbe i nakon usvajanja vlasti možda imao i primesu taktičke opcije u sebi, sve više postaje i strategija i stvarnost. Neophodnost odbrane suvereniteta zemlje, stvaranje ekonomije koja bi bila u stanju da se suoči sa nadnacionalnim mehanizmima otuđivanja suvereniteta, pospešili su ovu evoluciju (uz sve teškoće i kontradikcije) koncepta mešovite privrede od taktike i projekta, do strategije i stvarnosti. Ovo smatramo bitnim, iako, naravno, ne treba zanemariti iskustvom već verifikovanu činjenicu da zemlje, nacije i revolucije, pod prevelikim pritiskom na ono što smatraju svojim egzistencijalnim opcijama, biraju i puteve i sredstva koji totalno poništavaju njihove dotadašnje vizije i prioritete. Za sada nema jasnih znakova da bi Nikaragva mogla da krene tim putem.

Digitized by Google

Branislav Ribar:

Administracija — između nužnosti i balasta

Kada je reč o administraciji u socijalističkom samoupravnom društvu očito je da to nije, bar u formalnom smislu nova kategorija unutar radničke klase, shvaćene u najširem smislu, u savremenom politekonomskom značenju. Nekada se administrativni radnik — činovnik, vrlo lako mogao »identifikovati«. Obično, radilo se o kancelarijskim ljudima koji su, bilo u opštinskom, bilo u republičkom, bilo u saveznom državnom ili društveno-političkom organu, imali određene statuse na hijerarhijskim ljestvicama, o »važnoj gospodi« sa kravatama i crnim narukavljima, o onima koje su stranke pamtile najčešće po onome »dođite sutra«, ili »obratite se prvo u kancelariju broj...«, ili »nismo mi za to nadležni«... Doduše, nešto od toga je ostavljeno u nasljeđe i vremenu u kojem mi živimo, ali je, kudikamo, više riječ o fragmentarnim sjećanjima na već davne pedesete i šezdesete, koja imaju vrijednost ponajviše, da ne kažemo isključivo, kada se »prenesu« na filmsku vrpcu. Danas, pak, kada tehnološka revolucija »oslobađa« čitavu armiju proizvodnih radnika napornog fizičkog rada, kada se proizvodnim procesima upravlja robotski i mikroprocesorski, prostori između granica proizvodnog i neproizvodnog rada sve se više sužavaju. Samim tim, i administracija je strukturalno sve složenija, pa otuda dilema — šta jest a šta nije administracija? — i nije tako prozaična, štaviše — postaje enigmatična!

Digitized by Google

PREDMET KRITIKE

Administraciju, istina, pod takvim pojmovnim određenjem (a niti pod nekim sličnim), nećete naći ni u jednom statističkom izdanju. Vjerovatno, nikada u statistici nije bilo lako naći valjan »kriterij« za »brojanje« radnika u administraciji, možda i zato što se neke »kategorije« unutar administrativnog aparata kameleonski »pretvaraju«, pa se jednom (kako im to odgovara) (samo) deklarišu kao činovnici, drugi put, opet, kao »radnici« (kao, ovi prvi to nisu). Ne čine, naravno, administraciju samo zaposleni u organima društveno-političkih zajednica, u SIZ-ovima, udruženjima OUR-a i društveno-političkim organizacijama; nisu, naime, ni svi u tim strukturama — u klasičnom poimanju administracije — kancelarijski službenici ili namještenici, isto kao što ni svi radnici u »proizvodnom« udruženom radu nisu neposredni proizvođači, pa čak ni svi oni što u plavim mantilima veći dio radnog vremena provode u proizvodnim halama.

Naša savremena administracija, prema uslovnoj podjeli, »račva se« u dva »glavna ogranka« — prvi se »veže« za sferu društvene nadgradnje (»tradicionalna« administracija), drugi — uz sferu proizvodnje (privredna). I jedna i druga »vrsta«, uz niz modalnih, sve češće su »predmet« političkih i ekonomskih, samoupravnih i drugih, koliko meritornih toliko i proizvoljnih, kritika. Najčešće su, ipak, one koje se vezuju uz, u osnovi, paušalne (pr)ocjene da je danas administracija nepotrebna i preobimna, te da je, kao takva, balast udruženom radu (proizvodnom, naravnom), budući da pozamašno participira u raspodjeli dohotka, a ne proizvodi novo materijalno dobro, odnosno ne stvara višak vrijednosti. Graditi neke čvršće, opštije sudove o tome kolika i kakva nam je administracija potrebna na temelju ishitrenih, proizvoljnih kvalifikacija može u svakom slučaju, više štetiti negoli koristiti iznalaženju optimalnih rješenja za sistem organizacije posla u svim dijelovima udruženog rada gdje će i »proizvodnja« ideja, proizvodnih programa i planova, prevođenje i primjena stranih naučnoistraživačkih projekata, marketing — poslovi i dr. imati značenje »proizvodnog«. Istina, ni paušalni sudovi o preobimnoj administraciji nisu uvijek neosnovani, ali bi se moralo, prvenstveno po osnovu odgovarajućih ekonomskih parametara, jasno precizirati koji je to dio činovništva balast privredi i na kojim bi se drugim ekonomski opravdanijim (da ne kažemo produktivnijim) poslovima mogao angažovati. U tom smislu, možda nije suvišno pomenuti i u sredstvima informisanja često isticani primjer gradskih organa uprave u Sarajevu koji su prošle godine zauzeli stav da u dogledno vrijeme uopšte ne primaju u radni odnos administrativne radnike (doduše, ovaj »stav« kosi se sa zakonskom obavezom o prijemu pripravnika). A šta reći o povremenim »akcijama« u pojedinim privrednim organizacijama (kojima nerijetko i štampa pridaje nemali značaj) kad radnici iz kancelarija »silaze« u proizvodne hale? Bude

Digitized by Google

u toj javnoj, manifestacionoj potvrdi nepovjerenja administraciji vjerovatno i komičnih scena, kao što bi naravno bilo i u obrnutoj situaciji.

POSEBAN SLOJ

»Birokratija je nužni i najsavršeniji tip organizacije«, decidan je Maks Veber, rodonačelnik birokratije (u smislu njenog pojmovnog određenja). Vrijeme nije demantovalo njenu nužnost, naprotiv, ali se o nekoj opštoj »savršenosti« ne može baš svuda i uvijek izražavati superlativom. U našim uslovima, recimo, o birokratiji kao organizaciji govori se uglavnom u pežorativnom smislu, kao o grupaciji koja u sprezi sa tehnokratijom koči dalji samoupravni razvoj. Reći nekome da je birokrata prvorazredna je uvreda. Činovnik! — zavisno od situacije; nekada jeste a nekada nije. Kada vas, pak, upoznaju sa nekim »službenikom u administraciji« to »zvanje« se izgovara sa naglašeno pridavajućim značajem. Prema tome, administraciju i birokratiju ne treba uvijek pojmovno poistovjećivati, mada se administracija ponekad ponaša upravo onako kako je Lenjin definisao birokratiju — »kao poseban sloj lica koji se specijalizovao za upravljanje i koji je stavljen u privilegovan položaj prema narodu«.

U nemalo rasprava koje se posljednjih mjeseci vode na raznim nivoima društveno-političkog organizovanja o dohotku i njegovoj raspodjeli sve češće se čuje i pitanje: kako zaraditi LD u administraciji? Ili: kako mjeriti i vrednovati taj rad? Traži se i odgovor na pitanje: kako i na koji način stimulisati radnike u administraciji da rade i više i bolje? — Tražimo često da se mjeri i ono što se objektivno ne može decidno mjeriti, ili, opet, što se može a što se ekonomski ne isplati, smatra dr Manojlo Babić, redovni profesor sarajevskog Univerziteta. Izmjenama u ZUR-u predviđaju se u ovoj oblasti određene novine. Umjesto insistiranja da se svaki rad mjeri i plaća po učinku trebalo bi više insistirati da se mjeri i plaća rad i učinak radnih zajednica iz oblasti »administracije« (znaci navoda — prof. dr M. Babić). Radne zajednice i radne jedinice iz ove oblasti trebalo bi da imaju unaprijed pripremljene i prihvaćene programe i planove svoga rada, kao i visinu naknade za njihovu blagovremenu i kvalitetnu realizaciju. Svako odstupanje u izvršavanju programa rada, svako zakašnjavanje u realizaciji njegovih aktivnosti i svako smanjenje kvaliteta u njihovom obavljanju trebalo bi da u određenom smislu umanjuje prethodno ugovorenu naknadu. Tako bi i »administracija« primala LD u zavisnosti od obima i kvaliteta izvršenih usluga, kao što ga primaju i proizvodni radnici. Umanjivanje sredstava ličnih dohodaka radnih zajednica i radnih jedinica za navedene propuste u radu (neizvršene poslove, zakašnjavanje u izvršavanju zadataka, greške u obavljanju poslova itd.) trebalo bi da dovodi i do umanjivanja ličnih dohodaka onih pojedinaca koji su uticali na ove propuste.

Digitized by Google

U knjizi »Jugoslovenska privreda 1965—1983. — Prognoze i kritike«, njen autor — Branko Horvat piše:

— Od vremena Prudona, a naročito kada je Marks autorativno ponovio Prudonov zahtjev (prigovor formuli Luja Blanka za raspodjelu prema potrebama) u svojoj »Kritici Gotskog programa« (1874.) raspodjela prema radu je uopšte prihvaćena kao socijalističko načelo. Stoga je prilično čudno što to načelo nije do sada podvrgnuto strogoj analizi. Mnogo se govori o raspodjeli prema radu. A, ustvari, nema analize koja bi nam objasnila što bi to trebalo zaista značiti.

Na stranicama iste knjige Branko Horvat je izvrgao kritici sistem raspodjele prema radu koji bi kao osnovno mjerilo uvažavao, odnosno preferirao produktivnost. U suprotnom, kako to navodi, »osobni dohoci tekstilnih radnika povećavali bi se sporo, a radnika u elektronskoj industriji brzo«. Stoga, on se zalaže za potpuniju praktičnu primjenu »komponente podstreka«, poznate u socijalističkoj znanosti o ekonomiji, ali kod nas gotovo zanemarene i zaboravljene.

Stavovi 24. sjednice CK SKJ koji su »naišli« na izuzetnu pažnju i odobravanje ukupne jugoslovenske javnosti, a ne samo njenog »partijskog dijela«, trasirali su nove puteve u vrednovanju rezultata rada i nagrađivanju prema ostvarenom učinku (najznačajnija je novina tzv. dvojni LD). Nedavno potpisani Društveni dogovor o zajedničkim osnovama i mjerilima za samoupravno uređivanje odnosa u sticanju i raspodjeli dohotka u SFRJ regulisao je da se rezultati rada u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama utvrđuju zavisno od vrste i značaja rada, uslova pod kojim se rad obavlja. Iz našeg »ugla« sagledavanja načina i mogućnosti vrednovanja i nagrađivanja administrativnog rada posebno je zanimljiv član 28a, odjeljka IV — Raspodjela sredstava za lične dohotke (treća alineja) gdje piše:

— na poslovima i zadacima na kojima se ne mogu kvantitativno mjeriti rezultati rada treba polaziti od utvrđenog programa rada i doprinosa u obavljanju zadataka u organizacionoj jedinici ili radnoj grupi cjelokupnom ostvarivanju ciljeva organizacije udruženog rada, odnosno radne zajednice, kao osnovama za utvrđivanje kvaliteta rada radnika, uzimajući u obzir kvalitet rezultata rada koji se mjeri posredno ili ocjenjuje po unaprijed utvrđenom metodu, kao i smanjivanje nepotrebnih troškova, obzirom na planirani obim troškova organizacione jedinice ili radne grupe;

Koordinacioni odbor za praćenje sprovođenja Društvenog dogovora o dohotku u SFRJ izrazio je, kao što je poznato, stav o utvrđivanju mjesečne akontacije ličnih dohodaka u društvenim djelatnostima i radnim zajednicama prema kojemu će kretanje ličnih dohodaka zaposlenih u njima zavisiti (isključivo) od ličnih dohodaka u privredi.

Digitized by Google

NEZADOVOLJSTVO ADMINISTRATIVACA LD-om

Teško je na osnovu nekoliko iskustvenih pokazatelja »izvoditi« opšte ocjene o administraciji kao o specifičnoj kategoriji radnika koja sve manje živi »na visokoj nozi«, lagodno i zadovoljno, ali pokazatelji dobiveni nedavno vršenim istraživanjem u jednoj bosanskohercegovačkoj organizaciji udruženog rada upravo »sugerišu« takva ubjeđenja. Pokazalo se, naime, da su radnici u administraciji među najnezadovoljnijima ličnim dohocima (!), da su ponajmanje zadovoljni poslom koji obavljaju, vrlo su nezadovoljni i sistemom raspodjele u cjelini, na koji bi, po njihovom mišljenju, ne samo mogli nego i trebali imati veći uticaj.

U četvrtoj knjizi rezultata istraživanja »Teorijski i praktični aspekti realizacije ZUR-a« objavljenim 1986. godine u izdanju sarajevske »Svjetlosti« pod zajedničkim naslovom »Samoupravno organizovanje u teoriji i praksi« (grupa autora) našli smo između ostalih i ocjenu da su radnici radnih zajednica u organizacijama udruženog rada »nezadovoljni« u odnosu na praktičnu primjenu ZUR-a, a manje na »sadržaje« njegovih odredbi. Tako se, kako piše, u pojedinim organizacijama ističe »određena klima o manje vrijednom radu u radnoj zajednici«, zatim upozorava »na nedostatak stručnih kadrova«, navodi se »nedostatak prostora i opreme«, te potenciraju shvatanja o radnoj zajednici kao o »balastu bez koga se može«. Dalje, većina radnih zajednica smatraju da Dogovor o društvenom usmjeravanju raspodjele, praktično, kvalifikuje radnike radnih zajednica kao radnike »drugog reda«. Također, iznesena su i mišljenja da nisu dovoljno razvijeni odnosi slobodne razmjene rada, što je upravo bio uzrok loših odnosa i neadekvatnog tretmana radnih zajednica.

Značajnije, možda i od same dileme — može li se ili ne može mjeriti, odnosno vrednovati rad »administrativaca«? — jeste pitanje: koja i kakva nam je administracija potrebna? Najskuplja je, zasigurno, inertna, nepreduzimljiva administracija, riječju — nesposobna; zapravo, ona administracija koja »nastupa« sa birokratskim »imidžom« — »kao čekić prema dolje, ali i nakovanj prema gore« (Lenjin). Ona, koja broji godine službe, očekujući da po tom »osnovu« bude unapređena (što joj nerijetko i uspijeva). Ona, koja se službenički revnosno ponaša samo u dolasku na posao i u odlasku, a u međuvremenu se »ubija od dosade«, šeta »službeno« po gradu sa »urednom« izlaznicom u džepu. Ona koja će vam rješenje na neki vaš zahtjev uručiti godinu dana od dana podnošenja, dajući obrazloženje na vaš prigovor zbog dužine čekanja da se to »sada kompjuterski obrađuje« (!). Ona, koja je za uravnilovku u raspodjeli ličnih dohodaka, za linearno vrednovanje rada.

Ima mjesta i prigovoru na račun kvalifikacione strukture zaposlenih u radnim zajednicama, raznim stručnim službama, organima uprave, marketing službama i dr. Katkad se na dobro

Digitized by Google

»kotirajućim« mjestima mogu naći ljudi čija stručna sprema nije ni blizu predviđene u internoj sistematizaciji radnih mjesta što se »pravda« »nerobovanjem« formalnoj kvalifikaciji (?!). Naravno, nisu za »poštedu« od kritike ni oni »administrativci« koji sem narcisoidnog odnosa prema svojoj diplomi ne ispoljavaju ništa drugo.

KAKVU ADMINISTRACIJU HOĆEMO?

Potrebna nam je, recimo, opštinska administracija koja će nam biti na usluzi i u popodnevnim satima, barem u za to određenim danima. Ne tako davno bilo je u tom smislu izražavanja »dobre volje«, ali i ničeg više. Potrebna nam je sposobna, inventivna i kreativna privredna administracija koja će poboljšavati i unapređivati proizvodne procese, podizati konkurentsku sposobnost organizacije udruženog rada na svjetskoj pijaci, koja će rasterećivati magacine tržišnih zaliha nalazeći pristojno solventne kupce... Potrebna nam je, dakako, takvih kvaliteta administracija i u sferi društvene nadgradnje koja neće »skrštenih ruku« dijeliti »sudbinu« udruženog rada, koja će biti u stalnom iščekivanju »povoljnih vijesti« o privrednim kretanjima (čiji opštinski, gradski ili republički prosjeci »određuju« visinu njihovih ličnih dohodaka). Ne ona koja će biti pristalica što boljeg »odvijanja« slobodne razmjene rada samo zato što to garantuje solidna i redovna mjesečna primanja. Potrebna nam je, dabome, takva privredna »administracija« koja će imati značajan udio u stvaranju dohotka i viška vrijednosti, koju organizacija udruženog rada kojoj »pripada« neće osjećati i nositi kao vlastiti balast.

Možemo li imati takvu administraciju? Odgovor je potvrdan, ali samo pod pretpostavkom radikalnijih promjena u samoj strukturi tog društvenog »sloja«.

Digitized by Google

Ivan Pavić:

Vrhunski sport danas, jučer, sutra

Pokušat ću uz pomoć dijalektičke analize i sinteze, služeći se obilno metodom apstrakcije (dijeljenje bitnog od nebitnog u odnosu na predmet istraživanja) rasvijetliti suvremeni sport s gledišta motiva za bavljenje sportom pojedinaca i učešća društva (države) u financiranju bavljenja sportom. Zatim ću pokušati produbiti analizu do početaka masovnog bavljenja sportom i dati viziju vrhunskog sporta u budućnosti.

U financiranju vrhunskog sporta treba razlikovati tri oblika sudjelovanja društva (države) od kojih, kao uostalom kod svih pojava, ni jedan ne djeluje u čistom obliku.

U suvremenoj kapitalističkoj državi, gdje postoji privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju kao dominantan oblik vlasništva, privatne osobe (pojedinci ili grupa pojedinaca) predstavljaju osnovni izvor financiranja bavljenja sportom. Privatne osobe »vlasnici« su mnogih sportskih kolektiva, financiraju njihov rad i ostvaruju profit ukoliko njihove ekipe dobro »posluju«, a gubitke ili stečaj u koliko im ekipe loše posluju. Dakle, situacija je identična kao i kod privrednih grana, vlada zakon maksimiranja profita. Zbog toga su privatne osobe, »vlasnici« ekipa i te kako zainteresirani za rezultate svojih timova, za kvalitetu prikazane igre i slično. Bitno je privući što više gle-

Digitized by Google

dalaca za nastupe svojih momčadi, a to se može postići samo dobrom organizacijom rada i kupovinom dobrih trenera i natjecatelja. Za privatne osobe trener i natjecatelji su roba kao i sva ostala radna snaga na kapitalističkom tržištu. Bitno je da ova roba kao uostalom i sve ostale robe oplodi kapital angažiran za njenu kupnju. Što se tiče takmičara, oni se bave vrhunskim sportom zbog novca i slave. Novac i slava im omogućuju udoban život i mnoge privilegije u društvu. Životni standard im je daleko iznad prosjeka. Kad više nisu u mogućnosti da ostvaruju vrhunske rezultate (starost, bolest, povreda itd.) nisu interesantni privatnim osobama i organizatorima vrhunskih sportskih priredbi, jer više ne ostvaruju profit. Često su oni tada prepušteni sami sebi. Ako su u toku bavljenja sportom uštedjeli određenu svotu novca od nje žive, u protivnom moraju da se bave nekim drugim poslom da bi egzistirali. U razvijenim kapitalističkim zemljama postoje olimpijski komiteti koji financiraju bavljenje sportom pojedinih sportskih grana. Visoki per capita dohodak omogućuje mnogim članovima društva bavljenje sportom financirano vlastitim sredstvima. Vlastita sredstva koriste se za nabavku sportske opreme (trenerke, patike, stolovi za stolni tenis, skije, lopte, reketi itd.) neophodne za bavljenje sportom. Ovakvo bavljenje sportom zove se rekreacija i predstavlja čisti amaterizam. Motiv za ovakvo bavljenje sportom je održavanje tjelesne kondicije, sačuvanje zdravlja, druženje sa ljudima i prirodom i sl. Cilj znači nije postizanje vrhunskih sportskih dostignuća, nego zdravlje, radost, prijateljstvo. Rekreativac se bavi sportom u slobodno vrijeme, nakon obavljanja svojih svakodnevnih poslova, sam ili s drugima. Datume za zajedničke treninge i nastupe rekreativci određuju fakultativno. Znači, ako pojedinac ne dođe na vježbu ili nastup o sankciji ne može biti niti govora. Pod sankcijom ovdje mislimo na novčanu kaznu. Drugi rekreativci mogu se, naravno, dogovoriti da takvi pojedinci na slijedećim nastupima ne budu u ekipi i slično, ali novčana kazna ne dolazi u obzir. Nema profesionalnih obveza bez novčanih stimulansa, i obratno, nema novčanih primanja bez profesionalnih obveza.

Za razliku od suvremenih kapitalističkih zemalja u zemljama »realnog socijalizma« državno vlasništvo predstavlja dominantan oblik vlasništva pa se država pojavljuje kao glavni finansijer bavljenja sportom. Pojedine sportske grane imaju svoje saveze koji financiraju nabavku neophodne opreme i izgradnju neophodnih sportskih borilišta, te vrše plaćanje vrhunskih sportaša. Dakle, vrhunski sportaši primaju novac jer je on neophodan za postizanje iznadprosječnih rezultata (specijalni režim ishrane i života uopće) ali s druge strane oni su obvezni svakodnevno trenirati i nastupati. Znači oni su čisti profesionalci, kao i vrhunski spor-

Digitized by Google

taši u kapitalističkim zemljama, jedina je razlika u načinu financiranja njihovih iznad prosječnih rezultata. U kapitalizmu, kao što smo to vidjeli, to financiranje vrše privatne osobe, a u zemljama realnog socijalizma država. Dakle, o nekim vrhunskim rezultatima na amaterskim osnovama nema niti govora. Naravno i u ovim zemljama postoji rekreacija za koju vrijedi sve što je rečeno za rekreaciju u kapitalizmu. Što se tiče motiva pojedinaca za bavljenje vrhunskim sportom on je, u suštini, ako se odbace ideološke predrasude, isti kao i u kapitalističkom društvu. Znači i ovdje su novac, slava i privilegije koje idu uz to osnovni pokretači pojedinaca da naporno treniraju i ostvaruju vrhunske rezultate. Zemlje s etatističkim socijalizmom znaju koristiti vrhunska sportska dostignuća pojedinaca i momčadi u propagandi svog sistema, kao uostalom što to čine i neke kapitalističke zemlje. U toj propagandi njihov politički sistem je najbolji jer, između ostalog, njihovi sportaši postižu najbolje rezultate. Vrhunski sportaši su u funkciji te propagande. Vrhunski sportaši za svoje sportske rezultate dobijaju titule zaslužnih majstora sporta, što im nakon prestanka bavljenja sportom donosi određene privilegije (do kraja života riješeno im je pitanje egzistencije).

U samoupravnom socijalističkom društvu društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju predstavlja dominantan oblik vlasništva. Shodno tome, radnik u udruženom radu je glavni financijer bavljenja vrhunskim sportom. Udruženi rad iz svog dohotka (novostvorene vrijednosti) izdvaja sredstva za fizičku kulturu radnih ljudi i građana. Udruženi rad, premda izdvaja sredstva za bavljenje sportom, na žalost, zbog djelovanja raznih tehno-menadžerskih skupina, ne odlučuje dovoljno o utrošku tih sredstava. Isto tako, još nije u situaciji da vrši kontrolu namjenskog korištenja sredstava. Umjesto njih, često kontrolu vrše tehno-menadžerske grupe ili se ona uopće ne vrši (ovdje, naravno, ne mislim na formalnu nego na suštinsku kontrolu). I u ovom sistemu, kao i u svim ostalima, postoji financiranje, samofinanciranje pojedinih sportskih organizacija i klubova (prihodi od ulaznica, reklama, članarina itd.) međutim, s gledišta predmeta istraživanja, to nije bitno. Dakle, društvo financira vrhunski sport, sportaši su materijalno stimulirani za postizanje vrhunskih rezultata, ali su, s druge strane, obvezni naporno trenirati i nastupati na natjecanjima. O nekom amaterskom bavljenju vrhunskim sportom nema niti govora. Kako da se amaterski bavi sportom član porodice koja iz svojih primanja nema ni za pokriće egzistencijalnog minimuma? Sportska oprema je skupa, a za postizanje vrhunskih rezultata potreban je specifičan, vrlo skupi, režim ishrane i života uopće. Ima, istina, slučajeva da imućniji roditelji financiraju bavljenje vrhunskim sportom svojoj

Digitized by Google

djeci, što je karakteristika i u drugim sistemima, međutim to su pojedinačni i nebitni slučajevi s gledišta predmeta istraživanja. U socijalističkom samoupravljanju, u pravilu, vrhunski se sportski dometi ne koriste u propagandne svrhe. Postoji rekreacija radnih ljudi i građana kao i kod drugih društveno ekonomskih formacija. Motiv zbog kojeg se pojedinci bave vrhunskim sportom isti je kao i kod prethodno opisanih sistema (život nam nudi bezbroj dokaza ovoj tvrdnji). Kad se pojedinac prestane baviti vrhunskim sportom, ako si nije osigurao egzistenciju prisiljen je raditi, u sportu ili izvan njega, da bi mogao egzistirati. Nema dakle tu privilegiju da, kad se prestane baviti vrhunskim sportom, živi parazitski, što je sasvim ispravno budući je čovjek kreativno a ne parazitsko biće.

Do naglog razvoja materijalnih proizvodnih snaga koji je uslijedio nakon velikih epohalnih otkrića (parni stroj, el. energija itd.) nije bilo vrhunskog sporta. Ovo, naravno, ne znači da se ljudi u feudalnom i robovlasničkom sistemu nisu bavili sportom, međutim bila su to pojedinačna, sporadična i lokalna natjecanja. Ovisno o klimatskim uvjetima, tradiciji, kulturi itd., bilo je sportskih natjecanja, ali u lokalnom okviru i lokalnim disciplinama (bacanje kamena određene težine s ramena na pr.). U pravilu, nije bilo organiziranih nadmetanja između lokalnih teritorijalnih jedinica. O nadmetanju između pojedinih nacija nije moglo biti govora, jer nacija tada nije ni bilo. Zato kažemo da prije kapitalističkog načina proizvodnje nije ni bilo vrhunskog sporta. Razvojem proizvodnih snaga snažno se je razvio i transport (morski, željeznički, cestovni i zračni) što je približilo pojedine države i dalo svoj doprinos nastanku i razvoju vrhunskog sporta. Pojedini sportovi nastaju u onda najrazvijenijim kapitalističkim zemljama (nogomet — Engleska, košarka — SAD, hokej na ledu — Kanada itd.). Vrhunski sport nastao je i razvio se u kapitalističkom društvu. Razvojem proizvodnih snaga vrhunski sport su mogle prihvatiti i prihvaćale su postepeno i nerazvijene zemlje. Može se reći da danas gotovo nema zemlje koja nema vrhunski sport. Nema profesionalizma bez vrhunskog sporta, i obratno. Znači, do nastanka vrhunskog sporta, odnosno do nastanka kapitalizma nema profesionalnih sportaša. U predkapitalističkim društveno-ekonomskim formacijama, u sporadičnim, slučajnim, lokalnim nadmetanjima nema profesionalaca. U rimskim arenama robovi su zabavljali slobodni narod međusobnom borbom, borbom sa zvjerima i sl., međutim oni nisu bili profesionalni sportaši već ratnici. Suvremeni vrhunski sport ima svoje žrtve. Međutim, njegov cilj nije žrtva protivnika ili učesnika nekog natjecanja. Njegov cilj je uz uvažavanje protivnika, u okviru određenih pravila postići što bolji rezultat. Gladijatoru u rimskoj areni osnovni cilj je bio preživjeti u ratničkoj borbi.

Što će biti s vrhunskim sportom sutra? Hoće li ga sutra uopće biti, a ako bude kakav će biti? Da li će pojedinci (indivi-

Digitized by Google

duumi) imati motiva da se bave vrhunskim sportom? Ako ih bude, koji su? Ako se akceptira Marksovo mišljenje da će kad »svi izvori društvenog bogatstva da poteknu obilnije, kad nestane protivurječnost između fizičkog i umnog rada...«, važiti parola »svako prema svojim sposobnostima, a svakom prema njegovim potrebama«, tada se mora prihvatiti i njegovo mišljenje da tada neće biti političko-teritorijalnih jedinica, država (izumiru). Postojaće samo svjetska zajednica ravnopravnih ljudi. Danas je teško reći da li će ljudi u takvoj jednoj zajednici biti zainteresirani za vrhunski sport. Još teže je reći kad će »svi izvori društvenog bogatstva poteći obilnije«. Povijest je pokazala da je budućnost teško odrediti. U određivanju budućnosti nitko nije imun od grešaka. Akceptirajući sve gore navedeno, reskirajući greške, pokušat ću na ovom mjestu odrediti budućnost vrhunskog sporta. S obzirom da u budućnosti neće biti države(a), izvan svake je sumnje da se vrhunski sportski rezultati neće potezati u dokazivanju prednosti jednih političkih sistema u odnosu na druge. Sport se, dakle, neće koristiti u političke svrhe. Izumiranjem države izumrijeti će i politika. Da li će tada izumrijeti i vrhunski sport? Prije odgovora na ovo pitanje stoji činjenica da će buduće generacije moći sasvim lijepo i bez naših današnjih mišljenja odgovoriti same na to pitanje. Jedno je već danas sasvim izvjesno — u budućnosti neće biti ljudi koji će se baviti isključivo sportom. Drugim riječima, neće biti ljudi koji će se profesionalno baviti sportom, koji će živjeti od bavljenja sportom. Znači, neće biti profesionalnih natjecatelja, trenera, sportskih radnika i sl. To ujedno ne znači da neće biti ljudi koji se bave sportom. Čak mislim da će se u budućnosti sportom baviti mnogo više ljudi nego danas. Dapače, svaki zdrav čovjek imat će šansu da se bavi sportom. Malo je budućih ljudi koji tu priliku neće iskoristiti. Isto tako, mišljenja sam da, zbog istih materijalnih uvjeta i ne više tako velike razlike u umnim sposobnostima, neće biti tako stravično velika razlika između najboljih i prosječnih sportskih dostignuća, kao što je to danas. Primjera radi, mnogi ljudi danas ne znaju plivati pa kako da se natječu sa sinom nekog imućnog čovjeka koji ima svoj vlastiti bazen. Da neplivač i sin bogataša imaju iste uvjete (bazen, ishrana itd.) možda bi neplivač imao bolje rezultate. Još ostaje samo da se odgovori na pitanje čime će budući ljudi biti motivirani da se bave sportom. Izvan svake je sumnje da to neće biti novac, slava i privilegije. Objašnjeno je već zašto motiv neće biti novac i privilegije, a slava se tada neće stjecati dobrim sportskim rezultatima. Mišljenja sam da će se ljudi onda baviti sportom zbog zdravlja, druženja s drugim ljudima, zbližavanja, razonode i sl. Isključivi cilj će biti u plemenitom nadmetanju, uz puno uvažavanje sportskog prijatelja, postići bolji rezultat u nekoj sportskoj disciplini. Pobjeda neće značiti slavu, bogatstvo i privilegije, poraz neće biti gubi-

Digitized by Google

tak istog. Postavlja se na kraju pitanje, što je vrhunski sport s gledišta društveno-historijskog toka? On je po mom mišljenju historijska kategorija. Historijska kategorija zbog toga što nije nastao sam po sebi i što neće nestati sam od sebe. Rečeno drukčije nastao je na određenom stupnju razvoja materijalnih proizvodnih snaga društva, razvijao se s razvojem proizvodnih snaga društva i na određenom stupnju njihovog razvoja će nestati. Materijalne proizvodne snage donijele su (između mnogo toga ostalog) vrhunski sport, razvile ga ali će biti i njegov grobar.

Digitized by Google

Gajo Petrović:

„Odabrana djela“

Knj. 1—4. — Zagreb—Beograd, Naprijed, Nolit, 1986. Knj. 1: **Filozofija prakse.** Str. 434. Knj. 2: **Mišljenje revolucije.** Str. 315. Knj. 3: **Marx i marksisti.** Str. 396. Knj. 4: **Prolegomena za kritiku Heideggera.** Str. 387:

Pojava odabranih dela jednog našeg savremenog filozofa je već po sebi važan događaj. Ovo tim pre što se radi o filozofu koji je istaknuti predstavnik jedne struje marksističkog mišljenja koja je već dvadesetak godina, a od 1968. zasigurno, simbolizovala napet odnos kritičkog mišljenja i dnevnopolitičke logike. Ali, istovremeno, može se reći da je ova struja filozofskog mišljenja deceniju pre toga, od Programa SKJ, simbolizovala mogućnost usaglašenog razvoja samoupravljanja i kritičkog mišljenja i istraživanja u filozofiji, sociologiji, drugim društvenim naukama i umetničkoj praksi. Naime, Gajo Petrović je jedan iz one generacije naših marksista (Predrag Vranicki, Rudi Supek, Danko Grlić, Milan Kangrga, Vanja Sutlić, Danilo Pejović, Veljko Korać, Ljubomir Tadić, Mihailo Marković, Miladin Životić i drugi) koja je, na različite načine a s različitim uspehom ali svakako produktivno, demonstrirala kritičko-teorijski angažman i humanističku i istraživačku recepciju Marksovog mišljenja. Najpre po tome što je posredovala jednu kritičku i humanističku recepciju Marksovog mišljenja i drugih humanističkih inspiracija i što je s časopisom »Praxis« demonstrirala jedan konkretno istraživački angažman, ova generacija naših teoretičara ostavila je značajan trag

Digitized by Google

u našem društvenom mišljenju i našoj kritičkoj samosvesti. Ali oko nje se izgradila i jedna iskrivljena samosvest koja je kritički teorijski angažman razumela kao puko političko suprotstavljanje dnevnoj politici.

Mnogo je razloga zbog kojih je ovaj smer teorijskog angažmana presečen, razvodnjen, vulgarizovan, neshvaćen, jednostrano ili kontraverzno tumačen. Objavljivanje odabranih dela Gaje Petrovića u četiri knjige pruža mogućnost da se bespredrasudno otpočne s temeljnijim razumevanjem ove filozofske pozicije. Dela Gaje Petrovića to omogućavaju po tome što je upravo on neke bitne teme i teze ove filozofske tendencije precizno i oštro formulisao. Ali upravo su ovakve formulacije uticale da se bitne postavke ovog smera marksističkog mišljenja dožive jednoznačno i često jednostrano. To važi najpre za tezu koja marksizam određuje kao »misao revolucije« ali i za parabolu o »kritici svega postojećeg«. Ove postavke bile su često čitane na jednoznačno politički način, svejedno da li s pozitivnim ili negativnim predznakom. U svakom slučaju izostajalo je prodiranje do samih temelja ovih teza. Zato je ponovo iščitavanje dela Gaja Petrovića ali i drugih autora ove orijentacije, prilika da se osnovna intencija ove filozofske pozicije celovitije shvati i problematizuje s nivoa današnjeg filozofskog i društvenog horizonta.

Iako izbor iz dela dosta uverljivo reprezentuje misao ovog autora značajno je skrenuti pažnju i na to da ovde nisu zastupljena neka poznata i značajna dela — **Engleska empiristička filozofija, Filozofski pogledi G. V. Plehanova, Od Loka do Ayera, Čemu Praxis?, Logika, Suvremena filozofija** i neka druga.

Četiri posebne knjige komponovane su tako da predstavljaju tematsku i misaonu celinu što se lako prepoznaje i sabire oko samih naslova: **Filozofija prakse, Mišljenje revolucije, Marx i marxisti. Prolegomona za kritiku Heideggera.** Sam autor uverava da je sadržaj prve dve knjige najbolji izraz njegovih filozofskih shvatanja a to su ideje o filozofiji prakse, mišljenju revolucije. U ove dve knjige ušli su značajni radovi: **Filozofija i marksizam, Filozofija i revolucija, Mišljenje revolucije.** Treća i četvrta knjiga mogle bi se tematski odrediti kao prilog istoriji filozofije, tačnije kao istorija filozofije ali kao kritički napor da se analizuju Marks, neki značajniji marksisti i Hajdeger. I stvarno, ovde su objavljeni značajni radovi koji prikazuju genezu Marksove filozofije, značaj Marksovih »Grundrissa«, filozofiju Engelsa, Plehanova i Lenjina, Bloha i Frankfurtskog kruga, relacija frankfurtske škole i jugoslovenske »praxis orijentacije«, kritička recepcija Krederove i Tukerove interpretacije Marksovog učenja. U četvrtom tomu izlaže se mesto i značaj Hajdegerove filozofije i mogućnost suočavanja Hajdegerove i Marksove filozofije.

U jednom kratkom napisu nije mogućno dati ni presek osnovnih stavova raznovrsnih i brojnih dela. Zato se ovde ukazuje samo na neke teze i ideje iz ovih dela. Čini se da posebnu vrednost ima ono objašnjenje razvoja jugoslovenske posleratne filozofije koje omogućava i razumevanje stavova samog Gaja Petrovića. Naime, već u prvoj rečenici odabranih dela traži se odgovor na pitanje o situaciji jugoslovenske filozofije. Odgovor Gaje Petrovića na ovo pitanje (ili na niz povezanih pitanja o stanju i tendencijama u našoj filozofiji) je usmeravajući i produktivan i, naizgled, paradoksalan. On uverava da se naša filozofija u toku posleratnih godina kretala »unatrag«. Kako to razumeti? To bi trebalo da znači naprosto to da je ona nastojala da pređe dug i težak put unazad — od staljinističke verzije marksizma, čiji je uticaj bio u nas dominantan, a skoro i jedini, ka prvobitnom obliku te filozofije u delima Marksa, Engelsa i Lenjina. Tom kretanju »unatrag« tako se ovde pridaje značenje kretanja od ka-

Digitized by Google

rikature ka originalu. To bi bio put od umrtvljene ka živoj misli. Naravno, na tom složenom putu odigralo se mnogo toga, od kritike staljinizma, novog čitanja Marksa i marksističkog nasleđa, novo čitanje Hegela, upoznavanje Lukača, Bloha, Markuzea i drugih savremenih marksista, upoznavanje sa Sartrom i drugo. Prema Gaji Petroviću centralno mesto u svemu tome je praktična i teorijska kritika staljinizma i razvoj samoupravljanja. To je bitno uticalo da se u našoj filozofiji kao »Arhimedova tačka« osvoji stanovište slobode i humanizma, odnosno stanovište filozofije prakse. Tako se dolazi do ključne ideje ove filozofije. To je pojam »praksa«. Gajo Petrović to razmatra i u jednoj enciklopedijskoj odrednici gde obrazlaže etimologiju i savremenu upotrebu ovog pojma, istoriju pojma od Aristotela i dalje do naših dana, kontroverze oko pojma »praksa«. Sve ove analize mogu da se svedu na to da se čovek shvata kao slobodno stvaranje svog vlastitog sveta, kao biće revolucionisanja svog vlastitog sveta. Tim određenjem dolazimo do stava Gaje Petrovića koji marksizam ne shvata kao filozofiju prakse već dolazi do određenja marksizma kao misli revolucije. Ovo određenje, međutim, nije samorazumljivo. Najvažnija je tačka ovog određenja to što se Marksova misao ne fiksira na revoluciju kao određeni politički čin osvajanja vlasti od strane klase ili njene partije. Naprotiv, ovde je reč o drugom, transpolitičkom, čak i transfilozofskom, pojmu revolucije. Pod revolucijom se ne razume ni politička ni socijalna revolucija već autentično čovekovo postavljanje i samopostavljanje u svetu, odnosno to je stvarna komunistička akcija ili stalno prekoračenje granica otuđenog neslobodnog sveta. Cela druga knjiga je zapravo kritičko razumevanje mogućnosti revolucije i kritika stvarnih granica revolucije u postojećem socijalizmu. U trećoj knjizi koja raspravlja sadržinu Marksove filozofije i filozofije nekih značajnih Marksovih sledbenika posebnu pažnju može da privuče napor Gaje Petrovića da celovitije i van dogmatskih i negatorskih horizonata sagleda Lenjinovu filozofsku poziciju. U poglavlju indikativnog naslova »Tri filozofska Lenjina« on pokazuje kako je taj zadatak težak. Uz »Mitinovog Lenjina« i »Altiserovog Lenjina« postoji i »Lenjinov Lenjin« do koga je Gaju Petroviću posebno stalo. Mitinov Lenjin je puki nekritički materijalist kod koga je dijalektika tek fraza. U stvari, to je Lenjin staljiniziranog marksizma. Altiserov Lenjin uprkos Altiserovim krivudanjima približava se Mitinovom Lenjinu jer se i ovde Lenjinov glavni doprinos vezuje za dijalektički materijalizam što sprečava da se dođe do njegove revolucionarne pozicije i do specifičnog filozofskog naboja. Gajo Petrović misli da se do Lenjinovog Lenjina može doći samo ako se Lenjinovi filozofski stavovi dugom evolucijom dovedu do Marksa, ako se pretpostavi da njegova filozofija nije »Materijalizam i empiriokriticizam« nego da je sadržana u »Filozofskim sveskama« i, najzad, ako se prihvati da je Lenjin odigrao značajnu ulogu u procesu obnavljanja interesa za filozofsku stranu marksizma. Četvrta knjiga sadrži uvod za kritiku Hajdegera. Zato se naširoko prikazuje geneza njegovog filozofiranja, fundamentalni pojmovi i relacija Marks-Hajdeger. Motiv za istraživanje Hajdegerove filozofije Gajo Petrović otkriva u nalazu da Hajdegerova filozofija »bitno i iznad svega« sadrži misao o nadolasku bivstvovanja i da je po tome srodna Marksovoj misli revolucije ali i da je od nje različita. Te sličnosti i razlike ovde se suptilno analizuju. Do toga je ovom autoru stalo zato što mu se čini da je to put ne samo za razumevanje Hajdegera i njegovog odnosa prema Marksu nego i adekvatnog razumevanja samog Marksa i cele savremene filozofije. Jer, kako odrešito uverava Gajo Petrović »savremena filozofija, ako želi da bude na nivou svog vremena, mora odlučiti hoće li poći od Marxa ili od Heidegera (ili od obojice)« jer oni su imali u osnovi isto filozofsko pitanje: smisao čovekovog bivstvovanja. Ovde se

Digitized by Google

istovremeno odlučno uverava da ovo izjednačavanje ne snižava ni Marksa ni Hajdegera — niti Marksa čini filozofom 19. veka niti Hajdegera predstavlja kao neoriginalnog filozofa.

Dva rada iz ovog izbora mogu da privuku posebnu pažnju jer se tiču direktno ili indirektno naših filozofskih kontroverzi. Prvi ima aktuelno istorijsko-teorijsko značenje jer razmatra odnos Frankfurtske škole prema »zagrebačnoj filozofiji prakse. Već u naslovu sadržana je teza o dve relacije. Prva je odnos Frankfurtske škole i jugoslovenske filozofije (kao filozofije prakse) a drugo je pretpostavka o značajnoj razlici između zagrebačke filozofije prakse i drugih filozofskih orijentacija u nas. Rasprave o tim razlikama u nas su već otpočele i mogle bi, pod uslovom da se vode na osnovu stvarnih filozofskih i istorijskih istraživanja i u uslovima razumevanja i tolerancije doprineti samorazumevanju naše filozofske, i ne samo filozofske, situacije i različitim smerovima mišljenja i delovanja u nas. Drugi rad ima načelno teorijsko značenje i posebnu vrednost. To je rad pod naslovom »Bitak, biće i bivstvovanje« objavljen kao dodatak »Prolegomeni za kritiku Holdeggera«. Ovaj rad je jedan od najstarijih u ovoj knjizi a s njim se završavaju odabrana dela. To samo pokazuje kako je način delovanja filozofije neobičan. Rad je pisan 1958. s ambicijom da se pokaže značaj izgrađivanja adekvatne filozofske terminologije u nas, da se ukaže na osnove razlikovanje filozofske terminologije u delima naših filozofa i naših jezičkih sredina. Najzad, ovde se daju direktni predlozi za razumevanje filozofski određujućih termina kao što su »bitak«, »biće«, »bivstvovanje«. Po svim ovim ambicijama rad se i danas pokazuje svežim i nužnim za početak svakog ozbiljnog filozofskog mišljenja i pisanja ali i čitanja filozofskih dela naših autora i prevoda filozofskih dela od strane naših autora.

Povodom izdanja odabranih dela jednog marksističkog filozofa nužno je postaviti pitanje odnosa te filozofije prema stvarnosti, tačnije savremenosti. Već je Karl Levit povodom filozofskog napora Hegelovih levih nastavljača (hegelovska levica ili mladohegelovci) a Marks im je u mladosti intenzivno pripadao, našao da je bitna intencija ove filozofije sadržana u odnosu misli prema stvarnosti. Konkretno je pitanje: kako se ova filozofska linija a napose filozofski angažman Gaje Petrovića odnosi prema revoluciji, socijalizmu, samoupravljanju?

Svojevremeno je Predrag Vranicki uveravao da njegov pionirski rad na pisanju »Historije marksizma« ne bi mogao ni da se zamisli mimo ukupnog jugoslovenskog revolucionarnog napora, bliže bez okretanja društvenog razvoja ka samoupravnom projektu. Oslanjajući se na ovakvo razumevanje odnosa naše filozofije (ili ove linije u našoj filozofiji) i naše stvarnosti moglo bi se reći da filozofski napor Gaje Petrovića na najočigledniji način komunicira s najdubljim tendencijama našeg samoupravnog projekta. Ta veza se može konstatovati na nekoliko nivoa. Na najopštijem filozofskom nivou rasprave o praksi, revoluciji, filozofiji, humanizmu, slobodi, otuđenju i razotuđenju zapravo su rasprave o mogućnostima demokratije, socijalizma, samoupravljanja. Zatim, brojne rasprave o odnosu filozofije i marksizma, filozofije i politike, filozofije i politike u socijalizmu, moći, nasilju i humanizmu, filozofiji i revoluciji, socijalizmu i staljinizmu, birokratskom socijalizmu, pokazuju se ne samo kao filozofsko raspravljanje već pre kao neprikriven kritički dijalog sa staljinizmom i staljinističkom recepcijom ovih pitanja. Najzad, sasvim ubedljivo iako nenametljivo, u ovim radovima izražava se jednoznačan i neposredan odnos prema jugoslovenskim naporima iz 1948. i 1950. godine. U knjizi »Filozofija i marksizam« Gajo Petrović uverava kako povratak Marksu u jugoslovenskoj filozofiji nije bio »povratak od jednog završenog sistema filozofskih dogmi drugome«. Taj povratak otkrio

Digitized by Google

je značajna Marksova polazišta koja je staljinizam bio iskrivio ili sasvim potisnuo. Vraćanje Marksu otkrilo je i niz novih pitanja. Ali najvažnije, prema ovom objašnjenju, u poziciji jugoslovenske misli i delovanja bilo je to što je ovaj povratak uticao da se obnovi Marksovo i Engelsovo učenje o odumiranju države i o komunizmu kao asocijaciji neposrednih proizvođača. Ali Petroviću je bilo jasno da se nije moglo ostati na tom otkriću već da se »moralo ići napred«. To »napred« razume on kao otkrivanje »našim uslovima primjerenih formi izgradnje takve slobodne asocijacije«. On pri tom jednoznačno tvrdi da su radnički saveti i čitav sistem društvenog upravljanja i samoupravljanja bili rešenje tog epohalnog zadatka. Drugi moment koji ilustruje neposredno konkretnoistorijsko odnošenje prema stvarnosti je istorijsko razumevanje same jugoslovenske revolucije. U knjizi **»Filozofija i revolucija«** Gajo Petrović dokazuje specifičnost jugoslovenske revolucije koju nalazi u širini i intenzitetu učestvovanja svih potlačenih slojeva društva. Staljinova skepsa a potom i želja da pripitomi jugoslovensku revoluciju može se stoga tumačiti kao rezultat naslućivanja da se u Jugoslaviji rađa specifični tip socijalizma koji mora da dođe u sukob s monolitnom koncepcijom socijalizma. Zato on sukob s Informbiroom iz 1948. godine ne tumači kao »puku slučajnost«. Iz toga izvodi zaključak da je posle 1948. godine u svetskom socijalizmu i marksizmu počela da se stvara nova situacija. Zato mu se čini da je ta godina a ne 1956., kako neki misle, početak kraja staljinizma u međunarodnom radničkom pokretu. Na ove momente neposrednog odnosa praksis, orijentacije i naše stvarnosti ima smisla ukazivati kako bi se videlo da nemaju opravdanja ona shvatanja koja ovu orijentaciju olako kvalifikuju kao »apstraktni humanizam«. Pre je, očigledno, reč o jednom specifičnom filozofskom kritičkom naboju koji je uticao na izgrađivanje jedne kritičke iako u mnogome protivrečne samosvesti o socijalizmu. Naime, ova je filozofska orijentacija politički projekt samoupravnog socijalizma obogatila filozofskom sadržinom (humanizam, praksa, sloboda, razotuđenje, individuum kritika, kritika staljinizma). Ove teme i njihova dubinska značenja nisu uopšte akademske i apstraktne. Otuda je i odnos prema ovoj orijentaciji u našem sveukupnom društvenom mišljenju (u filozofiji i sociologiji posebno) bio i ostao protivrečan.

Ratko Nešković

Dr Ljubiša S. Adamović: „Integracija i dezintegracija svetske privrede“

Savremena administracija, Beograd, 1987.

Kretanja u svetskoj privredi su oduvek, a u vreme kriznih poremećaja posebno, imala neposredan i posredan uticaj na privrednu situaciju u Jugoslaviji. S obzirom na vrlo malo učešće Jugoslavije u svetskoj trgovini, koje varira od 0,4% do 0,6%, eksterna varijabla-svetska trgovina, za Jugoslaviju je uvek bila data veličina kojoj se zemlja mora prilagođavati.

Stoga u traženju izlaza iz krize, u kojoj se danas nalazi jugoslovenska privreda i društvo, proučavanje spoljno ekonomskog okruženja postaje neophodno.

Knjiga dr Ljubiše S. Adamovića »Integracija i dezintegracija svetske privrede«, predstavlja doprinos autora kompleksnijem shvatanju fenomena u svetskoj

Digitized by Google

privredi od drugog svetskog rata do današnjih dana. S obzirom na opšti karakter teme, autor ne posvećuje poseban deo Jugoslaviji, njenoj privredi i uključivanju u međunarodne ekonomske odnose, već na posredan način, dajući analizu globalnih kretanja svetske privrede, pokušava da dâ objašnjenje aktuelnog stanja i jugoslovenske privrede.

Knjiga je podeljena u tri osnovna dela. U prvom delu »Teorija i politika međunarodne ekonomske integracije« dat je opšti pristup pitanjima međunarodne ekonomske integracije (MEI), vezi MEI i specijalizacije, netrgovinskim aspektima MEI i dilemama integracionih procesa.

Drugi deo knjige, bavi se pitanjima vezanim za svetsku privredu i procese integracije posle drugog svetskog rata. Posebni odeljci ovoga dela su: Nastojanja za reintegracijom, Tri decenije uspona svetske privrede, Međunarodna trgovinska politika i proces integracije, Međunarodna trgovina i privredni razvoj, Rezultati privrednog razvoja.

Treći deo knjige, »Savremene dileme«, polazi od jačanja međuzavisnosti nacionalnih ekonomija i dezintegracije, relevantnosti savremenih teorija stagnacije, veze stagnacije i dugoročnih ciklusa, prilagođavanja privredne strukture i integracije, novog međunarodnog ekonomskog poretka, perspektiva saradnje razvijenih i zemalja u razvoju.

Na kraju su data zaključna razmatranja i bogata bibliografija od oko 220 naslova.

Polazeći od činjenice da se težnja ka ekonomskim integracijama javlja u svim delovima sveta, bez obzira na nivoe ekonomskog razvoja i društveno-političkog sistema, izučava se proces integracije svetske privrede.

Autor u prvom delu rada, daje opšte istorijske i teorijske činjenice vezane za ovaj fenomen. Opredeljujući se za integraciju kao proces integrisanja proizvodnih snaga, polazi se od neophodnosti postojanja osnovnih preduslova i tendencije ka razvijanju podele rada, slobodnom kretanju radne snage i kapitala, obezbeđenom nediskriminatornom tretmanu svih pokretljivih elemenata iz zemalja koje imaju institucionalizovane i neinstitucionalizovane aranžmane o razvijanju integracionih procesa.

Govoreći o međunarodnoj ekonomskoj integraciji i teoriji izjednačavanja faktorskih cena, autor izvodi zaključak, na osnovu dosadašnjeg razvoja svetske privrede i međunarodne ekonomske integracije, da je razvoj svetske trgovine i kretanje radne snage i kapitala, više doprinosilo povećanju razlika u »nagrađivanju« faktora proizvodnje i time doveo do širenja razlika u stepenu ekonomske razvijenosti. S obzirom na ovakve posledice, autor smatra da, »ne bi bilo nelogično da se manje razvijene zemlje orijentišu na protekcionističku politiku, težeći smanjenju zavisnosti od svetske trgovine i većem oslanjanju na sopstvene snage«.

S druge strane, na osnovu teorije o međunarodnom izjednačavanju faktorskih cena, može se doći do zaključka da je robnom razmenom moguće supstituisati kretanje faktora proizvodnje. Autor smatra da ovaj teorijski okvir može da se primeni na primeru radne snage iz Jugoslavije, zaposlene u zemljama Zapadne Evrope. Naime, povećanim izvozom iz Jugoslavije, deo Jugoslovena zaposlenih u Zapadnoj Evropi, mogao bi da se vrati u Jugoslaviju, gde bi proizvodili robu za tržište Zapadne Evrope. Međutim, ostvarljivost ovog primera u praksi, bi podrazumevala ispunjenje nekih dodatnih preduslova, jer za proizvodnju robe određenog kvaliteta nije dovoljna samo kvalifikovana radna snaga.

U drugom delu knjige data je analiza svetske privrede i procesa integracije posle drugog svetskog rata. Ovde su obrađeni neki od glavnih oblika i institucija međunarodnih ekonomskih odnosa: Međunarodni monetarni fond, Svetska banka, Opšti sporazum o carinama i trgovini, carinske unije i zona slobodne trgovine, međunarodni robni sporazumi, transfer

Digitized by Google

kapitala, delovanje novih tehnologija.

Autor, u daljem delu, daje svoje viđenje događaja u periodu 1950—1980. godine pod naslovom »Tri decenije uspona svetske privrede«. S tim u vezi zanimljiv je podatak, za period 1963—1979, da je obim svetske proizvodnje povećan za oko 123%, a svetske trgovine za oko 200%, iz čega se, s razlogom, izvodi zaključak da je trgovina, ipak, u stanju da bude nosilac privrednog rasta i podstrekač privrednog razvoja.

Analizirajući dejstvo integracija na trgovinske tokove, autor smatra da primer EEZ govori o pozitivnom uticaju integracije, odnosno, da su zemlje pristupajući EEZ povećale svoje učešće u svetskom izvozu.

U delu »Međunarodna trgovina i privredni razvoj«, demantuje se shvatanje nekih ekonomista s kraja XIX i tridesetih godina XX veka, da privredni razvoj i proces industrijalizacije dovodi do smanjenja trgovine. Naprotiv, visoka konjunktura i politika pune zaposlenosti u većini razvijenih zemalja, vodi višim stopama privrednog rasta i povećanju dohotka. Povećan dohodak znači rast ukupne tražnje i njenu diversifikaciju. Sve to stvara nove mogućnosti za razvoj svetske trgovine.

Govoreći o rezultatima privrednog razvoja, između ostalog, se zapaža, da su u periodu 1960—1973. recesioni poremećaji bili kratki, praćeni brzim oživljavanjem privredne aktivnosti. Stoga se izvodi zaključak, da su u posleratnom razdoblju, recesije, odnosno krizni poremećaji, bili više ispoljavani u vidu sniženih stopa rasta, nego u apsolutnom smanjenju proizvodnje i dohotka, što je bilo karakteristično za ranije krizne poremećaje.

Na kraju drugog dela dati su rezultati privrednog razvoja u razvijenim, zemljama u razvoju i zemljama centralističkog planiranja.

S obzirom na aktuelnost problema i nezaobilaznost fenomena, kada su zemlje u razvoju u pitanju, pre svega, obrađen je i problem spoljnih dugova ovih i zemalja s centralističkim planiranjem.

Između ostalog, navodi se da je u periodu 1973—1983. ukupan dug zemalja u razvoju, povećan za oko šest puta, što je uz povećane kamate dovelo do povećanja ukupnih obaveza ovih zemalja. Sve to je prouzrokovalo da je već fiskalne 1980/81. godine, odliv kapitala iz zemalja u razvoju, u cilju servisiranja dugova, bio veći od sredstava koje su ove zemlje primale od sveta na ime različitih oblika pozajmica.

Iznoseći mogućnosti za ublažavanje prezaduženosti, autor se opredelio za osam elemenata: 1) racionalnije ponašanje u privrednim i neprivrednim oblastima zemalja dužnika; 2) oživljavanje svetske privrede i intenziviranje tokova međunarodne ekonomske saradnje; 3) liberalizacija tržišta razvijenih zemalja; 4) povećanje izvoznih prihoda zemalja u razvoju, na osnovu većih isporuka primarnih proizvoda i poboljšanih odnosa razmene; 5) različite mere zemalja kreditora: fiksne kamatne stope za određene kategorije zajmova, utvrđivanje gornjih granica kamatnih stopa, sniženje kamatnih stopa, otpisivanje jednog dela duga jednom broju zemalja u razvoju; 6) različiti predlozi zemalja dužnika: vezivanje visine otplate za tekuće devizne priloge, odlaganje plaćanja na duži rok, sniženje kamata; 7) pretvaranje dela duga u direktne investicije u zemlji dužnika; 8) proglašenje moratorijuma, kao poslednje rešenje. U delu »Savremene dileme«, govoreći o relevantnosti savremenih teorija stagnacije, posebna pažnja se posvećuje teorijama: difuzije tehnološkog progresa (Cornwell), transformacije (Beenstock), teoriji koja osnovni razlog zaustavljanja uspona razvijenih zemalja vidi u povećanju cena primarnih proizvoda (Bruno i Sachs). Teorija dugoročnih privrednih ciklusa analizirana je s aspekta Kondratjeva, Rostowa, Schumpetera, Kuznetsa.

Posebno mesto dato je novom međunarodnom ekonomskom poretku, s jedne strane, obzirom, da od 1974, kda su usvojeni Dekla-

Digitized by Google

racija i Program NMEP, do danas, ni jedan zahtev iz ova dva dokumenta nije realizovan, a s druge strane, obzirom na interes i posebno mesto Jugoslavije kao nesvrstane i zemlje u razvoju. Govoreći o međunarodnim tokovima kapitala i ulozi transnacionalnih kompanija (TNK), autor nije isključiv. Naime, »kada se ima u vidu kolike su ekonomske (i ne samo ekonomske) štete nastale u privredi ZUR zbog nedostatka znanja, iskustva, postojanja snažnog nepotizma, regionalizma, tribalizma, korupcije i niza drugih slabosti, javlja se ozbiljna dilema da li je bolje da se za izvesno vreme niz ekonomskih odluka prepusti TNK u kojima bi se povećavao broj zaposlenih iz zemlje plasmana kapitala i tako domaći kadrovi postepeno sticali organizaciona, proizvodna, tehnička i komercijalna iskustva, ili izložiti zemlju ogromnim gubicima koji bi bili posledica svih oblika nespremnosti hvatanja ukoštac sa kompleksnim problemima investiranja?«

Završnu glavu trećeg dela autor je posvetio perspektivama saradnje razvijenih i zemalja u razvoju.

Govoreći o sporom prilagođavanju razvijenih zemalja, iznosi se problem nezaposlenosti, koji većina autora pripisuje uvozu iz zemalja u razvoju (i pored rezultata istraživanja koja su pokazala da je konkurencija uvezene robe u periodu 1963—1971. doprinela smanjenju zaposlenosti za samo 0,9%, dok je porast produktivnosti rada na isti parametar uticao s 2,9%!).

Međutim, polazna pretpostavka vršenih proračuna o negativnom dejstvu uvoza iz ZUR na zaposlenost u razvijenim zemljama, je pogrešna-uravnotežena robna razmena dva partnera. Stoga protekcionizam razvijenih zemalja ne rešava dati problem, već naprotiv, lišava tržište razvijenih zemalja, pre svega potrošače, jeftinijih proizvoda iz zemalja u razvoju, a s druge strane, snižavanjem izvoznih prihoda ZUR umanjuje se mogućnost kupovine ovih zemalja s tržišta razvijenih zemalja.

Autor ovu izuzetnu studiju o svetskoj privredi—integracijama i dezintegracijama u njoj završava zaključnim razmatranjima gde se ističe da su »rezultati razvoja svetske privrede posle drugog svetskog rata i mogućnosti koje u tom pogledu stoje na raspolaganju čovečanstvu, veći nego ikada u prošlosti... Ti rezultati predstavljaju ogromnu materijalnu snagu i daju osnovu za očekivanje novih pozitivnih rezultata u razvoju svetske privrede.«

Gordana Pešaković

Žarko Papić:

„Protivrečnosti samoupravljanja“

Centar CK SKH za idejno-teorijski rad »Vladimir Bakarić« u saradnji sa ČGP Delo — OOUR Globus (Zagreb, 1987, str. 238)

Knjiga Žarka Papića »Protivurečnosti samoupravljanja« u okviru biblioteke »Naše teme«, nastala je kao rezultat dugogodišnjeg autorovog teorijskog angažmana povodom niza problemskih tema koje prate razvoj našeg društva. Sasvim opravdano svrstavanje u studiju i pojedinih ranijih tekstova, objavljivanih prevashodno u politikološkim i sociološkim časopisima, predstavlja potvrdu jednog dalekosežnog načina promišljanja stvarnosti, koje ne gubi na svojoj aktuelnosti ni nakon određenog perioda od svog nastanka. Takođe, ono nam omogućava uvid u kontinuitet autorovih kritičkih percepcija određenih ža-

Digitized by Google

rišnih pitanja u poslednjoj dekadi razvoja jugoslovenske teorije i prakse. Osim iznošenja sopstvenih gledišta i koncepata, u tekstovima su se nastojale demistificirati i mnoge ispoljene kontroverze u interpretiranju protivrečnih pojava društvenog realiteta. Otuda i kritička intoniranost u Papićevim analizama ne samo tokova u praksi, već i njihovih subjektivnih interpretacija u idejnoj i teoretskoj misli. Sledeći momenat koji zavređuje pažnju je doista širok krug autorovih zanimanja. Ipak, raznovrsnost tema koje zaokupljaju i integriraju njegova razmišljanja ne završava se u mediokritetnoj površnosti. Nijedan segment bogatog tematskog sadržaja nije letimično dotaknut, nego je iscrpno podvrgnut obuhvatnom analitičkom procenjivanju.

Tekstovi su prema tematskoj oblasti grupisani u tri zasebne celine. Prvi deo »Kontroverze oko ekonomskih zakonitosti« daje pregled različitih aspekata funkcionisanja robne proizvodnje u uslovima socijalističkog društva. Socijalistička robna privreda ne promatra se kao zatvoreni problem **per se,** već u kontekstu celokupnog mehanizma ekonomskog i političkog sistema. Ukratko, polazeći od konstatacije da je centralna »...protivurečnost u nas između udruživanja i povezivanja i klasičnog delovanja države u privredi« (40), osnovni uzrok sadašnjoj krizi nalazi se u etatističkom karakteru proizvodnje omogućenom jednim aktuelnim stanjem »decentralizovanog etatizma«. Nasuprot pojedinim spekulativnim zamagljivanjima na našoj javnoj sceni o tome da li tržište i ekonomske zakonitosti treba afirmisati ili ne, Papić takav ugao postavljanja dileme prevazilazi, čini nam se, daleko višim nivoom upitanosti i davanja odgovora. Po njemu, aktuelnost ekonomskih zakonitosti u socijalizmu sastoji se u političko-ambijentalnom konceptu njihovog razvijanja i jačanja, tj. da li one mogu ekonomski i prosperitetno svrsishodno funkcionisati u okviru tržišno-državnog modela ili oslobođenim (od države) procesom samoupravnog udruživanja i povezivanja. Opredeljujući se za drugu varijantu, autor međusobno ne isključuje robne i tržišne zakonitosti i proces samoupravne integracije, naprotiv, upravo smatra da je rezultat objektivnog delovanja socijalističke samoupravne robne proizvodnje udruživanje i povezivanje. To podrazumeva oslobađanje od svih oblika etatističkog suspendovanja ekonomskih zakonitosti i neometano podruštvljavanje svesnog delovanja na njihovo funkcionisanje. Na društveno-političkom planu, otpori ovom procesu devijantno su uzrokovani kroz »...jačanje decentralizovanog etatizma, etatiziranje nacionalne afirmacije, potiskivanje samoupravljanja i ekonomskih zakonitosti, s jedne strane, i, s druge strane, srastanje Saveza komunista s državom, sa društveno-političkim zajednicama, što kao tendencija njegovog podržavljenja znači zamagljivanje njegovih klasnih odrednica« (91). Time je Papić postupno, naizgled »ekonomsko« pitanje socijalističke robne proizvodnje i fenomen nacionalizma etatističkog tipa doveo u suptilnu determinantnu vezu, bez proizvoljnosti i s dovoljno argumenata u stvarnosti.

U drugom odeljku »Samoupravljanje i naučno-tehnološki razvoj« pronalaze se uzroci i strategijski pravci izlaska iz stagnantne naučno-tehnološke situacije u sadašnjoj jugoslovenskoj privredi. Razvoj domaće tehnologije bitno je onemogućen stihijskim načinom uvoza strane tehnologije, usled niza subjektivnih i objektivnih okolnosti. Pre svega, raširen je tradicionalan odnos prema novoj tehnologiji, čija se logika svodi na puko trošenje, a ne i na njeno dalje razvijanje, zatim, tome dosta doprinose neadekvatna kreditna politika forsirajući inostrani uvoz umesto razvoja nauke u zemlji, nedovoljna integrisanost privrede i stagnacija na polju naučno-istraživačkog rada. Još uvek preovlađuje mentalitet koji ne uočava imperativnu potrebu savremenog doba za naukom u smislu ključnog uslova prosperiteta i snažne proizvodne snage društva. Zato bi razvoj naučno-istraživačkog rada trebalo dobiti

Digitized by Google

prioritetnost u društveno-ekonomskom razvoju, u okvirima širenja neposredne slobodne razmene rada i s aktivnijom ulogom organizacija udruženog rada. Potrebna su i nova sistemska rešenja koja omogućavaju jaču poziciju nauke u privrednom sistemu, od kojih je autor naveo četiri bitna: eliminisanja ograničenja finansiranja nauke uklanjanjem sredstava SIZ-ova za nauku iz bilansa potrošnje; isto tako, njihovim svrstavanjem u materijalne troškove OUR-a, dakle van kategorije dohotka što bi stimulisalo ulaganja u naučno-istraživački rad, bez opterećenja doprinosima i porezima; planiranja i vođenje politike naučno-tehnološkog razvoja i na saveznom nivou, formiranjem odgovarajućih tela Federacije; i najzad, uspostavljanje fakultativnih SIZ-ova »na nivou cele zemlje po tzv. funkcionalnom principu«. Prikazane su samo kraće crte Papićevih rasprava i u ovom domenu, o pitanjima čije rešavanje postaje sve više urgentno ukoliko se želi sprečiti potpuna tehnološka zavisnost naše zemlje, o čijim ne samo ekonomskim, već i političkim posledicama možemo naslućivati na osnovu iskustva nekih drugih zemalja.

Poslednje poglavlje »O demokraciji, inteligenciji, omladini« nudi interesantnu analizu samoupravne demokratije s akcentom na prostore koje pruža za kritičko i stvaralačko delovanje inteligencije, globalno shvaćeno — uključiv naučna, idejna i ideološka strujanja u nas, s najširim krugom subjekata, od naučnih radnika preko društveno-političkih organizacija do omladine. Polazište autora u ovoj tematici najpre je dato u definisanju i pojmovnom određenju demokratije socijalističkog samoupravljanja, što celokupnoj studiji daje metodološku i sadržinsku korektnost. Da problematika ne bi ostala na nivou teorijske suvoparnosti, autor je shodno zahtevu za angažovanjem i aktuelnim pristupom, podvrgao analizi jednu tezu, sve prisutniju u poslednje vreme kod određenih krugova. Radi se o stavu o neophodnom apsorbovanju svih prethodnih formalnih oblika demokratije u socijalističku samoupravnu. Bez dijalektičnosti u posmatranju istorijskog razvitka, pomenuta teza linearno pristupa kvantitativnom rastu formi demokratije, lišenog unutarnjeg kvalitativnog sadržaja i društveno-ekonomske uslovljenosti. Jednom naučnom misliocu dakako je jasno da »... u razvoju demokratije ključ za razumevanje problema ne leži u ravni njenih oblika već u ravni stvarne demokratičnosti društvenih odnosa« (172). Građanska demokratija, formirana na temeljima klasne organizacije društva, određena je kategorijom državne vlasti kao fiktivnom »demokratskom« fasadom realne piramidalne društvene strukture. Celokupni mehanizmi političkog društva stavljeni su u službu njenog osvajanja ili bar većeg uticaja na njeno vršenje. Konsekventno tome, demokratija se pojavljuje kao oblik njenog posredovanja, umesto podruštvljavanja. Na našem tlu, teza o apsorbovanju demokratizma građanskog tipa u samoupravno društveno tkivo, ne prekoračuje horizonte klasne ograničenosti demokratije. Viđenjem i redukovanjem kompleksne problematike isključivo na sukob »politike i inteligencije«, ona rađa danas prisutne razne konstrukcije o tzv. novinarskoj hrabrosti, crnim listama, samocenzuri i sl. Često se iza apela za dijaloškom kulturom kriju beskrajni monolozi s »herojskim« pitanjima i odgovorima, čija komunikacija s oponentskom stranom ubrzo zaboravlja toliko zahtevane propozicije tolerantnosti.

Nasuprot iznetoj koncepciji, razvoj socijalističke samoupravne demokratije treba postaviti na potpuno drugoj ravni, koja pretpostavlja aktivnu ulogu Saveza komunista. Daleko od iluzija o beskonfliktnosti i idejnoj harmoniji, ovaj nivo posmatranja uključuje niz aktuelnih pitanja i tema. Među njima prioritet dobijaju borba protiv dogmatske svesti i potreba za kritičkim dijalogom, ali ne kao cilju samom po sebi, već u instrumentalnom smislu za jačanje samoupravne prakse. Pri

Digitized by Google

tom, autor se zalaže za dijalog koji pretpostavlja masovnu uključenost svakog pojedinog člana društva, što se odnosi i na članstvo SK, čime se mogu izbeći podjednako dominantnost forumskih i akademskih instanci osmišljavanja društvene prakse. »No ekstremne ideološke i političke razlike u gledištima nikad do sada u istoriji nisu bile stvar ‚čistog mišljenja', već klasnih interesa, a njihova sučeljavanja razrešavala su se ne dijalogom akademskih argumenata već klasnom borbom« (179). Razvoj socijalističkog samoupravljanja kao društvenog modela podrazumeva participaciju radnog čoveka i svakog člana unutar SK. Kritička usmerenost celokupnog članstva Saveza komunista determinantni je faktor opšte demokratizacije odnosa u društvu. Jedino podruštvljavanjem političke i idejne sfere, postulat neposredne demokratije biva zbilja realizovan. Druga strana ovog procesa je revolucionarna transformacija tradicionalnog koncepta inteligencije.

U tekstu »Kritika i inteligencija«, Žarko Papić je posebno razmatrao upravo ovaj poslednji aspekt društvene i teorijske svesti u kontekstu samoupravne demokratije. Ukidanjem podele ljudskog rada na fizički i umni, upravljački i izvršni, promenjena je društveno-ekonomska osnova pozicije inteligencije. Izvršen je civilizacijski prevrat podruštvljavanja intelektualnog stvaralaštva kroz samoupravnu transformaciju njegovih segmenata (kulture, nauke i obrazovanja), konkretizovanu uvođenjem slobodne razmene rada. S obzirom na to da se dati istorijski proces ne može posmatrati isključivo iz ugla svesti i opredeljenja, mužan je uvid u realne tokove ideološke diferencijacije i protivurečnih tendencija u razvoju naše inteligencije. Autor je njena raslojavanja strukturirao u dve primarne tendencije. Jedna, »tradicionalna ‚organska' inteligencija«, teži reprodukovanju sopstvene pozicije imanentne građanskom društvu. Da bi sebi obezbedila salonsku privilegiju odvojenog intelektualnog delovanja od opšteg totaliteta rada u društvu, apstraktni veo svom »intelektualizmu« zahvalno nalazi u permanentnoj kritičkoj radikalnosti. Ipak, građanski osamostaljen položaj, uprkos njenoj levoj orijentaciji, neminovno je približava klasičnoj tradicionalnoj inteligenciji, pa njena skretanja ka konzervativnim pojavama nacionalizma i liberalizma ne iznenađuju. Drugi preovlađujući segment — »organska inteligencija samoupravljanja«, s kolektivnim jezgrom u teorijskoj i ideološkoj svesti Saveza komunista, svoju funkciju zasniva na podruštvljavanju naučnog i idejnog angažmana. Inherentna praksi socijalističkog samoupravljanja i integrisana u društveni totalitet rada kroz slobodnu razmenu rada, nesumnjivo narasta u delatni subjektivni faktor samoupravne prakse. Bez ambicije da ostavi utisak neproblematičnosti realiteta, autor odbacuje imaginarnu simplifikaciju o njenoj homogenoj intelektualnoj snazi. Složeno stanje u stvarnosti postavlja neophodnost ozbiljne i precizne kritičke analize, kako zbog suprotstavljanja vulgarizovanom i pojednostavljenom promatranju inteligencije, tako i iz praktičnih razloga adekvatnog delovanja Saveza komunista u idejnoj borbi.

Konkretni problemi inteligencije u određenom tipu društva, ne mogu se posmatrati bez naučno utvrđenog teorijskog okvira analize. U pokušajima objašnjenja protivurečnog ispoljavanja naše inteligencije, Papić se dosledno pridržavao sopstvenog, po svojoj biti marksističkog, analitičkog referentnog okvira, koji je na jednom mestu dat i eksplicitno. Naime, opšti autorov stav je da su istorijsko značenje i perspektive stvaralaštva determinisani društveno-ekonomskim odnosima, institucionalnom strukturom i pojavnim oblicima sámog stvaralaštva. Ukoliko se ova teorijska premisa konkretno problematizuje primerice u našem društvu, »opšti stav o promeni društveno-ekonomskih odnosa i institucionalnih rešenja u sferi kulture konsekventno je realizovan otvara-

Digitized by Google

njem teme nužnosti promene klasičnih izražajnih oblika stvaralaštva« (200). SK mora razvijati angažovaniji odnos, ne samo u negativnoj konotaciji građanskog koncepta stvaralaštva, već i pozitivan prema novim trendovima traganja za novim stvaralačkim izrazima, kao i funkcijom drukčijom od tradicionalnog akademizma. Otvoren i pozitivan tretman novih tendencija nameće samokritičko preispitivanje oficijelnih cena nekih dosadašnjih gibanja u oblasti nauke i kulture. Restriktivna skeptičnost i diskvalifikacije svega novog, psihološki su utemeljene na strahu od stvarnog i budućeg, a ideološki učvršćene u dogmatskom konzervativizmu ili građanskoj salonskoj omeđenosti pravilima dozvoljene »pristojnosti«. Nasuprot tome, kompleksniji odnos SK prema složenim kretanjima u društvenoj svesti, ne treba a priori da odbacuje svaku novu pojavu, ali isto tako mora kontinuirano razvijati sopstvene kriterije za diferencijaciju dogmatskih ideja u novom ruhu od zaista delatno novih i perspektivnih inicijativa.

Jedna od ilustracija angažmana Saveza komunista, u knjizi je prikazana kroz relaciju idejne borbe SK i protivrečnog razvoja društvenih nauka. Mnoge naučne rasprave, na kojima se iznose voluntaristički i neargumentovani stavovi, s često izraženom dozom agresivnosti, dobijaju javni publicitet. Zahvaljujući tome, proizvoljne i površne misli stiču legitimitet u društvenoj teoriji i celokupnoj javnosti. Ova svojevrsna degradacija naučnog digniteta zahteva od Saveza komunista i ostalih društvenih subjekata otvaranje prostora za demokratski i angažovani dijalog s jasno naznačenim kriterijumima naučnosti s jedne strane, i idejno-teorijskim parametrima čiji je cilj dosledan razvoj socijalističkog samoupravljanja, s druge strane. To je zapravo i jedini put sprečavanja stanja idejne konfuzije i kvazi-naučne komunikacije. Na ovom polju, aktivnost SK treba da se temelji na »stanovištu o presudnom značaju sopstvenog programa i njegovog ostvarivanja za ukupnost idejnih kretanja u društvu« (204). I drugo, pozicija SK u idejnoj borbi podrazumeva njegov kritički i angažovaniji stav rukovođen interesima radničke klase, tj. shodan istorijskom interesu ukidanja svih klasnih komponenti društva.

Vesna Danilović

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

MAIN/UC-B

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

10
1987

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašković, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Bašković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 3.600 dinara. Za inostranstvo 7.200 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

YU ISSN 0560-6673

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXX
1987. Broj 10

Sadržaj

Boško Krunić

Istorijski smisao i značaj dolaska i delovanja Josipa Broza Tita na čelu KPJ (SKJ) 3

Kiro Hadži Vasilev

Nacionalni odnosi u uslovima socijalističkog samoupravljanja 18

Dušan Ičević

Savremeni smisao jugoslovenstva 47

Ivica Josipović

Geneza krize savremenog jugoslovenskog društva 59

Svetislav Stojakov

Neka aktuelna pitanja nastave marksizma u srednjoj školi i marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja u Savezu komunista 70

Međunarodne teme

Petar Bošković

Kraj reganizma ili reganizam i posle Regana 87

Osvrti

Dušan Janjić

Napomene o revolucionarnom kontinuitetu 102

Prikazi 109

Digitized by Google

Содержание

Бошко Крунич

Исторический смысл и значение возглавления и деятельности Иосифа Броза Тито в КПЮ (СКЮ) 3

Киро Хаджи Васильев

Национальные отношения при условиях социалистического самоуправления 18

Душан Ичевич

Савремений смысль югославянства 47

Ивица Иосипович

Генезис кризиса современного югославского общества 59

Светислав Стояков

Некоторые актуальные вопросы преподавания марксизма в средней школе и марксистского образования и идейно-политической подготовки в Союзе Коммунистов 70

Международные темы

Петр Бошкович

Конец реганизма или реганизм и после Регана 87

Обзоры

Душан Янич

Заметки о революционной преемственности 102

Рецензни 109

Contents

Boško Krunić

The Historical Significance of the Arrival and Activities of Josip Broz Tito at the Head of the League of Communists of Yugoslavia (LCY) 3

Kiro Hadži Vasilev

National Relations in Socialist Self-Management 18

Dušan Ičević

The Modern Understanding of Yugoslavism 47

Ivica Josipović

The Development of Modern Yugoslav Society 59

Svetislav Stojakov

Certain Topical Issues in the Teaching of Marxism in Secondary Schools and Marxist Education and Ideological and Political Training in the League of Communists 70

International Topics

Petar Bošković

The End of Reaganism or Reaganism after Reagan 87

Review

Dušan Janjić

Remarks on Revolutionary Continuity 102

Summaries 109

Digitized by Google

Boško Krunić

Istorijski smisao i značaj dolaska i delovanja Josipa Broza Tita na čelu KPJ (SKJ)*

Pedeset godina je prošlo od dolaska Josipa Broza Tita na čelo KPJ, jednog od najznačajnijih istorijskih međaša jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, koji je započeo konsolidaciju komunističke avangarde i snažno uticao na tokove date revolucionarne etape. Titovim dolaskom na čelo Partije, ona uspešno započinje proces prerastanja u idejno i politički jedinstvenu, čvrsto organizovanu i borbenu avangardu radničke klase, odlučno otklanjajući unutrašnje slabosti i greške i obračunavajući se oštro s oportunizmom, sektaštvom i frakcionaštvom. Začeo je istovremeno jedan novi, revolucionarni metod rada naše Partije, izgrađivala se nova politička strategija i taktika, koja je snažno razbuktavala svest potlačenih narodnih masa i pokrenula ih u odlučne bitke za revolucionarni i demokratski preobražaj društva i dovela do svih onih pobeda i društvenih promena koje su radnička klasa i narodi i narodnosti Jugoslavije izvršili u našem društvu za proteklih pedeset godina.

Zato, uvek s uvažavanjem i ponosom sagledavamo istorijski smisao i značaj dolaska Josipa Broza Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije.

---

* Referat Boška Krunića, predsednika Predsedništva CK SKJ na svečanoj sednici CK SKJ povodom 50. godišnjice dolaska Josipa Broza Tita na čelo KPJ/SKJ.

Digitized by Google

U mnogobrojnim aktivnostima širom naše zemlje, povodom ovog značajnog jubileja, ispoljilo se ne samo nastojanje da se što celovitije spoznaju značaj i domašaji Titovog dela, nego se opravdano težilo i tome da se — inspirisani veličinom njegovog revolucionarnog stvaralaštva — što uspešnije sagledaju, odrede i ostvaruju ciljevi na ovoj etapi našeg društvenog razvoja, kako bismo brže i s većom odlučnošću savlađivali sadašnje teškoće. To nije samo najbolji način obeležavanja značajnih događaja iz naše savremene istorije, već je to i put da stvarno ostanemo dosledni Titovom delu, i na njemu čuvamo i u novim uslovima dalje razvijamo tekovine socijalističke revolucije, ujedno da očuvamo i još više učvršćujemo istaknuto mesto — nezavisne i nesvrstane socijalističke Jugoslavije — u savremenom svetu.

U neumitnom protoku vremena, koje ljudima, stvarima i pojavama ponešto dopisuje ili oduzima, saznanje o istorijskoj Titovoj ulozi u našim i svetskim relacijama — pa i danas u dramatičnim sudarima s uzrocima i posledicama krize — narasta — i još se jasnije ocrtava i iskazuje: Tito je za sve naše narode i narodnosti bio i ostao simbol i putokaz, hrabrost i mudrost, dosledan komunista, odlučan borac za prava radničke klase i jačanje bratstva i jedinstva, vođa narodnooslobodilačke borbe, socijalističke revolucije i nesvrstane spoljne politike — državnik — poštovan i uvažavan u celom svetu.

Veliki istorijski značaj dolaska Josipa Broza Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije proizlazi prvenstveno iz činjenice što je na čelo Partije došao radnik, komunista prekaljen u oštroj klasnoj borbi koji je znao da pokreće i vodi akcije radnih masa i koji će neiscrpnim stvaralačkim radom i inicijativama odlučujuće doprinositi izgradnji njenog klasnog bića i celokupnog razvitka.

Godina trideset sedma pada u vreme kada je u Evropi postojala sve očiglednija neminovnost sudara snaga fašizma i rata sa snagama mira, demokratije i slobode. Pred naprednim snagama svih zemalja, a naročito onih kojima je pretila opasnost neposredne fašističke agresije, postavljala su se neodložno pitanja njihovog okupljanja, jedinstva i jasnih političkih opredeljenja radi organizovanog suprotstavljanja fašizmu.

Kao što je već poznato, Tito se u trenutku promena koje su nastale u Centralnom komitetu naše partije nalazio na višemesečnom radu u zemlji, gde je kao član Politbiroa, i s posebnim ovlašćenjima za rad i odgovornost Partije u zemlji, obavljao niz važnih zadataka. Radio je na stvaranju narodnog fronta i razvijanju antifašističkog pokreta, na slanju jugoslovenskih dobrovoljaca u Španiju, a naročito na jačanju i izgrađivanju novog stila rada partijskih i skojevskih organizacija, na njihovom omasovljenju i proširenju uticaja u narodu.

U tom zahuktalom revolucionarnom radu, Tito je bio prekinut naglim pozivom da odmah dođe u Pariz. Dva člana Polit-

Digitized by Google

biroa koji su tada obavljali rukovodeće funkcije u Centralnom komitetu KPJ, čije je sedište u to vreme bilo u Parizu, kada su videli da se Milan Gorkić, tadašnji generalni sekretar Centralnog komiteta već duže ne vraća i ne javlja iz Moskve, gde je bio pozvan na redovno referisanje u rukovodstvo Kominterne (treba znati da su tada bile u razmahu strahovite staljinske čistke, osude i uništavanja revolucionarnih kadrova), odlučili su da pozovu Tita da dođe i preuzme odgovornost za dalji rad Centralnog komiteta, a time i Partije u celini. Tito je stigao u Pariz 17. avgusta 1937. godine, i u toku nekoliko narednih dana izvršena je smena u vrhu rukovodstva KPJ. Zato se taj datum i uzima kao moment Titovog dolaska na kormilo Partije.

Ubrzo se pokazalo da se tada nije radilo o uobičajenoj promeni ličnosti u rukovodstvu jednog pokreta, već da je KPJ krenula na put dubokih promena i osposobljavanja za velike ispite koji su joj predstojali.

Odlazak Gorkića u Moskvu pretvorio se, u stvari, u opoziv s funkcije a zatim i njegovo hapšenje da bi najzad, zajedno sa stotinama drugih jugoslovenskih revolucionara stradao u Staljinovim čistkama.

Suočen s velikim opasnostima, u situaciji punoj neizvesnosti, u kojoj su se KPJ i on lično nalazili, Tito je krajem 1937. i u toku 1938. godine, vodio jednu od najtežih bitaka u svom životu — da se »Partija i pokret sačuvaju od potresa da bi se očuvala i dalje razvijala, kako bi mogla ispunjavati svoju revolucionarnu ulogu u jugoslovenskom društvu«.

Težište svoje aktivnosti Tito je stavio na jačanje pokreta u zemlji, na dalje razvijanje najraznovrsnijih oblika delatnosti i borbe, za očuvanje jedinstva partijskih redova, energično se boreći za suzbijanje frakcionaških pojava i sektaštva. Odlučno se zalagao za prijem u Partiju progresivnih, poštenih i borbenih ljudi, za najšire političko okupljanje svih demokratskih i patriotskih snaga u borbi protiv reakcionarne i profašističke politike režima i sve neposrednije fašističke opasnosti koja je pretila nezavisnosti Jugoslavije.

Tito je u to vreme sproveo još ranije donetu odluku, za koju se i sam dugo i energično zalagao, o povratku rukovodstva KPJ iz inostranstva u zemlju. To je učinio na svoju odgovornost i početkom maja 1938. godine u zemlji je formirao Privremeno rukovodstvo KPJ, sastavljeno od ljudi izraslih i prekaljenih u klasnim borbama.

Za sve to vreme Tito je nastojao da se reši tzv. »pitanje KPJ« u Kominterni. To pitanje je rešeno u toku njegovog višemesečnog boravka u Moskvi od avgusta 1938. pa do januara 1939. godine. Tada je, kao najvažnije, odlučeno, a što je i zvanično potvrđeno na sednici Političkog sekretarijata Izvršnog komiteta Kominterne 5. januara 1939. godine, da se izvrši reorganizacija rukovodstva KPJ, tj. da se njegovo tadašnje Privre-

Digitized by Google

meno rukovodstvo reorganizuje u Centralni komitet i da se taj zadatak poveri Josipu Brozu — Valteru.

Tito se vratio u zemlju u proleće 1939. godine. Sredinom marta iste godine, u Bohinjskoj Bistrici, održao je sednicu reorganizovanog Centralnog komiteta, u stvari članova ranijeg Privremenog rukovodstva. U junu je održano i zemaljsko savetovanje rukovodećeg aktiva KPJ na kome je odobren dotadašnji rad novog rukovodstva KPJ s Titom na čelu i sve mere koje su preduzete u pogledu reorganizacije Partije i njenog daljeg jačanja. Donete su i odluke o zadacima jugoslovenskih komunista u novonastalim uslovima, posebno pred narastanjem ratne opasnosti.

Jedan od krupnih međaša na tome putu je Peta zemaljska konferencija KPJ, koja je održana u Zagrebu, oktobra 1940. godine, na kojoj je ispoljeno puno jedinstvo partijskih redova preporođene i ojačane Partije. Na Konferenciji su, uz učešće 110 delegata — koji će, u stvari, činiti buduće rukovodstvo revolucije — razrađena i potvrđena strateška opredeljenja i zamisli jugoslovenskih komunista o predstojećoj borbi protiv fašizma i za odbranu nezavisnosti Jugoslavije, o načinu rešavanja nacionalnog pitanja i o borbi za demokratizaciju političkog života u zemlji — na putu za pobedu revolucije i za socijalističku budućnost.

Najtešnje povezana s radničkom klasom i narodom, iznutra konsolidovana i jedinstvena, Komunistička partija Jugoslavije spremno je išla u susret sudbonosnim istorijskim zbivanjima. Svoje jedinstvo s radnim i narodnim masama ona učvršćuje borbom za rešavanje socijalnih problema, slobodu i ravnopravnost naroda, nezavisnost i mir. Ona poziva na aktivnu odbranu zemlje i njeno se članstvo svrstava u prve redove oružanog otpora. Njene poruke i politički program su izraz interesa najširih slojeva svih naših naroda i narodnosti, i zato je ona mogla stati na čelo svih naprednih snaga. U tome se sadrži jedna od trajnih pouka u ostvarivanju avangardne uloge Partije, što je i danas jednako važno, kao i u svim istorijskim prelomima.

Drugi svetski rat i kapitulaciju stare Jugoslavije KPJ je dočekala spremna i odlučna da se oružanom borbom suprotstavi i istraje do konačne pobede i oslobođenja zemlje. Za razliku od svih ostalih političkih partija, Komunistička partija Jugoslavije jedina ima nepodeljeno poverenje svih naroda i, zato, u vatru oslobodilačkog ustanka i rata uspeva da povede sve patriotske snage bez razlike na verska i politička ubeđenja — u duhu bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda koji čini okosnicu političke linije narodnooslobodilačkog antifašističkog fronta.

Komunistička partija Jugoslavije stavila se na čelo opštenarodnog ustanka za oslobođenje zemlje, ne čekajući da joj tu slobodu donese neko drugi. To se pokazalo kao veoma značajna

Digitized by Google

i dalekosežna orijentacija. Naša zemlja dala je ogroman doprinos borbi protiv fašizma. U toku NOR-a od partizanskih odreda i jedinica izrasle su snažne proleterske divizije i narodnooslobodilačka armija osposobljena za najveća dostignuća. Masovni heroizam boraca i naroda, njihova rešenost da zbace jaram okupatora i njegovih slugu ostaće trajno zapisani kao najsvetlije stranice u burnoj istoriji naših naroda i narodnosti.

Četvorogodišnja oslobodilačka epopeja bila je za jugoslovenske narode i narodnosti ujedno i pobedonosna revolucija, koja je, likvidirajući stari društveni poredak, stvorila narodnu vlast, udarila temelje novog socijalističkog uređenja i rešila nacionalno pitanje na osnovi pune ravnopravnosti naroda i narodnosti. Ravnopravnost i bratstvo i jedinstvo je najveća tekovina te zajedničke borbe, temelj na kome i danas počiva SFRJ.

Pobedonosni NOR i revolucija naroda i narodnosti Jugoslavije čvrst su dokaz da je uspešna borba jedne male zemlje protiv najmoćnije imperijalističke sile moguća ako se pri tome oslobodilački pokret oslanja na sveukupne snage naroda, otvarajući mu perspektivu slobode, nezavisnosti, socijalnog i nacionalnog oslobođenja i društvenog napretka.

Pokretanjem narodnih masa na oružanu borbu kao subjekt te borbe, KPJ s Titom na čelu reafirmisala je na delu Marksov princip o naoružanom narodu. Taj princip ostaće ideja vodilja naše sveukupne odbrambene politike i doktrine u čitavom posleratnom razdoblju, koji i danas razvijamo kroz koncepciju opštenarodne odbrane i društvene samozaštite što ostaje naše trajno opredeljenje.

Neprekidno četrdeset tri godine Tito se nalazio na čelu naše Partije, predano, odgovorno i uspešno vršeći dužnost čelnog čoveka jugoslovenskih komunista. U tom razdoblju Partija je izrasla u snažnu vodeću revolucionarnu idejno-političku predvodnicu radničke klase i naroda i narodnosti naše zemlje i odgovorno vršila svoju istorijsku misiju.

Dolaskom Tita na njeno čelo, KPJ sve više postaje prava radnička avangarda i vodi politiku kakva je odgovarala borbenim težnjama i osećanjima ogromne većine radnih i narodnih masa Jugoslavije. Bila je to orijentacija na borbu za rešavanje konkretnih ekonomskih i socijalnih problema radnih ljudi grada i sela za ostvarivanje njihovih demokratskih prava i nacionalne ravnopravnosti. Bio je to odlučan kurs najtešnje povezanosti partijskog članstva s narodom, koncepcija partije radnih masa, nasuprot koncepciji partije kao doktrinarne sekte, izolovane od masa i opterećene dogmatizmom.

Za Titovo poimanje uloge Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije u našem društvu s pravom se može reći da je inspirisano Marksovim konceptom »partije u velikom istorijskom smislu«. Pod Titovim vođstvom partija jugoslovenskih komunista suštinski se suočava s gorućim druš-

Digitized by Google

tveno-istorijskim problemima koji traže epohalna rešenja. Revolucionarna avangarda radničke klase Jugoslavije, mora stoga, po Titu, svojim moralnim vrednostima, teorijskim saznanjima i političkim delovanjem da zahvata celokupnu životnu i društveno-istorijsku problematiku radničke klase i seljaštva, naroda i narodnosti. Za Tita to znači da Partija mora na svome revolucionarnom humanističkom programu da okuplja sve progresivne snage jugoslovenskog društva. Otuda, nije ni malo slučajno Titovo nastojanje da Komunistička partija, odnosno Savez komunista Jugoslavije u sklopu svog jasnog klasnog programskog opredeljenja i svojom globalnom organizacionom konstitucijom dosledno izrazi nacionalne osobenosti svojih sastavnih delova. Uspostavljanjem prave dijalektičko-istorijske veze tih momenata, Tito tokom više decenija odlučujuće doprinosi idejnom opredeljenju i organizacionom oblikovanju razvoja naše političke avangarde, i usmeravanju revolucionarne prakse svih ostalih subjektivnih snaga.

Imajući danas u vidu mesto i ulogu Saveza komunista u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, potrebno je naglasiti da je Tito to mesto i ulogu SKJ anticipatorski definisao ravno pre četrdeset godina, 27. septembra 1947. kada je obrazlagao odnose Komunističke partije i Narodnog fronta Jugoslavije. Naglašavajući da je KPJ »sastavni dio Narodnog fronta« i »njegov predvodnički dio«, Tito je jasno definisao da KPJ, upravo kao avangarda radničke klase, treba da bude »predvodnik u cjelokupnom društvenom razvitku«.

Polazeći od tog opredeljenja Tito je neumorno inicirao i podsticao brže promene i usavršavanja u metodu i delovanju Saveza komunista. U tom okviru od posebnog je i suštinskog značaja bila i promena imena KPJ u Savez komunista Jugoslavije i donošenje Programa SKJ.

Insistirao je da »Savez komunista Jugoslavije i njegovi članovi, kao pojedinci, moraju biti svjesni inicijatori, neprekidnog razvijanja socijalističke demokratije. Oni ne smiju dozvoliti da birokratske metode i razne lokalističke tendencije koče pravilan i normalan razvoj društvene zajednice kao cjeline«.

Zato je i zahtevao da SKJ bude tamo gde se razvija samoupravna i politička aktivnost radnih masa — u materijalnoj proizvodnji, u Socijalističkom savezu i drugde. To je značilo da SKJ mora biti otvoren za sve inicijative i težnje radnih ljudi i građana, da u tom smislu vodi političku akciju. Tito je stalno ukazivao da u skladu s tim moramo posvetiti posebnu pažnju mestu i ulozi osnovne organizacije Saveza komunista, kao temeljnog oblika i subjekta celokupne politike i idejno-političkog delovanja komunista. Istovremeno, insistirao je na tome da Centralni komitet SKJ mora obezbeđivati »jedinstveno djelovanje cijelog Saveza komunista kao — ideološko-politički i organizaciono — jedinstvene avangarde radničke klase, sa jedinstvenom političkom platformom«. Tome se mora dodati i njegovo stalno

Digitized by Google

zalaganje za dosledno ostvarivanje principa demokratskog centralizma, jačanja idejnog i akcionog jedinstva SK i izgrađivanja moralnog lika komuniste. Stalno se zalagao za razvijanje demokratskih odnosa u Savezu komunista, za stvaralački dijalog, principijelnu kritiku, za slobodno i otvoreno iznošenje mišljenja, kao najbolji instrument revolucionarnog i stvaralačkog jedinstva. Stavovi i odluke koje proističu iz takvih demokratskih odnosa i koje usvoji većina — isticao je Tito — postaju zakon za svakog komunistu, pa i onog koji je imao drugačije mišljenje: »Svako suprotno ponašanje vodilo bi grupašenju i frakcionaštvu, razbijanju jedinstva Saveza komunista Jugoslavije«.

Njegova istrajna borba za idejno-političko i akciono jedinstvo SKJ na osnovama demokratskog centralizma, snažno je obeležila njegovu ukupnu aktivnost u svim periodima revolucionarne delatnosti. To jedinstvo u redovima komunista smatrao je kao bitan uslov uspešnog razvoja socijalističkog samoupravnog društva i jačanja ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslvije. Zato je uvek tražio da se najveća pažnja posvećuje upravo jačanju idejnog i akcionog jedinstva komunista i da se ono stalno izgrađuje i potvrđuje u najužoj vezi s društvenom stvarnošću i aktuelnim zadacima a ne na rečima. Naročito je smatrao štetnim pojave raskoraka između reči i dela. Posebno je isticao odgovornost Saveza komunista republika i pokrajina odnosno njihovih centralnih i pokrajinskih komiteta za izgradnju i ostvarivanje jedinstvene politike SKJ.

Upravo zato što su problemi s kojima smo danas suočeni sami po sebi veoma teški, komunisti utoliko više moraju biti svesni svoje odgovornosti za jedinstvo SKJ, bez kojeg je nemoguće stvaranje povoljnije političke klime u kojoj će biti realno moguće da se ti problemi brže i efikasnije rešavaju.

3. Kao proleterski borac, marksistički mislilac i revolucionarni stvaralac, Tito je duboko pronicao u društvene procese, u glavne tokove savremene istorije, otkrivajući njihovu suštinu i sagledavajući zahteve i probleme koje je ona stavljala na dnevni red, kao i razvojne tendencije i mogućnosti konkretno-istorijskog kretanja i da to istovremeno oblikuje u strategiju našeg komunističkog pokreta.

Titove istorijske inicijative i revolucionarno stvaralaštvo uvek su sledile dijalektičku zakonitost kretanja socijalističke revolucije. S jedne strane, on je uvek imao na umu da novo u revoluciji nastaje iz starog i posredstvom starog. S druge strane, dobro je znao da se socijalistička revolucija može doista razvijati kao revolucija, koja tokom jedne čitave istorijske epohe ukida klasno društvo i uspostavlja besklasnu komunističku zajednicu, jedino ukoliko svoje konačne ciljeve ne ostavlja za neku daleku budućnost. Njeni konačni, istorijski ciljevi moraju biti stalno na njenom putu, u samom njenom toku, u pokretu, jer bez njihovog prisustva put će postati bespuće.

Digitized by Google

Tito je čvrsto polazio od toga da marksistička nauka nije dogma, nije skup kanona po kojima treba da se ravna praksa, već oruđe za orijentaciju i akciju u konkretnoj istorijskoj situaciji. Izgrađujući strategiju i taktiku jugoslovenskog revolucionarnog pokreta u skladu s konkretnim uslovima naše zemlje, Tito je, zajedno s plejadom naših istaknutih revolucionara — marksista, oslobodio revolucionarnu orijentaciju Partije od doktrinarnih šablona i tuđih recepata.

Tito u jednom pismu, još u novembru 1941. godine posebno insistira da se ima »u vidu činjenica da se naša borba razvija u posve specifičnim uslovima i da zato ide i svojim originalnim putevima«. Naša Partija s Titom na čelu i naš komunistički pokret nisu, dakle, bili slepo i poslušno oruđe Kominterne, kao što to učestalo nastoje nametnuti tobože kao istorijsku istinu naši kvazilevičari i intelektualci predstavnici malograđanskog konzervativizma. Upravo zahvaljujući Titu, Partija je na vreme shvatila tu specifičnost uslova i originalnost puteva, što je oslobodilačku borbu i našu revoluciju — na osnovu širokog narodnog fronta i masovnog heroizma na platformi KPJ — i dovelo do pobede.

Nije stoga nimalo slučajan sukob između KPJ i Kominforma 1948. godine. Bio je to, u suštini, sukob između snaga koje teže hegemoniji i snaga koje na društvene promene gledaju stvaralački i streme nezavisnosti i slobodi. Noseći najveću odgovornost, po prirodi svoje funkcije generalnog sekretara KPJ, Tito je smelo pružio otpor pokušaju grubog mešanja u naš unutrašnji razvitak i stranoj dominaciji braneći pravo jugoslovenskih komuništa da sami odlučuju o pitanjima koja se tiču radničke klase i naroda Jugoslavije. To je dobilo jednodušnu podršku komunista i radnih masa naše zemlje. Ubrzo se pokazalo da je to bila istorijski dalekosežna odluka, od bitnog značaja ne samo za razvoj naše revolucije već i za razbijanje monopola i ravnopravne odnose u međunarodnom radničkom pokretu i napredak socijalizma kao svetskog procesa.

U kontinuiranoj borbi za izgradnju sistema socijalističke samoupravne demokratije, Tito je neprekidno naglašavao da je »čovjek smisao i svrha revolucionarne borbe radničke klase. Borba za ljudsko među ljudima, za sve bolje i humanije odnose, za čovjeka kao slobodnog proizvođača i stvaraoca — to je krajnji cilj i smisao borbe radničke klase«.

Tito je stalno upozoravao da stagnacija u hodu revolucije može izazvati veoma ozbiljne društvene deformacije i poremećaje, te da se zato tekovine revolucije čuvaju i učvršćuju upravo njihovim neprekidnim razvijanjem.

Radni čovek je za Tita uvek bio i ostao glavna stvaralačka snaga i subjekt socijalizma, što znači da je neprekidna borba za njegov stvarno bolji život i ličnu sreću, dakle, za takve društvene i materijalne odnose u kojima će radni čovek suvereno odlučivati o uslovima, sredstvima i rezultatima svoga rada —

Digitized by Google

svrha svih društvenih nastojanja i čitavog našeg socijalističkog kretanja.

Uvođenje samoupravljanja jedan je od onih koraka, koji obeležavaju epohu. Izgradnja socijalizma u našoj zemlji na osnovama socijalističkog samoupravljanja sledi Marksov zahtev da oslobođenje radničke klase treba da bude njeno vlastito delo. Upravo to zalaganje za ostvarivanje interesa i težnji radničke klase i humanizaciju života radnih ljudi primerom vlastite zemlje i njenog revolucionarnog pokreta u praksi, jeste ono što prožima celokupno Titovo revolucionarno delo.

Jačanje i razvijanje samoupravljanja Tito je sagledavao kao proces »razvlašćivanja« socijalističke države i označio ga kao specifičan oblik diktature proletarijata u kojoj radnička klasa ne samo što preuzima vlast u sferi političkog sistema već uzima na sebe i presudnu ulogu odlučivanja o uslovima i rezultatima svoga rada. Tito u samoupravljanju vidi istorijski viši oblik socijalističke revolucije, oblik koji omogućava njeno produbljavanje i kontinuitet nakon perioda revolucionarnog etatizma.

Ostvarivanjem tog novog koncepta socijalizma, novog programa socijalističkih odnosa u proizvodnji, zapravo razvoj samoupravljanja za Titova života, prošao je nekoliko etapa i taj su razvoj i njegove etape bile omogućene, odnosno osmišljene Titovim inicijativama, u težnji da se sistem samoupravljanja proširuje na celu oblast društvene reprodukcije.

Tito, u stvari, stalno insistira da »neposredni proizvođači treba da budu glavni nosioci proširene reprodukcije«. To je osnova samoupravne integracije društva i efikasne borbe protiv stalno živećih snažnih birokratskih i etatističkih monopola.

Za ta opredeljenja Tito se stalno borio, a 1970. godine upozorava:

»Pojavljuju se neki ljudi koji bi željeli likvidaciju radničkog samoupravljanja. Ko su ti ljudi i šta oni zapravo hoće? To su, u prvom redu, birokrati i tehnokrati, koji bi htjeli da proizvođača ponovo pretvore u najamnog radnika o čijoj bi sudbini odlučivale uske grupe... U prirodi samoupravljanja nisu autarhija i zatvorenost, nego višestruka povezanost zajedničkih interesa i udruživanja rada na kvalitetno višem nivou.

Jednom riječju, moramo još dosljednije izgrađivati samoupravno društvo, u kome će na svim nivoima, biti omogućen uticaj svih radnih ljudi, a prije svega, radničke klase...«

I ovi stavovi, ove naročito aktuelne poruke ukazuju na ono bitno u Titovoj strategiji socijalističke revolucije: uspešno prevladavanje negativnih tendencija koje se javljaju s obzirom na protivrečnosti socijalističkog razvoja, iziskuje da se učini nov revolucionarni korak koji socijalizam vodi napred. Uspešna borba moguća je samo u sklopu daljeg razvoja revolucije, sa stanovišta bitnih inovacija koje radikalizuju radnički, socijalno-klasni i revolucionarni karakter socijalizma, odnosno socijalističkog samo-

Digitized by Google

upravljanja. To je, u stvari, strategija samoupravno udruženog rada kao osnovnog nosioca razvoja društva i unapređenja položaja čoveka u njemu. Ta je orijentacija poslednjih godina u zaostajanju, pa nas i na ovoj deonici Titovog programa čekaju neodložni i ozbiljni preokreti, koje treba podupreti i promenama u privrednom i političkom sistemu, ali i jasnom idejno-političkom linijom i doslednom i konkretnom borbom SKJ, posebno protiv birokratsko-tehnokratskih tendencija, upravo radi jačanja socijalističkog samoupravljanja i položaja i uloge radničke klase. Naša osnovna orijentacija mora biti na jačanju vlasti radničke klase, a ne na liberalističkim koncepcijama koje svojom frazeologijom o slobodi delovanja u višepartijskom sistemu nude koncept razvoja sistema.

Celokupno Titovo delo, uključujući i njegove istorijske inicijative bitno obeležavaju njegovo dosledno i trajno nastojanje za izgradnju i stalno razvijanje jedinstva Jugoslavije kao federativne socijalističke samoupravne zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti i njegova uporna, dugogodišnja borba za ostvarivanje nacionalne slobode i ravnopravnosti, za kovanje i učvršćivanje bratstva i jedinstva.

Gotovo da nema ni jednog Titovog govora pre, u toku i naročito posle rata u kome on ne ističe značaj bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti. Parola bratstva i jedinstva je doista Titova i ona sadrži ono što nam je kao najvažnije u amanet ostavio, nama i budućim generacijama. Jer u Platformi narodnooslobodilačke borbe ta je parola postala ona prava zastava oko koje su se okupile sve nacionalne progresivne snage naše zemlje, što je bio uslov i zaloga pobede. Sigurno je da bez te parole u njenom suštinskom sadržaju ne bismo izašli iz kala i bratoubilaštva.

Tito je duboko poimao dijalektiku međunacionalnih odnosa. Nikada ih nije gledao statički, već kao istorijski proces koji se stalno mora snažiti i bogatiti razvojem novih samoupravnih oblika i sadržaja zajedničkog života, od političkog sistema i ekonomije do svih vidova duhovnog stvaralaštva. U tome je bio smisao svih naših dosadašnjih krupnih ustavnih promena u našem društvu, kao i onih koje se sada preduzimaju. Pojava centralističkih, etatističkih i svih drugih oblika zatvaranja i razdvajanja u suštini su izraz odstupanja od ustavnog koncepta našeg federativnog sistema.

Titova misao o bratstvu i jedinstvu i nacionalnoj ravnopravnosti doživljava svoju istorijsku potvrdu i dimenziju u stvaranju i razvoju jugoslovenske federacije od AVNOJ-a do danas. Snažne su i žive njegove reči — izgovorene još pre nekoliko decenija — da je Jugoslavija sazrela u srcu svakog građanina ove zemlje, zato što je to zajednica bratstva u kojoj granice federalnih jedinica nisu granice razdvajanja, nego granice spajanja, »kao one bijele crte na jednom mramornom stubu«. Razume se, uvek je sledilo njegovo upozorenje da takvo jedinstvo

Digitized by Google

može postojati samo ako je svaki narod slobodan u federaciji i ako ona ima »karakter slobodnog upravljanja sobom«.

Kontinuitet Titove misli i dela u izgrađivanju bratstva, jedinstva i ravnopravnosti u našoj višenacionalnoj zajednici izražen u principu jedinstva klasnog i nacionalnog svedoči o njegovoj izuzetno postojanoj i upornoj borbi za tu veliku ideju. U bratstvu i jedinstvu je tražio snagu za socijalistički samoupravni preobražaj i za odluke u svim prelomnim momentima kroz koje smo prolazili. Koliko je samo dragoceno i inspirativno bilo i ostalo njegovo stalno upozoravanje da bratstvo i jedinstvo moramo čuvati »kao zjenicu oka«. Otuda se beskompromisno i odlučno borio protiv svakog nacionalizma i šovinizma. Istinu o tome iskazivao je jednostavnim rečima: nacionalizam je neprijatelj socijalizma, najopasniji vid kontrarevolucionarnih tendencija u jugoslovenskim uslovima. Kontrarevolucionarni događaji na Kosovu to najbolje potvrđuju. Njihove posledice moramo i danas odlučnom i jedinstvenom akcijom savladavati u skladu sa Zaključcima IX sednice CKSKJ. Zato narastanje nacionalizma u našoj zemlji uopšte, mora biti ozbiljno upozorenje i znak za beskompromisan obračun s nacionalizmom u svakoj sredini.

Tito se uvek borio za to da mladi smelo ulaze u politički i društveni život, da otvoreno iznose svoje poglede i zahteve, ali i da preuzimaju odgovornosti i obaveze i dalje nose revolucionarne baklje razvoja. Svoj oslonac na mlade Tito je crpeo u bogatom iskustvu naše socijalističke revolucije i saznanju da su mladi pre svega pozvani da menjaju i grade svet. Stalno je isticao da su problemi omladine i društveni i da traže veliko angažovanje Saveza komunista, državnih i samoupravnih organa i Saveza socijalističke omladine. To su poruke i zalaganja neprolaznog značaja. Titova armija bila je vojska mladosti! Ona je uzvraćala ogromnim rezultatima i čvrstim uverenjem u sopstvene sposobnosti za još veća dostignuća.

Zato SK i naše društvo u celini treba stalno da stvaraju mogućnosti da progresivna opredeljenja mladih, njihova znanja i sposobnosti dođu do punog izražaja. Bez toga život sutra ne može biti bolji nego što je danas.

Kao što je u našoj zemlji Titovo delo otvorilo perspektivu i začelo novi tip demokratije, socijalističke samoupravne demokratije, tako je i na međunarodnom planu njegova pregalačka borba najdublje utkana u perspektivu izgradnje svestranih demokratskih i ravnopravnih odnosa i saradnje u svetu. Spoljna politika Titove Jugoslavije bila je izraz autentičnog unutrašnjeg bića našeg društva — samoupravljanje i nesvrstanost čine organsku celinu naše politike i izrasli su iz autohtonosti i originalnosti oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije.

Svojom neumornom državničkom aktivnošću Tito se borio i za bolji, humaniji i pravedniji svet, bez potčinjenosti i eksploatacije, za svet oslobođen od ratnih razaranja, u kome će svi

Digitized by Google

ljudi i narodi biti prijatelji. Bio je jedan od glavnih arhitekata politike i osnivača pokreta nesvrstanosti, koji mu je još za života, na Šestoj konferenciji u Havani, odao zasluženo priznanje za »doprinos formulisanju principa i ciljeva nesvrstavanja« i za »neumorne napore u očuvanju i učvršćenju jedinstva i solidarnosti nesvrstanih zemalja i za njegov lični doprinos uspostavljanju ravnopravnijeg, pravednijeg i mirnog pokreta u svetu«, kako je to istaknuto u rezoluciji ovog samita o specijalnom priznanju predsedniku J. B. Titu. Kao što je Lenjin otvorio epohu socijalističke revolucije, tako je i Titovo delo snažno doprinelo narastanju socijalizma kao svetskog procesa i obeležilo borbu naroda za ravnopravne i demokratske političke i ekonomske odnose među svim zemljama, malim i velikim, bez obzira na njihove društvene sisteme.

Titov doprinos razvoju novih oblika tesne povezanosti borbe za interese radničke klase, s borbom za nacionalno i socijalno oslobođenje, s aktivnom i miroljubivom koegzistencijom, za mir i demokratizaciju međunarodnih odnosa, za pravedno rešavanje međunarodnih sporova, posebno onih koji izrastaju iz rastućeg jaza između razvijenih i nerazvijenih, za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka, za jačanje uloge OUN, kao jedino univerzalnog svetskog foruma, poznati su i priznati od strane demokratskih, progresivnih i miroljubivih snaga sveta. Aktivna miroljubiva koegzistencija izrazila se u dinamičnoj spoljno-političkoj praksi Jugoslavije, u koncept integralne politike u međunarodnim odnosima. Boreći se za demokratizaciju međunarodnih odnosa Jugoslavija je polazila od stava da je mir nedeljiv, što zahteva stalan i aktivan odnos prema svim pitanjima života međunarodne zajednice.

Put unutrašnjeg razvoja Jugoslavije i Titov doprinos međunarodnoj praksi i misli socijalizma, doslednoj borbi protiv imperijalizma, hegemonizma i svih oblika potčinjavanja dobili su svoj puni izraz u izvornim načelima politike nesvrstavanja. Svojim udelom da se politika nesvrstanosti izrazi kao program demokratizacije međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, da nesvrstani pokret izraste u nezavisan, vanblokovski, globalan i nezaobilazan faktor međunarodnih odnosa Tito i Jugoslavija dali su i daju nesebičan doprinos stvaranju vizije novog sveta. Politika nesvrstavanja u Titovoj koncepciji nije samo negiranje blokovske podele sveta, već i put za njeno prevladavanje, za izgrađivanje novih pravednih, demokratskih i ravnopravnih međunarodnih, političkih i ekonomskih odnosa. To je ujedno i najšira platforma borbe za mir, za razoružanje i miroljubivu koegzistenciju, ravnopravnu saradnju malih i velikih u podeljenom ali sve više međuzavisnom svetu. »Zato savremena epoha zahtijeva ne samo savremene društvene odnose i sisteme nego i savremene međunarodne odnose. Ona zahtijeva da se u međunarodnim odnosima stvore takve norme i mehanizmi koji će onemogućiti svaki pokušaj rješavanja spornih pitanja putem rata. Danas se

Digitized by Google

postavlja zadatak da se stvore takvi odnosi u međunarodnom životu da pojedinci ili grupe ne mogu rješavati o ratu ili miru. Sudbina svijeta je danas nedjeljiva«. Značaj ovih Titovih reči i danas je aktuelan.

Principi za koje se Tito zalagao i borio bitan su činilac stabilnosti, međusobnog položaja, nezavisnosti i borbenosti naše zemlje — i danas i sutra. Radnička klasa, radni ljudi, narodi i narodnosti Jugoslavije duboko su svesni da je nastavak Titove politike i na međunarodnom planu i za buduće decenije razvoja jedini mogući izbor.

Osvetljavajući još za života snagu i pravce Titovog kompasa na istorijskim raskršćima, Edvard Kardelj pošao je od davne istine da se sposobnost i uloga ljudi, odnosno njihove politike i ideologije u društveno-istorijskom razvoju najdublje otkrivaju i raspoznaju upravo na tim odlučujućim raskrsnicama i prekretnicama istorije. Na takvim raskršćima »avangardne snage — čvrsto povezane sa svakodnevnim interesima i akcijama radničke klase, radnih ljudi, progresivnih snaga i naroda, a ne gubeći iz vida dugoročne ciljeve revolucije i socijalizma — treba da umeju da sagledaju svoje zadatke u borbi za te ciljeve prvenstveno kroz prizmu kretanja i pomeranja realnog odnosa moći društvenih snaga, a ne kroz statične doktrinarne formule«. Moraju se, naime, predviđati dugoročnija kretanja i u tome jačati one snage koje su nosioci progresivnih društvenih preobražaja. Tu je potrebno ono stvaralačko »šesto čulo«, tj. stvaralačka sposobnost, talenat i uloga pojedinih ličnosti, umeće sinteze i predviđanja i revolucionarna doslednost. Upravo takva sposobnost je najznačajnija karakteristika Titove revolucionarne i političke aktivnosti.

* * *

Svestrano i sistematsko izučavanje Titovog celokupnog dela, afirmacija njegovog revolucionarnog radničko-klasnog kursa i odlučnost da se deluje u tom duhu — danas nam je potrebnije više nego ikad. To je neophodno, pre svega, radi toga da bi se objedinile sve snage našeg društva oko programa za izlazak iz krize, oko projekta koji su razradile vodeće snage naše zemlje, sa Savezom komunista na čelu, a koji treba da osigura novu dinamiku u društvenoj praksi i stabilnost u razvoju Jugoslavije. Takva orijentacija i rad potrebni su i radi jačanja našeg jedinstva, socijalističkog samoupravljanja i nezavisnog položaja zemlje, ali isto tako i radi efikasnijeg suzbijanja etatizma i birokratskog konzervatizma i pritisaka nacionalističkih, antikomunističkih i drugih neprijateljskih snaga socijalističkog samoupravnog razvitka Jugoslavije, koje se u sve većoj mèri povezuju i agresivno i organizovano deluju. U svojim nastojanjima da devalviraju tekovine revolucije oni ne prezaju ni od direktnih napada na Tita i Partiju. Odlučnim suprotstavljanjem nasrtajima na temelje, izvore i perspektivu našeg puta s periferije u središte svetskih

Digitized by Google

zbivanja i procesa, ni najmanje ne želimo da umanjimo značaj naučnog, umetničkog i svakog drugog traganja za istinom, niti pomišljamo da na bilo koji način sputamo principijelnu i argumentovanu kritiku negativnih pojava i slabosti u prošlosti i sadašnjosti. Naprotiv, kritički i samokritički odnos u saglasnosti je s programskim opredeljenjima Saveza komunista.

Kada govorimo o značaju Titovog dela, treba naglasiti da je njegova uloga neodvojiva od nekoliko generacija najistaknutijih revolucionara s kojima je on radio i učio se revolucionarnom radu, i koji su zajedno s njim gradili to gorostasno delo. Neodvojivo je i od požrtvovanog i samopregornog rada stotina i hiljada drugih boraca, komunista, rodoljuba i omladinaca koji su najveći deo svoje životne energije, svojih fizičkih i umnih sposobnosti nesebično ugrađivali u borbu radničke klase i slobodu svoga naroda. Svima njima, u ime sadašnjih i generacija koje nastupaju, dugujemo bezgraničnu zahvalnost.

Oslanjajući se na taj neprolazni opus, moramo samopregornim radom smelije krčiti nove puteve napretku, rešavati probleme i zadatke koji pripadaju sadašnjim i novim generacijama.

Titove marksističke analize društvenih kretanja, stavovi i poruke, imaju i danas aktuelnu vrednost. U njima su sadržani i mnogi dugoročni putokazi i zadaci, nadasve, stvaralački, demokratski i humanistički pristup, izoštreni sluh za socijalne i nacionalne probleme i progresivne težnje narodnih masa, primer i iskustvo kako da se društvo razvija i menja, da bi život bio plodniji i humaniji — dostojan čoveka. Polazeći od toga, moramo se odgovorno suočavati sa stvarnošću i sopstvenim obavezama, efikasno rešavati probleme i razvijati naše društvo ka sve višim i humanijim oblicima ljudskih odnosa i demokratskih sloboda zasnovanih na socijalističkom samoupravljanju u procesu istrajne borbe za oslobođenje rada, radničke klase i čoveka.

Naše se društvo danas nalazi u velikim teškoćama. Ekonomska kriza, visoka inflacija, rastakanje društvene imovine, pojave bogaćenja mimo rada, podele i sporenja — sve to izaziva opravdano nezadovoljstvo radnih ljudi i građana. Oni traže energičniju akciju organizovanih socijalističkih snaga sa SKJ na čelu i dosledno sprovođenje utvrđene politike, poštovanje zakona i zakonitosti i jačanje odgovornosti na svim nivoima. Međutim, u ostvarivanju utvrđene politike dosta se kasni, a mere koje se donose ne sprovode se jedinstveno i efikasno. Naravno, da se stanje neće promeniti opisivanjem niti umnožavanjem kritika i dijagnoza. Zato je potrebno, bez oklevanja i odlaganja, razviti široku i organizovanu akciju svih snaga i institucija, na doslednom ostvarivanju Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i odluka 13. kongresa i, na toj osnovi, postići svestran i stabilan razvoj zajednice i brži izlazak iz krize. Promene u oblasti privrednog sistema i dogradnju Ustava moramo odlučno i bez oklevanja dosledno ostvarivati. U svemu tome moramo imati Titovski pristup, tj. menjati sve ono što se nije potvrdilo u društvenoj

Digitized by Google

praksi i što ograničava razvoj društva. To su poslovi, obaveze i odgovornosti koje nemamo pravo odlagati niti prenositi na nekog drugog. Samo revolucionarnom akcijom i rezultatima gradi se i čuva poverenje, ugled i uloga Saveza komunista.

Vreme pred nama je u znaku odgovornosti svih i svakoga, naročito nosilaca samoupravnih, političkih, društvenih, privrednih i javnih funkcija. Naše vreme mora biti ispunjeno odlučnim i krupnim promenama, koje vode ka istinskoj vlasti radničke klase i daljem razvoju samoupravljanja. Za ostvarivanje tih ciljeva imamo dovoljno snage, moći i raspoloživih potencijala, o čemu svestrano govore postignuti rezultati s Titom na čelu. To su upravo one snage, koje je tako jasno i podsticajno označio Tito na XI kongresu SKJ. To su, pre svega, jedinstven SKJ, socijalističko samoupravljanje i vlast radničke klase, bratstvo i jedinstvo, opštenarodna odbrana i društvena samozaštita, nezavisnost i nesvrstana spoljna politika i čvrstina svih naših naroda i narodnosti. I pored određenih slabosti te snage su u stanju naći pravi put daljeg razvoja našeg socijalističkog razvoja.

Jačati idejno-političko i akciono jedinstvo i sposobnost za akciju moguće je samo u doslednoj borbi da se ostvaruju utvrđeni zadaci. Rad i odgovornost, disciplina u sprovođenju utvrđene politike, jasna demarkaciona linija prema nesamoupravnim i antikomunističkim tendencijama, oštra diferencijacija u Savezu komunista na tome, istrajnost pred teškoćama, lični primer i moralne vrline, energično savladavanje frakcionaštva i destruktivnog ponašanja — to su zahtevi vremena, to su putevi reafirmacije Saveza komunista i rukovodstva pre svega. Na ovaj veliki jubilej nemamo pravo da prećutkujemo istinu da smo u Savezu komunista zapali u krizu. Samo podsećanje na Tita, neće nas izvući iz sadašnjeg stanja, ali slediti njegov put odlučnosti, principijelnosti i beskompromisne borbe — to je garancija uspeha.

Ostajući verni Titu i njegovom velikom i gorostasnom revolucionarnom delu, osećaju za interese radničke klase i potrebe čoveka i društva, mi, u stvari, ostajemo najviše verni i odgovorni sebi, svojoj borbi i revoluciji, njenim tekovinama i ciljevima — da budemo i ostanemo uvek slobodni, zbratimljeni, jedinstveni i nezavisni. I to, kao i svako drugo opredeljenje časno se dokazuje samo stvaralačkim i znalačkim radom, smelim suočavanjem sa novim izazovima i odgovornostima u iznalaženju novih, efikasnijih puteva razvoja, koji će doprineti da naša revolucija stalno ide napred i postiže nove pobede, da stalno osvaja nove prostore progresa, još naprednijeg, ljudskijeg i humanijeg. Ta programska opredeljenja smo s Titom trasirali.

Ovo izlaganje završiću Titovim rečima: »Neprekidna borba s problemima i protivrječnostima, koji se uvijek iznova javljaju, i neprekidno kretanje ka novim rješenjima, uz jačanje kohezije i jedinstva socijalističkih snaga i prije svega Saveza komunista Jugoslavije — to je revolucionarnost«.

Digitized by Google

Kiro Hadži Vasilev:

Nacionalni odnosi u uslovima socijalističkog samoupravljanja

Istorija borbe za socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji, mada relativno kratka, pokazala se kao izuzetno složena i dramatična, ali i veoma poučna*. To se jasno vidi kada pažljivije pratimo razvoj same ideje, a pogotovu prakse socijalističkog samoupravljanja. Reč je o društvenom sistemu koji ima sopstvene zakone nastajanja i razvoja, koji izrasta iz spleta određenih objektivnih uslova i pretpostavki s jedne, i subjektivnih revolucionarnih aktivnosti s druge strane, postupno zahvata sve oblasti društvenog života i sve aspekte društvenih odnosa ljudi, uključujući i nacionalne odnose. S obzirom na delovanje tih različitih činilaca, taj istorijski proces prožimaju specifične protivrečnosti, odvija se neravnomerno, uz mnoge oscilacije, dolazi do faza zastoja i zaoštravanja problema i suprotnosti, da bi se stvorili, otkrili i svesnom revolucionarnom akcijom delotvorno iskoristili faktori novih prodora i uspona. Te oscilacije se pozitivno ili negativno odražavaju na sva područja društvenih odnosa, pa i na kretanja nacionalnih odnosa.

Ovde će biti reči, naravno samo u glavnim i grubim linijama, o uzajamnoj vezi između procesa ostvarivanja socija-

* Saopštenje na tribini »Socijalizam u svetu« (Cavtat, 22—25. oktobar '87).

Digitized by Google

lističkog samoupravljanja i onoga što se zbivalo na planu nacionalnih odnosa u Jugoslaviji. Ali pre toga, a radi boljeg razumevanja suštine tih zbivanja, valja ukazati na značaj bitnih istorijskih iskustava naroda i narodnosti Jugoslavije, a naročito na specifične uslove koji su utisnuli originalni pečat jugoslovenskoj socijalističkoj revoluciji. Na bitnim spoznajama marksističke teorije i pomenutim specifičnim uslovima i obeležjima naše revolucije, Savez komunista Jugoslavije je, kao vodeća društvena snaga, gradio svoje zamisli i praksu socijalističkog samoupravljanja, kao i slobode, ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti naše zemlje.

1.

Područje Balkana je poznato kao poprište veoma burnih istorijskih zbivanja. Tokom vekova njime su prohujale velike migracije raznih naroda. Istorija je narode koji ga danas nastanjuju u mnogočemu uzajamno suprotstavljala, ali i povezivala, upućivala jedne na druge.

Balkan je bio područje sukoba većih spoljnih sila, stranih zavojevača, kao i sudara i prožimanja raznih društvenih sistema, civilizacija i kultura. Tako su se mali narodi Balkana našli vekovima porobljeni. Strani gospodari su ih razdvajali po verskoj i državnoj pripadnosti i uvlačili u sopstvene sukobe kako bi ih lakše držali pod kontrolom i koristili ih u svoje zavojevačke svrhe.

S obzirom na takav splet istorijskih okolnosti, narodi Balkana su, u poređenju s drugim evropskim narodima, znatno kasnili u svom istorijskom razvoju. Oformili su se kao posebne nacije sa slabom materijalnom osnovom, kada su druge evropske, a naročito zapadnoevropske nacije već stekle veliku industrijsku moć i bile u stanju da ekonomski nerazvijenim narodima nameću svoju ekonomsku prevlast.

U takvim teškim istorijskim uslovima, mali narodi Balkana vodili su borbu za svoje nacionalno oslobođenje i konstituisanje svojih nezavisnih nacionalnih država. Neki od njih su uspeli da se ranije i u većoj meri izbore za svoju nacionalnu samostalnost, mada su u ekonomskom, pa i političkom pogledu ostali pod velikim pritiskom i uticajem ove ili one spoljne sile.

Tek u ishodu prvog svetskog rata, balkansko područje je prestalo da bude poprište zavojevačkih težnji Austrougarske, Otomanske imperije i carske Rusije. Narodi Balkana su se oslobodili turskog i austrougarskog gospodstva, oformile su se nove države, s tim što je, pored nekih nacionalnih država, nastala Jugoslavija kao višenacionalna država. To, međutim, nije značilo da su oni zaista i u punoj meri ostvarili svoju nacionalnu slobodu i nezavisnost.

Digitized by Google

Prvo, svi su skupa i dalje ostali, u velikoj meri, ekonomski i politički podređeni nekoj od evropskih sila: Francuskoj, Engleskoj ili Nemačkoj. Formalno nezavisne balkanske države i njihove vlade nisu tada bile u stanju da se zaista ponašaju kao stvarno i potpuno nezavisne. Birale su jedino silu pod čiju bi se »zaštitu« ali time, naravno, i tutorstvo, stavile, a najviše što su mogle da postignu bilo je neka vrsta diplomatske igre i laviranja između interesa tih velikih sila, kako bi bar skuplje prodale svoju kožu.

Drugo, ni u međusobnim odnosima naroda Balkana nije bio ostvaren princip nacionalne slobode i ravnopravnosti svih njih. One nacije, tačnije vladajuće snage u njima, koje su ranije uspele da stvore veću vojnu i političku moć, nastojale su i uspevale da je koriste za novo nacionalno podjarmljivanje manjih i slabijih nacija. Tako je područje Balkana ostalo i dalje poprište nerešenih, teških i opasnih problema i suprotnosti nacionalnih odnosa, stalnih, latentnih ili akutnih nacionalnih i međudržavnih sukoba.

Stvaranje Jugoslavije kao zajedničke države malih južnoslovenskih naroda svakako je odgovaralo bitnim interesima svih njih i izražavalo njihove težnje. Naime, dotadašnja istorija im je svima pokazala da ako ostanu razdvojeni i razdrobljeni, ako se ne ujedine, nemaju nikakve šanse da odole hegemonizmu jačih spoljnih sila. Sem toga, savremeni privredni razvoj zahtevao je što šire tržište i privredno područje kako bi se uspešno razvijala društvena podela rada koju donose i zahtevaju savremene industrijske proizvodne snage.

Na tim nesumnjivim najznačajnijim zajedničkim interesima južnoslovenskih naroda mogla se stvarati njihova zajednička država. Međutim, sami ti interesi i težnje nisu bile dovoljne da garantuju da će stvarna državna tvorevina koja je nastala, zaista biti njihov izraz, jer nisu bile i jedini, a kao što se, na žalost, pokazalo ni odlučujući faktor u nastajanju Jugoslavije. One snage koje su u njenom stvaranju odigrale odlučujuću ulogu, s obzirom na svoju preovlađujuću momentalnu moć i na sticaj drugih okolnosti, vešto su iskoristile i istovremeno izigrale i izneverile težnje i nade naroda Jugoslavije da stvore zaista bratsku državnu zajednicu ravnopravnih.

U momentu stvaranja Kraljevine Jugoslavije jedino je Srbija imala državnu i vojnu silu. To je bilo vreme velikih socijalnih previranja i borbi. Radnička klasa i radne mase, pod pritiskom vrlo teškog stanja u kojem su se po završetku rata našle i pod snažnim uticajem Velike oktobarske socijalističke revolucije u Rusiji, postale su ozbiljna opasnost za dotadašnji društveni sistem. To je prepalo buržoaske snage, naročito tamo gde su bile i najrazvijenije, pa je uticalo na što brže stvaranje njihovog kontrarevolucionarnog saveza pod vođstvom velikosrpske državne i vojne mašine. Sem toga treba imati u vidu i činjenicu da je

Digitized by Google

u to vreme bila široko rasprostranjena unitaristička iluzija da su, zapravo, svi Južni Sloveni jedan narod.

Pod dejstvom svih tih činilaca, nastala je Kraljevina Jugoslavija na unitarističkoj koncepciji jedinstvenog »troplemenskog« (Srbi, Hrvati i Slovenci) naroda i na faktičkoj predominaciji velikosrpske buržoazije u državnoj vlasti. To nije bila zajednička država naroda Jugoslavije, nego država velikosrpske buržoazije, koja je pravila određene koncesije hrvatskoj i slovenačkoj buržoaziji, a služila se i pojedinim ličnostima, odnosno političkim grupama iz redova drugih naroda samo ukoliko su u osnovi prihvatale program vladajuće velikosrpske buržoazije.

Takva država nije bila u stanju da stvori iole ozbiljniju društvenu snagu na koju bi se oslonila, a izazvala je protiv sebe najšire radne mase i nacionalno-oslobodilačke snage potčinjenih naroda. Stoga je ona morala da pribegne, za pretežno vreme svoga postojanja, bilo prikrivenoj bilo otvorenoj diktaturi vojno-fašističkog tipa. Radničkom pokretu i Komunističkoj partiji objavila je rat, a zahteve za slobodom i ravnopravnošću svih naroda Jugoslavije, proglasila antidržavnim.

U tim uslovima, nacionalni odnosi u Kraljevini Jugoslaviji su se, neminovno, do krajnosti zaoštrili. To je dovelo do jačanja nacionalnih razdora i sukoba, u svim nacijama su bujale nacionalističke snage koje su uspele da povuku deo masa za sobom. One su svojom međusobnom borbom, isključivošću i mržnjom težile razdvajanju i suprotstavljanju bratskih naroda jednih drugima. Zasnovana na nacionalnim odnosima potčinjavanja i neravnopravnosti, Kraljevina Jugoslavija, mada se deklarisala kao ostvarenje ideje jugoslovenstva, u stvari ne samo da to nije bila, nego je, naprotiv, delovala kao faktor razjedinjavanja i međusobnog suprotstavljanja naroda Jugoslavije. Ona ih nije zbližavala, povezivala i ujedinjavala, jer je to bilo mogućno samo na osnovi nacionalne slobode, suverenosti i ravnopravnosti svih njih, a upravo su ti principi bili u Kraljevini Jugoslaviji van zakona kao »antidržavni«.

Pokazalo se da su sve nacionalističke snage u svim narodima Jugoslavije delovale, suprotno težnjama i interesima svojih naroda, antijugoslovenski. A među njima je, u tom pogledu, kao najjači i najuticajniji, odigrao najrazorniju antijugoslovensku ulogu upravo vladajući hegemonizam velikosrpske buržoazije. On je, naime, delovao ne samo kao ideologija i propaganda, nego i kao politička i državna praksa, on je tokom celog trajanja Kraljevine Jugoslavije, diktirao stvarno stanje nacionalnih odnosa.

Nijedan i ničiji nacionalizam, ne samo oni koji su se otvoreno deklarisali kao separatizam, nego ni hegemonistički unitarizam, nije mogao biti faktor ostvarivanja jugoslovenskog jedinstva. Naprotiv, svi ti nacionalizmi su ga podrivali, razbijali i rušili.

S druge strane, pokazalo se da dogod u narodima Jugoslavije politički preovlađuju buržoaske snage, one na planu nacio-

Digitized by Google

nalnih odnosa, već po svojoj klasnoj prirodi, neminovno deluju kao nacionalističke. Naime, njihovo monopolističko biće, izraženo u kapitalističkoj svojini na sredstvima za proizvodnju, koje se unutar nacije iskazuje kao klasno potčinjavanje radničke klase, u međunacionalnim odnosima se uvek ispoljava kao težnja za nacionalnim potčinjavanjem slabijih nacija.

Naravno, da li će se, u kojoj meri i na kakav način, takve težnje i ostvariti, ne zavisi samo od njih, nego i od realnih odnosa snaga među nacijama. Zato je mogućno da i u uslovima vladavine kapitalističke klase u nacionalnim odnosima preovlada uzajamno uvažavanje i poštovanje suverenosti nacija, ukoliko je u tim odnosima faktički postignuta ravnoteža snaga.

U tom pogledu, opšta, a posebno jugoslovenska istorijska iskustva, uveliko potvrđuju reči Marksa i Engelsa iz Komunističkog manifesta da »S nestankom suprotnosti između klasa u samoj naciji, nestaje i neprijateljski stav među nacijama«[1]), tj. da će tek s nestankom klasnog potčinjavanja radnika nestati i svako nacionalno potčinjavanje, odnosno da dogod postoji klasno potčinjavanje ljudi može biti i nacionalnog potčinjavanja.

U Kraljevini Jugoslaviji, ekonomske i političke snage pojedinih naroda bile su veoma nejednake. Kapitalistički odnosi su bili relativno najrazvijeniji u zapadnim delovima zemlje, Sloveniji i Hrvatskoj. To je i prinuđivalo mladu i ekonomski relativno slabu buržoaziju Srbije da se sa slovenačkom i hrvatskom buržoazijom donekle sporazumeva, ali je zato svoju glad za kapitalom težila da utoli bezobzirnom eksploatacijom radničke klase i radnih masa, kako sopstvenog, tako još više nacionalno potčinjenih naroda. U tu svrhu je ona uveliko koristila svoju političku prevlast i stoga nikako nije bila spremna da udovolji težnjama drugih naroda za nacionalnom slobodom i ravnopravnošću.

Videlo se da na takvim društvenim osnovama ne može da se ostvaruje kohezija i stabilnost zemlje. Njen opstanak bio je ugrožen, pretilo je njeno raspadanje. Međutim, time nikako nije bila dovedena u pitanje objektivna potreba svih naroda Jugoslavije za zajedničkom državom, jer je, pogotovu s rastućom neposrednom opasnošću od susednih fašističkih zavojevača, postajalo sve jasnije da bez takve zajedničke države, ni jedan narod Jugoslavije ne može da ostvari svoju nacionalnu slobodu i suverenost, svoje osnovne nacionalne interese. Zajednička država im je, dakle, postala imperativ, ali kao ostvarivanje, a ne kao negacija njihove nacionalne slobode i suverenosti. Takva zajednička država u kojoj bi svaki narod postao gospodar sebe, a svi skupa zajednički i ravnopravno gospodarili celinom zemlje, nije mogla da se ostvari sve dok u nacijama preovlađuju buržoaske nacionalističke snage.

---

[1]) K. Marx — F. Engels, Dela, Prosveta Beograd 1974, tom 7, str. 394.

Digitized by Google

To je bilo osnovno istorijsko iskustvo koje se nametalo u predvečerje drugog svetskog rata. Ako na čelo zemlje, a to znači i u svim narodima posebno, ne dođu nove društvene snage, radnička klasa u savezu s radnim masama grada i sela, ako se one ne obračunaju sa buržoaskim nacionalističkim snagama, Jugoslavija ne bi mogla opstati. Bila bi iznutra razorena nacionalnim i klasnim sukobima i stoga bi postala lak plen stranih zavojevača. Fašističke sile su bile na vratima preteći svim narodima Jugoslavije najcrnjim ropstvom. U pitanju je bila ne samo njihova sloboda i suverenost, nego i goli opstanak, jer su fašistički zavojevači već jasno pokazali da su im namenili sudbinu rezervoara ropske radne snage.

Na tim realnostima je u zemlji i u svim narodima Jugoslavije sazrevala svest da je temeljita društvena promena postala imperativ vremena. Radnička klasa, mada još relativno malobrojna i slaba, i njen pokret, morali su se orijentisati na preuzimanje odgovornosti za sudbinu zemlje. Na tome je Komunistička partija Jugoslavije, naročito od kako je Tito došao na njeno čelo, počela da gradi svoju revolucionarnu strategiju. Specifične istorijske okolnosti dovele su do toga da su se klasni interesi radničke klase spojili s elementarnim nacionalnim interesima svih naroda Jugoslavije.

U tim okolnostima je Komunistička partija sve više stavljala težište na pitanje nezavisnosti zemlje i njene odbrane od spoljnih opasnosti, nasuprot kraljevskoj vladi, koja je uzmicala pred fašističkim agresorima. Komunistička partija se jasno opredelila za opstanak Jugoslavije radi osnovnih nacionalnih interesa njenih naroda, a to je zahtevalo temeljitu promenu njene društvene osnove, njeno pretvaranje u federativnu državnu zajednicu ravnopravnih naroda, u kojoj će se i svim nacionalnim manjinama garantovati njihova nacionalna prava, a vlast pripadati radnom narodu.

Takva strategija je podrazumevala okupljanje i ujedinjavanje najširih radnih masa i nacionalno-oslobodilačkih pokreta svih naroda zemlje u jedinstveni front borbe za njihove osnovne nacionalne i zajedničke interese. Ta strategija se pokazala kao istinski nacionalna za svaki narod posebno i istinski jugoslovenska, a istovremeno je radničkoj klasi i radnim masama nudila suštinsku društvenu promenu. Zato je Komunistička partija počela da naglo jača i širi svoj uticaj.

Ona je ocenila da se državno jedinstvo zemlje mora odbraniti jer pruža najbolje uslove za ujedinjavanje svih narodnih i oslobodilačkih snaga. To što su se svi narodi Jugoslavije našli u jednoj državi, bez obzira na sve njene nakaradnosti, olakšavalo je i omogućavalo ujedinjavanje njihovih snaga za zajedničku oslobodilačku borbu, ujedinjavanje radničke klase svih naroda u jedinstveni klasni pokret, stvaranje i jačanje njegove vodeće političke snage — Komunističke partije. To su bili pozitivni istorijski efekti stvaranja Jugoslavije, ali dok je ona

Digitized by Google

bila Kraljevina, oni nisu bili njena zasluga i tekovina nego je, naprotiv, do njih došlo uprkos svih uzaludnih suprotnih nastojanja njenih vlastodržaca.

Na toj osnovi je Komunistička partija istupila uoči napada fašističkih sila s parolom: braniti zemlju i njene granice, ali ne i njen društveni i državni sistem. Naprotiv, da bi se zemlja zaista odbranila, da bi se zaista stvorilo jedinstvo zemlje, valjalo je menjati taj sistem.

Najezda fašističkih agresora i dalji razvoj događaja pokazali su koliko su osnovne ocene Komunističke partije bile tačne i koliko je njena strategija predstavljala originalno i značajno revolucionarno stvaralaštvo. Državni sistem Kraljevine Jugoslavije se raspao tako reći bez otpora, okupatori su zemlju raskomadali, ali je, pod vođstvom komunista, upravo tada kada je izgledalo da je sve propalo, **počelo da se ostvaruje istinsko ujedinjavanje naroda Jugoslavije,** njihovom zajedničkom borbom, njihovim zajedničkim oslobađanjem i zajedničkim stvaranjem istinske zajednice federativne države. Tek tada se Jugoslavija zaista rađala. Ono što se događalo pre toga bila je samo istorijska predigra koja je više pokazala kako se Jugoslavija ne može, negoli kako se može stvoriti.

I dok su izmučene i porobljene narodne mase krenule, vođene komunistima, u zajedničku borbu, uz ogromne žrtve i neviđeno požrtvovanje, sve buržoaske političke i vojne formacije su se, na jedan ili drugi način, ili suprotstavile toj borbi ili apstinirale od nje. Jedni su se direktno stavili u službu okupatora, drugi su se orijentisali na čekanje saveznika, ali u panici od naraslih oslobodilačkih i revolucionarnih snaga naroda, nisu mogli odoleti svom klasnom instinktu, pa su i oni radije otišli u nacionalnu izdaju i saradnju s okupatorom, nego u borbu protiv njega. Valja napomenuti da su fašistički okupatori učinili sve što su mogli da unište Narodno-oslobodilačku vojsku, upotrebili su sva svoja raspoloživa sredstva, a najviše su se koristili zaslepljenom klasnom i nacionalnom mržnjom buržoasko-nacionalističkih snaga naših naroda. Učinili su sve, i u velikoj meri uspeli, da razgore bratoubilački rat. Nacionalisti su hteli da naše narode uvuku u međusobno istrebljivanje. U tome ih je sprečio razvoj narodnooslobodilačke borbe i u njoj ostvareno bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije, ali je činjenica da je najveći broj ogromnih žrtava koje je naša zemlja dala u tom ratu, upravo pao u toj nacionalističkoj bratoubilačkoj borbi. Time su nacionalisti svih naših naroda pružili u stvari najveću pomoć fašističkim okupatorima. To je sve te snage dovelo do potpunog političkog bankrota. One nisu nestale u klasnoj borbi, nego su se utopile u močvari nacionalne izdaje.

Borci narodnooslobodilačkog rata, pa ni komunisti nisu istupali s parolama klasne borbe, ali se pokazalo da je isključivo na poprištu uporne, odlučne i dosledne nacionalnooslobodilačke borbe protiv okupatora, faktički ostvarena temeljita

Digitized by Google

promena klasnih odnosa. Radnička klasa u savezu sa ostalim radnim ljudima grada i sela, a pod političkim vođstvom Komunističke partije postala je nova vladajuća snaga. U obliku nacionalnooslobodilačkog rata ostvarena je socijalistička revolucija. Splet specifičnih okolnosti doveo je do toga da je socijalizam postao neposredna potreba naših naroda i narodnosti, ne samo i ne toliko zbog veće socijalne pravde, jer taj činilac nije ni mogao imati odlučujući značaj, nego prvenstveno zbog nacionalne slobode, suverenosti i ravnopravnosti naroda i narodnosti. To je stvorilo tako široku i veliku narodnu snagu koja je izvela socijalističku revoluciju. Kontrarevolucionarne snage su se same identifikovale kao nacionalna izdaja i doživele potpuni politički debakl u očima sopstvenog naroda.

Tajna specifičnog karaktera i širine jugoslovenske socijalističke revolucije kao opštenarodne stvari leži u tome što su naši narodi razumljivo, kao uostalom i svi drugi, iznad svega težili da ostvare svoju punu nacionalnu slobodu i suverenost. što su to mogli ostvariti samo ujedinjeni, zajedničkim snagama, na osnovama pune ravnopravnosti, a u okvirima takve svoje zajedničke federativne države, koja neće negirati njihovu slobodu i suverenost, nego se na njoj zasnivati. A takve Jugoslavije nije moglo biti bez socijalizma.

2.

Razvoj socijalističke Jugoslavije, a u još većoj meri iskustva drugih socijalističkih zemalja, pokazala su da se i u socijalizmu mogu pojaviti i zaoštriti problemi nacionalnih odnosa, ukoliko se socijalistički društveni odnosi ne razvijaju u pravcu prenošenja funkcija države na same radnike, ostale radne ljude i građane. Naime, ako država, ma i u ime radničke klase, drži sve poluge upravljanja društvenim sredstvima i odlučivanja o društvenim pitanjima u svojim rukama, a pogotovu ako takav sistem predugo traje, ustali se i okameni, dolazi do teških posledica od suštinskog značaja.

Proklamovana društvena svojina na sredstvima za proizvodnju postaje u stvari državna svojina. Proizvodnim snagama, proizvodnjom i ukupnim procesom društvene reprodukcije upravljaju državni organi i pojedini predstavnici države. Na taj način, to postaje snaga koja upravlja društvom i njegovim razvojem, dok radnička klasa i ostale radne mase ostaju u položaju objekta tog upravljačkog sloja.

U samim odnosima proizvodnje izvršene promene se svode na to što je klasu privatnih vlasnika kapitala kao monopolsku snagu koja drži sredstva za proizvodnju u privatnoj svojini u svojim rukama, zamenila državna mašina koja raspolaže i gazduje sredstvima za proizvodnju kao državnom svojinom. Ta promena nije, naravno, beznačajna, ali ako se stvar posmatra sa stano-

Digitized by Google

višta položaja radnika u raspolaganju sredstvima kojima rade, za njih u tom pogledu nije još došlo do suštinske promene. Ta su sredstva i dalje otuđena od njih. U tom pogledu je raniji monopol kapitalističke klase, zamenjen monopolom državne mašine. Radnici ostaju u podređenom i potčinjenom položaju prema onima koji monopolski raspolažu sredstvima reprodukcije.

Eksproprijacija i ukidanje kapitalističke klase je, svakako dubok revolucionarni zahvat koji menja osnovu društvenog uređenja, otvara razvoj socijalističkog društva, ali se autentični socijalistički društveni odnosi mogu zaista razvijati samo spajanjem rada i sredstava za proizvodnju u rukama radničke klase. Ako radnici ostaju samo radnici čijim radom i rezultatima rada raspolažu, gazduju i upravljaju drugi, ostaju i odnosi subjekata i objekata upravljanja, monopolista sredstava i vlasti na jednoj, i obezvlašćenih na drugoj strani, nadređenih i podređenih, potčinjenih.

A kada je to stvarno stanje u samim temeljnim odnosima proizvodnje, ono se ispoljava u svim aspektima društvenih odnosa ljudi, pa i u nacionalnim odnosima. U prirodi je svakog monopolizma da širi prostor svoje vlasti. Do kakvih pojava može da na toj osnovi dođe i u socijalizmu, pokazao je staljinistički etatistički monopolizam, koji se na planu nacionalnih i međudržavnih odnosa jasno ispoljio kao velikodržavni centralizam i hegemonizam.

To znači da takvi odnosi proizvodnje još ne mogu da budu sigurna osnova za obezbeđivanje nacionalne slobode, suverenosti i ravnopravnosti svih naroda. Državno-monopolističke snage, kao reprezentanti nacije, smatraju se oličenjem nacionalnih interesa, a sopstveni monopolizam identifikuju s njihovim ostvarenjem. I njihov se monopolizam ispoljava prema interesima drugih nacija kao nacionalni egoizam, kao vid nacionalizma. Dok se ne savlada i taj monopolizam, biće moguće, a u većoj ili manjoj meri i neizbežne, pojave nacionalne neravnopravnosti.

Tek kada radnici zaista skinu s vrata sve vrste svojih tutora i gospodara, kada sami neposredno ovladaju sredstvima kojima rade, kada, dakle, u tom pogledu uspostave među sobom istinsku ravnopravnost, uspostaviće se i puna sloboda i ravnopravnost nacija. Jer, ako su ljudi kao radnici slobodni da raspolažu svojim radom i rezultatima svog rada, ako sami neposredno gazduju i upravljaju sredstvima za proizvodnju pod društveno utvrđenim uslovima kojima se obezbeđuje njihova ravnopravnost, onda su oni slobodni u svim aspektima svog društvenog bitisanja, pa i kao pripadnici ove ili one nacije. Ne mogu ljudi biti slobodni kao radnici, a nacionalno porobljeni ili potčinjeni. Tamo gde radnici zaista ovladaju u potpunosti plodovima svog rada, onemogućava se svaka vrsta porobljavanja i potčinjavanja ljudi, pa time i nacija, jednih drugima. Jer »ekonomska potčinjenost radnika monopolisti sredstava za rad tj. izvora za život, leži u

Digitized by Google

osnovi ropstva u svim njegovim formama, u osnovi svake socijalne bede, duhovne zaostalosti i političke zavisnosti«.[2])

Do ovih saznanja je postepeno dolazio Savez komunista Jugoslavije na osnovu iskustava sopstvene prakse u razvoju našeg socijalističkog društva, a još više pod dejstvom dramatičnih i teških zbivanja do kojih je došlo usled bezobzirnog staljinističkog hegemonističkog nasrtaja na našu zemlju, na njenu nezavisnost, na njenu slobodu da sopstvenim putem razvija svoj socijalistički društveni sistem.

Postajalo je jasno da se taj razvoj mora usmeriti ka ukidanju državnog monopola u upravljanju sredstvima proizvodnje, da ta sredstva treba smelo prenositi u ruke samih radnih kolektiva i organa njihovog samoupravljanja. Moralo se krenuti u ostvarivanje sistema radničkog i društvenog samoupravljanja. U protivnom, zapretile su, prvo, ozbiljne opasnosti po stvarni položaj radničke klase i radnih ljudi u proizvodnim i društvenim odnosima, dakle, po samu osnovu revolucije; drugo, pokazalo se da niče etatističko-monopolistički oblak nacionalizma, što je ne samo ponovo otvorilo, nego i stalno zaoštravalo probleme nacionalnih odnosa, ugrožavajući ostvareno bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti, a time i stabilnost zemlje; treće, ne bi se mogla stvoriti dovoljno čvrsta društvena osnova i snaga da bi se uspešno odolelo bilo čijim i bilo kakvim nasrtajima na nezavisnost naše zemlje i njeno jedinstvo. Ukratko, bila bi ugrožena socijalistička Jugoslavija i osnovne tekovine naše revolucije, kako naš socijalistički društveni sistem, tako i sloboda, suverenost i ravnopravnost naših naroda i narodnosti.

Uoči i u toku narodnooslobodilačkog rata pokazalo se da ne može biti Jugoslavije, ni nacionalne slobode i ravnopravnosti za sve njene narode i narodnosti, bez socijalizma. Kasniji razvoj je pokazao da svega toga, a ni socijalizma u našoj zemlji, ne može biti bez socijalističkog samoupravljanja.

U ostvarivanje sistema socijalističkog samoupravljanja Jugoslavija je krenula već 1950. godine i postupno ga, u više etapa, razvijala. Sama praksa tog razvoja otkrivala je nove probleme i postavljala nove zadatke, a korak po korak je bacala sve više svetla i na samu osnovu i suštinu tog sistema. Tako se postepeno došlo do saznanja da sistema socijalističkog samoupravljanja ne može biti ako se u odnosima proizvodnje ne ostvari spajanje rada i sredstava društvene reprodukcije, dakle živog i minulog rada kao integralne funkcije samih radnika. Oni su morali ostati radnici, ali su morali postati i upravljači sredstvima proizvodnje. Samo ako se sva sredstva društvene reprodukcije prenesu u njihove ruke, ako oni njima ovladaju i neposredno raspolažu, gazduju i upravljaju, mogu se eliminisati svi vidovi otuđenog upravljanja tim sredstvima od strane državnih ili tehno-birokratskih monopolističkih snaga.

---

[2]) MED, tom 27, str. 10.

Digitized by Google

Ako se ta osnovna pretpostavka u odnosima proizvodnje ne ostvari, iluzorno je očekivati da bi se sistem socijalističkog samoupravljanja mogao celovito i uspešno razvijati. Kada se, pak, ona bude ostvarivala, srazmerno tome će se širiti, obogaćivati i razvijati svi oblici samoorganizovanja i samoupravljanja radnika i svih ostalih radnih ljudi i građana u raznim oblastima društvenog života, tj. uobličavaće se, širiti i jačati celina sistema socijalističkog samoupravljanja.

Taj proces će označavati stalno unapređivanje samoupravnih prava i odgovornosti, kao i ravnopravnosti radnih ljudi i građana, ravnopravnosti svih njihovih radnih i društvenih zajednica, a time i ravnopravnosti naroda i narodnosti. To bi značilo da će nacionalne odnose karakterisati dalje produbljavanje bratstva i jedinstva svih naroda i narodnosti, jačanje kohezije, stabilnosti i čvrstine njihove samoupravne socijalističke zajednice.

Na takvim ocenama i procenama zasnivala se nova etapa razvoja socijalističkog samoupravljanja koja je otpočela 1965. godine ukidanjem državnih investicionih fondova, kako bi sami radni kolektivi ovladali društvenim sredstvima.

Ta operacija je odmah počela da otvara neke nove probleme, naročito u pogledu celishodne cirkulacije društvenih investicionih sredstava. Javile su se i ozbiljne kritične pojave, postajalo je jasno da se moraju svestranije i bolje urediti društvene osnove korišćenja društvenih sredstava, organizovanja radnih organizacija i ostvarivanje samoupravnih prava, obaveza i odgovornosti radnika u njima. Na osnovu, u to vreme još oskudnih iskustava te nove prakse, smatralo se da treba celovito uobličiti socijalističko samoupravljanje na osnovama sistema udruženog rada. U tu svrhu donet je Ustav 1974. godine, Zakon o udruženom radu i celi niz drugih sistemskih zakona. To je bio zahvat u celinu kako društveno-ekonomskih, tako i političkih odnosa socijalističkog samoupravljanja.

3.

Prema Ustavu iz 1974., sredstvima društvene reprodukcije bi raspolagali i upravljali sami radnici u radnim kolektivima. Najvažnije samoupravne akte bi oni donosili referendumom ili drugim oblicima ličnog izjašnjavanja, a na toj osnovi bi, kao organ samoupravljanja radnika, odlučivao radnički savet, dok bi poslovodni organi samo izvršavali i sprovodili te odluke. Na taj način, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada bi sami upravljali svojim radom, uslovima i rezultatima svog rada, sticali bi dohodak kojeg bi sami raspoređivali na deo za zadovoljavanje svojih ličnih i zajedničkih, kao i opštedruštvenih potreba, i deo za dalji razvoj materijalne osnove svog i ukupnog društvenog rada. U raspoređivanju dohotka i raspodeli ličnih dohodaka, radnici bi se pridržavali opštih i zajedničkih merila

Digitized by Google

koja bi se utvrđivala društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima samih organizacija udruženog rada. Ustav je načelno utvrdio obavezu radnika da društvena sredstva kojima rade, u svom zajedničkom i opštem društvenom interesu, stalno obnavljaju, uvećavaju i unapređuju.

Smatralo se da će na takvoj društveno-ekonomskoj osnovi, radnici zaista postati odlučujući činilac u raspolaganju sredstvima društvene reprodukcije, da će u odnosima udruživanja rada i sredstava, obezbediti optimalnu cirkulaciju društvenih sredstava i tako ostvarivati uspešni razvoj proizvodnih snaga i produktivnosti rada, a na toj osnovi i stalno poboljšavanje svog ličnog i društvenog standarda. Time bi se prirodni integracioni procesi u radu, proizvodnji i društvenom životu širili i jačali, što bi, pored ostalog, stalno unapređivalo i odnose bratstva i jedinstva među narodima i narodnostima.

Na tim društveno-ekonomskim temeljima razvijao bi se i politički sistem socijalističkog samoupravljanja kojeg treba da karakterišu dva ključna rešenja: prvo, radnici i ostali radni ljudi i građani bi u svojim osnovama samoupravnim organizacijama i zajednicama raspravljali i o opštim društvenim pitanjima o kojima se odlučuje u skupštinama društveno-političkih zajednica (opština, pokrajina, republika i federacija) utvrđivale svoje stavove o tim pitanjima, a delegatskim kanalima, ne samo delegiranjem nego i instruiranjem svojih delegata u skupštinama, ostvarivali svoje stvarno učešće u donošenju odluka tih najviših organa vlasti i samoupravljanja u društveno-političkim zajednicama; drugo, takav delegatski sistem političkog odlučivanja sam po sebi bi značio ne samo jačanje uloge i položaja samoupravne društvene baze u tom odlučivanju, nego i njeno pretvaranje u ključnog činioca celog sistema samoupravnog, društvenog političkog odlučivanja. Samim tim bi se težište politike pomeralo sve više ka društvenoj bazi, a to je moralo značiti širenje prava, odgovornosti i nadležnosti užih u odnosu na šire društveno-političke zajednice. Jačala je uloga opština, povećana su autonomna prava pokrajina u Socijalističkoj Republici Srbiji, a veoma je bitno izmenjen i položaj republika i pokrajina u federaciji.

Odlučivanje u federaciji je u principu koncipirano kao usaglašavanje interesa i stavova, odnosno dogovaranje republika i pokrajina. Za ona pitanja koja su od naročitog značaja za interese i ravnopravnost naroda i narodnosti, republika i pokrajina, Ustav je utvrdio da se odluke mogu donositi samo uz saglasnost skupština svih republika i pokrajina. To je, u stvari, značilo da se funkcije, prava i nadležnosti federacije ne nadređuju republikama i pokrajinama, ne otuđuju od njih, nego se koncipiraju kao njihove zajedničke funkcije. Suverenost SFRJ se ne suprotstavlja suverenosti republika, ni autonomnim pravima pokrajina, nego se iz njih izvodi. Socijalističke republike su na osnovu svoje suverenosti, kao i autonomne pokrajine na

Digitized by Google

osnovu svojih ustavnih prava, Ustavom SFRJ odlučile koja pitanja će rešavati zajednički i na jedinstven način u organima federacije.

Ostavljajući zasad po strani pitanje da li su se, i u kojoj meri, ovakva ustavna rešenja u praksi potvrdila u svim detaljima kao dobra, neosporno je, da u celini uzev, kao principi, ta rešenja proizlaze iz prirode i osnova sistema socijalističkog samoupravljanja i da odgovaraju i služe njegovom daljem razvoju, kao i unapređivanju slobode i ravnopravnosti naroda i narodnosti, jačanju njihovog bratstva i jedinstva i kohezije njihove zajednice. Ta rešenja nisu mogla da, sama po sebi, dovedu do suprotnih efekata. Ona su, naprotiv, zamišljena kao osnova za čvršće i dublje društveno povezivanje radnih ljudi, naroda i narodnosti, jer se polazilo od neospornog saznanja da je jedinstvo nastalo kao slobodno udruživanje i ujedinjavanje uvek čvršće, stabilnije i dublje od centralistički diktiranog jedinstva.

Okrenemo li se sada realnom stanju stvari, vidimo da se osnovna načela i rešenja tako koncipiranog ustavnog uređenja ne samo još ne ostvaruju u praksi, nego da je u mnogo čemu, i to od bitnog značaja, došlo do pojava, procesa i odnosa suprotnih očekivanim.

Pre svega, i kao najznačajnije, došlo je do izrazito negativnih trendova u materijalnom razvoju društva, u razvoju proizvodnih snaga i produktivnosti rada. Teško su se poremetili bitni ekonomski odnosi, a naročito odnos između svih vidova potrošnje i akumulacije sredstava u društvenoj svojini. Opadala je akumulativna sposobnost privrede što je smanjivalo razvojne mogućnosti i dovelo do znatnog pada životnog standarda radnih ljudi, a naročito onih u društvenom sektoru koji žive samo od zarada na svojim radnim mestima. Stihijska kretanja su dovela do velikih diferencijacija u zaradama radnika, ali ne u zavisnosti od rada, nego od raznih drugih povoljnih ili nepovoljnih okolnosti u sticanju dohotka. Bitno je narušen princip raspodele prema radu, što deluje demotivirajuće na radnike. Sve je to dovelo do velikih poremećaja u tokovima društvene reprodukcije, do teške i dugotrajne ekonomske krize.

Radi zaustavljanja i otklanjanja tih poremećaja, morale su se preduzimati sve brojnije improvizovane mere koje su neizbežno imale karakter administrativnih intervencija. One su, naravno, sve više sužavale prostor i materijalnu osnovu ionako još nerazvijenog samoupravljanja radnika. Došlo je do ponovnog jačanja administrativnih državnih aparata i njihove uloge. Ostvarivanje mnogih ustavnih prava radnika u raspolaganju i upravljanju sredstvima društvene reprodukcije su, silom materijalnih neprilika, potisnuta u stranu i u dobroj meri, za neko vreme, faktički suspendovana.

Pošto su upravo ustavna prava radnika u raspolaganju, gazdovanju i upravljanju društvenim sredstvima bila nezamenljiva osnova za celinu sistema udruženog rada i socijalističkog

Digitized by Google

samoupravljanja, pokazalo se, naravno, da se taj sistem, u svojoj suštini, u praksi još ne ostvaruje, ni u društveno-ekonomskim, ni u političkim odnosima. Ukoliko je, u ovom negativnom procesu, radnička klasa postepeno potiskivana, tako da su radnici u organizacijama udruženog rada, umesto da se približavaju polugama upravljanja i uzmu ih u svoje ruke, udaljavani od njih, utoliko su na scenu stupale druge snage i jačale svoj uticaj.

Pošto su određene administrativne državne intervencije postale, za neko vreme, neizbežne, ohrabrene su stare etatističke tendencije i snage. Zajedno s tehnobirokratskim snagama u samim organizacijama udruženog rada, one za sada imaju preovlađujući uticaj u realnim ekonomskim odnosima i procesima. Na toj osnovi je ojačala struja koja u tome vidi ne samo prolaznu nužnost za izlazak iz sadašnjeg stanja, nego i trajnu sistemsku osnovu za budućnost. S druge strane, na javnoj sceni otvorenije i agresivnije nastupaju i one snage koje su usmerene ne samo protiv socijalističkog samoupravljanja, nego i protiv socijalizma uopšte.

Budući da se ovde posebno bavimo nacionalnim odnosima, pogledajmo pažljivije šta se tokom ovih kretanja zbilo i zbiva na tom planu.

I pored formalnog funkcionisanja organa samoupravljanja u organizacijama udruženog rada, sredstvima društvene reprodukcije, a naročito investicionim sredstvima, najvećim delom i dalje faktički raspolaže i gazduje jedan uži sloj državnih i političkih funkcionera i tehnomenadžera u organima društveno-političkih zajednica, organizacijama udruženog rada i bankama. Oni za svoje odluke pretežno imaju formalno pokriće u samoupravnim i drugim nadležnim organima, ali poneki od njih, u uslovima zaoštravanja krize i sve veće oskudice u finansijskim sredstvima, nisu prezali ni od narušavanja propisa.

Taj upravljački sloj, a pogotovu poneki pojedinci među njima, počinju da se ponašaju kao oličenje interesa onih u čije ime govore. Tako se na najisturenijim pozicijama upravljanja privredom u društveno-političkim zajednicama pojedinci počinju osećati kao vrhunski arbitri na svojim privrednim područjima. A kad je reč o republikama i pokrajinama, te pojave dobijaju u nekim slučajevima obeležja ličnog gazdovanja republičkom odnosno pokrajinskom privredom. Tako nastaju pojedinačni ili grupni zastupnici ekonomskih interesa republika i pokrajina, odnosno naroda i narodnosti, mimo sistema socijalističkog samoupravljanja. Na toj osnovi niču i pothranjuju se pojave nacionalnog liderstva. Pojedinci se smatraju, maltene lično ovlašćenim i zaduženim da brinu o svojoj naciji i njenim interesima, da bdiju nad njenom sudbinom.

S druge strane, ekonomska kriza sa svim svojim socijalnim i političkim posledicama, širila je psihozu »samospašavanja«, snalaženja na svakojake načine, a da se ne vodi računa o posle-

Digitized by Google

dicama po interese drugih, odnosno po opšte društvene interese. To je bila osnova bujanja egoističkih ponašanja počev od pojedinaca i pojedinih organizacija udruženog rada, pa do republika i pokrajina. Najopasniji vid tih egoističkih ponašanja je, naravno, nacionalni egoizam, ponovno jačanje pojava nacionalističkog pritiska da bi se stekle određene privilegije u odnosu na druge, isključivosti u predstavljanju i ostvarivanju sopstvenih nacionalnih interesa, neuvažavanja interesa drugih, što se kasnije uvek pokaže kao štetno i za sopstvene nacionalne interese.

U meri u kojoj se ovaj vid nacionalizma odražava u stvarnim nacionalnim odnosima, dolazi do njihovog pogoršavanja i zaoštravanja. Množe se pojave nacionalnog zatvaranja, rivalstva i suprotstavljanja, narušava se bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti, seje se i širi razdor među njima, destabilizuje se naša mnogonacionalna zajednica. Ponovno se razbuktavaju nacionalističke strasti, netrpeljivosti i mržnje, širi se nacionalistička zaraza, okupljaju i aktiviraju sve nacionalističke snage u svim narodima i narodnostima.

Taj talas zahvata pomenute nacionalne lidere otkinute od sistema samoupravljanja, istura ih kao svoje zastupnike i nosioce. Bude se i reaktiviraju i sve građanske, antisocijalističke nacionalističke snage. One sve agresivnije nastupaju, vrše pritisak na etatističko-birokratske nosioce nacionalizma da idu do kraja, tj. da se definitivno srozaju na njihove pozicije. Prete, da će, u protivnom, one preuzeti nacionalne zastave.

Kao što birokratsko-etatistički vid nacionalizma podstiče onaj »klasični« buržoaski, tako nacionalizam u jednoj naciji podstiče nacionalizme u drugim nacijama. Rezultat je rastući nasrtaj svih nacionalističkih snaga. Bude se i prete aveti nacionalističkih obračuna iz prošlosti. Utoliko je žalosnije, apsurdnije i odvratnije kada se u tu zloslutnu igru nacionalističkih nadmetanja uključuju i pojedinci iz redova tzv. humanističke inteligencije, književnici, umetnici, naučni radnici. Neki od njih čak postaju kolovođe u toj neodgovornoj, suludoj i antihumanističkoj igri razgaranja nacionalne mržnje i razdora.

To se, naravno, ne čini u otvorenom i grubom vidu. Umeju oni da se koriste »suptilnijim« metodama. Manipuliše se, na vrlo perfidan način, određenim činjenicama i istinama, a naročito poluistinama, jednostranom selekcijom i interpretacijom pojedinih slučaja i događaja. Jedni nacionalisti imaju o njima svoje verzije, drugi druge, suprotne, ali ni jednima ni drugima ne odgovara prava, potpuna i svestrana istina. Vešto koriste sve mogućnosti u sredstvima javnog komuniciranja, sve »majstorije« rečitosti i tipične nacionalističke patetike, ne bi li takvom svojom ideološko-političkom manipulacijom podjarili nacionalističke strasti i što veći broj ljudi povukli za sobom u »svetu borbu« tobož za svoju naciju, a u stvari u ponor bezumlja. Jer, ako bi se dopustilo da se razgori takva borba, ishod može biti samo krvavo vrzino kolo međusobnog nacionalističkog istrebljivanja.

Digitized by Google

4.

Ma kako u sadašnjim trenutnim uslovima, izgledalo da ta tendencija i struja dobija na snazi, postaje sve agresivnija i bezobzirnija, pa stoga i opasnija, ne može se pretpostaviti da bi u jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici naroda i narodnosti, ona mogla da stekne značajniji uticaj i pozicije u širim narodnim slojevima, i to iz dva osnovna i vrlo bitna razloga.

Prvo. Teška istorijska iskustva svih naših naroda i narodnosti velika su škola života. U njihovom su živom i svežem pamćenju opasnosti sveopšte katastrofe u koju su ih gurali svi nacionalizmi, kao i spasonosna i blagotvorna dostignuća ostvarena putem istinskog internacionalizma, putem njihove ravnopravnosti, bratstva i jedinstva.

Ta škola je duboko u njihovu svest urezala saznanje da je nacionalizam samo privid, lažna maska tobožnje borbe za nacionalne interese svog naroda. On je, u stvari, uperen protiv tih interesa. Ni za jednu naciju nema veće opasnosti od sopstvenog nacionalizma. Svaka će nacija odoleti spoljnim opasnostima ako je u sebi čvrsta i homogena na svojim istinskim, ključnim i vitalnim nacionalnim interesima, ali ako dopusti da je crv nacionalizma iznutra razjede, može srljati u katastrofu. Istorija — i davnašnja i nedavna — kao i savremena svetska scena, puna je takvih poučnih primera. Ni jednu naciju ne može ni jedan spoljni, tuđi nacionalizam toliko ugroziti koliko sopstveni.

Ta velika, internacionalistička škola naše revolucije naučila nas je da se nikako i nikada ne mirimo ni s kakvim i ničijim nacionalizmom, jer on postaje opasan upravo ako se pred njim uzmiče, ako ne dobija pravi odgovor i ako mu se, na taj način, dopusti da povuče za sobom deo naroda. Dešavalo se da se usled sticaja određenih okolnosti, neke, čak i visoko razvijene, civilizovane i kulturne nacije, do te mere povedu za nacionalističkim snagama, da dopuste da ih iracionalna, suluda, nacionalistička histerija odvuče u ponor. Koliko je nacionalizam ekstremniji, toliko je isključiviji, bezobzirniji i zločinački grublji prema drugim narodima, ali toliko će veću nevolju doneti svom narodu. Setimo se samo hitlerovskog nacizma.

Nikakvi tobož slobodarski, pseudodemokratski razlozi ne mogu opravdati odstupanje pred snagama nacionalizma, odsustvo odlučne i principijelne borbe protiv njih. A boriti se protiv nacionalizma znači, pre svega, boriti se protiv nacionalizma u sopstvenom narodu. To, naravno, ne isključuje potrebu i pravo borbe protiv tuđeg nacionalizma, ali se postavlja pitanje s kojih pozicija se ta borba vodi: s pozicija internacionalizma, bratstva, jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti, ili s pozicija sopstvenog nacionalizma. Naime, protiv nacionalizma u sopstvenom narodu može se boriti samo s pozicija internacionalizma, ali se protiv tuđeg nacionalizma može boriti i s pozicija sopstvenog nacionalizma.

Digitized by Google

Međutim, nijedan se nacionalizam ne može nacionalizmom suzbijati. Naprotiv, u tom nacionalističkom nadmetanju i obračunima svi se nacionalizmi uzajamno podhranjuju i jačaju, te ako im snage internacionalizma, bratstva i jedinstva ne stanu na put, neminovno vode u krvave sukobe. Ni jedan se nacionalizam ne može spolja savladati, ako ga ne savladaju unutrašnje snage nacije u kojoj se javlja. Stoga, jedina je internacionalistička formula borbe protiv svih nacionalizama: okrenimo se nacionalizmu u svom narodu i s pozicija odlučnog obračuna s njim, aktivno se angažujmo u borbi protiv svih ostalih nacionalizama, ali samo tako što ćemo pružiti punu podršku unutrašnjim internacionalističkim snagama u svakom narodu i narodnosti, jer samo te snage mogu da savladaju nacionalizam na sopstvenom tlu.

Ne može se kretati od pretpostavke da takvih internacionalističkih snaga u nekom narodu ili narodnosti nema, ili da su one isuviše slabe, te da bi stoga, stvari morale da se reše spolja. Sama takva pomisao je nacionalistička. Mogućno je, svakako, da u nekom narodu ili narodnosti, internacionalističke snage nisu toliko jake da lako savladaju snage nacionalizma. Mogućno je da se odnos snaga među njima menja u jednom ili drugom pravcu, ali u svakom slučaju, podrška i pomoć internacionalističkim snagama u svakom narodu i narodnosti, i njihovo jačanje jedina je alternativa za uspešnu borbu protiv bilo kog nacionalizma.

A to se da postići, te snage mogu jačati, ali samo zadobijanjem poverenja što širih snaga sopstvenog naroda. Pomagati im znači olakšati im da to poverenje stiču i šire. Sve što, ma iz kojih motiva, može da ima suprotne efekte, da sužava njihov uticaj u sopstvenom narodu, pokazaće se kao faktor jačanja, a ne suzbijanja nacionalizma. Poverenje sopstvenog naroda, odnosno narodnosti, ne može da bude manje važno od poverenja drugih, i stoga ničim nadomešteno. Pravo je i odgovornost svakog naroda i narodnosti da iz svoje sredine ističu istinske borce za nacionalne interese i bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti, kao svoje autentične predstavnike. Koji bi narod prihvatio da mu drugi određuju ko treba da ga predstavlja? Takav odnos se bilo kom narodu može samo silom nametnuti. Svaka pomisao koja bi u tom pravcu dovodila u pitanje suverena prava bilo kog naroda, značila bi da mu se ne samo ne priznaje ravnopravnost, nego i da se smatra istorijski nezrelim i politički nepunoletnim. Takva shvatanja — a ona se vrlo jasno »između redova« mogu raspoznati, nisu ništa drugo do izraz tipične nacionalističke nadmenosti i umišljene superiornosti. Mogućno je, naravno, da u bilo kom narodu, pogrešni, pa i štetni ljudi dobiju poverenje. Niko ne treba da bude neprikosnoven da mu se ne bi mogle staviti primedbe i zamerke i sa strane, tj. iz bilo koje sredine naše zajednice. Ali sve to treba vrlo pažljivo, principijelno, dostojanstveno i pravično odmeriti, jer valja imati

Digitized by Google

u vidu da se olakim, neopravdanim i neodgovornim insinuacijama, ako se pokažu netačnim, ne samo nanosi teška nepravda pojedincima, nego i vređaju osećanja i prava celog naroda. U svakom slučaju kad se tačno utvrde i osvetle sve relevantne činjenice o bilo kom predstavniku bilo kog naroda, ostaje pravo tog naroda da proceni njegove mane i vrline, da mu pruži ili uskrati poverenje. A poštovanje takvog prava naroda nije više stvar odnosa prema ovom ili onom pojedincu, nego samih osnova slobode i ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti.

Ukratko, sva naša istorijska iskustva, uključujući i ona stečena tokom razvoja našeg socijalističkog društva, upućuju na zaključak da je, kako za bilo koji narod, odnosno narodnost, tako i za celu našu zajednicu, linija nacionalne ravnopravnosti — bez alternative. A nacionalna ravnopravnost, načelno uspostavljena samom revolucijom, nije nešto što se odjednom i u punoj meri da uspostaviti, jer ne zavisi samo od opštih principa na kojima se društveni i nacionalni odnosi grade, nego i od realnog stanja i stepena ekonomskog, društvenog, kulturnog i političkog razvoja pojedinih naroda i narodnosti. A u tom pogledu, socijalistička zajednica naših naroda i narodnosti nasledila je istorijski formirane velike razlike, s kojima će još dugo da se suočava. Stoga, linija nacionalne ravnopravnosti mora da se u praksi ostvaruje kao proces njenog stalnog unapređivanja, produbljivanja i jačanja. U tom pogledu, ništa dobro se ne može očekivati ako bi se krenulo natrag.

Ova su saznanja ušla u društvenu svest najširih radnih masa naših naroda i narodnosti. Nacionalističke snage mogu da ideološkom manipulacijom dezorijentišu deo njih, ali samo dok im ne postane jasno da je svaki nacionalizam uperen u stvari protiv ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, a samim tim i protiv njihovih osnovnih nacionalnih interesa. Na toj tački počinje otrežnjavanje onih koji su nehotice podlegli pijanstvu nacionalizma, a na čistini ostaju demaskirani ubeđeni i zakleti nacionalisti, sa svojim sasvim providnim namerama i ciljevima.

Oni se, naravno, usrdno staraju da do tog demaskiranja ne dođe. Stoga, dogod im to zbivanja i okolnosti dopuštaju, ograničavaju se na to da u svoje svrhe eksploatišu pojave i ispade tuđeg nacionalizma. To im je najprobitačnije, jer te pojave i ispade, svi mogući nacionalistički slučajevi, nasrtaji i događaji, a pogotovu svi vidovi organizovanog delovanja nacionalističkih snaga, moraju da se nađu na udaru socijalističkih, samoupravnih i internacionalističkih snaga. U tu borbu protiv određenog nacionalizma, ubacuju se i njemu suprotstavljeni nacionalizmi, te im je lako da, bar neko vreme, zamaskiraju svoje lice i svoje ciljeve, da zavaraju delove sopstvenih naroda.

U tu svrhu oni se vešto služe perfidnim metodom: ispadi i opasnosti tuđeg nacionalizma koriste se kao razlog i izgovor za

Digitized by Google

razgaranje sopstvenog. Faktički rezultat nije suzbijanje tuđeg nacionalizma (jer se to na taj način i ne može postići, naprotiv, i on se razgara) nego jačanje i drugih nacionalizama. Oni žele pokazati da drugog puta nema, sve drugo je, tobož, neefikasno. Sve što radi tuđi nacionalizam stavlja se pod mikroskop, a to što rade sopstvene nacionalističke snage gura se van horizonta javnosti, kao da ne postoji. Ako neko ukaže i na tu stranu medalje, preti mu prava nacionalistička hajka.

Tako nacionalističke snage barataju činjenicama i istinama, a cilj im je izazivanje i razbuktavanje opšte nacionalističke histerije, ne bi li ona stihijski ponela mase i pretvorila ih u njihovo slepo oruđe. U svojoj uzajamnoj mržnji i zaslepljenosti, svi nacionalizmi skupa okomili su se da ruše bratstvo i jedinstvo i ravnopravnost naših naroda i narodnosti. To je pravi smisao svih njihovih nastojanja mada se usrdno staraju da se prikažu u drukčijem svetlu.

Međutim, sve mimikrije nacionalista, ma koliko bile vešte, mogu da zavaravaju deo dobronamernih radnih ljudi i javnosti samo dok otvorenije ne pokažu svoje pravo lice. A oni to, pre ili kasnije, moraju, jer bez toga ne bi ni mogli da postižu to što u stvari hoće. Dok ne prekorače crvenu liniju, mogu da manipulišu, zavedu deo javnosti i da stvore privid da su velika snaga. Kad im to udari u glavu i kad skinu svoje maske, pa se otvoreno pokažu kao razbijači bratstva, jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti, sami će se razbiti u paramparčad. Tako je bilo sedamdesetih godina, tako će biti i u svakom novom takvom slučaju, upravo zato što je istorijsko pamćenje naših naroda i narodnosti bogato.

Zar je tokom fašističke okupacije bilo manje povoda da se nacionalistički zločini jednih koriste za podsticanje nacionalizma drugih, za razgaranje bratoubilačkog rata? I bilo je nemalo onih koji su svaki takav povod, upravo u te svrhe, bezočno eksploatisali. A pošto se krv lila potocima, mnoge je stihija uzajamnog istrebljivanja uvukla u taj bezumni nacionalistički pir. Ali su se najšire mase svih naših naroda i narodnosti brzo osvedočile u istinu: ni jedan nacionalistički odred nije branio svoj narod, nego su svi oni skupa faktički služili paklenim zamislima fašističkih osvajača. A naši narodi i narodnosti su se zaista branili i oslobađali samo zajedničkom narodnooslobodilačkom vojskom i borbom u kojoj su svi stvarali zajedničke jedinice višenacionalnog sastava i tako kovali i iskovali svoje čvrsto bratstvo i jedinstvo. Takva istorijska iskustva se ne mogu izbrisati iz svesti naroda.

Drugo. Realne snage nacionalizma mogu u zavisnosti od prilika, da slabe ili jačaju, ali u krajnjoj liniji, zavise od realnih, odnosno vladajućih nacionalnih odnosa. Naime, jedno je ako je nacionalizam samo politički program određenih snaga, a sasvim drugo ako je on upravo vladajuća snaga. Jedno je ako su realni nacionalni odnosi zasnovani na nacionalnom porobljavanju i podčinjavanju naroda hegemonističkim nacionalističkim

Digitized by Google

vladajućim snagama, a sasvim drugo ako su oni zasnovani na nacionalnoj slobodi, suverenosti i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti. A u tom pogledu, bez obzira na povremena mogućna određena jačanja nacionalističkih snaga, u našoj socijalističkoj zajednici se ništa bitno nije menjalo. Tačnije, u osnovi je, uz povremene oscilacije, ostvarivan pozitivni proces jačanja i produbljivanja nacionalne ravnopravnosti. Bilo je i ranije snažnih i agresivnih nasrtaja nacionalizma i time izazvanih prolaznih političkih kriza, ali ishod nije bio, niti je mogao biti, odstupanje od strategije slobode, ravnopravnosti, bratstva i jedinstva svih naroda i narodnosti. Naprotiv, ishod je uvek bio dalje jačanje njihove ravnopravnosti. Ni sada, ni ubuduće ne može biti drukčije, i to stoga što se svaki, pa i najmanji uzmak pred bilo kakvim i bilo čijim nacionalističkim nasrtajima brzo pokaže kao udar uperen protiv temelja i osnovnih tekovina naše revolucije, kao i protiv vitalnih nacionalnih interesa svakog od naših naroda i narodnosti i svih njih skupa.

Ne može se, doduše, isključiti da u okviru nekog naroda, ili narodnosti, nacionalističke snage, za neko vreme, uspeju da ostvare takve prodore, da steknu određene pozicije koje im pružaju mogućnosti izvesnog uticaja čak i na pojedine organe naših društveno-političkih organizacija i zajednica. To odmah dovodi i do pogoršavanja nacionalnih odnosa. Tako se nešto, u dosta drastičnom vidu, dogodilo sedamdesetih godina, a osamdesetih na Kosovu, ali to nisu jedini takvi slučajevi. Međutim, kako su iskustva pokazala, čim takva pojava postane ozbiljnija pretnja, naiđe na jasan odlučan i čvrst ujedinjeni otpor svih drugih naroda i narodnosti, što omogućuje i olakšava narodu u kojoj se pojavila da se obračuna s njom. Tako je bilo, tako će i dalje uvek biti s bilo kojom takvom sličnom pojavom, jer nacionalizam, može, u najgorem slučaju, da privremeno zavara deo svog naroda, pa zato i da privremeno pasivizira i parališe internacionalističke socijalističke snage u njemu, ali nikad i ni u kojoj meri u drugim narodima i narodnostima.

Sve to pokazuje da, uprkos povremenim prividima, nacionalističke snage u samoupravnoj socijalističkoj Jugoslaviji nemaju značajnije izglede, jednostavno zato što s njima ni Jugoslavija, ni bilo koji od njenih naroda i narodnosti, objektivno nemaju nikakvih izgleda.

No, to nikako ne znači da bi se te snage smele podceniti, a još manje ignorisati, jer one zapravo samo u takvom slučaju, mogu postati vrlo opasne i naneti pre svega svom narodu, a i celoj našoj zemlji grdne štete i nevolje. Zato su vodeće društvene snage naše zemlje, kao i svi narodi i narodnosti, toliko osetljivi na pojave nacionalizma. Zato je u našem sistemu organizovanje i delovanje nacionalističkih snaga protiv-ustavno, a svaki oblik sejanja nacionalističkih razdora i mržnje — krivično delo.

Da bi izbegli krivično gonjenje, nacionalisti svih boja istupaju sa svakojakim kamuflažama, pa ponekad ljudima i nije

Digitized by Google

lako da ih raspoznaju. Međutim, oni koji nose bilo kakve javne odgovornosti, morali bi da, u tom pogledu imaju vrlo izoštrene kriterije i pouzdane radare raspoznavanja svih vrsta nacionalističkih mahinacija. Ako se pokaže da to nisu u stanju, znači da ili nisu sposobni da nose svoje odgovornosti, ili ih je i same drmnuo virus nacionalizma.

U našoj zemlji ne može i ne sme biti popustljivosti pred bilo kojim nacionalizmom. To se ničim ne može pravdati, a najmanje demokratskim slobodama. Nikad nismo prihvatali da sloboda i demokratija treba da omoguće razorne aktivnosti i fašističkih snaga. A valja znati, na tlu Jugoslavije, (a da li samo nje?) svaki nacionalizam smrdi pogromaštvom i fašizmom.

5.

Vratimo se sada pitanju: kako je bilo mogućno da, nasuprot proklamovanim ciljevima socijalističkog samoupravljanja zapadnemo u tešku ekonomsku krizu s vrlo ozbiljnim socijalnim i političkim posledicama, što je, pored ostalog, omogućilo i ovaj novi nasrtaj svakojakih nacionalizama? Godinama se već, u našem društvu, vode burne, a ponekad i oštre, žestoke rasprave u potrazi za odgovorom na to pitanje. Razumljivo je da su u tom pravcu naročito angažovane sve samoupravne socijalističke snage. Očigledna je, na tom planu, njihova dugotrajna, grozničava, takoreći iscrpljujuća aktivnost. Kakvi su rezultati?

Sačinjeni su pregledi mnogih rasprava, pripremljene i objavljene mnoge analize, svedeni rezultati svih tih traganja, usvojeni mnogi zaključci. Sve je to pomerilo znatno napred naša saznanja i omogućilo preduzimanje mnogih mera na liniji stabilizacije. Ali istinskog zaokreta i prelomnog uspeha u ostvarivanju stabilizacije još nema. Pokazuje se da je savladavanje ekonomske krize mnogo teži i dugotrajniji proces nego što se ranije pretpostavljalo, ali, što je još važnije, da se još nisu sasvim iskristalisala neka suštinska rešenja, tačnije, da na takvim rešenjima još nije postignuta saglasnost, što znači da još nije pronađen ključ izlaza iz ovog stanja. To je i glavni razlog što se i u redovima Saveza komunista, kao vodeće idejno-političke snage zemlje, osećaju pojave još neokončanog traganja, lutanja, izvesnih razlika u prilazima i opcijama. Može se reći da se taj proces kreće ka postizanju idejnog jedinstva na ključnim pitanjima, ali da još nije stigao do te tačke.

U takvim uslovima, snažno su se aktivirale na javnoj sceni i sve antisamoupravne, antisocijalističke i antikomunističke snage. One nisu, niti mogu biti idejno homogene, a naročito ih razdvaja i međusobno suprotstavlja i sukobljava njihova nacionalistička isključivost i mržnja, ali u nečemu imaju i istovetna gledišta. Tako, u celini uzev, sve one nastoje da optuže upravo samu koncepciju sistema udruženog rada i socijalističkog samo-

Digitized by Google

upravljanja. Pristalice tzv. državnog socijalizma čine to zagovarajući vraćanje na »dobra stara vremena« do 1965, tj. na sistem državne svojine na sredstvima društvene reprodukcije. Snage građanske desnice idu naravno mnogo dalje unatrag, pa našoj koncepciji radničkog društva suprotstavljaju svoju koncepciju tzv. civilnog, tj. građanskog društva. I jednima i drugima je zajedničko osporavanje samih osnova našeg postojećeg ustavnog uređenja.

Oni se ne zamaraju nekim ozbiljnijim traganjem za istinom. Sve njihove »analize« svode se, zapravo, na prosti zaključak: uzrok postojećeg stanja mora biti u postojećem sistemu. Koriste se, veoma vešto (a i kako ne bi, kad im se takva prilika pružila?) činjenicom da se takav zaključak takoreći sam po sebi nameće, da je logičan, neosporan, očigledan. Ide im, donekle, naruku i to što se ni samoupravne socijalističke snage, naravno, ne zalažu za postojeće stanje, nego ga oštro kritikuju, pa kad se, prostom »logičkom« operacijom identifikuje pojam postojećeg sistema sa postojećim stanjem, problem je »rešen«.

A zapravo, pravo pitanje je: šta podrazumeva pojam postojećeg sistema? Bilo je i »naučnih«, ironično intoniranih tvrdnji, da je sistem ono što se stvarno zbiva, a ne ono što se zamišljalo ili zamišlja. Ako se time želi reći da je bilo kakav sistem luk i voda, ako se u praksi ne ostvaruje, onda je to svakako opravdan stav. Ali, ako taj stav treba da služi za to da se iz pojma postojećeg sistema potpuno izbaci ono što je kao sistem zamišljeno, da o tom zamišljenom sistemu nema uopšte razloga, ili da ne sme da se raspravlja, da ga jednostavno, zajedno s postojećim stvarnim stanjem, treba odbaciti bez razmišljanja i promišljanja, onda je to nešto sasvim drugo. A to je, zapravo, omiljeni postupak mnogih u našim aktuelnim raspravama, a u postojećim prilikama, taj postupak nailazi na odjek ne samo kod onih koji su apriori ideološki protiv sistema udruženog rada i socijalističkog samoupravljanja, nego i kod nekih nedovoljno verziranih, dobronamernih pristalica tog sistema, kao i kod lenih duhom, kojima je teško da se pomuče nad istinskim problemima našeg daljeg društvenog razvoja.

Ne vredi, naravno, papagajski ponavljati fraze o socijalističkom samoupravljanju. Time ga ni za korak nećemo pomaći napred. Valja krenuti u ozbiljna, svestrana i što dublja istraživanja, pre svega, stvarnog stanja, realnih dostignuća prakse, svega što je doprinosilo celini procesa ostvarivanja socijalističkog samoupravljanja, ali i svega što ga je ometalo, usporavalo, kočilo i unazađivalo. Na bazi takvih istraživanja, a ona su u najvećoj meri i izvršena, naša dublja promišljanja moraju polaziti upravo od pitanja vrednosti i nedostataka zamišljenog sistema udruženog rada i socijalističkog samoupravljanja. Je li problem u samoj njegovoj osnovnoj koncepciji, ili u pojedinim pogrešno zamišljenim ili nedovoljno obrađenim rešenjima, je li taj sistem u principu sprovodiv u praksi, i pod kojim uslovima i pretpo-

Digitized by Google

stavkama, zašto se do sada u svojoj suštini još ne ostvaruje, da li zbog samih njegovih osnova, ili drugih i kojih razloga.

To su prava pitanja koja objektivno stoje pred našim društvom, a ona »nauka« koja ne samo da nije pokazala sposobnost da išta doprinese rasvetljavanju tih pitanja, nego ni spremnosti da se uopšte pozabavi njima, koja jednostavno želi da ih gurne u stranu i da naše društvo odvuče nekim drugim putem, a u stvari natrag, pokazuje koliko joj je stalo do naučne istine i u kojoj meri je eksponent određene, sasvim jasne ideologije.

Reč je, u stvari, o političkim strujama i snagama koje teže da ospore same osnove sistema udruženog rada i socijalističkog samoupravljanja i da, manipulišući s činjenicom da taj sistem, u biti, još ne ostvarujemo, onemoguće sva dalja nastojanja i napore u tom pravcu. Međutim, ako u tome još nismo uspeli, znači li to da i ne možemo uspeti, da bi valjalo dići ruke od takvih ciljeva i okrenuti točak natrag?

Uzrok naše krize nije u sistemu udruženog rada i socijalističkog samoupravljanja, nego u još uvek neuspešnom ostvarivanju tog sistema. Na osnovu čega bi se »naučno« mogla dovesti u pitanje suština tog sistema, ako ona zapravo još nije prošla proveru prakse? Tek ako bi se utvrdilo da se taj sistem u praksi sprovodi onako kako je i koncipiran, a da su opšti rezultati negativni, on bi se opravdano mogao osporavati. A oni koji bez toga i pre toga pokušavaju da ga odbace, ne samo da ne brane dostojanstvo nauke, nego ga gaze i pokazuju pravo lice svoje ideološke i političke zaslepljenosti. Oni naime, unapred osporavaju sistem koji tek treba da dobije svoju istorijsku proveru, a zapravo zagovaraju sisteme koji su već, pogotovu na našem tlu, pokazali svu svoju nakaradnost i neodrživost.

Ostaje, dakle, jedino pravo pitanje: zašto do sada još nismo uspeli u ostvarivanju suštine sistema udruženog rada i socijalističkog samoupravljanja?

Nije ovo prilika, a nije ni moguće, da se tim pitanjem iscrpno pozabavimo u ovoj raspravi. U ideinim, političkim i naučnim raspravama u Jugoslaviji poslednjih godina sadržana je, s tim u vezi, vrlo obimna građa. Valja ovde samo podsetiti na neke bitne momente.

Pre svega, reč je tek o početnim istorijskim koracima novih, neispitanih, revolucionarnih promena u društveno-ekonomskim i političkim odnosima, i to u jednoj maloj, još uvek nedovoljno razvijenoj zemlji, koju međunarodne prilike nisu mazile, nego joj pretežno, na razne načine pretile i ugrožavale njen samostalni i originalni put razvoja. Krenuli smo nepoznatim stazama, nismo mogli koristiti neka značajnija tuđa iskustva. Valjalo je koncipirati pojedina rešenja, proveravati ih u praksi, menjati to što nije izdržalo ispit prakse, obogaćivati na toj osnovi svoja saznanja i tako, korak po korak, uz mnoge neizbežne oscilacije i lutanja, probijati se napred ka postavljenim ciljevima.

Digitized by Google

Razumljivo je, da je, u takvim uslovima, moralo da bude i neprijatnih iznenađenja i teških iskustava, grešaka, promašaja, pa i štetočinskih pojava. Otvarali smo razvoj jednog sistema uz nedovoljno poznavanje njegovih unutrašnjih zakona, jer su se oni mogli spoznavati samo postepeno, na iskustvima prakse samog tog razvoja. Zato smo bili takoreći osuđeni, da teškom mukom razgrćemo plast po plast tih saznanja i da, uz skupu cenu zabluda, dolazimo do dubljih istina o suštini, specifičnim zakonitostima, i uslovima razvoja sistema udruženog rada.

Sva naša dosadašnja iskustva upućuju na najopštiji zaključak da nam ranije nije pošlo za rukom da odgonetnemo objektivnu prirodu i suštinu odnosa proizvodnje na kojima bi se uspešno gradio sistem udruženog rada. Tu je ključ problema i to, pre ili kasnije, mora postati glavno poprište naših istraživanja kao i koncipiranja strategije proboja iz sadašnjeg stanja. U tom pogledu je već i mnogo učinjeno, ali nije dovoljno da se samo probiju nova i dublja saznanja, bitno je da ona zahvate osnovne društvene snage, da postanu osnova jedinstvene koncepcije, jedinstva svesti, volje i akcije. A u tom pogledu još postoje neprevladane teškoće.

Ne upuštajući se ovde u šira obrazloženja, naznačio bih samo ključna pitanja koja se moraju naći i jesu u središtu kako naših teorijskih rasprava, tako i idejno-političkih projekcija novih rešenja.

Ako je reč o sistemu u kome su radnici ne samo nosioci živog rada, nego i subjekti raspolaganja, gazdovanja i upravljanja minulim radom, tj. sredstvima društvene reprodukcije, postavlja se, kao prvo pitanje, u kakvom se objektivnom ekonomskom obliku ta sredstva javljaju. Naime, od toga zavisi i kakvi su i koji objektivni zakoni kretanja tih sredstava, a to je svakako osnovno pitanje za društvenu snagu koja njime raspolaže i gazduje. Došli smo do zaključka (mada još ima i osporavanja) da se ta sredstva, sve dok objektivno deluju zakoni robne proizvodnje, nužno javljaju u obliku kapitala, koji je u našem sistemu u društvenoj svojini, dakle u obliku društvenog kapitala. To znači da radnici, kao radni kolektivi moraju da raspolažu društvenim kapitalom tako da obavezno uvažavaju ekonomske zakone njegovog optimalnog oplođavanja, jer to je jedina mera uspešnog razvoja proizvodnih snaga, a time i društva. Ovo pitanje nije do sada na ovakav način viđeno i rešeno u našem sistemu i to je jedan od glavnih uzroka koji su doveli do postojećeg stanja.

Drugo, u uskoj vezi s tim, otvaraju se »nova« pitanja društveno-ekonomskog bića radnika u udruženom radu, ukoliko oni, naime, zaista postaju osnovni subjekti raspolaganja društvenim kapitalom. Tako se javlja problem odnosa njihovog potrebnog rada i viška rada, a pošto je reč o radu koji proizvodi vrednost, znači da se postavlja pitanje odnosa potrebne vrednosti i viška

Digitized by Google

vrednosti. To je, shodno Marksovoj teoriji, ukazalo na pitanje vrednosti, odnosno cene radne snage. Postaje jasno da je ta ekonomska kategorija objektivno data i u našem sistemu robne proizvodnje. Ranije je preovladavala teorijska koncepcija, da je ta kategorija nespojiva sa sistemom udruženog rada, jer, navodno, sama po sebi predstavlja najamninu, a samim tim tobože izražava najamni položaj radnika.

Treće, takva teza jednostavno uopšte nije uzimala u obzir činjenicu da radnici, koji i dalje ostaju privatni vlasnici svoje radne snage, a rade sredstvima u društvenoj svojini, deo svog proizvoda moraju lično prisvojiti, a drugim delom će raspolagati kao subjekti društvene svojine. To znači da se u njihovom novom društveno-ekonomskom biću sadrži protivrečnost njihovog ličnog i društvenog prisvajanja čiji se odnos mora rešiti na osnovu ekonomskih zakona, i opštih društvenih normi, a ne na osnovu subjektivne proizvoljnosti radnika, radnih kolektiva, ili bilo kojih drugih posebnih privrednih ili društvenih subjekata. Bez toga nema zakonitog ekonomskog rešenja odnosa između potrošnje i akumulacije društvenog kapitala. Ne treba ni dokazivati kakav je udeo nesagledavanja i nerešavanja ovog problema u nastajanju postojećeg stanja u našem društvu.

Četvrto, bez cene radne snage, koja bi se, naravno, u našem društvu formirala na specifičan način (na osnovama koje bi utvrđivao udruženi rad u celini, uzimajući u obzir šta sve u tu cenu mora da se uračuna, naravno u skladu s našim mogućnostima, tj. pre svega, s prosečnom društvenom produktivnošću rada) ne mogu se sagledati realni troškovi proizvodnje, a bez njih ne može se znati da li se i kakva dobit ostvarila u okviru stečenog dohotka. A kategorija dobiti jedina je pouzdana mera stvarnog uspeha u ekonomskom poslovanju i razvoju. Jedino ona može da bude ekonomski zdrav izvor zadovoljavanja opštih društvenih potreba, akumulacije društvenog kapitala, i dodatnih ličnih dohodaka radnika prema društveno utvrđenim merilima.

Peto, ova nesumnjivo, ključna pitanja odnosa proizvodnje udruženog rada koja dosada nisu sagledana ni rešena ugrađivanjem odgovarajućih opštih društvenih normi u sistem udruženog rada i socijalističkog samoupravljanja, dovoljno jasno osvetljavaju glavne uzroke kako nastale teške ekonomske krize, tako i našeg dosadašnjeg neuspeha da ostvarimo i čvrsto utemeljimo suštinu sistema udruženog rada i socijalističkog samoupravljanja. Neposredne i dalje rasprave ta pitanja ne mogu izbeći, ona se moraju naći u središtu naših teorijskih istraživanja i promena u sistemu. Te rasprave su u punom jeku, pa zato prepustimo daljem toku stvari da se vidi kakvi će biti ishodi.

U svakom slučaju, savladavanje krize, proboj iz sadašnjeg stanja i obezbeđivanja daljeg progresivnog razvoja nisu mogući, ako se ne otkriju i ne ostvare prava rešenja koja će obezbediti da radnici zaista uzmu u svoje ruke društveni kapital, ali i da

Digitized by Google

njime gazduju i upravljaju u skladu s ekonomskim zakonima i objektivnom konvergencijom i jedinstvom svojih ličnih i opštih društvenih interesa. Takvi odnosi ne mogu nastati spontano. Da bi se stvorili uslovi za njihovo nastajanje i dalji stalni uspešni razvoj, moraju se, pored svih naših dosadašnjih ostvarenja, opštim društvenim normama urediti prava, obaveze i odgovornosti radnika u udruženom radu, odnosno njihovih radnih kolektiva, kao i svih drugih privrednih i društvenih činilaca u korišćenju i gazdovanju društvenim kapitalom.

Tek na takvoj osnovi se mogu dobro sagledati i ispravno rešiti sva druga, izvedena sistemska i podsistemska pitanja u oblasti društveno-ekonomskih odnosa, a to bi, opet, bila osnova za odgovarajuće promene i u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja. Bez toga bi se u takve promene išlo bez jasne osnovne orijentacije i čvrstih principa, a to bi moglo da nas odvuče u stranputice i u neka rešenja koja ne bi doprinosila, nego možda čak i štetila daljem uobličavanju i razvoju originalnih oblika radničke demokratije socijalističkog samoupravljanja.

S tim u vezi, od naročitog je značaja da se dobro proceni da li (i koji) oblici građanske demokratije mogu, i u kojoj meri, da posluže i razvoju radničke demokratije. Bez takvih ocena, ne mogu se očekivati dobri rezultati od bilo kakvih nepromišljenih operacija slepljivanja raznih institucija građanske demokratije sa specifičnim oblicima neposredne radničke demokratije, a da se ne zna da li se time zaista doprinosi razvoju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, ili spajamo nespojivo i ugrađujemo faktore vraćanja natrag.

Ne sme se zaboraviti da smo osnovne principe neposredne demokratije radnih ljudi razvijali i kao kritičku negaciju posredovane, predstavničke demokratije, koju smo, uostalom i sami dugo koristili i na sopstvenim iskustvima shvatali da joj ne smemo robovati, da je moramo prevazilaziti. Vraćati se ponovo nekim oblicima predstavničke demokratije ne samo da ne može biti nikakav korak napred, nego može samo da šteti ostvarivanju i razvoju neposredne demokratije socijalističkog samoupravljanja.

Ako dosada nismo uspeli u ostvarivanju suštine te demokratije, znači li da treba dovesti u pitanje same njene osnovne principe? Valja videti zašto u tome nismo uspeli i šta treba raditi da bismo uspeli, a ne jednostavno skrenuti ustranu ili natrag. Kad se tako pogleda na stvari, nije teško videti da politički sistem socijalističkog samoupravljanja ima za pretpostavku radnike koji u svojim organizacijama udruženog rada vladaju društvenim kapitalom. Ako se ova pretpostavka ne ostvaruje, taj sistem ne može uspešno funkcionisati. Ali time postaje jasno da se valja baciti na ostvarivanje te pretpostavke, a ne gurnuti nju u stranu, pa mimo nje zagovarati promene političkog sistema. Neke promene su svakako nužne, ali ih valja videti kroz

Digitized by Google

prizmu uređivanja proizvodnih i osnovnih društveno-ekonomskih odnosa kojima bi se obezbedilo da radnici neposredno zagospodare društvenim kapitalom.

Ako se smatra da se prvenstveno takvo uređivanje tih odnosa ustavom, zakonima i opštim samoupravnim aktima, ima u vidu kad se govori o promenama političkog sistema, neki veliki nesporazumi u našim raspravama bi se lako razjasnili. Međutim, očigledno je da su jako eksponirana i shvatanja koja promene u političkom sistemu ne vide u tom smislu i pravcu.

Tako se, na primer, zahtevaju neke promene u našem skupštinskom sistemu koje bi značile bar izvesno odstupanje od osnova delegatskog sistema. Iz kojih bi se to razloga krenulo u mućkanja neke vrste koktela delegatskih i predstavničkih principa u našem političkom sistemu, kakav bi to bio pravac kretanja i kakav ishod? Da li bi to doprinosilo pretvaranju radnika u odlučujuću snagu u našem sistemu, ili bi nas udaljavalo od takvog strategijskog cilja? Može li se istupati sa ovakvim i sličnim zahtevima, a da se nije odgovorilo na prethodno pitanje, da se čak ono nije ni postavilo?

Rasprave o ustavnom položaju republika i pokrajina i o odnosima u federaciji najdirektnije se tiču nacionalnih odnosa. Pozivajući se na mnoge zaista ozbiljne probleme koji su na tom planu nastali, jako se proširilo »zdravorazumsko« shvatanje da je ceo problem u tome što se »preteralo« s pravima republika i pokrajina. Iskustva svakako pokazuju da bi neka značajna društvena pitanja koja su dosada bila u samostalnoj nadležnosti republika, odnosno pokrajina, valjalo rešavati zajednički, odnosno na jedinstven način. Ali, ne zaboravimo, prema našem ustavnom uređenju, ni to ne bi značilo sužavanje prava republika i pokrajina, nego prenošenje tih pitanja iz njihovih samostalnih nadležnosti u njihovo zajedničko odlučivanje radi jedinstvenih rešenja. A to, — tj. proklamovani ustavni princip da je odlučivanje u federaciji zasnovano na sporazumevanju republika i pokrajina, njihovom ravnopravnom učešću u organima federacije u skladu sa Ustavom i njihovoj odgovornosti za sopstveni razvoj i za razvoj socijalističke zajednice u celini — nikako se ne bi mogao dovesti u pitanje, a da to ne uzdrma celinu našeg društvenog uređenja.

Naime, jačanje položaja radnika, radnih ljudi i građana u njihovim osnovnim ćelijama rada i društvenog života, njihovo pretvaranje u odlučujuću snagu društva, mora da, po prirodi stvari, predstavlja i jačanje položaja, prava, dužnosti i odgovornosti, dakle samoupravnosti svih užih zajednica u odnosu na šire. Uspešni razvoj sistema udruženog rada i socijalističkog samoupravljanja mora da ima i to obeležje. To, naravno, nikako ne znači da na takvoj osnovi moraju da jačaju pojave uzajamnog zatvaranja, razjedinjavanja, dezintegracije. Takve pojave su se ispoljile, i to u opasnim razmerama, ali ne zato što smo princip

Digitized by Google

samoupravnosti isuviše širili, nego upravo zato što nismo uspeli da taj princip dosledno sprovedemo do dna. Koliko se išlo niže, toliko je u tom pogledu bilo manje uspeha, iz razloga o kojima je već bilo reči.

Tako su republike i pokrajine faktički ostvarili svoja ustavna prava, ali u njima nisu dovoljno ostvarena samoupravna prava opština, a još manje samoupravna prava radnih ljudi i građana u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama. To je bio razlog što se ojačani položaj republika i pokrajina nije oslonio i ne proizlazi iz odlučujuće pozicije društvene baze, tako da se neminovno izrodio u jačanje republičkog i pokrajinskog etatizma, koji dovodi do apsurdnih dezintegracionih pojava, kao i do neminovnog jačanja nekih aspekata saveznog etatizma.

Nije, dakle, problem u »preteranim« pravima republika i pokrajina, nego u uzurpiranju samoupravnih prava društvene baze u njima. Stoga nije rešenje u nekakvom oduzimanju prava republikama i pokrajinama, nego u pretvaranju njihovih prava u samoupravnu funkciju njihovih društvenih baza. Samo tako se mogu savladati dezintegracione pojave i uspešno ostvarivati princip sve dubljeg ujedinjavanja naših naroda i narodnosti slobodnim samoupravnim procesima udruživanja odozdo, a ne centralizovanim pritiskom odozgo.

S takvog pravca se ne sme skretati, jer bi sve drugo samo još teže zaoštravalo probleme. Tačno je da ostvarena ustavna prava republika i pokrajina ne donose sama po sebi i nisu obezbedila jačanje i prevlast samoupravnih funkcija društvene baze, ali je tačno i to da bi ostvarivanje tih samoupravnih funkcija samo po sebi značilo i jačanje položaja republika i pokrajina kao samoupravnih zajednica rada i društvenog života. Stoga, vraćanje položaja, prava i odgovornosti republika i pokrajina na ranija rešenja ne samo da ne bi olakšala borbu za samoupravna prava radnih ljudi i građana u društvenoj bazi, nego bi otežala i onemogućavala tu borbu.

Nije problem u tome što su »oni dole« suviše ojačali, nego što u onima dole, oni njihovi dole nisu dovoljno ojačali. Nije se »preteralo« s pravima i odgovornostima republika i pokrajina, preteralo se s onim njihovim funkcijama koje su im prepuštene u samostalnu nadležnost. Moraju jačati funkcije njihovog zajedničkog dogovaranja i odlučivanja, linijom jačanja, a ne smanjivanja njihove ravnopravnosti. Ravnopravnosti naroda i narodnosti, republika i pokrajina nikad nije previše.

*
* *

Ukazali smo ovde na osnovne probleme koji su na dnevnom redu jugoslovenskog socijalističkog društva i koji su od ključnog značaja kako za razvoj sistema udruženog rada i socijalističkog

Digitized by Google

samoupravljanja, tako i za nacionalne odnose. Koliko će se uspevati u rešavanju tih problema i šta će se, s tim u vezi, dalje zbivati, pokazaće sama praksa. Ali, jedno je sigurno: u meri u kojoj se u realnim društveno-ekonomskim i političkim odnosima bude uspešno i brzo ostvarivao sistem udruženog rada i socijalističkog samoupravljanja, i na planu nacionalnih odnosa će se ostvarivati pozitivni i progresivni razvoj, jačaće bratstvo, jedinstvo i ravnopravnost naroda i narodnosti, njihova povezanost, njihova jugoslovenska samoupravna socijalistička zajednica.

Digitized by Google

Dušan Ičević

Savremeni smisao jugoslovenstva

Mnogovrsna shvatanja jugoslovenstva pokazuju da ga nije lako »uhvatiti« u kakve oprobane formule. Ono je uistinu složena i slojevita društvena kategorija. Iako ga izvorno čini etnička osnova — pripadnost Južnim Slovenima ne može se zatvoriti nacionalnom idejom niti svesti samo na pripadnost jugoslovenskoj zajednici. Ono nije samo kakav spoljni okvir ili samo odbrambena zaštita, nego prije svega sopstvena unutrašnja i razvojna potreba zajedničkog života svih. Novo smisaono određenje savremenog jugoslovenstva dobilo je u socijalističkoj revoluciji.

Utemeljeno daleko ranije kroz oslobodilačku borbu jugoslovenskih naroda, jugoslovenstvo u NOR-u stiče nove podsticaje i kvalitete. Rođena u revoluciji, demokratska federativna zajednica, imajući jugoslovenstvo u osnovi, istovremeno mu daje novu — društvenu sadržinu. U smislu i slijedu revolucije neposredno se obnavlja, nastavlja i vrednuje ovovremeno jugoslovenstvo. Ono nije ideologija i taktika kakvog državno-centralističkog pogotovu unitarističkog jedinstva i ustrojstva društva, nego objektivna istorijska potreba slobodnog i svestranog razvoja svih. Posustajanje ili poricanje revolucije neposredno razara i obezvređuje jugoslovenstvo u njegovim humanim, demokratskim i progresivnim svojstvima.

Digitized by Google

Uputno je zbog svega toga da se namjesto kakvih odsječnih odgovora promišljanje savremenog jugoslovenstva razmatra u društvenom, opštedruštvenom, klasnom, nacionalno-političkom, državno-pravnom, kulturno-duhovnom i emotivno-psihološkom značenju. Svaka pomenuta ravan ima, uslovno, svoje »samokretanje«, ali se tek u ukupnosti, u prosijecanju i sintezama može doći do pravih odgonetki.

a) Samoupravno jugoslovenstvo

Društveni smisao savremenog jugoslovenstva se ispunjuje novom supstancom samoupravljanja. »Jugoslovenstvo — to je samoupravljanje« (Veljko Vlahović). Time se ne iskazuje nacionalnost samoupravljanja, nego društvena suština jugoslovenstva. Ono označuje novi društveni odnos samoupravljanja i demokratskog karaktera višenacionalne federativne zajednice. Samoupravljanje ustvari postaje nova suština i novi vid samoopredeljenja ljudi i naroda.

Tradicionalni koncepti koji jugoslovenstvo izvode iz nacionalnog integralizma, centralizma i unitarizma ili ga osporavaju nagonima i djelovanjem nacionalizma i separatizma mogu se nadvladavati ako se smjeste u kontekst novih odnosa proizvodnje, slobodnog udruživanja rada i sredstava, socijalističke samoupravne demokratije i nacionalne ravnopravnosti odnosno u integralnost samoupravljanja. »Jugoslovenstvo vrhuni u tekovini, programu i viziji borbe za socijalističko samoupravljanje kao vladajući jedinstveni proizvodni i politički odnos, kao osobena klasna i civilizacijska alternativa na putu ka slobodnom društvu, ka novoj istorijskoj kulturi, ka konkretnoj sadržajnoj demokratiji« (Up. dr Prvoslav Ralić, Jugoslovenstvo danas i ovde, APB »Borba«, Beograd 1983. str. 8).

Možda izgleda da se time jugoslovenstvo izjednačuje sa samoupravljanjem, pa time gubi svoju posebnost i identitet, ili da se pokušava prekrivati i opravdavati samoupravnom formulom. Jugoslovenstvo nije što i samoupravljanje, ali ni izvan njega kakav zaseban entitet, koji se »sferično«, interesno, subjekatski itd. osamostaljuje u kakve za sebe kategorijalne obrasce. Objašnjavanje jugoslovenstva samoupravljanjem kani da mu iznađe opštedruštvenu bitnost, koja ga »otkida« od državotvorne ideje, a zasniva i izvodi iz načina proizvodnje života, prvenstveno samoupravljanja kao osnovnog odnosa proizvodnje i integralne, makar sistemski, demokratske organizacije društva. Uz to, samoupravljanje koje svoja socijalna izvorišta ima u revoluciji teorijsko utemeljenje u Marksovim idejama u oslobađanju radničke klase sopstvenom samodjelatnošću, u iskustvima međunarodnog radničkog pokreta i istorijskim interesima radničke klase biva osnovno opredjeljenje i obilježje zajedničkog slobodnog i ravnopravnog života i razvoja ljudi i naroda, pa otud i jugoslovenstva.

Digitized by Google

Ukoliko se samoupravljanje više iz krutog hiperinstitucionalizovanog poretka potpunije preobraća u revolucionarni proces i pokret utoliko će i jugoslovenstvo izlaziti iz tradicionalnih obrazaca, a zadobijati svojstva novog društvenog odnosa i demokratske svijesti. Ono tako postaje svojina svih, univerzalna vrijednost koja ima svoje konkretno-istorijske vidove, koje svako stvara zajedničkim djelovanjem. Samoupravna integracija i zajednički i opšti društveni interesi koji neposredno i neprekidno izrastaju iz osnovnog odnosa proizvodnje i stvaranja novih materijalnih i duhovnih vrijednosti daju mogućnost da se uspostavlja »novo, više jedinstvo«, koje epohalno prevazilazi preduzetne, teritorijalne i nacionalno-političke granice.

b) Internacionalizam jugoslovenstva

U klasnom značenju jugoslovenstvo je svojevrsni internacionalizam. U samoupravljanju se neposredno spajaju klasna, nacionalna i internacionalna bitnost zajedničkog života, rada i razvoja. Internacionalizam i jugoslovenstvo nijesu istovjetne kategorije i procesi, ali su prožimajući odnos.

U radničkom pokretu je, smatra I. Bakić, jugoslovenstvo značilo prije svega osjećanje solidarnosti povezivanja proletarijata i drugih siromašnih slojeva južnoslovenskih nacija za socijalno i nacionalno oslobođenje. U njemu je sadržano ujedinjenje svih progresivnih snaga, pa je oprečno građanskom shvatanju koje ga je vezivalo za naciju (Up. dr Ibrahim Bakić, Jugoslovenstvo od ideje do ostvarenja, Privredno-finansijski vodič, Beograd 1985., str. 55). Naime, on se ne slaže sa shvatanjima koja internacionalizam svode ili izjednačuju sa jugoslovenstvom, niti sa onima koji u jugoslovenstvu vide put ka kosmopolitizaciji u svjetskim okvirima. Za njega, internacionalizam je klasna kategorija. U jugoslovenskim zemljama je imao cilj i sadržaj solidarnosti, saradnje i povezivanja u klasnoj borbi u Marksovom smislu, pa je mnogo širi od značenja »ujedinjenja« jugoslovenskih naroda. Sasvim izričito se tvrdi da jugoslovenstvo nije izvorna misao i program radničkog pokreta, te ne može biti ni izvorni, pogotovu klasni sadržaj i oblik internacionalizma.

Vjerovatno se može prikloniti Bakićevom tumačenju da jugoslovenski radnički pokret nije začeo ili doslovno razvijao ideju jugoslovenstva. No, u programima i delovanju npr. socijaldemokratskih partija u južnoslovenskim zemljama na određeni način zastupana je ideja jugoslovenstva, ujedinjenja, stvaranja južnoslovenske ili balkanske federacije. Tako je Svetozar Marković u revoluciji na Balkanu video način da se ujedine narodi kao slobodni ljudi i ravnopravni radnici (Up. Nacionalno pitanje, zbornik, Centar društvenih djelatnosti SSO Hrvatske, Zagreb 1978., str. 140), Dimitrije Tucović se zalagao za političku i ekonomsku zajednicu svih naroda na Balkanu na osnovu pune demo-

Digitized by Google

kratije i jednakosti (Isto, str. 147), a Ivan Cankar bio za saveznu jugoslovensku republiku, za političko ujedinjenje jugoslovenskih naroda, koje će se izvršiti tako da se ujedine ravnopravni i jednaki narodi (Isto, str. 161). Konferencija socijalista Jugoslovena u Ljubljani 1909. godine smatra (Tivolska rezolucija) za konačni cilj jugoslovenske socijalne demokratije: potpuno nacionalno ujedinjenje svih Jugoslovena bez obzira na različnost imena, vjere, načina pravopisanja i dijalekta, odnosno jezika (Isto, str. 173). I novoosnovana KPJ nakon ujedinjenja u Jugoslaviju zastupala je nacionalno jedinstvo. Uticaj austrmarksizma, shvatanja o čistoj klasnoj borbi i o jedinstvenoj naciji imala su dejstvo i na tumačenja jugoslovenstva. Internacionalizam je takođe potpadao pod značenja nacionalnog jedinstva. Objektivno je, međutim, u koncepcijama jugoslovenstva sadržan i internacionalizam radničkih klasa pojedinih jugoslovenskih zemalja, i zajednički interesi klasnog i nacionalnog oslobađanja i ujedinjenja u zajedničku državu, kojima je osnova radničko-klasna određenost i ravnopravnost. F. Engels je svojevremeno zapisao da je nacionalna nezavisnost osnova za svaku internacionalističku saradnju. U višenacionalnoj zajednici temelji se na nacionalnoj ravnopravnosti. Po svom nazivu internacionalizam označava saradnju nacija. No, on je bitno određen radničko-klasnim sadržajima. Nesvrstanost uistinu znači i vrstu ravnopravne saradnje naroda i država, ali i ono ima svoju klasnu suštinu. Jugoslovenstvo ne zamjenjuje internacionalizam, ali nije ni samo dopunska i prateća pojava, nego ima svoja istorijska i savremena ishodišta i svojstvenosti.

Internacionalističko društveno biće radničke klase nadilazi svaku nacionalnu partikularnost. Ono se ne završava ni jugoslovenstvom, nego ispunjuje u ravnopravnoj međunarodnoj saradnji i proleterskoj solidarnosti. Jugoslovenstvo, pak, ne potiskuje niti zatvara internacionalizam. U njemu se transnacionalno ujedinjuje radnička klasa Jugoslavije. Internacionalizam čini klasnu suštinu jugoslovenstva. Radnička klasa u svakoj naciji i jugoslovenska radnička klasa čine jedinstveno društveno biće. Smisao nije u nacionalnim radničkim klasama, nego u radničkoj klasi kao vodećoj društvenoj snazi koja raspolaže viškom rada i odlučuje o svim društvenim poslovima u svojoj naciji i u čitavoj jugoslovenskoj višenacionalnoj zajednici. Ako bi se radnička klasa nacionalno omotala pod tutorstvom nacionalnih vrhovnika ostala bi najamna radna snaga prema nacionalnim birokratijama i podanik svemoćne nacionalne države. Koncepcija i status nacionalne radničke klase zastaje na odnosima građanskog društva. U jugoslovenskim uslovima ona bi bila izvodljiva u posebnim nacionalnim načinima proizvodnje, u kojima nacije kao totaliteti tvore globalna društva, sa tendencijom prelaska u konfederaciju i stvaranje nezavisnih nacionalnih država. Socijalističkom samoupravljanju, nacionalnoj ravnopravnosti i internacionalizmu prikladnije je da radnička klasa bude jedinstveni revolucionarni

Digitized by Google

subjekt razvoja jugoslovenskog socijalističkog društva, koja svojim istorijskim interesima ispunjuje svaku naciju i narodnost i savremeno jugoslovenstvo. Određeni klasni »učinak« jugoslovenskog opredjeljenja i značenja jugoslovenstva može se nalaziti i u najnovijem popisu u kome su se radnici znatno više izjasnili za Jugoslovene, nego što učestvuju u ukupnom stanovništvu.

Biti dosljedan internacionalizmu, kaže J. B. Tito, znači biti dosljedan internacionalista u prvom redu unutar sopstvene zemlje, naročito u višenacionalnoj društvenoj zajednici. »Internacionalizam u svojoj sopstvenoj zemlji ne znači unifikaciju, ne znači negiranje nacionalnosti i etničkih grupa kao subjekata u socijalističkoj društvenoj zajednici.« Za proizvođače, smatra on, ne postoje granice, jer su im interesi identični sa interesima čitave društvene zajednice. Suprotne tome su etatističko-birokratske prepreke međunacionalne integracije, koje dovode do birokratsko-centralističkih tendencija, do unitarističkog ignorisanja društveno-ekonomske funkcije republika i autonomnih pokrajina, s jedne, i do zatvaranja u »svoje granice«. »Obje tendencije su u suštini nacionalističke i podjednako štetne za normalni proces ekonomske i društvene integracije« (Up. Josip Broz Tito, Za dalji razvoj međunacionalnih odnosa, Nacionalno pitanje, isto, str. 356).

Internacionalističko društveno biće radničke klase, koje nije dato samo sobom, nego se stvara u revolucionarnoj samodjelatnosti, sobom nosi u konkretno-istorijskim prilikama i nacionalnu samobitnost i ravnopravnost, i ujedinjenost u zajedničkom interesu svih. Takav internacionalizam ne zavodi »ograničeni suverenitet« nacija niti potire nacionalne individualnosti. Istorijski interes radničke klase i samoupravljanje bivaju osnovno mjerilo ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti i jugoslovenstva kao oblika zajedničkog života i razvoja.

c) Nacionalno i nenacionalno jugoslovenstvo

Najviše sporova i tegoba u definisanju jugoslovenstva nastaje kad mu se daje nacionalni nazivnik. Izjednačenje jugoslovenstva sa jugoslovenskom nacijom nanosi istovremeno množinu protivnika i pristalica svakakvih shvatanja. Jer, osporavatelji jugoslovenstva mu u svakom značenju pripisuju da hoće da negira postojeće nacije i narodnosti i stvori nacionalni monolit na unitarnom jedinstvu. »Veliko odbijanje« se pravda opasnošću od nacionalnog jugoslovenstva, koje se svjesno smišlja, izmišlja ili iskazuje u praksi. Ne prihvata se nikakva mogućnost, ni sada, ni ubuduće, da se izvan postojećih nacionalnih kolektiviteta stvara kakva jugoslovenska nacionalna posebnost.

Među zastupnicima jugoslovenstva ili upisanim Jugoslovenima svakako ima onih, što pokazuju ankete, empirijska istraživanja, izjave itd., koji u jugoslovenstvu vide izravnu mogućnost oblikovanja jugoslovenske nacije ili ga poistovjećuju sa njom. U slo-

Digitized by Google

ženoj višenacionalnoj zajednici, kao što je SFRJ, uprkos svim najavama, željama ili smetnjama, veoma je protivrečno i neizvjesno projektovanje i stvaranje nove nacije iz već postojećih nacionalnih individualiteta ili iz od njih »slobodnih« pojedinaca, koji hoće svoju novu i posebnu nacionalnu pripadnost. No, ne može se sasvim ni poreći mogućnost da se osobeni procesi jugoslovenskog nacionalnog identifikovanja ljudi, u kakvim novim istorijskim okolnostima ili drukčijim društvenim odnosima, ne dešavaju. U oprekama nacionalnog i nenacionalnog jugoslovenstva se ne daju iznaći sve njegove društvene smislenosti.

U nacionalno-političkom značenju se, ipak, jugoslovenstvo ne shvata prvenstveno kao kakva nova ili posebna nacija, niti nacija—nacijâ ili nadnacija. Čini se da se u bratstvu i jedinstvu i višenacionalnom zajedništvu potpunije ispunjuje svrha slobode i jednakosti ljudi i naroda. Jugoslovenstvo nije ni eminentno nacionalna ni kakva nadnacionalna tvorevina, nego sopstveno djelo i razvojna potreba radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti. Bratstvo i jedinstvo se temelje u oslobodilačkim i revolucionarnim stremljenjima ljudi i naroda, u novom načinu proizvodnje i samoupravnoj integraciji društva. Zajedništvo, pak, nije zamjena za bratstvo i jedinstvo, nego zajedno sa njima u internacionalizmu osnovna odlika neposrednog spajanja klasnog i nacionalnog identiteta u višenacionalnoj jugoslovenskoj zajednici. Nacije i narodnosti u zajedničkom životu, radu i razvoju stvaraju nove vrijednosti ravnopravnosti i humanosti.

Iskustvo NOB učinilo je bratstvo i jedinstvo djelatnom snagom opstanka, oslobođenja i svestranog razvoja jugoslovenske zajednice. Sadržinu nacionalnih odnosa u Jugoslaviji ispunjuje, kako je govorio J. B. Tito, bratstvo i jedinstvo naših naroda. A ono iskovano u narodnooslobodilačkom ratu nikada nije bilo trenutni politički zahtjev. »Ono je predstavljalo i predstavlja trajni životni interes naših naroda i narodnosti, uslov obezbjeđenja njihove samobitnosti i garanciju njihovog slobodnog i svestranog razvitka u jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici« (Up. Josip Broz Tito, Klasni koncept međunacionalnih odnosa, Nacionalno pitanje, zbornik radova, Centar društvenih djelatnosti SSO Hrvatske, Zagreb 1978., str. 387). On primjećuje da ima ljudi, pa čak i komunista, kojima je već dodijala ta snažna parola oslobodilačke borbe, pa smatraju da su u socijalističkom društvenom razvoju nacionalnosti već preživjele i treba da odumru. Svuda je naglašavao bratstvo i jedinstvo kao zalogu slobodnog i ravnopravnog života ljudi i naroda.

d) Jugoslovensko državljanstvo

U državno-pravnom značenju jugoslovenstvo je i jugoslovensko državljanstvo. Za građane Jugoslavije postoji jedinstveno državljanstvo SFRJ. Građani su jednaki u pravima i dužnostima.

Digitized by Google

Svaki državljanin republike istovremeno je i državljanin SFRJ (Up. Ustav SFRJ, član 249, 154). Naporedno je, znači, omogućeno savezno i republičko državljanstvo, kao izraz federativno-konfederativne strukture Jugoslavije. Prema inostranstvu je, međutim, važeće jugoslovensko državljanstvo. Dvojno državljanstvo je izgleda, pored ostalog, ponukalo da se zastupa i dvonacionalno pripadanje — »svojoj« i jugoslovenskoj naciji.

U savremenom svijetu se ne rijetko izjednačuju državno-politička, teritorijalna i nacionalna pripadnost, pa i u mnogonacionalnim federacijama (npr. u Indiji se u političkom značenju smatra da postoji indijska nacija, iako je faktički sa mnoštvom nacionalnih, etničkih, rasnih, jezičkih, vjerskih itd. raznolikosti). Uobičajilo se i za višenacionalne države da se govori o nacionalnim ekonomijama, nacionalnim vladama, nacionalnim sportskim ekipama i sl. Pogotovu je u zemljama u kojima je država zaista »apsorbovala« naciju moguće nacionalnost zamjenjivati državnošću.

No, nacionalnost se ne može poistovjetiti sa državljanstvom, niti nacija svesti na državu, bez obzira na način nastajanja koje nacije ili na faktičko nacional-etatističko ustrojstvo konkretnog društva. Svaka nacija u svom političkom konstituisanju teži svojoj samostalnoj državi. U njoj ispunjuje i svoje pravo na samoopredeljenje. Istorijski je bilo okolnosti u kojima je država uveliko oblikovala naciju, ali u kompleksnom poimanju država ne stvara naciju niti potpuno ispunjuje naciju svojim logosom. U višenacionalnim zajednicama federativnog tipa savezna država ni na koji način ne vrši originerne funkcije nacionalnih država, niti državno jedinstvo apsorbuje nacionalne individualitete. Savezna država obavlja određene zajedničke funkcije u interesu svih, ali ne »povređuje« nacionalnu samobitnost.

Izjednačenje nacije sa državom praktično dovršava naciju u omotaču etatizma. U državotvornom logosu i jugoslovenska nacija bi potrebovala svoju centralizovanu, pa i unitarnu državu nadređenu nacionalnim državama ili bi negirala postojanje republika. S druge strane, republičko-pokrajinska osamostaljenost i suverenost u jugoslovenskoj federaciji, bar kako je sistemski urađeno, i izvedeno u praksi dovodi do postepenog konfederativnog ustrojstva sa potpunim ovlašćenjima država članica.

Policentrični etatizmi kroz nacional-etatizme su stvorili svoje republičko-pokrajinske posjede, samodovoljne nacionalne ekonomije, nacionalna vlasništva, nacionalne kapitale itd. na svemoći nacionalnih država, koji na monolitu nacije uzdižu monopol upravljanja profesionalno-političkog sloja i nacionalnih birokratija. Iz toga proishode i tzv. zvanični nacionalizmi koji razdjeljuju jugoslovensko društvo i vode sukobima i diobama. Oni su protivni svakom jugoslovenstvu.

Jugoslovensko državljanstvo samo sobom ne proizvodi jugoslovensku naciju niti se može, bar naučno, smatrati da time što je ono ustavno i faktički utvrđeno biva automatski preodređeno

Digitized by Google

da oblikuje novo nacionalno biće. Jugoslovensko državljanstvo nije ni sinonim ni zamjena za jugoslovenstvo, ali svakako doprinosi zajedničkom osjećanju pripadanja i jugoslovenskom jedinstvu. Ono se ne svodi na kakav neutralni činilac, koji samo označava jugoslovensku pripadnost. U njemu se tradicionalno sadrži i privrženost Jugoslaviji, pa i jugoslovenski socijalistički patriotizam. Iako nema u klasičnom poimanju nacionalno obilježje, vjerovatno se ne može sporiti da obuhvata i vrstu istovrsnog jugoslovenskog identiteta.

e) Jugoslovenska kultura

U kulturno-duhovnom značenju jugoslovenstvo obuhvata zajedništvo kultura, kulturno zajedništvo i neprekidno stvaranje jugoslovenske kulture. U njima se neposredno izražavaju osobenosti nacionalnih kultura i stvaranje zajedničkih kulturnih vrijednosti. Kultura svojim humanim i kreativnim osobinama ujedinjuje ljude i narode.

»Nacionalne kulture osobeno izražavaju i određuju društveno-duhovni život nacije. U njima se istovremeno sublimišu istorijsko iskustvo, način života i težnje za višim kvalitetom egzistencije nacionalnih zajednica. Ako bi nacionalna kultura, pak bila samo »ostatak« i posebnost što ju je prisvojila i kao svoje materijalne i duhovne tekovine odnosno kao svoje društvene vrednosti njeguje određena nacionalna zajednica« (Up. Stipe Šuvar, Kulturna politika i idejna borba, APB »Borba«, Beograd 1983., str. 52), vjerovatno bi se zastalo na onome što je već nastalo. Pretpostavljana jugoslovenska kultura bila bi onda »preostatak« »ostataka« i dodatak posebnostima, a ne samosvojna zajednička kulturna kreacija. Istina, napominje se da se tu više ne radi o razlikama među nacijama u senzibilitetu, nego o razlikama u zbiljskom kulturnom supstratu. Ipak, nacionalna kultura, iako nije sva kultura, niti završava kulturu, nije »ostatak« niti samo prisvaja i njeguje zatečeno, nego i stvara, nanovo prevrednuje i u susrijetanju mnogih kultura oplođuje se savremenim dostignućima. U njoj se oblikuje kulturna samobitnost nacije, ali nije za sebe izdvojeni i hermetizovani entitet kulture. U nacionalno-preporoditeljskim pokretima, makar je svaki težio svojim posebnim kulturnim institucijama, koje je kasnije »preuzela« i »proizvodila« nacionalna država, korišćene su i kombinovane tekovine i okolnih kultura.

U »prepoznavanju« jugoslovenskih nacionalnih kultura nije lako iznaći takve i tolike originalnosti koje bi ih, svaku za sebe, totalizovale u posebne sisteme. Sve su one živjele i razvijale se, u prošlosti i stvaraju u savremenosti, u uzajamnom dejstvu, ukrštanju, »prožimanju« i jugoslovenskom zajedništvu, te i u evropskom i svjetskom kontekstu, da se tek tako mogu vrednovati i davati potpuni društveno-kulturni rezultat. Svako zatvaranje

Digitized by Google

suprotno je pravom smislu kulture. Isto tako, slojevitost nacionalnih kultura u sebi nije u sedimentima, koji su naslagani prema kakvoj strogoj vremenskoj, etničkoj, »objektivnoj« ili vrednosnoj ljestvici, niti je u kakvom, na tome, zbroju sastavnih elemenata, koji doslovno proishode iz socijalnih segmenata nacije. Ona, prema tome, ne može biti »zbirka« raznovremenih i raznorodnih naporedno raspoređenih i naslaganih vrsta i tradicija, niti samo skup tzv. nacionalnih kulturnih institucija i poslenika. Ona je, kao i koliko je, nacija nova osobena sinteza i sublimacija kulturnih materijalno-duhovnih djela, procesa, tvorevina i djelatnosti, koji treba da služe humanističkoj oplodnji sveukupnog čovjekovog individualnog zajedničkog nacionalnog, jugoslovenskog i opštedruštvenog života. Nacionalnu kulturu ne stvaraju samo odabrani, nego je djelo svih ljudi kao individualni i kolektivni čin stvaralaštva. Svaka nacionalna kultura onoliko je vrijedna koliko je autentična kulturno-tvoračka djelatnost, koja oslobađa i ispunjuje čovjekove sposobnosti i zadovoljava potrebe. Kultura je čovjekovo djelo, koje istovremeno i stvara čovjeka. Čovjek stvara kulturu kao individualnost, ličnost — neposredno i udružen u mnoge svoje zajednice, pa i nacije, ali se njima ne zatvara. Čovjek stvara univerzalno. Nacija ne prekriva niti zatiskuje kulturu u kakav »univerzum nacije«, nego je i kao kulturna zajednica ljudi usmjerena na oslobodilačke i spajajuće moći kulture.

Istorijsko iskustvo pokazuje da što je svaka nacionalna kultura u samoj sebi samosvojnija po tvoračkim moćima ljudi kao izrazu autentičnog generičkog i nacionalnog društvenog bića, utoliko više ispunjuje stvarne nacionalne potrebe svestranog razvoja. Isto tako, ona ima svojstva pravne kulture što je više otvorena za svestrano opštenje i oplođavanje i što se potpunije uključuje i integriše u internacionalne jugoslovenske i univerzalne svjetske kulturne tokove. Svaka kultura završava u provincijalnoj prosječnosti ako se zadovolji sobom, ako ne ulazi u neprekidnu konkurenciju vrijednosti. Pri tome, kod nas se ne ispunjuje svrha svestrane kulturne komunikacije ako se svodi na manifestacionu kulturu i protokolisane obrede saradnje republičko-pokrajinskih institucija i organizacija. Svi stvaraoci, institucije i djelatnosti neprekidno i neposredno tvore nove odnose i vrijednosti zajedničke kulture. Kulture naroda i narodnosti se istovremeno i slobodno razvijaju, i uzajamno oplođuju i sjedinjuju u univerzalne vrijednosti ljudskog stvaralaštva. One se ne zbiraju ili stapaju u kakvu nad-kulturu, koja ih zamjenjuje ili im se nadređuje, nego zajednički stvaraju nove društveno-kulturne vrijednosti cjelokupne jugoslovenske zajednice. Na tim osnovama i smjerovima oblikuje se zajedništvo kultura, kulturno zajedništvo, jugoslovenska kultura.

U poricanju jugoslovenske nacije, međutim, ne rijetko se spori i svaka mogućnost postojanja jugoslovenske kulture. Ona se odbija pod izgovorom da nameće unitarnu kulturu, koja

Digitized by Google

navodno potire samobitne nacionalne kulture. Sve se po tom shvatanju, pa i kultura završava u krugu naciona, koji određuje sveukupnost života ljudi. Iz njega i u njemu moguća je samo posebna nacionalna kultura ili nacionalni kulturno-duhovni prostor, koji ujedinjuje pripadnike, bez obzira na teritorijalno-političke i državne granice. Obnavljaju se tradicionalni obrasci srednjeevropskog kulturno-duhovnog kruga, kome teritorijalno pripadaju samo određene nacije. »Dozvoljava« se da postoji npr. romanska, germanska, pa i slovenska, te svjetska književnost, ali ne i jugoslovenska književnost, pa ni kultura, jer tobože vodi asimilaciji i iščezavanju samostalnih nacionalnih kultura. Jugoslovenska kultura ne svojata za sebe kulturne nacionalne vrijednosti niti ih denacionalizuje. Ona doprinosi da sve prave kulturne tvorevine budu jednako dostupne svima, a istovremeno otvorene svjetskom »kruženju« i vrednovanju. Stoga se jugoslovenska kultura ne može svesti na kakav zbir, ali ni tretirati istovrsno kao, recimo, evropska ili svjetska kultura. Ona takođe nije kakva posebna izdvojena kultura sa svim obilježjima (stvaraoci, institucije, djelatnosti itd.) uporedna ili nadređena nacionalnim kulturama, koja ih posvaja, ili iz njih uzima šta hoće, ili ih sobom obuhvata, poklapa i predstavlja, ili ih naknađuje i zamjenjuje. Samo ako se oslobode svestrani procesi neprekidnog kulturnog izražavanja i oplođavanja moguće je stvarati novi odnos i kvalitet zajedničke jugoslovenske kulture.

f) Jugoslovenska pripadnost

U emotivno-psihološkom vrednovanju jugoslovenstvo označava pripadnost jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici. Najčešće se za opštu oznaku jugoslovenstva uzima upravo svijest o pripadnosti, osjećanje pripadnosti ili prosto — pripadnost jugoslovenskoj zajednici. Naravno, ono ne može sobom obuhvatiti sva značenja i mogućnosti jugoslovenstva, niti je samo pripadanje po kakvoj objektivnoj ili nužnoj određenosti. I u pripadanju Jugoslaviji sadrže se dublja istorijska potreba i svijest o zajedničkim interesima i razvojnim mogućnostima. Nije sve ni u tome da se zajedno živi makar kako, nego da se stvara novo društvo slobode i jednakosti, socijalističkog humanizma i napretka svih.

Prigovarajući jednostranom svođenju jugoslovenstva na pripadnost državnoj odnosno jugoslovenskoj socijalističkoj samoupravnoj zajednici, na oblik političkog zajedništva, Enver Redžić ga smatra oblikom »istorijske svijesti jugoslavenskih naroda, čiju sadržinu i suštinu primarno određuju bitni interesi njihovih progresivnih društvenih snaga« prvenstveno u savremenoj epohi interesi radničke klase Jugoslavije. Za njega, krizne političke i društvene situacije u Jugoslaviji nijesu izraz krize jugoslovenstva, nego je »u krizi antijugoslovenstvo, koje je u osnovi isključivo, politički netolerantno, nacionalistički militantno« (Up. dr Enver

Digitized by Google

Redžić, Opšti pogled na razvojni put jugoslavenske misli i njeno razmatranje u SFRJ, teze za panel diskusiju »Jugoslovenstvo jučer i danas«, Neum februar 1985). I Jovan Mirić smatra da se svi naši raskoli, diobe, nesreće, traume, nacionalni kompleksi inferiornosti, aktuelne teškoće sabiru u antijugoslovenstvu. A upravo nacionalizmi i separatizmi apriori sumnjiče i proskribuju svako jugoslovenstvo. »Ideologija 'uvjetnog jugoslovenstva' i reduciranog jugo-patriotizma koja već decenijama pustoši naš kulturni i politički prostor ubire već danas značajne plodove u obliku nacionalnih netrpeljivosti i dezintegracija. Ideološke, političke i kulturne redukcije jugoslovenstva razaraju samu njegovu ideju i bit, i priječe proces osvještavanja zajedničkog opstanka i interiorizacije (pounutrenja) ideje zajedništva« (Up. Dr Jovan Mirić, Jugoslovenstvo danas i sutra, Oslobođenje, Sarajevo 15. 8. 1987., str. 12). On se žestoko protivi svakom antijugoslovenstvu i svođenju Jugoslavije na trenutni dogovor republika i pokrajina. U svojim napisima Janko Pleterski novu jugoslovensku svijest posmatra kao svijest o pripadanju jugoslovenskoj samoupravnoj socijalističkoj zajednici rada, zajednici nacija i narodnosti oslobođenih istorijskom inicijativom radničke klase, zajednici koja ima svoj revolucionarni socijalistički program i za budućnost, koja se bori za ostvarenje socijalističke alternative »realnom socijalizmu čiji je cilj oslobađanje rada« (Up. Janko Pleterski, Istorijski razlozi postojanja SFRJ, Okrugli sto »Bratstvo-jedinstvo i zajedništvo mlade generacije danas, zbornik radova, Beograd 1983., str. 129., Naša nova jugoslovenska zavest je zavest o pripadnosti neke skupnosti, Scientica yugoslavica, 9, 1983., str. 63). U većini slučajeva jugoslovensko je opredjeljenje, kako tumači Predrag Matvejević, osjećaj zajedništva i svijest koja se ne nasljeđuje, nego stiče (Up. Predrag Matvejević, Jugoslavenstvo danas, Globus, Zagreb 1983., str. 67). Jugoslovenska svijest se, znači, ne podrazumijeva sama sobom time što se živi u Jugoslaviji, nego se neprekidno stvara i iskazuje u novim društvenim odnosima samoupravljanja i nacionalne ravnopravnosti. Ona doprinosi demokratskom ujedinjavanju ljudi i naroda u socijalističku samoupravnu federativnu zajednicu.

U zalaganju za jedinstvo Jugoslavije i jedinstvenu Jugoslaviju Josip Broz Tito je tražio da se jača duh pripadnosti jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici ravnopravnih naroda i narodnosti. On je za sebe govorio da je Jugosloven, što ne znači, napominjao je, da je zaboravio da je rođen u Zagorju, da je po nacionalnosti Hrvat. Za njega je bitno ko šta radi i čemu teži. Prigovara što se tada, 1969. godine, sve manje čuje riječ Jugoslavija, a piše i govori pretežno o federaciji. »Mi moramo jače isticati Jugoslaviju. Mi smo Slovenci, Hrvati, Srbi, Makedonci, Crnogorci i drugi, ali smo svi ujedno i Jugosloveni, svi smo građani socijalističke Jugoslavije... Riječ je o potrebi produbljavanja saznanja o pripadnosti Jugoslaviji, o tome da je jačanje naše jugoslovenske zajednice stvar svih naših naroda i

Digitized by Google

narodnosti, i da samo kao takva garantuje stvarni prosperitet i budućnost« (Up. Josip Broz Tito, na proslavi 50-godišnjice Ljubljanskog univerziteta, 11. 12. 1969). Nalazio je za potrebno da naglasi da granice federalnih jedinica nijesu granice razdvajanja nego spajanja. A »ni jedna naša republika ne bi bila ništa da nismo svi zajedno« (Up. Josip Broz Tito, Nacionalno pitanje i revolucija, udruženi izdavači, Sarajevo 1977., str. 91).

Jugoslovenstvo, prema tome, nije kakvo bilo pripadanje bilo kakvoj zajednici, nego osjećanje, ali i svjesno opredjeljenje za socijalističku, samoupravnu, nezavisnu i nesvrstanu Jugoslaviju, koju svi zajedno stvaraju. Kompleksno poimanje jugoslovenstva sadrži i pripadanja, bez obzira na nacionalne posebnosti, jugoslovenskoj zajednici.

Jugoslovenstvo je i program, i djelatnost, pa i društveni odnos. Ne zatvara se ideosferom, niti je samo politička konvencija i kombinacija, niti je u nadležnosti »ideoloških državnih aparata«. Jugoslovenska ideja ne leluja izvan i iznad zbilje života niti zastaje u ranijim tradicionalističkim obrascima i oblicima. Za njega nijesu zaduženi kakvi nadnacionalni ili nenacionalni organi i pojedinci. Jugoslovenstvo je u svojoj osnovnoj društvenoj vrijednosti i namjeri oprečno svakom unitarizmu i hegemonizmu, premoći bilo koga u višenacionalnoj federativnoj zajednici. Koliko je savremenim potrebama tuđe starovremensko »integralno jugoslovenstvo« i »nacionalno državno jedinstvo« toliko je neprihvatljivo i svako omotavanje nacionom i umnožavanje nacional-etatizama, koji uveliko praktično proizvode i koriste krizu kroz nacionalizme u korist povlašćenih nacionalnih birokratija i profesionalnih političko-upravljačkih slojeva. Svaki nacionalizam, ma kako se prikazivao ili spolja izgledao, upravljen je objektivno i protiv interesa sopstvene nacije ili narodnosti, protiv svakog značenja jugoslovenstva i svakog zajedničkog ravnopravnog života. A jugoslovenstvo je upravo istorijska mogućnost spajanja samoupravljanja, internacionalizma, bratstva i jedinstva, svjesne pripadnosti i opredjeljenja za zajednički demokratski razvoj i napredak. Otuda je ono i zajednička potreba, »transnacionalna infrastruktura« i društvena vrijednost koju ljudi i narodi svakodnevno žive i stvaraju.

Digitized by Google

Ivica Josipović

Geneza krize savremenog jugoslovenskog društva

Osnovni zadatak savremene jugoslavenske društvene nauke, temeljene na tradiciji i vrijednostima marksističke nauke i metode istraživanja, jeste da omogući objašnjavanje, kritičko analiziranje, kao i razumijevanje aktuelnog društveno-političkog trenutka. Ma koliko nauka predstavljala nezavisnu društvenu funkciju odvojenu od dnevno-operativne politike i ideologije, ona ne može niti je pozvana da zavlači »glavu u pijesak« i nezainteresovano se odnosi prema svakodnevnoj praksi i stvarnosti. Polazeći od marksističkog nauka, a temeljeći se na kritičkoj analizi vlastite prakse, ona treba da predstavlja bitan društveni činilac koji treba da omogući prevazilaženje krize u koju je zapalo savremeno jugoslavensko društvo i otvaranje daljih perspektiva. Domaća društvena nauka, prevashodno se misli na sociologiju i političku nauku ali i druge discipline, upravo je pozvana da dâ vlastiti doprinos prevladavanju teškog bremena krize, ma koliko taj zadatak značio »operacionalizaciju« nauke i njeno »svođenje« na dnevnu politiku.

Osnovna karakteristika savremenog jugoslavenskog društva jeste kriza. Razlikujemo nekoliko aspekata kroz koje se reflektuje kriza:

— ekonomska kriza,
— politička kriza,
— kriza pravnog sistema,
— moralna kriza, itd.

Digitized by Google

Naravno, u osnovi cjelokupne krize jugoslovenskog društva nalaze se dominirajući ekonomsko-politički činioci koji određuju ne samo dubinu krize, već i njen intenzitet u pojedinim periodima. Ostali aspekti krize zapravo su odraz ekonomsko-političke krize.

Opredeljenje za uvođenje radničkog, odnosno društvenog samoupravljanja; politička orijentacija ka definisanju idejno-političkog i teorijskog koncepta društva čiji je cilj stvaranje asocijacije slobodnih proizvođača; otvaranje procesa opšte demokratizacije i zahtjev za jačanjem proizvodnih snaga itd., sama klica, dakle, ovog sistema i ideološko-političkog opredeljenja sadržavala je racionalan elemenat ili dimenziju krize. O čemu se de facto radi?

Radničko samoupravljanje uvedeno 1950. godine na osnovu državnog akta i volje političkog rukovodstva KPJ (pri čemu je postojala izražena spremnost širokih narodnih masa da podrže ovakav kurs u razvoju društva) otpočelo je razvoj u uslovima nerazvijenog društva i opšte oskudice. Opšta nerazvijenost i siromaštvo moglo se prevladati samo izuzetnom angažovanošću cjelokupnog stanovništva i izgradnjom takvog privrednog sistema koji će omogućiti robnim proizvođačima povećanje vlastite i opšte osnove društva. Postavljeni zadaci nisu bili, međutim, primjereni mogućnostima iz čega je proizilazio stalan i mogli bismo reći hroničan i strukturalan nesklad između željenog i mogućeg. Karakter privrednog sistema najbolje je izražavao ovaj nesklad. Idući ka tome da se intenzivnom upotrebom sredstava za proizvodnju što više povećava materijalna osnova sektora I (sektor za proizvodnju sredstava za proizvodnju) u praksi se stvara nesklad između ovog sektora i sektora II. Prema tome, u karakteru izgradnje društva prelaznog perioda treba tražiti racionalne i objektivne klice krize. Pri tome treba, međutim, imati u vidu da ovakva, racionalna kriza, predstavlja izraz objektivne nužnosti, dakle, kada se ne dovodi u pitanje sama vrijednost sistema unutar kojeg se pojavljuje i egzistira kriza. Međutim, onda kada kriza počinje da razjedinjava i ugrožava opstanak čitavog sistema, tada kriza poprima sasvim drugačije oblike i karakteristike i u tom slučaju ona je neprogramirana, iracionalna i štetna po sam sistem jer ga djelovanjem ugrožava. Upravo na takav način treba posmatrati karakter savremene krize u jugoslavenskom društvu. Dok je kriza kao sastavna dimenzija prisutna u svakom sistemu izraz nesklada između proklamovanog i mogućeg, iracionalna kriza, kriza koja je dobila širi društveni izraz i intenzitet djelovanja predstavlja primarnu društvenu opasnost i u pravcu eliminisanja uzroka ove krize treba da budu usmjerene sve društvene, političke i druge akcije. Kako akcije većih ili manjih društvenih grupa, tako i čitavih institucija i pojedinaca.

Specifičnost krize u savremenom jugoslavenskom društvu jeste to što ona nije »od jučer«, već se ona, naravno manje

Digitized by Google

dubine i intenziteta djelovanja, proteže kroz čitav postrevolucionarni period. U savremenom trenutku ona je kulminirala kroz istovremeno djelovanje na osnovnim segmentima društva, prije svega, u sferi ekonomije i politike. Neotklanjanje uzroka krize u prethodnim periodima, pojava novih činilaca koji rađaju krizu, izražen nesklad između proklamovanog i stvarnog itd., kulminiralo je u stvaranju kriznih tendencija savremenog jugoslavenskog društva. Stoga se geneza savremene krize jugoslavenskog društva može vršiti samo na osnovu poznavanja prethodnih perioda i sistematskim praćenjem razvoja kriznih elemenata u pojedinim fazama razvoja društva. U istraživanju geneze krize savremenog jugoslavenskog društva treba, s metodološko-teorijskog aspekta, dati nekoliko osnovnih naznaka u kojem pravcu ovo saznanje treba da se kreće.

Prvo, potrebno je u cjelosti sagledati problematiku aplikativnosti idejno-teorijskog i političkog koncepta samoupravljanja u čitavom postrevolucionarnom periodu i pokušati u njemu naći ono racionalno jezgro krize.

Drugo, potrebno je izvršiti kritičku analizu karaktera privrednog sistema u čitavom periodu ostvarivanja samoupravljanja i pokušati u njemu pronaći uzroke nastanka krize.

Treće, objasniti karakter političkog sistema i dominaciju politike nad ekonomijom.

Četvrto, izvršiti kritičku analizu federativne zajednice i njenog ostvarenja na našim prostorima.

Peto, objasniti stupanj razvijenosti samoupravljanja u samoupravnim preduzećima i radnim organizacijama i nastojati da se kroz tezu o neostvarivanju u praksi radničkog samoupravljanja pronađe odgovarajući odgovor na uzroke strukturalnih neusklađenosti između baze i superstrukture.

1. Aplikativnost koncepcije samoupravljanja »in praxa«:

Radničko samoupravljanje koje je uvedeno 1950. godine trebalo je da predstavlja izraz orijentacije jugoslavenskog društva ka izgradnji zajednice proizvođača i oslobođenja čitavog društva. U cjelokupnom postrevolucionarnom periodu (počev od 1950. godine) definisano je nekoliko idejno-teorijskih koncepcija radničkog, odnosno društvenog samoupravljanja. Radničko samoupravljanje trebalo je predstavljati izraz odlučujuće vladavine i dominacije proizvođača nad sredstvima za proizvodnju. Onda kada je ocijenjeno da su se stekli uslovi da udruženi proizvođači ovladaju i čitavim društvom, uključujući i državne organe, proklamovano je društveno ili integralno samoupravljanje.

U čitavom periodu se može ustanoviti očiti nesklad između proklamovanog i realnog samoupravljanja, što je svojevrstan nosilac krize. Osnovni ciljevi i zadaci sadržani u koncepciji radničkog, odnosno društvenog samoupravljanja sporo i mukotrpno su se ostvarivali, a mnogi se nisu ni do danas realizovali. To je uslovljavalo postojanje manje-više izraženog raskoraka

Digitized by Google

između normativnog i stvarnog, što je jedan od uzroka nastanka krize i njene kulminacije u savremenim uslovima.

Brojni problemi su stajali na putu realizacije koncepta samoupravnog društva. Pored objektivnih teškoća zbog nerazvijene materijalne osnove društva, nerazvijene radničke klase i negativnog uticaja spoljnih činioca, ne treba izgubiti iz vida da su značajne prepreke dolazile od strane subjektivnog činioca i svjesnog djelovanja na zaustavljanju procesa samoupravnog preobražaja društva. U prvim godinama bitno drugojačije orijentacije jugoslavenskog društva postojao je svojevrstan dualizam između proklamovanog koncepta samoupravljanja (koje je tek počelo da se ostvaruje i koji još nije bio stekao svoja uporišta) i dominirajućeg koncepta birokratsko-etatističkog modela društva. Birokratski model društva, izgrađen po uzoru na sovjetsko, zapravo je dominirao u praksi. U tome se i ogleda svojevrsna protivrječnost jugoslavenskog društva. Dok su bitna društvena opredeljenja orijentisana ka samoupravnom konceptu društva koji, međutim, još nije bio dovoljno razvijen i faktički prisutan, dotle se primaran društveni razvoj odvijao na osnovi etatističkog sistema. Upravo su etatističke strukture predstavljale (i još su uvijek) osnovnu prepreku razvoju samoupravljanja. Iz ovakvog odnosa snaga neminovno je bilo stvaranje određenih dimenzija koje predstavljaju izraz krize društva i koje će zajedno sa ostalim dovesti do dublje krize.

Koncept samoupravnog društva nije se realizovao prema željenoj dinamici pored ostalog i zbog:

— nedovoljno razvijene klasne svijesti radništva nove Jugoslavije. Regrutovano iz seoskih masa koje su sobom nosile sitnosopstveničku svijest i mentalitet, u praksi je izgrađena radnička klasa koja je istovremeno vezana za selo i sitni posjed i fabriku. U takvoj situaciji radnička klasa objektivno nije mogla biti istinski nosilac istorijske inicijative; u najboljem slučaju ona je mogla pružiti legitimitet onim snagama koje su ostvarivale vlast. Na toj osnovi je i izgrađena i temeljena svojevrsna koalicija između radničke klase i političke birokratije koju je već ranije ustanovio prof. Županov.

— Unutar političkog rukovodstva nije bila do kraja izvršena diferencijacija. Pored onih snaga koje su se zalagale za dalje jačanje osnovnog samoupravnog odnosa i transformaciju jugoslavenskog društva, prisutne su i snage koje su insistirale na politici status quo.

— Nedovoljno izražena spremnost da se striktnije ostvaruju neki bitni zadaci i opredeljenja koncepta samoupravnog društva. Osnovni cilj svih dosadašnjih koncepcija odnosio se na ovladavanje radničke klase osnovnom supstancom — viškom rada. Mnogo puta proklamovan, ovaj cilj još nije realizovan zbog toga što je izostala odgovarajuća društvena aktivnost na stvarnom ostvarenju ovog zadatka.

Digitized by Google

Zbog tendencije ka izgradnji samoupravnog društva ali i suprotnih, u praksi je stvoren poseban mješoviti model koji sadrži elemente budućeg samoupravnog društva i starog, prevaziđenog birokratsko-etatističkog sistema. U praksi su dominirali elementi drugog sistema. Upravo u ovome treba tražiti jedan od odgovora na pitanje o genezi savremene krize jugoslavenskog društva. Očigledno je ovaj raskorak između samoupravne koncepcije društva i faktičkog stanja doveo do pojave elemenata krize. Ukoliko se ovi elementi reprodukuju u dužem vremenskom periodu i ukoliko se njihovo djelovanje dovede u vezu sa nekim drugim negativnim činiocima, neminovno je da u određenom trenutku na javnu društvenu scenu izbija kriza dubljih razmjera. Mada su određeni elementi krize vrlo brzo prepoznavani od strane društvene nauke, u situaciji ideološkog odnosa prema tekovinama samoupravljanja i revolucije svaka kritika i ukazivanje na deformacije shvatana je kao »socijalistička jeres«. Na taj način stvarno društveno stanje je prikazivano ne onakvim kakvo jeste, već kako bi trebalo biti. Ideološka premisa o socijalističkom društvu u kojem nema sukoba interesa i konflikata raznih vrsta očito je djelovala u pravcu stvaranja u osnovi pogrešne slike jugoslavenskog društva koje je riješilo sva osnovna pitanja, dok su u praksi stvarani i iznova reprodukovani elementi koji će kasnije dobiti izraz krize društva.

Izražen nesklad između koncepcije samoupravnog društva i realne društvene prakse godinama je reprodukovalo dimenzije deformacija sistema, koje će zajedno sa drugim proizvesti krizu jugoslovenskog društva početkom 80-tih godina. U tom neskladu i problemu aplikacije samoupravnog koncepta stoga treba tražiti jedan od značajnih elemenata geneze krize savremenog jugoslavenskog društva.

2. Karakter privrednog sistema:

Karakter privrednog sistema treba smatrati značajnim, ako ne i primarnim činiocem u genezi krize savremenog jugoslavenskog društva. Sa počecima izgradnje koncepta samoupravnog društva, a s aspekta privrede, podrazumijevala se orijentacija ka afirmaciji robnih proizvođača i djelovanja ekonomskih zakonitosti. Na taj način se namjeravalo, ne samo na ideološko-političkoj i teorijskoj razini, izvršiti odlučujući proboj u afirmaciji radničkog samoupravljanja, kao i razlikovanje u odnosu na druge privredne sisteme kapitalizma i socijalizma.

Osnovnim dimenzijama novog, budućeg, samoupravnog modela privređivanja možemo smatrati:

— cijene proizvoda određuju se na tržištu djelovanjem konkurencije među robnim proizvođačima;

— autonomnost robnih proizvođača u odlučivanju o osnovnim pitanjima upravljanja robnim preduzećem i samom proizvodnjom uz prihvatanje tržišnog kriterija;

— u slučaju dugogodišnjeg nelikvidnog poslovanja samoupravnog preduzeća ono bi išlo pod stečaj.

Digitized by Google

Primarni elementi jednog ovakvog privrednog sistema nisu realizovani ni do danas, mada je bilo predviđeno da se znatno ranije ostvare. Privredna reforma 1965. godine upravo je na površinu izbacila problem izgradnje takvog privrednog sistema koji će omogućiti dalji razvoj radničkog i društvenog samoupravljanja. Upravo su se osnovni ciljevi privredne reforme ticali navedenih pitanja — premisa, a naročito pitanja organizacije rada samoupravnog preduzeća. U čitavom analiziranom periodu (počev od 1950. godine) karakter privrednog sistema izražavao je nedoumice i probleme sa kojim se sukobljavalo čitavo društvo, od kojih posebno treba istaći:

— izražen nesklad između pojedinih sektora privrede. Orijentacija u prvim poslijeratnim godinama na intenzivna investiciona ulaganja u sektor I dovelo je do disproporcije u odnosu na sektor II.

— Izraženo državno administriranje. Ovo je značajna karakteristika čitavog perioda i u tome treba tražiti jedan od uzroka izraženog nesklada i strukturalnih poremećaja. Umjesto da se samoupravnim preduzećima prepusti da autonomno regulišu osnovna pitanja poslovanja i privređivanja, odnosno da se robni proizvođači otvoreno sučeljavaju na tržištu i da se na takav način obrazuje cijena proizvoda, u čitavom periodu bilo je manje-više izraženo administriranje. U uslovima kada se administrativnim putem formiraju cijene za neke vrste proizvoda, kada se administrativnim putem olakšava ili otežava privređivanje pojedinih privrednih grana i kada dominira politika »socijalizacije gubitaka« — što je sve suprotno proklamovanom konceptu privrede, nije za čuđenje zbog čega se ustanovljava nefunkcionisanje samoupravnog koncepta privrede i faktička dominacija administrativno-etatističkog modela. U takvim uslovima još dominira pravilo da je cilj preduzeća ostvarenje plana, a ne povećanje efikasnosti proizvodnje, kvalitet proizvoda i niža cijena.

— Umanjena reproduktivna sposobnost jugoslavenske privrede. I pored političkih opredeljenja, privreda i dalje ne vlada cjelokupnim procesom društvene reprodukcije. Administrativnim putem vrše se značajna društvena zahvatanja u višak rada ili vrijednosti i njegovu distribuciju, što slabi ukupnu reproduktivnu i investicionu sposobnost samoupravnih preduzeća. Vještačko, administrativno zahvatanje u višak vrijednosti uslovljava stvaranje vještačkih barijera među pojedinim privrednim granama, onima koje su favorizovane i onima koje nisu, a istovremeno predstavlja klicu iz koje se rađa ekonomski aspekt krize.

Manije investicione izgradnje koja je u pojedinim periodima išla u neproizvodne svrhe slabila je ukupnu reproduktivnu moć organizacija udruženog rada koje su sve teže mogle na osnovi povećanja proizvodnje zadovoljiti sve razvijene društvene potrebe. Onda kada se iz vlastitih obrtnih i osnovnih sredstava nisu

Digitized by Google

mogle obezbjediti nove investicije, otpočeo je proces zaduživanja kod stranih finansijskih povjerilaca, što je ekonomskoj i ukupnoj krizi dalo posebnu, spoljnopolitičku dimenziju. Očigledno je da se može ustanoviti izražen nesklad između proklamovane koncepcije privrednog sistema i stvarnog; postojanje dualizma u sferi privrednog sistema uz stvarnu dominaciju administrativnog modela privrede. Karakter privrednog sistema, iz čega proizilaze i određene protivrječnosti jugoslavenskog društva, smatramo ako ne osnovnim, ono svakako bitnim činiocem u genezi krize savremenog jugoslavenskog društva.

Protivrječnosti stvarane uslijed izraženog raskoraka proklamovanog i faktičkog rađale su nove protivrječnosti koje su iznova reprodukovane što predstavlja osnovu na kojoj će izrasti ekonomska kriza. Kroz čitav period ostvarivanja samoupravljanja ona je de facto postojala, ali je bila latentna, a već od sredine 70-tih godina i posebno 80-tih godina ona poprima karakteristike otvorene ekonomske krize koja se dopunjava političkom, nastalom u vezi sa problemima ostvarenja jugoslavenskog zajedništva i jedinstva, a naročito kosovskim problemom.

Neke od dimenzija tkz. ekonomske krize imanentne su nerazvijenom socijalističkom društvu i kao takve ih smatramo objektivnim (to su svi problemi vezani za nužnost brzog prevladavanja istorijske i vjekovne zaostalosti, niskog stupnja proizvodnih snaga itd.), dok istovremeno možemo identifikovati postojanje značajnih činilaca nastalih uslijed nesprovođenja, neizvršavanja osnovnih društvenih opredeljenja, neodlučnosti i kolebljivosti. Tolerisanje dualizma u privredi uzrok je mnogih protivrječnosti i deformacija na kojima se rađa i svaka druga ekonomska kriza.

3. Dominacija politike nad ekonomijom:

U anatomiji krize savremenog jugoslavenskog društva nezaobilazan je činilac o određujućem djelovanju političkog nad ekonomskim faktorom. Ovime se mogu objasniti mnoge protivrječnosti jugoslavenskog društva i geneza krize. Mada je učenje o dominaciji ekonomije nad nadgradnjom postalo sastavni dio krutog marksističkog učenja, praksa jugoslavenskog društva nedvojbeno govori da je moguć i obrnut odnos i da takav odnos, štaviše, predstavlja pogodno tlo za pojavu krize u društvu. Treba priznati da je sam karakter postrevolucionarnog društva u Jugoslaviji dobrim dijelom uslovio dominirajući odnos politike nad ekonomijom. U čitavom poslijeratnom periodu jugoslavensko društvo nosilo je oznaku »političkog društva«. Politički karakter društva ogledao se ne samo u karakteru organizovanja političkog činioca, već i u načinu uticaja na opšti tok društvenog razvitka i kretanja. Mada je samoupravljanje svakako najznačajnija tekovina poslije socijalističke revolucije, ne treba zaboraviti da je radničko samoupravljanje inaugurisano političkim aktom. Odluka najvišeg političkog organa bila je odlu-

Digitized by Google

čujuća u orijentaciji društva u pravcu samoupravljanja. Naročito je »politički karakter« društva izražen u periodu državnog socijalizma. Ono je bilo uslovljeno primarnim društvenim potrebama usmjerenim ka obnovi i izgradnji zemlje koja se mogla postići centralizacijom sredstava za proizvodnju i načinom donošenja odluka. Odlučujući kriterij za donošenje ocjene da li je neko društvo više ili manje »političko« odnosi se na stepen uticaja političkog faktora na proces donošenja odluka. Ukoliko politički faktor odlučujuće direktno ili indirektno utiče na određivanje pravca društvenog razvoja, tada možemo takvo društvo označiti političkim. Upravo je jugoslavensko društvo u značajnom dijelu postrevolucionarnog razvitka predstavljalo de facto političko društvo u kojem politički faktor ima manje-više dominirajuću ulogu i funkciju u određivanju društvenog razvitka.

Ako se dominacija političkog činioca može smatrati donekle opravdanom u periodu državnog socijalizma, onda se u kasnijim periodima kada već postoji samoupravljanje ovo može smatrati devijantnom pojavom i ponašanjem. Odlučujuća uloga političkog faktora, i pored ispoljene spremnosti samog političkog faktora da slabi vlastitu ulogu u procesu donošenja bitnih društvenih odluka, ne samo da nije slabila već je u nekim segmentima i jačala. Promijenila je ruho, ali ne i suštinu. Umjesto neposredne rukovodeće uloge Partije, različitim mehanizmima a uključujući i transmisiono djelovanje preko drugih političkih organizacija, politički faktor je i dalje imao faktičku društvenu i političku moć da odlučujuće utiče na donošenje odluka. Umjesto da se zadrži stanovita uloga političkog činioca u kreiranju osnovne politike društva, a da se društvenim subjektima prepusti politika njenog sprovođenja i realizacije, politički činilac je postao dominirajući i u ovom domenu.

Kao posljedica nesprovođenja koncepta samoupravnog društva u realnim društvenim odnosima, zatim uslijed izraženog raskoraka između opredeljenja ka uvođenju tržišnog načina privređivanja, u praksi je zadržan društveni anahronizam u kojem su otuđeni centri političke moći i dalje donosili ne samo političke, već i dnevno-operativne odluke iz domena drugih društvenih subjekata.

Značajne ingerencije političkog faktora, temeljene na značajnoj administrativno-centralističkoj funkciji, omogućile su političkom faktoru da faktički dominira nad ekonomijom, umjesto obrnutog odnosa. Kako vidimo i u ovom domenu se koncept samoupravnog društva nije ostvarivao već se pretvorio u antipod. Dominacija politike nad ekonomijom ne samo da po prof. Županovu predstavlja osnovnu protivrječnost jugoslavenskog društva, već je istovremeno izvor krize istog društva. Jer, vremenom se logika razvitka samoupravnog društva sve jače sukobljavala sa ovakvom praksom odnosa politike i ekonomije.

Dominaciji politike nad ekonomijom išla je naruku i tendencija razvoja u pojedinim segmentima društva. Proces demon-

Digitized by Google

taže, odnosno reforme jugoslavenske federacije nije doveo (kao što se željelo) do jačanja društvene i socijalne moći samoupravnog preduzeća u sklopu procesa društvene demokratizacije i slabljenja centralne vlasti, već je stvarno rezultirao u stvaranju, umjesto jednog, više otuđenih političkih centara u republikama, pokrajinama i lokalnim nivoima. Time ne samo da nije oslabljen uticaj politike nad ekonomijom, već je on na lokalnom nivou i pojačan stvaranjem svojevrsne sprege između nosilaca rukovodnih struktura u preduzećima i izvršno-političkih organa. U takvoj situaciji odluke su donošene od strane političkog činioca pri čemu nije vođeno dovoljno računa o ekonomskoj racionalnosti i opravdanosti. Imajući u vidu da su lokalni organi vlasti nosioci otuđivanja vlasti i moći i ograničen uticaj ostalih faktora u procesu odlučivanja, dolazilo je do lokalističkog zatvaranja, izgradnje nacionalnih ekonomija, dupliranja kapaciteta i samodovoljnosti. Od tih tendencija samo jedan korak je do nacionalističke i separatističke politike.

Dok smo ustanovili da je strukturalna neusklađenost i sam karakter privrednog sistema osnovni uslov nastanka ekonomske krize, dominacija politike nad ekonomijom i sa njima povezane negativne pojave, primarni je uzrok političke krize.

Karakter političkog sistema proizilazio je iz ovakvog odnosa politike nad ekonomijom. Mada je u jednom momentu proklamovana politika neposredne demokratije, u praksi je zadržan modifikovan model predstavničke demokratije. Karakter političkog sistema odudarao je od duha samoupravne demokratije i rezultirao je stvaranjem otuđenih centara političke moći. Ti politički centri postoje kako na saveznom, tako i na lokalnom nivou, s tom razlikom što je koncentracija ukupne društvene i političke moći različita.

Karakter političkog sistema koji nije odgovarao potrebama samoupravnog društva, a naročito autonomnost superstrukture, može se smatrati značajnim uzročnikom pojave političke krize. Ukoliko se pri procesu donošenja osnovnih odluka u dovoljnoj mjeri ne uvažava zajednički interes, ali i različitost interesa pojedinih federativnih jedinica (uz prisutan formalizam u radu), neminovno je da se javi politička kriza, tim prije što oblik organizovanja i institucionalizacije političkog djelovanja odudaraju od osnovnih opredeljenja datih u samoupravnoj koncepciji društva. Sve dok politički faktor bude dominirao nad ekonomskim, postojaće latentni izvori krize, posebno političke. Neusklađenost između prioritetnih društvenih opredeljenja ka povećanju opšteg društvenog blagostanja i materijalne osnove zajednice, kao i uspješnije uključivanje u međunarodnu podjelu rada i faktička dominacija politike nad ekonomijom, rađa političku krizu u odnosima između savezne države i federativnih jedinica.

4. Karakter federativne zajednice:

Dugo vremena vladalo je ideološko mišljenje da je jugoslavenska federativna zajednica »najzad pronađen oblik unutar

Digitized by Google

koga može da se realizuje projekat o faktičkom postojanju više nacija«, oblik zajednice oslobođen protivrječnosti i negativnih pojava. Relativno dugo vremena se isto tako smatralo da je nacionalno pitanje u Jugoslaviji zauvijek riješeno u toku socijalističke revolucije i da je stoga logično da klasno prednjači nacionalnom. Međutim, realan razvoj društva u poslijeratnom periodu uglavnom je demantovao ove pretpostavke i pokazao da je:

— nacionalno pitanje i dalje izvor međunacionalnih sporova i izvor nacionalizma;

— jugoslavensko društvo konfliktno društvo;

— potrebno kroz afirmaciju klasnog pitanja raditi na afirmaciji nacionalnog pitanja.

Mada se u osnovi međunacionalnih sporova, koji su često imali karakter sukoba među pojedinim federativnim jedinicama, nalazi prevashodno ekonomski faktor, zanemarivanje jačanja i afirmacije nacionalnih interesa i različitosti značajan je izvor političke krize. Ovakav tip političke krize doživio je vrhunac početkom 70-tih godina i uslovio demontažu, odnosno reformu federacije. Uporedo sa slabljenjem ingerencija savezne administracije, vlasti, uz zadržavanje prava odlučivanja o osnovnim pitanjima, otvoren je proces jače afirmacije nacija i njihovih interesa, što međutim, nije dovelo do stvarne afirmacije jer se proces zaustavio unutar otuđenih ekonomskih i političkih centara u republikama i pokrajinama, i niže. To predstavlja primaran izvor krize ove vrste.

Ukoliko se u procesu artikulacije i segregacije u dovoljnoj mjeri ne uvažava realan interes (poseban) nacije ili zajednički interes prevlada posebni (ili što je češće, obrnuto), tada neminovno dolazi do blokade političkog odlučivanja i političke krize. U takvoj situaciji na djelu postoji konfederativna zajednica, kakvog je mišljenja i prof. Stanovčić. U svakom slučaju može se ustanoviti da je karakter federativne zajednice, a posebno duže negiranje nacionalnih interesa, značajan uzrok narastanja političke krize čiji je poseban izraz problematika Kosova.

5. Karakter samoupravnog preduzeća:

Projekat samoupravnog preduzeća, videli smo, predstavljao je krucijalnu tačku oko koje se trebalo odvijati proces privredne reforme. Samoupravno preduzeće trebalo je postati osnovni socijalistički robni proizvođač i regulator tržišta. Kako smo vidjeli, ovi ciljevi privredne reforme nisu realizovani do danas. U praksi preovladava jedan mješoviti tip samoupravnog preduzeća ili radne organizacije koji sadrži elemente državnog preduzeća i budućeg samoupravnog preduzeća.

U uslovima i dalje izraženog administrativnog djelovanja državnih organa, radna organizacija nije pravi robni proizvođač koji tržišnim mehanizmima određuje cijenu proizvoda niti je u praksi prevaziđena politika socijalizacije gubitaka. Radničko samoupravljanje unutar samoupravnog preduzeća uglavnom je

Digitized by Google

formalizovano. Proces kolektivnog odlučivanja bitno se razlikuje od stvarnog procesa odlučivanja. Uporedo sa formalnim centrima moći egzistiraju i neformalni. Preko njih se uglavnom i odvija proces odlučivanja. U takvoj situaciji slabi motivisanost pojedinca i društvenih grupa da učestvuju u procesu kolektivnog odlučivanja. Nasuprot formalnim mogućnostima da pojedinac učestvuje u kolektivnom odlučivanju, njegovo odlučivanje je u osnovi svedeno na formalne mogućnosti (praktično je ograničavano ra različite načine).

Nemogućnost pojedinca i društvenih grupa da učestvuju u procesu kolektivnog odlučivanja unutar samoupravnog preduzeća i šire, nemogućnost uticaja na odlučivanje na višim društvenim razinama, predstavlja ne samo limitirajući faktor u daljem razvoju samoupravljanja već i realno društveno tle za izrastanje krize ukupnog sistema.

Za razliku od ovih faktora na čiju genezu utiču činioci unutrašnjepolitičkog karaktera, ili prevashodno, na kosovski problem u značajnijem obimu djeluje i spoljnopolitička aktivnost susjedne države. Kosovski problem daje krizi savremenog jugoslavenskog društva poseban pečat i dimenziju s obzirom da se radi o djelovanju s kontrarevolucionarnih pozicija i separatizma nosilaca albanskog nacionalizma. Ovaj segment krize ima posebnu dimenziju zbog međunarodnog značaja ovog problema i moguće zainteresovanosti drugih država za održavanje kriznog stanja na Kosovu. Kao što smo i prilikom obrade prethodnih pitanja ustanovili istorijsku genezu, tako se može reći i za problem ili krizu na Kosovu. Kriza na Kosovu posebno opterećuje savremenu jugoslavensku stvarnost jer predstavlja napad na temelje federativne zajednice, ravnopravnost naroda i narodnosti i nezavisnost Jugoslavije.

Na kraju, može se konstatovati:

1. Da postoji geneza u razvitku krize savremenog jugoslavenskog društva.

2. Da odlučujuću ulogu u toj genezi treba obraditi na pitanjima razvitka jugoslavenskog društva s ekonomskog, političkog i nacionalnog aspekta.

3. Da savremena kriza jugoslavenskog društva zapravo predstavlja specifičan izraz »istorijskog hoda u nepoznato« i da osnovni uzrok pojave krize treba tražiti u opštoj nerazvijenosti društva i nesprovođenju dogovorene politike.

Digitized by Google

Svetislav Stojakov

Neka aktuelna pitanja nastave marksizma u srednjoj školi i marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja u Savezu komunista*

Kada se neko prihvati obaveze da u jednom radu, ograničenom po obimu, razmatra aktuelnu problematiku srednjoškolskog i marksističkog obrazovanja odraslih, posebno u Savezu komunista, nalazi se pred nepremostivim teškoćama da iz toliko kompleksne, a istovremeno i specifične materije školskog i vanškolskog marksističkog obrazovanja, vrši selekciju samo onih pitanja koja smatra aktuelnim i zajedničkim bez neophodnih pojmovnih razmatranja i terminoloških razgraničenja. Stoga će pojedini problemi više biti naznačeni i pokrenuti nego produbljeno analizirani.

Opšte je poznato da marksističko obrazovanje u našem vaspitno-obrazovnom sistemu i u Savezu komunista u poslerat-nom socijalističkom društvenom razvoju ima svoju razvojnu liniju, koju su pratile odgovarajuće plime i oseke, usponi pa i padovi ali uprkos tome postoji kontinuiran odnos Saveza komunista prema toj značajnoj dimenziji njegove vodeće uloge i revolucionarne akcije. Zanemarivanje i potiskivanje marksističkog obrazovanja u samoj avangardi i u vaspitno-obrazovnoj delatnosti najviše je došlo do izražaja sedamdesetih godina.

* Izlaganje na tribini »Nedelja marksističkih rasprava '87.«.

Digitized by Google

Uzroke tome, ali sa značenjem koje nije vremenski omeđeno, najpotpunije i najsažetije je ocenio Josip Broz Tito kada je na Desetom kongresu SKJ rekao da su razlozi za krupne slabosti i zaostajanje u ideološkom obrazovanju isti oni koji su vodili potiskivanju vodeće uloge Saveza komunista u društvu.

Posle zaokreta u marksističkom obrazovanju i idejno-političkom osposobljavanju omladine i odraslih, posebno članova Saveza komunista, koji je usledio nakon Desetog kongresa, organizovani napori i sistematski rad društvenih subjekata, organizacija i organa Saveza komunista, školskih i prosvetnih institucija, urodili su nesumnjivim rezultatima. Pomenućemo ovom prilikom samo neke od njih: u sistemu vaspitanja i obrazovanja, posebno u srednjim školama i na fakultetima sve generacije učenika i studenata kroz odgovarajuće nastavne discipline izučavaju osnove marksizma i socijalističkog samoupravljanja; u Savezu komunista razvio se sistem marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja, u kome su se posebno afirmisale političke škole, od onih u radnim organizacijama i opštinama, preko regionalnih, pokrajinskih i republičkih do političke škole SKJ »Josip Broz Tito« u Kumrovcu; formirani su i razvili rad marksistički centri, koji, uz ostalo, svake godine okupljaju nastavnike marksizma i predavače brojnih oblika idejno-političkog osposobljavanja iz cele zemlje u okviru »nedelje i marksističkih rasprava«; afirmisani su povremeni, specijalizovani i masovni oblici marksističkog obrazovanja članova SK-a; organizovanije se radi i na marksističkom obrazovanju radnih ljudi i građana putem posebnih programa društveno-političkih organizacija; u proteklom razdoblju intenzivirano je pisanje marksističkih studija i izdavanje marksističke literature, kako naučno-popularne tako i kompletnih izdanja dela Marksa, Engelsa i Lenjina, sabranih ili izabranih dela Josipa Broza Tita, Kardelja, Bakarića, Vlahovića i drugih istaknutih neimara naše marksističke misli i jugoslovenskog radničkog pokreta; više od deset godina u Cavtatu se organizuje i radi međunarodna tribina marksista i socijalističkih teoretičara; čine se pokušaji istraživanja efikasnosti marksističkog obrazovanja, među kojima ima i onih sa kompleksnijom i celovitijom stručnom i naučnom metodologijom i instrumentarijumom; pojavio se i prvi specijalizovani časopis za marksističko obrazovanje.

Ovi rezultati nisu samo institucionalne ili kvantitativne naravi, kako se ponekad bez uvida u celinu aktivnosti i činjenica misli i tvrdi, nego svedoče i o stalnom rastu kvalitativnih elemenata u marksističkom obrazovanju i idejno-političkom osposobljavanju.

Uprkos svemu tome u analizama i razgovorima o marksističkom obrazovanju, na kongresima i konferencijama Saveza komunista, s razlogom je isticano da intenzivna aktivnost, višegodišnji rad i rezultati do sada nisu pružili zadovoljavajući kvalitet, koji bi bio u skladu sa realnim potrebama i očekivanji-

Digitized by Google

ma, uloženim naporima i izdvojenim sredstvima. Na naučnom skupu o marksističkom obrazovanju u školama i na fakultetima i na savetovanju o marksističkom obrazovanju i idejno-političkom osposobljavanju u Savezu komunista, pre dve godine u Kumrovcu, istaknuto je da smo posle višegodišnjeg poleta i dinamizma ponovo svedoci izvesne stagnacije u marksističkom obrazovanju koja se manifestuje u slabljenju motivacije i zainteresovanosti za marksističko obrazovanje; nezadovoljavajućim efektima; slabostima u koncepciji a naročito u praksi marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja; u tendencijama formalizma, dogmatizacije, pragmatizma i prakticizma u sadržajima i metodama realizacije; u neprilagođenosti programskih sadržaja obrazovanoj strukturi učenika, studenata, polaznika i slično. Ove i druge slabosti isticane su i na poslednjim kongresima Saveza komunista, u stručnoj i društvenoj javnosti.

Razume se da uzroke ovim slabostima ne treba tražiti samo na subjektivnoj ravni marksističkog obrazovanja nego i u Savezu komunista, u onome što sobom nosi društveno-ekonomska kriza, u nedovoljnom idejnom i akcionom jedinstvu, odnosno u svemu onome što predstavlja zastoje, nedoslednosti i otpore ostvarivanju strateških opredeljenja SK-a. To je ceo onaj kompleks pitanja koji je bio predmet rasprave tzv. idejnog plenuma CK SKJ. Ali uporedo sa tim, neophodno je kritički preispitati stanje i domete marksističkog obrazovanja u školama i idejno-političkog osposobljavanja članova i rukovodstava SK u cilju podizanja kvaliteta njihovog ukupnog nivoa i efikasnosti. Trinaesti kongres SKJ obavezao je CK SKJ da donese i stalno osavremenjuje osnove idejno-teorijskog osposobljavanja i idejno-političkog rada SKJ. Ova i druga pitanja marksističkog obrazovanja i šireg podsticanja teorijskog rada i marksističke misli biće razmatrana na jednoj od sledećih sednica CK SKJ.

Unapređivanje prakse i kvaliteta marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja zahteva neprekidno kritičko promišljanje koncepcije i prakse, sistema i sadržaja toga rada. Kritičke analize u organima i telima SK, pre svega one na kojima rade republički i pokrajinski marksistički centri, centar za društvena istraživanja Predsedništva CK SKJ, stručna i naučna istraživanja, kritička viđenja profesora marksizma, realizatora programa marksističkog obrazovanja u SK, kao i mišljenja učenika, studenata, polaznika, poslenika sredstava javnog informisanja dragocen su stvaralački doprinos podizanju nivoa i kvaliteta ovog obrazovanja.

Uporedo sa takvom stvaralačkom kritikom i demokratskim dijalogom o svim otvorenim pitanjima, na delu je i ona kritika čiji se raspon kreće od slepe dogmatske apologije do radikalističke negacije svega postojećeg u marksističkom obrazovanju. Prva kritika glorifikuje i petrificira sistem, oblike i sadržaje bez obzira na njihovu proveru u praksi i sputava inovacije a

Digitized by Google

druga pod plaštom radikalne kritike ukupnog iskustva zapravo negira sam smisao i potrebu marksističkog obrazovanja, posebno u školama i na fakultetima. Umesto takvih pristupa, potrebna nam je marksistička kritička analiza celine ovog obrazovanja u školama i na fakultetima i idejno-političkog osposobljavanja u SKJ.

Demokratski samoupravni odnosi zahtevaju da se o ovim slabostima i deformacijama u društvu, pa time i u školi, otvoreno i javno raspravlja i piše. Čini se, međutim, da je nekima posebna poslastica da na primerima neuspešne i pogrešne nastave marksizma prosuđuju i presuđuju o smislu i kvalitetu marksizma u školama i na fakultetima.

Na utemeljenje i razvoj marksističkog obrazovanja i nastave marksizma negativno utiče destruktivna kritika, koja po pravilu ne nalazi rešenja jer o slabostima raspravlja i piše na senzacionalistički pa i aferaški način. Setimo se, na primer, da smo ne tako davno mogli pročitati izjave i napise pojedinaca o tome kako »bauk marksizma kruži školama i fakultetima«; kako jugoslovensko »zajedničko jezgro« neizbežno vodi u marksizam dijamatskih »crta«; kako je samo uvođenje posebnog programa u srednje škole, odnosno školarizacija tih sadržaja suprotna prirodi u duhu marksizma i što nužno vodi njegovoj dijamatskoj i dogmatsko-birokratskoj ideološkoj redukciji; kako đaci masovno govore »dosadan si ko marksizam« ili »mrzim te kao marksizam«. Slično je odjeknuo i incident u jednoj školi, koji je »reklamno« komentarisan da »đaci štrajkuju zbog marksizma«. Suprotno tome, retka parcijalna istraživanja, publikovana u nekim časopisima, pokazuju da učenici srednje škole uz svu kritičnost, pozitivnije ocenjuju nastavu marksizma u odnosu na druge nastavne predmete.

Valja, smatramo, praviti razliku između konstruktivne, stvaralačke kritike nastave marksizma i destruktivnog kritizerstva, sračunatog na kompromitovanje same ideje i proglašavanje dosadašnjeg iskustva i prakse kompletnim promašajem.

Radikalističkim kritičarima svega postojećeg u društvu i u Savezu komunista, uz ostalo, omiljena je tema i osporavanje marksističkog obrazovanja u školama i na fakultetima. Zamera se da je uvođenjem marksističkog obrazovanja u škole samoupravna ideologija »odozgo« nametnuta kao obaveza i time je onemogućeno da se slobodno i na demokratski način izabere kao cilj. Tvrdi se da smo usvojili antimarksističku koncepciju marksističkog obrazovanja. U tom svetlu se i uvođenje marksizma kao nastavnog predmeta u srednjoj školi uzima kao najbolji primer državne intervencije koja, navodno, zamenjuje pravi demokratski izbor itd.

Stvaralačkom kritikom i usavršavanjem koncepcije i kvaliteta programa i udžbenika nastave marksizma i socijalističkog samoupravljanja, a posebno otklanjanjem slabosti u realizaciji sadržaja, i neprestanim stručnim i pedagoško-psihološkim usavr-

Digitized by Google

šavanjem nastavnika, najuspešnije se potiskuje i razobličava destruktivno kritizerstvo koje zapravo želi da dovede u pitanje i samo postojanje, ideju i smisao marksističkog obrazovanja u srednjoškolskom i visokoškolskom obrazovanju.

Titovo upozorenje da Marksa treba vratiti na univerzitet i u škole i da marksizam mora biti osnova teorijskog obrazovanja naših mladih kadrova bez obzira na koju su se struku opredelili, nije samo izraz tadašnjih potreba za potiskivanjem pozitivističkih, funkcionalističkih i drugih pogleda koji su u nepomirljivom sukobu sa marksističkom interpretacijom programskih sadržaja u školama i na fakultetima, nego je duboko utemeljeno u našoj revolucionarnoj strateškoj viziji oslobođenja rada i čoveka.

I

U razmatranju dostignuća i problema, pravaca aktivnosti u marksističkom obrazovanju i u idejno-političkom osposobljavanju nezaobilazno je podsetiti na njihov **smisao i značaj, na ulogu i svrsishodnost ove aktivnosti u razvoju ličnosti,** njenog pogleda na svet i društvenog angažovanja. Ovo je ponekad i izvor nesporazuma i razlika, što ima svoga odraza na očekivanja, granice i domete pa i na samo vrednovanje efekata marksističkog obrazovanja.

Značaj i uloga, cilj i zadaci marksističkog obrazovanja neposredno su povezani sa značajem koji za radničku klasu i njenu avangardu imaju marksizam i teorija uopšte. Stavovi klasika marksizma o značaju revolucionarne teorije za revolucionarnu praksu odnose se i na značaj i ulogu marksističkog obrazovanja. Marks je, kao što je poznato, naglašavao da je najprosvećeniji deo radničke klase potpuno svestan da budućnost te klase odnosno čovečanstva u potpunosti zavisi od vaspitanja i obrazovanja a Lenjin je isticao da su radnici bez znanja nemoćni a sa znanjem postaju snaga.

Socijalističko samoupravljanje može doprinositi ostvarivanju ciljeva radničke klase o socijalnom, ekonomskom i klasnom oslobađanju samo ako su ljudi stvaralački subjekti. Avangardna uloga SKJ u socijalističkom samoupravnom društvu pretpostavlja da njegove revolucionarne ideje budu osnova i inspiracija za akcije ne samo Saveza komunista, već i svojina najšireg kruga radnih ljudi. Marksističko obrazovanje je u našim društvenim uslovima, kako je naglašavao Josip Broz Tito, potreba i obaveza komunista i svih boraca za socijalističko samoupravljanje i nezamenljivo oružje, ideološka osnova za čvrstu revolucionarnu orijentaciju bez koje se zapada u prakticizam i otvara prostor za delovanje antisocijalističkih snaga.

Cilj marksističkog obrazovanja sastavni je deo cilja vaspitanja i obrazovanja slobodne, celovite socijalističke ličnosti, kojoj je imanentan marksistički pogled na svet. Antidogmatski shva-

Digitized by Google

ćen cilj marksističkog obrazovanja je nespojiv sa bilo kojim oblikom i sadržajem indoktrinacije, slepom apologijom ili nihilističkim kritizerstvom. To podrazumeva da uporedo sa razvijanjem marksističkog pogleda na svet i socijalističke samoupravne svesti, ovo obrazovanje osposobljava da se duboko pronikne u protivurečnosti i ograničenosti društvenog, ekonomskog, političkog i duhovnog života, koje nastaju u praksi socijalističkog samoupravljanja i kriznim razdobljima kroz koja se prolazi. Naše ukupno istorijsko iskustvo neprekidno potvrđuje poznati stav »Manifesta« da komunisti teorijski prednjače razumevanjem uslova, toka i rezultata proleterskog pokreta kao i to da »teorijske postavke komunista nipošto ne počivaju na idejama, ni načelima koje je izmislio ili otkrio ovaj ili onaj popravljač sveta«. To znači da svrha marksističkog obrazovanja ne može biti to da od komunista pravi ljude »posebnog kova« po dogmatsko-birokratskom kalupu no da, kako je neko ispravno zapazio, kod njih razvija humanistička životna stanovišta, istančanu obrazovnost i kulturu.

U samoj praksi marksističkog obrazovanja, međutim, pokazuje se da se smisao, značaj i uloga marksističkog obrazovanja još uvek različito poimaju. Istina za prevaziđenu agit-propovsku i prosvetiteljsku poziciju ovog obrazovanja gotovo se niko ne zalaže. Ali zato su i dalje prisutna veličanja značajom ovog obrazovanja kao odlučujuće determinante svesti i ponašanja ljudi ili sektorski odnos prema ovoj delatnosti koji je svodi na beznačajnu marginu idejno-političkog rada, koja služi za ukrašavanje izveštaja partijskim ili prosvetnim organima, a do toga rada je zapravo malo kome stalo. Tu su, zatim i ona sužavanja uloge i cilja marksističkog obrazovanja na blagovremeno, svestrano i objektivno informisanje o tekućoj idejno-političkoj situaciji ili na tzv. »proradu« materijala i slično.

Višegodišnje iskustvo pokazuje da za uspešnu praksu marksističkog obrazovanja nije dovoljno samo stalno imati u vidu globalni cilj toga obrazovanja koji sažeto iskazujemo kroz njegove saznajne, vrednosne i revolucionarne dimenzije, odnosno koji formulišemo kao razvijanje široke marksističke kulture i pogleda na svet, razvijanje sposobnosti samostalnog kritičkog prosuđivanja i antidogmatske kritičke svesti kao i osposobljavanja omladine i odraslih, komunista i svih radnih ljudi za društveno angažovanje. Na stručnom planu je veoma malo urađeno da se taj osnovni cilj operacionalizuje i konkretizuje prema nivoima i vrsti usmerenog marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja u Savezu komunista. O tome se donekle naslućuje na osnovu uvida u sadržaje umesto da se prethodno preciziraju saznajno-obrazovni, idejno-vaspitni i praktično-politički zadaci koji bi usmeravali izbor sadržaja i formulisanja programa. Bez toga kritičko prosuđivanje i vrednovanje uspešnosti ovog obrazovanja podložno je ličnim impresijama i očekivanjima, koja ponekad idu izvan realne moći i granica

Digitized by Google

marksističkog obrazovanja. Ne retko se predimenzionira moć i uloga ovog obrazovanja i od njega se zahteva da reši ono što je zadatak celokupnog vaspitno-obrazovnog sistema i njegovih ukupnih programa i aktivnosti ili se od njega traži ono što zavisi od ukupne društveno-političke akcije i prakse.

Precenjivanje i veličanje stvarne moći marksističkog obrazovanja protivureči marksističkom stanovištu po kome svet mogu menjati samo oni koji su i sami podložni stalnom menjanju i razvijanju a ljudi se menjaju, kako je govorio Marks, u praktičnom pokretu, u revolucionarnoj akciji. To znači da se osposobljavanje za društveno delovanje i samoupravnu aktivnost ne ostvaruje ni samo, ni pre svega obrazovanjem uopšte, pa ni marksističkim obrazovanjem. Ovo obrazovanje u školama i u SK može da ostvaruje svoju funkciju i ciljeve ukoliko je celokupni društveni život usmeren marksistički, kritički i stvaralački. Samo u takvim uslovima ono može biti snažan činilac jačanja društvene moći radničke klase i radnih ljudi. Time se nikako ne želi umanjiti odgovornost za slabosti koje prate ovo obrazovanje. Želi se samo ukazati da je za razjašnjavanje realne moći i granica marksističkog obrazovanja od značaja da se ima u vidu organsko jedinstvo i interakcija između »saznavanja« i »menjanja sveta«. Poznata Marksova teza o menjanju sveta ponekad se pragmatski interpretira. Tako se jednostrano ističe da radničku klasu dovoljno vaspitava njen sopstveni položaj i da je društveno angažovanje, a u našim uslovima, samoupravljanje, jedina i »najbolja škola« marksističkog obrazovanja. Time se stvara prividna suprotnost između teorijskog i praktičnog, saznavanja i akcije usmerene na menjanje društvene stvarnosti. Nasuprot tome, Marks na više mesta govori o jedinstvu saznavanja i revolucionarne borbe radničke klase što, uostalom, njegovo delo u celini najbolje potvrđuje.

II

Drugi problem na koji skrećemo pažnju, a koji utiče na programiranje, izradu udžbenika i literature, osobito na realizaciju sadržaja, jesu razlike u **poimanju marksizma, u tome šta marksizam jeste a šta marksizam nije.** O tome se u nas već duže raspravlja, bilo u povodu marksističkog obrazovanja bilo u vezi sa razvojem marksističke misli, i o tome postoji više značajnih radova ili zbornika. Većina autora poima marksizam kao »misaonu tvorevinu«, »misaonu celinu«, »teoriju revolucije« koju su zasnovali Marks, Engels i Lenjin i koju su zatim prihvatili, tumačili i dalje razvijali brojni sledbenici. Marksizam kao dinamična, živa i otvorena misao svoj razvoj »nije završio klasicima marksizma i lenjinizma — ističe Edvard Kardelj — već se neprekidno razvija i raščlanjuje u povezanosti sa problemima koje neprekidno stvara sve šire i sve mnogobrojnija soci-

Digitized by Google

jalistička praksa«. U središtu marksizma je čovek i njegove emancipatorske težnje.

Mnogi autori među bitna obeležja marksizma kao istorijske, epohalne misli i planetarnog učenja ističu organski spoj saznajne, vrednosne i klasno-revolucionarne komponente, jedinstvo teorije i prakse, njegov antidogmatski stvaralački smisao. U okviru toga Vanja Sutlić naglašava da marksizam znači kritički misliti i boriti se, a Predrag Vranicki u prvi plan stavlja kritički duh marksizma, njegovu revolucionarnu dijalektiku. Mnogi s razlogom smatraju da je Marksov dijalektički metod »univerzitetski metod istraživanja i ono što je bitno u marksizmu«. Lukač je pisao da je u marksizmu artodoksija poželjna samo u odnosu na metod. Neki s pravom podsećaju da metod i predmet istraživanja kod Marksa predstavljaju nerazdvojnu celinu. Uostalom i sam Marks je naglašavao da osnovnu vrednost svoje teorije vidi u tome što je ona kritička i revolucionarna. Kritičku otvorenost marksizma prema svakom autentičnom, misaonom istraživačkom naporu, odnosno kritičnost dijalektičkog metoda neki svode isključivo na apstraktno-humanističku interpretaciju Marksovog i marksističkog principa kritike, zapravo negacije svega postojećeg, gubeći iz vida da se buduća nova stvarnost razvija iz postojeće, što je Marks kao »mislilac mogućeg« (Lefevr) u svom određenju marksizma precizno naznačio.

Celovitost marksizma kao jednu od njegovih najbitnijih odlika naglašava većina autora. Marksizam kao celovito učenje u sebi sjedinjuje nauku i ideologiju, revolucionarnu teoriju i revolucionarnu praksu radničke klase i svih snaga koje se bore za socijalizam. To mu omogućava da stalno bude živa, otvorena i savremena misao, u neprestanom dijalogu s protivurečnostima i dilemama savremenog sveta, da stalno daje odgovore na pitanja koje postavlja savremena civilizacija, da bude »pogled u budućnost«. Pri tome je važno naglasiti, kao što ističe Miroslav Pečujlić, da marksistička misao »nije ni fabrika iluzija niti fabrika beznađa«. I u programatskim dokumentima SKJ marksizam se određuje i shvata celovito »kao naučna teorija«, revolucionarna ideologija i praksa radničke klase«.

Kako zbog otvorenosti marksizma prema svemu što je progresivno u nauci i u društvenoj praksi, tako i zbog njegove primene u specifičnim konkretno-istorijskim uslovima, kao i zbog različitog odnosa avangarde radničke klase prema marksizmu, postoje različite orijentacije i interpretacije, mnogo »lica«, škola i pravaca u savremenom marksizmu. Govori se o »pluralizmu marksizma«, odnosno o različitim varijantama, konceptima i interpretacijama marksizma. Lefevr je čak govorio o »razjedinjenom marksizmu« da bi pokazao tu brojnost interpretacija. Kardelj ističe da »savremeni marksizam ispoljava mnogostranost i raznolikost socijalističke prakse i zato danas postoje ne samo različiti putevi u socijalizam i različiti oblici socijalizma, već i čitav niz različitih »marksističkih škola«, tj. različiti

Digitized by Google

filozofski, teorijski ili ideološki pravci koji sebe, sa većim ili manjim ili nikakvim pravom, identifikuju sa marksizmom. Među tim »školama« danas se češće nego ikada u istoriji marksizma bije međusobna ideološka bitka, koja je ponekad realna, a najčešće izrazito sholastična«. Ta raznolikost u savremenoj marksističkoj misli pokazala se i na okruglom stolu »Socijalizam u svetu« u Cavtatu, pre nekoliko godina.

Jedan ili više marksizama, kao stvarnost ili lažna dilema, bilo je i središno pitanje dijaloga o stanju marksističke misli pred poslednji, idejni plenum CK SKJ. Ispoljena su različita mišljenja. Po jednima na delu je pluralizam marksizama ne samo u svetu nego i u nas, u ofanzivi su razni oblici građansko-desničarske negacije marksizma ili postmarksistički i neomarksistički teorijski pravci koji polaze od toga da je celina Marksove misli prevaziđena, da su za savremeni istorijski tok aktuelna samo neka njegova saznanja i da stoga valja razvijati novu kritičku teoriju društva. Prema drugima, reč je ne o pluralizmu marksizama nego o pluralizmu u marksizmu, koji umesto jednog monolitnog i kanoniziranog sistema u duhu II i III internacionale znači mnoštvo, bogatstvo kritičkog promišljanja na tragu Marksove misli, što je prirodna odlika i sudbina svakog velikog pokreta i velikih ideja u istoriji.

Svakako da je potrebno praviti razliku između jednog i drugog »pluralizma«. Sem toga, u stručnoj i naučnoj literaturi postoje razne klasifikacije koncepcija i pravaca unutar mnoštva marksističkog mišljenja. Čini se da su u pravu oni, među njima i Miloš Nikolić, koji sve brojne pravce sažimaju u tri osnovne orijentacije i interpretacije, tri »čitanja« i tumačenja Marksa: 1. klasno-revolucionarna; 2. pozitivistička (dogmatsko-pozitivistička, staljinistički »dijamat«) i 3. apstraktno-humanistička orijentacija. Za razliku od prve, druge dve orijentacije, svaka na svoj način, bi se mogle označiti kao svojevrsna odstupanja, pa i revizije izvornog, autentičnog marksizma, te nije svejedno koja se od njih prihvata i koja usmerava društvenu praksu ili uzima i kao pokriće i osnova za tekuću idejno-političku aktivnost. Iako neki smatraju da je prirodno što je Marksova i Engelsova misao, kao izazovna i epohalna, bila pogodna za pronevere, falsifikate, ipak je potrebno razjasniti na osnovu kojih kriterijuma može da se pouzdano prosuđuje šta ostaje u korpusu Marksove misli i marksizma i znači njihovo dalje razvijanje, a što znači njegovo izneveravanje. Može se reći da je karakteristika svih revizija marksizma da napuštaju njegovu osnovnu teorijsko-metodološku usmerenost ka revoluciji i njegovu logičko istorijsku celovitost — sintetičnost. Umesto jedinstva njegove saznajne, vrednosne i revolucionarne dimenzije, vrši se njihovo razdvajanje i redukovanje ili samo na naučnu sistematizaciju ili samo na ideološku i delatno-pragmatičnu ravan. Zajednički imenitelj svih revizija je, sem toga, da potcenjuju, zamenjuju ili sasvim odbacuju ulogu radničke klase kao osnovnog subjekta revolu-

Digitized by Google

cije i supstituišu ga drugim socijalnim grupama ili državom. Neki naši i strani autori nastoje po svaku cenu da pokažu da su brojne revizije marksizma, pa i staljinistička, omogućene značajnim razlikama između Marksove misli na jednoj i Engelsove, a naročito Lenjinove, na drugoj strani, pa i razlikama između »mladog« i »zrelog« samog Marksa.

Na ovome pitanju se toliko zadržavamo jer mnoge »dečije bolesti« ove relativno mlade nastavne discipline (»marksizam i socijalističko samoupravljanje«) u našoj školskoj praksi počinju od sastavljanja programskih sadržaja. Razne koncepcije, škole, pluralizam marksističkih orijentacija imaju svoje pristalice i među našim profesorima sastavljačima, izvođačima programa i drugima, mada se većina njih izjašnjava za autentični, otvoreni, kritički, antidogmatski marksizam. Ali, i u okviru toga i takvog pristupa marksizmu različito se poimaju neka njegova bitna obeležja i kategorije, što dolazi do izražaja pri izradi programa i udžbenika, rasporedu nastavnih sadržaja, a osobito pri njihovoj interpretaciji. Usvojeno zajedničko programsko jezgro srednjoškolske nastave marksizma i socijalističkog samoupravljanja za celu zemlju, mada nije sveto i neprikosnoveno, dalo je čini se, solidnu osnovu za stvaralački rad u svim republikama i pokrajinama, i u njemu treba da učestvuju stručni i naučni kadrovi raznih, a ne samo jednog ili dva stručna profila. Polazeći od toga, potrebno je izraziti ideju jugoslovenskog jezgra o izradi otvorenih i neuniformisanih programa, koji bi u svim republikama i pokrajinama imali četiri petine istovetnih sadržaja, kako je predloženo u obrazloženju »jezgra«, i koji bi kao zasebno programsko područje u srednjoj školi imali jedinstven naziv — marksizam i socijalističko samoupravljanje, ili, preciznije rečeno, osnovi marksizma i socijalističkog samoupravljanja. To zahteva tolerantan, odgovoran i strpljiv stručni rad, logičko-sadržajnu sistematizaciju po godinama učenja, traži, znači, dijalog na osnovu argumenata i bez predrasuda a ne staleško-interesnu isključivost i zaslepljenost ili jalovo politiziranje i etiketiranje u vezi sa »otvorenim pitanjima« u programiranju, što je ponekad pratilac naših rasprava.

Uporedo sa tim u nas se ponovo oživljavaju rasprave iz sedamdesetih godina o tome da li je uopšte potrebno da se marksizam izučava putem posebnog nastavnog područja kada se to može osigurati izučavanjem posebnih disciplina društvenih nauka, koje, po našem mišljenju, nisu dovoljno zastupljene u srednjoj školi i na fakultetima. A bez njih, kao ni bez solidnog opšteg obrazovanja, sa dovoljno kulturno-istorijskih sadržaja, nije moguće uspešno spoznavati marksizam i razvijati marksističko mišljenje, kritičko mišljenje »svojom glavom«. Ne ulazeći ovom prilikom u širu raspravu o odnosu marksizma i društvenih nauka smatramo da je opravdano neprestano naglašavati, kao što ističe Miroslav Pečujlić da »kao što je marksizam bez oslonca na posebne nauke prazan, tako su one bez njega slepe«.

Digitized by Google

Iz svega rečenog u ovom odeljku našeg rada, smatramo da je uprkos stvarnih problema i dilema u vezi sa koncepcijom i izborom sadržaja, u mnogo čemu veštačka i lažna dilema da li marksističko obrazovanje realizovati putem jedinstvenog programskog područja ili kroz više posebnih disciplina, jer svi imaju svoje specifične zadatke u razvijanju slobode stvaralačke ličnosti i marksističkog pogleda na svet. Umesto predugog zadržavanja na tome, stvaralački stručni rad i napore valjalo bi više usredsrediti ka izboru, sistematizaciji i korelaciji sadržaja za svaku od tih disciplina i mnogo više vremena i stručnih aktivnosti, dijaloga, posvetiti izradi valjanih udžbenika i priručnika, posebno iz osnova marksizma i socijalističkog samoupravljanja, jer je postojeća kritika većinom nepovoljno ocenila.

Produbljenija rasprava o realnom doprinosu celokupnog vaspitno-obrazovnog procesa, a ne samo nastave marksizma, razvijanju marksističkog pogleda na svet zahteva kompleksno naučno istraživanje i proučavanje. Takvih celovitih i širih istraživanja u nas još nema, ali ona koja su parcijalno vršena pokazuju da je to opšte načelo o marksističkoj zasnovanosti svih nastavnih sadržaja za mnoge nastavnike još uvek više idejno-politička fraza nego realna pedagoška zbilja. Većina ispitivanih nastavnika izjavljuje da svoj školski predmet tumači i predaje stručno, da ne postoje velike mogućnosti za idejno-marksističko usmeravanje, da je to stvar pretežno predmeta društvenih nauka, posebno marksizma. Mnogi su još uvek daleko ispod zahteva koji je Ajnštajn postavio o povezivanju stručne i opšte kulture i koji se zalagao da se čovek ne poučava samo u struci, nego da bi bio i punovredna ličnost »on mora da nauči kako će razumeti ljude, njihove ideale i iluzije, patnje i borbe«. Nije, naime, konkretizovan niti je razrađen doprinos i zadaci svakog predmeta u razvijanju marksističkog pogleda na svet, koji je rezultat celokupnog vaspitno-obrazovnog procesa i konkretno-istorijske prakse našeg društva, odnosno snažnog uticaja društvenih i kulturnih činilaca, masmedija i slično. Sem toga, marksističko obrazovanje u celini vaspitno-obrazovnog sistema ne može uspešno realizovati svoje zadatke ukoliko se nepotpuno ostvaruje ili zanemaruje idejno-vaspitna i kulturna funkcija škole, ukoliko učenici nisu aktivni subjekti u celini vaspitno-obrazovnog rada i ukoliko se njihovo samoupravno angažovanje potcenjuje ili formalizuje.

III

Zahtev za **dijalektičkim jedinstvom marksističke teorije i socijalističke samoupravne prakse** u programima i realizaciji marksističkog obrazovanja nije samo značajan didaktički princip nego i važna pretpostavka kvaliteta ovog obrazovanja. S tim u vezi Edvard Kardelj je pisao: »Ako je igde neophodna tesna

Digitized by Google

povezanost teorije i prakse, onda je to, upravo, u oblasti marksističko-političkog obrazovanja ljudi za stvarnost i praksu jednog socijalističkog samoupravnog društva«.

Nedijalektički odnos prema teoriji i praksi uvek ima za posledicu stvaranje akademsko-elitističkih ili pragmatističkih programa, u kojima prevagu ima ili akademska teorija ili dnevno-politička praksa. Nekada se misli da su teorijski sadržaji namenjeni pretežno školskoj i studentskoj omladini ili partijskim kadrovima a praktični sadržaji raznim oblicima marksističkog obrazovanja odraslih, pre svega radnika. Takav pristup nije ni stručno, ni pedagoški, ni društveno opravdan. Pokazalo se da su izmišljene i lažne dileme o tome da li učenici i studenti mogu razumeti praksu iz ugla školskih klupa, odnosno da li radnici mogu iz proizvodnih hala razumeti komplikovanu marksističku teoriju. Takve dileme potencirao je liberalizam sedamdesetih godina sa težnjom da odvoji radničku klasu od širih teorijskih sagledavanja, odnosno da teoriju rezerviše samo za »prosvećenu« intelektualnu elitu.

U nastavi marksizma i socijalističkog samoupravljanja i u raznim vidovima marksističkog obrazovanja u SK prisutan je napor većine nastavnika da povezuju marksističku teoriju i našu samoupravnu praksu. Kao što za one koji realizuju marksističko obrazovanje nije dovoljno da budu pristalice stvaralačkog a ne dogmatskog marksizma, tako nije dovoljno samo pokazivati spremnost i napor da se pri realizaciji programa dijalektički povezuje teorija i praksa. Za to je neophodno solidno poznavanje, kako marksističke teorije, tako i dobro poznavanje teorije i prakse socijalističkog samoupravljanja. Iako je upućenost u tu praksu sastavni deo vaspitno-obrazovnog rada, u nastavi marksističkog obrazovanja to do te mere postaje sastavni deo programa da se bez oslonca na praksu nužno zapada u knjiško, dogmatsko, salonsko interpretiranje marksizma. Problemi povezivanja teorije i prakse nastaju pretežno u toku same realizacije programa, ali još se ponekad dešava da i u programima nekih predmeta namenjenih marksističkom obrazovanju prevagu imaju teorijska pitanja, a problemi društvene prakse su nedovoljno prisutni.

Iskustvo je pokazalo da su realne opasnosti od dogmatske interpretacije i uprošćavanja marksističkih sadržaja, od apologetskog i normativističkog pristupa društvenoj stvarnosti. Nesumnjivo je najveća slabost nedovoljno povezivanje marksističke revolucionarne misli sa socijalističkom samoupravnom praksom. Često se ta praksa zaobilazi ili lakira umesto da protivurečnosti socijalizma, osnovna obeležja naše ekonomske i društvene krize, kao i dileme u samoj marksističkoj teoriji, budu prisutne putem nastave marksizma i kroz druge vaspitno-obrazovne sadržaje u školi, i u raznim oblicima marksističkog obrazovanja SKJ. Bez toga se nužno zapada u knjiško izučavanje marksizma, sa pri-

Digitized by Google

mesama katehizma i socijalističke veronauke. Ako se marksizam izučava kao sistem i skladište gotovih i večitih istina i recepata, kao zatvoreni sistem mišljenja, on postaje dogmatski opijum i nužno se mora sukobiti sa dijalektikom burnog života. Tako se, zapravo, istovremeno stvara pogodno tle za razočaranog dogmatika ili destruktivnog kritizera. Stoga su prihvatljiva upozorenja da takve tendencije u nastavi, pod vidom marksizma, mogu proizvoditi nemarksističku, pa i antimarksističku svest i odbojnost ne samo prema takvom »marksizmu« nego i prema »marksizmu kao takvom«.

U odnosu na razvijenost kritičke svesti koja je prisutna u društvu, prvenstveno u Savezu komunista, marksističko obrazovanje je u znatnom zaostajanju. Stoga problemi produktivnosti, promašenih investicija, prekomerne potrošnje, sprovođenja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, naša zatvaranja i podele, sklonost malograđanskom i potrošačkom ponašanju, separatističke i unitarističke nacionalističke strasti i ponašanja, narušavanje jugoslovenskog zajedništva, problemi na Kosovu, dogmatsko-birokratski i tehnokratski otpori samoupravljanju, delovanje građanske desnice, nepravilnosti u zapošljavanju, razni oblici narušavanja socijalističkog morala i druge deformacije i slabosti, moraju biti prisutni pri realizaciji sadržaja, ali ne samo kao vid aktualizacije programa, nego kao napor da što više onoga što nosi društvena praksa, i kao njena valjanost i progres i kao njeno nepovoljno naličje, bude prisutno kako u školskom tako i u partijskom marksističkom obrazovanju i idejno-političkom osposobljavanju.

Kritičko promišljanje društvene prakse i njeno povezivanje sa marksističkom teorijom ne nosi samo opasnosti od društvene kozmetike, odnosno dogmatske lakirovke i apologetike realnog društvenog procesa, nego i od kvazinaučne kritike koja praksu vrednuje isključivo prema nekakvom teorijskom apsolutu, što je, takođe, svojevrsna dogma. Prva tendencija nekritički brani praksu u ime vrednosnog sistema i vizije socijalističkog samoupravnog društva a druga je bespoštedno kritikuje, obezvređujući često i same temeljne vrednosti toga društva. Neki smatraju da u nastavi marksizma na našim školama i fakultetima dominira eklekticizam razvodnjenih »praksisovskih« pristupa i unekoliko modifikovanih »dijamatskih crta«, začinjenih tekućom političkom frazeologijom. Razume se, marksizmu kao živoj, otvorenoj i stvaralačkoj misli, i na njoj zasnovanom marksističkom obrazovanju, tuđe su sve ove tendencije i njih treba prevazilaziti u nastavnoj praksi.

Nedovoljno se ističe da su slične slabosti karakteristične i za nastavu mnogih predmeta, naročito sa područja društvenih nauka, mada je posebno neprihvatljivo i paradoksalno kada se javljaju u nastavi marksizma. Primera razvijanja komformističkog umesto stvaralačkog kritičkog mišljenja, formalizma, dogma-

Digitized by Google

tizacije i indoktrinacije putem vaspitanja i obrazovanja ima i u interpretaciji sadržaja drugih nastavnih disciplina. To, dakako, nepovoljno deluje i na nastavu marksizma, koja, sa postojećom stručnom pedagoško-psihološkom kulturom nastavnika, manje prednjači a više nosi iste nepovoljne karakteristike tradicionalne nastave. Uočava se da nastavnici umesto celovitog pristupa marksizmu često prednost daju onim sadržajima koji marksistička izvorišta imaju u njihovom osnovnom stručnom profilu. Uporedo sa tim sporo se zapošljavaju u školama oni koji su se na nekim našim fakultetima pripremali upravo za nastavu marksizma i socijalističkog samoupravljanja.

Realnu teškoću kvalitetnijem marksističkom obrazovanju svakako pričinjavaju postojeći udžbenici, kojih nije malo, ali koji su, po pravilu na brzinu rađeni i uglavnom nepovoljno ocenjeni u stručnoj i učeničko-studentskoj javnosti, pre svega zbog njihove didaktičko-psihološke neukosti i neprimerenosti uzrastu i mogućnostima učenika. Zbog toga su mnogi od njih svojevrsni priručnici za nastavnike a ne udžbeničko štivo.

Ima i drugih slabosti programske, kadrovske, didaktičko-metodičke prirode u vezi sa nastavom marksizma i socijalističkog samoupravljanja i o njima valja otvoreno i kritički raspravljati u cilju usavršavanja i podizanja kvaliteta ove nastave. Stoga je potrebno više nego do sada podsticati i organizovati stručna i naučna istraživanja koja bi objektivno sagledala dostignuća i slabosti marksističkog obrazovanja putem ovog i svih drugih nastavnih područja.

IV

Posle Desetog kongresa organizacije i organi SK u republikama i pokrajinama i u JNA sistematski su radili na izgrađivanju **celovitog sistema marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja članova SK i rukovodećih kadrova SK,** radnih ljudi i građana. U tome su u celini postignuti zadovoljavajući rezultati, naročito u širini i raznovrsnosti oblika kojima se svake godine obuhvataju stotine hiljada članova SK, najviše omladine i radnika. Prema nepotpunim podacima, posle Desetog kongresa SKJ samo je političke škole pohađalo više od pola miliona članova SK. Mogli bismo reći da taj sistem ima jedinstvene idejne osnove, da je dinamičan i demokratičan, da ga karakteriše raznovrsnost i fleksibilnost oblika, ukratko da je »relativno uobličen, sadržajno i organizaciono utemeljen«. Uprkos tome, ne bismo pouzdano mogli tvrditi da je izgrađen jedinstven i celovit sistem marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja u celoj zemlji, ne samo u institucionalno-organizacionom nego još više u programskoj povezanosti sadržaja marksističkog obrazovanja. Nismo, međutim, saglasni sa onim ocenama po kojima se taj sistem do sada uglavnom spontano i

Digitized by Google

stihijno razvijao. Kritičke analize dosadašnjeg iskustva u pojedinim republikama pokazuju da je sistem marksističkog obrazovanja uveliko opterećen elementima formalizacije, paralelizma, skolorizacije i nedovoljnom povezanošću njegovih delova. Poseban je problem nedovoljna povezanost ili nepovezanost programskih sadržaja u političkim školama sa odgovarajućim sadržajima srednjoškolskog marksističkog obrazovanja. Uočljivo je slabljenje motivisanosti i smanjivanje broja polaznika u političkim školama, čemu razlozi, dakako, nisu samo u svojevremenoj krizi oblika i sadržaja ovog obrazovanja nego i u ukupnim kriznim socijalno-ekonomskim prilikama.

Možda se najmanje postiglo u tome da osnovna organizacija postane stožer marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja članova SK, osnovna ćelija toga rada, u kojoj se ukrštaju sva dostignuća i slabosti, protivurečnosti našeg ekonomskog i društveno-političkog života, naša načelna opredeljenja i realni život. Sve je to za kvalitetnu idejnu izgradnju komunista izuzetno značajno. Slično ovome, sem retkih izuzetaka (koliko nam je poznato, u Sloveniji i u Vojvodini) nije razvijeno samoobrazovanje kao integralni deo sistema marksističkog obrazovanja. Izvesno je da intenzivan, ali društveno osmišljen i usmeravan individualni rad, odnosno samoobrazovanje moraju biti u osnovi marksističkog obrazovanja, a zajednički, institucionalizovani oblici bi za mnoge morali biti samo dopuna i provera postignutih rezultata u sopstvenom radu.

Treći krupni problem jeste što je malo postignuto na sistematskom obrazovanju kadrova ili, da budemo precizniji, članova organa SK. Recimo otvoreno — tome se pružaju otpori. Mnogi članovi SK izborom u rukovodstvo smatraju se preko noći marksistički »potkovanim«, sve znaju, o svemu imaju svoj sud, znaju stav njihovog organa i mogu druge da poučavaju. Zato valja podržati koncept kumrovačke političke škole koji je usvojen u CK SKJ da i članovi najviših partijskih organa idu na marksističko usavršavanje u tu školu, što je bio do sada uglavnom neostvareni zahtev Tita i Kardelja još prilikom njenog otvaranja. Slično bi se moralo raditi i na republičkim i pokrajinskim nivoima.

Ne ulazeći u mnoga druga pitanja, smatramo da u pripremi plenuma CK SKJ o marksističkom obrazovanju i idejno-političkom osposobljavanju treba kritički preispitati rezultate i slabosti, koncept i sadržaj u cilju daljeg razvijanja i usavršavanja sistema toga obrazovanja, kako bi on bio konzistentniji, jedinstveniji i celovitiji, ne gušeći pri tome elastičnost i fleksibilnost formi i sadržaja. Smatramo da bi CK SKJ, donoseći osnove u daljem osavremenjavanju marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja, trebalo da obuhvati i ova pitanja. Svakako da će tome prethoditi organizovan rad i demokratski dijalog o svim ovim pitanjima u marksističkim centrima.

Digitized by Google

V

U stručnoj i društvenoj javnosti prisutne su veoma kritičke, a ponekad i **oprečne ocene i zapažanja o nivou i kvalitetu marksističkog obrazovanja.** Ne retko se iznose i pesimističke ocene o efikasnosti ove nastave, istina više na osnovu ličnih impresija i pretpostavki nego na osnovu uvida u stvarno stanje. Sudovi o kvalitetu ovog obrazovanja donose se i na osnovu priručnika i udžbenika, za koji smo već rekli da su velikom većinom nestručno oblikovani. Na osnovu toga neki zaključuju da je sav stručni i društveni napor uzaludan, jer marksističko obrazovanje više odbija nego što privlači učenike, studente i odrasle, pa i članove SK. Neki smatraju da je osnovni paradoks u tome što nikada nismo imali više formi marksističkog obrazovanja, a nikada nismo bili toliko nezadovoljni rezultatima.

Suprotno ovome, drugi ističu tezu da je nastava marksističkog obrazovanja ni bolja ni lošija od nastave ostalih predmeta u srednjoj školi i pitaju se zašto bi ona u nastojanjima da celokupan vaspitno-obrazovni proces bude prožet marksizmom, a pre svega njegovim kritičko-dijalektičkim metodom spoznaje, morala da bude avangardna u odnosu na druge sadržaje.

Prema nekim parcijalnim istraživanjima i analizama, rezultati nastave marksističkog obrazovanja u srednjoj školi slični su onima iz mnogih drugih predmeta, štaviše znatno su bolji nego što se neovisno od poznavanja stvarnih rezultata misli i ocenjuje. Iskazi učenika i nastavnika, prema tim istraživanjima, o ulozi i kvalitetu marksističkog obrazovanja često su povoljniji u poređenju sa iskazima o mnogim drugim srednjoškolskim nastavnim disciplinama. Nesumnjivo je, međutim, da su i ta kao i ostala znanja uveliko opterećena formalizmom, repetitivnim odlikama i imaju mali koeficijent primenljivosti u praksi.

Kritički bismo mogli primetiti da istraživanja efikasnosti srednjoškolskog marksističkog obrazovanja nisu šire razvijena u nas i uzimaju premali broj indikatora, uglavnom onih koja pokazuju obim i nova znanja. To znači da se favorizuje kognitivna, a zapostavlja efektivna i konativna dimenzija problema.

Vrednovanje efikasnosti marksističkog obrazovanja odraslih, posebno rada političkih škola (od opštinskih preko regionalnih, pokrajinskih, republičkih, od političke škole SKJ »Josip Broz Tito« u Kumrovcu) znatno je razvijenije i teorijsko-metodološki zasnovanije nego ono u srednjem usmerenom obrazovanju. Istina, i ovde je otvoren problem kompleksnosti kriterijuma i pokazatelja vrednovanja marksističkog obrazovanja. Metodološke različitosti prisutne su pri određivanju osnovnih kriterijuma upravo zbog toga što se različito određuju cilj i zadaci, odnosno zbog toga što oni nisu operacionalizovani za različite oblike i sadržaje ovog obrazovanja. Više se istražuju statični efekti nego efikasnost u procesualnosti i u svojoj longitudinalnosti. Mnogo je otvorenih pitanja u vezi sa primenjenim instrumentariju-

Digitized by Google

mima, a ima i slučajeva da se ne utvrđuje stručna i naučna pouzdanost tih instrumenata pre njihove upotrebe.

Iako smo imali uvid u gotovo sva istraživanja efikasnosti ili efekata marksističkog obrazovanja u SKJ ne bismo ovde iznosili ni sažet prikaz tih rezultata jer je o njima dosta pisano i većinom su objavljeni. Nisu uvek uporedivi jer su primenjeni različiti metodološki postupci, kriterijumi i indikatori vrednovanja marksističkog obrazovanja.

Sva dosadašnja istraživanja za proteklih desetak godina upućuju na potrebu da se zasnivanjem jugoslovenskog projekta istraživanja marksističkog obrazovanja dalje razvijaju i usavršavaju merila i pokazatelji i druga teorijsko-metodološka pitanja vrednovanja marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja. Ali i dosadašnji istraživački nalazi mogli bi i morali bi znatno više da se koriste od strane organizatora, nastavnika i učesnika raznih oblika marksističkog obrazovanja, ne samo za unapređivanje prakse vrednovanja, nego i za stalno usavršavanje i podizanje na viši nivo kvaliteta marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja.

Digitized by Google

Petar Bošković

Kraj reganizma ili reganizam i posle Regana?

Ono na čemu se temeljila strategija Republikanske partije i Ronalda Regana početkom osamdesetih godina u ekonomsko-socijalnom domenu predstavljalo je reafirmaciju neoliberalističke doktrine. U praksi to je trebalo da znači osloboditi privredu državnih stega, decentralizovati funkcije savezne vlade i gde je to god moguće eliminisati ih, stvoriti uslove za razmah privatnog preduzetništva, stabilizovati dolar, podsticati privrednu aktivnost i kroz smanjenje poreza kresati socijalne izdatke države i oboriti inflaciju. Pri tome je jačanje nacionalne odbrambene sposobnosti dobilo prioritet. Najavljena su velika povećanja sredstava za jačanje odbrane, a suočavanje sa suparničkom silom na spoljnom planu postalo je okosnica spoljnopolitičke orijentacije Reganove administracije od samog dolaska na vlast. U toku prve dve godine prvog Reganovog predsedničkog mandata bila je snažno izražena ideološka komponenta u njegovom celokupnom nastupu, posebno njegova anti-komunistička i uopšte antileva orijentacija.

Svoj drugi predsednički mandat R. Regan je otpočeo nakon ubedljive pobede na izborima 1984. godine. Ne samo da je dobio više glasova u svim saveznim državama, osim jedne, od svog demokratskog suparnika, već je Republikanska stranka stekla premoć u Senatu i smanjila demokratsku većinu u Predstavničkom domu. Sve je to pripisivano Reganovim ostvarenjima na

Digitized by Google

unutrašnjem planu, pre svega ekonomskim uspesima, ali i obnavljanju poverenja i samopouzdanja velikog broja Amerikanaca u svoju zemlju, sebe i rukovodstvo. Inflacija je smanjena sa 12 odsto na zanemarljivih dva do tri odsto, nezaposlenost na oko 6,7 odsto, a privredni rast se kretao oko 3 odsto. Započeta je akcija za stalno povećanje izdataka u vojne svrhe. Sve se to, međutim, odvijalo u uslovima jakog dolara i velikog priliva inostranih sredstava u Ameriku, uz visoke kamatne stope, što je sve omogućavalo gotovo bezbolno povećanje budžetskog deficita i trgovinskog debalansa.

Suočavanje sa Rusima poprimilo je oštre oblike, antikomunistički nerv Amerike ponovo je uzbuđen. Pitanje se, međutim, postavljalo dokle će »crveni strah« dominirati Amerikom. Ovakva klima poznata je već sedamdesetak godina u Americi. Dolazila je prvo preko Palerma posle I svetskog rata, Makartija nakon završetka drugog i dolaskom Regana na pijedestal američke političke scene. Taj strah od »crvene opasnosti« i danas se odražava u zakonima o imigraciji.

Na planu smanjenja uloge »savezne države« pod parolom »novog federalizma« mnogo više je obećavano nego što je ostvareno. Učinjeni su prvi koraci na planu uvođenja privatnih računa za penzijsko osiguranje, s tim što su sredstva izdvajana u te svrhe oslobađana od poreza, sve do donošenja novog poreskog zakona 1986. koji svojom celinom stupa na snagu tek 1988. godine. Zanimljivo je, međutim, da je ovaj mehanizam više išao na ruku onim sa zaradama iznad 20.000 dolara godišnje. Od 1981. do 1986. godine po ovom osnovu izdvojeno je 300 milijardi dolara. Međutim, novim poreskim zakonom ovaj vid izdvajanja neće biti stimulisan kao do sada.

U cilju stvaranja utiska da se na ovom polju stvari ipak kreću Bela kuća je podržala inicijative da se dopusti eksperimentisanje na nivou saveznih država sa različitim programima pomoći i samopomoći u oblasti zdravstva, obrazovanja, stambene izgradnje i potpore ratnim veteranima. Ne očekuje se, međutim, bitnija reforma sistema socijalnog osiguranja bez prethodnih temeljnih eksperimenata na lokalnom nivou. Protivnici decentralizacije saveznih sredstava za socijalno osiguranje ističu da bi takva orijentacija dovela do nenamenskog trošenja ovih sredstava. Ova stara konzervativna ideja ima, međutim, više za cilj na podstakne investicije nego da učini socijalno osiguranje racionalnijim. Za bitniju promenu sistema socijalnog osiguranja potrebne su promene saveznog zakonodavstva, a time i da započeti eksperimenti dobiju opštenacionalni karakter. Pojedine savezne države, međutim, čine prve korake u tom pravcu. Vidljiviji su, međutim, napori da se osavremeni sistem obrazovanja na nivou federalnih država. Mnoge savezne države ulažu napore da podstaknu ulaganja sa strane smanjivanjem korporacijskih poreza i pružanjem veće finansijske pomoći biznisu.

Digitized by Google

Prisutno je, međutim, sve više i saznanje da se povećava broj porodica koje žive ispod granice utvrđenog minimuma standarda, tako da se ne smanjuje visoka stopa onih koji zavise od socijalnih beneficija, a u porastu je i broj dece koja napuštaju školu. Pre ravno četiri godine iniciran je i savezni program za zapošljavanje sa finansijskom podrškom od milijardu i sto miliona dolara.

Osnovne karakteristike novog poreskog zakona iz 1986. godine su: bitno smanjivanje stope korporacijskih poreza na oko 34 odsto, a poreza na lična primanja na 28 odsto. Ovim zakonom proširena je grupacija poreskih obveznika, s tim što su od poreza oslobođeni samo građani sa izrazito niskim zaradama. S druge strane, ovim zakonom smanjena su i poreska izuzeća i olakšice po osnovu raznih troškova, izuzev, donekle, investicija. Poreski sistem je znatno uprošćen, ali će od njega najveće koristi imati korporacije i građani sa visokim primanjima.

Iako među poznavaocima američke političke istorije nema spora da dolazak Regana u Belu kuću predstavlja vidljiv zaokret na unutrašnjem političkom, socijalno-ekonomskom planu, pa i pojačani aktivizam sa elementima intervencionizma na spoljnjem, koji nije karakterisao ranije republikanske administracije, smatra se da reganizam ne predstavlja istorijsko političko prestrojavanje do kakvih je ranije dolazilo (pobeda republikanaca 1863. godine i njihova dominacija do 1892. godine, zatim ponovna premoć Republikanaca od 1920. do 1929. godine i uspon i dominacija demokrata u periodu od 1933. pa do pedesetih godina). Ovo poslednje razdoblje se najčešće tretira kao period uspona ruzveltovskog New Deal-a. Tačno je da je Republikanska stranka na poslednjim predsedničkim izborima potvrdila svoj uspon, dobila većinu u Senatu i smanjila razliku u Predstavničkom domu, međutim, smatra se da su ti uspesi, pre svega, ostvareni i zbog izuzetne popularnosti predsednika Regana. Sve je išlo u prilog da on u velikom stilu okonča svojih 8 godina u Beloj kući, da bi se, međutim, krajem prošle godine pojavile ozbiljne sumnje.

Irangejt i Kontra-afera

Pretpostavke za sjajan završetak osmogodišnjeg »boravka« u Beloj kući su, međutim, nestale. Početak takvog kraja nagovestila su prva otkrića u vezi sa prodajom oružja iranskim ajatolasima i ilegalno kanalisanje sredstava kontrašima u Nikaragvi.

Šest godina prijatnog osećanja ekonomskog prosperiteta počelo je da nestaje. Sve češće se čuju glasovi da je to plaćeno zaduživanjem na račun budućnosti. A sve to prikrivalo je velike probleme: nisku stopu investicija, preteranu potrošnju, sporost u modernizaciji ekonomske strukture zemlje. Ulaganja u istraživanja i razvoj, izuzev onih u vojne svrhe, nisu bila na nivou

Digitized by Google

potreba. Nekada širom sveta idealizovan američki »menadžment« počeo je da ispoljava ozbiljne slabosti, sklonost da se zaštiti od rizika, a ne spremnost da uđe u najoštriju međunarodnu konkurenciju. Smatra se da su popustili kriteriji uspeha, dok je špekulacija u poslovnim krugovima sve više izbijala na površinu. Nedavni skandali na berzi u Njujorku samo su jedan od eklatantnih primera. Javljaju se i sumnje da bi američka privreda mogla da doživi ozbiljna iskušenja zbog preteranog zaduživanja i korporacija i građana. Smatra se da probleme ne može rešiti ideologija slobodnog tržišta i ekonomske prinude. Današnji ukupni budžetski dugovi iznose 180 odsto godišnjeg bruto proizvoda zemlje. Sve je to pojačalo sumnje u sposobnost Ronalda Regana i kao svetskog lidera. Zanimljivo je da su došla do izražaja i takva mišljenja da je skandal oko Irangejt afere ohrabrio i Brazil da suspenduje dalje servisiranje svojih dugova.

Najnovijim razvojem događaja u Americi smatra se da su smanjene i mogućnosti administracije da privoli SRN i Japan na veći stepen koordinacije fiskalne i monetarne politike. U bliskoj budućnosti se ne očekuje ni jačanje američkog ugleda i povećano uvažavanje u svetu, a kriza dugova zemalja u razvoju mogla bi stvoriti još ozbiljnije probleme zapadnim bankama i globalnom finansijskom sistemu. Zbog toga se danas smatra da je američka ekonomija mnogo ranjivija.

Iran-kontra afera, odnosno izveštaj specijalne Tawerove komisije raspršio je, pored ostalog, i uverenje da je Amerika u licu Ronalda Regana imala snažnog predsednika. U izveštaju je potvrđeno da je on oduvek bio distanciran od »detalja« funkcionisanja vlade. Po mnogim tumačenjima, inače pažljivo sročenog izveštaja Towerove komisije, implicira se i zloupotreba vlasti za vreme Reganove administracije, ozbiljnija od one za vreme Ričarda Niksona. Nikson je naime koristio u svoje političke svrhe postojeće ustavne institucije, dok je za vreme Reganovog predsednikovanja stvorena nezakonita vlada u okviru izvršnog aparata Bele kuće. Ta »tajna« vlada je koristila deklarisanu politiku administracije po svom nahođenju, angažujući privatna lica kao službene agente. Ona je uprkos kongresne zabrane pružala pomoć kontrašima u Nikaragvi. Takozvani projekt »Demokratija« koji je nastao posle govora R. Regana u britanskom Parlamentu 1982. godine, pored ostalog sadrži i obećava pomoć novonastalim demokratijama od strane starih. U jednom memorandumu Bele kuće iz 1982. godine se kaže: »Potrebno je da istražimo kako da zakon i izvršna ovlašćenja predsednika učinimo liberalnijim da bi se omogućile tajne akcije većih razmera.« Odgovor na ovo pitanje, kako se vidi iz pomenutog izveštaja Towerove komisije, našli su savetnik za nacionalnu bezbednost Poindekster i potpukovnik Nort.

Trezveni Amerikanci javno iznose da Iran-kontra afera predstavlja, u stvari, implementaciju Reganove doktrine, na osnovu koje Amerika podržava teroriste u Nikaragvi, Angoli i drugde,

Digitized by Google

dok se stavljanje Južne Afrike u kontekst sukoba Istok—Zapad smatra svojevrsnim licemerjem.

Nacionalna fondacija za očuvanje sloboda, koja je javno nastala nakon Reganovog govora u britanskom Parlamentu 1982. u izvođenju potpukovnika Norta nepovratno je bila kompromitovana, a svi pokušaji da se ona odvoji od projekta »Demokratija potpukovnika Norta« nisu uspeli kod liberalnih krugova Amerike.

S tim u vezi predsednik Regan je sve do 4. marta, kada se obratio naciji i na svojevrstan način priznao svoje greške, devet puta davao i proturečne izjave, okrivljavao je štampu i odbijao da prizna da je posredstvom Izraela vršena razmena oružja za taoce sa Iranom. Nakon ovog govora 50 odsto ispitanih Amerikanaca posumnjalo je u njegove iskaze, dok je 66 odsto izjavilo da drugi upravljaju administracijom u ime predsednika. Za 44 odsto Iran-kontra afera predstavljala je privatizaciju američke spoljne politike.

Iran-kontra afera nije Votergejt, ali je teško pogodila ugled predsednika i institucije na čijem se čelu nalazi. Svet i kod kuće i vani sada sasvim drugačije gleda na njega. Tako misli i konzervativni deo američkog establišmenta koji ga, inače, podržava. Predsednik je, smatra se, prihvatio jednu inicijativu a da nije bio svestan načina na koji se sprovodi, niti implikacija američkog učešća u njoj. Reganovu raniju tvrdnju da nije pokušao da prodaje oružje u razmenu za taoce Izveštaj je nedvosmisleno demantovao. Na taj način doveden je u sumnju kredibilitet i vera u američku politiku, i u zemlji i kod saveznika i prijatelja, odnosno valjanost zvaničnih izjava. Trgovina oružjem sa Iranom bila je i u direktnoj suprotnosti sa deklarisanom politikom vlade u pogledu terorizma, a prodaja oružja Iranu u direktnoj suprotnosti sa tobože neutralnim stavom u ratu Irak—Iran. Politika dvostrukih standarda, pa i obmane, najpotpunije je došla do izražaja u stavu vlade SAD, da radi na izolaciji Irana kao uporišta međunarodnog terorizma, s jedne strane, a s druge da tom istom režimu prodaje oružje. Pri tome Kongres je u potpunosti zaobiđen, a ozbiljno je poljuljano poverenje u instituciju Saveta nacionalne bezbednosti. Specijalna komisija proučavala je okolnosti pod kojima se ova operacija odvijala, a ne odgovornost pojedinaca, što spada u nadležnost tužioca.

Regan je i ranije bio poznat kao čovek koji je često bio neupućen u pitanja o kojima je ispoljavao snažna osećanja. Do objavljivanja pomenutog izveštaja pretpostavljalo se da je imao bar jasne ideje o svojim ciljevima i da će ostati čvrsto pri svojim principima. Sve je to, međutim, dovedeno u pitanje.

Podeljena su, međutim, mišljenja u kojoj će meri sa novoimenovanim sposobnim timom, nakon priznanja grešaka i propusta, Regan biti u stanju da poslednjih 15 meseci u Beloj kući učini relativno uspešnim. Za to je, smatra se, potrebno da ukaže poverenje iskusnim savetnicima, koji će se ponašati u skladu

Digitized by Google

sa pravilima, a ne kao »pirati za koje pravila postoje samo da bi ih kršili«, ističe Njujork Tajms. Ako tako i bude, smatra se da će zasluga imati i M. Gorbačov koji mu je pružio ruku saradnje nudeći dogovor o raketama srednjeg dometa, a time i mogućnost susreta na vrhu upravo u vreme kada je Regan politički bio najranjiviji.

Implikacije američkog budžetskog i trgovinskog deficita

Ronald Regan je u toku svoje celokupne političke karijere bio protivnik deficitarnog finansiranja. Istorijska je ironija da je on doprineo stvaranju enormnog američkog budžetskog i trgovinskog deficita. Akumulirani budžetski deficit tokom dva njegova mandata veći je od zbira svih budžetskih deficita 39 dosadašnjih predsednika. Danas se u Americi neretko postavlja pitanje: Zašto? Poznato je kako je do toga došlo: pre svega, zbog ogromnog povećanja vojnih izdataka i ekstravagantnih poreskih olakšica za bogate. To je uslovilo povećanje kamatnih stopa, a time i porast deficita. Smatra se da na ovom planu nema zaokreta bez velikog smanjenja izdataka za odbranu. Jedan od ciljeva ovakve orijentacije bio je da se dokaže da država ne može biti nosilac tekućih socijalnih programa.

Demokratska većina u Kongresu dovedena je u situaciju, ili da bude optužena za napuštanje strategije za uravnoteženi budžet, ili da i dalje glasa za kresanje socijalnih izdataka jer predsednik odbija svako povećanje poreza i smanjenje izdataka za odbranu.

Reganova administracija i dalje nastoji da optimalno koristi i diplomatiju: da privoli Zapadne Nemce i Japan da stimulišu rast svojih privreda uz pretnju da će u protivnom dopustiti dalje smanjenje vrednosti dolara. Administracija na taj način odbija sve jače domaće pritiske za uvođenje protekcionističkih mera. S druge strane, Nemci a posebno Japanci smatraju da je uzročnik američkog trgovinskog deficita prvenstveno budžetski deficit, jer su inostrana tržišta otvorenija za američku robu nego ikada ranije. U takvim uslovima visoko produktivne privrede japanska i nemačka beleže porast unutrašnje potrošnje, ali i sposobnost da na tržištu SAD prodaju svoje viškove.

Administracija najavljuje nove mere za jačanje američke konkurentne sposobnosti, ali i pooštravanje regulative o spoljnoj trgovini, pre svega, uvoza u SAD. Ta strategija, obuhvata sledeće mere: ubrzanje promena u obrazovnom sistemu i poboljšanje rezultata u obuci odraslih za nova zanimanja; prilagođavanje dolara u odnosu na valute EEZ (što je i ostvareno); zalaganje za stalno prilagođavanje valuta Japana, Južne Koreje, Tajvana i drugih prema dolaru; uklanjanje nekih zaštitnih mera u zemljama u razvoju (Francuzima i drugima rečeno je da će se SAD u odnosima sa ZUR služiti istim sredstvima koja oni koriste u promovisanju svog izvoza u njih, dovodeći pomoć ovim zem-

Digitized by Google

ljama u zavisnost od uslova za američki izvoz); zaštitu američke intelektualne svojine; pooštravanje antidampinških zakona na američkom tržištu i preduzimanje mera reciprociteta, pa i odmazde.

U tom smislu SAD će voditi agresivnu politiku da u fiskalnoj 1988. godini smanje svoj trgovinski deficit na 2,3 odsto bruto nacionalnog proizvoda sa dosadašnjih 3,9 odsto. Da bi otupio protekcionističku oštricu Amerike, Japan je poslednjih godina sve više investirao u inostranstvo, posebno u SAD. Smatra se da su Japanci na taj način stvorili 700 hiljada novih radnih mesta van svoje zemlje.

S druge strane, smatra se da se predviđeno smanjenje budžetskog deficita u fiskalnoj 1988. godini na 108 milijardi dolara neće ostvariti bez značajnijeg povećanja poreza.

Japanske ocene o američkoj privredi primljene su u SAD sa interesovanjem i uvažavanjem. Prihvata se, naime, stav Reganove administracije da američki trgovinski problemi izrastaju iz makro-ekonomskog nesklada, a ne samo iz disparitetne stope rasta privreda SAD i ostalih vodećih industrijskih zemalja, ali se takođe ne spori ni teza da deo razloga leži i u neusklađenim valutnim kursevima. No, japanske ocene idu dalje od navođenja ovih makro-ekonomskih faktora i u prvi plan stavljaju probleme industrijskog i strukturalnog razvoja američke privrede.

Strukturalni problemi se izražavaju u neskladnom regionalnom razvoju američke privrede. Brzi porast stanovništva u zapadnim delovima SAD odvijao se uz istovremeno stagniranje stanovništva na severoistoku i srednjem zapadu zemlje. Korejski rat, razvoj kosmičke industrije i vijetnamski rat uslovili su da vlada kanališe značajna sredstva u zapadne delove zemlje. Energetska kriza sedamdesetih godina samo je ubrzala razvoj zapadnih i jugozapadnih delova SAD. U novije vreme, povećana dinamika inostranih ulaganja u ovim predelima, posebno iz Japana, takođe je doprinela takvom stanju. Kao posledica ovih kretanja potražnja na zapadu i jugu SAD išla je ispred mogućnosti severa da zadovolji tako naraslu potrošnju, što je imalo za posledicu povećanje uvoza.

Strategija američkog menadžmenta posle drugog svetskog rata bila je orijentisana na usmeravanje značajnih investicija u inostranstvo posredstvom multinacionalnih kompanija. Već sedamdesetih godina američki kapital se sve više orijentiše na zajednička ulaganja u inostranstvo, pa kao posledica toga dolazi do ubrzanog rasta uvoza u SAD. Taj proces nastavlja se i danas jer je tako proizvedena roba zbog jeftinije radne snage konkurentnija od one proizvedene u SAD. Pri tome Japanci smatraju da se u Americi odvija svojevrsna deindustrijalizacija, napuštaju se metaloprerađivačka i druge tradicionalne industrije. Sve to ima za posledicu svođenje američke privrede na sirovinsku i servisne industrije. Po oceni japanskih stručnjaka, u Americi postoji

Digitized by Google

velika akumulacija novih ideja koje su proizvod fundamentalnih istraživanja. Potrebni su, međutim, mnogo veći napori za njihovu operacionalizaciju.

Svesna ovih izazova, američka vlada, posebno Ministarstvo odbrane, zalaže se uz sinhronizovan napor univerziteta i industrije, uz obilatu finansijsku pomoć države, da se ubrza razvoj i proizvodnja novih čipova, (mikro-procesora) kako bi se ponovo povratilo američko vođstvo u ovoj oblasti u pogledu kvaliteta i cene. SAD danas beleže, na primer, deficit od 13 milijardi dolara u trgovinskoj razmeni u elektronici. Nedavne protekcionističke mere prema Japanu imaju upravo za cilj da se američka industrija osposobi za uspešnu konkurenciju sa Japanom. Samo je Pentagon spreman da tokom narednih pet godina za istraživanja i razvoj u ovoj oblasti obezbedi sumu od milijardu dolara. Industrija poluprovodnika smatra se strateški važnom, dok u proizvodnji elektronike za široku potrošnju u Americi već preovladava uverenje da su Japanci nedostižni. Ozbiljni napori su preduzeti za dalje unapređenje fundamentalnih istraživanja pružanjem poreskih olakšica univerzitetima i naučnim institucijama da modernizuju svoje istraživačke laboratorije i u celini ojačaju svoje kapacitete.

Povećanje uvoza u SAD i nastavljanje procesa deindustrijalizacije dovelo je, između ostalog, po prvi put u protekloj deceniji do porasta štrajkova u SAD. Tome je doprinelo i povećano zatvaranje industrijskih preduzeća. Štrajkovali su radnici u telegrafsko-telefonskim kompanijama i čeličanama. Od sindikata je traženo da i po nekoliko puta čine koncesije industrijalcima, ali sve to nije predstavljalo garanciju da će se sačuvati radna mesta.

Od 1945. godine, kada se članstvo sindikata kretalo oko 35,5 odsto od ukupnog broja zaposlenih, procenat je stalno padao, tako da je danas znatno ispod 20 odsto. Sindikat AFL-CIO je samo tokom proteklih godina gubio po nekoliko stotina hiljada članova godišnje: 1984. (377.000), 1985. (340.000) i 1986. (21.000). Prema navodima sindikalnih funkcionera, ove godine statističari prvi put beleže porast članstva. Sindikalni funkcioneri ocenjuju da je najnovijem obrtu doprinelo relativno opadanje nadnica američkog radnika. Do nedavno se stvarao utisak o gotovo punoj zaposlenosti, a povećano zapošljavanje žena imalo je za cilj da se samo očuva dostignuti standard u radničkim porodicama Amerike. Ojačala je i svest kod radnika da je nužna bolja organizovanost, federalizovanog sindikata. U tom smislu, mnogo se očekuje od ovogodišnje Konvencije sindikata. Nagoveštava se da će predstojeće promene biti u smeru centralizacije sindikalnih organizacija na nacionalnom planu, a time i jačanja pozicija centralnog rukovodstva. Vreme izraženog socijalnog mira, koji je karakterisao celokupni posleratni period u SAD, kao da je polako na izmaku. Sindikat, takođe, više ne izražava spremnost da unapred pruži bezrezervnu podršku demokratskom predsed-

Digitized by Google

ničkom kandidatu kao što je to bio slučaj i pred poslednje izbore.

Ne treba, međutim, smetnuti s uma da demografske promene u SAD, kao i visok stepen mobilnosti stanovništva, čine ovo društvo najdinamičnijim među razvijenim zemljama, što, nema sumnje, doprinosi ubrzanom razvoju posebno u priobalnim regionima i na Zapadu i na Istoku.

Spoljno-politička opredeljenja i praksa

Dolazak R. Regana na čelo SAD predstavljao je svojevrstan zaokret i u spoljnoj politici. U prvi plan ponovo je stavljena borba protiv komunizma, a time je i snažno ideologizirano američko međunarodno ponašanje. U odnosu na saveznike insistira se na jačanju vojnih potencijala, a u odnosu na zemlje Trećeg sveta akcenat je na bilateralizmu. Orijentacija na »suočavanje sa Rusima« dobila je svoj najvidljiviji izraz u velikom povećanju sredstava za vojne svrhe. Reganizam kao »najgrlatiji antikomunizam«, ne menjajući svoja osnovna ubeđenja, prešao je dug put od juna 1982. godine i govora u britanskom Parlamentu, kada je američki predsednik, pored ostalog, rekao da je »SSSR inherentno nestabilan« i da se »suočava sa velikom revolucionarnom krizom«, podrazumevajući pri tom da SAD treba da iskoriste tu krizu i da pomognu da se ona zaoštri, pa sve do susreta na vrhu u Ženevi krajem 1985. godine, kada je R. Regan konstatovao da SAD, u najboljem slučaju, mogu veoma malo da utiču na unutrašnja kretanja u SSSR-u. Odnos Regan—Gorbačov na svoj način potvrđuje da u savremenim uslovima postoje granice zaoštravanja i sporazumevanja između dve rivalske zemlje. Bez obzira na žestoko rivalstvo između njih, ceni se da i jedna i druga strana uviđa da se sopstveni interesi mogu najbolje štititi održavanjem ravnoteže i strateške stabilnosti. Čini se, takođe, da oni sagledavaju granice unilaternog dejstva. Gorbačovljeva izjava u Ženevi da je »podjednaka bezbednost cilj« podrazumeva da manje bezbednosti za drugu stranu ne bi bilo ni u interesu SSSR-a, jer bi to samo pojačalo sumnje na drugoj strani, uzima se u vladinim krugovima kao pozitivan zaokret. Istorijsko rivalstvo se, međutim, nastavlja i u nuklearno-raketnoj sferi i na prostorima trećih zemalja.

Kina se u odnosima između dve super sile sve više javlja kao objekat pojačanog interesovanja, pa i napora za unapređenje odnosa s njom. Angažovanje SAD u procesima modernizacije u Kini sve je prisutnije, a odvija se i odgovarajuća vojna saradnja, kroz isporuku nekih oružja i proizvodnju određenih delova vojne opreme i naoružanja (proizvodnja municije i elektronske opreme za kineske avione F-8). U SAD se danas nalazi i 19.000 kineskih studenata na raznim univerzitetima i obrazovno-naučnim institucijama. Diplomatska ofanziva Gorbačova

Digitized by Google

u Aziji ima, pored ostalog, za cilj da utiče na dinamiku približavanja između Kine i SAD. Pacifik je, međutim, sve više u fokusu interesovanja SAD. Ekonomska aktivnost sa ovim područjem prevazišla je po obimu razmene Evropu i predstavlja veoma značajan ekonomski faktor, naročito za zapadne delove SAD.

S druge strane, ocenjuje se da SSSR sa ekonomskog stanovišta danas nije od posebnog interesa za Japan i zemlje pacifičkog područja koje se ubrzano razvijaju.

Ideološki jastrebovi i ultra konzervativne institucije u SAD ne samo da zagovaraju nastavljanje nuklearnih proba, već i otkazivanje potpisanih neratifikovanih ugovora o kontroli naoružanja iz sedamdesetih godina i angažovanje za liberalno tumačenje Sporazuma o antibalističkim projektilima kao preduslova za testiranje i instaliranje SDI. Istaknuti desničari zalažu se i za uklanjanje preteranog uticaja saveznika u NATO-u na američku spoljnu politiku. Pobornici ovakve orijentacije smatraju kao jedan od najvećih uspeha Reganove administracije to što je ona uspela da se odupre pritiscima i prođe kroz težak šestogodišnji period a da ne potpiše takav ugovor o kontroli naoružanja koji bi bio štetan za američku bezbednost. Na taj način, tvrdi se, uspostavljeni su standardi koji imaju dugoročan karakter, odnosno budući sporazumi o kontroli naoružanja biće prihvatljivi i sa vojnog stanovišta samo ako su uravnoteženi i proverljivi. S tim u vezi SDI se smatra kao najznačajniji faktor koji motiviše SSSR na pregovore. Činjenica je da uticajni faktori ovakvog kursa ne smatraju da bi sklapanje ugovora o uklanjanju raketa srednjeg dometa iz Evrope dovelo do dezangažovanja SAD i slabljenja NATO-a. Postizanje sporazuma o raketama srednjeg dometa, o čemu postoji osnovna saglasnost, između dve supersile čini se realnim.

Gorbačovljeva ofanziva

Uprkos dramatičnih koraka na planu demokratizacije koje preduzima Gorbačov na unutrašnjem planu do nedavno je bila prisutna izvesna inercija u sovjetsko-američkim odnosima. Iako gotovo ne postoje razlike u oceni američkih eksperata koji se bave SSSR-om i funkcionera prethodnih i sadašnje administracije da je Gorbačovu potrebno ublažavanje tenzija sa SAD kako bi se koncentrirao na unutrašnje probleme, utisak je da Reganova administracija, ipak, nema koherentno razrađenu strategiju prema unutrašnjim zbivanjima u SSSR-u.

Mirovna ofanziva M. Gorbačova, predlozi u vezi sa Avganistanom, potezi u odnosu na Kinu, puštanje na slobodu disedenata i neosporni koraci na planu javnosti rada već dobijaju na uverljivosti i kod američkog javnog mnjenja. Izjave kao što je ona koju je nedavno dao Saharov »da je u interesu Zapada

Digitized by Google

da Gorbačov uspe jer bi otvoreniji i demokratskiji SSSR bio zaloga mira«, nisu bez odjeka. Konzervativni apokaliptičari smatraju, međutim, da je sadašnji sistem u SSSR-u nemoguće reformisati, da se on mora iz temelja menjati da bi izgubio svoja ekspanzionistička svojstva.

Drugi su, međutim, mišljenja da će se Gorbačov suočiti sa dvostrukom opozicijom kod kuće: jednih koji imaju šta da brane, birokratija i politička elita kojima su bliže vlastite privilegije nego interesi sovjetskog naroda i drugih koji danas podržavaju proces demokratizacije. Potrebna je velika mudrost, smatra se, da se utvrdi takva dinamika promena koja, s jedne strane, neće pokrenuti opoziciju u vrhovima, a s druge, podstaći apetite koji se ne mogu kontrolisati.

Utisak je da je odsustvo razrađene strategije u odnosu na Gorbačovljevu ofanzivu na unutrašnjem i međunarodnom planu i do nedavno preokupiranost Amerike Iran — kontra aferom potisnulo odnose između dve zemlje bar na kratko vreme u drugi plan. Gorbačovljev predlog o prihvatanju pregovora o raketama srednjeg dometa na liniji takozvane nulta opcije koju je Regan svojevremeno predložio, s uverenjem, kako zli jezici kažu, da je Sovjeti neće prihvatiti, u Americi se tumači kao pružanje ruke Reganu i izraz želje da se baš sa njim kao čovekom desnice postigne sporazum, koji bi stvorio klimu za dalje unapređenje odnosa sa novom administracijom koja će stupiti na scenu u januaru 1989. godine.

Ima, međutim, ozbiljnih nagoveštaja da je odlazak nekih jastrebova iz Reganove administracije (Ričard Perl, Rigan) i dolazak realista i pragmatičara (novi šef štaba Bele kuće H. Beker i novi direktor CIA Vebster), uz trezvenog i kompetentnog Karlučija kao savetnika za nacionalnu bezbednost, stvoriti uslove da se postigne sporazum o uklanjanju raketa srednjeg dometa u Evropi, što bi nesumnjivo doprinelo bar delimičnom neutralizovanju negativnih implikacija, iransko-kontraške afere, koja je ozbiljno zapretila da potamni jedno donedavno smatrano uspešno predsednikovanje. Ovo utoliko više što se za takav uspeh R. Regan ne mora da odriče svog velikog projekta SDI, koji je po proceni mnogih znalaca već doveo do tačke bez povratka.

Predsednički izbori 1988.

Iako je do početka nominacione procedure za predsedničke kandidate ostalo još nekoliko meseci, zbivanja u vezi sa Iran-kontra aferom imala su svog odraza već u sadašnjoj fazi na aktueliziranje i ovog pitanja. Zbivanja oko same afere i izveštaj Specijalne komisije poremetili su neke do tada stvorene predstave o snazi potencijalnih republikanskih kandidata. Ta zbivanja van sumnje su najviše štetila G. Bušu, doskora najizglednijem pretendentu za Republikansku nominaciju. Njegovo drža-

Digitized by Google

nje u aferi (Iran-kontra) predstavilo ga je, s jedne strane, kao čoveka koji se identifikovao sa politikom predsednika, dok je s druge njegovo ćutanje i u poslednje vreme makar i diskretno distanciranje od takve predsednikove politike jačalo antipatije prema njemu kod ideološke desnice i snaga koje se okupljaju oko nje.

Šanse ostalih republikanskih pretedenata su na taj način uvećane, a pre svega senatora Dola, bivšeg lidera republikanske većine, a danas lidera senatske manjine. U potencijalne republikanske kandidate ubraja se i Jack Kemp, kongresmen iz Njujorka, veliki pobornik reganizma i predstavnik antikomunističke republikanske desnice. Neki znalci američke političke scene smatraju da ne treba otpisati ni H. Backera, sadašnjeg šefa štaba Bele kuće. Ovo utoliko više ako dođe makar i do delimične rehabilitacije sadašnje administracije, jer bi se takvi uspesi uveliko morali i njemu pripisati, što bi moglo odlučujuće da deluje da dobije nominaciju na samoj Konvenciji republikanske partije idućeg leta.

Iran-gejt je između ostalog zaoštrio i načelno pitanje izbora predsedničkih kandidata. Najugledniji američki predsednici tokom minulih dvesta godina nisu isticali svoje kandidature kako se to danas čini, već su bili predlagani od drugih. Mnogi smatraju da je ovo što se desilo Reganu rezultat upravo načina izbora predsednika. Televizija je naime postala politika, a sve dotle dok konkurencija za televizijski rating, stepen popularnosti, bude kriterij sposobnosti i kompetentnosti, teško je verovati da će Amerika imati predsednika čije će glavne osobine upravo biti sposobnost i kompetentnost.

Izvesno je, međutim, da je težište političke debate na američkoj političkoj sceni pomereno udesno od centra. To važi kada su u pitanju potencijalni kandidati i jedne i druge političke stranke. Razlike postoje između njih i to nešto više kada su u pitanju unutrašnjo-politička pitanja. No, to će istovremeno biti i područje na kome će se ispoljavati i veće razlike među demokratskim pretedentima za predsednika, koji po opštem uverenju nemaju koherentnu strategiju po osnovnim pitanjima unutrašnjeg društveno-ekonomskog razvoja. S druge strane, spoljna politika predstavljaće područje diferencijacije među republikanskim pretendentima, jer će i ovde linija podele biti između pragmatičara konzervativne orijentacije, kao što je George Shultz koji je na jednom nedavnom skupu rekao »ideološku bitku sa komunizmom smo dobili«, pa je sada vreme da se bije bitka za prevođenje ove ideološke pobede u konkretne političke bilanse. To znači i kroz sporazumevanje sa suparničkom stranom po određenim pitanjima, uz očuvanje američkih interesa i ideoloških radikala koji se zalažu za nastavljanje antikomunističke kampanje, a protiv su gotovo svakog sporazumevanja sa SSSR-om. Nedavna imenovanja u Beloj kući i u Kabinetu mogla bi da znače određeno potiskivanje ideologa iz vrhova administracije.

Digitized by Google

Ostaje da se vidi da li će ova imenovanja pomoći da se razreši spor koji postoji u vrhovima administracije, po pitanju kontrole naoružanja i izgleda za sporazum sa SSSR-om o raketama srednjeg dometa.

Čini se da je od značaja i to što su republikanci po pitanju unutrašnje politike jedinstveniji od demokrata. Njihovi odgovori na složena ekonomsko-socijalna pitanja su za mnoge Amerikance mnogo jednostavniji i jasniji. Nije takođe sporno da oni imaju određenu psihološku prednost na koju se mogu pozivati, odnosno da je tokom minulih 6 godina došlo do izvesnog nacionalnog preporoda i jačanja američkog ponosa, pa i nacionalizma. Ostvarene su takođe i promene na ekonomsko-socijalnom planu, koje će ukoliko demokrati pobede na sledećim izborima, suočiti ih sa ozbiljnim problemima. Uvođenje novih poreza i jačanje protekcionističkih mera izvesno je da ne bi bilo dobro primljeno kod širokih slojeva potrošača, pa i kod mnogih američkih saveznika i prijatelja.

Pored utakmice za izbor predsednika iduće godine birače se i 33 demokratska senatora, pa i otuda ne treba isključiti određeni uspeh republikanaca.

Najavljeni pretendenti za demokratskog kandidata za predsednika jedva da izražavaju razlike u pogledu spoljne politike. Gotovo svi se izjašnjavaju za postizanje raketno-nuklearnog sporazuma sa SSSR-om, smanjenje nuklearnih potencijala za 50 odsto, ali i za obustavljanje pomoći kontrašima u Nikaragvi.

Odlukom sadašnjeg guvernera države Njujork Maria Koma da se ne bori za nominaciju za predsedničkog kandidata Demokratske partije otpao je i poslednji »mohikanac« tradicionalne liberalne ruzveltovske provenijencije, a time je stvorena situacija da se predstojeća bitka vodi između nove generacije demokrata koji preispituju ortodoksnu liberalnu orijentaciju partije. To pored ostalog znači da novi demokratski pretendenti neće tražiti težište svog oslonca u siromašnim slojevima, sindikatima i katoličkim slojevima na istoku zemlje, već će težište svoje pažnje posvetiti srednjim slojevima širom Amerike koji postaju sve brojniji. Najveći efekat ove odluke ogleda se u generacijskoj smeni u Demokratskoj stranci, ne toliko u starosnoj granici koliko u pogledu stanja svesti.

Svi najavljeni pretendenti, izuzev predstavnika crnaca Džesi Džaksona, ograđuju se od skupe države, plediraju za njenu racionalizaciju i zagovaraju odlučujuću ulogu tržišta. Oni takođe čine napore da se prevaziđu stare kontraverze u krilu Demokratske stranke koje su vezane za imena H. Hamfrija i G. Magaverna i H. Jaksona. Svi demokratski pretendenti izuzev Geharta izjašnjavaju se protiv uvođenja protekcionističkih mera, jer smatraju da bi takav zaokret imao za posledicu i zatvaranje inostranih tržišta za američku robu.

Zanimljivo je, međutim, da se u demokratskim redovima sve češće ističe potreba za većim učešćem radnika u upravlja-

Digitized by Google

nju i za vezivanje njihovih nadnica za poslovne uspehe preduzeća, ali i saodlučivanje o strateškim aspektima investicija, obrazovanja, prekvalifikacije radnika i donošenja takvih programa koji bi bili u funkciji zamene za socijalnu pomoć.

Bilo bi svakako preuranjeno baviti se prognozama u pogledu ishoda predstojećih predsedničkih izbora. Ima, međutim, osnova za verovanje da će demokrati uspeti da kapitaliziraju na političkim teškoćama administracije u vezi sa Iran-kontra aferom, da delimično skinu oreol uspešnosti sa sadašnje administracije i predsednika Regana, pre svega, u privrednoj sferi. Znaci stagnacije privrednog rasta u ovoj godina su vidljivi a naziru se i simptomi buđenja inflacije. Kada se tome dodaju ogroman budžetski deficit i pozamašan trgovinski debalans, pojačano pulsiranje u redovima sindikata i široko nezadovoljstvo aferom Iran-kontra, može se očekivati da demokrati obilato iskoriste ove slabosti svojih suparnika, naravno ukoliko među njima ne dođe do takvih međusobnih razračunavanja koje bi Republikanska stranka, kao jedinstvenija, mogla da iskoristi na narednim izborima. Od velikog je značaja da li će novi ljudi u Reganovom okruženju uspeti da vrate deo izgubljenog ugleda i da li će administracija ostvariti određene uspehe na unutrašnjem i međunarodnom planu. Ne treba, međutim, izgubiti iz vida da predsednik Regan i pored pada popularnosti poslednjih meseci i dalje uživa podršku značajnog dela javnog mnenja Amerike.

Umesto zaključka

Za izvođenje takozvane Reganove revolucije u ekonomsko-socijalnoj sferi bila je odabrana ili bolje reći prihvaćena doktrina ekonomske škole »supply side«. Njen glavni propagator bio je Jack Kemp, konzervativni republikanac iz države Njujork i član predstavničkog doma, a glavni nosilac i arhitekta bio je David Stockman, nekadašnji Reganov šef budžeta u vreme prvog mandata. Strateški cilj ove orijentacije bio je frontalni napad na ulogu države u ekonomsko-socijalnoj sferi. Uz to su pobornici ove doktrine isticali da se inflacija ne može zaustaviti (a ona je 1981. godine u SAD iznosila 12 odsto, kontrolom cena i nadnica, već rigoroznom kontrolom novčane mase. Istovremeno, oni su tvrdili da se privredni rast ne može osigurati proširivanjem ekonomsko-socijalne uloge države već njenim demontiranjem, a put da se to ostvari bio je zatvaranje finansijskih izvora, odnosno njenih glavnih prihoda, a to su porezi. Stoga je smanjivanje poreza imalo dvostruku funkciju: da podstiče ekonomsku aktivnost i uvećava profite. To je u stvari značilo radikalan zaokret na planu uloge države. Da bi se to ostvarilo, bilo je, međutim, nužno zaseći glavne korisnike budžetskih sredstava. Smanjivanje izdataka za odbranu ne samo da nije dolazilo u obzir već je administracija započela velika

Digitized by Google

povećanja od najmanje 3 odsto iznad tekuće inflacije. Druga oblast koja je mogla omogućiti da se uz održavanje visoke stope izdataka za naoružanje obezbedi uravnotežen budžet bila je radikalno reformisanje socijalnog osiguranja, medicinske zaštite i beneficija veteranima. Ove tri stavke su godišnje gutale 250 milijardi dolara.

Jedan od razloga što ovi ciljevi ili kako su ih mnogi nazivali »Reganova revolucija«, nisu ispunjeni bio je taj što su predsednikovi najbliži saradnici, i uz to veoma uticajni iz Kalifornijskog kruga, bili nespremni na tako krupan poduhvat, svesni da takva akcija ne može proći bez ozbiljnih otpora ni u Kongresu ni u javnom mnenju. U Kongresu pobornici uloge države u ekonomsko-socijalnoj sferi, pre svega, tradicionalni zagovornici »nju dila« bili su spremni da takvo zakonodavstvo blokiraju, a duboko ukorenjeno shvatanje u svesti širokih slojeva Amerike da se socijalna funkcija države uzima kao pravo a ne privilegija, stvorilo bi značajno neraspoloženje.

Federalni budžet SAD porastao je sa 22,9 odsto nacionalnog proizvoda u 1980. godini na 24 odsto u 1986. godini, a time je propala i Reganova revolucija. Sasvim je izvesno da će budžetski deficit na kraju Reganovog 8-godišnjeg predsednikovanja doseći frapantnu cifru od 1,500 milijardi dolara ili sumu tri puta veću od svih dosadašnjih administracija. Svet je 1980. godine dugovao Americi 150 milijardi dolara a samo tokom prvog Reganovog mandata SAD su postale najveći dužnik u svetu. U 1987. godini američki trgovinski i platni deficit dosegao je neslućene razmere. Veruje se da će krajem 1988. godine američka dugovanja svetu doseći sumu od 500 milijardi dolara. Izvesno je, tvrde neki od bivših Reganovih saradnika, da će period od 1981—88. predstavljati vreme najniže stope rasta bruto nacionalnog proizvoda u celokupnom posleratnom periodu.

Jedan od bitnih razloga za ovakav ishod, smatra se, psihološke je prirode. Regan je, naime, iskoristio ukorenjeno raspoloženje birača i američkih građana protiv poreza, s jedne strane, a s druge on je tradicionalni institucionalizovani način donošenja budžeta uveo u vode svojevrsnog fiskalnog plebiscita. Umesto da se administracija posveti racionalnom budžetskom trošenju, predsednik Regan je svoje medijske sposobnosti koristio da privoli glasače protiv poreskih povećanja. Današnja budžetska kriza SAD najpotpunije se očituje u činjenici da 72 centa od svakog dolara koji vlada SAD troši predstavlja pozajmicu.

Pitanje velikih budžetskih izdataka predsednik Regan je zamagljivao najavom o ukidanju određenih programa, međutim, njihov značaj je finansijski gledano bio od minornog značaja. To je, međutim, služilo predsedniku i administraciji da stvori utisak da se stvari, ipak, kreću.

Digitized by Google

Dušan Janjić

Napomene o revolucionarnom kontinuitetu

Izdavanjem zbornika »Socijalistička misao u Srbiji«*), dobijamo, po prvi put, istorijsku čitanku ove vrste. Ne znam da smo do sada imali izbor tekstova iz nasleđa socijalističke misli u Srbiji o pitanjima nacije, nacionalnog pitanja, odnosa revolucije i nacije, namenjenih redovnom školstvu.

Možda bi posle ove i ovakve ocene trebalo postaviti i pitanje: Zašto tek ili zašto baš sada ovakav zbornik? Da li je to moglo biti i ranije urađeno, ne samo u smislu istraživačko-uređivačkog poduhvata, već u smislu jednog vaspitno-obrazovnog i šireg, društveno-političkog čina? Da li je to samo pitanje puke odluke nosilaca političke volje, uređivačke politike ili tek stvar istraživačkog afiniteta ili osposobljenosti pojedinih istoričara? Verovatno je da ima i toga. Ali, to nije sve. Mislim da je vreme »dozrelo« i da je odluka samim tim postala neizbežna, a struka sve osposobljenija za ovaj i slične izdavačke poduhvate. Trebalo bi se samo podsetiti da smo poslednjih godina imali čitave »serije« sintetičkih, marksistički utemeljenih istraživanja, kao i »seriju« knjiga o pojedinim socijalistima i socijaldemo-

*) Jovan Dudovac, Mladen Vukomanović, Desanka Pešić i Đorđe Knežević, »Zavod za udžbenike i nastavna sredstva«, I i II, Beograd, 1985.

Digitized by Google

kratijama, te o socijaldemokratiji i socijalističkoj misli u Srbiji, zatim o komunističkom pokretu i partiji Jugoslavije. Zapravo, ubeđen sam da su radovi autora poput Mirjane Gross, Miroslava R. Đorđevića, Dušana Lukača, Latinke Perović, Desanke Pešić, Janka Pleterskog, Envera Redžića, Zorice Stipetić, Vlade Strugara i drugih doprineli da se stvori određeni nivo znanja, da se razviju i provere brojni metodološki postupci, da se iskristališu kriteriji, mada ni sada ne posve jasni, po kojima se može relativno pouzdano odrediti šta je vrhunac određene socijalističke misli i, istovremeno, šta je doprinos saznavanju ove misli i delatnosti. Pokazalo se pri tome da teorijski doprinos nije identičan s političkim značajem. Da političko, dalje, nije identično s revolucionarnim, mada preplitanja i uslovljenosti postoje. Ovo razlikovanje potrebno je što je moguće doslednije ostvariti u teorijskim, a i u političkim raspravama, te i u izdavačkim poduhvatima poput ovoga. To je poštovano u izradi ove čitanke, a poštovani su i izvesni dnevnopolitički kriteriji i to pre po onome što nije učvršćeno nego po onome što je ušlo u ovaj zbornik, čitanku. To je razumljivo, čak i »poželjno«, s obzirom da je i ova čitanka namenjena vaspitanju i obrazovanju u školi a škola jeste, i u nas, osnovni instrument države koji utiče na socijalizovanje ljudi. No, i u ovoj ravni Čitanka je izbegla, s pravom, da socijalizuje u »nacionalnom smislu«, koji je danas umnogome omeđen republičko-pokrajinskim granicama, državnostima i njihovim međusobnim odnosima.

I politički i stručno načinjen je izbor tekstova. Izuzetno je važno to što ovaj izbor podseća na stavove Svetozara Markovića, Dimitrija Tucovića, Moše Pijade, Ive Lole Ribara i drugih. Važno je takođe da on obuhvata i tekstove za sada u vaspitno-obrazovnom sistemu tako reći neprisutnih Živojina Žujovića, Dimitrija Mite — Cenića, Vase Pelagića, Radovana Dragovića, Dušana Popovića, Filipa Filipovića, Sime Markovića, Koste Novakovića, Veselina Masleše i drugih velikana socijalističke misli i pokreta u Srbiji. Čini mi se da su time zadovoljene potrebe za poznavanjem ove misli i za pouzdanijim prepoznavanjem kontinuiteta u revolucionarnoj misli i akciji u srpskoj naciji, u Srbiji i u Jugoslaviji. A prepoznavanje kontinuiteta jedno je od bitnih pitanja određivanja vlastitog nacionalnog, klasnog i revolucionarnog, pa čak i ličnog identiteta.

Druga činjenica koja bi mogla biti argument za stav da je vreme za ovu čitanku »sazrelo« je nastala kriza revolucionarnog — samoupravnog preobražaja društva, te i kriza međunacionalnih odnosa čiji su najistaknutiji i među najznačajnijim ispoljavanjima i činiocima kontrarevolucionarni pokret velikoalbanskog nacionalizma i separatizma, kao i porast uticaja ideologije i snaga nacionalizma u čitavoj Jugoslaviji, a s obzirom na temu ovog zbornika posebno srpskog nacionalizma. Na delu je preispitivanje, a u nekim dimenzijama i napuštanje revolucionarnog kontinuiteta. Napušta se nešto što se, zapravo, do-

Digitized by Google

voljno ne poznaje ili je, pak, u praksi neprisutno. Zar istraživanja poput onog sprovedenog na Filozofskom fakultetu u Beogradu o nacionalnom i jugoslovenskom u udžbenicima ili, pak, brojne rasprave o istorijskoj nauci i istorijskoj svesti (u »Marksističkoj misli«, »Marksizmu u svetu« i »Našim temama«) ne govore o neprisutnosti nasleđa socijalističke misli u vaspitanju i obrazovanju, to jest u socijalizovanju mladih? To je rezultat dominacije viđenja istorije kao dela država, nacija i velikih ljudi; podsticanja istorijskih nacionalističkih mitova naspram viđenja istorije kao dela čoveka, kao klasne borbe i kao nastavljanja prošlosti u sadašnjosti i budućnosti. Uz to, brojni su i pokazatelji iz društvene prakse koji poučavaju da, na primer, mlađi pribegavaju nacionalizmu kao neosvešćenom odgovoru na probleme koje imaju u postojećoj »socijalističkoj praksi«. I u ovom svetlu posmatrano ovaj zbornik ima važnu ulogu — ona podseća i opominje na ono što je potisnuto.

On je i pravi primer kako se knjigom može odgovoriti na one knjige i rasprave koje, na primer, osporavaju misao i delo Dimitrija Tucovića ili, koje, bez temeljnije potrebe »fabrikuju« zbrke oko Sime Markovića i Filipa Filipovića.

Naravno, kao i svaka knjiga, i ova je tek, kako bi Hrvati rekli, predložak. A šta će od i iz predloška biti — to nije stvar autora ili nije samo njihova stvar. No, sigurno je da ako se socijalistička misao smesti samo u korice istorijske čitanke, ona se »arhivira« za sva vremena; ne pretvara se u sastavni deo društvene, istorijske i nacionalne svesti. A u nas su delatne tendencije ovakvog »arhiviranja«, »odlaganja« nacionalnog i revolucionarnog nasleđa.

Izdavanje Čitanke, kao i njen sadržaj, govori i o osvajanju novog prostora za demokratske odnose, ponašanjâ. To se vidi i u svrstavanju pojedinih autora i pojedinih tekstova. Ali, to je tek lakši deo posla. Teži je onaj koji su na sebe preuzeli izdavač i tvorci. Radi se o učestvovanju u izgrađivanju kontinuiteta socijalističke i komunističke, to jest revolucionarne misli i akcije.

Kada se pročitaju tekstovi sabrani u Čitanci vidi se da kontinuiteti nisu tamo gde se najčešće traže, pa čak i nalaze. Na primer, nisu u odgovorima na pitanja kako preurediti Balkan ili da li će federativna država zauzeti mesto tri, pet, osam ili nekoliko desetina nacionalnih državica. Ja sam ovo nasleđe pojmio kao traganje — od Žujovića do Lole Ribara za odgovorom na pitanje, ne o tome kako da se društvo državno — politički preuredi, kako da se odbrani postojeće stanje klasnih, političkih i nacionalnih snaga, kako da se preraspodeli »preostalo« a da se, pri tome, sačuva svaka osobenost sopstvenog naciona ili, pak, da se nacionalnim i drugim identitetima nametnu nove unifikatorske, nadnacionalne i nadklasne tvorevine. Kontinuitet srpske socijalističke misli je u odgovorima na pitanje kako da se stvarno postojeći delatni ljudi oslobode, a da se i njihova nacionalnost oslobodi, potvrdi i razvije. Kako da

Digitized by Google

se u nacionalnom oslobođenju od turske ili bugarske vladavine konstituiše srpsko nacionalno i državno jedinstvo, ali da se ne poništi ono nacionalno i ljudsko u Turčinu, Bugarinu itd. Upravo u ovom humanističkom opredeljenju nalazim kontinuitet revolucionarne misli i delatnosti na našim prostorima. U tome je i prava mera njihove revolucionarnosti. Ovakvo opredeljenje nameće i pitanje kako i zašto pristupamo prošlosti, istoriji, te i konkretnoj socijalističkoj misli. Da li hoćemo i da li možemo da ovu misao shvatimo u i iz vremena u kome je nastala, čiji je deo i s kim ona saobraća. Naravno, prevladavajući ga. Ili imamo unapred skrojene dogovore, a onda tragamo za »argumentima« u pojedinim tekstovima i u pojedinim citatima socijalista. Sve zarad ostvarivanja nekih današnjih i ne uvek teorijskih potreba i interesa. Iako je mnogo toga iz ovog drugog načina pristupanja teorijskom nasleđu pokazano u današnjoj politici, misli i praksi, prvi je način pak primereniji (srpskoj) socijalističkoj misli i uopšte istoriji. Ako, pak, tako postupimo, tada postaje posve problematično da li je moguće da se govori o tako odvojenim i »čistim« blokovima kakvi su »buržoaska«, »građanska«, s jedne strane, i »radnička«, »socijalistička«, »komunistička« ili »marksistička misao« s druge. Samo na prvi pogled može izgledati da ovi »blokovi« predstavljaju »recept« za prepoznavanje i razvrstavanje pojedinih misli i mislilaca. Međutim, gotovo svaka misao i mislilac izuzetak su od ovakvih »recepata« i ne bi bilo dobro, ni po misao ni po život, da se problem rešava po načelu — »to gore za autora i misao«.

Sledeća posledica prihvatanja prvog načela pristupanja istoriji je da se mora kritički zapitati nad značenjem pojedinih kategorija ili pojava. Tek tada se može, na primer, pojmiti otkuda tako žestoka kritika »načela nacionalnosti« kod Svetozara Markovića i kod drugih velikana socijalističke misli u Srbiji. Zapravo, mora se shvatiti da u 19. i početkom 20. veka »načelo nacionalnosti« znači zahtev za ostvarivanjem Milovog načela »jedna nacija — jedna država« i, zatim, cela nacija u jednu državu. To je zahtev da država pripadne naciji, ali na taj način da država na kraju proguta naciju. Trebalo bi takođe kritički preispitati tvrdnju da je srpska socijaldemokratija suprotstavljana buržoaziji. Ona jeste suprotstavljena i buržoaziji (koja, pak, nije homogeni entitet već u sebi razdeljena i u društveno-istorijskim previranjima nastanka umnogome rastočena kategorija), ali srpska socijaldemokratija je suprotstavljena i Dvoru i birokratiji. Čak bi se moglo reći da je njen prvi protivnik (barem u pitanjima rešavanja srpskog nacionalnog pitanja) upravo birokratija koja predstavlja vladajuće grupe i izražava konsensus njihovih interesa i to kroz određene nacionalne programe. Zatim, mora se razlikovati »načelo narodnosti« od »ideje nacije«, a jedno i drugo od prava nacije na samoopredeljenje i, na kraju, od »suvereniteta individue« o kome je tako rado govorio Svetozar Marković. Samo tada se ne upada u

Digitized by Google

zamku traženja onog čega nema, na primer, da se u »načelu nacionalnosti« 19. veka prepoznaje pravo na samoopredeljenje koje bi po lenjinskom konceptu vodilo ka federaciji. A kada smo kod federacije, mora se spoznati da postoje najmanje dve vrste federacije — federacija država i federacija nacija. U nas kao da se ovaj prvi koncept skriva iza drugog.

U istom duhu bilo bi potrebno da se razlikuju različita značenja odrednice »narod«. Barem da se uoče njena različita značenja kao etnosa, puka, demosa, političkog naroda — nacije. Tek tada će biti jasno kada je u pitanju obraćanje socijalista Srbima kao radnom narodu, a kada Srbima — vlastodršcima, pri čemu ni jedni ni drugi ne mogu pretendovati da su celina srpske nacije. Tek ova razlika omogućuje da se pojme sadržaji nacionalnog pitanja koji se u socijalističkoj misli odvajaju od sadržaja klasnog pitanja. Međutim, ne može se osobenost nekog značenja u datom istorijskom okviru proglašavati za generalnu odrednicu. Ukoliko bi se to učinilo tada, zapretila bi opasnost da se govori o nekakvom čisto nacionalnom i o nekakvom čisto klasnom pitanju koja se onda kao dva homogena antitela posve mehanički uvode u nazovi dijalektičku igru »klasno-nacionalnog«. Tada preti i opasnost da se nacionalno svede na nacionalno pitanje, a rešavanje ovoga na ostvarivanje državnosti u ime i na račun nacije. Zapravo, onemogućava se spoznaja da se, zapravo, radi o različitim vidovima ispoljavanja iste društvene stvarnosti.

Smatram da bi trebalo obratiti pažnju i na činjenicu da kada danas govorimo o Srbiji, govorimo zapravo o posve drugom istorijskom, pa i državno-političkom realitetu u odnosu na Srbiju 19. i s početka 20. veka. Kada se govori o komunističkom pokretu u Srbiji i Jugoslaviji, govori se o drugom realitetu u odnosu na socijaldemokratski pokret u Srbiji i u Jugoslaviji druge polovine 19. i s početka 20. veka. Dakle, potrebno je da se uvide sve sličnosti, ali i sve osobenosti i razlike nacionalnih kolektiviteta koji čine Jugoslaviju, kao i svih onih delova socijaldemokratskog i komunističkog pokreta u nas. Zapravo, u Jugoslaviji je neophodno da se osposobe da vide, da misle i da žive razlike kako bi iz njih mogle da grade jedinstvo koje ne potire, koje se ne iscrpljuje u unutrašnjim sukobljavanjima i potiranjima. A misao i politika koje bi htele, po milosti svoje lenjosti, da ne vidi postojeće različite izvore i uzore unutar onoga što se naziva socijalistički pokret i marksistička misao ne mogu da odgovore, na primer, na pitanja izrazitih razlika u idejno-teorijskom postavljanju prema problemima nacije i jedinstva jugoslovenske zajednice. Te razlike karakterišu i danas čitave grupe mislilaca, određene organizacije Saveza komunista, pa i teritorijalno-političke zajednice. Zato bi, u analizi, trebalo poći od saznanja da je misao socijalista i socijaldemokratije jugoslovenskih naroda bila oblikovana pod različitim istorijskim okolnostima i suočena sa različitim nacionalnim za-

Digitized by Google

dacima. Dok, na primer, srpska socijaldemokratija treba da rešava pitanje srpskog nacionalnog ujedinjenja i oslobođenja od vladavine birokratije i Dvora u srpskoj državi, dotle druge socijaldemokratije moraju da rešavaju pitanje nacionalnog oslobođenja od tuđinske vladavine i, istovremeno, da grade svoje osobeno nacionalno stanovište unutar austrougarske socijaldemokratije. Različiti su i izvori i neposredni uzori. Negde Marks i Engels, zatim Lenjin; negde Bauer i Rener zatim Kaucki i Engels itd. Naravno, nije ova podela strogo nacionalna niti strogo geografska. Sve to uslovljava da jedinstven jugoslovenski socijaldemokratski, kasnije komunistički pokret i otpočne svoj život u jedinstvenoj državi i s kompromisnom platformom rešavanja nacionalnog pitanja. Rasprava u KPJ, 1923—1924. godine pružala je, po prvi put, priliku za izgradnju jedinstvene strategije. Ali, ona je spletom istorijskih okolnosti i unutrašnjih protivurečnosti tek označila početak perioda novih »šok-diskontinuiteta« u postavljanju prema pitanjima nacije i jugoslovenske zajednice. Veza s Kominternom dala je svoj »doprinos« takvom toku stvari (i to ne samo zahtevom da se razbije Jugoslavija kao »Versajska tvorevina«).

Trebalo bi temeljnije proniknuti u ova pitanja ukoliko se želi da se odgovori na pitanje zašto danas jugoslovenska marksistička misao nema onu delotvornost u izmeni postojećeg stanja kakvu je imala u doba o kome svedoči Čitanka. Ili, kakvu je imala kada je oko ideja balkanske federacije ili oko jugoslovenske ideje okupljala ljude sa njihovim intelektima, strastima, imovinom i životima. Kada je oko ideje bratstva i jedinstva okupljala narode izložene bratoubilačkom klanju i to na ostvarivanju zadatka izvođenja socijalističke revolucije u zemlji razdeljenoj okupacijom i nacionalističkim mržnjama. Zapravo, i ova Čitanka kao i sve ono čemu smo svedoci poslednjih godina, nameće pitanje šta je to što, na primer, sprečava kritiku nacionalne državnosti da se pretvori u materijalnu silu promene odnosa u jugoslovenskoj federaciji i to u smeru jačanja nacionalne ravnopravnosti i jugoslovenskog jedinstva na osnovima razvijenijeg samoupravljanja? Šta je sprečava da se ulije u koncept samoupravnog oblikovanja puta ka zajednici slobodno udruženih proizvođača? Da li je to njena unutrašnja neodređenost? Ili, pak, slabost pokreta koji bi trebalo da je ponese? Možda snaga državotvorne prakse i misli, kao i obogotvorenja države u nacionalnom obličju? Naravno, ne mogu teorija, ideja ili intelektualci sami da menjaju postojeće »pat stanje« opšte društvene (ne)moći. Ali, moraju da participiraju u kolektivnom revolucionarnom naporu. Ukoliko se oni potiskuju, utoliko je i izvesnije da će dominirati onaj intelektualni »arsenal« koji zagovara ideje nacionalizma i svekolikog konzervativizma. Zapravo, stagnaciju stvaralaštva i misaonog. Otuda se u susretu s Čitankom postavlja pitanje o relativnom siromaštvu ideja i koncepcija u kojima se danas u jugoslovenskoj marksističkoj misli

Digitized by Google

promišlja problem nacije, a još više o skučenosti praktičkog odnosa prema pitanjima revolucije i nacije.

Da nije u pitanju samo izvedenost ili jasnoća teorijske koncepcije vidi se i na primeru koncepta suvereniteta i to nacionalnog suvereniteta. Sa puno sigurnosti moglo bi se reći da je u teorijskoj misli osvojeno saznanje da je suverenitet, zapravo, pravni i ideološki, politički izraz najviše vlasti — vrhovništva. Da ova vlast, po marksističkom učenju a i u stvarnosti, pripada vladajućim klasama u društvu, u državi i u naciji. Moguće je govoriti o različitim nosiocima i različitim osnovima legitimacije suvereniteta — na primer, to su država, narod, nacija i individua. Svaki od ovih »podoblika« suvereniteta u praksi postavlja drugi niz pitanja. Ali, sve se sliva u pitanje o postojanju i prevladavanju sveta politike, klasne podele i državne vlasti. Dakle, suverenitet je, u ma kom obličju bio izraz klasne borbe i dominacije. Međutim, za razliku od tekstova u Čitanci, u našim političkim dokumentima, ustavnim aktima ili takozvanim idejno-teorijskim raspravama ova značenja se prepliću, brkaju, poistovećuju ili, pak, potpuno proizvoljno pridaju i onim kolektivima kojima ne pripadaju.

I na ovom pitanju moglo bi se reći da je Čitanka poučna, jer podseća na delotvornost socijalističkog mišljenja a i na postojanje, mada prekidanog, kontinuiteta s njima. A to, pak, predstavlja podršku, ohrabrenje za dalje razvijanje kritičkog, marksističkog mišljenja.

Digitized by Google

Prof. dr Vojislav Stanovčić: Federalizam, (konfederalizam)

»Poenta«, Univerzitetska riječ, Titograd, 1987. Str. 233

Ova knjiga obuhvata desetak manjih rasprava tematski posvećenih analizi autentičnih osnova konstituisanja i razvoja federalizma, onim uslovima pod kojima se ovaj složeni politički oblik može organizovati kao faktor napretka i demokratskog preobražaja savremenog društva. Zamišljena kao široka komparativna rasprava i retrospekcija bitnih istorijskih iskustava konfederalnih i federalnih sistema, ova studija je svojim najvećim i za nas najvažnijim delovima okrenuta proučavanju jugoslovenskog federalizma, njegovim problemima i dilemama, pa i iskušenjima koji nastaju u vremenima savremene ekonomske i društvene krize u Jugoslaviji.

U prvim esejima autor podseća da prve od današnjih dvadesetak federacija u kojima živi oko jedna trećina svetskog stanovništva nisu nastale kao politički oblik rešavanja nacionalnog pitanja, već kao okvir bržeg ekonomskog razvoja, efikasnije društvene integracije, socijalne ravnoteže i demokratije. Pored ovih opštih ciljeva i zadataka, federalizam u višenacionalnim društvima nailazi na niz drugih i osetljivih problema koji se tiču nacionalno konstituisanih delova i celina, nacionalnih država i savezne države, prave mere između jedinstva i interesa celine i autonomije delova u njenom sastavu. Ti dodatni uslovi i kompleksni zadaci višenacionalnog federalizma još više naglašavaju potrebu stalnog razvijanja federalizma kao »ravnoteže u procesu menjanja« i ne manje nužnost stalnog produbljivanja autentičnih demokratskih sadržaja federalizma bez kojih ovaj u više-

Digitized by Google

nacionalnim društvima ne može računati na veću stabilnost i trajniju perspektivu. Tipičan primer u tom smislu je upravo Jugoslavija, u čiji su sastav ušli narodi koji su dugo živeli pod suverenitetom tuđinskih imperija i u heterenomnim civilizacijskim i kulturnim uslovima, a često su i sami zavojevači sistematski radili na produbljivanju razlika i deoba među jugoslovenskim narodima. U isti mah, međutim, ova ista istorija bila je u mnogo čemu i zajednička za jugoslovenske narode, podstičući njihovu težnju za slobodom i zajedništvom kao životni uslov opstanka, samobitnosti, slobode i napretka za sve njene članove. Upravo to je u prvi plan istaklo neophodnost borbe za jednu autentičnu i demokratsku federativnu zajednicu slobodnih i ravnopravnih naroda bez koje se ne bi moglo zbaciti breme teškog istorijskog nasleđa stvorenog pod vlašću stranih ugnjetača. Zbog toga ni unitarizam i centralizam s jedne, niti konfederalizam s druge strane, ne bi mogli zadovoljiti istorijske potrebe i težnje jugoslovenskih naroda za udruživanjem kao garantijom njihovog postojanja i razvitka. Samo federacija i to kao demokratska federacija ravnopravnih naroda u demokratski organizovanoj zajednici bila je realna i radikalna alternativa starom stanju i starim odnosima neravnopravnosti i međusobnog trvenja i potčinjavanja. A takav, autentični federalizam kao prava i pronađena mera i ravnoteža između »autonomije i saveza« mogao se razvijati i napredovati samo na istinski demokratskim osnovama, počev od čoveka i osnovnih zajednica njegovog rada i života. Otuda je već u pristupnim određenjima pojma federalizma i njegove autentičnosti autor s pravom naglasio da istinski federalizam nikako ne može značiti puko i jednostrano udruživanje nekih političko-teritorijalnih jedinica, već da mora obuhvatiti sve potencijale društvenog napretka i demokratije, u skladu sa izvornim značenjima federalizma i njegovim epohalnim iskustvima. Suštinu federalizma ne čini samo organizovanje politički konstituisanih delova koji se posreduju i reprezentuju prema celini, niti je to samo nekakav odnos vlasti, već federalizam čini i udruživanje i kombinovanje rada i privrednih snaga, kulturno i drugo ujedinjavanje i prožimanje, neposredno udruživanje socijalnih snaga, sve do pojedinca (građanina) i njegove identifikacije sa celinom zajednice u kojoj živi, a ne samo sa regijom kojoj pripada u užem smislu reči. Vraćajući se savremenim problemima jugoslovenskog federalizma, pisac konstatuje da su se centralističke tendencije pomerile u okvire političke konstitucije i procese u delovima (policentrični etatizam) i da današnja realna dilema i opasnost za razvoj jugoslovenskog federalizma nije u nekom saveznom centralizmu, već u prodoru konfederalističkih tendencija koje blokiraju razvoj autentičnog federalizma. Ta situacija daje tematici odnosa federalizma i konfederalizma prioritetni značaj, a činjenica da sva ozbiljnija naučna istraživanja ukazuju da su glavna izvorišta i žarišta sadašnje ekonomske i društvene krize u političkoj strukturi, pre svega onoj na makronivou, obavezuje da se sa najvećom pažnjom proučavaju upravo stanja i odnosi na relaciji federalizam-konfederalizam.

Analitički plan studije je višeslojan. Autor se, na primer, ne zadovoljava jednostavnom i uočljivom konstatacijom da su konfederalističke tendencije i sistemski uslovljene (vid. esej »Kriza sistema i sistem krize«), već nastoji da pronađe dublje uzroke koji dovode do takvih promena u sistemu, koje od kraja šezdesetih godina naovamo podstiču unošenje elemenata konfederalizma u makrostrukturu i odnose u političkom sistemu Jugoslavije. Tek potom on se upušta u opisivanje različitih reverzibilnih posledica i procesa koje takva osnovna tendencija izazi-

Digitized by Google

va, naročito u ekonomskoj sferi. Jedna od ključnih hipoteza je ona koja polazi od dominacije politike nad ekonomijom i drugim sferama društva, kao etablirane i trajne crte u razvoju jugoslovenskog društva, a koja se u današnjim uslovima (tehnološke promene, nužnost kvalitativnih reformi), sve više sukobljava sa objektivnim razvojnim potrebama društva. Suprematija politike i političkog usmeravanja društva, koja je bila zakonita tendencija u prvim fazama socijalističkog razvitka zemlje, sada je sve više prepreka oslobađanju dejstva unutrašnjih ekonomskih potencija i autonomnih snaga društva koje s razvojem samoupravljanja traže svoju potpuniju afirmaciju. Autor pokazuje da su u održavanju dalje prevage politike i političke volje u ekonomiji i društvu u celini, bili investirani snažni interesi političko-upravljačkih slojeva i da u osnovi nastanka konfederalističkih elemenata i tendencija u federalnoj strukturi stoji upravo fundamentalni sukob između etatizma i birokratije na jednoj i tržišne ekonomije, samoupravljanja i udruženog rada, odnosno autonomije društva i privrede na drugoj strani. Predigra raspleta koji je doveo do nastanka dileme federalizam-konfederalizam bilo je zapravo osujećenje narastajućih procesa demokratizacije sredinom šezdesetih koji dovodi i do kraha tadašnje privredne reforme, ali i do širih društvenih ekscesa i konflikata 1968. i 1971. To, opet, zahteva restrukturiranje političkog sistema uz održavanje dominantne pozicije političkih činilaca nad ekonomijom i društvom, upravo preko procesa decentralizacije, bez pratećih pojava deetatizacije i samoupravne integracije. U jednom eseju u knjizi autor govori o traženju novih formula samoreprodukcije i autolegitimacije političko-upravljačkog sloja, bez kojih se jedna bitna suština strukture moći i njene raspodele u društvu ne bi mogla održati u različitim fazama razvoja i pred stalno novim izazovima i protivrečnostima u društvu. Sadašnju etapu (posle faze revolucije, etatizma, samoupravljanja), pisac označava kao vreme »četvrte ideologije«, odnosno nacionalizma, koji je nađen kao najpogodnija i prognostički dugotrajnija formula održavanja dominacije i reprodukcije upravljačkog sloja, a koja svoju sistemsku implikaciju dobija i u jačanju konfederalističkih tendencija. (vid. esej »Federalizam — mera autonomije i saveza«, deo III). U suštini, različite promene u političkoj strukturi nisu omogućavale objektivno potrebno jačanje autonomije privrede i društva, njihovo slobodnije delovanje bez dirigovanja političkih faktora, jer bi takva suštinska i kvalitativna promena (koja i dalje ostaje bitan uslov stvarnog razvoja), dovela u pitanje dominantnu poziciju upravljačkog sloja. Dublje promene, razumljivo, nužno bi dovele i do realokacije pozicije i uloge države i drugih elemenata političke strukture u smislu njihove objektivizacije (kao pratećeg procesa koji sledi iz subjektivizacije društva i privrede i autonomije udruženog rada i samoupravljanja), pa bi politizovana upotreba komandnih poluga državnog aparata bila mnogo teže izvodljiva. Sve to bi, svakako, bitno ograničilo prostore političkog voluntarizma, koji je umesto toga potražio sigurnije utočište u okrilju konfederalizovanog policentričnog etatizma.

U nizu eseja u knjizi daju se impresivne ilustracije devastirajućih posledica konfederalističkih tendencija u političkom sistemu u ekonomiji i na drugim područjima društvenog života. Jedna od najnegativnijih je suzbijanje mogućnosti za šire korišćenje ogromnih potencijala koje bi otvorila šira društvena podela rada, kao jedina racionalna alternativa anahronim i zatvorenim »nacionalnim ekonomijama«. Ove se u međusobnim odnosima na makroplanu odnose distribucionistički i krajnje neproduktivno, pri čemu sve ma-

Digitized by Google

nje važno postaje ko u tim konfederalizovanim ekonomskim odnosima »dobija ili gubi«, pošto u bliskoj perspektivi sve dublje krize najizvesnije postaje da gube svi, odnosno zajednica u celini. Ekonomske posledice političkog potiskivanja šire društvene podele rada, pisac je detaljno prikazao na primerima promašaja u investicionoj politici, tehnološkim opcijama, dezintegraciji velikih sistema, prikazujući i posledice ovakvih političkih orijentacija u ekonomiji (nezaposlenost, inflacija, zaduživanje), ali i razloge zbog kojih se upravo na takvoj osnovi održava redistributerska pozicija i prevlast političkih faktora u ekonomiji i društvenim odnosima uopšte.

Posmatrajući strukturu i funkcionisanje Federacije u celini, pisac smatra da politička redukcija federalizma u konfederalističkom smeru nastaje i zbog strukturalnih slabosti. U Federaciji, faktički, nisu predstavljeni izvorni socijalni i samoupravni subjekti, pa čak ne ni nacije, već politički entiteti, odnosno republike i pokrajine, preko posredno određenih reprezentanata. Federalizam se veoma brzo ostvarivao u toj političkoj komponenti, ali je nedovoljno razvijen iz izvorne socijalne osnove i društvenih snaga. Tako u Federaciji nema neposrednijeg i autonomnijeg predstavljanja udruženog rada i samoupravnog kompleksa uopšte. Ne postoji predstavljanje građanina, nezavisno od teritorije i uže političke zajednice kojoj pripada, koji je uslov njegovog punog subjektiviteta, pa i ravnopravnosti u svakoj modernoj federaciji. Jedna od izraženih strukturalnih manjkavosti Federacije nije prvenstveno u malom obimu prava i dužnosti federacije u odnosu na jedinice, već u nedostatku sredstava, mehanizama i odgovarajućih procedura i ovlašćenja kojima bi ona, nezavisno, ta svoja prava realizovala. Zbog toga se čak i neke bitne funkcije federacije ostvaruju neujednačeno ili nepotpuno od jednog područja zemlje do drugog, što slabi autoritet saveznih organa i dopušta širenje dezintegrativnih procesa i autarhije, koja od jedne regije do druge dobija različiti smisao. Konsensualni način odlučivanja nije ograničen na najuža i bitna pitanja odnosa, već je proširen i na mnoga druga pitanja, sve do izvršavanja odluka, što u praksi dovodi do primene veta i blokadâ procesa odlučivanja u Federaciji i u pitanjima gde svako sporo reagovanje može dovesti do nesagledivih štetnih posledica. U sferi ustavnih promena to je pravo omogućeno i zajednicama koje nisu federalne jedinice, što bitno utiče na redukciju adaptivne sposobnosti sistema pred krupnim promenama u privredi i društvu. U stvari, favorizovanje konsenzusa i prevlasti delova nad celinom interesa u Federaciji je samo jedan vid održavanja premoći političkih činilaca nad društvenim i ekonomskim, jer se preko takvog načina odlučivanja dominantna pozicija politički konstituisanih delova može sama po sebi koristiti za različita uslovljavanja i interesne nagodbe na nivou užih upravljačkih i predstavničkih struktura. Da to ponovno produbljuje distribucionizam i razmenu interesa na račun ujedinjavanja potencijala, udruživanja i uvećanja funkcionalne sposobnosti privrede i društva u celini, nije potrebno posebno naglašavati. U ovoj studiji se to ilustruje i činjenicom da u ekonomskim odnosima u Federaciji nisu nađeni adekvatni mehanizmi da se spreči prelivanje dohotka iz jedne regije u drugu, bilo da je reč o monopolima u jednim, ili »stečenim« potrošačkim pravima u drugim delovima zemlje. U jednom ogledu autor izričito navodi stav da je proces akumulacije decenijama tekao na račun »sirovinskih i poljoprivrednih regija i da ta tendencija ni do danas u osnovi nije prevaziđena«. U odnosu na dalji razvoj jugoslovenskog federalizma, profesor Stanovčić ističe nužnost daljeg razvijanja

Digitized by Google

funkcionalnih osnova i oblika federalizma, a ne samo teritorijalno-političkih. U tom kontekstu, najveću pažnju zaslužuje, pre svega, neposredno izražavanje interesa cele privrede i samoupravnog udruženog rada zemlje i svih građana. Na tim osnovama i dosadašnji redistribucijski način gledanja na razvojne probleme zemlje i njene integralne interese, mogao bi se promeniti u suštini. Uz odgovarajuće otklanjanje drugih strukturalnih slabosti u sadašnjim rešenjima, jugoslovenski model federalizma mogao bi se približiti svojim autentičnim osnovama i izvorima. On bi se zapravo doslednije i potpunije ostvario u onim dimenzijama koje su već utvrđene osnovnim ustavnim načelima, ali koje do sada ni u normama ni u životu nisu dovoljno potvrđivane i ostvarivane.

Milan Matić

Društvene nejednakosti

(Zbornik radova). Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1987. Str. 407.

U ovoj knjizi objavljeni su rezultati prošlogodišnjeg sociološkog istraživanja društvenih nejednakosti. Mada ograničeno na 749 anketiranih Beograđana, istraživanje nudi rezultate koji, sa manjim varijacijama, mogu da posluže za izvođenje pouzdanih zaključaka o ukupnom jugoslovenskom društvu. Članovi istraživačkog tima (Mihailo Popović — rukovodilac, Marija Bogdanović, Sreten Vujović, Borisav Džuverović, Jelica Petrović, Milena Davidović, Danilo Mrkšić, Vladimir Goati i Milorad Krneta) bavili su se društvenim nejednakostima u oblasti materijalnog standarda. stanovanja, obrazovanja, zapošljavanja, mogućnosti međugeneracijske pokretljivosti, društveno-političke aktivnosti i uticaja. Cilj istraživanja bio je utvrđivanje karaktera i stepena sadašnjih društveno-ekonomskih i političkih nejednakosti između pojedinih društvenih slojeva. Utvrđivanje stepena nejednakosti nije postavljeno kao utvrđivanje preciznog, kvantitativnog izraza njihovih veličina, već u vidu skale ordinalnog tipa. Istraživači su pošli od odredbe društvenih nejednakosti kao »pre svega nejednakosti u raspolaganju materijalnim i drugim društvenim dobrima, odnosno u njihovom korišćenju«, što je i sadržaj pojma društvene slojevitosti i osnovica njenog formiranja. Sadržinsku podudarnost pojmova društvene slojevitosti i društvene nejednakosti autori objašnjavanju tako što društvenu slojevitost smatraju jednim kontinuumom na kome su pojedinci, kao i razni kolektivni oblici, hijerarhijski raspoređeni kao konkretni nosioci nejednake količine društvenih dobara koja im je dodeljena.

Za potrebe ovog istraživanja poslužilo je shvatanje društvene strukture koje su ovi sociolozi koristili i u ranijim zajedničkim istraživanjima. Prema njemu, u našem društvu moguće je razlikovati sledeće društvene slojeve: rukovodioce (državne, partijske i privredne), stručnjake (u privredi i van privrede), službenike (u privredi i van privrede), radnike (VKV, KV i NK-PKV), gradske privatnike (sa i bez zaposlenih radnika) i poljoprivrednike. Ne mora se, naravno, biti veliki stručnjak za savremeno jugoslovensko društvo da bi se pretpostavilo da je istraživanje potvrdilo polaznu hipotezu da su nejednakosti u našem društvu veoma velike, tj. tolike da su — iskazano rečima M. Popovića — »socijalistički nefunkcionalne«. Dobijeni rezultati pokazuju da su rasponi

Digitized by Google

između maksimalnih i minimalnih vrednosti najveći u oblasti materijalnog standarda, odnosno mesečnih prihoda, društveno-političkih uticaja (moći) i stanovanja, da su nešto manji rasponi u raspodeli moći (odlučivanja) u preduzećima, a da su relativno najmanje razlike u sticanju obrazovanja i mogućnosti zapošljavanja. Pogledajmo detaljnije neke rezultate istraživanja. Razmatrajući — po dominantnom mišljenju ispitanika — najznačajniji izvor nejednakosti — materijalne uslove života, Marija Bogdanović naglašava da se, prema ovom kriterijumu, društveni slojevi sasvim jasno izdvajaju. Ovo podvajanje javlja se na planu egzistencijalnih potreba u vezi sa kojima se, na suprotnim polovima, nalaze državno-politički rukovodioci i radnička klasa, posebno njene niže kvalifikacione kategorije (NK-PKV i KV radnici) kojima se često pridružuju i službenici. Nemanuelni slojevi, od rukovodilaca zaključno sa stručnjacima, nalaze se u preko dve trećine slučajeva u kategorijama srednjeg i visokog prihoda. Službenici (koji su prema ovom obeležju slični radnicima) i radnička klasa, posmatrani kao celina, imaju potpuno suprotan položaj u odnosu na više slojeve: u preko tri četvrtine slučajeva prvenstveno su prisutni u kategoriji sa niskim prihodom, a jedan broj i u kategoriji sa vrlo niskim prihodom (posebno PKV--NK radnici). Pomenimo ovde i jedan zapanjujući podatak koji nije iz ove knjige (već iz članka K. Mihailovića »Pogled na privrednu krizu u Jugoslaviji«, **Sociološki pregled** 1—2/86), ali koji još bolje prikazuje razmere i težinu nejednakosti, posebno u vreme krize: 10 odsto jugoslovenskih porodica ostvaruje isti dohodak koliko i 45 odsto porodica sa najnižim dohotkom! A evo i komplementarnog primera koji sve značajnije određuje ukupne materijalne uslove života: nerešeno stambeno pitanje pogađa polovinu radničke klase i službenika, nasuprot svega 4,8 odsto državnih i političkih funkcionera. Ako je o stanovima reč, Sreten Vujović je u svom tekstu ubedljivo dokazao da je stambena politika u Jugoslaviji, nezavisno od njenih promena, više uticala na povećanje nego na smanjenje društvene nejednakosti. Obezbeđivanje stana u našim uslovima jeste specifičan kanal redistribucije dohotka u korist viših i srednjih društvenih slojeva, a efekti socijalne politike jedva su primetni. Društvene stanove, proporcionalno uzev, najčešće dobijaju viši i srednji društveni slojevi, dok su stanarine u takvim stanovima i dalje zaštitne, a ne ekonomske. Uz to, nastavlja se socijalna segregacija urbanog tkiva Beograda (kao i drugih gradova): viši i srednji slojevi koncentrisani su u centralnim opštinama, a niži stanuju u periferijskim i prigradskim opštinama. Blizina centru u nas je, u najvećem broju slučajeva, i sinonim za kvalitetnije stanovanje.

U poglavlju o distribuciji političke moći Vladimir Goati konstatuje da je situacija daleko od normativnog ideala o egalitarnoj, simetričnoj raspodeli moći. Sudeći prema dobijenim podacima, politička moć je u velikom stepenu koncentrisana u sloju rukovodilaca, a stručnjaci, radnici i privatnici (ovi poslednji najizrazitije) isključeni su, opet u velikom stepenu, iz njenog posedovanja. Najvažniji zaključak Goatija je da »ključnu dimenziju, centralnu osu socijalnog statusa pojedinca čini politička moć. Kao neizbežan ishod toga nastala je društvena hijerarhija koja je po pravilu puka kopija političke hijerarhije.« U ovom kontekstu ispitivane su i razlike između članova SKJ i onih koji to nisu. I ovde je potvrđena polazna hipoteza: komunisti se nalaze u gornjim slojevima društvene piramide, poseduju viši društveni status od nekomunista. S druge strane, ukoliko pripadnici pojedinih slojeva poseduju više po-

Digitized by Google

litičke moći, utoliko su skloniji da političke nejednakosti ocene malim, nepostojećim ili bar onolikim kolike treba da budu, a ukoliko imaju manje političke moći, utoliko intenzivnije postojeće političke nejednakosti ocenjuju isuviše velikim.

Unekoliko je drugačije sa osećanjem društvene i političke nemoći: ono je najmanje izraženo kod lica sa radničkim obrazovanjem, a najviše među ispitanicima sa fakultetskim ili još višim obrazovanjem. Jedan deo objašnjenja ovako visoke samoprocene vlastite uticajnosti kod radnika Goati tumači činjenicom da oni svoj uticaj procenjuju ne po tome kakav on uistinu jeste, već po tome kakav bi trebalo da bude, s obzirom na zvanična programska opredeljenja. Da li i obrazovanje doprinosi nejednakosti među slojevima ili ih, možda, donekle koriguje? I ovde su potvrđeni nalazi ranijih istraživanja da je klasno-slojna pripadnost najtešnje povezana sa stepenom obrazovanja, tako da se u višim stratumima društva po pravilu grupišu ljudi sa višim i visokim obrazovanjem, a u nižim oni sa nižom školskom spremom i kvalifikacijama. U skladu s tim, menjaju se i šanse njihove dece u obrazovanju. Tako, na primer, stanovništvo SR Srbije sa višim i visokim obrazovanjem čini svega 6,4 odsto ukupne društvene populacije, ali deca iz tih porodica čine punih 37 odsto studentske populacije.

Pored toga, Borislav Džuverović u svom tekstu zaključuje i da je dominantni činilac koji opredeljuje mogućnost ili nemogućnost obrazovanja zapravo slojna pripadnost i društveni status porodice. Socijalni mehanizmi nisu dosad bili dovoljni da koriguju nejednakosti koje izviru iz socijalne strukture društva. Tamo gde porodica nije bila u stanju da podnese glavninu troškova za školovanje dece, nisu bila dovoljna ni društvena izdvajanja u vidu stipendija i kredita. U preko 90 odsto slučajeva porodica snosi sve troškove obrazovanja. Ostali izvori prihoda i mogućnosti obezbeđivanja materijalnih uslova za školovanje su simbolični. Kredite i stipendije prima tek 2—3 procenta učenika i studenata, a još manje ih radi preko zadruge ili na druge načine zarađuje sredstva za školovanje. U knjizi je dat i vrlo precizan odgovor na postavljeno pitanje o ulozi obrazovanja u »proizvodnji« ukupnih društvenih nejednakosti: »U trenutku kad je na porodicu pao skoro celokupni teret obrazovanja, jer socijalna pomoć društva nije dovoljno efikasna, klasno-slojne uslovljenosti obrazovanja počele su da prigušuju započete procese njegove demokratizacije, a nejednakosti koje se reflektuju iz društva još više se reprodukuju i uvećavaju po svim dimenzijama društvene strukture.« Sa tim je povezana i vertikalna društvena pokretljivost, čime se bavila Marija Bogdanović, pokušavajući da utvrdi stepen otvorenosti društvenog sistema u uslovima uspostavljenih nejednakosti među društvenim slojevima. Kad je reč o međugeneracijskoj pokretljivosti, radnici u našem društvu imaju najvišu stopu samoobnavljanja: blizu dve trećine ih ostaje u grupi svog porekla. Preostala trećina doživljava uspon na lestvici društvene hijerarhije, od kojih većina čini samo jedan korak napred, prelazeći u službeničku kategoriju, a 11,5 odsto u gornje dve nemanuelne kategorije. Službenici imaju nisku stopu samoobnavljanja (32 odsto), ali se skoro ravnomerno orijentišu ka uzlaznom i silaznom smeru na lestvici: 32 odsto prelazi u gornje nemanuelne, ali ih isto toliko silazi u radničke slojeve. Stručnjaci imaju relativno visok stepen samoobnavljanja (52,17 odsto), pri čemu mali postotak prelazi u rukovodeći sloj, ali i čitavih 26 odsto u službenički. Rukovodeći sloj nema samoobnavljanja, a podjednako se raspoređuje u manuelne i nemanuelne slojeve. To je, upozorava M. Bogdanović, istovremeno onaj

Digitized by Google

sloj u društvenom sektoru u čijem današnjem sastavu je tako visoko učešće pripadnika poreklom iz privatnog sektora (dve trećine), odnosno iz poljoprivrede (55,8 odsto). Deo analize koji se odnosio na unutargeneracijsku pokretljivost pokazao je da se sistem stabilizovao u pogledu formiranja slojne strukture, odnosno da je u slučaju Beograda ona zatvorenija nego što se očekivalo. Čak nešto više od tri četvrtine ispitanika ostalo je u okviru istih tipova zanimanja od vremena kada su se zaposlili. Oni koji su u toku radnog veka menjali tip zanimanja (21,27 odsto), učinili su to samo jedanput (14,2 odsto), odnosno dva puta (5,2 odsto). Najveće promene u profesionalnoj karijeri ispitanika nastale su u slojevima stručnjaka, iz čijeg okvira je trećina dospela u rukovodeći sloj. Pri tome je jedna petina bivših stručnjaka van privrede danas među rukovodiocima u privredi, a 13 odsto među državno-političkim rukovodiocima, dok je iz grupe stručnjaka u privredi skoro jedna trećina prešla među državno-političke rukovodioce. Istraživači su pokušali da utvrde i koje bi zanimanje za svoju decu odabrali ispitani Beograđani. Većina (58 odsto) izabralo bi za svoju decu određena nemanuelna zanimanja, pre svega ona koja podrazumevaju visoku školsku spremu, a povlače za sobom visok materijalni standard i visok ukupan društveni položaj. Zatim sledi zanimanje zanatlije, potom službenika, radnika i sasvim zanemarljivi postotak opredeljuje se za poljoprivredničko zanimanje. Prikazane roditeljske aspiracije odslikavaju istovremeno i ugled koji pojedine profesije imaju u našem društvu. Baveći se tim problemom, B. Džuverović otkriva da su za najveći broj ispitanika (od 80 do 93 odsto) najugledniji zanimanja: general, direktor velikog preduzeća, predsednik opštine, advokat, politički rukovodilac, sudija, lekar, profesor univerziteta i naučnik, a zatim (za oko tri četvrtine ispitanika) inženjer, umetnik, pravnik i ekonomist. Spisak se i ovde završava poljoprivrednikom. I u teorijskom i u praktičnom smislu veoma značajnim čini se i zaključak, nedovoljno istaknut u sintezi na kraju knjige, da je u toku proces rastakanja ortodoksne predstave o socijalizmu kao društvu imovinski jednakih građana i da se sve više različito shvataju načela distributivne pravde koja bi služila kao osnov legitimnosti nastupajuće socijalne stratifikacije. Primena ortodoksnog marksističkog načela distributivne pravde — kaže Danilo Mrkšić — u praksi je dovela do stvaranja nelegitimnih društvenih nejednakosti, što je uticalo na to da je svaki drugi Beograđanin sklon da prihvati neku drugu filozofiju distributivne pravde. Ipak, evolutivni proces u ovoj oblasti nije ni jednoznačan ni jednosmeran, jer se četvrtina ispitanika priklanja građanskim shvatanjima društvene pravde, a petina je i dalje sklona da distribuciju dobara uredi po principu uravnilovke. Ovaj »egalitarni sindrom« karakterističan je za aktivnu populaciju u društvenom sektoru, a posebno je raširen ne samo među nekvalifikovanim, već i među stručnijim radnicima. Uporedo s diverzifikacijom pogleda na vrstu distributivne pravde, Mrkšić utvrđuje i diferencijaciju stavova u pogledu izbora odgovarajućeg tipa privrede. Beograđani veoma visoko vrednuju većinu glavnih osobina zapadnog privrednog sistema za razliku od jugoslovenske privrede čije performanse uglavnom loše ocenjuju. Uprkos tome, više od polovine ispitanika bira jugoslovensku privredu kao poželjan tip privrede, zbog njene jedne jedine prednosti — sigurnosti posla. A na poslu — kako se vidi iz drugih priloga u ovoj knjizi — jednakosti i nejednakosti zamenile su svoja funkcionalna mesta. Neopravdane razlike u zaradama između privrednih grana u Jugoslaviji su među prvima u Evropi i bitno utiču

Digitized by Google

na ukupne socijalne nejednakosti. S druge strane, tamo gde bi razlikâ trebalo da bude — u preduzećima — one se neprekidno smanjuju. Tako je, na primer, u septembru 1984. godine u više od 60 odsto preduzeća odnos između najnižeg i najvišeg ličnog dohotka bio 1 : 2,9. Ali, umesto da kritikuju ovu pojavu (što bi bilo i u skladu sa raspodelom prema radu), ispitanici su, u tradiciji »egalitarnog sindroma«, postupili drugačije. Polovina ispitanika (51 odsto) misli da su razlike čak veće nego što bi trebalo da budu, samo 15,8 odsto smatra da su manje nego što bi trebalo, a 19,3 odsto je odgovorilo da su razlike uglavnom u skladu sa rezultatima rada. »Egalitarni sindrom« je, dakle, samo okrnjen, nikako i iskorenjen. To ipak daje nadu da se izlaz iz postojeće krize neće nužno tražiti u primitivnom »društvu jednakih« koje je uvek bilo i društvo siromašnih i obespravljenih. Sve to, naravno, ne isključuje potrebu da se društvo energično založi za prevazilaženje onih društvenih nejednakosti koje nisu rezultat rada. Prikazano istraživanje dokazalo je, između ostalog, da takve neopravdane nejednakosti dominiraju u našem društvu i daleko prevazilaze one koje bi — sa društvenog stanovišta — mogle da budu funkcionalne, jer bi od ljudi zahtevale više angažovanja, u pravcu lične, pa time i društvene dobrobiti. Najopasnija posledica nejednakosti koje su strukturirane na gorenaveden način u jugoslovenskom društvu je njihovo kumuliranje kod ugroženih društvenih grupa. Društvena pomoć njima neće biti delotvorna ako se aktivira samo socijalna politika; nužne su promene u političkom i privrednom sistemu koje će položaj čoveka redefinisati s obzirom na njegov radni doprinos društvu. Pravci promena biće jasni tek kad osnova političke akcije postanu naučna istraživanja poput ovoga.

Jovan TEOKAREVIĆ

Valter Benjamin:

Estetički ogledi, »Školska knjiga«, Biblioteka »Savremena misao« Zagreb — 1986.

Mislilac marksističke provinijencije, Nemac po rođenju a kosmopolit po uverenjima, Valter Benjamin (1892—1940) nije u najpunijem svetlu, bar što se tiče estetičkih nazora, predstavljen u našoj javnosti. Pa, otuda, pojava Benjaminovih **»Estetičkih ogleda«** u izdanju zagrebačke **»Školske knjige«**, znači i pravu priliku da se neka od ponuđenih zapažanja i promišljanja, u kontekstu jedne posve neobične avanture mišljenja samog koju je Banjamin zagovarao, njegova prisutnost u duhovnim prelamanjima novijeg doba temeljitije sagledaju.

Sama, pak, činjenica da bi Benjamin ostao gotovo zaboravljen da se nad njegovim spisima nije zamislio jedan Teodor Adorno u prvim godinama posle drugog svetskog rata, i uz angažman izdavača Petera Suhrkampa, kako nas podseća priređivač ove knjige i autor uvodnih objašnjenja **Viktor Žmegač**, sama sebi nije dovoljna kad bismo hteli da Benjaminove vidokruge rasvetlimo i primimo u totalu baš njegovog poimanja sveta.

Prisećajući se, iz jednog drugog ugla, rasprave **Danka Grlića** pod provokativnim naslovom »Misaona avantura Valtera Benjamina« iz Grlićeve knjige »Za umjetnost« (takođe izdanje »Školske knjige« i njene Biblioteke »Suvremena misao«, Zagreb, 1983. — **naša napomena**) sada bismo Benjaminove zapise radije nazvali avanturom mišljenja i saznavanja. Sam Grlić će spomenutu raspravu, s razlogom, započeti tvrdnjom da delo Valtera Benjamina zaslužuje, među svim marksističkim misliocima«, osobito među onima što su reflektirali o umjet-

Digitized by Google

nosti, posebnu pažnju, iz više razloga. Prije svega — piše Grlić — u njega (Benjamina — **naša napomena**) je riječ o takvoj vrsti originalnosti, samostalnosti traganja (koja često ide i do šokantnih zaključaka) kakvu ćemo teško naći u bilo kojega od poznatih pa i najpoznatijih filosofa marksista s neuporedivo većim opusom, značajnijim utjecajem, i širim i cjelovitijim opsegom razmišljanja...«

Iščitavajući Benjaminove »Estetičke oglede« doživljavamo jedan posve uzburkani evropski duh, a — što je po nama sada najvažnije, najavu potrebe radikalnog razilaženja sa svima, pa i u samome marksizmu »ustoličenim« stereotipima. I kraj svega toga, u toj svojoj opsednutosti avanturom duhovnog ispoljavanja, Benjamin je, kao možda malo ko pre njega, a u svome vremenu i bez ikakva dvoumljenja naslućivao epohalna društvena pomeranja i preokret istorije na liniji proletarijata i onih ishodišnih interesa i stremljenja radničke klase.

Pa ipak, Valter Benjamin će u tom svom nemirljivom i nepomirljivom misaonom angažmanu, pomno slediti i književnost i teatar i filosofiju i sociologiju. U krajnjem, ali nikako ne i kao poslednje, politiku.

Suočen sa surovim uslovima života u emigraciji, u času kad je nacizam široko razvio svoja preteća i strahovladna krila, Benjamin nije uspeo dovršiti svoje životno delo. Odlučan u peru, bio je isto tako odlučan da septembra 1940. na španskoj granici sam prekine vlastiti život.

Knjiga, koja je upravo pred nama, otvara se iscrpnim Benjaminovim ogledom »Pariz Drugog Carstva u Bodlera«, pisanim u podužem vremenskom rasponu 1927—1939. godine. Tragajući za Bodlerovim političkim nazorima, spisatelj će primetiti, pored ostalog, kako oni načelno ne nad mašuju nazore »zaverenika po pozivu«. Bile, drugim rečima, Bodlerove naklonjenosti na strani klerikalnog nazadnjaštva, ili ih Bodler dariva ustanku iz 1948. godine — izraz im ostaje nepovezan a temelj krhak. Taj fenomen »zaverenika po pozivu« dobro je uočio i sam Marks opisujući te zaverenike (conspirateurs de profession) kao one kojima je jedini uslov revolucije dovoljna organizacija njihove zavere.

Budući takvima, rečeni »zaverenici« nisu imali druge svrhe do one najpreče: rušenje postojećeg režima, i opet budući takvima — najdublje su prezirali teorijsko prosvećivanje radnika o njihovim klasnim interesima. Benjamin, čini se, bez ikakvog dvoumljenja, preuzima takva Marksova zapažanja nastojeći, sa svoje strane, da pronikne u to kako je sam Bodler zamišljao tip »modernog heroja«. Tu sebi pretpostavljenu sliku »modernog heroja« — zapaziće Benjamin pri kraju ogleda — Bodler je nastojao prepoznati i raspoznati upravo u liku zaverenika, konspiratora. Upoređenja radi, pojava Napoleona III nije mogla značiti pojavu nekog novog Cezara, kako je to tvrdio Bodler, iako je — upozorava ovde Benjamin — Luj Blanki u takvim procenama bio nekako ali sigurno nadmoćniji naspram Bodlera. Mada, i jednom i drugom, najprimerenije su snaga mržnje i snaga gorčine kao »potvrda nemoći koju su posedovala obojica...«

Ispitujući svoja promišljanja, Benjamin je sklon i ekonomicističkim izletima koji su ga posebno bili zaintrigirali prilikom rada na takođe opsežnom tekstu «Umetničko delo u razdoblju tehničke reprodukcije« što ga, takođe, nalazimo u ovoj knjizi. Već u uvodnim zabeleš kama koje prethode tekstu u pitanju, Benjamin kaže da se Marks prihvatio »analize kapitalističkog načina proizvodnje kad je taj način proizvodnje bio u svojim počecima. Marks je, onda, istraživanja usmerio tako da su ona sama dobila jednu prognostičku vrednost. Pošao je,

Digitized by Google

dakle, Marks od temeljnih odnosa kapitalističke proizvodnje koji su u njegovoj interpretaciji pokazali šta se sve u budućnosti može očekivati od kapitalizma. Videlo se da od njega valja očekivati ne samo sve jaču eksploataciju proletarijata, već na kraju i stvaranje uslova koji će omogućiti i njegovo vlastito ukidanje...« Navodeći to, Benjamin ne krije kako ga je, gotovo na prečac, baš to Marksovo zapažanje osvojilo.

Prešavši na konkretna eksplicirania postavljene teme, Benjamin će odmah ustvrditi kako se umetničko delo u načelu uvek moglo reprodukovati, jer ono što je nastalo kao novo moglo je i značiti ponavljanje prethodnog. Da to potkrepi, pisac će u jednoj fusnoti decidirano naznačiti da sama istorija umetničkog dela znači nešto još mnogo više: »povest Mona Lize, na primer, vrstu i broj njenih kopija koje su nastajale u 17, 18, i 19 veku.«

Stvar je posve drugačija sa i kod tehničke reprodukcije umetničkog dela: ova je reprodukcija nešto sasvim novo što se u istoriji probijalo uz povremene prekide, ali ipak sve intenzivnije u »prilično udaljenim valovima«. Grci su — podsetiće nas Benjamin — poznavali samo dva postupka tehničke reprodukcije umetničkih dela, odliv i otisak. Bronza, terakota, i novac — bili su jedina umetnička dela koja su oni mogli proizvoditi u velikim količinama, a sva ostala, pak, bila su tako neponovljiva da ih nije bilo moguće iznova reprodukovati.

Jedinstvenost umetničkog dela — kaže dalje Benjamin — identična je s njegovom ukorenjenošću u kontekst tradicije, a ta je tradicija nešto izuzetno živo, »nešto izvanredno promenljivo«. Jedinstvena vrednost autentičnog umetničkog dela utemeljena je u ritualu u kojem je posedovala, nalazila svoju izvornu i onu prvu upotrebnu vrednost. U svojoj službi lepote, ritual umetničkog čina prenosi se u onaj »posvećeni ritual«. I to će se baš veoma dobro videti nakon isteka tri veka renesanse kad su to razdoblje pogodili prvi teški potresi. Umetnost, zapravo, počinje da raspoznaje korene vlastite krize koju neće biti moguće previđati čitavih stotinu godina od trenutka samog oglašavanja te krize.

Krizna stanja što su pogađala umetnost i umetničko iskazivanje, samo su i jedino mogla biti neposredan odraz ukupnih društvenih prelamanja. I ta prelamanja nikako nisu mogla mimoići ni književnost, ni teatar, niti bilo koju drugu formu umetničkog ispoljavanja.

I opet, u zaključku, da se vratimo na jednu ocenu Danka Grlića iz spomenute knjige »Za umjetnost« kad je reč upravo o Valteru Benjaminu: pledirajući za svu moguću oštrinu »kritičkoga uma«, Benjamin je izuzetno zaokupljen praksom, empirijom. Ostao je nameran da sopstvenu filosofiju izvede iz »ledene pustinje apstrakcija«, da sopstvenu misao i sagledavanja uvede u konkretnu istorijsku sliku i situaciju. U tim koordinatama, Valter Benjamin je ostao »tužni melanholik, ali beskompromisni borac«.

Umetnost, po Benjaminu, neće izmaći svome kraju ako nešto ne obećava, ne najavljuje, ako se ne nametne kao vesnik jednog novog stanja. Pronicljiv um, Valter Benjamin, nije, na žalost sačekao sve one burne preokrete koje će zadesiti moderni svet, ali ih je slutio oštrinom svoga pera i intelekta. Nije se, takođe, poveo za mogućim dogmatizacijama ili mistifikacijama svesti i racionalnog promišljanja. Otud je njegova avantura mišljenja tim izazovnija. U naše vreme, čini se, potrebnija, osobito iz ugla kritičkog poimanja i promišljanja stvarnosti, i to one kakva jeste i kakvom bi mogla biti.

Pavle ANAGNOSTI

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

LIBRARY
MAR 25 1988
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

11
1987

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašković, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Bašković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 3.600 dinara. Za inostranstvo 7.200 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju
Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXX
1987. Broj 11

Sadržaj

Marko Orlandić
Tendencije u međunarodnim odnosima i položaj Jugoslavije 3

Dušan Dragosavac
Ustavnost i zakonitost 18

Tribina

Ekonomske zakonitosti i društveno usmeravanje privrednih tokova 32

Žarko Papić
Strukturne promene i planiranje 35

Zoran Popov
Privredni sistem i efikasnost funkcionisanja jugoslovenske privrede 43

Ivan Stojanović
Delegatski sistem, Ustav, Zakon o udruženom radu — rešavaju li probleme nužnosti društvenog usmeravanja ekonomije 58

Dragoje Žarković
Odnos politike prema ekonomiji u socijalizmu 75

Teorijsko nasleđe

Miloje Petrović
Gramšijeva kritika materijalističke metafizike 78

Socijalizam u svetu (Cavtat '87)

Nadežda Radović
Socijalizam, nacije, međunarodna saradnja 88

Prikazi 111

Digitized by Google

Содержание

Марко Орландич

Тенденции в международных отношениях и положение Югославии 3

Душан Драгосавац

Конституционность и законность 18

Трибуна

Экономические закономерности и общественная направленность хозяйственных процессов 32

Жарко Папич

Структурные перемены и планирование 35

Зоран Попов

Хозяйственная система и действенность функционирования югославского хозяйства 43

Иван Стоянович

Делегатская система, Конституция, Закон об объединенном труде — разрешают ли проблемы необходимости общественной направленности экономии 58

Драгое Жаркович

Отношение политики к экономии при социализме 75

Теоретическое наследие

Милое Петрович

Критика Грамши материалистической метафизики 78

Социализм в мире (Цавтат '87)

Надежда Радович

Социализм, нации, международное сотрудничество 88

Рецензии 111

Contents

Marko Orlandić

The International Relatioship Tendencies and the Position of Yugoslavia 3

Dušan Dragosavac

Constitutionality and Legality 18

The Platform

The Economic Regulations and the Social Direction of the Economic Courses 32

Žarko Papić

Structural Changes and Planning 35

Zoran Popov

The Economic System and the Eficacy of Yugoslav Economy Functioning 43

Ivan Stojanović

The delegation system, Constitution, The Associated Labour Law — Do They Solve the Problems of Necessity for Social Economy Direction 58

Dragoje Žarković

The Politics-Economy Relation in Socialism 75

Theoretical Inheritance

Miloje Petrović

Gramshi's Criticism of Materialistic Metaphysics 78

Socialism in World (Cavtat '87)

Nadežda Radović

Socialism, Nations, International Collaboration 88

Reviews 111

Digitized by Google

Marko Orlandić

Tendencije u međunarodnim odnosima i položaj Jugoslavije

I

U sadašnjem vremenu, uprkos sve težine i još uvijek neizvjesne situacije u svijetu, uočavaju se određene nove pozitivne tendencije u međunarodnim odnosima. Intenziviraju se pregovori između velikih sila, u prvom redu o kompleksu pitanja razoružanja. Predstoji zaključivanje sporazuma SSSR—SAD o likvidaciji raketa srednjeg i kratkog dometa u Evropi koji bi mogao da označi i početak širih pregovora o zabrani nuklearnih proba, smanjenju, odnosno postepenoj likvidaciji strateškog nuklearnog i hemijskog naoružanja.

Kao dio procesa KEBS i globalnih kretanja stvara se povoljnija atmosfera i za pregovore o smanjivanju konvencionalnog naoružanja u Evropi, a time i popuštanja još uvijek naglašenog vojno-političkog nadmetanja i konfrontacija na evropskom kontinentu, što bi povoljno uticalo i na ukupne međunarodne odnose. To, sa svoje strane, unosi novo ohrabrenje i podstiče nade u bolju sjutrašnjicu, u perspektivu zaustavljanja nekontrolisane trke u naoružanju, u postizanju trajnog i stabilnog mira.

Uočavaju se i neki novi prilazi i razmišljanja za prevladavanje pojedinih regionalnih kriznih žarišta koja snažno opterećuju međunarodne odnose i bezbjednost u svijetu. Sovjetski Savez je

Digitized by Google

izrazio spremnost za povlačenje svojih trupa iz Avganistana, za nacionalno pomirenje u toj zemlji, za obustavu krvoprolića, za očuvanje nesvrstanog ili neutralnog međunarodnog položaja Avganistana, uz međunarodne garancije njegove nezavisnosti i nemiješanja sa bilo koje strane.

Nedavno je pet neposredno zainteresovanih zemalja Centralne Amerike zaključilo Sporazum kojim treba da se obezbijedi popuštanje krajnje zaoštrenih odnosa u tom regionu. U Generalnoj Skupštini OUN usvojena je Rezolucija kojom se daje puna podrška tim procesima. To, međutim, neće ići lako, jer tzv. kontraši, uz podršku spolja, nastavljaju sa oružanim aktivnostima protiv legitimnog režima i vlade Nikaragve.

Iako se još ne može govoriti da je svijet na sigurnom putu da se oslobodi aveti rata, poznatih i novih oblika političkog i ekonomskog nasilja, ovi novi znaci na međunarodnoj sceni su ohrabrujući. Oni su rezultat sve većeg saznanja da je alternativa ratu i ratnoj opasnosti, posebno u nuklearnoj eri, jedino mir, sporazumijevanje, podjednaka bezbjednost svih država, ravnopravna saradnja i afirmacija principa miroljubive koegzistencije. One stoga zaslužuju snažnu podršku, ohrabrenje i podsticaje, kako bi se u što većoj mjeri odstranila opasnost koju vojno-blokovske konfrontacije nameću međunarodnoj zajednici u cjelini.

Stoga je i dužnost miroljubivih snaga svijeta, u prvom redu pokreta nesvrstanih zemalja i svih onih koji su zainteresovani i trajno opredijeljeni za ideale mira, demokratije i progresa, da podstiču velike sile i blokove u cilju daljih pregovora i postizanja rezultata, prije svega, preko odgovarazućih međunarodnih institucija, kao što su OUN, KEBS, razna tijela za prevladavanje pojedinih regionalnih kriznih žarišta itd. Jedino angažovanjem i doprinosom svih članica svjetske zajednice, angažovanjem OUN, moguće je obezbijediti sveobuhvatan i stabilan mir i jednaku bezbjednost za sve narode i zemlje svijeta.

Te nove tendencije objektivno afirmišu ulogu Organizacije ujedinjenih nacija što je došlo do većeg izražaja i na ovogodišnjem zasjedanju Generalne skupštine. Ona je nezamjenljiv instrument za podsticanje upravo tih pozitivnih procesa, mjesto gdje treba objezbjeđivati temelje novih međunarodnih odnosa, zasnovanih na principima ravnopravnosti, poštovanja teritorijalnog integriteta, suvereniteta i prava zemalja da samostalno uređuju svoje odnose, bez spoljnih pritisaka, miješanja i intervencija. Sada se u suštini nalazimo u procesu vraćanja autoriteta OUN, što je predznak stvaranja povoljnije klime u međunarodnim odnosima. To ne znači da obrti i iznenađenja nijesu mogući, pogotovu stoga što se osvojene pozicije dominacije teško napuštaju i što proces prevladavanja regionalnih kriznih žarišta ipak zaostaje. A bez napretka upravo na tome, nije moguć sveobuhvatan i stabilan mir.

Pozitivne tendencije prisutne su i u Evropi, prije svega, u pogledu stvaranja povoljnije klime, ali i nekih rezultata u imple-

Digitized by Google

mentaciji Završnog dokumenta iz Helsinkija o evropskoj bezbjednosti i saradnji. Iako ti procesi nijesu oslobođeni vojnopolitičkih i ideoloških konfrontacija, ipak se i na tom planu javljaju nove pozitivne tendencije, koje imaju ne samo evropski, već i mnogo širi međunarodni značaj. Tim procesima, kao i ranije, značajan doprinos daju nesvrstane i neutralne zemlje Evrope, čija je konstruktivna, demokratska i progresivna uloga nezamjenljiva. Ovim tendencijama doprinosi i ispoljena spremnost dvije nemačke države za međusobnu saradnju. Nedavna posjeta Honekera SR Nemačkoj dio je te nove klime koja se nazire.

U Evropi, gdje se začeo hladni rat, sada se razvija atmosfera popuštanja zategnutosti. Na našem kontinentu postepeno sazrijeva svijest o neophodnosti prevladavanja posljedica vojnopolitičkih konfrontacija i blokovskih podjela. Treba računati da će se oni dalje širiti što će biti od velikog značaja ne samo za stari kontinent, već i za međunarodnu zajednicu u cjelini.

Više faktora je uticalo na pojavu novih pozitivnih tendencija u međunarodnim odnosima. Tome je veliki doprinos dao Pokret nesvrstanih zemalja. Na Osmoj konferenciji u Harareu i nakon nje, pokret nesvrstanosti manifestovao je jedinstvo i akcionu sposobnost u borbi za ostvarivanje novih, pravednijih i ravnopravnijih međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa. Gotovo ni jedno goruće pitanje, ni jedno krizno žarište globalnog ili regionalnog karaktera na toj Konferenciji i u aktivnosti nesvrstanih nakon nje, nije zaobiđeno. Takođe, imao je aktivan odnos u stvaranju klime za pregovore velikih sila o kompleksu problema razoružanja, zabrani nuklearnih proba, postepenoj likvidaciji nuklearnog naoružanja, učvršćivanju mira i bezbjednosti na način koji će voditi računa o interesima cjelokupne međunarodne zajednice.

Od Osme konferencije pokret nesvrstanih pokrenuo je i mnoge druge inicijative radi realizacije njenih odluka. Intenzivirao je aktivnosti za popuštanje zategnutosti i poboljšanje cjelokupne atmosfere u području Mediterana, kao potencijalno najeksplozivnijeg regiona svijeta; za održavanje Međunarodne konferencije o Bliskom Istoku pod okriljem OUN; za podršku zemljama Prve linije fronta i oslobodilačkim pokretima na Jugu Afrike; aktivnostima Grupe Kantadore i Grupe za podršku, a od nedavno i Sporazumu pet neposredno zainteresovanih zemalja Centralne Amerike za uspostavljanje trajnog mira na osnovama demokratizacije, nemiješanja, poštovanja suvereniteta, teritorijalnog integriteta i saradnje.

Veliku pažnju nesvrstani pokazuju i za goruća pitanja međunarodnog ekonomskog poretka. Održana je i Prva ministarska konferencija o saradnji Jug—Jug, sredinom ove godine u Pjongjangu (NDR Koreja).

Pozitivne tendencije u međunarodnim odnosima, snažno potenciraju ulogu i otvaraju realne mogućnosti za nove akcije pokreta nesvrstanosti, kako bi započeti procesi uzeli šireg maha i poprimili realan, globalan i sveobuhvatniji karakter. Praksa je

Digitized by Google

pokazala da bi, bez aktivnosti i doprinosa PNZ afirmisanju procesa pregovaranja i dijaloga, međunarodna zajednica i dalje bila suočena sa politikom nagodbi, sa politikom koja ne bi mogla trajno obezbijediti stabilnost, mir i bezbjednost svih država i afirmaciju načela miroljubive koegzistencije.

U Sovjetskom Savezu otpočeo je period suštinskih unutrašnjih reformi, čiji je ishod usko povezan sa promjenama sovjetske spoljne politike i njene sve veće inicijativnosti u pravcu popuštanja međunarodne zategnutosti, a naročito za zaustavljanje trke u naoružavanju i otpočinjanje procesa nuklearnog razoružanja. Mnogi vjeruju, sa dosta razloga, da je tim novim pozitivnim procesima u međunarodnim odnosima značajno doprinio upravo jedan po suštini novi način razmišljanja, nova unutrašnja i spoljno-politička filozofija rukovodstva Sovjetskog Saveza.

Veliki značaj za nove pozitivne procese predstavlja otvaranje Kine, napuštanje stare pogrešne teze o neminovnosti rata i njena privrženost principima miroljubive koegzistencije.

Primjetna je i izvjesna evolucija u gledanjima SAD na pojedina međunarodna pitanja, u prvom redu u pogledu odnosa sa SSSR. Nijesu bez značaja ni poznate unutrašnje teškoće u SAD i neuspjesi nekih aspekata spoljne politike što je uticalo da Reganova administracija traži puteve za reafirmaciju svojeg položaja, prije svega na kompleksu pitanja naoružavanja posredstvom pregovora sa drugom velikom silom — Sovjetskim Savezom.

Jedan od važnih faktora koji podsticajno djeluju na pozitivne procese u međunarodnim odnosima jeste sve veća emancipacija i borba za osamostaljivanje zemalja i naroda u mnogim područjima svijeta, koji su izloženi pritiscima neokolonijalizma i hegemonije. Ti procesi su prisutni, prije svega, u Latinskoj Americi, gdje jača otpor neokolonijalističkoj politici, a za učvršćivanje nezavisnosti, teritorijalnog integriteta i demokratizacije odnosa, u suštini jača svijest o širokoj afirmaciji izvornih načela politike nesvrstanosti.

Sve više raste uticaj svjetskog javnog mnjenja u borbi za nove međunarodne političke odnose, kao izraz saznanja o posljedicama koje sobom nosi trka u naoružavanju, posebno nuklearnom, o čemu sve više moraju da vode računa i protagonisti te trke i zaoštravanja u međunarodnim odnosima — velike sile i blokovi jer bi nuklearna katastrofa bila sveopšta.

Snaga međunarodnog javnog mnjenja, koja teži miru, koegzistenciji i saradnji, suprostavljajući se ratu, blokovskim podjelama i diskriminaciji, važan je faktor tog procesa.

Sve to, međutim, ne znači da su prevladane opasnosti koje prijete miru u svijetu i bezbjednosti mnogih država, s obzirom na to da po ključnim globalnim pitanjima i regionalnim kriznim žarištima još nema suštinskog i trajnijeg zaokreta. Napretka još nema ni na planu izgrađivanja novog međunarodnog ekonomskog poretka i rješavanja dužničke krize.

Digitized by Google

Neki krugovi u svijetu žele da uspore pozitivne tendencije u međunarodnim odnosima. Bliži se i predizborna kampanja u SAD, pa postoji realna opasnost da se mnoga prioritetna međunarodna pitanja, makar na određeno vrijeme, polako potisnu u drugi plan. Ni nova spoljno-politička filozofija u SSSR po svemu sudeći ne teče bez teškoća i otpora. Stoga je čitava međunarodna zajednica životno zainteresovana da se poslije zaključivanja sporazuma SSSR—SAD o likvidaciji nuklearnih raketa srednjeg i kratkog dometa u Evropi i susreta Regan—Gorbačov održi kontinuitet započetih pregovora o kompleksu strateškog naoružanja, a zabrani nuklearnih proba i postupnoj likvidaciji nuklearnog i hemijskog oružja.

Nove tendencije u međunarodnim odnosima postepeno otupljuju izražen bipolarizam velikih sila i blokova, iako je u njihovim rukama i pod njihovom kontrolom i dalje najveća koncentracija vojne i ekonomske moći. Novi procesi: svijest o posljedicama atomskog rata, u kome, kako je Tito upozoravao »neće biti pobjednika, već samo pobijeđenih«, sve snažniji pritisak demokratske i miroljubivo orijentisane javnosti, pojave suprotnih i suprotstavljenih političkih, a još više ekonomskih interesa i u okviru postojećih grupacija, čine embrion novog odnosa snaga u budućnosti i potencijalno novog kvaliteta tih odnosa.

II

Pažnju međunarodne javnosti izazivaju nove tendencije u međunarodnom radničkom pokretu, a naročito u socijalističkim zemljama. Poslije dužeg perioda sukoba i dioba, odsustva demokratskih načela u tim odnosima, nametanja tuđih modela i stavljanje partija i pokreta u službu interesa spoljnih faktora, blokovske i ideološke konfrontacije, primjetno snaže procesi demokratizacije. Njima znatno doprinose reforme u ekonomskom i političkom sistemu i demokratizacija društvenih odnosa u pojedinim socijalističkim zemljama.

Živimo u burnim vremenima, karakterističnim po sve širem traganju za novim putevima i novim rješenjima koji obogaćuju ideju i praksu socijalizma. Svijet se ubrzano mijenja. Nova naučnotehnološka revolucija, u koju je najrazvijeniji dio čovječanstva duboko zakoračio, unosi novu svijest, nova shvatanja i odnose. Ona je i ubrzala napuštanje ortodoksne dogmatske predstave o socijalizmu, koja u savremenim uslovima, doživljava suštinsku i istorijsku transformaciju. Pod uticajem naučno-tehnološke revolucije i prodora socijalističkih ideja ni kapitalizam nije više ono što je juče bio, niti će sjutra biti ono što je danas.

Za razliku od ranijih pokušaja, sadašnje reforme u socijalističkim zemljama su mnogo dublje i, po pravilu, ne ograničavaju se samo na ekonomsku sferu. Sve više preovladava shvatanje o neophodnosti suštinskih reformi i u političkim sistemima, na

Digitized by Google

pravcu istorijske obnove ideje socijalizma i bržeg prevladavanja krize u koju je socijalizam zapao, prije svega kao posljedica dogmatske predstave o njemu, nametanja ili kopiranja tuđih modela, a što je nanijelo ogromne štete i socijalizmu kao svjetskom procesu. U relativno dugotrajnom periodu, u prvom redu zbog poznate politike KPSS, bile su potisnute i devalvirane neke bitne pretpostavke afirmacije i narastanja ideja socijalizma u svijetu. Nasuprot tome, započete ekonomske i političke reforme, javnost rada, kao instrumenta demokratizacije odnosa i sredstva kontrole vlasti, procesi debirokratizacije društvenih odnosa, stvaraju osnovu — pod uslovom da se istraje na kursu promjena — za širenje ideja socijalizma i za njegovu sve veću afirmaciju kao nezadrživog svjetskog procesa. Politika promjena, demokratizacija odnosa, odricanje od upotrebe sile u međunarodnim odnosima, nemiješanja u unutrašnje poslove zemalja, partija i pokreta — doprinijeće da svijet socijalizma postane snaga, od velikog značaja za pobjedu ideala mira, stabilnosti, koegzistencije različitih sistema, uzajamnog prožimanja progresivnih ideja i saradnje. Zato te procese pratimo sa velikom pažnjom, veoma smo zainteresovani za njihov uspjeh i stoga zemljama, partijama i pokretima opredijeljenim na tom kursu izražavamo našu punu podršku i solidarnost.

U pojedinim socijalističkim zemljama najavljuju se i još radikalnije promjene na unutrašnjem planu, kakav je slučaj u Sovjetskom Savezu, Kini, Poljskoj i drugim. Kada je riječ o Sovjetskom Savezu, kao jednom od najznačajnijih subjekata za novu klimu u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu, može se reći, da se sa izuzetkom kratkog, ali i istorijski važnog perioda destaljinizacije u vrijeme Hruščova, tek sada otvaraju realne perspektive suštinskog demokratskog preobražaja od vremena Lenjina.

Reforme se, međutim, neće ostvarivati bez teškoća, niti će ići stalnom uzlaznom linijom. Glavnu opasnost za uspjeh politike privrednih i društvenih reformi predstavljaju birokratsko-etatističke i druge privilegovane snage. Mora se računati i na to da se ne mali broj kadrova teško snalazi u novim uslovima, da teško prihvata kategorije demokratije: javnost, samostalnost, samofinansiranje, demokratizaciju izbornog sistema, djelovanje tržišnih zakonitosti, samoupravljanje, a pogotovo će teško shvatati i prihvatati kada se na dnevni red postavi neizbježni preobražaj od partije na vlasti u partiju idejno-političke avangarde. Otpori se javljaju i kao posljedica neshvatanja, inercije i nagomilanog administrativno-birokratskog i centralističkog nasljeđa. Sa manjim ili većim razlikama, preduzeća nemaju potrebnog iskustva, ili ne u neophodnoj mjeri, u samostalnom vođenju ekonomske i razvojne politike, raspodjeli dohotka, u samostalnom nastupanju na domaćem i spoljnjem tržištu. Riječju, tek se stvaraju neophodni preduslovi za promjenu takve svijesti ljudi, koju, na primjer, u SSSR-u plastično ilustruje

Digitized by Google

sintagma »čovjek se rađao i umirao sa direktivama«. A upravo to je bilo teško opterećenje socijalizma.

Svjesni snage tih otpora i sami protagonisti promjena javno upozoravaju, kao što to čini Gorbačov, da se baš iz tih razloga procesi reformi nalaze u kritičnoj fazi. Biće to, očevidno tešak i trnovit put. Uvjereni smo, međutim, da je pokrenuti točak promjena, začinjanje kvalitetno nove faze u razvoju socijalizma, nemoguće vratiti nazad. Ali, za perspektivu socijalizma, kako u pojedinim, tako i kao svjetskog procesa, nije svejedno da li će se sa reformama stati, da li će se one usporiti ili će se na njima istrajati, obogaćujući ih u hodu i prilagođavajući ih vlastitim uslovima. Bilo kakvo vraćanje na stare odnose i modele, što inače ne smatramo realnim, bar ne u dosadašnjem obliku, ili ostajanje na pola puta, učinilo bi da socijalizam u mnogim zemljama zapadne u još veću krizu, sa teškim posljedicama i za afirmaciju i razvoj ideja i prakse socijalizma u svijetu.

Promjene koje su u toku u mnogim socijalističkim zemljama znače u suštini afirmaciju i obogaćivanje i ideje o socijalističkom samoupravljanju, kao osnove za suštinsku demokratizaciju i humanizaciju društvenih odnosa, čime se pokazuje da je sve više i zakonita pojava u razvoju socijalizma. One znače obogaćivanje ideja naučnog socijalizma. U tome vidimo i svoju obavezu, u prvom redu da prevladamo zastoje i krizu u razvoju društva i socijalističkog samoupravljanja, da dalje doprinosimo afirmaciji njegovih sadržaja i vrijednosti i što prije stvorimo uslove za oživotvorenje programske vizije socijalističkog samoupravljanja i na tim osnovama demokratizacije u društvu, stalnog jačanja položaja radnog čovjeka i građanina u njemu. To se može postići samo ako se ide ka tome da socijalističko samoupravljanje stekne i tzv. vertikalnu društvenu dimenziju, u čemu se uveliko zaostaje, tj. da bude integralan sistem od osnovne ćelije društva do federacije i odlučivanja u njoj.

Moramo biti svjesni da progresivne partije i pokreti, sve više koriste naše propuste i greške kao pouku, a naročito stoga, što naša kriza predugo traje. Time gubimo snagu privlačnosti, ohrabrenja i nadahnuća, što je neosporno postojalo za Titova vremena. Razloga za to ima više. Oni u najvećoj mjeri proizlaze iz naše unutrašnje stvarnosti, koju karakteriše kompleksna kriza. U praksi je sve manje samoupravljanja, a sve više tehnobirokratskih sprega i voluntarizma. I umjesto da otvaramo nove vizije demokratskog i humanističkog socijalizma, sve više gubimo korak i zaostajemo ne samo u odnosu na programom utvrđene ciljeve, već i u odnosu na neke procese u pojedinim socijalističkim zemljama, a osobito u odnosu na naučno-tehnološki razvoj u svijetu. U ovom posljednjem, i ne samo u tome, ništa se i ne može postići dokle god se glorifikuju i nadjačavaju parcijalni i regionalni interesi, koji su već uveliko ideologizirani i shvatanje o samoupravljanju kao parcijalnom odnosu koji ne doseže do cjeline društva.

Digitized by Google

Nove tendencije koje su suštinski utemeljene u ideju socijalizma sve snažnije su prisutne u mnogim drugim područjima svijeta, posebno u Africi i Latinskoj Americi. One prodiru i u strukturu visoko razvijenog kapitalizma i doprinose sve prisutnijim procesima njegove evolucije u pravcu demokratizacije odnosa, podruštvljavanja proizvodnih snaga i jačanja miroljubivih tendencija. Zato su i krajnje pogrešne i pojednostavljene teze o prevaziđenosti socijalizma, o njegovom navodnom istorijskom krahu, a o kapitalizmu, kao jedinoj alternativi u razvoju svake zemlje i međunarodne zajednice u cjelini. To se ne rijetko nastoji dokazati i krizom koja je zahvatila jedan broj partija lijeve orijentacije, a posebno komunističke u Zapadnoj Evropi. Ideje socijalizma i težnje miliona ljudi i u tom dijelu starog kontinenta ne izražavaju samo komunističke partije, koje su inače pretežno zapale u krizu zbog sporog oslobađanja od starih dogmi i sporog prilagođavanja novim zahtjevima i perspektivama koje otvara treća tehnološka revolucija i neminovnost demokratizacije socijalizma. Uz to, Zapadna Evropa je samo dio svijeta, bez obzira na tehnološku i ekonomsku snagu s kojom raspolaže. Ideje socijalizma su, nema sumnje, otvorile novu, višu, nepovratnu epohu u razvoju čovječanstva.

III

Svojom poznatom principijelnom i dosljednom borbom za nove demokratske i ravnopravne međunarodne odnose, Jugoslavija je dugi niz godina veoma uticajan faktor u međunarodnim odnosima, cijenjen i uvažavan faktor mira i saradnje među narodima i državama, a protiv blokovske politike, politike hegemonije, upotrebe sile, raznih pritisaka i inostranih intervencija. Tim kvalitetima i tom doprinosu Jugoslavije interesima međunarodne zajednice snažan pečat je davala izuzetna aktivnost Josipa Broza Tita i njegova nedogmatska marksistička misao, čime je stekao veliki ugled u najširim svjetskim razmjerama.

Zahvaljujući takvoj svojoj politici, Jugoslavija je aktivni sudionik u traženju izlaza za mnoge krupne probleme koji su opterećivali i opterećuju međunarodnu zajednicu. Svojom nezavisnom, vanblokovskom i nesvrstanom pozicijom, principijelnom i dosljednom aktivnošću na međunarodnom planu, ona je značajan faktor od uticaja za prevazilaženje blokovskih konfrontacija i podjela, i kao takva, sudionik u postepenom izgrađivanju novih odnosa u Evropi i u cijelom svijetu. Dala je ne mali doprinos procesima dekolonizacije, borbi naroda za sticanje, očuvanje i učvršćivanje nacionalne nezavisnosti, teritorijalnog integriteta i suvereniteta. Na vrijeme je uočila neophodnost alternative blokovskoj podjeli, konfrontacijama, nagodbama i interesnim sferama, čije su žrtve bile novooslobođene i vanblokovske zemlje. U tom cilju Tito, Nehru i Naser su inicirali i razradili ideju o politici i pokretu

Digitized by Google

nesvrstanosti čija je prva konferencija održana u Beogradu, septembra 1961. godine. Na njoj su postavljeni temelji i izvorni principi politici nesvrstanosti, izgrađivanju novih demokratskih, pravednih i ravnopravnih međunarodnih odnosa. Jugoslavija se dosljedno angažuje na liniji upravo tih izvornih načela utemeljenih u Deklaraciji prve konferencije nesvrstanih zemalja, daje svoj doprinos svim onim aktivnostima koje su pozitivno uticaje na širenje pokreta i narastanje njegovog ugleda i uticaja kao globalnog, vanblokovskog i demokratskog faktora u međunarodnim odnosima. To je i njena trajna strateška orijentacija. Potrebu za tim ne umanjuju, već, naprotiv, potenciraju novi procesi u svijetu, a posebno u Evropi.

I pored činjenice da je sve snažnije preokupirana vlastitim unutrašnjim problemima, taj njen doprinos se ogleda u aktivnostima nesvrstanog pokreta u cjelini, u grupi nesvrstanih i neutralnih zemalja u procesima KEBS, u aktivnostima i uspješnom ishodu Ministarske konferencije nesvrstanih zemalja Mediterana.

Pokrenuli smo inicijativu i dobili pozitivne odgovore za susred ministara inostranih poslova svih balkanskih zemalja. On bi mogao predstavljati početak kontinuiranog dijaloga i saradnje balkanskih zemalja, bez obzira na njihovu spoljno-političku opredijeljenost i unutrašnje uređenje, ukoliko se svi učesnici koncentrišu na ona pitanja koja treba da otvore pespektive povoljnije atmosfere i šire balkanske saradnje u oblasti privrede, nauke, tehnologije, transporta, turizma, zaštite čovjekove okoline i postepeno stvaranje klime za pretvaranje Balkana u zonu mira, bezbjednosti i saradnje. Stoga je prihvatanje inicijative od svih balkanskih država bez sumnje pozitivna činjenica.

Takav ishod jugoslovenske inicijative shvatamo kao interes svake od ovih zemalja i kao mogućnost za razvijanje određenih oblika saradnje, a prije svega za stvaranje povoljnije klime na Balkanu, koja bi pratila ove nove pozitivne procese u Evropi i šire u svijetu. Poznati su principijelni stavovi naše zemlje u odnosima i saradnji sa susjedima, kao i naša privrženost ideji i inicijativama za unapređivanje multilateralne saradnje balkanskih zemalja, čemu smo stalno težili.

Bilo bi, međutim, pogrešno i neodgovorno zanemarivati neke tendencije i činjenice koje sve više nepovoljno utiču na međunarodni položaj naše zemlje. Razlozi za to su gotovo isključivo unutrašnje prirode. Tome doprinosi ekonomska kriza, koja dugo traje i koju ne uspijevamo savladati, enormna stopa inflacije, koja nije zabilježena u posljeratnoj Evropi, sve veća nezaposlenost, zastoj u razvoju i vraćanje na lestvici razvijenosti u Evropi gotovo na pozicije s kraja tridesetih godina ovog vijeka. Politička situacija u zemlji, policentrične tendencije i slabljenje funkcija federalne države na onim poslovima i u onim oblastima gdje je njena nadležnost Ustavom precizno određena, prespor proces odlučivanja, razvodnjavanje odgovornosti i nejedinstvo na bitnim pitanjima,

Digitized by Google

pojave međunacionalnih sukoba i posebno stanje na Kosovu, sve više dovodi Jugoslaviju u poziciju oslabljenog položaja, ugleda i uticaja na međunarodnom planu.

Rijetko kada se o Jugoslaviji pisalo sa takvom učestalom kritičnošću. Stiče se utisak da su mnogi inostrani faktori iznenađeni kako dubinom naše krize, koja je bez sumnje kompleksna, i to, prije svega, politička, tako i našom nespremnošću da u demokratskoj atmosferi i odnosima, na liniji naših poznatih programskih opredjeljenja, nađemo rješenja za afirmaciju odnosa utemeljenih odlukama AVNOJ-a i brže prevladamo tešku i sve dublju krizu u zemlji. U tom, sve širem i negativnijem publicitetu o našoj zemlji, nije prisutna samo zluradost, već sve više i otvorena zabrinutost. U inostranstvu se sve više nameće utisak da ne znamo kakve odnose i kakvu Jugoslaviju hoćemo. Moramo priznati, a to se i u inostranoj propagandi ističe, da Savez komunista ovakav kakav je sada sve više gubi snagu kohezionog faktora koji obezbjeđuje jedinstvo zemlje, klasnu solidarnost i stabilnost SFRJ. Nasuprot tome jačaju tendencije političkog pluralizma, osamostaljivanja i dezintegracije, čije kobne posljedice dobro znamo iz naše ne tako davne prošlosti. Ne treba da nas zabrinjavaju različita mišljenja u fazi izgrađivanja stavova, ona su izraz demokratskih odnosa u procesu odlučivanja. Zabrinjava nesposobnost kako državnih, tako i političkih struktura, da se efikasnije usaglašavaju stavovi, donose odluke i naročito da se one brže i dosljednije ostvaruju u praksi. Stoga i dajemo povoda inostranom javnom mnjenju i političkim faktorima da špekulišu našom perspektivom i da na tome sve učestalije grade svoju koncepciju u odnosu na Jugoslaviju. To su i razlozi zbog kojih nijesmo oslobođeni povremenih pritisaka i uslovljavanja, što je gotovo pravilo kada se jedna zemlja nađe u stanju u kakvom se objektivno mi sada nalazimo.

Naša kriza je višeznačna i kompleksna i zato se sve nepovoljnije odražava na međunarodni položaj zemlje. Ona je ekonomska, sistemsko-politička, uz hipertrofiranje regionalnih interesa i moralna. Da bi izbegli i neku vrstu ustavne krize, moramo ubrzati promjene Ustava i sistemskih zakona, odnosno rješenja koja se nijesu potvrdila u praksi, a koja dalje produbljuju krizu i o razlikama, koje se javljaju, razgovarati smireno, konstruktivno i na kursu programske strategije SKJ. Dramatizovanja, uslovljavanja i blokiranja rasprava nijesu svojstvena komunistima.

Nastupa jedna prelomna faza u razvoju našeg društva. Svima je jasno da je situacija u zemlji znatno teža od one koja je ocijenjena na 13. kongresu SKJ, da se dalje pogoršava i da prostora za uzmicanje i komotno ponašanje više nema. Zato se sada kao prioritet postavlja neodložna operacionalizacija programa za obaranje inflacije, oživljavanje privredne aktivnosti, dalje povećanje izvoza, i zaštitu standarda radnih ljudi i građana.

Digitized by Google

Ako tako razrađen i obezbjeđen, realan i pouzdan program ne bismo bili u stanju da najhitnije donesemo, ako blokiramo sebe razlikama o karakteru i dubini ustavnih promjena i javno ne utvrdimo uzroke zašto je stanje teže nego u vrijeme Trinaestog kongresa i zašto SK nije uspio u ostvarivanju postavljenih zadataka i iz toga izvučemo jasne i komunističke konsekvence, mi zaista ne bismo uspjeli da učinimo inače neophodan zaokret, da prevladamo snažno izražen defetizam u masama, demotivaciju rada i da povratimo vjeru radnih ljudi i građana da smo sposobni da učvrstimo unutrašnju stabilnost, obezbijedimo razvoj zemlje i reafirmišemo njen međunarodni položaj, ugled i uticaj.

Otvaranje perspektive nećemo obezbijediti vraćanjem natrag, već demokratizacijom ukupnih odnosa, u čemu najveću odgovornost ima SKJ i to prije svega za svoj vlastiti preobražaj, afirmacijom zdrave ekonomije, tržišnih i ravnopravnijih uslova privređivanja, usmjeravanjem privrednih tokova, stvaranjem i oživotvorenjem drugih naših poznatih strateških opredjeljenja. Insistiranje na drugim modelima, bilo da su oni unitaristički-centralistički, građansko-liberalistički ili nacionalističko-separatistički, neće otvoriti, već obratno — zatvoriće perspektivu, neće zaustaviti krizu, već podstaći upadanje u stanje bez kontrole i uticaja, neće ojačati, već naprotiv teško oslabiti međunarodni položaj Jugoslavije.

IV

U našoj unutrašnjoj stvarnosti ne bi mogli zanemariti i zahtjeve za preispitivanje i onih strateških pitanja, od kojih zavisi međunarodni položaj, ugled naše zemlje, njena budućnost. Sve češće se oglašavaju pojedinci i grupe koji traže preispitivanje i spoljno-političke orijentacije naše zemlje pod izgovorom opasnosti od izolacije i zaostajanja u odnosu na civilizacijske i tehnološke preobražaje u Evropi. Pojedinci se zalažu i za formalno priključivanje ovoj ili onoj političkoj i ekonomskoj grupaciji, što bi značilo napuštanje naše nezavisne i nesvrstane pozicije u međunarodnim odnosima, gubljenje ugleda u nesvrstanom svijetu i objektivno doprinijelo daljnjim procesima destabilizacije u zemlji. Osim toga, tako opredijeljena Jugoslavija ne bi više bila faktor sporazumijevanja, saradnje i građenja mostova na tim osnovama — za nove demokratske, pravednije i ravnopravne međunarodne odnose u svijetu, već bi realno mogla postati faktor i izvor novih konfrontacija i zaoštravanja u regionu, Evropi i šire u svijetu.

Pristalice tih shvatanja ne vode računa ni o mnogim drugim posljedicama koje bi iz promjena međunarodnog položaja Jugoslavije realno proizašle, kako na unutrašnje uređenje, tako i na našu privredu. Sasvim je izvjesno da je isticanje tih i takvih shvatanja u koliziji sa istorijskim i trajnim interesima SFRJ.

To, razumije se, nikako ne znači da treba da zanemarimo nove, prije svega, integracione procese u Evropi, već da aktivno

Digitized by Google

sudjelujemo u iznalaženju modaliteta novih odnosa i novih viših razvijenijih oblika saradnje u oblasti privrede, nauke i tehnologije, tržišta, finansija, itd., striktno vodeći računa o poštovanju naše nezavisne, vanblokovske i nesvrstane pozicije, unutrašnjeg uređenja i suverenog prava da samostalno odlučujemo, bez spoljnih pritisaka i recepata.

Naročito moramo biti aktivniji u uključivanju u programe EUREKA i programe Naučno-tehničkog progresa zemalja članica SEV-a do 2000-te godine. To često ne zavisi samo od spremnosti naših partnera, već u velikoj mjeri i od naše inicijativnosti i organizovanosti. Trebalo bi propisima obezbijediti maksimalne pogodnosti za takvo povezivanje naše privrede i nauke u saradnji sa pomenutim grupacijama, osloboditi se straha i dogmatskih predstava o toj saradnji, liberalizovati i podsticati udruživanje, ulaganje kapitala, razne oblike podjele rada i sl. U toj saradnji bićemo ravnopravniji i efikasniji partner, onoliko koliko je stabilno unutrašnje stanje i međunarodni položaj naše zemlje. Samo snažna, stabilna socijalistička, samoupravna i Federativna Jugoslavija, može da garantuje povoljan položaj zemlje u Evropi i svijetu, slobodu i ravnopravnost svih naših naroda i narodnosti.

Zastupnici navedenih koncepcija minimiziraju značenje pokreta nesvrstanosti kao globalnog nezavisnog, vanblokovskog, demokratskog i sve dinamičnijeg i uticajnijeg faktora u međunarodnim odnosima i naše mjesto i ulogu u njemu. Oni, izgleda, polaze od ocjene da je antikolonijalna revolucija, koja je dala pečat zbivanjima u drugoj polovini ovog vijeka, osim na Jugu Afrike, gotovo okončana; da blokovska podjela i bipolarni odnosi utemeljeni nakon II svjetskog rata iscrpljuju svoje motive pod uticajem teške i neizvjesne hipoteke koju sobom nosi trka u naoružavanju i opasnost nuklearne ratne katastrofe i pod utiskom sve vidnijeg tehnološkog napretka u razvijenim zemljama, prije svega Zapadne Evrope. Međutim, oni gube iz vida da je nesvrstana politika u najvećoj mjeri doprinijela slabljenju tendencija bipolarizma i blokovskih podjela i konfrontacija, da se afirmisala kao faktor bez koga nije moguće rješavati osnovne i krupne protivriječnosti savremenog svijeta. Promjene o kojima je bilo riječi početnog su karaktera i uglavnom neće biti usmjerene u interesu cjelokupne međunarodne zajednice ukoliko budu vođene pretežno ili isključivo preko dijaloga dviju velikih sila i blokova. Značenje Pokreta u tim novim uslovima potvrđuje i činjenica što pojedini poznati protagonisti teorije prirodnog savezništva javno napuštaju takvu tezu, priznajući mu veliki značaj u međunarodnim odnosima.

To, međutim, ne znači da pokret nesvrstanosti treba da zanemari promjene koje se zbivaju u svijetu. Naprotiv, mora potražiti nove parametre, nove metode svoje političke akcije u međunarodnim odnosima. Naime, ako se pođe od činjenice da su se politika i pokret nesvrstanosti začeli i razvijali kao anticipacija glavnih tokova svjetskih odnosa u vremenima i uslovima dekolo-

Digitized by Google

nizacije i borbe za očuvanje nezavisnosti novooslobođenih zemalja, očigledno je da u promijenjenim uslovima moraju tražiti i neke nove oblike svoga djelovanja, stalno prilagođavajući svoju filozofiju i praksu osnovnim tendencijama u svijetu, odnosno stalno uspostavljati i dograđivati takvu strategiju viziju koja će odgovarati interesima svake nesvrstane zemlje, pokretu u cjelini i čitavoj međunarodnoj zajednici. Ako tako ne bismo radili, politika i pokret nesvrstavanja ostali bi na margini događaja i u naredno razdoblje ušli nepripremljeni kako u pogledu vizije sopstvene budućnosti i budućnosti svijeta, tako i za realistične procjene svojih mogućnosti i preokupacije u novim uslovima.

Osim toga, svijet, a naročito zemlje u razvoju, ulaze u XXI vijek sa teškim posljedicama nepravednog i neravnopravnog međunarodnog ekonomskog poretka, sa ogromnim dugovima i izrazitim razlikama u ekonomskoj i tehnološkoj razvijenosti. Problemi koji iz toga proizlaze sve teže opterećuju zemlje u razvoju, ali i međunarodne odnose u cjelini, pa prema tome nijesu samo stvar zaduženih i nerazvijenih zemalja, već — problem čitave međunarodne zajednice.

Još, međutim, nema spremnosti visokorazvijenih da shvate svu težinu ovih problema i pokažu neophodnu spremnost za sagledavanje suštine njihovih uzroka u cilju zajedničkog iznalaženja rješenja koja će postepeno prevladati jedno opasno stanje, koje najdirektnije ugrožava nezavisnost zemalja, svjetski mir i bezbjednost.

Miriti se sa diskriminacionom i u suštini neokolonijalističkom politikom visoko razvijenih zemalja značilo bi ući u zadnju deceniju ovog i u naredno stoljeće sa teškim bremenom nasljeđa i još većim neizvjesnostima i nesigurnostima po njihove interese, razvoj i bezbjednost cjelokupne međunarodne zajednice. U tome pokret nesvrstanosti, bez obzira na sve teškoće i unutrašnje protivrječnosti, može i mora odigrati još značajniju ulogu. Moraju se preduzeti dodatne aktivnosti nesvrstanih i zemalja u razvoju kako bi razvijeni, konačno, shvatili da nije dovoljno to što se oni samo međusobno dogovaraju i to na štetu nerazvijenih, već da moraju svojom politikom olakšavati sadašnju neodrživu poziciju zemalja u razvoju. U protivnom, produbljavaće se ekonomski i tehnološki jaz u odnosima Sjever—Jug putem raznih oblika odliva kapitala iz nerazvijenih u razvijene, neravnopravnim odnosima u cijenama sirovina, opreme i tehnologije i raznim diskriminacionim mjerama koje preduzimaju. Bez ulaženja u probleme tzv. dužničke krize, koja je, gotovo, dovela do raspada međunarodnog finansijskog sistema i suštinskih promjena postojećeg nepravednog i neravnopravnog međunarodnog ekonomskog i finansijskog poretka, nerazvijeni neće moći da obezbijede uslove za svoj razvoj, neće biti sposobni da vraćaju dugove, niti će razvijeni moći da računaju na neophodnu stopu vlastitog privrednog rasta i stabilnosti, a svijet u cjelini na neophodno popravljanje klime u međunarodnim

Digitized by Google

odnosima u cjelini. Nužna je, stoga, promjena ponašanja razvijenih do koje svakako neće doći dobrom voljom, već, prije svega, još snažnijom aktivnošću pokreta nesvrstanih zemalja i zemalja u razvoju preko postojećih oblika međunarodnih ekonomskih, trgovinskih i finansijskih organizacija, pa i neophodnim bilateralnim i multilateralnim angažovanjem progresivnih i demokratskih partija i pokreta u svijetu. Zato smo uvjereni da promjena institucionalnih odnosa Jugoslavije sa bilo kojom političko-ekonomskom grupacijom u Evropi, a koja bi izmijenila njen međunarodni položaj, ne bi predstavljala doprinos afirmaciji pokreta u narednom razdoblju u rješavanju mnogih akutnih problema, a još manje bi odgovarala našim vlastitim interesima.

V

Nove tendencije na međunarodnom planu, dinamiziranje svjetskih kretanja, posebno u uslovima savremene naučno-tehnološke revolucije, koji traže veću inicijativnost svih aktera, pa i Jugoslavije, zahtijevaju i efikasnu i savremenu kadrovsku politiku na svim poslovima i područjima koji su od značaja za ostvarivanje naših spoljno-političkih, finansijskih, naučno-tehnoloških, kulturnih, informativno-propagandnih interesa i potreba u zemlji i prema inostranstvu. Ona mora odgovarati zahtjevu vremena i svjetskih zbivanja i biti sposobna da stalno unosi novi duh i svježinu u stil i način rada naših diplomatskih, ekonomskih, kulturnih i informativnih predstavništava u inostranstvu. Polazeći od toga, na dugoročnoj osnovi treba obezbjeđivati visoko obrazovane, dobrim dijelom univerzalne kadrove osposobljene da adekvatno prate savremene svjetske procese, ali i sve više vrhunskih specijalista za određena pitanja.

U vremenu koje brzo odmiče i u kome treba brže hvatati korak za budućnost, koja je već počela, sektori spoljno-političkih, ekonomskih i finansijskih odnosa sa inostranstvom, svojim modernijim, naučno zasnovanim prilazom, mogu i dužni su da doprinesu uspješnijem uključivanju naše zemlje u savremene svjetske tokove i njenom bržem izvlačenju iz ekonomske krize.

Kadrovska politika treba, stoga, da se u najvećoj mjeri oslanja na savremena naučna dostignuća i na savremenim osnovama. Kad je riječ o spoljno-političkim i drugim sličnim poslovima potrebni su razrađeni i diferenciraniji kriterijumi u izboru kadrova imajući u vidu mnogostrukost naših interesa, specifičnost i razvijenost naših odnosa sa pojedinim zemljama i regionima, uticaj partnera na međunarodni život i druge preokupacije. Riječju, moramo se izboriti za takve kadrove koji će biti sposobni da na savremen način, stručno i efikasno daju svoj najveći doprinos dinamičnom postavljanju naše zemlje na međunarodnom planu, što je jedan od neophodnih preduslova za dalju afirmaciju njenog

Digitized by Google

položaja, ugleda i uticaja u svijetu. Te narasle zahtjeve i potrebe moguće je obezbijediti u prvom redu sve širom demokratizacijom i podruštvljavanjem kadrovske politike i njenim otvaranjem prema svim socijalnim strukturama društva. To su i pretpostavke za ostvarivanje vrhunskih kvaliteta, osavremenjivanje načina rada, napuštanje skupe, neracionalne i neefikasne administracije, najčešće nedovoljno osposobljene pa i nespremne da prati savremene procese, da blagovremeno sagledava moguće tendencije i naše preokupacije na međunarodnom planu i efikasno realizuje naše interese. Bitne promjene u obezbjeđivanju kadrova u skladu sa svim ovim potrebama, i ne samo na rečenim poslovima, iziskuju puniju demokratizaciju cjelokupnih društvenih odnosa, a posebno demokratizaciju izbora i prevladavanje subjektivističko-birokratske kadrovske politike i monopola pojedinaca i grupa.

Digitized by Google

Dušan Dragosavac

Ustavnost i zakonitost

Rasprava CKJ o značaju prava, uloge sudova, zakonitosti, bila je pod uticajem afera, pritisaka na sudove, i odstupanja rukovodstva od Programa i Statuta SKJ. Osim toga, imalo se na umu i to da se društvena i politička kriza ne može prevazići ako se ne savlada i kriza rukovođenja u SKJ. U tom pogledu u mnogo čemu se nazadovalo u odnosu na ono što je započeto pre zakona o upravljanju radničkih savjeta sa državnim privrednim preduzećima.

Materijali za sjednicu nisu pružili komparativnu i vremensku analizu. Problemi samoupravljanja i poštivanja ekonomskih zakona, zakonskih i moralnih normi su potisnuti. U zadnjih šest-sedam godina, razvoj je uveliko išao mimo programskih i ustavnih opredeljenja. U ekonomskoj politici se nije polazilo od zakona vrednosti i ekonomskih zakona, od zaštite dinara kao unutrašnjeg platežnog sredstva i mjere vrijednosti. Društvena, proširena reprodukcija je otuđivana od neposrednih proizvođača koja je dostigla alarmantnu tačku, na čemu su izrasle krupne ekonomske, društvene i političke slabosti. Nasuprot Programu SKJ i Ustavu, razvijalo se državno vlasništvo, državni kapital, državni etatizam. To je naročito izraženo na nivou republika i pokrajina, što je dovelo do ekonomske i političke dezintegracije i dezintegracije Saveza komunista.

Digitized by Google

Nosioci vlasti nisu respektirali ekonomske zakone. Ekonomska politika nije osigurala normalnu fizičku, pogotovo ne moralnu amortizaciju koja bi uključila tehnološki progres. Kroz različite vidove društvene, opće i lične potrošnje, prelijevala su se društvena sredstva u državnu i ličnu potrošnju. Društvena sredstva, neadekvatno zaštićena ekonomskom politikom, sve su više dobijala državna i grupno-svojinska svojstva. Sve je više vršena privatizacija društvenih sredstava.

Ta materijalna kretanja erodiraju politički sistem socijalističke demokratije i samoupravljanja. Razvija se etatizam, naročito na nivou republika i pokrajina. Sve je to otežavalo jedinstvo unutarnjeg tržišta, olakšalo konkurenciju inostranih kompanija na domaćem tržištu, razvijalo dezintegracione procese, potenciralo zatvaranje unutar regiona, republika i pokrajina. To se negativno odrazilo na Savez komunista koji nije u stanju da efikasno djeluje kao jedinstvena organizacija, da uspješno usmjerava socijalistički razvoj u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji.

Kroz zaduženost, uslove zaduživanja i neracionalnu potrošnju, doveden je u pitanje ekonomski suverenitet zemlje što je suprotno programskim opredeljenjima Saveza komunista i Ustavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Zaostaje razvoj novih socijalističkih državnih i društvenih formi i sistema, koji bi afirmirali socijalizam, socijalističko samoupravljanje i socijalističku demokratiju. Kroz NOB-e i poslije rata, razvijane su materijalne, kulturne i političke i društvene pretpostavke i njima odgovarajuće organizacione forme države i društva koje su sadržavale i potrebne elemente sile, koju razvoj društva na postojećem nivou traži.

Otvaran je proces podruštvljavanja i nekih državnih funkcija, izlaženja iz uskih granica građanske, staljinističke državnosti, građanskog i staljinističkog prava. Ideje marksističkog Programa Saveza komunista Jugoslavije i jugoslovenska revolucija nisu idolopoklonstvo pred državom, pogotovo ne pred nacionalnim etatizmom, niti, pak, srašćanje Partije sa državnim aparatom.

Marksistička teorija izgradnje socijalističkog društva uči da prelazni period karakterizira diktatura proletarijata, koja uključuje »posizanje u prava buržoaske svojine«, istovremeno razvijanje i štićenje društvene svojine i one privatne koja, po svom karakteru, nije društvena. Kad se konstatira da se sve više narušava zakonitost, to znači da se odstupa od revolucionarnih principa. Svuda se ističe princip legaliteta, vladavine pisanih zakona, »objektivnog pravnog poretka, ustavnosti« kao pravne osnove tog razvoja, kao da smo na početku revolucije. Čuvanje i razvijanje zakonitosti nije novo za marksizam a pogotovo ne za Program Saveza komunista Jugoslavije. To je nivo buržoaskih revolucija. To je ono od čega je polazio program NOB-a. Marksizam afirmira sve pozitivno što je dato u društvu u ranijim pe-

Digitized by Google

riodima. KPJ odnosno SKJ kao marksističke organizacije pošle su od dostignuća čovječanstva, oslobodilačkih revolucionarnih pokreta na terenu Jugoslavije, razvijali novo — afirmirajući istinski interes radničke klase.

Još za revolucionarnih sukoba pisani su osnovni temeljni zakoni. To se, radilo, kao što su radile velike buržoaske revolucije, naročito francuska i američka. To se kod mnogih shvata kao da tu nema razlika, a često zaboravlja objektivna diferentia specifika marksističke teze koja polazi od razlika buržoaske i socijalističke revolucije.

Socijalistička revolucija polazi od postignutih tekovina buržoaske revolucije ali mora da ide dalje, ako ne želi da degenerira ili u buržoasku ili staljinističku. Pišući o jednom ustavu Francuske, Marks je rekao: »Ranije su se ustavi radili i usvajali kad je proces društvenog preobražaja dospio do mrtve tačke, kad su se novostvoreni klasni odnosi učvrstili i kad su zaraćene frakcije vladajuće klase pribegle kompromisu koji im je dozvoljavao da nastave borbu između sebe a da u isto vreme isključe iz te borbe zamorene narodne mase« (Karl Marks, Klasne borbe u Francuskoj, 1948—50. godine, Izabrana djela, Tom I, Kultura, Zagreb, 1949. godine, str. 141.).

Historija je potvrdila ispravnost ove Marksove teze koja je značajna za sve ustave i osnovne zakone u demokratizaciji društva. Vodeće društvene snage u jugoslavenskoj revoluciji bile su svjesne toga. U ustavima Socijalističke Federativne Jugoslavije uključeni su elementi dostignuća naprednih građanskih ustava.

Bitna razlika Ustava SFRJ u odnosu na buržoaske je negacija temeljnog buržoaskog osnova, buržoaske svojine i najamnog odnosa. Poslije revolucije se prešlo u relativno mirniji period razvoja. Razvoju ustavnosti i zakonitosti doprinosio je dinamičan proces razvoja proizvodnih snaga i socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa, kao što su ustavnost i zakonitost doprinosili demokratizaciji društva.

Razvoj društvene svojine i samoupravljanja oslobodio je veliku energiju radnih ljudi i građana, uključujući ih u proces borbe kao subjekte za razvoj socijalističkog društva. Kroz revoluciju su prevaziđeni elementi frakcijske borbe oko vlasti i kompromisi među postojećim klasama jer je buržoaska klasa izvlaštena i ako revolucija nije likvidirala klasno društvo.

Praksa je nedvosmisleno afirmirala socijalistički razvoj ali je potvrđivala i razna kolebanja i stranputice. Kardelj je na Jedanaestom kongresu istakao ulogu Saveza komunista kao revolucionarnog i kohezionog faktora u borbi za prevazilaženje klasnog društva razvoja socijalizma i socijalističke demokratije.

Kolebanja u Savezu komunista pomažu razvoj elemenata malograđanske i neostaljinističke despotije.

Razvoj revolucije je zahtijevao da i Ustav Socijalističke Federativne Jugoslavije, i drugi zakoni, budu dinamičniji u smi-

Digitized by Google

slu novog, da podstiču inicijativu društvenih faktora i radnih ljudi. Kad se analiziraju naše države, republike i pokrajine i odnosi između njih, i Federacije, pokazuje se da se stvaraju nove frakcije borbe za vlast u smislu zaokruživanja nacionalne države, i republičke i pokrajinske državnosti, što je osnova za frakcionaške borbe u Savezu komunista, kao što i nejedinstvo u SK olakšava dalji razvoj negativnih elemenata etatizma. Situacija je teška. Savez komunista bi se morao ujediniti, prevazići frakcionaške borbe i razvoj uskladiti sa revolucionarnim Programom SKJ.

Praksa revolucije i izgradnja socijalizma bila je relativno dugo vremena dinamična, mada ne bez oscilacija i različitih kriza. Razvijani su novi elementi ustavnosti i zakonitosti, koji su podržavali socijalističke tendencije razvoja i učvršćivali postignute rezultate, širili prava i slobode građana.

Suština zakonitosti nije u količini pa ni u preciznosti zakona i propisa nego je u prvom redu problem sadržaja i odlučnosti razvoja revolucije. Socijalističke subjektivne snage na liniji programskih i ustavnih opredeljenja osiguravaju praksu sa tendencijom proširivanja prava radnih ljudi i građana, podstičući razvoj ka Marksovoj »asocijaciji slobodnih neposrednih proizvođača«.

Elementi kontrarevolucije imaju osnovu u erodiranju društvene svojine i samoupravljanja, otuđenih državnih funkcija od radničke klase i udruženog rada. Teza zakonitosti i ustavnosti morala je biti naglašena u poslijeratnom periodu, naročito kad se zaoštrila borba protiv vlastitog birokratizma unutar zemlje kao i u međunarodnom radničkom pokretu protiv staljinizma. Zakonitost je imala kroz čitavo vrijeme konkretni društveni, politički smisao i sadržaj u podsticanju novog i borbe protiv starog buržoaskog i staljinističkog. Taj momenat je naglašen u Programu Saveza komunista, u ustavima, ali nije dovoljno samo to naglasiti, postaviti programsku viziju, nego se trebalo i treba stalno za to boriti.

Rukovodstvo jugoslavenske revolucije, neposredno poslije rata u periodu 45—50 g., nekritički je prenosilo neka sovjetska iskustva, što se negativno odrazilo na polet revolucije, opadanje dinamike koju je prigušivao birokratizam, koji su predstavnici političke i državno-ekonomske moći, razvijali preko državnog aparata, otuđivali ovaj od naroda, radničke klase i njenog historijskog interesa. Trebalo je to idejno-politički raščistiti i tome suprotstaviti adekvatni mehanizam omogućiti šire učešće radnih ljudi u političkom, društvenom i ekonomskom životu. Morala se suziti uloga državnog aparata, razviti novo pravosuđe, posebno sudstvo, osigurati zaštitu društvene svojine, samoupravljanja radnih ljudi, unapređujući njihova upravljačka prava osiguravajući efikasnu zaštitu njihovih ličnih sloboda i prava.

To bez nove zakonitosti nije moguće ili ne efikasno rješavati. Naglašenost principa klasičnog načela zakonitosti uz neke specifičnosti omogućila je da se razvijaju buržoaski i neostaljinistički elementi, pogoduje pojačano otuđivanje društvenih sredstava,

Digitized by Google

rast klasičnog kriminala, pa i škandala oko toga. Program revolucije i razvoj socijalizma je sadržavao i sadrži stvaranje i razvoj dobrih zakona i dobre administracije, ali istovremeno i ograničavanje vlasti administracije i podruštvljavanja državnih funkcija kroz uključenje radnih ljudi u proces samoupravljanja.

Stalno su vođene diskusije o sadržaju prava, u zadnje su vrijeme intenzivirane. Problem je što nije u centru socijalističko pravo kao izraz klasne volje u funkciji istorijskog interesa radničke klase. Veliko je kolebanje između istorijskih interesa radničke klase i buržoasko-birokratskog sadržaja i forme prava. U praksi je došlo do toga da se pravo robne proizvodnje ograničeno priznaje, sužava, u odnosu na tržište između privatnih subjekata, djelimično između društvenog i privatnog, u odnosu raspodjele sredstava potrošnje, u sferi proste reprodukcije.

Ograničeno je u sektoru proširene reprodukcije, i ako pravo u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji izvire iz društvene svojine i njemu odgovarajućeg društvenog, samoupravnog i političkog sistema. Ima u tome mnogo starog. Nije problem to što ima starog, jer ga mora biti, jer je i sam princip nagrade prema radu pravo buržoaskog porijekla.

Mnogo je neracionalnog u pravu, mnogo normiranja, što dovodi u pitanje moć zakona pa i državnih i društvenih organa, zato što rade mnoge stvari suprotne ekonomskim i društvenim zakonima, što se ekonomska politika ne vodi na osnovu ekonomskih zakona. Zato i državni organi ne mogu vršiti uspješno svoju akciju, afirmacije zakonitosti.

Najveće društvene probleme je izazvalo nepoštovanje zakonitosti od onih koji su pozvani da štite zakonitost. U odnosu na dinar, na zaduživanje u inozemstvu, proširenu reprodukciju. U svojoj megalomanskoj investiciomaniji državni aparat i partijska birokratija otuđivali su proširenu reprodukciju kao najprogresivniju društvenu funkciju od upravljanja radnih ljudi. Tehnokratija i politokratija izvlastila je radne kolektive i udružene radne ljude ne samo proširene nego i dijela proste reprodukcije. Ako se tu ne učini korak napred, neće se ni pitanje odgovornosti ustavnosti ni zakonitosti uspješno rješavati.

Davno je Savez komunista raščistio sa shvatanjem da izvlaštenje buržoaske i stvaranje državne svojine, nacionalizacija, ne mijenja samo po sebi eksploataciju niti bilo šta drugo, bitno. Poslijeratna kratkotrajna i nova praksa u SFRJ, kao i praksa svih socijalističkih zemalja, to potvrđuje.

U zadnjim godinama u Socijalističkoj Federativnoj Jugoslaviji praksa je u velikom regresu. U vezi s tim, podsjetio bih šta je Engels govorio na ovu temu i ako ne sasvim direktno. »Moderna država, ma kakav bio njen oblik u suštini je kapitalistička mašina, država kapitalista, idealni ukupni kapitalista. Ukoliko više produktivnih snaga ona preuzima u vlastitu svojinu, utoliko više državljana eksploatira. Radnici ostaju najamni rad-

Digitized by Google

nici i proleteri. Odnos kapitala se ne ukida, naprotiv, on se sada još više zaoštrava. Ali to zaoštravanje dovodi do preokreta. Pretvaranje produktivnih snaga u državnu svojinu ne rješava sukob, ali ono skriva u sebi formalna sredstva, ključ za rešenje. To se rešenje može sastojati samo u tome da se stvarno prizna društvena priroda društvenih proizvodnih snaga, dakle, da se način proizvodnje, prisvajanje i razmena dovede u sklad s društvenim karakterom sredstava za proizvodnju. A to se može postići samo tako što će društvo otvoreno i bez zaobilaženja prisvojiti sredstva za proizvodnju koja prelaze svaki drugi način primjene osim društvenog«. (Engels, Antidiring).

Praksa mnogih revolucija potvrdila je da nacionalizacija sredstava za proizvodnju od strane države i njihovo podržavljavanje još ne rješava problem socijalizma. I ako »skriva u sebi formalno sredstvo, ključ za rešenje«. Pokazalo se da razvoj posle revolucije može ići u dva pravca: ili ka razvoju društvene svojine i samoupravljanja ili ka državnom etatizmu. Samo podržavljenje sredstava za proizvodnju još ne znači progres, podržavljenje onih sredstava koja po svom karakteru nisu društvena ne mogu, također, biti kao takva nacionalizacijom napravljena. Iskustva govore da poslednji samostalni akt države nacionalizacija, treba biti pretpostavka za podruštvljavanje onih sredstava za proizvodnju koja su po svom karakteru društvena, a da je pogrešno podruštvljavati putem nacionalizacije, ono što po karakteru nije društveno, sitna tzv. mala privreda.

Nakon velikog iskustva u socijalističkim zemljama danas se široko uviđa štetnost i jednog i drugog. Iskustva u jugoslavenskoj revoluciji razvoja društvene svojine, društvenog samoupravljanja, uvažavanje ekonomskih zakona, polazeći od Ustava i socijalističke zakonitosti, otvorili su proces stvaranja i razvijanja »asocijacije slobodnih i jednakih proizvođača«.

Tito je polazeći od jugoslavenskog iskustva i iskustva Sovjetskog Saveza, povodom donošenja Zakona o radničkom upravljanju sa državnim privrednim preduzećima rekao: »Od sada državna svojina sredstava za proizvodnju, fabrika, rudnika, željeznica, prelazi postepeno u viši oblik socijalističke svojine. Državna svojina je najniži oblik društvene svojine a ne najviši, kao što to smatraju rukovodioci SSSR-a«. (Josip Broz Tito, Borba za socijalističku demokratiju, 5, »Kultura«, Zagreb, 1953. godine, str. 35.)

Staljin je interpretirajući klasike o izumiranju države tvrdio da će uloga države u privredi rasti i u komunizmu. Tito je, naprotiv, pošao od toga, da u privredi u kojoj je radnička klasa, pre svega, treba izumirati uloga države razvijati se samoupravljanje a od te polazne osnove se ide do integralnog samoupravnog sistema. Ima različitih oblika svojine. Kod jednih se bitno ne mijenja društveni odnos, kod druge je pitanje procesa promjene društvenog odnosa i podruštvljavanja određenih državnih funkcija. Kad je riječ o vlasništvu i vlasničkim odnosima, to nije

Digitized by Google

osobina samo današnje etape razvoja ili samo socijalizma. Tu su neki elementi od klasnog rimskog prava i privatne svojine. Na jednom mjestu, u vezi s tim, Marks kaže: »Pravo privatnog vlasništva je jus utendi ed abu tendi, pravo samovolje na stvari. Glavni se interes Rimljana sastoji u tome da razviju i odrede odnos koji se pokazuje (sichergeben) kao apstraktni odnosi privatnog vlasništva. Stvarna osnovica privatnog vlasništva, posjed, jest fakat jedan neobjašnjivi fakat nikako pravo. Tek juristićkim odredbama, koje društvo daje faktičkom posjedu, dobiva kvalitet pravnog posjeda, privatnog vlasništva«. (Karl Marks — Fridrih Engels, Izabrana djela, II, str. 14.).

U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, pre svega kod rukovodećih kadrova, podcjenjena je zakonitost. Počev od ekonomskih zakonitosti, jer se raspodjela ne tretira kao objektivna data sa čvrstim zakonitostima, već kao neka samovolja. Marks je u Kritici gotskog programa rekao: »Tu vlada isti princip kao razmene robnih ekvivalenata, jednaka količina rada u jednakom obliku razmjenjuje se za jednaku količinu rada u drugom obliku«.

Marks ističe jednak princip, naglašava da bi u socijalističkom društvu taj princip trebalo usavršiti, da razmena ekvivalenata, pored prosjeka, kroz nagradu prema radu što više afirmira i u pojedinačnim slučajevima, uz osiguranje socijalističke solidarnosti. Marks tretira nagradu prema radu, kao buržoasko pravo, ali nužno u prelaznom periodu, u fazi izgradnje socijalizma, zbog razvoja proizvodnih snaga, produktivnosti rada i socijalističke solidarnosti.

Marks pretpostavlja neposredni društveni rad, i u velikoj mjeri plansko društvo koje planira i vodi ekonomsku politiku na osnovu ekonomskih zakona, »plan — elemenat zakona vrednosti« (Vladimir Bakarić). Kriza u Jugoslaviji se manifestira u sve učestalijim i dužim štrajkovima, što govori da je erodirano samoupravljanje, da Savez komunista gubi vezu sa radničkom klasom i radnim ljudima. Sve se više afirmiše lice radnika, robe, radne snage. Pravni subjekti koji ostvaruju princip razmjene ekvivalenata zadržavaju se, u starim elementima negdje čak proste robne kapitalističke proizvodnje ili elemenata državne svojine i državne robne proizvodnje. Razvijeni kapitalizam je mnogo toga prevazišao. Prevazilazi i neke krajnje, zaoštrene antagonističke elemente. Radničke su se organizacije borile i izborile za jačanje države »blagostanja« jer, na nizu tačaka preko države, parlamenta, sindikata, vrše veći uticaj na kretanja u društvu.

Kod Marksa se kao crvena nit provlači da socijalističko društvo, nacionalizacijom sredstava za proizvodnju, dugo u svom prelazu zadržava ostatke starog, pa i jake elemente buržoaskog prava. Kod Marksa nova forma države diktatura proletarijata štiti novo, poštujući ekonomske i druge zakonitosti. Vodeće socijalističke snage, morale bi se realno odnositi prema onome što je zakonito i nužno i razvijati novo.

Digitized by Google

To novo mora značiti razvoj asocijacije neposrednih proizvođača i radnih ljudi u udruženom radu i razvoj socijalističke demokratije. Pošto praksa odstupa dnevno od Ustava i od Programa Saveza komunista, onda se nisu mogli uočiti i novi oblici zakonitosti pa ni potpomoći razvoj novog. Rukovodstva pošto su nemoćna u razvoju revolucije, bave se posledicama, aferama pa i kriminalom.

Došlo se u situaciju da ni režim proizvodnje, a pogotovo raspodjela sredstava potrošnje, ne odgovara marksističkim opredeljenjima i postavkama Programa Saveza komunista Jugoslavije. Naprotiv, razvija se državno-etatistički, grupno-svojinski i privatno prisvajanje društvenog od strane malograđanskog sloja. I ako se ne želi dalje ići u regres, prepustiti se konzervativizmu, mora se vratiti Programu Saveza komunista Jugoslavije, Ustavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, ekonomskim i društvenim zakonitostima, ustavnosti i zakonitosti. Morali bi se brže prevazilaziti državna svojina i izvlastiti državu iz proširene i uopće, društvene reprodukcije, a samim tim osposobiti je da vrši svoj dio posla, zaštite društvenih sredstava za proizvodnju i zaštite ličnih sloboda i prava građana.

Kako unaprediti društvenu svojinu, samoupravljanje, zaštitu društvenih sredstava za proizvodnju, razviti novi sistem društvene proširene reprodukcije, usavršiti sistem društvenog planiranja i sistem raspodjele, bitna su pitanja koja trebaju biti stalno na dnevnom redu i otvarati put u novo.

Pošto se zaostaje u Marksovoj teoriji i ne razvija praksa na osnovu Programa Saveza komunista, ne luči se ono što je ostatak starog, ne vidi se i ne razvija novo, pa se često puta problemi nastoje rješavati poznatim juridističkim iluzijama, igrom riječi, gomilanju propisa i slično. U Programu Saveza komunista, u poglavlju ličnih prava građana i uloge zakonitosti se kaže: »Društveno-ekonomski sistem socijalističke demokratije može stvarati i razvijati samo aktivan, materijalno i moralno zainteresiran pojedinac, čovjek i građanin. Lična, politička, socijalna, ekonomska, kulturna i druga prava građana, postaju tako sastavni dio političke organizacije Jugoslavije. Komunisti će se i ubuduće, zalagati za takav razvitak socijalističke demokratije koja će u sve većoj mjeri garantovati ljudskoj ličnosti nezavisnost i slobodu u izražavanju misli, vjerska i druga uvjerenja, u afirmiranju udruživanja radi zadovoljavanja raznih ekonomskih, političkih, socijalnih i kulturnih, stručnih, naučnih, sportskih i drugih interesa, u zaštiti neprikosnovenosti, integritetu ljudskog dostojanstva i ljudske ličnosti. Ta prava su radni ljudi Jugoslavije počeli u punijem smislu uživati tek u novom političkom uređenju, ali u isto vreme su stekli niz novih demokratskih prava koje niču iz socijalističkih i ekonomskih odnosa, razvijenog društvenog samoupravljanja. Na osnovi tekovina i principa tog uređenja građaninu je obezbeđena puna ravnopravnost pred zakonom i pred sudom, lišena bilo kakvih javnih ili prikrivenih oblika

Digitized by Google

diskriminacije u nacionalnom, vjerskom, rasnom ili drugom pogledu«.

Umjesto da se analizira praksa i sagledaju uzroci kontrarevolucije izražene kroz rast nacionalizma i njegovog prodora u SK, neki se bave aferama i kriminalom preuzimajući zadatke pravosuđa.

Pošto vodeće snage nisu u stanju da nalaze izlaz iz krize onda se afere pretvaraju u međusobne obračune.

U Programu SK se kaže: »Za obezbeđenje ličnih prava građana, kao i za učvršćivanje socijalističke demokratije, socijalističkog društveno-ekonomskog uređenja uopšte, od velikog je političkog značaja dosledno sprovođenje principa zakonitosti. Pravni poredak u Jugoslaviji štiti, i treba da zaštiti, građanina od svake samovolje bilo kojeg društvenog faktora i bilo kojeg državnog organa. On obezbeđuje, i treba da obezbedi, punu odgovornost svakog vršioca društvenih funkcija, od najviših do najnižih za njihove postupke prema građanima. Niko ne sme da ima pravo nametati građaninu Jugoslavije bilo kakve druge obaveze sem onih koje su utvrđene zakonom. Sam zakon može utvrđivati odgovornost i sankcije a pravosudni organi u zakonitom postupku su dužni da obezbeđuju primjenu prava i zakonitosti. Delatnost naših sudova treba da se zasniva na principu striktnog poštovanja pravnog poretka i nezavisnosti u donošenju sudskih odluka. Sve to čini da je zakonitost, pored zaštite od zloupotrebe, birokratizma i samovolje pojedinaca, sastavni dio i uslov socijalističke demokratije.

Zakonitost se ne obezbeđuje samo, pa ni prvenstveno, postojanjem objektivnog pravnog poretka i organa pravosuđa, mada su ovi faktori uvijek imali i danas još imaju svoje posebno mjesto u društvenom, političkom razvitku Jugoslavije. Zakonitost se mora sve više zasnivati na društvenoj solidarnosti, na socijalističkom usklađivanju zajedničkih i ličnih interesa i na svijesti socijalističkog čovjeka koji, neizbježno niče iz ovakvih društvenih odnosa. Zakonitost treba sve više da bude unutrašnja potreba kolektiva i pojedinaca i osjećanje nužnog ličnog ponašanja koji se pojavljuje u procesu likvidiranja društvenih suprotnosti i subjektivnog egoizma.«

Program je jasan što se tiče zakonitosti. Upozorava da je za uspješno funkcionisanje zakonitosti, nužno usklađivati lične i zajedničke interese i da to treba da postane potreba i pojedinaca i kolektiva. Iako je bitno, nije dovoljno samo donijeti dobre zakone. Bitno je kako sprovoditi i primjenjivati dobre zakone.

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, u glavi četvrtoj, govori o ustavnosti i zakonitosti, od članova 204. do 216, o sudstvu i javnom tužilaštvu u glavi pet, od 317. do 336. člana. Kad se to pogleda, teško da se danas šta može tome dodati.

Komunistička partija Jugoslavije, odnosno Savez komunista Jugoslavije u razvoju narodnooslobodilačke borbe i kasnije na razvoju socijalističkog društva, poklanjao je posebnu pažnju

Digitized by Google

izgradnji i jačanju pravosuđa i zakonitosti. U NOB-u je eliminisana nedemokratska nacionalistička teza po kojoj je bolje da deset pravih strada nego da se jedan neprijatelj prošvercuje u redove narodnooslobodilačke vojske. KP je imala parolu i na tome razvijala praksu da prav građanin ne smije da strada. Da niko ne smije da vrši samovolju nad ljudima, građanima, nad zarobljenim neprijateljskim vojnicima.

Može se s pravom reći da je pravosuđe SFRJ zasnovano na demokratskim načelima. Program NOB-e polazi od tekovina buržoaske revolucije, marksizma i iskustva drugih revolucija. Zakonitost, pravosuđe i sudstvo se razvijalo sa razvojem čitavog društveno-političkog sistema koji je naročito od 50—80. godine imao uzlaznu liniju u svim sektorima.

Sudovi u Jugoslaviji su sudili ratne zločince, onemogućili razne štetočine i neprijateljske obnove i izgradnje socijalizma, rješavali mnoge druge probleme, štitili imovinska i lična prava građana. Sudovi su dali ogroman doprinos učvršćivanju zakonitosti. Sve ono što se pokazalo najbolje, u praksi pravosuđa, treba dalje unapređivati i razvijati. Ne smije se zaboraviti da je jugoslavensko društvo još uvijek klasno, da se u svijetu vodi antikomunistički psihološki a na nizu tačaka i pravi rat.

Sudove treba osloboditi svih pritisaka, bez obzira sa koje strane dolazili. Sudovi moraju, isključivo, suditi po zakonu. Kvalitet i ulogu pravosuđa i pravnog sistema, zakonitosti i ustavnosti, treba dalje razvijati kao oružje razvoja samoupravnog socijalističkog društva, socijalističke demokratije a to istovremeno uključuje i borbu protiv raznih neprijatelja socijalizma, otuđivanja društvene imovine i zaštitu ličnih prava i sloboda građana, kao i protiv pojave svake samovolje i kršenja zakonitosti, prije svega, od strane onih koji su pozvani da štite zakonitost i zakone.

I pored uspjeha pravosuđa kroz historiju SFRJ ispoljile su se, naročito u poslednje vreme, velike slabosti koje nisu rezultat samo slabog rada tih organa i organizacija već rezultat slabljenja socijalističkog sistema.

Ne vodi se dovoljno računa o stručnoj i političkoj osposobljenosti i materijalnom položaju sudova, što bi, pre svega, morale da osiguraju skupštine društveno-političkih zajednica. Dužnost skupštinskih organa je, pre svega, u odnosu na pravosuđe i ljude koji u njima rade, da se zalažu za kvalitet njihovog sastava, da pomognu njihovu borbu za zakonitost, radi očuvanja i razvijanja socijalističkog društvenog poretka i ličnih prava građana.

Kod krivičnog pravosuđa, gdje su pitanja naročito osjetljiva, treba izbjeći razne slabosti olakog pokretanja krivičnog postupka i površnog sudovanja. Polazeći od stavova Programa SKJ i Ustava SFRJ, važno je da sudovi budu slobodni u primjeni zakona.

Da bi se tu bilo uspješno, potrebno je ne samo izgrađivati socijalističku svijest građana nego, pre svega, osigurati da se oni koji su pozvani da štite zakonitost i ustavnost zaista tako i ponašaju.

Digitized by Google

Ako se to bude kvalitetno radilo, partijska rukovodstva se neće morati baviti pljačkama i pljačkašima. Radničke partije su tradicionalno bile protiv kriminala. KP i Savez komunista su redovno iz svojih redova čistili kriminalce; to se mora činiti i ubuduće. Razni kriminali nisu stvar političkih kampanja. Državni pravosudni i drugi organi treba da rade svoj posao.

Ne smije se dozvoliti da se u raznim aferama Savez komunista postavi u ulogu istražitelja, sudije, a još manje egzekutora. SK u najtežim situacijama ne treba da zaboravi svoju graditeljsku i kreativnu ulogu, da pomogne snage koje grade a ne koje razaraju. Posebna je dužnost da se onemogući da se krivična djela »nacionaliziraju«.

Nije dobro što se SK mora ponovo vraćati na neka pitanja zakonitosti koja su davno postavljena. I na tom se sektoru SK suočava sa problemom akcione sposobnosti i rada komunista u sistemu. Nije problem ni u novim zakonima pa ni u promjenama Ustava a još manje u strožim sankcijama, jer toga svega ima previše. Džunglu propisa i sankcija treba racionalizirati. Ne treba živeti u iluziji da u društvu i ubuduće neće biti raznih prekršaja, kriminala. Svega će toga biti i kod dobrih zakona, i pravosuđa, i dobrog političkog rada.

Ne treba upasti u zamku daljeg gomilanja zakona što se dešavaju ružne stvari u kojima učestvuju i pojedini ljudi koji su pozvani da štite zakonitost. Bitno je postići da pred zakonom budu jednaki svi građani, da veću odgovornost imaju nosioci vlasti, jer su oni pozvani da budu primjer u poštivanju zakona. Još više, obavezni su da štite zakonitost. Odgovorni su i ako se ne čini potrebno da zakonitost funkcionira. Ozbiljni pravni teoretičari smatraju da se pravo, ustav i zakoni cijene ukoliko su realni i snažni u odnosu na nosioce vlasti.

I jedno i drugo zakazuje. Donose se i nerealni zakoni, ekonomska se politika ne bazira na zakonu vrednosti. Najveći nered nastaje kad nosioci vlasti mogu da ne poštuju zakone, kad ne štite zakonitost a da za to društveno ni pravno ne odgovaraju. Članovi Saveza komunista se kroz sistem, ravnopravno sa drugim građanima, bore za poštivanje zakonitosti. Program Saveza komunista traži da se ekonomska politika vodi na osnovu ekonomskih zakona. Dugo vremena se konstatuje da se ekonomska politika ne vodi na osnovu ekonomskih zakona. Ustavom je postavljeno da dinar kao platežno sredstvo i mjerilo vrijednosti u unutarnjem prometu treba štititi. O tome se u ekonomskoj politici ne vodi računa. Štampa se novac bez pokrića.

To doprinosi inflaciji. Na nekim točkama dovodi do nereda i stvara uslove za veći kriminal, destrukciju društvene svojine i stvaranja velikih socijalnih razlika. Svaki dan se pledira za robnu proizvodnju, za tržište a nosioci ekonomske politike ne tretiraju dinar kao robu. Dugovima u inozemstvu, njihovom neracionalnom trošenju, financijskom neredu određenih organi-

Digitized by Google

zacija (nije nered u svima) u velikom je dijelu doprinijela ekonomska politika. Primanjem uslova MMF u vezi dugova doveden je u pitanje suverenitet zemlje na ekonomskom planu.

To je učinjeno unatoč Ustavu po kom niko nema pravo da dovede u pitanje suverenitet zemlje, bilo na kom sektoru. To ima i drugi aspekt, da se kršenje zakona ne bi smjelo pretvarati u političke sporove, a pogotovo se ne bi smjeli razni sporovi pa i kriminal »nacionalizirati«.

Nema demokratije, pogotovo socijalističke ako se kriminal pretvara u političke sporove, ako se »nacionalizira«. A to se sve više događa. To dovodi u pitanje demokratske i humane odnose među ljudima. Demokratija i samoupravljanje će pobeđivati ako se različiti sporovi, ekonomski i drugi, rešavaju pravnim putem. I obratno. Politizacijom i »nacionalizacijom« delikata pravo gubi osnovnu društvenu ulogu u zaštiti historijskog interesa radničke klase, sloboda i prava građana. Samoupravna forma diktature proletarijata se potiskuje a to olakšava da se razvija kontrarevolucija. Sve se više konstatira da erodira osnova socijalističkog sistema, društvena svojina, da nazaduje samoupravljanje. To stvara nesigurnost i nestabilnost u društvu.

U SFRJ je narastao viši sloj koji je postao snaga. Određene društvene institucije i neka politička rukovodstva postaju objektivno nemoćni prema tom sloju. Savez komunista sve više gubi vezu sa historijskim interesom radničke klase. To je problem. O tome treba razgovarati a ne da li će i koliko koji kriminalac biti kažnjen, to treba prepustiti redovnim sudovima.

Ozbiljan je problem provincijalizma u pravu. U savremenom svijetu se regionalni procesi u pravu usaglašavaju, ide se ka kodifikaciji. Mnoge su stvari usaglašene i sa međunarodnim konvencijama. Mnoge su zemlje usaglasile velik dio nacionalnog zakonodavstva. Ovaj proces se odvija između suverenih zemalja, pa i zemalja različitih sistema. Postaju u izvjesnoj mjeri svjetski. Niko ozbiljan ne smatra da se time ograničava suverenitet, jer to rade zakonodavci i predstavnički organi suverenih zemalja u vlastitom i zajedničkom interesu.

Kod nas ima malograđanskog shvatanja da se suverenitet može ispoljiti unutar Jugoslavije samo kroz razlike pa i tamo gdje je to potpuno za sve štetno. U tome ima suviše potenciranja republičke pa i pokrajinske države i državnosti, svađa komunista, što bi rekao Svetozar Marković, oko »državnih kancelarija«. Šovinisti raspiruju rasnu, vjersku i nacionalnu mržnju. Antikomunisti pokušavaju da uzurpiraju nadležnost sudova.

Sastavljaju optužnice, vode procese i osuđuju ljude. Postavlja se pitanje čija je to idejna osnova, šta radi vlast? Na nizu tačaka vladaju druge snage, kontrarevolucija je na djelu koju pomaže slab rad SK ili propuštanje.

Postoji nesaglasnost i oko Ustava iz 1974. godine i oko promjene Ustava. I to ide u krajnjim linijama da komunisti, koji sjede u istom rukovodstvu, jedni s drugim, na zajedničkim foru-

Digitized by Google

mima u Federaciji, ne razgovaraju, već sa svojih tribina jedni drugim pripisuju hegemonizam ili separatizam.

To znači da i u Predsjedništvu i u Centralnom komitetu SKJ, postoje velike razlike, velika neslaganja. Oko toga se vodi nekulturna i zaostala borba među rukovodećim komunistima. Umjesto da se pravi sinteza i komparativne analize sa drugim, u različitim periodima zakonitosti i između republika i pokrajina, to se ne vrši, to nije izvršeno ni za sjednicu Centralnog komiteta pa se radi jednostrano, pod pritiskom afera. Može se steći utisak da u zemlji, ako ne svi ono velika armija, samo kradu, krše zakone i niko ništa ne radi.

Problem je težak. Negativan je trend u kršenju zakonitosti, prisvajanja društvene imovine ali se ne bi smjelo zaboraviti da milioni radnih ljudi predano i pošteno radi. Kad toga ne bi bilo ni lopovi ne bi imali šta da kradu. U osloncu na radne ljude koji predano i pošteno rade, uz efikasniji rad organa koji su pozvani da štite zakonitost, mogu se prevazilaziti sadašnje slabosti i na ovom sektoru. Nedavno je jedan istaknuti naučni radnik u jednom listu napisao ne samo da su političari i direktori korumpirani, već i zdravstveni i prosvjetni radnici. Suvišno je reći da je to netačno i vrijeđa te važne društvene službe i radne ljude u njima. U svakoj profesiji i u svakom sloju, pa i među rukovodiocima i zdravstvenim i prosvetnim radnicima, ima pojedinaca koji ne rade časno svoj posao. Ali najveći broj ljudi rade savjesno svoj posao. Mnogi i požrtvovano. U medicini kod nas više publiciteta dobija jedan kriminalac nego hiljadu naših zdravstvenih radnika koji savjesno i pošteno obavljaju svoj posao, a mnogi od njih su vrhunski stručnjaci, priznati u svijetu.

Ako vodeće društvene snage ne bi vidjele ono što je pozitivno i ono što može biti potencijalno pozitivno, u svakoj sredini u društvu, a vidile samo neprijatelja a ne svoje snage, ličile bi na vojni štab koji pred sobom ima bitku, vidi snage neprijatelja, ali ne i svoje, pa je unaprijed osuđen da izgubi bitku. Ako bi takva logika pobijedila, Savez komunista će voditi unapred izgubljene bitke, kao što se mnoge zbog neslaganja i nesposobnosti rukovodstva vode godinama.

Krajnje je vrijeme da se iz toga iziđe kroz samoupravni sistem, adekvatnu ekonomsku politiku, politički rad. Savez komunista treba da mobilizira milione radnih ljudi i građana SFRJ u društvenom i u privatnom sektoru, u razvoju socijalizma, demokratije, štićenju zakonitosti.

Nije dobro u rukovodstvu SK raditi pod pritiskom raznih afera. Ko tako radi nije u stanju da otvara perspektivu. Ne treba isticati samo crnu stranu po kojoj ispada da su ljudska prava u SFRJ ugroženija nego u bilo kojoj drugoj zemlji, što nije tačno. Također, nije tačno da se ne poštuju samo savezni zakoni, već se isto tako krše i određeni propisi i zakoni republika i lokalnih organa.

Digitized by Google

Ne može se pledirati da se sve reguliše saveznim zakonom, svuda stvoriti neki savezni aparat koji će biti garancija zakonitosti. Poznato je da ima slabe discipline u odnosu na plaćanje komunalnih usluga, stanarina i mnogo toga što regulišu ne samo republike već i same općine. Zbog toga ne treba podržati tendenciju koja Savez komunista razara u svađama oko države i državnosti, oko nadležnosti, kancelarija i tome slično.

Rukovodstva ne smiju tretirati druge organe i organizacije kao transmisije. Komunisti u sistemu trebaju da vrše svoju dužnost zajedno i ravnopravno sa svim drugim građanima. Članovi Saveza komunista treba da budu primer u tim organizacijama u svom radu i u ponašanju. Rukovodstva SK ne treba da daju zadatke Ustavnom sudu u smislu da ga tretiraju kao transmisiju.

Ako bi se organizacije tretirale kao transmisija vraćali bismo se u period 50-tih godina, u ono što danas napuštaju i zemlje Istočne Evrope. Treba se odlučno suprotstaviti svakom pritisku na sudove, omogućiti im da oni vrše svoju dužnost na osnovu zakona, jer koliko god nije dobro da se prelazi preko propusta u odnosu na one koji krše zakonitost, još je manje dobro ako bi se ljudi olako zatvarali, drakonski kažnjavali, ako bi istrage i odluke donosio neko drugi, a sudovi bili egzekutori.

U ozbiljnom pravnom sistemu istraga nije nigdje javna. U pravilu, javni su sudski procesi. To je u Jugoslaviji bila duga pozitivna praksa. U poslednje vrijeme se to narušava. Mora se biti odlučno da se na sud ne vrši pritisak. Sud ne sme biti forsiran da brzo, u suštini površno radi. Za brzinu pa i površnost i razne greške imaju drugi organi. Sudovima se manje mogu opraštati greške ali se zato ne smije nad njima vršiti nikakav pritisak. Kod kritike sudova treba imati u vidu da su na sudu u sporu dvije stranke i da u većini slučajeva bar jedna, ako ne obadvije, neće biti zadovoljna.

Treba voditi računa da niko ne može biti proglašen krivim bez pravomoćne sudske odluke. Mi smo načelno protiv pritisaka da se olako zatvaraju ljudi. Za poštenog čovjeka je mnogo ako je nedužno optužen, zatvoren, osuđen ili u zatvoru jedan dan. Bogato je iskustvo NOB-a i poslijeratne izgradnje u pravosuđu. Parola je Partije uvijek bila borba za ljude i povjerenje u ljude. Tamo gdje nije bilo tako, i u NOB-u a i poslije, nanošene su velike štete. U nekim krajevima to je dovodilo do krize ustanka, izgradnje socijalizma i demokratije.

Digitized by Google

Ekonomske zakonitosti i društveno usmjeravanje privrednih tokova

Kao što je poznato, godinama se pokušavaju uobličiti stanovišta kakav bi trebalo da bude odnos između ekonomskih zakonitosti (tržište i dr.) i društvenog usmjeravanja (politički i samoupravni faktor, planiranje, fiskalna politika i dr.) privrednih tokova, ali je očito ili da sve nije ni teorijski dovoljno raspravljeno ili da saznanja do kojih se došlo nijesu stizala do prakse, odnosno da ih praksa nije uvažavala. Kako bilo da bilo, privredni tokovi su pretežno bili pod uticajem, odnosno pod presijom državnih i drugih centara političke moći, a ekonomske zakonitosti su djelovale samo onoliko koliko su svojom imanentnom snagom i u takvim uslovima morale djelovati, remeteći »red« koji se težio uspostavljati djelovanjem izvanprivrednih faktora, što su ovi faktori najčešće doživljavali ne kao otpor njihovom nasilju već kao izraz stihije.

U novije vrijeme, pri traženju izlaza iz krize, ekonomisti bez izuzetaka ističu da je bitni preduslov uspješnog razvoja privrede, naročito njenog selektivnog razvoja, koji bi je činio konkurentnom i u međunarodnoj razmjeni, da se smjelije otvori prostor za djelovanje ekonomskih zakonitosti, kako bi se privredni tokovi usmjeravali posredstvom tržišta i drugih njima imanentnih instrumenata. Politički faktori, naročito forumi Saveza komunista, takođe — bar načelno — nedvosmi-

Digitized by Google

sleno iniciraju takav pristup, zahtijevajući od svih subjekata preorijentaciju u tom smislu. Takav zahtjev proizilazi i iz Programa ekonomske stabilizacije.

Ali, kao i u mnogo čemu drugom, i u ovom pogledu ide se iz jedne u drugu krajnost, to jest prisutna je jednostranost, koja u krajnjoj kosekvenci obezvređuje svaki pristup.

Za neke naučnike, bar tako proizilazi iz njihovih interpretacija, tržište je nešto što je maltene sasvim nezavisno od ljudi i njihove svijesti i, po njima, dovoljno je samo iznijeti robu na tržište a ono će, samo po sebi, sve unaprijediti: i efikasnost privređivanja, i nagrađivanje prema radu, i socijalističku pravednost, itd.

Po svoj prilici, riječ je o svojevrsnom mitu, koji nema ni praktičnog ni teorijskog opravdanja. Sve pojave u društvu, pa i tržišno privređivanje, zavise od ljudi, njihovih interesa, koji katkada »slijepo« djeluju, od njihove svijesti, njihovog načina organizovanja, od subjekata koji odlučujuće utiču na društveni život u cjelini, pa time i na privredni život. Tržište koje bi bilo potpuno nezavisno od volje ljudi, nigdje u svijetu ne postoji. Danas ni u kapitalizmu nema takozvanog leseferovskog tržišta. I u kapitalističkim društvima sve se, pa i tržište, bar unekoliko usmjerava naučnim saznanjima i politikom koja ne ispušta s uma način proizvodnje toga sistema i interes vladajuće klase, interes zemlje u cjelini i mogućnost da primjenom u većoj ili manjoj mjeri ovih ili onih instrumenata, izvuče što veći profit, veću korist.

Što se, pak, socijalističkih društava tiče, ona se nesumnjivo ne mogu uspješno razvijati ni na kakvom mitu, pa ni na mitu o čarobnoj moći tržišta, a pogotovo ne na osnovnoj i najvećoj dogmi kapitalističkog porijekla — dogmi o privatnoj svojini. Ako se posredstvom određenih prednosti koje proizilaze iz privatnog vlasništva i može postizati konkurentska privredna efikasnost, tim putem svakako se ne može prevladavati klasna podvojenost, ne mogu rešavati socijalni i drugi problemi koje socijalizam mora da rešava.

Političke »strukture«, bez obzira koliko se ističe neophodnost uvažavanja ekonomskih zakonitosti, ipak teško odustaju od svojeg subjektivizma i pragmatizma pri usmjeravanju privrednih tokova, a što ne samo da čini privredu neefikasnom već i njih dovodi u položaj da ne mogu uspješno rješavati ni jedan društveni problem, naročito ne to da budu vjerni demokratiji koja može biti istinska samo onda ako se temelji na osnovnim interesima, potrebama i zahtjevima udruženog rada. Tako se ovaj faktor javlja kao uzrok kršenja ne samo ekonomskih već i drugih zakonitosti, dakle, i onoga što on proklamuje i kao svoj stav.

Variranje između ovih krajnosti vodilo je, i uglavnom i dovelo, do toga da mi u našoj zemlji uistini nemamo na zadovoljavajući način ni tržišta ni plana već nešto između ili

Digitized by Google

mimo toga, a što drastično pogađa mogućnost zemlje da uspješno koristi svoje ljudske (radnu snagu, pamet i dr.) i materijalne potencijale. Opšti interesi razvoja zemlje kao cjeline podređeni su posebnim interesima, bilo da ovi imaju nacionalni ili neki drugi predznak. To se izražava ograničavanjem, ako ne i negiranjem, jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, iako je postojanje i djelovanje takvog tržišta Ustavom SFRJ zagarantovano. Stagnacija, i time prouzrokovana, ne odnosi se samo na razvoj zemlje kao cjeline, već i na razvoj svakog njenog dijela i svakog subjekta ponaosob.

Imajući sve to na umu, željeli bismo da se ukaže na teorijske marksističke osnove (svejedno što je o tome već dosta napisano i rečeno) odgovarajućih odnosa privrede i politike, i da se, posredstvom ukazivanja na postojeća idejno-teorijska stanovišta i stanje u praksi, izraze načini i putevi dolaska do pravih rešenja. U tom cilju obratili smo se većem broju ljudi iz nauke, privrede i politike. Dobili smo do sada samo četiri priloga, koje u ovom broju objavljujemo.

Uredništvo će uskoro o ovoj temi ili, preciznije, o kompleksu pitanja koja su u vezi sa ovom temom, organizovati okrugli sto. *Razumije se, časopis se i do sada bavio ovom temom, ali sada želimo da se njome određenije pozabavimo i u sklopu promjena kojima se teži u političkom i ekonomskom sistemu. Prema tome, časopis će sa zadovoljstvom objaviti sva relevantna mišljenja koja mogu doprinijeti prevladavanju onoga što nije dobro ni u teoriji ni u privrednoj i uopšte društvenoj praksi i koja, kao takva, mogu biti prilog promjenama na kojima se radi.*

Digitized by Google

Žarko Papić

Strukturne promene i planiranje

U kontekstu prisutnog usporavanja dinamike društvenog razvoja, čini se veoma važnim imati u vidu da jugoslovenska privreda već duže vreme zaostaje za tempom promena u strukturi svetske privrede. Ovo zaostajanje ogleda se, pre svega, u kašnjenju u razvoju i primeni novih tehnologija, u formiranju proizvodne strukture koja bi trošila manje energije i sirovina, kao i u kašnjenju u modernizaciji klasičnih industrija. To je osnovni razlog što naša privreda nije u mogućnosti da odgovori oštrim kriterijumima svetskog tržišta, usled čega su, dobrim delom, i naši izvozni rezultati slabi, a privreda u velikoj meri autarkična.

Nalazimo se na pragu 21. veka, u okruženju kojim dominira tzv. III naučno-tehnološka revolucija i procesi razvoja inovativnog društva. Imamo veoma malo vremena da se u te procese uključimo, ili ćemo završiti, u međunarodnom — ekonomskom i svakom drugom smislu — kao provincijalni privezak, gubeći, dugoročno gledano, razvojne perspektive. Bez ekonomije u pravom smislu reči, u tu se trku ne možemo uključiti.

Istovremeno, iz zastoja u razvoju samoupravljanja i stihije parcijalnih birokratskih voluntarizama ne možemo izaći ako samostalnost radnih organizacija, kao temelj samoupravljanja, ne obezbedimo njihovom ekonomskom pozicijom, kao robnih proizvođača, odgovornih, na tržištu, za svoj rad i njegove rezultate.

Digitized by Google

Afirmacija tržišnog privređivanja i samoupravljanja, što čini okosnicu reformskih promena u koje smo zakoračili, bitna je pretpostavka za takođe važan pravac promena — razvijanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta i afirmaciju efikasnije makroekonomske politike i sistema planiranja u celini.

Promene u privrednom sistemu koje slede odnose se na stvaranje sistemskih pretpostavki za ubrzan privredni razvoj i optimalnu alokaciju društvenih sredstava, kao i za obezbeđivanje uslova za angažovanje, putem zajedničkih ulaganja, dodatne akumulacije.

Naš ključni problem je razvoj, a njegova je kritična tačka oskudica akumulacije. Stoga je neophodno obezbediti mnogo veću mobilnost i efikasnost raspoloživih sredstava i otvoriti »kanale« za priliv dodatnih sredstava.

Zato su među predviđenim promenama u privrednom sistemu posebno značajne one u domenu **proširene reprodukcije,** gde su koncentrisani najkrupniji privredno-sistemski i razvojni problemi. Postojeći sistemski zakoni, kojima se regulišu odnosi u proširenoj reprodukciji, faktički ne funkcionišu (Zakon o proširenoj reprodukciji i minulom radu i dr.), te su neophodne radikalne i celovite promene u ovom delu sistema. Stimulisanje zajedničkih ulaganja OUR-a obezbedilo bi se, pre svega, ustanovljavanjem realne nadoknade za korišćenje sredstava u društvenoj reprodukciji i realnom identifikacijom dohotka iz zajedničkog ulaganja, radi njegove odgovarajuće raspodele.

Reč je o potrebi da se stvore sistemski uslovi koji podstiču cirkulisanje društvenih sredstava reprodukcije na jedinstvenom jugoslovenskom prostoru, njihovu adekvatnu upotrebu, udruživanje i dohodovno reprodukovanje. Valja obezbediti da se društvena sredstva proširene reprodukcije **samoupravno** usmeravaju na bazi isključivo ekonomskih motiva u one programe koji mogu najbolje dohodovno da ih oplode na čitavom jugoslovenskom privrednom prostoru. To je uslov za prevazilaženje autarkičnosti. Nesputana cirkulacija sredstava je bitna pretpostavka za suzbijanje monopolističkih tendencija, odnosno za jačanje procesa konkurencije u kontekstu povećavanja stepena ekonomske efikasnosti. Značajan instrument podsticanja cirkulacije sredstava treba da budu hartije od vrednosti.

U kontekstu ubrzavanja cirkulacije društvenih sredstava i otvaranja kanala za priliv dodatnih sredstava naročito su značajne zacrtane promene u domenu ulaganja sredstava građana, zajedničkih ulaganja sa stranim licima, razvoja slobodnih carinskih zona, kao i dugoročne proizvodne kooperacije i transfera tehnologije.

Sistemske promene su neophodan ambijent za radikalnije promene u našoj razvojnoj praksi. Pravci tih neophodnih promena utvrđeni su već u Društvenom planu Jugoslavije za period 1986—1990. godine. Njime su utvrđeni sledeći osnovni elementi zajedničke strategije razvoja Jugoslavije: (1) povećanje proizvodnje

Digitized by Google

robe i usluga za izvoz; (2) jačanje uloge nauke i ubrzavanje tehnološkog progresa u kontekstu dinamiziranja ukupnog materijalnog i društvenog razvoja; (3) racionalna proizvodnja i potrošnja energije i sirovina; (4) razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje; (5) razvoj turizma, male privrede i drugih delatnosti koje daju velike dohodne efekte i efikasno doprinose smanjivanju nezaposlenosti; (6) modernizacija i razvoj železničkog, pomorskog i rečnog saobraćaja i integralnog transporta i sistema komunikacije.

Prema tome, zajednička strategija razvoja Jugoslavije utvrđena Društvenim planom naglašava neophodnost ubrzavanja strukturnih promena u jugoslovenskoj privredi u pravcu stvaranja moderne privredne strukture čiji je razvoj podstican impulsima tehnološkog razvoja.

Kritičko preispitivanje, kakvo smo imali i imamo u domenu privrednog i političkog sistema, a na osnovama Dugoročnog programa, neophodno je i kad je reč o razvojnoj orijentaciji. Iz današnje perspektive gledano, orijentacija na primarni sektor, energiju i sirovine (izuzimajući hranu), sa početka sedamdesetih godina pokazuje se kao pogrešna, jer se u potpunosti mimoišla sa već tada nastupajućim svetskim trendom ubrzavanja tehnološkog razvoja i štednje energije i sirovina. Ova orijentacija je recidiv koncepta samodovoljne, zatvorene privrede, a kod nas su najveći ceh te orijentacije »platile« nerazvijene republike i SAP Kosovo.

U ovom kontekstu vredi zabeležiti da je prestrukturisanje »počelo« gašenjem proizvodnji sa visokom potrošnjom energije i sirovina (koje se, po pravilu, ispostavljaju kao neodgovarajuće), dakle, upravo bivših globalnih prioriteta.[1])

---

[1]) O tome se u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije kaže sledeće:

»Imajući u vidu da je tekući investicioni ciklus, započet u prošlom srednjoročnom planu (1976—1980), karakterističan po gradnji većih objekata bazne hemije i drugih oblasti uglavnom doveden u pitanje, jer se gradnja ovih objekata produžuje i enormno poskupljuje, da mnogi od njih nisu u stanju da racionalno posluju i otplaćuju zajmove, da među njima ima i promašaja itd. nužno je pristupiti njihovom preispitivanju, odnosno normalizaciji...

U drugoj etapi, koja bi se u osnovi poklapala sa periodom narednog srednjoročnog plana (1986—1990) trebalo bi osigurati temeljiti zaokret ka intenzivnom razvoju i svođenje svih strukturnih nesklada u ekonomski racionalne okvire, i tako ostvariti odgovarajuće ekonomske i druge uslove za dalji dinamičan, stabilan i efikasan društveno-ekonomski razvoj.

U trećoj etapi (posle 1990. godine), mogu se na osnovu dosadašnjih sagledavanja, ostvariti i ambiciozniji ciljevi i zadaci u društveno-ekonomskom razvoju. Razvoj u ovom periodu mora da se zasniva na mnogo većem stepenu samoupravne društvene organizovanosti u celini, na znatno većem uticaju tehničko-tehnološkog progresa, pri čemu posebnu ulogu treba da odigra obrazovanje i razvoj domaće nauke i tehnologije, odnosno jačanje pozitivne uloge ekonomskih zakonitosti i tržišnih kriterijuma i znatno veće i uspešnije uključivanje u međunarodnu razmenu i podelu rada.« (Dugoročni program ekonomske stabilizacije, »Strategija i politika razvoja«, knjiga IV, CRS, Beograd, 1983, str. 272).

Digitized by Google

Nesporno je, da je stagnacija u razvoju u proteklih pet godina sputavala i neophodne promene u strukturi naše privrede. Učešće primarnih delatnosti u strukturi društvenog proizvoda u periodu 1983—1986. godine je neznatno smanjeno, sa 13,4% na 12,8%. S druge strane, povećano je učešće sekundarnih delatnosti sa 53,6% na 55,2%, pri čemu je smanjeno učešće tercijarnih delatnosti sa 33% na 32%. Učešće poljoprivrede smanjeno je sa 12% na 11,6%, dok je učešće industrije povećano sa 42,6% na 44,9%. Ovi podaci ukazuju da evolucija privredne strukture u nas ne ide u korak sa svetskoistorijskom tendencijom razvitka »postindustrijskog« društva u kojem dominiraju tercijarne i tzv. kvartijarne delatnosti.

U periodu 1970—1984. godine odnosi razmene naše zemlje pogoršani su za oko 10%, a sa oko 500 dolara izvoza po glavi stanovnika Jugoslavija se nalazi na začelju evropskih zemalja.

U prethodna dva planska petogodišta, efikasnost ulaganja, sa stanovišta njihove strukture, bila je nedovoljna u odnosu na obim ulaganja u pojedine sektore privrede.

Međunarodno poređenje, za period 1966—1983. godine u ostvarenom tempu rasta proizvodnje u pojedinim sektorima privrede za 55 zemalja sa dohotkom od preko 1.700 USA $ po stanovniku, pokazuje da su sektori sirovine i energija nedinamični. U posmatranim zemljama u ovim su sektorima redovno ostvarivane ispodprosečne stope rasta proizvodnje.

Jasno je da sa stanovišta potrebe dinamiziranja rasta i razvoja naše privrede, težište proizvodne orijentacije u narednim godinama mora da bude na podržavanju i bržem razvoju tehničko-tehnološki propulzivnih proizvodnji i visoko dohodovne proizvodnje, koje će istovremeno obezbeđivati i brže prilagođavanje tehnološkim procesima koji se odvijaju u svetskoj privredi, potreban obim i strukturu izvoza kao i materijalnu osnovu za brži razvoj primarnih sektora. Na taj način bi se efikasnije rešavale i »klasične« strukturne disproporcije u našoj privredi.

U savremenim uslovima, težište kriterijuma za izgradnju privredne strukture i za učešće u međunarodnoj podeli rada pomereno je sa klasičnih, tj. zatečenih (prirodnih) uporednih prednosti i tzv. kriterijuma proizvodnog ciklusa, odnosno zaokruženih grana i sektora privrede, na nivo stečenih uporednih prednosti na bazi uvođenja novih proizvoda i novih proizvodnih programa, u čijoj osnovi leže novi činioci, pre svega, tehnologija. U domenu industrije to znači da tehnološki, izvozni i dohodovno propulzivni programi treba da postanu nosioci celokupnog razvoja. Naime, **potreban je novi pristup u kome je izvoz inicijator razvoja i izmene proizvodne strukture, čijom se realizacijom na kratak rok omogućava razrešavanje problema eksterne likvidnosti, a na duži rok stvara osnova za realokaciju resursa ka dinamičnim sektorima privrede. Time se postiže konačni cilj razvojne strategije: rast društvenog proizvoda, zaposlenosti, nivoa tehnološkog razvoja.**

Digitized by Google

Dakle, suština promene je u razvoju industrijske strukture koja bi trošila manje energije i sirovina, na novim tehnologijama inovirala proizvode i bila trajno izvozno orijentisana. U domenu privrede u celini to znači naglasak na proizvodnji kvalitetne hrane, turizmu i, naročito, maloj privredi. Presudno je razumeti da strukturnih promena ne može biti bez pune afirmacije tržišta i realnih cena faktora proizvodnje i da svaka politika strukturnih promena na tome mora biti zasnovana.

Polazne osnove našeg sistema planiranja su, napomene radi, delovanje robne proizvodnje, tržišnih kriterijuma, razvoj samoupravnih odnosa i odlučujuće uloge radnih ljudi, ravnopravnost naroda i narodnosti. Za odlučujuću ulogu planiranja organizacija udruženog rada, za njihovo stabilno poslovanje i razvoj, za efikasno usmeravanje ekonomskih zakonitosti veoma je bitno da društveni planovi na svim nivoima društveno-političkih zajednica unutar sebe čine konzistentan i komplementaran sistem kad je reč o zajedničkim interesima i osnovnim ciljevima. Naravno, nije reč o linearnosti planiranja ovog ili onog pokazatelja; reč je o komplementarnosti planiranja gde sintetički pokazatelji za privredu u celini moraju izražavati sve različitosti pokazatelja u republikama i pokrajinama s obzirom na njihove specifične razvojne probleme, reč je, dakle, o potrebi većeg sklada u tom pogledu.

Analizom osnovnih indikatora društveno-ekonomskog razvoja utvrđenih u Društvenom planu Jugoslavije i »zbiru« planova republika i autonomnih pokrajina ze tekući planski period i u rezolucijama za 1986. godinu utvrđene su značajne diskrepancije u pojedinim pokazateljima razvoja. Ova su odstupanja naročito izražena kod komparacije stopa rasta investicija u osnovna sredstva i izvoza robe i usluga utvrđenih u saveznom dokumentu, i ponderisanih prosečnih stopa rasta SR i SAP (slobodno govoreći, plana celine shvaćenog kao »zbira« planova R i P). Primera radi, ponderisana prosečna stopa rasta ukupnih investicija u osnovna sredstva u rezolucijama SR i SAP za 1986. godinu, dakle celina kao »zbir« R i P, iznosila je 5,8%, dok je u saveznoj rezoluciji bila 3,2%.

Ovde se ne radi o razlikama između neke stope rasta u saveznom planskom dokumentu i u dokumentima neke republike ili pokrajine; te razlike su i prirodne i normalne. Reč je o razlikama koje se odnose na celinu naše privrede između saveznih dokumenata i »zbira« dokumenata republika i pokrajina.

Prilikom rešavanja problema o kome je reč treba imati u vidu sledeće Kardeljeve stavove: »Stvarne planske obaveze u oblasti društvenog planiranja treba... da se vezuju naročito za sledeća dva kompleksa:

prvo, za globalne društvene ciljeve koje opredeljuje zajednički utvrđena razvojna i društvena politika, iz čega proizlazi da se svako mora pridržavati pravaca razvoja koji omogućuju ostvarivanje tih globalnih ciljeva, odnosno da se niko ne može ponašati i delovati suprotno tako utvrđenim ciljevima;

Digitized by Google

drugo, za kompleks zadataka, sredstava i mera neophodnih za pastizanje utvrđenih globalnih ciljeva i za **ostvarivanje potrebne skladnosti u razvoju materijalnih tokova** (podvukao — Ž. P.).[2])

Imajući to u vidu, izvršene su izmene i dopune u Zakonu o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije, s ciljem da se unapredi usklađenost i komplementarnost društvenih planova, pre svega. Predviđeno je da se u društvenom planu Jugoslavije, kao indikatori, utvrde osnovne makroekonomske proporcije koje su od bitnog značaja za usklađivanje globalnih odnosa u društvenoj reprodukciji, koje se odnose naročito na: formiranje društvenog proizvoda, raspodelu društvenog proizvoda i dohotka na akumulaciju i potrošnju, raspodelu nacionalnog dohotka na deo za privredu i na deo za ostale društvene subjekte, učešće opšte i zajedničke potrošnje u nacionalnom dohotku, osnovnu strukturu investicija i ekonomske odnose s inostranstvom.

Naravno, karakter makroekonomskih proporcija je indikativan, a ne direktivan; one su indikator usmeravanja razvoja za celinu privrede, a ne nešto što će se linearno primenjivati u OUR ili republikama i pokrajinama.

Ovako se samo ugrađuje još jedna »linija« indikatora koja će, u našem sistemu samoupravnog planiranja, omogućiti veću komplementarnost društvenih planova, »ostvarivanja potrebne skladnosti u razvoju materijalnih tokova«, kako piše Kardelj. Promenom u sistemu, stvoriće se stabilni razvojni uslovi i smanjivati prostor administrativnim merama koje upravo izviru iz nedovoljne efikasnosti našeg sistema.

Dogradnja sistema društvenog planiranja doprineće jačanju materijalne osnove udruženog rada i njegovoj integraciji na jugoslovenskom privrednom području stvaranjem institucionalnih uslova koji pogoduju ekonomski racionalnom udruživanju rada i sredstava. Polazište zakonskih izmena jasno je koncipirano — reč je o stvaranju institucionalnih uslova za povećanje nivoa ukupne efikasnosti jugoslovenske privrede jačanjem jedinstva jugoslovenskog tržišta na osnovi delovanja ekonomskih zakonitosti. Razvija se indikativni karakter društvenog plana Jugoslavije. Stoga ove promene ne mogu značiti jačanje elemenata dirižizma u jugoslovenskom privrednom prostoru[3]).

---

[2]) E. Kardelj, O sistemu samoupravnog planiranja — Brionske diskusije, »Radnička štampa«, Beograd, 1976, str. 10—11.

[3]) Tim pre što je DPES u ovom pogledu veoma eksplicitan:

»Bitno je da u planovima društveno-političkih zajednica budu utvrđene osnovne proporcije razvoja i opšti uslovi poslovanja, osnovne proporcije u raspodeli dohotka i one obaveze koje se direktno oslanjaju na dogovore i samoupravne sporazume o osnovama planova. Mere ekonomske i razvojne politike svih društveno-političkih zajednica treba da budu usmerene na ostvarivanje osnovnih proporcija plana Jugoslavije i ne smeju da budu u suprotnosti s njima. Na tim osnovama se usklađuje proizvodna struktura, vrši uključivanje u međunarodnu podelu rada, preduzimaju mere za ostvarivanje ciljeva

Digitized by Google

Promenama Ustava SFRJ neophodno je stvoriti pretpostavke za dublje promene u našem sistemu planiranja. Polazeći od dosadašnjih iskustava u ostvarivanju sistema planiranja, afirmacije ekonomskih zakonitosti, tržišta i realnih cena faktora proizvodnje, posebno kao osnove strukturnih promena savremenog tehnološkog progresa kao bitne odrednice privrednog razvoja, te već učinjenih promena u privrednom sistemu, kao i onih koje su inicirane, neophodne su promene sistema planiranja u sledećim osnovnim pravcima:

1. Jačanje samostalnosti OUR, kao tržišnih subjekata, i u procesu planiranja. Radnici u OUR, kao subjekti planiranja, morali bi planirati razvoj sopstvene OUR, samostalno i odgovorno, u skladu sa svojim ekonomskim interesima i usmeravajućim delovanjem zajedničke politike, ekonomske i razvojne, sadržane u planovima društveno-političkih zajednica.

To istovremeno znači napuštanje opšteg usaglašavanja planova različitih OUR, i planova OUR i društveno-političkih zajednica. Praksa pokazuje da je opšte usklađivanje planova između OUR i planova OUR sa planovima DPZ bio instrument etatističkog pritiska na samoupravljanje i ekonomsku samostalnost OUR te oblik gušenja ekonomskih zakonitosti.

Koncept koji se sugeriše polazi od toga da u odnosu tržišta i plana te u njihovom »spajanju« presudnu ulogu mora da ima planiranje OUR za šta im je neophodna ekonomska i planska samostalnost i usklađivanje planova OUR samo u slučajevima njihovog integrisanja kroz razne forme.

2. Različite OUR koje se, dejstvom ekonomskih zakonitosti i zbog svojih zajedničkih ekonomskih interesa udružuju u različite oblike integracije (zajednički programi, zajednička ulaganja, itd.) putem zajedničkih osnova planova usklađivali bi svoje planove rada i razvoja i tako regulisali međusobne ekonomske i tržišne odnose. Dakle, usklađivanje planova treba locirati samo na realne, ekonomski zasnovane procese integracije.

Sastavni deo ovoga je i stvaranje mogućnosti da kod zajedničkih ulaganja OUR koja ulaže sredstva ima pravo da ravnopravno i na samoupravnim osnovama učestvuje u planiranju rada i razvoja OUR u koju su sredstva uložena. Time bi i sistem planiranja bio u funkciji ubrzavanja cirkulacije društvenih sredstava u nas.

3. Planovi društveno-političkih zajednica morali bi u znatno većoj meri biti zasnovani na naučnim i stručnim saznanjima i imali bi **usmeravajuću ulogu**, dakle, neophodno je gasiti one aspekte njihovog karaktera koji znače direktno uplitanje u investicije i konkretne programe. Takođe je neophodno specificirati ka-

---

i zadataka razvoja utvrđenih tim planovima i time stvaraju uslovi za optimalan i skladan razvoj i zemlje kao celine i svakog pojedinog njenog dela.« (DPES, Zaključni deo, knjiga IV, CRS, Beograd, 1983, str. 298).

Digitized by Google

rakter planova DPZ tako da plan, na primer, opštine, po karakteru i »predmetu« ne bude identičan planu, na primer, republike.

Plan DPZ morao bi već u sebi sadržavati pretpostavke za sopstvenu efikasnu realizaciju sa naglaskom na kriterijume na osnovu kojih se njena razvojna orijentacija podržava ili ne i sa, u osnovi, unapred datim merama tekuće ekonomske politike kojom se ta podrška realizuje.

4. Jačanje tržišta nije moguće bez afirmacije jedinstvenog jugoslovenskog tržišta za šta je bitna pretpostavka afirmacije Društvenog plana Jugoslavije i njegove usmeravajuće uloge. Polazeći od principa našeg federativnog uređenja i suprotstavljanja svakoj tendenciji »saveznog« centralizma neophodno je obezbediti, na načelima dogovaranja, usklađivanje društvenih planova republika i pokrajina, sa jedne, i društvenog plana Jugoslavije, sa druge strane. Time bi se ukupna usmeravajuća uloga društvenog planiranja učinila efikasnijom, a zatvorio bi se prostor administrativnim i interventnim merama tekuće ekonomske politike koje se javljaju nužnim zbog neefikasnosti društvenog planiranja.

Dakle, reč je o izgradnji samoupravnog sistema planiranja u uslovima punog delovanja tržišta, što pre svega znači jačanje samostalnosti OUR u planiranju, smanjivanje neposredne uloge DPZ u planiranju privrede, i na tim osnovama jačanje međusobnog sklada između društvenih planova, posebno republika, autonomnih pokrajina i Jugoslavije. Afirmacija tržišne efikasnosti traži i afirmaciju efikasnijeg makroekonomskog planiranja i razvojne politike.

Digitized by Google

Zoran Popov

Privredni sistem i efikasnost funkcionisanja jugoslovenske privrede

1. Uvod

Privredna kriza u Jugoslaviji se nastavlja bez iole ozbiljnijih izgleda da bude prekinuta. Dinamika privrednog rasta zemlje od 1980. godine iznosi jedva 0,8%, što je nekoliko puta niže od stope privrednog rasta predratne Jugoslavije. Ovako ozbiljna i dugotrajna ekonomska kriza ne ostavlja bilo kakve mogućnosti da se sumnja u njenu sistemsku uslovljenost. Time su, u stvari, raspršene sve iluzije da je u pitanju klasični oblik ekonomske krize, čiji negativni efekti i u najtežim slučajevima ne traju više od 2—3 godine, a moguće ih je ublažiti ili otkloniti poznatim arsenalom mera razvojne i ekonomske politike. Nasuprot tome, sve indicije govore u prilog tome da je kriza jugoslovenske privrede primarno prouzrokovana dejstvom privrednosistemskih faktora, te u svojoj osnovi odražava ili reflektuje činjenicu o promašenosti strategije, društvenog i privrednog razvoja zemlje koja je praktikovana tokom poslednje dve decenije. Ta strategija se zasnivala na ekonomskom federalizmu, što je podrazumevalo nastojanje republika i pokrajina da oforme sopstvene privredne mehanizme, sa uglavnom paralelnim i nezavisnim privrednim strukturama. Ovakvoj strategiji razvoja je prilagođen i privredni sistem, a ceo ovaj koncept razvoja se u nas naziva ekonomijom bez prinude ili dogovornom ekonomijom.

Digitized by Google

U tom periodu iz našeg privrednog života postupno su eliminisani svi elementi ekonomije prinude, koji se mogu javiti u obliku dejstva tržišta i ekonomskih zakonitosti ili u obliku plana i njegovog regulativnog mehanizma ili, opet, u obliku kombinovanog plansko-tržišnog mehanizma.

Bez eliminisanja elemenata ekonomije prinude (plana i tržišta) realizacija strategije razvoja zasnovane na ekonomskom federalizmu, u tako čistom obliku kako se ona kod nas nametnula, ne bi bila moguća. Stoga se naš privredni sistem morao graditi na principima dogovorene ekonomije. Jer, mora se imati u vidu činjenica da je jedinstveno ili slobodno tržište, kako se ono inače u literaturi naziva, svojevremeno bilo instrument integrisanja razdrobljene feudalne privrede u jedinstvenu nacionalnu privredu u uslovima kapitalističke robne proizvodnje. Kako koncept razvoja koji počiva na ekonomskom federalizmu imanentno negira jedinstvo tržišta, što se u našoj praksi i pokazalo, a inkopatibilan je i sa zahtevima planskog regulisanja privrednog razvoja, što se u našoj praksi takođe pokazalo, to je on neminovno morao dovesti do niže ekonomske efikasnosti i od tržišnog i od planskog modela privređivanja.

Na ovaj način je u najvećoj meri moguće objasniti nastanak ekonomske krize u zemlji i stalno opadanje opšte efikasnosti jugoslovenske privrede, ali ne i tako snažne otpore promenama u privrednom sistemu i strategiji razvoja. I to iz prostog razloga što nije moguće dokazati validnost hipoteze da jedan dati politički sistem nužno podrazumeva ili generiše samo jedan privredni sistem i, naravno, samo jednu jedinu strategiju razvoja. Istorija je, naime, pokazala da jedan te isti politički sistem bez teškoća može da bude kompatibilan sa većim brojem alternativnih privrednih sistema i strategija razvoja. Pristup praktičnoj realizaciji strategije društvenog i privrednog razvoja je u okviru jednog te istog političkog sistema moguće menjati, ali to podrazumeva modifikacije privrednog sistema i njegovog instrumentarijuma.

Ovo je platforma na kojoj se zasniva ovaj skup predloga o nužnim promenama privrednog sistema zemlje. Da bi nužnost promena u privrednom sistemu bila argumentovana, treba bar ukratko ukazati na ekonomske posledice koje su iz njega proizašle. Možda je to i suvišno s obzirom na ozbiljnost i trajnost kriznog stanja u privredi, ali se čini da i nije s obzirom na sporost koja je u nas prisutna kada promene treba sprovesti.

2. Osnovne razvojne karakteristike i performanse jugoslovenske privrede u poslednje dve decenije

Osnovna karakteristika razvoja jugoslovenske privrede tokom poslednje dve decenije je bila niska i opadajuća efikasnost upotrebe svih faktora proizvodnje (resursa). U celom periodu posle 1965. godine produktivnost rada je rasla vrlo sporo, po stopi

Digitized by Google

nižoj od 2,0% prosečno godišnje, a poslednjih sedam godina ona konstantno opada. U istom periodu je i efikasnost upotrebe društvenih sredstava opadala. Ovakva kretanja su tokom vremena poskupljivala privredni razvoj zemlje, tako da je ona konačno postala nesposobna da se razvija u proširenim razmerama bez inostrane finansijske podrške. To se najbolje vidi iz sledećih informacija. U celom posleratnom periodu investicije u osnovna sredstva su činile oko 30,0% društvenog proizvoda. Dok je, međutim, do 1965. godine sa ovako visokim investicijama zemlja bila u mogućnosti da ostvaruje stopu privrednog rasta od 8,0%, posle 1965. godine ostvarivan je privredni rast od nepunih 4,5% prosečno godišnje. Drugim rečima, strategija privrednog razvoja praktikovana posle 1965. godine bila je gotovo dvostruko »skuplja« od prethodne. Jugoslovenska privreda, jedna od tri najmanje razvijene u Evropi, ovako skupu strategiju razvoja nije mogla da podnese, pa se nužno morala oslanjati na uvoz inostrane akumulacije.

Na isti zaključak navodi i činjenica da je veći broj zemalja, na nivou privredne razvijenosti sličnom Jugoslaviji, ostvarivao tokom istog perioda stope privrednog rasta od 4,0% do 5,0% prosečno godišnje sa učešćem investicija u osnovna sredstva u društvenom proizvodu od oko 20,0%.

Interesantno je takođe primetiti da je u periodu od 1965. godine uvozom akumulacije finansirana približno jedna trećina naših investicija u osnovna sredstva tj. tačno u onoj proporciji za koliko je naš privredni razvoj bio »skuplji« nego što je morao biti. Ili, drugim rečima, moglo bi se tvrditi da je praktično celokupno zaduživanje zemlje u inostranstvu posle 1965. godine utrošeno na finansiranje republičko-pokrajinskih razvojnih aspiracija. Nije, naravno, moguće dokazati da su sva ova sredstva nepotrebno utrošena, ali je izvesno da ona nisu ekonomski racionalno iskorišćena.

Za realizaciju date strategije razvoja, orijentisane na prerađivačke sektore i domaće tržište, bilo je neophodno voditi vrlo specifičnu politiku raspodele dohotka i ličnih dohodaka, te kreditno-monetarnu politiku. A, naime, da bi se obezbedila brza privredna ekspanzija bilo je neophodno održavati domaću tražnju stalno pregrejanom. Samo tako je domaće tržište moglo apsorbovati brzo rastuću proizvodnju svojih republičko-pokrajinskih privreda. Stoga je sistem sticanja i raspodele dohotka morao biti postavljen tako da omogućuje preraspodelu dohotka u korist potrošnje. Samo tako je bilo moguće da lični dohoci rastu nezavisno od rasta produktivnosti rada i efikasnosti upotrebe društvenih sredstava, a da se izdvajanja za amortizaciju i akumulaciju vrše nezavisno od realne vrednosti društvenog kapitala. Sa druge strane, kreditno-monetarna politika je morala dodatno da podstiče potrošnju (kreditiranjem potrošnje i investicione aktivnosti stanovništva putem visokih negativnih realnih kamatnih stopa) i investicija (investicionim kreditima sa takođe visokim negativnim realnim kamatnim stopama).

Digitized by Google

Putem ovog mehanizma direktno je generisana inflacija, tako da je on u privrednom mehanizmu delovao kao ugrađeni generator inflacije (podstičući potrošnju iznad realnih materijalnih mogućnosti društva). Uloga društvenih sredstava (kapitala) u procesu društvene reprodukcije nije mogla biti realno vrednovana, tako da ona u proizvodnji i valorizaciji rezultata rada i nisu učestvovala sa svojom realnom vrednošću. Konsekventno tome nije bilo prihvatljivo ni da se uvede bilo kakav akumulacioni parametar koji bi odražavao društveno verifikovanu cenu za njihovu upotrebu ili pak činjenicu da su ona redak (oskudan) faktor proizvodnje. Omogućujući rast ličnih dohodaka i potrošnje iznad limita koji se uspostavljaju porastom produktivnosti rada i efikasnosti upotrebe društvenih sredstava, omogućen je nekontrolisan rast troškova proizvodnje i njihovo prebacivanje na domaće cene. S obzirom na to da u drugim zemljama na ovaj način nije »ukinuto« tržište i tržišna valorizacija rezultata rada, konkurentnost naše privrede na svetskom tržištu je opadala. Sve u svemu, očito je da privrednosistemski instrumentarij dogovorne ekonomije via facti deluje kao ugrađeni generator nestabilnosti i ekonomske neefikasnosti.

S obzirom na to da je u privrednom sistemu postojao ugrađeni mehanizam koji je imanentno generisao nestabilnost i nižu od potencijalno moguće efikasnosti privrede, jasno je da je naša ekonomska politika morala biti nemoćna u suzbijanju inflacije, zaštiti društvenog vlasništva i podsticanju (ekspanziji) izvoza, a da je samo administrativnim merama bilo moguće ograničavanje potrošnje (ličnih dohodaka), investicija i uvoza. Vidljivije povećanje akumulativnosti privrede nije bilo moguće ostvariti čak ni administrativnim merama, pošto se naša privreda privikla na eksterno (kreditno) finansiranje investicija (proširene društvene reprodukcije).

Prilikom razmatranja osnovnih razvojnih tendencija i razloga koji su doveli do nedozvoljeno niske efikasnosti u funkcionisanju jugoslovenske privrede treba ukazati na još neke činjenice.

Najpre to da privredni sistem zemlje u vrlo dugom periodu vremena nije bio u stanju da obezbedi realizaciju usvojenih planova razvoja. Tako, na primer, od 1961. godine ni jedan od srednjoročnih planova razvoja zemlje nije bio uspešno ostvaren, a sličan zaključak važi i u pogledu godišnjih planskih dokumenata. U celom ovom periodu privredni i društveni razvoj zemlje se odvijao u većem ili manjem neskladu sa planskim opredeljenjima. Očito je, i bez detaljnijih obrazloženja, da je planska komponenta u razvoju zemlje bila sasvim zapostavljena.

U dugom periodu u privrednom životu zemlje bila je derogirana i tržišna komponenta, nezavisno od toga da li se to primarno odražavalo u obliku narušavanja jedinstva jugoslovenskog tržišta ili u vidu nastojanja da se ignorišu tržišni kriterijumi i ekonomske zakonitosti. To je produkovalo bar dve vrste podjednako nepovoljnih ekonomskih posledica. Sa jedne strane je došlo

Digitized by Google

do regionalizacije i parcijalizacije jugoslovenskog tržišta, čime je praktično razbijeno i jedinstvo privrednog prostora zemlje. Republičko-pokrajinske privrede danas uglavnom funkcionišu kao administrativno dirigovane, autarkične i međusobno antagonističke privredne celine. To praktično znači da su u funkcionisanju mehanizma jugoslovenske privrede prisutne (i dominantne) potpuno obrnute tendencije od onih koje karakterišu privredni život razvijenog dela sveta. Istovremeno, u našoj privredi permanentno dolazi do opadanja međurepubličko-pokrajinske razmene roba i usluga, a međurepubličko-pokrajinska mobilnost (cirkulacija) kapitala praktično i ne postoji. Privreda u kojoj se slobodna cirkulacija roba, usluga i kapitala ograničava ili je institucionalno onemogućena neminovno je manje efikasna od privrede gde to nije slučaj i nije u stanju da se na njima ravnopravno upusti u konkurentsku borbu na svetskom tržištu.

Tako stvoreni privrednosistemski uslovi su doveli do toga da je jugoslovenska privreda poslovala kao netržišna privreda bez plana ili dogovorna ekonomija. Poznato je, međutim, da je tržišno-planski karakter privrede jedna od fundamentalnih karakteristika socijalističkog samoupravnog modela privređivanja. Već sama ova činjenica dovoljno objašnjava zbog čega visoka potencijalna efikasnost samoupravnog modela privređivanja nije došla do izražaja u funkcionisanju naše privrede tokom poslednje dve decenije.

3. Pravci korekcije privrednosistemskog mehanizma

Iz prethodnih razmatranja, kao i mnogih drugih analiza funkcionisanja naše privrede, jasno proističe da bez korekcija i revizija privrednog sistema neće biti moguće popraviti njene sadašnje nezadovoljavajuće performanse i poboljšati njenu opštu efikasnost. Ovde će biti naznačeni neki osnovni pravci korekcija u privrednom sistemu, za koje se smatra da su apsolutno neophodni da bi jugoslovenska privreda mogla efikasnije da funkcioniše.

3.1. Društveno vlasništvo sredstava

Sadašnji tretman društvenog vlasništva na sredstvima u privrednom sistemu je pokazao tako velike nedostatke da će pre ili kasnije morati biti temeljno revidiran. Društveno vlasništvo počiva na nesvojinskom tretiranju društvene svojine, što implicira da su društvena sredstva za proizvodnju svačija i ničija. U sistemu je neprecizno određen subjektivitet društvene svojine i vlasništva, pa samim tim nisu mogle precizno da se razrade ni odrednice o obavezi očuvanja i uvećanja društvenih sredstava. Sve ove nepreciznosti i nedorečenosti sistema o društvenom vlasništvu prenele su se i na dohodak, koji takođe ima društveni

Digitized by Google

karakter, te njegovu raspodelu, razmenu i potrošnju. Tako su stvorene mogućnosti da se deo društvenih sredstava ili deo dohotka formiran po osnovu gazdovanja društvenim sredstvima može da preliva u lične dohotke i potrošnju, čime su institucionalizovane mogućnosti za raspodelu ličnih dohodaka mimo rada i rezultata rada. Izdvajanja za akumulaciju su postala rezidualna kategorija u raspodeli dohotka, a izdvajanja za amortizaciju nisu morala reflektovati stvarnu ili realnu vrednost korišćenih društvenih sredstava.

Tako je u našem sistemu vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, inače bitna determinanta svakog društveno-ekonomskog sistema, postala gotovo periferna kategorija procesa proširene društvene reprodukcije, a njegova upotreba nije podrazumevala »plaćanje« bilo kakve, društveno verifikovane cene — putem koje bi se dosledno operacionalizovala ustavna odredba o obavezi očuvanja i uvećanja društvenog kapitala. To je imalo bar dve krajnje negativne ekonomske posledice. Prva, materijalni položaj radnika nije prvenstveno zavisio od rada, rezultata rada i upravljanja, nego od delatnosti gde radi. Postojeći podaci, naime, nedvosmisleno pokazuju da je materijalni položaj radnika primarno određen kapitalnom opremljenošću radnog mesta. Druga, društvena sredstva kao faktor proizvodnje nisu adekvatno vrednovana u procesu društvene reprodukcije, tako da se u privredi nisu mogli uspostaviti ujednačeni uslovi privređivanja. Kao redak resurs u procesu proizvodnje, društvena sredstva su putem privrednosistemskog instrumentarijuma učinjena relativno jevtinim. Tako je materijalni položaj privrednih subjekata sve više počeo da biva određen načinom finansiranja njihove izgradnje, a sve manje rezultatima rada i uspešnošću u upravljanju društvenim sredstvima.

Revizija privrednosistemskih rešenja o društvenom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju mora poći od ustavnih načela kojima se razrađuje karakter i način davanja društvenih sredstava na upotrebu, i to tako što bi ona morala biti dosledno i konsekventno operacionalizovana kroz ceo sistem.

Verovatno će se morati poći od ustavnog načela da se društvena sredstva daju na upravljanje privrednim subjektima pod istim uslovima. Operacionalizacija ove odredbe bi se morala provesti kroz sistem finansiranja proširene društvene repodukcije, na način koji neće dovoditi do institucionalno uslovljenih razlika u uslovima privređivanja, a u zavisnosti od načina finansiranja investicionih projekata. To praktično znači da se finansiranje investicija mora institucionalno regulisati, bez obzira da li institucionalnom dogradnjom koncepta udruživanja rada i sredstava ili na drugi način (razvojne banke, razvojni fondovi itd.). Dogradnjom ovog mehanizma se moraju obezbediti bar dve stvari. Prva, u okviru privrednosistemskog instrumentarija se mora oformiti mehanizam za efikasnu koncentraciju i mobilnost kapitala (društvenih sredstava). Tog mehanizma naša privreda sada nema, pa

Digitized by Google

koncentracija i mobilnost kapitala nije ni moguća. Pošto nema mobilnosti kapitala (međugranske i međuregionalne) stalno jačaju i tendencije imobilizacije dohotka: da bi se obezbedila proširena reprodukcija neophodno je zadržati što veći deo dohotka u grani i regiji, jer je to jedini način da se do kapitala (investicija) dođe. Na ovaj način ne samo da se povećava opšta privredna neefikasnost i smanjuje efikasnost investicija, nego se podgrejavaju generatori tzv. konkurentske ili sistemski uslovljene inflacije. Druga, društvena sredstva (kapital) moraju, u principu, svim privrednim subjektima biti dosupna pod istim uslovima, ukoliko se žele ujednačiti uslovi privređivanja i eliminisati sadašnji destabilizujući efekti sistema finansiranja proširene društvene reprodukcije. To drugim rečima znači da se finansiranje investicija mora i sistemski jednoobrazno i institucionalno jedinstveno regulisati.

Dalje, ustavno načelo ili obaveza očuvanja i uvećavanja društvenih sredstava mora se takođe dosledno operacionalizovati kroz ceo privredni sistem, a posebno u okviru sistema sticanja i raspodele dohotka. To podrazumeva nekoliko stvari, a u prvom redu realnu valorizaciju i revalorizaciju društvenih sredstava. Tako bi se obezbedila bitna komponenta ustavnog načela u očuvanju realne vrednosti društvenih sredstava i nacionalnog bogatstva u celini. Druga bi se dobila putem amortizacije koja bi takođe morala biti predmet društvene (planske) ingerencije ili verifikacije. Jer, svaki društveno-ekonomski sistem mora da štiti oblik vlasništva na kome počiva.

Ustavno načelo o obaveznosti uvećanja društvenih sredstava po svemu sudeći nije moguće operacionalizovati bez uvođenja novog privredno-sistemskog instrumenta — akumulacionog parametra dohotka kojim bi se proširila ingerencija društva na domen raspodele na akumulaciju i potrošnju. Sada je ovaj domen raspodele dohotka u celosti prepušten odlukama radnih kolektiva, što je ojačalo grupnosvojinske odnose u raspodeli, otvarajući široke mogućnosti devastacije društvenog vlasništva. Sistem bi bilo moguće zasnivati i na grupnosvojinskim vlasničkim odnosima u raspodeli, ali to bi bio put pretvaranja socijalističkog samoupravnog modela privređivanja u privredni model participativnog socijalizma. A dobro je poznato da je potencijalna efikasnost participativnog modela daleko niža od samoupravnog modela socijalističke privrede.

3.2. **Privredni subjekt**

U organizaciji privrednog života savremenih privreda dominiraju tri osnovna privredna subjekta — preduzeće, banka i država. Naš privredni sistem, u suštinskom smislu, ne priznaje ni jedan od ova tri oblika u funkciji privrednog subjekta. On poznaje samo OUR, kao amorfni oblik udruživanja, i decentralizovanu državu, uglavnom u obliku republike i pokrajine. U skladu

Digitized by Google

sa tim je i došlo do fragmentacije preduzeća u veću ili manju skupinu OOUR-a, dok su gotovo sve ekonomske funkcije države prenete na decentralizovanu državu. Banka je pretvorena u servis OUR-a, odnosno u servis dužnika.

Na taj način su sva tri osnovna privredna subjekta izgubila samostalnost u obavljanju ekonomskih funkcija. Na mikronivou punu ekonomsku suverenost dobija OOUR, odnosno deo jedne celine, a na makronivou republika i pokrajina, definisan kao deo privrednog prostora zemlje.

Očito je da na ovim premisama nije moguće graditi potencijalno efikasan privredni sistem. Stoga početni korak u traženju platforme za novi privredni sistem mora počivati na reafirmaciji tri osnovna privredna subjekta svake savremeno organizovane privrede. Ovde će najpre biti reči o preduzeću i bankama, a u nastavku o državi.

Nije ovo prilika za dokazivanje kako privredni sistem direktno ograničava samostalnost privrednih subjekata, s obzirom na to da su od 1974., a još više od 1976. godine, međurepubličko-pokrajinski i drugi oblici međuregionalnih integracija efikasno onemogućeni. Ovakvo stanje stvari je praktično rezultat činjenice da je privrednim subjektima zakonom nametnuta jednoobrazna organizaciona šema, a da je OOUR uglavnom preuzela funkciju nekadašnjeg socijalističkog samoupravnog preduzeća. Time su stvorene mogućnosti da DPZ (društveno-političke zajednice) na indirektan ali efikasan način mogu da usmeravaju gotovo celokupnu poslovnu aktivnost privrednih subjekata. To je, sa jedne strane, smanjivalo efikasnost privređivanja radnih kolektiva, jer su se organizaciona struktura, poslovno-tehnička saradnja i drugi oblici poslovnog života često morali više prilagođavati regionalnim interesima nego zahtevima savremene organizacije privrednog života. Na ovaj način je, sa druge strane, došlo do zamagljivanja odgovornosti za rezultate poslovanja privrednih subjekata. Tako da je danas teško reći u kom obimu je radni kolektiv odgovoran za svoje poslovne gubitke, kada mu je voljom DPZ ili silom zakona nametnuta i organizaciona struktura i način organizacije poslovnog života.

Čini se da bi zbog toga u privrednom sistemu trebalo u maksimalnoj meri rasteretiti privredne subjekte zakonske obaveze na jednoobraznu organizacionu strukturu, te im ostaviti najveću moguću slobodu da svoju organizacionu strukturu podrede zahtevima savremene organizacije proizvodnje, domaćeg i svetskog tržišta, tehničko-tehnološkog progresa itd. A to praktično znači da ona postanu potpuno samostalna u iznalaženju najefikasnijih integracionih formi, od oblika poslovno-tehničke saradnje i kooperacije — nezavisno administrativno-političke podele zemlje i invarijantnih na ove podele. Bez ovoga će samostalnost naših privrednih subjekata biti uveliko ugrožena, što ih stavlja u neravnopravan položaj prema konkurentima na svetskom tržištu.

Digitized by Google

Poseban problem predstavlja organizacija privrednog života u tzv. velikim privrednim sistemima (železnica, energetika, PTT, magistralne drumske saobraćajnice itd.), koja je danas u pravom smislu reči nakaradna. Ovi sistemi nigde u svetu nisu organizovani kao kod nas. Osnovna njihova karakteristika je da su jedinstveni za zemlju kao celinu, pa bi se ova činjenica u njihovoj organizacionoj strukturi morala i u nas respektovati.

Shodno tome, banke se moraju transformisati u samostalne finansijske ustanove, oslobođene tutorstva dužnika i dominacije lokalnih organa DPZ.

3.3. **Jedinstveno tržište**

U pitanju je, čini se, najkompleksniji problem našeg privrednog sistema, koji je povezan višestrukim interakcijama sa političkim sistemom. Iako on reflektuje jednu bitnu specifičnost naše zemlje — federativno uređenje i višenacionalni sastav — teško je opravdati činjenicu da ga baš ona u celosti opredeljuje. Jer, postoje i druge federalne i višenacionalne zemlje, ali se problem jedinstvenosti tržišta (za sada) nigde nije pojavio.

U nas je problem nastao zbog toga što u pogledu jedinstva jugoslovenskog tržišta Ustav SFRJ iz 1974. godine ima dualni karakter. On sa jedne strane republike, a u manjoj meri i pokrajine, definiše kao države zasnovane na suverenosti naroda, te tako one dobijaju pun ekonomski suverenitet zasnovan na načelu odgovornosti za sopstveni razvoj i za razvoj zemlje kao celine. To implicite podrazumeva da privredni prostor zemlje nije jedinstven, odnosno organizaciju privrednog života tipa zajedničkog tržišta. I to iz jednostavnog razloga što Ustav sadrži propoziciju da svoja suverena prava narodi i narodnosti ostvaruju u svojim republikama i pokrajinama, dok se na nivou zemlje kao celine rešavaju samo ona pitanja koja su od zajedničkog interesa.

Sa druge strane Ustav eksplicitno definiše jugoslovensko tržište kao jedinstveno, taksativno navodeći i osnovne odrednice ovog rešenja. Rešenje podrazumeva slobodnu mobilnost roba, usluga, rada i kapitala na celokupnom privrednom prostoru zemlje, ali u punoj meri respektuje i ekonomski suverenitet republika i pokrajina. I to na taj način što se navodi da se na nivou zemlje regulišu samo jedinstvene osnove pojedinih segmenata privrednog sistema, te vodi zajednička razvojna i ekonomska politika.

Čini se, a i dosadašnja je praksa pokazala, da su ova dva ustavna načela — ekonomski suverenitet republika i pokrajina i jedinstvo jugoslovenskog tržišta — u velikoj meri, ako ne i u celosti međusobno isključiva. Načelo o ekonomskom suverenitetu republika i pokrajina podrazumeva zajedničko tržište, odnosno da se na nivou savezne države dogovorno rešavaju samo ekonomska pitanja od zajedničkog interesa. Jedinstveno ili slobodno

Digitized by Google

tržište jedne zemlje u ekonomskom smislu podrazumeva ne samo slobodnu cirkulaciju robe, usluga, rada i kapitala, nego i jedinstven privredni sistem, te jedinstvenu razvojnu i ekonomsku politiku.

U razradi sistema, kroz tzv. sistemske zakone, dosledno je operacionalizovano ustavno načelo o ekonomskom suverenitetu republika i pokrajina, bez mnogo respekta za načelo kojim se proklamuje jedinstvenost tržišta. Pokazalo se da ovakav sistem organizacije privrednog života zemlje nije u stanju da funkcioniše na bilo kakvom prihvatljivom ili tolerantnom nivou ekonomske efikasnosti. On je mogao da pruža relativno zadovoljavajuće ekonomske rezultate sve dok je zemlja bila u stanju da opadanje svih performansi efikasnosti svoje privrede kompenzira uvozom inostrane akumulacije.

Teško je poverovati da će ovako organizovan privredni sistem ikada moći da produkuje željeni nivo ekonomske efikasnosti, pošto se u svojoj esencijalnoj formi zasniva na preživelim postulatima nerobne i netržišne privrede. On u svojoj sadašnjoj formi postoji oko 13 godina, a bar pola toga vremena pokriva period ekonomske krize.

Čini se da će korekcija sistema u ovom domenu biti neophodna, iako nema baš mnogo političke spremnosti da se na ovakve promene ide. Promene u privrednom sistemu ovog karaktera će u većoj ili manjoj meri morati biti usmerene na reviziju ekonomskih funkcija DPZ, i to tako što bi se na nivou savezne države locirale samo sledeće:

— ujednačavanje uslova privređivanja, tj. jedinstveno regulisanje svih elemenata privrednog sistema,

— vođenje razvojne i ekonomske politike.

Pri tome se mora respektovati i činjenica o strukturisanosti savremenog tržišta, u pokušaju da se sagledaju ingerencije države u regulisanju privrednih tokova i usmeravanju dejstva tržišta. U strukturi savremenog tržišta postoje četiri jasno razdvojena segmenta. Njih uglavnom čine sledeće grupe proizvoda:

1. privredna infrastruktura,
2. neki esencijalni prehrambeni proizvodi,
3. neki proizvodi koji čine kičmu nacionalne privrede i kosturne elemente njene strategije razvoja,
4. svi ostali proizvodi.

Usmeravajuća funkcija društvene zajednice i ingerencija država mora da se proteže na prva tri segmenta tržišta, ali nikako ne i na četvrti. Na ovaj način se funkcija države proteže na relativno mali segment tržišta i to tamo gde ono ne produkuje željeni nivo ekonomske efikasnosti i zadovoljavanje opštedruštvenih interesa. Na ovaj se način ingerencija društva limitira na one segmente tržišta i procesa proizvodnje gde je ona neophodna i gde može biti efikasna. Time se istovremeno stvaraju neophodni uslovi za stabilno i nesmetano funkcionisanje procesa proizvod-

Digitized by Google

nje, te mogućnosti za efikasno planiranje i plansko usmeravanje tokova društvenog i privrednog razvoja.

U svim ovim domenima funkciju države nije u stanju efikasno da zameni decentralizovana država, s obzirom da su u pitanju stvari koje se moraju regulisati iz centra, tj. jedinstveno za privredni prostor zemlje u celini. To jednostavno proističe iz logike tržišno-planske organizacije privrednog života, a svaki pokušaj da se to ignoriše nužno produkuje nižu opštu privrednu efikasnost od moguće. Isti efekti se javljaju i kada se bitno prošire ekonomske funkcije države ili se na nju prebace funkcije koje ona nije u stanju da efikasno obavlja.

Sve ove činjenice su potpuno nesporne kako sa stanovišta iskustva drugih zemalja sveta, tako i sa stanovišta naših vlastitih. Međutim, njihovo uvažavanje nije moguće bez revizije osnovnih načela Ustava iz 1974. godine. Tu otpočinju i završavaju se naši pokušaji reformi privrednog sistema i prevazilaženja krize u funkcionisanju privrednog mehanizma. Kako će se stvari u buduće razvijati teško je reći, to tim pre što ekonomske funkcije DPZ čak nisu bile ni predmet ozbiljnijeg izučavanja u fazi promene Ustava. Tek kada se učini napredak na ovom području, kao i na području preduzeća i banaka, moguće je očekivati rezultate u razrešenju naših dugoročnih privrednih teškoća. Jer, privredni sistem koji ne poznaje tri osnovna privredna subjekta tržišne i/ili tržišno-planske privrede teško da može biti stimulativna podloga za efikasno funkcionisanje privrednog mehanizma.

3.4. Fiskalni sistem

Sadašnji fiskalni sistem Jugoslavije ima dve osnovne karakteristike, a obe ga čine praktično neupotrebljivim u funkciji instrumenata ekonomske politike.

Prva je velika decentralizacija, daleko veća nego u bilo kojoj drugoj zemlji sveta. Na nivou zemlje su definisane samo jedinstvene osnove fiskalnog sistema, što obično podrazumeva terminološko i kategorijalno usaglašavanje poreskih oblika. U vođenju fiskalne politike postoji gotovo potpuna samostalnost više stotina fiskalnih subjekata (državnih organa i SIZ-ova na nivou federacije, republika, pokrajina i opština). Zbog činjenice da se putem fiskalnog instrumentarijuma u vrlo velikoj meri utiče na uslove privređivanja, stanje njegove gotovo potpune decentralizovanosti implicira da je u nas na ovaj način došlo do znatnih regionalnih diferencijacija uslova privređivanja. Ipak treba reći da je unutar republika i pokrajina fiskalni sistem nešto manje decentralizovan nego na nivou zemlje kao celine, što opet govori da su razlike u uslovima privređivanja veće između nego unutar republika i pokrajina.

Druga bitna karakteristika našeg fiskalnog sistema je u tome da je on u velikoj meri izgubio fiskalna svojstva i uglavnom se

Digitized by Google

pretvorio u sistem za finansiranje rada i razvoja društvenih i neprivrednih delatnosti. O tome najrečitije govori činjenica da je i njegov zvanični naziv preinačen u sistem društvenog finansiranja. Instrumentarijum sistema je tako koncipiran kako bi se maksimalno prilagodio zahtevima i potrebama finansiranja rada i razvoja pojedinih neprivrednih delatnosti.

Ovakav fiskalni sistem je nedvosmisleno pokazao mnoge nedostatke, koji su toliko poznati da će ovde biti samo taksativno pomenuti. Fiskalni sistem se nije mogao koristiti kao instrument ekonomske politike. Krajnje decentralizovan sistem finansiranja neprivrede nije stvarao realne mogućnosti ni da se razvoj društvene nadgradnje uskladi sa mogućnostima privrede. Stvarajući velike i neopravdane regionalne razlike u uslovima privređivanja, fiskalni sistem je sputavao integracione procese u privredi, otežavao poslovno-tehničku saradnju i kooperaciju radnih kolektiva, ometao normalne tokove tehničko-tehnološkog progresa itd.

Pri promenama fiskalnog sistema bi se moralo poći od njegove osnovne funkcije u svakoj savremenoj privredi, kako bi se maksimalno prilagodio da tu funkciju efikasno obavlja. To ne znači da on ne treba da bude osposobljen da obavlja i svoje sekundarne funkcije, ali ne pre nego što bude učinjen sposobnim da obavlja svoju primarnu funkciju. Osnovna funkcija fiskalnog sistema u uslovima savremene organizacije privrednog života je da bude instrument ekonomske politike, kojim se vrši grubo regulisanje privrednih tokova i ujednačuju (ili diferenciraju) uslovi privređivanja. Fiskalni sistem treba da bude prilagođen i vršenju sekundarnih funkcija (socijalna politika, finansiranje neprivrede itd.), što se takođe mora imati u vidu pri razradi novog sistema. Treba takođe reći da naš fiskalni sistem mora reflektovati činjenicu o federativnom uređenju i drugim specifičnostima zemlje, ali ne nauštrb vršenja svoje osnovne funkcije.

Shodno tome, revizija fiskalnog sistema bi se morala bazirati na nekoliko polaznih premisa:

1. Fiskalni sistem zemlje nužno mora biti jedinstven, što znači da bi se on na jedinstven način morao regulisati na nivou savezne države u svim svojim bitnim elementima. To podrazumeva da bi, praktično, celokupan fiskalni instrumentarijum morao biti jednoobrazno utvrđen;

2. Republike i pokrajine, a u manjoj meri i opštine, morale bi imati određeni stepen fiskalne samostalnosti, u okvirima koji se utvrđuju osnovnim sistemskim rešenjima. Stepen fiskalne samostalnosti regiona bi morao biti tako koncipiran i lociran da se putem njega ne mogu poništavati mere ekonomske politike zemlje, niti bitnije narušavati ujednačenost uslova privređivanja;

3. Fiskalna samostalnost SIZ-ova, ukoliko se ova institucija ne ukine, mora biti eliminisana. Fiskalna vlast mora, u principu, biti nedeljiva, ukoliko fiskalni instrumentarijum treba da bude u funkciji ekonomske politike;

Digitized by Google

4. Vođenje fiskalne politike, kao dela ekonomske politike, mora biti u ingerenciji savezne države. Fiskalne ingerencije republika, pokrajina i opština i vođenje i kanalisanje fiskalne politike na regionalnim nivoima bi se regulisale u okvirima njihove fiskalne samostalnosti.

3.5. **Društveno planiranje**

Naš sistem planiranja je takođe pokazao hroničnu neefikasnost, što je očita indikacija da će morati biti temeljnije revidiran. Novi zakon o planiranju je značajan korak napred u reviziji sistema planiranja. U prvom redu stoga što su njime stvorene mogućnosti za planiranje na mikro nivou. Zakon je i na makro nivou učinio ne mali korak napred — stvarajući mogućnosti da se na nivou zemlje praktikuje parcijalno planiranje, tj. definišući plan zemlje kao skup zajedničkih programa razvoja. Ipak treba primetiti da se čak ni u zemljama koje ne praktikuju planiranje ne osporava parcijalno planiranje.

Međutim, u našem sistemu planiranja još uvek nisu raščišćene neke osnovne dileme oko njegovog mesta i uloge u privrednom životu. Recimo, sadašnji sistem planiranja i dalje počiva na nekim principima koji su svojstveni samo administrativno-centralističkom planiranju (obaveza da svi privredni subjekti moraju planirati; obaveza usaglašavanja svih planova svih subjekata planiranja; jednovremenost u procesu pripreme planova). Ova rešenja su inkopatibilna sa našim socijalističkim samoupravnim modelom privređivanja, te dovode do konfuzije oko mesta i uloge plana.

Neka rešenja, opet, u celini respektuju ekonomski suverenitet republika i pokrajina, a ignorišu činjenicu o jedinstvu tržišta i privrednog prostora zemlje. To dovodi do toga da sistem izjednačava planove delova i planove celine. A drugi vid se sastoji u tome da se delovi stavljaju u poziciju da daju saglasnost na planove celine.

Takav pristup prenebregava neke bitne značajke koje određuju karakter društvenog planiranja u uslovima socijalističke robne privrede i samoupravljanja. A, naime, da je bitna odrednica planskog karaktera privrede to da se planira razvoj nacionalne privrede u celini, a ne da njeni delovi planiraju svoj razvoj i poslovanje. Jer, teško bi se moglo reći da je jedna privreda planska ukoliko svi njeni delovi (preduzeća, regioni) prave svoje planove, ali ne postoje planovi razvoja celokupne nacionalne privrede. Drugim rečima, iz činjenice da privredni subjekti u jednoj privredi planiraju svoj razvoj ne proističe da je u pitanju planska privreda čiji se razvoj usmerava svesnim akcijama društva.

Očito je da će revizija sistema planiranja morati poći od raščišćavanja pojmova oko mesta i uloge plana na nivou zemlje

Digitized by Google

kao celine, a na bazi prethodno razrešenih pitanja o konceptu jedinstvenog jugoslovenskog tržišta i statusu privrednog subjekta.

U tom kontekstu dalja dogradnja sistema planiranja bi se morala usredsrediti na sledeća pitanja:

1. razradu proceduralnih aspekata pripreme i donošenja društvenog plana razvoja Jugoslavije, te nadležnosti svih subjekata koji u tome učestvuju;

2. sadržaj i domet, tj. karakter plana razvoja zemlje kao celine;

3. jasno definisanu odgovornost i nadležnost u izražavanju društvenog plana razvoja zemlje;

4. odnos između plana razvoja zemlje kao celine i planova razvoja republika i pokrajina;

5. odnos između planova razvoja privrednih (i neprivrednih) subjekata i planova razvoja DPZ;

6. instrumentarijum za realizaciju planova razvoja mora precizno biti određen, a ingerencija njegove upotrebe usklađene sa odgovornošću i nadležnošću za izvršenje planova.

Sem u slučaju proceduralnih aspekata pripreme i donošenja plana razvoja Jugoslavije, intencije ovako postavljenog sistema planiranja su jasne.

Prvo, planiranje na nivou DPZ i privrednih subjekata mora striktno biti razdvojeno. Planovi privrednih subjekata ne moraju biti usklađeni sa planovima DPZ, ukoliko se želi respektovati njihova poslovna samostalnost. Planiranje na nivou privrednih subjekata treba da bude poslovno planiranje, u čemu oni treba da imaju, u načelu, punu samostalnost, ali i da snose odgovornost za svoje odluke.

Drugo, plan razvoja Jugoslavije i planovi razvoja republika i pokrajina treba i mora da budu usklađeni, a planovi razvoja opština bi se morali pretvoriti u prostorne planove.

Treće, plan razvoja Jugoslavije bi u osnovi sadržavao sledeće elemente:

— razvoj onih delatnosti i proizvoda (energetika, magistralna saobraćajna i druga inftrastruktura, ključni prehrambeni proizvodi, one delatnosti i proizvodnje koje čine esencijalni deo strategije razvoja zemlje) gde je državna intervencija neophodna i nužna;

— precizno utvrđenu strategiju razvoja zemlje koja će se podržavati sistemskim instrumentarijumom, te merama razvojne i ekonomske politike;

— razrađen program instrumenata i mera kojima će se podržavati i sprovoditi realizacija ciljeva i zadataka razvoja.

Četvrto, u nadležnosti savezne države mora biti celokupan sklop instrumenata i mera kojima ona može uticati na izvršavanje plana razvoja zemlje, te onih ciljeva i zadataka plana za čije izvršavanje organi savezne države imaju direktnu odgovornost.

Digitized by Google

4. Zaključci

Danas više nije sporno da se privredni sistem, nastao na osnovu Ustava SFRJ 1974. godine i ZUR-a, u nizu svojih bitnih elemenata, nije potvrdio u praksi. Neki elementi sistema nisu ni mogli biti primenjeni, odnosno bili su neprimenjivi (zakon o proširenoj društvenoj reprodukciji, recimo), neki delovi su u više navrata morali biti menjani (zakon o cenama, na primer), a performanse nekih su bile daleko lošije i od najpesimističkijih očekivanja (spoljnotrgovinski i devizni sistem, sistem planiranja, sistem sticanja i raspodele dohotka). Očito je, znači, da su u operacionalizaciji privrednosistemskih rešenja učinjeni mnogi propusti, uglavnom zbog toga što su fundamentalne karakteristike našeg socijalističkog samoupravnog sistema jednostrano i dobrim delom nedosledno razrađene u konkretna privrednosistemska rešenja. Tako je naš privredni mehanizam bio prinuđen da funkcioniše u uslovima gde se nedovoljno osećao uticaj plana i tržišta, a gde je presudnu ulogu igrala administrativna regulativa.

Sa druge strane i u celini posmatrano funkcionalne performanse sistema su krajnje nepovoljne, gotovo zabrinjavajuće. Više od polovinu vremenskog perioda njegove formalno pravne primene karakteriše stanje ozbiljne ekonomske krize, a tokom prve polovine su se kumulirali sadašnji privredni problemi i vršilo gotovo nekontrolisano zaduživanje zemlje u inostranstvu. Očito je, takođe, da u okviru miljea koji čini privredni sistem zasnovan na osnovnim načelima Ustava iz 1974. godine, nije moguće prevazilaženje postojećeg kriznog stanja i pored opetovano izraženih težnji celoga društva da do toga dođe. To, praktično, pokazuje da efikasnije funkcionisanje privrednog mehanizma u okviru postojeće operacionalizacije privrednosistemskog instrumentarijuma jednostavno nije moguće.

Znači, gotovo nedvosmisleno se nameće potreba revizije privrednog sistema, polazeći od fundamentalnih karakteristika socijalističkog samoupravnog modela privređivanja (društveno vlasništvo; raspodelu prema radu; samoupravljanje i samostalnost privrednih subjekata; planskotržišni karakter privrede; itd.), a ne od načela Ustava SFRJ iz 1974. godine.

Digitized by Google

Ivan Stojanović

Delegatski sistem, Ustav, ZUR — rešavaju li probleme nužnosti društvenog usmeravanja ekonomije

Tema o kojoj časopis »Socijalizam« ujesen 1987. pokreće diskusiju (»Ekonomske zakonitosti i društveno usmeravanje privrednih tokova«) stara je stotinak godina. O njoj se pisalo i raspravljalo već u vreme uobličavanja prvih potpunijih neutopijskih pogleda na socijalističku privredu.

Ovoj se temi, naravno, kao i stotinama drugih, može prići sa različitih stanovišta. Na stranicama koje slede izlažu se dva međusobno prilično različita pristupa. Osnovno polazište prvoga jeste da je nužno od uopštenog, manje-više teorijskog, diskursa preći na mnoge konkretizacije. Jedna od takvih konkretizacija jeste da društveno usmeravanje privrednih tokova u uslovima razvoja socijalizma mora da se ostvaruje preko delegatskog sistema (na različitim nivoima i u različitim varijantama), a da upravo kada je reč o tome, na stotine pitanja ni teorija ni praksa nisu dali odgovore. Tek traganjem za tim odgovorima može se doći i do relevantnog sagledavanja nekih elemenata odnosa ekonomskih zakonitosti i društvenog usmeravanja privrednih tokova u socijalizmu.

Drugi deo priloga koji vam je u rukama možda ima izvesne, naravno male, vrednosti za istoriju samoupravljanja. Suština ovoga dela je ukazivanje na neuspešnost jednog pokušaja društvenog usmeravanja nekih ekonomskih tokova u Jugoslaviji, u poslednjih

Digitized by Google

desetak godina. Taj pokušaj bio je neuspešan jer nisu, između ostalog, na vreme traženi i davani odgovori na pitanja iz prvog dela ovog priloga.

Prilog je uglavnom zasnovan na nekim mojim dosad neobjavljenim rukopisima.

a) **Delegatski sistem: Od inauguracije ka istraživanjima i razvoju (Teze za jedno veliko istraživanje)**

Delegatski sistem je »uveden« početkom 70-ih, delimično »kritički analiziran« u Kritičkoj analizi funkcionisanja političkog sistema. Potrebna su nova istraživanja, zasnovanija na nauci nego što je to učinjeno u Kritičkoj analizi.

U središtu istraživanja trebalo bi da budu sledeća pitanja:

A) **Problemi delegatskog odlučivanja o optimizaciji velikih ekonomskih sistema.**[1]

Ovde bi se pošlo od toga da optimizacija predstavlja osnovni cilj svakog ekonomskog sistema te da se kao bitno postavlja pitanje kojim putevima treba da se razvija delegatski sistem da bi postao instrument optimalnog upravljanja reprodukcijom od strane udruženih radnika. Da bi se na ovo pitanje odgovorilo treba posebno istražiti:

1) Delegatski sistem i problem dinamike (kretanja i razvoja) velikih ekonomskih sistema;

2) Delegatski sistem i problem odnosa celine i delova velikih ekonomskih sistema (ovde bi trebalo obuhvatiti i odnose: a) delegatski sistem — hijerarhijsko ustrojstvo velikih ekonomskih sistema, b) delegatski sistem — stepen aktiviteta i pasiviteta delova velikih ekonomksih sistema);

3) Delegatski sistem, sagledavanje potreba i utvrđivanje ciljeva društveno-ekonomskog razvoja (ovde bi analizom posebno bili obuhvaćeni karakteristični slučajevi normativnog /a/, empirijskog /b/ i sintetičkog /c/ utvrđivanja ciljeva, kao i slučajevi da su se u delegatskom sistemu kao primarni utvrđivali sledeći ciljevi: maksimiranje rasta materijalne proizvodnje ili dohotka /a/, maksimiranje rasta životnog standarda stanovništva /b/, maksimiranje društvenog standarda /c/). Sagledala bi se i veza delegatski sistem — dinamika ciljeva, kao i problemi kvantifikacije potreba, mogućnosti i ciljeva društveno-ekonomskog razvoja. Kod odnosa delegatski sistem — potrebe ekonomskog razvoja nastojalo bi se ući i u detaljniju analizu tih potreba (šire i uže, stalne i povremene, neodložive i odložive, komplementarne i supstituirajuće, »inferiorne« i »superiorne«, itd.).

---

[1] Empirijski deo istraživanja mogao bi da, kao »studije slučaja« velikih ekonomskih sistema, obuhvati privrede Jugoslavije, republika-pokrajina, velikih gradova.

Digitized by Google

4) Delegatski sistem i problem stabilnosti-nestabilnosti samoupravnih velikih ekonomskih sistema;

5) Preciziranje nekih problema delegatskog sistema odlučivanja o optimizaciji velikih ekonomskih sistema (tu bi se prvenstveno imali u vidu sledeći problemi: minimizacija utrošaka /a/, akumulacija — izvori i kriteriji optimalnosti /b/, odnos: mali ekonomski sistemi[2] — veliki ekonomski sistemi /c/, tržišni i netržišni kriteriji optimalnosti /d/).

B) **Delegatski sistem upravljanja velikim ekonomskim sistemima**

1) Kako delegatski sistem funkcioniše sa stanovišta svojih podsistema, koji su: sistem osnovnih parametara /a/, sistem prognoziranja /b/, sistem informacija /c/ i sistem odlučivanja (d)?

Kod ovoga posebnu pažnju zaslužuje problem usaglašavanja najznačajnijih ciljeva društveno-ekonomskog razvoja sa najefikasnijim upravljačkim parametrima za ostvarenje tih ciljeva. Ciljevi se mogu ostvariti samo organizovanom akcijom, koja se vrši pomoću odgovarajućih upravljačkih parametara (instrumenata). Mogao bi se koristiti sledeći model[3], koji odgovara jugoslovenskom sistemu ciljeva društveno-ekonomskog razvoja i upravljačkih parametara (instrumenata) za njihovu realizaciju:

Ciljevi razvoja	Upravljački parametri (sredstva)
I Rast proizvodnje (dohotka)	1 Obezbeđenje minimalne stope akumulacije (putem društvenih dogovora) 2 Minimalni koeficijent efektivnosti ulaganja 3 Izgrađen i povezan sistem odlučivanja na svim nivoima 4 Poreski sistem i politika 5 Sistem i politika supsidija 6 Kreditno-investicioni sistem i politika 7 Oblici svojine (posebno u poljoprivredi) 8 Veličina proizvodnih jedinica
	1 Stimuliranje nerobnih prihoda (turizam, usluge, doznake iz inostranstva...)

[2] Kao »mali« ekonomski sistemi u ovom istraživanju pojavljivale bi se »opštinske« privrede, RO (SOUR) i OOUR.

[3] Dr Radmila Stojanović, *Optimalna strategija privrednog razvoja (na primeru male socijalističke zemlje)*, I izd., str. 237—239.

Digitized by Google

II Smanjenje deficita platnog bilansa	2 Carinska politika (smanjenje uvoza...) 3 Politika zaduživanja u inostranstvu, stimuliranje izvoza i antiimportnih grana
III Rast zaposlenosti	1 Sektorska politika — favorizovanje radno-intenzivnih sektora 2 Cene proizvodnih faktora 3 Poreska i kreditna politika
IV Antiinflacioni program	1 Regulisanje investicione tražnje, kreditna politika 2 Društveni dogovori o raspodeli dohotka i ličnih dohodaka 3 Kontrola cena

U ovom delu analize mogla bi se dati ocena o funkcionisanju delegatskog sistema odlučivanja po pitanjima kao što su, pored navedenih, sledeća:

— očuvanje životnog standarda (kontrola cena, politika određivanja raspona u ličnim dohocima i dr.);

— jačanje solidarnosti (na primer: delegatsko odlučivanje o korišćenju sredstava kolektivne potrošnje, pomoći nerazvijenim regionima i dr.).

2) Delegatski sistem i problem centralizacije i decentralizacije u upravljanju velikim ekonomskim sistemima;

3) Delegatski sistem i problem suprotno delujućih faktora razvoja velikih ekonomskih sistema: sopstveni interes (društveno-političke zajednice, organizacije udruženog rada) versus opšti ili širi društveni interesi; sadašnja korist versus buduća; drugi suprotno delujući faktori;

4) Delegatski sistem i problem informacija o društveno-ekonomskom razvoju (prikupljanje, obrada i distribucija informacija; problemi funkcionisanja informacionih ekonomskih sistema socijalističkog samoupravljanja);

5) Delegatski sistem odlučivanja i neki osnovni problemi vezani za donošenje odluka o optimalnoj strukturi investicija (samerljivost i uporedivost različitih investicionih varijanti i dr.);

6) Odnos: delegatski sistem — signali o stanju velikih ekonomskih sistema (signali koji dolaze sa tržišta — kretanje tržišnih cena, tražnje kratkoročnih novčanih kredita, zaliha gotovih proizvoda, obima nezaposlenosti, tražnje za novom radnom snagom, kretanje uvoza i izvoza, odnosno salda spoljnotrgovinskog bilansa; signali iz okruženja — o novim pravcima razvoja, tehničkom progresu i dr.).

Digitized by Google

C) **Delegatski sistem i izbor optimalne strategije društveno-ekonomskog razvoja**

1) Kriteriji optimalne strategije društveno-ekonomskog razvoja u sistemu socijalističkog samoupravljanja

2) Tri najbitnije moguće varijante savremenog delegatskog odlučivanja o optimalnoj strategiji društveno-ekonomskog razvoja velikih ekonomskih sistema:

Cilj razvoja	Ograničavajući faktori
I Maksimiziranje rasta proizvodnje uz minimiziranje troškova	1. Deficit platnog bilansa mora biti manji ili bar ostati isti (i pored obimnog uvoza opreme i sirovina za rast proizvodnje) 2. Nezaposlenost se mora smanjiti ili bar ostati ista (i pored modernizacije proizvodnje koja se mora vršiti u cilju smanjenja materijalnih troškova po jedinici proizvoda)
II Maksimiziranje rasta proizvodnje uz minimiziranje deficita platnog bilansa	1. Ukupni materijalni troškovi po jedinici proizvoda moraju biti manji ili bar ostati isti (da se ne bi vršio novi pritisak na platni bilans dodajnim uvozom sirovina) 2. Nezaposlenost se mora smanjiti ili bar ostati ista (i pored restrikcija u pogledu uvoza neophodnog za otvaranje novih radnih mesta)
III Maksimiziranje rasta proizvodnje uz minimiziranje nezaposlenosti	1. Ne sme doći do porasta materijalnih troškova po jedinici proizvoda 2. Ne sme doći do rasta deficita platnog bilansa, iako novootvorena radna mesta traže povećani uvoz opreme i sirovina

U društvenim sistemima nema samo pozitivnih nego i negativnih efekata akcija koje se preduzimaju. Konačan pozitivan efekat na razvoj sistema moguć je samo kao razlika ukupnih pozitivnih i ukupnih negativnih efekata, što je bitno za delegatski sistem odlučivanja. Tu i leži smisao ekonomske politike usmerene ka optimizaciji razvoja velikih ekonomskih sistema, jer se optimum pojavljuje kao najveća moguća pozitivna (navedena) razlika. Zato je i za delegatski sistem od kardinalnog značaja:

— utvrđivanje bitnih faktora razvoja, razlučivanje faktora sa pozitivnim od onih sa negativnim dejstvom, te i određivanje snage tih dejstava;

Digitized by Google

— utvrđivanje ključnih povratnih sprega;

— utvrđivanje tzv. mnogougaonog pristupa privrednom razvoju;

— utvrđivanje optimalne strategije razvoja.

3) Delegatski sistem i nužnost poznavanja dometa stvarne slobode delegatskog izbora (odlučivanja) — problemi relativiteta (relativiziranja prioritetnosti, hijerarhičnosti, konfliktnosti i zavisnosti od okruženja);

4) Neka posebna dosadašnja iskustva delegatskog odlučivanja o optimalnoj strategiji privrednog razvoja (primeri opredeljenja za ekstenzivan i intenzivan razvoj, akumulacijsku i potrošačku strategiju, strategije razvoja neodređenog i određenog vremenskog horizonta i dr.). Delegatski sistem i problem autarkičnosti u privrednom razvoju.

D) **Delegatski sistem i utvrđivanje prioriteta društveno-ekonomskog razvoja**

Srž svake ekonomske politike, a to znači i one o kojoj se delegatski odlučuje, jeste utvrđivanje prioriteta u razvoju. Ti prioriteti mogu, na primer, da budu:

1) Spoljna trgovina (ulaganja u izvoz i antiuvoz, uticaj dostignutog stepena privredne razvijenosti i njegove strukture na spoljnu trgovinu, nestabilnost izvoza, međunarodne integracije);

2) Zaposlenost (zaposlenost i akumulacija, ciljna funkcija preduzeća i tražnja za radnom snagom, ukupno društveno koštanje novog radnog mesta delegatsko odlučivanje o razvoju agrara u svetlu politike zaposlenosti);

3) Eksterna ekonomija (problem tzv. uskih grla, grane sa velikim eksternim efektima, utvrđivanje pozitivnih i negativnih eksternih efekata, eksterni efekti prirodnog i društvenog okruženja);

4) Delegatski sistem i neke neuralgične zone našeg društveno-ekonomskog razvoja (prevelika opšta i zajednička potrošnja, »činovnizacija« društva, »nacionalne ekonomije«, nestabilnost).

E) **Sposobnost delegatskog sistema da uvažava različit značaj faktora privrednog razvoja**

1) Spoljni i unutrašnji faktori

2) Postojani i promenljivi faktori

3) Faktori sa konačnim pozitivnim/negativnim dejstvom na privredni razvoj

4) Faktori sa različitim primarnim i sekundarnim efektima

5) Ekonomski i neekonomski faktori

Digitized by Google

6) Problem limitiranosti proizvodnih faktora

7) Problem mobilnosti faktora razvoja u našim uslovima i mogućnosti delovanja delegatskog sistema u toj oblasti (uticaj oblika svojine i sistema odlučivanja na mobilnost faktora)

8) Problem supstitucije faktora proizvodnje (radna snaga — tehnika, materijalni — nematerijalni).

F) Delegatski sistem i planiranje društveno-ekonomskog razvoja

1) Delegatski sistem i neki dinamički zakoni savremene privrede (posebno: zakon uvećanja entropije rasta). U centru pažnje ovde bi bila pojava da je svaki razvoj jedan entropičan proces, tj. da nosi sobom određenu dezorganizovanost, te da, s druge strane, raste potreba borbe protiv entropije sistema. Kakve su mogućnosti delegatskog sistema kod ovoga?

2) Delegatski sistem i zadaci planiranja (relativiziranje konfliktnosti razvojnih ciljeva, minimiziranje neizvesnosti, maksimiziranje društvene korisnosti i dr.);

3) Delegatski sistem i identifikacija konflikata (najvažnije vrste konflikata, konflikti na liniji razvijeni—nerazvijeni, visok nivo tehnike versus visok nivo zaposlenosti, konvergencija i divergencija razvojnih ciljeva);

4) Delegatski sistem i postupci relativiziranja konfliktnosti (društveno dogovaranje);

5) Horizontalno, vertikalno i integralno upravljanje društveno-ekonomskim razvojem i uloga delegatskog sistema.

U ovoj idejnoj skici navedena su skoro **sva** bitna pitanja koja bi trebalo istražiti u vezi sa temom »Delegatski sistem i upravljanje ekonomskim razvojem na osnovama samoupravljanja«. Jasno je da u tom upravljanju ima mnogo problema. Slabosti u tom upravljanju jedan su od najvažnijih uzroka ekonomske krize. Moguće je da je broj pitanja koja treba istražiti prevelik. No, treba imati u vidu da je reč o problematici koja je izrazito neistražena. Vrlo je moguće da bi se tek tokom istraživanja došlo do zaključaka da se, povodom nekih pitanja, još uvek ne mogu davati odgovori koji bi bili u dovoljnoj meri naučno zasnovani.

b) Ustav, ZUR i lični dohoci kao faktor razvoja

Sa jačanjem društveno-ekonomskih, političkih, kulturnih i drugih pretpostavki za razvoj samoupravljanja jačali su i napori koje je društvo činilo da dohadak sve više postane osnovna društveno-ekonomska kategorija, motiv privređivanja i pokretačka snaga razvoja. Vreme posle donošenja Ustava SFRJ iz 1974. godine bilo je od posebnog značaja, kao vreme borbi za ostvarenje ustav-

Digitized by Google

nih načela, da radnik odlučuje o ukupnom dohotku koga stvara, pa prema tome i o onom delu dohotka koga izdvaja za lične dohotke. »Sve pretpostavke za ostvarivanje toga cilja, političke i zakonodavne izvanredno su povoljne, premda postoje još neka nerešena pitanja, koja u daljnjem radu treba otklanjati« — govorio je, na primer, Mika Špiljak, predsednik Veća Saveza sindikata Jugoslavije, u referatu podnetom na Desetom susretu samoupravljača, februara 1978. godine u Kragujevcu.

Moglo bi se reći da u suštini nikada u Jugoslaviji nisu postojali toliko razrađeni opšti principi raspodele prema radu kao posle donošenja Ustava SFRJ iz 1974. godine i Zakona o udruženom radu. Odluke Desetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije takođe su ukazivale na nužnost što doslednijeg ostvarivanja raspodele prema radu — jednog od najbitnijih načela socijalizma kao prelaznog perioda od kapitalizma ka komunizmu, kako su o tom načelu pisali »klasici« marksizma, posebno Marks u **Kritici Gotskog programa.** Kada se to imalo u vidu, onda se kao jedno od osnovnih postavljalo pitanje opšte društvene efikasnosti u realizaciji raspodele prema radu.

Mnogo je vremena u poslednjih desetak godina upravo bilo posvećeno toj temi: da se oceni dokle se stiglo, po pitanju sticanja i raspodele sredstava za lične dohotke, u realizaciji Ustava i Zakona o udruženom radu, koliko radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada zaista raspolažu ukupnim dohotkom, kako se vrši njegova raspodela, koja su pozitivna a koja negativna iskustva i rešenja u praktičnom ostvarivanju principa raspodele prema radu.

Polazeći od toga da je proizvodnja u socijalizmu robnog karaktera, da u uslovima socijalističkog samoupravljanja osnovni subjekat privređivanja jeste osnovna organizacija udruženog rada, da bi ostvarivanje ustavnih odredbi o udruženom radu trebalo da znači sve neposrednije sjedinjavanje svih elemenata procesa proizvodnje, da bi u tim uslovima sredstva za proizvodnju trebalo da prestaju da budu kapital a radna snaga roba, da bi osnovni regulator društveno-ekonomskih procesa trebalo da bude slobodno udruživanje i međusobno povezivanje radnika u procesu proizvodnje i društvene reprodukcije, pred društvom, a prvenstveno pred samim radnicima, kao bitan zadatak postavljala se aktivnost na prevazilaženju još uvek prisutnih vidova otuđenosti radnika od uslova i rezultata svoga rada, odnosno izgrađivanje takvih odnosa da radnik može neposredno i ravnopravno sa svim drugim radnicima upravljati proizvodnjom i reprodukcijom, te raspolagati dohotkom kao rezultatom svoga i ukupnog društvenog rada.

Jedno od opštih polazišta diskusija vođenih u Jugoslaviji u poslednjih desetak godina bilo je, da bi osnovna logika socijalističkog samoupravnog robnog proizvođača trebalo da se zasniva na tome da je on, stvarajući proizvode i usluge koji se na tržištu realizuju kao robe i ostvarujući na taj način dohodak — potvrdu njegovog uloženog živog i minulog rada kao društveno potrebnog

Digitized by Google

i priznatog, zainteresovan ne samo za svoju sadašnju egzistenciju i određeni nivo životnog standarda, odnosno za svoj lični dohodak, već i za, s jedne strane, opšti društveni standard — zajedničku i opštu potrošnju, i s druge strane, za svoju budućnost — koju obezbeđuje ulaganjem dela dohotka u proširenu reprodukciju, odnosno izdvajanje dela dohotka za akumulaciju.

Dohodak je društveno valorizovan rezultat rada radnika u privrednim i vanprivrednim delatnostima. Na taj način on sve te delatnosti integriše u jedinstven proces društveno-korisnog rada. Polazeći od ustavnog načela da samo rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čoveka, nužno je bilo a i sada je u praksi ostvariti princip da svakom radniku pripada lični dohodak srazmeran rezultatima njegovog rada.

Na Desetom susretu samoupravljača, na primer, ukazivano je, između ostalog, na to da se u dotadašnjim procesima sticanja i raspodele dohotka i ličnih dohodaka pojavljivao niz problema. Pažnju delegata posebno su privukle neke kritičke ocene iz referata Mike Špiljaka, kao što je slučaj sa ocenama da »iako smo se za raspodjelu prema radu izjašnjavali u svim idejno-političkim stavovima i dokumentima od oslobođenja do danas, u praktičnom provođenju se mnogo kolebalo i odstupalo... Bilo je potrebno i mnogo napora i dosta vremena da se premosti stanje u kojem je stimulativna raspodjela bila zapostavljena, a u mnogim organizacijama udruženog rada sasvim ukinuta... Neprimjenjivanje stvarne raspodjele prema radu rađalo je i čitav niz drugih negativnih posljedica. Stopa rasta produktivnosti rada je iz godine u godinu bila sve niža, da bi 1976. godine praktično ostala ista kao i 1975. godine. Slabio je interes radnika za veću produktivnost na radnom mestu, rastao broj neopravdanih izostanaka s posla, množio se dopunski rad itd. Zbog svega toga pojavljivali su se socijalni i politički problemi.«

Normalno je što se u poslednjih desetak godina često ukazivalo na pojedine odredbe Ustava SFRJ i Zakona o udruženom radu, posebno na neophodnost njihovog bržeg ostvarivanja u praksi. Slično tome ukazivalo se i na stavove do kojih se došlo u jugoslovenskoj teorijskoj misli. Tako je, na primer, ukazivano na stav Edvarda Kardelja, da »je razvoj društveno-ekonomskih odnosa u samoupravnom sistemu udruženog rada doveo i do značajnih promena u karakteru raspodele prema radu. Shvatanja da radnik treba da dobije približno jednak lični dohodak za jednak rad više ne mogu da budu svedena samo na to da se fizičkim učinkom tekućeg rada radnika na radnom mestu izražava njegov ukupan rad. Kriterijumi raspodele sredstava za lične dohotke radnika prema radu treba da izražavaju kvantitet i kvalitet rada radnika u širem smislu, to jest ne samo neposredan rezultat tekućeg rada radnika, nego i efekte korišćenja sredstava za proizvodnju, efekte gospodarenja minulim radom, obim akumulacije i

Digitized by Google

uspešnost njenog korišćenja, rezultate udruživanja rada i dohotka, kao i poslovnu politiku, odnos prema razvoju tehnologije itd.«[4]

Aktivnost na doslednoj primeni principa raspodele prema radu, kako u osnovnim organizacijama udruženog rada tako i u društvu u celini, činila je neophodnim to da se u procesu udruživanja i povezivanja rada društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima utvrđuju kriteriji raspoređivanja sredstava za lične dohotke i zajedničku potrošnju, kao i sredstava za unapređivanje i proširivanje materijalne osnove rada. Društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima trebalo je da se ujednačavaju merila raspodele, tako da svi oblici potrošnje budu u određenoj zavisnosti od kretanja ličnih dohodaka. Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje o raspodeli dohotka i ličnih dohodaka trebalo je da postanu instrument u rukama radnika za prevazilaženje moguće stihijnosti i neorganizovanosti, obezbeđivanje njihove ekonomske i socijalne sigurnosti i utvrđivanje zajedničkih normi ponašanja. Pri tom, smatramo da je Zakon o udruženom radu oružje radnih ljudi u borbi za stvarnu realizaciju principa raspodele prema radu i rezultatima rada.

Kada je o ovome reč, onda su neke odredbe Zakona o udruženom radu bile posebno značajne. To je, na primer, bio slučaj sa odredbom, da se »lični dohodak radnika utvrđuje prema rezultatima njegovog rada i prema njegovom ličnom doprinosu koji je svojim tekućim radom i upravljanjem i privređivanjem društvenim sredstvima kao svojim i društvenim minulim radom dao povećanju dohotka osnovne organizacije, u skladu sa načelom raspodele prema radu i srazmerno porastu proizvodnosti svog rada i rada radnika u drugim osnovnim organizacijama sa kojima je udružio rad i sredstva i **ukupnog društvenog rada**« (član 126 Zakona o udruženom radu).

Zašto je lični dohodak radnika, između ostalog, trebalo da bude srazmeran i porastu proizvodnosti ukupnog društvenog rada?

U oblasti sticanja i raspodele dohotka i ličnih dohodaka bile su moguće brojne različitosti interesa. Nisu se mogle, na primer, zanemariti prisutne situacije da su neke organizacije udruženog rada u mnogome nastojale da do povećanog dohotka dođu neopravdanim porastom cena robe koju su prodavale ili smanjenjem cena robe koju su kupovale, posebno kada su im to situacije na tržištu omogućavale. Takve organizacije udruženog rada su na račun tuđeg povećavale svoj dohodak. Mogući su bili i brojni drugi pluralizmi interesa između šire društvene zajednice i pojedinačne ili pojedinačnih organizacija udruženog rada. S druge strane, smatrano je da se samo doslednom primenom Zakona o udruženom radu mogu prevazilaziti takvi pluralizmi interesa. Tu je posebno trebalo imati u vidu sledeće odredbe ovoga Zakona: da »će se smatrati da je organizacija udruženog rada oštetila društvene interese ako raspoređivanjem čistog dohotka, odnosno

[4] Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Izd. centar »Komunist«, Beograd, str. 18.

Digitized by Google

raspodelom sredstava za lične dohotke i za zajedničku potrošnju radnika narušava odnose koji odgovaraju načelu raspodele prema radu ili remeti tok društvene reprodukcije« (član 620); da će se, takođe, smatrati »da je organizacija udruženog rada oštetila društvene interese ako društvena sredstva koja trajnije ne koristi ne ustupi na korišćenje zainteresovanoj organizaciji udruženog rada, ili ako društvena sredstva društveno-ekonomski necelishodno koristi, ili društvena sredstva trajnije ne obnavlja, ne uvećava i ne unapređuje, a za njihovo obnavljanje, uvećavanje i unapređivanje postoje ekonomski i drugi uslovi« (član 620).

Imajući ovo u vidu, ostvarivanje sistema sticanja i raspodele sredstava za lične dohotke na bazi ostvarenog dohotka u osnovnoj organizaciji udruženog rada i na bazi porasta proizvodnosti ukupnog društvenog rada, na bazi samoupravno dogovorenih objektivnih osnova i merila, najvažniji je bio zadatak ostvarivanja Ustava i Zakona o udruženom radu.

Oblast raspodele bila je prva u kojoj je primenjen ustavni princip društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja. Smatrano je da je sa donošenjem društvenih dogovora i usvajanjem samoupravnih sporazuma o sticanju i raspodeli dohotka i ličnih dohodaka ostvaren niz značajnih rezultata: onemogućene su prevelike razlike u ličnim dohocima, zaštićen je standard radnika sa najnižim ličnim dohocima, obezbeđen je viši stepen njihove socijalne sigurnosti. Međutim, bilo je i negativnih pojava — premalo se, na primer, u osnovnim organizacijama udruženog rada radilo na pronalaženju kriterija i merila raspodele ličnih dohodaka, formalni kriteriji za raspodelu ličnih dohodaka su igrali znatno veću ulogu od stvarnog rada radnika i stvarnih rezultata njihova rada. Konkretno je to značilo da su, na primer, u raspodeli ličnih dohodaka kvalifikacije radnika i njihov radni staž bili važniji od ostvarenog rada i rezultata rada. Posebno je ovo bilo prisutno kod radnika koji nisu učestvovali direktno u materijalnoj proizvodnji.

O svemu ovome je na Desetom susretu samoupravljača, na primer, opširno diskutovano. Neke sažete ocene bile su date i u osnovnom referatu:

»Objektivno su stvorene dvije društvene kategorije radnih ljudi: jedni, čiji se rad mjeri i kako-tako ostvaruju lični dohodak prema radu, i drugi, koji su faktički bili na plaći. Zbog svega toga slabila je zainteresiranost za rad upravo kod najboljih radnika i kreativnih kadrova, kod organizatora proizvodnje, koji mogu najviše pridonijeti porastu dohotka.

Dakle, nije ostvarena ideja o raspodjeli prema radu, premda je to bila namjera kad su donošeni društveni dogovori i samoupravni sporazumi. Tako i lični dohodak nije postao jedan od motiva radnika za bolje privređivanje društvenim sredstvima i odlučivanja o dohotku, a lični dohoci su se i dalje često kretali neovisno od ostvarenog dohotka i produktivnosti rada.

Digitized by Google

U takvoj situaciji je krajem 1976. godine donesen Zakon o udruženom radu, sa obavezom da se osnovna pitanja dohotka i, posebno, ličnih dohodaka moraju regulirati internim dokumentima do konca 1977. godine. Počela je vrlo široka aktivnost u ostvarivanju odredaba Zakona o udruženom radu, ali se već na početku sukobila sa mnogim pogrešnim shvatanjima i praksom prethodnog razdoblja.«

Koji su se sve problemi javljali u toj etapi ostvarivanja raspodele prema radu?

Posebno značajan problem bilo je dosta rašireno shvatanje da se svaki rad ne može meriti. Od nečega što je u tom shvatanju predstavljalo objektivnu istinu išlo se, ponekad, sve do mišljenja da nijedan rad nije merljiv. Posledice ovoga u praksi bile su pojave faktičkog napuštanja raspodele prema radu, nagrađivanje prema kvalifikacijama i radnom stažu a ne rezultatima rada i slično.

Značajan problem u vezi sa merenjem rezultata rada bio je i još uvek prisutan strah samih radnika, da ne dođe do prevelikih razlika u ličnim dohocima radnika istih kvalifikacija i istoga radnog staža. Zatim, veoma je bila izražena sporost u utvrđivanju kriterija za raspodelu ličnih dohodaka kojima bi se stimulisale inovacije. S druge strane, u utvrđivanju ispravnih takvih kriterija ležale su značajne mogućnosti za unapređivanje proizvodnje, bolje korišćenje rezervi, bolju organizaciju rada, veću produktivnost i dohodak. Iz svih ovih razloga materijalna stimulacija novatorstva i racionalizatorstva trebalo je da postane jedna od stepenica opšteg privrednog i društvenog progresa.

Šta u uslovima raspodele prema radu znači solidarnost? Sigurno je da ona ne može značiti odgovor na pitanje: zašto u istoj organizaciji udruženog rada postoje razlike u ličnim dohocima dva radnika istih kvalifikacija i radnog staža. Lični dohodak mora zavisiti od rezultata rada a ne od školske spreme radnika. Samo u tim uslovima raspodele prema radu može da bude motorna snaga razvoja. Solidarnost, pak, jeste princip socijalne politike — penzionog sistema, zdravstvene zaštite, društvene ishrane, brige o deci, školovanja, brige za odmor i rekreaciju radnika i članova njihovih porodica, stanovanja itd. Ocenjivano je da u toj oblasti već postoje značajna iskustva i rezultati, da njih treba dalje usavršavati i razvijati ali ne putevima koji bi značili faktičku negaciju principa raspodele prema radu i rezultatima rada. Trebalo je zazirati od toga da neko ko je dobro radio i postizao visoka primanja baš zato nije imao nikakve beneficije, a da drugi, koji je slabo radio i zbog slabog rada ostvario niske lične dohotke, koristi prednosti socijalne politike.

Znatni problemi sticanja i raspodele sredstava za lične dohotke poticali su iz opšte problematike sticanja dohotka organizacija udruženog rada. Svojim značajem se tu izdvajao problem nejednakih uslova privređivanja, posebno problem monopolističkog položaja određenih organizacija udruženog rada na tržištu.

Digitized by Google

Više odredbi Ustava SFRJ i Zakona o udruženom radu odnosi se na određene elemente onemogućavanja monopola, posebno monopolističkog formiranja cena i odgovarajućeg sticanja dohotka. Tako je, na primer, po Ustavu SFRJ (član 255) »zabranjeno udruživanje organizacija udruženog rada i svaka druga delatnost i radnja organizacija i državnih organa koji su upravljeni na sprečavanje slobodnog kretanja i udruživanja rada i sredstava i slobodne razmene roba i usluga, ili na stvaranje monopolskog položaja na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu kojim se stiču materijalna i druga preimućstva koja se ne zasnivaju na radu i stvaraju neravnopravni odnosi u poslovanju ili narušavaju drugi ekonomski i društveni odnosi«.

Pravo radnika na svoj minuli rad određivano je, na primer, kao »pravo radnika na svoj jučerašnji rad, kojim je sebi stvorio sredstva za bolje uslove rada, veću produktivnost, kraće radno vreme, kao i bolje uslove života, više potrošnih dobara za danas« (iz ekspozea predsednika Savezne skupštine o Predlogu ustava SFRJ). Ako radnik jeste »sebi stvorio sredstva za bolje uslove rada, veću produktivnost, kraće radno vreme, kao i bolje uslove života, više potrošnih dobara« svojim jučerašnjim (i današnjim) radom, onda tu sa aspekta raspodele prema radu nema problema. Da li, međutim, radnik sve to može ostvarivati i mimo svoga rada, odnosno, preciznije, da li su moguće (i kakvog su karaktera, koliko su brojne) situacije da jedni radnici sebi stvaraju uslove rada i života, to jest da stiču lične dohotke koji »premašuju« njihov rad, a da kod drugih to bude obrnuto?

Jedan od mehanizama koji omogućava da jedni radnici stiču lične dohotke koji »premašuju« njihov rad, a da kod drugih to bude obrnuto, jeste monopolistički položaj određenih organizacija udruženog rada ili radnih organizacija na tržištu — u sticanju dohotka (u daleko najvećem broju slučajeva tu nije reč o onome što ekonomska teorija naziva čistim ili potpunim monopolom, već o različitim oligopoloidnim ili parcijalno-monopoloidnim tržišnim strukama). U velikom broju slučajeva reč je o različitosti organskih sastava faktora proizvodnje, odnosno, po rečima Kardelja, »sve dok tržište ostaje tržište, treba računati s tim da će dohodak radne organizacije, osnovne organizacije udruženog rada ili bruto dohodak po radniku normalno biti veći u delatnostima sa višim organskim sastavom faktora proizvodnje, to jest u organizacijama u kojima je opremljenost rada savremenom tehnikom i tehnologijom veća, pa zbog toga u njima i produktivnost ljudskog rada može biti viša i pri relativno manjem živom radu i zalaganju. Jer, ako bi tržište delilo dohodak prema 'individualnom kvantumu rada', a prestalo da ga deli prema društveno prosečnom, ono više ne bi bilo tržište. Za raščišćavanje ovih pitanja nije bitno u čemu se naše tržište razlikuje od kapitalističkog tržišta, već je bitno u čemu je njegova sličnost sa njim« (**Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi,** zbornik **Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji,** Beograd, 1973, str. 51).

Digitized by Google

Funkcionisanje tržišnog mehanizma, kao i pozitivni i negativni uticaji tog funkcionisanja na ukupna privredna i društvena kretanja, bitno zavise od postojećih formi tržišta, odnosno od onoga što se ponekad naziva morfologijom tržišta. Strukture tržišta bitno utiču na položaj ekonomskih subjekata, posebno na uslove formiranja cena i sticanja dohotka, odnosno na visinu dohotka — ukupnu masu sredstava koju organizacije udruženog rada mogu raspodeliti kao lične dohotke radnika.

Monopolističko ponašanje privrednih jedinica ne podrazumeva isključivo postojanje samo jedne, ili samo manjeg broja krupnih organizacija, već do takvog ponašanja može doći i u uslovima međusobnog sporazuma i dogovora većeg broja organizacija, pa i u uslovima samoupravnog udruživanja rada i sredstava. Ako neke organizacije udruženog rada ostvaruju veći dohodak od onog koji bi odgovarao raspodeli prema radu, to tim organizacijama omogućava da se brže razvijaju od drugih, što pokreće nove ili pospešuje već postojeće mehanizme nejednakih uslova privređivanja te nejednakih mogućnosti sticanja sredstava za lične dohotke.

Tržište nije jedini mehanizam stvaranja nejednakih uslova privređivanja. Naime, i sistem normativnog regulisanja ekonomskih odnosa među privrednim granama, grupacijama i organizacijama udruženog rada, kao i neke mere i instrumenti ekonomske politike, dovode neke privredne sektore, kao i neke organizacije udruženog rada, u nepovoljan položaj u pogledu sticanja dohotka, dok druge sektore ili organizacije udruženog rada dovode u izuzetno povoljan položaj. Sve se to izražava i kroz visinu ličnih dohodaka radnika u tim sektorima i organizacijama.

Mnoge od diskusija o navedenim pitanjima dobijale su formu rasprava o tzv. ekstradohotku. U suštini je bila reč o pitanjima prelivanja vrednosti iz jednih organizacija udruženog rada u druge. Na to prelivanje utiču, kao što je to već navedeno, razni instrumenti i mere privrednog sistema i ekonomske politike, odnosno državnog regulisanja privrednih tokova. No, i u uslovima nepostojanja bilo kakvog državnog ili društvenog intervencionizma u privredi dolazi do navedenog prelivanja vrednosti iz jednih privrednih sektora i jedinica u druge. Dovoljan uzrok za postojanje tog prelivanja jeste samo postojanje tržišne privrede, odnosno u svakoj tržišnoj privredi dolazi do tog prelivanja, nekad jače a nekad slabije izraženog, zavisno od niza činilaca. To je svakako jedno od protivrečnosti robno-novčanih odnosa, jedna od protivrečnosti koja se mora imati u vidu kod svakog razvoja tržišnog karaktera privrede, što nikako ne znači da razvoj takvog karaktera privrede treba onemogućavati, s obzirom na to da je praksa pokazala da je robna privreda najracionalniji oblik organizacije i savremene socijalističke privrede.

Na značaj problema ukazivalo je i to što je odlivanje vrednosti iz jednih i njeno prilivanje u druge organizacije udruženog rada umanjivalo efekte napora koji su preduzimani na planu

Digitized by Google

prevazilaženja stihijnosti tržišnog mehanizma i na planu realizacije principa društvenog karaktera dohotka. Više je političke nego ekonomske prirode to što nejednak ekonomski položaj organizacija udruženog rada i međusobno prelivanje vrednosti, izazvano tom nejednakošću, dovodi i do pojava nezadovoljstava u organizacijama koje »lošije stoje«, odnosno među radnicima koji u tim organizacijama stiču lične dohotke. Zbog ovoga je, između ostalog, pitanje nejednakih uslova privređivanja već decenijama od bitnog značaja za razvoj sistema raspodele prema radu.

Jedno se nikako ne sme gubiti iz vida — da je objektivna materijalna osnova nastajanja i širenja monopolskih situacija sadržana u procesu koncentracije, i da je sam taj proces izraz zahteva savremenog tehničkog i privrednog programa. Dok se sa aspekta razmene roba i usluga, te raspodele dohotka i ličnih dohodaka, prvenstveno moraju imati u vidu negativne posledice postojanja monopola, sa aspekta proizvodnje se mora voditi računa o svim preimućstvima krupne proizvodnje i velikih ekonomskih i tehnoloških celina, preimućstvima koja stvaranje takvih krupnih organizacija udruženog rada čine neophodnim uslovom tehničkog i ekonomskog progresa, posebno sa aspekta uključivanja jugoslovenske privrede u međunarodnu podelu rada. Samo velike privredne organizacije mogu da budu nosioci razvoja savremenih proizvodnih snaga.

Iz svega ovoga proizlazio je sledeći osnovni zaključak: procesi koncentracije, reprodukcionog udruživanja rada, moraju se pospešivati, ali se mora voditi i politika ograničavanja onih oblika udruživanja koji suštinski nisu u skladu sa ustavnim konceptom udruženog rada. To je, na primer, bio slučaj sa određenim granskim i teritorijalnim povezivanjima organizacija udruženog rada, kojima se nastojalo (dogovorima o cenama i drugim) na račun tuđeg povećavati sopstveni dohodak. A kada je reč o raspodeli ličnih dohodaka, najveća pažnja morala je da bude posvećena praktičnoj realizaciji ustavne odredbe, da se »deo dohotka koji je rezultat rada u izuzetno povoljnim prirodnim uslovima ili koji je rezultat izuzetnih pogodnosti na tržištu ili drugih izuzetnih pogodnosti u sticanju dohotka, koristi, u skladu sa samoupravnim sporazumom i zakonom, za razvoj organizacije udruženog rada u kojoj je ostvaren ili za razvoj materijalne osnove udruženog rada u opštini i republici, odnosno autonomnoj pokrajini« (Ustav SFRJ, član 18). Taj se deo dohotka, znači, ne može pretvarati u lične dohotke već samo u akumulaciju.

Nejednaki uslovi privređivanja nisu takav faktor koji bi mogao u potpunosti onemogućiti raspodelu prema radu ali jesu faktor koji tu raspodelu otežava. Još uvek ne postoje sva potrebna sistemska i druga rešenja koja bi razlike u dohotku između organizacija udruženog rada jedne ili više privrednih grana izjednačile sa razlikama u kvantumu uloženoga rada. Sistem cena i poreski sistem su ovde od posebnog značaja. Plansko usmeravanje tržišta i proizvodnje tu, takođe, igra značajnu ulogu.

Digitized by Google

Lični dohodak je osnovni motiv rada. Ispravna je misao, da »pobude i motivi udruživanja radnika u samoupravne proizvodne jedinice predodređuju pobude i motive proizvodnje radnih kolektiva tih samoupravnih proizvodnih jedinica kao osnovnih privrednih subjekata socijalističkog samoupravnog načina proizvodnje, da to ne može biti ništa drugo već nesmetano i trajno obezbeđivanje materijalnih sredstava za podmirenje njihovih potreba kao proizvođača i potrošača« (Miladin Korać, **Socijalistički samoupravni način proizvodnje,** Beograd, 1977, str. 136). Dohodak je, takođe, osnovni motiv rada radnika i u društvenim delatnostima.

Ono što je, kada je reč o društvenim delatnostima, od bitnog značaja, jeste da je dohodak svih organizacija udruženoga rada rezultat rada kako radnika u materijalnoj proizvodnji tako i radnika u društvenim delatnostima. Sticanje dohotka jednih i drugih je, međutim, različito. Dok jedni dohodak stiču prodajom roba i usluga, drugi ga stiču tzv. slobodnom razmenom rada. Bitan zadatak koji bi se u praksi morao ostvarivati jeste jednak i ravnopravan društveno-ekonomski položaj jednih i drugih radnika.

Neka značajna pitanja sticanja i raspodele sredstava za lične dohotke tesno su povezana sa namenskom raspodelom dohotka. Na Desetom susretu samoupravljača posebna je pažnja bila posvećena potrebi dosledne realizacije principa da su radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada dužni da osiguraju stalno povećanje dohotka. Da bi se to omogućilo neophodno je poštovati neke osnovne principe namenske raspodele dohotka. Jedan od najbitnijih takvih principa jeste da radnici osnovne organizacije udruženog rada, koji ostvare veći dohodak od prosečnog na nivou grupacije ili privrede u celini mogu odvojiti više za lične dohotke ali pod uslovom da odvoje više i za akumulaciju. Ako je situacija obrnuta, ako organizacija udruženog rada ostvaruje dohodak koji je manji od prosečnog u grupaciji ili privredi kao celini, onda se može manje odvojiti i za akumulaciju, ali pod uslovom da se manje odvaja i za lične dohotke (u odnosu na prosek grupacije ili privrede kao celine). Iz ovoga proizilazi da je obezbeđenje proširene reprodukcije primaran cilj. Ono je, istovremeno, i uslov dugoročnog porasta lične potrošnje.

U priličnoj meri se kao polazište nekih diskusija o raspodeli javljao stav, da »dosadašnja iskustva društvenog regulisanja i usmeravanja raspodele dohotka i ličnih dohodaka putem društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma pokazuju da je taj problem još uvek otvoren. Zato bismo uporedo sa donošenjem zakona iz oblasti udruženog rada, zatim zakona o društvenom planiranju — koji je isto tako važan, jer bez njega je nemoguće govoriti o sistemu raspodele dohotka i ličnih dohodaka — morali ići na razradu zakona o osnovama određivanja kriterijuma rada i raspodele prema radu, gde bi trebalo reći koji su to sve kriterijumi. U nas se obično kaže 'raspodela prema radu'. Međutim, to je faktički raspodela samo prema ostvarenom dohotku. Na osnovu

Digitized by Google

toga su nam nastale velike razlike u ličnim dohocima. To, naime, znači da onaj ko je visoko akumulativan odnosno ko ima visoki dohodak, može da smatra i da se ponaša tako kao da je to rezultat samo njegovog rada. A, u stvari, to nije rezultat samo njegovog rada nego je rezultat celokupnog društvenog rada. Zato ćemo morati raščistiti pitanje: šta je rezultat tekućeg rada radnika u svakoj pojedinačnoj organizaciji udruženog rada, šta je rezultat gospodarenja njihovim minulim radom, a šta je rezultat gospodarenja celokupnim društvenim minulim radom. Polazeći od toga, treba izgraditi sistem kriterijuma na bazi kojih će se lični dohodak radnika formirati i na osnovu njegovog tekućeg rada i na osnovu njegovog minulog rada, kao i na osnovu rezultata njegovog gospodarenja celokupnim društvenim minulim radom« (Edvard Kardelj, **Ostvarivanje ustavnih načela o udruženom radu,** Beograd, 1974, str. 22).

Sredina 80-tih godina. Da li je, kada je reč o ličnim dohocima, učinjen bar neki mali korak napred u odnosu na period 70-ih godina? Privredni razvoj, pak, još kako zavisi od ličnih dohodaka.

Digitized by Google

Dragoje Žarković

Odnos politike prema ekonomiji u socijalizmu

(Teze)

1. Nesumnjiva je činjenica da u socijalističkim zemljama politika dominira nad privredom. Zbog toga je ova poslednja netržišna, administrativna, voluntaristička privreda. Kao takva, ona je ekonomski neefikasna i sve više zaostaje za tržišnim privredama. Kriza do koje zbog toga dolazi u socijalističkim zemljama zahvata ne samo ekonomiju već i politiku, moral i dr.

2. Pitanje odnosa politike prema privredi svodi se najpre na pitanje odnosa plana i tržišta u socijalizmu. To pitanje ima dugu istoriju, koja je vezana za poimanje suštine socijalizma. Kao što je poznato, socijalizam je u vizijama onih koji su o njemu pisali zamišljan kao društvo planske privrede, društvo nespojivo sa tržištem. Jer, tobože, ljudi su spoznali zakonitosti vlastitog razvitka, ovladali njima i stavili ih pod svoju kontrolu.

3. Istorija socijalizma započela je ukidanjem robno-novčanih odnosa, jer se smatralo da je tamo gde postoje takvi odnosi smešno i govoriti o socijalizmu. Došlo je do ekonomskog sloma. Lenjin javno priznaje grešku i proklamuje povratak na tržišnu privredu, na korišćenje kapitalističkih metoda u izgradnji socijalizma.

Digitized by Google

4. Nesavladana bolest levičarenja, zasnovana na utopističkim koncepcijama o socijalizmu, dovodi do napuštanja nove ekonomske politike i stvaranja centralizovanog birokratskog društva u kome je voluntaristički plan sve a tržište gotovo ništa. Politika gospodari svim sferama društvenog života. Ta je politika inspirisana utopističkim dogmama.

5. Sukob KPJ sa Kominformom doveo je do preispitivanja predstava o socijalizmu u Jugoslaviji i pokušaja da se umesto administrativne privrede uspostavi tržišna privreda. Odlučan zaokret u tom pogledu započet je polovinom 1965. godine. Taj zaokret nije bio u dovoljnoj meri ideološki pripremljen, a birokratija je već bila pustila duboke korene u društvenom životu. Ni nauka nije bila dala razrađenu osnovu za rečeni zaokret. Zbog toga i zbog mnogih grešaka pokušaj zaokreta je propao.

6. Dogovorna ekonomija i dogovorni socijalizam u suštini je nova varijanta netržišne privrede i birokratskog društva.

7. Društva sa centralno-planskom privredom, tj. sa monocentričnim etatizmom zapadaju u duboku krizu. Ista sudbina zadešava i jugoslovenski policentrični etatizam. Ponovo se pokreće pitanje reformi u sferi ekonomije i politike. Sada mnogo ozbiljnije nego ranije, jer visoko razvijene kapitalističke zemlje jako napreduju u savremenoj naučno-tehnološkoj revoluciji. U Sovjetskom Savezu shvataju sve ozbiljne posledice vlastitog zaostajanja i krize. U Jugoslaviji sociolozi i ekonomisti razotkrivaju suštinu krize.

8. Najveća zabluda u socijalističkim zemljama bila je ta da, tobože, postoji naučna teorija o socijalizmu i nju treba samo primenjivati. Na žalost, takvu teoriju Marks i Engels nisu dali. Oni su imali samo neke vizije o budućem društvu. Ali vizije nisu naučna teorija. Marks je čak izričito istakao, pred kraj svoga života, da nikada nije postavio neki socijalistički sistem. Naučna teorija o socijalizmu može se stvarati samo na osnovu kritičke analize prakse izgradnje novog društva. Ta praksa traje već sedam decenija.

9. Socijalizam nije, niti bar sada može biti, neka posebna društveno-ekonomska formacija. U suštini, on je politička intervencija u građansko društvo sa stanovišta interesa radničke klase. Ako ga tako shvatimo, onda se mora izmeniti i poimanje njegove privrede.

10. Nasilno uspostavljanje državne odnosno društvene svojine nije dovelo do ukidanja eksploatacije čoveka po čoveku, do razvitka ekonomske i političke demokratije, niti do ekonomski efikasne privrede. Ono je bilo i ostalo podloga za dominaciju birokratskog voluntarizma. Tzv. društvenu svojinu zahvatila je erozija ogromnih razmera.

11. Mora se priznati pluralizam i ravnopravnost oblika svojine — bez čega ne može biti tržišne privrede.

12. Tržišna privreda je najuspešniji način organizovanja ekonomskog života.

Digitized by Google

13. Živimo u svetu o kome mnogo više ne znamo nego što znamo. Čak i ono što znamo ne možemo uvek staviti pod svoju kontrolu. Mogućnosti svesnog, planskog uticaja na privredne tokove još su dosta ograničene. Planiranje treba shvatiti kao na nauci zasnovanu intervenciju u tržišni mehanizam, tj. postupanje u skladu sa spoznatim zakonitostima društvenog života na koje se u željenom pravcu zaista može uticati — što je u praksi provereno.

14. Debirokratizacija i deregulacija privrede uslov je njenog izlaska iz krize. A to znači afirmaciju tržišnog mehanizma, koji može uspešno delovati samo kao kompletan mehanizam (tržište roba, kapitala, radne snage).

15. Svetsko iskustvo pokazuje da je na određenim sektorima mogućna i poželjna planska intervencija i to treba koristiti. No, treba znati da je to zavisno od stepena razvijenosti proizvodnih snaga. Zato je obazrivost i mudrost pri takvim intervencijama od bitnog značaja da se planiranje ne izrodi u birokratski ili neki drugi voluntarizam.

Digitized by Google

Miloje Petrović

Gramšijeva kritika materijalističke metafizike

Najpre je, izgleda, upitno može li se s pouzdanjem i smisleno govoriti o Gramšijevom materijalizmu kao uporišnoj tački i poziciji iz čijeg ugla se odvija njegova kritika materijalističke metafizike. Ovo pitanje se danas, postavlja pod teretom bar ovih razloga: prvo, zbog toga što, po njegovom mišljenju, »osnivač filozofije prakse svoje shvatanje nikad nije nazivao 'materijalističkim'«.[1] Interesantno je odmah primetiti da je ovde samo Marks imenovan kao »osnivač« filozofije prakse a ne i Engels, što je svakako izraz Gramšijevog različitog odnosa prema Engelsu od onoga prema Marksu, odnosa koji je otišao tako daleko da se Engels isključuje kao jedan od utemeljivača filozofije prakse nego se izgleda uopšte isključuje iz nje. Ali to je, ipak, prividno tako jer na nizu drugih mesta u svojim *Zatvorskim beleškama* Gramši izričito tvrdi da je Engels jedan »između dvaju osnivača filozofije prakse«.[2]

Drugo, Gramši je smatrao da je svaki domarksovski oblik filozofskog materijalizma u osnovi »materijalistička metafizika«.[3]

[1] Antonio Gramši, Izabrana dela, Kultura, Beograd, 1959, str. 132
[2] Ibid., str. 75
[3] Ibid., str. 141

Digitized by Google

Iz toga proizilazi da se kritika materijalističke metafizike ne može poduzeti iz nje same ni izvesti na njenim premisama nego tek pod pretpostavkom konsolidiranja filozofske pozicije izvan nje koja će dopuštati mogućnost kritičke procene svih njenih aspekata.

Treće, Gramšijeva kritika Buharina pokazuje da »dijalektički materijalizam« ne izlazi iz horizonta materijalističke metafizike te da zbog toga ni sam ne može biti uzet za polaznu metodičku tačku kao uporišnu za kritiku metafizike s materijalističkim predznakom.

Treće, preostaje, dakle, da se za polaznu tačku u kritici materijalističke fizike pođe u platforme neke antimetafizički strukturirane filozofije kakvu je Gramši našao u Marksa kao »filozofiju prakse«. Ako je filozofija prakse po svojoj suštini antimetafizička a pojam metafizika Gramši pripisuje ne samo Hegelu, Spinozi, Fojerbahu, i francuskim materijalistima XVII veka a implicite Engelsu i Lenjinu, filozofija prakse je antipod svim oblicima metafizike a onda već po tome i svim vrstama do filozofije prakse iskristalisanim materijalizmima. U tom kontekstu postavlja se pitanje je li filozofija prakse uopšte materijalistička filozofija?

Ovo pitanje, naravno, nije prvi put postavljeno, nego ko zna po koji put. Postavljanje ovog pitanja ima već svoju istoriju kao i odgovori koji se na njega daju sve do današnjeg dana. Tako, u najnovije vreme se obnavlja stara teza Gramšijevih kritičara da se filozofija prakse, kako je on shvata, ne može uključiti u »tabor materijalizma« zato što se u njoj, po rečima Hristiana Rihersa, »marksizam reducira na subjektivni idealizam«.[4] Uglavnom zbog toga što Gramši odbacuje svako razmatranje materije po sebi, dakle, nezavisno od odnosa čovekove razmene materije s prirodom.

Već činjenica da se, tako reći, do ovog trenutka u ne malom broju slučajeva dovodi u pitanje materijalistički karakter Gramšijeve filozofije prakse umesno je ponovo se ukratko osvrnuti na sadržinu i karakter njegovih eksplikacija toga pojma. No, to je njegovo ekspliciranje bilo već mnogo puta na veoma različite načine tumačeno i ocenjivano.[5] Stvarno značenje pojma *filozofija prakse,* čini se, najuspešnije se rasvetljava Gramšijevim objašnjenjem njegove geneze, koje ujedno predstavlja i neku vrstu njegove definicije. Gramši piše: »U odeljku o 'Francuskom materijalizmu XVIII veka' *(Sveta porodica)* dosta je dobro i jasno naznačena geneza filozofije prakse: ona je 'materijalizam' usavršen radom spekulativne filozofije i sliven s humanizmom«.[6] Očigled-

[4] Christian Riechers, Antonio Gramsci. Marxismus in Italien, Europaische Verlagsanstalt, Frankfurt, 1970, S. 17

[5] O tome vidi instruktivnu knjigu: Lino Veljak, Filozofija prakse Antonija Gramscija, SIC, Beograd, 1983, osobito str. 81—86

[6] Antonio Gramši, Izabrana dela, cit. izd., str. 60

Digitized by Google

no je ovde pojmom filozofije prakse pokrivena Marksova misao, budući da je reč o Marksovom odnosu prema francuskom materijalizmu začetom u *Svetoj porodici.* Ali postavlja se pitanje zašto Gramši pojam *materijalizam* ovde stavlja pod navodnike? Očigledno zbog toga da ga razgraniči od materijalizma koji nije »usavršen radom same spekulativne filozofije« i koji nije, a to mu je druga specifična razlika od Marksovog materijalizma, »sliven s humanizmom«. Reč je, dakle, o »novom« materijalizmu — »materijalizmu koji se poklapa s humanizmom«. Mislimo da je to suštinski filozofski sadržaj Gramšijevog pojma filozofije prakse, koji on suprotstavlja metafizikama idealističke i materijalističke provenijencije koje se jednim imenom mogu nazvati »spekulativnim metafizikama«. Međutim, izvesnu nedoumicu može da izazove rečenica koja odmah sledi iza citirane i u kojoj Gramši daje objašnjenje o tome šta ostaje iz starog materijalizma u »materijalizmu usavršenom radom spekulativne filozofije i slivenom sa humanizmom«. Ta rečenica glasi: »Istina je da sa tim usavršavanjem starog materijalizma ostaje samo filozofski realizam«. Ne implicira li ovde izraz »usavršavanje« puni kontinuitet između starog materijalizma neusavršenog radom spekulativne filozofije i ne poklopljenog s humanizmom i materijalizma koji jeste i usavršen i poklapa se s humanizmom. Ispalo bi da je ovaj materijalizam, materijalizam pod navodnicima tj. usavršen spekulativnom filozofijom i poklopljen s humanizmom samo »usavršeni« stari materijalizam. Međutim, ako se uzme u razmatranje drugi deo rečenice da u tom materijalizmu »ostaje filozofski realizam« onda je posve jasno da u »materijalizmu usavršenom spekulativnom filozofijom i poklopljenim humanizmom ostaje od starog materijalizma »samo filozofski realizam«. Izgleda da se pojmom »filozofski realizam« Gramši služi s jasnim ciljem da istakne vezanost materijalističke filozofije za pojam »objektivne realnosti«. Bez obzira na to koliko se »materijalizam usavršen spekulativnom filozofijom i poklopljen humanizmom« razlikovao od starog »metafizičkog materijalizma« njegova vezanost za priznanje objektivnog postojanja stvarnosti, ma kako se ona različito i u jednom i u drugom poimala, ostaje ono što ih povezuje. U ovom smislu se čini Gramši jasan kad kaže:

> »Svakako ne onaj materijalistički ni onaj idealistički, već identitet suprotnosti u konkretnom istorijskom činu, to jest konkretnu ljudsku aktivnost (istorija—duh), koja je nerazdvojno povezana s izvesnom organizovanom 'materijom', s prirodom koju je preobrazio čovek. Filozofija akta (prakse, razvitka), ali ne 'čistog' akta, nego baš 'nečistog' akta, realnog, u najprofanijem i najsvetovnijem smislu te reči«.[7]

Različito poimanje pojma »objektivno« i »objektivna stvarnost« u starom materijalizmu i filozofiji prakse čini odlučujuću razliku između »filozofskog realizma« koji povezuje obe filozofije.

---

[7] Ibid., str. 61—62

Digitized by Google

Kritika pojma »objektivnog« u metafizičkom materijalizmu

Središnja je teza »metafizičkog materijalizma«, bez obzira na njegove pojavne varijetete, da priroda ili stvarnost ili materija egzistira izvan i nezavisno od ljudi. Šta znači pojam objektivno impliciran u ovom fundamentalnom ontološkom stavu »metafizičkog materijalizma«? Na ovo pitanje Gramši odgovara decidirano i veoma jasno:

»Pojam 'objektivnog' u metafizičkom materijalizmu izgleda treba da znači objektivnost koja postoji van čoveka; ali kada se tvrdi da bi stvarnost postojala čak i ako čoveka ne bi bilo, ili se kazuje metafora ili se zapada u jedan oblik misticizma«.[8]

Šta je mistično u ovakvom shvatanju »objektivnosti«? Prema Gramšiju, to što se u takvom stavu ne odgovara na pitanje »ko će ocenjivati takvu subjektivnost? Ko će se moći postaviti na to 'stanovište kosmosa u sebi' i šta će značiti takvo stanovište?«.[9] Ako, dakle, »može postojati neka vanistorijska i vanljudska objektivnost« a takva se pretpostavlja u pojmu »objektivnosti« u metafizičkom materijalizmu, onda je logično zaključiti da je nužno pretpostaviti egzistenciju boga koji bi mogao ocenjivati takvu objektivnost. I, odista, Gramši s pravom ističe apodiktički »može se sasvim tvrditi da je tu reč o ostatku pojma boga, upravo u njegovom mističnom poimanju nekog nepoznatog boga«.[10]

Kakvo shvatanje »objektivnog« Gramši suprotstavlja njegovom »mističkom poimanju« u metafizičkom materijalizmu? Odgovor se da sasvim jasno prepoznati iz ovog Gramšijevog stava:

»Mi poznajemo stvarnost samo u odnosu na čoveka, a pošto je čovek istorijsko nastajanje, onda su i saznanje i stvarnost nastajanje, objektivnost je takođe jedno nastajanje itd.«.[11]

Na nepunu stranicu pre ovog mesta Gramši potpuno jasno definiše šta za njega predstavlja pojam »objektivno« ovako: »Objektivno znači uvek 'ljudski objektivno', što može tačno odgovarati izrazu istorijski subjektivno«.[12] Pojam »objektivno« se očigledno odnosi na »organizovanu materiju« i na »prirodu koju je preobrazio čovek«.

Pojam »objektivnog« u »metafizičkom materijalizmu« ne samo da nije suprotan religijskom shvatanju ovog pojma nego, kao što je primetio Kolakovski, »u potpunosti vodi poreklo iz religijskih predrasuda«.[13] Gramši za takvo tumačenje daje zadovo-

[8] Ibid., str. 123
[9] Ibid., str. 122
[10] Ibid.
[11] Ibid., str. 123
[12] Ibid., str. 122
[13] Lešek Kolakovski, Glavni tokovi marksizma, Tom, III, BIGZ, Beograd, 1985, str. 270

Digitized by Google

ljavajuće objašnjenje:

> »To je vjerovanje, u stvari religioznog porekla pa i onda kada ga zastupa netko, tko je prema religiji idiferentan. Budući da su sve religije naučile a to čine i danas, da je svijet, prirodu i svemir stvorio bog prije stvaranja samog čovjeka, pa je prema tome čovjek već našao svijet lijep i pripremljen, sređen i definitivno jednom zauvijek, to je vjerovanje postalo željezna postavka 'zdravog razuma', pa i dalje postojano živi i onda kada je religiozni osjećaj već ugašen«.[14]

Gramši očigledno ne nalazi u ovom pogledu nikakvu razliku između teologa i metafizičkih materijalista pošto se i jedni i drugi oslanjaju na mistično iskustvo o svetu po sebi. Svako filozofsko stanovište koje se za svoje dokaze o objektivnosti sveta ne obraća čoveku i istoriji, nužno je teološko i mistično. Jer »bez djelatnosti čovjeka, stvaraoca svih vrijednosti pa i naučnih šta bi bila objektivnost? Kaos, odnosno ništa, praznina ako se može tako kazati, jer u stvari, kad bi smo zamislili da čovjek ne postoji, ne bi se mogao zamisliti ni jezik ni smisao.«[15] Naučnom i praktičnom delatnošću se uspostavlja objektivnost sveta za čoveka i čovekova objektivnost. Objektivnost i objektivno su proizvodi čovekove delatnosti a ne mistična konstrukcija. Ljudski objektivno je samo ono o čemu se mogu davati iskazi.

»Takozvana 'realnost spoljnog sveta'«

Sledeći duh »praktičnog materijalizma« Marksovih *Teza o Fojerbahu,* Gramši tvrdi:

> »... ne postoji neka 'stvarnost' koja stoji sama za sebe, za sebe i po sebi, nego u istorijskom odnosu s ljudima koji je menjaju itd.«[16]

Ne kaže ovde Gramši šta podrazumeva pod pojmom »stvarnost«, nego samo tvrdi da ona ne postoji kao nešto samo za sebe i po sebi nego da postoji u »istorijskom odnosu s ljudima koji je menjaju«. Dakle, stvarnost se ljudima pojavljuje samo u njihovoj praktičnoj delatnosti pa je stoga pitanje o stvarnosti kakva je »za sebe i po sebi besmisleno«. Zato, kako je dobro primetio Lino Veljak, »problem 'prirode po sebi' njemu je sasvim irelevantan.«[17] Stvarnost je za Gramšija priroda koju je čovek preobrazio. Zapravo je to transformisana ili u proizvodnji humanizovana priroda ili kako bi je Marks nazvao »istorijska ili proizvedena priroda«.

---

[14] Antonio Gramsci, Istorijski materijalizam i filozofija Benedeta Crocea, Naprijed, Zagreb, 168—169

[15] Ibid., str. 75

[16] Antonio Gramši, Izabrana dela, cit. izd., str. 40

[17] Lino Veljak, Filozofija prakse Antonia Gramscia, cit. izd., str. 93

Digitized by Google

Gramši je naravno s pravom smatrao da je pitanje o »realnosti spoljnog sveta« potpuno »rđavo postavljeno« ako se pod pojmom *objektivne stvarnosti spoljnog sveta* podrazumeva »realnost vanljudske stvarnosti«. Shvatanje realnosti spoljnog sveta kao vanljudske stvarnosti, po njegovim rečima, »zapada u shvatanje prirode svojstveno religiji i grčko-hrišćanskoj filozofiji«.[18]

S pojmom »vanljudske stvarnosti« Gramši povezuje Kantove pojmove »nomumena« i »stvari po sebi«. On ne tvrdi da »stvarnost po sebi ne postoji«, ali tvrdi: »Izgleda da je teško isključiti da 'stvar po sebi' potiče iz 'spoljne objektivnosti stvarnoga' i takozvanog grčkohrišćanskog realizma (Aristotel — sv. Toma) a to se vidi i u činjenici da je cela jedna tendencija vulgarnog materijalizma i pozitivizma dovela do neokantovske i nekritičke škole.«[19]

Pitanje realnosti spoljašnjeg sveta, ukoliko je postavljeno odvojeno od čovekove praktične delatnosti za Gramšija, kao i za Marksa, spada u »sholastička pitanja«. Nikakvi smisleni iskazi nisu mogući o prirodi kao »vanljudskoj stvarnosti«.

Gramši uklanja pitanje »realnosti spoljašnjeg sveta« na način kako ga je postavio tradicionalni materijalizam u kome je obliku bio prihvatljiv i za Engelsa i čitavu tradiciju materijalizma kojoj je on ostao filozofskim utemeljivačem u marksizmu. Odlučujuća ontološka pretpostavka »starog materijalizma« sa svom sadržinom je ušla u »dijalektički materijalizam« počev od Engelsa pa nadalje.

Gramšijeva »kolebanja« oko Engelsa

Iako je Gramšijeva kritika Buharina provedena u analizi njegovoga spisa *Teorija istorijskog materijalizma* u celini pogađala i Engelsovu »materijalističku metafiziku«, on se čuvao od izričite konfrontacije sa Engelsom. Čak se i u kritici Buharina pozivao na Engelsa, na primer, na njegovu koncepciju jedinstva sveta u njegovoj materijalnosti. No, ipak Gramši nije mogao do kraja odoleti da ne prizna kako je Buharin ipak u mnogim svojim stavovima bio inspirisan Engelsovim tezama. O tome uticaju Engelsa na Buharina svedoče i ove Gramšijeve reči:

> »Sigurno je da se kod Engelsa (Anti Dühring) nalaze mnogobrojni stavovi koji mogu dovesti do devijacija Eseja (to jest Buharinove *Teorije istorijskog materijalizma*, op. L. V.). Zaboravlja se da je Engels, premda je dugo radio na tomu, ostavio oskudne materijale o obećanom djelu gdje je htio dokazati dijalektički kozmički zakon, i zadovoljava se tvrdnjom o istovetnosti mišljenja dvojice osnivača filozofije prakse.«[20]

---

[18] Antonio Gramši, Izabrana dela, cit. izd., str. 125
[19] Ibid., str. 58
[20] Citirano prema Lino Veljak, Filozofija prakse Antonia Cramsci-ja, cit. izd., str. 93

Digitized by Google

Međutim, Gramši je izbegavao otvoreno kritičko suprotstavljanje Engelsu. Evidentno je ne samo na osnovu njegove kritike Buharina nego i na osnovu vrlo stidljivog naglašavanja neidentičnosti Marksovog i Engelsovog materijalizma da je Gramši bio uveren kako se Marksov »praktični materijalizam« potpuno razlikuje od Engelsovog naturalizovanog hegelovstva i njegove »naivne metafizike«. Zašto Gramši nije podvrgao kritici Engelsovu »materijalističku metafiziku« nego umesto nje Buharinovu valjalo bi istražiti ne samo iz filozofskih razloga nego i iz mnogih drugih, među njima svakako i političkih. Dugo i predugo vladajuće mišljenje o identičnosti Marksovih i Engelsovih pogleda bilo je načeto ne samo Lukačevom kritikom Engelsovog proširivanja dijalektike na prirodu po sebi nego i Gramšijevim upozorenjem da između Engelsa i Marksa postoje razlike a ne »savršeno slaganje« makar samo u određenom broju pitanja.[21] Već poodavno je utvrđeno s razlogom i dokumentovano da uprkos Gramšijevog prećutkivanja Engelsovih »zabluda« on je »odbacivao mešavinu darvinizma i hegelovske dijalektike koju je napravio Engels, te primenu dijalektike na prirodu koju je ovaj izvršio«.[22] Odista, Kolakovski ima pravo kad zaključuje: »suvišno je dokazivati« da su Gramšijeva ontološka razmišljanja u potpunosti suprotna Engelsovoj i Lenjinovoj materijalističkoj metafizici.«[23] Iako su Gramšijeva razmišljanja bila beskompromisno oštro usmerena protiv »vulgarnog marksizma« čiji je istinski rodonačelnik ipak Engels, ona su bila usmerena na Buharina a ne na njegovog istinskog preteču Fridriha Engelsa. On je, bez obzira na posrednu kritiku Engelsovog materijalizma, činio sve da, ako ne opravda, a ono bar obrazloži sve insuficijencije njegovog materijalizma. Gramši je moguće nedostatke Engelsovog materijalizma objašnjavao fragmentarnošću njegovih teza koje je valjalo razviti u smeru u kome je »htio dokazati dijalektički kosmički zakon«, ali to, ko zna iz kakvih razloga, nije uspeo. Ali ono što nije uspeo Engels uspeo je Buharin, pa je zato umesto Engelsa valjda i postao predmetom Gramšijeve kritike.

Interesantno je kako Gramši hoće da odbrani Engelsov »metafizički materijalizam« pripisujući ga samo Plehanovu i Buharinu a ne njihovom filozofskom učitelju Engelsu. On samo priznaje da su Engelsovi mnogobrojni stavovi »mogli dovesti do

---

[21] »Tvrđenje jednog i drugog o uzajamnom slaganju vredi samo za određeni predmet. Ni činjenica da je jedan napisao neko poglavlje za knjigu koju je napisao drugi nije nepobitan dokaz da se čitava knjiga može smatrati rezultatom savršenog slaganja. Ne treba potcenjivati doprinos onog drugog, ali ne treba ni poistovetiti drugog s prvim, niti treba misliti da je sve ono što je drugi pripisao prvome apsolutno autentično i bez ikakve infiltracije« (Antonio Gramši, Izabrana dela, cit. izd., str. 75)

[22] Giuseppe Bedeschi, Parabola marksizma u Italiji, Marksizam u svetu, Beograd, X/1984, br. 8—9, str. 55

[23] Lešek Kolakovski, Glavni tokovi marksizma, Tom, III, cit. izd., str. 282

Digitized by Google

devijacija« Buharinovog tipa, a ne vidi da su oni nužno morali, kad se do kraja i sistematski razviju, rezultirati u sistematsku »materijalističku metafiziku« Buharinove varijante. Gramši ne govori u kojoj meri su Engelsovi stavovi fundirani na pretpostavkama daleko izvan duha Marksovih teza o Fojerbahu. No, iako je Gramši očito uložio dosta truda da sačuva Engelsa od odgovornosti za Buharina, njegova kritika Buharina je posredno kritika Engelsa, zapravo kritika samih izvora Buharinovih teza.

Kritika dijalektičkog materijalizma

Suštinu dijalektičkog materijalizma kao »materijalističke metafizike« Gramši je najpotpunije eksplicirao na analizi Buharinovog dela *Teorija istorijskog materijalizma.* On je ocenio to delo kao »naivan oblik metafizike«.[24] Rekonstrukcija obrazloženja te teze, kako je provedena kod Gramšija, ne može ovde biti predmetom analize budući je veoma poznata i mnogo puta prezentovana u različitim interpretacijama. Umesto toga, valja najpre utvrditi šta Gramši podrazumeva pod pojmom »metafizika«. On metafizikom naziva »svaku sistematsku formulaciju koja se postavlja kao vanistorijska istina, kao neka univerzalna apstrakcija van vremena i prostora.«[25] Dijalektički materijalizam je metafizika zato što daje u obliku sistema iskaze o prirodi po sebi, o »vanljudskom objektivitetu stvarnosti«. Engelsova »objektivna dijalektika« je primer takve metafizike. To je formalna strana metafizike. Njenu suštinsku stranu čini »nastojanje da se sve svede na jedan uzrok, poslednji uzrok, konačan uzrok«.[26] U stvari je to traganje za poslednjim uzrokom »manifestacija traženja boga«. Taj poslednji uzrok u dijalektičkom materijalizmu jeste materija. Ona je u dijalektičkom materijalizmu shvaćena kao stvar po sebi, entitet koji postoji nezavisno od čoveka i čovečanstva. Kao izvor svega, materija u dijalektičkom materijalizmu ima istu ulogu kao i bog u teologiji.

Toj koncepciji »metafizike materije« Gramši suprotstavlja koncepciju materije koja je u dubokoj saglasnosti s Marksom i u dubokoj nesaglasnosti s dijalektičkim materijalizmom, u njegovoj tradiciji od Engelsa i Lenjina do Buharina. Gramši piše:

> »Očigledno je da za filozofiju prakse 'materija' ne sme da bude shvaćena ni u onom značenju koje proizlazi iz prirodnih nauka (fizike, hemije, mehanika itd., a ta značenja treba registrovati i proučavati u njihovom istorijskom razvitku), niti u onim značenjima koja proističu iz raznih materijalističkih metafizika.«[27]

---

[24] Antonio Gramši, Izabrana dela, cit. izd., str. 112
[25] Ibid., str. 113
[26] Ibid., str. 114
[27] Ibid., str. 141

Digitized by Google

Iz ovoga se da videti da verovatno pod Lenjinovim uticajem Gramši razlikuje »prirodno naučni pojam materije« koji izražava znanje o osobinama materije na određenom stepenu naučnog razvitka od »filozofskog pojma materije« koji izražava njeno postojanje po sebi. Gramši odbacuje oba pojma kao s filozofijom prakse nesaglasna. Obrazloženje izgleda da se može videti celovito iz ovog mesta:

> »Materiju, dakle, ne treba posmatrati kao takvu, nego kao društveno i istorijski organizovanu za proizvodnju, prema tome i prirodnu nauku kao istorijsku kategoriju, kao jedan ljudski odnos.«[28]

To znači da je materija čoveku data samo u njegovom odnosu s prirodom i to samo kao materijal njegovog rada, dakle kao »društveno i istorijski organizovanu za proizvodnju«. Materija je uvek »istorizirana materija«.

Ono po čemu se razlikuje dijalektički materijalizam od ostalih varijanti materijalizma jeste to što je njegov materijalizam »ispravljen pomoću 'dijalektike'«.[29] Ali po Gramšijevom mišljenju, ta ispravka nema nikakve veze s Marksom. Uostalom, Marks nije nikad vezivao dijalektiku za materijalizam. Štaviše, tvrdi Gramši, »... on nikada ne upotrebljava izraz 'materijalistička dijalektika' nego 'racionalna', nasuprot 'mističnoj', što terminu 'racionalno' daje itekako precizno značenje.«[30]

Gramši je nastojao i u nastojanju uspeo da razluči dijalektički materijalizam od Marksovog »praktičnog materijalizma«, ali nije uspeo da pokaže kako dijalektički materijalizam nije utemeljio niko drugi nego Engels. Njegovo neprekidno ubrajanje Engelsa u »drugog osnivača filozofije prakse« počiva na potpunom »prećutkivanju« Engelsovih zasluga za dijalektički materijalizam. Pa ipak se ne bi moglo reći kako je Gramši previdio postojanje Engelsove struje u »filozofiji prakse«. On je uvideo »da i sama filozofija prakse teži da postane ideologija u lošem smislu, to jest dogmatski sistem apsolutnih i večnih istina, naročito kad je pomešana, kao u *Popularnom eseju (Teorija istorijskog materijalizma. Popularni priručnik marksističke sociologije* — M. P.), s vulgarnim materijalizmom, s metafizikom 'materije' koja ne može da ne bude večna i apsolutna.«[31] Istina, ne kaže Gramši da je dijalektički materijalizam u Engelsovoj verziji mešavina vulgarnog materijalizma i metafizike materije, nego da je to Buharinov dijalektički materijalizam. Ako ko iole poznaje Engelsove »filozofske spise« lako će prepoznati da se njihove teze skrivaju u Buharinovoj *Teoriji istorijskog materijalizma.* Naravno reč je o Engelsovim ontološkim i spoznajnoteorijskim stavovima i zaključcima. Čini se da je Buharin njih »preformulisao«. Gram-

---

[28] Ibid.
[29] Ibid., str. 132
[30] Ibid.
[31] Ibid., str. 92

Digitized by Google

šijeva kritika Buharina nije postala preprekom za mnoge kasnije verzije dijalektičkog materijalizma koje su se umnožavale pod političkim patronatom Kominterne i kasnije u kompilirajućim oblicima Staljinovog katihizisa *O dijalektičkom i istorijskom materijalizmu*. Isto kao što nije svojim nivoom zadovoljila kasnije kritičare dijalektičkog materijalizma.

Iako je kritika dijalektičkog materijalizma u naše vreme mnogo svestranija i mnogo dublja od kritike koju je Gramši ostvario kritikujući Buharina, njene osnovne komponente nisu stavljene u sumnju. Naprotiv, mnoge opaske na račun metafizike dijalektičkog materijalizma čine ugaone kamenove moderne kritike engelsizma kao materijalističke metafizike sa dijalektičkim predznakom. Ta metafizika je još na delu i još teku optužbe Gramšija za idealizam. Naravno, ne mislimo da je kritika dijalektičkog materijalizma u njegovoj liniji razvitka od Engelsa preko Lenjina do naših dana nepotrebna i neaktuelna, ali ne verujemo da je preostalo još mnogo argumenata koji se mogu valjano upotrebiti protiv njenih korifeja, ne zbog toga što su ti već istaknuti argumenti istrošili svoj smisao, nego prosto zato što metafizika dijalektičkog materijalizma nije mogla biti inovirana ni na koji način, ili ne bar na takav da bi učinila neaktuelnim argumente koje su položili Gramši i drugi nedogmatski marksisti iz prve polovine našeg veka.

Kritikom dijalektičkog materijalizma u Buharinovom izdanju Gramši je krčio prostor za afirmaciju »materijalizma prakse« koji je jedino mogao biti osnova za izgradnju drugačije subjektivnosti od one koja je rezultirala iz kanonike crta dijalektičkog materijalizma. Filozofijom prakse Gramši je krčio put za utemeljenje »socijalizma s ljudskim licem«. Na tom putu dijalektički materijalizam je bio i ostao preprekom čija je moć i tvrdoća podržavana političkom silom.

Ipak se čini da svakim danom politička zaštita dijalektičkom materijalizmu kao filozofskoj bazi »naučnog socijalizma« puca sve intenzivnije i sve šire. Gramšijev doprinos takvom toku stvari je još od velikog značaja. Zbog toga njegova kritika dijalektičkog materijalizma nije izgubila značaj i izvesnu draž koju pruža istinska misao pripadna epohi preustrojavanja sveta. Istina, Gramšijeva kritika dijalektičkog materijalizma nije sasvim dosledna, nije rigorozno precizna a uz to je u pogledu Engelsa veoma skrivajuća, no za uzvrat tome, ona je naglasila veoma neprijatne stvari savesti dijalektičkih materijalista. Izgleda da je Gramši obavio najviše što se iz »komunističkog marksizma« njegovog doba moglo obaviti za stvar humanizma.

Digitized by Google

Nadežda Radović

Socijalizam, nacije, međunarodna saradnja

Na dvanaestom Okruglom stolu međunarodne tribine »Socijalizam u svetu«, raspravljalo se o temi »Socijalizam, nacije, međunarodna saradnja«.

Učešće u radu ovogodišnjeg Okruglog stola uzela su 83 inostrana učesnika (17 iz socijalističkih zemalja, 10 iz komunističkih partija Zapadne Evrope, 9 iz socijalističkih i socijaldemokratskih partija, 7 iz partija na vlasti zemalja u razvoju, 3 iz drugih progresivnih partija, 37 naučnih radnika) i 94 jugoslovenskih naučnih i društveno-političkih radnika. U raspravi je uzelo učešće 162 učesnika.

Ogromnu građu skupa u Cavtatu (preko 600 stranica stenograma i preko 1000 stranica referata) trebalo je pregledno i u skladu sa osnovnim akcentima (onim što je pobudilo najviše pažnje među učesnicima) sistematizovati za prikazivanje. Logika programa Okruglog stola nije bila od velike pomoći, jer najveći deo rasprave (sve plenarne sednice) sledi abecedni red učesnika, što je, uostalom, bila jedna od retkih primedbi učesnika skupa organizatoru. Dakle, građa je izneta logikom same rasprave. Najveći deo izlaganja i rasprave odnosio se na dijagnozu aktuelnih svetskih trendova, mesto levih snaga, problem internacionalizma danas. Po relevanciji zatim bi se mogli svrstati prilozi o teorij-

Digitized by Google

skim problemima vezanim za naciju i međunacionalne odnose, pa iskustva u rešavanju nacionalnog pitanja u pojedinim zemljama. Poslednji blok čine neki aktuelni problemi u svetu sa izraženom nacionalnom konotacijom.

Dijagnoze

Osnovna paźnja učesnika u raspravi bila je usmerena na dijagnosticiranje aktuelne situacije u svetu. Dijagnoze su se odnosile (1) na problem univerzalizacije kapitalističkog načina proizvodnje, pa i proizvodnje života i (2) na odgovore levih snaga. U tom sklopu otvoreno je (3) pitanje internacionalizma. O internacionalizmu je govoreno u njegovoj istorijskoj dimenziji, ali i o budućnosti. Nacionalna problematika je ipak bila u drugom planu rasprave. Mada, oba ova centralna pitanja imaju i te kako blisku vezu sa nacionalnom problematikom, jer se u prvom postavlja problem transnacionalnog prodora kapitalizma preko nacionalnih granica i ugrožavanje suvereniteta srednjih, malih, nerazvijenih itd. država. U drugom se, takođe, postavlja pitanje autonomnosti levih snaga i domašaja njihove akcije u odsustvu međunarodne organizacije.

Elmar Altvater (Elmar Altvater) u tekstu »Nacionalna država, regionalni odnosi i kapitalističko svetsko tržište« govori o problemu univerzalizacije ekonomskog sistema, o dosezima kapitalističke akumulacije.

»Kada je njujorška berza pre nekoliko dana pretrpela krah, to se neposredno osetilo u Tokiju, Frankfurtu, Rimu, ...« Zato se moramo zapitati koja su to svojstva vremena i prostora omeđana nacionalnim, koja regionalnim, odnosno čija je granica svet. U ekonomskoj sferi moramo se baviti delovanjem zakona vrednosti i njegovom tendencijom ka krizi, a na nacionalnom nivou onim zakonima koji upravljaju procesom hegemonske organizacije klase. Regionalnom nivou ostaje da analizira kulturni identitet.

Čini se da proizvodnja ima centar prema kome se orijentiše ekonomski sistem. Privredni sistem kapitalizma u celini ne samo da nagomilava i koncentriše ekonomska dobra već širi i rasprostire svoj privredni uticaj na čitav svet. To u poslednjih 30-tak godina na dramatičan način utiče na čitav finansijski sistem, na sistem privredne reprodukcije, ali i na sistem političke organizacije.

U ranim fazama kapitalističkog razvoja postojali su oblici kolonizacije, zatim imperijalizam, svetski ratovi.

Nova organizacija međunarodnog sistema kapitalizma omogućila je njegovu internacionalizaciju. Tako da ne postoji suverenitet ekonomske intervencije u nacionalnoj državi. Za leve snage to znači da moraju »jačati nacionalni internacionalizam da bi se selektivno kontrolisao globalni proces«.

Digitized by Google

Svedoci smo jačanja jednog čvrstog kapitalističkog ekonomskog sistema i sve težih uslova konstituisanja nacionalnih ekonomskih sistema, rekao je Mišel Bo (Michel Beaud).[1] Nacionalno-svetski hijerarhijski sistem konstituiše se na nacionalnoj bazi. Ovaj sistem je istovremeno nacionalni, multinacionalni i svetski. Danas se proširio na čitav svet. Hijerarhizovan je. Doveo je, uprkos priče, do nejednakosti nacija, pri čemu se izdvajaju zemlje čije privrede dominiraju i one koje su im potčinjene. Čitav niz zemalja je između te dve krajnosti. Reprodukcija dominantnih privreda ostvaruje se na široj teritorijalnoj osnovi od nacionalne, jer dominantne privrede koriste resurse za reprodukciju potčinjenih zemalja. Vladajuće klase, banke, tržište potčinjenih zemalja potpomažu dalju reprodukciju ovog potčinjenog odnosa. Na svetskom planu otpor ovom svetskom sistemu pružaju zemlje real-socijalizma. Važno je uočiti i da suočeni sa realnošću nacionalno-svetskog hijerarhizovanog sistema zemlje koje su pod njegovom dominacijom u manjoj ili većoj meri nemaju strategiju kojom bi se mogle odvojiti od te realnosti ili joj se suprotstaviti.

Svaka zajednica koja teži razvoju kapitalističke privrede može da bira jedan od dva puta, kaže Kristofer Gun[2] (Cristopher Gunn). Prvi, zajednica se nudi kao oružje u kojem se može ostvariti dobit. To često podrazumeva ograničenje i ugnjetavanje radnika, degradaciju čovekove okoline itd. Drugi, tradicionalni put: put politike pozajmice. Zajednice funkcionišu kao procesi kapitala. Unose se sve veće količine kapitala i tu može biti na snazi nastojanje da se taj kapital drži pod javnom kontrolom.

Uverenje da se do stvarne nezavisnosti dolazi zbacivanjem lanaca kolonijalizma, sticajem nezavisnosti agrarnom reformom, stvaranjem tehničkih, naučnih i obrazovnih instituta, danas se pokazalo kao utopijska konstrukcija, kaže Munir Šafik (Mounir Chefiq).[3] Iskustva zemalja koje su se oslobodile direktne kolonizacije pokazuju da njihov razvoj ukoliko je vezan za kapitalistički sistem ostaje pod direktnom ili indirektnom kontrolom kapitalističkih snaga. Te zemlje mogu da idu samo jednim pravcem bez alternative. Uzdrmati vrednosti kapitalističkog sveta u vlastitoj naciji i zemlji je prvi korak za prevazilaženje sve dubljeg jaza koji deli Treći svet i razvijene zemlje. Svaki pokušaj da se rešenje problema sever jug ili jug jug nađe bez ponovnog promišljanja vrednosnog sistema, osuđen je na neuspeh.

»Izlaženje iz ćorsokaka sadašnje svetske situacije zahteva sve veću međuzavisnost među zemljama juga s jedne strane i smanjivanje međuzavisnosti zemalja severa i juga kako bi se odnosi uspostavili na osnovi međusobnih interesa. To je pravac koji će

---

[1] Michael Beaud (Paris): Nacija, nacionalna ekonomija u nacionalno-svetskom hijerarhizovanom sistemu (NSMS)

[2] Cristopher Gunn (Geneva, New York) »Zajednice i kapital, nacije i kapital«

[3] Mounir Chefiq (PLO — Tunis) »Zavisnost u eri nezavisnosti«

Digitized by Google

omogućiti zemljama Trećeg sveta da se izvuku iz stanja potčinjenosti.«

— Žozif Konijvani (Josephat L. Konyawanyi[4] smatra da je, u ovom trenutku, neokolonijalizam proizvod sve veće krize finansijskog kapitala najsavršenijeg oblika monopolskog kapitalizma. Pod novim uslovima stari oblici direktne kolonijalne političko-ekonomske kontrole i eksploatacije nerazvijenih zemalja su se pokazali neodrživim kako sa tačke gledišta imperijalizma, tako i sa tačke gledišta kolonijalizovanih naroda. Zbog toga su nastajale brojne ekonomske, pravno-političke i kulturne institucije koje su organski povezane sa imperijalističkim institucijama u kolonijalnim zemljama. Glavnu reč vodi finansijski kapital SAD.

Prema Marias Nikolinakosu (Marias-u Nikolinakos-u) osnovna protivrečnost je između nacionalne države s jedne strane i transnacionalizacije proizvodnog procesa. U takvoj organizaciji proizvodnje nacionalne vlade ne mogu da rešavaju probleme nacionalnog društva, niti da kontrolišu privredu koja je internacionalizovana. U domenu svesti potrebno je dosta učiniti da bi se shvatile sve konsekvence procesa internacionalizacije kapitalističkog sistema. U istoriji kapitalizma postojale su različite faze, posebno u odnosu na internacionalizaciju. U prvoj 'proizvod' je bio internacionalizovan, zatim 'finansijski kapital', da bi, naročito posle 60-tih godina, došao u fazu internacionalizacije 'kapitala'. S obzirom na ekspanziju naučnotehnološke revolucije i ekspanziju kapitala, normalno je da je proizvodni proces prešao nacionalne granice. Autonomni razvoj je došao u ćorsokak. Nacionalna država je onemogućena da u okviru svojih granica radi na razvoju. Proces internacionalizacije kapitala ima za posledicu i stvaranje međunarodne radničke klase. Od tih činjenica moraju poći levo orijentisane snage.

Marios Nikolinakos je izneo uverenje da leve snage još uvek pokušavaju starim teorijama, koje nisu promislile aktualno stanje, da objasne svet i da stoga njihove vizije revolucije nemaju realno tlo. Nacionalna država zapravo je danas zavisna država.

Ono što ireverzibilno internacionalizuje i univerzalizuje, to je znanje, a ne nužno proizvodnja, rekao je Zoran Trputec.

Nismo shvatili da se u svetskim razmerama privatizuju znanja Ken Kouc (Ken Coates).

U razvijenim kapitalističkim zemljama narastaju razilaženja nacionalnih interesa i delatnosti vladajuće klase, buržoazije, smatra Valentina Mogadam (Valentina Moghadam). Isto tako, u Trećem svetu postimperijalizam odlikuje sve veća konvergencija između nacionalnog interesa i interesa vladajuće klase. Čini se da ta situacija ostavlja manevarski prostor zemljama u razvoju.

---

[4] Josephat L. Konyawanyi (Dar es Saalem): »Posleratni nacionalizam, neokolonijalizam i međunarodna saradnja: teorijsko-praktična razgraničenja«

Digitized by Google

Važno je da se međunarodni imperijalizam definiše. Osnovne odlike su mu, prema Yildiz Sertel: da je počeo da vlada tržištima Trećeg sveta (ne samo što se na tim tržištima prodaju proizvodi njegove industrije, već se prodaje i njihov način proizvodnje); u Trećem svetu je niz društava koja imaju kapitalističku strukturu (njihove industrije su multinacionalne industrije).

U internacionalizaciji savremenog života i nacionalnog pitanja postoje dva aspekta, prema Adolfu Bibiču. Jedan aspekt se izražava kroz odnose etatizacije, a drugi kroz socijalizaciju. Manjkavost savremenog socijalizma je što u razvijanju odnosa između naroda, i u pojedinim zemljama i u međunarodnim odnosima, suviše insistira na poziciji etatističkog povezivanja. Neetatističko društveno povezivanje je ostalo nerazvijeno, elementarno. To se čak može tvrditi za zemlje kao što je Jugoslavija, u kojima je inače politička filosofija samoupravljanja usmerena sasvim u drugom pravcu. Stoga je potrebno jačati sve oblike povezivanja po horizontalnoj i vertikalnoj liniji na području kulture, ekonomije, politike. Ove društvene veze su mnogo intenzivnije u razvijenim kapitalističkim zemljama i pokretima. To je dobro video Antonio Gramši istražujući procese u razvijenim kapitalističkim zemljama posle 1870. godine, koji je iz toga razvio svoju koncepciju civilnog društva i specifičnu socijalističku strategiju za zapadna društva za razliku od onih na Istoku. Ovo društveno povezivanje proizlazi iz novije filosofije socijalističkog samoupravljanja, ne samo u našoj zemlji, nego uopšte u svetu.

Neetatistička saradnja i povezivanje su značajni ne samo za odnose između naroda, odnosno između socijalističkih snaga pojedinih naroda, već i za međunarodne odnose u celini. I na ovom području može se konstatovati da je neposredna horizontalna saradnja između društvenih subjekata, između profesionalnih i drugih asocijacija, između gradova i univerziteta, između pojedinaca i pokreta, od velikog je značaja za savremeni socijalizam. Zatvaranje vodi ka zaostajanju i dugoročno šteti socijalizmu. Dugogodišnja etatistička praksa je osujećivala i još uvek osujećuje horizontalne međunarodne komunikacije koje su nužne da socijalističke snage uče i ugrađuju opšta iskustva čovečanstva u svoje programe koje stalno treba obnavljati.

Svakako da i u horizontalnoj ravni ima tendencija da se stvaraju kulturne i druge hegemonije, ali bez otvorenosti i spremnosti za dijalog i kritičku recepciju svega što je rezultat civilizacijskog i kulturnog napretka nama kontrahegemonijskih projekata, koji su nužni za savremenu obnovu socijalizma.

Pol Svizi (Paul Sweezy) smatra da u svetskom kapitalističkom sistemu postoji haos. Međunarodni dogovori među kapitalističkim zemljama odražavaju ekonomsku i vojnu moć učesnica (primer sporazuma između Engleske i Portugalije). Još ekstremniji primeri su između zemalja središta i periferije kapitalizma. Tekući period nereda verovatno neće dovesti do novog svetskog

Digitized by Google

rata. Međunarodna saradnja je danas moguća, ali je istovremeno daleko od stvarnosti isto toliko koliko i svaki drugi korak kojim se nastoji otkloniti neravnoteža. Kapitalizam i njegov tržišni sistem znače anarhiju po svojoj prirodi.

Ildiz Sertl (Yildiz Sertel), takođe, kao Sweezy i Magdoff, smatra da nedavna ekonomska kriza, koja u mnogo čemu podseća na one pred Prvi i Drugi svetski rat, neće dovesti do rata. Na to pre svega utiče činjenica da bi jedan veći rat mogao dovesti do samouništenja čovečanstva. Međutim, s druge strane tačno je da smo u stalnom ratu. Ako se to posmatra sa stanovišta nacionalnog pitanja, onda vidimo da postoje nacionalne i lokalne razlike koje se stalno izazivaju, provociraju, kako bi svet bio u stalnom sukobu i kako bi se stvorila tržišta za industriju naoružanja i za druge industrije. To je neka vrsta izlaza iz krize. Budući da se posle Drugog svetskog rata promenila čitava struktura sveta, može se postaviti pitanje nije li odnos rata i krize poprimio ovu formu.

Hari Megdof (Harry Magdoff) navodi da istorija kapitalizma pokazuje da je priroda ekonomskih blokova neka vrsta dominacije velikih nad malima. Razvoj ekonomskih blokova u 30-tim godinama kada smo imali dolarski blok, kome su pripadale i latino-američke zemlje, zatim Veliku Britaniju sa kolonijama, japanski blok u jugoistočnoj Aziji i blok nacističke Nemačke sa Istočnom Evropom, radi kontrole trgovine u toj oblasti. Svaki tip međunarodne saradnje je u stvari rezultat konkretnih poduhvata. konkretnih projekata. To uvek znači da jedna zemlja pati, a druga izvlači korist od toga.

Što se tiče ratova Ildiz Sertl (Yildiz Sertel) je potpuno u pravu.

Treba imati na umu dvostruku istorijsku perspektivu-evoluciju nacionalnih država i razvoj radničkog pokreta. Glavna protivrečnost je u organizaciji sveta koga crpi sistem nacionalnih država. Rene Galiso[5] (René Gallissot). To dovodi do izjednačenja nacionalnog interesa sa državnim. Radnički pokret se takođe nacionalizovao i podržavio u meri u kojoj njegov istorijat predstavlja integraciju društvenih pokreta u državi. Svuda u svetu sindikalni pokret je nacionalan, a države su mu partneri.

»Znači imamo nacionalne socijalizme koji proističu iz socijalističkih partija i pokreta, a u političkoj verziji njima gospodari unutrašnja politika. Prema tome, oni dozvoljavaju da se upravljaju prema političkim razlozima u nacionalnom okviru. Nema potrebe da realni socijalizam ima etatističku kao i privrednu i političku infrastrukturu, ideološku nadgradnju koja onda stvara amalgam raznih nacionalističkih formi.«

Radnički pokret bi možda ponovo mogao da postane društveni pokret, a postojeći društveni pokreti ono što danas zovemo novim društvenim pokretima, ukoliko se definiše anacionalnim ili

[5] René Gallissot (Paris) »Kraj nacionalnog. I nacionalistička reakcija«

Digitized by Google

internacionalnim karakterom. Treba postaviti pitanja: može li se socijalizam odvojiti od etatističkog upravljanja? Može li socijalistički tok postati projekt koji će izbeći onu vrstu hitnosti koja se sastoji u tome da se upravlja nekom očajnom situacijom koja onda omogućava državi da preuzima državno upravljanje. Zapravo, sve do danas socijalizam je jednostavno bio upravljač vanrednog stanja. Upravo to treba prevazići ukoliko želimo da ostvarimo našu socijalističku viziju.

Veze među narodima se pojačavaju uz pomoć moderne tehnike komunikacija, — Henrik Hermanson. Važna je međunarodna saradnja levih snaga kako bi se mogle odupreti imperijalističkim koncernima. Na primer, u Švedskoj transnacionalne kompanije igraju dominantnu ulogu u švedskom privrednom životu. 1978. godine one su imale 55% industrijske zaposlenosti u zemlji, 60% izvoza, 75% troškova za istraživanje i razvoj u privatnim kompanijama. Sve više i više život Šveđana zavisi od akcija velikih imperijalističkih koncerna, što je u krajnjoj instanci pretnja švedskom suverenitetu i nezavisnosti. Proces transnacionalizacije ima i svoje kulturne implikacije, jer preti nacionalnoj kulturi i jeziku kroz komercijalizaciju kulture, reklamu, uticaj mass medija.

Prema Mišel Bou (Michel Beaud-u) strategija levih snaga bi trebalo da uzme u obzir sve nivoe: lokalni, nacionalni, regionalni, svetski i da pruža otpor hijerarhiji na svim tim nivoima. Na svetskom nivou leve snage se moraju suprotstaviti međunarodnim špekulacijama monetarnom sistemu, neracionalnom iscrpljivanju svetskih resursa i ugrožavanju ekološke ravnoteže.

»U knjizi o Miteranu, kaže Daniel Singer, u kojoj sam želeo da kažem da njegov eksperiment nema nikakve veze sa izgradnjom socijalizma, nametnulo mi se pitanje: Mogu li države srednje veličine još uvek da predstavljaju okvir za početne faze radikalnih preobražaja društva? Čak i da je francuski socijalizam bolji, da se levica nije prilagodila već postojećim institucijama društva, nego da je težila njihovom preobražaju, verovatno joj to ne bi uspelo zbog međunarodnog konteksta.

Vrlo brzo, u sledećem milenijumu, koji je već tu, moći će se reći da u Zapadnoj Evropi moraju da budu dve vrste vlasti. Sada to još nije slučaj. Još uvek nacionalna država daje okvir u kome treba preduzeti prve mere, recimo promenu imovinskih odnosa, radnih uslova, plata, poreza itd. Kako sada stoje stvari ne može se očekivati da pokret dođe do vrhunca u svih dvanaest zemalja zajedničkog tržišta. Pa ni izbori se ne drže u isto vreme. Prema tome, može se reći da se ne može predvideti nikakva radikalna reforma, ukoliko ne budu preduzete u Evropi u isto vreme. To je očigledno opravdanje za ljude da ne rade ništa, jer će kapitalizam ostati zauvek, pa je stoga najbolje da budemo razumni u kapitalizmu. U najboljem slučaju, nacionalne granice daju prostor za jednu međuigru, šansu za preživljavanje. U tom smislu, diferencija između države i provincije je samo kvantitativna. Krajnje rešenje ostaje internacionalno, a to ima mnoge

Digitized by Google

posledice za pokret. Prvo je potreban jedan internacionalan stav. Otpor daljoj integraciji Evrope se može izvršiti samo u ime evropske socijalističke integracije. Programi pokreta moraju da budu takvi da istovremeno pomognu opstanak u zemlji i proširenje van granica. Bez međunarodne strategije neće biti uspešnog ponovnog oživljavanja pokreta u zemljama srednje veličine Zapadne Evrope, zaključio je Daniel Singer.

Mišel Levi (Michel Löwy) smatra da je referat Daniel-a Singer-a izvanredno važan jer se u njemu predlaže jedna dijalektička koncepcija odnosa između borbe za socijalizam u nacionalnim okvirima, evropskom i međunarodnom okviru. To je utoliko važnije što je levica u Francuskoj, ali i u drugim zemljama, suviše zatvorena.

Ken Kouc (Ken Coates)[6] govori o razvoju kapitalizma u sve više i više kosmopolitsku transnacionalnu mašineriju, dok je socijalizam sve više rascepkan u niz autonomnih i odvojenih nacionalnih oblika. Nužno je da socijalisti počnu da se bave saradnjom na međunarodnom planu. Po njemu bi se trebalo vratiti na debate vođene u povodu osnivanja i rasprave vođene o načinu delovanja Ujedinjenih nacija. Odatle leve snage mogu izvući dragocena iskustva. Sistem Ujedinjenih nacija nije stvorio neke nadnacionalne snage. Leve snage bi morale stvoriti mogućnosti za globalnu debatu na našoj planeti.

Aleksis Mitropulos (Alexis Mitropoulos), takođe, misli da je jedina alternativa marksista danas saradnja na nacionalnom i međunarodnom planu i to saradnja koja bi obuhvatila čitavu političku i društvenu levicu. Poznato je da nadnacionalni kapitalizam i tehnološki imperijalizam jačaju svoje pozicije. Kriza u izvesnoj meri modifikuje ili ograničava delotvornost kapitala, ali ne opovrgava njegovu političku i privrednu dominaciju. Podređivanje svih nezaposlenih i zaposlenih radničkih masa nadnacionalnom kapitalizmu samo je pitanje trenutka. Pred sticajem toliko nepovoljnih okolnosti u kojima ni analitičari kapitalizma ne vide izlaze iz krize, od ogromnog bi značaja bila alternativa levih snaga. Partije i sindikati levice već neko vreme ne govore o interesima radnih ljudi. Svesno ili nesvesno oni, takođe, izražavaju sistem koji gospodari i prihvataju da se uključuju u institucionalni sektor tog sistema. Njihova pasivna uloga pokazuje da su socijal-demokrati polubraća sistema. Očigledno je potrebno razviti novu teoriju moderne borbe koja će biti i politička i internacionalistička, jer će sukob rada i kapitala biti potpun i oštar.

Arno Spir (Arnauld Spire) smatra da treba postaviti pitanje: ima li izlaza iz kapitalističkog sistema u okviru Evrope. Odnosi snaga koji postoje (na primer, u Skupštini u Strazburu) pokazuju da to nije moguće. Situacija je različita u nacionalnim okvirima. I stoga, za njega je jedini realni okvir za otpor kapitalizmu, nacionalni okvir.

---

[6] Ken Coates (Notingham): »Međunarodna saradnja na levici«

Digitized by Google

Kostanco Preve (Costanzo Preve) se interesovao da li francuski radnički pokret, napose KP Francuske, stavlja u prvi plan odbranu doseljenika — Arapa, i drugih. Arnauld Spire je napomenuo da je KP Francuske bila jedina politička formacija u Francuskoj koja je stala svojevremeno na stranu Vijetnama, Alžira, Nove Kaledonije... Što se tiče stranih radnika Spire je govorio o nizu aktivnosti KP Francuske na tom planu.

Oto Volf (Otto Wolf) se i teorijski i politički ne slaže sa stavom Spire-a. Spire po njemu pokušava da prikaže najtragičnije aspekte buržoaske revolucije u Francuskoj kao istorijska dostignuća.

Bez obzira na upotrebu različitih reči, suština je ista: rasizam u Velikoj Britaniji; ksenofobija u Zapadnoj Nemačkoj; nacionalizam i šovinizam u Francuskoj.

Činjenica je da od samog početka radnički pokret pokušava da se organizuje na međunarodnom nivou (Prva, Druga i Treća internacionala). Uvek je postojala svest o potrebi okupljanja organizacija radničkog pokreta. Internacionalizam je bio jedna dimenzija radničke borbe, kaže Oto Volf (Otto Wolf).

Monti Džonson (Monty Johnstone) nastoji da sagleda neprilike koje su se pojavljivale u vezi problema internacionalizma i nacionalne autonomije komunističkih partija od trenutka komunističke internacionale 1919. Komunistička internacionala je nastala potiskom Oktobarske revolucije koja se smatrala početkom svetske revolucije i za koju se verovalo da će konačno dovesti do svetskog saveza bez nacionalnog ugnjetavanja. Dvadeset jedan uslov koji je Lenjin formulisao 1920. sa zadatkom da spreči ponavljanje nacionalnog izdajstva do kojeg je došlo u II internacionali, doveo je istovremeno i do vrlo velikog stepena centralizacije i potčinjavanja nacionalnih partija odlukama središnjih tela Kominterne u Moskvi.

U Lenjinovo doba to je bilo praćeno slobodnim raspravama. Od kasnih 20-ih staljinistički monolitizam j zavladao u Komunističkoj internacionali i slobodne rasprave i kontroverze su prekinute.

Za vreme narodnog fronta, koji je odobrio Sedmi kongres Kominterne 1937., naročito u zemljama kao što su Francuska i Španija, partije su uživale nešto veći stepen autonomije. Nacionalna autonomija komunističkih partija je otišla korak dalje u Drugom svetskom ratu, kada su vodeću ulogu u pokretima otpora imale komunističke partije. 1943. Kominterna je raspuštena. Složenost i raznolikost društvenih situacija učinili su beskorisnim i nepotrebnim pokušaje upravljanja iz jednog centra. Na kraju rata, koncept o nacionalnim putevima u socijalizam je dobio podsticaj samog Staljina. Sa razvojem hladnog rata došlo je do potpunog obrta situacije. Kominform, formiran 1947. godine, izbacio je 1948. Komunističku partiju Jugoslavije, što je u suštini značilo da je opovrgnuto pravo nacionalnim partijama da biraju vlastite puteve razvoja.

Digitized by Google

Posle Staljinove smrti, 1953. godine težnja za većom nacionalnom autonomijom, koju je staljinistički ideološki monolitizam sprečavao, poprima i nacionalističke oblike. 1955. g. Hruščov je u poseti Jugoslaviji započeo rehabilizaciju nacionalnih puteva u socijalizam koja je zvanično odobrena i u Hruščovljevom 'zveštaju XX kongresu 1956. Još značajnije je što je XX kongres dao podsticaj nezavisnoj misli u čitavom komunističkom pokretu, što je u suštini pomoglo da se osnaže napori ka nacionalnoj samostalnosti, ka nezavisnom razmišljanju, o pluralističkom razvoju svih socijalističkih društava i razvoju evrokomunizma.

1969. poslednja svetska konferencija komunističkih partija je održana da bi potvrdila ponovo principe jednakosti, ravnopravnosti.

Gorbačov je u izveštaju na poslednjem kongresu govorio o međunarodnom komunističkom pokretu i njegovoj raznolikosti danas. On je tada rekao da jedinstvo nema ničeg zajedničkog sa jednoobraznošću i anarhijom, mešanjem nekih partija u poslove drugih partija, ili težnjom bilo koje partije da ima monopol nad onim što je pravo.

Gabor Sekelji (Gabor Szêkely) kaže »Drug Johnstone je u svom govoru o putu međunarodnog radničkog pokreta, kao jednom procesu koji je išao od centralizacije prema raznolikosti nezavisnih komunističkih partija. U to vreme je to imalo drugostepeni značaj. Kominterna je bila organizovana po obrascu internacionala, ne samo zato, što su mislili da će iz jednog centra biti lakše organizovati svetsku revoluciju, nego i stoga što 1919. godine nisu postojale komunističke partije kao za vreme prve internacionale, jer nisu postojale ni radničke partije. Kominterna je bila svetska partija. Ona je imala vaspitačku funkciju, diferencijacija pokreta. U nacionalnim okvirima komunističke partije su mogle da deluju odvojeno ne konsultujući se sa drugim partijama. Ne treba da zaboravimo takvu sposobnost saradnje je imala kominterna.

U vezi sa procenom Monty Johnstona o značaju raspuštanja Kominterne Branko Pribićević je primetio da je odluka o raspuštanju Kominterne značajna po tome što je tada prvi put otvoreno zvanično rečeno da bi odnosi između komunističkih partija trebalo da budu drugačiji, da komunističke partije treba da budu samostalne. Ali, praksa je ostala ista. Telegrami sa vrlo preciznim direktivama nastavili su da stižu komunističkim partijama i posle maja 1943. godine.

Eduarda Bagramova je interesovala procena Mont y Johnstone-a o mogućnostima internacionalizma danas.

Monty Johnstone je odgovorio da je na drugom svetskom kongresu Internacionale Lenjin rekao »Proleteri i ugnjeteni svih zemalja ujedinite se« — to je još uvek živa koncepcija proleterskog internacionalizma. Intervencija koju su učinile zemlje Varšavskog ugovora 1968. godine u Čehoslovačkoj je zloupotreba pro-

Digitized by Google

leterskog internacionalizma. — rekao je Monti Džonson (Monty Johnstone).

Ova rečenica izazvala je oštru polemiku.

Ladislav Tomašek je objašnjavao da su se događaji 1968. u Čehoslovačkoj odvijali tako da je intervencija članica Varšavskog ugovora bila neophodna. »Ubeđen sam da smo delovali kao klasna braća i mi smo znali situaciju konkretnije nego što se to moglo znati u Velikoj Britaniji.«

Monti Džonson (Monty Johnstone) je protestovao, jer kako kaže: »Ja nisam bio posmatrač iz Londona. Ja sam bio u Pragu i pre, i za vreme, i posle intervencije. Posmatrao sam stvari na licu mesta i naveliko raspravljao o tome što se dogodilo kako sa čehoslovačkim, tako i sa sovjetskim drugovima. Sve skupa što sam video navelo me da osudim intervenciju. Na licu mesta tu intervenciju su osudili i Komunistička partija Čehoslovačke, vlada Čehoslovačke, Ludvig Svoboda, XIV kongres KP Čehoslovačke koji se tajno sastao u velikoj fabrici 22. avgusta i ogromna većina radničke klase i naroda Čehoslovačke. Pitam se ko predstavlja 'mi' koje upotrebljava Tomašek. Ni posle devetnaest godina ni jedna osoba u Čehoslovačkoj nije preuzela na sebe da kaže da je pozvala trupe Varšavskog pakta da intervenišu.«

O optužbama Ladislava Tomašeka protiv linije KP Čehoslovačke do 1968. Monty Johnstone nalazi da su slične onima koje »Zeri i populit« i albanski radio upućuju danas KPSS i demokratskoj perestrojki.

Osnovni argument Tomašeka za intervenciju »povratak pluralizmu partija«, većina zapadnih komunista i partija smatra nesuvislim, jer bi se o tome pre moglo govoriti kao o demokratskoj tekovini.

»Ako drug Tomašek kaže da takva osećanja još preovlađuju u Pragu, onda nije iznenađujuće što mnogi njegovi partijski drugovi u Čehoslovačkoj viču 'Hoćemo Gorbačova', a to su vikali kad je početkom ove godine Gorbačov posetio Prag.« — zaključio je Monty Johnstone.

Yildiz Sertel smatra da je Dubčekov program bio dobar. U Čehoslovačkoj je postojala mogućnost da se na socijalističkoj osnovi izgradi demokratska politička nadgradnja, koja je mogla da bude dobar primer socijalizma i oslobodila bi socijalistički pokret krize nedostatka alternativa. »Stoga se nadam da će promene u Sovjetskom Savezu dovesti do razvoja sistema koji će značiti veliko olakšanje za svetski socijalistički pokret.«

Teorijska pitanja vezana za naciju i međunacionalne odnose

Marksizam nije samo svetska teorija u nekom fiksnom smislu koja je data a priori. Reč je o misli koja nastaje unutar jednog dijalektičkog procesa progresivne univerzalizacije, o stvarnom filo-

Digitized by Google

sofskom rastu koji modifikuje prvobitno jezgro procesom koji se ne ograničava na neko obogaćenje, već koji na kraju dovodi do kvalitativne promene. Fenomen stvarne univerzalizacije znači da ne postoje neka linearna produženja prvobitnog marksističkog evropocentričnog jezgra na čitav svet, već da se koncepti marksizma modifikuju. Ta modifikacija dotiče dva osnovna aspekta marksizma — naučni i filosofski aspekt. Evropocentrički je prvobitnije jezgro marksizma proisteklo iz spajanja dve velike teorije koje su činile engleska politička ekonomija i nemačka klasična filosofija. One počivaju na jednostavnom konceptu komunizma, kao vaspostavljanju izgubljene čovekove prirode.

Međutim, taj koncept postaje sve složeniji i danas se može definisati kao postepeni nastanak moderne naučne paradigme koja ne zaboravlja svoje filosofsko postojanje. To prema tome nema ništa zajedničko sa svojom pozitivističkom karikaturom koja mašta o nekom ponaučenju filosofije. Naprotiv, reč je o dvostrukom usložnjavanju marksističke paradigme. Marks je 50-ih godina prošlog veka otišao u London i bio opčinjen otkrivanjem napredne uloge kapitalističkog načina proizvodnje, industrijalizacije u Britaniji. Prema tome, Marks je 50-ih godina XIX veka ukazao na pobedu kapitalizma i rekao da je to put ka prelasku u socijalizam. Proučavajući poreklo kulture Marks je menjao neke od svojih prvobitnih procena.

Evropocentristička opsesija se može prevazići stvarnom univerzalizacijom marksizma. Pojam o ljudskom rodu vuče svoje korene iz Kanta i Hegela. Hegel je smatrao da postoji univerzalna ljudska rasa koja je isključivi proizvod zapadne istorije, koja opet potiče od Grka, Rimljana, hrišćanstva. Univerzalizacijom marksizma sačuvala bi se koncepcija ljudskog roda, a prevazišao evropocentrizam i rasističke naslage. Klasični marksizam je bio u pravu kada je podvlačio tesnu vezu koja postoji između geneze i nastanka nacija i uloge buržoazije. Univerzalizacija marksizma pokazuje da geneza nacije može da proistekne i iz najšire moguće populacije, narodne baze.

Anur Abdel-Malek (Anour Abdel-Malek)[7] želi da istakne teze progresivne nacionalne misli. Po njemu nacija je najžilaviji kalup koji održava društvo i omogućava preobražaje. Cilj ne mora biti izjednačavanje razvoja, već nezavisan razvoj. Tome cilju vodi klasičan front partija, ali postoje i druge brojne alternativne mogućnosti među koje treba svrstati i mobilizaciju tradicije kao kumulativnog nasleđa najkreativnijih dostignuća i njeno sučeljavanje sa transferom znanja i tehnologija.

Elmar Altvater je izrazio sumnju u tačnost teze Anouar Abdel-Maleka o nacionalnoj matrici kao relevantnom činiocu u procesu obrazovanja klasa. Postojanje kapitalizma je preduslov postojanja država-nacija. Mora se poći od ekonomske formacije

[7] Anour Abdel-Malek (Paris — Egypte): »Stvaranje napredne nacionalne misli«

Digitized by Google

da bi se shvatilo ono što se događa u političkoj sferi društva, a ne obrnuto. Stoga bi realnije bilo tvrđenje da je klasna struktura matrica iz koje izrastaju nacije.

Država nacija, samo po sebi, stvara nacionalno jedinstvo po neki put i marginalizacijom, gaženjem manjina — kaže Mišel Bo (Michel Beaud). Ponekad je država nacija manje-više, upravnoteležena između raznih naroda. Postoje danas nacije, kao na primer Palestina, koje nemaju svoju državu, teritoriju, ali teže da stvore nacionalnu državu.

Dominantni oblik društvene organizacije na našoj planeti je država nacija. To će još dugo potrajati.

Prema Bogdanu Deniću (Bogdan Denitch)[8] preduslov multietničke politike jeste neka vrsta dvostrukog društvenog ugovora. Jednim se obezbeđuju prava jedinke, a drugim pravo manjinskog i većinskog odnosa. Stoga bi debata o nacijama i nacionalizmu trebalo da pođe korak dalje i da se vodi, zapravo, kao debata o prirodi savremene demokratije.

Samir Amin[9] insistira na tezi o tri vida društvene stvarnosti: ekonomskom, političkom i kulturnom. Smatra da je Marksova analiza usmerena na ekonomske mehanizme i da je druga dva vida potcenila. Drugi nedostatak Marksovih analiza je njihova evropocentričnost. Suočavajući Marksovu misao sa praksom socijalističkih revolucija Amin se pita nisu li za istorijski kratko razdoblje, od početka prve socijalističke revolucije do danas, naša očekivanja nerealna i preoptimistička. Hteli mi to ili ne, bez obzira na društvenu i političku organizaciju snaga koje vode revoluciju i upravljaju društvima poniklim u revoluciji, te revolucije moraju istovremeno da razvijaju kapitalističke snage i odnose i da se rukovode komunističkom i socijalističkom ideološkom vizijom. A moraju da razvijaju i autonomiju države, što je svuda dovodilo do etatizma. Realizaciju socijalističke vizije otežavalo je potcenjivanje nivoa razvoja proizvodnih snaga, sistematsko potcenjivanje nejednakosti i ekspanziji kapitalizma, ali i precenjivanje univerzalne internacionalističke uloge radničke klase, što je dalo naročito loše posledice u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama.

Arapski buržoaski pokret nije izgradio kapitalizam ni na ekonomskom ni na političkom planu. Buržoaska revolucija u islamu nije uspela. U islamskom svetu i dalje je vlast fetiša i pomeranje društvenih problema na relaciju vera—razum.

Za Rene Fregozi (Renée Frégosi)[10] nacija je, pre svega, ideja. Njenu suštinu čini nacionalna svest koja je bitno ideološki obeležena. Studij nastanka različitih nacija pokazuje njihov prevashodno ideološki karakter. U Evropi stvaranje nacija je bilo pomoćno sredstvo u stvaranju države. Nacija je zapravo jedna etapa

[8] Bogdan Denitch (New York) »Dileme o dominantnoj etničkoj grupi«

[9] Samir Amin »Razvoj i kulturna pitanja: refleksije o arapsko-islamskoj misli«

[10] Renée Frégosi (Paris) »Država-nacije zapadne ‚via moderne'«

Digitized by Google

u stvaranju zapadnih država. Nacija je zapadnog porekla. Provedene borbe za oslobođenje od zapadnog kolonijalizma prihvatile su nacionalnu formulu. Nacionalni identitet stupa na istorijsku pozornicu kada su druge veze u zajednici oslabljene. U arapskom svetu je religijski element očigledno jači. Panislamski nacionalizam koji želi sveti rat je osporavanje svetskog političkog poretka, pa u tom smislu i nacije.

Rešavanje nacionalnog pitanja u pojedinim zemljama

Jugoslovensko iskustvo.[11] SSSR je stvoren revolucijom i samoopredeljenjem nacija na baštini jedne imperijalističke države koja je rezultat gotovo milenijumskog razvitka, pri čemu nacionalni momenti nastupaju tek u poslednjoj fazi te revolucije.

Jugoslavija, naprotiv, stvorena je 1918. godine u ime nacionalnog oslobođenja, pri čemu su obe samostalne države Kraljevina Srbija i Crna Gora same ranije stvorene u ime tog principa. Pravo nacija na samoopredeljenje bilo je najpre osamnaeste godine primenjeno za odvajanje Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Vojvodine od Austrougarske, ali tek mesec dana kasnije to isto pravo primenjeno je za ujedinjenje u zajedničku jugoslovensku državu sa Srbijom i Crnom Gorom.

To je razlika u postanku multinacionalne države. Takođe, to je jedan od razloga da se mnoge stvari u Jugoslaviji javljaju u nešto drugačijem obliku, između ostalog i pristup pitanju jezika.

Saznanje da u novostvorenoj državi nastaje niz nacionalnih problema, ne samo u odnosu na Makedoniju, već i u odnosu na sve ostale ujedinjene delove, došlo je kao iznenađenje na koje niko nije imao pripremljene odgovore, ni buržoaska politika, ni revolucionarni radnički pokret. Ali, radnički pokret je bio sposobniji da koncipira i ostvaruje onu promenu u nacionalnim odnosima koja je bila nužna za dalji napredak i opstanak novostvorene države.

Revolucija se u okupiranoj i rasparčanoj Jugoslaviji probila u toku narodno nacionalno oslobodilačkog pokreta svih nacija zajedno i svake pojedinačno. Borba koja se razvila inicijativom i požrtvovanošću Komunističke partije Jugoslavije, koja se oslonila na aktivnost radništva, seljaštva i inteligencije, nije vođena samo protiv okupatora, već i za nove odnose među narodima na temelju njihovog samoopredeljenja. Važno je da se revolucionarna praksa povezivala već rano i sa teorijskim uočavanjem mogućnosti jugoslovenskog multinacionalnog društva i saznavanjem nužnosti da revolucija kreativno raste baš na tom i takvom tlu.

---

[11] Ovaj deo teksta sačinjen je na osnovu priloga Janka Pleterskog i Vukašina Stambolića, prilog Kire Hadži Vasileva nije korišćen jer ga časopis Socijalizam objavljuje u celini.

Digitized by Google

Nacije u Jugoslaviji su činjenica koju nije moguće zaobići, a to nije ni poželjno. Socijalizam daje načelna rešenja za nacionalno pitanje, ali ga ne ukida kao pitanje odnosa među nacijama. Ravnopravnost u tim odnosima nije nešto što dolazi samo po sebi u socijalizmu. To je svojevrstan istorijski proces koji je sastavni deo samog socijalizma. Čak njegov uslov.

Narodi u socijalizmu zadržavaju svoju funkciju kao područje borbe za afirmaciju radničke klase koja preko te borbe postaje internacionalistička. Nije reč o jednokratnom rešenju jednog pitanja, već o jednom dugoročnom odnosu između specifičnih kapaciteta i karaktera ljudske delatnosti koja nastaje usled postojanja nacija kao faktičkih realnih društvenih zajednica i razvitka socijalizma kao takvog. U jugoslovenskom tipu socijalizma gde revolucija i posle svog prodora računa na inicijativu i samodelatnost ljudi postaje očigledno da socijalističko samoupravljanje ne može postati globalan društveno-ekonomski i politički demokratski odnos ako ne uključuje na istim principima i odnose među nacijama.

Koncept rešavanja nacionalnog pitanja koji je usvojila KPJ/SKJ podrazumeva: revolucionarnu samostalnost zasnovanu na principu samoopredeljenja; istorijsku zasnovanost politike u ovoj oblasti; njenu radničko-klasnu utemeljenost; razgraničavanje sa centralističkom i partikularističko-lokalističkom svešću; antidogmatski pristup, što znači i borbu sa raznim vrstama isključivosti i sektaštva.

Sovjetsko nastojanje. Možda je najznačajniji momenat u ekspozeu Eduarda Bagramova[12] iz Sovjetskog Saveza kritičnost u odnosu na dugogodišnje negiranje nacionalnog pitanja i odbijanje da se kategorija nacija problematizuje i kritički sagleda u sovjetskoj teoriji, ali i praktičnoj političkoj akciji. Iza ovog stava stajalo je uverenje da socijalistička revolucija automatski ukida nacionalne probleme i nacionalno pitanje kao takvo. Ovo uverenje je negirala praksa. Nacionalistički događaji u Alma Ati ili sa krimskim Tatarima pokazali su svu složenost nacionalne problematike i u najoštrijem vidu doveli pod znak pitanja uvrežene stereotipe.

Kinesko iskustvo.[13] Kina je mnogonacionalna socijalistička država koja ima državu staru 4000 godina. U njoj živi pedeset i šest naroda, milijardu trideset dva miliona ljudi. Narod Han je najbrojniji po stanovništvu na zemlji. Ima 936 miliona ljudi i čini 93,5% kineskog stanovništva. Naporedo sa narodom Han u Kini živi još 55 naroda — nacionalnih manjina koji imaju 67 miliona ljudi. Bez obzira na mali procenat nacionalnih manjina, one žive na 60% teritorije Kine. 53 naroda koriste jezike svojih nacionalnosti. Samo 21 narod ima i vlastito pismo. Religija ima veliki i dubok uticaj na život naroda. U prvim godinama nakon revolucije

[12] Eduard A. Bagramov (Moskva): Jedinstvo i mnogolikost duhovnog života morala

[13] O kineskom iskustvu u rešavanju nacionalnog pitanja govorili su Jin Tien Ming i Tang Zhang Fang.

Digitized by Google

obrazovni nivo među narodima je bio vrlo različit. Oko 600 hiljada ljudi je živelo u ostacima prvobitne zajednice, a oko milion kao robovi.

Jedan od najvažnijih zadataka u rešavanju nacionalnog pitanja u Kini je sprovođenje reforme u regionima u kojima žive nacionalne manjine uz uvažavanje njihovih specifičnosti. Proširivanje prava i samostalnosti je ključno u reformi regiona u kojima žive nacionalne manjine.

Nacionalno pitanje u Kini rešavano je u dve faze: u fazi socijalističke revolucije svodilo se na borbu protiv imperijalizma i unutrašnjeg neprijatelja, a danas rešavanje nacionalnog pitanja podrazumeva obezbeđenje jednakih životnih uslova za pripadnike nacionalnih manjina sa većinskim narodom Hana (selektivnom poreskom politikom, drugim oblicima pomoći nerazvijenim krajevima, ali i elastičnom primenom stavova viših instanci, prilagođavanjem tih stavova mesnim uslovima).

Iran i nacionalno pitanje.[14] Nastanku političkog islama, koji je naslednik orijentalizma, pogodovao je neuspeli kapitalistički razvoj, autoritarne vlade u tom području i zapadnjačko neprijateljstvo prema socijalističkim i komunističkim pokretima i partijama. Zapad je podrivao i subverzivno se odnosio prema vladama u tom području. Razlozi za nastanak političkog islama su složeni i raznoliki, ali nemaju nikakve veze sa nekom prvobitnom duhovnom potrebom. Revoluciju u Iranu je donela populistička antišahovska koalicija. Društvene, političke i kulturne razlike počinju odmah da se ispoljavaju. Novi režim vodi hegemonsku politiku prema manjinama. Turkmeni i Kurdi su nacionalne manjine koje su tražile svoja prava. Etnički nemiri će se verovatno nastaviti i to naročito u nerazvijenim područjima Irana.

Revolucija u Iranu, prema mišljenju Yildiz Sertel, je važna za čitav Bliski i Srednji istok. Važno je uočiti da su modernizaciju (pozapadnjenje) uvek odbijale mase seljaka, u Iranu kao i u Turskoj.

Turska. Ildiz Sertl (Yildiz Sertel) je govorila o odnosu islama, marksizma i društvenih pokreta sa stanovišta evolucije narodno-oslobodilačkog pokreta u Turskoj. U raspravi je rečeno, kaže Yildiz, da je islam suprotan marksizmu i da kao marksisti ne možemo da prihvatimo islam. To nije tačno, ali uz ogradu, odnosno razlikovanje islama kao ideologije od islama kao društvenog pokreta. U Turskoj imamo evoluciju nezavisne nacionalne države kroz stvaranje društvenih pokreta, naročito islama, koji je ostao izvan tradicionalne političke strukture i koji je postao elemenat antiimperijalističke borbe. Postoje tri faze nacionalnog narodnog oslobođenja u Turskoj: prva je od 1920. do kraja drugog svetskog rata (rat za nacionalnu nezavisnost koji je vodio Mustafa Feki Mal i stvaranje nacionalne nezavisne svetovne države i neki po-

[14] Valentina Moghadam (New York — Iran): »Nacionalizam, populizam i islam na Srednjem istoku«

Digitized by Google

kušaji modernizacije); sukob između širokih masa koje ostaju verne islamu i onih koji prihvataju svetovnu državu/faza vojnih diktatura (od 1971. do danas). Rast islama postaje politički problem. U čitavoj istoriji Turske od Otomanskog carstva do Kemalovog perioda i kasnije, široke narodne mase su ostajale izvan razvojnih procesa i špekulacija. Drugi značajan faktor mešanja Zapada (oba vojna puča su vezana za činjenicu da je Turska u NATO-u i SFATO-u). Raste antiimperijalistički pokret, a to nije u interesu ni nekih transnacionalnih kompanija, niti pak u interesu MMF-a i njegovog programa. Da bi se zabranili štrajkovi, društveni pokreti, itd., dolazi do vojnih pučeva koje podržava zapadni imperijalizam. Prema tome, ta dva glavna činioca dovode opet do društvenih pokreta koji su izvan tradicionalne političke strukture.

Arapski svet.[15] Odlučujući element u arapskom svetu je jačanje nacionalističke ideje o jedinstvu Arapa, religijskog elementa i asketizma. Oživljava se »grandiozna« prošlost, jezik se kultiviše u skladu sa starim jezičkim kanonima itd. To je na neki način odgovor razvijenom kapitalističkom svetu, nemogućnosti da se uđe u ravnopravnu utakmicu sa tim svetom. Stoga se arapski socijalizam dosta udaljio od naučnog socijalizma i postao teorijski okvir i izvor nacionalizma, koji za Arape ima i oslobodilačku dimenziju — oslobađa ga njemu stranog i neprihvatljivog sistema vrednosti i produkcije.

Arapski intelektualci i narod arapskih zemalja smatraju sebe jednom nacijom, kaže Mounir Chafiq. Oni sadašnju podelu Arapa doživljavaju kao imperijalistički projekat koji su imperijalisti svesno razradili. Ta podela je najvažnije sredstvo njihovih ekonomskih i političkih uspeha. Iskustvo je pokazalo da izgradnja nezavisnih država predstavlja proces koji produbljuje podele i koji eskalira ono što su napravili imperijalisti prema arapskim i islamskim zemljama. Saradnja i solidarnost ne mogu da prevladaju u arapskim zemljama, osim u vrlo kratkim periodima, kada se zaboravlja na ono što ih razdvaja.

Pitanje arapske nacije ima karakteristike borbe za jednu federativnu jedinicu kao dugoročni cilj i solidarnost među arapskim zemljama kao kratkoročni cilj. Čak i taj minimalni kratkoročni cilj mora da se suoči sa raznim subjektivnim i objektivnim negativnim elementima. Ali, ima i pozitivnih elemenata koji rade za solidarnost i saradnju. Borba između pozitivnih i negativnih elemenata se odvija u svetskom političkom i ekonomskom sistemu koji je neprijateljski raspoložen prema arapskom jedinstvu i solidarnosti arapskih zemalja, a svakako cionistička jedinica je najjače oruđe za borbu protiv Arapa. I zbog toga palestinsko pitanje postaje centralno u arapskom kontekstu. Borba za promenu sadašnjeg svetskog političkog i ekonomskog sistema je preduslov za

[15] Fatima Charaf Eddine (Beyrouth) »Ideološki sadržaj strategije razvoja nacionalne ideologije Arapa«

Digitized by Google

postizanje tog cilja. Postoji potreba za promenom ravnoteže snaga na regionalnom i svetskom nivou. Problem Arapa je rezultat globalne imperijalističke strategije, zato što podela i slabost Arapa predstavlja globalnu strategiju imperijalista i kada bude rešen taj problem, makar delimično, to će uticati na globalnu svetsku strategiju imperijalizma.

Južna Afrika. Hoze Džafe (Hosea Jaffe)[16] govori o plemenu, rasi i naciji u Africi. Kapitalistički sistem postoji već petsto godina i u osnovi je kolonijalistički. Međunarodna eksploatacija i ugnjetavanje je najveća protivrečnost kapitalizma. Nacionalno pitanje se ne može rešiti u Africi, niti na drugim mestima, čak ni revolucijom. Konačno se može rešiti samo internacionalno, jednom stalnom, dugom revolucijom protiv imperijalizma, koja bi trajala možda i čitav vek.

Rasa je bila prvi ideološki pronalazak kapitalizma. Afrika centralna arena rasizma u vreme trgovine robovima. Međutim, sadašnja politika kapitalizma, koja odumire, t.j. ono što nazivamo postimperijalizmom, nije samo ideja i praksa o suprotnoj i inferiornoj rasi. Suština rasizma je u podeli čovečanstva uopšte na rase. Jer, čitavo čovečanstvo je zapravo jedna rasa. Rasna ideologija vodi poreklo iz rasističke prirode kapitalizma. Afrika je time teško pogođena. Afrika je u mengelama između Južne Afrike i EEZ.

Latinska Amerika. Komunistička internacionala je prema Latinskoj Americi ravnodušna sve do Šestog kongresa. Evropocentrizam Treće internacionale sprečava da se shvate nacionalne specifičnosti i značaj nacionalnih i narodnih elemenata. Latinoamerički marksizam se razlikuje od prakse evropskih komunističkih partija. Dva odlučujuća događaja u savremenoj istoriji Latinske Amerike pomogla su latinoameričkim marksistima da prevaziđu nedostatke i ograničenja prošlosti kada je reč o nacionalnom pitanju. Reč je o Kubanskoj i Nikaragvanskoj revoluciji. Bez obzira na razlike među njima ove revolucije imaju zajedničku crtu, a to je njihovo sledenje revolucionarne tradicije svojih naroda. Istorijski proces kubanske revolucije polazi od demokratskih i nacionalnih ciljeva. Međutim, u pokušaju da ih ostvari, isto tako biva podstican i socijalističkom inicijativom i on se, takođe, susreće sa marksizmom, ali sa marksizmom koji više ne može da odvoji socijalizam od svojih demokratskih i nacionalnih korena, koje predstavljaju ideologija i borbena praktika Hose Martija. Kasnije istorijsko iskustvo sa nikaragvanskom revolucijom, kao narodnom i nacionalnom, demokratskom i antiimperijalističkom revolucijom, ističe još više pred očima latinoameričkih marksista značaj nacionalnog pitanja i tačno koncepciju veza između podređenih klasa i nacionalnih interesa. Socijalno oslobođenje koje se predviđa kao narodno demokratsko oslobođenje, a

[16] Hosea Jaffe (Barasso, Južnoafrička republika) »Rasa, pleme i nacija u savremenoj Africi«

Digitized by Google

ne samo momentalno prevazilaženje kapitalizma, takođe, predviđa i sučeljavanje nacija sa imperijalizmom. To, međutim, podrazumeva i upravljačku snagu nikaragvanske revolucije u liku Sandinističkog fronta, koji nije partija jedne klase, već obuhvata sve narodne stranke koje predstavljaju revolucionarnu snagu revolucije. To, naravno, ne isključuje marksizam. Međutim, ono što je važno jeste da je sandinizam u svoj politički program uključio isto tako i nacionalnu revolucionarnu tradiciju zemlje. Ako se kubanska revolucija ne može zamisliti bez Martija, nikaragvanska revolucija se ne može zamisliti bez Sandina. Ako Sandin, kao i Marti, nije bio marksista, ipak se danas ne može zamisliti neki nikaragvanski marksista, a da istovremeno nije i sandinista.

Prema tome, u uslovima nezavisnosti latinoameričke borbe za nacionalno oslobođenje je neophodno da se uspešno krene ka narodnoj demokratiji, kako bi se postepeno prešlo u socijalizam. Stoga, nacionalno pitanje postaje vrlo važno u svetlu iskustava koja su do sada stekli latinoamerički marksisti, odnosno, davna revolucionarna istorija u ovom kraju omogućuje da vidimo koje su pozitivne i negativne crte da se prevaziđu nedostaci i ograničenja klasičnog marksizma, a isto tako i njegove kasnije projekcije. Na taj način latinoamerički marksisti, mogu doprineti da se obogati marksistička misao o nacionalnom pitanju.

Latinoamerički narodi imaju zajedničku sudbinu. Bili su žrtve kolonizacije iberijskih naroda, da su se razvijali kroz zajedničku borbu za nezavisnost u XIX-tom veku, a da su danas još uvek pod neokolonijalnim gospodarstvom severo-američkog imperijalizma.

Revolucionarni život Nikaragve. Miguel Carranza[17] kaže da su u Nikaragvi promene tako brze da se situacija menja iz meseca u mesec. Proces nacionalne izgradnje otpočet revolucijom, pre osam godina, ne može se odvijati u skladu sa revolucionarnim programom, pre svega, zbog agresivnog ponašanja Reganove vlade. Nikaragva je izložena ekonomskoj i trgovinskoj blokadi, diskriminatorskom ponašanju međunarodnih finansijskih organizacija. Stalna ratna opasnost koja preti Nikaragvi tera je da gro svog nacionalnog dohotka usmerava u naoružanje.

Međunarodna ekonomska kriza smanjuje izvozne šanse malih i slabijih privreda.

Nikaragvanska revolucija izlaze traži u maksimalnom aktiviranju potencijala stanovništva, njegovom opismenjavanju, obrazovanju, iskorenjavanju bolesti (malarije) i u saradnji i pomoći progresivnih snaga i zemalja. »Ne želimo da trošimo naša sredstva na oružje. Želimo da kupimo mašine, da bismo dalje razvijali revoluciju. Nikada ne smemo dozvoliti da nam oduzmu plodove koje smo osvojili.«

[17] Miguel Angel Carranza (Managua) »Međunarodna saradnja i socioekonomska problematika Nikaragve tokom njenog osmogodišnjeg revolucionarnog života«

Digitized by Google

Nikaragva ima ogroman međunarodni značaj. Ono što se u toj zemlji zbiva zanima sve progresivne snage sveta. U Nikaragvi je započet jedan novi ogled u kome se zadržava politički, kulturni, nacionalni i internacionalni pluralizam. Mišel Levi (Michel Löwy)

Neki aktuelni problemi u svetu sa izraženom nacionalnom konotacijom

Nemačko pitanje

Gerhard Hajman (Gerhard Heiman)[18] je provocirao plodnu diskusiju o nemačkom pitanju. On kaže da je nemačka država u centralnoj Evropi izazvala mnoga zla.

Transplantacija nacionalne države sa periferije na centar Evrope uništila je centar u toj meri da je to prestao da bude pravi centar. Raspadanje susednih zemalja koštalo je milione života u centralnoj Evropi i ono što je ostalo, to je veći broj manje ili više nacionalnih država, a u Nemačkoj ni to. Pitanje samoopredeljenja je kompleksno za sve ove zemlje i različito je od jedne zemlje do druge. Nemačka je podeljena u dve države. Najviše su za to odgovorni Nemci, jer su tolerisali zločinački fašistički režim koji je pokušavao da pokori druge evropske narode putem rata. Ni jedan rat nije bolje pokazao koliko je nacionalna država nepodobna za centralnu Evropu. Nemačka nacionalna država je bila najgora moguća kombinacija.

Radi Evrope kao celine i radi mira je važno da Nemci ne prestanu da budu jedna nacija, ali da pluralitet država predstavlja normalan istorijski uslov. To nikada nije bilo važnije nego danas, baš zbog granice koja postoji između dve Nemačke. To nije samo granica između država. To je, takođe »granica između dva društvena sistema, suprotna po svojoj prirodi, kao i između dva najveća, najmoćnija vojna bloka u svetu.

Anur Abdel Malek (Anour Abdel Malek) smatra da je Nemačka središnja tačka, kad je reč o Evropi, i možda odlučujući momenat u miroljubivoj koegzistenciji blokova. Prema njegovom mišljenju Nemačka bi mogla da obezbedi »dinamo« za modernizaciju Sovjetskog Saveza. »Ja ću pozdraviti činjenicu da dve Nemačke mogu da žive zajedno u miru za vlastitu i dobrobit čovečanstva« — kaže Malik.

Elmar Altvater se pridružuje Malekovom mišljenju. Po njegovom uverenju početkom pedesetih godina je postojala mogućnost ujedinjenja dva različita društvena sistema u jednu državu. Ali, podozrenja postoje i danas i treba ih uzeti u obzir. Čitav proces nemačkog ujedinjenja kroz istoriju tekao je kao regresivan istorijski tok. To je bio proces ujedinjenja odozgo, a nije nastupio iz

[18] Gerhard Heiman (Bonn) »Neprimerenost države-nacije u srednjoj Evropi«

Digitized by Google

narodnih pokreta. Danas se nude slične formule. Nije realistički govoriti o ujedinjenju dve Nemačke, pre svega zbog njihove pripadnosti različitim blokovima.

Otmar Höll se uključio u ovu raspravu naglašavajući da sada postoje tri nemačke zemlje. Treća je Austrija. Većina Austrijanaca je vrlo podozriva kada se govori o mogućem ujedinjenju dve Nemačke. Jedan razlog za to je što ne može da zamisli da ako ima dva bloka, ako se dve Nemačke ujedine da bi ta nova velika država pripadala jednom od ta dva bloka.

Eduard Bagramov je podsetio da dva miliona Nemaca živi u Sovjetskom Savezu.

Otto Wolf smatra da je izlaganje Gerharda Heimana vrlo hrabro. »Ako želimo da se izvučemo iz situacije blokovskog sučeljavanja u središtu Evrope, kaže Wolf, onda se to može učiniti samo ako se izvučemo iz blokova, i to podrazumeva i samooslobađanje od mistike pangermanizma.«

Nemiri u Tibetu i problem krimskih Tatara

Procesi demokratizacije u dve najveće i najmnogoljudnije zemlje sveta, obe socijalističke, Kini i Sovjetskom Savezu izazvali su i ponovno postavljanje nekih pitanja, čak i u obliku ozbiljnih društvenih konflikata. U Cavtatu su posebno zanimanje učesnika izazvali nemiri u Tibetu i problem krimskih Tatara.

Tibet nikada nije bio država nacija, ali svakako je reč o etnosu sa jakim kulturnim i religioznim tradicijama. Bilo bi teško zamisliti socijalizam tibetanskih boja. Kakav karakter imaju nedavni protesti na Tibetu, pitala je Luciana Castellina, a Otto Wolf se interesovao u kojoj meri je tibetanski pokret produkt nasleđa?

Da li mi pred sobom imamo veliko-banski nacionalizam?

Kineska štampa je govoreći o događajima u Tibetu navodila spoljno mešanje (pominjana je Indija), zatim stranci u Kini. Znači li to da postoji tendencija da se skrene sa analize unutrašnjih uzroka tih zbivanja?

Tang Zheng Fang je dao iscrpnu informaciju.

»Nedavno je u Lasi, glavnom gradu Tibeta, došlo do nemira. To je veliki politički događaj koji je bio isprovociran i inspirisan od strane klike Dalaj Lame. Cilj je bio da se minira jedinstvenost Kine, stabilnost i zbijenost redova u Tibetu i da pruži podršku zločinačkom radu Lame koji živi u inostranstvu. Dalaj Lama je nedavno nastupio u SAD i tamo je izneo takozvani plan, pet tačaka, koji se bavi nepostojećim pitanjima o takozvanom mestu Tibeta. Kineska vlada i kineski narod su uvek izričito bili protiv bilo kakvog zavereničkog otcepljenja Tibeta od Kine, a to znači i protiv Dalaj Lame koji može da ugrozi jedinstvo Kine.

Digitized by Google

Tibet je već dugo kineska teritorija. Još od sredine XIII veka centralna vlada u Kini je ostvarila puni suverenitet nad Tibetom. 1949. godine je rođena Narodna Republika Kina. 1951. godine kod nas je ostvareno mirno oslobođenje Tibeta. Od 1965. godine Tibet je postao autonomno područje. Tibetansko autonomno područje, kao i ostala autonomna nacionalna područja je neodvojivi deo teritorije Narodne Republike Kine. Zajedno sa ostalim narodima Kine, Tibet uživa potpuno jednaka prava kao što ima i pravo na autonomiju. Kineska središna narodna vlada je uvek pridavala veliki značaj i pružala ogromnu pomoć razvijanju tibetanske privrede i kulture, poboljšanju života naroda. Vlada sprovodi čitav niz posebnih mera, a danas u Tibetu kao i u drugim područjima naše zemlje dolazi do ogromnih pomaka u politici, privredi i kulturi. Materijalni i kulturni život tibetanskog naroda sve više cveta. Tibet još nikada nije imao tako veliku demokratiju kao što je to danas slučaj. Naša vlada u odnosu na Lamu zauzima nepromenljiv i jasan stav. Mi ćemo prihvatiti njega i njegove tibetanske sunarodnike koji žive u inostranstvu, ukoliko budu želeli da se vrate, ali ukoliko budu želeli da se vrate u želji da se sačuva jedinstvenost naše zemlje.«

Costanzo Provo je postavio pitanje u kojoj meri je rasprava koja se danas u Sovjetskom Savezu vodi, o krimskim Tatarima otvorena. Kakvi se problemi u vezi s tim javljaju?

Eduard Bagramov je odgovorio da ima mesta da se govori o istorijskoj nepravdi u vezi sa krimskim Tatarima. Međutim, u toku II svetskog rata fašistički okupator je imao ozbiljnu kolaboraciju među Tatarima. Ipak ta kolaboracija se ne može proširiti na čitav narod krimskih Tatara, pogotovo ne na pokoljenja koja se tada nisu bila ni rodila. Za vreme Staljina prema njima su učinjene greške. XX kongres je priznao te greške i rehabilitovao nevino postradale narode. O pitanju uspostavljanja autonomije diskutuje se u specijalnoj komisiji u čiji rad su uključeni i naučnici, istoričari.

Zaključak

»Ne znam bolji primer stvarne socijalističke međunarodne saradnje od cavtatskih okruglih stolova« — Carl Henrik Hermanson, poslednji predsedavajući na ovogodišnjoj Međunarodnoj tribini u Cavtatu.

U svetu u kome preovlađuje buka i nerazumevanje, Cavtat je glas razuma i nade. Imponuje znanjem, širinom, pa i mladošću. Mada je danas levim snagama možda najteže da okupe mlade ljude.

U prikazu skupa, uz veliko nastojanje, nije obuhvaćen veći deo onoga što je u Cavtatu rečeno. Na dva kolokvija raspravljani su problemi »Nacije u savremenom svetu« i »Odnosa nacija u sa-

Digitized by Google

vremenom svetu«. Upriličen je susret, koji je trajao do duboko u noć, jugoslovenskih naučnih radnika i stranih učesnika sa temom »Jugoslavija: nacionalno pitanje — teorija, praksa, politika«. Ženski deo učesnica Međunarodne tribine je razgovarao o položaju žene i problemima marksističkog feminizma. O broju i važnosti razgovora koje su međusobno vodili učesnici skupa ne ostaju pisani tragovi, ali to je verovatno najznačajnija funkcija Međunarodne tribine u Cavtatu, jer u spontanim razgovorima najneposrednije je moguće shvatiti stremljenja drugog čoveka, njegove motive za revolucionarnu akciju, nadanja i snove.

Iz perspektive Cavtata, Jugoslavija je kao u vreme koje smo pomalo počeli da zaboravljamo, vreme Tita, bila zemlja čije iskustvo izaziva poštovanje socijalističkih i komunističkih intelektualaca sveta, u kojoj se govori slobodno, raspravlja snagom argumenata i bori za istinu slobodarske ideje iz svakog ugla naše planete. Bilo je lepo biti Jugosloven i ove godine u Cavtatu.

Digitized by Google

Boris Kidrič: Sabrana dela

Knj. I-VII — Beograd, IC Komunist, 1985, str. 3.984;

Mada je čitav jedan radni vek prošao od trenutka kada je prestalo lično učešće Borisa Kidriča u jugoslovenskom privrednom (ali i političkom i ukupnom društvenom) životu, upravo je sredina osamdesetih godina momenat neočekivanog reanimiranja jugoslovenske ekonomske misli za njegovo delo. Uveren sam da bi i sam Kidrič, da je to u stanju, više voleo da to delo danas proučavamo samo kao deo naše privredne istorije, a ne i kao izvorište nadahnuća za aktuelnu ekonomsku politiku. No, na žalost, kriza samoupravnog proizvodnog odnosa, kao najvažnije ekonomsko određenje privredne krize našeg društva, pokazuje da je prirodni razvoj samoupravljanja zaustavljen i da je ono modifikovano u tolikoj meri da se gubi jasna predstava o njegovoj suštini. Došlo je, drugim rečima, do sukoba između esencije i egzistencije samoupravljanja, koji može da se reši ili promenom njegove suštine, ili snažnim impulsima kojima ona ponovo počinje da određuje svoje oblike postojanja u ravni tekuće društvene prakse.

Interes istraživača Kidričevog dela spada u drugu navedenu grupu pristupa. Mada nijednom odgovornom analitičaru ne pada na pamet da čitav privredni sistem danas rekonstruiše prema modelu iz 1950 ili 1952. godine, izvesno je da jasne misaone vododelnice koje je zahtevalo uvođenje ovakvog privrednog sistema, kao logičke pretpostavke, ne možemo da vežemo samo za fazu razvoja od 1952. do 1965. godine već i za samo samoupravljanje ili čak socijalizam.

No kompleksnost Kidričeve istorijske uloge nije mu dozvoljavala da bude zabeležen prevashodno kao veliki mislilac i teoretičar:

Digitized by Google

njegovo delovanje bilo je mnogo bliže svakodnevnoj društvenoj praksi i zahtevima trenutka, te bi bilo naučno nepošteno čitav Kidričev doprinos razvoju samoupravne ekonomije tretirati u istoj ravni. Naprotiv, ne samo što on u tematskom smislu nije homogen; on to nije ni u saznajnom. Smatramo da se, bar ukoliko je reč o Kidriču kao jednom od osnivača privrednog sistema socijalističkog samoupravljanja, može govoriti u tri različite ravni. Po značaju je najvažnija ona grupa Kidričevih stavova kojima on ukazuje na već pomenute granične linije samoupravljanja i nekih drugih koncepcija društvenog i privrednog organizovanja, sa kojima je samoupravljanje bilo u konkurenciji krajem četrdesetih godina. Da to nije slučaj i danas u našoj zemlji, ili će uskoro biti slučaj u drugim socijalističkim društvima koja otvaraju svoju privrednu organizaciju širem delovanju spontanih, robnih tokova, moglo bi se smatrati da je ovaj segment Kidričevog dela relevantan samo u uskim prostornim i vremenskim okvirima. Iskustva jugoslovenskog društva i čitavog sistema socijalističkih privreda pokazuju da su ove dileme otvorene i danas. Bliže određena, to su pitanja načina planiranja, robne privrede, formiranja cena, državne svojine, određivanja optimalne privredne jedinice, izgradnje institucionalne strukture narodne privrede i slično. Drugi krug pitanja kojima se bavi Kidrič — ekonomista spada u oblast logičkih stavova koju nazivamo posebnom: mada su to pitanja koja nisu karakteristična samo za jugoslovenske prilike, već su, u izvesnom smislu, opšta za sve zemlje na određenom nivou razvoja, ona, u isto vreme, ne stoje ni u kakvoj direktnoj vezi sa originalnim privrednim sistemom koji se izgrađuje. Među njima ćemo istaći ne baš potpuno originalno gledanje na politiku ubrzane industrijalizacije i metode prelivanja viška rada iz poljoprivrede u industriju, neka pitanja u vezi sa višenacionalnim karakterom jugoslovenske zajednice, sa jedne strane, i neminovnim integrativnim funkcijama tržišta sa druge strane (rudimentarnim formama onoga što će se kasnije pojaviti kao »jedinstveno jugoslovensko tržište«), sagledavanje značaja politike privrednog razvoja manje razvijenih područja i slično. Najzad, u trećem krugu sadržaja Kidričevog ekonomskog opusa, nalazimo tekstove i stavove dnevno-političkog ili tehničko-organizacionog karaktera. Ovaj sloj zaostavštine je za čitaoca koji pokušava da otkrije čist, nemodifikovan i integralno klasni pristup funkcionisanju samoupravnog privrednog sistema u Jugoslaviji, najmanje interesantan; no istoričari će i u ovoj ravni naći obilje interesantne građe, čak i kada se radi o periodu o kojem postoje dostupni brojni službeni dokumenti i obilna memoarska literatura.

I

Sistematski pristup Kidričevom delu zahteva daleko više prostora od onog koji se može posvetiti jednom osvrtu. Neka nam bude dopušteno da čitaoca samo uputimo na najvažnija pitanja sa kojima se može sresti na stranicama novog izdanja *Sabranih dela*, i to samo onima na kojima prepoznajemo Kidriča — ekonomistu, stvaraoca izuzetno originalnog (i do danas najefikasnijeg) modela privrednog sistema u našoj posleratnoj istoriji, koji je već postao i deo ukupne baštine svetskog socijalizma.

Ekonomska teorija socijalizma nastaje u procepu starog privrednog poretka koji opredeljuje materijalnu osnovu novog društva, i humanih vizija kojima ono teži, procepu između svog genetičkog i teleološkog sadržaja. Dijalektika revolucionarnog preobražaja, dijalektiku ideja pretvara u dijalektiku akcije iz koje se rađaju nove ideje. Prebogate stranice istorije proleterskog pokreta nemaju mnogo primera da je nova ideja, nastala na živoj revolucionarnoj praksi, u tolikoj meri apsorbovala ideju vodilju revolucije da je revoluciji omogućila da teče i u miru, čak da se identifikuje preko svog redefinisanog cilja. Jugoslovenska socijalistička revolucija je

Digitized by Google

postala revolucija socijalističkog samoupravljanja, jedinstvena praksa svetskog proletarijata.

Boris Kidrič je, kao i revolucija, bio i sam u procepu između ideje, koncepcije društvenog organizovanja socijalističke privrede i prakse tada postojećeg socijalizma. Zato je jedini ministar privrede svoje epohe koji je bio u stanju da iz takvog sukoba ne samo razvije ideju o jednom potpuno originalnom privrednom sistemu, već i da bitno doprinese njegovom nastajanju. Značajem koji je njegov rad imao za pretvaranje samoupravljanja iz ideje u stvarnost, njegovo delo postaje sâmo bitna pojmovna karakteristika samoupravljanja. Još u predratnim Kidričevim tekstovima uočavamo da je spreman da traži istinu i iznad dogme, dok je njegov partizanski rad pokazao da se pri tome čvrsto drži stvarnosti, ne gubeći je ni za trenutak iz vida. Te dve osobine su presudno odredile Kidriča-ekonomistu: stalno traganje za boljim rešenjima nije ga stavilo u situaciju da predlaže nemoguće, bez obzira da li je problem bio u ravni dnevne ekonomske politike ili teorije socijalizma.

Kada se posle četrdeset godina i mnogih lutanja u razvoju samoupravnog privrednog sistema ovaj nađe u dubokoj krizi, interesovanje za njegov nastanak nije samo naučno; vraćanje izvoru koncepcije može da nam pomogne da razdvojimo suštinu od modifikacije, duh ideje od duga vremenu. U zvezdanom trenutku jugoslovenske revolucije, Kidrič je formulisao jedan uravnotežen, konzistentan model, čitavu strukturu sastavljenu od pažljivo usklađenih podsistema. Kada su počeli da žive i razvijaju se, njihove relacije su se kvalitativno i kvantitativno izmenile jer su se nejednako razvijali. Tako je model, prerastajući u sistem, gubio konzistentnost. Stoga interes za ovo delo baš sada nije slučajan: u preispitivanju naših saznanja o samoupravnoj privredi, Kidrič nam nije samo sagovornik, već i savremenik, pošto je njegova koncepcija izrasla ne samo kao kritika konkretne prakse, već kao kritika prakse etatističke privrede.

Mada je kao ekonomista imao »školu«, plejadu saradnika, Kidrič nije rodonačelnik škole u smislu ekonomske teorije. On je praktičan duh koji je tražio odgovore na konkretna pitanja. Zato njegov doprinos teoriji socijalizma predstavlja rezultat, a ne pretpostavku delovanja. Značajniji Kidričev rad na izgradnji socijalističke privrede počinje krajem 1945. godine u vezi sa zakonima o agrarnoj reformi i kolonizaciji, o zadrugama i o državnim privrednim preduzećima. U tom periodu Kidrič deluje na dva fronta: dok je sa jedne strane neposredni učesnik u procesima potiskivanja snage kapitala i jačanja ekonomske osnove socijalizma kroz jačanje državnog sektora, sa druge strane priprema metodološko-organizacione pretpostavke za rukovođenje takvom privredom — pa se već oktobra 1945. formira prvi planski ured (u Sloveniji). Izgradnja novog državnog privrednog sektora počiva na kritici kapitalističke privredne organizacije. I pre nego što je postao ministar industrije FNRJ, Kidrič svoju kritiku kapitalizma ne vezuje samo za pitanje svojine, a revoluciju ne shvata kao promenu svojinskog subjekta. Da državna svojina nije samo negacija kapitalističke, nego i čitavog odnosa kapitalističke eksploatacije, jasno pokazuje u Skupštini prilikom donošenja Osnovnog zakona o zadrugama. No sa druge strane, svojinski sistem uspostavljen Ustavom iz 1946. godine verno odražava postojeća rešenja iz sovjetskog Ustava iz 1936. godine.

Mada će kasnija praksa demantovati Kidričevo shvatanje mesta poljoprivrede u privrednom sistemu neposredno posle revolucije, a zadruge biti raspuštene, njegov stav prema poljoprivredi je funkcija politike ubrzane industrijalizacije zemlje. Tako stav prema selu pre odgovara logici Lenjinovog poreza u naturi, nego logici Staljinove kolektivizacije iz 1929. g. Obnova i industrijalizacija zemlje nisu samo tehnološka, nego i društvena pretpostavka socijalizma; socijalizam bi propao bez fabrika, ali još pre bez organizovane radničke klase. Da nova dr-

Digitized by Google

žavna svojina predstavlja antikapitalističku formu ističe obrazloženjem Osnovnog zakona o preduzećima: državni sektor je »izrazito društveni sektor«, pa nije osnova državnog kapitalizma. No on je državni ne samo zato što je država njegov neposredni subjekt, već i zato što je država instrument zahvaljujući kojem se ukupna akumulacija u društvu (osim ograničene akumulacije privatnog sektora koja mu se ostavlja) koristi u »društveno konstruktivne ciljeve«. Potpuno jasno Kidrič pitanje svojine vezuje za prisvajanje viška rada, pa državnu svojinu ne smatra ciljem, već samo višim oblikom socijalističkog vlasništva. Naročito je značajan Kidričev stav prema robnoj privredi. U ekonomskoj literaturi je uobičajeno da se centralnoplanski sistem tretira kao naturalno privredna organizacija. Kidrič je, kao učesnik tih procesa, daleko obazriviji: on govori o zakonu kapitalističkog sistema koji više nije neograničeni gospodar, jer ga potiskuje nova društveno-ekonomska zakonitost (plan) koja postaje odlučujuća za privredni razvitak. On, dakle, od samog početka govori samo o zakonu kapitalističke eksploatacije, a ne i o mehanizmu usklađivanja strukture ponude i tražnje. Za Kidriča je suština u ceni i njenoj strukturi, u planiranju strukture narodne privrede i koncentraciji akumulacije, u instrumentima koji će postati osnovni kanali planskog usmeravanja privrede, a ne spoljnim manifestacijama tržišta. Na isti način treba shvatiti i Kidričevo insistiranje na rentabilnosti: kritika rentabilnosti po svaku cenu nije i kritika same rentabilnosti. Suština Kidričevog delovanja u periodu izgradnje planskog sistema centralističkog planiranja je u jasnom isticanju društvenih prioriteta, definisanju uslova i sredstava svesnog uticaja na privredu.

Sa savremenog stanovišta u početku kruto, a zatim sve argumentovanije i našoj privredi adekvatnije, Kidrič insistira na planomernosti. Socijalizam ne može da postoji bez plana koji se zasniva na predviđanju društvenog optimuma, jer je društvo subjekt svojine, pa ono mora da opredeli osnovne elemente preko kojih se odvija delatnost preduzeća. Inicijativa preduzeća, sa druge strane, predstavlja vrednost koju sistem mora ne samo da uvažava, već i da je podstiče. Uprkos okolnostima u kojima je birokratski centralizam još bio prava priroda državnog aparata. Kidrič ga oštro osuđuje, pokazujući da je etatistička deformacija socijalističkih proizvodnih odnosa činilac ograničavanja rasta proizvodnih snaga, odnosno da birokratski centralizam može da bude na smetnji ubrzanoj industrijalizaciji zemlje. Ta opasnost je konkretna, ali u datim uslovima manja od druge opasnosti — partikularizma. Kidrič jasno demaskira partikularizam: on nije samo neprijatelj napretka, industrijalizacije i bratstva i jedinstva, nego izraz delovanja klasnog neprijatelja radničke klase. Partikularizam je, dakle, ideološki neprijatelj, a ne samo ekonomski. Kidriču kao planeru nije strano definisanje ciljeva, odnosno teleološki pristup. On proističe kako iz duha vremena, tako i iz specifične ljudske osobine koja je uvek u teškim vremenima visoko vrednovana: on je optimista, veruje naročito u ljude i njihove sposobnosti, upućuje na neophodnost tehničkog razvoja i podizanja stručnosti i kvalifikacione strukture, obraća se novatorima. Optimista je čak i u pogledu prirodnih bogatstava zemlje, mada mu je jasno da bez rudarsko-istraživačkih radova privreda ne može da računa na trajne izvore sirovina i energije. Zato pokreće ljude u stvaralački napor i ne prepušta nijedno područje privrednog života defetizmu.

Najsloženiji razvojni put je imalo Kidričevo shvatanje uloge plana i njegovog odnosa prema robnoj privredi. To je ujedno i njegov najvažniji doprinos razvoju opšte teorije socijalizma. No i u domenu primenjene ekonomske politike, u kojoj je kao najvažnije ograničenje razvojnog modela smatrao opšti nizak nivo privredne razvijenosti, Kidrič je uočavao da se razvoj ne može sastojati samo iz skokova, već zahteva i stalnu brigu za održavanje struk-

Digitized by Google

ture odnosa između različitih delatnosti — naročito onih koje proizvode sirovine, energiju i opremu sa saobraćajem, poljoprivredom... Tako je u postupku pripreme prvog petogodišnjeg plana razvijen instrumentarij za praćenje razvoja strukture, pri čemu je osnovni odnos — državne industrije i privatne poljoprivrede, suprotno iskustvima iz SSSR-a, zamišljen i razvijan kao ekonomski odnos u kojem državni sektor podstiče zadružni, pa je čak zainteresovan i za razvoj privatne poljoprivredne proizvodnje. Sistemom cena Kidrič želi podsticanje proizvodnje hrane ali do okvira u kojima se ona pretvara u kapital — odnos. Kidrič upozorava da uprkos prelivanju dela akumulacije iz privatnog sektora u društveni, poljoprivreda mora da napreduje, te da radnom delu privatnog sektora treba omogućiti da postiže što veće privredne efekte. Taj odnos ekonomskog partnerstva sa nesocijalističkim sektorom nije rezultat političkih okolnosti, već Kidričevog uverenja da socijalistička država neće ni biti prinuđena da pribegava neekonomskim merama. U njegovom razmišljanju o privatnom sektoru nalazimo elemente Lenjinovog stava o NEP-u. Iz uzroka koji su bitno uticali na nemogućnost zadržavanja planske strukture, a koji nisu bili predvidivi prilikom donošenja plana, Kidrič prihvata narušavanje principa ekonomskog odnosa sa privatnim radnim sektorom, naročito u poljoprivredi, pa se čak zalaže za zadržavanje obaveznog otkupa sve do 1952—53. godine, zadržavanje naturalnoprivredne organizacije zadruga i sličnih mera prvobitne socijalističke akumulacije, jer je to prema političkoj proceni morala da bude cena koja bi kompenzirala prekid ekonomskih odnosa sa zemljama IB. Kidričev osnovni model odnosa je ekonomski; istorijski sklop okolnosti je primorao na uvođenje vanekonomskih mera. Mada još nedovoljno jasno ističe da je industrijalizacija zemlje ipak samo sredstvo, a ne i cilj socijalističkog razvoja, Kidrič pokazuje na to da je podizanje ekonomskog potencijala uslov za očuvanje tekovina oslobodilačkog rata, a tek zatim za isključenje eksploatacije čoveka čovekom. U ovakvom navođenju redosleda uočava se da je razvoj pretpostavka i slobode i bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije. Zato on jasno upozorava na velike razlike u razvijenosti pojedinih delova zemlje, govori o nerazvijenim krajevima u kojima treba ubrzati razvoj, ali ne tako što bi se izvršila nivelacija, odnosno zaustavio razvoj onih razvijenijih krajeva. Tako je jasno istakao da je ekonomska saradnja i solidarnost ne samo cilj, nego i pretpostavka jugoslovenskog federalizma. Osnovne konture Kidričevog stava prema robnoj privredi takođe su određene opštim stanjem teorijske misli o socijalističkoj privredi, pre svega sovjetskim učenjem o uzroku zadržavanja robnih odnosa zbog postojanja različitih svojinskih sektora. No i u vreme centralnog planiranja i maksimalnog korišćenja naturalnih pokazatelja, Kidrič insistira na korišćenju instrumentarija novčanog prometa — cena, novca i drugih tržišnih kategorija, ali, kako sam kaže, sa drukčijom sadržinom. To daje osnova da Kidriča identifikujemo kao zagovornika koncepcije formalno robne privrede sve do prelaska na novi privredni sistem. Tada se njegov stav prema tržištu menja i on ga više ne smatra formalnim već stvarnim instrumentom raspodele u okvirima koje određuju osnovne proporcije. Kroz evoluciju sistema cena jasno vidimo kretanje ka takvoj ceni koja će istovremeno zadovoljavati i određene društvene zahteve (alokaciju akumulacije) i neposredne zahteve proizvođača i potrošača, odnosno dobiti karakteristike ekonomske cene. Osnovna razlika između Kidriča i učesnika u diskusiji o robnoj privredi u socijalizmu, koja je vođena početkom šezdesetih godina i kod nas, a naročito u Istočnoj Evropi, je u tome što Kidrič nije smatrao robnu privredu ostatkom ranijeg društva koji se ponovo javlja zato što nisu ukinute one iste pretpostavke koje su dovele do nje u kapitalizmu, već je smatra ambijentom u kojem postoje socijalistički privred-

Digitized by Google

ni subjekti, koji su individualna pravna lica (pa se tržišno povezuju), ali i delovi jedinstvene državne (u suštini društvene) svojine, pa se planski usklađuju. Socijalistički sadržaj je važniji od spontanog, pa plan ne ograničava tržište, nego mu daje specifična svojstva, pošto privredne jedinice slede tržišne kriterije u okviru zadatih ograničenja. Zato je insistiranje na robnoj privredi u isto vreme i borba za područje na kojem će samoupravljanje imati pun integritet. Valja imati na umu da su osnovne proporcije ne samo ograničenje tržišne stihije, nego i ograničenje bezrazložnog administrativnog uplitanja i voluntarizma. Isticanje specifičnog karaktera robne privrede se jasno manifestuje u još jednom Kidričevom zahtevu: preduzeća su slobodna da samostalno odlučuju u domenu proste reprodukcije i manjem delu sredstava namenjenih proširenoj, ali ne kao privatnopravni vlasnici. Stari administrativni režim povezivanja i usklađivanja (AOR-i, ministarstva i sl.) je bio neefikasan, nestimulativan i prepreka razvoju, ali je samo povezivanje u odgovarajuće granske asocijacije nužnost savremene privrede. Ako određenu formu administrativne integracije treba napustiti, treba učiniti obaveznom formu neadministrativne, samoupravne integracije, jer je vertikalna dimenzija samoupravljanja isto tako bitan element njegovog poimanja, kao i samoupravno odlučivanje u privrednoj jedinici.

Odnos između karaktera vlasti i karaktera privrede za Kidriča nije pitanje teorije. On jasno pokazuje da vlast radničke klase služi stvaranju takve privrede u kojoj će biti moguće ostvarenje njenih istorijskih, ali i konkretnih, jugoslovenskih zahteva. Ali on jasno pokazuje da i sama privreda određuje karakter vlasti. Samoupravno povezivanje preko okvira preduzeća nije samo ekonomska, već i politička nužnost. Pojedini Kidričevi predlozi nisu nikada realizovani. Posebno bismo istakli njegovo viđenje deviznog sistema i organizacije spoljnotrgovinske razmene. Sistem kojeg je on predlagao upućivao je jugoslovensku privredu na široko učešće u međunarodnoj podeli rada još sredinom pedesetih godina. Zvuči gotovo neverovatno da je očekivana kvota deviznih sredstava na slobodnom raspolaganju sredinom pedesetih godina trebalo da bude veća nego što je ikada bila, sve do uvođenja pozitivnog spoljnotrgovinskog sistema. Sem u domenu proširene reprodukcije, u kojem se zalagao za zadržavanje čvrstih planskih preferencija, Kidrič se beskompromisno zalagao za punu slobodu kolektiva da kao robni proizvođači i socijalističke privredne organizacije razvijaju materijalnu osnovu svog poslovanja, a preko nje i autentični autoritet radničke klase.

Ukoliko Kidričeve radove logički rangiramo u tri, na početku definisane ravni, nameće nam se zaključak da su njegove dileme i sukobi u kojima se nalazio povodom unutrašnjeg sadržaja državnog ili socijalističkog sektora, a koji u metodološkom smislu jedino i spadaju u domen privrednog sistema, ostali gotovo neizmenjeni do danas. Dve osnovne dihotomije-državni kapitalizam (etatizam) kao antiteza samoupravljanja, i naturalnoprivredna organizacija kao suprotnost robnoj, predstavljaju i danas osnov polarizacije ne samo javno izrečenih stavova, nego i snažnih interesa različitih društvenih grupa u zemlji.

Zar nismo, na žalost, svedoci stanja u kojem se ostvarilo njegovo upozorenje da etatizam nije neminovno i unitarizam, već da i partikularizam, koji rađa republički etatizam, u klasnom smislu nije ništa drugačiji. Ako mu se, iz ove vremenske perspektive, može prebaciti da je prema unitarističkim rešenjima bio manje kritičan nego prema partikularizmima, nije pošteno prećutati i drugi stav silogizma u kojem Kidrič zaključuje. Taj drugi stav isključuje svaki etatizam u celini, jer društvenu intervenciju svodi samo na skup unapred definisanih ograničenja samostalnosti osnovnih privrednih subjekata upućenih na sopstveno samoorganizovanje i povezivanje. Zato je Kidričev privredni sistem antietatistički i jedinstven sa stanovišta op-

Digitized by Google

štoprihvaćene ciljne funkcije sistema, a nikako unitaristički zato što je integralan. Kidrič je i veoma pragmatičan. To je takođe polazište sa kojeg treba preispitati našu normativnu stvarnost. Mada je ekspanzija ideologizama u ekonomskoj literaturi, pa i u pozitivnopravnim rešenjima koja imaju za cilj usmeravanje privrednog razvoja, trajno prisutna pojava u našoj posleratnoj društvenoj praksi, ipak su ovi sadržaji posle Zakona o udruženom radu postali toliko prisutni da gotovo onemogućavaju dijagnosticiranje stvarnog stanja. Najizrazitija pojava ove vrste je naše gledanje na društvenu svojinu, u kojoj je centralno mesto privrednog subjekta i njegove motivacije. No, sa druge strane, uprkos principima dohotka pa čak i principu nepovredivosti čistog dohotka u okviru društvene svojine dolazi do ekspanzije državnog prisvajanja sa jedne, i erozije u korist privatne svojine, sa druge strane. Za Kidriča su stvari daleko jasnije: svojina je izvedena iz pitanja ko prisvaja višak rada. Mada on, doduše, govori o odnosima savezne države i republika, njegova logika se mutatis mutandis da primeniti na stanje u kojem iz kolektiva, po raznim osnovima, kumulativno odlazi preko polovine novostvorene vrednosti. Budući da ova izdvajanja imaju svoj koren, u krajnjoj liniji, u državnom imperiumu, Kidrič bi naše dileme vrlo lako otklonio: postojeća društvena svojina je i dalje državna, uprkos mnoštvu subjekata preko kojih se ispoljava. Zato je i predlog njenog prevazilaženja, kojeg je dao još davne 1949. g., ponovo aktuelan: bez uspostavljanja kontrole nad rezultatom rada, radni kolektivi nisu samostalni, a samim tim ni odgovorni robni proizvođači. Realizam je takođe i karakteristika Kidričevog gledanja na tržište i robnu privredu. Insistiranje na planu je kod Kidriča daleko prisutnije nego u našoj tekućoj ekonomskoj politici. No iz toga se samo formalnom logikom može izvesti zaključak da je Kidrič bio manje raspoložen prema širokom oslanjanju na tržišne tokove od naših savremenika — političara. Naprotiv: budući da je *omnis definitio — negatio*, insistiranje na precizno definisanom planskom sadržaju je istovremeno otvaranje prostora za slobodno odlučivanje preduzeća van tih okvira. Čak i danas, u sovjetskom Zakonu o preduzećima, kojima se uvodi poslovna samostalnost i njihov privredni subjektivitet, jasno se očituje da stabilnost planskih pokazatelja, njihova jasnoća, ograničenost i dostupnost subjektima unapred, predstavljaju logičke pretpostavke privrednog subjektiviteta preduzeća koji ne može da postane osnova stihijno-anarhičnih kretanja na tržištu. Jedinstvo plana i poslovne samostalnosti, a bez naknadnog, svakodnevnog arbitriranja i posredovanja državnih organa različitog nivoa, predstavlja takođe i za nas, kao što je to bilo i za Kidriča, željenu društvenu situaciju.

Zaključimo, na kraju, da objavljivanje Sabranih dela Borisa Kidriča krajem osme decenije ovog veka ne predstavlja specifični spomenik ovom velikanu naše revolucije. Ono je više od toga: to je spomenik samoj samoupravnoj revoluciji koji nam pronosi kroz vreme sačuvane poruke o njenoj suštini; ne da ih sačuva od zaborava, nego da nas, u svakodnevnim lutanjima, podseti na ono što je naša zajednička, klasna sudbina.

Svetislav Taboroši

Lukač-Erši: Proživljeno mišljenje

(Životopis Đerđa Lukača)
Književna zajednica, Novi Sad, 1986. str. 223

Đerđ Lukač je besumnje najkontroverznije ocenjivan marksist našeg vremena. Istovremeno on je među marksistima ponajviše bio u situacijama koje su ga navodile da vrši preocenjivanja i odricanja od svoga dela. Bio je u isto vreme »najznačajniji savremeni marksistički filozof«, »staljinist i to sjajan«, marksist »kojeg treba zaboraviti« i sl.

Digitized by Google

Lukač je dobro znao da dela vrše svoju ulogu nezavisno od toga kako ih sam autor ocenjuje. Znao je i to da neka njegova dela (na primer »Istorija i klasna svest«, »Teorija romana«) najviše utiču onim svojim sadržajima koje je on smatrao njihovim najslabijim stranama ili ih se u autokritikama odricao. Pitanje je zato: Čemu onda autobiografija?

Mnogo pre no što je pristupio pisanju autobiografskih beležaka Lukač je, uprkos objektivnom delovanju dela i uprkos ocenama drugih autora, uveravao da nije bez vrednosti ni ono što o sebi i svom delu misle autori, naročito oni značajni. Objašnjavajući svoj život kao »proživljeno mišljenje« on je znao da to objašnjenje vlastitog života predstavlja način da čovek sebe naknadno nalazi unutar datih okvira društvenog života. Kako je on imao dug i bogat život činilo mu se da ima pravo da objasni svoje delo i postupke naročito one koji su bili intezivno povezani s nekim prelomnim i bitnim događajima našega vremena (prvi svetski rat, 1917., mađarska revolucija, fašizam, staljinizam, mađarska 1956., reforme u socijalizmu) i neke značajne ličnosti političkog i duhovnog života (Adi, Lenjin, Kun, Trocki, Landler, Bloh, itd.) Svestan granice ovakvog pisanja Lukač autobiografiju, odnosno »subjektivnost autobiografije«, razume kao dopunu i komentar sopstvene književne i teorijske delatnosti. Subjektivnost autobiografije implicira da ljudi imaju sklonost da svoju prošlost »prestilizuju«. Lako je uočiti da Lukač može sebi da dozvoli, iz tvrdoglavosti ili iz samosvesti o veličini, da »stvari naknadno ne stilizuje«. On ne prikriva ni jednu od onih epizoda koje se uobičajeno uzimaju kao dokaz o njemu kao »sjajnom staljinisti«. On tako ne skriva da je kao komesar u revoluciji 1919. organizovao preki sud koji je streljao dvanaest dezertera, da Lenjin o njemu nije imao najbolje mišljenje, da je imao izvesna razumevanja za staljinske procese i za Staljinov pakt s Hitlerom i sl. Ove momente valja imati na umu kako bi se izbeglo apriorno odbacivanje autobiografskih spisa »Proživljeno mišljenje«. Moglo bi se čak reći da Lukač čitaoca razoružava širokogrudom objektivnošću i odbijanjem da naknadno ispravlja svoju prošlost. On uporno ostaje na nekim stavovima uprkos svim kritikama.

Spis »Proživljeno mišljenje« zapravo je samo skica sastavljena od indikacija i asocijacija na neke događaje, ličnosti, stavove. Ove skice Lukač je pisao i razgovor s Eršijem vodio u vreme kad je opaka i neizlečiva bolest već bila poodmakla. Zato se ovi spisi i način na koji su vođeni mogu objasniti kao delom i životom izboreno pravo na »poslednju reč«. Tako doslovce Erši objašnjava ove Lukačeve autobiografske beleške i »Životopis na magnetofonskoj traci.« Ova dva rukopisa zato predstavljaju celinu. Smisao te celine Erši objašnjava u predgovoru usmeravajućeg naslova »Pravo na poslednju reč«. U ovom obliku knjiga se prvi put pojavljuje u Jugoslaviji. U celosti ovi spisi nisu objavljeni ni u Mađarskoj.*

Lukačevo autobiografsko delo Erši tumači kao izraz Lukačeve duboke potrebe da, »nakon svega« a naročito posle 1956. (i nakon ponovnog i iznenađujućeg stupanja u Partiju), svom životu pribavi neophodna objašnjenja.

Svoj duhovni razvoj Lukač prikazuje kao niz faza. To su umetnička, estetska, etička, politička, filozofska, revolucionarna, intelektualna partizanska ili gerilska i, najzad, ideološka. Za razliku od istraživača njegovog dela koji u njegovom razvoju uočavaju izvesne diskontinuitete on uporno dokazuje da je njegov razvoj dosledno i organsko prelaženje iz faze u fazu. »Svaka stvar je kod mene nastavak nečega...« Osnovu ovih

* Pogovor pod naslovom »O učeniku i učitelju i o njihovom rukopisu« napisao je Sava Babić. On objašnjava okolnosti pod kojima je nastala i objavljena ova knjiga. Ištvan Erši (rođen 1931) učenik Lukačev, saradnik, prevodilac, učesnik zbivanja 1956. i osuđen na trogodišnju robiju. On je i pesnik, pripovedač i dramski pisac.

Digitized by Google

duhovnih faza čine stvarne etape njegovog života i bitni događaji u njima. Prema *Proživljenom mišljenju* njegov život može da se prikaže kroz sledeće etape: detinjstvo, književni počeci, pogledi na filozofiju, put ka prekretnici i godine učenja, proširivanje polja konflikata sa staljinizmom u tzv. moskovskim godinama, povratak u Mađarsku posle rata, delovanje posle 1956. Ovde se ukazuje samo na one etape, događaje i ličnosti koji direktnije oblikuju Lukačevo marksističko stanovište i komunistički angažman.

Svoj intelektualni razvoj Lukač je započeo literarnim delovanjem. Ali ubrzo ga je napustio i tome pretpostavio kritičarsko-filozofski sistematičan razvoj. U godinama učenja družio se s Manhajmom, Hauzerom, čitao je Šopenhauera, Ničea, Kjerkegora, oduševljavao se Diltajem, Zimelom, zatim Marksom posredstvom Zimela. Marksov uticaj je vidljiv u naporu da teoriju književnosti poveže s društvenim tendencijama (dela »Istorija moderne drame« i »Teorija romana«).

Kao važan moment u vlastitom razvoju Lukač ističe moralnu stranu. To je najpre mržnja prema ostacima mađarskog feudalizma i prema kapitalizmu. Ako se prihvati njegovo uputstvo da se svaka etapa kod njega shvati kao nastavak nečega, onda se može reći da je ovaj odnos prema feudalnom i građanskom kod njega u stvari nastavak odlučnog odbijanja porodično-jevrejskog protokola u detinjstvu. Moralni osnov utemeljuje i njegov »put ka komunizmu«. Put ka komunizmu zapravo je pripremanje za pristup komunističkom pokretu. Taj prelazak Lukač na kraju života ne ocenjuje ni kao iznenadan ni kao lak ni kao brz.

Tri su momenta odlučujuće posredovala taj prelaz: odnos prema pesniku Adiju, odnos prema prvom svetskom ratu i odnos prema Oktobarskoj revoluciji.

Odnos prema Adiju bio je neobičan i celovit. U mladosti Mađarska je za Lukača u stvari bila Adijeva poezija... »Ja sam celog života, ističe on u autobiografskim beleškama, ostao veran Adijevom delu.« Adi ga je privukao traganjem za novim formama i time mu omogućio da izađe iz »bezuslovnog ćorsokaka«.

Prvi svetski rat postavio je nove probleme: razrušen je normalni svet života. To je bila značajna osnova teorijskog ćorsokaka. Tražila su se nova teorijska polazišta. Rat je takođe učinio neminovnim mnoge duhovne konfrontacije. Lukač ističe da je odmah bio na strani opozicije Habzburškoj monarhiji. »Moja domovina, Habzburška monarhija, izgledala je za mene normalno određena za rasulo po svom ljudskom besmislu«. U odbijanju rata Lukač nije bio tek pacifist ili nije uopšte bio pacifist. U odbijanju rata on je branio jedno opštije stanovište. Nasuprot Zimelu odbijao je da shvati »veličanstvenost« svetskog rata. Odbijanje rata imalo je kod njega dublji osnov. Njemu, naime, nasilje kao »apstraktno nasilje« ne pokazuje se kao nešto što samo po sebi izgleda antiljudski loše. »Ono najbolje u savremenom čoveku nikada se ne bi moglo ostvariti bez 1789. i 1793., bez Marataona i seobe naroda«. Tako će se pokazati da je Lukač rat odbacivao sa stanovišta »savršenog razdoblja krivičnosti« (Fihte) a ne sa stanovišta pacifizma ili zapadne demokratije.

Na etičkoj inspiraciji Lukač je rano počeo da odbija građansku demokratiju ali do 1917. godine nije video ništa što bi joj se moglo suprotstaviti. Odbijanje građanskog sveta kao radikalni etički stav odvelo je Lukača u revolucionarni stav. Prelomni trenutak je odnos prema revoluciji 1917.

Revolucija 1917. izazvala je kod Lukača oduševljenje puno protivrečnosti i padova. Razrešenje je nastupilo stupanjem u komunističku partiju jer je to povuklo za sobom i unutrašnji proboj u mišljenju. Revolucija 1917. bila je za Lukača »veliki doživljaj« jer mu je pokazala da stvari mogu biti i »drugčije«. To drugčije izmenilo je život i mišljenje celoj jednoj generaciji. Ova revolucija probudila je nove nade ili mesijansko sektaštvo na levici. Ali Lukač dobro pokazuje kako taj prelaz na komunistički stav nije išao bez kriza i kolebanja. On

Digitized by Google

se kolebao u odnosu prema nasilju. Njegovo delo »Taktika i etika« izražava ta kolebanja i unutrašnji obračun. U svakom slučaju Lukaču je bilo posve očigledno da s nastupanjem komunista počinju »zanimljivi problemi za inteligenciju«. Utoliko pre što su ideološke veze inteligencije s komunizmom bile mutne, najpre zbog nepoznavanja Marksovog i Lenjinovog dela. Njemu se čini da je on ipak spadao među »relativno bistrovide« iako je njegov studij Lenjina tek započinjao. Roman Ervina Šinka »Optimisti« osobit je dokument o nejasnim vezama inteligencije i komunizma i nedovoljnom poznavanju ideja pokreta kome su hteli da pripadaju. »Današnja istorija partije ne može ni da zamisli da jedan funkcioner o nečemu nema ni pojma te otuda ovakva situacija za istoriju partije i ne postoji«. Tako on pokazuje da istorija partije (mađarske) naivno pretpostavlja da je Bela Kun »došao iz Moskve s lenjinističkim znanjem a zatim ga odgovarajućim kanalima razdelio drugima.«

Upoznavanje s Lenjinom i njegov duhovno-politički-moralni profil pojačao je uticaj Oktobarske revolucije na Lukača. Lukača je Lenjin privukao sposobnošću da poveže u celinu znanja epohe i da ih suoči s mogućnošću revolucije. To saznanje Lukač je opisao u delu »Lenjin«. I ovde jedna zanimljivost. Lukač navodi da su svi poštovali Lenjina ali da je i sam Bela Kun (»u četiri oka«) rekao da je istinski teoretičar revolucije ipak bio Buharin.

Kao učesnik i jedan od vođa mađarske sovjetske revolucije Lukač je mogao da prati stvarne odnose među vođama mađarske revolucije i njihov stav prema Lenjinu. Njegova je ocena da mađarski vodeći komunisti nisu bili Lenjinovi učenici. On će čak reći da »Lenjin u Mađarskoj nije imao ni pola učenika«. Oni su a naročito Kun, bili prema Lukaču dobri učenici Zinovjeva i nosioci onih tendencija koje će kasnije provoditi Staljin.

»Blumove teze« izražavale su Lukačeve velike dileme mađarske politike nakon poraza revolucije. Ove Lukačeve teze (Blum je njegovo partijsko ime) zagovarale su da je u to vreme suština perspektive ne diktatura proleterijata nego »demokratska diktatura radnika i seljaka«. To je izazvalo skandal i Lukačevu političku likvidaciju sve do pada Bele Kuna a do kraja života rezervu partije prema njemu. Dileme »Blum — teza« Lukač u ovim beleškama nastoji da prevlada stavom da »proletersku i građansku demokratsku revoluciju, ukoliko su istinske revolucije, ne razdvaja kineski zid.«

U tzv. moskovskim godinama Lukač je doživeo početke staljinističkih procesa, pakt o nenapadanju s Nemačkom, dva puta je bio hapšen. On se teši da je već tu otpočeo sukob sa staljinsko-ždanovskom linijom, najpre oko umetnosti a kasnije i oko drugih pitanja. U te sukobe on ubraja ne samo delo »Mladi Hegel« već i delo »Razaranje uma« koje je naučna kritika diskvalifikovala često i kao primer dogmatskog i vulgarnog razumevanja duhovnih tendencija.

Posle drugog svetskog rata Lukač se skoro nakon četvrt veka vratio u Mađarsku. Taj povratak on je prikazao u naznakama kao »pokušaj ostvarivanja kod kuće«. Njemu se činilo da će u Mađarskoj biti mogućna propaganda i put demokratskog prelaza što je od *Blum teza* on smatrao alternativom za ovu zemlju. Ali situacija nije bila tako povoljna. Lukač je svoju situaciju opisao dirljivo jednostavno: »Trpe me.« Uočio je ubrzo prve antidemokratske tendencije (na primer u rešavanju agrarnog pitanja), početak procesa (drastičan primer: suđenje Rajku) i opšti zaokret ka staljinizmu. On sam ostao je »samo ideolog« jedne mogućnosti bez funkcije. To mu je omogućavalo da neko vreme radi slobodno na univerzitetu i da počne s okupljanjem prvih učenika.

Rano je uočio sve značajniju opoziciju Rakošijevom režimu i narastanje svesti da se demokratija u Mađarskoj mora nadovezati na ranije usahle tendencije. On

Digitized by Google

tvrdi da je istovremeno bio i protiv Rakošija i protiv onih koji su bili za građansku demokratiju. U početku nije mnogo očekivao od Imre Nađa. Činilo mu se da Nađ naprosto nema nikakav program. Bliže, on je imao samo opšti program reforme ali je imao i blede pojmove o putevima reforme na pojedinim područjima. Ali uprkos ovakvom stavu prema Nađu pristao je da se 1956. nađe na čelu jednog ministarstva u vladi Imre Nađa jer mu je izgledalo da Nađ ipak može predstavljati onu snagu koja je spremna i sposobna da spontane i heterogene pokrete zadrži u socijalističkim okvirima.

Burne događaje 1956. on je shvatao kao veliki spontani pokret. Bio je spreman da tim događajima da određeno ideološko obrazloženje. Cena je bila deportacija u Rumuniju. Posle deportacije delovao je u posebnim okolnostima. Vršio je ulogu »glavne ideološke opasnosti« a potom ulogu stvaraoca s kojim nije probitačan sukob. Tu situaciju neodređenog odnosa s Partijom on ovako doživljava: »Zapeo sam im u grlu, ni da me progutaju ni da me isplјunu.« Dugo je pisao u stranim časopisima a kasnije i u domaćim. Osnovnu energiju trošio je na koncipiranju dela »Ontologija društvenog bitka«, na konkretizaciji kritike staljinizma (»Pismo o staljinizmu«) i zauzimanju stavova prema privrednoj reformi u Mađarskoj. Pred kraj života ponovo je stupio u Partiju. Taj za mnoge iznenađujući čin ili gest on je objasnio najpre činjenicom da privredna reforma znači približavanje istinskom socijalističkom preobražaju, da širi prostore za dijalog, potrebom da omogući slobodno delovanje i javnost svojim učenicima i, najzad, time što je bio dobio obećanje da može da izloži vlastito shvatanje u okviru Partije. Tim prikazom ponovnog stupanja u Partiju završava se krug stvarnog i praktičnog delovanja Đerđa Lukača.

Ali Lukač je vodio jedan drugi život koji je on objasnio kao intelektualnu gerilu a koji se ne poklapa sasvim ni s njegovim delovanjem u pokretu ni s ocenama njegovog delovanja. To je njegov teorijski rad.

U autobiografskim beleškama on se osvrće na one knjige i one stavove iz njih za koje bi se ponajpre moglo reći da predstavljaju proživljeno mišljenje. Reč je najpre o stavovima i delovanju one »uklete marksističke knjige« (Kostas Akselos), odnosno o »Istoriji i klasnoj svesti«, o »Teoriji romana«, »Razaranju uma«, o shvatanju umetnosti. razumevanju epohalnog značaja marksizma, kritici staljinizma, mogućnostima demokratske obnove socijalizma i, za njegov život o jednom važnom pitanju, o odnosu Partije i intelektualca.

S obzirom na Lukačeve marksističke kontroverze (ne zaboravimo da je P. Vranicki Lukačevo delo u »Historiji marksizma« prikazao u posebnom poglavlju pod naslovom »Marksističke kontroverze: »Đerđ Lukač«) postavlja se pitanje stvarne prirode Lukačeve recepcije marksizma. Ne bi trebalo zaboraviti ni to da je zvanična ocena Kominterne njegovu recepciju marksizma odbila kao hegelijanski idealizam čime je otpočela Lukačeva intelektualna gerila u komunističkom pokretu.

Lukačeva recepcija Marksovog učenja samosvesno hoće da bude filozofska. To je ona recepcija koja prihvata filozofiju kao jednu jedinu i teži da je živi i da je ostvari. Lukač je sklon da prihvati ocenu da je kod njega marksizam »subjektivno-istinski. ne prosto prihvaćen ili naučen.« On uverava da je takav stav filozofski jedino konsekventan.« Ili treba stati na stranu marksizma — a ja znam da to nije lako, meni je trebalo dvanaest godina — ili se svet može posmatrati sa sasvim dobrog levičarskog građanskog stanovišta.«

Marksističko stanovište on je osvojio intenzivnim studiranjem Hegela, Marksa i Lenjina nakon Oktobarske revolucije. Iz tih studija proizašlo je saznanje da je marksizam univerzalno filozofsko polazište kome nije potrebna nikakva »dopuna«. (On misli na

Digitized by Google

one zahteve da se Marks dopuni Kantovom etikom).

Aktuelnu situaciju marksizma Lukač određuje kao potrebu za povratak Marksu kao jedinom izlazu u socijalističkim zemljama. To sasvim određeno znači: marksizam kao kritika postojećeg i kao zahtev za reformama.

Rezimirajući svoju opštu poziciju prema granicama socijalizma od njegovih početaka do danas Lukač uverava da je on rano stao na stanovište opozicije prema birokratskim tendencijama. To tumači time što je rano izgubio poverenje u one perspektive da se po nekoj ili nečijoj volji mogu dedukovati akcioni procesi. U tome je osnova njegove sumnje prema birokratskom dogmatizmu (najpre Kominterne) koji on vezuje za Zinovjeva I Belu Kuna koga smatra učenikom i sledbenikom Zinovjeva.

Zato mu se uprkos dvojnog odnosa prema Staljinu i staljinizmu na kraju života čini da je njegov odnos prema staljinizmu u najdubljoj osnovi jedno »široko polje konflikata«. Uz kritiku ždanovsko-staljinističke linije u umetnosti i filozofiji on kritici izlaže staljinske procese, staljinsku metodu, samu suštinu staljinizma i odnos prema teoriji.

Najdublju suštinu staljinizma on nalazi u tome što u njemu radnički pokret svoju akciju ne reguliše dubljim uvidom u praksu nego samo za taktičku akciju konstruiše dublji uvid. Staljin je tako obrnuo i hijerarhijski postavio odnos strategije i taktike. Dao je primat taktici i nastojao da je teorijski univerzalizuje i tako pretvori u sveodređujuću strategiju socijalizma.

Zanimljivo je da u razgovoru s Eršijem Lukač odbija Eršijevu sugestiju da staljinizam načelno odredi kao izvorni iracionalizam. Posve obrnuto — on dokazuje da je staljinizam izvorno hiperracionalizam. Taj hiperracionalizam prelazi nužno u određenu apsurdnost. Samo na takav način Lukač pristaje da se staljinizam odredi kao neka vrsta iracionalizma ili razaranja uma. Naime, staljinizam se, pojašnjava on, može odrediti i kao iracionalizam samo pod pretpostavkom da napregnuti *ratio* sadrži određene mogućnosti pa pređe u *ne-ratio*. Tako prenaprezanje logike nužnosti prelazi u teologiju. Zato Lukač u bitne misaone korene staljinizma ubraja i to prenaprezanje logike nužnosti (Engels i neki socijaldemokrati) i njeno suprotstavljanje logici stvarne društvene alternativne delatnosti.

Poznato je da je Lukač (naročito svojim »Pismom o staljinizmu«) obračun sa staljinizmom podigao na rang epohalnog zadatka socijalizma i marksizma. Ali on ukazuje i na opasnosti staljinističke kritike staljinizma i apriorno odbacivanje svega što se zbilo i ostvarilo u socijalizmu u vreme Staljina.

Analizirajući socijalistička društva ispod onoga nivoa koji nije jednostavno staljinistički Lukač je uočio jednu nedovoljno istraženu tendenciju, naime to da se u socijalizmu potiskuje pravni sistem i proračunljiva stručna uprava a da se društveni odnosi uređuju pragmatički i sredstvima »običajnog prava«.

Pravu alternativu socijalizma danas Lukač oštro postavlja: staljinizam ili socijalistička demokratija. Bez demokratizacije i demokratije socijalizma i to sve do svakodnevice on će, prema Lukačevim procenama, nužno zapadati u permanentnu krizu.

Demokratiju u socijalizmu ili »narodnu demokratiju« Lukač definiše kao socijalizam koji izrasta iz demokratije kojoj u osnovi stoji sistem radničkih saveta i inicijativa masa. To je stvarni osnov za prevladavanje birokratske kontrarevolucije u socijalizmu. Na toj osnovi Lukač se na kraju života uporno zalagao za reforme u socijalizmu i povratak Marksu istovremeno. Time je zapravo hteo da pokaže da se socijalizam do sada umnogome razvijao nasuprot Marksovom stanovištu.

Dva su globalna uslova za reforme u socijalizmu — promena u međunarodnim odnosima i destaljinizacija u Sovjetskom savezu. U prirodne pretpostavke za promene u socijalizmu Lukač ubraja još i učešće širokih masa,

Digitized by Google

spone s revolucionarnom prošlošću (»socijalizam nije tuđ, nije import.«), istorijski karakter delovanja, antibirokratičnost, slobodan razvoj kritičkog mišljenja i umetničkog stvaralaštva.

U skicama za autobiografiju Lukač je ono najbitnije za dubinske reforme socijalizma formulisao na zgusnut način: »Dva velika sistema: kriza, značaj pravog marksizma kao jedinog izlaza. Otuda u socijalističkim zemljama: marksizam kao kritika postojećeg, kao zahtev za reformom koja postaje sve više neophodna«. Te reči Ištvan Erši podiže na rang poslednje reči Đerđa Lukača.

* * *

Na kraju nešto o tome kako Ištvan Erši objašnjava poziciju svoga učitelja u pokretu. To je posebno važno naprosto zbog toga što je Lukač često služio kao primer nepodnošljive teškoće delovanja intelektualca u političkom pokretu.

U razumevanju Lukačeve pozicije u pokretu Erši je neskriveno hiperkritičan. Uz napor da bude kritičan, sasvim nasuprot Lukačevoj širokogrudoj objektivnosti, Erši zauzima stav koji bi se mogao nazvati uskogrudom subjektivnošću. Tako će on reći da Lukačevo razumevanje za neke manifestacije staljinizma jeste primer »šizofrenije komunističke inteligencije« ali na misaono najvišem nivou. Zato mu se čini posve »neprijatnom lukačevska varijanta vernosti«. Ali Erši će nakon svega ipak nehotice pristati na Lukačevu »teoriju partizana«. On nalazi da je Lukač ipak bio svoj i »neprijatan« a ne »prijatan« filozof u pokretu, odnosno da je mogao biti partizan u svom vlastitom pokretu i to zato, ili najpre zato, što je njegov metod »nepodnošljivo revolucionaran«.

Ratko Nešković

Ernst Bloch: Oproštaj od utopije?

Komunist, Beograd, 1986., (izbor i pogovor Hanna Gekle, str. 184, prevod Olge Kostrešević)

Djelo Ernsta Bloha O p r o š t a j o d u t o p i j e?, posthumno objavljeno 1980. g, predstavlja zbirku od dvanaest predavanja koja je autor održao u periodu od 1965. do 1975. godine. Predavanja, pretežno sačuvana na magnetofonskim vrpcama, redigovala je i tematski razvrstala u šest poglavlja Blohova saradnica H a n a G e k l e, i to kao: I P r a v o i n e p r a v o p e s i m i z m a, II O p o j m u u t o p i j e, III P i t a n j e t e o r i j e s a z n a n j a, IV O s t u d e n t s k o m p o k r e t u, V O f i l o z o f i j i m u z i k e, te VI P r i l o g p o v e s t i f i l o z o f i j e.

Prvo poglavlje obuhvata predavanja održana u toku januara 1965. g na Univerzitetu u Tibingenu, ovdje objavljena pod naslovom P r i v l a č n o s t i n a k n a d n o d e j s t v o Š o p e n h a u e r a. U njima Bloh razmatra uticaj Šopenhauerove filozofije na mislioce poput Frojda, Klagesa, Junga i Ničea, kao i njen značaj danas. Frojdovu misao, čiji je nastanak omogućilo nasleđe šopenhauerovske ljevice, a koja nastoji osvijetliti ono nesvjesno, Bloh suprotstavlja Klagesovom i Jungovom insistiranju na tamnoj, neumnoj strani ljudske prirode; suprotstavlja se zamjenjivanju logocentričkog biocentričko-iracionalnim, odnosno osvjetljenje nesvjesnog kolektivno-nesvjesnim. Opet su nam prezentirani kritički stavovi o Klagesovom i Jungovom reakcionarstvu, poznati nam iz prethodnih Blohovih djela. (str. 26.) Bloha, inače, začuđuje što Šopenhauerova filozofija nema sjajnije, impresivnije dejstvo u »vremenu koje se izuzetno izvežbalo u jadikovanju«. No, uporedujući Šopenhauerov i Hegelov odnos prema ljudskoj patnji, on ističe Hegelovo naglašavanje djelotvornosti patnje, za razliku od

Digitized by Google

Šopenhauera, koji se, optužujući ovaj svijet, izvukao iz njega stavom: »bivstvo je strašno, ali je viđenje blaženo.« (str. 7., 12.) Pesimizam, za Bloha, nije ništa drugo do malodušnost višeg reda, u kojoj se ništa ne dešava, gdje je kraj isti kao početak i sredina. Neosporno je da malodušnost postoji, ali ona mora postati buntovna; ne ostati samo na uopštenom negiranju, nego »denuncirati nešto određeno«, postvarenoj suprotstaviti određenu negaciju, a to nam omogućava detektivska kritika, kritika sa smislom za uzrok, sa intencijom da se nešto uzročno spriječi. Svijest određene negacije jeste utopija, ukazivanje na mogući put ka ostvarenju boljeg svijeta. (str. 22.—23.)

Osnovni problem Blohove filozofije, problem utopije, i u ovom djelu zauzima centralno mjesto (pet, u različitim prilikama održanih, predavanja kao što su Topos utopija Ideologija i utopija, Oproštaj od utopije?...). Dosljedno razvijajući ovaj pojam, Bloh nam, još jednom, ukazuje na distinkciju između apstraktne i konkretne utopije, između davanja gotovih slika i upućivanja na mogući pravac ostvarenja utopijskih sadržaja. Za ispravno razumijevanje konkretne utopije neophodno je razlikovati nepravu i pravu budućnost, budućnost koja je puko priželjkivanje i budućnost u kojoj je jedno »stvarno još-ne-bivstvo, jedan novum«. Tri su područja prave budućnosti: mladost — prekretnica vremena — produktivnost, odnosno stanje prepuno još-ne-svjesnog — propadanje starog i uzdizanje novog društva — težnja da se neko djelo rodi. To je stanje onog još-ne, koje je, međutim, apsolutno nešto bivstvujuće. (str. 33., 35.) Stoga, za Bloha, konkretna utopija nije paradoks, kao što nije ni prazno malograđansko brbljanje, već je usklađenost s tendencijom i latencijom svijeta, pa se, usprkos svojoj sumnjivosti, utopijska svijest održava. Utopijska svijest svoj puni smisao poprima tek u svijetu pojmljenom u njegovoj procesualnosti, svijetu koji otvara mogućnost prevazilaženja bezavičajnosti čovjeka, jer kao što Bloh, njemu svojstvenim jezikom, kaže: »utopija je, doduše babica, ali ne i roditelj deteta od glave i pete; ona ga samo iznosi na svet, u najboljem slučaju, ona predstavlja akušerska klješta«. (str. 78., 51.) Odluka je i dalje na subjektivnom faktoru. Bloh, dakle, ostaje dosljedan stavovima koje je zastupao prije mnogo decenija, te smatra da zahtjev za odbacivanjem prave utopije nije ništa drugo do oproštaj od samog marksizma, oproštaj od svakog ozbiljnog društvenog pokreta uopšte. (str. 59)

Drugi značajniji problem, (koji se obrađuje u predavanju Saznatljivost sveta, te u rukopisima iz tridesetih godina O empirijskom i filozofskom stvaranju cruxa u saznanju i Osnovna pozicija: subjektivni i objektivni faktor u revoluciji ili podvlašćena nužnos) je problem istine i saznanja. Nasuprot istine pozitivizma i istine teorije odraza, koja se skriva u postalom, Bloh razvija pojam istine čije se važenje ne iscrpljuje u podudaranju s fakticitetom. Ono što je facts, što jeste, ne može biti istinito; svijet nije istinit, premda je u mogućnosti da, pomoću čovjeka, to postane. Evidentnost jedne matematičke, jedne prirodnonaučne ili pak jedne moralne postavke nije, za Bloha, još nikakav posljednji dokaz njene istinitosti. On formalnologičkom poimanju evidentnosti suprotstavlja stvarstvenu evidenciju kojom vlada stav identiteta. Stav identiteta pak nije tautološki iskaz, nego predstojeća formula, te njegova istina svoje važenje poprima na kraju pređenog puta — svijet se mora identificirati. Posljednji dokaz istine, posljednji kriterijum spoznavanja je praksa. Ali, i sama praksa može promašiti. Tada

Digitized by Google

se detektivskom kritikom trebaju otkriti uzroci promašaja, jer, kako bi Bloh rekao, možda je nešto bilo pogrešno u samom polaznom stavu, u receptu — »greška može biti u dijagnozi, pa se ta dijagnoza mora menjati«. Teorija, koja promašuje u praksi, treba se preispitati, revidirati, što ne znači potpuno opovrgavanje njene istine. Naprotiv, ispravljanje jeste suština naučnosti. Ukoliko to nemamo na umu, ukoliko se rezignirano povlačimo iz svijeta ovakvog kakav jeste, tada »grobljanski mir nastupa i bez atomskog rata«. (str. 98., 99.)

Analizirajući studentski pokret s kraja šezdesetih godina, u predavanju Nova levica i tradicija, Bloh ukazuje da svaki radikalizam, koji odbacuje svekoliku tradiciju, neminovno vodi pukom aktivizmu. Okrenutost ka budućnosti, bez oslanjanja na prošlost, ne samo da rezultira jalovim djelovanjem, nego i jalovim snijevanjem. Bloh ističe da je tradicija revolucija pokojnih, a revolucija tradicija budućih, što je i prava tradicija i konkretna revolucija. (str. 125.) Ne treba se zadovoljiti ni istorizmom, ne ostati zarobljen u prošlosti, premda se tek na osnovu razumijevanja povijesti može realizirati ono latentno u svijetu procesualnosti. Samo tako pojmljena jedna teorija-praksa jeste djelatna mudrost što omogućava revolucionarnu promjenu postojećeg.

U predavanju Anagnorisis — trenuci ponovnog nalaženja u muzici, Bloh, u duhu grčke klasike, govori o momentima prepoznavanja, udaru-trenutku unutar jednog umjetničkog djela. No, tim vrhuncima nije primjeren platonovski anamnesis, sjećanje već viđenog, nego anagnorisis, ponovno nalaženje i ponovno spoznavanje, jer i ponovno viđenje pretpostavlja spoznavanje. (str. 138.) To nije prepoznavanje-znanje danog, već znanje onog skrivenog, još-ne-bivstvujućeg, i kao takvo povezano je s istinskim novumom. Ilustrirajući ove stavove muzičkim primjerima (Fidelio, Valkira, Elektra), Bloh potvrđuje da mu muzika i dalje ostaje paradigma umjetničkog stvaralaštva. Težnjom ka nečemu, ka prekoračenju, svojim tonovima ispunjenim tendencijom, muzika nam govori o mogućnosti probijanja naprijed, te zato ona jeste utopijsko ispunjenje ljudskih snova i nade, mjesto samosusretanja.

Posljednje predavanje posvećeno je Hegelu, a održano povodom dvjestogodišnjice njegovog rođenja, — »Unuci izboriće se bolje« Hegel kao novum. Bloh nas, još jednom, upućuje na probleme kojima pristupa različito od Hegela. U Hegelovom učenju kategorija otpora nije nigdje odgovarajuće obrađena, a svjetska povijest je upravo puna otpora — sve novo vrlo se teško rađa. Iako je Hegel, poslije Aristotela, najveći mislilac procesa, kod njega nema mjesta za budućnost, pa, prema tome, ni za realnu mogućnost, za ono istinski novo. Hegelovo mišljenje je jedan krug krugova u kojem je prisutan jedan neprestani povratak na početak. Bloh, također, polemizira i sa Hegelovim shvatanjem prirode, kojem je ona samo jedan »umirući kolos koji leži kraj naših nogu«, (str. 152.), kao i s tezom o kraju umjetnosti, tezom koju je opovrgla sama moderna umjetnost. Umjetnost još uvijek ima šta da kaže, da pomaže spoznavanju.

Iako nam djelo Oproštaj od utopije? ne donosi nešto bitno novo u Blohovom učenju, jer su svi, navedeni, problemi temeljnije razrađivani u njegovim drugim djelima, ono nam je, ipak, još jednom pokazalo konsekventnost, a i aktualnost, Blohovog mišljenja.

Vesna Majstorović

Digitized by Google

Dr Ilija Pavlović: Princip većine i manjine

»Radnička štampa«, Beograd, 1986, str. 183.

Nastavljajući lepu tradiciju da u svojoj biblioteci »Ideje« objavljuje radove posvećene značajnim pitanjima političke teorije i prakse, beogradska izdavačka kuća »Radnička štampa« izdala je knjigu doktora Ilije Pavlovića »Princip većine i manjine«. Posvećena jednom od centralnih pitanja političke teorije i prakse ova knjiga već samim svojim naslovom pleni pažnju ne samo ljudi od struke, već i svih onih koji razmišljaju o smislu i vrednosti demokratije a posebno socijalističke samoupravne demokratije i koji se bore za njeno ostvarivanje.

Sadržaj knjige izložen je u uvodu i pet delova koji slede. Na početku knjige dat je inspirativan predgovor profesora Jovana Đorđevića. U uvodu Pavlović kaže da je pojam većine i manjine nastao i dobio svoj teorijski i politički smisao u antičkoj političkoj filozofiji i da on »pokazuje kvalitativan odnos između i unutar pojedinih subjekata i organizacija u političkom procesu«. (str. 9.). Iako su pojmovi većina i manjina nastali i dobili svoj teorijski i politički smisao u antičkoj političkoj filozofiji, po mišljenju autora savremena politička nauka u ovoj oblasti ostala je više politička i tehnička svodeći kvalitativne pojave na procentualne pokazatelje. S obzirom na činjenicu da danas nemamo svestranije naučne studije o shvatanjima i primeni većine i manjine u političkoj teoriji i praksi, Pavlović se zalaže za naglašenije teorijsko promišljanje i naučno istraživanje ovih pitanja. Ovakvom zalaganju ide u prilog i činjenica da je većina — iako se ona ne smije apsolutizovati jer su moguće manipulacije većinom i u njeno ime — više priznavana a manje primenjivana u istoriji demokratije i savremenoj političkoj praksi. Autor s pravom ukazuje da odnos manjine i većine nije jednostran i mehanički, da je većina pozitivna vrednost a manjina negativna, da je većina nosilac demokratskih shvatanja a manjina nedemokratskih, već da je taj odnos mnogo složeniji i suptilniji. U prvom delu autor razmatra nastanak i evoluciju kategorija »većina« i »manjina«. U političkom smislu — po mišljenju Pavlovića — većina znači: a) određeni zbir, snagu; b) kvalitativni odnos, i time snagu veću od druge, manjinske; c) kvalitativni odnos, pravo da se donose »zakonite« odluke, pravo većine na glas, »vladavinu većine«. Politička teorija i praksa poznaju razne principe i oblike većina. U daljem tekstu Pavlović objašnjava *relativnu, apsolutnu* i tzv. *kvalifikovanu većinu* i njihovu primenu. Princip većine primenjuje se naročito u izborima za predstavnička tela, pri donošenju odluke u parlamentima, skupštinama, savetima i drugim kolegijalnim telima. Pavlović ističe da se princip većine ostvaruje u čistom obliku, ali još češće sa izvesnim varijacijama i dopunama kao i da njegova primena izaziva i posebne probleme i odredbe u zavisnosti od karaktera i značaja izbora i obima biračkog tela kome služi kao metod za odabiranje izabranika, predstavnika ili delegata. Manjina je drugi politički princip, koji je posebno značajan u savremenom društvu i političkim odnosima. Savremeno društvo sve više otkriva svoju heterogenost i pluralizam interesa i težnji. Pavlović tvrdi da je XX vek sve više vek manjina. To jača i uticaj raznih oblika manjine, od ekonomske i etničke do kulturne manjine. »Formalno i u aritmetičkom smislu, manjina je grupa koja se po broju, ali i po mjestu i uticaju u društvu, odvaja od većine i razlikuje od nje«. (str. 23). Manjina nastaje i postoji zbog postojanja većine. Nema manjine bez većine i obrnuto. Ali manjina — kaže autor — ima i dve druge karakteristike koje prevazilaze njen brojčani značaj. »Ona je sastavni dio teorije i prakse većine. Što je i kakva je

Digitized by Google

većina, sve to zavisi od odnosa ove prema manjini, ali i obrnuto« (str. 23). Različitost interesa, težnji, preokupacija u društvu i politici postaje sve prisutnija pojava. Otuda je stalno regrutovanje većine i manjine zakonita pojava. Zbog toga većina i manjina predstavljaju jedan politički kompleks koji kao takav — kako kaže Pavlović — treba da bude predmet teorijskog mišljenja i naučnog mišljenja i istraživanja. To je od posebnog značaja kad princip većine po teoriji ili po pravilu postaje zakon — vladajuća norma kao što je to slučaj u teoriji i praksi tzv. demokratskog centralizma. U nastavku ovog dela Pavlović daje prikaz uvođenja, tumačenja i primene kategorija većina i manjina u antičkoj istoriji i političkoj filozofiji.

Drugi deo autor je posvetio razmatranju principa većine i manjine u demokratskoj teoriji i parlamentarnoj praksi. Ovde je dat uspešan prikaz ideja o demokratiji koje su relevantne sa stanovišta odnosa većine i manjine. Pavlović se posebno zadržao na idejama Johana Altuziusa Džemsa Haringtona, Džona Loka, Žan Žak Rusoa, Tomasa Džefersona, Džemsa Medisona i drugih značajnih teoretičara. Rezimirajući njihove stavove autor zaključuje da su svi oni na različite načine zaslužni što je ideja demokratije kao vladavina većine i vladavina naroda postepeno dobijala snagu jedinog pravog i opšteprihvaćenog legitimacijskog osnova za one koji vladaju u ime naroda. Vrlo su interesantna razmatranja o modalitetima, metodama i tehnikama, konstituisanju većine i obliku i kvalitetu većine; o sprezi demokratskog odlučivanja sa idejama jednakosti i slobode kao i razmatranje ideja o institucionalnim oblicima zaštite manjine od »tiranije većine«. S razlogom Pavlović je u ovu analizu uneo i problem većine i manjine u federalnim državama. On kaže da se ovaj problem u federalnim državama javlja u složenijem obliku. Pošto se federalizam često uvodi da bi se rešili odnosi između različitih etničkih, verskih, nacionalnih, jezičkih i drugih zajednica koje žive unutar istih političkih okvira, odnosno unutar zajedničke države to se — po njegovom mišljenju — problemi koji nastaju u odnosima među njima ne mogu rešavati linearnom primenom većinskog principa. U trećem delu Pavlović analizira princip većine i manjine u političkoj teoriji i praksi socijalističke države. Autor izlaže socijalističke ideje o proširivanju principa većine sa političke oblasti na ekonomske i socijalne odnose i marksističko poimanje većine i manjine kao i marksističko shvatanje demokratije. Najveća pažnja u ovom delu posvećena je demokratskom centralizmu kao principu organizacije i delovanja komunističke avangarde ali i socijalističke države — sa težištem na iskustvu Sovjetskog Saveza — tj. težnji da se i socijalistička država organizuje na principu demokratskog centralizma. Analizirajući teorijske koncepcije i praksu boljševičke revolucije, držeći se konzistentno marksističkog poimanja načela demokratije autor jasno prepoznaje i ukazuje na ona shvatanja i praksu koja su vodila i vode izvitoperavanju demokratskog centralizma u birokratski centralizam. U tom smislu vrlo je značajno ukazivanje autora na prenaglašavanje uloge revolucionarne manjine u procesu izgradnje socijalističkog društva. Takvo prenaglašavanje uloge revolucionarne manjine ima dve posledice. Prva je što je to otežavalo i onemogućavalo razvijanje socijalističke demokratije kakva se u socijalističkoj teoriji zamišljala posle proleterske revolucije. »Demokratija je jedna od najosetljivijih strana savremenog, naročito tzv. realnog socijalizma. Takvo stanje se u velikoj mjeri može pripisati u prenaglašavanju uloge revolucionarne manjine i potcenjivanju uloge većine« (str. 125). Druga negativna posledica je pojava birokratije i birokratizacija. To je — kaže Pavlović — »jedna od temeljnih deformacija socijalizma, koja ne samo da se teško prevazilazi, nego postaje takvog karaktera da se sve više piše o novoj klasnoj strukturi so-

Digitized by Google

cijalističkih društava, u kojima birokratija igra ulogu vladajućeg sloja sa novim privilegijama i učvršćenim pozicijama. Tako se zapravo stvara jedna nova elitistička koncepcija, koja nema ništa zajedničko sa egalitarističkim idejama klasične socijalističke teorije, naročito Marksove« (str. 126). Iz ovoga ne treba izvući zaključak da autor poistovećuje revolucionarnu manjinu sa birokratijom, već ukazuje da njeno prenaglašavanje i potcenjivanje uloge većine po pravilu vodi birokratizaciji što ima za posledicu gubljenje progresivnog karaktera revolucionarne manjine. Revolucionarna manjina je stvaralačka i revolucionarna ako nije totalitarna i ne primenjuje terorističke metode u akciji. Revolucionarna manjina podrazumeva — kaže Pavlović — postojanje i osvajanje podrške i pozitivne simpatije od strane klasne većine. »Bez ovog odnosa između revolucionarne manjine i klasne većine, revoluciji prijeti opasnost da se javi u obliku državnog udara; vladavina takve manjine u novostvorenom političkom sistemu je u opasnosti i na ivici da se pretvori u autokratiju, pa čak i u totalitarnu vladavinu« (str. 175). Iz toga autor izvlači zaključak da je teorija većine i manjine istovremeno složena i značajna za osvajanje demokratije i demokratske uloge radničke klase i njene partije. Sa stanovišta političkog sistema nove Jugoslavije najinteresantniji je četvrti deo ove studije. U njemu Pavlović razmatra evoluciju shvatanja i primenu principa većine u odlučivanju u razvoju našeg političkog sistema sa težištem na period socijalističkog samoupravljanja. Osobito su interesantna i aktuelna razmatranja o odnosu većine i manjine u procesu odlučivanja po Ustavu SFRJ od 1974. godine, a naročito prakse koja je usledila posle njega. Autor polazi od stava da je princip većine imao veliku ulogu u teorijskim postavkama, izgradnji sistema i političkih ustanova, naročito u izbornom procesu i procesu odlučivanja u najvažnijim političkim ustanovama nove Jugoslavije. U primeni principa većine došlo je do evolucije i izvesnih promena. Prva promena je ona koja se tiče područja primene principa većine. U početku primena ovog principa — kaže Pavlović — bila je ograničena na užu oblast čisto političkih procesa i odnosa i dolazila je do izražaja naročito u tri područja. To je najprije područje izbornih procesa gde se većinom glasova dolazilo do odabiranja određenih ličnosti za političke funkcije, poslanika, odbornika, kasnije delegata. Zatim, područje odlučivanja u jednom broju najvažnijih predstavničkih tela kakva su bila skupštine i narodni odbori. I na trećem mestu na najširim skupovima i u forumima društveno-političkih organizacija važilo je pravilo izbora i odlučivanja na principu većine.

Druga kardinalna promena — kaže Pavlović — tiče se izvesne derogacije tj. napuštanja ili smanjivanja značaja principa većine u nizu važnih područja, pre svega političkog, a zatim i socijalnog i ekonomskog života. Najsažetije rečeno, ova bi se evolucija mogla svesti na to da je od principa većine kao dominantnog ili gotovo jedinog, koji je često shvatan i kao sinonim demokratije, razvitak išao u pravcu traženja konzensusa kao uslova za donošenje odluka u mnogim područjima političkog i ekonomskog života, a time je, drukčije rečeno, i različitim *kvalifikovanim manjinama* data veća težina u procesu odlučivanja. U okviru ovog dela autor razmatra preobražaj jugoslovenskog federalizma i problem majorizacije; demokratski centralizam, princip većine u razvoju Saveza komunista Jugoslavije kao i nove političke principe, odnose i institute samoupravljanja sa različitim modalitetima »većine« i ograničavanjem primene principa većine. Ovde nailazimo na vrlo interesantna ukazivanja o tome kuda vodi vulgarizovanje principa konzensusa na svim nivoima odlučivanja a osobito u složenim organizacijama udruženog rada. U zaključnim razmatranjima autor kaže da su kategorije »većina« i »manjina« igrale i da i danas igraju veliku ulogu u političkoj teoriji i praksi. Pavlović ističe da je većina veli-

Digitized by Google

kih političkih mislilaca razmatrala ove kategorije, međutim one nisu analizirane na jedan sistematičan način ni u klasičnoj političkoj filozofiji niti je moderna politička nauka svojim metodama empirijskih istraživanja razotkrila sve modalitete i posledice primena ovih kategorija.

Naklonjen principu većine Pavlović se zalaže i za zaštitu manjine u procesu odlučivanja, jer svaka manjina u jednoj složenoj zajednici nije i ne mora biti destruktivna i proglašena za nepomirljivu opoziciju. »Odnos između većine i manjine nije jednostran i mehanički, tako da većina biva pozitivna vrednost, a manjina nosilac nedemokratskih shvatanja. Odnos među njima je mnogo složeniji, suptilniji nego što to pokazuje negativno određenje između većine i manjine« (str. 173). Prevazilaženje suprotnosti između većine i manjine traži se — kaže Pavlović — u ideji kolektivnog i homogenog odlučivanja u sve više jedinstvenim institucijama. To izražava princip jednoglasnosti ili odlučivanja putem konzensusa. U skladu sa ovim principom odluka traži istovetno mišljenje (možda je bolje reći stav), a pretpostavlja ravnopravnost, jednakost u glasanju za odluku. Aklamacija je tehnika odlučivanja na osnovu konzensusa ali ona može — kaže autor — prikriti stvarna mišljenja, razlike, protivrečnosti i postati sredstvo izmanipulisane jednoglasnosta. Pavlović shvata da je teorija većine i manjine složena i značajna za osvajanje demokratije i demokratske uloge radničke klase i njene avangarde. Po njegovom mišljenju samoupravni proces odlučivanja u političkom sistemu i njegovim organizacijama postavlja osnovu i okvire za drukčije shvatanje i ostvarivanje principa većine i manjine, i time za prevazilaženje tradicionalne funkcije ovih kategorija. »Samoupravljanje znači upravljanje društvom i njegovim ćelijama od strane nediferenciranog političkog odnosno radnog kolektiva. Većina ne posreduje između naroda odnosno kolektiva i institucija politike, već je sam narod pravi i jedini subjekt tog odlučivanja. Kolektiv vlada, ali i upravlja i to koliko je više moguće kao totalni nepodijeljeni subjekt« (str. 175). Iz toga, po mišljenju autora proizilazi da se proces odlučivanja ne traži već da je dat u samoj suštini samoupravljanja. Odluka je legitimna kad je izraz interesa i volje svih učesnika. Iz toga proizilazi da je u samoupravnom procesu odlučivanja najadekvatniji princip konzensusa i donekle apsolutna i kvalifikovana većina. Teorijski, konzensus prevazilazi podele i time podele na većinu i manjinu i predstavlja dijalektičko rešenje ove protivrečnosti. Teorijski i funkcionalno konzensus je — kaže Pavlović — najbliži samoupravljanju, ali u samoupravnom odlučivanju još uvek i najčešće preovlađuje princip većine, a princip konzensusa, makar koliko bio poželjan i idealan, često predstavlja teškoću da se neki problemi reše, naročito kad se on ne traži po opštim i dugoročnim pitanjima i interesima, nego po pitanju sukobljenih društvenih interesa.

U ovoj studiji čitaocu se sugeriše stav o značaju jednog vrlo značajnog problema političke teorije i prakse, a posebno političke teorije i prakse socijalizma u kojoj je ovaj problem neopravdano zapostavljen a vrlo često i zaboravljen. Ovaj rad predstavlja prvi celovit pokušaj da se promisli i osmisli ovaj problem, ne samo u našoj političkoj teoriji već i u političkoj teoriji socijalizma uopšte. Osobita vrednost ovoga rada ogleda se u tome što se problem odnosa većine i manjine ne posmatra i analizira samo sa formalno-institucionalnog stanovišta, već pre svega sa sociološko-politikološkog stanovišta što je omogućilo autoru da prodre u suštinu ovog kompleksa pitanja tako značajnog segmenta političke teorije i prakse a osobito teorije i prakse odlučivanja.

Ova studija ne iscrpljuje potrebu za jednim dubljim sociološko-politikološkim promišljanjem odnosa većine i manjine u procesu odlučivanja ali možemo je s razlogom oceniti kao značajan doprinos na tom planu, a samim tim

Digitized by Google

i kao solidnu osnovu i putokaz za dalje i celovitije promišljanje dijalektike odnosa kategorija većine i manjine u procesu konstituisanja demokratije a posebno socijalističke samoupravne demokratije. Činjenica da se Pavlović u jednom značajnom delu studije bavi pitanjima odnosa većine i manjine u jugoslovenskoj političkoj teoriji i praksi, da ukazuje na značajne probleme koji se tu javljaju kao i činjenica da se njeno objavljivanje poklapa sa otvaranjem procesa promena Ustava SFRJ i Zakona o udruženom radu daje joj jednu vrlo značajnu aktuelnu dimenziju. Zbog toga je preporučujem naučnoj i stručnoj javnosti, kao i širem krugu čitalaca koji se interesuju za probleme odlučivanja i svojim naporima teže konzistentnoj izgradnji socijalističke samoupravne demokratije.

Strezo Koloski

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

12
1987

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašković, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Bašković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 4.800 dinara. Za inostranstvo 9.600 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju
Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXX
1987. Broj 12

Sadržaj

Oktobarska revolucija i perspektive socijalizma

Uvod 3

Stipe Šuvar
Epohalna prekretnička uloga oktobarske revolucije 14

Ervin Peratoner
Oktobar nakon 70 godina i pogled dalje 35

Putnik Dajić
Lenjin i lenjinizam danas 83

Borislav Đurović
Seljaštvo — kolektivizacija — socijalizam 90

Zlatko Čepo
Partija i klasa 99

Fuad Muhić
Inicijative, procesi i domašaji destaljinizacije 106

Branko Caratan
Perestrojka u SSSR-u i mogućnost obnove socijalizma 120

Risto Bajalski
Perestrojka i glasnost — čemu se teži šta se već ostvaruje 139

Milija Komatina
Revolucija i demokratija 147

Iz našeg teorijskog nasleđa 163

Digitized by Google

Содержание

Октябрьская революция и перспективы социализма

Введение 3

Стипе Шувар

Эпохальная переломная роль Октябрьской революции 14

Эрвин Ператонер

Октябрь 70 лет спустя и взгляд вперед 35

Путник Даич

Ленин и ленинизм сегодня 83

Борислав Дьюрович

Крестьянство — колективизм — социализм 90

Златко Чепо

Партия и класс 99

Фуад Мухич

Инициативы, процессы и досягаемость десталинизации 106

Бранко Царатан

Перестройка в СССР и возможности восстановления социализма 120

Ристо Баялский

Перестройка и гласность — к чему стремятся, что уже осуществляется 139

Милия Коматина

Революция и демократия 147

Из нашего теоретического наследия 163

Рецензии

Contents

The October Revolution and the Prospects of Socialism

Introduction 3

Stipe Šuvar

The Epochal Turning-Point of the Rote of the October Revolution 14

Ervin Peratoner

The October Revolution after Seventy Years and the Outlook 35

Putnik Dajić

Lenjin and Leninism Today 83

Borislav Djurović

The Peasantry — Collectivisation — Socialism 90

Zlatko Čepo

The Party and Class 99

Fuad Muhić

Initiatives, Processes and the Range of Destalinisation 106

Branko Caratan

The Perestroika in the Soviet Union and the Possibility of the Renewal of Socialism 120

Risto Bajalski

The Perestroika and Glasnost — Aspirations and Achievements 139

Milija Komatina

Revolution and Democracy 147

Our Theoretical Heritage 163

Reviews 187

Digitized by Google

Oktobarska revolucija i perspektive socijalizma

Ove godine SSSR i cijeli svijet obilježava 70-godišnji jubilej oktobarske revolucije. Tim povodom ne obnavljaju se samo saznanja o tome kako se zbio taj istorijski događaj i kakvo je značenje velikog preokreta do koga je došlo, već se na osnovu 70-godišnje retrospektive otkrivaju mogućnosti daljeg i uspješnijeg razvoja socijalizma u demokratskijem liku.

Iskustvo Oktobra ne samo da nije »istrošeno« već se pokazuje kao trajna inspiracija u traženju novih puteva, u približavanju velikim ciljevima oslobođenja rada, a time i očovječenja čovjeka. Da je to iskustvo sastavni dio naše savremenosti ogleda se ne samo kroz odgovore koje je revolucija dala na svojim prvim uspješnim koracima, a koje vrijeme nije prevazišlo, već svakako još i više kroz pitanja koja je otvorila a na koja se upravo traže odgovori i u njenom zavičaju i svuda u svijetu dokle su njeni odjeci i uticaji već dosegli.

Časopis »Socijalizam« posvećuje ovaj broj oktobarskoj revoluciji, polazeći od toga da je ona utkana u jugoslovensku revolucionarnu tradiciju i od savremenih potreba rasvjetljavanja aktuelnih pitanja socijalizma na dijalektici dobrih iskustava koja treba obnavljati i onih drugih na kojima se takođe treba učiti. Poslije ove najsažetije date »lične karte« Oktobra slijede autorski prilozi, kao i fragmenti iz teorijskog nasleđa nekih naših najistaknutijih revolucionara i pisaca.

Digitized by Google

Oktobarska socijalistička revolucija je prva uspješna socijalistička revolucija u svijetu. Naziv je dobila po ključnim događajima koji su se zbili na dan 25. oktobra 1917 — po tada važećem starom kalendaru — a 7. novembra po novom. Toga dana oborena je privremena vlada Rusije i saopšteno da vlast prelazi u ruke organa Sovjeta radničkih i seljačkih deputata. Proizašla je iz protivrečne socijalne i političke situacije, iz krupnih događaja koji su izazvali velike dramatične potrese, među kojima su najznačajniji prva ruska revolucija 1905—1907, februarska revolucija 1917, period tzv. dvovlašća i mirnog razvoja revolucije (mart—lul 1917) i neposredne pripreme za oružani ustanak.

Prva ruska revolucija 1905—1907. Krajem 19. i početkom 20. vijeka u Rusiji se intenzivno razvija kapitalizam. Njegov dinamičan razvoj, koji se objašnjava niskim polaznim pozicijama ruske ekonomike sredine 19. veka, uslovljava mnoge protivurečnosti. Upadljiv je nesklad između visokorazvijene industrije i polufeudalnog zemljoposjedništva. Više od 10 miliona seoskih domaćinstava raspolaže sa isto toliko zemlje koliko i 30 hiljada spahija. S druge strane, visok nivo koncentracije industrije i centralizacije kapitala uslovljava pojavu monopola. Razvoj kapitalizma dovodi do raslojavanja seljaštva, razaranja seoskog posjeda, te se formira klasa najamnih radnika koja početkom vijeka broji oko 14 miliona. Koncentracija industrije bila je veća nego u tadašnjim najrazvijenijim zemljama — polovina od ukupnog broja radnika radila je u samo 7 odsto preduzeća, a svako ponaosob imalo je više od 500 zaposlenih. Ovome treba dodati nacionalne protivrječnosti (neruski narodi činili su 57 odsto ukupnog stanovništva). Carska Rusija vodila je politiku nacionalnog ugnjetavanja i nasilne rusifikacije neruskih naroda. Ovaj splet socijalnih, političkih i nacionalnih protivrječnosti vodio je opštenacionalnoj krizi, koja je 1905—1907. prerasla u prvu rusku revoluciju. Došlo je do demonstracija, štrajkova, pa i do oružanog ustanka decembra 1905. u Petrogradu. Ciljevi revolucije (svrgavanje carskog samodržavlja, likvidiranje spahijskog zemljoposjedništva, uspostavljanje demokratske republike) nisu ostvareni. Ipak, ova je revolucija bila prvorazredni istorijski događaj. Lenjin je smatrao da bez ove »generalne probe« ne bi bila mogućna ni pobjeda oktobarske revolucije.

Isti ciljevi stajali su i pred *februarskom revolucijom 1917. godine.* Snažan podsticaj ovoj revoluciji dao je prvi svjetski rat (1914—1918), koji je zaoštrio klasne suprotnosti i doveo privredu na ivicu katastrofe. Poslije masovnih demonstracija i štrajkova, koji su spontano buknuli u mnogim preduzećima, narod izlazi na ulice ističući parole: Dole car! Dole rat! Hleba! Revolucionarnim masama se 12. marta pridružuje oko 66.000 vojnika. Ustanici zaposjedaju carske ustanove, hapse carske ministre, oslobađaju političke zatvorenike. Revolucija u Petrogradu je pobjedila i po tom danu (27. februara po starom kalendaru) revolucija je nazvana februarskom. Realna vlast bila je

Digitized by Google

u rukama Petrogradskog sovjeta radničkih i vojničkih deputata. Car Nikolaj II se 15. marta odrekao prijestola u korist svog brata Mihajla, ali je i ovaj dan kasnije bio prinuđen da abdicira. U Petrogradskom sovjetu većinu su činili *menjševici* (nastali podelom Socijaldemokratske radničke partije Rusije 1903. na dva krila, boljševike i menjševike, oba krila su do formalnog rascjepa 1912. činila jednu partiju) i *socijalisti-revolucionari* (zvani eseri), pripadnici sitnoburžoaske partije socijalističke orijentacije formirane 1902. godine. Petrogradski sovjet odlučio je 14. marta da formiranje vlade prepusti Privremenom komitetu Državne dume (parlamenta). Sutradan je formirana buržoaska *Privremena vlada* u koju su ušli uglavnom predstavnici partije *konstitucionalista-demokrata*, tzv. kadeta (vodeća liberalno-monarhistička partija, formirana 1905) i *oktobrista* (partija krupnih zemljoposednika i trgovačke industrijske buržoazije; naziv je dobila po svom simbolu — carskom Manifestu od 17. oktobra 1905. kojim je carska vlada pod pritiskom revolucije proklamovala građanska prava i slobode). Predsjednik vlade bio je knez G.E. Ljvov, a ministri: inostranih poslova — P.N. Miljukov, (kadet), vojske i mornarice — A.I. Gučkov (oktobrist), saobraćaja — N.V. Njekrasov (kadet), trgovine i industrije — A.I. Konovalov (progresist), finansija — M.I. Tereščenko (vanpartijac), prosvete — A.A. Manujlov (kadet), zemljoradnje — A.I. Šingarjov (kadet), pravde — A.F. Kerenski (eser), Ministri su bili još i V.N. Ljvov i I.V. Godnjev. *Petrogradski sovjet radničkih i vojničkih deputata* formiran je na dan pobjede revolucije, 12. marta. Za predsednika Izvršnog komiteta sovjeta izabran je vođ menjševičke frakcije u Dumi N.S. Čheidze, a za njegove zamenike eser A.F. Kerenski i menjševik M.I. Skobeljev. U početku je Izvršni komitet imao 15 članova u kome su bili i dva boljševika — A.G. Šljapnikov i P.A. Zalucki. Dva dana kasnije ovo tijelo je prošireno predstavnicima vojnika i mornara. Petrogradski sovjet djelovao je kao organ revolucionarne vlasti (naoružavanje radnika, stvaranje milicije zabrana reakcionarnih listova, sprovođenje izbora vojničkih komiteta, sporazum s fabrikantima o osmočasovnom radnom danu, organizovanje fabričko-zavodskih komiteta i dr.).

Ovakvo specifično i veoma protivrječno preplitanje dveju vlasti u Rusiji (Vlade i Sovjeta) Lenjin je u skici za jedan svoj članak prvi nazvao »*dvovlašćem*«. Protivrečnost ovog sistema bila je u tome što su sovjeti kao organi od najveće prevratničke snage i uticaja vlast prepustili Privremenoj vlasti, najmanje zainteresovanoj za dublje društvene promjene. U pet pisama što ih je napisao nalazeći se u emigraciji, u Švajcarskoj (*Pisma iz daleka*, 20. marta — 8. aprila 1917), nakon vijesti o svrgavanju carizma, Lenjin februarsku revoluciju označava kao prvu etapu predstojeće revolucije, socijalističke po karakteru; ističe da je proletarijatu potrebna narodna država tipa Pariske ko-

Digitized by Google

mune; kritikuje ponašanje menjševika i esera i kategorički se protivi pružanju podrške Privremenoj vladi.

Posle povratka u Rusiju, Lenjin u *Aprilskim tezama* od 10 tačaka 17. aprila 1917, koje on obrazlaže na sastanku boljševika i istog dana na zajedničkom sastanku boljševika i menjševika, izlaže plan o prerastanju buržoaske demokratske revolucije u socijalističku revoluciju. Osnovne ocjene i zahtjevi su sledeći: rat je imperijalistički, mir se može postići samo rušenjem vlasti kapitala i socijalističkom revolucijom; nikakva podrška Privremenoj vladi; sva vlast sovjetima, radnička kontrola nad proizvodnjom i raspodjelom; konfiskacija spahijske zemlje, nacionalizacija svih posjeda i njihova predaja na raspolaganje mjesnim sovjetima siromašnog seljaštva; revizija partijskog programa i promjena naziva partije. Ovakav Lenjinov stav prihvaćen je na prvoj legalnoj konferenciji boljševika, 7—12. maja 1917, uz protivljenje nekih istaknutih boljševika (Kamenjev, Rikov), koji su smatrali da faza buržoasko-demokratske revolucije nije završena i da socijalistička revolucija još nije na dnevnom redu.

Ubrzo je došlo do raznih potresa i demonstracija koji su doveli do *permanentne krize političke vlasti.*

Prva takva kriza izazvana je radničkim demonstracijama 3. maja kada je objavljena nota ministra inostranih poslova P.N. Miljukova o spremnosti Privremene vlade da nastavi rat sa zaraćenim stranama do pobedonosnog završetka. Pred rezidencijom Vlade u Petrogradu okupile su se jedinice vojske i mornarice, više od 15 hiljada ljudi, tražeći smenu Miljukova. Sutradan, 4. maja više od 100 hiljada ljudi je demonstriralo zahtevajući da se zaključi mir i da vlast pređe u ruke sovjeta. Jedan deo levo orijentisanih članova boljševičkog komiteta Petrograda tražio je smjenjivanje cele vlade, što je značilo poziv na oružani ustanak. Međutim, CK partije je na Lenjinov prijedlog hitno usvojilo rezoluciju kojom se osuđuje ovakav zahtjev kao avanturistički, jer objektivnih uslova za ustanak nije bilo. Istovremeno, vladajuće partije su organizovale protivdemonstracije u kojima je izražavano povjerenje privremenoj vladi. Došlo je do čarki suprotstavljenih strana u kojima je bilo i žrtava. Antiratne demonstracije su se proširile i na Moskvu, Harkov, Nižnji Novgorod i druge gradove. Vlada je bila prinuđena da smijeni omražene u narodu ministre Miljukova i Gučkova, a u Vladu su ušli vođi esera i menjševika Čarnov, Kerenski, Cereteli i Skobeljev. Ova *aprilska kriza* (nazvana tako jer su se ključni događaji odigrali 20—21. aprila po starom kalendaru) ubrzo je otklonjena, ali ne i uzroci krize vlasti.

To se potvrdilo već *junskim demonstracijama* (18. juna po starom kalendaru, 1. jula po novom) kada je u Petrogradu izašlo na ulice oko 500.000 ljudi povodom polaganja venaca žrtvama februarske revolucije na Marsovom polju. Mase su tražile da se smijene vladini ministri koji su se suprotstavljali

Digitized by Google

zahtjevima za okončanjem rata, za hljebom, mirom i slobodom. Po Lenjinovim rečima ovo je bio znak da se nad Rusijom nadvila kriza neslućenih razmera.

Ta kriza produbljena je u tzv. *julskim danima 1917* koji su presudno uticali na dalji tok revolucionarnih zbivanja. Poslije neuspješne ofanzive vladinih trupa na frontovima i rasformiranja nekih revolucionarnih jedinica, u Petrogradu je pod uticajem anarhista došlo do spontanih demonstracija. Radnici su pozivani na oružani ustanak. Boljševici su se tome protivili, jer su smatrali da kriza još nije sazrela. Ali, kada su brojne jedinice s oružjem izašle na ulice, boljševici su odlučili da se priključe nastojeći da se demonstracije mirno završe. U demonstracijama je 17. jula učestvovalo više od 500.000 radnika, vojnika i mornara. Tražili su da sovjeti preuzmu vlast. Kontrarevolucionari (»Vojna liga« i drugi) pucali su na demonstrante. Ubijeno je 56, ranjeno 650 demonstranata. Vlada je objavila ratno stanje u Petrogradu i naredila razoružavanje radnika i vojnika. Otpočela su i hapšenja revolucionara. Demolirane su prostorije redakcije boljševičke »Pravde« i njena štamparija. Vlada je naredila da se Lenjin uhapsi, pa je on sa istaknutim vođima boljševika bio prinuđen da se skriva. Neki boljševički vođi koji su javno izjavili da dijele mišljenje i odgovornost svoje partije bili su uhapšeni (Kolontaj, Lunačarski, Trocki, predvodnici baltičkih mornara Krilenko, Dibenko, Raskoljnikov i drugi). Kriza je produbljena ostavkom predsjednika vlade G.E. Ljvova, na njegovo mjesto došao je A.F. Kerenski. Izvršni organ Sovjeta priznao je Vladi »neograničena punomoćja i neograničenu vlast«. Time je okončan period dvovlašća. Boljševici su privremeno odustali od parole »Sva vlast sovjetima«. Kontrarevolucija je, po Lenjinovoj ocjeni, ojačala i faktički preuzela državnu vlast. Mirni razvitak revolucije više nije bio moguć.

U međuvremenu stalno je jačao uticaj Boljševičke partije, koja je nakon deset godina održala svoj *partijski kongres, šesti po redu,* u jednom petrogradskom kvartu od 26. jula do 3. avgusta. Na ovom skupu se formalno boljševicima pridružila grupa tzv. međurejonaca na čelu s Trockim. Zbog progona i hapšenja mnogi boljševički vođi bili su odsutni, pa su glavne uloge pripale Staljinu, Buharinu i Sverdlovu. Na kongresu je utvrđeno da se broj članova od aprila do avgusta utrostručio — od 80 narastao je na 240 hiljada članova (u Petrogradu 30.000 članova, u okolini još 16.000; u Moskvi 15.000, u Moskovskoj industrijskoj zoni 50.000, na Uralu 25.000, u Donjeckom bazenu 16.000, na Kavkazu 9.000, u Povolžju 13.000, u Sibiru 10.000, u vojnoj organizaciji 26.000). Kongres je pod uticajem Lenjinovih ideja i procjena usvojio sledeće odluke: period mirnog razvoja revolucije je završen; odbacuje se podrška sovjetima sve dok se ne transformišu u revolucionarne organe vlasti; diktaturu buržoazije treba srušiti — taj će zadatak moći da ostvari samo

Digitized by Google

revolucionarni proletarijat uz podršku siromašnog seljaštva; treba prikupljati snage za oružani ustanak, ali izbjegavati preuranjene sukobe. Šesti kongres Boljševičke partije izabrao je Centralni komitet. Imena izabranih članova CK iz konspirativnih razloga nisu objavljena (Artem, Sergejev, Bjerzin, Bubnov, Buharin, Djeržinski, A. Kolontaj, Krestinski, Miljutin, Muranov, Nogim, Rikov, Smilga, Sokoljnikov, Staljin, Sverdlov, Uricki, Šaumjan), osim četvorice već priznatih i gotovo jednoglasno izabranih vođa (Lenjina, Zinovjeva, Kamenjeva i Trockog).

Narastajuću političku krizu nije uspjela da riješi ni *državna konferencija* (25—28. avgusta) u Petrogradu koju je sazvala Privremena vlada. Prisustvovalo je 2.500 delegata, među kojima su prema unapred zadatom ključu većinu činili predstavnici četiri carske Dume, a sovjeti i druge društvene organizacije imale su samo 129 mjesta. Spriječeno je učešće boljševika i onemogućeno im da pročitaju svoju deklaraciju. Ali, njihovo prisustvo i uticaj osjetili su se u gradu — štrajk je paralisan rad javnih službi, na ulice je izašlo više od 400 hiljada štrajkača i demonstranata. Kerenski je prijetio da će nov pokušaj pobune ugušiti »mačem i krvlju«. Kontrarevolucionarni generali su tražili »energične mjere« radi sprečavanja revolucionarnog vrijenja u vojsci, tvrdeći da će Riga pasti Nemcima u ruke i da se ne garantuje čak ni bezbjednost Petrograda. U prilog »pobjedonosnog rata« istupali su čak i Plehanov i Kropotkin, revolucionari slavne prošlosti, ali sada daleko od raspoloženja naroda. Vrhovna komanda, na čelu s Kornilovim uskoro je svjesno žrtvovala Rigu da bi otpočela kontrarevolucionarnu pobunu. General Kornilov je 7. septembra krenuo sa svojim trupama na Petrograd, zahtijevajući ostavku privremene vlade. Ministri-kadeti su u znak solidarnosti s Kornilovljevim ultimatumom podnijeli ostavke, a predsjednik Vlade Kerenski, plašeći se da će se Kornilov obračunati ne samo s boljševicima nego i s vladajućim partijama, proglasio je Kornilova kontrarevolucionarom i smjenio ga s položaja vrhovnog komandanta. Menjševičko rukovodstvo Sovjeta, znajući da samo ne može organizovati otpor masa, ponudilo je saradnju boljševicima, što su ovi i prihvatili, ali braneći svoj principijelni stav; odbrana revolucije, ali ne i odbrana Privremene vlade. Formiran je Vojno-revolucionarni komitet u koji su ušli i boljševici. Organizovani su odredi Crvene garde, naoružavani su radnici, kontrarevolucionarna pobuna nazvana po njenom vođi »*kornilovštinom*« ugušena je. Ova epizoda je samo prividno učvrstila položaj Kerenskog koji je sam sebe imenovao za vrhovnog komandanta, kao i tzv. *Direktorijum* (ili »Savjet petorice«) u koji je ušlo 5 ministara Vlade radi upravljanja državnim poslovima do formiranja novog kabineta. Treća i poslednja koaliciona Privremena vlada formirana je 8. oktobra s Kerenskim na čelu.

U septembru i oktobru, odmah nakon likvidiranja »kornilovštine«, zapaža se još veći uticaj boljševika koji postepeno

Digitized by Google

pridobijaju sovjete. Tako je početkom septembra Petrogradski sovjet prihvatio većinom glasova (279 prema 115) boljševičku deklaraciju o vlasti, a krajem mjeseca izabrao Trockog za predsjednika Prezidijuma, uz još 4 boljševika, dva esera i jednog menjševika. Tako je osvojen najznačajniji revolucionarni cen tar. I Moskovski sovjet prihvatio je boljševičku rezoluciju 354 za, 252 glasa protiv). Tako su postupali i mnogi sovjeti širom zemlje. Proces *boljševizacije sovjeta* odvijao se velikom brzinom. Boljševici su ponovo istakli parolu »Sva vlast sovjetima«, ali sada je to značilo sovjetima u kojima dominiraju revolucionarni zahtjevi masa. Lenjin je kasnije isticao da je ova parola od sredine septembra značila isto što i poziv na ustanak.

Nalazeći se u ilegalnosti, na jednom finskom salašu, Lenjin je došao do zaključka da treba pristupiti konkretnim mjerama za izvođenje oružanog ustanka. Preko ljeta je ispisao nekoliko svezaka svog rukopisa *Država i revolucija*, u kome istražuje izvorne Marksove stavove o državi, o potrebi razbijanja starog buržoaskog državnog aparata, uspostavljanja diktature proletarijata, o odumiranju države i samoupravljanju naroda. U mnogobrojnim pismima i člancima ponavljao je misao da ne treba gubiti vrijeme i da je nastupio čas revolucionarne promjene. U pismima rukovodstva partije, Petrogradskom i Moskovskom komitetu partije (»Boljševici moraju uzeti vlast«) i Centralnom komitetu partije (»Marksizam i ustanak«) on izlaže konkretni plan priprema i izvođenja ustanka.

Ovaj plan je CK RSDRP(b) razmatrao na dve svoje sjednice u proširenom sastavu. *Istorijskoj sjednici 23. oktobra 1917.* prisustvuje i Lenjin koji energično traži da se pristupi oružanom ustanku. Njegova rezolucija je usvojena sa 10 glasova, dvojica (Zinovjev i Kamenjev) glasaju protiv. Na sjednici je izabran Politički biro (Politbiro) za rukovođenje revolucijom. U njega su ušli: Lenjin, Zinovjev, Kamenjev, Trocki, Staljin, Sokoljnikov i Bubnov. Nekoliko dana kasnije, 29. oktobra, održan je i drugi sastanak CK RSDRP(b) uz učešća petrogradskih aktivista, predstavnika vojne i drugih boljševičkih organizacija. Na ovom sastanku potvrđena je odluka sa prethodne sjednice o ustanku. Ponovo su protiv ustanka glasali Zinovjev i Kamenjev. Za Lenjinovu rezoluciju bilo je 20 glasova, protiv 2, uzdržalo se od glasanja tri. Za rezoluciju Zinovjeva glasalo je 6 članova, protiv 15, tri su se uzdržala. Na sednici je formiran partijski *Vojnorevolucionarni centar* za ustanak, koji je trebalo da se uključi u Vojno-revolucionarni komitet sovjeta. Sačinjavali su ga Sverdlov, Staljin, Bubnov, Uricki i Djeržinski.

Odmah nakon sastanka dvojica oponenata, Zinovjev i Kamenjev su tražili da CK preispita svoju odluku, Kamenjev je podneo ostavku na članstvo u CK, a u jednoj javnoj izjavi objelodanio planove o podizanju ustanka. Lenjin je u svom članku (objavljenom u listu »Rabočij put'« 1—3. novembra) oštro osudio stav ove dvojice i otvoreno izjavio da se partija neće odreći

Digitized by Google

ustanka. Od partijskih tela tražio je da se Zinovjev i Kamenjev kao izdajnici izbace iz partije. CK je razmotrio ovaj Lenjinov zahtijev, ali ga nije prihvatio. Dvojicu optuženih branio je Staljin, a ovakav Staljinov stav ka olakom kompromisu oštro je kritikovao Trocki. Ostavka Kamenjeva u CK je prihvaćena, a obojici je naloženo da ne daju izjave protiv odluka i direktiva CK.

Ključni događaji su se odigrali početkom novembra. Vojno-revolucionarni komitet (VRK) preduzeo je niz odlučnih mera 2—5. novembra: imenovao je komesare u vojnim jedinicama, brodovima, skladištima oružja i u drugim važnim objektima; izdao je uputstvo da se naredbe štaba Petrogradskog vojnog okruga mogu izvršavati samo uz odobrenje VRK. Na »Dan Petrogradskog sovjeta« 4. novembra održavani su mitinzi i traženo da Sovjet preuzme cjelokupnu vlast. Sukob između snaga revolucije i kontrarevolucije bio je neminovan. Vlada je povukla prve poteze. Zabranila je 6. novembra boljševičke listove, povela istragu protiv članova VRK i njegovih komesara, dovodila verne trupe s fronta, pripremala napad na Smoljni, sedište revolucionarnih organizacija. Međutim, iz Smoljnog su izdate naredbe Crvenoj gardi (oko 1500 boraca) i revolucionarnim jedinicama vojnika i mornara o zaposjedanju ključnih objekata u gradu: mostova na Nevi, pošte, železničkih stanica, junkerskih učilišta. Pozvani su i borbeni brodovi, da pod kontrolom boljševika dođu u prijestonicu. Sa krstarice »Aurora« upućen je telegram s nalogom da se spriječi dolazak trupa koje nisu otkazale poslušnost Vladi. Lenjin je uveče, 6. novembra uputio pismo članovima CK u kojem upozorava da treba »večeras, noćas uhapsiti Vladu«, da se ne sme propustiti trenutak jer je »oklevanje isto što i smrt«. Kasno uveče Lenjin je došao u Smoljni. U noći između 6. i 7. novembra u 1,25 časova, zauzeta je Glavna pošta; u 2,00 železnička stanica prema Moskvi i električna centrala, u 6,00 Državna banka, u 7,00 Centralna telefonska stanica. *Ujutru, 7. novembra Petrograd se nalazio u rukama ustanika.* U 10 časova emitovano je saopštenje koje je napisao Lenjin da je Privremena vlada svrgnuta. Vanredna sednica Petrogradskog sovjeta počela je u 14,35 časova. Trocki je saopštio da je revolucija pobijedila, a Lenjin je u svom prvom javnom istupanju nagovijestio da se treba latiti izgradnje socijalističke države. Oko 16 časova otpočelo je opkoljavanje Zimskog dvorca u kome se nalazila Privremena vlada. U 18 i 20 časova Vladi je upućen ultimativan zahtijev o predaji. Na utvrđeni signal, pucanj sa krstarice »Aurora«, u 21,40 otpočeo je juriš odreda Crvene garde na Zimski dvorac koji je potrajao nekoliko časova. Sat posle ponoći polovina dvorca bila je u rukama ustanika, a u 2,10 časova dvorac je zauzet, Privremena vlada je uhapšena. Izvori navode da je u Petrogradu, među hiljadama ljudi koji su se latili oružja tih dana, bilo 6 ubijenih i 50 ranjenih. Dok je u Petrogradu prevrat izveden u toku jedne noći, u Moskvi su bor-

Digitized by Google

be potrajale duže. Sovjetska vlast je uspostavljena 15. novembra, a u borbama je bilo ubijeno oko 1000 ljudi. Istovremeno, sovjetska vlast je uspostavljena i u Centralnoj Rusiji, a u toku narednih meseci i u ostalim delovima zemlje.

Nova vlast je počela odmah da djeluje. *Drugi kongres radničkih i vojničkih deputata*, kao opštenarodni parlament, otpočeo je rad 7. novembra u 22,40 časova. Postoje različiti podaci o strukturi ovog tijela, ali je izvjesno da su boljševici činili bar polovinu od ukupnog broja delegata. Menjševici i desni eseri su u znak protesta »protiv vojne zavere i zahvatanja vlasti« napustili sjednicu, pridružili su im se i predstavnici nekih drugih partija. U 3.10 časova (8. novembra), kada je stigla vijest o hapšenju Privremene vlade, rad je nastavljen. U 5 časova ujutru Lunačarski je pročitao Lenjinovu proklamaciju radnicima, seljacima i vojnicima u kojoj se kaže da kongres sovjeta preuzima vlast. U 5,15 časova je sjednica završena. Druga sjednica otpočela je 8. novembra u 21 čas. O dva osnovna pitanja — miru i zemlji — referisao je Lenjin. Kongres je oko 23 časa jednoglasno usvojio *Dekret o miru* i 3 sata kasnije *Dekret o zemlji*. Oba dekreta napisao je i pročitao Lenjin. Kongres je u radnim jutarnjim časovima 9. novembra izabrao izvršni organ sovjeta (VCIK) od 101 člana, među kojima je bilo 62 boljševika i 29 levih esera (opoziciono krilo u partiji socijalista-revolucionara koje se oformilo u toku prvog svjetskog rata, a od juna 1917. zastupalo samostalnu političku liniju, a sredinom decembra 1917. formiralo samostalnu partiju). Kongres je izabrao *Savet narodnih komesara*, prvu sovjetsku vladu. Nju su činili: Lenjin (predsjednik), Rikov (unutrašnji poslovi); Miljutin (poljoprivreda); Šljapnikov (rad); Nogin (industrija i trgovina); Lunačarski (prosvjeta); Skvorcov/Stepanov/ (finansije); Trocki (spoljni poslovi); Opokov /Lomov/ (pravda); Teodorovič (snabdijevanje); Avilov/Glebov/ (pošta i telegraf); Staljin (nacionalno pitanje); rukovođenje vojskom i mornaricom povjereno je Ovsejenku, Kriljenku i Dibenku. U novembru i decembru na osnovu sporazuma boljševika i levih esera u Vladu su ušli i predstavnici levih esera: Kolegaev (zemljoradnja); Štejnberg (pravda); Prošjan (pošta i telegraf), Trutovski (gradska i mesna samouprava); Karelin (narodna imovina). Nakon što je potpisan mirovni ugovor između Rusije i Nemačke u Brest-Litovsku, marta 1918, lijevi eseri su izašli iz Vlade. Time je period koalicije između njih i boljševika završen.

U prvim mjesecima, sve do donošenja prvog sovjetskog Ustava 10. jula 1918, sovjetska Vlada (koja se do 23. januara zvanično nazivala Privremena radnička i seljačka vlada, a od tada Radnička i seljačka vlada Ruske Sovjetske Republike) i VCIK, kao najviše zakonodavno telo, donijeli su niz zakona (dekreta), propisa i uredbi. Među značajnijim *dekretima* u ovom periodu mogu se navesti: dekreti o miru, zemlji, stvaranju sovjetske vlade (8. novembra 1917); O štampi (9. novembra); O

Digitized by Google

uvođenju osmočasovnog radnog dana (11. novembra); O pravima naroda Rusije (15. novembra); O likvidiranju staleža i građanskih činova (23. novembra); Uredba o radničkoj kontroli (27. novembra); O organizaciji sudstva (5. decembra); O hapšenju vođa građanskog rata protiv revolucije (11. decembra); O stvaranju Višeg savjeta narodne privrede (15. decembra); O stvaranju Sveruske vanredne komisije za borbu protiv kontrarevolucije i sabotaže (20. decembra); O nacionalizaciji banaka (27. decembra); O raskidanju braka; O demokratizaciji vojske (29. decembra); O građanskom braku; O nezavisnosti Finske (31. decembra); Deklaracija o pravima radnog i eksploatisanog naroda (16. januara 1918); O raspuštanju Ustavotvorne skupštine (19. januara); O organizovanju Crvene armije (28. januara); O nacionalizaciji trgovačke flote; O konfiskovanju kapitala ranijih privatnih banaka (5. februara); O socijalizaciji zemlje (9. februara); O nacionalizaciji spoljne trgovine (22. aprila). Itd.

Od samog početka položaj sovjetske države bio je nestabilan. Zemlje Antante odbile su sovjetske mirovne predloge o okončanju rata, pa je Rusija povela separatne pregovore s Njemačkom. Sovjetska vlada je posle dugih pregovora zaključila *Brest-Litovski mirovni ugovor* sa Njemačkom 3. marta 1918. Ugovor je bio veoma nepovoljan za Rusiju, ali nije zadirao u osnovne tekovine revolucije. Potpisivanju ugovora su se žestoko usprotivili tzv. *lijevi komunisti*, istaknuti boljševici (Buharin, Bubnov, Mjasnikov, Preobraženski, Pjatakov, Radek, Saprohov, Smirnov i drugi). Oni su zastupali ultralijevu poziciju, odbacujući svako sporazumijevanje s kapitalizmom. U znak protesta napustili su odgovorne partijske i državne funkcije, ali su krajem 1918. izmijenili svoj stav. U ljeto 1918. došlo je do *pobune lijevih esera* (6. i 7. jula). Ubili su njemačkog poslanika u Rusiji Mirbaha, uhapsili 30 boljševičkih rukovodilaca i otvorili vatru na Kremlj. Pobuna je ugušena 7. jula. Godine 1918. izbili su kulački ustanci protiv sovjetske vlasti, otpočeli *građanski rat i strana vojna intervencija.* Zemlje Antante organizovale su pomoć unutrašnjoj kontrarevoluciji i stvaranju masovne belogardijske armije, direktno su intervenisale protiv sovjetske vlasti i držale pod kontrolom znatan deo sovjetske teritorije. Nakon trogodišnjeg rata (1918—1921) ponovo je uspostavljena sovjetska vlast na ovim teritorijama. Za vrijeme tog rata cijela zemlja je pretvorena u vojni logor, sve je bilo podređeno odbrani tekovina revolucije. Poslije poraza kontrarevolucionarnih i intervencionističkih snaga napušten je sistem vanrednih mera i metoda nazvan »*ratni komunizam*«, a otpočeo je dugotrajan period mirnog razvoja i izgradnje sovjetske države.

Odbrani tekovina Oktobra doprinijela je i *internacionalna solidarnost radničke klase* širom sveta. Pod uticajem oktobarske revolucije došlo je do niza revolucionarnih pobuna i eksplozija. U Njemačkoj je novembra 1918. izbila revolucija. U Austriji je došlo do štrajkova i pobuna, u Beču su radnici upro-

Digitized by Google

ljeće počeli zaposjedati fabrike i stvarati radnička i vojnička veća. U Mađarskoj je stvorena Mađarska Sovjetska Republika 1. marta 1919. i održala se tri i po mjeseca. Demonstracije, štrajkovi i pobune izbijali su i u mnogim drugim zemljama. Oktobar je imao odjeka i na drugim kontinentima — u Americi, Aziji.

Oktobarska revolucija *snažno je odjeknula u Jugoslaviji.* Već novembra 1917. dekreti sovjetske vlasti objavljeni su u radničkoj štampi. Istaknuti predstavnici socijaldemokratskog radničkog pokreta tumačili su ciljeve i karakter oktobarske revolucije, istupali protiv intervencije stranih sila u Rusiji. U februaru 1918. izbio je poznati ustanak mornara u Boki Kotorskoj, a u ljeto 1919. došlo je do generalnog štrajka solidarnosti koji je imao opštenarodni karakter. Oko 30.000 jugoslovenskih internacionalista, koji su se kao ratni zarobljenici obreli za vrijeme rata na tlu Rusije, aktivno su učestvovali u odbrani tekovina ruske revolucije. Mnogi od njih (Danilo Srdić, Gustav Barabaš, Aleksa Dundić) i drugi istakli su se na bojištima građanskog rata kao odvažni borci i crvenoarmejski komandanti.

Digitized by Google

Stipe Šuvar

Epohalna prekretnička uloga oktobarske revolucije*

S oktobarskom revolucijom u Rusiji prije sedamdeset godina okrenuta je nova stranica u historiji čovječanstva i pomjereno klatno te historije u pravcu persepktive komunističkog društva. Kao što je Tito istaknuo, »veliki Oktobar zapalio je revolucionarni duh u srcima stotina miliona radnih ljudi u čitavom svijetu i ulio im samopouzdanje u njihovoj velikoj borbi za novi svijet«.

Epohalnu, prekretničku ulogu i trajno inspirativno značenje oktobarskoj revoluciji priznaju i danas, a priznavat će i sutra, sve progresivne snage u svijetu. I mi u Jugoslaviji s pravom naglašavamo, da je ruski Oktobar inspirirao i naš radnički i socijalistički pokret. Naš se pokret, naime, ujedinio na inspiraciji Oktobrom i pripremio i proveo socijalističku revoluciju u našoj zemlji, a polazeći od specifičnosti naše zemlje i nalazeći vlastita rješenja. Utoliko, »bez Lenjina i Oktobra ni naši narodi ne bi stali na vlastite noge, te bi ostali moneta za potkusurivanje na periferiji evropskih zbivanja« (V. Bakarić).

Sama oktobarska revolucija nije izbila kao nešto iznenadno i samo iz ruske historije i ruskih prilika, već iz čitavog novijeg toka evropske i svjetske historije. Ona je i sama bila plod socijalističkih stremljenja i postojanja i djelovanja pokreta radničke

* Referat na svečanoj akademiji u Beogradu, 30. oktobra 1987.

Digitized by Google

klase u Evropi i u svijetu, a koji su — i ta stremljenja i taj pokret — rođeni u 19. stoljeću, u okrilju kapitalističkog načina proizvodnje, da bi se, u duhu Internacionale, usmjerili na rušenje društva podijeljenog na klase i na stvaranje besklasne ljudske zajednice.

Karl Marx, čija su misao i praktična revolucionarna djelatnost u prošlom stoljeću usmjerili radnički i socijalistički pokret na revolucionarnu aktivnost, smatrao je da su Francuska i Engleska već u njegovo vrijeme bile zrele za radničku revoluciju. Jer, radnički je pokret u tim zemljama — od ludističkih buntova i čartističkih proklamacija, do pokušaja Roberta Owena da stvori nove komune u Engleskoj, te od radničkih ustanaka 1830, 1848. i 1871. u Francuskoj — istupao kao praktična kritika kapitalizma i pokazivao, i u teoriji i praksi, težnju da ruši buržoasko društvo i zasnuje novi, za radnike i sve socijalno ugnjetene povoljniji i pravedniji društveni poredak. Pariška komuna, izolirana u odnosu na još uveliko seljačku Francusku, u kojoj je parcelni seljak bio na strani buržoazije, pokazala je da su radnici sposobni organizirati i razvijati novo društvo, pa je stoga Marx u njoj vidio najzad pronađeni oblik ekonomskog oslobođenja rada«. U evropskim zemljama, u kojima je razvoj kapitalizma kasnio, u Njemačkoj, Austriji, Rusiji, Italiji i drugdje, buržoazija je, od revolucionarne 1848. pa sve do našeg stoljeća, u strahu od nastupajućeg proletarijata, još paktirala s ostacima feudalizma i u isto vrijeme nesmiljeno gušila svako organiziranje i teorijsko i duhovno pripremanje radničkog pokreta za revoluciju. No, upravo na primjeru Rusije na početku našeg stoljeća pokazalo se da je kapitalizam svjetski sistem i da su šanse revolucije najveće i najbliže tamo gdje je on najslabiji. To je pokazivala Lenjinova analiza imperijalizma kao najvišeg stadija kapitalizma, a na osnovu čega je on i sve snage partije, koju je stvarao, odnosno čijem je programu i organizacionoj izgradnji najviše pridonio i kojoj je stajao na čelu, usmjerio na pripremu i vođenje revolucije u Rusiji, koja je, po Engelsovim riječima, 1848. godine u Evropi istupala kao kontrarevolucionarni kolos, a na pragu našeg stoljeća je bez sumnje bila najslabija karika u lancu velikih imperijalističkih sila.

Prva ruska revolucija 1905. godine u tom je smislu bila uvod u oktobarsku revoluciju. Iako je po svojim zahtjevima bila na tragu velike francuske revolucije, koja se odigrala više od jednog stoljeća ranije, pa prema tome nije imala socijalistički program, ta je revolucija već pripremala pobjedu socijalizma u Rusiji. Po svome karakteru bila je buržoaska, no u njoj je najznačajniju ulogu već imala radnička klasa, u njoj su sudjelovale seljačke mase i razvili se sovjeti kao oblici uspostavljanja nove radničko-seljačke vlasti revolucionarnom akcijom odozdo. U toj revoluciji radnička je klasa obavljala »posao« buržoazije, onako kako je ranije Marx gledao na ulogu njemačkog i evropskog radništva, i u isto vrijeme pripremala sebe za buduću vladajuću klasu, koja

Digitized by Google

će iz temelja preurediti društvo. Ujedno, utjecala je na buđenje antikolonijalnih snaga na Istoku, u Turskoj, Perziji, Kini, Indiji. Februarska revolucija 1917. godine bila je pak repriza revolucije iz 1905. U promijenjenim uvjetima, uvjetima svjetskog rata, carizam lako pada, a buržoazija preuzima vlast, odnosno sovjeti joj tu vlast prepuštaju.

No, revolucioniranje masa ubrzano se nastavljalo, a Lenjin i boljševici su ona snaga koja neumorno djeluje u pravcu ostvarenja krilatice: sva vlast sovjetima! I Lenjin najzad poručuje, a da je svoju partiju posve pripremio i ispravno ocijenio tektonska gibanja u milijunskim masama radnika, seljaka i vojnika, da je došao trenutak radničke, socijalističke revolucije, te da je netom jučer bilo prerano, a da bi već sutra bilo prekasno. Odigralo se tih deset dana, koji su prema Johnu Reedu potresli svijet, a mi bismo i iz današnjeg ugla dodali: koji svijet još uvijek inspiriraju. Dakako, revolucija nije pobijedila u deset dana. Ona se još dugo, na život i smrt, hrvala za svoje vlastito održanje i preživljavanje, u bespoštednom građanskom ratu koji su joj nametnule domaće kontrarevolucionarne snage i svjetski imperijalizam.

Lenjin i boljševici formirali su se kao sljedbenici Marxa i marksizma unutar tadašnjeg evropskog radničkog i socijalističkog pokreta, da bi razradili revolucionarni program i primijenili ga na specifične ruske prilike. Oktobarska revolucija je pobijedila na tragu vizija i iskustava radničkog i socijalističkog pokreta u Evropi i u svijetu upravo time što je »subjektivni činilac« znao i umio revolucionarne energije radnih klasa, radništva i seljaštva, razbuditi i usmjeriti na revolucionarni obračun s dotada vladajućim klasama kapitalista i spahija i tako na tlu Rusije dokazati da su Marx i Engels ispravno uočili zakonitosti društvenog kretanja u našoj epohi i da se socijalizam počinje ostvarivati kao nova epoha historije čovječanstva. Poznato je, da su se narodnjaci u Rusiji i teorijski i praktično sukobljavali sa marksistima upravo oko daljnjeg razvoja, zagovarajući »nezapadni«, autohtoni, više azijatski put.

To su poznate stvari, no ovdje ih spominjemo i zbog davnašnjih, a i današnjih interpretacija tobožnje nesazrelosti uvjeta za socijalističku revoluciju u Rusiji, pa prema tome i njezine preuranjenosti i historijske promašenosti, a onda i revolucija koje su na njezinom tragu izbijale u drugim zemljama. Lenjin je stvari kako treba objasnio već u polemici s Kautskim i revizionistima u redovima tadašnje socijaldemokracije, ali to ni danas ne shvaćaju razni kritičari i protivnici ne samo Oktobra i lenjinizma nego i socijalizma i marksizma uopće.

Nakon pobjede oktobarske revolucije iskrslo je presudno pitanje održanja socijalizma u jednoj zemlji, i to nerazvijenoj, odnosno u zemlji koja prethodno nije postigla ni ole značajniju ekonomsku, socijalnu i civilizacijsku razinu života na kapitalističkim osnovama.

Digitized by Google

Poznato je da su sam Lenjin i boljševici, pripremajući revoluciju, pa i neko vrijeme poslije njezine pobjede, gledali na nju kao na uvertiru evropske i svjetske socijalističke revolucije. No, budući da su revolucije u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama izostale ili bile poražene, kao u Njemačkoj, pobjedničke snage ruske revolucije suočile su se sa biti ili ne biti otpočetog revolucionarnog prevrata u golemoj, zaostaloj i mnogonacionalnoj zemlji, koja se našla sama i izolirana u neprijateljskom okruženju moćnog kapitalističkog svijeta. Revolucija je eksproprirala eksproprijatore i nacionalizirala zemlju, što je bio zahtjev samog seljaštva, a Lenjin je uoči samog njezinog izbijanja razrađivao, u »Državi i revoluciji«, pitanja novog oblika države, u kojoj će se na vlasti sovjeta razvijati socijalistička demokracija i doći do izražaja tendencija odumiranja same države. Odgovor da je moguć opstanak i razvoj socijalizma u jednoj zemlji u načelu je dat na toj osnovi, ali je konkretna historijska situacija nametala i iznuđene poteze. Uvjet održanja revolucije bio je taj da se pošto-poto osigura ekonomski i kuturni razvoj, koji bi išao u susret zadovoljavanju probuđenih očekivanja masa radnog naroda. Lenjin je, radi širokog razumijevanja programa »izgradnje« socijalizma u razrušenoj i nerazvijenoj Rusiji, formulirao čuvenu parolu da je socijalizam elektrifikacija plus sovjetska vlast i neposredno inspirirao dugoročni plan industrijalizacije zemlje. U isto vrijeme, iz posve praktičnih potreba da se prevladaju posljedice tzv. ratnog komunizma 1918—1920, on formulira novu ekonomsku politiku (NEP), jer »bez uspostavljanja robne razmjene ili razmjene proizvoda između industrije i poljoprivrede nisu mogući pravilni odnosi između proletarijata i seljaštva u prelaznom periodu od kapitalizma u socijalizam«. Ističe i potrebu davanja koncesije stranim kapitalistima, pa makar je to »danak radničke države svjetskoj buržoaziji«.

U izgradnji socijalizma u Sovjetskom Savezu, traženju puteva i praktičnih rješenja polazilo se od Marxovih analiza i sheme proširene reprodukcije, a imala se pred očima činjenica da socijalizam starta s veoma niske razine materijalne razvijenosti, izoliran u jednoj zemlji, i da je osnovni problem kako stvarati akumulaciju za ubrzani razvoj. Pojedini ekonomisti su htjeli utvrditi »mogući obim potrošnje masa« i izračunati »stopu porasta kao funkciju ekonomske strukture« ili, polazeći od modela efektivnosti investicija i stope akumulacije, čak izračunati i »indeks industrijalizacije«. Traganja i rasprave u ekonomskoj teoriji kasnije će biti prekinuti Staljinovim nametanjem tobože općeg zakona razvoja u socijalizmu, prema kojem brže rastu sredstva za proizvodnju u odnosu na proizvodnju sredstava potrošnje (što traži veća ulaganja u odjeljak I u odnosu na odjeljak II u Marxovoj shemi reprodukcije). Poštivanjem tog tobožnjeg zakona socijalističkog razvoja, a putem državnog planiranja i odlučivanja o sredstvima, postiže se — tako se u Staljinovo vrijeme tvrdilo, pa se ponavlja sve do danas — proporcionalan razvoj narodne

Digitized by Google

privrede i svih njezinih grana i ukida zakon vrijednosti, odnosno on još vrši u izvjesnom pogledu ulogu regulatora samo u razmjeni roba osobne potrošnje.

U biti se radilo o teoriji i praksi državnog socijalizma, čija je osnovna karakteristika državno skupljanje i raspodjeljivanje društvenog viška vrijednosti, na kojem se do danas uglavnom zasnivao razvoj i Sovjetskog Saveza i socijalističkih zemalja, koje su nastajale iza drugog svjetskog rata, ako se izuzme naš, jugoslovenski pokušaj da već pedesetih godina krenemo drugim putem. U tom smislu ovdje napomenimo tek to, da su rasprave o problemima proširene reprodukcije u socijalizmu — kako bi se došlo ne samo do opće teorije ekonomskog razvoja socijalizma, a koja bi se utemeljila na Marxovim i Lenjinovim analizama društvene reprodukcije u kapitalizmu i koja bi u isto vrijeme uzimala u obzir da se radi o prelazu iz kapitalizma u socijalizam u zemlji u kojoj se kapitalizam nije prethodno jače razvio — a koje su bile okončane promoviranjem Staljina u glavnog ekonomskog, i dakako ne samo ekonomskog, teoretičara, unekoliko oživjele u postaljinskom vremenu i u Sovjetskom Savezu i u drugim socijalističkim zemljama (dok je u Jugoslaviji teorijski raskid sa koncepcijama državnosocijalističkog vođenja privrede nastupio ranije). Razrađivani su i razrađuju se modeli privrednog rasta, razvoja i planiranja, u kojima se ide mnogo dalje od materijalnobilančnih pozicija i jednosektorskih i višesektorskih shema, pa i nastoje primijeniti opća teorija sistema, linearno programiranje, razni kibernetički modeli, itd., ali se u osnovi ne napušta praksa državnog vođenja proširene reprodukcije. Pokušaji privrednih reformi u nizu socijalističkih zemalja od polovice sedamdesetih godina naovamo još nigdje nisu išli u dubinu i nisu urodili značajnijim dezintegriranjem državnovlasničkog monopola u odnosima proizvodnje. U pojedinim socijalističkim zemljama upravo se danas uvode, odlučnije ili stidljivije, elementi plansko-tržišnog sistema i sve više, bar na riječima, uvažava robni karakter društvene proizvodnje, neizbježan za današnju epohu razvoja proizvodnih snaga.

Utoliko je i u sovjetskom društvu »razvojna politika« do danas u biti ostala pri formulama i rješenjima, koja se u dijelu suvremene literature vežu za »nerazvijeni socijalizam« i pripisuju »tipu razvojne politike i funkcioniranja privrede iz perioda prvobitne socijalističke industrijalizacije«, a koji je bio tobože uvjetovan »jasnom vezom između zaostalosti i socijalizma«. Budući da su u biti iste postavke i sheme ekonomske »razvojne politike« preuzimane (a i u okviru nametanja jednog, tobože općevažećeg modela »izgradnje socijalizma«) u svim socijalističkim zemljama (uključujući i Jugoslaviju do raskida s »našom prvom fazom socijalizma« i početnog uspostavljanja sistema socijalističkog samoupravljanja), nije ni čudo što i dobronamjerni i oni koji to nisu čitavo dosadašnje iskustvo socijalizma, takvog kakav još jest i kakav se pojavio u raznim zemljama, reduciraju na iskus-

Digitized by Google

tvo forsirane ili zakašnjele ili neadekvatne, itd., etatističke industrijalizacije, a u kojoj se ne uspijeva izići na kraj sa stanjem neprestane oskudice u osnovnim materijalnim elementima i proizvodnje i potrošnje.

Državnosocijalistički monopol u odnosima proizvodnje i u vođenju društvene reprodukcije, a koji se tako snažno uspostavio u Sovjetskom Savezu u uvjetima izgradnje socijalizma u jednoj, i to nerazvijenoj, zemlji bio je možda i historijski neizbježan, ali iz današnjeg ugla možemo sa sigurnošću konstatirati da se predugo održao, da je kasnije mehanički preuziman i u nizu drugih socijalističkih zemalja, da je bio i ostao osnova snažne birokratizacije društva i zastoja i gušenja upravo socijalističke demokracije, o kojoj je pisao i koju je predviđao Lenjin, i da je danas glavno iskušenje i prepreka daljnjem razvoju socijalizma i dokazivanju njegovih preimućstava u odnosu na kapitalistički način i odnose proizvodnje.

Bio je i podloga tragičnih deformacija u političkoj praksi, koje smo i u našoj, jugoslavenskoj marksističkoj kritici podveli pod staljinizam.

Dakako, sve to ne oduzima snagu dobro poznatim činjenicama o kolosalnim dostignućima socijalizma u Sovjetskom Savezu kroz proteklih sedam decenija, koja su ga dovela i u ekonomskom, naučnom i kulturnom pogledu u red najrazvijenijih zemalja svijeta, o golemom značaju tih dostignuća za pobjede i širenje socijalizma u svijetu, o herojizmu, požrtvovanju i odricanjima generacija sovjetskih ljudi od pobjede Oktobra naovamo. Grandiozna dostignuća sovjetske zemlje tim su veća, kada se zna da je ona podnijela najveće ljudske žrtve i pustošenja u prvom svjetskom i građanskom ratu u kojem je revolucija odbranjena, te u drugom svjetskom ratu, u kojem je Sovjetski Savez odigrao najznačajniju ulogu u svjetskoj antifašističkoj borbi i konačnom slamanju fašizma. To je sve mnogo značilo i znači i u borbi za socijalizam u svijetu, za progres i mir.

U sovjetskoj teoriji i ideologiji na socijalizam se u čitavom proteklom vremenu gledalo kao na nižu fazu komunizma, u kojoj se stvara materijalno-tehnička osnova za prelaz u komunizam. Šezdesetih godina, u vremenu ispunjenom umjerenom destaljinizacijom u političkom životu, a u smislu osude tzv. kulta ličnosti i njegovih najgrubljih manifestacija i posljedica, a bez dubljih promjena i u ekonomskom i političkom sistemu, čak se predviđao i planirao kalendarski trenutak u kojem će biti »izgrađena« materijalno-tehnička osnova komunizma, što je kasnije, doduše, ocijenjeno kao konstrukcija voluntarističke proizvoljnosti. Kao što znamo, definiranje socijalizma kao niže faze komunizma ima uporište u poznatoj Marxovoj formulaciji iz »Kritike Gotskog programa«, ali je riječ upravo o tome da se on ne može ni poimati ni razvijati samo kao »priprema« materijalno-tehničke osnove komunizma, niti kao neko novo i zaokruženo, neprotivurječ-

Digitized by Google

no društvo bez robne proizvodnje i izvan svjetskog tržišta koje još funkcionira kao kapitalističko tržište. Do najnovijeg vremena u sovjetskoj literaturi, a i drugdje, mnogo se, međutim, pisalo o realnom i razvijenom socijalizmu, a da je to bilo i jest prilično daleko od Marxove i marksističke (kritike) političke ekonomije. U novoj redakciji Programa KP SS piše da je sovjetska zemlja »stupila u etapu razvijenog socijalizma«, a na samom njegovom kraju stoji da je »sovjetski narod izgradio socijalizam«. No upravo aktuelna »perestrojka«, u kojoj se traga za »svestranim usavršavanjem socijalizma«, svjedoči o tome da se zapravo traže putevi odlučnije deetatizacije društvene reprodukcije, bez koje sam socijalizam ne može više s većim uspjehom razvijati vlastite proizvodne snage i nove društvene odnose i savladati još postojeću inferiornost u odnosu na svjetsku produkciju roba na kapitalističkim osnovama.

Nema sumnje da bismo iz današnjeg ugla mogli izricati kritičke opaske o tome da se u sovjetskoj teoriji, a onda i u praksi u Staljinovo vrijeme, pa i kasnije, zaboravljalo na misli klasika marksizma da bi »buduće društvo«, koje se uspostavi nakon rušenja buržoazije, moralo biti društvo »samodjelatnosti radničke klase«, na iskustva Pariške komune koja su upućivala na »put pretvaranja sredstava za porobljavanje i eksploataciju rada u oruđa slobodnog i udruženog rada«, pa i na Lenjinove misli ne samo o odumiranju države, koje je on formulirao u predvečerje revolucije, da bi odgovorio ne samo na pitanja kako se u revoluciji osvaja vlast već i kakvi su konkretno — historijski smisao i perspektiva vlasti sovjeta, nego i njegove misli iz prvih godina postojanja sovjetske vlasti o uspostavljanju svestrane radničke kontrole, kao »prvom koraku k socijalizmu« pošto je radnička država izvršila eksproprijaciju sredstava za proizvodnju u privatnom vlasništvu, i o radničkom reguliranju proizvodnje kao »drugom koraku k socijalizmu«.

Ukratko, ekonomsko oslobođenje rada, u smislu spajanja proizvođača sa sredstvima za proizvodnju i njihovog odlučivanja o uvjetima i plodovima rada, u sovjetskoj teoriji i praksi bilo je i još uvijek jest suspendirano, pa utoliko nema ni pozivanja ne samo na Marxove rane radove, u kojima se sagledavaju zadaci revolucije na dokidanju otuđenog rada i na postizanju općeljudske emancipacije rječnikom filozofsko-ekonomske esejistike, nego primjerice ni na ona mjesta u »Kapitalu« i u »Teorijama o višku vrijednosti«, u kojima se rječnikom (kritike) političke ekonomije nagovještava zadatak i historijska neizbježnost kretanja u susret asocijaciji slobodnih proizvođača. Uostalom, danas se i u samom Sovjetskom Savezu, po svemu sudeći, veoma kritički pristupa sagledavanju korijena i uzroka birokratizacije i »bijelih pjega« socijalizma ne samo u Staljinovo vrijeme nego i kasnije, što je i po našem mišljenju jedan od bitnih uvjeta da »perestrojka« urodi dalekosežnijim promjenama u socijalističkom razvoju, i čemu možemo izraziti samo podršku.

Digitized by Google

A čini se i još više: svjedoci smo ohrabrujućih inicijativa u domeni kako privrednog razvoja tako i društvenih odnosa, a u cilju dublje socijalističke demokratizacije sovjetskog društva. U tom smislu i u proglasu CK KPSS u povodu 70-te godišnjice oktobarske revolucije kaže se da je svrha »teorije perestrojke« da ubrza progres socijalističkog društva, da mobilizira na duboke reforme i smjele mjere i da sve dublje u životu sovjetske partije i zemlje učvršćuje revolucionarni lenjinski duh. Utoliko, mi, jugoslavenski komunisti i svi ljudi u našoj zemlji kojima doista na srcu leži stvar socijalizma pozdravljamo današnja nastojanja bržeg razvoja i obogaćivanja socijalizma u domovini Oktobra, koja mogu biti od velikog značaja za napredak socijalizma u čitavom svijetu i u borbi za mir i sigurnost čovječanstva.

II

Socijalistička revolucija u Jugoslaviji spada u one revolucije, koje su u našem vremenu pobijedile na tragu ruskog Oktobra, dajući vlastiti velik i dalekosežan doprinos širenju i dostignućima socijalizma u svijetu. Naša je revolucija na najbolji način posvjedočila, da svako revolucionarno gibanje i činjenje, svako zgušnjavanje stvarnih društvenih preobražaja aktualizira Lenjinove misli o povezanosti teorije i prakse i o tome da nema jednoobraznih metoda revolucionarne borbe i jednom zauvijek zadatih rješenja u borbi za socijalizam i u samoj socijalističkoj praksi. »U Lenjinovoj analizi revolucionarne situacije — naglašavao je Tito — našli smo osnovu za uspješnu procjenu trenutka u kome ćemo pokrenuti revoluciju. Shvatili smo svu dubinu Lenjinove poruke da avangarda sama ne može izvesti revoluciju, da je njezina životna snaga u aktivnosti, inicijativi i revolucionarnoj energiji masa, pri čemu je neophodan čvrst savez proletarijata, seljaštva, inteligencije — svih radnih slojeva. Zato je naša revolucija po svom karakteru i snagama koje su je nosile — bila socijalistička, demokratska i masovna«.

Komunistička partija Jugoslavije prošla je najprije, u vrlo teškim uvjetima proganjanja, put pretvaranja »iz ograničene sekte koja upotrebljava revolucionarne fraze« do »jezgra i pokretačke snage velikog kretanja masa u cjelokupnoj društvenoj strukturi, što znači u svim organizacijama društva« (E. Kardelj), i onda organizirala i predvodila revoluciju u oružanoj fazi i inicirala razvoj socijalizma u našoj zemlji na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Time se ona potvrdila, kako bi rekao Marx, kao partija u velikom historijskom smislu. Tito je na čelu KPJ pokazao svojstva istinskog lenjiniste, a u isto vrijeme najzaslužniji je, da se upravo KPJ prva među komunističkim partijama u svijetu, kao predvodnik autentične socijalističke revolucije u jednoj maloj zemlji, oduprla staljinističkoj teoriji i praksi dominacije, kontrole i represije i da je prva, nakon Lenjinovog vre-

Digitized by Google

mena i prvih godina sovjetske vlasti, počela vraćati dignitet socijalističkoj demokraciji i krčiti puteve razvoja socijalizma, na kojima on neće biti reduciran na državnovlasnički monopol u odnosima proizvodnje i na više-manje pasivnu ulogu radničke klase i širokih masa, o kojima se brinu i koje tobože usrećuju država i partija. Odlučno je odbila da priznaje autoritet sa strane koji nužno degradira sam njezin autoritet, autoritet revolucije i usprotivila se, u uvjetima kada se više socijalizam nije svodio na socijalizam u jednoj zemlji, kontroli iz jednog centra nad čitavim radničkim i komunističkim pokretom i nad svakom i svim socijalističkim zemljama.

Originalne crte jugoslavenske socijalističke revolucije izrazile su se: u njezinom dvojstvu kao narodnooslobodilačke borbe i društvenog prevrata; u prožimanju ciljeva i sadržaja socijalnog oslobođenja i nacionalnog samoodređenja; u nicanju i formiranju vlasti odozdo, što se posebno vidjelo i po značaju narodnooslobodilačkih odbora, koji su imali ulogu osnovnih poluga revolucije, sličnu ali i različitu ulozi sovjeta u oktobarskoj revoluciji; u momentima samoupravljanja već u njezinoj oružanoj, fazi; u dokazivanju sposobnosti malih naroda i niza nacionalnih manjina, da stvore svoju socijalističku zajednicu u kojoj će sami odlučivati o svojoj sudbini; i, najzad, u predaji tvornica na upravljanje radnicima, što je bila parola radničkog pokreta još u njegovim začecima u prošlom stoljeću, pri čemu je kratkotrajno iskustvo Pariške komune bilo stanoviti putokaz, u stvaranju vijeća proizvođača, a onda i cjelovitog sistema socijalističkog samoupravljanja, u kojem treba da, u dužem društveno-historijskom procesu, dođe do spajanja proizvođača sa sredstvima za proizvodnju i do ekonomskog oslobođenja rada. Rukovodi se i Lenjinovom mišlju iz »Države i revolucije«, da što je demokracija punija to je bliži trenutak kada će ona postati nepotrebna. Ujedno je jugoslavenska socijalistička revolucija prva afirmirala, na tragu Lenjinove dijagnoze da će svaka zemlja imati vlastiti put u socijalizam, potrebu i pravo samostalnog i nezavisnog revolucionarnog preobražaja u sklopu epohalne tendencije rađanja i razvoja socijalizma. Ona se u tom smislu prirodno zalaže i za stvarni internacionalizam, koji se prije svega dokazuje i potvrđuje revolucionarnim činom i socijalističkim dostignućima na licu mjesta, u posve konkretnim društvenim i historijskim prilikama, a ne na vanjski i mehanički način, poslušnošću nekom svjetskom centru revolucionarne borbe, iz kojeg se propisuju i jednoobrazni tok revolucije i pravac razvoja socijalizma. A koliko li je nepravednih napada i teških iskušenja naša revolucija doživljavala nakon 1948. godine, dok to pravo na vlastiti put i na nezavisnost svake revolucije nije najzad postalo opća tekovina, na kojoj se danas i u Sovjetskom Savezu insistira. Jednako tako, pokazalo se da politika nesvrstanosti, u čijem nastanku i razvoju socijalistička Jugoslavija ima jednu od najistaknutijih uloga, nije na štetu već, naprotiv, u korist socijalizma u svijetu,

Digitized by Google

da nije negacija već afirmacija internacionalizma i da je u današnjim uvjetima na tragu i Lenjinovih misli o kraju imperijalizma i razvoju svjetske zajednice, koja će živjeti u novom ekonomskom i političkom poretku.

Mnoga ključna pitanja razvoja socijalizma u svjetskim razmjerima prva je na dnevni red postavila upravo naša revolucija. To su, prije svega, pitanja uloge neposrednih proizvođača u odlučivanju o višku rada, neposredne socijalističke demokracije i pune debirokratizacije društva, razvoja socijalističke robne proizvodnje, dosljedne nacionalne ravnopravnosti, slobode kulturnog i naučnog stvaralaštva. Ta pitanja danas dolaze u središte pažnje ako ne još u svim a ono u većini socijalističkih zemalja.

U proteklih četiri desetljeća postigli smo mnogo, iako nam upravo u današnjem trenutku svom težinom ozbiljno prijeti specifično naša kriza socijalističkog razvoja, i to zbog toga što padamo na ispitu praktičnog oživotvorenja, odnosno bržeg i dosljednijeg ostvarivanja naših strateških vizija, a na jugoslovenskom putu socijalizma. Usprkos već gotovo četiri desetljeća nastojanja da razvijamo odnose i sistem socijalističkog samoupravljanja, nismo još uspjeli izići iz specifično naših blokada u znaku raskoraka teorije i prakse i još uvijek snažnog, pa u mnogočemu i sve snažnijeg, reproduciranja etatizma, birokratizma i tehnokratskog monopola. Budući da se socijalizam i drugdje, posvuda u svijetu nalazi u velikim teškoćama i iskušenjima i pred velikim izazovima, snage naše revolucije tim su više dužne da prevladaju momente zastoja na našem putu socijalističkog razvoja, da otklone narasle deformacije u društvu, kolebanja u odnosu na daljnji razvoj socijalističkog samoupravljanja. Prije svega, moramo postići mnogo veću i dublju stvarnu demokratizaciju društva, takvu demokratizaciju koja će osigurati daleko veća i nova dostignuća socijalizma na ekonomskom i humanističkom planu. U protivnom, prijeti nam opasnost da se umjesto u prvim redovima borbe za progres i socijalizam u svijetu nađemo i na njenom začelju. Na nova pregnuća obavezuje nas i privrženost izvornim Marxovim i Lenjinovim mislima i Titovom djelu.

III

Socijalizam kao društveno uređenje postoji od pobjede oktobarske revolucije, dakle svega sedamdeset godina. Gotovo polovicu tog relativno kratkog vremena postojao je samo u Sovjetskom Savezu, koji se nalazio u okruženju kapitalističkog svijeta, i još u Mongoliji, koja se faktično naslanjala na Sovjetski Savez, da bi na izmaku drugog svjetskog rata oružanim putem pobijedio u našoj zemlji i Albaniji, pa u Kini 1949, zatim tih godina i u Sjevernom Vijetnamu, 1959. na Kubi, dok je u nizu istočno-evropskih zemalja bio uspostavljen u prvim poratnim godinama zahvaljujući i tome, što je Crvena armija oslobađala

Digitized by Google

te zemlje od njemačkog fašizma; najzad, u nekim azijskim i afričkim zemljama, Nikaragvi i drugdje do političke pobjede socijalističkih snaga došlo je pak tek u toku posljednja dva ili jedno desetljeće, i to uspješnim ishodom antikolonijalnih borbi i također specifičnih narodno-demokratskih revolucija. Gotovo jedna trećina čovječanstva živi danas u zemljama koje su proklamirale socijalizam kao osnovu i cilj svog društvenog uređenja i razvoja. No, znamo da socijalizam danas nije zbir zemalja koje se za njega na ovaj ili onaj način izjašnjavaju i koje svoj razvoj nastoje usmjeriti na ostvarivanje socijalističkih ciljeva i ideala. Već od Pariške komune socijalizam se rađa i pobjeđuje kao svjetski proces i ne može se danas, a neće moći ni sutra, geografski ograničiti na jedne zemlje, a da se misli da u drugim zemljama uopće nema socijalističkih snaga i stremljenja, objektivnih socijalističkih tendencija i organizirane društvene svijesti koja je usmjerena na zadatke i ciljeve borbe za socijalizam, na stvaranje društvenih uvjeta da on pobjeđuje i razvija se.

Upitajmo se kakav je historijski bilans socijalizma u ovih sedamdeset godina, ako ne ni zbog čega drugog a ono i zbog svih optužnica koje mu se izriču i ranije, sve od vremena kada su Marx i Engels pisali u »Komunističkom manifestu« da bauk komunizma kruži Evropom, kada se, dakle, socijalizam tek rađao kao pokret radničke klase, a pogotovo od pobjede Oktobra naovamo. Znamo, naime, i za teze da je socijalizam tobože protiv ljudske prirode, kao i da bi njegova konačna pobjeda, a zapravo komunizam, značila povratak čovječanstva u barbarstvo, kraj civilizacije i humanizma, itd. Neki, koji nerijetko sebe predstavljaju kao velike mislioce suvremenog svijeta, tobože odbacuju svaku ideologiju i dokazuju da je nastupio kraj svih ideologija, a zapravo su puki ideolozi u službi propagande o vječnosti i jedino mogućoj relativnoj savršenosti građanskog društva, dovode u pitanje upravo Oktobar i sve što je vezano za historijske tokove, u kojima je on značio prekretnički momenat, te pokušavaju dokazivati da i Oktobar i sve revolucije i pokreti na njegovom tragu nisu ništa drugo nego derivati azijskog despotizma i da njihovo širenje globusom donosi smrtnu opasnost slobodi, demokraciji i evropskoj civilizaciji. Itd., itd. U tom smislu već otkako se socijalizam pojavio kao ideja, a pogotovo otkako je postao stvarnost, snažan ideološki pogon građanskog društva neminovno i bjesomučno ratuje protiv socijalističkih i komunističkih stremljenja i postignuća. I ta orkestracija nije do danas utihnula, naprotiv, sve je bučnija. Dodajmo, da njezinu buku pojačano slušamo i u našoj vlastitoj kući u ovom vremenu nakon Titove smrti i ozbiljne krize akcije i realizacije na strateškoj trasi jugoslavenskog socijalizma.

Propaganda i ideologija u ime ove ili one društvene klase, međutim, su jedno, a životni i klasni interesi ljudi drugo. Milijarde ljudi na ovom globusu, koje su svakodnevno osjećale i osjećaju na svojoj koži, vrlo bolno i opipljivo, zbilju socijalnog

Digitized by Google

i nacionalnog bespravlja i bijede, usprkos svim takvim ideolozima i svoj golemoj proizvodnji i širenju industrije svijesti iz metropola kapitala i tehnološke i vojne moći, misle i ponašaju se drugačije, sudjelujući u revolucijama i narodnooslobodilačkim borbama našeg stoljeća i time u mukotrpnom rađanju socijalističkog univerzuma koji će jednog dana neumitno s historijske scene potisnuti kapitalistički univerzum kao historijski i civilizacijski ipak istrošen, bar za ljudske većine, koje su diljem zemaljske kugle podvrgnute najrazličitijim oblicima eksploatacije i ljudskih lišavanja.

Već sama činjenica da je socijalizam još početkom ovog stoljeća bio samo jedna ideja, upravo samo jedan program — istina teorijski, marksistički utemeljen kao progresivna, revolucionarna mogućnost — kao i to da je on danas, pri kraju našeg stoljeća, zahuktali svjetsko-historijski proces koji, razvijajući se i napredujući različitim putovima na svim kontinentima, bitno determinira sadašnjost i perspektivu suvremenog svijeta, predstavlja epohalno historijsko dostignuće. Nesumnjivo je da je dvadeseto stoljeće — stoljeće socijalističkih revolucija, socijalističkog preobražaja društva i da su za stvar socijalizma od ogromnog značaja bile i još jesu antiimperijalističke revolucije naroda koje su razorile kolonijalni sistem, premda još ne i njegovu tešku zaostavštinu, te naučno-tehnološke revolucije koje u načelu vode u susret stvaranju materijalne osnove komunističke zajednice.

Taj masovni nastup socijalističkih htijenja i prakse na pozornicu svjetske historije potvrdio je osnovni zaključak svojevremene Marxove teorijske elaboracije, a onda i Lenjinovih misli, o historijskoj ograničenosti kapitalizma i mogućnostima njegovog ukidanja razvojem socijalističkih procesa koji mogu voditi u susret komunističkoj zajednici slobodnih ljudi i naroda.

Istina, danas još uvijek materijalno, a prije svega ekonomski kapital dominira svijetom, a jedan od ključnih razloga da je tako krije se u činjenici da su u toku ovog našeg stoljeća klasne borbe radničke klase i same socijalističke revolucije svršavale uglavnom poslove buržoazije. Naime, ideje demokracije i političke jednakosti i ravnopravnosti koje su proklamirale velike buržoasko-demokratske revolucije i u vodećim kapitalističkim zemljama ostvarivane su najviše upravo zahvaljujući političkim i sindikalnim borbama i klasnim revandikacijama same radničke klase.

Politička likvidacija kapitala u više od dvadesetak zemalja na četiri kontinenta, danas je evidentna činjenica, ali od ne manjeg značaja je i činjenica da su u socijalno ustrojstvo razvijenih kapitalističkih zemalja ugrađeni pojedini elementi socijalizma, a još više činioci njegovog daljeg probijanja.

Utoliko je i u samim kapitalističkim zemljama na djelu proces, koji je Marx u »Kapitalu« označio kao »ukidanje kapitalističke privatne svojine unutar kapitalističkog načina proizvod-

Digitized by Google

nje«, a jednako tako i manje-više svjesna borba na desetine i stotine milijuna radnika, pa i pripadnika drugih klasa i slojeva za ove ili one odnose i tekovine, koji nesumnjivo vode u susret socijalističkoj alternativi.

Da nema pak socijalističkih zemalja, ma koliko da su one još ekonomski i tehnološki nerazvijenije u usporedbi sa dvadesetak najrazvijenijih kapitalističkih zemalja, a pogotovo s obzirom na činjenicu da se u te zemlje putem svjetskog kapitalističkog tržišta još slijeva dvije trećine svjetskog bogatstva i da su široke mase bitno popravile svoj ekonomski i društveni položaj i uveliko podigle svoje obrazovanje i kulturnu razinu, i da u svijetu posvuda nisu narasli emancipatorski pokreti koji osporavaju vladavinu kapitala i društvene odnose koji iz te vladavine proizlaze, kapital bi i danas posredstvom političkih režima i ekonomske i vojne dominacije razvijenih kapitalističkih zemalja i posredstvom multinacionalnih kompanija i banaka, ničim neometan ostvarivao eksploataciju i ekonomsku, tehnološku, kulturnu i svaku drugu prevlast u čitavom svijetu, u svim zemljama i određivao bi i budućnost čovječanstva koja ne bi bila nimalo ružičasta.

Suočen sa praksom nastajanja, širenja i razvoja socijalizma i sa snagom radničkog i drugih emancipatorskih pokreta, kapitalizam, s jedne strane, nastoji da u sebe ugradi neke socijalističke ideje i zahtjeve, čime ipak na kraju krajeva produbljuje svoje protivurječnosti i omogućuje i podstiče socijalističke procese unutar sebe, a, s druge strane, organizira se kao preventivna kontrarevolucija, upravo da bi zaustavio pobjede socijalizma i otežao razvoj socijalističkih zemalja.

O temeljnoj krizi moderne epohe, koju bitno određuje kapital kao epohalni način društvene proizvodnje života, prvih decenija ovog stoljeća počeli su unutar građanskog svijeta govoriti filozofi i umjetnički stvaraoci, dok danas o toj krizi govore naučnici iz svih naučnih disciplina, publicisti i mnogi politički ljudi, a da najčešće i sami nisu socijalistički orijentirani. Historijski gledano, same kapitalske osnove moderne epohe, usprkos tome što sam kapitalizam još nije iscrpio svoje mogućnosti da razvija ekonomiju i tehnologiju, došle su u pitanje i nikad se kao danas, na pragu 21. stoljeća, nije jasnije manifestirala historijska ograničenost kapitalizma, nikad nije kao danas bilo tako očigledno — za svakog tko misli neopterećen buržoaskom ideologijom i kome je stalo do budućnosti — da se stvarnost koju je proizveo i proizvodi kapitalom postavljen i vođen um, protivi samom umu. Da navedemo samo neke manifestacije ove činjenice: kapitalističko osvajanje prirode se rapidno približava onoj tački kada će se bitno ugroziti prirodno biće čovjeka i prirodu što ga okružuje i od koje živi i dovesti u pitanje biološki opstanak ljudskog roda; sve veća i stravičnija opasnost koju nosi suvremeno naoružanje i iracionalnost čitave trke u naoružanju; sve veći jaz razvijenih i nerazvijenih zemalja koji

Digitized by Google

kapitalizam ne može da riješi već po svojoj prirodi, odnosno s obzirom na principe i odnose koji ga utemeljuju; sve veća depolitizacija i pasivizacija građana koja će ih kao društvena bića izručiti samovolji tehno-birokratskih elita, itd.

Te nepobitne činjenice, koje ukazuju upravo na anticivilizacijske i antihumanističke tendencije svijeta kapitala, a koje sve više pretežu nad njegovom inače veoma progresivnom ulogom u ranijem i dosadašnjem historijskom razvoju, još više ističu značaj socijalističke alternative za budućnost čovječanstva. Socijalizam je, i ovakav kakav je, sa svim svojim protivurječnostima, slabostima, neizgrađenostima, teškim deformacijama ipak jedna osmišljena i organizirana historijska zbilja, u koju vjeruje većina čovječanstva, a koja se nezaustavljivo razvija na pravcu ljudskog progresa.

Ne treba, dakako, gubiti iz vida da je socijalizam u zemljama u kojima je pobijedio bio suočen prije svega sa zadacima koje nije ranije ostvario u njima nerazvijeni ili čak i izostali kapitalizam — zadacima provođenja sirove industrijalizacije, masovne urbanizacije i deagrarizacije i pukog opismenjavanja goleme ljudske većine, a da se, u usporedbi sa sedamdeset godina socijalizma, kapitalizam razvijao, gradio, usavršavao pet stoljeća.

IV

Upravo zbog epohalne neizbježnosti i historijske imanentnosti socijalizma, dužni smo bespoštedno prilaziti i njegovim teškim deformacijama i podbačajima. Naime, socijalizam je dosad imao mnogo padova u svojoj, da tako kažemo, dječjoj fazi: padao je na ovom ili onom, pa i na mnogim konkretnim ispitima, ponajprije i ponajviše zbog toga što se, s jedne strane, nije držao vlastitih zahtjeva i principa a, s druge strane, nije dovoljno i na pravi način uvažavao objektivne okolnosti i pretpostavke svog razvoja. Ali, ohrabruje činjenica da je socijalizam počeo i te kako da uči na svojim vlastitim greškama, što se upravo danas reljefno pokazuje.

Razumljivo je da ljudi obično uspoređuju dostignuća socijalizma sa životom u kapitalističkim zemljama, i to onim najrazvijenijim, i da su pri tome veoma nestrpljivi i često ih ne interesiraju neke objektivne činjenice.

U svim zemljama u kojima je srušena politička vlast kapitala, socijalizam je razvijao svoju materijalnu osnovu (i to uglavnom nerazvijenu naslijeđenu materijalnu osnovu) iz vlastite nacionalne akumulacije. Razvijene kapitalističke zemlje su gotovo tri stoljeća gradile svoju materijalnu osnovu i na eksploataciji golemog kolonijalnog carstva koje je obuhvatalo sve kontinente. I danas se suočavamo sa činjenicom da kapitalizam ostvaruje svoju akumulaciju eksploatacijom daleko najvećeg dijela svijeta, i to zahvaljujući, prije svega, svojoj naučno-tehnološkoj mo-

Digitized by Google

ći i premoći. I dan danas se radi o mogućnostima — kako je to objašnjeno u Programu SKJ — »da vodeće snage buržoazije na bazi ekstraprofita u izvesnom smislu 'potkupljuju' pojedine delove radničke klase i o tome da veća razvijenost proizvodnih snaga i veća produktivnost rada omogućuju znatno viši životni standard u razvijenim zemljama nego što vlada u ostalim delovima sveta«. Naime: »Viši materijalni standard razvijenih zemalja postaje, prema tome, znatnim delom produkt bede i zavisnosti nerazvijenih zemalja, a ugnjetavanje, nasilje i odsustvo demokratskih prava u velikom delu sveta postaju preduslov i podloga buržoaske demokratije i političkog liberalizma u malom broju razvijenih zemalja.« (također Program SKJ). Te činjenice će, po svoj prilici, biti još djelotvornije u slijedećim desetljećima; ono što je nekad značilo kolonijalno carstvo za akumulaciju kapitala, to danas znače, a pogotovo će značiti sutra, nauka i tehnologija u službi kapitala.

Razvoj socijalizma u Sovjetskom Savezu, Jugoslaviji, Kini, i drugim zemljama, sa svim uzletima i padovima, pobjedama i porazima, uvjerljivo je posvjedočio činjenicu da radnička klasa i druge organizirane »subjektivne snage« samo političkim sredstvima ne mogu dokinuti niti robnu proizvodnju, niti klasnu podjelu, niti spriječiti krize i u razvoju društva koje su proklamirale, niti čarobnim štapićem prevladavati njegove protivurječnosti. Uostalom, Marx je anticipirao dramu socijalizma, kada je pisao da će se novo društvo rađati u dugim porođajnim bolovima. A ta drama se danas odigrava napetije nego i jučer i mi smo njezini akteri.

Jedno od ključnih pitanja koje je nametnula politička i društvena stvarnost socijalizma svakako je pitanje smisla i načina prakticiranja političke vlasti i uloge države, te njihovog postepenog prevladavanja i dokidanja u jednom dužem društveno-historijskom procesu, ali koji ne trpi odlaganje. Kako da djeluje država diktature proletarijata, a da se ne izrođava u birokratsku diktaturu i nad proletarijatom i nad svim članovima društva; kako ostvarivati ulogu države kao činioca, pa i čuvara revolucije, a da se ona ne osamostali u apstraktni društveni entitet i perpetuiranjem svoje monopolne i kontrolne uloge ne ugrozi ciljeve same revolucije, ne postane kočničar, pa i grobar revolucionarnog procesa. Zar iskustva socijalizma od pobjede Oktobra pa do danas opominjuće ne upozoravaju na bezmjernu dubinu i težinu trijumfa birokratskog despotizma i sraščivanja državnog i partijskog monopola, a prikrivene plaštom manifestacionog iskazivanja zadovoljstva i sreće klase i naroda?

Od trenutka svoje političke pobjede u prvoj zemlji socijalizma, ali i u svakoj zemlji gdje se voljom narodnih masa ruši poredak koji je zasnovan na unajmljivanju i eksploataciji radne snage, radnički se pokret stalno suočava sa problemom vlastite birokracije kao opasnog uzurpatora socijalističke politike, pregnuća i tekovina. A snažan birokratizam u socijalističkim zem-

Digitized by Google

ljama uvelike se temeljio i još temelji na redukciji osnovne poruke »Komunističkog manifesta«, da komunisti samo prednjače u poznavanju općih uvjeta proleterske borbe i u toj borbi. Društveni sloj koji je svoju moć utemeljio na upravljanju državom i tehnološkim procesom koristi sva sredstva da ideje i praksu pokreta svede isključivo na snagu poretka, nastojeći da sve odnose u društvu predstavlja kao da su u interesu radničke klase. Ne smijemo, međutim, zaboraviti da nema ni jedne pojave koja se ne može preokrenuti u svoju suprotnost, pa nije nemoguće da država i njen aparat ne obavljaju samo funkcije obrane i podupiranja revolucije, već da je tehnobirokratski sloj koristi i za pronicanje i očuvanje svojih parcijalnih interesa izvan, pa i iznad interesa radničke klase. Socijalistička država, izrasla iz revolucije, utoliko nije apriorni garant procesa vlastitog odumiranja i podruštvljavanja svih društvenih procesa, bez obzira na to koliko njezini ideolozi teže da je prikazuju kao predstavnika svih interesa. Komunistička avangarda i organizirane socijalističke snage padaju na ispitu stvarne borbe za socijalističke ideale i ciljeve, kada god i ukoliko zaboravljaju Lenjinovu misao da je »osnovni problem svake revolucije problem vlasti u državi«. Zanemariti taj problem znači odreći se pokreta i njegovih epohalnih zadataka. Nažalost, u dosadašnjoj historiji socijalizma tzv. subjektivni činilac upravo je na tome i prvenstveno na tome padao na ispitu, u nekim konkretnim socijalističkim društvima više u drugima manje, ali ipak u svima.

Sve od trenutka kad radnički pokret, prisiljen da se, sticajem okolnosti, za određeno vrijeme »zaustavi« na vlasti u jednoj državi, pa i da se brani državom od nasrtaja imperijalizma, a ti su se odnosi ponavljali u svakoj zemlji u kojoj je socijalistička revolucija pobjeđivala, poredak je nastojao potisnuti, pa i ukinuti pokret. To je pak rađalo dvije tendencije reduciranja horizonta socijalizma, teritorijalnu i vremensku. Umjesto identifikacije socijalizma sa ekspanzijom proizvodnih moći rada, utemeljenih na oslobođenju i umnog i fizičkog rada od vlasti kapitala, socijalizam se isuviše identificirao sa širenjem moći države. U prvoj fazi, kada je država vršila i funkciju prvobitne akumulacije, takav je odnos progresivan, iako se ostvaruje kroz krv i znoj, uostalom kao i u identičnim fazama kapitalizma. Danas, kada su se proizvodne snage i u svijetu i u većini socijalističkih zemalja veoma razvile, taj odnos nije više produktivan i historijski progresivan, jer se etatizam pojavljuje kao proizvodan odnos, s kojim proizvodne snage dolaze u suprotnost. Odatle kriza socijalizma, ali i njegova šansa. Možda upravo u današnjem trenutku u većini socijalističkih zemalja nastupa, po svemu sudeći, period preloma, jednako važan kao i onaj koji je na početku označio Oktobar.

Socijalizam najzad mora svoju povijesnu prednost pokazivati većom sposobnošću oslobođenja rada i nauke od tehnobirokratskog monopola, a što onda mora uroditi i većom produktivnošću

Digitized by Google

rada i kreativnom ulogom pojedinca i klase. No, radi se o tome da se žestoko sukobljavaju dvije tendencije: jedna, tehnobirokratska, koja socijalizam želi proširivati rastom moći države, mehaničkim širenjem njegovih geografskih granica, širenjem i jačanjem vojno-političkih blokova, pa i osvajačkim ratovima i intervencijama, pretvarajući ga tako na međunarodnom planu i u hegemonizam, koji je po svojoj klasnoj prirodi derivat imperijalizma, i druge, koja ulogu socijalističkih snaga u svijetu vidi kao predvodničku u borbi za mir, demokratiju rada i znanja, slobodne kreativnosti i moći ljudske mašte. Mnogo toga govori u prilog tvrdnji da ova druga, a zapravo jedina autentična socijalistička tendencija, danas dobiva ili će uskoro zadobiti prevagu.

Socijalizam se ne dâ reducirati na neki više-manje homogen i discipliniran »svjetski socijalistički sistem« ili na »socijalističku zajednicu« i uz nju »socijalistički orijentirane zemlje«, na ove ili one blokovske monolite. Jednako tako, »međunarodni radnički pokret« danas nije moguće poimati kao nekakav jedinstveni organizam, ako je to i bilo moguće u vrijeme Marxa i Prve internacionale, te Lenjina i Treće internacionale. Snage socijalizma ne čine samo oko 100 milijuna komunista u svijetu i još nekoliko desetina milijuna pripadnika socijalističkih, socijaldemokratskih i drugih partija i pokreta koji ističu socijalističke ciljeve, uz klasno svjesno radništvo i borbene elite marksistički i progresivno orijentirane inteligencije. Snaga socijalizma je danas u težnji milijardi ljudi diljem globusa da se izbore za dostojan život, društveni progres i trajan mir.

Druga revizija socijalističke ideje sadržana je u vremenskom skraćenju ciljeva socijalizma, s time što ga se želi dovršiti već u samom njegovom početku. Primjer neshvaćanja suštine epohe u kojoj počinje socijalizam kao proces bilo je, recimo, staljinističko proglašavanje komunizma Ustavom 1936. godine. Ili, takvi su primjeri i estradna militantnost kulturne revolucije u Kini, u kojoj je siromaštvo uzdizano na pijedestal konačnog cilja i polpotovski komunizam masakra u Kambodži.

Epoha socijalističkih preobražaja ne može se vremenski skratiti voljom države i upravljačkog aparata, već samo sazrijevanjem proizvodnih snaga umnog i fizičkog rada i uklanjanjem okova koje im nameću odnosi proizvodnje na kapitalskoj osnovi i etatističkom i tehnobirokratskom monopolu. Pandan takvom državno-birokratskom mjerenju vremena i epohe, koje je oličeno, recimo, i sintagmama »ranog komunizma« i »razvijenog« i »zrelog socijalizma« predstavlja i zamjenjivanje osnovnih socijalističkih i komunističkih postulata ciljevima tipično građanske »modernizacije« i »civilizacijskog pomaka«, ulaženja u postindustrijsko ili pak inovativno i informatičko društvo same po sebi, a bez obzira da li se dokida epohalna komanda kapitala nad radom i da li se postiže ekonomsko oslobođenje rada. Prevladavanje sirovog industrijalizma je nužnost i neizbježnost, a bit će utoliko konkretnije i brže ukoliko se socijalizam bude brže

Digitized by Google

oslobađao ideologije teške industrije, koja je uobličena pogrešnim tumačenjem prvog odjeljka iz Marxove sheme reprodukcije i ukoliko u proizvodne odnose koje razvija ugradi interes i motivaciju za kreiranje i primjenu novih tehnologija. Sama činjenica da je poznati stroj za predenje »Jenny«, opisan u »Kapitalu«, na špicama suvremene proizvodnje već zamijenjen čipom sa znakom »Apple« nije nikakva garancija većih ljudskih sloboda, više demokracije, manje rata, ljudskog odnosa prema prirodi i prirodnih odnosa među ljudima. Socijalizam se može konačno afirmirati samo većom sposobnošću da rješava probleme epohe i samo širenjem prostora ljudske kreativnosti i slobode, kao i većom i boljom produkcijom materijalnih i duhovnih dobara koja čovjeka ne svodi tek na postvareno i puko potrošačko biće.

Danas se, naime, proizvodnja roba u svijetu približava onoj granici kada se više proizvode sredstva uništavanja i razaranja, da bi se očuvali odnosi eksploatacije i na kapitalu zasnovano prisvajanje prirode, nego što se proizvodi za bolji i bogatiji život. Troškovi naoružanja i pogona za zaštitu od posljedica prljave industrije sve su veći, a ulaganja u programe života sve manji. Možda preuranjeno, ali anticipatorski genijalno Lenjin je pisao da je »razvoj kapitalizma došao dotle da je proizvodnja robe, mada nastavlja da vlada i da se smatra temeljem ekonomije, u stvari već podrivena. Najveći dio dobiti ide 'genijima' financijskih mahinacija«. Zar najava potresa svjetskog financijskog sistema i mnogo veći interes za financijskim kapitalom, a sve manji za investicijama, ne govori o nadolasku još jednog kriznog ciklusa u kapitalistički uređenoj svjetskoj ekonomiji koji može potresti čitav svijet i siromašnu većinu još više osiromašiti.

Obe spomenute tendencije, i ona teritorijalizacije socijalizma i institucionalizacije radničkog pokreta i ona vremenske redukcije socijalizma, prisutne su, dakako, i kod nas. Zajedno dovode do krize socijalističkog samoupravljanja, a o čemu u ovoj prilici nećemo pobliže govoriti. To samo konstatiramo u kontekstu činjenice da razvoj socijalizma u našoj zemlji, iako ima svoje specifičnosti, nije izoliran u odnosu na razvoj socijalizma na epohalnom planu, već je, naprotiv, sekvenca univerzalnih tendencija.

Dodajmo tek to da je zahtjev za prerastanjem partije u savez komunista, što je kao važan cilj naznačeno i u Programu SKJ, uvjet njegove progresivnosti. Zadržavanje sprege našeg Saveza komunista sa etatizmom i tendencija njegovog pretvaranja u partiju poretka, umjesto da se potvrđuje kao savez radničkog pokreta, vodi ga, danas i ovdje, i do ivice stvarnih sukoba s radničkom klasom. Povijesno je moguće, da u našim prilikama, a ako bi se nastavili disolucioni procesi u društvu, Savez komunista, koji još uvijek djeluje i kao klasična politička partija u jednopartijskom sistemu, mada unutar širokog fronta

Digitized by Google

socijalističkih snaga, proigra svoju avangardnu ulogu upravo time što će sve više postajati zarobljenik partikularnih etatističkih i lažnih nacionalnih interesa, umjesto da se i dalje dokazuje, kao što je to činio u svim zvjezdanim trenucima naše revolucije, u službi jedinstvenih interesa radničke klase i svih naših naroda i narodnosti. Najzad bi se moglo dogoditi da se on razgradi u faktično više partija po logici etatističko-nacionalnih zatvaranja u Jugoslaviji. Štoviše, apsurdni pravac kretanja, suprotan onome koji izražava ekspanziju proizvodnih snaga, mogao bi voditi čak i ideologiji i praksi »zaokruženog« socijalizma i u svakoj općini. Jedine brane takvoj povijesnoj regresiji mogu biti odvajanje Saveza komunista Jugoslavije od etatizma i ujedno nadvladavanje decentraliziranog birokratizma i samoupravno povezivanje proizvođača, koji će istupati kao robni proizvođači na jedinstvenom jugoslavenskom tržištu, a da to tržište opet bude otvoreno prema svjetskom tržištu. Sve su brojniji primjeri gubitka povijesne dimenzije samoupravljanja u ime opsluživanja trenutne vlasti.

Napomenimo ovdje posebno i to, da se strategija izmjene strukture proizvodnih snaga u Jugoslaviji ne može provesti bez transformacije ideologije i prakse industrijalizma kao osnove prethodnog razvojnog perioda. Nikakva ekonomska politika u uvjetima rastuće ekonomske krize nema šanse da osigura takve promjene, sve dok je društvena moć podijeljena i koncentrirana na sadašnji način. Investicije, znanje, cirkulacija roba, opseg tržišta neće biti u funkciji proizvodne ekspanzije nego teritorijalne etatistički dirigirane kontrakcije. Ogromna vanjska zaduživanja, investicije, monetarna politika, transformacija privredne strukture unaprijed su svedeni na funkciju učvršćivanja vladajućih tehnobirokratskih odnosa, umjesto da vode razvoju proizvodnih snaga i oslobođenju rada. Sve veće zaoštravanje suprotnosti proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa dovodi do skraćenja vremena važenja svakog konkretnog poteza privredne politike, po pukoj pragmatičnoj logici preživljavanja. Sve to vodi konačnom sučeljavanju i sa suštinom krize, jer kvantitativan rast svih teškoća prelazi u novi kvalitet, a dominirajući raspored društvene moći, s jedne strane, te znanja i društvenog rada, s druge strane, predstavlja liniju klasnog razgraničenja koje određuje i domete promjena. Kada bi bila i najgenijalnija, ekonomska politika nužno dobija u provedbi značenja koja su određena tehnobirokratskim interesima. Time se sve više povećava jaz između proklamiranog i stvarnog, a sve više se prepoznaju i ljudi sa dvostrukim moralom. U tom smislu i za naše današnje prilike vrijedi svojedobno Lenjinovo upozorenje da »osobe koje pod politikom podrazumijevaju sitne trikove koji katkad graniče s podvalom moraju naići na najodlučnije odbacivanje«. Odmah u produžetku takvog upozorenja Lenjin je ispisao rečenicu: »Klase ne mogu biti prevarene«. Zar to također ne zvuči poučno za nas danas i naše aktuelne društvene i političke prilike?

Digitized by Google

No vratimo se, na kraju, općim pitanjima sudbine socijalizma na svjetskom planu. Pritješnjen snagom kapital-odnosa, a na osnovu marksističke spoznaje do doista nije samostalna društveno-ekonomska formacija i da nema vlastite zakone reprodukcije, već na sebi nosi biljege društva iz kojeg proizlazi i koje hoće da prevlada, socijalizam se dosad zatvarao u nacionalne i eventualno regionalno-blokovske granice i štitio sveopćim državno-vlasničkim monopolom u reguliranju uvjeta proizvodnje, razmjene i raspodjele, žmireći na zakon vrijednosti kao epohalni zakon kojemu se ne može izmaći sve do stupanja na prag asocijacije slobodnih proizvođača. Iz toga su proizišle i mnoge redukcije socijalizma u proteklih sedam desetljeća njegovog postojanja, kao društva u nastajanju i razvoju, mnoge njegove rigidnosti na ekonomskom, političkom i kulturnom planu, kao i mnoge dogme i zablude, kojih se, usprkos teškim iskušenjima i očiglednoj sve većoj nemoći i istrošenosti etatističkih rješenja i voluntarističkog dekretizma, još uvijek teško oslobađa. Opipljiva motivacija proizvođača materijalnih i duhovnih dobara, njihovo pravo da, samoupravno povezani i udruženi, odlučuju o uvjetima i plodovima svog rada, kao i samostalnost privrednih subjekata i njihova odgovornost za proizvodnju i proizvode koja se verificira realizacijom na tržištu, jednom treba da nadomjesti etatističko planiranje, distribuciju, preuzimanje rizika, posredovanje i socijalizaciju gubitaka (a da država, dakako, ne bude lišena nužne kontrolne i organizatorske funkcije). Pretjeran strah i od privatnog vlasništva na sitnim sredstvima za proizvodnju, recimo u poljoprivredi, u sitnoj pratećoj i doradnoj industriji i u sektoru usluga, također je pridonosio da socijalizam dosad bude više društvo oskudice nego obilja. S druge strane, dotiranje mnogih vidova osobnog i društvenog standarda, pretjerana zaštićenost radnog mjesta i neekonomski kriterij zaposlenosti i zapošljavanja jačali su odsustvo motivacije, uravnilovku, pa i parazitizam pojedinca i čitavih društvenih slojeva.

»Zatvoreni« umjesto »otvorenog« socijalizma u ekonomici vodi pak državnoj i partijskoj kontroli ideja, kulture, nauke, slobode stvaralaštva, govora, pisanja, putovanja preko državnih granica, a nerijetko i unutar njih. Tako je dolazilo i još dolazi do mnogih restrikcija, pa i nepotrebnih mjera represija. Otvorena idejna i politička borba za stvaranje i funkcionisanje javnog mišljenja, koje će biti doista socijalističko, a ne birokratski dekretirano i manipulirano, ali ni stvarano po zakonima »industrije svijesti« i paradne demokracije građanskog društva, neophodna je pretpostavka snaženja i afirmacije socijalizma posvuda, u svakoj zemlji i u epohalnim razmjerima.

O svemu tome snage socijalizma danas moraju povesti računa, ako žele ne samo iskorijeniti momente konzervativizma, stagnacije, pa i regresije na tlu socijalizma, koje su danas evidentnije nego jučer, već i osigurati njegova mnogo veća nova dostignuća, mnogo veću afirmaciju i perspektivu istinski ljudske

Digitized by Google

alternative. I za svakog borca za socijalizam i za svakog pripadnika društva, za radničku klasu i sve radne slojeve najvažnije je pak da mogu u svakidašnjem radu i životu stjecati »iskustva revolucije«, o kojima je svojedobno pisao Lenjin.

Neka nam i sedamdeseta godišnjica Oktobra posluži kao povod za nova promišljanja i nova pregnuća u cilju što većeg, a konkretno-historijski mogućeg, ostvarivanja osnovnih socijalističkih ideala.

Digitized by Google

Ervin Peratoner

Oktobar nakon 70 godina i pogled dalje

(Skice o iskušenjima socijalizma općenito, i posebno s varijacijama na jugoslavensku krizu)

> **»Calonne, očekujući još najviše uspjeha od nečega novog, sazove skupštinu notabla, koja započne svoje sjednice u Versaillesu 22. II. 1787. No sustav koji se oslanjao na rasipnost morao je da padne čim je zatražio tuđu pomoć... No, kako bijaše sastavljena od povlaštenika, u njoj bijaše malo spremnosti za žrtve... Skupština se notabla pokazalo slabo poslužnom... i raziđe se 25. V. 1787 (I to je bila uvertira za 1789. godinu).«**
>
> **F. M. A. Mignet, Povijest francuske revolucije.**

Priča se da je njemački filozof I. Kant točno navio svoj budilnik za određeni sat onoga dana kada je teklić raznosio najnovije novine s vijestima o zbivanjima revolucije u Francuskoj. Ali to je bio kraj XVIII vijeka. To je bilo i drugo vrijeme.

A sasvim je nešto drugo bilo kada je s bežičnog telegrafskog tornja u Kronštadtu, u oktobru 1917. po starom julijan-

Digitized by Google

skom, a početkom mjeseca novembra po računanju novog kalendara, morzeovom abecedom otkucana poruka »Svima, svima...« — cijelom svijetu saopćena vijest o početku Velike oktobarske revolucije pod vođstvom boljševika i V. I. Uljanova — Lenjina. To je bilo onih poznatih »Deset dana koji su potresli svijet«, kako je to u svojoj glasovitoj reportaži zapisao poznati sjevernoamerički novinar J. Reed, a s velikim jedom i zagriženom pakošću zabilježio i u svojoj kasnijoj kronici tih dana menjševik — umjereni socijaldemokrat — N. A. Suhanov. Time je bila otvorena — svi su to znali — jedna nova epoha.

Od tih je dana do danas, dakle, proteklo više od 70 godina. I u tom beskrajno dugom vremenskom razdoblju: oluje, kao i uzburkane strasti, gnjev, kao i suze, osveta i prokletstvo iz tih prvih dana i godina su se u međuvremenu slegli. Ostala su sjećanja. I ona su, kao i daljnji rezultati revolucije, postala životna svakodnevica. Nešto što je tu i postoji. Ispalo je u toku tog minulog vremena onako kako je to bio opisao i Ivo Andrić u *Travničkoj kronici* za onaj složeni, a zapravo toliko karakteristični odnos starog i mladog francuskog konzula prema velikoj francuskoj revoluciji: za onog prvog (kao i za sve iz starije generacije) ona je sva sazdana od ideala, koji — ako oni ne bivaju dostignuti — samo je kaljaju, dok je za ovog drugog (kao i za većinu ljudi koji su mlađi i koji su poslije došli) ona značila, prije svega, poprište i bazu od koje se polazi u svojim ciljevima, od koje se živi (jer od ideala se dakako ne može živjeti) i na kojoj se gradi vlastiti život, egzistencija, i na kojoj i u kojoj se stiče i zida lična karijera. I to su onda te opreke i ti nesporazumi ili, bolje rečeno, ona mimoilaženja i razilaženja ljudi, kao i njihovih situacija, što nastaju kada revolucije počinju stariti. Neminovno je to, jer drugačije i ne može biti. Tako se tada začinje ona »proza života« — kako to kaže njemački filozof G. W. F. Hegel.

Tako se te dvije revolucije, koje se dijalektički nastavljaju, nadopunjuju, zaokružuju i konačno totaliziraju — a od kojih ona prva (francuska) i njeni rezultati tek sada doživljavaju svoj puni zenit i uspjeh, dok je ona druga (ruski Oktobar) u mnogo kraćoj no i burnijoj ekspanziji već prešla svoju orbitu i postupno već prilazi svome sutonu — pa tako jedna i druga sve više postaju — u inverziji — nalik na suprotnost između mirnog, staloženog Londona, koji vješto zarađuje i ekspandira, i burnog, grozničavog, strasnog Pariza, koji vrije i gdje se gine, kao što to opisuje Dickens u svom romanu *Dva grada*, kao znamenju proturječja u doba francuske revolucije.

To su svakako svojevrsne metafore. Pa ipak, obadvije te revolucije su se u svojim učincima i posljedicama institucionirale, one su se etablirale, postale su strukture koje se mogu razumno analizirati i umno sintetizirati. Ali one nisu prestale da se nadmeću sve do naših dana.

Digitized by Google

Promatrajući izvana, površnim pogledom, može izgledati kao da je danas uoči 200-godišnjice francuske revolucije ova potonja mahom u većini svijeta više postigla negoli Oktobar u svom kratkom i žestokom životnom razdoblju. Istina, danas se brže živi nego nekoć. Avion je brži od poštanske kočije. Međutim, to nikada nije bila isprika za promašaje i neuspjehe. Šanse su postojale, dakako, uvijek, ali ako one nisu bile realizirane, onda je to tako kao da ih nikada nije ni bilo.

Pa ipak, i usprkos svim iskušenjima, krizama i promašajima, unatoč i nekim i ne baš tako malim i neznatnim okamenjenostima u njegovu habitusu, Oktobar i njegove posljedice u svijetu postoje na ovaj ili onaj način: kao pozitivne i kao negativne, kao dobre i kao zle; u dušama i srcima mnogih ljudi, u životnim i društvenim situacijama, u moralnim dilemama, u tolikim raspravama o tome kamo se kreće povijest. Kao politika i društvena akcija, i jednako tako kao i u društvenoj teoriji ili filozofiji.

Na kraju, Oktobar je rekapitulirao, rezimirao i sažeo u sebi pitanje jednakosti čovjeka i ljudske pravde kroza tok historije. Ili je barem to pokušao napraviti. Jer, u svojoj najdubljoj biti, u svom iskonskom temelju, socijalizam je egalitarizam. Čovjek je rođen s jednakim neotuđivim pravima i s pravom na slobodu i sreću — pisao je T. Jefferson. A to je već prije pisalo u *Bill of Right* države Virginije, u *Deklaraciji o nezavisnosti* kontinentalnog saveza 13 sjevernoameričkih država, a ušlo je također i u Ustav SAD iz 1787, koji je još i danas na snazi. U konačnoj liniji, to je i pretpostavka od koje polazi, ali također i krajnji cilj kojemu teži i sam Marxov humanistički komunizam.

Taj i takav Oktobar, kao i sve ono što je slijedilo, no i ono što je iz njega proizilazilo, bio je u svojoj suštini i u svojoj dubini uvijek egalitarizam. Kao što je to bio i svaki drugi socijalistički i humanistički pokret — ma koliko god on bio i »utopijski« — što se javljao prije njega. S druge pak strane, pokazalo se to i u onom što je poslije njega dolazilo — svi oni obrati, transformacije, preobražaji, polovične reforme i sva izopačenja — da se sve to sudarilo, izvitoperilo i na kraju i slomilo ako se htjelo preinačiti taj duboko i u stotinama životnih žila i žilica ukorijenjeni karakter svakog socijalističkog pokreta, bilo kada i bilo gdje se on pojavio. On se mogao i može se — i to je iskustvo pokazalo — jedino korumpirati iznutra, ali potajno, kradomice, iza leđa, i sve po onome: slomiti me možeš, saviti me nećeš nikada. A slomio se samo na tvrdom *otporu realnosti.*

Politički izraz tog egalitarizma je bila i ostaje demokracija i demokratizam. U ime demokracije je govorio najtočnije, najpreciznije, najdosljednije Rousseau. Nasuprot njemu i suprotno tome stoje John Locke i liberalizam; ili još davno prije: pučka stranka, s narodnim tribunima na čelu, bori se protiv

Digitized by Google

stranke senata u starom Rimu. Valdenzi, Katari i Bogumili, francuski plemići u srednjem vijeku stoje nasuprot flamanskih gradova; Münzerovi anabaptisti, babouvisti u francuskoj revoluciji, pariški komunari iz 1871, mnoga lijeva prevratnička udruženja, grupe i sekte sve tamo čak i do anarhista, ali i cijeli pred-marksistički i nemarksistički socijalizam, koji su svi zajedno u Oktobru po prvi put u historiji demokratizma trijumfirali, koji su tada prvi i jedini put bili pobjednici, no koji su se također već uskoro i još u samom Oktobru, a naročito u razvitku poslije njega, od njega diferencirali i s njime se u svom duhu, u svojoj istini i svojim pregnućima razišli.

Teorijski izraz tog šarolikog mnoštva kroz daleka i duga vremena, koja je ipak objedinjavao egalitarizam, i to daleko više od one vrlo dvojbene »SLOBODE« (napokon, slobode od čega, slobode za što i slobode za koga?!) bila je Campanellina »Sunčana država«, zatim spisi jednog Baboeufa, Owena ili Cabeta, kao i mnogih drugih sada već manje poznatih ili danas već davno zaboravljenih ljudi. I konačno, još i Rousseauova »volonté générale«. Nasuprot tome, cijelom ovom mozaiku i konglomeratu raznih mišljenja o demokraciji i egalitarizmu, ili opet, s druge strane, u inverziji o istom kao o egalitarizmu u socijalističkoj demokraciji stajalo je djelo V. I. Lenjina *Država i revolucija*, kao mogući nacrt i povelja o *sovjetskoj* socijalističkoj demokraciji.

Historijski gledano, to su bile te antiteze: pojedinac — mnoštvo, aristokracija — puk, liberali kao nasljednici plemstva, nasuprot radništvu, Nietzscheov Zaratustra, Nadčovjek, Plava Zvijer u negaciji spram robovskog morala gomile (demokrata i socijalista). Iskustvo povijesti pokazalo je da su se one rješavale krvlju, u grozotama nasilja, u pokoljima, iz kojih je izbijala izopačena, brutalna, zvjerska mržnja: Špartakov ustanak u starom Rimu, pariški komunari na Père La Chaiseu, indonežanski komunisti godine 1965. Ali i to su tek pojedinosti. Spisak zločina i sile kroz vremena i vijekove je dakako, daleko duži.

No ova kritika oružja — kako bi rekao Marx — bila je praćena ideološkom protuofanzivom najgore vrste. Stereotip da egalitaristi — dakle svi demokrati bez razlike — zahtijevaju zajedničko posjedovanje žena proteže se još od srednjeg vijeka pa sve do okrivljavanja komunista u našim danima.

U očima moćne propagande ideoloških protivnika svih i svake vrste, u malograđanskim je dušama sve to izgledalo vjerojatno i moguće, stvarno i istinito. »Ako se neka laž hiljadu puta ponovi — formulirao je Hitler — ona postaje istina.« Međutim, to su već drugi davno prije njega prakticirali — samo što to nisu tako grubo i otvoreno i govorili.

Sve to (te pervertirane, frustrirane i teško iskompleksirane težnje povlaštenih klasa i ljudi da se neprijatelja pretvori u samog vraga, u izrod pakla, u apsolutno zlo kao takvo) nije,

Digitized by Google

dakako, prestalo ni od Oktobra do danas i tokom punih 70 godina do samog praga 21. stoljeća. Štoviše, to je bila neiscrpna tema sa što više mogućih varijacija. Sami sadržaji su u svemu i uglavnom ostali isti, ali su zato njihov oblik i prezentacija postali suptilniji i rafiniraniji. To je i bilo potrebno, jer su se i vremena bila poprilično izmijenila: ganjanje vještica i čarobnjaka, fizičke torture i ljudsko meso na lomačama nisu više odgovarali represivnoj toleranciji prosvijećenih i prosvijetljenih ljudi. Stoga nove potrebe iziskuju i nove metode, kao i nova sredstva — premda je (vidjet će se to još počesto u toku daljnjih izlaganja ovoga teksta) i to staro i već dovoljno kiselo vino prodavano samo u novim bačvama.

Ipak, proteklo je punih 70 godina otkako se zbio Oktobar, i u tom vijeku — koji je duži od slijeda dviju generacija — karta se svijeta bila umnogome promijenila.

Demokrati i demokratizacija bili su u tom razdoblju napredovali (više nego ikada prije), no kako kada i kako gdje. U samoj zemlji Oktobra neki su impulsi bili zastali, neki su se čak i ugasili (i to je bilo više nego samo »... korak naprijed, dva koraka nazad«), ali su se zato oni žešće i življe ili opet i promašeno, no ipak svaki na svoj novi način rasplamsali na drugim mjestima, stranama i u određenim situacijama: u protivurječnom razvitku Kine, u eksperimentima na Kubi ili u Nikaragvi, u transformaciji, na primjer, francuskih socijalista i, napokon, u Jugoslaviji.

Prije svega i nadasve u SFR Jugoslaviji. Tu bi sada valjalo privući i točno koristiti pojam R. Debraya (bivšeg savjetnika predsjednika Mitteranda o kulturnim pitanjima) o *fokusu*. Doduše, na modificirani način. On je, naime, pod *fokusom* podrazumijevao taktičko gerilsko žarište, koje sadrži i okuplja revolucionarne snage, što tako i na taj način u sebi i sažimaju, kristaliziraju ono što je revolucionarno, no koje zatim tu silu izbacuju iz sebe i prožimaju društvo; koje time mogućnost pretvaraju u čin, akciju i djelo.

Ovdje je, naime, najprije riječ o fenomenu kristalizacije kao koncentracije. Time autor ovoga teksta, zapravo, Debrayevu *fokusu* ne bi htio pripisati onaj suženi vojnorevolucionarni, nego upravo širi model demokratsko revolucionarnog značaja. Jer: nigdje ni u teoriji ili u programima naprednih pokreta niti u konstitutivnoj praksi narodnodemokratskih i socijalističkih zemalja pravci razvoja, zadaci, pregnuća, društveni oblici, političke forme demokracije i demokratski procesi nisu dovedeni tako daleko i nisu tako jasno razrađeni i postavljeni kao u SFRJ. Možda se tu čak ponekad i u po nečemu u revolucionarnom žaru išlo i predaleko, možda se negdje ovdje ili pak tamo isforsiralo i prenapelo konkretne društvene potencijale, ali to je bivalo obično tada i ondje kada i gdje je to naše društvo htjelo prevaliti put — koji je bio koncipiran za decenije — jednim udarcem i preko noći. Najvažnije tu ipak nisu

Digitized by Google

bile te greške i nedostaci, nego onaj temeljni koncept: debinirani mogući putovi demokratizacije na horizontu stvaranja punog i potpunog demokratskog društva. Različiti od okamenjenog etatizma i suprotni građanskom liberalizmu.

Borba i nadmetanje dviju revolucija — liberalne i demokratske

A-1. I to je izazvalo sveopću pažnju. To je također — i još i više — potakao i sveopći otpor upravo takvom uzoru, kao i njegovim procesima. Lako je bilo optužiti *Gulag* — koji je bez dvojbe postojao — ali kako je bilo moguće napasti, na primjer, SFRJ za zborove radnih ljudi?! Pa ipak, i to se moralo napraviti. Liberali i dogmatičari su to morali učiniti. Nešto, čak i mnogo, moralo se uraditi da se baš ti i takvi procesi demokratizacije — koji su bili sadržani u intencijama sveukupne povijesti svih egalitarnih pokreta i koji su činili i pravu idejnu jezgru Oktobra — razbiju i razore u idejnom i društvenom sklopu SFRJ. Ne Džugašvili — Staljin, nego baš SFRJ bila je pravi baštinik mnogih osnovnih htijenja V. I. Lenjina.

Dakle, upravo zbog činjenice da je SFRJ tako jasna, ali i uvjerljiva i privlačna točka demokratskih težnji i konceptualiziranih demokratskih uređenja, valjalo je nju egzemplarno idejno difamirati, potkopati te konačno i razbiti.

Bilo je to, naravno, mnogo lakše učiniti s arhaičnim, skrućenim, često već i fosiliziranim društvima etatističkog socijalizma. Tamo se demokratizam ukrutio u svojoj početnoj, embrionalnoj i još nerazvijenoj jezgri. To je ponekad bilo nalik na pravu karikaturu; to je bilo u stvari obratno od onog što se u Oktobru htjelo: cijela ta suprotnost između Lenjinove zamisli iz *Države i revolucije* i birokratskih struktura, što je čak i jedan Džugašvili »dobrohotno« znao od vremena na vrijeme ismijati na partijskim kongresima.

Postojale su, dakako, i u društvu SFRJ realne protivurječnosti, koje su se odupirale i pružale svojim fakticitetom otpor procesu demokratizacije i uspostavljanja demokratskih ustanova i uređenja. Željeni se projekti nisu ostvarivali, pukotine, procjepi i jazovi zjapili su između zamisli i samih mogućnosti njihova realiziranja, postojale su očite razlike i zaprijeke između riječi i djela.

A2. I sve što je tu i time bilo promašeno dobro je došlo za kritičku negaciju ne samo onog mogućeg demokratskog razvitka u SFRJ nego i — pogađajući ga kao najsvrhovitiji uzor — kao izvrsno bojno poprište za razbijanje idejnog sklopa svakog demokratskog socijalizma svuda, na svakome mjestu i bilo gdje i na kojem tlu se on mogao pojaviti ili nicati.

Postoji u tom pogledu onaj glasoviti aforizam kod Marxa: da viši oblik tumači onaj niži, i da je zato anatomija čovjeka

Digitized by Google

ključ za razumijevanje anatomije majmuna; ili pak ona čuvena pasaža iz predgovora *Kapitala:* da svaka više razvijena zemlja pokazuje onoj niže razvijenoj svoju vlastitu budućnost.

Što u tom smislu znači danas marksizam kao takozvani »naučni socijalizam«? — postavljala je zajedljivo pitanje građanska ideologija. Kakva je to danas nauka koja se još temelji na zastarjelim rezultatima 19. stoljeća, jer moderna, današnja nauka ih svakako iz osnova opovrgava. Einstein, kao otac posebne i opće teorije relativiteta, no i praotac atomske bombe, nije se rodio u SSSR-u; niti je tamo emigrirao, nego je otišao u SAD kada je morao napustiti Njemačku. Zatim: baš i prva atomska bomba konstruirana je upravo u SAD! Na stranu sad to da li je Einsteinov izbor (voljni?!) mjesta vlastitog rođenja ili izbor mjesta egzila sam po sebi naučni rezultat, no ipak nema nikakve sumnje da je naučni eksperiment, provjera teorijske zasade u praksi, doista izvršen eksplozijom dviju A-bombi nad Hirošimom i Nagasakijem, i to je dosad jedinstveni povijesni primjer provjeravanja moderne fizike na živim ljudima.

A3. Taj naučni socijalizam — kaže se dalje — i sam sebe naziva materijalizmom, a to je vulgarno, primitivno i već davno preživjelo učenje. I tu se u prvome redu misli na i navodi kao dokaz rasprava V. I. Lenjina *Materijalizam i empiriokriticizam.* Da li je Lenjin bio stručnjak za to? Istina, on nije bio teorijski fizičar niti redovni profesor filozofije. Ali i veliki Lavoisier je bio zakupnik poreza — zbog čega je i dospio na revolucionarnu giljotinu — a ipak je bio ujedno ugledni naučenjak. A isto tako ni Sokrat, ni Platon, a ni Spinoza nisu imali svoje katedre, niti su bili nosioci titula doktora nauka.

Svakako, navedeni je Lenjinov spis dosta sporan: mnogi ga *marksolozi,* no i marksisti, smatraju ne samo jednim od njegovih najslabijih radova nego lošim djelom općenito. A sama komplikacija oko naučnog značaja marksizma, i kada ga se počelo mjeriti i poistovjećivati s metodama prirodnih znanosti, počela je već prije. Točno je da se Lenjin nadovezao na Engelsove stavove o dijalektici u prirodi u *Antidiringu,* a ne na Engelsov fragment *Dijalektika prirode,* koji je objavljen tek 1925. godine u Moskvi, dakle nakon Lenjinove smrti.

I sad je, dakako, opet pitanje koliko je F. Engels, Marxov najbliži suradnik, po zanimanju pisac, a po profesiji industrijalac i trgovac, bio stvarno — i ako jest — onda koliko i u kojoj mjeri doista kompetentan za ta područja. U njegovoj biografiji koju je 1970. objavio kolektiv autora iz DDR[1] navodi se da se on punih 8 godina (i to od 1873. do 1876. i od 1878. do 1883) bavio proučavanjem prirodnih znanosti, posebno fizikom, kemijom, biologijom, a to je otprilike dva puta toliko koliko

[1] Autorenkollektiv: H. Genkov, H. Bartel, G. Becker, R. Denbek, E. Kundel, H. Ulrich, *Friedrich Engels,* Verlag Marxistische Blätter, Frankfurt am Main, 1970.

Digitized by Google

je potrebno da se završe fakulteti odgovarajućih naučnih grana. Međutim, koliko je njegovo znanje i za ono doba bilo mjerodavno — prilično je sporno, i mišljenja o tome kreću se iz jedne krajnosti do druge. Tako švicarski profesor W. Theimer u knjizi *Marxismus*[2], koja je od 1955. do 1985. doživjela 9 izdanja kod najuglednijih konzervativnih nakladnika u svijetu, od Basela do New Yorka, tvrdi da je Engels bio puki diletant, dok, naprotiv, opet, s druge strane, poznati francuski biolog i nobelovac J. Monod — koji inače također pobija Engelsove teze — tvrdi da je ovaj bio vrstan znalac i vrlo dobro potkovan u prirodnim naukama svoga vremena. (Dilema se ovdje nameće i u tome da li je sada mjerodavniji Monod, koji je bio »samo« prirodoznanstvenik, ili pak gospodin W. Theimer, koji je ipak bio — čak! — filozof?!)

A4. Stvar postaje još više zamršena time što je i poznati mađarski marksist G. Lukácz odbacio dijalektički materijalizam u delu *Povijest i klasna svijest* iz 1923, naime dijalektiku u gibanjima vanljudske (»prve«) prirode. Isto će to nekoliko desetljeća kasnije učiniti — odlučno, vehementno (i za njegov stil mišljenja prilično bezrazložno i nedosljedno, ukratko, decionistički) i Jean-Paul Sartre u svojoj diskusiji s poznatim francuskim fizičarom Jean-Paulom Vigierom.[3]

Sartre je sve, cijelu tu složenu problematiku jednostavno odbijao, likvidirao kratkom i nestrpljivom gestom: dijalektika vrijedi samo za čovjeka i za društvena kretanja, dok kauzalitet, uzročno-posljedični sklop, može biti prepušten na volju vanljudskoj prirodi. Vigier to ne shvaća. Gotovo.

Naivno bi pitanje nekog običnog i neukog promatrača moglo sada glasiti: ali, zašto — napokon — uopće ta podjela na dvije sfere, na dva sasvim odvojena područja, kod kojih u svakog od njih vrijede razne strukture gibanja — kretanja, kao i razni faktori; odnosno, ne bi li prostodušno i zdravorazumski (možda plitko, ali jednostavno) moglo vrijediti pravilo da svaki uzrok ima i svoju posljedicu posvuda, pa da zato i na taj način društvo nije ništa drugo do skup racionalno uređenih struk-

---

[2] Walter Theimer, *Der Marxismus*, Franke Verlag, Tübingen, IX izdanje, 1985.

[3] To je jednako tako primjer kao i eksplikacija stava da filozof zna sve, a »stručnjak« samo svoju ograničenu struku — iz koje ne umije izvući nikakve opće zaključke, i, prema tome, ne zna zapravo ništa. To je vrlo staro gledište. Veliki pisac i humanist Sartre mu također nije mogao odoljeti. — A slično je bilo i u onoj davnašnjoj polemici na »književnoj ljevici« kod nas: to je bio dvoboj (što se dokazivanja i tumačenja tiče) fizikotehničara, na jednoj strani, i filozofa, na drugoj, u kojoj su svi odreda bili sputani svojim predrasudama — iako u dubini, u biti sukoba nije, naravno, bila stvar samo samo u tome.

Što se pak Sartrea posebno tiče, valja najprije videti njegov ogled »*Matérialisme et révolution*«, *Situations*«, *III*, Librairie Gallimard, Paris, 1949.

Digitized by Google

tura, ili pak opet i obratno — da i dijalektika može biti sveobuhvatna i sveopća metoda. Međutim, veliki ljudi, dakako, nikada nisu obavezni da odgovaraju naivnim ljudima.

A5. Počelo je već — kod Sartrea — rano, i to njegovim ogledom *Materijalizam i revolucija* iz godine 1946. Tu svoju kritiku dijalektičkog materijalizma — no ne samo njega — on, koji je tada bio još pod jakim utjecajem fenomenologije E. Husserla, započinje prilično nečasnim podmetanjem, ustvrdivši kako marksizam polazi od ove teze (i ta mu je temelj): *sve što je razumno je i realno, sve što je realno je i razumno.* Ali to je bila nečuvena izmišljotina. To je bio Hegelov teorem, a nikada Marxov, Engelsov, niti marksizma uopće.

Sartre je tvrdio da je dijalektički materijalizam samo maskirana metafizika, jer priča o onome što se ne može znati: čovjek, naime, spoznaje samo sebe kao živo biće, ljude, društvo, no ne i neživu prirodu, koja je suštinski nešto sasvim drugo, a koja ne može dokučiti njega, a niti on može nju. O njoj može »iskaze« dati tek nauka, koja je analitička i kvantitativna, a ne dijalektika, koja je u prvome redu kvalitativna i samo je vjerodostojna, ali nije i točna, istinita. U prirodi ne postoji ni vremenski pravac, jer za to znaju samo čovjek i njegova povijest.

(Sartre je tada, doduše, tvrdio da cijeni Marxa, onog iz historijskog materijalizma, no, ne pominjući ga imenom, on je i njega stvarno napadao.) Uglavnom: njegovi su argumenti bili stari, davnašnji, oni koje se odvajkada iznosilo protiv *mehaničkog* materijalizma.

Gotovo 15 godina kasnije, kada je sebe već smatrao marksistom u Marxovoj orijentaciji, Jean-Paul Sartre je u diskusiji s uglednim francuskim fizičarom Jean-Paulom Vigierom i dalje odbacivao bilo kakvu primjenljivost dijalektike u vanljudskoj prirodi.

Uzalud mu je Vigier (između mnogo toga ostalog) ukazivao i na to da se *»paket«* svijetlosti vlada i kao *val* i kao *korpuskula*, čestica, da je to »činjenica«, odnosno: u stvari, to je odnos, veza, situacija, a dijalektika i nije ništa drugo do odnos, veza i stanje u gibanjima.

Sartre je to zbrisao suverenom gestom: NE. Bila je to više stvar tvrdoglavosti nego zbiljske upućenosti. Uglavnom: najprije Engelsov, a zatim još i više Lenjinov se grijeh sastojao ponajprije (no i ponajviše) i u tome da su oni dijalektički razmatrali[4] i pojave, podatke, procese u vanljudskoj (»prvoj«) prirodi — i to kao laici ili, u najboljem slučaju, kao amateri. Takvo je stajalište u očima institucionaliziranog i etabliranog naučnog pogona svakako bio strašan nedostatak.

[4] V. I. Lenjin, *Materijalizam i empirikriticizam*, »Kultura«, Beograd, 1959.

Digitized by Google

Ipak, pogledajmo stvari malo točnije i po mogućnosti koliko-toliko nepristrasno: 1912. godine — dakle, pune tri godine nakon izlaska *Materijalizma i empiriokriticizma* — njemački fiziolog Max Verworn postavlja pet temeljnih naučnih principa za prirodoznanstvena istraživanja, a od njih onaj prvi i najvažniji glasi: *Nema niti postoje izolirane ili apsolutne stvari. Sve stvari, sva djelovanja i stanja uvjetovana su drugim uvjetima i stanjima.* To je naučno razmišljanje i danas prihvaćeno i vrijedi kao fundamentalno. I to je također *jedan od postulata dijalektike:* sve je u vezi.

A6. Ako bismo dalje pošli stazom Sartreovih objekcija — ali, naravno, i po onom što se i prije, kao i sada, posprdno prigovara Lenjinu (zastarjelo mišljenje »vulgarnog materijalizma«) — onda bismo vidjeli da se ponajprije J. P. Sartre veoma vara: po modernoj fizici, vremenski je pravac u funkciji prostornovremenskog jedinstva, a ono zavisi od rasporeda materije u svemiru. Prema tome: jednom misaonom figurom izraženo — svaki po empirijskim veličinama intendirani »prostor«, strogo uzevši, nije kontinuiran, nego posjeduje, on je »raspodijeljen« u svojevrsnoj strukturi značaja »ćelija«, a što je po sebi posljedica atomizacije koja nastaje i dana je zbog »*kvantovanja*« (pojam iz kvantne mehanike) djelovanja. A to, i opet, sa svoje strane, nije ništa drugo nego deskripcija — i potvrda putem primjera — dijalektičkog postulata, ili — ako hoćete — pravila o kontinuitetu i diskontinuitetu, kao i njihovu jedinstvu.

Jean-Paul Vigier mogao je Jeanu-Paulu Sartreu na primjeru protivurječnosti valnog i korpuskularnog u svjetlosti izložiti isto tako i dijalektički postulat o *jedinstvu suprotnosti.* I da bismo dalje ostali na dokazima s područja mikrofizike, obratit ćemo se i takozvanoj »*relaciji neodređenosti*« W. Heisenberga, ili onom znaku indeterminizma u fizici koji kao takav prevladava mehanički uzročni sklop, i koji veli da se *impuls* i *mjesto* elektrona u atomu može, doduše, egzaktno utvrditi, ali da se zato sama putanja elektrona ne može izmjeriti, nego tek *statistički* ustanoviti u onoj Heisenbergovoj matrici.

To se zatim proglasilo krajem uzročnosti i otvaranja »slobode« u fizici, i nema sumnje da je to bio kraj mehaničkog materijalizma. Ali upravo ta Heisenbergova statistička tendencija pokazuje kako se ovdje nužno savršeno dosljedno probija i proizilazi iz niza slučajnosti — a to je ponovno isto tako i dijalektički postulat.

Konačno, Marx je još davno, u svojim mladim danima, pisao u *Njemačkoj ideologiji* da se mora jednako tako prevladati i idealizam kao i grubi, mehanički materijalizam. Ipak, trijumfalno kažu dalje protivnici dijalektike, u prirodi stvar je baš u tome da ni *materije* nema, da ona ne postoji, a upravo to je ono što Lenjin nije htio vidjeti.

Digitized by Google

Točno: materija je energija, koja je koncentrirana u određenim točkama prostora, kosmosa, ona je punktualno dana. No — kaže se — i to još nije dosta, jer i sama energija je samo jedan odnos! I to je, dakako, ispravno, ali taj i takav odnos je ujedno i jedan *entitet*, a time također i realitet.

A V. I. Lenjin nije ništa drugo ni tražio, a ni tvrdio: nikakvo miješanje u ispitivanje fizike kao nauke, a niti brkanje i vezivanje filozofije za rezultate fizikalnih istraživanja. Nego, naprotiv, jedino i isključivo želio je samo to da utvrdi kako postoji određeni zadnji vanljudski entitet, koji se može definirati. A ništa drugo moderna fizika nije ni uradila.

Prof. dr Franz R. Krüger[5] piše da se svijet razvija u lomovima, u prekidima, same simetrije — a što su to drugo nego dijalektički skokovi, to su revolucije. To je također potvrdio i T. Kuhn u svojoj knjizi, *Struktura naučnih revolucija* iz 1967, u kojoj obrazlaže kako su se i u znanosti dešavale i proticale revolucije i kako je jedna naučna paradigma potisnula i zamijenila onu drugu prijašnju. Sam Krüger se, pak, nastavlja na ovu Kuhnovu teoriju tvrdeći da i svaka nova teorija, koja je potisnula onu staru, ovu posljednju sadrži u sebi kao granični slučaj. »Ukinuto« i »sadržano« ujedno kaže se za to i za takvo što u dijalektici; i to je realna dijalektika.

Ona ne poništava niti nadomještava kauzalitet. Naprotiv: oni se međusobno iziskuju, nadopunjuju, sudjeluju međusobno i prožimaju. V. I. Lenjin je još u svom ranom traktatu *Što su prijatelji naroda* ismijao sve one koji hoće cijeli svijet rekonstruirati u dijalektičkim trijadama. Dijalektika kao takva izražava opća gibanja.

A7. Sa svim ovim: što pogrešnim razumijevanjem, što neznanjem ili nedovoljnim poznavanjem stvari o kojoj je ovdje riječ, ili također i još i više najraznovrsnijim ideološkim manipulacijama i konstrukcijama hoće se čisto i jednostavno reći ovo: kakav je i kako to uopće može biti »naučni« karakter tog marksističkog socijalizma kada on nema čak ni *spoznajnu teoriju* — što je on, dakle, u stanju i spoznati, jer baš iz tog njegova nedostatka na obzoru spoznaje on i ne može ništa dokučiti, on je jedino u stanju da vjeruje u ono što vjeruje, u svoju dogmatiku, da proriče ono što on želi da bude, pa je tako po sebi samo neke vrsti eshatološkog vizionarstva, a, umjesto prave i fundirane spoznaje, nudi tek preživjelu metafiziku pukog, prizemnog i staromodnog vulgarnog materijalizma.[6]

---

[5] Prof. dr. Franz R. Krüger, *Physik und Evolution*, P. Parey, Berlin — Hamburg, 1984.

[6] Jedan je kineski rukovodilac to isto shvatio tako da Marx, na primer, nije znao za električnu žarulju (a što, uostalom, nije istina), niti je poznavao Kinu, a što, sa svoje strane, opet nije točno utoliko ukoliko je Marx znao samo kinesku historiju, no samu Kinu nije proputovao s turističkom agencijom Coock, niti s engleskim ekspedicionim korpusom, što je spalio carsku palaču u Pekingu 1861.

Digitized by Google

Vidjeli smo već prije u ovome tekstu kako je to bilo i kod Engelsa i kod Lenjina. (Najprije: Džugašvilijev falsifikat, ali donekle također i Engelsovo stajalište treba stvarno obratno čitati — dijalektički je materijalizam sastavni dio historijskog materijalizma, a ne obrnuto — kao što se to uobičava reći — ukoliko se, naravno, ovi na sve strane prokazani, točnije: *denuncirani* termini uopće udostoje rabiti!) Ali, što na to ovdje ima kazati Marx? Da li on u tom pogledu nešto veli?[7] Ima li on spoznajnu teoriju u smislu školničke filozofije? Postoje li kod njega tragovi da je čitao i Kanta?!

Svakako je netočno mišljenje da je on Hegelovom kritikom I. Kanta cijelu tu stvar smatrao apsolviranom i da se zbog toga o ovoj temi nema više ništa reći. Naprotiv: kako *marksolog* L. Colletti *(Marksizam i Hegel,* Nolit, Beograd, 1982) tako i danas najistaknutiji još preostali predstavnik frankfurtske »Kritičke teorije o društvu« J. Habermas *(Erkenntnis und Interesse,* Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1979) smatraju da Marx i te kako ima svoju spoznajnu teoriju, mada ona proizilazi iz same cjeline Marxova mišljenja, i nije u njemu školnički specificirana.

I obojica smatraju da je ona, zapravo, podudarna, ili, možda točnije, da je ona sukladna nekim stavovima Kanta, odnosno J. G. Fichtea. Zvuči upravo paradoksalno, nevjerojatno, to na neki način šokira, ali ipak nije bez ikakva temelja i nije nimalo smiješno (kako bi dogmatsko shvaćanje još htjelo na to gledati).

Hoće se time podmetnuti da je Marx prihvatao *prvenstvo metode,* a time zaobilazno, neizravno, uvesti ga na stražnja vrata u Kantov transcendentalizam. Marx je — istina — priznavao kako prednosti i zasluge tako i manjkavosti i nedostatke njemačkog klasičnog idealizma. Međutim, on je — nasuprot Hegelu — materijalist. *Prva priroda* je za njega prva priroda. I čovjek dolazi iz prve prirode. I zbog toga on nikada — kao što to potvrđuje L. Krader — nije isključio prirodne nauke iz dijalektike.[8]

---

[7] Odnos Marxa i Engelsa danas je dovoljno poznat i dovoljno istražen. Dva tako suprotna djela, kao već prije pomenuta Engelsova biografija i opsežni rad švajcarskog politikologa emeritiranog prof. dr. A. Künzlija *K. Marx — Psychographie,* Europa — Verlag, Wien, 1960 — koji inače glavne činjenice protiv Marxa pronalazi u tome da nije bio sposoban uključiti se u neko solidno građansko zanimanje kao, na primjer, da postane činovnik — slažu se u činjenici najuže kao i misaonog podudaranja oba čovjeka. Marks je i sam napisao jedno poglavlje *Antidiringa.* Marx i Engels su o ovom posljednjem radu iscrpno diskutirali. Dakako, isto je također činjenica da su to bila dva čovjeka i dvije ličnosti, a ne jedna.

[8] Lawrence Krader, *Etnologija i antropologija u Marxa,* »Stvarnost«, Zagreb, 1980.

Digitized by Google

Da li je »naučni socijalizam« zbilja nauka?

A8, Marxova *metoda*, međutim, — kako ju je on sam opisao u Predgovoru drugom izdanju *Kapitala:* »Svakako, način izlaganja formalno se mora razlikovati od načina istraživanja. Istraživanje mora u tančine zagospodariti materijom, analizirati različne oblike razvitka i iznaći njihov unutrašnji spoj. Tek kad je ovaj posao gotov, moći će se stvarno kretanje izložiti kako treba. Pođe li to za rukom, i bude li se život materije ogledao u ideji, onda ne mari ako će izgledati kao da imamo posla s kakvom konstrukcijom *a priori*« — nije racionalizirani proizvod metodologije, koja dominira nad gradnjom, koja je već po sebi takva da ovu potonju »uvjetuje« i »stvara« (transcendentalno kao kod I. Kanta), nego je sintetična s obzirom na obuhvaćanje postojanja i *otpora realiteta.* Kao što pokazuje izvod iz prije navedenog Predgovora *Kapitala,* ona ide od predmeta, stvari, činjenica. Ali zato te činjenice trebaju najprije postojati: one moraju biti tu, biti faktične, prisutne, i kao takve u svome *otporu* kao postojeće se odupirati obuhvaćanju od strane ljudskog uma. Slično — no sada kao istraživački postupak za postavljanje hipoteza — govori o tom problemu i sam »papa neopozitivizma«, uvaženi K. R. Popper.[9] On, naime, kaže da naučno mišljenje poput reflektora obasjava postojeće datosti, zastaje na nekima, osvjetljava ih jače, vrši izbor i konstruira hipoteze. On ništa ne kaže o arbitrarnosti, o decionizmu, o redukcionizmu. (To je — ako je — stvar diskusije naučne javnosti. To je njoj prepušteno!) A zatim se tako postavljena hipoteza verificira ili falsificira: ona polaže svoj ispit. Međutim, Popper priznaje samo kruti kauzalni neksus, sklop uzrok — posljedica, ukratko, samo formalnu logiku. A Marx je pak, sa svoje strane, dijalektičar. I to je sasvim sigurno nešto sasvim drugo.

Pa ipak, upadljivo je — premda i jedan, isto kao i drugi prilaze samome razmatranju realiteta sa suprotnih strana, a koje su po svojim metodskim intencijama i same suprotstavljene — da ima podudarnosti, sukladnosti, čak i poklapanja kod jednog, kao i kod drugog. No Marx, kao ni Lenjin, nije nikada odvajao, specificirao i uzdigao metodu istraživanja iznad predmeta ispitivanja, tako da sama metoda postaje ono najvažnije u odnosu na samo polje onoga što se ispituje. Kod jednog, kao i kod drugog, metoda prirodno proizilazi iz samog predmeta, objekta, fakticiteta i vezana je uz njega.

---

[9] sir K. R. Popper — danas uzvišeni i nedodirljivi autoritet neopozitivizma — ljuti je neprijatelj marksizma općenito, a gorljivi kritičar K. Marxa posebno. Zastupnik je apsolutne naučne čistoće, preciznosti, točnosti i provjerljivosti. Ali rijetko će se bilo gdje naći toliko netočnog, toliko falsificiranja, izvrtanja i prekrajanja Marxovih riječi i teorema kao u njegovoj knjizi: K. R. Popper, *The Open Society and Its Enemies,* II, Routledge and Kegan Paul. London, 1947 — koje zatim ugledni K. R. Popper na »naučni« način trijumfalno pobija.

Digitized by Google

Zato Marx shvaća realnost, stvarnost, sam realitet kao neminovnu *granicu što postoji,* jer kao takva *pruža otpor.* On govori o materijalnoj razmjeni čovjeka i vanljudske prirode. Tako jedna konstituira drugu. Međutim, vanljudska je ona *»prva priroda«,* a čovjek i njegovi proizvodi su ona druga. Tako Marx kritizira i odbacuje Kantov transcendentralizam i u *Kritici Gotskog Programa,* između ostalog, i ovim riječima — stavom: »... Rad *nije izvor* svega bogatstva. *Priroda* je isto tako izvor upotrebnih vrijednosti, koji je sam ispoljavanje prirodne sile, ljudske radne snage.« A u prvom svesku *Kapitala* nalaze se — sigurno ne slučajno, nego od strane samog predmeta definirani — i takvi termini i njihove odredbe kao izvor svega bogatstva: *zemlja i radnik,* zatim i oznake za ljudske zahvate u prirodu« ... kao nasilje izvršeno nad njom«, koje kao takvo »... podriva izvore svega bogatstva«. U nekoliko svojih sastava o sjevernoameričkom građanskom ratu Marx je također *(Politički spisi)* ukazao na djelovanje prirode na posebne vrste rada. Istovjetno i Engels izvodi zaključak: »Na svakom koraku bivamo podsjećani da ne vladamo prirodom kao osvajač nad zarobljenim narodom... nego da je naša prednost pred drugim stvorenjima u tome da spoznajemo njene zakone kako bismo ih mogli i primijeniti *(Dijalektika prirode).*[10]

Dakle, materijalna razmjena s vanljudskom prirodom kao prerada, promjena i preobrazba te iste prirode, ovdje je odnos borbenog prodiranja u nju, i to je bitka koja je stvarno dijalektička. Tu se time konstituira procesualni, dinamični odnos i veza subjekt — objekt, koji jedan drugog i svaki svakog iziskuju, ali tako da postoji ona prva« *»vanljudska«* priroda — iz koje je i on, čovjek, izišao kao prirodno ljudsko biće — i na koju on opet kao takav i sam djeluje u povratnoj sprezi (kao astralni duh, kao čisti spiritualni lik on to svakako nebi mogao učiniti) — a preko njega i putem njegovih zahvata, preradbi i proizvoda stvara se ona druga očovječena priroda.

U dijalektici se s prirodom formira, brusi, izgrađuje ljudski intelekt. Ali ne pasivno i statički. Kao da jedno samo daje, a ono drugo samo prima. U ciklusu reprodukcije svoga života čovjek je prisiljen da »siluje« prirodu — jer drugačije on ne može postojati, no zato on sam nije ono nepokretno *prvo* (onaj Aristotelov prvi nepokretni pokretač) koji ispušta iz sebe posljedicu i od kojega ona polazi, nego ona sama — posljedica — djeluje i inducira baš sam uzrok. (Tu indukciju i međuzavisnost reljefno je protumačio F. Engels na primjeru međudjelovanja ideologije — ideologije u vezi s bazom u poznatom pismu J. Blochu od 21. septembra 1890.)

I tu teče sada taj proces saznavanja, one spoznaje kao paralelnog, primjerenog i sukladnog toka svijesti, razuma i uma, ukratko, cijelog intelekta ljudskog roda, koji se u pedagoškim

[10] F. Engels, *Dijalektika prirode,* »Kultura«, Beograd, 1970.

Digitized by Google

procesima »učenja« ispreplićе sa, prodire u, kao i kroza, i tako sintetički ulazi u proizvodne procese prirode. (To je njihova duhovno-materijalna i prirodno-duhovni poiesis: poezija — proizvodnja u prvobitnom smislu starogrčke riječi.) Kao spoznajni proces opisao je to Rudolf Arnheim[11], tako da je ovdje riječ o aktivnom ispitivanju, o izboru, shvaćanju suštine, ujednačavanju, apstrahiranju, analizi i sintezi, dopunjavanju, ispravljanju, uspoređivanju, razrješavanju zadataka, o kombinacijama, razlikovanju, i sve to zajedno treba opet dovesti u međusobnu vezu. Ali sve to podliježe, biva neprekidno u stalnome provjeravanju iskustva same prakse. Riječ je, dakle, o neprekidno postojećem otporu stvari, o »kušanju« i iskušenju fakticiteta, o neprekinutom govoru realnosti, koja saznanje prisiljava na *istinu*.

To nije transcendentalni svijet. Marx je u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima* iz 1844. dao genezu postanka organa, koja se podudara s današnjim biološkim teoremima. To najbolje pokazuju radovi J. Monoda, kao, na primjer, *Slučajnost i nužnost* (Pečat«, Beograd), no G. Vollner[12] će također pokazati i to dijalektičko jedinstvo kroz prožimanje razlika i suprotnosti, a u svrhu praktičnog djelovanja (— uvažavanjem postojanja realiteta u njegovu otporu —), na primjeru vida pčele koja ima drugačiji spektar gledanja od čovjeka, a ipak se kreće primjereno, stvarno — svrhovito u prostoru, kao i ljudska bića.

A9. Sam otpor materije i materijala, ona granica vanljudske prirode koju čovjek prekoračuje u proizvodnom procesu još se najbolje osjeća — neposredno — kod ručnog radnika, obrtnika ili kod umjetnika. Poznate su muke koje je Michelangello Buonarotti opisao V. Colonni o svojim teškim i toliko trpnim borbama u davanju forme kamenim blokovima. To je bilo opipljivo. To je bio neposredan osjećaj i refleksni uvid u otpor realiteta. Međutim, što je sad sa strojevima?! Oni koji rade po zadanoj shemi, jednoobrazno, rutinski: gdje je tu, gdje se sada, gdje se ovdje osjeća otpor realnosti? Sigurno, time je problem više apstrahiran, on je postao manje »opipljiv«, sam niz posredovanja je mnogo duži i veći, ali on ipak postoji, i to na vrlo uvjerljiv i vrlo strašan način. To su, naime, — kako kaže E. Bloch — nedvojbeno tehničke katastrofe (The Tree Miles, Černobil). Ove istine nisu prirodne katastrofe, ali se u njima, kao i u ovim potonjima, javlja moć vanljudske *prirode*, kao tvrda i neposredna granica. To se ne može osporiti. Tu bi, dakle, svaki transcendentalizam bio samo znak pravog paklenog crnog humora, i ispao bi kao potpuna i jeziva karikatura samoga sebe.

Ipak, još jedan i konačni — najmoderniji — dokaz, onaj iz naših dana i iz vlastite situacije onog najrazvijenijeg svijeta: zar roboti, kompjuteri, informatičko društvo ne čine svoje — ali,

[11] Rudolf Arnheim, *Anschauliches Denken. Zur Einheit von Bild und Begriff*, Köln, 1972.

[12] Gerhard Vollmer, *Evolutionäre Erkenntnistheorie*, S. Hirzel, Stuttgart, 1975.

Digitized by Google

što?! Ovi čarobnjaci i vunderkindi, po mišljenju francuskih postmodernista, — kao i brojnih novinara i njima sličnih u nas — trebaju sada svakako svaki realizam pretvoriti u prah i pepeo. Uz ova: da li samo naivna ili da li samo perverzna mišljenja, kao komentar tek jedan kratki izvod iz knjige B. Schmidta *Argument o otporu u teoriji spoznaje:* »Protiv uspokojavajuće slike potrošačkog društva temeljem strojeva kao ROBOVA stoji osnovni karakter današnje automacije: što je trebalo prevladati tvrdoću i moć prirode i samo se pretvorilo u otpor protiv intencionalnosti čovjeka kao ljudskog stvora...«[13] To u općem; a u posebnom dva konkretna — osebujna i toliko značajna — primjera: u ratu za Malvinske otoke 1982. kompjuter britanske fregate identificirao je francusku raketu »Exorcet« — ispaljenu iz argentinskog zrakoplova — kao *prijateljsku,* i brod je punim pogotkom bio potopljen. Drugi je strahotno-uvjerljivi primjer propasti sjevernoameričke letjelice »Challenger« zbog neispravnosti u navođenju i osiguranju. Savršenstvo uma protiv same *sile stvari,* otpora realiteta, s kobnim završetkom. Poput prometejske kazne protiv moći bogova.

Tako se konačno zatvara Marx-Engelsov spoznajno-teorijski lik: u interakciji dijalektičkog savladavanja prirode u proizvodnji, intelektualnom formiranju i međuljudskoj komunikaciji. Iz proizvodnih procesa izviru komunikacijski procesi i na kraju zatvaraju historijski blok baze i nadgradnje.

A10. U realizmu, kao horizontu spoznajne teorije marksizma, Engels je posredna karika između Marxa i V. I. Lenjina. Njihovi tokovi idu jedan uz drugi, da bi se definitivno presjekli i složili u Marxu. Nastupaju odvojeno, u specifičnim oblastima, nauka i znanja, no bore se, međutim, zajednički za isti spoznajno-teorijski cilj. I u tome su uspjeli. Sve više se približiti istini — kako to kaže V. I. Lenjin. Valjanog dokaza protiv toga — osim prazne, puke i ogoljele ideološke galame, kao i raznih filozofskih harlekinijada s protivne strane — nema. Barem ne za ljude koji *uspravno hodaju* (E. Bloch) u ovome svijetu.

Međutim, ostaje još posljednje pitanje: da li čovjek, ljudi shvaćaju vanljudsku prirodu subjektivno, tako da upisuju dijalektiku u nju (kantijanski) ili se gibanje pokazuje objektivno, koje proizilazi po sebi iz vanljudske prirode kao realna dijalektika — na to je u prvome redu na ovome mjestu već u prethodnim redovima odgovoreno u smislu dijalektike realizma, gdje i kada se realizam kao *obzor* spoznaje nalazi u prednjem planu.

Drugi je problem ipak, koji, naravno, proizilazi iz onog prvog — a on se sastoji u onim vezama, kao i odnosima — o fundamentalnom i izvedenom, o tome što je prvo a što pak ono drugo; i tu je riječ, uglavnom, o tome da li u naučnom socijalizmu historijski materijalizam (histomat) proizilazi iz dijalektič-

[13] Burghardt Schmidt, *Das Wiederstandsargument in der Erkenntnistheorie. Ein Angriff auf die Automatisierung des Wissens,* Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., 1985.

Digitized by Google

kog materijalizma (dijamat) ili je ipak slučaj upravo obrnut? Engels je nedvojbeno bio donekle pogrešio u tome, jer je dijamat prema histomatu bio postavio kao opće, kao cjelinu i sveobuhvatno (istina, u međusobnoj međuzavisnosti), a J. V. Džugašvili-Staljin je to zatim još jednostrano reducirao, pojednostavnio, primitivizirao i tako vulgarizirano uopćeno utvrdio kao kanon i općevažeću dogmu.

Kod točnog poimanja Marxa vidi se da je upravo obrnut slučaj: on od konkretnog polazi prema apstraktnom, ali iz dostignutog višeg stupnja saznanja shvaća i tumači zatim onaj niži. A to znači da razotkrivena bit kapitalizma razlaže, obuhvaća i čini prozirnom društveno-ekonomsku formaciju feudalizma, s cijelom njenom ideološkom nadgradnjom, a također — i u tome smislu — i ono što je u mislima te epohe bilo samo ideološki, varljivo ili iskrivljeno, kao i netočno. Tako, na primjer, kemija kao nauka derogira i korigira njoj prethodnu alkemiju. Sklop atoma s protonskom jezgrom i elektronima (neutronima, deutronima) postojao je davno prije pojave čovjeka na kugli zemaljskoj, ali precizno izrađena naučna činjenica, koja je bila odgovarajući verificirana, postao je on tek poslije Hahnova uspješnog razbijanja atoma.

Isto se tako već i u doba helenizma točno znalo za kinetičku energiju i moć pare, koja se koristila za pokretanje igračaka, ali tek s Wattsovim parnim strojem ona je postala proizvodna snaga. Sila gravitacije I. Newtona postojala je i onda kada su babilonski astronomi još golim okom promatrali čudesno gibanje planeta u sunčanom sistemu, a maksimalna brzina svjetlosti od 300.000 km u sekundi također je bila prisutna odavno i odvajkada, ali je postala činjenica za nas i naš ljudski svijet tek otkada je bila fizikalno formulirana i provjerena, i kada je kao takva ušla u riznicu naučnih saznanja.

Otkrića koja postaju opće spoznaje društva i trajno ulaze u njegovu svijest javljaju se tek kada su nužna i potrebna. Čovječanstvo — pisao je jednom Marx — postavlja sebi samo ona pitanja koja može i riješiti. Zato i zvjezdana maglina Andromede koja prebiva u beskrajnim daljinama svemira i koja je od nas udaljena 950.000 godina svjetlosti — a najsličnija je našoj galaksiji[14] — i na čije planete nikada neće kročiti ljudska noga i odakle nikakva inteligentna bića nikada neće dospjeti do nas, ipak postoji na horizontu ljudskog saznanja, kao i znanja, jer je njeno postojanje provjereno nizom naučnih posredovanja, koja iz provjerenih bliskih činjenica dovodi do realiteta njena prebivanja i za nas kao mogućnost da ona postoji faktično, ali ne kao stvarna neposredna društvena datost, nego kao naš društveni obzor. A to govori protivu Kanta. U korist realizma.

A11. Obratom dosadašnje teze — da je histomat samo primjena i specifikacija dijamata na ljudsko društvo — u tezu da

[14] Dr Martin Harwit, *Geschichte und Zukunft astronomischer Forschung*, Popir, München, 1983.

Digitized by Google

je, naprotiv, dijalektički materijalizam samo specifikacija, nužni sastavni, ali i niži i uži dio historijskog materijalizma, nije sada nastala situacija kao da je transcendentalizam — koji je u izlaganjima ovoga sastava bio najprije izbačen na prednja velika vrata — sada potajno i kriomice vraćen nekim čarobnjačkim trikom na stražnja mala vrata. Sva razmatranja, kao i svi dokazi o realizmu u prethodnim izlaganjima ovog teksta to korjenito opovrgavaju.

Realizam u spoznajnoj teoriji marksizma obranjen je ovdje kako bi se ne samo pokazalo nego ujedno i dokazalo da postoji »*naučni socijalizam*« kao jedinstvo teorije i prakse, koji, kao i koja, — nasuprot ideolozima građanske misli i njihovim pristašama ondje, ovdje i uopće općenito na mnogim mjestima (u svijetu, ali i u nas) — s pravom i s ponosom nosi taj svoj naslov. On nije bezgrešan, ali je napredan. Savoir pour prévoir, prévoir pour pouvoir — znati da bi se predvidjelo, predvidjeti da bi se napravilo — pisao je A. Comte, otac građanske sociologije, koju je želio postaviti kao socijalnu fiziku, strogo matematički evidentno.[15]

Naučni je socijalizam potpunoma zaslužio taj svoj naslov — ako se barata njegovim instrumentarijem u smislu njegovih teorijsko-političkih implikacija. Međutim, to rade ljudi — pojedinci ili skupine, mislioci, revolucionari ili partije — a ove nisu uvijek tako i uradile. Nisu postupale kako su trebale. I to je imalo posljedice, od kojih su mnoge bile vrlo teške.

Savoir pour prévoir, prévoir pour pouvoir

A12 EKSKURS X Umjetnost uspostavlja svijet. Možda izgleda čudnovato ovamo — u proces sagledavanja realiteta — uvrstiti i umjetnost. No to se čini tako samo u prvi mah i samo za površni pogled. Ona nalazi ovdje svoje opravdano mjesto s više prava nego, recimo, prije spomenuta fizika: u njoj, na primjer, ima isto tako matematike, kao što je to i u ovoj posljednjoj slučaj, i ona na svoj način i svojim sredstvima tumači svijet — mikrokozam, kao i makrokozam, — kako to svojim instrumentima i procesima radi i teorijska fizika.

To su vanjske odredbe i izvanjske sličnosti između umjetnosti i matematičke fizike, koje ih razdvajaju i dijele od bilo koje vrsti »socijalne fizike«. Ali ono što ih međusobno i jednu od one

[15] Treba vidjeti, naprotiv, što je dijalektičar Marx — koga se tretira kao vizionara, proroka — u *Temeljnom nacrtu za kritiku političke ekonomije,* anticipirajući, napisao o automaciji i automatizaciji, kao i o njenim socijalnim posljedicama na str. 584. i dalje u njemačkom originalu. To kasnije građanska sociološka misao ni od njemačkom originalu. To kasnija građanska socijalna misao ni od najvećih, kao M. Weber, oštroumnih, kao T. Veblen, H. Spencer ili čak suvremenih kao Cyrus Wright, — Millsa nije dosegla. Međutim, to dakako nije bilo proricanje. Već dijalektički posredovano znanje.

Digitized by Google

druge bitno odvaja jest činjenica da fizika uspostavlja svijet na razumskoj ravni — (ništa drugo do to i ništa iznad toga) — dok umjetnost, suprotno tome, *postavlja svijet* na umnoj, senzualnoj i emotivnoj, svjesnoj, kao i podsvjesnoj, razini.

Tako oboje procesiraju sa, protiv, no i u međuzavisnosti u odnosima ljudskog roda i vanljudske prirode. Samo — i u tome se očituje cijela suština njihovih razlika — u fizici je to intelektualni dijalektički sraz, kao i njegov dinamički odraz između čovjeka i nižeg reda stvari, one prve prirode, dok se u umjetnosti zbiva, zgušnjava se, sintetizira i nadilazi čovjek i njegov svijet, njegovo trajanje, prolaznost i smrt u njemu. Kroz fizičku pojavnost u umjetničkom oblikovanju i ličnu pojedinačnost, ona daje onaj viši smisao postojanja čovjeka u ovome svijetu; tog čovjeka koji taj svijet živi i koji ga oblikuje; čovjeka koji ga interiorizira u sebi i koji ga time transcendira.

Kroz ili preko, ponekad i putom, stazom koja dovodi do tamo, umjetničko formiranje upućuje naš pogled na samu cjelinu svijeta u kojoj je — kao što je to Hegel lucidno rekao — sadržana i istina, jer cjelina, onaj totum, jest prava istina.

Umjetničko djelo i jest cjelina i istina. Jedan mikrokozam u sebi, jedan isječak i dio svijeta, koji — ako je to prava i dobra umjetnost — preobrazbom svojih pojedinačnih elemenata stvara i izražava ukupno jedan makrokozam što zrači iz njega kao takvog. (I opet se tu javlja paralelnost i uporedba s fizikom: indeterminiranost pojedinačnog u unutrašnjem sklopu atoma paralelna je indeterminiranosti u unutrašnjim mjerama umjetničkog djela — a oba su svojevrsni mikrokozmi u makrokozmu — pa se stoga ni jednom od njih ne može ništa oduzeti a da ga se ujedno time ne razori: niti skinuti elektron s njegove putanje oko protonske jezgre niti također izuzeti bilo koji element umjetničkog djela poput digestiranja *Zločina i kazne* F. M. Dostojevskog u obični krimić, kako to vole raditi sjevernoamerički izdavači — a na što, kao na *conditio sine qua non*, upozorava poznati njemački teoretičar književnosti W. Kayser.)

To se vidi već po staroindijskim Vedama. Takav je taj umjetnički svijet — kao onaj treći dijalektički svijet — koji se gradi u stupnjevima: prvog prirodnog svijeta što biva negiran od drugog svijeta čovjekovih materijalnih proizvoda i na kraju intelektualno sjedinjen i preobražen — u djelu kao što je *Divina comedia* Dante Alighierija.

No slikarstvo o tome još jasnije govori: u *Posljednjem sudu* M. Buonarottija, gdje su sjedinjene teme o PRAVDI i KAZNI, o svijetu kakav je bio i kako je on propadao, u ekspresiji grandioznosti, strasti, gnjeva i konačnog smiraja u tišini onog KRAJA što se naslućuje iza dramatike ove strašne bure; a takva su i sama korištena likovna sredstva, po svemu i suprotstavljena i sintetična: korespondentnost arhitekture s tektonikom likova, koji su opet, sa svoje strane, sredina i uravnoteženost u plastičnosti kao da su oni i kipovi (klesarski) no i pikturalni u boji

Digitized by Google

(slikarski), pa je tako sve to i protivno i zajedno jedan svjetski isječak o rastrgnutosti života, o kobi i o strahu, ali ujedno u imperativu svoga morala sve zajedno označava cijeli jedan svijet takav kakav je on po sebi.[16]

No ovdje — kod Buonarottija — postavljen je još svijet ovog sunca i ovog mraka — i to je sredina između Dantea i hijeratske glave Nazarećanina Pantokratora na trijumfalnom luku katedrale u Monrealeu, s jedne strane, i one ekspresivne apstrakcije Kandinskog ili Wolsa, opet, s druge; kod ovih potonjih sve je već iščezlo: i slika kao dvodimenzionalni prostor i kontinuitet likovnih elemenata, a ostala je samo još boja i jedino ona još predstavlja simbol — ne toliko za materijalnost materije nego za energiju (koja je razasuta po prostoru) i — ponovno dijalektički — sama kao takva stvara sam prostor.

Te slike označavaju u svojoj intelektualnoj redukciji (ali i tananoj, gracilnoj i hladnoj profinjenosti) onaj dugi niz posredovanja što se protežu od konkretnog i opipljivog našeg svijeta i sežu sve do — nedokučivih, no postojećih — beskrajno dalekih zvjezdanih maglina Andromede u kozmosu.

Sve je te svijetove umjetnost postavila u ukupnosti njihovih potencijala. Njihov je govor prevela na naš jezik. Slike apstraktno-konkretnih majstora o susretu sa samim prostorom, kao i o njegovu obuhvaćanju i prilagođavanju njemu, koji je sada i ovdje samo funkcija energije — isto tako kao i prožimanje ljudske energije preko takvog likovnog izraza s paslikom *energije* u boji jest, dakle, umjetničko izražavanje onog posljednjeg realnog, i u tome i otpornog spoznajnog teorijskog i ontologijskog entiteta, što ga je V. I. Lenjin tražio: da bude entitet bez obzira na njegovo momentano fizikalno teorijsko uobličenje. Da ne bude filozofsko i idejno *reductio ad absurdum.*

U intelektualno-emocionalnim posredovanjima apstraktno-konkretne umjetnosti takvo je postavljanje svijeta najbolje uspjelo. A postmodernističko slikarstvo je, dakako, već nešto sasvim drugo: ono po sebi pripada reakciji. A da i mnogi marksisti nisu shvatili što upravo znači i označava apstraktno-konkretno slikarstvo nije ni mnogo važno. No presudno važna je jedino — sama istina; i to ona kao cjelina, kao cjelokupna istina, totalitet.

A13. Cjelina jest i Marxova ekonomska struktura. I očekivalo bi se, naravno, u tome smislu da će i *naučni socijalizam* — a autor ovoga sastava vjeruje da je dokazao kako je ova odredba onda, kao i sada, ostala i dalje opravdana — moći na privrednom planu pokazati — i to s više uvjerljivosti — onaj Comteov »savoir pour prévoir, prévoir pour pouvoir«. No, začudo, tako nije bilo. Nevolje su počele već od samog početka.

[16] »To su činjenice u kojima treba da vidimo onaj krajnji razlog iz kojega umjetnost predstavljanja ima historiju, i to tako dugu i složenu historiju »(E. H. Gombrich, *Art and Illusion,* Phaidon Press, London, 1977).

Digitized by Google

Već se V. I. Lenjin — nakon što je bio u »ratnom komunizmu«, ugledao prvu stepenicu socijalizma (fatalna je greška bila, između ostalog, i u tome što je on u organizaciji ratne privrede Kaiserove Njemačke u prvom svjetskom ratu vidio stanovitu mogućnost da postane na neki način uzor i embrio za socijalističko-komunističko društvo) — morao odatle vratiti natrag na poznati NEP, na onaj mali kapitalizam koji je ušao na mala vrata u boljševičku Rusiju. Bio je to očiti poraz.[17] Nikakva dijalektika o koraku naprijed i dva koraka natrag nije to mogla prikriti.

Pokazalo se gotovo kao pravilo, koje je određivalo daljnji hod ekonomike socijalističkih država, da nakon prve faze poleta gotovo redovno nailazi najprije zastoj, a zatim i usporavanje privrednog rasta; javljaju se sve veće teškoće, dolazi do stagnacije, konačno i do opadanja i poremećaja između grana privrednih djelatnosti. Pri tome nije bilo toliko čudno što se smanjivala stopa rasta SSSR-a, jer je on već bio razvijena zemlja — a to vrijedi za *sve* razvijene zemlje, bilo da je riječ o SAD ili o SR Njemačkoj — nego su te pojave žestoko nastupale i u srednje ili u malo razvijenim socijalističkim državama, a to je već bilo nešto drugo; to je, dakle, bio posebni i neočekivani fenomen, i on se tako trebao i razumjeti.

Tada se pokušalo s raznim privrednim reformama ili sanacionim programima — manje ili više radikalnima, manje ili više razrađenima, no i takvima koji su jedva sišli s papira — ali ni jedan od njih sve do dana današnjeg nije nikada uspio. (Koji je dublji, i to vrlo dubok razlog za takav negativni tok — o tome će kasnije biti više riječi.)

A14. Najreljefnije i najoštrije očitovala se — barem za sada — ta kriza (odnosno ona je kod nas najbolje vidljiva) baš u najdemokratskijoj od svih socijalističkih zemalja, u SFRJ. I tu je, dakle, naša zemlja bila ponovo onaj dijalektički »fokus«. Liberalni kritičari — kao angažirani antidemokrati — podvrgli su je žestokim osporavanjima zbog njenog takozvanog »demokratskog utopizma«, zbog »iluzionizma« prevelikog broja njenih demokratskih institucija, koje — tako tvrde — anticipiraju ono što je nemoguće, koje iziskuju nešto što je možda moguće na nebu, ali nije i na zemlji, i koje sputavaju sposobne, poduzetne, one što vrijede, ukratko, one se kao takve, prije svega, povode za *masom*, koje je prvenstvena odlika da bude mnoštvo, a ne izbor talenata i umijeća.

Ta kritika, sa stajališta mjerila i društvenih vrednota liberala, zapravo je veoma stara, i tako sada ovdje kod nas samo iznova oživljava refren vrlo stare i često recitirane pjesme. Ona

[17] Pogrešno ruski marksist Roy A. Medvedev misli da bi se danas potkraj 80-ih godina moglo vratiti natrag na nekadašnji NEP, jer »restauracija« nikada ne biva povratak na ono staro. Sjevernoamerički ekonomist Milton Friedman bi ga mogao poučiti da se i kontrarevolucija nikada ne vraća natrag na stare društveno-ekonomske pozicije, i to jednostavno zbog toga što se u međuvremenu zbila revolucija.

Digitized by Google

korijeni negdje u socijalnom darvinizmu: uspjeha ima samo najbolji, jer u životnom natjecanju samo on preživi i jedino on vuče naprijed. A tko je to — najbolje svakako pokazuje ulog i igra na tržištu, gdje djeluju objektivne ekonomske, pa, prema tome, i društvene zakonitosti.

To je ovdje (— no ne samo kod nas nego i u drugim zemljama gdje se tako misli i to želi —) ništa drugo do ideološki napad tehnomanagera i njihovih trubača na televiziji, u štampi i na radiju. Nije to, dakako, bukvalna laž, nego samo ideologija, dakle krivo ili iskrivljeno gledanje na inače točne stvari.

A sve je to na kraju pokriveno imenom i citatima Karla Marxa, i to otprilike na isti način kako su nekoć kršćanske crkve svoje dogme i svoje postupke pokrivali imenom i riječima Isusa Nazarećanina iz Evanđelja.[18] Čitajući i slušajući sve to, jednostavno se normalnim razumom mora doći do jedino mogućeg zaključka — da taj dr K. Marx ili nije znao što piše, ili da je bio prvi antimarksist u svijetu i kao takav ljuti neprijatelj samoga sebe. Ogradio se on, doduše, i od falsifikata svoga vlastitog zeta, no i tada i tamo također je bila riječ baš o istovjetnim »nerazumijevanjima« i manipulacijama kao i u slučaju interpretacija i »stavljanja na glavu« K. Marxa, kao što to rade ideolozi i glasnogovornici naše (i ne samo naše) današnje tehnokracije. Tehnokrati, naime, kao maheri za to da se sve može uraditi, bojovni su i ljuti protivnici marksizma bilo koje boje on bio ili bilo kojoj školi on pripadao.

Ali, čitajući i slušajući točnije što se ovdje govori i što ovi ljudi kažu, može se zaključiti da oni Marxa, zapravo, nikada ni čitali nisu. Oni tvrde da je Marx bio protiv »komunizma siromaštva«. U to nema sumnje. Bio je protiv komunizma jednog E. Cabeta, kao što je bio i protiv »sirovog i primitivnog materijalizma«. Može se to često pročitati u njegovim radovima. Međutim, ovdje je riječ o nečem drugom.

Prilično je lukavo zamišljeno to podmetanje, koje se odnosi na vrlo različite i oprečne stvari. Marx je bio — i u to nema nikakve dvojbe — protiv nametanja i silovitog naguravanja (kao u Prokrustovu postelju) socijalističko-komunističkog projekta u društvenoj situaciji kada još vladaju oskudica i siromaštvo, koji nikada ne mogu biti plodno tlo za socijalističku alternativu — pa će i o tome, kao i o bitnom značenju svih onih zlokobnih posljedica koje su se pojavile, jer se baš od toga odstupilo, biti još dovoljno riječi, dokaza i zaključivanja na nekim daljnjim stranicama ovoga teksta.

---

[18] Poruke ljubavi među ljudima iz Novog zavjeta interpretirane od doctora Seraphicusa, doctora angelicusa, kao i mnogih drugih slavnih adepta teoloških znanosti, učenih biskupa i redovnika na crkvenim koncilima, saborima, u bulama ili pastorskim pismima, mogle su naći opravdanje i za proganjanje heretika, za ustanovu sv. inkvizicije, za visokoumne udžbenike o ispitivanju vještica, i uopće svega onoga što se u ime Krista za istog Krista činilo protiv ljudi i ljudskosti. (F. M. Dostojevski, *Legenda o Velikom Inkvizitoru.)*

Digitized by Google

A15. No o tome i nije riječ. Ne misle oni na *to.* Oni kažu: bogatite se. Ili: tko se to boji bogaćenja? A to, ova i ovakva udarna lozinka poznata je barem već duže od 150 godina. To su one riječi starog Guizota, historičara i predsjednika francuske vlade pod »građanskim kraljem« Louisom Philippeom, koje je on doviknuo mladoj francuskoj buržoaziji: *enrichez-vous.* Znao je on zašto to radi: da je korumpira, da je zabavi, da je okupira kako ne bi ušla suviše duboko u politiku. (Mudrost je to stara, jer je već onaj Philipp Makedonski davno prije bio rekao da će magarac natovaren zlatom preskočiti i najviši grčki bedem.)

I na to oni misle: ideolozi i trubači našeg (i ne samo našeg) managerskog carstva. Na bogaćenje pojedinaca, na liberalno bogaćenje, na ekonomski i politički liberalizam, koji ide nauštrb mnogih, a u korist samo nekih. Sasvim suprotno tome je, naravno, bogatstvo kod Marxa, gdje je društveno bogatstvo osnov i neophodni temelj za ostvarenje bogatstva (— a ne, dakako, »bogaćenje« —) svakog pojedinca. I to je ta specifična diferencija i razmeđe između liberalizma (sve samo za neke), s jedne strane, i Marxova demokratizma, s druge (od svakog prema njegovim sposobnostima, svakom prema njegovom radu). Pojedinac se ne može obogatiti samo vlastitim radom. Samo tuđim.

Bogatiti se mogu: privredni i politički liberali samo izrabljivanjem drugog rada, a svakako ne isključivo samo svojim vlastitim. Suprotno tome, bogato društvo može realizirati tek zajednički, demokratski, rad po principima ukupnih sposobnosti i zajedničkih zalaganja. Zašto bi inače kapitalistička društvena uređenja ustanovila političkopravni poredak, u kojem su svi tako jednaki pred zakonom da je — kao što reče jedan slavni književnik — i bogatom kao i siromašnom podjednako strogo zabranjeno krasti kruh i spavati na klupi u perivoju — i u kojem postoji liberalno-demokratsko opće pravo glasa da se biraju određene političke stranke, ali da zato nigdje, nikada i ni u jednom od tih i takvih društvenih uređenja ne postoji i neće nikada postojati i *privredna demokracija*?!

Konzervativna kontrarevolucija

Stoga i nije čudno da — kada se demokratizam želi pretočiti u liberalizam — nastaje samo šizofrenična situacija. U tom plesu pod maskama, koje idu uz odgovarajuće kostime, otrovni su bodeži pretvoreni u bezazlene atrape. Zato da bi se osupnuo puk? Da se otupi oštrica starih komunista? Da se napravi happening socijalizma?! No pojava tu u stvari prikriva suštinu: ovdje se naoko barata marksističkim pojmovima — kako se ne bi suviše rano »uznemirila« staromodna javnost — no upravo jadni i zlorabljeni Marx s tim i takvim sada korištenim pojmovima ima malo i nimalo veze.

Digitized by Google

Ono što se tako površno proglašava »objektivnim ekonomskim zakonitostima«[19] potječe zapravo jednim (manjim) dijelom iz radova ranih građanskih ekonomista, a drugim (daleko većim) dijelom iz misaone riznice dojučerašnjih sovjetskih ekonomista. Zakon je napokon zakon. Neumitan je i nepobitan. Tako je, na primjer, sovjetski ekonomist Ostrovitjanov inaugurirao čak i neki temeljni zakon socijalizma.

Marx je tu, međutim (i na žalost), u tom pogledu mnogo složeniji i dvoznačniji: govori o zakonu, ali mnogo češće o *tendenciji*. On zna da ekonomija nije Comteova »socijalna fizika«, i zato se više služi pojmovima koji su bliži biologiji, kao na primjer njegov omiljeni termin »naturwüchsig«, prirodno raslo, postojeći prirodno. Ipak, usprkos ovim dvosmislenostima, on je dovoljno jasan i razumljiv u tome što baš želi reći.

B1. Suprotno tome, moderna građanska ekonomija ne zna ni za kakve zakone, a kamoli za neke zakonitosti kao takve.[20] Ona se bavi funkcijama. Razmatra proporcije i odnose, uočava i analizira kretanja. Postavlja matrice kao i indekse. Ona se, na primjer, — više od svega — već nekoliko desetljeća zanima za kretanja po postavkama Phillipsove krivulje o stabilnoj (nelinearnoj) zavisnosti između kvote nezaposlenosti i variranja nominalnih nadnica. Za ili protiv njenih implikacija.

Što bi, dakle, ona — u tom svjetlu — započela s onom tvrdnjom, koja se kod nas gotovo svaki dan čuje (u pozitivnom, no i u negativnom smislu: jer i toga ima), da je »zakon vrijednosti« oduvijek postojao — jučer, danas, odvajkada. Da li to u ušima suvremenih građanskih ekonomista zvuči i odzvanja kao idiom nekog arhaičnog plemena? Svatko mora, naravno, imati svoje stajalište, bolje ili lošije obrazloženo, ali to mora biti barem stajalište. Neko i nekakvo.

Tu je zatim pitanje funkcije tržišta. Za to smo se — na riječima, u teoriji, na papiru — već odavno opredijelili. Uskladiti to s Marxom već je malo teže, ali nije i nemoguće. Kada Marx u *Kritici Gotskog programa* kaže da na početku, u nižoj fazi (socijalizma) komunizma, još postoji horizont građanskog prava, onda se iz toga indirektno može izvoditi i istodobno postojanje tržišta. A ako se zatim s francuskim marksistom J. Ellensteinom prihvati da će socijalizam biti posebna društveno-ekonomska formacija između kapitalizma, s jedne, i komunističke civilizacije, s druge strane, onda — naravno — funkciji tržišta pripada i dugotrajnija i dalekosežnija uloga, no s time da se ono — bez obzira na vrijeme njegova trajanja od možda samo 100

---

[19] Objektivne... zakonitosti semantički su protuslovlje unutar samog sebe.

[20] Glasovita britanska ekonomistkinja Joan Robinson upravo je Marxa oštro kritizirala zbog *»zakona* vrijednosti«. Takav zakon — po njoj — naime, ne postoji. Kako građanska ekonomska teorija ne priznaje višak vrijednosti kao rezultat izrabljivanja čovjeka po čovjeku, on ne može ni postojati.

Digitized by Google

godina ili opet i za pet punih vijekova — mora u svojoj usmjerenoj strategijskoj jezgri postaviti tako kao da će ono jednoga dana i odumrijeti.

Svakako, to danas više nije ono tržište iz doba dobrog *A. Smitha* — premda mitologija, službeni ritual i oficijelna retorika to u građanskoj ekonomskoj misli (uz po neku pogodbenu ogradu) nastoje tako prikazati jer to i priželjkuju. Postoje ulog, igra, nadmetanje i nadmudrivanje na tržištu, dakako, ali kako gdje i kako za koga.

Nije to jednostavno, iako se čini kao da jest. J. K. Galbraith je objasnio da postoji tržište državnih nabavki (vojnoindustrijskog kompleksa), koje je time stalno i regulirano. Zatim postoji oligopolsko tržište, na kojem djeluju multinacionalne kompanije i veliki koncerni, koji se dobro čuvaju da previše ne ugroze jedni druge i da svakako drže svoj sektor izbalansiranim. To je najveći dio kolača tog *tržišta*, a tek njegov ostatak pripada onim malim, to je sad ono klasično »slobodno«, onaj ostatak, no ipak pod uvjetom da i ta sloboda stoji pod uplivom, kao i pod redateljstvom onoga što se dešava na njegovu većem i pretežno, pa stoga i odlučnom sektoru.

Metafore koje se pridaju tome su dosta različite i one variraju već prema tome koje i kakve ih stranke upotrebljavaju. Demokršćanske stranke u Zapadnoj Njemačkoj u svom programu ih opisuju kao *socijalno-tržišnu privredu*, ali ono »socijalno« je ovdje ipak ukrasni pridjev za opsjeniti narod.[21] Drugačije već stvari stoje sa zapadnonjemačkim socijaldemokratima: iz njihovog Okvirnog programa za 1975—1985. godinu vidi se da socijalno okruženje za njih nipošto nije prazna riječ. Konačno: njihova se koalicija s liberalima na kraju najviše raspala zbog toga, jer su oni ustrajali na projektiranom zakonu o formiranju imetka.

Međutim, najviše se bitke biju na tržištu novca. Tu su — po svemu sudeći — u ovom trenutku postkejnzijanci na gubitku i u velikom povlačenju. Njihovo je veliko vrijeme bilo vrijeme demokrata u SAD, i laburističkih i socijaldemokratskih vlada u Velikoj Britaniji i Zapadnoj Njemačkoj; to je bilo doba Kennedya i Wilsona, a osobito H. Schmidta u SR Njemačkoj.

B2. Sada, u zrelim osamdesetim godinama i tik do praga 21. stoljeća, to su već nove prilike, nova shvaćanja, novi ljudi — koji imaju novi drugi stil — kao i nove ideologije: to je sada plima konzervativizma u cijelom hegemonijalnom svijetu, a u ekonomsko-financijskim doktrinama ona je vezana uz »Chikašku

[21] Kako to stvarno treba vrijediti neuvijeno kaže jedan konzervativni zapadnonjemački ideolog, naime, Jürgen Eick u svojoj knjizi, *Wieman eine Volkswirtschaft ruinieren kann*, Frankfurt a. M., 1974 (naklada od 90.000 primjeraka): »Sindikati traže paritetno suodlučivanje, ali to će eficijentnost tvrtki i privrede osjetno pogoditi, i na kraju i uništiti. To bi značio kraj *socijalno-tržišne privrede*, koja je od 1949. tako uspješno prakticirana u našoj zemlji«. — Vladu je tada držala socijaldemokratsko-liberalna koalicija.

Digitized by Google

školu« i njenog velikog starog čovjeka, nobelovca Miltona Friedmana, oca novog *monetarizma.*

Sam taj pojam je star. A i njegova praksa. Poznavao ju je već i rimski car Dioklecijan. No novo je sada to da monetarizam uzima maha u najvećoj privrednoj — i vojnoj! — sili svijeta, u SAD. To je uvijek bila konzervativna doktrina, i tako se dobro uklapala, bila je autohtona, na sceni oko sadašnjeg sjevernoameričkog predsjednika. Uvijek je ona — i prije, kao i sada — od F. von Hayecka do M. Friedmana zazirala od države i državnog intervencionizma (— koji joj se čak i u najblažem vidu pričinjao kao sotonin zametak, zbog mogućnosti prelaza na neku vrstu »socijalizma« —), a vjerovala je strasno, bezuvjetno i fanatično u privatni sektor.

Nepažljivom se promatraču moglo činiti kao da su one brojne raspre između postkejnzijanaca i monetarista — osim naučnog cjepidlačena — ipak uglavnog svađe unutar iste obitelji. Pa ipak, nije sasvim tako. Riječ je naoko samo o nijansama, ali upravo o takvima koje su važne. Već su sociološke i političke konotacije poprilično drukčije. Već naslov onog poznatog ogleda Miltona Friedmana, naime, *Kontrarevolucija u teoriji novca*[22], u kojem je izložio sukus svojih gledišta, to vrlo jasno pokazuje.

B3. U osnovi, on zastupa onu stariju kvantitativnu jednadžbu I. Fishera: MV=PT, ili, u riječima: količina novca pomnožena brzinom njegova opticaja jednači se s cijenama umnoženima volumenom transakcija. Međutim, M. Friedman je to izučio i razradio za slučaj konjunkturne depresije, krize, i u tom smislu je postavio nekoliko specifičnih teorema: najprije, bitan je rast, ubrzanje ili pak smanjenje količine novca. Nevažne su, ili od male su vrijednosti, fiskalne mjere države (a to je naročito pogađalo kejnzijance). Ali novčane promjene, ubrzanje ili smanjenje brzine, po njemu, djeluju u prosjeku tek za dva ili tri kvartala na nominalne dohotke. Zatim: porast nominalnih dohodaka pokazuje se ponajprije kod outputa (ona »druga priroda«), i jedva, ili čak nikako, kod samih cijena. Smanji li se količina novca, onda će se za 2—3 kvartala sniziti i nominalni dohoci, a i fizički obujam outputa. Naprotiv: učinak na cijene i kamatne stope nastupa, sa svoje strane, tek 2—3 kvartala nakon djelovanja na dohotke. *Na kraći rok* — koji ipak može trajati i do 5 ili čak 10 godina — monetarne promjene dotiču se u prvom redu outputa. Zbog toga je — po Friedmanovu mišljenju — *inflacija uvijek i svuda monetarni problem,* koji treba dugo vremena da bi se riješio.

On uvijek iznova ističe da su sva proučavanja kriza — osobito posljednjih, kao i one »Velike« u SAD 30-ih godina — pokazala da one nastupaju *nakon* oštrijih novčanih promjena, a da su zahvati i mjere državnog intervencionizma, — koje su zastu-

[22] *The Counter — Revolution in Monetary Theory,* First Wincott Memorial Lecture, Institute of Economic Affairs for the Wincott Fondation, Occasional Paper, 33, London, 1970.

Digitized by Google

pali Kejnzovi sljedbenici — doveli samo do stagflacije, do stagnirajuće, trajne inflacije.

Zanimljiv je i komentar Friedmanova učenika K. Brunnera[23], koji kaže: »... diskusije o inflacionom problemu u štampi, parlamentima i među političkim ljudima u SAD i SR Njemačkoj pokazuju čudnovate ideje. Po njima, kao da bi bilo moguće oboriti inflaciju brzo i bez velikih socijalnih teškoća. Nesrećom su to velike zablude. Svijest o inflaciji, dakle anticipiranje inflacije, još više pospješuje sam porast inflacije. I zbog toga pokušaji naglog obaranja inflacije — pogotovo uz onu anticipiranu — nužno izazivaju velike socijalne troškove.« Inflacija, dakle, dugo traje, a njeno obaranje iziskuje neminovno socijalne nedaće i potrese: nezaposlenost, investiranje u neproduktivno naoružanje, orijentiranje politike u pravcu ratovanja bilo kako i bilo gdje u svijetu. I zaista, inflacija je pala u SAD počevši od 1982, ali po spomenutoj cijeni.[24]

Ova je doktrina[25] — koje je Friedman još i sada najuglednji znanstveni mentor — trijumfirala u konjunkturnom usponu zapadnog svijeta pod sadašnjim predsjednikom SAD, današnjom premijerkom britanskog kabineta, kao i japanskim predsjednikom vlade Nakasoneom od 1982. do 1987. godine.

B4. A da li je to doista bilo tako? Teško je reći. J. K. Galbraith — jedan od ljudi iz ekipe pokojnog J. F. Kennedya — rekao je nedavno da je ta epoha sada završena. Istina, on možda nije sasvim nepristran promatrač. No, ako je tome može biti ipak tako, onda je to bio vjerojatno samo jedan od onih kratkih konjunkturnih uspona unutar dugog Leontjeovljeva ciklusa. Međutim, bilo to ovako ili onako, pozitivno na jedan dugi rok unutar ekonomije koja radi limitiranim resursima ove naše ograničene zemaljske kugle to ne može biti: i ovdje se javlja *otpor i tvrda granica realiteta*, o kojoj je u ovom tekstu — kao temeljnom pravcu — već dosta bilo rečeno; Rifkin je u tome, dakle, potpuno u pravu: sirovinski su izvori našeg planeta skučeni, dobivanje s drugih nebeskih tijela jednako tako neekonomično, kao što je i gotovo nemoguće, a proizvodnja kasnog kapitalizma *mora* biti potrošačka — dakle, sve skuplja i sve lošija sve do njena iscrpljenja. Treće nije dano. Za njega dijalektika ovdje prestaje.

---

[23] K. Brunner, *Monetary Revolution. Monetari Theory*, vol. 105.

[24] Nju je Friedman, kao savjetnik sadašnjeg sjevernoameričkog predsjednika, ipak kombinirao sa stanovitim naučavanjima postkejnzijancima, a to je (možda) postalo uzrok posljednjim nevoljama.

[25] Za nju Joan Robinson u *Quantity Theories Old and News*, »Journal of Money, Credit and Banking«, 2 (Novembar 1970) kaže da »...sadrži neki nadnaravni, mistični element u Friedmanovim predodžbama«. Pitanje je, međutim, sada i ovdje: koji su to mistični elementi sadržani u vizijama i spjevovima trubadura našeg ekonomskog liberalizma?

Digitized by Google

B5. Što sada u toj teorijsko-ideološkoj i praktičnoj situaciji — koja je prije bila opisana, a danas je već čvrsto zadana — hoće glasnogovornici, svi oni zvučni bardi i moćni propovjednici naših tehnomanagera.[26] To je približno najbolje opisao časni francuski građanin L. S. Mercier u svojoj knjizi, *Upute i objašnjenja za upravljanje*, koju je objavio 1787. u Amsterdamu. A što je on htio? Slobodu. I što oni hoće sada? Slobodu za mnogo toga i za svašta; prije svega za sebe i svoje interese.

Geslo: Sloboda, Jednakost, Bratstvo velike liberalne revolucije iz XVIII vijeka u Francuskoj bilo je ispunjeno kao sloboda i jednakost ljudi pred zakonom, koji su i inače po svojem društvenom statusu nejednaki, no BRATSTVO svih zajedno u reprodukciji vlastitog života nije ostvareno nikada. Sloboda, dakle, samo za neke. Nikada i za sve.

Slobodan put sposobnima[27] — to je udarna lozinka takve vrste liberalizma. Međutim, svi nisu tako sposobni, jer većinu čine samo ljudi, obični, prosječni, s pravom na svoj vlastiti život. To je puna negacija demokratizma. A to, taj put probijanja mišičavim laktovima i vještim baratanjem revolverom, nije ništa drugo nego slobodno poduzetništvo FAR WESTA. No povratak na staro, u prošlo, u prohujala vremena, u onaj stari »dobri« svijet liberalnog tržišta, kako su ga opisali pisci *Buđenbrockovih* ili *Sage o Forsytheovima* u 19. stoljeću, jednostavno danas više nije moguć.[28] Ni na Zapadu, ni na Istoku. (Možda jedino još u nerazvijenom »trećem svijetu«, gdje bi to čak i prema Idi Aminu, Homeiniju ili Jonasu Savimbiju svakako bio izvjestan — iako ne baš veliki — napredak.)

Slovenski »liberalistički projekt« borbe protiv demokracije

C1. Tu stazu unatrag, taj rakov hod sjajno je opisao, briljantno rastumačio i obrazložio T. Kermanuer & comp. To je varijanta koja je nazvana — ne »Tramvaj zvan čežnja«, nego *civilno*

[26] A ovi su i sami samo vrh »ledenog brijega« ukupnih srednjih slojeva.

[27] General Dwight D. Eisenhower, koji je završio Akademiju u West Pointu, mogao je postati predsjednik Columbia University, a tko su sada sposobni ljudi u SAD vidi u knjizi Vilijama H. Vajta (Mlađeg) *Čovek organizacije*. »Prosveta«, Beograd, 1967.

[28] Paradoksalno je i ujedno komično da u tom povratku na »tempi passati« učeni ordinarijusi i predstojnici sveučilišnih katedara govore o »refeudalizaciji«. Ali multinacionalne kompanije u svom sastavu okupljaju razne proizvodne grane od metalurgije do farmaceutskih artikala — slično kao i samodovoljna feudalna gospodarstva — samo što one produciraju za oligopolsko tržište. To je sve i u tome je cijela razlika. Obrat povijesnog vremena kao »refeudalizacija« moguć je samo u mašti loših pisaca fantastično-utopističkih romana.

Digitized by Google

društvo (CD). Jedan specifični slučaj, zaista. Slovenija nije samo krajnji zapadni dio SFRJ nego se prostire i na razmeđi između Srednje Evrope i Balkana. Uglavnom: poseban i delikatan položaj. To je T. Kermanuer uspješno izložio, i u tome je on nesumnjivo u pravu.

Stoljećima se Slovenija razvijala — ali, ne: točnije — zemlje Krain, Steiermark i Kärnten unutar, u onim njihovim dijelovima gdje je prebivao slovenski narod — u sklopu Habsburške monarhije, i njegove su kulturne veze bile pretežno srednjoevropske (Mitteleuropa) — germanske.

No Mitteleuropa nije samo geografski naziv i geopolitički pojam nego i naslov jedne od knjiga F. Naumanna. I upravo zbog onoga što je u toj knjizi najkonciznije i na germanski brutalni način sasvim otvoreno rečeno, nacrt slovenskog CD ne može biti samo puki futuristički projekt (nalik, recimo, na neke radove C. Carrà ili U. Boccionija, uključujući ovdje i Marinettijev manifest). On, naime, ne lebdi u eteru svemira. On ima svoje čvrste korijene u povijesti; u samoj prošlosti; u onom što je realno bilo i što se zbilo, u prisutnosti i otporu stalno bivstvujućem historijskom realitetu.

Isptivanje toga stanja vodi, prema tome, od užeg do šireg, od konkretnog okvira i datosti do apstraktnog i općeg, pa dijalektičkom retrospektivom opet natrag, i može se naći ovo: »Moji su narodi sirovi i divlji — rekao je austrijski car Franz I lordu Eaglstonu — i samo njihova strašna međusobna mržnja drži ih na okupu.« Taj se cinizam odnosi na sve njih podjednako. Ili su Slovenci bili ipak izuzeti? Nema vjerodostojnih podataka o tome. Za njegova pak kancelara kneza Metternicha to isto tako nije baš nimalo drugačije: za njega je i Italija samo geografski pojam, a *Laibach* — koji tada još davno nije bila Ljubljana — njemu je bilo samo mjesto gdje se održavao jedan od kongresa Svete alijanse.

C2. Srednja je Evropa tada tako izgledala, i nakako drukčije. No ni gotovo jedno stoljeće kasnije nije to nešto drugo, kao što to pokazuje Naumannova knjiga, a da to nimalo nije bio samo publicistički »diskurs« (— ili povijesni »jock« kako vam je po volji —) pokazuju istraživanja njemačkog historičara P. Fischera o ratnim ciljevima Njemačkog Reicha u I svjetskom ratu, po kojima je — uz suglasnost Reichskanzlera von Bethmann — Hollwega — u njemačku hegemonijalnu Mitteleuropu bila uključena i Austro-Ugarska. Konačno su Slovenci potpuno ušli u Mitteleuropa preko III Reicha A. Hitlera.

Tu Srednju Evropu s narodima, koji se međusobno *strašno i divljački mrze*, sačinjavali su austrijski Nijemci, Česi, Mađari, (donekle) Slovaci, Poljaci, Hrvati i Srbi (možda, to vrlo uvjetno) Tršćani. Međutim, kulturna posredovanja u odnosu na Slovence išla su najvećim dijelom jednostrano i jednosmjerno s njemačke

Digitized by Google

strane.[29] Druga su sporadična, to su epizode, pojedinačni momenti.[30]

Ali, koliko, sa svoje strane, ovi južni Germani uočavaju, prihvaćaju, primaju od Slovenaca? Da, jedan minorni književnik iz Gornjeg Steievmarka, R. Bartsch, to radi, ali najprije u vidu žena kao objekata. Što, naprotiv, kaže jedan Schnitzler? A što Bahr, Hoffmanstahl, R. Musil? Rilke svoje *Elegije* naziva po talijanskom Duino, a ne po slovenskom Devin. Eto, tako je to. Bili su vrlo ekskluzivni, isključivi, i gledali su ih »odozgo«. Židov Gustav Mahler mogao je, na primer, kao Židov komponirati katoličko *Uskrsnuće*, ali bilo koji slavenski ili pogotovo slovenački melos nije nikada prodro do njega.

Ljubav Kermanuera & comp. za ovu Mitteleuropa je zakašnjela ljubav s masohističkim crtama. No, dakako, nije riječ samo o tome: kod CD je u pitanju cijeli jedan civilizacijski kontekst, no i taj je došao preko Austrije. Schmerlingov liberalizam podijelio je izborne kotare u zemljama u kojima su obitavali Slovenci, ponajviše u korist Nijemaca.

C3. A pravna država? Kada je ona počela? Svakako negdje poslije Villagosza 1849, kada su Austrijanci bez suda vješali 12 mađarskih pobunjenih generala — čemu su se protivili čak i »barbarski« Rusi. Ali onda je već Bach bio ministar unutrašnjih poslova, za kojega britanski historičar A. P. Taylor kaže da je bio liberal.

Ili: F. Heer je zabilježio da je nadvojvoda Rudolf, koji je umro 1889, tražio od cara Franje Josipa da se ukine jedna sudska odluka što je bila nepovoljna za državu, on car je to odbio, jer bi to moglo, tobože, izazvati loš dojam, budući da je sudac formalno nezavisan. Moglo se, dakle, da se htjelo, ali se nije uradilo zbog političkih razloga, zbog oportuniteta, a ne zbog pravne države.[31]

I zatim još: J. Roth priča u svom romanu *Radetzkymarsch* kako car F. J. obustavlja ličnom intervencijom postupak protiv oficira koji je teško pogriješio; ili opet ona naredba načelnika generalštaba Austro-Ugarske C. von Hötzendorffa da se šefu kontrašpijunaže pukovniku Redlu — koji je austrijske vojne tajne prodavao Rusima — ne sudi, nego se dostavi pištolj da počini samoubojstvo, a što je nedvojbeno kršenje elementarnih normi

[29] Koji i koliki je upliv imao. na primjer, I. Suevo?

[30] Da li je F. Kafka bio više Židov ili Nijemac, ili Čeh?

[31] Još je prije 50 godina prof. Dj. Tasić na Univerzitetu u Beogradu u svojoj *Enciklopediji prava* učio da je svaka država — dok je država — i pravna država. U pitanju je *moralni sadržaj* prava. Pravo je, na primjer, i Hamurabijev zakonik, robovlasničko pravo južno od Mason—Dion linije u SAD ili Nürnberški zakonik. Pravo i pravda nisu isto. Kao što ni sloboda za svakog nije uvijek ista. U liberalnoj državi Zapadnoj Njemačkoj za demokrate vrijedi, na primjer, »*Ukaz protiv radikala*«.

Digitized by Google

pravne države (a o normama rimokatoličkog morala da se i ne govori).

Jednom su to floskule, zapisani paragrafi, pravni kodeksi, načela, a drugi put opet izvedbe, kao svojevrstan način provedbe, odnosno odstajanja zbog prakse, kao i otpora realiteta. I taj je liberalizam sa svim tim svojim praktičkim aberacijama krenuo sa Zapada, pa je, preko Srednje Evrope, stigao napokon i do T. Kermanuera & comp. U tu civilizaciju CD ubrajaju se i legitimitet vlasti, tolerancija, sigurnost pluralizma političkih grupa, kao i zaštita njihova mišljenja u odnosu na većinu.

C4. Međutim, gdje još, osim možda na nebu, to danas postoji? I po najsavršenijem liberalnom ustavu, onog u SAD, i u najboljoj od svih mogućih liberalnodemokratskih pravnoproceduralnih izbornih postupaka, opet u SAD, kakav je realni položaj manjinskih grupa, nonkonformista, onih što drukčije misle od većine, a to su, kao što se zna, Indijanci u rezervatima, Portorikanci, još uvijek i Crnci, ili barem dio njih, to su i komunisti, to su oni koji ne idu u crkvu, to su gamleri, to su razni otpadnici, neprilagođeni itd. i tome slično: »Masa me kao masa pritište i uništava« — kaže Sartre.

To su činjenice. To je sumorno. To nije futuristički projekt. Znam da će T. Kermanuer & comp. sada odmah u lice odgovoriti omiljenim pitanjem: a GULAG? Točno: on postoji. I valja ga najžešće osuditi. Isto kao i Paula Potta. Ipak, konclogore i njihovu upotrebu za uništenje nepoćudnih osoba nisu izmislili ni Staljin, a ni Hitler. Prva koja je pristupila organiziranju takve vrsti logora i takvom teroru bila je jedna liberalna vlada, ona Njegovog veličanstva kralja Ujedinjenog kraljevstva Velike Britanije, i to u ratu protivu burskog naroda 1899—1902, da bi se likvidacijom žena, djece i staraca slomio njegov oružani otpor. Obrazac za tu verziju terora bio je time, dakle, dan. A drugi su ga teroristi prihvatili vrlo rado i, sa svoje strane, još ga i usavršili.

Nije — prema tome — sve tako svijetlo na strani CD-a. A sve crno samo na onoj drugoj strani, pogotovo kod demokrata. »Tko se bori za slobodu, bori se za Ameriku« — piše na Capitol Hillu. No to nije smetalo USAAF, niti zapovjedniku Bombarderske komande RAF, zrakoplovnom maršalu Harrisu, Rooseveltu i Churchillu — za koje se nikako ne može kazati da nisu bili iskreni liberali — da povedu nemilosrdni uništavajući zračni rat — ne toliko protiv Hitlerove armije, koliko protivu stambenih četvrti Njemačke, protiv civilnog pučanstva, pri čemu su — začudo — kuće običnog svijeta uglavnom bile potpuno uništene, dok su, naprotiv, nastambe i četvrti bogatih pretežno bile pošteđene. Uz ovakvo prakticiranje prava na slobodu od straha, na zaštićenost i ljudsko dostojanstvo vezuju se i riječi sjevernoameričkog generala Le Maya, upućene Sjevernom Vijetnamu: »Mi ćemo ih ubombardirati u kameno doba.« A Izrael — ta naj-

Digitized by Google

uzornija liberalna država u Aziji? Ti Židovi koji su kao narod najviše patili u povijesti svijeta, dok se sada upravo izraelska vojska ponaša kao najvjerniji učenik i sljedbenik A. Hitlera?!

C5. A odavde je valjda pošlo i počelo CD: od tolerancije, vjerske, kao i rasne, u slobodnozidarskim ložama Britanije, od Habeas Corpus Acta, od Magne Charte i najstarijeg parlamenta svijeta, od Ustava SAD iz 1787. A do Slovenaca stigle su od toga one zapadnoevropske abrevijature i njihovi srednjoevropski surogati. Deklaracija prava građana francuske Nacionalne skupštine od 1789. imala je već ambivalentne rezultate: 3.400 registriranih pogubljenih kontrarevolucionara 1792—1794,[32] a po istraživanjima sjevernoameričkog historičara D. Greera[33] — bilo je još oko 13.000 »neorganiziranih« smaknuća u isto vrijeme, dok B. Moore samo za godinu 1815. u osvetničkom »bijelom kontrarevolucionarnom teroru« navodi oko 20.000 žrtava.

I sve su to slobode i prava CD. Riječi generala Le Maya izražavaju slobodu govora. Nasilja izraelske soldateske počinjena su u obrani jedne manjine. Kapetan A. Dreyfus bio je osuđen po svim legitimnim, legalnim i nezavisnim sudovima Republike Francuske. Republika Austrija — koja valjda ima i nekakvo civilno društvo — sada je nedavno donijela Zakon o zaštiti slobode umjetnosti, ali je zato — bez ikakvih obzira na to — književnik T. Bernhard doživio ubrzo da mu je sudski zabranjena knjiga, jer je netko — neki građanin — podigao tužbu da su povrijeđena njegova lična prava, budući da je on sebe prepoznao u jednom od likova u tom Bernhardovom djelu.

A lična su prava u liberalnom CD sveta prava. Naravno, logično: opće se tek izvodi iz pojedinačnog — ličnog, i ono je neprikosnoveno, ono je prvo, a umjetnost je pak već nešto drugo i općenito, a to već kao takvo opasno »miriši« na demokraciju. Stoga lično treba uvijek štititi pred općim, pa i pred umjetničkim, odnosno pred umjetničkom transformacijom i deformacijom. (I ovdje, dakle, nije baš bila riječ o *Vunenim vremenima*, nego o hermetskom piscu kao što je to Bernhard). I taj slučaj nije ni jedini, niti je to neka izuzetna epizoda. Takva sudska rješenja nezavisnih sudova samo pljušte — premda je umjetnost i po zakonu, dakako, slobodna.

C6. I konačno (tip manipulacije za opsjeniti prostotu — kako bi to rekao pokojni Ante Starčević), sada je još i Marx postao promotor CD. Jer, nije li on taj koji je ustvrdio da je u kapitalizmu čovjek podijeljen na *citoyena* i *bourgeoisa* — i sada, naravno, iz toga slijedi vrlo »razumni« zaključak da je Marx bio za ovog posljednjeg, da je bio za to da se petit bourgeois, da se malograđanin, one njegove navike, cijeli njegov

[32] Barrington Moore, *Soziale Ursprünge von Demokratie und Diktatur*, Suhrkamp, 1969.

[33] Donald Greer, *The Incidence of the Terror during the French Revolution*, Cambridge/Mass., 1935.

Digitized by Google

svijet, sva njegova mjerila postave i proglase kao uzor i temelj civilnog društva, a time i kao putokaz i pravac kretanja prema komunističkoj civilizaciji.

Francuzi kažu da je glupost gora i od zločina, ali ovo je svakako zločin koji je time izvršen nad Marxom. Ono što je on u biti htio nije svakako ovakva bezočna i jadna glorifikacija liberalizma, nego ujedinjenje od ovog posljednjeg raspolućenog čovjeka sa svim svojim navlastitim snagama (force propre) u ljudski totalitet baš putem i preko demokratskog preobražaja u prevratničkoj praksi, u kojoj je egoizam i ukinut i sadržan na višem stupnju interesa, i tako konačno pretvoren u punu ličnost u društvu kao sam naturalizirani humanizam.

(NB. Kako tome ipak odmoći i pomoći u smislu već pomenutog futurističkog projekta? On dit — da li sova Minerve ili pak *populus vulgus*, svejedno — da će sami književnici sastaviti svoj — bolji, svakako, — predložak za ustav, jer narod najčešće slijedi svoje književnike. Naravno, to je izravno prepisano iz knjige Seatona—Watsona, *Nacija i država*, »Globus«, Zagreb, 1980.

Međutim, koliko je autor kao »južnjak« informiran o tokovima slovenske historije, to baš nije tako i to nije uopće nimalo lako: jer, na primjer, velemožni dr Šušteršič bio je nekoć intimni znanac uvaženog dra Funderera, glavnog urednika »Reichsposta« koji je kao takav bio veoma prisan s nadvojvodom Franzom Ferdinandom i odlično je služio interesima Bellvedera — pa je tako Funderer preko Šušteršiča godinama bio u vezi i pokušao utjecati na zagrebačke »pravaške« stranke u svrhu ostvarivanja ciljeva veliko austrijske politike.

Pa ipak — kako je poznato (i to je turobna pouka te priče) — među Slovencima i u narodu dr Šušteršič je imao daleko više pristaša i dobio je mnogo više glasova nego veliki književnik I. Cankar. Tako je to. Na žalost. Ali to je upravo tako kao što je G. W. F. Hegel rekao na jednom mjestu u svom uvodu za predavanja iz filozofije historije: »Povijest nas uči samo to da vlade i narodi iz historije nikada nisu ništa naučili.« Doista — zaboravio sam: Hegel nije bio liberal. I nije bio optimist.)

D1. Ovo jest dio — to nisu sve, ali neke od bitnih — optužbi, prigovora, osporavanja, napada, kao i falsifikata, koji su i prije bili, no naročito su sada upotrebljeni ili podignuti protivu svjetonazora demokratskog socijalizma i njegova ostvarenja u socijalističkim zemljama i pokretima.

Sporadično, u zamecima, kao varnice, one se javljaju u raznim pokretima i pobunama u Istočnoj Evropi: najprije 1953. u Istočnoj Njemačkoj (s odjecima do 1957), 1956. godine u Poljskoj i Mađarskoj, 1968. u ČSSR, ponovno 1980—1981. u Poljskoj.

I tada, u tim situacijama o kojima je ondje bila riječ, među njima je bio i ne tako mali broj sasvim opravdanih pritužbi, jer su nedvojbeno bile u pitanju manje ili teže — pa i najteže — etatističke deformacije socijalističke demokracije.

Digitized by Google

Guizot kaže: bogatite se

Neke od njih su općenito bile upućene na teoriju marksizma kao takvu, no većina od njih odnosila se na ostvarenje teorema historijskog materijalizma u praksi, u životu i razvitku socijalističkih zemalja i društava, a s time da su najžešći napadi izvana i iznutra (no inspirirani izvana) bili upereni prije svega protiv SFRJ, koja je najviše bila odmakla u konstruiranju demokratskih rješenja i njihovu procesualnom razrađivanju, s jedne, a potiskivanju liberalizma, s druge strane. To je svakako bio jedan od njenih najtežih grijehova. Osnovne zasade demokratske, oktobarske revolucije i liberalne, velike francuske revolucije uhvatile su se na njenom tlu najžešće ukoštac.

Međutim, tu je u toku 70-godišnjeg referencijalnog razvitka došao do izražaja fundamentalni problem — koji se tek sada može točnije sagledati, a koji je bitno utjecao na razvoj socijalizma poslije Oktobra, utisnuti mu pečat sa značajnim obilježjima, što traju i do danas: sve su se socijalističke transformacije — osim možda u Češkoj, ali ne i u Slovačkoj — odigrale odreda u zaostalim, siromašnim, nerazvijenim, a obično još i teško ratom ili dugotrajnim građanskim ratovima opustošenim i razorenim zemljama.[34]

Marx je često bio optuživan za eshatologiju. Uspoređivalo ga se u vezi s time sa starozavjetnim biblijskim prorocima. Međutim, to su bila podmetanja: on nikada nije ocrtavao utopističke vizije kako bi komunističko društvo i njegova civilizacija trebali izgledati.

D2. U tom pogledu on je bio najjasniji u svom odgovoru na pismo nizozemskog socijaliste D. Niewenhuisa iz 1881. godine: »Socijalistička vlada neće doći na kormilo države (ni u jednoj zemlji) dok društvene prilike ne budu dovoljno razvijene, tako da ona može provesti potrebne mjere kojima će zastrašiti buržoaziju; prvi je zahtjev da dobije na vremenu za dugoročnu akciju... istodobno golemi napredak pozitivnog razvitka proizvodnih sredstava — sve je to zalog da u času izbijanja proleterske revolucije ujedno budu dani i uvjeti (iako sigurno ne idealnog) neposrednog narednog modusa operandija.«[35]

U ovom se tekstu Marx ne pokazuje kao iluzionist, ili fantast, nego sasvim suprotno od toga — kao strogi realist: on uopće ne misli da će to biti idilični procesi. A nije ni prorok: stvari će se pokazati. Po tome, on bi daleko više ispao kao neke vrsti socijalnog tehnologa, koji ide od činjenice do činjenice i po dijalektici što se rađa iz otpora realnosti — upravo kao što to traži njegov oštri protivnik K. R. Popper, koji ga žestoko kritizira zbog — navodnog — proročanskog fanatizma.

---

[34] Istočna je Njemačka bila najnerazvijeniji dio Njemačkog Reicha. I morala je platiti ratnu odštetu za cijelu Njemačku.

[35] *MEW*, svezak 35.

Digitized by Google

To pismo i u njemu sadržane uvjete Marx je sastavio pod kraj života: tražio je u njemu — uoči smrti i nakon tolikog nagomilanog misaonog rada — »...*dok društvene prilike ne budu toliko razvijene,* a to je isto već davno prije napisao zajedno s F. Engelsom u njihovu mladalačkom radu *Njemačka ideologija,* I poglavlje »Feuerbach«[36]: ...visok stupanj razvitka proizvodnih snaga... (je) ...i zbog toga apsolutno neophodna praktična pretpostavka, jer bi bez toga samo oskudica postala općenita, a s nuždom bi ponovo počela svađa za najnužnije stvari, koja bi opet dovela natrag do starog govna... (srušenog poretka)...«

A u Predgovoru prvom izdanju *Kapitala* — i to sada nije bio ni mladi ni stari Marx — on je precizno formulirao: »Čak i kad neko društvo uspije pronaći stazu prirodnih zakona svog kretanja... *ne može ono niti preskočiti, niti naredbama izostaviti faze prirodnog razvitka.* Ali porođajne bolove može i skratiti i ublažiti.«

Vidi se: u cijelom svom dugom naučnom radu i životu Marx nije odstupio od ovog fundamentalnog teorema. To je, dakle, bio za njega trajan znanstveni zahtjev. Jedino je u jednom slučaju on iznevjerio i napravio ustupak i izuzetak od toga pravila, no o tome će kasnije biti još dosta govora.

Marx je oprečno od starog Guizota (i njegova »bogatite se«, ali također i od naših i ne samo naših trubadura ličnog bogaćenja) zastupao gledište da društveno bogatstvo mora biti toliko veliko da omogućava prijelaz na viši stupanj socijalizma — u komunizam, no da je i njegovo upravljanje, kao i raspolaganje njime u kapitalizmu raspodijeljeno na dvije suprotstavljene polovice: na one koji imaju i na one koji nemaju. I tek tada može nastupiti momenat prijeloma i revolucije.

To pitanje dostignutog društvenog bogatstva bilo je odlučno za sve što se dogodilo poslije Oktobra; to je uhodalo stanoviti trend, formiralo izvjesnu tendenciju, koja djeluje i danas i koja uvjetuje i budućnost socijalističko-komunističke perspektive.

D3. Oktobarska je revolucija izbila, ona se razvijala i pobijedila je u zaostaloj Rusiji. I ne samo to: G. V. Plehanov i na početku i V. I. Lenjin ukazivali su i na »azijaštinu«, na azijatsku podlogu ruskog društva.[37] Rusija nije prošla one faze društvenog razvitka koje je u svom društvenom modelu kritički bio raščlanio Marx, tako da je A. Gramsci bio napisao da je ta revolucija (Oktobar) ujedno i revolucija protiv *Kapitala.*

Moglo bi se to uzeti kao lijep primjer nedogmatskog i stvaralačkog pristupa, ali neke bitne premise i realni temelji

[36] *MEW,* svezak 3, Berlin, 1961.

[37] R. Dutschke, *Versuch Lenin auf die Füsse zu stellen,* Wagenbach, Berlin, 1974.

Digitized by Google

su takvom shvaćanju nedostajali, koji su — silom prilika, samim »otporom realiteta« — otvarali širok prostor voluntarizmu, ičak su ga kao nužnu posljedicu i nametali.

V. I. Lenjin je, s obzirom na mogući karakter revolucije u Rusiji, dijelio najprije klasično mišljenje gotovo svih marksista: da u prvome redu mora doći do buržoaske revolucije. Analiziravši kasnije situaciju ruskog građanstva i njegovu gotovo potpunu ovisnost o stranom imperijalizmu — pogotovo u vezi s rezultatima revolucije godine 1905 — on je došao do zaključka da revoluciju mora ostvariti radnička klasa, u savezu s malograđanstvom, a ponajprije sa seljaštvom.

Zatim je 1917. Lenjin zaprepastio čak i Boljševičku partiju postavljajući kao neposredni cilj socijalističku revoluciju. Međutim, ostat će vječna zagonetka što je on o tome mislio u periodu NEP-a: neki izvori navode njegove riječi iz onoga vremena: »... da smo mi, boljševici, građansku revoluciju čisto i jasno doveli do kraja«. Ako je to točno, to je rezignirano, to je — s obzirom na prvotna očekivanja — vrlo skeptično razmišljanje.

Svakako, uvođenjem NEP-a bila je velika odluka, ključna točka; to je bio prijelom i obrat, to je bila golema raskrsnica putova u hodu prema socijalizmu. Pristupilo mu se pod teškim dojmom kronštadske pobune i seljačkih nemira u mnogim gubernijama. To je bio pravi i tvrdi sudar s otporom realiteta, i drugog izlaza nigdje nije bilo. To je bio taj korak naprijed, a dva koraka natrag. To je bila ta negativna dijalektika. Prema nekada proklamiranom cilju, to je bio doista poraz, i kao takav — kao neminovno prilagođavanje činjenicama tvrdog otpora realnosti — to je bilo dijalektičko ispravljanje voluntarizma.

Kada je svojedobno V. I. Lenjin bio postavio socijalističku svrhu revolucije u Rusiji, imao je pred sobom i za sebe dva Marxova otklona o mogućnosti »prečice«, skraćenog puta: jedan je izražen u odgovoru na pismo V. Zasulič 1881, a drugi u Predgovoru ruskom izdanju *Komunističkog manifesta*, ali to je bio više izraz vruće želje političara i revolucionara da barem jednom negdje doživi i sagleda uspjeh i realiziranje svojih ideja. Nabrzinu, poslije dugog čekanja.

D4. Dijalektički gledano, sam NEP nije bio ono što su kasnije bile ili jesu i danas »narodnodemokratske zemlje«, mada je po izgledu, po vanjskim formama i pojavnim oblicima bio dosta nalik na njih. Njegova historijska dimenzija i smjer, naime, nisu isti. NEP je nastao kao rezultat povlačenja zbog razočaranja probuđenih i anticipiranih želja i očekivanja masa, koji im se nisu ispunili. I zbog toga je on bio priznavanje poraza. A poslije toga nikada više neće biti tako kao što je prije bilo. Crv sumnje ušao je ne samo u mase nego i u samu vladajuću partiju. I stoga se danas Roy A. Medvedev veoma vara ako misli da bi se i sada moglo pokušati nešto kao s nekom

Digitized by Google

novom vrstom NEP-a.[38] Ono od nekoć se nikada više ne ponavlja, iako sjećanje, naravno, traje kao pričin i »fata morgana« u zraku pustinje. Već je otac dijalektike »tamni« Heraklit iz Efeza znao: dvaput se ne može zagaziti u istu rijeku.

No, ni NEP nije dugo trajao. Razvitak SSSR-a kao velike zemlje tražio je urgentno industrijalizaciju — pogotovo što su boljševici ostali sami u okruženju kapitalističkih zemalja — a brzoj provedbi toga procesa mješovita, neuravnotežena privreda NEP-a, s u većini seljačkim stanovništvom, nije pogodovala. U tome se slažu čak i dva dosta različita analitičara, kao što su R. A. Medvedev i I. Deutscher.[39]

Sredstva za to mogla su se uzeti samo brutalnim oporezivanjem seljaka, a taj je plan preuzeo J. V. Džugašvili — Staljin od svog ljutog protivnika L. D. Trockog. Pri tome su dvije odrednice postale značajne tako da do dana-današnjeg svaka od njih na svoj način opterećuje riječ i pojam *socijalizam* s veoma izrazitim negativnim konotacijama, koje u javnom mnijenju svijeta još i danas traju.

Marx kao »liberal« i kao liberalna krabulja u borbi protiv demokracije

Prva je bila da se rigoroznim oduzimanjem od seljaka, njihovim tjeranjem u kolhoze, i kako se to radilo, kao i neposredne posljedice tog postupka: opća bijeda sela, katastrofalna glad sve do ljudožderstva, kao i sve one strašne represivne mjere, sve je to izazvalo dojam kako je to općenito svojstvo socijalizma kao takvog: zamišljeni se raj na kraju u zbilji otkriva kao pakao, u kojem bjesomučni komesari divljaju gore od vragova — jedan propagandni slogan, što ga je neprijateljska buržoazija već prije bila izbacila, a sada s velikim uživanjem dočekala.

I koliko god je to ljudski bilo užasno i nemoralno, a i nenormalno, još je opasnija bila za *usmjerenje* socijalizma prema komunističkoj civilizaciji ona zloglasna Džugašvilijeva parola: stići i prestići kapitalizam, koju je na početku 60-tih godina N. S. Hruščov proširio na to da je komunističko društvo zbir obilja materijalnih dobara.

Što je to u suštini značilo? Zar su se Marxov humanizam i stvaranje svestrane i slobodne ljudske ličnosti sveli na realiziranje hiperkapitalizma?!

Zar se svijet plime potrošnih dobara — koja možda više i nisu robe — može konstituirati kao svijet čovjeka »novog ko-

[38] Roy A. Medvedev, *Die Wahrheit ist unsere Stärke*, S. Fischer, Frankfurt a. M., 1973.

[39] Roy A. Medvedev, naved. djelo; I. Deutscher, *Staljin*, »Globus«, Zagreb, 1977.

Digitized by Google

va«, čovjeka socijalizma, ili u verziji N. S. Hruščova (kada u 80-im godinama ovoga vijeka u proizvodnji po stanovniku budu prestignute SAD) u svijet komunizma i komunističkih ljudi?! Hoće li s time nestati otuđenje čovjeka, potpuno automatski, jednostavno samo masovnim hedonizmom uživanja u materijalnom blagostanju?!

D5. Prvi petogodišnji plan — »pjatiljetka« — postavljen je, navodno, na temelju zahtjeva koji su se mogli iščitati u II svesku *Kapitala*, s primatom prvog A odjeljka, s proizvodnjom sredstava za proizvodnju teške bazične industrije. S time je započela industrijalizacija na državnoj osnovi, unutar jedne države, kao i u njenom interesu, stvaranje nove velesile na ogromnom evroazijskom prostoru, a to se — taj nedvojbeno gigantski pothvat — nazivalo »izgradnjom socijalizma u jednoj zemlji«.

Žrtve koje je stanovništvo moralo za to pridonijeti bile su goleme. Društvene posljedice bile su razorne. I onaj egalitarizam, koji je barem u Partiji važio još u doba NEP-a, postupno je nestajao. Ukinut je partijski maksimum. Sada su napokon bili potrebni stručnjaci, a njih se moralo bolje plaćati.

U toku daljnje socijalne diferencijacije, koja se sve više i nezaustavljivo širila, stvarali su se i novi slojevi: rukovodilaca, aparata vojske, policije, državne administracije, birokrati sa svojim hijerarhiziranim rangovanjem i većim ili manjim povlasticama od — i inače oskudnog društvenog kolača, s jedne, i mase puka, one ogromne većine radništva i seljaka, koji su samo pridonijeli i davali svoje žrtve i svoja lišavanja, s one druge strane.

Izvan zemlje su neprijatelji: konzervativci, liberali i fašisti sve to zlurado pratili i vješto koristili u svojoj propagandi o »socijalizmu bijede«. Ipak, H. Marcuse je možda na neki način i bio u pravu kada je u svome radu *Sovjetski marksizam* u 1955. tvrdio da je već i samo postojanje Sovjetskog Saveza kao države, makar i samo formalno radničkog tipa, utjecalo na kapitaliste u ostalom svijetu da budu znatno popustljiviji prema svojim radnicima i njihovim sindikatima nego što bi to inače bili. Možda. No, s druge strane, u »izgradnji socijalizma u jednoj zemlji« svakako se obistinio onaj Marxov teorem iz *Njemačke ideologije* (gore doslovce naveden) da će oskudica biti općenita, a s njom i grabež za najnužnije, kao i povratak (imitacije) starog, društvenog poretka.

D6. Ovo se poslednje, doduše, još nije dogodilo. Ali neke posljedice Marxova predskazanja su se počele javljati. Raslojavanje u društvu započelo je stvarati neke preduvjete za neku — ne još za ekonomsku, doduše, — vrstu političke liberalizacije, za oblikovanje liberalnih skupina i kolektiviteta gore, u nadgradnji, među managerima i birokratima, tamo gdje se odlučuje.

To u prvi mah zvuči paradoksalno i nakaradno. Tä tamo je postojala diktatura jednog čoveka. Dakako, no on sâm ne može sve. Zbog toga i u diktaturama ima slobodnih ljudi, ovlaštenih i

Digitized by Google

povlaštenih skupina, koje odlučuju na svojim nivoima i u svojem djelokrugu. Kao što Hegel dobro kaže: slobodni su neki. I to su tek uvjeti za i tek moguće i buduće jezgre takvih procesa, na kojima će se kasnije nastaviti razvitak. Pa ipak — to su bili protivurječni tokovi: s jedne strane, diferencijacija, izdvajanje i izdizanje iznad puka — statusno i političko — *nekih*, ali, s druge, opet je ostala i neka makar samo i rudimentarna demokracija koja se očitovala u smanjenoj socijalnoj distanci prema nekoć i prije toga, koja se ogledala u demokratskom — ili pseudodemokratskom — ritualu, u ceremonijama, što je ipak bilo izraženo — i kao takvo moglo jednoga dana po sebi poslužiti kao odskočna daska za nastavljanje i takvih procesa.

Marksolozi, »kremaljski astrolozi«, ali i ozbiljni sociolozi koji su se vani na Zapadu i u zemljama liberalnih ustrojstava i liberalnodemokratskih režima bavili izučavanjem tih fenomena, koji su — nakon velikog rata — nastali i širili se i u nekim nekomunističkim, ili samo nekapitalističkim nerazvijenim zemljama, počeli su cjelokupni taj kompleks definirati kao »razvojne diktature«. Htjeli su time reći da bi drugi put, onaj što ga je prešao liberalizam na Zapadu, bio suviše dug i da se zato u žurbi pošlo ovom kraćom, premda — za sadašnje prilike — mukotrpnijom stazom.

Bilo je i neke istine i u tome, ali to je značilo na sovjetskoj ili drugoj sličnoj strani sasvim zanemariti onu idejnu komponentu — koja je ipak bila stalno izražena — a također i (ma koliko on i reduciran bio) problem demokracije, koja je još bila tu i postojala je.

Još kasnije, tamo u 60-im godinama, kada se postupno, polako no stalno počeo dizati društveni, pa i životni standard ljudi u socijalističkim i narodnodemokratskim zemljama, formulirana je nova definicija — koja je bila već više opravdana — o »*konvergenciji*« obaju sistema: istočnog i zapadnog. U tome je vodeći dio D. Bell. Pretpostavka je pri tome bila razmišljanje da je i kod jednih kao i kod drugih riječ o istim industrijskim sistemima, koji — iako su nastali u drukčijim uvjetima i na drukčiji način — zapravo po svojim strukturama i njima imanentnim zahtjevima moraju imati i istovjetne posljedice: zapadni sustav kojega je liberalizam već bio demokratizirao (opće biračko pravo za sve), dok je u istočnim sistemima — gdje je već došlo do socijalne stratifikacije određenih bolje stojećih i znatno imućnijih privilegiranih slojeva — upravo temeljem njihovih interesnih zahtjeva (— tih slojeva —) doći će do reduciranja demokratizma ili barem do njegova postupnog liberaliziranja. Liberalizam — najprije ekonomski, a zatim i politički (bilo u neoliberalističkoj ili u konzervativnoj varijanti, gdje — u posljednjem slučaju — i dogmatičari mogu naći svoje adekvatne dijalektičke parnjake) bit će, dakle, ona konkretna točka dodira, njihova međusobnog presijecanja i izjednačavanja na zajedničkom nazivniku. Istina, to je bila prilično vulgarna teza o neposrednom od-

Digitized by Google

razu kroz vanjsku istovjetnost sistema. Ali u ovim analizama bilo je — nema sumnje — mnogo više sadržaja, vjerojatnosti, pa čak i istine, nego u hipotezi o golim »razvojnim diktaturama«. No, dok su gotovo sve socijalističke i narodnodemokratske države krenule decidirano za sovjetskim uzorom, dvije zemlje to nisu napravile, odnosno pravodobno su ga se odrekle i pošle svojim vlastitim posebnim putovima: to su FNRJ — SFRJ i Kina (Kitaj).

Ovdje će se obje ispitati u svojim protustavovima, kao i s obzirom na specifične razlike među njima. Naravno, o Kini će biti daleko više govora, jer je o SFRJ i njenim problemima u razvijanju socijalističke demokracije u prijašnjim izlaganjima ovoga sastava bilo već dosta govora, a sada je riječ o tome što jednu od druge dijeli no i veže, poput dva pola u istom magnetskom (ovdje: društveno-razvojnom) polju.

E1. Ekskurs Y: Kineski obrazac. Kina je u svoju narodnodemokratsku fazu (koju je FNRJ, na žalost, i suviše brzo apsolvirala) i početak izgradnje socijalizma ušla s druge i, prije svega, drukčije društvene baze nego bilo koja druga evropska ili pak afrička ili azijska zemlja. Najprije je tu bio duboki i još jako djelatni korijen »azijskog načina proizvodnje«[40], koji je trajao hiljadama godina, dok je feudalizma bilo malo, ili ga je bilo više kao neke vrste primjese onom prvom. Zatim: to je bila golema zemlja sa starom, osebujnom i samodovoljnom civilizacijom i kulturom.

Ona se kasno otvara prema svijetu, i to pod vanjskim pritiskom. I zato kapitalizam ne izrasta u njoj autohtono, nego »ulazi« u nju izvana, tako da kineski komunisti u času oslobođenja svoje zemlje i preuzimanja vlasti imaju pred sobom to ogromno područje s najvećom masom seljaštva u svijetu (s mješavinom odnosa azijskog načina proizvodnje, patrijarhalnosti i ostataka feudalizma), u kojem se nalaze razasuti i raštrkani »*otoci*« kapitalizma — ponekad i visokorazvijeni, kao na primjer u Šangaju — odražavajući se poput njega na krznu leoparda.

Za njih se postavlja kao najhitniji problem—modernizacija zemlje. Pri tome — u tim procesima *modernizacije* M. Webera — oni će prvo izabrati kao svoj model sovjetski tip i put. Ali pri tome i oni polaze od društvene osnove, koja je — u zapadnjačkom industrijskom smislu — još zaostalija od one carske Rusije i još daleko više od one FNRJ u godini 1945. K tome pridolazi još i jedna civilizacijsko-kulturna nadgradnja, koja je sasvim drukčija od one evroameričke — u kojoj su se dotad javili socijalistički preobražaji — i u svome se karakteru i po svojim vrednotama ovoj posljednjoj u mnogo čemu odupire.

Zato je i Mao Zedong u svom spisu *O novoj demokraciji* iz 1942. rekao da ona za kineske prilike — i usprkos usvajanju

[40] K. Witfogel, *Die orientalische Despotie*, Kiepenheuer und Witsch, Köln, 1962.

Digitized by Google

općih zasada marksizma u tadašnjoj Džugašvilijevoj kodifikaciji — mora biti specifična.

No kineskim se komunistima žuri. Hitno je i užurbano provedena agrarna reforma. Potom ubrzo slijedi i kolektivizacija zemlje. Za kineske komuniste ne smiju se više pojaviti takve katastrofe gladi kakvih je prije bilo. Nacionaliziran je strani kapital, a »kompradorska« je buržoazija uključena — milom ili silom — u proces kineske rekonstrukcije.

I kod takvog žara i žurbe *voluntarizam* mora igrati veliku ulogu. Njega označavaju kao svojstvenu formu one velike kineske kampanje: protiv vrabaca, protiv muha, za učenje naroda za brzu industrijalizaciju u »velikom skoku naprijed«, kao i za stvaranje »narodnih komuna« i, napokon, najveća od svih njih je ona »velike proleterske kulturne revolucije« — koju je nekomunistička ljevica u svijetu pratila s velikim simpatijama — ali je zato samu Kinu (zajedno s borbom protiv Konfucija) dovela do same ivice propasti. Svaka je od tih kampanja ostala bezuspješna i propala je neslavno.

Takav siloviti voluntarizam, koji je htio pregrmiti stoljeća zaostajanja i drukčijeg življenja, morao se žestoko sudariti s *otporom realnosti.* S toga razloga su u to vehementno doba borbe unutar kineskog rukovodstva bile velike.

Naučenjak dr Marx imao je pravo protiv političara Marxa

E2. Poslije smrti Mao Zedonga taj se forsirani ritam smiruje i dolazi do trijeznije situacije u sagledavanju mogućnosti Kine.

Već poslije raskida sa SSSR-om u 60-im godinama je odbačen sovjetski model razvitka i težište se prebacuje sa teške na laku industriju i na poljoprivredu, ali »kulturna revolucija« nanosi i ovdje goleme štete. Sve to treba uzeti u obzir prilikom svođenja računa i promišljanja kamo sada i kojim putom ići dalje naprijed.

Kina je tada — potkraj 70-ih godina u boljem položaju od SFRJ, koja je 1957. počinila opasnu grešku kada nije bila uočila značenje stvaranja EZT. Kina je velika, golema zemlja, i kada se ona napokon odlučuje za oprezno uvođenje tržišne privrede, ona još dugo može misliti samo na svoje unutrašnje tržište.

A ona se tada odlučuje na one poznate četiri modernizacije — taj u sebi funkcionalistički pojam građanske sociologije, koji sada valja primijeniti na tu golemu nerazvijenu zemlju.[41] I to se u ovaj mah odnosi na više od milijarde Kineza, a uskoro će ih biti još i više.[42] Tu središnje mjesto zauzima — kao i u SFRJ —

[41] R. Wendorf, *Dritte Welt und westliche Zivilisation,* Westdeutscher Verlag, Opladen, 1984, VIII poglavlje.

[42] Dosadašnji zakoni o planiranju i ograničavanju obitelji, o kasnom sklapanju brakova beziznimno su doživjeli neuspjeh. Najnoviji iz godine 1983. predviđa čak prisilno, administrativno, podvrgavanje abortusu.

Digitized by Google

pitanje tržišta. Međutim, to je vrlo zamršeni problem: koje tržište to treba — ili, točnije, kakvo ono može biti. Do onog zapadnog tipa je još daleko (i ovdje bi SFRJ bila mnogo bliža), ali to više nisu u Kini, ni lokalna ili takva regionalnog tipa kakva su, na primjer, ona u Africi.

Zatim tu su jednom probuđeni i već dosta dugotrajni procesi demokratizacije u samom narodu, koji su izazvali anticipiranje znatnih želja u najširim masama za socijalnom promocijom, kao i za materijalnom i statusnom sigurnošću (— a to je veliki i čak ogromni skok od prijašnjih društvenih formacija Kine), koji bi se oštro sukobili s koncepcijom liberalnog tržišta — i imali, naravno, adekvatne društvene posljedice i socijalne teškoće, kakve se sada sve više pokazuju u SFRJ (a o kojima smo u prijašnjim redovima ovoga teksta čuli teze monetariste K. Brunnera).

E3. Svakako, ispod *socijalne tržišne privrede* — kakvu su u svojim programima zapisali zapadnonjemački demokršćani — ne bi se moglo ići, ili prije svega se to ne bi smjelo uraditi. I kako onda postaviti tržište? Kao *taktičku varijantu* — i tako da se ono ne pretvori u čarobnjakova učenika, koji više nije znao vratiti duh u bocu — ili kao *strategijsku orijentaciju* kompletnog ulaska Kine u zapadni svijet. (Slična je i dilema SFRJ.)

A to bi značilo razvijati kitajsko društvo kao srednjeslojno društvo. A do kakvih bi to posljedica dovelo neka posvjedoči ovaj mogući ogledni primjer: do 2080. godine Kina bi, vjerojatno, imala oko milijardu i 700 milijuna stanovnika, na koje bi došlo otprilike 400 milijuna putničkih automobila (jer auto je imperativni zahtjev svakog suvremenog srednjeslojnog društva), pa što bi se tada desilo i kamo bi krenuli svi oni — na koje azijske, afričke ili evropske putove bi pošla ova nepregledna armada od 400 milijuna automobila (— pod uvjetom da se pronađe drugo pogonsko sredstvo i ne koristi benzin —)?!

Sigurno, problem modernizacije Kine — u zapadnom smislu, u kombinaciji vlastitih i nekih zapadnih elemenata (a to se već jednom neuspješno pokušalo na početku ovoga vijeka) — predstavlja iz današnje perspektive *kvadraturu kruga.* Aforizam o korisnosti mačaka u tome sigurno je i zgodan i duhovit, pa i privlačan, ali treba se bojati da sve mačke ovoga svijeta, čak ni zajedno, tu kvadraturu neće moći riješiti.

Kina može svakako parcijalno nešto postići ulaganjima stranog kapitala, jer je ona i relativno dosta (— koliko, uglavnom se ne zna —) bogata zemlja, radna je snaga zasad jeftina, a prije svega ima čvrst i stabilan poredak. I to je razlikuje od SFRJ, jer ni od čega strani kapital i big business ne bježi toliko koliko od zemlje poput naše u ovome trenutku, koja je razjedinjena teškom krizom, koja nije stabilna i zbog toga ne pruža garancije i šanse za predvidivi i kalkulirani uspjeh.

Kina je također i ogromna zemlja s posebnom i jedinstvenom tradicijom, pa je stoga i strana ulaganja, doduše, mogu, ali ipak i ne moraju nužno natjerati na zapadne opcije. Dakako, jedna

Digitized by Google

kakva-takva indukcija ona nedvojbeno jesu. No, usprkos njima — kao i onim mačkama — prije pomenuta kvadratura kruga ostaje iz ove perspektive za svako današnje, kao i svako buduće kinesko rukovodstvo najveći i najteži problem.

Fl. Ostale socijalističke zemlje, koje su na tragu Oktobra nastale poslije velikog rata u Evropi, ili pak narodne demokracije u Africi i Aziji držale su se isto tako pretežno sovjetskog primjera.

Najgore greške su počinile i najveći voluntarizam i sektaštvo pokazale su one afričke narodne demokracije koje su pošle nekapitalističkim putovima, no koje su iz plemenskih zajednica izravno htjele uskočiti u industrijska društva.

U Evropi se »socijalistički lager« kretao po dijalektici »izazova« i »odgovora«. Umjesto da bude izazivač u odnosu na kapitalizam, on je više trpio pritiske ovog posljednjeg i branio se od njih, a to je stvarno bila tek pasivna i uglavnom podređena i nikako ne revolucionarna uloga.

Ipak, pokazale su se dosta točnima neke od hipoteza marksologa i »kremaljskih astrologa« o pojedinim djelomičnim aspektima razvojnih diktatura u tim »lagerskim« zemljama. Međutim, najtočnije i najviše u pravu, pokazalo se, bio je ipak naučenjak dr K. Marx, kao i njegov prijatelj F. Engels (spis *Socijalno iz Rusije* iz godine 1875) u odnosu na revolucionarno nestrpljivog političara Marxa u svojim ruskim pismima posljednjih godina života.

Ispod naoko mirne površine trajale su borbe mišljenja i političke bitke o tome kako treba dalje. Marx je to bio prepustio operacionalizaciji tamo gdje, su, i kada su, prilike po zahtjevu marksističkog nazora o svijetu bile zrele, ali za nastavljače Oktobra bila je riječ u prvome redu o tome da situacija u tome smislu jednostavno nije bila zrela. Da li je zbog toga V. I. Lenjin trebao odustati od Oktobra?! Suvišno pitanje: Oktobar se dogodio, a pričanja o tome što bi bilo da je bilo su, naravno, samo puka naklapanja i igra dokone mašte. Usred NEP-a (dva koraka natrag) sam Lenjin nije znao kamo dalje, bio je veoma zabrinut za sudbinu socijalizma, kao i zbog stanja u Partiji, i samo ga je, zapravo, smrt sretno poštedila da o tome brine i nađe odgovore za sve to.

No baštinici, ona kasnija vođstva, morali su na to odgovoriti. I ovdje se također pokazalo da su zastupnici teze »o konvergenciji obaju industrijskih sistema«, barem donekle, bili i sa svoje strane na ispravnom putu. Marksisti, naime, nemaju običaj — kada su na vlasti — da marksističke analize primjenjuju i na sebe, pa to onda rade drugi umjesto njih.

Došlo je do neobične, ali možda i shvatljive inverzije: liberali, kao i konzervativci na Zapadu, svoj su politički liberalni sistem djelimice protkali demokratskim elementima. Demokratizam u cjelini je i dalje ostao za njih vražji izum i proklet na vijekove, a u ekonomiji nije smio, dakako, ni blizu.

Digitized by Google

F2. S druge strane, u zemljama etatizma sovjetskog obrasca rasli su zahtjevi za liberalizmom. S pojavom povlaštenih skupina, s javljanjem sve širih srednjih slojeva, managera, raznih sôjeva tehnokrata i ne manje intelektualaca u »zlatnim krletkama«, svi oni u šarolikoj i neskladnoj zajednici udruženim interesima sukladno traže za sebe sve više slobode odlučivanja — sve više principe svog liberalizma — najprije za skupine profesionalaca, za »nadahnute«, za elitu genija i grupe moći, a zatim i za moćne pojedince. Dostignuti stupanj demokratizacije — pa makar i na skučenoj razini etatizma — valja sada liberalizirati.[43] To je obratni, ali ideološko inducirani, proces od zapadnog toka stvari.

On, dakle, doista konvergira spram nekih pojavnih segmenata u društveno-političkoj strukturi zapadnih društveno-ekonomskih formacija. Međutim, i tu se vrši stanovita inverzija, koja služi kao dobro namaknuta pokrivaljka: faktičnu odredbu »*liberalizam*« zamjenjuje se ideologiziranim, ispražnjenim pojmom demokracije.

Adekvatni i paralelni proces takve zamjene pod krinkama odigrao se svojedobno i na Zapadu: tamo su, naime, sadašnji konzervativci preuzeli nekadašnja društvena i politička mjesta ondašnjih liberala, dok su socijaldemokrati preuzeli sada pozicije nekadašnjih liberala, a ovi su se — ukoliko još postoje pod tim imenom — pretvorili u male i beznačajne partije s ekvilibrističkim, kameleonskim, oportunističkim — od prilike do prilike i od zgode do zgode — programima, koji se, uglavnom, tako bore za vlastito preživljavanje.

Sličnu promjenu mjesta, samo daleko više skrivenu, jer je kamuflaža bila uvjet opstanka u cijelom postupku, vrše liberalističke grupe u socijalističkim i narodnodemokratskim društvima. To im je neophodno i zbog toga što pred radnim slojevima, pred pukom, pred očima radničke klase ne mogu otvoreno rušiti jednom dostignutu i revolucionarno osvojenu demokraciju. Oni je mogu samo izdubiti iznutra, isprazniti je, izgristi je poput mrava-termita, dok ne preostanu samo još potpuno ispražnjene prazne ljuske kao vanjske fasade urušenih kuća, i dok ne kucne konačno čas, kako reče Krleža: »...da padnu maske među četiri lakovane daske«.

I na horizontu budućnosti ostaje (makar i skromna) NADA

Dublji razlog za napad liberalizma — ali stiže već i integralni konzervativizam — u »realnom socijalizmu« jest duboka kriza etatizma, kao i nedvojbeno zaustavljanje napretka procesa demokratizacije. U privrednim sistemima društava »realnog soci-

[43] Vođa bivše »Solidarnosti« u Poljskoj Lech Walensa rekao je stringentno da ekonomski pluralizam traži i politički pluralizam, da iziskuje političke nosioce, partije. Sasvim logično izvedeno. I u biti točno.

Digitized by Google

jalizma« bilo je više pokušaja reformnih zahvata (u DDR u 60-im godinama, u isto doba i u Sovjetskom Savezu, a prije toga — u pedesetim godinama — u Poljskoj), ali svi su oni bili poduzeti tek s pola srca, kolebljivo, uz mnoge ograde i otpore, a malo dobre volje, no prije svega u smislu čisto organizacionih poboljšanja i, naročito, bez poticanja demokratskih procesa. I zbog toga su svi odreda bili neuspješni i ubrzo i neslavno izbrisani su iz scenarija. I to je postala stvarna baza da liberalizam stane na noge i digne svoj kreštavi glas, koji je — naravno — izraz vlastitih antidemokratskih interesa i nastojanja.

Tako se prelazi u poljuljanom etatizmu »realnog socijalizma« Marxov put unatrag, prema straga, u reakciju, obrnutim smjerom: umjesto savladavanja starog liberalizma u pravcu demokratizma sada se savladava i potiskuje demokratizam u korist novog liberalizma. Zbog toga vanjski analitičari — marksolozi i »kremaljski astrolozi« — vrlo opravdano i savršeno točno govore o napretku procesa *liberalizacije*, a ne o demokratizaciji socijalističkih društava. (Demokratizacija postaje *poster* isključivo za unutrašnju uporabu.)

U nadmetanju dviju revolucija — kako stvari sada stoje — velika građanska liberalna revolucija u Francuskoj i njeni rezultati u natjecanju s demokratskom oktobarskom revolucijom i njenim posljedicama — ona prva ima i dobiva sve više prevagu nad ovom posljednjom. Pojava jakih etoblizanih i privilegiranih slojeva na račun slabljenja upliva radničke klase i radnih slojeva u socijalističkim državama, a javljanje istih takvih ili sličnih slojeva i u nerazvijenim nekapitalističkim zemljama omogućuje da se sve više i posvuda u njima pojavljuje katalog zahtjeva, kao što je onaj u već spomenutoj knjizi časnog buržuja L. S. Merciera, a u ime vrednota francuske građanske revolucije diljem svijeta, dok, suprotno tome, Lenjinovi postulati o socijalističkoj demokraciji sve više gube na privlačnosti i padaju u pozadinu i zaborav.

Vrlo je poučan i zoran primjer za to SFRJ. Tu su postavljene forme, ustanove i organizacioni oblici demokratizma u praksi društva kao ni u jednom od postojećih socijalističkih društava i zemalja narodne demokracije. Sve njene dionice, sve njene nacije imale su svoj — osim rijetkih izuzetaka — prethodni kapitalistički i liberalni razvitak u tolikoj mjeri, pa i znatno više nego što je to ikada, na primjer, bio slučaj u Rusiji ili Poljskoj, a kamoli u Kini — i ona, dakle, nije bila »nezrela« u Marxovu smislu — pa ipak je, uprkos tome, juriš na nju danas najžešći.

Gotovo sigurno zbog toga što je ovdje model demokratizma i njegovih praktičnih ustanova najbolje i najuočljivije, najneposrednije razvijen, i to je opasan uzor, presedan, prijeteći simbol za liberale. On je daleko veća smetnja od onih raspadajućih etatizama koji se nalaze na istom — premda još prikrivenom — liberalnom putu u zemljama »realnog socijalizma«.

Digitized by Google

Dakako, i u SFRJ ima nedostataka, pogrešnih usmjerenja, manjkavosti. Ponekad i ponegdje demokratskim institucijama nedostaje materijalna baza, ponekad i ponegdje je i civilizacijska i kulturna razina pojedinih dijelova zemlje, kao i sredina, zaostala ili neprimjerena, tako da demokratske ustanove i forme ostaju visjeti u zraku ili ostaju golo slovo na papiru. Pa ipak, i sa svim svojim manama postojanje SFRJ, kao mogućeg predloška, obrasca demokratizma, ugrožava intencije liberalizma u socijalizmu u njihovu nazadnom karakteru, jer ih u suštini njihova bića direktno otkriva i razotkriva. Što je vragu tamjan, to je liberalu demokracija.

Međutim, u posljednjem deceniju tâs na vagi povijesti opasno je prevagnuo na stranu liberalističkih sistema i konzervativnih snaga u njima. Ekonomski: nije rubalj ili juan svjetska obračunska moneta, nego je to dolar SAD. Politički: u najrazvijenijim dijelovima svijeta nadjačale su konzervativne snage, koje će se još dugo držati i koje postaju sve više integralne. S druge pak strane, opadaju i sve se više lome sve lijeve i umjerene sile u svijetu: tako su socijaldemokrati gotovo svuda sišli s pozornice vlasti, a njihova su mjesta gotovo svagdje u svijetu zauzele desničarske stranke, dok ujedno — a to možda i najviše zabrinjava i najviše sluti na zlo — na svjetskoj omladinskoj sceni jačaju i prodiru autoritarne, konzervativne i uopće desničarske struje — jer mladež je, očigledno, zgađena i ojađena liberalističkom korupcijom u realnom socijalizmu (na Zapadu se barem mito, grabež i beskrupulozno bogaćenje ne »kite« kao viši ljudski ideali).

Evrokomunizam, koji je tako blizak T. Kermauneru i koji je na kratko vrijeme nešto i obećavao, sada je potpuno zatajio: KPF, koja je prije tri desetljeća u svom staljinističkom ruhu bila najjača frakcija u parlamentu svoje zemlje, sada se svela na šaku poslanika, španjolska se partija raspala, a talijanski komunisti hodaju od poraza do poraza. Da li su se komunisti previše uplašili Lenjinovog demokratizma?! No ni liberalizam nije pravi lijek za njih, jer on daleko više škodi no što bi iole mogao koristiti.

Dakako, historijske analogije nisu relevantni pokazatelji, jer — barem to se zna — povijest se ne ponavlja. Ni kao tragedija ni kao farsa. Ali one mogu zato biti, ako ne baš poučne, a ono barem zanimljive.

Zato, eto, tek nekoliko nabačenih krokija: Muhamed, osnivač islama, rodio se 571 poslije n. e., a ni 150 godina kasnije islamske se vojske nalaze već u Francuskoj i u Indiji. Slično je i s krščanstvom: 300 godina nakon smrti Isusa iz Nazareta ono postaje državna vjera u Rimskom carstvu i cijeloj tada poznatoj evropskoj ekumeni, i drži se krepko još i danas.

A demokratski radnički pokret od dana čartista naovamo do sada, za 140 godina, već počinje postupno, no sve više opadati.

Digitized by Google

Pa ipak, baš se njemu i upravo sada otvaraju nove šanse kao možda nikad dosad: kasni kapitalizam sa svojim nevjerojatnim razaranjem svih izvora naše planete kroz »potrošačko društvo« također se bliži kraju — i ovdje bi se sada javile neslućene mogućnosti za demokratski socijalizam.[44]

Međutim, uzor u pogledu oponašanja kapitalizma, koji je od početka bio snažno usidren u »realnom socijalizmu«, i koji je doista konačno i doveo do konvergencije obaju industrijskih sistema, zatim prelaz na liberalizam privilegiranih dovest će i Istok na isti put kao i Zapad. Onemogućit će ga potpunoma time da u ovoj nailazećoj svjetskoj krizi pruži čovječanstvu stvarnu i uspješnu demokratsku alternativu.

Bila je to kobna zabluda V. I. Lenjina što je odbio svaku kritiku s lijeva. No, tko bi uopće komuniste i upozorio na *njihove* vlastite mane, propuste, na *vlastite* greške i promašaje ako ne oni koji se nalaze na njihovu lijevu krilu?! Kao slavni barun Münchausen, oni se neće izvući iz gliba močvare pomoću vlastita perčina. Građanska pak i ina desnica ionako ih kritiziraju samo oružjem, propagandom i uništenjem. A kritika je svakako neophodna. Svakome. Bez nje se ne može djelovati.

Možda će socijalizam još jednom — tamo daleko negdje oko 2400. ili 2600. godine — dobiti opet svoju priliku. Ali, to će biti prije svega stoga — i to će biti osnovni razlog — što će dotle kapitalističko prisvajanje svijeta cijeli svijet toliko osiromašiti da će jedini izlaz još biti život u zajednici jednakih, socijalizam, ali dakako to neće biti komunistička civilizacija. I to će, naravno, biti socijalizam siromaštva. Tada će vrijediti geslo: »od svakog prema njegovim sposobnostima, a svakome prema općim mogućnostima«. To će tada biti socijalizam koji je stigao prekasno. I time će se ona Marxova povijesna spirala obrnuti u potpuno suprotnom i negativnom pravcu.

Nije, dakako, tako da Marx, a i Engels nisu mislili i na tu strašnu viziju. O tome dovoljno jasno i dovoljno zlokobno svjedoče one lapidarne riječi iz *Komunističkog manifesta:* »... ili zajedničkom propašću klasa koje su se međusobno borile«.

Još jasnije, još preciznije, još dublje, jer uvjerljivije, izrazila je to Rosa Luxemburg:[45] ili socijalizam — ili kaos i barbarstvo. Na sječivu mača drugog izlaza nema. I ako će onda taj socijali-

[44] Samir Amin, prof. M. Beaux i poznati sjevernoamerički ekonomist Sweezy nedavno su to i rekli. Kasni je kapitalizam — i usprkos svojoj vanjskoj moći — stvarno iscrpljen, kao što je to nekoć bilo kasno Rimsko carstvo. Njegov se imperijalizam svuda sudara s nadmoćnim »vanjskim proletarijatom«; njegov je cinizam, njegova je brutalnost omrznuta, njegova se propaganda iscrpila. Međutim, u očima »liberalističkog« dijela naše javnosti ti su ljudi ljevičari, a time i automatski difamirani.

[45] Ta sjajna i umna žena uvijek je smatrana — prije kao i sada — ljevičarkom i dogmatičarkom, ali je liberali stalno navode zbog njenih glasovitih riječi: sloboda uvijek je sloboda za onog koji drukčije misli.

Digitized by Google

zam za 400 ili 500 godina biti socijalizam skromnog života, oskudice, to će biti egalitarizam u nemanju, onda će sve to zajedno biti posljedica činjenice da je liberalizam velike francuske revolucije nadjačao u času kada je trebao propasti.

No, da će i tada još uopće postojati čovječanstvo (ne, do atomske kataklizme dakako neće doći), bit će ipak zasluga Oktobra, te Lenjinove revolucije i njegovih demokratskih poticaja, kojih će klice potajno klijati ispod trijumfalnog i fatalnog hoda građanskog konzervativizma — liberalizma kroz povijest — i pridonijeti tome da se sačuva život čovječanstva bez obijesti, bez raskoša i luksuza i, vjerojatno, mnogo manje bogat nego što je mogao biti, ali u miru i ravnopravnosti zajedničkog življenja ljudi na ovoj zemlji.

Digitized by Google

Putnik Dajić

Lenjin i lenjinizam danas

Svojom teorijskom i praktičnom delatnošću Lenjin se iskazao kao kreativan mislilac, plodan i originalan istraživač, strateg i organizator prve uspešne socijalističke revolucije. Njegova misao i delo utkani su ne samo u najznačajnije povesne trenutke Rusije u prvim decenijama ovog stoleća, nego su postali tekovinom međunarodne socijalističke teorije i prakse u celini. Gotovo da nema ni jednog značajnijeg područja revolucionarnog mišljenja i delovanja na koje nije utisnut snažan pečat Lenjinovog stvaralaštva. I danas, sedamdeset godina nakon Oktobra, potvrđuje se Lukačeva ocena što ju je izrekao odmah posle Lenjinove smrti: Lenjin je najveći mislilac što ga je revolucionarni pokret stvorio posle Marksa.

Sledeći Marksov i Engelsov metod istraživanja društva i istorije, Lenjin je obnovio vezu između teorije i prakse revolucionarnog pokreta, podređujući ih funkciji socijalne revolucije. Još je na početku veka došao do saznanja da bez revolucionarne teorije nema ni revolucionarnog pokreta. Preporučivao je »konkretnu analizu konkretne stvarnosti«, ali uvek u sklopu celine svetsko-istorijskog procesa. I samo je Lenjinovo delo primer stvaralačke sinteze revolucionarne teorije i prakse. To se ogleda u načinu na koji je rešavao mnoga pitanja s kojima se suočavao kao mislilac i revolucionar.

Digitized by Google

Još je u ranoj fazi svoga delovanja dao značajan doprinos rešavanju nekih dilema o putevima razvoja ruskog klasnog društva. Za razliku od mnogih savremenika, uočio je neminovnost kapitalističkog razvoja Rusije, pa i progresivnost kapitalističkih oblika privređivanja. Istovremeno, istražio je specifične uslove razvitka kapitalizma u Rusiji, pokazujući tegobne strane njegove, kao eksploatatorskog sistema, protiv koga proletarijat treba organizovano da se bori. U vreme prve ruske revolucije, kada su bile uzdrmane osnove tog sistema, Lenjin je procenio da će karakter revolucije biti buržoaskodemokratski, ali je buržoaziji osporio vodeću ulogu u njoj, smatrajući da ona nije sposobna za radikalnije demokratske zaokrete. To je bio tek prolog, »generalna proba« socijalističke, proleterske revolucije, koju Lenjin nazire u vreme svetskog imperijalističkog rata i kao mogućnu svetsku revoluciju.

U brojnim radovima Lenjin je utvrdio karakter imperijalizma, izvodeći značajne zaključke o društvenim i političkim promenama u svetskom kapitalizmu, koje je donela imperijalistička faza njegova razvitka. Iz Lenjinove analize proizašle su procene o perspektivama, strategiji i oblicima klasne borbe za revolucionarni preobražaj, koja nužno poprima internacionalni karakter. Lenjin je uočio neravnomernost razvoja kapitalizma, a njegova analiza dovela ga je do ključnog stava o mogućnosti pobede socijalističke revolucije u manjem broju zemalja, pa čak i u jednoj zemlji. Za razliku od ranije široko prihvaćenog gledišta da se socijalistička revolucija može ostvariti najpre u najrazvijenijim zemljama, Lenjin je pretpostavio mogućnost pobede socijalističke revolucije i u slabije razvijenim zemljama, što će se kasnije potvrditi u praksi.

Među Lenjinovim inovacijama svakako je jedna od najznačajnijih ona o pretpostavkama socijalističke revolucije, koja suštinski obeležava njegovo stvaralaštvo. Svojevremno je Lenjinu prigovarano da zastupa potpuno novi tip revolucije, različit od Marksovog, da napušta tradicionalni marksizam, zagovara blankističke, jakobinske i druge zavereničke koncepcije revolucije. Međutim, ostajući u biti na Marksovom tragu, Lenjin nije shvatao Marksovo nasleđe kao sistem okoštalih dogmi. Dokazivao je da društvene protivrečnosti nikada same po sebi neće dovesti do revolucionarnog preobražaja. Razvijao je shvatanje o revolucionarnoj situaciji, kao prvom preduslovu revolucije, odbacujući kako ekonomski determinizam, tako i revolucionarni voluntarizam. Svoja shvatanja o revoluciji Lenjin je iskazao najbolje u samoj praksi oktobarskog prevrata, a teorijski ih uobličio pred kraj života. Isticao je da opšte zakonitosti pretpostavljaju specifičnosti, ali da su specifičnosti ruske revolucije na opštoj liniji razvitka. Povodom rasprava o ruskoj revoluciji podsećao je tada da pedantni marksisti ne shvataju glavno u marksizmu — njegovu revolucionarnu dijalektiku, ističući da je Marks preporučivao maksimalnu elastičnost u trenucima revolucije. Lenjin je učinio

Digitized by Google

i korak dalje — sagledavao je mogućnost revolucionarnih preobražaja ne samo u »nedrima kapitalizma«, nego i na periferiji svetskog kapitalističkog sistema, koje nisu od marginalnog značaja. Takvo promišljanje otvorilo je nove horizonte revolucionarnih promena na mnogim kontinentima, naročito posle drugog svetskog rata.

U kontekstu teorije revolucije Lenjin je tumačio i rešavao i mnoga druga pitanja od sudbinskog značaja za revolucionarni preobražaj društva u prelaznom periodu. Među ovima su svakako pitanje države i diktature proletarijata, nacionalno i kolonijalno pitanje, agrarno pitanje, uloge revolucionarne avangrade i druga. Najzad, značajne su Lenjinove intervencije u pitanjima filozofije. Ako se zanemare preterane tvrdnje o Lenjinu kao tvorcu »nove etape« marksističke filozofije (sam je Lenjin sebe smatrao »običnim marksistom« a ne »partijskim filozofom«) i ovde su nezaobilazni Lenjinovi doprinosi koje je dao u vlastitim stvaralačkim traganjima — od prvobitnih uzora, preko napuštanja pozicije nedijalektičkog, mehanisističkog materijalizma ka spoznaji marksizma kao misli revolucije.

Lenjinovo delo, ono što se obično označava lenjinizmom, podelilo je sudbinu velikih socijalnih doktrina ovoga veka — veličano je, ali i osporavano, hvaljeno kao vrhunac uzleta teorijske misli od planetarnog značaja, ali i redukovano na prolaznu istorijsku epizodu marginalnog dometa, provincijalne i ograničene »primenljivosti«. I danas je lenjinizam predmet žestokih idejnih i političkih kontroverzi. U savremenim tumačenjima lenjinizma karakteristični su pokušaji da se ustanove relacije između Lenjina i Marksa, odnosno marksizma i lenjinizma. Ove kontroverze obuhvataju i relaciju odnosa lenjinizma i staljinizma, u novije doba raspravlja se o mogućnostima lenjinizma kao socijalne teorije i metoda revolucionarnog preobražaja sveta. U mnoštvu različitih stanovišta u sporu najčešća su bar dva viđenja lenjinizma. Po jednom se o lenjinizmu ne može govoriti kao o posve samostalnoj teoriji koja bi bila van horizonta marksizma; Lenjin je marksist i sledbenik Marksa, pa je i lenjinizam samo jedna od pokušanih interpretacija marksizma. No bilo da je reč o dogmatskoj ili stvaralačkoj interpretaciji, lenjinizam je u biti samo varijanta marksizma. Po drugom viđenju lenjinizam nadilazi svojim stvaralaštvom marksizam, iz kojeg je potekao, i uobličava se u samostalnu kreaciju, koja je u našem veku toliko značajna i dragocena da stoji uporedo s marksizmom, pa se zato danas marksizam i ne može drugačije promišljati nego samo kao marksizam-lenjinizam. Pod uticajem ovakvih tumačenja, koje datiraju još iz sredine dvadesetih godina, marksizam i lenjinizam zamenjeni su sintagmom marksizam-lenjinizam, uobičajenom i danas u okviru onog korpusa mišljenja koje takvu interpretaciju prihvata, i gde je ovakvo tumačenje lenjinizma dobilo status oficijelne ideologije.

Digitized by Google

Kao što postoje različita tumačenja odnosa marksizma i lenjinizma, isto su tako sporna stanovišta u tumačenju istorijske geneze staljinizma, tačnije relacije staljinizma spram Lenjina i lenjinizma. Po jednima, korene staljinizma treba tražiti ne samo u društvenim uslovljenostima Rusije za života Lenjina i posle njegove smrti, nego još i više kod samog Lenjina i u lenjinizmu (u Lenjinovoj koncepciji »voluntarističke elite«, njegovom »blankizmu«, »makijavelizmu«, shvatanju diktature proletarijata kao »neograničenog nasilja« itd.). Geneza staljinizma se, shodno ovakvim tumačenjima, izvodi još od Marksa i Engelsa, pa čak i od despotije ruskog srednjovekovlja. Prema drugim tumačenjima, naprotiv, ne postoji veza između lenjinizma i staljinizma. Lenjin i lenjinizam ne mogu biti »odgovorni« za političku teoriju i praksu staljinizma. Lenjinizam je staljinizmu u svemu suprotstavljen, pa nikako ne može činiti osnovu staljinizma. Staljinizam nije samo »krivo ogledalo« lenjinizma, nego i njegova totalna destrukcija. Između ovih dvaju suprotstavljenih stanovišta o tzv. kontinuitetu, odnosno diskontinuitetu staljinizma spram lenjinizma može se situirati i treće stanovište, koje smatra da ne postoji čvrsta veza između lenjinizma i staljinizma, ali da se začeci staljinizma mogu prepoznati u nekim elementima Lenjinovog teorijskog mišljenja i praktičkog delovanja. Prema ovom stanovištu, Staljin je te elemente (za koje se može ili ne može naći istorijsko opravdanje) razvio u celovit sistem dogmi jednog koherentnog teorijsko-političkog shvatanja. Sporovi o ontološkim aspektima lenjinizma traju i dalje.

Nema sumnje da je lenjinizam danas, kao filozofija, ideologija i politička teorija postao baštinom miliona ljudi, partija, država i pokreta, stvarnost i cilj, praksa i ideal. Stoga je razumljivo da se široko raspravlja o mogućnostima »primenljivosti« lenjinizma u današnjem svetu, drukčijem od onog pre sedam decenija, ali i sada zasnovanom na frapantnim različitostima, socijalnim i političkim, ekonomskim i ideološkim. Građanski i reformistički teoretičari nastoje pokazati da je lenjinizam proizvod jedne određene, ruske istorijske i društvene stvarnosti, pa stoga i njegov domašaj mora biti ograničenog i lokalnog karaktera. On može imati privlačnu snagu samo u nerazvijenim zemljama. (Lenjinizam je, navodno, »marksizam Istoka«. Nasuprot ovome je teza o univerzalnom, planetarnom začenju i mogućnostima lenjinizma, koji je podjednako podoban kao revolucionarna teorija za sve zemlje, nezavisno od stupnja njihovog ekonomskog i društvenog razvoja. Uz ovakvo tumačenje sveopšte primenljivosti lenjinizma sledile su implicite i određene konsekvence za radnički i komunistički pokret, pa i za međudržavne odnose socijalističke zajednice (»univerzalno iskustvo« prve zemlje socijalizma, »opšte zakonitosti« socijalističkog razvoja, koncepcija »rukovodećeg centra«, »monolitizma« u radničkom pokretu i dr.).

Razvoj socijalizma kao svetskog procesa, odbacivanje dogmatizma u međunarodnom radničkom pokretu i stvaralačka tra-

Digitized by Google

ganja marksista nadilaze ove sporove, zahtevaju suočavanje s realnim činjenicama stvarnosti. Nije mali broj marksista, pa i celih partija i pokreta koji ne prihvataju koncept o lokalnom značaju lenjinizma, ali isto tako ni tezu o njegovoj univerzalnosti. Očito je da su neke osnovne postavke lenjinizma našle potvrdu u mnogim revolucionarnim procesima ovog veka, te da se potvrdio njihov širi značaj nego što je »epizoda Oktobra«. S druge strane, koncept o lenjinizmu kao sveopšte važećoj i dovršenoj teoriji u suprotnosti je sa suštinom marksizma. Marks sebe nije smatrao »marksistom«, niti Lenjin sebe tvorcem »lenjinizma«. Naprotiv, Lenjin je isticao da je marksizam teorija koju stalno treba razvijati u skladu sa specifičnim uslovima i prema konkretnoj istorijskoj situaciji. Marksizam nije shvatao kao zbirku okoštalih kanona i dogmi, nepromenljivog i zauvek datog učenja. Lenjin se nije zadovoljavao samo tumačenjem marksizma, on ga je stalno razvijao i obogaćivao. Marksizam nije dogma, već rukovodstvo za akciju, ukazivao je ponavljajući Engelsovu misao. U mnogim prilikama je isticao da prenebregavanje ovog aspekta znači uništavanje »žive duše« marksizma, potkopavanje dijalektike koja čini njegovu teorijsku osnovu. U Lenjinovom stvaralačkom postupku prisutna je, pre svega, stvarnost koja ga okružuje. Iznalazio je rešenja koja su ortodoksnim »marksistima« bila gotovo neshvatljiva. Živi marksizam, govorio je, ne može se žrtvovati mrtvom slovu. Polemišući sa svojim oponentima povodom novatorskih Aprilskih teza, pozivao ih je da odbace dogmatske šablone i knjiške šeme. »Mora se usvojiti neoporna istina«, isticao je aprila 1917, »da marksist treba da vodi računa o realnom životu, činjenicama stvarnosti, a ne da se hvata za teoriju jučerašnjeg dana, koja, kao i svaka teorija u najboljem slučaju daje samo opštu orijentaciju i samo se približava obuhvatanju složenosti životnih pojava«. Pritom, citirao je Geteovog *Fausta*: »Teorija je, prijatelju moj, siva, ali je večito zeleno drvo života«.

Ovakav Lenjinov prilaz teoriji uopšte, i marksizmu ponaosob, bio je stavljen na probu u prvim godinama nakon oktobarske revolucije. Za novonastalu istorijsku situaciju, kada je prvi put u istoriji pobedila socijalistička revolucija, nije bilo, niti je moglo biti, gotovih recepata. Tada je trebalo opšte teorijske postavke prilagođavati stvarnosti, uopštavati konkretna istorijska iskustva. Suočen s novim problemima koje je trebalo rešavati, Lenjin je oslonac našao u stvaralaštvu masa i njihovoj nepresušnoj energiji. Angažovanje slobodno ujedinjenih proizvođača i svih radnih ljudi u upravljanju državom jeste izvanredno težak ali istorijski nužan zadatak — ukazivao je Lenjin, jer socijalizam ne uspostavlja manjina-partija. Demokratsko učešće masa u odlučivanju o društvenim poslovima je glavni preduslov borbe za socijalizam. Energično se zalagao za borbu protiv birokratizma, tumačeći da je to dugoročan zadatak koji se rešava tek kada celokupno stanovništvo bude učestvovalo u upravljanju. Razvijao je shvatanja o demokratiji i demokratskim načelima u radu državn-

Digitized by Google

nih i partijskih organa, ta shvatanja je negovao u sopstvenom stilu i metodu rada. Kada je jedan od njegovih saradnika prigovorio »CK — to je Lenjin« shvatio je ovu opasku kao bolnu uvredu, jer je ona bila u suštoj suprotnosti s njegovim poimanjem demokratije.

U savremenim uslovima borbe za socijalistički preobražaj društva svakako su inspirativni Lenjinovi stavovi o odnosima među narodima, o odnosu nacionalnog i internacionalnog u radničkom pokretu. Kao što je bio protiv eksporta revolucije, protiv »naturanja univerzalnog sistema koji se tobože može doneti na crvenoarmejskim bajonetima«, tako je bio i protivnik naturanja gotovih rešenja drugim partijama i narodima. Često je ukazivao da se komunizam ne uspostavlja putem nasilja. Dijalektiku opšteg, posebnog i pojedinačnog shvatao je u njihovom međusobnom prožimanju i obogaćivanju. Smatrao je da se u opštem treba da izrazi sve bogatstvo pojedinačnog, specifičnog, nacionalnog. »Ne samo nekakvo apstraktno opšte«, beleži Lenjin u *Filozofskim sveskama*, »već takvo opšte koje ovaploćava u sebi bogatstvo pojedinačnog, individualnog, posebnog (sve bogatstvo pojedinačnog i posebnog)«. Lenjinova vizija društva koja nastaje i odnosa u njemu jasno je izražena u njegovim stavovima o ravnopravnosti naroda, poštovanja nacionalne nezavisnosti i suvereniteta naroda, o neophodnosti borbe protiv supremacije »velikih« nad »malim« narodima. Ukazivao je da jedinstvo internacionalne taktike komunista ne pretpostavlja uklanjanje raznolikosti i likvidiranje nacionalnih razlika već primenjivanje opštih principa komunizma, modifikovanih u detaljima, prilagođenih uslovima nacionalnih i nacionalno-državnih razlika. Suštinu internacionalnog ne treba da čini zapostavljanje i podređivanje nacionalnog propisanim opštim ciljevima, već u afirmaciji nacionalnog, osobenog, njegovom preplitanju i uzajamnom obogaćivanju sa stvarno opštim i internacionalnim. Više puta je podsećao na Engelsovu opasku da ne može biti slobodan narod koji »usrećuje« druge narode.

Lenjin je živeo u epohi velikih istorijskih zbivanja i socijalnih lomova, neka od njegovih predviđanja nisu se obistinila, mnoga i danas predstavljaju putokaz stvaralačkoj razradi i primeni revolucionarne teorije. Lenjinizam, shvaćen kao stvaralačka teorija i istorijska inovacija, a ne kao hermetičko, dogmatsko »učenje« i danas je inspiracija socijalističkih i oslobodilačkih snaga. Lenjin je anticipirao socijalizam kao istorijsku sudbinu i perspektivu naroda. Čak i kada je bio ophrvan sumornim mislima o budućim sukobljavanjima u svetu, u njegovom poslednjem izdiktiranom članku zapisana je i ova misao: »Socijalizam krije u sebi džinovske snage, čovečanstvo je sada prešlo u nov stadijum razvitka koji nosi neobično sjajne mogućnosti«.

Novi odnosi i principi, koji se u savremeno doba afirmišu u svetskom komunističkom pokretu, doneli su i nove prilaze u tumačenju lenjinizma. Očigledno je da taj pokret sada nastoji da se oslobodi ranijeg shvatanja lenjinizma kao zbirka neprikosno-

Digitized by Google

venih dogmi i kanona. Još pre deset godina E. Berlinguer, vođ italijanskih komunista, rekao je: »Ako pod pojmom lenjinizma (ili 'marksizma-lenjinizma') podrazumevate neku vrstu priručnika statično shvaćenih doktrinarnih pravila, zbirku okoštalih teza u školske formule, teza koje bi se nekritički upotrebljavale u svim vremenima i u svim zemljama, onda činite najveću štetu samom Lenjinu (i Marksu takođe); tako se deformiše suština njegovog političkog učenja, tako danas nije mogućno promišljati niti primenjivati teoriju koju nam je dao. Na takav način mi nismo lenjinisti« (*La Republica*, 24. VIII 1978). U Sovjetskom Savezu je decenijama bila dominantna Staljinova verzija tumačenja Lenjinizma. Po ovoj verziji je lenjinizam najmanje bio ono što je Lenjin stvorio, više ono što je Staljin »objasnio« da je Lenjin stvorio, a ponajviše ono što je sam Staljin napisao. Danas, u eri opšte perestrojke, traži se »vraćanje Lenjinu«, zapažaju se novi akcenti u prilazu Lenjinovom stvaralaštvu i lenjinizmu. O tome M. S. Gorbačov, generalni sekretar CK KPSS, u intervjuu listu *Unita* (juna 1977) kaže: »Mogu reći da je kod nas u Sovjetskom Savezu 'epoha Renesanse', epoha preporoda stvaralačkog lenjinizma. Mi ponovo čitamo i preosmišljavamo Lenjinove radove, kako bismo duboko shvatili Lenjinov metod... Tu citiranje ne pomaže. Ako ne ovladamo kreativnim Lenjinovim metodom nećemo moći da analiziramo savremenost i donosimo pravilne odluke«.

Danas, u doba velikih društvenih promena i borbe naprednih snaga za revolucionarni preobražaj sveta, socijalizam i demokratiju, Lenjinovo nasleđe je neiscrpna i dragocena riznica. Na putu stvaralačkog traganja i smelih inovacija, Lenjin je i sada sagovornik i saputnik onih snaga koje ne žele svet samo da tumače, nego i da ga menjaju. Očigledno je da će na tom putu i sama Lenjinova teorija, biti iznova osmišljavana i u praksi obogaćivana, stalno razvijana. Tako gledano, ni lenjinizam ne može biti ono što je bio juče, niti će sutra biti ono što je danas.

Digitized by Google

Borislav Đurović

Seljaštvo — kolektivizacija — socijalizam

1. U socijalističkim zemljama u kojima je izvedena oružana revolucija pada u oči nesklad između uloge seljaštva u samoj revoluciji i kasnije u socijalističkoj izgradnji zemlje. U revoluciji seljaštvo je osnovna vojna snaga i njen aktivan učesnik. Iz njegovih redova regrutuje se značajan broj partijskog, vojnog i drugog kadra. Na ovoj etapi revolucije interes seljaštva se podudara sa interesom radničke klase, i to je čvrsta osnova vojno-političkog saveza između radničke klase i seljaštva.

Međutim, nakon završetka oružane revolucije seljaštvo biva ubrzo potisnuto iz društveno-ekonomskih i političkih zbivanja, vegetirajući na margini društvenih zbivanja. Razlog tome leži u činjenici da u periodu »izgradnje socijalizma« nije pronađena adekvatna ekonomska osnova tog saveza. Stoga su agrarno pitanje i problemi vezani za njegovo rešavanje bili i ostali u celom postoktobarskom periodu jedan od »najtvrđih« problema socijalističke izgradnje. Istorija rešavanja tog kompleksa pitanja, rezultati postignuti u socijalističkom preobražaju poljoprivrede, dileme koje još postoje u ovoj oblasti čvrsto i nerazdvojno su povezane sa istorijom izgradnje socijalističkog društva, uspesima, ali i teškoćama i devijacijama koje su se ispoljile pri tome.

2. Seljaštvo — prema Marksu — svog prirodnog saveznika i vođu nalazi u gradskom proletarijatu. Istovremeno, prelaskom

Digitized by Google

seljaštva na stranu proletarijata »proleterska revolucija dobiće hor bez kojega bi se njen solo u svim seljačkim zemljama pretvorio u labudovu pesmu«[1] Proletersku revoluciju u Nemačkoj on uslovljava mogućnošću da se revolucija »podrži bilo kakvim drugim izdanjem seljačkog rata«.[2]

Za revolucionarni radnički pokret od posebnog su značaja Engelsove analize o odnosu radničke partije prema seljaštvu. Ako radnička partija želi da osvoji vlast, ona mora da izađe iz grada na selo i da postane snaga sela. Polazeći od stava da je propast sitnog seljaka i njegovog poseda neizbežna, Engels ističe da »nipošto nismo pozvani da tu propast ubrzavamo našim zahvatima«. U budućem socijalističkom društvu ne može se ni misliti o nasilnoj eksproprijaciji sitnog seljaštva, njegovo gazdinstvo treba prevesti u zadružno, bez primene sile, snagom primera i društvene pomoći. Ukoliko se sitni seljak ne može odmah odlučiti, treba mu dati »produženi rok za razmišljanje«. Što se tiče srednjeg seljaka, on se tamo gde živi među parcelnim, to jest sitnim seljacima bitno ne razlikuje od njih po svojim interesima i shvatanjima. U odnosu na srednje i krupne seljake preporučuje takođe zadružna gazdinstva.[3]

3. Nacionalizacijom zemlje i njenom podelom seljaštvu oktobarska revolucija donela je radikalne promene u oblasti agrarnih odnosa, srušivši polufeudalni agrarni sistem. Ratni komunizam, kao posledica građanskog rata, presekao je »prirodni« tok razvoja i oduzimanjem svih poljoprivrednih viškova (takozvana prodrazvjorstka), zabranom trgovine, državnim monopolom nad žitaricama, raspodelom hrane po sistemu karata i opštom obavezom rada uspostavio sistem nerobnih odnosa. Ovaj sistem agrarnih odnosa, uklopljen u širi okvir »ratnokomunističke privrede«, seljak je prihvatio kao nužno zlo, sve dok je postojala opasnost po tekovine revolucije, što bi za seljaka značilo gubitak zemlje. Završetak građanskog rata i početak mirne izgradnje pokazuje neadekvatnost ovakvih odnosa, nezadovoljstvo seljaštva, njihovu nezainteresovanost za proizvodnju, što dovodi do uvođenja nove ekonomske politike — NEP-a, u proleće 1921. godine. Reafirmacija tržišnih principa dovodi do oživljavanja poljoprivrede, ali se ubrzo nameću dileme i kontraverze oko daljeg razvoja poljoprivrede. Cilj — podruštvljavanje poljoprivrede nije bio sporan, ali su oko oblika, metoda i tempa realizacije tog cilja nastali sukobi koji su doveli do različitih koncepcija i borbe unutar partije. NEP je značio raskid sa osnovnim principima ratnog komunizma, ali istovremeno, u jednom delu partije, on je shvaćen i kao »korak nazad«, kao odstupanje koje treba da posluži za prikupljanje snage za novi juriš i obračun sa kapitalističim elementima grada i, pre svega, sela.

---

[1] K. Marks i F. Engel's, *Sočinenija*, II izdanje, str. 211, 412.

[2] K. Marks i F. Engel's, *Izbranue proizvedenija*, Moskva, 1959, tom II, str. 434.

[3] K. Marks i F. Engel's, *Soč.*, tom 22, str. 518—520.

Digitized by Google

Masovna kolektivizacija znači nasilno razrešenje nastale dileme i započinjanje novog perioda razvoja sovjetske poljoprivrede, koji u osnovi raskida sa principima i politikom NEP-a.

Za nepunih 13—14 godina to su četiri značajna i radikalna zaokreta u sovjetskoj poljoprivredi. Prvi — oktobarska revolucija, značio je ukidanje polufeudalnog zemljišnog sistema i podelu zemlje seljacima, drugi — ratni komunizam, bio je pokušaj direktnog prelaska na komunistički način proizvodnje i raspodele, treći — nova ekonomska politika, uvođenje tržišnih odnosa i omogućavanje razvoja individualnih seljačkih gazdinstava, četvrti — masovna kolektivizacija, potpuni raskid sa tržišnom orijentacijom u poljoprivredi i nasilno udruživanje seljaka u kolektivna gazdinstva.

Na planu agrarnih odnosa socijalistička revolucija se našla pred teškim i delikatnim zadatkom, za čije rešavanje nije bilo istorijskog iskustva, a praktične mere, koje je revolucija u interesu svog očuvanja morala preduzeti, bile su u raskoraku sa osnovnim teorijskim stavovima kojima su se boljševici rukovodili. Iz ovih razloga u prvi plan izbija pitanje odnosa proletarijata, sada kao vladajuće klase, prema seljaštvu, tačnije, odnosa sovjetske države prema različitim slojevima seljaštva.

Teorija o »dve duše« seljaka — radne i špekulantske, trudbeničke i sopstveničke — pretvara se u osnovu politike zaoštravanja klasne borbe u socijalizmu. Seljak se, sve dok ima sopstveno gazdinstvo, posmatra kao potencijalni gazda, sopstvenik, potencijalni kapitalista. Stoga je, u uslovima sitnog seljačkog gazdinstva i delovanja zakona vrednosti, neminovno izdvajanje klase eksploatatora na selu — kulaka, koji su krvni neprijatelji socijalizma. To je uslovilo takvu agrarnu politiku koja, s jedne strane, nije pružala šanse seljačkoj proizvodnji da se razvije, zbog neprekidnog straha od prevladavanja kapitalističkih elemenata na selu, prvo ekonomski, a zatim politički, i s druge — nemogućnost da se ekonomskim sredstvima i metodima poveže sitnoseljačko gazdinstvo sa socijalističkom industrijom.

Da li se socijalistička revolucija u takvim uslovima mogla razvijati na osnovi daljeg razvoja individualnih seljačkih gazdinstava i zadrugarstva? Da li je kolektivizacija poljoprivrede bila jedini preduslov akumulacije za industriju i odbranu, kako radi sprečavanja restauracije kapitalističkih odnosa unutar zemlje tako i u cilju odbrane socijalističke zemlje od spoljnih neprijatelja? Prva je varijanta presečena, trajala je svega osam godina, tako da nije imala vremena ni da se razvije. Druga je pobedila, ali ne kao rezultat ekonomskog, socijalnog i političkog razvoja, već kao politička odluka i opredeljenje partije.

4. Preobražaj poljoprivrede je složen društveno-ekonomski, politički, tehničko-tehnološki i organizacioni proces, koji sadrži dve osnovne dimenzije: tehničko-tehnološku i društveno-ekonomsku. Prva se sastoji u neophodnoj modernizaciji poljoprivrede, bez obzira na organizacione oblike u kojima se ova razvija. Tu se

Digitized by Google

sitno seljačko gazdinstvo, po svom karakteru, pojavljuje kao prepreka jačem širenju savremenih tehničkih snaga i metoda privređivanja u poljoprivredi.[4] Taj njegov konzervativni karakter dolazi do izražaja i u kapitalističkom i u socijalističkom društvu. Neophodni stepen razvijenosti industrije preduslov je za modernizaciju poljoprivrede i za njen preobražaj iz sitnoseljačke u krupnu kapitalističku ili socijalističku poljoprivredu. Karakteristično je da se i u kapitalizmu i u socijalizmu dogodilo da se razvoj industrije na svom početku sudario sa pitanjem nedostajanja sredstava potrebnih za njenu izgradnju i da su ona uzeta iz poljoprivrede. Kako je industrija bila nerazvijena, to je ovaj proces prvobitne akumulacije kapitala potrebnog za njen razvoj ostvarivan prvenstveno vanekonomskim sredstvima i metodima i u kapitalizmu (osim u SAD) i u socijalizmu.

Druga, društveno-ekonomska dimenzija je klasna i izražava se u karakteru proizvodnih odnosa koji se uspostavljaju u poljoprivredi. Njihova suština ne zavisi od organizacionog oblika, jer, na primer, krupno gazdinstvo postoji u svim klasnim društvima. Karakter proizvodnih odnosa određuje da li je reč o feudalnoj latifundiji, kapitalističkom ili socijalističkom krupnom gazdinstvu. Pri tome mogu postojati i mešovite, hibridne forme.

Ekonomski, tehnološki, kulturni i socijalni nivo sovjetske privrede uopšte, a poljoprivrede posebno, dostignuti nivo razvoja dvadesetih godina objektivno nisu pružali uslove za širenje i napredovanje društvenog načina obrade zemlje. Verovanje i očekivanje da će se pomoću zadrugarstva, i to u početku potrošačkog, a zatim postepeno i proizvodnog, seljaštvo brzo opredeliti za kolektivna gazdinstva pokazalo se bez osnova. Suština teškoća i problema nije se sastojala u formama i načinu okupljanja i povezivanja individualnih seljačkih gazdinstava sa društvenim sektorom i međusobno, ni ubeđivanju seljaštva u preimućstvo kolektivne obrade zemlje. Suština je bila u nerazvijenosti i nedozrelosti sovjetske poljoprivrede i seljaštva za takav oblik poljoprivrednih gazdinstava i odnosa.

Sve do masovne kolektivizacije kolektivna gazdinstva predstavljaju manje od jednog procenta, a kulačka manje od četiri procenta svih seljačkih gazdinstava. Apsolutno prevladava sitno seljačko gazdinstvo, to jest seljački način proizvodnje.

Prema tome, dva najvažnija sektora privrede — industrija i poljoprivreda — stoje jedan naspram drugog suprotstavljeni i podeljeni. U industriji kao odlučujućoj privrednoj grani revolucija je eksproprijacijom buržoazije uspostavila nove odnose zasnovane na državnoj svojini i upravljanju. U poljoprivredi, koja sve do 1930. godine daje većinu bruto proizvodnje narodne privrede, i dalje je vladajući seljački način proizvodnje. To je uslo-

[4] Karl Marks, *Kapital*, tom III, »Kultura«, Beograd, 1961, str. 1551.

Digitized by Google

vilo da se organizacija i izgradnja socijalističkog društva u Sovjetskom Savezu uopšte, a »rekonstrukcija« poljoprivrede posebno, sprovodi pod neposrednim rukovodstvom Boljševičke partije. Samo se dominacijom političkog faktora mogu objasniti i shvatiti promene izvršene tokom masovne kolektivizacije. Razumljivo da je to odlučujuće delovalo i na formiranje društvenih odnosa u kolektivnim gazdinstvima.

5. U traženju puteva i načina rešavanja ovog suštinskog problema izgradnje sovjetskog društva formirala su se, nakon Lenjinove smrti, na teorijskom i političkom nivou, dva pristupa, dve osnovne koncepcije. Zastupnik i glavni teoretičar jedne je Jevgenij Preobraženski. To je teorija prvobitne socijalističke akumulacije, koja se zasniva na izvlačenju viška vrednosti sa sela, radi proširene socijalističke reprodukcije. Ona je u sovjetskom političkom životu okarakterisana kao leva, trockistička koncepcija i politika. Glavni teoretičar i zastupnik koncepcije o mirnom urastanju seljaštva u socijalizam je Nikolaj Buharin. On polazi od stava da je pitanje očuvanja i jačanja radničko-seljačkog saveza odlučujuća, najbitnija karakteristika lenjinizma, da je to osovina oko koje se okreću sva ostala pitanja u sovjetskom društvu.

Suština koncepcije Preobraženskog je u shvatanju da se prvobitna socijalistička akumulacija ostvaruje na račun eksploatacije sitnih proizvođača — neekvivalentnom razmenom, porezima i različitim sredstvima vanekonomske prinude. Seljačko gazdinstvo je, prema Preobraženskom, svojevrsna kolonija proletarijata.[5] Njegov istomišljenik Goljcman smatra da je davanje podrške sitnom seljačkom gazdinstvu u socijalizmu, tada zvanična politika NEP-a, samo politički manevar, ustupak seljaštvu, da bi se pridobio saveznik koji se koleba. Izlaz je u »likvidaciji, uništenju individualnih gazdinstava« i u stvaranju kolhoza. Kolhozi su pogodni jer omogućavaju uvođenje državne vlasti u imovinske odnose njihovih članova, a u svojoj razvijenijoj formi obezbeđuju rukovodeću ulogu države i državnu svojinu na sredstvima za proizvodnju.[6]

Buharin polazi od shvatanja da je neophodno prevazići strah, ispoljen još u periodu ratnog komunizma, od najamnog rada i ekonomskog jačanja seljaštva. Takva politika dovodi do primene administrativnih mera i pritisaka na selo, što plaši seljaštvo i štetno je za poljoprivredu. Precenjuje se uloga kolektivnih gazdinstava; ona, prema Buharinu, ne predstavljaju glavni put socijalističkog preobražaja sela. Ističe preimućstvo mirnog, postepenog urastanja seljaštva u socijalizam, putem raznih oblika za-

[5] E. Preobraženskij, *Osnovnoj zakon socijalističeskogo nakoplenija Vestnik Kommunističeskoj akademii*, knj. 8, 1924, str. 58—59. 77—79, 92.

[6] Videti A. Col'cman, *Naši zadaci v derevne*, »Bol'ševik«, br. 5—6. 1925, str. 83, 84, 88, 89.

Digitized by Google

drugarstva, koji će privlačiti seljake, na osnovi ekonomske zainteresovanosti. »... Na kraju krajeva — smatra Buharin — seljak će na tom svom putu ekonomskog rasta pretvoriti sebe i svoje gazdinstvo u delić našeg opštedržavnog socijalističkog sistema, isto tako kako u kapitalističkom uređenju urasta u sistem kapitalističkih odnosa.«[7] Ne treba se brinuti što se pri tome ne polazi od proizvodnje. Logika razvoja dovešće i do proizvodnog zadrugarstva. To je dugotrajan proces u kojem će sitno seljačko gazdinstvo ekonomskom logikom postepeno urastati u socijalistički sektor i socijalističke društvene odnose.

Do 1927. godine Staljin podržava Buharinovu koncepciju, koja je faktički u periodu 1924—1928. izražavala zvaničnu politiku partije. On upozorava da se industrija zasniva na seljačkom tržištu i opominje one koji vole da »grade fantastične industrijske planove ne uzimajući u obzir naše resurse«. Ako hoće da vodi poljoprivredu, industrija ne sme da se od nje odvoji, niti da odstupa od ritma kojim se ostvaruje akumulacija.[8] U 1928. godini menja stav i zastupa potrebu »brzog tempa« industrijalizacije zemlje. U odnosu na veličinu zahvatanja sredstava od poljoprivrede parafrazira Trockog i kaže: »potrebni su nam trezveni političari koji umeju uzeti od individualnog seljačkog gazdinstva maksimum od onoga što se može uzeti, i koji umeju, uporedo s tim, postepeno prevoditi individualno gazdinstvo na put kolektivizma«.[9]

Već sledeće godine politika »postepenog prevođenja« prerasta u masovnu kolektivizaciju i juriš na »poslednju eksploatatorsku klasu« — kulake.

6. Nakon konačnog opredeljivanja za forsiranu industrijalizaciju pitanje unutrašnje akumulacije izbilo je u prvi plan. To je bila ona karika u lancu od čijeg je uspešnog rešavanja zavisio uspeh celokupnog poduhvata. Istorija je pokazala da svaki novi društveno-ekonomski sistem, u nastajanju, mora pronaći i pronalazi sopstvene puteve rešavanja prvobitne akumulacije radi obezbeđivanja materijalnih i drugih pretpostavki za sopstvenu reprodukciju svojih društvenih odnosa. Isto tako se pokazalo da se prvobitna akumulacija, po pravilu, ostvaruje na račun radikalne i prinudne preraspodele sredstava između privrednih grana i društvenih grupacija. Time se stvaraju novi uslovi i odnosi proizvodnje koji se zatim reprodukuju na sopstvenoj osnovi. I u kapitalizmu i u socijalizmu prvobitna akumulacija sprovedena je na račun poljoprivrede i seljaštva. U tom pogledu Preobraženski je bio u pravu. Pokazalo se tačnim — ukoliko je jedna zemlja zaostalija i prevashodno seljačka, utoliko je više »prinuđena da se oslanja na eksploataciju predsocijalističkih oblika priv-

[7] N. Buharin, *O novoj ekonomičeskoj politike i naših zadačah*, »Bol'ševik«, br. 9—10, str. 12; vidi i prvi deo članka u br. 8, str. 7—9.
[8] I. V. Staljin, *Sočinenija*, tom 8, str. 131—132.
[9] I. V. Staljin, *Sočinenija*, tom 11, str. 208.

Digitized by Google

rede«. Prvobitna socijalistička akumulacija je zaista ostvarivana na račun eksploatacije sitnih proizvođača — neekvivalentnom razmenom i različitim sredstvima vanekonomske prinude. »Vlast proleterske države — predviđa Preobraženski još 1924. godine — koja se prostire na višak proizvoda privatnih gazdinstava ... javlja se ne samo kao oruđe prvobitne akumulacije već i kao stalna rezerva te akumulacije, tako reći, potencijalni fond državne privrede.«[10]

Bez razumevanja mehanizma prvobitne socijalističke akumulacije nije moguće shvatiti niti objasniti masovnu kolektivizaciju, njen karakter i ulogu. Kolhozi su bili sredstvo posredstvom kojeg je ostvarena prvobitna socijalistička akumulacija. Otuda dominantna uloga države i u njihovoj organizaciji i u njihovom održavanju. To je uslovilo vanrednu primenu vanekonomskih metoda i prinudni način regulisanja rada i odnosa u kolhozima.

Stvoreni u neadekvatnim socijalno-ekonomskim uslovima, opredeljenjem i akcijom subjektivnog faktora, razvijani u uslovima istovremene napregnute izgradnje industrije, kolhozi su morali dobiti pečat, sadržaj i karakter tih i takvih uslova i metoda. Volja subjektivnog faktora je mogla da stvori kolhoze kao organizacione oblike i administrativno-ekonomske jedinice, ali ta volja nije mogla da stvori socijalističke odnose — kako je to Marks rekao — na nivou zemljoradničkih i pastirskih naroda.[11]

Jednom uspostavljena dominacija etatističko-birokratskih odnosa reprodukovala se na sve novijoj i jačoj osnovi. Tako se dogodilo da evidentno poboljšanje proizvodnih snaga kolhoza, podastiranje pod njih nove moderne tehnike, ne daje odgovarajuće ekonomske rezultate. Oformljena suprotnost na liniji kolhozi — država rešavala se neprekidno neekonomskim instrumentima, odražavajući se negativno na zainteresovanost kolhoznika i na ekonomske rezultate.

7. Nakon XX kongresa KPSS promene se vrše vrlo oprezno, »korak po korak«. Usmerene su na likvidaciju najdrastičnijih elemenata koji sputavaju ekonomsko napredovanje kolhoza. Simbolične otkupne cene poljoprivrednih proizvoda zamenjene su realnijima. Smanjeni su porezi kolhozima i kolhoznim domaćinstvima, poboljšano je nagrađivanje kolhoznika i garantovana je isplata zarada kolhoznicima. Novi način planiranja daje kolhozima veća prava. Kolhoznici su dobili penzijsko osiguranje (1964), 1958. rasformirane su MTS, poljoprivredne mašine su prodate kolhozima, a MTS su delimično pretvorene u mašinsko-remontne stanice. Stvarani značaj i domašaj ove promene zavisiće od menjanja odnosa na relaciji kolhoz — država. Suština nije u tome ko poseduje oruđa za rad, već u uslovima pod kojima ih poseduje i upo-

[10] E. Preobraženskij, *Osnovnoj zakon socialističeskogo nakoplenija*, u: *Vestnik komunističeskoj akademii*, knj. VIII, 1924, str. 99.

[11] K. Marks, *Konspekt knigi Bakunina*, K. Marks i F. Engels, Soč., tom 18, str. 615.

Digitized by Google

trebljava, a pre svega ko raspolaže viškom proizvoda. Za sada država preko sistema cena, otkupa i poreza prisvaja najveći deo viška proizvoda ostvarenog u kolhozima. Uslovi rada kolhoza neosporno su poboljšani, kao i uslovi života kolhoznika, ali nema bitnih promena koje bi značile kvalitetno menjanje uloge i položaja kolhoza i kolhoznika. Još nije rešeno pitanje stabilne proširene reprodukcije u poljoprivredi. Uzrok tome se nalazi u potcenjivanju robnog karaktera socijalističke privrede, nepostojanju potrebne samostalnosti robnih proizvođača i u slaboj razvijenosti trgovine između grada i sela.

8. Kolhozni model je prihvaćen u većini socijalističkih zemalja (s izuzetkom Jugoslavije i Poljske), što svedoči da je on adekvatan određenom modelu socijalističkog društva i društvenih odnosa. Kada se govori o međunarodnom značaju kolhoznog puta rešavanja agrarnog pitanja u socijalizmu, zaboravlja se da ni u sovjetskoj agrarnoj teoriji kolhoz nije tretiran kao optimalni model, kao jedino socijalističko rešenje, već samo kao jedan od oblika kolektivnog gazdinstva, pri tome ne i onaj najviši. Na početku dvadesetih godina takav oblik je sagledavan u sovhozima i donekle u poljoprivrednim komunama. Krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina, kao najviši i stvarni socijalistički oblik kolektivnih gazdinstava smatrana je poljoprivredna komuna. I u masovnoj kolektivizaciji, kada je arteljna forma kolhoza prihvaćena kao najprihvatljivija, u partijskim dokumentima i literaturi isticalo se da je poljoprivredna radna zadruga samo prelazni tip ka poljoprivrednoj komuni, jedinom stvarnom socijalističkom obliku podruštvljavanja poljoprivrede.

Vremenom je došlo do identifikacije poljoprivredne radne zadruge i kolektivnog gazdinstva uopšte, do identifikacije kolektivizacije sa kolhozifikacijom. Poljoprivredna komuna je iščezla i iz prakse i iz teorijskih razmišljanja. Ostali su kolhozi i sovhozi kao dva predstavnika, dva tipa socijalističkih gazdinstava i istovremeno dva tipa socijalističke svojine. Kako državna svojina ima tretman najvišeg oblika socijalističke svojine, tako i sovhoz ima prvenstvo nad kolhozom, kao organizacionim oblikom koji se zasniva na nižoj formi socijalističke svojine — kolhoznoj, kooperativnoj.

Prema tome, ni u sovjetskoj praksi pitanje kolhoza kao oblika socijalističkog preobražaja poljoprivrede faktički nije razrešeno. Napori su usmereni u dva pravca. Usavršavanju kolhoza, promeni njihove unutrašnje organizacije i odnosa, s jedne strane, i njihovoj faktičkoj transformaciji u sovhoze, s druge. Ova transformacija ostvaruje se na dva načina. Stvarnim smanjenjem razlika između kolhoza i sovhoza, odnosno njihovim svođenjem na nebitne elemente, ili formalnim pretvaranjem kolhoza u sovhoze.

Socijalistička transformacija poljoprivrede još nije završena. Ona nailazi na značajne teškoće, uključujući i opterećenost teorije i prakse kolhoznim modelom. Problem sela i poljopriv-

Digitized by Google

rede ostaje i dalje jedan od najznačajnijih i najsloženijih u socijalističkom društvu. Pokazala se ispravnim Lenjinova misao izrečena povodom kolektivnih gazdinstava: »Jedna je stvar fantazirati o svakakvim radničkim udruženjima za izgradnju socijalizma, druga je stvar naučiti da se u praksi izgrađuje socijalizam, tako da bi svaki sitni seljak mogao učestvovati u toj izgradnji.«[12]

[12] V. I. Lenjin, *O kooperaciji*, u: *PSS*, tom 45, str. 370.

Digitized by Google

Zlatko Čepo

Partija i klasa

I

Oktobarska revolucija je nesumnjivo događaj u historiji o kojem je dosad napisano najviše knjiga i rasprava. Većina tih radova polazi od činjenice da je oktobarska revolucija bila nužan događaj, početak ostvarenja Marxovog i Engelsovog učenja o stvaranju besklasnog društva. Na žalost, neki od tih radova produžavaju ovu nužnost i na naredno razdoblje, čak i na staljinizam.

Manji broj autora, pretežno na Zapadu, polazi od toga da se oktobarska revolucija dogodila slučajno zahvaljujući nesposobnosti ruske buržoazije da se učvrsti na vlasti i spretnosti manjeg broja profesionalnih revolucionara — boljševika na čelu s Lenjinom. Oni, uglavnom, govore da je taj događaj historijski bio preuranjen, da se zbio u neadekvatnim ekonomskim uvjetima i da je više štetio nego koristio razvoju socijalizma. Proteklih sedam decenija demantirane su takve tvrdnje.

Oktobarska revolucija je bila nužnost koja se ostvarila kroz niz specifičnih slučajnosti, ali sve što su boljševici kasnije učinili, nakon preuzimanja političke vlasti, nije bila historijska nužnost — tvrdi najpoznatiji sovjetski historičar — disident Roj Medvedev, čiji radovi izlaze samo u inozemstvu. U svojoj knjizi »Oktobar 1917«, koja je nedavno prevedena i u nas, on analizira

Digitized by Google

uzroke, tokove i prve posljedice revolucije. Govoreći o prvoj godini sovjetske vlasti, on ukazuje da su boljševici pogriješili, što su u proljeće 1918. započeli s nasilnim oduzimanjem žitarica po selima, da bi prehranili izgladnjelo gradsko stanovništvo. Oni su morali, tvrdi Medvedev, pronaći odgovarajući način, da privole seosko stanovništvo da im dobrovoljno preda dio svojih zaliha hrane, kako je to učinio Lenjin tri godine kasnije proklamirajući Novu ekonomsku politiku. Ovako su boljševici izazvali nezadovoljstvo seljačkih masa i olakšali bijelim generalima da započnu s kontrarevolucijom i građanskim ratom. Ova borba na život i smrt trajala je gotovo tri godine i znatno je unazadila ekonomsku bazu, prorijedila radničku klasu i otežala izgradnju novog socijalističkog poretka.

U tom razdoblju boljševici su učinili još jednu grešku na koju ne ukazuje Medvedev — olako su dilemu da li vlast klase ili vlast Partije razriješili u korist ove posljednje ne vodeći računa o historijskom razvoju.

Radnička klasa je borbu za rušenje klasnoga kapitalističkoga društveno-ekonomskog sistema uglavnom započinjala borbom za preuzimanje vlasti nad sredstvima za proizvodnju. Događalo se to u vrijeme Pariške komune 1871., između februarske i oktobarske revolucije u Rusiji 1917, u neuspjelim socijalističkim revolucijama u Njemačkoj i Mađarskoj 1919; za vrijeme krize u Italiji 1920—1921. Tada su osnivani savjeti radnika, tvornički komiteti i slični oblici upravljačkih prava radnika nad sredstvima za proizvodnju. Čak i u uvjetima tako specifične socijalističke revolucije kao što je bila jugoslavenska, koja je započela i odvijala se kao višegodišnja antifašistička narodnooslobodilačka borba, radnici su povremeno organizirali proizvodnju na oslobođenom teritoriju i upravljali njome.

Jedanput preuzeta upravljačka prava radnici su učvršćivali, usavršavali i razvijali, ali su ih dosad uvijek gubili ili pred naletom buržoaske kontrarevolucije ili zbog izgradnje takvoga društveno-ekonomskog sistema u kome je dominantnu ulogu imala socijalistička država i njen administrativno-birokratski aparat. Izuzetak je samo naša zemlja u kojoj je 1950. godine uvedeno radničko upravljanje koje je postalo osnova našeg socijalističkoga društveno-ekonomskog sistema.

Pogledajmo detaljnije primjer Rusije.

II

Iako su upravljačka prava radničke klase u Rusiji imala malu tradiciju, nakon rušenja carizma, u veljači 1917, radnici su u mnogim tvornicama i zavodima, naročito tamo gdje su vlasnici bojkotirali proizvodnju, počeli osnivati svoje radničke komitete i obnavljati proizvodnju. Izgleda da su to učinili u skladu s parolom koja se pripisuje istaknutom ruskom književniku Maksimu Gorkom, da bez rada za radnika nema ni života.

Digitized by Google

Koliko je ova inicijativa bila ozbiljna potvrđuje činjenica da je Privremena vlada 22. travnja 1917. donijela Uredbu o radničkim komitetima u industrijskim poduzećima. Sama Uredba je bila nedosljedna, radničkim komitetima ostao je uglavnom savjetodavni karakter. Uostalom, radnici se nisu mnogo obazirali na Uredbu. Oni su osnivali svoje komitete i uvodili radničku kontrolu, koja je utvrđivala radno vrijeme, visinu nadnica, primanje i otpuštanje radnika i drugo.

Snazi tvorničkih komiteta pridonijela je relativno velika koncentracija radničke klase u Rusiji, u prosjeku 202 radnika na jedno poduzeće. U razvijenim sredinama taj prosjek je bio još veći. U Petrogradu 302, u Moskvi 434, u Vladimiru 492, u Ivanovo — Voznesensku čak 913. U samo 9,2% industrijskih poduzeća bilo je zaposleno 72,3% industrijskih radnika, a u Petrogradu na 13,5% poduzeća čak 90% radnika.

Do ljeta 1917, tvornički komiteti su osnivani u mnogim gradovima Rusije, ne samo u evropskom dijelu, već u Aziji, čak i na Dalekom Istoku. Ukupno su tvornički komiteti osnovali blizu 1000 poduzeća sa preko 2,5 milijuna radnika. Radnička kontrola je bila kompletna: proizvodno-tehnička, financijsko-komercijalna i kadrovska, a nisu bili zapostavljeni ni čuvanje poduzeća, prijem novih radnika, briga za radne i životne uvjete i drugo.

Otpor buržoazije uvođenju radničke kontrole, poteškoće u organizaciji proizvodnje, dobave sirovina i prodaji gotovih proizvoda, nedostatak energije, zastoji u transportu i drugo uvjerili su radnike u potrebu preuzimanja političke vlasti nasilnim, oružanim putem. Zaređali su štrajkovi i sukobi s poslodavcima i predstavnicima vlasti.

Boljševici su vrlo brzo stekli većinu u mnogim tvorničkim komitetima, naročito u Petrogradu. Već na I konferenciji tvorničkih komiteta Petrograda, održanoj početkom lipnja 1917. 335 od ukupno 421 delagata izjasnili su se za Rezoluciju koju su predložili Lenjin i Zinovjev, u kojoj se inzistira na uspostavljanju radničke kontrole nad cjelokupnom proizvodnjom, kao jedinim mogućim izlaskom iz sveopće krize.

Kolika je tada bila snaga tvorničkih komiteta najbolje potvrđuje svjedočanstvo Ordžonikidzea, da je Lenjin jedno vrijeme razmišljao o preuzimanju političke vlasti s osloncem na tvorničke komitete, a ne na kolebljive sovjete, u kojima su većinu imali menjševici i eseri. To bi se možda i dogodilo da nije bilo kontrarevolucionarnog pohoda generala Kornilova na Petrograd, koji je prisilio sporazumaške sovjete na samoobranu, na naoružavanje radnika i omogućio boljševicima da postignu većinu u glavnom sovjetu.

Postigavši većinu u nekim sovjetima i mnogim tvorničkim komitetima boljševici su 24. listopada 1917. (po starom ruskom kalendaru) započeli s preuzimanjem političke vlasti. Vlast je preuzeta u ime sovjeta, čiji predstavnici su se upravo nalazili u Petrogradu na II kongresu. Ali se u Proglasu Vojno-revolucio-

Digitized by Google

narnog komiteta Petrogradskog sovjeta radničkih i vojničkih deputata svoje mjesto našla i radnička kontrola.

»Ciljevi za koje se borio narod — neodgodiv prijedlog za demokratski mir, ukidanje plemićkog vlasništva nad zemljom, *uvođenje radničke kontrole nad proizvodnjom* i osnivanje sovjetske vlasti — ti ciljevi su osigurani« — kaže se u Proglasu građanima Rusije (podvukao Z. Č.).

Ubrzo nakon oktobarske revolucije radnička kontrola je ozakonjena jednim od prvih akata nove sovjetske vlasti. Uredbu je napisao osobno V. I. Lenjin. On je radničku kontrolu zamislio vrlo široko predlažući da se ona uvede u sva industrijska, trgovačka, bankovna, poljoprivredna i ostala poduzeća s više od pet radnika i namještenika ili s prometom većim od 10.000 rubalja godišnje. Do oktobarske revolucije radnička se kontrola uglavnom bila uvela u industriji, čak u 48,9% industrijskih poduzeća, od toga u metalurgiji postotno najviše — oko 60%.

Radničku kontrolu obavljaju svi radnici, ako je poduzeće tako malo da je to moguće. U većim poduzećima radnici biraju svoje predstavnike. Njima treba da budu dostupne sve poslovne knjige, dokumenti i sva skladišta materijala, alata i proizvoda. Njihove odluke obavezne su za vlasnike, a ukinuti ih mogu samo strukovni savezi i kongresi. Bez odobrenja radničkih predstavnika ne mogu se zatvarati poduzeća i obustavljati proizvodnja, osobito kad je riječ o poduzećima od općedržavnog značenja koja proizvode za obranu zemlje i za održavanje života stanovništva.

Uredbom se kao najviši organ radničke kontrole, do sazivanja kongresa, utvrđuje Sveruski savjet radničke kontrole koji sačinjavaju predstavnici VCIK-a, sindikata, seljačkih deputata, radničke kooperative, tvorničkih komiteta i saveza inženjera, tehničara i agronoma. Sveruski savjet radničke kontrole razrađuje i sastavlja planove radničke kontrole, daje instrukcije o organizaciji, donosi opće obavezne odluke, regulira uzajamne odnose među nižim organima radničke kontrole i usklađuje odnose s rukovodstvima privrednih grana.

Već tada je bilo otpora ozakonjenju radničke kontrole. Istaknuti sovjetski sindikalni funkcioner S. A. Lozovski (Drizdo) u svojim je sjećanjima na Lenjina iznio da su A. N. Ciperović i on, pročitavši Lenjinov projekt, rekli Lenjinu: »Ako ostavimo dekret u takvoj formi kako vi predlažete, tada će svaka grupa radnika misliti da može raditi što hoće«. »Sada« — odgovorio je Vladimir Iljič — »glavno je da je kontrola započela. Nikakvih ograda ne treba stavljati inicijativi masa. Nakon izvjesnog vremena bit će moguće na osnovu iskustva utvrditi kakvu radničku kontrolu treba osnovati na općem državnom planu.«

Otpori uvođenju radničke kontrole povećali su se kad je započeo proces nacionalizacije privrede. Radi upravljanja nacionaliziranim poduzećima osnovan je Vrhovni sovjet narodnog gospodarstva i sovjeti po rajonima, gradovima i gubernijama s

Digitized by Google

vrlo velikim ovlaštenjima. Vrhovnom sovjetu narodnog gospodarstva, koji je brzo stvarao sve veći administrativni aparat, bio je potčinjen i Sveruski kongres radničke kontrole, a lokalnim sovjetima svi ostali organi radničke kontrole. Sovjeti su imenovali trećinu članova tvorničkih komiteta, postavljali direktore i drugo.

Što je građanski rat odmicao vlast sovjeta kao državnih organa sve više je jačala. Ratni je komunizam ubrzao centralizaciju i birokratizaciju cjelokupnoga sovjetskog društva i doveo do militarizacije mnogih sfera njegovih djelatnosti. Lenjinov zahtjev iz proljeća 1918. za »potčinjavanjem i to bez pogovora za vrijeme rada ličnim naredbama sovjetskih rukovodilaca, diktatora, izabranih ili imenovanih od strane socijalističkih ustanova, snabdjevenih diktatorskim punomoćima« — ubrzo se počeo ostvarivati.

Vojno načelo jedinonačalija prema kojem samo jedan čovjek donosi odluku, ali i snosi svu odgovornost, počelo se prenositi na druge sfere djelatnosti. Za to se načelo zalagao V. I. Lenjin još prije početka građanskog rata. Za njega je kolegijalno upravljanje imalo isuviše diskusijski karakter, ponekad čak mitingaški, što je bilo nedovoljno efikasno za brzo djelovanje u uvjetima sveopće razrušenosti. Jednolično upravljanje, u kojem se točno zna tko što naređuje i za što odgovara, mnogo je efikasnije i djelotvornije. Ono, po Lenjinovu mišljenju, uopće ne proturječi načelima socijalističke demokracije.

Ideja radničkog upravljanja obnovljena je početkom 1921. u poznatoj diskusiji o ulozi sindikata u procesu izgradnje socijalizma. Dvije platforme — platforma »radničke opozicije« i demokratskog centralizma branile su prava radnika, da sami upravljaju procesom proizvodnje. Ostale platforme namijenile su tu ulogu državnom aparatu. Trocki je čak predlagao unitarizaciju rada. U predkongresnim diskusijama i na X kongresu Ruske komunističke partije (boljševika), održanom u proljeće 1921, pobijedila je s velikom većinom platforma desetorice na čelu s Lenjinom, koja se zalagala za državno upravljanje privredom. Platforma je sindikatima namijenila ulogu škole komunizma.

»Komunizam se gradi od ovog ljudskog materijala koji nam je u nasljedstvo ostavio kapitalizam. Sindikati u Sovjetskoj Rusiji postupno su se pretvorili u organizaciju koja obuhvaća samo polovinu radnika. Sindikati obuhvaćaju i one elemente koji su u kapitalizmu, u velikoj mjeri, bili strani proleterskoj klasi (bivši trgovci, službenici, bolničko osoblje, prosvjetni i kulturni radnici, itd.). Preobraziti te elemente, približiti ih prvim redovima proletarijata, osposobiti ih za izgradnju komunističkog društva jeste jedan od najvažnijih zadataka sindikata, kao škole komunizma« — kaže se u Platformi.

Nastup radničke opozicije na X kongresu RKP(b) 1921. okvalificiran je kao anarho-sindikalističko skretanje. Bio je to ujedno

Digitized by Google

posljednji otvoreni zahtjev za samoupravljanjem radnika u Sovjetskoj Rusiji. On je iščezao u uvjetima sveopće razrušenosti, bijede i gladi u kojima je radnička klasa bila desetkovana, ali ne do one mjere kako se tada govorilo. Obično se navodilo, da je od 3 milijuna industrijskih radnika ostala jedna polovina. U taj broj nije uključeno oko 3 milijuna radnika u kućnoj radinosti i gradskoj i seoskoj lokalnoj industriji, zatim 1,4 milijuna u saobraćaju, 1,5 milijun u građevinarstvu, 1,1 u rudarstvu, a da 4,5 milijuna radnika u poljoprivredi i 2,1 posluge i ne govorimo. Sovjetski istraživač A. G. Rašin utvrdio je da je radnička klasa Rusije uoči I svjetskog rata bez kasnije izdvojenih zemalja Poljske i pribaltičkih republika brojala oko 17,5 milijuna. Bila je to impozantna brojka. Uoči svjetskog rata više radnika imale su samo SAD, Velika Britanija i Njemačka, a otprilike toliko Francuska, naravno na manji broj stanovnika.

U sposobnosti ruskih radnika da sami upravljaju proizvodnjom nije vjerovala većina rukovodilaca boljševičke partije, a među njima se nalazio i V. I. Lenjin. On se osobno zalagao za izgradnju takvog društveno-ekonomskog sistema u kojem se upravljalo u ime radničke klase. Bilo je to možda u tadašnjim ruskim uvjetima efikasnije, ali sigurno ne svrsishodnije. U predviđanja, da li bi Lenjin da je duže poživio promijenio svoje nevjerovanje u sposobnost ruske radničke klase da sama upravlja procesom proizvodnje, mi se ne možemo upuštati, jer to prelazi okvire znanstvenog istraživanja. Historijski je evidentno da je u SSSR-u izgrađen takav društveno-ekonomski sistem u kome su upravljačka prava radničke klase iščezla za duži period i u teoriji i u praksi. Tvrdnja da je to izvršeno još za Lenjinova života ne znači stavljanje znaka jednakosti između lenjinizma i staljinizma, kako to čine neki autori na Zapadu.

Ukazujući da V. I. Lenjin nije vjerovao u trenutne sposobnosti radničke klase Rusije da sama upravlja procesom proizvodnje u skladu sa zakonskim propisima, već je taj zadatak namijenio njenoj avangardi — partiji, mi ne želimo umanjiti njegov doprinos razvoju socijalizma. Činjenica da je Lenjin uspio stvoriti novi tip revolucionarne radničke partije koja je prva bila sposobna da preuzme političku vlast i da je očuva usprkos svim poteškoćama, dovoljna je za naziv trećeg klasika marksizma. Što nije uspio zacrtati adekvatniji društveno-ekonomski poredak, dijelom je kriva njegova prerana smrt. Možda su njegove sumnje u sposobnost ruske radničke klase bile samo privremene. Na žalost, Staljin im je dao dignitet trajnosti pretvarajući postupno tamošnji centralističko-etatistički sistem u jedini mogući put izgradnje socijalizma, pa i komunizma.

Staljin, koji je pobijedio u višegodišnjoj frakcijskoj borbi, napustio je Novu ekonomsku politiku i započeo s ubrzanom industrijalizacijom i s masovnom kolektivizacijom. Kad je ovaj kurs sredinom 30-tih godina počeo dolaziti u krizu, Staljin je

Digitized by Google

suzio tezu o vlasti Partije na vlast svoje frakcije i započeo s hapšenjima i progonima mnogih komunista, bivših revolucionara. Ali ovo nije prigoda da se detaljnije govori o tim teškim vremenima.

III

SSSR je pobijedio u II svjetskom ratu uz velike žrtve i razaranja. Pobjeda Crvene armije značila je proširenje svijeta socijalizma na niz istočno-evropskih i balkanskih zemalja, među kojima su se dvije zemlje, Jugoslavija i Albanija, oslobodile uglavnom vlastitim snagama. U svim zemljama ubrzo su uspostavljeni centralističko-etatistički sistemi slični sovjetskom, a sam SSSR postao je druga zemlja svijeta po svom bruto potencijalu.

Iskustvo Jugoslavije nakon sukoba s Informbiroom nije ostalo bez odjeka, ali su oni nasilno ugušeni u Poljskoj i Mađarskoj 1956. i kasnije u Čehoslovačkoj 1968.

Hruščovljeva kritika kulta ličnosti i njegovih negativnih posljedica započeta na XX kongresu KPSS 1956. godine otklonila je osnovne nezakonitosti, ali u suštinu centralističko-etatističkog sistema nije dirala. Ipak je ona bila dovoljan razlog za smjenjivanje Hruščova 1964. godine. Njegovi nasljednici, Brežnjev i Kosigin, nisu ništa bitnije promijenili. Što donosi najnoviji pokušaj prestrojavanja, koji je inicirao Mihail Gorbačov, teško je reći jer je vladajući birokratski aparat vrlo jak, a njegove privilegije velike. Nadajmo se da će ta vlast biti konačno skršena.

Digitized by Google

Fuad Muhić

Inicijative, procesi i domašaji destaljinizacije

Pojam destaljinizacije koristi se u modernom dobu kao višeznačan simbol čiji uvažavaoci, kako se to pokazalo unazad tri decenije, ne moraju nužno da misle na istu bit. Teoretičari iz zemalja »realnog socijalizma« sve donedavno su se prema tom simbolu odnosili s krajnjim oprezom čak i onda kad su bili iskreno ubijeđeni da bi oživotvoravanje njegovih sadržaja bilo odlučujući činilac rastvaranja zamrznutih društvenih odnosa u dinamične historijske procese. Međutim, bilo bi dovoljno da se u uvijek neizvjesnom odnosu snaga »za« i »protiv« destaljinizacije jezičak na vagi samo neznatno pomjeri u korist ove druge strane pa da iznova nastane šutnja, praćena nizom psiholoških i ideoloških racionalizacija. Najtipičnija među njima vremenom je postala i najstandardnija. Pošto bi, po njenim tvorcima, destaljinizacija nužno bila nošena pretenzijom da dopre do samih osnova društvenog bića, ona bi dovela u pitanje i niz temeljnih doktrinarnih postavki, u prvom redu onu o nepogrešivosti partije, a to bi već bio put ka kontrarevoluciji i buržoaskoj restauraciji. Budući da su pristalice status quo-a pretpostavke postojećeg poretka nezauvijeno proglasili transcendentalnim u odnosu na iskustvo (u smislu preduslova koji omogućuju sve dalje uslove i konkretne izvedbe), te su represivno izuzeti od mogućnosti da budu problematizovani), teoretičari iz ovih zemalja su bili suo-

Digitized by Google

čeni s perspektivom da budu prononsirani kao antipartijski elementi ili u najboljem slučaju kao disident. Oni zbog ove pragmatike uglavnom ni nisu mogli da odgovore na odlučujuće pitanje »da li je sistem stvorio Staljina ili je Staljin stvorio sistem«? Pozitivan odgovor na bilo koju od ovih alternativa rizikovao je da ih dovede u ideološku aporiju. Ako je sistem stvorio Staljina, tada bi trebalo mijenjati sistem, a ako je Staljin stvorio sistem, onda je sistem opet problematičan jer zavisi od volje jednog čovjeka i njegove harizmatske pratnje pa je neizvjesno da li se revolucija uopšte može uzdići iz sfere voluntarizma na nivo povijesne objektivacije, nezavisne od »rđavog političkog raspoloženja« (Hegel)?

Nijedno rješenje, ako bi bilo dovedeno do krajnjih konzekvenci, ne bi bilo prihvatljivo sa stanovišta snaga koje su, bez obzira na lični autoritarizam Staljinovog režima, mogle da i poslije njegove smrti još neodređeno dugo profitiraju od depersonalizovanog staljinističkog kulta, pokrivajući sopstvenu dominaciju njegovim legitimacijskim formulama. Ali, ni svakodnevni ljudi u SSSR-u nisu bili ravnodušni prema vizijama sistema koji bi radikalnom kritikom bio srušen takoreći pred njihovim očima. U najmanju ruku, osjećali su tjeskobu pred onim novim što bi moglo naići jer su decenijama bili uvjeravani da je sve postojeće izvan njihovog neposrednog iskustva (tegobnog ali i neminovnog za ostvarenje konačnog cilja) obična himera. Nepripremljenim za zbiljske demokratske alternative, i neupoznatim da je klasna borba u kapitalizmu, za koji su i dalje ubijeđeni da se nalazi u fazi »rasula i trulenja«, već ostvarila nove sadržaje, naviknutim na kruti »rad, red i poredak«, njima je još i moglo da postane shvatljivo da je Staljin činio krupne pa i epohalne greške ali ne i do kraja prihvatljivo da je »sovjetski čovjek« izgubio sugerisani planetarni primat, da se njegova revolucionarna energija postupno gasi i da »masovni čovjek« Zapada ima više šansi za stvaralačku samoreprodukciju. Naravno, ovakva ukorijenjenost pojedinačne empirijske svijesti u tlo jedne univerzalističke ideologije, koja je svakog pripadnika sovjetskog društva uvjeravala da ravnopravno učestvuje u planetarnoj avangardnosti i providencijalnoj misiji sovjetskog sistema, ni izdaleka nije bila prisutna u zemljama poslijeratnih »narodnih demokratija« u koje je socijalizam bio importiran izvanredno efikasnim mehanizmima Staljinove politike kao vještine osvajanja vlasti i njenog održavanja. Ovi su režimi u tolikoj mjeri bili represivni u nastojanju da potisnu moguće alternative, primjerenije ontologiji većine istočnoevropskih društava od uvezenog staljinizma, da nijednom objektivnom istraživaču nije promaklo saznanje da bi njihova destaljinizacija morala da bude identična s masovnim raspoloženjem samog naroda. Ovo očekivanje bilo je brzo potvrđeno pobunama i ustancima u DR Njemačkoj, Madžarskoj i Poljskoj te nešto kasnijim »praškim proljećem« u ČSSR. Najzad, destaljinizacija je bila suočena i sa trećom perspektivom koju je najavila KPJ

Digitized by Google

1948. godine. Mada je pod težinom pritiska, koje su izvršile gotovo sve tadašnje partije i pokreti pod Staljinovim izravnim ili posrednim uticajem u zadnjem razdoblju njegovog života, izgledalo da je ta perspektiva unaprijed osuđena na propast, ona će već od sredine pedesetih godina biti valorizovana sa svih bitnih aspekata: političkog (Beogradska i Moskovska deklaracija i kasnije dokumenti o saradnji SKJ i KPSS, odnosno SFRJ i SSSR-a), ideološkog (naknadna priznanja u pogledu zablude o poziciji jugoslovenskih komunista) i naučnog (uticaj jugoslovenskog marksizma na razvitak antistaljinističke misli u savremenoj filozofskoj i politološkoj teoriji).

Razmotre li se u širem kontekstu ova tri podsticaja destaljinizacije u našem savremeništvu, prvi metodološki preduslov njenog zbiljskog razumijevanja pokazaće se u nužnosti da se baci najkraći pogled na evoluciju samog sovjetskog socijalizma. Ona je utoliko značajnija što se u njenom središtu nalazilo ono pulsirajuće polje čija će gravitaciona sila, u razmacima i s intenzitetom koji su zavisili prije svega od odnosa snaga u SSSR-u, ubrzavati ili usporavati impulse destaljinizacije. Tako će se ona potvrditi kao izrazito protivurječan historijski proces koji je nemoguće procjenjivati sa gledišta apodiktičkih vrijednosnih sudova. Oni su dosada mogli da budu od male koristi ukoliko se nisu korigovali saznanjem da nijedan događaj u kontinuumu tog zbivanja ne zaslužuje apriori ni odobravanje ni osudu. Svaki od njih postojao bi shvatljiv tek u svjetlu svoje antiteze, a to što sveobuhvatna sinteza ni danas nije moguća, najmanje treba pripisati nemoći kritičkog mišljenja. Ono će pred fenomenom staljinizma i antistaljinizma morati samo sebe da izbavlja od zbunjenosti pred neizvješnošću odgovora na pitanje: kakva je zbiljska relacija ova dva pojma, i uspijevaće u mjeri u kojoj ih ne bude posmatralo kao oštro izdvojene cjeline.

Šta ovaj stav praktično znači?

Poćićemo od osnovne iskustvene spoznaje: danas nije moguć ni čist staljinizam, niti socijalizam boljševičke inspiracije potpuno očišćen od staljinizma. Staljinizam nije svodiv samo na Staljinovu eru, kao što ni destaljinizacija ne može imati jednoznačan tok. Njeni domašaji objektivno ne mogu biti svuda jednaki te je i njen jedinstven pojam metodološki nemoguć. Najuspješniji će stoga biti metod konkretne historijske analize, a najmanje izgleda imaće onaj koji bi htio da odnose kvantifikuje i da staljinističke sastojke u savremenoj praksi čak i procentualno iskaže. To je apsurd. U dinamičkoj igri pojmovnih značenja moguće je da se klasični staljinizam jednostavno preobuče u ruho krupnijeg ili sitnijeg reformskog zahvata, da svoju bit prilagodi momentalnim zahtjevima vremena i da pod vidom destaljinizacije dobijemo zapravo transvetitski politički oblik. Mnoge garniture postale su pravi majstori tog ceremonijala dok mase na kraju ne bi razaznale da je »car ipak go«, i da se staljinistička golotinja poretka ne da lako zakriliti poželjnim političkim odeždama. Stoga i ovdje treba

Digitized by Google

dvojiti objektivne učinke destaljinizacije od mišljenja koje o njoj imaju njeni ovlašni protagonisti. Nije mali broj onih kojima se Staljin, protjeran kroz prozor, poput duha Hamletovog oca, iznenada pojavio na vrhu imaginarnih antistaljinističkih kula. I eto zašto opsjene valja na vrijeme progledavati. Autoritarni oblici socijalizma nisu iščezli poslije Staljina; to upućuje na saznanje da u njihovom biću ima nečeg ontološkog što ne zavisi od ličnosti. Ali, dovoljno je da se njihovi današnji upravljači odreknu Staljina ili da se makar ne pozivaju na njega pa da se misli kako je destaljinizacija završena. Tako se nastavlja s mistifikacijom od koje najviše koristi imaju novi upravljački slojevi jer misle da njenim posredstvom pribavljaju stvarni legitimitet umjesto onog uzurpiranog. Ali, prije daljih konkretizacija ove teme, valja pogledati iskustva sovjetskog socijalizma. Sedamdeseta godišnjica Oktobarske revolucije dolazi kao pogodan povod za produbljenije kritičke spoznaje.

Sedamdeseta godišnjica Oktobarske revolucije izaziva u našem savremeništvu brojne asocijacije na povijesne procese koji su ostali za njom ili se pak, u osobenom obličju »perestrojke«, naziru kao »učena nada«, kao saznanje da »princip Oktobra«, usprkos tvrdnji čak i jednog dijela komunističkog pokreta da je iscrpljen ili je sasvim blizu »nulte točke«, još uvijek ima životvornost i da je u stanju da animira svoju već pomalo umornu i opuštenu historijsku osnovu. Jedno je u svemu izvjesno. Tok te revolucije demantirao je sve apodiktičke sudove o njenoj prirodi i mogućnostima. Tip socijalizma koji je nastao u njenim okvirima, nije propao i pored svih protivurječja u čiju je razornu moć antikomunizam vjerovao kao u poslednju instancu destrukcije. Ali, nije bio rođen ni socijalizam koji bi bio predodređen da bude »svjetski sistem«, kako su njegovi ideolozi sve doskora čvrsto predmnjevali. Dešavalo se »nešto između« što nam danas omogućuje da trezveno procjenjujemo smisao minulih sedam desetljeća i njihove dalje tendencijske usmjerenosti. U rasponu između krajnosti dosad izrečenih sudova o odnosu oktobarske tradicije i suvremenosti bjelodano se pokazalo da eshatološke ideologije o određenom poretku kao konačnom cilju povijesti i pokretaču koji sudbine svih naroda treba da obuhvati u jedinstven kovitlac na »putu spasa« na čelu sa izabranim narodom, nemaju nikakvih izgleda da postanu realan putokaz u izgradnji socijalizma kao svjetskog procesa. A upravo je eshatologija sovjetskog marksizma zaprijetila da principi Oktobra, nedugo nakon institucionalizacije revolucije i uspostave SSSR-a (1922), budu iznevjereni i uzdignuti do izopačene hipostaze u čitavom jednom razdoblju od nekoliko decenija kada se nastojalo učvrstiti uvjerenje da je Oktobar u vidu »prve zemlje socijalizma« (a kasnije kroz organizaciju »zajednice socijalističkih zemalja« i »realni socijalizam«) nagovijestio da je »ključ za razumijevanje dosadašnje historije nađen« i da je istovremeno razvijena i epohalna

Digitized by Google

svijest o tom ključu. Eshatološko shvaćanje Oktobra imalo je krupne posljedice u svim oblastima povijesne prakse i mišljenja.

U samom SSSR-u ono je bilo uvertira u posmatranje svake vladajuće garniture kao realizatora najviših ciljeva unutarnje a uz nju i svjetske historije. Pobjeda Staljina u borbi za Lenjinovo nasljeđe i formalno je dovršila tu ideološku proceduru. Spoljnja simbolika, kojom je komunizam predstavljen kao konačno stanje, sovjetski čovjek kao njegov otjelotvoritelj, sovjetska partija kao »vatreni stub« na stazi izbavljenja a njen vođa kao inkarnacija objektivnog uma, bila je prisilno izjednačena sa idealno zamišljenim aktualnim povijesnim stanjem. I jedna i druga strana ove idejne konstrukcije bile su zatim izuzete iz sfere kritičkog mišljenja i unaprijed fiksirane kao stvarne suštine. Tako su Lenjinovi nasljednici, eliminiravši već u zametku mogućnost kritičkog preispitivanja realizacija Oktobra, bili u poziciji da govore o konačnim ostvarenjima krajnjeg cilja još za njihova života (»razvijeni socijalizam« — Staljin, »izgrađeni socijalizam s naraštajem sovjetskih ljudi koji će već osamdesetih godina živjeti u komunizmu« — Hruščov, »realni socijalizam« — Brežnjev). Tek je »perestrojka« (Gorbačov) upozorila da se valja trijezniti od tiranije vrijednosnih konstrukcija i vratiti svijetu činjenica.

Eshatološke vizije sovjetskog marksizma razvile su se kao materijalna snaga i na međunarodnom planu. Komunističkom pokretu u svijetu trebao je čitav niz godina da spozna kako nijedan oblik te eshatologije (najprije učenje o »gvozdenom monolitizmu«, Kominterni kao »borbenom odredu svjetskog proletarijata« i Kominformu kao »savjetodavnoj organizaciji« na zajedničkom eshatološkom putu«, a zatim ideologija o »opštim zakonitostima«, »ograničenom suverenitetu« i »prirodnom savezništvu nesvrstanog svijeta sa socijalističkom zajednicom«) ne odgovara njegovim zbiljskim potrebama. Pokušaj kolektivnog oktroiranja ovih vizija kao obaveznih ideoloških obrazaca (Savjetovanja 1957, 1960 i 1969) također nije mogao polučiti dugoročniji uspjeh. »Perestrojka« je i ovdje uzdrmala niz standardiziranih predstava i u najmanju ruku počela s preispitivanjem svrsishovitosti gotovo svih kategorija iz brežnjevljevskog perioda (od novih postavki o SEV-u i o odnosima u »socijalističkoj zajednici« do »prirodnog savezništva i ostalih imaginarija).

Tok stvari se, dakle, postepeno odleđava. Zamrznuti odnosi, kako bi rekao Marx, iznova se pretvaraju u procese. Kao nijedna dosadašnja obljetnica Oktobra, ova iz 1987. podudara se s mnogo događaja koji nameću obavezu da se, intenzivnije i odgovornije nego ranije, pokuša odgovoriti na temeljno pitanje socijalističke epohe — koje su povijesne okolnosti uvjetovale da sovjetski socijalizam ipak preživi sva iskušenja i da je, za neodređeno dugo vremena, nesuvislo govoriti o njegovoj propasti?

Filozofi bi ovaj problem riješili u okviru načelnog stava da je Oktobar utemeljio novu historijsku ontologiju čija unutarnja energija održanja i reprodukcije suvereno dominira nad prob-

Digitized by Google

lematičnošću vanjskih realizacija. Ekonomisti bi dodali da privredni prosperitet jednog društva zavisi od efikasnosti izabranih sistemskih pretpostavki i da stoga i sovjetska ekonomija može u najgorem slučaju da vegetira ali i da se usavršava u mjeri u kojoj na reformske poduhvate biva primoravana unutarnjim nezadovoljstvom i međunarodnom konkurencijom. Apokaliptičke vizije o propasti, dakle, nisu načelno opravdane. Sa tom konstatacijom složiće se i većina politologa. Po njima, politički poredak u SSSR-u nema ozbiljniju opoziciju u sopstvenim okvirima a još uvijek raspolaže s dovoljno vojne moći da ga može štititi od vanjskih intervencija. Zajednički bi stav bio da Oktobarska revolucija nije bila nikakav efemeran događaj (boljševički puč, pobjeda revolucionarnog makijavelizma nad pravilima demokratske političke igre, trijumf terorizma nad normalnim povijesnim tokom koji bi Rusiju odveo u vode građanskog parlamentarizma, i niz drugih kvalifikacija na kojima i danas insistira konzervativni dio građanske nauke). S istom se intelektualnom ozbiljnošću može tvrditi da ni sovjetski socijalizam nije »povijesna obmana na duži rok« i da se zadatak znanosti sastoji u istraživanju njegovih daljih perspektiva, njihovog smisla, domašaja i graničnih mogućnosti, a ne u pukoj negaciji kojom dosad nije uspjela ničega zbiljskog da objasni ni militantna građanska desnica ni radikalna nova ljevica. Jer, nešto što istrajava uprkos svim mogućim osporavanjima i što se, kao bît, ne može uzeti kao a priori istovjetno se svojim konkretnim negativnim ispoljavanjima (staljinizam i neostaljinizam) jer ima i realno iskazanih mogućnosti ka novim oblicima iskustva (»perestrojka«), zaslužuje da se upitamo i za osnove tog trajanja.

U nastojanju da dublje razumiju taj fenomen, mnogi teoretičari danas polaze od teze da sistem, koji je desetljećima prisutan kao značajan, a ne tako rijetko i kao odlučujući činilac planetarnih zbivanja, mora da počiva na trajnijim konstantama nego što je gola birokratska prinuda kojom se često nastoji objasniti priroda sovjetskog socijalizma. Ovaj problem uvijek je prerastao u pitanje legitimiteta sovjetske vlasti: da li je ona samo legalna (budući da ima institucionalnu moć da sama sebe ozvaniči) ili je uz to i legitimna (praćena slobodno izraženom narodnom ili makar klasnom voljom? Teoretičari, koji su sa ovog gledišta posmatrali čin oktobarske revolucije, insistirali su na nelegitimnosti njene kasnije tradicije jer nigdje nije bila potvrđena slobodnim izborima. Isti nazor dijele i kritičari koji historiju sovjetskog socijalizma (uključujući i »perestrojku«) tretiraju kao borbu za vlast u čistom obliku između različitih partijskih garnitura. Od njihovih uklona ka autoritarizmu ili liberalizmu, tvrde oni, zavisi i momentalna odredba »šta je sovjetski socijalizam«. Ali, po njihovom mišljenju, svaka od tih odredbi je pragmatska i traje koliko i praktična moć njenih nosilaca; zato i sovjetska historija može biti samo »konjunkturalna« ali ne i »supstancijalna«.

Digitized by Google

Ne ulazeći u narav i motive ovih kontroverzi, mislimo da je važno istaći da se kroz svih sedam decenija sovjetske vlasti provlači činjenica »pristanka« od strane nosioca suverenosti (»radnog naroda«, »klasnog saveza«, »naroda i nacija«, zavisno od terminološkog određenja tog nosioca koje sovjetski ideolozi ekskluzivno izvode iz lenjinizma). Kategorija »pristanka«, ukoliko se posmatra kao legitimirajući činilac, veoma je slojevita i teško ju je svesti na neku jednoznačnu definiciju. »Pristanak« može biti represivan (pod utjecajem psihološko-političke, ideološke i propagandne prinude iza kojih stoji državni monopol nasilja). On se može pojaviti i kao pasivan; tada proizilazi iz rezignacije i saznanja da realnih alternativa nema i da postojeće valja prihvatiti kao jedino moguće, te je po pravilu praćen dosta raširenim socijalnim depresivnim psihozama koje utočište nalaze i u imaginarnim sredstvima pražnjenja (alkohol i sl). Ali, pojmu »pristanka« nije strana ni pozitivna motivacija, zasnovana na realističkim spoznajama da se ne može »iz vlastite kože«, da se živi u pocijepanom svijetu, daleko od idealiziranih predstava koje svako društvo ima o sebi, i da je stoga povijesna nužnost najvišeg ranga opredjeljenje za »svoj sistem«, po načelu da je (kako je to u trenutku slabosti zapisao G. Lukâčs) »najgori socijalizam još uvijek bolji od najboljeg kapitalizma«. Ovaj patos prihvatanja sistema kao jedinog rješenja naspram imperijalističke agresije sovjetski ideolozi su dugo vremena nadograđivali vizijom »sovjetskog čovjeka« kao avangardne pojave u izgradnji socijalizma kao »svjetskog sistema«. Običnom građaninu, osobito u prvim decenijama poslije Oktobra, nije nedostajalo sujete da se, i pored materijalne oskudice, osjeća ugrađen u platonijansku harmoniju »lijepog, dobrog i požrtvovnog« i, u takvoj aureoli, suprotstavljen »dekadentnom buržoaskom individuumu«, opsjednutom ličnim koristoljubljem. Podržavane ideološkom propagandom, u vrijeme gotovo potpune izolacije svakodnevnog čovjeka od ostalog dijela svijeta i od mogućnosti komparativne informacije, ove su ideološke sugestije, naročito kod ruskog dijela stanovništva, bile snažan podsticaj ka integraciji pojedinca u sistem. Mada je u vrijeme staljinističkog terora i kasnije sublimacije nasilja na manje upadne ali ipak prisutne forme, ta integracija imala dosta mazohističkih obilježja, i mada je kult ličnosti vođa doživljavan kao prirodna činjenica čijem se »mučeničkom sladostrašću« treba neopozivo podrediti, teško bi bilo do kraja istrajati na stajalištu da je sovjetski poredak od Oktobra pa naovamo počivao isključivo na spoljnjoj prinudi.

Za suvremene istraživače, međutim, posebno je zanimljiva ona vrsta pristanka na sistem koja bi se, u duhu jednog termina L. Bassa, mogla nazvati »antagonističkom participacijom« upravljačkih slojeva, i radništva i seljaštva na izgradnji zajedničke stvari. Za razliku od radikalnih kritičara sovjetskog socijalizma od strane nove ljevice, koja posvuda vidi globalni sukob proletarijata i birokratije, i samom establismentu poriče bilo kakvu

Digitized by Google

povijesnu vrijednost, ozbiljniji istraživači zapazili su drugu stranu tog odnosa koji je zapravo vodio neregularnom učvršćivanju sistema a ne njegovoj brzo očekivanoj destrukciji. Citirana Bassova sintagma navodi na situaciju u kojoj su se, po mišljenju mnogih autora, upravljački slojevi i proletarijat (gradski i kolhoski) vremenom našli na »srednjoj liniji« zajedničkog interesa. Birokratija je, poučena iskustvom da se efikasnost ekonomskih i socijalnih poduhvata može osiguravati prinudom samo do gornje granice preko koje ona proizvodi suprotne učinke (prije svega pasivnu resistenciju kao nesavladiv oblik »sivog štrajka«), prećutno pristala na komotnije oblike ponašanja radništva i seljaštva u procesu proizvodnje. S druge strane, ovi radni slojevi, suočeni s oporim saznanjem da nemaju realnih izgleda da birokratiju potisnu s dominirajućih pozicija, pristali su da se ne propituju za njen status i privilegije, pod uvjetom da budu pošteđeni njenih pretjeranih intervencija u radni proces. Rezultat ove vrste nedobrovoljen saradnje dvaju suprotstavljenih socijalnih grupa bio je, po opšteprihvaćenom ubjeđenju, stagnacija proizvodnje, apsolutno i relativno zaostajanje za razvijenim kapitalističkim zemljama, nedostatak motivacije za uključivanje u naučno-tehnološku revoluciju i ravnodušnost prema javnom interesu općenito, ali i reprodukcija sistema na nivou status quo-a koji ovim prećutnim klasnim konsensusom ne samo nije bio dovođen u pitanje nego se i homogenizirao uz cinično saznanje obje strane da se bez potresa može preživljavati i sve uočjivija posvemašnja društvena kriza. U samom SSSR-u danas se probijaju mišljenja da je upravo u toj vrsti konsensusa bila tajna ere L.I. Brežnjeva.

Ako se imaju u vidu ove realne spoznaje, čini se da se i sedam desetljeća sovjetskog Oktobra mogu promatrati sa stajališta različitih oblika unutrašnjeg pristanka na specifičan tip sovjetskog socijalizma. Mi, koji nismo njegovi neposredni sudionici i koji smo (uzgred rečeno) i sami toliko okupirani sopstvenim problemima da nemamo baš mnogo razloga za nekadašnju superiornost u kritičkom prosuđivanju, dužni smo da prije svega objektivno procjenimo realne izglede »perestrojke« u SSSR. Već na početku primijetiće se mnogo zajedničkih problema. Jedna od osnovnih ideja Oktobra bila je sadržana u postulatu da se anarhična historija građanskog kapitalističkog svijeta i ciklična kretanja njegovih kriza moraju prevladati snažnom intervencijom subjektivnog činioca (klase, partije, vođa) u povijesni tok prelaznog perioda ka komunizmu. Međutim, već tridesetih godina ta »snažna intervencija« je prerasla u birokratski voluntarizam i u pretvaranje ekonomije u koncentrirani oblik politike (umjesto da, po Lenjinu bude obratno). Taj voluntarizam nije iščezao ni danas. Njegovi različiti oblici, čas autoritarniji čas liberalniji, čas deprimirajući čas ohrabrujući u nagovještaju sopstvenog otklanjanja, bili su ovisni o pragmatskom rješavanju osnovne protivurječnosti sovjetskog sistema. On, naime, nakon svakog

Digitized by Google

krupnijeg reformskog zahvata insistira na vraćanju ka lenjinskim normama života i istodobno se razgraničava prema predhodnoj partijskoj garnituri (Hruščov prema Staljinu, Brežnjev prema Hruščovu, Gorbačov prema Brežnjevu). Te norme, kao osnovni ideološki predlošci sistema, bivaju stalno izložene novim tumačenjima. Tako se stiče utisak da se sistem nalazi u permanentnoj reformi ali da svaki njen oblik nakon stanovitog vremena zakonito proizvodi vlastitu negaciju.

U takvom kontekstu valja ocjenjivati i izglede »perestrojke« čiji se razmah podudara i sa ovim značajnim jubilejom sovjetskog Oktobra. I njen je središnji problem pitanje »pristanka« kao osnovnog legitimacijskog činioca. On će biti prisutniji kod onog dijela radništva koji je spreman da historijski klasni interes nadredi onom trenutačnom. Nasuprot njega, nalaze se oni dijelovi kojima prećutan konsensus s birokratijom oko održavanja status quo-a čini nedostupnim spoznaju o širim interesima i objektivno uklapa u snage otpora. Neuspjesi ranijih reformi sastavni su dijelovi konzervativne svijesti. Stoga »perestrojka«, kako bar danas izgleda, nije samo puki empirijski poduhvat, praćen uobičajenim propagandnim ritualom o »historijskom prelomu«. Ona će ostvariti nove sadržaje ako pokaže kako je na osnovnim revolucionarnim pretpostavkama, koje je birokratija izopačila uvođenjem dominacije »zatvorenog univerzuma« u svim dimenzijama (ekonomskoj, političkoj i ideološkoj), moguće izrađivati potpuno drugačije forme iskustva (otvoreni socijalizam) ukoliko se one reformiraju u skladu sa saznanjem sazrelih historijskih nužnosti (javnost u svim sektorima, specifični oblici samoupravljanja, demistifikacija prošlosti, odbacivanje tradicionalnih dogmi o odnosu prema saveznicima, povjerenje u drugačije koncepte socijalizma i načelno odbacivanje ideologije o profetskoj misiji sopstvenog sistema). Kako u povijesti nema jednoznačnih procesa napredovanja ili uzmicanja, odnos snaga unutar partije i države nije zanemarljiv faktor u transcendiranju današnjeg stanja. Odlučnošću i pogodnom tehnikom savladavanja otpora neće biti neizvodivo njegovo usmjeravanje u pravcu željenog cilja demokratskim sredstvima. Ali, uz to raste i odgovornost, možda nikad veća nego u trenucima obilježavanja ove obljetnice. Neuspjeh »perestrojke« u pogledu preformulacije temeljnih revolucionarnih načela u korist njihovog totalnog otvaranja prema građanima i progresivnoj javnosti svijeta, bio bi vjerovatno posljednji jer se poslije njega ne bi više ni imalo ništa izgubiti. Djelatna svijest o toj uznemiravajućoj ali i podsticajnoj činjenici već je počela da osvaja šire prostore od onih koji su se u početku naslućivali. Oprezna očekivanja i pasivni otpori kao da se postupno transformiraju u osluškivanje i pristajanje na nove sadržaje. U njihovom ostvarivanju zapaženu ulogu igraju i dijelovi upravljačkih slojeva koje na akciju tjera makar saznanje da zaostajanje u naučno-tehnološkoj revoluciji i insistiranje na prevaziđenim obrascima mišljenja o problemima modernog svijeta

Digitized by Google

mogu biti uvod u konačan gubitak realnih potencijala i duhovnog prestiža, kao i u destrukciju povjerenja u krajnji cilj. Stvaralačka inteligencija takođe pokazuje spremnost da rezervate, u koje je bila gurnuta birokratskom osionošću dosadašnjih rukovodilačkih ekipa, ne shvati kao vječni usud; emigraciju na Zapad ona odbija da sagleda kao sudbinsko rješenje, uzdajući se u smjele prodore kritičke misli, do juče gotovo nezamislive. Specifičan pristanak na nove nagoviještene ili dijelom već i realizirane stvarnosti sovjetskog socijalizma simbolično su iskazale i delegacije velikog broja partija i pokreta, neformalno okupljene oko označavanja sedamdesetog jubileja Oktobra. Rasterećene ranijih psihoza pritiska i oslobođene obaveze na bilo kakav zvanični dokument, one su bile suočene sa šansom da se uzajamnim odnosima povrati mnogo toga što je u jednom trenutku moglo da izgleda kao zauvijek izgubljeno. To je bitan razlog što je ovaj događaj imao prevashodan radni i programski a znatno manje svečarski karakter. Vrijeme očigledno ubrzava svoj hod. Kriza ne pošteđuje nikoga. Onima koji još vjeruju da Oktobar nije iscrpio snagu svojih principa i da preko »perestrojke« može da oslobodi nove unutarnje energije, valja pružiti stvarne dokaze. Za riječ se više nikom ne vjeruje. Danas će malo ko biti šarmiran starim parolama i oktroiranom vjerom da smisao stvari dolazi sam po sebi, činjenicom da su oko njega angažirani komunisti. Legitimnost dostignuća rastvoriće se u himeru ako bude lišena zbiljskih sadržaja, otjelotvorenih prije svega u otklanjanju raznih oblika otuđenja čija se sjena bila zlokobno (a mnogi smatraju i beznadežno) nadvila upravo tamo gdje je započela tradicija Oktobra. Budući da je i naša revolucija prožeta njenim duhom, i budući da i sami prolazimo kroz žarišta krize, naš odnos prema toj tradiciji trajno će biti određen stavom da sovjetizam nije identičan sa staljinizmom, da kritika postoktobarskih realizacija sovjetskog socijalizma nije isto što i negacija smisla revolucionarnog čina iz 1917. godine, i da stog nemamo razloga da stanemo na stranu onih koji misle da je taj smisao, nakon što je kratko bljesnuo poput vulkanske erupcije, zauvijek ugašen u vlastitom pepelu.

Kako sa tog stanovišta izgledaju perspektive destaljinizacije?

Hruščov nije do kraja učinio sve što je mogao. Kad je, logikom stvari, sa kritike Staljina trebalo preći na kritiku sistema, on je zastao, jer bi tim daljnjim korakom potkopao vlastito tlo. Kao kritičar, Hruščov je i sam bio proizvod istog sistema koji nikada nije dozvoljavao kritiku vladajuće garniture i njenog harizmatskog vođe. Kritika je bila rezervisana za one koji su otišli. Novi upravljački sloj, poput onog predhodnog, postavljao se kao ne dodiriv. Da je omogućio širu kritiku osnova sistema (što nije istovjetno s njegovom destrukcijom) Hruščov bi morao da dozvoli da bude i sam kritikovan zbog harizmatskih pretenzija koje je nesumnjivo ispoljavao, istina, u demokratskijem obliku nego Staljin ali ipak sa crtama autoritarizma i netolerancije. On će

Digitized by Google

ih naročito ispoljiti prema drugačijim ideološkim orijentacijama u radničkom pokretu (»lijevom« i »desnom« revizionizmu). Hruščov je mislio da su dovoljne promjene na vrhu i dolazak »prosvjećenije« postave birokrata pa da stvari budu izmijenjene u samoj povijesnoj osnovi. Stoga je njegova liderska demagogija s mnogo lukavog rustikalnog šarma mogla da za kratko vrijeme proizvodi novi tip harizme. Ali, pošto nije revolucionisao proizvodne snage i odnose društva, materijalnost starog sistema ostala je nenačeta. Njegov monolit pretrpio je neke udarce po fasadi koji su dosta muklo i bez jače rezonance doprli do unutrašnjosti. I dok je Hruščov pokušavao sa parolama, koje su odudarale od vrijednosne usmjerenosti samog sistema (jer dublja demokratizacija nije dotad bila njegova zbiljska aksiološka preokupacija), snage starog poretka su se postupno pregrupisale i nanovo, iza leđa Hruščova, počele da prodiru u glavne centre moći. Kad je Hruščov uklonjen, njegov silazak s pozornice samo je izvana ličio na državni udar koji ne donosi suštinsku promjenu. Iznutra, stvari su izgledale drugačije. Sistem, koji je mjerama destaljinizacije bio već pomjeren iz ležišta, ali ne u tolikoj mjeri da bi bio seizmički potresen, dolaskom Brežnjeva gotovo se bezbolno vratio uhodanim mehanizmima te se za svega nekoliko godina »hruščovljevska« iščašenja nisu ni osjećala.

Brežnjevljeva era počivala je na nekoliko konsensusa, nigdje potpuno ekspliciranih ali zato čulno osjetnih u svim domenima prakse i mišljenja. Osnovni od njih podrazumijevao je racionalizaciju staljinizma ili ono što se u teoriji naziva neostaljinizmom. Poslije Hruščovljevih eksperimenata, pristupilo se generalnoj opravci starog institucionalnog sklopa. Njegova racionalizacija i pranje staljinističke fasade radi otklanjanja najopskurnijih nijansi imali su za cilj da se sistem pojavi u rekonstruisanom ali ne i napadnom inovacijskom obličju. Modaliteti sistema nisu više smjeli da izazivaju podozrenje zbog surovosti ispoljavanja. Njihovu grubost, ako ju je već bilo nemoguće potpuno eliminisati, valjalo je sakriti u utrobi poretka. Iščezli su koncentracioni logori ali ne i svemoć tajne policije. Montirani procesi izbjegavani su gdje se to moglo ali ljudi su olako proglašavani psihijatrijskim slučajevima kad se onima, koji su držali moć, činilo da su kritičari sistema otišli iznad granice »normalnog«. Intelektualci i kulturni stvaraoci nisu olako gurani u tamnice ali su i dalje prebivali u sistemu rigorozne cenzure, bez mogućnosti da dođu do izražaja. Za to vrijeme su »narodni pisci« uživali u nečuvenim blagodetima. Nije izostao ni hijerarhijski konsensus. On je zahvatio sve društvene slojeve. Preokupirani očuvanjem svog statusa u uvijek nestabilnoj ravnoteži snaga, oni nisu ni primijećivali da letargija prelazi u krizu jer je princip produktivnosti splašnjavao na svim područjima — od ekonomskog do kulturnog i vojno-odbrambenog. Naučno-tehnološka revolucija na Zapadu je za to vrijeme koračala u čizmama od sedam milja. U SSSR-u kao

Digitized by Google

da na to niko nije obraćao pažnju. Nijedna društvena grupa nije se borila za dohodak. Od najniže do najviše karike na socijalnoj ljestvici on je, makar i u najskromnijem obimu, bio obezbijeđen od strane distributivnih mehanizama. Stoga tehnološke inovacije kao da nisu zanimale ni radništvo ni birokratiju. Radnici i kolhoznici, ne sagledavajući u tržištu nikakav stimulans, bavili su se u stvari problemom preživljavanja. Birokratija je i dalje bila opsjednuta čuvanjem i proširivanjem privilegija. Malobrojni kritičari koji su upozoravali na svu dramatiku stanja, proglašavani su paničarima i malodušnicima. Disidenti su socijalno izolovani iako se kod mnogih od njih dobronamjernost danas otkriva kao glavni motiv. Ideološki pogoni masovno su proizvodili neadekvatnu svijest. Njoj se javnost nije mogla suprotstaviti jer istinske javnosti nije ni bilo. Ta svijest je imperativnim formulama radnike ošamućivala a birokratiju uspavljivala. Kriza je međutim napredovala i mimo tih formula. Ali, razgovor o njoj bio je zabranjen sve dok ekonomski pokazatelji nisu alarmirali i relativno i apsolutno zaostajanja za Zapadom kao glavnim konkurentom.

Pitanje o destaljinizaciji iznova je postalo aktuelno. Poslije Brežnjeva ono je bilo nadograđeno novim iskustvom i sada je glasilo: može li staljinizam uopšte biti racionaliziran a da i dalje, pod okriljem novih ideoloških obrazaca, ne proizvodi konstantnu i uz to totalnu krizu sistema?

Na ovoj tački valja se vratiti tezi da sovjetizam nije identičan po svojoj biti sa staljinizmom. Da li je ona ideološka ili naučna? Bila bi ideološka kad bismo pojedino od razdoblja sovjetske postoktobarske historijske (nominirano po njihovim vođama), uime političkog oportunizma ili dobrih odnosa, hipostazirali kao ostvareni sovjetizam. Tada bismo zapravo preuzeli njihovu svijest o njima samima jer je svako od njih (staljinizam, hruščovizam, brežnjevizam) tvrdilo da je u pravoj mjeri »sovjetsko«. Međutim, već su njihovi uzajamni sukobi doveli u sumnju mogućnost da bi, čak i uz pretpostavku dublje demokratizacije što je najavljuje »perestrojka«, bit sovjetizma mogla da bude ontološki realizovana akcijom bilo koje vladajuće garniture. To je jedan dugačak proces historijskog posredovanja između jedne realno moguće suštine (sovjetizam) i progresivnih, odnosno involutivnih poduhvata upravljačkih slojeva da tu suštinu »realitetnom«. Nije ništa diverzivno u odnosu na sovjetski sistem ako se kaže da će taj proces trajati decenijama pa i stoljećima. Da bi se on pospiješio, nužno je stvoriti niz ontoloških a ne ovlaš improvizovanih preduslova. Jedan od njih je *univerzalna motivacija.* Funkcionerski stalež u SSSR je (kao i u drugim zemljama pa i u našoj) suviše dugo živio u uvjerenju da radništvo i seljaštvo doista vjeruju u vladajuću ideologiju i da je ona dovoljan podsticaj za radna dostignuća. Međutim, ukoliko je taj sud i mogao da bude tačan za neposredno post-revolucionarno razdoblje, on je kasnije sve više gubio na vrijednosti jer je zamor masa činio

Digitized by Google

svoje. Neostvarivanje postavljenih ciljeva postupno je vodilo ka rezignaciji i ka pasivnom prihvatanju ideoloških aksioma. Protiv njihove duhovne dominacije nije postojala mogućnost javne pobune i odbacivanja budući da su ideološki biroi funkcionisali besprijekornije od svih drugih (industrijskih i planskih u prvom redu). To je ideološke kategorije vremenom činilo sve ispraznijim da bi buđenje javnosti i javnog mnjenja u današnjem trenutku otkrilo ne samo potpunu ravnodušnost prema njima nego i sve otvoreniji revolt. Bez mehanizama stvarne ekonomske, političke i kulturološke efikasnosti, socijalističko društvo sve manje može da opstoji kao čisto »ideološko«. Ukoliko nema stvarnog pokrića, ideologija postaje područje birokratske duhovne kontrarevolucije i hipokrizijskog mentaliteta. U takvom obličju ona se pokazuje nesposobnom da animira proizvođačke slojeve jer im umjesto realnih pokazatelja egzistencije (standard, potrošnja, perspektiva relativnog obilja za naredne generacije) nudi gole principe i postulate o »sretnoj budućnosti« u koje, pri današnjoj krizi, malo ko intimno vjeruje. To je i naš problem a ne samo ostalih socijalističkih zemalja.

Ova spoznaja dovoljan je povod za tvrdnju da se zbiljski izgledi destaljinizacije naziru u praksi koja će riješiti problem motivacije i istovremeno odbaciti staru ideologiju kao bezuspješan narkotičan oblik svijesti. Svakodnevni čovjek je biće od krvi i mesa, s realnim životnim potrebama čije se nezadovoljavanje ne može racionalizovati postavkama o »višim ciljevima« ili hipostazom zajednice iznad pojedinca. Nijedan poredak, utemeljen na ovakvoj aksiologiji, nije bio dugog vijeka; problem čovjeka na kraju je zakonito izbijao u prvi plan. Modaliteti »ranog socijalizma« (a možda je adekvatniji izraz — »revolucionarnog etatizma«) kao što su bili apodiktičko odbacivanje privatne svojine, političke demokratije i pluralizma ideja i interesa te, nada sve, ideologija o »prijateljskom klasnom savezu radnika, seljaka i inteligencije« (čiji je zadatak bio da prikriva sve primjetniju socijalnu napetost i interesna sukobljavanja na nivou globalne strukture društva), u kasnijim fazama (a među njih je trebalo da spada i »razvijeni socijalizam«) nisu mogli da budu ozbiljniji stimulans. Rukovodeći slojevi insistirali su na njima jer su bili osnova birokratske dominacije. Radni slojevi, pak, dobro su znali kako stoji sa njihovom realnom vrijednošću ali nisu imali mogućnosti javnog izraza. Tako je izostajala i zbiljska motivacija; svaki član društva radio je samo minimum onoga što bi pri uslovima materijalne stimulacije i unutrašnjeg a ne samo čisto spoljnog odnosa prema radu moglo da se iskaže kao puni radni učinak. Institucionalna prinuda nad radnim procesom dovršavala je tu proceduru pasivne opstrukcije i eto razloga što staljinizam, zasnovan na psihotičnom aksiomu da je »sve prolazno ali da je strah jedina vječna i zato istinska kategorija«, može da bude »racionaliziran« ili činjen manje upadljivim, no istovremeno ne može da bude transcendiran na čisto političkim pretpostavkama.

Digitized by Google

Ukoliko nastoje da sistem uglavnom repariraju ali ne i radikalnije mijenjaju iz bojazni da bi izgubile uporište vlastite dominacije, rukovodilačke postave na čelu s novim harizmatskim vođama biće pretežno u stanju da proizvode nove slike sistemske represije, često ublažavane i brižljivo dotjerivane. Ali, otuđenje, kao princip odnosa, neće biti izgnano iz bića društva. Stoga je i destaljinizacija prevashodno ontološko pitanje. Ono zahtijeva dublji rez od onih dosad učinjenih što, kao konstatacija, ne znači obavezan poziv na pesimizam. Ljudima, koji na razuman način ostvare taj rez, pripašće zasluga da su razriješili »gordijev čvor« savremenog socijalizma. Nema razloga da se u pojavu takvih ljudi ne vjeruje, kao što se stvaralačka skepsa uvijek pojavljivala kao pouzdaniji drug nego »programirani razdragani optimizam« (R. Mils).

Digitized by Google

Branko Caratan

Perestrojka u SSSR-u i mogućnosti obnove socijalizma

Od Marxa naovamo u socijalističkim redovima, i u teoriji i u političkom pokretu, snagu aksioma dobila je teza da se pitanje socijalizma odlučno rješava na Zapadu. Na tragu ove opće socijalističke i, posebno, marksističke tradicije to je svakako teza koja se u svom izvornom obliku, u pravilu, nije dovodila u pitanje[1] Odstupanje od ovog principa bilo samo u slučajevima staljinističke ili maoističke pretencioznosti, kada se tvrdilo da se socijalistički projekt može u svom konačnom obliku izvesti i na Istoku. Voluntarizam je tezama o socijalizmu u jednoj zemlji (Staljin) ili svjetskom selu kao novom centru svjetske revolucije

[1] U marksističkoj tradiciji uporište ove teze nalazi se u razvijenom kapitalističkom sistemu kao pretpostavci socijalističke transformacije. I gotovo se u svim devijacijama koje polaze od ove opće teze marksističke teorije revolucije ističe da je razvijeno industrijsko društvo logična pretpostavka, ako ne uvijek same socijalističke revolucije, a onda svakako društva u kojem je moguće uspostaviti u razvijenom obliku socijalističke odnose. Odatle, na primer, nastojanje u Sovjetskom Savezu da se stigne i prestigne Amerika, a u Maovoj Kini — da se zaostajanje nadoknadi velikim skokovima naprijed. Međutim, i druge nemarksističke socijalističke struje evropske provenijencije u pravilu su novo društvo smještale na teren razvijenih zemalja Zapada.

Digitized by Google

(Mao) pokušavao da premosti nepostojanje ili nedostatnost pretpostavki revolucije. U praksi to se pokušalo voluntaristički izvesti velikim skokovima, kulturnom revolucijom (Mao) i forsiranom industrijalizacijom i kolektivizacijom (Staljin).

Međutim, ipak izgleda da se danas velika pitanja socijalizma u mnogo čemu sudbonosno rješavaju tamo gdje su socijalističke snage na vlasti. Tu se socijalizam može dovesti u pitanje, kompromitirati ili pokazati da ima realne izglede i da otvara atraktivne perspektive.

Činjenica da na Zapadu postoje objektivne i subjektivne pretpostavke socijalizma uz izostanak revolucionarnih promjena, a na Istoku socijalizam bez vlastitih pretpostavki, ne izaziva optimizam za sada. Ova kontradikcija na svjetskom planu prije izgleda kao nerješiva zagonetka. Ali između te dvije mogućnosti postoji i treća solucija na koju treba upozoriti.

Cio je problem bio postavljen puno ranije, između 1924. i 1926, u diskusiji sa Trockim, koja se vodila u vrhu Boljševičke partije, o permanentnoj revoluciji i socijalizmu u jednoj zemlji. Već je tada bila gotovo neprimjetno lansirana jedna teza koja je ostala sve donedavno izvan pažnje. Svi su registrirali da je Staljin u toj raspravi reagirao na tezu Trockoga o permanentnoj revoluciji tezom o socijalizmu u jednoj zemlji, da bi na kraju Staljin, negdje 30-ih godina, zaključio da je socijalizam u Sovjetskom Savezu, u osnovi, već izgrađen. Dakle, dok je Trocki spas ruske revolucije i mogućnost izgradnje socijalističkog društva vidio u širenju revolucije na Zapad, Staljin je, nasuprot tome, zagovarao tezu o mogućnosti izgradnje socijalizma na izoliranom sovjetskom tlu, izvan konteksta svjetske revolucije.[2]

Međutim, kada je Staljin prvi puta pokušao da reagira na Trockoga, njemu je materijal za njegovu tezu o socijalizmu u jednoj zemlji pružio, po svemu sudeći, Buharin.[3] Nakon jedne Buharinove intervencije Staljin je odstupio od klasičnog obrasca da je socijalizam moguć samo kao univerzalni projekt. Kako izgleda, Buharin ga je upozorio na nešto što je proizlazilo iz poznatih Lenjinovih radova napisanih 1921—1923. godine i iz one politike koja je počela 1921. godine sa NEP-om.[4]

---

[2] Diskusija o permanentnoj revoluciji i socijalizmu u jednoj zemlji sabrana je u zborniku: Buharin, Staljin, Trocki, Zinovjev, *»Permanentna revolucija« i socijalizam u jednoj zemlji*, Zagreb, »Globus«, 1979. Originalne rasprave propraćene su izvrsnim komentarima talijanskog marksističkog historičara Guliana Procaccia.

[3] Usp. Buharinov tekst, *O teoriji permanentne revolucije* u knjizi, *»Permanentna revolucija« i socijalizam u jednoj zemlji*, kao i njegov referat na XIV kongresu SKP (b) — u nas objavljen u Krležinom časopisu »Književna republika«, br. 4 iz 1926. godine.

[4] O tome piše Roy Medvedev u svojoj knjizi, *Lenjinizam i zapadni socijalizam* (Zagreb, Globus, 1986, str. 177). Medvedev u toj knjizi posebno poglavlje *(Socijalizam u jednoj zemlji)* posvećuje toj temi. Međutim, naglašava da je Staljinova varijanta teze o socijalizmu u jednoj zemlji, za razliku od Lenjinovih i Buharinovih radova imala instrumentalni, taktičko-politički karakter.

Digitized by Google

Naime, Buharin je smatrao, uostalom kao i Lenjin da, bez obzira na to što postoji veliki raspon između nedostatnosti objektivnih i subjektivnih pretpostavki socijalizma u Rusiji i volje subjektivnih snaga da taj nedostatak premoste, ipak postoje neke kategorije posredovanja za koje se može uhvatiti i koje mogu biti osnova izgradnje socijalizma i u jednoj izoliranoj zemlji. To je u takvoj raspravi — što je do danas u literaturi ostalo nedovoljno primijećeno — bila vjerojatno Buharinova zasluga što je upozorio na Lenjinov NEP kao bitnu kategoriju kojom se može premostiti nedostatak pretpostavki socijalističke revolucije. On je, uostalom, do kraja života nastojao da na neki način održi upravo tu liniju. Zbog tog njegovog nastojanja je, najvjerojatnije, na kraju Staljin i bio prisiljen da ga likvidira. Buharin je, naime, zagovarao NEP ne samo zato što je prolazak kroz tržišnu ekonomiju bio jedini način da Sovjetski Savez savlada civilizacijsko zaostajanje i stvori naknadno pretpostavke socijalizma u Rusiji, već i zato što autonomija privrednih subjekata u robnonovčanoj privredi stvara pretpostavke za političku liberalizaciju i na taj način izbija ispod birokracije osnove njene ekonomske moći, što dalje znači objektivno slabljenje i njene političke vladavine. Buharin je zato predstavljao jedinu opoziciju Staljinu koja je makar samo tendencijski ugrožavala staljinizam na sistemskom planu.[5] Kritika staljinizma od strane Trockoga zbog svoje naglašeno lijeve pozicije promašivala je upravo na tom planu, išla je na posljedice, a ne na promjenu temelja funkcioniranja sistema.[6] Uostalom, kasnije je iskustvo pokazalo, iako u nerazvijenim formama, da takozvane ekonomske

---

[5] Buharinovu poziciju izvanredno je prezentirao američki sovjetolog Stephen F. Cohen u svojoj monografiji, *Buharin i boljševička revolucija* (Rijeka, »Otokar Keršovani«, 1980) i u knjizi *Rethinking the Soviet Experience*, N. Y., Oxford, Oxford University Press, 1986. Roy Medvedev slaže se s Cohenom da je Buharin upornim zagovaranjem NEP-a, danas bismo rekli tržišne orijentacije u socijalizmu, zagovarao na Lenjinovoj crti ne samo jedinu moguću opoziciju Staljinu već i staljinizmu (usp. bilj. 4). Mogli bismo dodati da je upravo zato u suvremenim diskusijama o obnovi socijalizma od ogromnog interesa ponovno propitivanje Buharinove teorijske pozicije i političke platforme.

[6] Trocki je, na primjer, kako to R. Medvedev ilustrira njegovom borbom u okviru takozvane lijeve opozicije, u biti zastupao politiku suprotstavljanja NEP-u s pozicija lijevosektaške opreznosti i žara u borbi s kapitalističkim elementima. Staljin će kasnije upravo takvu političku liniju razviti do maksimuma i promovirati u novi ekonomski sistem posve suprotan od onoga koji je Lenjin uspostavio s NEP-om (usp. R. Medvedev, ibid., str. 182—185). Suvremeni dogmatičari u raspravama oko tržišta u socijalizmu izgleda nisu ništa naučili iz prethodne historije socijalizma. Ili, bolje rečeno, učili su na drugoj strani, akceptirajući upravo liniju Trocki—Staljin.

Digitized by Google

reforme u socijalističkim zemljama ukazuju tendencijski na veze sa demokratskim otvaranjima i da su ta dva elementa međusobno uvjetovana.[7] Upravo zato kritike staljinizma koje to nisu uvažavale morale su da se iscrpljuju na moralnom planu denunciranja birokratskih deformacija i same birokracije. Naglašeno lijeva pozicija, koja, u pravilu, ne priznaje ulogu tržišta i robonovčanih odnosa u socijalizmu, ili ima prema tim kategorijama rezervisan stav, limitirana je u dometima svoje kritike staljinizma.[8]

Moglo bi se reći da se zapravo oko tih istih problema i danas kreće diskusija o otvorenim dilemama socijalističkih društava: kako stvarati nove društvene odnose u zemljama koje nemaju objektivne pretpostavke socijalizma na koje je mislila klasična socijalistička, a posebno marksistička teorija?

Ovo isto pitanje i danas stoji pred socijalističkim snagama zemalja takozvanog realnog socijalizma. To isto pitanje aktualizirala je Berlinguerova izjava o iscrpljenosti propulzivnih snaga oktobarske revolucije, koju je dao u povodu uspostavljanja ratnog stanja u Poljskoj. Ovdje bi se moglo primijetiti, prvo, da ipak nisu u pitanju snage Oktobra, nego je riječ o iscrpljenosti onog modela koji je uspostavljen pod Staljinom tridesetih godina i, drugo, čini mi se da treba dodati da taj model zapravo nikada nije imao propulzivne snage. Ako pogledamo njegova realna dostignuća, onda bi se moglo reći da je na ekonomskom planu neefikasnost osnovna karakteristika modela, a u političkoj sferi mislim da nije potrebno posebno upozoravati na defekte na planu demokracije, koji su završili u jednom krvavom teroru, gdje se broj žrtava procjenjuje od nekih 7 milijuna, kod najopreznijih historičara, pa do one vjerojatno pretjerane Solženjicinove proc-

---

[7] Povijest ekonomskih reformi u socijalističkim zemljama je pokazala da reforme na dugi rok nemaju šansi ukoliko ih ne prati i demokratska transformacija nadgradnje. I obrnuto, takva transformacija nije moguća na osnovama etatističke ekonomije, pa bila ona vođena i od strane prosvjećenog ili tehnokratski usavršenog političkog rukovodstva.

[8] O tome govori možda najbolje pozicija Trockog, koju su njegovi suvremeni sljedbenici do kraja radikalizirali. Jedna trockistička partija pozdravila je, na primjer, intervenciju Varšavskog pokreta 1968. godine u Čehoslovačkoj s argumentacijom da je tržišna orijentacija Dubčekovog režima značila prijetnju restauracije kapitalizma. I jedan dio lijeve, antistaljinističke filozofske kritike sve donedavno bio je veoma rezerviran prema tržišnim reformama socijalističke ekonomije. Međutim, danas je gotovo očito da je antitržišna administrativno vođena privreda bila glavni ekonomski oslonac političke vlasti, staljinističkih ili neostaljinističkih režima — i svih onih koji do kraja nisu bili raspoloženi za prevladavanje etatističke varijante socijalizma.

Digitized by Google

jene, koji govori o više od 50 milijuna.[9] Kada je riječ o sudbini kulture u okviru staljinističkog projekta, onda se prije svega uočava gruba politička instrumentalizacija cijelog kulturnog sektora. Na teorijskom planu model je imao za rezultat dogmatsku sterilnost čije se posljedice još i danas osjećaju, i na teorijskom ali i na političkom planu. Ako je netko tada davao doprinos daljem razvitku marksizma, moglo bi se reći da su to prije svega ili gotovo isključivo bili mislioci koji su se odvajali politički od utjecaja staljinističke dogmatske ortodoksije.

Prema tome, taj model zapravo nikada, u pravilu, i nije imao propulzivne snage. Izuzeci od ovako postavljene teze mogu se, doduše, pronaći, ali samo na parcijalnom planu. Na primjer, na ekonomskom području model posjeduje sposobnost da mehanički koncentrira sredstva za strogo određene potrebe. To može, uzmimo, dobro funkcionirati na planu vojne industrije do stanovitog stadija razvoja vojne tehnologije. Model može nadalje osigurati koncentraciju sredstava za izgradnju velikih privrednih objekata, ali se ovdje odmah otvara pitanje o cijeni i stupnju efikasnosti takvih investicija.[10] Dakle, model je, po svemu sudeći, više štetio nego koristio socijalizmu i, što je posebno važno da se upozori, još opterećuje socijalističku praksu, a mogli bismo reći i teoriju sa svojim teškim defektima i veoma niskim limitima, kojih u cjelini mnogi još nisu niti svjesni.

Međutim, moramo znati još nešto. Model ima mogućnost dugotrajne reprodukcije. Skromne performanse, slabi rezultati i neatraktivnost mogu se donekle kompenzirati visokim stupnjem

---

[9] Solženjicin piše o 66 miliona žrtava. R. Medvedev to opovrgava. Smatra da je 25—26 miliona ljudi zaglavilo u godinama Staljinove represije (R. Medvedev, *Što nas očekuje? O pismu A. I. Solženjicina*, u R. Dutschke, M. Wilke, *Sovjetski Savez, Solženjicin i zapadna ljevica*, Zagreb, »Globus«, 1983, str. 306). Sovjetski historičar A. Antonov—Ovsejenko u svojoj knjizi, *Staljin, portret tiranina* (Zagreb, »Naprijed«, 1986, str. 219) tvrdi da su Staljinov pogrom sela i glad 1930—1932 (nasilna kolektivizacija) odnijeli 22 miliona života, a strahovlada 1935—1941. još 19 miliona.

[10] Ne može se reći da socijalizam u Sovjetskom Savezu nije ostvario industrijalizaciju, razvio široku prosvjetnu mrežu, osigurao zaposlenost, besplatnu zdravstvenu zaštitu, ali se zato ne može reći, što se inače često može pročitati i kod kritički raspoloženih autora, da je to dokaz da je model administrativnog socijalizma bio izvrsno rješenje za ranu fazu, za razdoblje industrijalizacije, a da je kasnije on iscrpio svoju propulzivnu moć (u tom smislu je data i poznata Berlinguerova izjava). Upravo suprotno: ekonomski podaci o poletu privrede u vrijeme NEP-a ili o slabostima poljoprivredne proizvodnje od Staljinove kolektivizacije naovamo govore da je bilo realno očekivati i brži privredni razvoj da Staljin nije likvidirao NEP. Postojeći razvitak u okviru etatističkog modela, i kada je davao neke pozitivne rezultate, bio je ispod stvarnih mogućnosti sovjetske privrede — pod pretpostavkom da ona nije odbacila NEP-ovsku tržišnu orijentaciju. Ocjena o relativnoj uspješnosti modela u ranoj fazi (ili do sredine sedamdesetih, kako se često još tvrdi) predstavlja samo eufemističku ili neosviještenu kritiku etatizma.

Digitized by Google

administrativne intervencije, sveobuhvatnom kontrolom, redukcijom demokracije, otvorenom ili prikrivenom represijom. Upravo zato bi se moglo reći da etatistički model socijalizma posjeduje veoma visok stupanj rezistencije na promjene. U tome se možda krije tajna dugotrajnosti modela.[11]

Ako pokušamo pogledati koje su najnovije tendencije u teoriji i praksi društava realnog socijalizma na djelu, moglo bi se konstatirati da na teorijskom planu sve donedavno zapravo nema šta puno da se kaže. Izuzetak predstavljaju neke manje korekcije koje je napravio još Hruščov u svoje vrijeme, u razdoblju pripreme programa KPSS, kada se negdje između 20. i 22. kongresa, na primjer, lansirala teorija općenarodne države, koja je trebala da na neki način predstavlja zamjenu za koncepciju diktature proletarijata što se pod Staljinom potpuno kompromitirala kao autoritarna diktatura.[12] Iako nekih posebnih teorijskih novosti nema, vrijedno je zadržati pažnju na nekoliko bitnih pitanja.

Prvo, koji rasporedi političkih i socijalnih snaga mogu dovesti do promjena modela i, drugo, u procesu destaljinizacije, koji je u Sovjetskom Savezu i lageru očito počeo sa Hruščovom, da bi se puno kasnije nastavio s najavama i kritikama u nerazvijenom obliku za vrijeme Andropova i sada sa Gorbačovim, posebno je važno odrediti u kojem pravcu se kreću razmišljanja protagonista politike promjene.

Roy Medvedev, utjecajni sovjetski historičar iz disidentskih krugova, u svojoj knjizi o socijalističkoj demokraciji objavljenoj prije petnaest godina, izvrsno je ocrtao raspored socijalnih snaga u vrijeme stagnacije procesa destaljinizacije pod Brežnjevom.[13]

Prvu struju Roy Medvedev naziva neostaljinistima i njihova bitna odrednica je — kako on kaže — ne odnos prema Staljinu, nego prije svega zalaganje za čvrstu ruku bez krajnosti staljinističkog režima. Neostaljinisti se, kaže Medvedev, zalažu za jačanje birokratske centralizacije na svim područjima, likvidiranje privredne reforme i uloge tržišta u ekonomiji, protive se proširenju prava saveznih republika u sovjetskoj federaciji, zagovaraju oštriji kurs prema evropskim socijalističkim zemljama i

---

[11] O osnovnim karakteristikama i performansama sovjetskog privrednog sistema govore knjige respektiranog britanskog ekonomiste Aleca Novea, *An Economic History of the U.S.S.R.*, Penguin Books, 1972, *The Soviet Economy*, N. Y., Washington, F. A. Praeger, 1966, *The Soviet Economic System*, London, George Allen and Unwin, 1984. U istom pogledu veoma je informativna i knjiga D. Buvača, *Sovjetska alternativa, Ogled o znanstveno-tehničkoj revoluciji i privrednom sistemu SSSR-a (1950—1975)*, Zagreb, »Stvarnost«, 1977.

[12] O teoriji općenarodne države, njenoj teorijskoj zasnovanosti i pragmatičnom karakteru vidi: B. Caratan, *Tradicije Oktobra i suvremenost*, Zagreb, »Globus«, 1977, str. 157—174.

[13] Roy A. Medvedev, *On Socialist Democracy* N. Y., London, W. W. Norton and Comp., 1977, poglavlje *Tendencije unutar Partije i pitanje partijskog jedinstva.*

Digitized by Google

njihovim komunističkim partijama, za otvorenu su podršku intervenciji Varšavskog pakta u Čehoslovačkoj, a najekstremniji neostaljinisti se zalažu za neposredno miješanje u poslove Rumunjske i Jugoslavije, zahtijevaju slabljenje kontakata sa Zapadom, u praksi su za obnavljanje politike hladnoga rata, inovacije u politici komunističkih partija na Zapadu (evrokomunizam i slično) ocjenjuju kao oportunizam, revizionizam i desno skretanje. Posebno im je trn u oku Komunistička partija Italije.

Medvedev veoma lucidno primjećuje da neostaljinisti inzistiraju na zaoštravanju ideološke borbe i po njemu je to samo varijanta Staljinove koncepcije o stalnom jačanju klasne borbe u socijalizmu.

Interesantno je primijetiti da se može konstatirati da su teze neostaljinista gotovo svugdje iste ili slične, a Medvedev navodi argumentaciju po kojoj bi se moglo zaključiti i da su *modus operandi* neostaljinista, kao i njihova socijalna uporišta, ostali još od Staljinovih vremena svugdje nepromijenjeni. Prevladavaju u političkom aparatu, posebno na njegovim srednjim karikama, a svoje stavove eksponiraju obično na ideološkim savjetovanjima i na stranicama časopisa, gdje — kako kaže Roy Medvedev — zastupaju izrazito frakcionaške i sektaške pozicije.

Drugu struju Medvedev naziva umjereno konzervativnom. Nju karakterizira neprekidno kolebanje, ekliktičnost i odsustvo pozitivne platforme. To je struja koja je inače dominantna u političkoj eliti. Ona, prije svega, želi zadržati *status quo* sa nekim blagim poboljšanjima, protivi se bilo kakvom oštrijem zaokretu, suprotstavlja se rehabilitaciji Staljina i staljinizma u cijelosti, zalaže se za ograničene mjere privredne reforme, udaljuje, na jednoj strani, ekstremne staljiniste iz aparata i redakcija, a na drugoj — udaljuje i ekstremne zagovornike privredne reforme i radikalnijih promjena, sputava redakcije liberalnijih orijentacija (kao što je raspuštanje, na primjer, redakcije časopisa »Novij mir«).

Treću struju — u koju sam sebe ubraja — čine partijski demokrati. Roy Medvedev smatra da je pitanje demokracije ključno pitanje sovjetskog sistema. On tu nalazi mogući izlaz za obnovu socijalizma u Sovjetskom Savezu. U program takozvanih partijskih demokrata on smješta borbu protiv birokracije i centralizma, borbu za povećanje prava saveznih republika u federaciji, borbu za demokratizaciju partijskog i društvenog života u cjelini, borbu za provođenje ekonomske reforme, borbu za mogućnost konkurencije prilikom izbora itd. Na žalost, ova struja ima najmanje pristaša u partijskom aparatu, ali, po tadašnjoj ocjeni Medvedeva, ima nekih ljudi u vrhu koji veoma dobro shvaćaju probleme vremena i koji mogu u nekoj drugoj situaciji pokazati svoje pravo lice i politiku partije povesti u sasvim drugom pravcu.[14] Iz konteksta današnje situacije u soci-

[14] Usp. R. Medvedev, *On Socialist Democracy*, str. 51—58.

Digitized by Google

jalističkim zemljama i konfrontacija oko kineske modernizacije, Gorbačovljeve perestrojke i recentnih polarizacija u jugoslavenskim diskusijama moglo bi se zaključiti da su ocjene i procjene Roya Medvedeva zaista dobro odmjerene i da je njegova prognoza pogodila bit aktualnih procesa.

Ako se sada vratimo na sam početak destaljinizacije, osnovne teze o proturječnim odnosima u društvima realnog socijalizma mogle bi se plastično prikazati u kronološkom kontekstu.

Nesumnjivo je da je uloga Hruščova bila u svoje vrijeme krucijalna, da je početak procesa destaljinizacije bio krupan lom, politički veoma težak zaokret. Računa se da je u ljeto 1953, na primjer, više od 15.000 pripadnika NKVD-a bilo likvidirano po kratkom postupku, kako bi se omogućio proces promjena. Hruščov je bio najavio niz reformi. Puno toga je i pokušao, a puno je pothvata završilo u fazi eksperimentiranja. Uglavnom, po općim ocjenama, pao je zato što nije uspio formirati pozitivni program, kao i zato što nije uspio osigurati podršku političko-birokratskog aparata.[15] Aparat, polazeći od vlastitog interesa, nije ga mogao pratiti i na kraju je i uspio da ga ukloni sa scene. Danas je jasno da je pogriješio i u tome što nije osigurao široku demokratizaciju, koja bi jedina mogla obuzdati restauratorska nastojanja aparata.

Međutim, neke inovacije, koje je Hruščov pokušao da uvede, ne treba smatrati beznačajnima. Prije svega, Hruščov je uklonio grube deformacije na planu demokracije. Nadalje, proklamirao je neke teze kojih se neće ni on niti njegovi nasljednici pridržavati, ali je, uprkos tome, riječ o krupnoj promjeni — na primjer, priznavanje prava svakoj zemlji na vlastiti put u socijalizam. U tom pogledu neće mu, doduše, pogodovati niti situacija u zemljama Istočne Evrope, a ni neprevladani otpor zagovornika krute linije u zemlji. U to vrijeme doći će do intervencija 1953. u Istočnoj Njemačkoj i 1956. u Mađarskoj, kao i prije toga iste godine (1956) do poljske krize.[16]

Hruščov je otvorio prostor i za raspravu o privrednoj reformi. U taj kontekst spada i diskusija koju je započeo harkovski

---

[15] Oficijelno je pao zbog voluntarizma. R. Medvedev u svojoj knjizi o Hruščovu daje prikaz Suslovljevog referata sa petnaest točaka u kojima su sabrane Hruščovljeve političke pogreške (R. Medvedev, *Khrushchev*, Oxford, Basil Blackwell, 1983, str. 237—244). Subjektivna slika Hruščovljeve političke biografije može se naći u njegovim dvotomnim memoarima objavljenima na Zapadu (*Khrushchev Remembers*, N. Y., Bantam Books, 1971, *Khrushchev Remembers, The Last Testament*, N. Y., Bantam Books, 1976).

[16] O situaciji u Istočnoj Evropi nakon Staljinove smrti izvrstan pregled daje François Fejtö u knjizi *A History of the People's Democracies*, Penguin Books, 1977, a Isaac Deutscher pokazuje konstelaciju međunarodnih odnosa u kojima djeluje Hruščov u svojoj kronici događaja 1953—1966 (*Rusija, Kina i Zapad*, Zagreb, CDD, 1979). Sovjetsku politiku tog perioda pokriva i knjiga A. Novea, *Stalinism and After*, London, George Allen and Unwin, 1981.

Digitized by Google

profesor ekonomije Liberman, i kasnije zagovaranje NEP-a od strane Genadija Lisičkina.[17] Zato nije slučajno da nakon Hruščovljeva pada Kosigin provodi limitiranu privrednu reformu, koja je ipak dala i neke ograničene, parcijalne efekte. Osnovna poenta te reforme bilo je osamostaljivanje privrednih poduzeća. Međutim, budući da je cijela reforma bila provedena unutar starog ekonomskog mehanizma, i sama reforma i njeni privredni efekti bili su ubrzo vraćeni na kolosijek starog ekonomskog modela.

Period Brežnjeva predstavlja vrijeme konsolidacije i stabilizacije. Istina, nije došlo do povratka na politiku iz Staljinovog vremena, ali su zato i sve moguće reforme i promjene bile na dugi rok blokirane.[18] Čak je i sama riječ reforma bila prognana iz političkog vokabulara. Umjesto toga, govorilo se o »usavršavanju« postojećeg sistema. Naravno, i Brežnjev je imao na vanjskopolitičkom planu potrebe za intervencijama, koje su svojim konzervativnim dogmatskim motivima otežale cjelokupnu situaciju socijalizma. U sklopu intervencije trupa Varšavskog ugovora u Čehoslovačkoj 1968. godine razvijena je teorija ograničenog suvereniteta (Brežnjevljeva doktrina), od koje se kasnije formalno odustalo — tvrdilo se da nikada nitko nije ni zastupao takvu teoriju po kojoj je nacionalni suverenitet ograničen nadnacionalnim internacionalnim interesima socijalizma.

U to vrijeme pojavila se i nova svojevrsna interpretacija teze o različitim putevima i formama socijalizma. I opet se nije od te teze neposredno formalno odustalo. Bila je samo dopunjena tezom o općim zakonitostima socijalizma, koje postoje uporedo s nacionalnim formama njegove realizacije. A te opće zakonitosti socijalizma bile su predstavljene kao princip čije osnovne karakteristike neodoljivo podsjećaju na sovjetski model. Praktično je onda ispadalo da je, uprkos deklarativnom prihvaćanju različitih puteva u socijalizam, moguć samo jedan »pravi« oblik socijalizma.

Naravno, cijeli model dovesti će se u pitanje s događajima u Poljskoj 1980. godine, koji su na posebnom nacionalnom planu u biti reflektirali uvijek istu krizu modela. Na unutrašnjem sovjetskom planu model će postati akutni problem, sa stagnacijom stope privrednog rasta, koja će se u drugoj polovici sedamdese-

[17] Usp. Myron G. Sharpe, *The Liberman Discussion: A New Phase in Soviet Economic Thought*, N. Y., White Plains, International Arts and Science Press, 1966. i Genadij Lisičkin, *Plan i rynok*, Moskva 1966.

[18] Pored drugih tekstova iz pera braće Medvedev, Zhores Medvedev objavio je pregledan prikaz Brežnjevljeve političke linije s umjereno pozitivnom ocjenom *(Russia under Brezhnev*, »New Left Review«, br. 117/1979). Kasnije će ocjena biti puno kritičkija. Roy Medvedev će u intervjuu za »Newsweek« u veljači 1984. progovoriti čak o Brežnjevljevoj mafiji, a Zhores će u svojoj knjizi o Andropovu posebno naglasiti neuspješnost posljednjih godina Brežnjevljevog vođstva (Z. Medvedev, *Andropov, His Life and Death*, Oxford, Basil Blackwell, 1984).

Digitized by Google

tih godina pokazati kao kritična točka sistema. U prvoj polovici sedamdesetih još se može registrirati, istina veoma umjereno, povećanje stope rasta, koje je omogućavalo da se saniraju socijalne napetosti. Međutim, sredinom 70-ih godina stopa rasta je počela opadati, tako da je sve više dolazila do izražaja iscrpljenost i inače skromnih potencija starog modela.[19]

Zato nije slučajno da se odmah nakon Brežnjeva počelo govoriti o potrebi promjena u ekonomiji. Prve takve najave bile su povezane sa dolaskom Andropova na čelo partije. Andropov je očito bio kontroverzna ličnost: sovjetski ambasador 1956. godine u Mađarskoj (prije toga savjetnik ambasade u Budimpešti), nakon toga sekretar Centralnog komiteta KPSS zadužen za veze sa komunističkim partijama na vlasti. Sa te pozicije prati posebno razvitak u istočnoevropskim zemljama i odatle ne samo da dobro poznaje već ima i razumijevanje za mađarsku reformu, koja počinje 1968. godine (novi ekonomski mehanizam). Moglo bi se ipak reći da je Andropov kao sekretar CK KPSS po nekim naglascima (priznavanje postojanja pluralizma grupnih interesa, inzistiranje na radnim brigadama u poljoprivredi i odgovornosti u radu, postavljanje radnog kolektiva kao osnovne političke jedinice društva itd.)[20] ostao u povijesti kao lik potencijalnog reformatora. Iako zbog svog kratkotrajnog vodstva nije uspio da definira cjelovit pozitivni program, ne bi trebalo potcijeniti značaj čistke političkog aparata, koju je upravo Andropov počeo, i činjenicu da je na istaknuta mjesta doveo one koji će kasnije biti sposobni da pokrenu i radikalnije promjene. Naime, osigurao je da Gorbačov dođe na mjesto broj tri, tako da je nakon odlaska Andropova Gorbačov postao drugi čovjek u Politbirou i rukovodilac moćnog ideološkog sektora, što će mu kasnije potpomoći da naslijedi Černjenka na položaju sekretara CK KPSS.[21]

Dakle, i ako Andropov nije bio baš suviše određen u svojim namjerama, ipak je sve više postajalo jasno da sa postojećim od-

---

[19] Usp. podatke koje na osnovu sovjetskih izvora daje Đ. Pribićević u članku, *Duboke promjene u privredi i privrednom sistemu SSSR*, »Socijalizam«, br. 12/1986, str. 101.

[20] Za vrijeme Andropova, 17. lipnja 1982, bio je donijet *Zakon o radnim kolektivima i povećanju njihove uloge u upravljanju poduzećima, ustanovama i organizacijama.* Iako zakon radnim kolektivima i njihovim organima daje savjetodavna prava, ipak iz zakona izbija nastojanje da se radni kolektiv pokuša organizirati kao osnovni okvir za participaciju zaposlenih u upravljanju.

[21] O Andropovu kao potencijalno liberalnom reformatoru piše Zhores Medvedev u svojoj biografiji, *Andropov, His Life and Death*, Oxford, Basil Blackwell, 1984. Michael Voslensky u svojoj na Zapadu veoma mnogo populariziranoj knjizi, *Nomenklatura* (N. Y., Doubleday and comp., 1984) daje puno više kontroverznu ocjenu Andropova. U tom smislu s naglašenom kritičkom distancom pišu V. Solovev i E. Klepikova u *Behind the High Kremlin Walls* (N. Y., Dadd, Mead and comp., 1986), knjizi u stilu tipično emigrantske literature.

Digitized by Google

nosima, posebno u privredi, nije više zadovoljan niti partijski vrh. Moglo bi se zato reći da tu istu liniju nastavlja i Gorbačov, naravno, u produbljenoj i razvijenoj formi.

Budući da je Sovjetski Savez još paradigmatičan za sve ostale istočnoevropske zemlje — danas je posebno zanimljivo odrediti u kojem pravcu se kreću promjene koje zagovara Gorbačov. Prije svega, na planu ekonomije, na koju je koncentrirana politička pažnja, primjetna je kritika svih inače veoma dobro poznatih slabosti sovjetskog ekonomskog mehanizma. Moglo bi se reći da se tu primjećuje približavanje ocjena koje daju ekonomisti, sociolozi i politikolozi sa Zapada o sovjetskoj ekonomiji ocjenama teoretičara socijalističke provenijencije, i ovoga puta i sa najnovijim analizama sovjetskih ekonomista i sovjetske politike. Ili, preciznije govoreći, sovjetski ekonomisti i procjene političkog vrha KPSS postale su veoma kritičke i realistične u ocjeni rezultata i performanci sovjetske privrede. U tom pogledu procjene Gorbačova veoma su dobro odmjerene, a posebno osnovni akcent njegove kritike: nemoć sovjetskog privrednog mehanizma da se transformira na liniji svjetske znanstveno-tehnološke revolucije.

U govorima na savjetovanjima i plenumima Centralnog komiteta Gorbačov je pokazao otvoreno nezadovoljstvo i nestrpljenje. Vrijeme za diskusije potrošeno je u prošlosti — tvrdio je Gorbačov u više navrata — a sada je riječ o neodložnoj potrebi da se provedu promjene. Naravno, veoma je važno procijeniti u kojem pravcu se mogu očekivati promjene.[22]

Na Zapadu postoje procjene da Gorbačov zapravo spada u one reformatore sovjetskog sistema koji se kreću u okviru takozvane koncepcije »usavršavanja«, a to znači kozmetike sistema, koja nikada u prošlosti nije davala nikakve velike rezultate. Ta teza se zasniva na činjenici da je Gorbačov u početku, kao i niz drugih istaknutih sovjetskih lidera, izričito upozoravao da nema ni govora o nekom kretanju prema tržišnoj ekonomiji. Ali ovdje treba znati: kada se u Sovjetskom Savezu govori o tržišnoj ekonomiji, onda se tu misli na nešto drugo nego što se obično podrazumijeva pod tim pojmom. Pod utjecajem stare ortodoksne terminologije marksizma-lenjinizma djeluje inercija da je u tom slučaju zapravo riječ o zapadnom modelu.

---

[22] Gorbačov je veoma rano, gotovo neposredno nakon dolaska na čelo KPSS, najavio promjene — prije svega na području ekonomije. U tom smislu indikativni su bili njegovi govori na aprilskom plenumu CK KPSS 1985. godine i na savjetovanju organiziranom u CK o znanstveno-tehničkom progresu, 11. lipnja 1985, kao i govor na XXVII kongresu 1986. O reformatorskim nastojanjima Gorbačova govori i tekst nove redakture partijskog programa, usvojen na tom Kongresu. Iako se tu još govori oprezno o potrebi »ubrzanja socijalno-ekonomskog razvitka zemlje«, naglasak je nedvosmisleno stavljen na autonomiju poduzeća, poslovanje po privrednom računu, robnonovčane odnose, materijalnu stimulaciju, tržište.

Digitized by Google

Isto tako se često upozorava da nema ni govora o tome da će se ići na neku adaptaciju ili na primjenu mađarskog ili jugoslavenskog modela. I mađarska privredna reforma se zaplela u neke svoje probleme, a u našoj situaciji otvorene ekonomske krize jugoslavenski model više ne može biti inspirativan u smislu samodovoljnog dokaza. To doduše ne znači da, prvo, iskustvo drugih socijalističkih zemalja prestaje biti zanimljivo za sovjetske reformatore, kao niti da, drugo, neke opće vrijednosti jugoslavenskog ili mađarskog modela, kao što su tržište, samoupravljanje i neki demokratski mehanizmi, nisu u centru pažnje i u sovjetskim raspravama i dilemama.[23]

Druga struja analitičara na Zapadu procjenjuje, međutim, da Gorbačov ipak ništa nije napravio što bi obeshrabrilo radikalne reformatore. Postoji grupa ekonomista u okviru Sibirske akademije nauka, ali i šire, koja dosta neprikriveno zagovara teze o rekonstrukciji sovjetske ekonomije, a koja inspiraciju nalazi u Lenjinovoj »novoj ekonomskoj politici«. Time je u diskusiju uključena ideja o tržišnoj transformaciji kao osnovi promjena u sovjetskoj privredi.

Naravno, ovdje se postavlja pitanje: zašto partijsko rukovodstvo, sa Gorbačovom na čelu, nije odmah u početku otvoreno stalo na stranu reformatora takve vrste. Postoji procjena da je Gorbačov veoma ozbiljno shvatio iskustvo Hruščova da svako eksperimentiranje sa reformama koje aparat ne može ili ne želi da prati može završiti katastrofalno po pobornike reformi. Gorbačov je zato, prije svega, pristupio temeljitoj kadrovskoj obnovi, ne samo partijskog već i cijelog političkog aparata. Ta obnova, koja je bila u početku koncentrirana na promjene u vrhu državne i partijske strukture, ubrzo je zahvatila cijeli aparat upravljanja, sve do rajonskih komiteta i sovjeta, da bi kasnije u to bila uključena i armija, kao i sve ostale političke strukture.[24] Dobri poznavaoci sistema ipak kažu da u aparatu još prevladavaju ljudi koji su na rukovodeće pozicije došli prije, ako ne pod Staljinom,

[23] Na Okruglom stolu, koji je u okviru suradnje SKJ i KPSS organiziran u Moskvi krajem lipnja ove godine na temu »Socijalizam i demokracija«, pokazalo se da danas u vrijeme perestrojke postoji na sovjetskoj strani neposredno zanimanje za istraživanje jugoslavenskog iskustva. To nije slučajno jer se upravo u Jugoslaviji prvi puta počelo tražiti nove putove socijalizma, u smislu njegove obnove. To zanimanje je nezaobilazno iako, kako su istakli sovjetski znanstvenici, ekonomska kriza i slučaj Kosova upućuju na oprez.

[24] Od tridesetih godina nije zabilježena tako široka kadrovska promjena u tako kratko vrijeme. U prvoj godini od dolaska Gorbačova na položaj generalnog sekretara promijenjeno je 39 od 101 člana vlade, 14 od 23 rukovodioca odjeljenja u CK KPSS, 8 od 11 članova Prezidijuma vijeća ministara, 59% sastava punopravnih članova CK KPSS. U Politbiro CK ušlo je osam novih članova — uz osam onih koji su iz raznih razloga prestali biti članovi najužeg partijskog rukovodstva. Samo za promjenu ovakvih razmjera u Politbirou Hruščovu je trebalo osam godina.

Digitized by Google

onda svakako pod Brežnjevom, i da ti ljudi nisu nimalo skloni da podupiru političke promjene koje ugrožavaju njihove pozicije i privilegije, i da je više nego očito da upravo tu postoji pasivna rezistencija (najblaže rečeno). Prema tome, Gorbačovljev oprez pokazuje se kao razuman u početku, kada još nisu sazrele sve političke pretpostavke za radikalniji zaokret.

Gorbačovljeva postupnost i racionalnost u razvijanju nove političke strategije vidi se i na međunarodnom planu. Na primjer, o tome govori odnos prema istočnoevropskim zemljama. Na tom području ne pokazuje se namjera da se vlastita strategija pritiskom izvana prenese i na zemlje Istočne Evrope. Naravno, moglo bi se reći da Gorbačov nema političkih potencijala da istovremeno reformira odnose u Istočnoj Evropi usporedo s vlastitim unutrašnjepolitičkim reformama, ali isto tako može stajati i teza da ovoga puta Sovjetski Savez svoj primat u Istočnoj Evropi osigurava prije svega kvalitetom promjena unutar vlastitih granica i da zato ponovno proklamiranje teze o pravu svih zemalja na vlastiti put u socijalizam može zvučati uvjerljivije nego ranije.

I na kraju, treba reći da ima ipak puno indicija da su u pitanju veoma velike promjene koje su na dnevnom redu u sovjetskom društvu. Stephen Cohen, autor najbolje monografije o Buharinu, veoma je brzo nakon dolaska Gorbačova na čelo sovjetske partije zaključio da je on čovjek promjena i da je njegova početna opreznost i odsustvo cjelovite koncepcije prije znak taktičke zrelosti nego nepostojanja namjere da se ide na radikalne promjene.[25] Promjene nisu utemeljene samo na svijesti protagonista sovjetske politike. Sve više postaje evidentno da sovjetski sistem na dotadašnji način više ne može funkcionirati. To postaje ovoga puta teza, ne kao prije političke opozicije ili intelektualnih krugova, već i sovjetskog političkog vrha. Ova teza u prvom redu odnosi se na postojeći ekonomski model, u biti nasljeđen iz tridesetih godina, ali je zapravo riječ o tome da cijeli model socijalizma, nastao tridesetih godina, doveden u pitanje. U Sovjetskom Savezu se danas već otvoreno govori o vremenu Brežnjeva kao o razdoblju stagnacije. Prijetnja da se stagnacija pretvori u dramatično zaostajanje nije samo sovjetski problem,

[25] U članku objavljenom u »International Herald Tribune« 2. travnja 1986. Stephen F. Cohen, komentirajući XXVII kongres KPSS i govor Gorbačova, suprotstavio se mišljenju većine američkih komentatora, koji su, kako kaže, precjenjivali njegovu personalnu vlast a potcjenjivali njegovu privrženost reformama. Analizirajući kongresni govor, Cohen nalazi puno sličnosti sa nosiocima reformi tržišne orijentacije iz ranih šezdesetih godina, a ujedno upozorava na istosmjerni značaj evociranja u referatu Lenjinovog čuvenog govora kojim je uveden NEP početkom dvadesetih. Za Cohena je to najreformatičnije izlaganje nekog sovjetskog lidera u posljednjih dvadeset godina. (Usp. isti tekst u zbirci S. Cohen, *Sovieticus, American Perceptions and Soviet Realities*, N. Y., London, W. W. Norton and Co., 1986, str. 91—95.)

Digitized by Google

kao što ni model socijalizma iz tridesetih godina nije samo sovjetsko pitanje. Bez obzira na različite faze prevladavanja tog modela u kojima se pojedine zemlje nalaze, moglo bi se reći da se u većoj ili manjoj mjeri sve socijalističke zemlje suočavaju s problemom konačnog likvidiranja modela socijalizma koji je nastao pod direktnim Staljinovim utjecajem. Neke su na početku tog procesa, a neke se nalaze pred posljednjom fazom u kojoj se do kraja, konsekventno, treba u praksi osloboditi od svih zaostataka dogmatskog shvaćanja socijalizma.[26] Taj proces obnove socijalizma dobija gotovo dramatične razmjere. Stagnacija socijalizma ne prijeti samo pukim ekonomskim zaostajanjima već dovodi u pitanje i samu ideju. Afirmacija novog društvenog odnosa, pored političkog područja, na najtežem je testu na planu ekonomije jer se tu komparacije najlakše mogu praviti. Dok su prije takve komparacije dolazile gotovo isključivo u obliku pitanja koja su postavljali građanska teorija i politika, danas je to pitanje koje zaokupljа u prvom redu socijalističke snage. Pragmatični Kinezi na pitanje — zašto nisu zaokupljeni ideološkim temama — odgovorili su da ih prethodno zanima zašto se Južna Koreja razvija brže od Sjeverne, a Zapadna Njemačka brže od Istočne. Sovjeti, sa Gorbačovom na čelu, postavljaju zadatak: osloboditi privredni mehanizam svega onoga što onemogućava njegovu efikasnost i priključak na val znanstveno-tehnološke revolucije. U Jugoslaviji je riječ o potrebi konsekventnog prelaska na model koji će biti do kraja oslobođen od etatističkih ili, preciznije govoreći, neoetatističkih pritisaka i odnosa te primjeren osnovnoj ideji samoupravljanja, što uključuje primjenu meha-

[26] U biti, bez obzira na specifičnosti pojedinih socijalističkih zemalja, različito vrijeme i redoslijed u kojem se uključuju u pokušaje reformi, na različitu širinu, dubinu i radikalnost tih reformi, svugdje je riječ o osnovnom problemu s kojim je suočen socijalizam u cjelini, a to je prevladavanje etatizma ili, preciznije, etatističke varijante socijalizma — bio etatizam još nedirnut cjelovit društveni sistem ili već načet i uzdrman mnogobrojnim ekonomskim, političkim i drugim promjenama.

Tatjana Zaslavskaja u svom čuvenom referatu, koji je izazvao izvanredno interesovanje na Zapadu *(Referat o nužnosti produbljenijeg istraživanja u SSSR-u socijalnog mehanizma razvitka ekonomije)*, rekla je još 1983. da se osnovni problem sovjetske ekonomije »sastoji u zaostajanju sistema proizvodnih odnosa i mehanizma državnog upravljanja privredom, koji ga održava ispod nivoa razvitka proizvodnih snaga, konkretnije, on se ispoljava u nesposobnosti tog sistema da obezbedi potpuno i dovoljno efikasno iskorišćavanje radnog i intelektualnog potencijala društva«. (Usp. tekst referata objavljen u »Marksizam u svetu«, br. 4—5/1985, str. 222.) Dakle, nije teško zaključiti da je u centru pažnje u svim pokušajima deetatizacije socijalističkih sistema problem promjene postojećeg proizvodnog odnosa. I u Jugoslaviji se taj problem pojavljuje kao središnje pitanje stvarne realizacije programa ekonomske stabilizacije. Sva ostala pitanja ekonomske i političke reforme nerješiva su bez jasnog određenja pravca u kojem se traži rješenje tog osnovnog zadatka.

Digitized by Google

nizma tržišne ekonomije u puno većoj mjeri nego što su u početku mogli pomišljati i sami zagovornici takve orijentacije.[27]

Ukratko, nije riječ samo o tome da Kinezi uklone svojom modernizacijom deformacije iz vremena kulturne revolucije, da Sovjeti perestrojkom pokrenu mehanizme izlaska iz stagnacije (eufemizam za Brežnjevljevu politiku) ili predkriznog stanja, kako tu situaciju nedavno ocjenjuje Gorbačov[28] ili da jugoslavenska privreda Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije osigura sebi izlaz iz ekonomske krize. Rješavanje tih kriznih situacija nije moguće bez strukturalnih promjena samog osnovnog produkcionog odnosa. Nije sporno da se u procesu prevladavanja etatističkog odnosa proizvodnje socijalističke zemlje nalaze na različitim nivoima rješavanja tog zadatka i da se ti zadaci u svakoj od zemalja postavljaju uz konsideraciju svih mogućih povijesnih specifičnosti. Ali je očito da rješenja problema nema bez zahvata u osnovna sistemska rješenja, koja u rezultatu moraju dovesti prije svega do promjene produkcionog odnosa, a u cjelini i ukupne društvene odnose postaviti na nove osnove. Pokazalo se da ekonomske reforme u socijalističkim zemljama nemaju trajniju perspektivu ukoliko nisu praćene radikalnim demokratskim otvaranjem i oslanjanjem na samoupravljanje[29]. Povijest privrednih reformi u so-

[27] Ovdje je potrebno upozoriti da se dobija utisak da se u Kini i odnedavno u SSSR-u razvija puno radikalnija reforma, promjene koje prelaze razinu dostignutu u Jugoslaviji. Međutim, stvar je u tome da je dugi niz godina akumulirani pritisak u obje velike zemlje izazvao gotovo eruptivne reformske zahvate. Ipak, u cjelini gledano, Jugoslavija se danas suočava s problemima reformiranja socijalizma na jednoj višoj etapi, a Kina i Sovjetski Savez s prvim redom problema tek započetih provedenih reformi i političkog otvaranja. Tek u nekim izdvojenim elementima ide se dalje od dosegnutih jugoslavenskih rješenja. Kina tako, na primjer, eksperimentira sa različitim oblicima vlasništva, a Sovjetski Savez sa individualnom ili grupnom obradom zemlje u ugovornom odnosu na površinama koje nekoliko puta premašuju agrarni maksimum koji je sada na snazi u SFRJ

[28] To je ocjena iz referata Gorbačova na plenumu CK KPSS 25. lipnja 1987. godine, gdje je operacionaliziran ekonomski projekt perestrojke i usvojen Projekt zakona o državnom poduzeću (usp. »Pravda« od 25. 6. 1987, str. 1). Na plenumu je donijeta i odluka o sazivanju konferencije KPSS za 28. 6. 1988. godine. Konferencija treba razmotriti rezultate prve polovice petoljetnog plana i rada na jačanju procesa perestrojke, kao i mjere dalje demokratizacije partije i društva.

[29] U tome bi se možda sastojalo iskustvo i pouka iz Hruščovljevog slučaja. Reforme je pokušao da provede sa snagom aparata, a upravo taj birokratizirani politički aparat pokazao se kao glavna opozicija promjenama. Gorbačov je zato na januarskom plenumu CK KPSS 1987. perestrojku povezao s demokratskim preobražajem partije i društva. Plenum je formalno bio posvećen kadrovskoj politici. U svom referatu Gorbačov otvara problem odnosa socijalizma i demokracije, razvitka samoupravljanja, neposredne demokracije, predlaže uvođenje izbornosti direktora i rukovodilaca u poduzećima, konkurenciju više kandidata pri izborima u poduzećima i u KPSS do nivoa prvih sekretara CK saveznih republika, ali i u drugim društvenim organizacijama (usp. »Pravdu« od 28. siječnja 1987).

Digitized by Google

cijalističkim zemljama pokazala je da se one ne mogu provesti polovično. Nedovršene reforme uvijek su u sebi sadržavale opasnost brze obnove i restauracije, cjelovite ili djelomične, etatističkog produkcionog odnosa. Pokazalo se, nadalje, da socijalizam ne može u cjelini preskočiti prethodne faze razvitka i da mora iz njih akceptirati sva ona dostignuća koja znače u biti civilizacijske tekovine. Pokazalo se da je sektaško-dogmatska zabluda u biti primitivnog socijalizma odbacivanje takvih tekovina s obrazloženjem da je riječ o elementima klasnog, kapitalističkog društva. Takvo mišljenje nije samo u raskoraku sa izvornim koncepcijama, na primjer, osnivača znanstvenog socijalizma koji su izričito pretpostavljali da socijalizam polazi dalje oslanjajući se na dostignuća građanske civilizacije. To bi, uzmimo, mogao biti dovoljan argument u jednoj raspravi sa ortodoksnim zagovornicima socijalističke klasike iz tridesetih godina ili onima koji se ne mogu osloboditi modela socijalizma iz toga vremena. Međutim, pokazalo se da je u praksi nastojanje da se odbace takve civilizacijske pretpostavke socijalizma imalo teške posljedice. Što su se radikalnije odbacivale, moglo bi se reći, to su posljedice bile ne samo teže već i katastrofalne. O tome govore povijesni primjeri odbacivanja osnovnih demokratskih principa, čime se uspostavlja sveobuhvatni politički teror (na primjer, staljinističke čistke, masovni logori, likvidacije i proganjanja), odbacivanja tekovina kulture (slom obrazovnog sistema u kineskoj »kulturnoj revoluciji«, padanje i ispod nivoa politike socijalističkog realizma na području kulture u tom istom slučaju, provincijalističko zatvaranje u sebe i slično), zatim neprekidno loši rezultati u poljoprivredi kada se rigorozno išlo na apsolutno uključivanje cjelokupne poljoprivrede u samo jedan socijalistički oblik vlasništva (kolektivizacija u SSSR-u, narodne komune u Kini) . . .[30] Pokazalo se na kraju da su demokratski ili tržišni mehanizmi civilizacijska dostignuća koje može primijeniti i socijalističko društvo u vlastitom interesu i da od toga može graditi dalje (na primjer, razvijati samoupravljanje), da, na primjer, izbori sa mogućnošću konkurencije kandidata jačaju ne građansku, već socijalističku demokraciju, a da su oni samo sa jednim kandidatom davali loše rezultate na štetu upravo socijalističke demokracije ili da primjena tržišnih mehanizama i materijalnih stimulansa potiče svojom ekonomskom efikasnošću razvitak upravo socijalističke ekonomije, a da je prethodno zaziranje od tržišta štetilo prije svega socijalističkoj privredi. Pokazalo se da nije potrebno ponovo otkrivati toplu vodu ako je dugo-

[30] Zanimljiv je odgovor Tatjane Zaslavske na pitanje novinara »Newsweeka« o mogućnosti reprivatizacije sovjetske poljoprivrede (kao što je to uradila Kina). Ona smatra da se to neće dogoditi u SSSR-u zato što je kolektivni oblik »duboko ukorijenjen u našu svijest« i zato jer to većina stanovništva ne želi (*Growing Pains of Reform*, »Newsweek«, od 7. 9. 1987).

Digitized by Google

godišnji povijesni proces u razvijenim zemljama dokazao, na primjer, kako mogu funkcionirati instrumenti financijske politike (uzgred rečeno, efikasno i bez gosplana ili službi državnog ili društvenog knjigovodstva).

Od Gorbačovljevog dolaska na čelo partije prošle su već dvije godine. Već su se i prije postavljala pitanja kakvi su rezultati njegove politike perestrojke. Često se govori da za običnog sovjetskog građanina još nema opipljivih ekonomskih rezultata ili da cjelovita koncepcija perestrojke još nije formulirana[31]. Ali danas se već može registrirati da su na nizu područja ostvarene promjene koje opravdavaju ocjenu da je u slučaju perestrojke riječ o revolucionarnom procesu, radikalnoj promjeni ili revolucionarnoj reformi, bez obzira na činjenicu da li će cijeli pothvat biti moguće do kraja provesti ili neće.

Prvo, politička kampanja za jačanje odgovornosti u radu (koja uključuje i borbu protiv alkoholizma) dala je stanovite rezultate. Iako veoma malo, stopa privrednog rasta je povećana. Drugo, provedena je široka i temeljita kadrovska promjena u partijskom, državnom pa i vojnom aparatu od vrha nadolje — sve do osnovnih organizacionih jedinica. Ta promjena bila je neophodna pretpostavka bilo kakve druge promjene. Treće, promijenjena je, začuđujuće po obimu i kvaliteti, politička atmosfera. Umjesto birokratske tajnovitosti, skučenosti, političke apstinencije, zaziranja da se govori o otvorenim problemima i straha da se ne pogreši, sada se vode i javne i stručne rasprave, ali i privatni razgovori na upravo suprotan način od onoga kako se to donedavno radilo. Nema više tabu-tema, svi se argumenti važu prema njihovoj stvarnoj a ne političkoj težini, sve se teme smatraju otvorenima, a javnost (»glasnost«) je proglašena za osnovni princip funkcioniranja sovjetskog društva na svim nivoima i područjima. Četvrto, pale su formalne i neformalne cenzure na području kulture. Objavljuju se u svoje vrijeme zabranjene knjige, prikazuju se filmovi izvučeni iz bunkera, sami umjetnici politički rehabilitiraju nekada sporne ili proganjane pisce. Objavljuju se književna djela koja otvoreno govore kritički o sovjetskoj prošlosti. Peto, primjećuje se akceleracija na planu intelektualnog stvaralaštva. Inteligencija gotovo u cjelini stvara javno mnijenje koje daje snažnu podršku Gorbačovljevim inicijativama. Inteligencija više nije potencijalno sumnjiv društveni sloj (kao nekada, samo s izuzetkom »poštene inteligencije«). Šesto, znanost dobija zadatak i odriješene ruke da, posebno društvena nauka, slobodno istražuje sve, a u prvom redu otvorene probleme. Na primjer, u sovjetskoj povijesti osporene ličnosti neće rehabilitirati politika, već

[31] Riječ *perestrojka* mogla bi se prevesti kao ponovno građenje, rekonstrukcija. U suvremenom političkom sovjetskom govoru njen stvarni sadržaj je *obnova*. Danas se sve češće govori da je perestrojka promjena revolucionarnog karaktera.

Digitized by Google

povijesna istraživanja.[32] Sedmo, proglašeno je da bez demokracije nema uspjeha perestrojke. Demokracija je potrebna kao zrak (Gorbačov). Institucionalno se uvodi izbor direktora u poduzećima od strane radnog kolektiva (uz više kandidata koji nude svoje programe rada), izbori s konkurencijom kandidata u partiji do republičkog nivoa, a eksperimentalno se prilikom izbora za lokalne sovjete u jednom dijelu rajonskih sovjeta organiziraju takozvani mnogomandatni izborni okruzi.[33] Osmo, novi Zakon o poduzećima očito definira poduzeće kao samostalni, autonomni subjekt tržišno utemeljene privrede. Poduzeće se prevodi na potpunu financijsku samostalnost — treba živjeti od svog dohotka, a neuspjeh uključuje i postupak likvidacije. Umjesto ministarstava, sada poduzeća dobijaju ovlaštenja za samostalno vanjskotrgovačko poslovanje, koje uključuje i samostalni devizni fond poduzeća (što su, na primjer, odnedavno naša poduzeća izgubila i dobila u zamjenu za to administrativnu proceduru raspodjele deviza). Deveto, uvedeno je samoupravljanje u privredi kao institucija sa zakonski određenim pravima i dužnostima.[34] I deseto, promjena vanjske politike — inzistiranje na atomsko-raketnom razoružanju, pokušaji da se otklone i prevladaju potezi iz prethodnog vremena (normalizacija odnosa s Kinom, traženje izlaza iz Afganistanskog problema), odustajanje od toga da se otvorenim pritiskom nameću vlastita rješenja u Istočnoj Evropi itd.

Moglo bi se reći da se svaki od elemenata nove politike može procijeniti u njegovom relativno neradikalnom dometu. Ali, u cjelini gledano, mozaik elemenata pruža sliku o promijenjenoj

---

[32] Ipak, časopis namijenjen aktivistima »Političeskoe samoobrazovanie« u rujnu 1987. navodi u jednom tekstu Trockog kao jednog od vođa oktobarske revolucije. Međutim, povijesnoj znanosti i dalje ostaje zadatak da ponovo otkrije sovjetskoj javnosti izbrisane i falsificirane dijelove sovjetske historije.

[33] U dijelu rajonskih, gradskih i seoskih sovjeta (162 sovjeta na rajonskom nivou) 21. lipnja 1987. provedeni su izbori s konkurencijom kandidata (približno 30% kandidata više od deputatskih mjesta). Izvještaj o ovom eksperimentu na relativno veoma malom uzorku (i niskom nivou) objavila je moskovska »Pravda« u broju od 27. lipnja 1987.

[34] Zakon *O državnom poduzeću (udruženju)* objavljen je u »Pravdi« od 1. srpnja 1987. godine. Osnovne intencije privredne reforme obrazložio je Gorbačov na junskom plenumu CK KPSS 1987. Posebno je tada naglasio da se ključ stvaranja stvarnih stimulansa efikasnosti proizvodnje krije u dovođenju radnog čovjeka u poziciju istinskog gospodara, da je potrebno osigurati sudjelovanje širokih masa trudbenika u upravljanju na svim nivoima, da dohodak mora ovisiti o rezultatima rada, da, pored državnog vlasništva, treba koristiti različite oblike kooperacije i »individualne radne aktivnosti«. Ovi oblici ne znače opasnost, već će omogućiti zadovoljenje potreba, ukloniti sivu ekonomiju i osigurati ozdravljenje društveno-ekonomskih odnosa — tvrdi Gorbačov. U pojam socijalizma i njegov ekonomski sistem »organski ulaze robno-novčani odnosi«. Njihovo korištenje »stvarno jača socijalizam« (vidi »Pravdu« od 26. 6. 1987, str. 3).

Digitized by Google

strategiji, koja daje opravdanje da se od perestrojke može očekivati da bude ono za što je već proglašena: revolucionarna promjena. Ako se ova ocjena ne želi prihvatiti, onda ništa drugo ne preostaje osim zaključka da postoje društva koja su sudbinski određena da socijalizam prožive samo kroz tegobe njegove etatističke varijante. Pri tome treba zaboraviti da su se već prethodno u sovjetskom društvu odigrale promjene koje će omogućiti sticaj objektivnih i subjektivnih pretpostavki za perestrojku, koja se može uključiti potencijalno kao sovjetski doprinos obnovi socijalizama, stvaranju socijalizmu po ljudskoj mjeri.[35]

[35] Iz svih tih razloga nije slučajno da je glavni protagonist perestrojke bio u Sovjetskom Savezu dočekan s velikim očekivanjima. Roy Medvedev upravo s takvim naslovom komentira izbor M. Gorbačova za generalnog sekretara u poznatom britanskom dnevniku — *Velika očekivanja u Moskvi (Great Expectations in Moscow,* »The Guardian« od 24. 3. 1985). U svijetu i posebno na ljevici pojava Gorbačova izaziva veliko zanimanje i brojne komentare. Ovdje upućujemo na jednu od najbolje dokumentiranih biografija (Zhores Medvedev, *Gorbachev,* Oxford, Basil Blackwell, 1987) i na jednu od najzanimljivijih rasprava koja je organizirana na stranicama »Rinascita«, a kasnije kao knjiga objavljena u izdanju »L'Unita«. (*Il progetto Gorbaciov,* Roma, Editore »L'Unita«, 1987). Nakon uvodnog teksta Zdeneka Mlinarža, tu se, pored ostalih, pojavljuju G. Boffa, W. Brus, S. Cohen, R. Daniels, A. Hegedüs, M. Lewin, L. Marcou. Tekst Z. Mlinarža prevela je na slovenski »Teorija in praksa« u br. 1—2/1987. i 3—4/1987.

Digitized by Google

Risto Bajalski

Perestrojka i glasnost — čemu se teži i šta se već ostvaruje

Projekat promena u političkom i ekonomskom sistemu Sovjetskog Saveza koji je jednom rečju nazvan p e r e s t r o j k a, već se u ovoj velikoj zemlji doživljuje kao sudbinsko raskršće za nastavak socijalizma. Tako to, bez sumnje, i jeste.

Reč je o ozbiljnom naporu da se sovjetsko društvo smelije odlepi od sistema vlasti i vladanja iz Staljinovog doba, sistema koji je na snazi najmanje pola veka i koji ni u prosvećenim varijantama u Hruščovljevom i Brežnjevljevom vremenu nije nikako dopuštao stvarno demokratizovanje društvenih odnosa. Reč je o ozbiljnom pokušaju, takođe, da se demontira birokratski centralizam u upravljanju ekonomikom, zato što je taj poluvekovni »model« ne samo odavno postao kočnica razvoja, već je i uveo zemlju u dugotrajan zastoj, koji se prema strožijim kriterijumima današnjice može nazvati i krizom. Stoga, precizirajući ključne ciljeve od čijeg dostizanja zavisi sudbina perestrojke, Mihail Gorbačov je na svečanosti povodom 70. godišnjice oktobarske revolucije bio izričit: »To su demokratizacija celokupnog društvenog života i radikalna ekonomska reforma«.

Iako je već prošlo tridesetak meseci od trenutka kada je sovjetsko partijsko rukovodstvo sa Mihailom Gorbačovom na čelu počelo da stvara politički koncept perestrojke, sovjetsko

Digitized by Google

društvo je tek na početku tog puta koji će biti jamačno dug. Ako sve bude išlo kako se danas želi, SSSR će možda tek krajem veka ući u model socijalizma koji se projektuje i koji bi se suštinski razlikovao od Staljinovog modela. A dotle, dok se ta kvalitativna promena ne izvede, bićemo svedoci procesa u kojem će sudari novog i starog biti ozbiljni, ponekad oštri sa brzim raspletima, češće prikriveni sa nedovoljno jasnim ishodima. Već je i početak perestrojke pokazao da je »mehanizam kočenja« počeo da radi, što znači da se konzervativni slojevi društva odupiru promenama, a gde ima odupiranja — ima i lomova. Ali, sudeći po svemu, u perestrojku se odlučno ide, sa mnogim sračunatim ali i sa ne manje nepoznatim rizicima. Jedan od mnogih rizika s kojim se računa, Gorbačov je ovako identifikovao: »Bez svake je sumnje da će snage konzervativizma koristiti svaku teškoću, da bi pokušale da diskredituju perestrojku i da izazovu nezadovoljstvo trudbenika«.

Ako novo rukovodstvo sovjetske partije i progresivni slojevi društva unapred računaju sa otporima perestrojki — što je pouzdan znak njihovog političkog realizma, oni bi, kao projektanti i stegonoše progresivnih promena, morali unapred da računaju i sa pouzdanim osloncima za bitku koja je osuđena da bude duga i složena. U svim bitkama unutrašnjeg razvoja koje su za sedam decenija u Sovjetskom Savezu protutnjale, bile one sa retrogradnim usmerenjem u odnosu na ideale Oktobra ili sa progresivnim htenjima sa izvora izvedene revolucije, glavnim osloncem se uvek smatrala partija. U socijalističkoj zemlji jednopartijskog sistema, reklo bi se, prirodno je da se i bitka za perestrojku, dakako, oslanja pre svega na snagu partije, nesumnjivo najjače političke snage sistema. Tako će to i biti. Ali, kako se u Sovjetskom Savezu već shvata na osnovu realnog iskustva iz prošlosti, za projekat demokratskih promena koji je već evidentan — partija ne može biti jedini garant velikog društvenog poduhvata. Nešto se slično u SSSR-u izričito ne kaže, ali se iz koncepcije perestrojke, naročito u sferi političkog sistema, to bolje nego ikada ranije vidi. Dodatni i možda najvažniji oslonac u bici za perestrojku postaje — već toliko isticana g l a s n o s t (javnost rada). Uloga partije se time ne smanjuje, ali se njena objektivno najjača društvena moć drugačije usmerava: ne da bude direktni izvođač promena, već da obezbedi društvene uslove u kojima bi progresivne promene postale moguće. Prvi je društveni uslov, bez sumnje, upravo — g l a s n o s t. Ona postaje sredstvo za postizanje prvog društvenog cilja, za ostvarivanje demokratizacije. Ovaj je društveni cilj, prema Gorbačovu, »duša perestrojke«.

Zanimljivo je i veoma značajno da je za dve i po godine novog kursa u SSSR najveći korak u političkoj sferi učinjen na polju javnosti rada. Novu klimu glasnosti najupečatljivije su i prvi testirali književnici, na svom kongresu pre godinu i po dana, kada su digli glas protiv administriranja u književnom

Digitized by Google

procesu i protiv teških posledica takvog ponašanja. Nije se to, naravno, svakome u Sovjetskom Savezu dopadalo, ali je već teško bilo javno se suprotstaviti kongresnim zahtevima za demokratizovanje književnog života, za objavljivanje mnogih književnih radova koji godinama nisu mogli da prođu kroz guste češljeve cenzure, za eliminisanje ma kakvog uticaja činovnika u književnom stvaralaštvu. Demokratski dijalog na kongresu pisaca bio je omogućen novom društvenom klimom, koja se stvarala, naravno, zahvaljujući novom kursu partije. Nije se ostalo samo na dijalogu. Počelo je štampanje književnih radova koji su godinama bili pod zabranom, a predstavljaju objektivnu vrednost po strogim estetskim kriterijumima i po kriterijumima istine.

Osetivši da se glasnost ne odnosi samo na zbivanja savremenog sovjetskog trenutka, temeljitom radu su među prvima prionuli istoričari, publicisti i književnici koji se bave domaćom prošlošću, pogotovu kad je sa partijskog vrha bio dat znak — da u sovjetskoj istoriji ne može biti »belih mrlja«. Nije reč samo o novom otvaranju »Staljinovog dosijea«, još manje o obnavljanju kritike »kulta ličnosti« i njegovih posledica — što je u omeđenim razmerama već bilo učinjeno na 20. i 22. kongresu KPSS, već je reč o novom osvetljavanju stvarnih činjenica sovjetske istorije u kontekstu realnih zbivanja u svakom njenom trenutku, kao i o naporu da se činjenice objektivno ocenjuju — bez veštački stvaranog straha da bi u takvom slučaju mnogi periodi sovjetske istorije bili »crni«. Takvim prigušivačima istorijske istine se sada kaže, da je sovjetski narod gradio socijalizam uprkos svemu, da je pobedio u drugom svetskom ratu i da, prema tome, nikada nije mogao biti kriv za ono što u životu i razvoju zemlje ne može da izbegne izoštrene kritičke ocene.

O početnim poslovima za popunjavanje »belih mrlja« javnost u SSSR-u već dobija mnoge preliminarne informacije, uz saznanje da se i temeljitim radom sređuje potpunija i istinitija istorija SSSR i KPSS nego ikad ranije. Da nije bilo već osvedočene politike glasnosti, utvrđivanje istorijskih istina osvetljavanjem njenih tamnih uglova — moralo bi da čeka bolje dane. Ti su dani u vremenu perestrojke očigledno već stigli.

Politika glasnosti može biti oslonac demokratskim promenama, naravno, samo ukoliko se održi današnji već visoki stepen javnosti rada, društvene kritike, istupanja građana preko novina i otvorenosti izvora informacija. U svojoj knjizi »Perestrojka i novo mišljenje«, Mihail Gorbačov tvrdi da se više ne postavlja pitanje — hoće li CK KPSS nastavljati liniju glasnosti preko štampe i drugih sredstava javnog informisanja. »Glasnost nam je potrebna kao vazduh« — ističe generalni sekretar CK KPSS. Jer, »kurs na širenje glasnosti, na razvoj kritike i samokritike — nije igra demokratije, već principijelna pozicija partije«.

Digitized by Google

Kao posledica politike glasnosti, sovjetska štampa je samo u roku od dve godine doživela kvalitativne promene. Nikada ranije u štampi nije bilo više informacija o pravom stanju stvari u svim oblastima života. Razvija se kritika negativnih pojava i loših stanja, ali se vodi i računa da niko ne stekne pravo monopola na kritiku. Otuda u sovjetskoj štampi sve više javnih diskusija, uz učešće ljudi različitih gledišta. Širi se dijapazon životnih tema o kojima se otvoreno piše. Rad preduzeća, organa vlasti, pa i partijskih komiteta postaje dostupniji najširim slojevima. Kakav je smisao ove promene? Gorbačov objašnjava: »Mi smo za raznovrsnost javnog mnenja, za bogatstvo duhovnog života. Mi ne treba da se bojimo da otvoreno postavljamo i rešavamo teške probleme društvenog razvoja, da kritikujemo i sporimo. U takvim se uslovima upravo i rađa istina, formiraju se ispravne odluke. Socijalistička demokratija mora u potpunosti da služi socijalizmu, interesima radnih ljudi«.

Glasnost deluje, u stvari, kao društvena kontrola rada svih društvenih činilaca. Takva politika sužava mogućnost manipulisanja javnog mnenja, sužava mogućnost obmanjivanja javnosti. Bez glasnosti, prema savremenim shvatanjima u SSSR, ne može biti ni socijalističke demokratije. Glasnost pretpostavlja polaganje računa pred javnošću o svakom radu koji je od šireg društvenog interesa. Glasnost brže otkriva sposobne ljude u svim domenima rada, ali omogućuje javnosti, takođe, da brže otkriva i nesposobne, kao i one koji se demokratskim promenama u društvu odupiru.

Bez glasnosti, u stvari, bilo bi nemoguće izvoditi perestrojku. To je saznanje koje, na osnovu dosadašnjeg iskustva, sve više jača, ali i koje uznemirava određene slojeve društva — konzervativne snage na svim spratovima vlasti, državnog i partijskog aparata. »Zastoj i konzervativizam su zasad odstupili samo od svojih prvih utvrđenja. Na putu ima još mnogo prevoja koji su minirani prošlošću. Mi smo već u praksi osetili dijalektiku perestrojke, njene vlastite protivrečnosti. Videli smo kako nam se prikradaju konzervativizam i avangardizam — ti neprijatelji zdravog razvoja, koji raspolažu posebnom podlošću« — rekao je nedavno član politbiroa i sekretar CK KPSS Aleksandar Jakovljev na sastanku sa direktorima i glavnim urednicima svesaveznih sredstava javnog informisanja. Praksa glasnosti je pokazala, između ostalog, da konzervativci koriste njene slabosti. Konkretno govoreći, u razvoju društvene kritike na širokom frontu preko novina, radija i televizije ima i negativnih pojava: nekompetentnosti, neproverenih informacija, isključivosti, brzopletosti, arbitrarnosti, nepoštovanja drugačijeg mišljenja, olakog etiketiranja itd. Partijsko rukovodstvo upozorava da se štampa ovih slabosti mora oslobađati jer, u suprotnom, to su takve slabosti, koje bi mogle i da ugroze glasnost — pod pritiskom konzervativnih snaga »koje su željne revanša«!

Digitized by Google

Široki front glasnosti u Sovjetskom Savezu, drugim rečima, sada se doživljuje kao sečivo sa dve oštrice: može se poseći i onaj ko se njime služi. Ali, o tome se govori — ne da bi se sečivo odbacilo, već da bi se ono oprezno i znalački koristilo. Pomenuti član politbiroa Jakovljev je uveravao glavne urednike u razgovoru ovog decembra da je glasnost »čvrsta linija« i da Centralni komitet nema nameru od te linije da skreće. »Mi ćemo i ubuduće na najodlučniji način braniti novinare od neosnovanih optužbi i proganjanja« — obećao je Jakovljev u ime partijskog rukovodstva, ali je on i upozorio da se ne može braniti »niska profesionalna kompetentnost, nehat i nedobrosavesnost prilikom pripremanja materijala«.

Glasnosti u SSSR-u ovoliko veliku pažnju u ovom članku posvećujem zato što smatram da je ona ne samo ključ perestrojke, već i najpouzdaniji oslonac svim naporima za demokratizovanje sovjetskog socijalističkog modela.

Suštinsko demokratizovanje modela vlasti i upravljanja, naravno, ne može se zamisliti bez odgovarajućih promena u političkom sistemu. Taj posao perestrojke je tek na početku, više u vizijama nego u realizaciji, što je i prirodno — s obzirom na njegovu delikatnost. Još nema političkog konsenzusa o tome — koliko će se duboko ići u demokratizaciju političkog sistema, a kada se do političkih odluka na partijskom vrhu dođe — biće potrebno i pravno regulisati sve promene u sistemu, amandmanima na novi Ustav SSSR koji je usvojen pre deset godina i posebnim zakonima, poput Zakona o državnom preduzeću koji je prošlog leta usvojen.

Kao glavna promena u političkom sistemu mora se tretirati sovjetski model samoupravljanja, koji je u principu već proklamovan, ali i koji u konkretnoj praksi još nije zaživeo. Sintagma »socijalističko samoupravljanje naroda« je čisto sovjetska i može se puniti različitim sadržajima, već prema konkretnim političkim odlukama. Ideja je sovjetskog partijskog rukovodstva da se samoupravljanje u društvene odnose probija pre svega kroz sovjete narodnih deputata, kroz organe vlasti od društvene baze do vrha. Ovaj redosled za prodor samoupravljanja u sovjetskim uslovima je, rekao bih, potpuno razumljiv. Jer, ne bi se moglo uopšte govoriti o demokratizovanju sovjetskog političkog sistema, ukoliko ne bi došlo do bitnog osamostaljivanja sovjeta narodnih deputata u realizovanju svoje uloge izbornih organa vlasti. Osamostaljivanje u odnosu na koga? Naravno, u odnosu na partijske komitete svih rangova. Decenijama se u Sovjetskom Savezu partijski komiteti ponašaju kao organi realne vlasti koji se, praktično, bave svim i svačim i, dakako, odlučuju o svemu u svačemu.

Sovjeti narodnih deputata postoje i rade u senci odgovarajućih komiteta, praktično kao izvršioci političkih odluka koje usvajaju partijski komiteti a ne retko i partijski aparat. Takva praksa je sužavala dijapazon rada izbornih organa vlasti, to

Digitized by Google

jest obim pitanja o kojima su sovjeti mogli da odlučuju bez partijskih komiteta. Istovremeno, sovjeti narodnih deputata nisu mogli biti ni odgovorni za najkrupnije odluke u svom regionu, — jer su te odluke prethodno bile usvajane u partijskim komitetima. Danas se postavlja pitanje, otvoreno govoreći, kako vratiti vlast organima vlasti, što će reći sovjetima narodnih deputata? Složeno je to, dakako, jer bi takav politički zahvat mogao jedino da se izvede putem postepenog obezvlašćivanja partijskih komiteta. To će, bez sumnje, teško ići. Teško će se partijski komiteti odricati prerogativa vlasti, jer u njima sede ljudi koji su vaspitavani da, kao partijski radnici, raspolažu velikom moći odlučivanja i da organi izborne vlasti budu realizatori njihovih odluka.

Lakše će demokratsko odlučivanje prodreti u proizvodnju, u radne kolektive, nego što će biti izvedena nova »podela rada« između partijskih komiteta i organa vlasti. Sovjetskoj partiji, kao i svakoj drugoj u jednopartijskim političkim sistemima, biće veoma teško da se odriče pojedinih prerogativa vlasti. Ali, to razlučivanje je u SSSR-u prvi put ozbiljno na dnevnom redu.

Bilo je govora u prvoj etapi perestrojke, dakle u ovom kratkom vremenu u kojem se ta politika koncipirala, da valja ići na više kandidata u izborima za sovjete narodnih deputata, pa i za izbore partijskih rukovodstava svih nivoa, ali je ta inicijativa generalnog sekretara CK KPSS Mihaila Gorbačova ostala, zasad, nerazrađena, mada je u praksi prošlog leta na eksperimentalan način bila i primenjivana. Od inicijative za više kandidata za izbore i organa vlasti i partijskih organa, po svoj prilici, neće se odustajati, ali će njeni dometi biti rezultat političkih dogovaranja koja tek predstoje a potom i konkretnog pravnog regulisanja.

Kad je o samoupravljanju reč — na to se moramo vratiti — taj sistem društvenih odnosa, ipak, najkonkretniju će i svakako najznačajniju proveru morati da izdrži u radnim kolektivima, u proizvodnji. Prvi je korak, bez sumnje značajan, već učinjen — usvajanjem Zakona o državnom preduzeću, kojim se radnim kolektivima daje neuporedivo veća samostalnost u odnosu na državnu administraciju nego ikada ranije. Tim zakonom je predviđeno, između ostalog, da članovi radnog kolektiva biraju svoje savete (oblik samoupravljanja) i svoje direktore, pa se na taj način pristupa značajnom eksperimentu učešća radnika u upravljanju proizvodnjom i raspodelom.

Oblici samoupravljanja u radnim kolektivima su, u stvari sastavni deo »radikalne ekonomske reforme« kojoj se teži u organizovanju ekonomskog života zemlje.

Dokle se stiglo za nešto više od dve godine u rešavanju ključnih pitanja perestrojke ekonomskog života? O tome se još ne može mnogo govoriti na osnovu praktičnih iskustava, ali može na osnovu preduzetih koraka za menjanje privrednog mehanizma. Važan je događaj, s tim u vezi, bio junski plenum CK KPSS

Digitized by Google

(1987), koji se, između ostalog, izjasnio u prilog usvajanja Zakona o državnom preduzeću. Ističe se, ne bez razloga, demokratičan pristup pripremi projekta tog zakona, uz angažovanje mnogih naučnika i privrednih rukovodilaca. Projekat je bio i na javnoj diskusiji, koja je imala stvarnog odjeka u javnosti. Specijalna komisija je posle diskusije morala da ima kakav-takav uvid u 180 hiljada dopuna i promena, na osnovu kojih je, kako se tvrdi, projekat zakona bio »suštinski dorađen i razvijen«. Na partijskom plenumu u junu je usvojen i dokument pod nazivom »Osnovne karakteristike korenite perestrojke upravljanja ekonomikom«.

Korenitom ekonomskom reformom koja se ne može izvesti preko noći, ukratko rečeno, treba da se zameni onaj ekonomski sistem, koji je na snazi više od pola veka, koji je odavno iscrpeo svoje mogućnosti i koji je već četvrt veka ozbiljna kočnica kvalitativnom razvoju sovjetske ekonomike. Bilo je pokušaja još za vreme Hruščova (1959. i 1962.) da se izvedu ozbiljnije ekonomske reforme, kao i za vreme Brežnjeva (1965. i 1978.), ali su ti pokušaji ranije ili kasnije propadali zato što su bili fragmentarnog i samo ekonomističkog karaktera, bez odgovarajućih političkih promena u društvu.

Zanimljivo je kako se pristupilo promenama u ekonomskoj sferi posle dolaska Mihaila Gorbačova na čelo sovjetske partije. Nastavilo se sa onim što je već bilo u toku, to jest sa eksperimentalnim radom preduzeća u različitim granama koja su dobila veliku samostalnost u odnosu na državnu administraciju. Brzo se, međutim, pristupilo i analizi stečenih iskustava. Šta se ispostavilo? Samo ono što je valjalo očekivati: da će ministarstva i dalje sputavati samostalnost preduzeća, da će tim sputavanjima pokušavati da dokazuju da je svaka decentralizacija veliki rizik i da bi nastavljanjem eksperimenata na palijativan način — moglo doći do kompromitovanja svih projekata za demokratizovanje odnosa u proizvodnji. Došlo se do zaključka, u stvari, da bi i nova ekonomska reforma u Sovjetskom Savezu propala kao sve prethodne — ukoliko uporedo ne bude izvedena perestrojka u drugim sferama društvenog života, pre svega u političkoj i ideološkoj. Ništa se bitno novo u ekonomici ne može dogoditi, ukoliko se ne izmeni uloga partijskih komiteta svih nivoa, sovjeta narodnih deputata i sredstava javnog informisanja. Ova saznanja su dovela do januarskog plenumu CK KPSS (1987), o kojem se u sovjetskoj sredini govori — da je »proglasio kurs široke demokratizacije života društva«.

Ako su dva najznačajnija plenuma Centralnog komiteta partije od dolaska Gorbačova na njeno čelo bila januarski i junski 1987., onda pada u oči — da je januarski plenum bio posvećen političkom sistemu a junski ekonomskom sistemu. Preimućstvo je, na taj način, dato političkim reformama koje su postale uslov za izvođenje i ekonomskih.

Digitized by Google

Suština »radikalne ekonomske reforme«, kako je zamišljena, sastoji se u tome — da se od administrativnih pređe na ekonomske metode upravljanja, da se centralni privredni organi bave samo strateškim planiranjem proporcija privrednog razvitka dok bi konkretno planiranje polazilo od preduzeća, da preduzeća rade na osnovama samofinansiranja i samoupravljanja i da uspešnost poslovanja dokazuju na tržištu, što će reći poštujući objektivne ekonomske zakone, ali i da se ne kida nit između strateškog planiranja iz centra i delatnosti svake proizvodne organizacije. To se sovjetskim političkim rečnikom naziva — usklađivanje centralizma i samostalnosti privrednih subjekata koje, doduše, u praksi tek treba da se proveri.

Radikalna ekonomska reforma u Sovjetskom Savezu, što bi se reklo, ne počinje preko noći. Nemoguće je, zapravo, odjednom ukinuti administrativni sistem upravljanja, kao što je nemoguće odjednom sva preduzeća prisiliti da rade po privrednom računu, jer to nisu u stanju. Mnoga bi, bez dotacija, moralo da bankrotiraju. Zbog ove složenosti, predviđeno je da se novi sistem upravljanja ekonomikom uvodi korak po korak sve do kraja ove 12. petiletke, da bi se od 1991. u 13. petiletku ušlo sa novim privrednim mehanizmom.

Do kraja ove petiletke, do 1990. godine, drugim rečima, celokupni ekonomski i politički život u SSSR-u biće podvrgnut sukcesivnim promenama, sa političkom željom da to ne bude »usavršavanje« postojećeg sistema, već njegovo kvalitativno menjanje. Sličnih ambicija nikad ranije nije bilo.

Digitized by Google

Milija Komatina

Revolucija i demokratija

Rođene jedna radi druge, što znači sudbinski neraskidivo povezane, revolucija i demokratija ipak nemaju uvijek dovoljno usklađen smjer kretanja pa ni istovjetan domašaj. A kada se na vagi istorije pokaže da je jedna od dvije strane tog dijalektičkog procesa deficitarna, onda se javlja privid da bi se nedostatak jednoga najbolje nadoknadio napuštanjem ili bar minimiziranjem drugoga: demokratije radi revolucije, revolucije radi demokratije.

Konfrontacija i obrti u pogledima, odnosno u odnosu prema ovim pojmovima, to jest prema onome što se njima izražava, dešavaju se tokom dva stoljeća — od kako su počele revolucije a pod zastavom demokratije. Ukazaćemo na neke oblike, uzroke i posledice te konfrontacije, imajući na umu današnje potrebe unošenja promjena u socijalizam koje bi ga učinile uspješnijim i konkretnijim u odnosu na druge društvene sisteme i ideologije sa kojima, u neprijateljstvu ili toleranciji, uporedo živi.

I

»REVOLUCIJA« PROTIV DEMOKRATIJE

Revolucija je otvorena prema budućnosti. Kako je Marks mislio i govorio — glavna prednost revolucije je sama revolucija. U njenoj prirodi zaista nije to da robuje ičemu što pod

Digitized by Google

nebom postoji. Makar se zvala i demokratija, i ona pada pod nebolećivom najezdom revolucije. Prvo pariska komuna (1871), a potom oktobarska revolucija, razbijaju i principe i aparat demokratije uspostavljenih buržoaskim revolucijama (američkom 1776. i francuskom 1789), kao što su i ove prve to isto učinile u odnosu na gotovo cjelokupno prethodno stanje. Time se začela istorija modernih demokratija.

Suština revolucije je, prema tome, težnja ka stvaranju nečeg novog a to novo, ako je zaista u njenom duhu, mora označavati pomjeranje istorija bar jedan korak naprijed ka nečemu boljem za veći broj ljudi. Revolucija je ljudski polet, razbuktana energija proizašla iz istorijskog iskustva i saznanja da treba i da se može živjeti drugačije nego što se živjelo. U tom smislu ona je i čin kolektivnog stvaralaštva, čiji je preduslov uvijek upravo demokratija i koje vodi u demokratiju i, veći stepen ljudskih sloboda.

Ali ako je socijalističkim revolucijama i razbijen raniji poredak, ni tamo gdje se to dogodilo, a još manje drugdje, nijesu iskorijenjeni izvori koji taj poredak reprodukuju ni interesi oko kojih se okupljaju snage i alijanse koje ga brane. Pored toga, kao ograničavajući faktor javlja se i to što »radnici« — kako je upozoravao Lenjin — »ne grade novo društvo pretvorivši se u nove ljude, oslobođene prljavštine starog poretka, već stojeći do koljena u toj prljavštini«, a mišljenje o mogućnosti brzog očišćenja od te prljavštine je, opet po Lenjinu, »utopija koja bi u praksi samo premjestila carstvo socijalizma na nebesa«.

Imajući na umu protivrečnosti prelaznog perioda, klasici marksizma anticipirali su i opasnosti od izrođavanja revolucije i socijalizma. Iako sa prenaglašenom uverljivošću, kako se inače najčešće piše u trenucima kada treba razbuktati a ne smirivati revolucionarni zanos, Lenjin, polemišući sa Kauckim, sasvim jasno sažima dotadašnja marksistička saznanja o opasnostima koje prijete poretku koji tek što nije stvoren u slijedećim riječima:

»Radnici će, osvojivši političku vlast, razbiti stari birokratski aparat, slomiti ga iz osnova, ne ostavljajući ni kamena na kamenu od njega, zameniće ga novim, koji će biti sastavljen od radnika i službenika, a protiv njegovog pretvaranja u birokrate odmah će se preduzeti mere koje su podrobno razradili Marks i Engels: 1) ne samo reizbornost, nego i smenjivost u bilo koje vreme; 2) plata ne veća od plate radnika; neodložan prelazak na to da svi vrše funkcije kontrole i nadzora, da bi svi privremeno postajali »birokrate«, i da zato niko ne bi mogao da postane birokrata«.

U isto vrijeme, on ukazuje na razliku »između buržoaskog parlamentarizma koji sadrži demokratiju (ne za narod) i birokratizam (protiv naroda), i proleterskog demokratizma, koji će odmah preduzeti mjere da iskorijeni birokratizam, i koji će biti u stanju da te mjere sprovode do kraja, do potpunog

Digitized by Google

uništenja birokratizma, do potpunog uspostavljanja demokratije za narod« (»Država i revolucija«, napisano avgusta—septembra 1917).

Po Marksovom učenju razrešenje istorijskog konflikta između klasa u smislu prevladavanja i klasa i njihovog antagonizma može da proizađe samo iz promjena u ekonomskim odnosima. Što se politički faktor u realnim odnosima pokazivao, a danas vjerovatno još i više, kao presedan, to ne osporava to učenje. Jer, kako je Marks pisao, samo je izraz nečega drugog to što se taj faktor javlja u takvoj ulozi:

»Radnička klasa će u toku razvitka upostaviti na mesto starog buržoaskog društva takvu asocijaciju koja isključuje klase i njihovu suprotnost i više neće biti prave političke vlasti, jer je upravo politička vlast zvanični izraz klasnih suprotnosti u buržoaskom društvu« (Beda filozofije«).

Politička vlast, treba reći moć, u socijalizmu postaje izvor gotovo svih bitnih problema. Ako je i kod nas danas kriza prije svega ekonomska, njen uzrok nije ni samo a ni pretežno u ekonomskoj sferi, već upravo u političkoj. Prednost socijalizma da proizilazi iz naučne spoznaje subjektivnih zakonitosti, koje spontano djeluju, a koje se svjesno mogu prevladavati na osnovu te spoznaje, nije se u potpunosti osvjedočila stoga što je uloga svjesnog faktora vodila i dovela do prenaglašenog uticaja subjektivnih snaga, a time i do subjektivizma. Iz okolnosti da je prvi čin revolucije preuzimanje političke vlasti, proizašla je i mogućnost, a iz toga i stvarnost, da se subjektivizam »konstituiše« i kao sverešavajuća uloga te vlasti, koja, u toj konotaciji, nužno tendira birokratskom otuđenju, odnosno državno-partijskom monopolu.

Tu je i začetak preokreta u razvoju revolucije — od njenih ljudskih, moralnih, idejnih potencijala, od njenog poleta, svojstvenog svakoj mladosti, pa i njenoj, od njenih značenja kao i spontanog i organizovanog pokreta, a koji se javlja u jedinstvu ta dva pridjeva — ka njenoj »institucionalizaciji«, pri čemu se i sama demokratija ukalupljuje u unaprijed propisani normativizam, što je nužno ograničava i što nikako nije u prirodi diktature proletarijata i naročito ne socijalističke samoupravne demokratije. (Pojava tehnokratije je, uglavnom, samo produženje ove vlasti i moći ili »partner« na koji se politička vlast »tuži« pretežno onda kada se u »podjeli moći« osjeti zakinutom). Ako taj normativizam i ima demokratsku verifikaciju, ni to bitno ne ostavlja šanse izražavanju snage narodnih masa, na čemu je, kako je poznato, Tito naročito insistirao, jer su svim subjektima, makar se zvali i samoupravni, unaprijed »vezane ruke« u svim inicijativama — sve dotle mora li jedna radna organizacija imati unutar sebe više »država« (nije mnogo bitno jesu li i one radne organizacije — a s nazivom »osnovne«) i ako to, pak, ne moraju, moraju li pitati pravnike da im oni do detalja saopšte u kojoj

Digitized by Google

i najsitnijoj, treba reći besmislenijoj proceduri i za koje vrijeme (recimo, od jednog do drugog referenduma), mogu da se pridruže i da jedinstveno rade sa društvenim sredstvima, da stvaraju i gazduju stvorenim u sopstvenom i društvenom interesu.

Zamjena djelovanja ekonomskih zakonitosti i kriterijuma, ulogom i podjelom tržišta ako, pak, ne može i sasvim da se isključi, u skladu sa podjelama koje postoje u političkoj sferi — kakav je slučaj kod nas — najuočljiviji je i zaista poguban izraz, bar sa gledišta ekonomske efikasnosti, političkog »svevlašća«.

Tako je politička vlast ostala i dalje izraz suprotnosti, ali u socijalizmu više ne između radničke klase i buržoazije već između radničke klase i nje same, s tim što to ovoga puta svakako nije u punom značenju »klasna«, a još je »zvanična«. Ta suprotnost je danas osnovni problem socijalizma i sa gledišta demokratije, njenih istinskih revolucionarnih potreba i mogućnosti. (Razumije se, pod »političkom vlašću« ne treba podrazumijevati samo državni i partijski monopol već veoma širi okvir cjelokupne društvene »nadgradnje« — takoreći sve i svakoga ko na bilo koji način ima mogućnost da »ekspropiriše« stvaraoce dobara u odlučivanju o rezultatima njihovog rada).

Sve to pokazuje da se vremenom, iz mnogobrojnih suprotnosti i razloga pored postojanja naslijeđene, stekla i nova »prljavština«, što je i uslovilo to da su se sve dosadašnje revolucije manje ostvarivale u graditeljskom no u rušilačkom dijelu svoga posla. U stvari, pokazalo se potpuno opravdanim upozorenje Josipa Broza Tita, dato kao objašnjenje našeg razgraničenja sa staljinskim metodom još 1954. godine:

»Nasilnim putem se može likvidirati stari sistem, ono što je odživjelo, ali se nasilnim putem ne može razvijati i ostvariti novi, najdemokratskiji društveni sitsem — socijalizam. Tu su potrebne napredne, što demokratskije metode«.

Što sve nije bilo kako bi trebalo da bude i kako se željelo, i nije najgore. Period od 70 godina, koliko je proteklo od prve pobjedonosne socijalističke revolucije, i nije dovoljan za tako grandiozan prevrat kakav se njome začeo. Lošije je to što se revolucije nijesu pokazale ni približno kritične prema sebi koliko su surove prema onome što ruše i što treba da ruše, jer bi inače one bile onemogućene.

Smisao je revolucionarne borbe da demistificira realne odnose, da iskorjenjuje obmane i opsjene. Ali ne samo ono što se tiče istorijskog nasljeđa, već i ono što proizilazi iz njenih sopstvenih tokova, a što predstavlja kočnicu za razvoj revolucije. Revolucionari i oni koji djeluju u to ime zadržali su tu ulogu, ali na žalost, pri tome ili ne dotiču ili sasvim malo dotiču i svoje samoobmane i opsjene.

Subjektivistička narcisoidnost, građena na veličini ideala koji motivišu politiku i akcije, vremenom je sve više isključivala

Digitized by Google

samokritičnost, pa time i sposobnost za raspoznavanje šta jeste a šta nije u konkretnoj, naročito političkoj praksi, u skladu sa autentičnim stremljenjima revolucije. A kada do toga dođe, onda je mali razmak od »gušenja eksploatatora i narodnih ugnjetača« — što je princip revolucionarne demokratije »za ogromnu većinu naroda« — do eksploatacije i gušenja slobode i većine naroda. Drastičan primjer premošćenja tog razmaka ostavio je Staljin sa svojim sistemom vladanja, u kome je bilo glavno — ne propustiti da se uoče »neprijatelji« i da se oni čak i fizički likvidiraju. U stvari, slično se događalo i događa svuda tamo — a to je upravo baš svuda — gdje revolucija nije uspjela da zamjenom jednog upravljačkog sloja i aparata izradi odnose kojima se prevladava, ako ne potreba za bilo kakvim aparatom, bar njegova birokratska osamostaljenost i otuđenost od naroda.

Kako se ne ostvaruju preduslovi veće ekonomske efikasnosti i demokratije, unutar socijalističkih društava dolazi do stagnacija pa i kriza, a to znači i do opšte nestabilnosti. Iz toga proizilazi jedna okolnost koja najdrastičnije pogađa demokratiju, a to je jačanje faktora presije. Po nekoj njima imanentnoj destruktivnoj prirodi, ti faktori imaju ili stiču »potrebu« za neprijateljima, pa ih, kako je poznato, ne retko i sami stvaraju. Tako se održava negativna ravnoteža između faktora presije i broja neprijatelja, kao razloga da ovo prvo postoji.

Otuda već dugo u socijalizmu njegovi reprezentanti imaju glavnu preokupaciju »čuvanje« tekovina revolucije. A kada ta preokupacija prevlada, onda je strah od promjena neizbježan, a sa time dolazi i sve što uslovljava stagnaciju, nestvaralačku, inovatorsku atmosferu što podrazumijeva uključenje najširih slojeva naroda u demokratsko tragalaštvo i izbor alternativa. U takvoj situaciji odsustvo stvaralačkih inicijativa i ostvarenja nadoknađuje se apologiranjem načelnih strateških proklamacija. U rasponu između tih proklamacija i puke realnosti buja protivurječan život, unutar čega ima svega i sve teži da stekne istovetno »pravo građanstva«. Reprezenti revolucije pri tome snalaze se ili tako što sa svojih monopolskih pozicija određuju kriterijume koje interese i pozicije treba favorizovati ili tako što sužavaju prostor svoga djelovanja samo na ono što je vezano za njihove sopstvene interese i pozicije. Tako se sužava, pored demokratskih metoda, i sadržaj revolucije.

Reduciranje revolucije, odnosno nesposobnosti njenih organizovanih snaga, da je uspješno razvijaju najpotpunije se pokazuje i u činjenici neefikasnog funkcionisanja cjelokupnog društvenog sistema (ekonomskog, političkog, pravnog). O toj neefikasnosti svi govorimo — da je to tako postoji plebiscitarna saglasnost. Ali još nije dovoljno analizirano šta sve to prouzrokuje. Mnogi danas govore da je prisutna opšta nezakonitost, to jest da svi krše zakone. Nije, međutim, tačno ni da je nezakonitost opšta, iako jeste drastično rasprostranjena (slučaj »Agrokomerca« je samo šokantna ilustracija te pojave), pa ni to da

Digitized by Google

svi kršimo zakon. I najpovršnija analiza bi pokazala da je raskorak između normativnog i stvarnog, koji se zvanično i nezvanično navodi kao bitna karakteristika našeg društvenog stanja, posljedica dvoličnog ponašanja upravo onih faktora koji presudno utiču na izgradnju institucionalno-normativnog mehanizma našeg društvenog sistema. Jedan od izraza nedemokratije, pored kršenja zakona (političkih stavova i zaključaka) jeste i »neformalno« odlučivanje, to jest stvarno) odlučivanje izvan legitimnih organa, čime se ti organi, iako formalno ipak oni odlučuju, de fakto suspenduju.

U svim tim okolnostima događa se ono što je upravo suprotno suštinskom smislu revolucije — zatvara se njen put ka budućnosti, a time se i demokratija reducira na čuvanje određenih monopola koji nijesu bitno drugačiji iz te puke činjenice što su stvoreni u revoluciji i što se u to ime održavaju.

II

»DEMOKRATIJA« PROTIV REVOLUCIJE

Sedamdesetogodišnja retrospektiva izgradnje socijalističkih društava i života u tim društvima nesumnjivo pokazuje da su tek otvoreni procesi, gdje više — gdje manje, »spuštanja« demokratije u narod — u sve odnose njegovog života, a prije svega u odnose proizvodnje. Riječ je, dakle, o prelasku političke demokratije, kakva postoji u građanskim društvima, a koja se s razlogom naziva i »formalnom«, na ekonomsku i socijalnu demokratiju, ali takvom prelasku kojim se ne bi ukinula politička demokratija već bi ona proizilazila iz stvarnih sloboda ljudi koji žive od svoga rada i koja bi komplementarno sa tim slobodama činila jedno sasvim novo društveno stanje koje se naziva socijalizmom.

Da bi stvar bila još gora, gotovo toliko koliko je narastala uloga i značaj političkog faktora toliko se taj faktor osamostaljeno i nedemokratski eksponirao. Tako se došlo do toga da politička demokratija građanskih društava, ostvarujući se u okvirima koje je ta demokratija sama sebi propisala, ima neosporno nekih prednosti u odnosu na demokratiju posredovanu političkim faktorom u socijalističkim društvima.

Socijalizam se našao na raskršću: ili da se demokratizuje, čime bi se osnažila motivacija za rad i vezanje lične sudbine za sudbinu toga sistema, što bi bio uslov postizanja veće ekonomske i svekolike društvene efikasnosti, ili da još više pojača faktore političke presije, kako bi i tim putem savladavao ne samo naraslu ravnodušnost već i otpore koji se uveliko pojavljuju u različitim vidovima.

Da se mora krenuti putem nove i veće demokratizacije, više je nego očevidno. Demokratija postaje ne samo novi izazov već i opšti imperativ. Taj imperativ je uveliko i internacionali-

Digitized by Google

zovan. Iako se ne osporava pravo svake nacije da u svojim okvirima gradi odnose saglasno svojim specifičnostima, što je, inače, jedna od demokratskih tekovina svijeta, na međunarodnoj sceni djeluje i »pravo« »miješanja« i u unutrašnje odnose sa gledišta obezbeđivanja međunarodno proklamovanih i od svih priznatih načela demokratije. Istina, zahtjevi se različito formulišu, zavisno od toga odakle dolaze: iz kapitalističkih zemalja govori se o potrebi poštovanja »ljudskih prava«, razumije se, saglasno tome kako se ta »prava« tamo shvataju, iz socijalističkih zemalja o potrebi proširenja tih prava i na ekonomsku sferu, što znači na klasne odnose. No, bez obzira na različitost shvatanja njene suštine, demokratija je cilj, pa i program, bez kojeg više nijedan pokret, nijedna organizovana društvena snaga, ne može imati autoritet ni u nacionalnim ni u međunarodnim okvirima.

Ali, ni saznanja o neophodnosti demokratizacije društava, kao ni saznanja o deficitarnostima u tom pogledu, nijesu dovoljna da se zaista uđe u novu etapu radikalnih promjena. To što bi trebalo učiniti, da bi se svijet u svim postojećim društvenim sistemima istinski izmijenio na bolje, iziskuje radikalne revolucionarne promjene a do njih ne može doći ukoliko se i dalje ostane pri postojećim istorijskim stereotipima i predrasudama. Kao jedan vid otpora radikalizaciji i ubrzanju procesa demokratizacije pojavljuje se predrasuda o revoluciji, povezana sa stereotipom demokratije kao neke opštečovječanske, »vječne« kategorije. Širi se propaganda da svijet u »eri demokratija« treba ili da se odrekne revolucija ili da ih podredi uveliko ukorijenjenom građanskom shvatanju demokratije. Tako se, baš na ovom istorijskom raskršću ponovo oživljava hajka protiv socijalističke revolucije, koja se začela još od kada je »bauk komunizma« počeo da kruži Evropom. Problem se komplikuje utoliko što se u tu hajku, otvoreno ili prikriveno, aktivno ili pasivno, svjesno ili nesvjesno, uključuju i mnogi ljevičari i komunisti.

Istorijski imperativ da se mora demokratskije živjeti izazvao je plimu promjena u svim socijalističkim zemljama. Inicijative dolaze sa vrhova društvenih piramida, ali je njihova artikulacija nesumnjivo izraz postojanja takvih potreba i težnji i u osnovicama tih piramida. Ovoga puta, sa izuzetkom naše inicijative još sredinom ovog vijeka o izgradnji socijalističkog samoupravljanja, reforme zahtevaju i ekonomsko-socijalnu i političku sferu. Ima znakova i o tome da se samoupravljanje shvata i prihvata kao jedna od opštih zakonitosti demokratizacije savremenog svijeta. U kapitalizmu ta zakonitost djeluje u otvaranju izvjesnih procesa participacije radnika u upravljanju u proizvodnim odnosima, u jačanju uloge sindikata i slično. U socijalističkim društvima djelovanje te zakonitosti ogleda se u mijenjanju shvatanja o ulozi države, u otvaranju mogućnosti za autonomiju preduzeća i lokalnih društveno-političkih zajednica i uopšte u većem osloncu na inicijative i snagu narodnih masa. Javnost rada, ali ne shvaćene kao demokratskog dekora rada političkih organa,

Digitized by Google

već kao preduslova za svenarodnu kontrolu rada tih organa i uticaja na njih, takođe je jedan od izraza opšte društvene demokratizacije, koja ima u osnovi i samoupravne elemente. Očikivanja da će se odmah i svuda krenuti ka izgradnji nekog sistema socijalističkog samoupravljanja, ipak nijesu realna. A isto tako ne samo da nije realno već i ne izražava punu suštinu demokratizacije i potreba za efikasnijim razvojem socijalizma, pitanje da li se i koliko napušta centralističko upravljanje, jer je bitnije od toga šta stoji iza »centralizma«, kakvi odnosi i kakav monopol. Kada se do tog drugog pitanja dođe, onda je jasno da nije dovoljno izvršiti samo disperziju političke moći, stvoriti uslove za autonomiju pojedinih subjekata već treba izvršiti takoreći pravu revoluciju u proizvodnim odnosima, u razbijanju monopola i prevladavanju birokratske arbitražne društvene moći. Tako shvaćeno, pitanje je mnogo šire i od pitanja demokratije i nikako se ne može riješiti samo popravkama u mogućnostima slobodnijeg eksponiranja postojećih radnih i društveno-političkih subjekata.

Iz svega rečenog proizilazi da imperativ pomjeranja klatna istorije ka demokratiji iziskuje raščišćavanje kriterijuma o kakvoj je demokratiji riječ i, svakako izlazak iz nametnute, po formi demokratske, a suštinski dogmatske, konfrontacije revolucije i demokratije. Sve to što je novo i što je na sceni objektivno duva u meh revolucije. Prihvatajući ga, i kao sebi imanentni zahtjev i kao opštu sublimiranu potrebu čovječanstva, revolucija se revitalizira i stiče novi, širi i veći autoritet. Ona time nikako ne gubi »pravo«, već ga upravo stiče, da se na sebi imanentan način razračunava i sa kvazidemokratskim, nerevolucionarnim, oportunističkim koncepcijama demokratije, čija bi pobjeda vraćala istoriju u već poznato i suštinski nedemokratsko stanje.

U tom kontekstu veoma su aktuelna Lenjinova upozorenja, data neposredno uoči oktobarske revolucije, o demokratskom licemerju, podsjećajući da riječ »demokratija« može da predstavlja: »naočnjake koje se stavljaju na oči revolucionarnom narodu i koji mu smetaju da slobodno, smjelo, samoinicijativno gradi nešto novo . . .«

Pogledajmo šta se krije iza tih i takvih »demokratskih« naočnjaka. U Lenjinovo vrijeme s pozivom na demokratiju, težilo se tome da se onemogući stvaranje sovjeta radničkih seljačkih i svih drugih deputata, u čemu su vođe revolucije vidjeli ne samo stvaranje »jedine vlasti u državi već i vjesnika odumiranja bilo kakve države«, a time i ostvarenje sasvim nove demokratije, koja se začinje kao diktatura proletarijata i koja ostvarenjem te »diktature«, to jest oslobođenjem rada, postaje demokratija naroda i za narod, a time i prestaje biti bilo kakva diktatura.

I tada, kao i danas, dakako, u ime demokratije najčešće nije se odricala potreba za socijalizmom, ali se i tada, kao i danas, težilo nekoj izvanideološkoj demokratiji, s ciljem da se

Digitized by Google

isključi ili bar minimizira radničko klasna komponenta demokratije, što znači da se u osnovi ostane pri demokratiji kakvu su izgradila građanska društva u kapitalističkim uslovima i za potrebe očuvanja kapitalističkog sistema.

Razgraničenja sa revolucijom u ime demokratije počinju u određenom ontološkom kontekstu. Naime, polazi se prije svega od toga da je čovjek po svojoj prirodi »dobar« i da mu, kao takvom, odgovara demokratska društvena sredina. Da li je baš tako da je čovjek po prirodi samo »dobar«, trebalo bi dokazivati, a istorijsko iskustvo moglo bi da dovede i do drugačijeg zaključka. Nije bez razloga neko rekao: »Čovjek na vidiku — znak da je hajka blizu«. Ali kako god bilo, sasvim je neosporno da je neophodna demokratska sredina u kojoj će i mračne strane čovjeka iščezavati ili bar imati manje šansi da se njegova destruktivnost izražava i kao sloboda na štetu slobode drugih ljudi.

Za našu temu bitno je to što se pri tome apriori smatra da revolucija ne podrazumijeva takve preduslove u kojima ljudsko biće može da se razvija kao slobodno biće, jer je ona, tobože — »nasilje«, »prisila«, »sektaštvo«, podčinjavanje autonomnosti čovjeka kolektivitetu unutar kojeg se neminovno konstituišu odnosi nadređenosti i podređenosti. Pri tome se za argumentaciju uzima i to što i sama revolucionarna teorija demokratiju koja proizilazi iz revolucije definiše »diktaturom«, pri čemu se smatra nebitnim o čijoj je »diktaturi« riječ, to jest smatra se da se u suštini ništa ne mijenja ni time što je to diktatura radničke klase. Da ni u istorijskoj perspektivi diktatura radničke klase ne može postati okvir za istinske ljudske slobode uzima se za argumenat i to da se stragija razvoja te proleterske, socijalističke demokratije, zasniva na marksističkom utopističkom predviđanju budućnosti, koja je samo ideologijsko a ne i naučno pa da se ljudi na taj put neminovno moraju naganjati i na njemu zadržavati posredstvom despotizma. Takve ili slične teze, možda je najpotpunije izrazio Lešek Kolakovski, jedan od najistaknutijih savremnih marksista, a koji je poslije emigracije iz jedne socijalističke zemlje — da li stoga što je došao do naknadnih saznanja ili jednostavno da se ideološki »oduži« za ukazano gostoprimstvo u novoj, nesocijalističkoj sredini — svoja uvjerenja izmijenio. Njega spominjemo i radi toga što on svakako ima određen uticaj i na našu inteligenciju, pa su možda i njegova razmatranja humanističke problematike, koja su zaista značajna za razvoj te komponente u marksizmu, u uprošćenim, ako ne i iskrivljenim interpretacijama, neke autore navodila na takve zaključke, kao što je, na primjer, i taj da se pitanje humanizacije rada ne može izvoditi ni samo pa ni pretežno iz odnosa u političkoj i ekonomskoj sferi. Iako u tome ima istine, jer je humanizam vezan za cjelokupnost društvenog života, neshvatljivo je da se baš tada kada je riječ o humanizmu i ne pominje najamni odnos i ne to, recimo, je li čovjek u položaju da sam

Digitized by Google

odlučuje hoće li mu se obezbijediti zaštitne rukavice, tuševi i sve drugo što iziskuju uslovi sa gledišta humanizacije rada. Ispada da je humanije ono društvo koe sve to radnicima može da velikodušno »dodijeli«, od onog koje čini napore da se radnik isčupa iz kapitalističkog i svakog drugog najamnog odnosa.

Danas se ističe da nije samo pojam »diktatura« koji više ne može da bude prihvatljiv, već i to da je vezanje demokratije za jednu klasu, makar ona bila i radnička, vid sektaštva, dakle, nedemokratije. Otuda, kao što je poznato, i neke komunističke partije na zapadu odriču se termina (da li samo termina) »diktatura proletarijata«. Valjda i u kontekstu tih i sličnih shvatanja o »diktaturi proletarijata«, i Enriko Berlinguer svojevremeno je izjavio, a što je kod nekih naših autora prihvaćeno kao značajno i inovatorsko otkriće, da su »snage Oktobra istrošene«, čime je, u stvari, iskustva začeta oktobarskom revolucijom ostavio muzeju starina. Iako je tim povodom najavljivana neka »nova alternativa«, kao što je poznato, suštinski teorijski ništa novo nije otkriveno. Pokazalo se da takve i slične teze ni politički nijesu mnogo doprinijele takozvanom evrokomunizmu.

U svim tim i sličnim odstupanjima od izvorne marksističke teorije revolucije, izgleda da je najpozitivnije i pozitivno samo nastojanje da se dođe do nečeg novog. Takvu težnju nijedan marksista, koji dijalektički misli i koji demokratski korespondira sa stvarnošću, ne bi smio da ne uvažava, čak ni onda kada se i ne oplođava stvaralački, jer to uvijek nije ni moguće. Ali u svemu tome što se govori o socijalističkoj revoluciji, diktaturi proletarijata, marksizmu i socijalizmu, ima mnogo pojmovnih nesporazuma, koji se moraju otklanjati. Najgore je pri tome to što neki od tih nesporazuma proizilaze iz direktnog podmetanja suštini onoga što revolucionarna teorija anticipira i inaugurira u društvenu praksu na putu socijalističkih preobražaja. Neprihvatljivo je da se revolucija predstavlja kao jedan čin i da se kao obilježje toga čina uzima samo ono što je u njemu »najsurovije«. A da li je marksizam utopistička ideologija, sama realnost odgovorila je na to pitanje — ta »utopija« danas egzistira u svijetu u poznatoj i opšteprihvaćenoj činjenici »socijalizma kao svjetskog procesa«. Što se tiče diktature proletarijata, mnogi su već do sada dovoljno razjašnjavali o čemu je riječ. Edvard Kardelj je, kao i mnogi prije njega, ukazivao na neodrživost toga da se svaka diktatura identifikuje sa pojmom nasilja i da se svaka demokratija identifikuje sa pojmom slobode:

»Sistem klasne vlasti — koju u društveno-istorijskom smislu nazivamo diktaturom klase — javlja se, u stvari, ne u jednom, nego u raznovrsnim političkim oblicima, počev od relativno veoma demokratskog sistema pa do diktature najgrubljeg nasilja, kakva je, na primjer, fašistička diktatura. U tom smislu shvaćen, pojam diktature nije identičan sa oblikom nasilja, nego sa *državnom odbranom određenog klasnog odnosno društvenog sistema.* Stoga akcija političara građanskog društva koji pokušavaju

Digitized by Google

da pojam diktature proletarijata interpretiraju kao suprotnost pojmu demokratije nije ništa drugo nego oblik ideološke borbe koja se vodi u okviru savremenih društvenih suprotnosti.

Naravno, i u sistemu diktature proletarijata ima prinude kao što je ima u svim sistemima, pa i u političkom sistemu parlamentarne demokratije. A isto tako kao što se građansko društvo u istoriji pojavljivalo u različitim političkim oblicima od demokratije do otvorenog nasilja, i diktatura proletarijata može da se pojavljuje u najdemokratskijoj formi kao i u oblicima u kojima su elementi političkog ograničavanja znatnije prisutni ili su čak dominantni. A da li će biti jedno ili drugo ili treće, to u najvećoj mjeri zavisi od objektivnih uslova i od takvih faktora kao što su stepen stabilnosti društva, odnos moći društvenih snaga, međunarodna situacija itd., a, naravno, i od subjektivnih opredeljenja i sposobnosti vodećih društvenih snaga. (»Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«).

Dugo već, a u novije vrijeme naročito, nastoji se u ime i radi demokratije teorijski obrazložiti potreba vraćanja »prava građanstva« političkom pluralizmu i u onim socijalističkim društvima koja su izabrala drugi i drugačiji put ka istinskoj demokratiji. Relevantna pitanja, bar sa gledišta savremenih ideoloških kontroverzi formulisao je nedavno i Aleksandar Grličkov, govoreći o reformama u socijalističkim zemljama u Beču. (Prema »Borbi« od 31. decembra 1987.). Pokušavajući da definiše šta je socijalizam on se pita:

»Da li se ideja o samoupravljanju, tj. ideja o slobodnim proizvođačima i potrošačima, može ostvariti sve dok ne postoje politički slobodni građani? Rečeno drugim rečima: kakav politički pluralizam odgovara socijalzmu u sadašnjim socijalističkim zemljama?«

U ovom pitanju, bar posredno, sadržani su ili bar nagovješteni i neki odgovori: da bi trebalo da postoji politički pluralizam, s tim da se vidi »kakav«, a iz razloga da bi se postiglo to da i u socijalizmu građani budu »politički slobodni«. Naročito iznenađuje pri tome što autor tako formulisano svoje pitanje smatra »mnogo značajnijim od pitanja suštine socijalizma ili o prihvatljivim oblicima svojina«.

Marksistička teorija valjda je odgovorila na pitanje iz čega treba da proizađe suština socijalizma, a, naime, iz promjena klasnih odnosa što podrazumijeva promjenu svojinskih oblika, u pravcu stvaranja ekonomske osnove za emancipaciju radničke klase. Društvena svojina, koju Grličkov i ne pominje s obzirom na to da je riječ o prelasku od kapitalizma ka socijalizmu, ne mora biti jedini oblik svojine, ali ona ipak mora biti bar preovlađujući oblik svojine. Sa gledišta društvenih realiteta u socijalizmu kakav je do sada izgrađen, politički faktor je zaista veoma važan i od promjena u položaju i ulozi toga faktora zavisi dalji uspješan razvoj socijalizma u pravcu njegove i ekonomske efi-

Digitized by Google

kasnosti i cjelokupne demokratizacije. Međutim, do odgovarajućeg rešenja ne može da dođe time što bi se još više potencirala politizacija svega i svakoga, a čemu upravo vodi svaki politički pluralizam, već promjenama u pravcu prevođenja istorije sa političkog na društveni plan, kako je to i Marks anticipirao. Jugoslovenski komunisti imaju koncept, pa se i praksa u tom smislu začela za takav obrt, a on se sastoji u socijalističkom samoupravljanju, koje — kako je Grličkov svoje dileme o političkom plurazilmu ne dovodi do teze da bi trebalo vaskrsnuti višepartijski sistem, čak to izričito i osporava, ali ulogu Saveza komunista Jugoslavije, koji je u našem društvu istorijski priznat kao idejno-politička vodeća snaga, stavlja u okvir »partnerstva u kojem bi je podržavalo više potpuno emancipovanih institucija«, čime ipak ostaje nejasno o kakvom je »partnerstvu« riječ.

A što se tiče svojinskih oblika, zaista je čudno da se u tom pogledu i sa pozicija progresivne misli, istorija pokušava vratiti nazad. Smatralo se da je već krajem devetnaestog vijeka pitanje odnosa svojine i slobode to jest demokratije, Žen Žores teorijski skinuo sa dnevnog reda riječima:

»Ako sloboda ima potrebu za svojinom, potrebno je učiniti svojinu opštom da bi svaki imao slobodu«.

Ostaje istorijski nerješeno pitanje stvarnog društvenog položaja radnog čovjeka i građanina, koji ne bi bio apstraktni politički građanin političkog sistema ni građanskog ni socijalističkog društva pa ni radničke klase, već čovjek koji bi imao mogućnosti da se u svim oblastima društvenog života u kojima stvara i djeluje eksponira sa svojim autentičnim interesima i ljudskim potrebama. Teorijski je dovoljno razjašnjeno da se ti interesi i te potrebe ne mogu nikako ostvarivati na osnovi individualističkih koncepcija, koje se negatorski odnose prema svakom kolektivitetu, a isto tako ni posredstvom svakakvih apstraktnih entiteta, unutar čega su i političke partije, koje arbitražno posreduju između njega i njegove slobode. Čovjekova sloboda podrazumijeva društvo u kome će on moći da autonomno i odgovorno rešava svoja pitanja na način koji će voditi slobodi svih ljudi s kojima živi u zajednici. Koncept ili vizija takvog društva je — društvo socijalističkog samoupravljanja. Ako taj »koncept« još ne daje odgovarajuće rezultate, to nikako ne upućuje na zaključak da bi trebalo prihvatiti »novi« koncept o bilo čijoj i bilo kakvoj arbitraži, jer bi njen učinak, i to pod određenim okolnostima, mogao da dovede samo do izmjene odnosa vladajućih snaga, a, opet, bez jasnog i sigurnog izgleda u čiju korist i da li bi se istinski stanje bitno promijenilo u progresivnom pravcu. Privatna svojina, kao i svaki partijski sistem ne mora biti apriorno monopol), to su dogme koje i mogu da se održavaju sve donde dok postoje i uslovi iz kojih one proizilaze. Stvar je u tome kako da se ti uslovi mijenjaju. To je istorijski, a može se reći i u konkretnom smislu, na »dnevnom redu«.

Digitized by Google

III

SOCIJALIZAM DEMOKRATSKOG LIKA

Mogućnost razrešenja »spora« između revolucije i demokratije sadržana je u razvijanju i afirmaciji socijalizma demokratskog lika. Preduslov za to je u mijenjanju sadržine i oblika izražavanja i revolucije i demokratije u skladu sa savremenim uslovima.

Može se očekivati da će se revolucionarni procesi ili metodi djelovanja revolucionarnih snaga u savremenim uslovima sve više izražavati i po svojim oblicima na demokratskiji način. U marksističkoj teoriji revolucije, inače, nigdje nije zapisano da revolucija uvijek mora biti »krvava«, a jeste to da će njen dalji razvoj, poslije preuzimanja političke vlasti, svakako ići »mirnijim« tokovima. Staljinske teze o zaoštravanju klasne borbe u socijalizmu, ma koliko da klasne suprotnosti u izvjesnom smislu i dalje ostaju kao jedna realna činjenica, više ma ko i pominje, a u svakom slučaju, ako je riječ o socijalizmu koji istinski podrazumijeva i demokratiju, i klasne i druge suprotnosti mogu se razrešavati bez antagonističkih neprijateljstava i većih potresa. Realno je očekivati da će se i suprotstavljenost socijalističkog i kapitalističkog društvenog sistema izražavati na svjetskoj sceni sve manje u ratnom ili hladnoratovskom sukobljavanju a sve više u »takmičenju« posredstvom rešavanja društveno-ekonomskih problema i stvaranja mogućnosti za što slobodnije izražavanje i ostvarivanje ljudskih sloboda. Svim tim izmjenama, ali ne u strateškim idealima i ciljevima već u načinu izražavanja, socijalistička revolucija objektivno će se približavati ako ne i poistovećivati — sa demokratijom u njenim istinskim značenjima i mogućnostima.

Socijalistička demokratija, ako uopšte pretenduje na budućnost, takođe mora da se stalno inovira. Prirodno je očekivati da će ona sve više ići i u dubinu i u širinu, zahvatajući društveni život u cjelini. Takve svoje pretenzije može ostvarivati samo razbijanjem postojećih, starih i novih, monopola, političkih i drugih stereotipa, a čineći to, ona je, u stvari sama sobom na revolucionarnom poslu.

Pored tih objektivnih razloga izvjesne nepodudarnosti revolucionarnih i demokratskih procesa, postoje i drugi, subjektivni razlozi koji ta dva procesa udaljavaju jednog od drugog.

Ako je riječ o revoluciji, onda je raskorak između ideala i stvarnosti jedan od glavnih razloga razočaranja dijela njenih subjektivnih snaga i njihovog prividnog prelaska u »tabor demokratije«. Tu pojavu dobro je uočio Veljko Vlahović, pišući o žalosnoj sudbini onih koji su se razočarali:

»Revolucije stvaraju vizije, a kada se revolucije vrate u korito mirnijih voda, tada pred očima pojedinaca nastaje jaz

Digitized by Google

koji razdvaja stvarnost od vizija. Oni kojima se taj jaz čini nepremostiv upadaju u njega koračajući po njegovom dnu, tabajući stazu koja ih vodi u susret sopstvenom ništavilu, ostavljajući za sobom tragove tužne ironije nad svim i svačim, a najviše nad samim sobom.« (»Izabrani radovi«, knj. V, str. 272)

Niti treba niti se može opravdavati to što se intencije revolucije, čak ni one koje su pretočene u ustavne i druge zakonske odredbe i programske političke stavove, ne ostvaruju u mnogo čemu već se, iz raznoraznih razloga inaugurira i opravdava druga i drugačija praksa. Sasvim je razumljivo da ta okolnost izaziva revolt i vodi u pasivizaciju, ako ne i u neku vrstu opozicije. Ali ima i druga okolnost, koju također zapaža Veljko Vlahović, a, naime, djelovanje pogrešne predstave o socijalizmu kao poretku koji će »preko noći usrećiti čovječanstvo«. Kako do toga ne dolazi, takve iluzije se gube i onda počinje obračun sa društvom, pri čemu se za sve okrivljuje revolucija.

Demokratija, sasvim prirodno, traži prostor za sebe, pri čemu, po nekoj njenoj imanentnosti, više vodi računa o formi nego o sadržini. Ona je već osvojila pravo da se slobodno izražava i to je jedna od nesumnjivih značajnih tekovina našeg društvenog razvoja. Ali dijalektika slobode, naročito ako se ostvaruje bez odgovarajuće veze sa onim čemu služi — kojim ciljevima, može da dovede i do direktne konfrontacije forme i sadržine. To je istorijski poznata pojava, a ona se i danas veoma rasprostranjeno ispoljava u našem društvu. Od slobode za sebe, ide se i ka slobodi da se drugi onemogućavaju ili ideologijski denunciraju kalkulantskim etiketiranjem. Revolucija je tragalaštvo za novim kvalitetima života koje teži da se i u realnim odnosima ostvaruje. To iziskuje promjene. Načelno, i demokratija je za promjene. Ali kad dođe do toga da zaista treba nešto izmijeniti, onda se demokratija pojavljuje kao kočnica, stavljajući u prvi plan proceduralne i druge razloge. Tako, na primjer, iako smo manje više svi u našoj zemlji saglasni da su uzroci postojeće krize u nepovoljnoj konstelaciji snaga koje imaju monopol u centrima odlučivanja, bilo da je riječ o birokratsko etatističkom, tehnokratskom ili raznim drugim grupno svojinskim i privatističkim monopolima, započinjanje akcija na razbijanju svih tih monopola a sa ciljem stvaranja drugačijeg, upravo demokratskije konstelacije odnosa političkih snaga, što se u nekim sredinama već i čini, sa strane jedne vrste demokratskih »entuzijasta« kvalifikuje se kao obnova staljinističkih metoda.

Podsjetimo ovde i na to da se naša velika demokratska tekovina otpora staljinizmu i otkrivanja njegove suštine koristi u novije vrijeme i u svrhe koje su tome suprotne. Naime, i u svijetu i kod nas antistaljinizam je prešao i preko one granice do koje je riječ o staljinizmu. Socijalizam je reduciran na staljinizam, pa kada se hoće borba i protiv socijalizma, onda se to stavlja pod kapu antistaljinizma. »Čvrsta ruka«, što je dvosmislena oznaka za staljinizam, kako pojave o birokratskoj samovo-

Digitized by Google

lji i nezakonitosti pokazuju, više je prisutna gde ne treba da bude, nego tamo gdje bi čvrsta ruka, ali shvaćena u drugom smislu, trebalo da bude prisutna, što se ogleda upravo u tim okolnostima da može gotovo svako da vršlja maltene kako mu se hoće. A, eto, prisutnost i te drugačije — »meke ruke«, služi kao ilustracija da u našem društvu »demokratija cveta«. Komentar je izlišan.

Iz svega rečenog očigledno je da usaglašavanje u stremljenjima i u praktičnom smislu revolucionarnih i demokratskih procesa iziskuje idejno raščišćavanje šta je istorijski preživjelo na bilo kojoj strani tih procesa i šta treba isključiti, da bi se napravilo mjesto progresivnijem, upravo kroz dovođenje u pravu vezu suštinskih značenja revolucije i demokratije.

Nije srećna okolnost što danas svako idejno raščišćavanje gotovo uvijek prati i politička borba, ali ako je i to neizbježno, ne smije se praviti takav i toliki ustupak »demokratiji«, pa da se odustane od svih tih borbi, a to znači i od unošenja promjena koje su neizbježne ako se uopšte hoće izlazak iz krize i uspješniji razvoj naše jugoslovenske socijalističke i samoupravne zajednice. Lažni mir, uspostavljen na podjednakoj valorizaciji svih kriterija (interesa) ili u odsustvu kriterijuma, djelovanjem stihije, ničemu dobrome ne služi. To prouzrokuje ili blokadu, kada se ništa ozbiljno ne može učiniti, ili otvara sva vrata za sve tendencije.

Kod nas je na sceni odavno i jedno i drugo. A i jedno i drugo predstavlja stvarnu platformu za održavanje i odbranu triju prisutnih kontrarevolucija: nacionalističke, (na Kosovu i ne samo u toj sredini), građansko-desničarske (svi vidovi grupno svojinskog i drugog privativizma, zahtjevi i pokušaji unošenja kapitalističkih odnosa nasuprot socijalističkim odnosima, raslojavanje društva posredstvom prisvajanja mimo reda itd.) i birokratsko-etatistička, čija se moć, koja nije malena, više koristi za održavanje državno-svojinskog monopola i monopola u političkom odlučivanju, mimo i nasuprot samoupravnog sistema, nego za onemogućavanje i iskorjenjivanje prvih dveju kontrarevolucija.

Srećna je okolnost da ni jedna od tih kontrarevolucija nije toliko moćna da može da ugrozi tekovine naše socijalističke revolucije i da razbije naš društveni sistem. Ali tako ne bi moglo dugo da ostane. Organizovane subjektivne snage, sa Savezom komunista Jugoslavije u njegovoj istinskoj revolucionarnoj ulozi, bile bi daleko ispod svog istorijskog zadatka ukoliko bi, iz straha da budu kvalifikovane kao »nedemokratske«, kao »staljinističke« i dalje odustajale da nađu otvoreniju i energičniju borbu protiv svih tih kontrarevolucionarnih tendencija, uključujući tu i tendenciju pseudodemokratizma.

Pitanje kroz koja se najpotpunije a i najkonfliktnije može pokazati koliko jesmo na revolucionarnom tlu u njegovim demokratskim konotacijama, i na demokratskom tlu u njegovim revolucionarnim konotacijama sadržano je u tome ko je u našem

Digitized by Google

društvu koje se razvija na socijalističkim samoupravnim osnovama u poziciji da kontroliše raspodjelu nacionalnog dohotka i naročito sredstava proširene reprodukcije. Jesu li to radnici u svojim radnim i drugim asocijacijama ili je to profesionalni upravljački sloj u raznim teritorijalnim jedinicama?

Na to pitanje odgovorili su i naša politika i naša nauka. Što je profesionalno upravljački sloj (grupa ili grupe) zadržao pozicije koje nijesu imanentne samoupravnim odnosima, pa ni institucionalno normativnom mehanizmu tih odnosa koji odavno imamo, i nije najgore. Opasnije od toga je što je taj sloj vremenom razvio svoje sopstvene interese i što je čuvanje tih svojih interesa poistovjetio sa čuvanjem postojeće konstelacije političkih odlučujućih snaga. Tako smo došli u situaciju da se gotovo svaki (u praktičnom iako ne i dok su u pitanju deklaracije), korak razvlašćivanja toga sloja u korist jačanja socijalističkog samoupravljanja doživljava pa i kvalifikuje kao atak na tekovine revolucije. Naročito se to ogleda kroz to što se etatizam i birokratija može napadati koliko god to ko hoće, ali ne i da se pri tome uzima u obzir i personalni izraz tih kategorija, to jest odnosa.

Treba vjerovati u mogućnost, i tu mogućnost treba neodložno pretvarati u stvarnost, da se i u tu stranu toga pitanja uđe. To je ono što će presudno uticati da se izvrše promjene koje bi zaista dovele do novog kvaliteta našeg socijalizma. Izlazeći u susret toj potrebi, revolucija i demokratija bi nastavile istovetan put, sa nesumnjivom šansom da naša zajednica u uslovima veće stabilnosti doživljava uspješniji ekonomski, kulturni i svekoliki društveni preporod i razvoj.

Digitized by Google

Iz našeg teorijskog nasleđa

Istorijski značaj oktobarske revolucije

Krizu kapitalističkog društva bitno je produbila i ubrzala oktobarska socijalistička revolucija, koja je i sama izbila na tlu opšte krize kapitalizma. U Sovjetskom Savezu je izvršena prva u svetu pobedonosna revolucionarna socijalistička promena društvenih odnosa i time je započeo proces revolucionarnog socijalističkog preobražaja sveta.

Talasi Velikog oktobra već četrdeset godina bez prekida snažno utiču na razvitak socijalističke lančane reakcije u društvenim odnosima svih naroda i celog sveta, podstičući i usmeravajući mnogobrojne evolutivne i revolucionarne procese ka jedinstvenim socijalističkim ciljevima. Vezujući se sa svim tim procesima i nastavljajući se u njima, velika oktobarska socijalistička revolucija je stvarno prerasla u svetski proces razvitka socijalizma. *(Program SKJ)*

Sa pobjedom oktobarske socijalističke revolucije počeli su da se pretvaraju u stvarnost vjekovna stremljenja čovjeka i plemenite ideje marksističke nauke o oslobođenju radničke klase i drugih eksploatisanih i ugnjetenih slojeva društva. Dok je učenje Marksa i Engelsa, otkrivajući zakonitosti društvenog razvitka, posebno suprotnosti i protivrječnosti kapitalis-

Digitized by Google

tičkog sistema, ukazalo na puteve rađanja novih, progresivnih društvenih odnosa — Veliki oktobar zapalio je revolucionarni duh u srcima stotina miliona radnih ljudi u čitavom svijetu i ulio im samopouzdanje u njihovoj velikoj borbi za novi svijet. Duh Oktobra i Lenjinovo učenje o revoluciji, o imperijalizmu kao najvišem stadiju kapitalizma, o borbi protiv kolonijalizma i imperijalističkih ratova, o ukidanju klasnog, nacionalnog i kolonijalnog ugnjetavanja, o organizaciji vlasti radnog naroda i izgradnji novih oblika državnog i društvenog života, o stvaranju društva udruženih slobodnih proizvođača, o uspostavljanju pravednijih odnosa među državama i narodima, o ulozi komunističke partije u preobražaju društva i sve ono što čini veliki genij Lenjina — bili su revolucionarni i idejni putokaz za milione ljudi, koji su vodili i danas vode borbu za pravednije i čovečnije odnose, za slobodu i nezavisnost naroda. Zato je oktobarska revolucija, taj veličanstveni preokret u životu čovječanstva, bila i ostala čvrsti temelj savremene ljudske historije. Zato su tekovine Oktobra, to veliko djelo ruskih radnika i seljaka, sa radošću prihvatile radne mase čitavog svijeta. Svojom borbom »za mir bez aneksija i kontribucija«, za prelazak sve vlasti »sovjetima radničkih, vojničkih i seljačkih deputata«, za hljeb, rad i slobodu, za bratimljenje u rovovima i prekid ratnog krvoprolića, oktobarska revolucija je kao munja prodrla u sve dijelove tadašnjeg svijeta, napaćenog višegodišnjim ratovanjem za interese imperijalizma. Revolucionarni potresi, koje je Oktobar izazvao u svijetu, ubrzali su raspad tadašnje Austro-Ugarske Monarhije, ojačali antiratne i nacionalno-revolucionarne pokrete i uticali na narode Jugoslavije da u neprekidnoj borbi, pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, konačno stvore, i to pod najtežim uslovima, svoju istinsku zajednicu ravnopravnih naroda. U procesu te borbe je ubrzana i polarizacija klasnih snaga u tadašnjoj buržoaskoj Jugoslaviji, tako da su se već od njenog postanka počele ispoljavati sve one društvene i političke protivurječnosti koje će postati izvor njene slabosti i ujedno osnova na kojoj je revolucionarni pokret, sa Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu, zasnovao svoju borbu i izvojevao pobjedu. Drugim riječima, oktobarska revolucija je imala direktno dejstvo na snaženje jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, na jačanje narodnooslobodilačkih pokreta, kao i na buđenje seljaštva u njegovoj borbi za zemlju i slobodu.

Primjer Oktobra je doprinio bržem objedinjavanju dotad samostalnih socijaldemokratskih partija i drugih radničkih organizacija, koje su nastale u različitim historijskim i drugim uvjetima, a postojale su u Sloveniji, Hrvatskoj i Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Vojvodini.

U toj borbi, koja je kulminirala u vrijeme raspada austrougarske vlasti, kada su se javili snažni revolucionarni agrarni pokreti i pokreti radnika u mnogim krajevima naše zemlje,

Digitized by Google

znatnu ulogu su odigrali bivši zarobljenici — povratnici iz Sovjetske Rusije — koji su kao očevici, često i učesnici oktobarskih zbivanja, prenosili ideje Oktobra o borbi za mir, o diobi zemlje seljacima, o stvaranju radničko-seljačke vlasti. Oni su bili na razne načine i aktivni učesnici mnogih radničkih i seljačkih antiratnih i antieksploatatorskih pokreta revolucionarnog karaktera koji su u to vrijeme potresali mnoge krajeve Jugoslavije, stvarajući i ovdje revolucionarnu situaciju.

Ideje Oktobra mogu se zapaziti i u pojavi revolucionarnih organizacija omladine, u stvaranju đačkih vijeća po srednjim školama, u organiziranju studentske omladine, sve do stvaranja Saveza komunističke omladine Jugoslavije.

Duh Oktobra se najbrže osjetio i najorganizovanije izrazio u mnogobrojnim akcijama radničke klase. Nisu bili rijetki štrajkovi, mnogobrojni mitinzi i zborovi koji su se završavali poklicima oktobarskoj revoluciji i zahtjevima da se radi po ruskom uzoru, po primjeru sovjeta. To je upravo i doprinijelo bržem izdvajanju lijevih krila u pomenutim radničkim organizacijama, od kojih je već u proljeće 1919. stvorena jedinstvena Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista). U njenom stvaranju istaknutu ulogu su imali komunisti koji su se vratili iz Sovjetske Rusije, a koji su već tamo radili u raznim jugoslovenskim komunističkim grupama i organizacijama, pa su i došli u domovinu da nastave revolucionarnu djelatnost.

Razvoj revolucionarnog pokreta u zemlji i djelatnost na popularisanju rezultata sovjetske vlasti, prevođenje i rasturanje komunističke literature — učinili su da se Komunistička partija Jugoslavije već na svom Drugom (Vukovarskom) kongresu počela izgrađivati na lenjinskim principima. Usvojeni program na ovom kongresu — u koji je unijet zahtjev o diktaturi proletarijata, klasnoj borbi, izgradnji socijalističke vlasti na bazi radničkih vijeća i tako ocrtan opšti pravac stvaranja komunističkog društva — izraziti je primjer brzog sazrijevanja komunističkog pokreta u tadašnjoj revolucionarnoj situaciji. A u tome su upravo ideje Oktobra imale veliki značaj. Komunistička partija Jugoslavije se, među prvima u Evropi, već na svom osnivačkom kongresu izjasnila za pristupanje Trećoj, Lenjinovoj internacionali, prihvatajući borbu ruskih radnika i seljaka kao dio svoje borbe.

Pod uticajem Oktobra i Lenjinovih ideja, jugoslovenski revolucionarni radnički pokret i Komunistička partija, izgrađena na marksističkim principima, kao njegova avangarda, izrasli su i razvili se u snažan društveni faktor sa kojim se već u vrijeme nastanka zajedničke države naroda Jugoslavije moralo računati. *(Tito, 1967)*

I kako su Lenjin i boljševici bili učenici Marxa, Engelsa i evropskog socijalizma, tako smo i mi bili učenici tog istog socijalizma kao i Lenjinovog i bolješevičkog. Bez tog iskustva naša revolucija ne bi bila moguća. To je jedna strana stvari.

Digitized by Google

Druga je strana stvari što je uspjeh naše revolucije bio moguć samo uz postojanje Sovjetskog Saveza, i to snažnog Sovjetskog Saveza u tom momentu, i uz izviranje socijalističkih tendencija po čitavom svijetu, kojima je to isto postojanje Sovjetskog Saveza u njegovoj ulozi u toku drugog svjetskog rata također pružalo šansu. Mi smo našu šansu iskoristili. Ta dvostruka povezanost i čini da o Oktobru i ne govorimo kao o historiji koja nije tako reći direktno naša. On je dio i naše historije. Ne zato što bismo mi bili »zaslužni« za njega, nego zato što je on »zaslužan« za nas. *(Bakarić, 1967)*

Odjek »ruske revolucije« bio je vrlo živ i u našoj zemlji. Spominjem samo pobune mornara u Puli i Boki Kotorskoj, demonstracije uz pucanje u masu u Zagrebu, te seljačke pobune dezertera iz vojske, »zeleni kadar«, koje traju sve do 1923. godine. *(Bakarić, 1970)*

Lenjin nas je naučio misliti o mnogim stvarima i pojavama u prostoru i vremenu na Marxov način, a oktobarska revolucija, Lenjinovo genijalno djelo, rasvijetlila je čitavu našu vlastitu, južnoslovensku, dakle i hrvatsku političku problematiku do precizne, naučne jasnoće. *(Krleža, 1947)*

Moskovska grmljavina zamirala je nad sivim vodama Baltika, a pramen dima došuljao se od ruskog požara preko galicijskog blata sve do naših urvina i klanaca, gdje je narod počeo da udiše miris svježe paljevine. Osjećalo se da negdje daleko gore stari kavezi jedne društvene tamnice, jedne menažerije historijske koja je vjekovima hranila bestije ljudskim mesom.

Iz narodne perspektive, »u Rusiji planulo je upravo ono što treba da plane«, i one ruske lomače nisu u očima narodnim plamtjele kao zloslutna, opasna i razorna vatra, kao »sveuništavajući« oganj, taj požar nije za naš narod bio zlodjelo palikuća, već upravo ono što je bio i što je naš narod nagonski shvatio da jeste: svjetlost u tminama vjekovnim. *(Krleža, 1947)*

Govorili smo našoj gospodi biskupima, našim pjesnicima, našim političarima, našoj građanskoj inteligenciji da je ruska, lenjinska revolucija početak nove ere u međunarodnom, u evropskom, a naročito u dunavskom i u balkanskom mjerilu. Govorili smo im da se mi kao narod, u ovom stvarnom slučaju kao hrvatski narod, moramo spram toga događaja odrediti bezuslovno. Govorili smo im godinama da pojme, da vide, da spoznaju, da snaga lenjinskog magneta djeluje po svim kontinentima i da se mi u okviru lenjinskog magnetskog polja moramo koordinirati kao nacionalna hrvatska čestica! Ne samo zato, jer je to magnetski zakon revolucije, nego i zato, jer je to u našem jadranskom, podunavskom i balkanskom narodnom interesu. *(Krleža, 1947)*

Da Oktobar nije ostvario godine 1918 samoodređenje dunavskih naroda, ne bi bilo došlo do građanskog oslobođenja na Dunavu i Balkanu, pak je, prema tome, versajska poratna kon-

Digitized by Google

trarevolucionarna uloga Cankova, Horthyja, Aleksandra i Koburga bila najobičnija klasna mistifikacija, kada su tvrdili da djeluju u interesu »narodnog oslobođenja«. Oktobar je srušio Austriju, Oktobar je oslobodio narode na Dunavu od feudalnih oligarhija godine 1918. isto tako kao, što je godine 1944—45. Oktobar oslobodio dunavske i balkanske narode od Horthyja, od Cankova, od Koburga i od Karađorđevića. *(Krleža, 1947)*

Učešće Jugoslovena u oktobarskoj revoluciji i pomoć jugoslovenskog radničkog pokreta očuvanju pobjede Oktobra

Jugoslovenski komunisti organizovali su u to vrijeme nekoliko krupnih akcija u kojima su zabilježeni i značajni uspjesi, kao što su bili: generalni štrajk solidarnosti protiv intervencije u socijalističkim revolucijama u Rusiji i Mađarskoj, 20. i 21. jula 1919, u kome je proletarijat Jugoslavije pokazao sjajan primjer internacionalne solidarnosti; zatim uspjeh u opštinskim izborima u proljeće i ljeto 1920; osvajanje 59 poslaničkih mandata na izborima za Ustavotvornu skupštinu novembra iste godine i drugi.

U jedinicama Crvene garde, odnosno Crvene armije, bio je stvoren i veći broj jugoslovenskih odreda i pukova, sastavljenih od pripadnika svih naših naroda, koji su se u to vrijeme sticajem raznih okolnosti zatekli u Rusiji. Naročito je bilo brojno učešće Srba, Hrvata i Slovenaca iz krajeva koji su do tada bili pod austrougarskom vlašću. Oni su se prvom prilikom predavali Rusima, a potom u velikom broju pristupali revoluciji.

Iako još nisu izučeni svi dokumenti koji govore o borbi i učešću jugoslovenskih radnih ljudi u oktobarskoj revoluciji, već dosad utvrđena brojka od preko 30 000 učesnika, koji su se u raznim periodima od 1917. do 1921. godine aktivno borili na tlu Sovjetske Rusije za odbranu tekovina revolucije — uvjerljivo je svjedočanstvo o internacionalizmu jugoslovenskih radnih ljudi i njihovoj visokoj svijesti da time istovremeno doprinose pobjedi revolucionarnih ideja i u svojoj domovini. Neki od Jugoslovena koji su se borili u vrijeme revolucije i građanskog rata zauzeli su svijetlo mjesto u analima Oktobra. Njihova djela su široko poznata svim sovjetskim ljudima. Među takvim herojima građanskog rata i revolucije ističu se Aleksa Dundić, Danilo Srdić, i mnogi drugi. *(Tito, 1967)*

U borbenim redovima Oktobra učestvovali su od prvih dana i mnogi drugi borci iz Jugoslavije, zauzimaju istaknute vojne i političke položaje: Vilko Marion, Nikola Grulović, Dimitrije Georgijević, Maksim Čanak, Vladimir Čopić, Stevo Šabić i drugi. Veliki broj naših ljudi tamo je primljen i u Partiju. Organizovanju jugoslovenskih komunističkih grupa i sekcija u Rusiji pristupilo se već prvih dana revolucije. Prve takve grupe osnovane su u Kijevu, Harkovu, Odesi, Moskvi, Saratovu, Astrahanu, Ca-

Digitized by Google

ricinu, Omsku, Irkutsku, Turkestanu, Taškentu, Samarkandu, Čardou, Crnomorskoj oblasti i drugim mjestima. Neke od njih izdavale su i svoja glasila.

Bio sam u to vrijeme u Rusiji i učestvovao u borbama Crvene garde u Sibiru, gdje sam i primljen u Jugoslovensku komunističku sekciju u Omsku. Te godine borbe i revolucionarna zbivanja spadaju među najdraže trenutke u mome životu i to nikad ne mogu zaboraviti. *(Tito, 1977)*

Kongres (kongres ujedinjenja, aprila 1919, n. R. B.) je izrazio solidarnost s ruskom i mađarskom radničkom klasom, a jugoslovenska vlada je pozvana da »odmah i bezuslovno prizna i vaspostavi normalne i prijateljske odnose« sa sovjetskim vladama u Rusiji, Mađarskoj i Bavarskoj kao »jedinim i stvarnim predstavnicima tih zemalja«. *(Tito, 1977)*

Historijski učinak socijalizma u Sovjetskom Savezu

Zahvaljujući krajnjim naporima, žrtvama i odricanjima sovjetskih radnih ljudi, Sovjetski Savez je između dva svetska rata postigao u tome pravcu krupne rezultate. Stvorena je snažna industrijska baza, sposobna ne samo da očuva postignute tekovine socijalističke revolucije, već i da obezbedi dalje razvijanje socijalističkih odnosa. Time je stvorena materijalna i politička osnova koja je znatno olakšala razvitak socijalizma u drugim zemljama. Ti se uspesi ogledaju i u stvaranju brojno jake savremene radničke klase, inteligencije itd. što je korenito izmenilo i unutrašnju društveno-ekonomsku strukturu sovjetskog društva i subjektivne uslove za dalji razvitak proizvodnih snaga.

Postignuti uspesi bili su osnova koja je omogućila Sovjetskom Savezu da u toku drugog svetskog rata, u savezu sa ostalim silama antihitlerovske koalicije, odnese pobedu nad blokom fašističkih sila, a to je bilo od odlučujućeg uticaja na dalji progresivni razvitak današnjeg društva. *(Program SKJ)*

Od pobjede oktobarske socijalističke revolucije navršava se već pola vijeka. Za to vrijeme Sovjetski Savez je prošao kroz različite faze u svom razvitku. Narodi Sovjetskog Saveza su uspjeli da izgrade svoju veliku socijalističku zemlju i da nekadašnju zaostalu carsku Rusiju, nerazvijenu, polufeudalnu i agrarnu, pretvore u jednu od vodećih industrijskih zemalja svijeta, sa modernom tehnikom, zasnovanom na blistavim naučnim rezultatima. Za to vrijeme sovjetski radni ljudi osjetili su radosti pobjede i uspjeha, ali i gorčinu poraza, stranputica i drugih teškoća koje je trebalo savladati natčovječanskim naporima. Sovjetsko društvo je išlo jasnim Lenjinovim putem, ali nije bilo pošteđeno ni lutanja, ni različitih deformacija koje, uostalom, ne može izbjeći nijedno socijalističko društvo u svom usponu i stalnoj težnji da prevaziđe sve ono što ometa njegov progres. *(Tito, 1967)*

Digitized by Google

Dat je podatak da je industrijska proizvodnja Sovjetskog Saveza ove godine 73 puta veća nego što je bila 1913. godine, a poljoprivredna 3 puta. Podatak o industrijskoj proizvodnji daje prosječnu godišnju stopu rasta vrlo visoku (negdje oko 8%), i to kroz više od 50 godina. To je rezultat koji govori za sebe. Pri tom ne treba zaboraviti da je u tom periodu Sovjetski Savez prošao dva rata. Oba uništavajuća. Ne bi trebalo danas više toliko govoriti o heroizmu radnih ljudi u toku građanskog rata, ali taj heroizam treba, svakako, spomenuti u toku drugog svjetskog rata. Nije bilo druge državne organizacije koja bi ga bila u stanju u to vrijeme tako podstaknuti i organizirati.

Istraživanja pokazuju još nešto drugo. Stavila su Sovjetski Savez na prvo mjesto u tom modernom kompliciranom sistemu industrijske proizvodnje, nauke i ljudske ingenioznosti. Bez Oktobra ništa od toga ne bi bilo moguće. *(Bakarić, 1967)*

O Lenjinu

Revolucionarnom pokretu ruskog proletarijata i boljševičkoj partiji pripada velika čast što je u njihovom krilu izrasla takva gorostasna, stvaralačka i revolucionarna ličnost koja je najvjernije izražavala historijske interese radničke klase, revolucionarna raspoloženja, energiju i inicijativu potlačenih masa...

Lenjinovo djelo, ponovo ističem, nije vezano za jedan period — period oktobarske revolucije — već je njegov značaj i vremenski, dalekosežan. Socijalizam je postao svjetski proces i zbivanja se kreću u pravcu njegove pobjede, u raznim uslovima i na razne načine. Tim mislima napajaju se danas mnogi narodi, i oni koji su već stekli slobodu, kao i oni koji se još bore protiv kolonijalizma. Velikom Lenjinovom mišlju rukovode se svi oni koji se danas bore za svoju slobodu, nezavisnost i pravo da sami sobom upravljaju. *(Tito, 1970)*

Lenjina je rodio ruski radnički marksistički pokret i dugotrajno revolucionarno gibanje u tom carstvu, a on je snagom svoga genija osposobio taj isti pokret za njegov pobjedonosni put vjesnika, lučonoše i praktičnog pionira nove etape ruske i svjetske historije. Ruski proletarijat, pod njegovim rukovodstvom, izvojevao je prvu konačnu pobjedu proletarijata u svijetu i uspješno se branio od prvih teških napada, a na njegovoj tradiciji ju je i obranio, do momenta kad izgradnja socijalizma i socijalističkih odnosa prelazi granice Sovjetskog Saveza i širi svoj hod među nove mnogomilijunske mase, te postaje njihovom svakodnevnom praksom. *(Bakarić, 1970)*

Lenjin se nije plašio revolucionarnog sudara sa načinom života, ukusima i shvatanjima svoga vremena. Naprotiv, te sudare je podsticao i priželjkivao. *(Veljko Vlahović, 1970)*

Lenjin je čovjek koji je promatrao čitav katastrofalni slom zapadnoevropske civilizacije 1914. iz perspektive Trećega Mile-

Digitized by Google

nija. Iz stvarne i nepokolebljive retrospektive, on je iz te utopijske daljine procijenio događaje između Rusko-japanskog rata, prve ruske revolucije i sloma zapadnoevropskog socijalizma uzvišeno i jasno, i samo tako se može objasniti, da je kao vepar bijesno napadao čitav teorijski, apstraktno formulirani reformizam i njegove nade, parole i iluzije u vrijeme, kada je to i takvo gledanje izgledalo manijakalno i pretjerano.

Ta retrospektiva iz Trećega Milenija davala mu je snagu da ne klone za teških i kritičnih dana četrnaeste i petnaeste, kada je kao osamljenik (u svojoj zürišKoj sobi u Spiegelgasse broj 12) propovijedao razvoj događaja u koji onda nije nitko vjerovao. Iz te svoje drugospratne sobice, što ju je bio iznajmio kod postolara Kammerera, on se bakunjinovski osamljen zaputio na slavan pobjedonosni pohod od Kronštadta i Petrograda do Moskve i Vladivostoka, da od Hong Konga i Paname do Madagaskara i Maroka u mase robova ulije nove nade i da nasred široke ruske zemlje iskopa prvi solidni temelj Kozmopolisa.

Pa kad čovječanstvo jednoga dana ne bude više gnjila i razdrta rana kao što je danas, i kada Sovjetska Republika ne bude jedina lađa što plovi smjerom Kozmopolisa, nego kad tim smjerom budu plovile čitave flote naroda i klasa, sigurno je da će na drugoj obali Vladimir Iljič Lenjin, kao gigantski svjetionik, pozdravljati lađe na ulazu u luku, kao spomenik čovjeka koji se prvi iskrcao na drugoj obali. *(Krleža, 1924)*

Našao se, usred rasula svih normalnih ljudskih vrijednosti, jednoga dana netko, jedan jedini čovjek, možda sibirski vuk, u svakom slučaju, jedan jedini netko, koji je usred onog polarnog vihora nanjušio izlaz iz one krvi, i taj je čovjek počeo da urla, da zavija kao pravi vuk, i tko ima uho, taj ga je čuo, a čuli su ga mnogi, čuli su ga zapravo svi koji su i sami krvarili, jer to nije bilo teško čuti srcem koje umire svijesno da umire glupo, da je ovaj rat i da su svi ovi ratovi nešto što je stvorio čovjek sam i, prema tome, da je isključivo samo od ljudske volje zavisno hoćemo li dalje ratovati ili ne. Udri kundakom o zemlju, prebij tu svoju prokletu pušku, jer je krvava kao sjekira, kao sasvim glupa neandertalska kanibalska sjekira, udari po svakome tko te šalje u smrt, budi čovjek svijestan svoje egzistencije, budi svijestan da su te nevina osudili na smrt, nevin si, a vuku te na stratište, ne daj se, ta nisi govedo nego čovjek, otvori oči, ludi robe, razbij svoje okove, pa zar ne vidiš da si prikovan uz galiju i da veslaš u propast, da, tako je to, javio se taj glas. *(Krleža, 1964)*

U mračnoj olujnoj evropskoj noći, u tome nokturnu morala i pameti, u brodolomu svih intelektualnih vrijednosti, planuo je Lenjin blistavom svjetlošću svjetionika, i bezbrojni brodolomci evropske civilizacije stali su da plivaju od toga trenutka u lenjinskom smjeru, kojekako, kako su znali, umijeli i mogli. *(Krleža, 1950)*

Digitized by Google

Značaj njegovog djela nije vezan samo za veliku oktobarsku revoluciju, već za revolucionarna zbivanja u drugim zemljama. Za nas u Jugoslaviji to djelo je imalo poseban značaj. Naši drugovi, još do rata i revolucije, crpeli su svoju snagu na izvoru lenjinskih misli i kalili se u neprekidnoj borbi, da bi zatim u oslobodilačkom revolucionarnom ratu dali veliki doprinos za to što mi danas imamo.

Naročito možemo biti zahvalni Lenjinu na tome što je učio da se marksističke misli, da se nauka Marksa i Engelsa u praksi ne primenjuje dogmatski, već prema konkretnim uslovima u svakoj zemlji. To je nama omogućilo da Lenjinovo djelo, tako svestrano, i njegove misli, ne shvatamo dogmatski, već da iz bogate riznice njegovih teorijskih misli uzmemo ono što je odgovaralo našoj zemlji.

Ja ne bih htio da govorim danas o tome da u svijetu ima ljudi koji misle da je teorija Lenjina, kao i marksizam u cjelini, jedna dogma i da je šablonski treba primjenjivati u svim uslovima u kojima se događaju revolucionarni preobražaji. Lenjinu, kao teoretičaru i strategu velike oktobarske revolucije i opšte-poznatom strategu revolucionarnog radničkog pokreta, koji je neposredno u praksi ostvarivao marksističku nauku i na čijim djelima su se naši kadrovi učili — možemo biti zahvalni što nam je njegovo djelo omogućilo da prođemo kroz mnoge Scile i Haribde, da savladamo sve teškoće na koje smo nailazili i postignemo to što danas imamo...

Lenjinovo djelo utemeljeno je u ideologiju, revolucionarnu strategiju i praksu Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije i utkano je u svaku, uključujući i sadašnju, fazu borbe radničke klase i naroda naše zemlje za socijalizam, za stvaranje slobodne zajednice udruženih proizvođača...

Lenjinov koncept partije, sastavljene od kadrova-revolucionara, omogućio nam je, u veoma teškim uslovima ilegalne borbe, da ostvarujemo organsku povezanost partije sa radničkom klasom i potlačenim narodom i da što organizovanije pripremimo oslobodilački rat i socijalističku revoluciju.

U Lenjinovoj analizi revolucionarne situacije i odnosa klasnih snaga, našli smo osnovu za uspješnu procjenu trenutka u kome ćemo pokrenuti revoluciju. Shvatili smo svu dubinu Lenjinove poruke da avangarda sama ne može izvesti revoluciju, da je njena životna snaga u aktivnosti, inicijativi i revolucionarnoj energiji masa, pri čemu je neophodan čvrst savez proletarijata, seljaštva, inteligencije — svih radnih slojeva. Zato je naša revolucija po svom karakteru i snagama koje su je nosile — bila socijalistička, demokratska i masovna... *(Tito, 1970)*

Lenjin je zadužio sve revolucionarne i oslobodilačke pokrete u svijetu svojim ogromnim stvaralačkim doprinosom razvijanju marksističke teorije, naučnog socijalizma. U tome, pored svega ostalog, naročiti značaj imaju: analiza epohe imperijalizma i socijalističkih revolucija; izvlačenje iz toga svih teorijskih i prak-

Digitized by Google

tičnih konsekvenci u odnosu na strategiju i taktiku revolucionarne borbe i koncepciju organizacije i djelovanja komunističke partije novog tipa; razrada nacionalnog pitanja, uz punu afirmaciju ravnopravnosti i prava na samoopredeljenje naroda; sagledavanje organske povezanosti borbe radničke klase za sopstveno oslobađanje i borbe potlačenih naroda za nacionalno oslobođenje; teorijska obrada seljačkog pitanja sa stanovišta revolucionarnog saveza proletarijata sa radnim seljaštvom, i dr.

Lenjinovo učenje o historijskoj i vodećoj ulozi radničke klase u revoluciji i u izgradnji socijalističkog društva ima trajan i opšti značaj. Lenjin je dalje razvio poglede Marksa i Engelsa na ulogu države u socijalizmu i na suštinu socijalističke demokratije.

U Lenjinovom teorijskom radu, u formulisanju političkih ciljeva i u svakodnevnom praktičnom djelovanju, punu potvrdu i dosljednu primjenu našla je Marksova misao o tome da oslobođenje radničke klase mora biti njeno vlastito djelo, da je radnička klasa osnovni subjekt izgradnje novog društva i socijalističkih društvenih odnosa, da je socijalizam praksa miliona ljudi.

Radi toga, Lenjin je stalno naglašavao potrebu da svaki korak u razvijanju socijalizma treba da znači jačanje uloge i neposredne odgovornosti, i sve šire učešće radničke klase i drugih radnih slojeva u upravljanju državom, u odlučivanju o društvenim poslovima. U tome Lenjin je vidio suštinu socijalističke demokratije.

Polazeći od toga, Lenjin je inicirao i podržavao formiranje sovjeta, u kojima je vidio oblik revolucionarne vlasti radničke klase, koji obezbjeđuje uvlačenje najširih radnih slojeva u upravljanje državom. U tom smislu, Lenjin je isticao da je uspješna borba protiv birokratizma, do potpune pobjede nad njim, moguća samo kada radni ljudi učestvuju u upravljanju. *(Tito, 1970)*

Malo je ličnosti u istoriji koje se karakterišu potpunom predanošću konkretnim revolucionarnim zadacima svoje epohe kao što je to bio Lenjin. On je u sebi spajao razvijeno marksističko obrazovanje, veliku teorijsku dubinu i analitičnost za dalji razvoj marksizma saglasno zadacima epohe i revolucije i izvanrednu lucidnost revolucionara na djelu, revolucionara koji ocjenjuje i procenjuje mogućnost za revoluciju u svakom konkretnom istorijskom momentu i stvara i vodi tu revoluciju. Ovakva ličnost Lenjina uslovljava njegov odnos prema marksizmu kao prema nauci, kao prema stvaralačkom revolucionarnom učenju. Možda je rijetko ko tako dobro u praksi pokazao ispravnost principa da marksizam nije dogma već rukovodstvo za revolucionarnu akciju kao što je to učinio Lenjin. U Lenjinovoj ličnosti ujedinjuje se teoretičar marksizma i revolucije, istraživač, revolucionar na djelu i državnik. U tome

Digitized by Google

je i velika istorijska prednost Lenjina kao revolucionara, koji revolucionarnu misao izvlači iz živog toka revolucije, koji originalno i stvaralački spaja teoriju i praksu.

Lenjin vrši teorijsku analizu prije svega ruskih prilika, njegova misao je određena potrebama epohe i polazi od uslova Rusije, ali na takav dijalektički i revolucionarni način da je stalno u središtu zbivanja u međunarodnom radničkom pokretu.

Lenjinovo učenje o revoluciji karakteriše se antidogmatičnošću. On se oslobađao nekih zaključaka Marksa i Engelsa ako je život druge zahtjevao, ako je konkretna situacija drugo pokazivala. Zato je Lenjin u svojim djelima govorio, a praksom to i pokazao, da je moguće ostvariti socijalizam i u jednoj posebnoj zemlji. Lenjin je dobro znao da je živa stvarnost jača od citata, da se vjernost marksizmu ne ispoljava deklaracijama, već marksističkim uvidom u savremene specifične tokove i mogućnosti revolucije. *(Veljko Vlahović, 1970)*

Kao ideolog Lenjin je spoznao kako marksistička formula londonsko-manchesterskog procédéa u evropskoj tekstilnoj industriji (iz druge polovine devetnaestoga stoljeća) znači tek prvi osmorokut u mreži sociooloških dijagnoza, i njegova neosporna zasluga u okviru marksizma jeste, da je svojom prirođenom violentnošću spriječio, da se ruska marksistička formula ne izrodi u formulu zapadnoevropskog reformizma. I kao što kapitalistička faza do svjetske konflagracije 1914. u historiji socijalizma nosi Marxovo ime, tako je danas već jasno, da će historijski period od godine tisuću devet stotina i četrnaeste do danas biti označen Lenjinovim imenom. Marksizam pretvorio se u Lenjinizam. *(Krleža, 1924)*

O kritikama i kritičarima Oktobra i Lenjina

Međutim, ne smatram da su Lenjin i njegovo stvaralačko delo odgovorni za subjektivna tumačenja lenjinizma, a pogotovo za ona koja su učinjena pod uticajem staljinizma.

Ali, ako ostavim po strani dogmatska i pragmatistička tumačenja lenjinizma, koja su izraz ovih ili onih političkih interesa u savremenoj socijalističkoj praksi, onda bih rekao da je lenjinizam, kao oblik stvaralačke primene i razvoja marksizma, i danas snažno idejno-teorijsko i praktično oruđe za osvetljavanje puteva društvenog razvitka i socijalističke i antiimperijalističke akcije u epohi u kojoj živimo. Međutim, Lenjinova teorija ima u sebi i onoga u čemu se odražavaju specifični uslovi oktobarske revolucije u zaostaloj carskoj Rusiji i što je već prevaziđeno. Takvi elementi u njoj u današnjim prilikama sigurno više ne mogu da budu neposredno upotrebljivi kao uputstvo za akciju, i pored toga što su odigrali značajnu istorijsku ulogu...

Digitized by Google

Mislim da se Lenjinova teza o neizbežnosti ratova u imperijalizmu danas veoma često krivo interpretira. Lenjin stvarno govori o neizbežnosti rata. Ali on takođe govori i o nužnosti borbe za koegzistenciju. Neki zbog toga optužuju Lenjina da je bio kontradiktoran, a drugi izvlače iz lenjinizma samo tezu o neizbežnosti rata...

Lenjin je polazio od toga da, uprkos pobedi revolucije, moć Sovjetskog Saveza, povezanog sa svim ostalim snagama mira u svetu, nije dovoljna da bi paralizovala uticaj imperijalističkih suprotnosti na razvoj međunarodnih odnosa i time sprečila rat. Osim toga, Lenjin je morao računati sa činjenicom da će stari svet učiniti sve što bude mogao, uključujući i rat, da bi uništio Sovjetski Savez. Konačno, u situaciji kada je Sovjetski Savez bio izolovan, Lenjin je i zbog potreba političke prakse morao da insistira na tom momentu, kako bi mobilisao Sovjetski Savez da se brani od eventualnih agresora. Mislim da tu treba tražiti razloge zbog kojih je Lenjin govorio kako o neizbežnosti ratova tako i o neophodnosti borbe za koegzistenciju...

Lenjin je bio protagonista rascepa i oštar borac u ideološkim i političkim razmimoilaženjima. Ali, i pored toga, bio je sposobniji od mnogih drugih u komunističkom i socijaldemokratskom pokretu da oseti interese celine kretanja. I upravo zato se suprotstavljao svim tendencijama da se revolucija izvozi ratom ili spoljnim pritiskom uopšte. Podsećam Vas na njegovu kritiku teorije o permanentnoj revoluciji i o evropskom revolucionarnom ratu, ili na njegovo protivljenje tendencijama da Sovjetski Savez bilo koga »usrećuje« socijalizmom — njegovim nametanjem spolja — ili na njegovu teoriju o različitosti puteva u socijalizam. On je verovao u dalji razvoj socijalističke revolucije, ali, pre svega, sopstvenim snagama radničke klase u pojedinim zemljama. Zbog toga se i njegov odnos prema ideji o miroljubivoj koegzistenciji ne može tumačiti isključivo taktičkim razlozima, već je bio sastavni deo njegovih shvatanja o putevima ka socijalizmu. *(Kardelj, 1969)*

U nekim razvijenim zemljama Zapada, pa i kod pojedinaca i grupa u našoj zemlji, »tumači se« Lenjinovo učenje kao pozitivistički prilaz marksizmu, uz pokušaje da se epoha »kulta ličnosti« prišije Lenjinu, podmećući tumačenje da se »praroditeljski grijeh« za sve negativno što se kasnije zbilo nalazi već u njemu, u Lenjinu. Takvim stavovima nije cilj da se uspostave prekinuti tokovi revolucionarne misli i akcije, već da se još više prodube.

Treba spomenuti i one snage koje ignorišu Lenjina i svoje ignorisanje uspijevaju dobrim dijelom da nametnu naučnim kadrovima koji rade u raznim oblastima društvenih nauka. Od prećutkivanja Lenjina prešlo se na prećutkivanje Engelsa, a zatim na podjelu Marksa, na mladog i starog, pri čemu je potisnut u pozadinu stari Marks, sa svojim naučno najznačajnijim djelom »Kapitalom«. Time se postepeno oslobađao prostor za afirmaciju pravaca koji negiraju dijalektičko shvatanje

Digitized by Google

stvarnosti, koji, u svari, izbacuju dijalektiku iz marksizma. Još dugo vremena će mlađe generacije marksista plaćati danak zbog šteta koje je nanio dogmatizam, jer su dogmatska tumačenja marksizma u znatnoj mjeri poslužila i kao most za određene snage, da se lakše povežu sa buržoaskom mišlju...

Lenjin, nikada nije insistirao na takvom članu partije koji bi jednostrano ili mehanički odražavao društvo, već se borio za čovjeka koji misli, koji djeluje, koji odlučuje, koji mijenja zatečene odnose. Otuda se Lenjinov stvaralački i lucidni duh ne može koristiti kao paravan za sputavanje stvaralačke slobode u socijalističkom društvu. *(Veljko Vlahović, 1970)*

Često se u našoj publicistici pojavljuju napisi, čiji autori nastoje da obezvrede Lenjina i njegovo delo, stavljajući ga — kako kažu — »izvan mitova«, ponekad pod izgovorom, da se radi samo o filozofskim nesuglasicama. Ovo pisanje, u stvari, cilja obično dosta dalje, na sam marksizam, na njegovu dijalektičku, na materijalizmu zasnovanu teoriju i metod, bez kojih u savremenom duhovnom svetu sebi zaista ne možemo predstavljati nikakav napor, koji bi zaslužio naziv — marksistički.

Prijemi Lenjinovih kritičara kod nas doduše nisu preterano originalni, ali su dosta zajednički našim »novim« interpretatorima Marksa i Lenjina, bilo da se ubrajaju među pripadnike frankfurtsko-novohegelovske, frajburško-hajdegerovske ili pak neke druge škole savremene, većim delom buržoaske »marksologije«. Radi se, pre svega, o odvajanju Lenjina od Marksa, o dokazivanju da se Marksova izvorna misao suštinski razlikuje od Lenjinove, isto onako kao što se razlikuje i od Engelsove...

A konačni zaključak možemo pročitati u zborniku, koji je pod naslovom »Revolucionarna praksa. Savremeni jugoslovenski marksizam« koji je na nemačkom jeziku g. 1969. izašao u Frajburgu i koji sadrži odabrane priloge naših »autentičnih marksista«. Tako u jednom od priloga stoji, da »filozofi prakse« odbacuju staljinizam, i to »zajedno s pogledima Engelsa i Lenjina, koji su saodgovorni za nastanak staljinizma...«

Sve je to sastavni deo nastojanja, koja kod nas možemo pratiti, i suprotstavljamo im se bar dva desetleća, od Đilasa naovamo: pod plaštom borbe protiv staljinizma u stvari odbaciti sav marksizam, ne samo Engelsa, Plehanova i Lenjina nego na kraju krajeva i samog Marksa, pretvoriti ga iz glasnika revolucionarnog proletarijata u filozofa-antropologa, humanistu-naturalistu, ukratko u apstraktnog mislioca, prihvatljivog za veći deo savremene buržoaske filozofije. Nehotimice dođu ti na misao reči koje je Marks napisao svom prijatelju Sorgeju u pismu od 19. oktobra 1877, gde ga upozorava na — navodim doslovce — »polusazrele studente i premudre doktore, koji bi hteli socijalizmu dati »viši«, »idealan« obrt, to jeste zameniti njegovu materijalističku osnovu (koja traži ozbiljan, objektivan študij, ako neko hoće da na njoj deluje) sa modernom mito-

Digitized by Google

logijom i sa njenim boginjama pravednosti, slobode, jednakosti i bratstva«. *(Boris Ziherl, 1974)*

Međunarodna socijalna demokracija (a naročito njen centrum) prigovara oktobarskoj revoluciji da se pojavila prerano. Poslije dvanaest milijuna palih vojnika u okviru međunarodne konflagracije 1914—18, oktobarska revolucija jedva da bi se mogla shvatiti preuranjenim pučem u internacionalnom smislu, premda u ruskom mjerilu, uzevši u obzir azijsku zaostalost ogromnog agrarnog kompleksa, danas, poslije devet godina negativnih iskustava, taj junački prepad izgleda doista smion. *(Krleža, 1926)*

Sve tamne sile ovoga svijeta, sve banke, sve burze, svi kapitali, svi trustovi, sve krune, sve tijare i svi karteli, sve se to mobiliziralo i sve je to pokrenulo protiv Lenjinova imena štampu i topove, tenkove i rotacije, prolivši čitave slapove mastila, samo da ga preliju blatom i mržnjom. Uzbunili su sva plaćena pera, uskrisili najblesavije tradicije, povampirili mamutsku glupost interesa, profita, percenata, generala, biskupa i ludila, te od umorstva i paleža do grabežnog krvoprolića nije bilo ni jedne podvale ni sramote, kojom nijesu uznastojali da Lenjinovo ime zaprljaju i zatru. Pa ipak, eto, danas, nakon dugih šest godina ove teške i krvave borbe, njegovo ime uzdiže se nad Evropom kao sunčana ploča, krvava još i mutna od tmine svitanja, ali nesuzdržljivo gigantski raste obasjano jutarnjom svjetlošću iz minute u minutu. *(Krleža, 1924)*

Po čitavoj Evropi danas vješaju i strijeljaju lenjiniste kao bijesne pse. Dunav valja ljudska trupla kako to nije valjao ni pod turskim zulumom, a po političkim koncentracionim logorima, od Rajne do Elbe i od Alpa do Karpata, kuhaju se kobasice od komunističke krvi. Visokocivilizirani zapadnoevropsvi svijet, pobivši za četiri ratne godine desetak i više milijuna ljudi, smatra Lenjina monstrumom i vampirom samo zato, jer se taj čovjek usred sramotne evropske historije pojavio sa bijelim barjakom u ruci. Netko, tko propovijeda međunarodni mir bez aneksija i bez kontribucija, simbol je krvološtva u očima ratnih huškača samo zato, jer neće rat, a to je ona dijalektička formula koja se danas nad rasulom evropske civilizacije javlja kao jedini signal pameti i dosljednosti. *(Krleža, 1920)*

Mentalitetu, koji ne razumije ili koji neće da prizna da se dramatska ruska pobuna masa godine 1917. pojavila nad hekatombama ljudskih žrtava, nikada se neće razotkriti zavjesa nad pacifističkim tajanstvom lenjinizma. Tko nema sluha da u lenjinskoj grmljavini topova čuje glas protivratnog zapadnoevropskog razuma, taj nije osjetio katarze koja će potresti čitavom našom krvavom planetom. *(Krleža, 1957)*

Otkad se u Lenjinu javio simbol stopostotne, beskompromisne negacije kandila, ikonostasa, dividenda i imperijalizma, sve one snage, koje su poricale Cromwella, jakobinizam i bona-

Digitized by Google

partizam kroz vjekove, bore se danas isto tako strastveno protiv lenjinizma, smatrajući ga logičnim nastavkom Cromwella i jakobinizma u međunarodnim omjerima. *(Krleža, 1927)*

Lenjinovo ime značilo je godine devet stotina i sedamnaeste signal svjetionika nad brodolomom međunarodne civilizacije, i odonda pa do dana današnjega nije prošao ni jedan jedini dan, da Morseovi strojevi na svim telegrafskim linijama svijeta nisu otkucali ime tog čovjeka, i nije prošao ni jedan jedini dan, da ti telegrafi nisu o njemu javili po koju laž, podlost i klevetu. *(Krleža, 1927)*

Uzroci staljinističkih deformacija socijalističkog razvoja

Izgradnja socijalističkih društvenih odnosa u Sovjetskom Savezu vršila se u složenim uslovima izvanredno velikih teškoća i prepreka koje su joj stajale na putu.

Proizvodne snage bile su veoma nerazvijene, a pored toga i razorene ratovima. Teška opšta zaostalost vladala je u znatnom delu ove velike zemlje. Protiv pobede oktobarske socijalističke revolucije, a kasnije protiv Sovjetskog Saveza kao prve socijalističke države, bili su upereni napori udruženih reakcionarnih imperijalističkih krugova iz celog sveta.

Na slaboj materijalnoj osnovi, kakvu je socijalizam nasledio od bivše carske Rusije, nije bio mogućan dalji razvoj socijalističkih društvenih odnosa. Nužno se nametnula ubrzana izgradnja materijalne osnove novog društva, a pre svega stvaranje krupne industrije, osnove daljeg razvitka industrije. Međunarodni položaj Sovjetskog Saveza, intrige, akcije i pretnje reakcionarnih krugova buržoazije protiv prve zemlje socijalizma još su više zaoštrili situaciju i uticali su na poznati smer razvitka.

U takvim okolnostima je celokupni društveni razvitak u Sovjetskom Savezu morao polaziti od koncentracije svih snaga na izgradnju materijalne osnove novog društva, i to sopstvenim silama. Samo tim putem bilo je moguće sprečiti restauraciju kapitalizma u Sovjetskom Savezu. Međutim, takva opšta situacija je zahtevala izvanredne napore i velika odricanja cele radničke klase i radnih ljudi Sovjetskog Saveza...

U takvoj opštoj situaciji društveni razvitak je zahtevao posebno naglašenu organizatorsku ulogu vodećih snaga društva, Komunističke partije i sovjetske države, i to pre svega u oblasti ekonomskog života, a zatim i u celokupnom društvenom životu, što je dovelo do velike koncentracije vlasti u rukama državnog aparata.

Međutim, takvu koncentraciju vlasti u državnom aparatu počelo je pratiti i ispoljavanje birokratskoetatističkih tendencija, grešaka i deformacija u razvitku političkog sistema države, a time i oštrije i grčevitije izražavanje niza protivrečnosti tipičnih za period prelaza iz kapitalizma u socijalizam.

Digitized by Google

U krajnjoj liniji takva praksa je vodila jačanju ne samo državne vlasti, nego sve više i vladavini jednog čoveka. Na toj praksi je stvoren »kult ličnosti«, s pokušajem njegovih teoretskih i ideoloških opravdanja.

Komunistička partija Sovjetskog Saveza i sovjetski radni ljudi su za vreme Staljinovog rukovodstva uspeli da očuvaju tekovine oktobarske revolucije, da ih učvrste uspešnom industrijalizacijom i podizanjem opšteg kulturno-tehničkog nivoa zemlje, da održe i razviju Sovjetski Savez kao oslonac za sve socijalističke i progresivne pokrete, nasuprot upornom pritisku snaga kapitalizma i imperijalizma. Međutim, Staljin se, iz objektivnih i subjektivnih razloga, nije suprotstavio birokratsko-etatističkim tendencijama koje su nicale iz velike koncentracije vlasti u rukama državnog aparata i srastanja partijskog i državnog aparata, iz jednostrano ispoljenog centralizma. Naprotiv, on sam je postao njihov politički i ideološki nosilac.

U tome pravcu je izvršena pragmatistička revizija određenih osnovnih naučnih postavki marksizma i lenjinizma, pre svega u oblasti teorije države i partije, a zatim i u oblasti filozofije, političke ekonomije, kao i na području društvenih nauka uopšte. Marksističkolenjinistička teorija o diktaturi proletarijata kao političkom sistemu vlasti u državi koja odumire i kao sredstvu borbe radničke klase u procesu rušenja ekonomskih temelja kapitalizma i stvaranja političkih i materijalnih uslova za slobodan razvitak novih socijalističkih društvenih odnosa — bila je pretvorena u Staljinovu teoriju o državi koja ne odumire, koja treba sve više da jača u svim oblastima društvenog života i čijem se aparatu pridaje suviše velika uloga u izgradnji socijalizma, u rešavanju unutrašnjih protivrečnosti prelaznog perioda, uloga koja je pre ili kasnije morala početi da koči razvijanje socijalističkih društvenih i ekonomskih činilaca.

Pojave te vrste posle drugog svetskog rata ispoljile su se i na međunarodnom planu, to jest u izvesnim elementima sovjetske spoljne politike i u odnosima među socijalističkim zemljama, što se naročito pokazalo u Staljinovoj akciji protiv socijalističke Jugoslavije, koju je XX kongres Komunističke partije Sovjetskog Saveza jednoglasno osudio kao akciju očigledno suprotnu stvarnim interesima socijalizma. *(Program SKJ)*

Prema staljinističkom shvatanju, država je ovaploćena svemoguća svest koja može u podrobnostima da određuje kretanje ekonomskih snaga. Državni plan i sistem centralizovanog administrativnog upravljanja privredom proglašeni su praktički isključivom afirmacijom ljudske svesti u regulisanju društvenih odnosa, kojima slepo moraju da se podređuju sve druge njene manifestacije na tom području. Instrumenti tog mehanizma su uglavnom sledeći: potpuna direktiva najvišeg organa prema nižim instancama, a ovih prema pojedincu, konrola viših nad nižima, proveravanje izvršenja i kazna za neizvršenje. Piramida je, dakle, postavljena na glavu. Ona ne polazi od osnovnog socijalističkog

Digitized by Google

principa, to jest od oslobođenja rada, od oslobođenja stvaralačke volje čoveka koji radi na društvenim sredstvima za proizvodnju, to jest od individualnog materijalnog i moralnog interesa, s tim da se, zatim, višim društvenim instrumentima reguliše, kontroliše i usmerava ta osnovna ljudska aktivnost i odnosi koji se u njoj stvaraju. Naprotiv, ona svakog pojedinog čoveka i svaki pojedini radni kolektiv pretvara u slepe izvršioce tajanstvenih, širokim masama najčešće u suštini nepoznatih tehnokratskih planova.

Takav sistem, naravno, isključivo zavisi od boljeg ili slabijeg funkcionisanja aparata. U tom cilju Staljin je uveo i specifični sistem ekonomske stimulacije tog aparata. *Aparat* je bolje plaćen ako postiže bolje uspehe. Ta ekonomska stimulacija, dakle, ne služi maksimalnom podsticanju stvaralačke inicijative onog ko radi, nego pre svega podstrekivanju sistema koji treba da kontroliše onoga ko radi. Državni upravni aparat time počinje da dobija sasvim specifičnu *ekonomsku poziciju* u društvenim odnosima. *(Kardelj, 1954).*

Ta unutrašnja kriza imala je zapravo svoje prave korene u pitanjima: zašto, kako se moglo sve to dogoditi, gde su i koji su uzroci takvim čudovišnim promenama u razvoju socijalizma, kakva je perspektiva daljeg razvoja socijalizma, šta uraditi da mi sami izbegnemo takve brutalne istorijske greške i stranputice...

I tako smo posle tih dugotrajnih zajedničkih diskusija došli do zaključka da su tu glavnu ulogu odigrala, a da i ubuduće takvu ili još goru ulogu mogu odigrati, dva momenta, dva uzroka: prvo, deformacija komunističke partije koja se identifikovala sa državnim aparatom, čak sa policijskim aparatom. Na taj način, princip proleterske države pretvorio se u princip diktature jednog čoveka i aparata oko njega.

Drugi uzrok, ocenili smo, u tome je što su mase radničke klase odvojene od vlasti, i to odvojene od svih oblika vršenja vlasti, čak su im oduzeta i ona prava koja je radnicima dao prvi oblik Sovjeta radničkih i seljačkih deputata. Radnik je postao neka vrsta najamnog radnika države.

Osim toga, treći i veoma uticajan faktor bila je činjenica da je oktobarska revolucija izvedena u izrazito zaostaloj zemlji, ne samo u ekonomskom pogledu nego i u pogledu odnosa među ljudima koji su još bili pod uticajem mentaliteta stare Rusije, odnosno veliki deo ljudi bio je opterećen tim mentalitetom. *(Kardelj, 1978)*

Specifični uslovi borbe za socijalizam

Proglašavanje puta i oblika razvitka socijalizma bilo koje zemlje za jedine ispravne — nije ništa drugo do dogma koja koči proces socijalističkog preobražaja u svetu. Opšti ciljevi so-

Digitized by Google

cijalizma zajednički su; ali tempo i oblici kretanja društva ka tim ciljevima jesu i moraju biti različiti, već prema konkretnim uslovima u pojedinim zemljama ili delovima sveta. Sloboda unutrašnjeg socijalističkog razvitka i odsustvo svakog nametanja ovih ili onih formi, nemešanje u unutrašnji život i unutrašnji razvitak pojedinih pokreta, kao i slobodna i ravnopravna razmena iskustava i socijalističke teoretske misli — morali bi, prema tome, biti osnovni principi međusobnih odnosa socijalističkih zemalja i socijalističkih pokreta.

Pokušaj da se priznavanje raznovrsnosti oblika razvitka socijalističkih procesa označi kao neka »nova« ideološka pojava, kao »nacionalni komunizam« — nemaju nikakve veze s naučnim objašnjenjem savremenog socijalističkog razvitka. Takve se teorije mogu roditi samo u glavama dogmatičara ili ih, pak, namerno ubacuju predstavnici buržoazije s ciljem da u radnički pokret unesu dezorijentaciju i idejnu pometnju. Takve namere ne smeju omesti uočavanje i razradu specifičnih kretanja, kao ni orijentaciju radničke klase pre svega prema problemima i uslovima sopstvene zemlje. *(Program SKJ)*

Duboko shvatajući marksističku nauku, Lenjin je još na početku svoje revolucionarne aktivnosti, u svojim prvim djelima, isticao da će se opšte postavke marksizma različito primjenjivati u pojedinim zemljama, zavisno od nacionalnih i drugih specifičnosti, i konkretne historijske situacije. Shvatajući marksizam kao teoriju koja se stalno razvija i upotpunjava na osnovu promjena u stvarnosti i novih saznanja, i koja daje mogućnost samo za opštu orijentaciju u revolucionarnoj borbi, Lenjin je i mogao da postane genijalni strateg oktobarske revolucije i veliki nastavljač marksističke nauke. Zbog toga je on mogao da sagleda kako osnovni pravac i specifičnosti proleterske revolucije u Rusiji tako i njena najvažnija opšta svojstva, koja je unijela u riznicu teorije i prakse socijalizma. Ističući sve ono čime je ta revolucija zadužila napredno čovječanstvo, otvarajući eru socijalizma, uspostavljajući sovjetsku socijalističku vlast, potvrđujući u praksi da upravljanje nije stvar privilegiranih i pokazujući najzad prednosti novog sistema za razvoj proizvodnih snaga, kao opšte osnove na kojoj se razvija ljudska sloboda, Lenjin je uvijek bio daleko od toga da neke posebne forme apsolutizira. Jer, znao je da će svaka nova pobjeda revolucije unijeti nešto novo, svoje, i time bogatiti praksu socijalizma. *(Tito, 1967)*

Sa izgradnjom novih društvenih odnosa, na bazi samoupravljanja i neposredne demokratije, nastojeći da ostvarimo efikasno, humano i demokratsko socijalističko društvo, mi dajemo svoj prilog iskustvima i opštoj teoriji i praksi socijalizma. Uvjereni smo da se socijalizam obogaćuje svakim uspjehom bilo koga pokreta, koji uspješno rješava zadatke svoga doba i svoje sredine, a socijalističke zemlje su uz to i posebno dužne da pokažu svijetu rezultate u izgradnji novih društvenih odnosa. One bi

Digitized by Google

trebalo da daju primjere i svojim međusobnim odnosima, u pogledu dosljednog poštovanja prava svakog naroda na slobodan i svestrani razvitak. *(Tito, 1969)*

U stvari, u živoj praksi se pokazalo da se revolucionarnim radničkim pokretom u Jugoslaviji ne može uspešno dirigovati ne samo od strane nekog opštesvetskog centra, koji ne može biti dovoljno osetljiv za različitost uslova u kojima se bije bitka u jednoj određenoj zemlji, već ni od strane Centralnog komiteta u inostranstvu, ako on bude manje osetljiv za kretanja u zemlji nego što je sklon prihvatanju mrtvih dogmi i jalovih doktrina, koje se nužno rađaju na svakom takvom nivou političkog odlučivanja, koje nije podvrgnuto neposrednoj kontroli prakse...

Tito je bio jedan od onih ljudi koji je prvi i najjasnije osetio neophodnost veće samostalnosti partijskih organizacija u zemlji u određivanju svoje politike i akcije. On je to formulisao na taj način što je zahtevao povratak Centralnog komiteta u zemlju i osposobljavanje Partije da svoje materijalne potrebe pokriva sopstvenim izvorima finansiranja u zemlji. On je osetio da Partija može biti stvarna revolucionarna snaga i realan politički faktor koji će uticati na celokupan društveni razvoj samo ako njena politička i društvena akcija budu proizilazile prvenstveno iz uslova njene sopstvene zemlje i borbe.

To ne znači da je Tito bilo kada stajao na uskim nacionalističkim pozicijama ili da je samostalnost Partije suprotstavljao njenim internacionalističkim obavezama. Internacionalizam je uvek bio neprikosnoveni izvor idejne orijentacije naše Partije i samog Tita...

S druge strane, težnja ka političkoj autonomnosti revolucionarnog radničkog pokreta Jugoslavije bila je izraz potrebe da se revolucionarna akcija jugoslovenskih komunista i radničkog pokreta u celini oslobodi svih pritisaka i stega, koji su tom pokretu otežavali da pronalazi najadekvatnije puteve, metode i sredstva za revolucionarnu političku akciju, i da Partija postane stvarni politički faktor u jugoslovenskom društvu. Tito, kao i partijsko rukovodstvo kome je on bio na čelu, stalno su bili svesni da radnička klasa Jugoslavije ne može da vodi uspešnu bitku za svoje interese ako se u toj borbi ne bude oslanjala na sve one snage i procese u svetskim zbivanjima koji znače progres ljudskog društva, i posebno ako ne bude povezana sa revolucionarnom akcijom međunarodnog radničkog pokreta i ako se ne bude oslanjala na političku ulogu Sovjetskog Saveza u svetu. Međutim, u taj pokret se naša Partija sa Titom na čelu nije uključivala kao mehanički izvršilac doktrine jednog svetskog ideološkog pokreta, već kao samostalan revolucionarni i stvaralački faktor koji je crpeo političku snagu iz povezanosti sa svojom radničkom klasom i narodnim masama uopšte, a svoju akcionu sposobnost — kako iz te nacionalne tako i iz svoje internacionalističke povezanosti. Samo takvim samostalnim izvorima svoje

Digitized by Google

snage Partija je ujedno mogla dati stvarni doprinos međunarodnom revolucionarnom radničkom pokretu. *(Kardelj, 1967)*

Lenjin kao dijalektičar nije pravio greške koje su se kasnije činile, greške da se specifičnost puta revolucije smatraju činjenicama drugog reda. On je dobro znao da je socijalizam apstrakcija ako se objektivna zakonitost ne vidi u svojim specifičnim manifestacijama, ako se zajedničko ne vidi u razlikama. Lenjin je s pravom govorio:

»A onaj ko bi hteo da za radnike izmisli recept koji bi unapred pružao potpuno gotova rješenja za sve okolnosti života, ili ko bi uvjetovao da se u politici revolucionarnog proletarijata nikad neće naići na teškoće, ni na zamršene situacije, taj bi bio običan šarlatan.« *(Veljko Vlahović, 1970)*

O proleterskom, socijalističkom internacionalizmu i našim internacionalističkim obavezama

Nama se često prebacuje da nismo internacionalisti zbog toga što nismo u lageru. Tim drugovima izgleda da je internacionalizam uslovljen pripadnošću lageru, a ne socijalističkom svijetu u širem smislu. Oni ne polaze od toga kakvu politiku vodiš, da li si vjeran principima internacionalizma koji znači solidarnost sa radničkim i naprednim pokretima u univerzalnom smislu, da li gradiš socijalizam na način koji jača socijalističke ideje ne samo unutar zemlje već i uopšte. Internacionalizam, prije svega obavezuje radničku klasu da u svojoj zemlji uporno razvija sve forme revolucionarnog rada, kad još nema vlast u rukama, i sve forme stvaralačkog rada u izgradnji socijalizma, kad već ima vlast u rukama. Internacionalizam znači poštovanje ravnopravnih odnosa i zauzimanje drugarskog stava prema zemljama koje grade socijalizam i prema svim komunističkim i progresivnim partijama van socijalističkih zemalja. Internacionalizam se ne može dijeliti na uža i šira područja, na lagerski i vanlagerski, jer je on univerzalan u smislu širenja nauke marksizma-lenjinizma i njene primjene u praksi. Internacionalizam je, dakle, praksa, a ne riječi i propaganda. To bi trebalo da imaju u vidu oni koji žele da dijele nazive internacionalista ili neinternacionalista. *(Tito, 1958)*

Naša socijalistička stvarnost demantuje sve tvrdnje nekih komunističkih rukovodilaca da se van lagera ne može graditi socijalizam. Pokušaji da se socijalizam identifikuje sa lagerom, pored toga što predstavljaju kočnicu bržeg razvitka socijalizma — što se jasno pokazuje na primjeru Jugoslavije, a i na drugim primjerima — postaju ideološki sve apsurdniji, a u praksi sve štetniji. Uporno insistiranje da se Jugoslavija pošto-poto uvuče u lager ima dalekosežnije negativne posljedice i u radničkom pokretu u cjelini i u pogledu međunarodnih odnosa uopšte. Tak-

Digitized by Google

vi pokušaji sužavaju mogućnost klasne solidarnosti pocijepanih dijelova radničke klase u pojedinim kapitalističkim zemljama; oni izazivaju sumnju u njihovo shvatanje politike koegzistencije, koju su prihvatili naši kritičari; to stvara nepovjerenje u zemljama koje su se orijentisale na sprovođenje politike neutralnosti, u zemljama koje su se orijentisale na progresivan put svoga razvoja, ali koje žele da vode nezavisnu politiku van blokova. Takva shvatanja i politika u odnosu na razvoj socijalizma znače u stvari negaciju uporednog postojanja i preplitanja opštih zakonitosti i specifičnosti u razvitku socijalizma; ona sužavaju podlogu na kojoj izrastaju i jačaju socijalističke snage, a uz to čine da komunističke partije koje prihvataju takve stavove budu gurane u sektaštvo i izolovanost od masa.

Mi jugoslovenski komunisti smatramo da dalji razvoj međunarodne situacije neće ići linijom obaveznog opredeljivanja pojedinih zemalja za ovaj ili onaj lager, već linijom slabljenja blokova i narastanja u svim zemljama onih snaga koje će nositi historijski razvitak u pravcu jačanja socijalizma u svjetskim razmjerama. Svako suprotstavljanje tom procesu i svaki pokušaj da se razvitak socijalizma ograniči lagerskim okvirima, i da mu se utisne pečat lagerske politike, može da nanese i nanosi štetu samo socijalizmu i njegovom bržem razvitku. Pogledajmo samo koliko je energije i sredstava utrošeno na to da se nanese šteta razvitku socijalizma u našoj zemlji. Kakve je rezultate dala takva politika? Ona je pričinila velike materijalne štete našoj zemlji, ali je stostruko veću štetu nanijela onim partijama i zemljama koje su povele i koje i danas vode tu politiku. Naša kapitulacija pred takvom politikom pružila bi ohrabrenje za njeno dalje sprovođenje, a time bi negativne posljedice bile mnogo teže i kobnije za stvar socijalizma. Naš otpor takvoj politici, međutim, jača otpor svih onih progresivnih snaga u socijalizmu koje počinju da sagledavaju štetnost te politike. Osim toga, naš otpor daje ohrabrenje narodima onih zemalja koje su se oslobodile kolonijalnog jarma i koje žele da izgrađuju svoj život na progresivnim osnovama — na osnovama socijalizma. Prema tome, to znači doprinos jačanju socijalizma i brže sazrijevanje uslova za određivanje pravilnijih oblika borbe za nove, socijalističke društvene odnose.

Kroz tu prizmu treba gledati i na problem naših internacionalnih obaveza, i na problem proleterskog internacionalizma uopšte. Monopolisti proleterskog internacionalizma već su promukli odričući našoj Partiji, našem Savezu komunista, internacionalističko obilježje. Međutim, u proteklih četrdeset godina mi nismo samo govorili o proleterskom internacionalizmu već smo djelima pokazivali svoj odnos prema klasnoj solidarnosti međunarodnog radničkog pokreta. Mi se možemo s pravom ponositi svojim stavovima i svojom ulogom u toku prošle četiri decenije i mo-

Digitized by Google

žemo smjelo pogledati u oči svakom poštenom radniku i revolucionaru. Od podrške oktobarskoj revoluciji i pomoći gladnima u Rusiji redale su se mnoge naše akcije za pomoć i podršku revolucionarnoj borbi u drugim zemljama. Kada je u Bugarskoj propala pobuna 1923. godine, mi smo prihvatili u našoj zemlji preko dvije hiljade bugarskih boraca s drugom Dimitrovom na čelu. Kada je međunarodna buržoazija preduzela pohod protiv mađarske revolucije, mi smo proglašenjem generalnog štrajka spriječili da trupe kraljevske Jugoslavije učestvuju u gušenju mađarske revolucije (dok su iz nekih drugih zemalja, čiji nam rukovodioci danas drže lekcije o proleterskom internacionalizmu, trupe nesmetano otišle i učestvovale u krvavom gušenju te revolucije). Poznat je stav naše Partije prema antifašističkoj borbi u Španiji i učešće preko 1300 jugoslovenskih dobrovoljaca u španskoj republikanskoj armiji. Poznate su velike akcije naše Partije za pružanje podrške Dimitrovu u toku Lajpciškog procesa, kao i za podršku Telmanu i za Rakošijevo spasavanje. U sudbonosnim danima za Čehoslovačku, 1938—1939. godine, naša Partija je organizovala pokret dobrovoljaca za odbranu Čehoslovačke Republike i uspjela je da sakupi dvjesta hiljada prijava. Međutim, pošto se čehoslovačka vlada nije riješila da pruži otpor, a čehoslovačko komunističko rukovodstvo, koje danas toliko galami protiv nas, nije našlo za potrebno ili nije imalo odvažnosti da istupi u odbranu nezavisnosti svoje zemlje, to je naša akcija ostala samo kao veliki izraz simpatija prema bratskim narodima, Česima i Slovacima. Poznato je kakvu je ulogu odigrala naša Partija u drugom svjetskom ratu, poznat je naš doprinos pobjedi nad fašizmom. U jeku najteže borbe mi se nismo borili samo za to da oslobodimo svoju zemlju, već smo pružali pomoć i susjednim zemljama i antifašističkim snagama u tim zemljama. Pružili smo dragocijenu pomoć u stvaranju Albanske komunističke partije i u širenju oružane borbe u Albaniji (ali danas, evo, neki albanski rukovodioci postupaju prema nama kao onaj čovjek iz priče, kome je, kad se dokopao vlasti, prva briga bila kako da zabode nož u leđa svojim najbližim). Mi smo u toku rata protiv fašizma formirali na svojoj teritoriji krupne talijanske jedinice, bugarske brigade, mađarske, čehoslovačke, poljske i austrijske jedinice. Početkom 1942. godine dobili smo iz Moskve molbu da uputimo proglas porobljenim narodima Evrope i da ih pozovemo da slijede naš primjer. Mi smo to učinili, ali je efekat proglasa zavisio prije svega od unutrašnjih snaga u svakoj zemlji i od sposobnosti komunista u tim zemljama da povedu mase u borbu. Grobovi naših komunista rasuti su po čitavoj Evropi. Od Madrida, gdje je sahranjen član CK naše Partije Blagoje Parović i stotine drugih, pa preko Marselja — gdje je sahranjen komesar južne zone francuskog pokreta otpo-

Digitized by Google

ra, radnik iz Rakovice i španski borac Dimitrije Koturović — do polarnog kruga u Norveškoj, gdje se nalaze grobovi tri hiljade naših zarobljenih partizana, nailazimo na pojedinačne i masovne grobove sinova naših naroda, koji su dali svoje živote za bolju sutrašnjicu ne samo svoga naroda već i drugih naroda Evrope.

Nije neskromno reći da je malo partija koje mogu izaći pred međunarodni proletarijat s takvim bilansom oduživanja svoga internacionalističkog duga u toku četrdeset godina rada. Čvrsto smo uvjereni da će i naš sadašnji otpor nesocijalističkim pojavama i nesocijalističkoj praksi u odnosima među socijalističkim državama biti u historiji zabilježen kao svijetao primjer obaveza prema sopstvenom narodu i međunarodnom radničkom pokretu. *(Tito, 1959)*

Međutim, mi smo i dalje svjedoci prakse da se, u odnosima među socijalističkim zemljama i komunističkim partijama načelo internacionalizma ponekad i zloupotrebljava, kako bi se, u njegovo ime, nametnule pojedinim partijama neke jednostrane obaveze, kao da internacionalizam nije, prije svega, odraz svijesti i saznanja svake partije o povezanosti njenih interesa sa međunarodnom borbom protiv reakcije i imperijalizma. U ime internacionalizma, opravdava se obaveznost neke opšte »generalne linije« koja je, prema dosadašnjim iskustvima, predstavljala ili diktirala neprincipijelan kompromis između vrlo različitih shvatanja i interesa, jednih partija na račun drugih partija i pokreta što je sve objektivno sputavalo pojedine partije i pokrete u traženju sopstvenih oblika borbe i rješenja u ostvarivanju revolucionarnih ciljeva. U ime tobožnjih viših interesa socijalizma, nastoji se opravdati čak i otvoreno kršenje suvereniteta jedne socijalističke zemlje i upotreba vojne sile radi sprečavanja njenog samostalnog socijalističkog razvitka. Takvo shvatanje internacionalizma nanosi teške posljedice politici komunističkih partija i drugih progresivnih pokreta, kao i međunarodnom antiimperijalističkom frontu uopšte.

Savez komunista Jugoslavije, kao dio socijalističkih i savremenih progresivnih snaga u svijetu uopšte uspijevao je da razvije svestranu i široku ravnopravnu saradnju sa komunističkim i radničkim partijama kao i sa antikolonijalnim i antiimperijalističkim oslobodilačkim pokretima. U tome se dosljedno pridržavao načela ravnopravnosti i prava na sopstveni put socijalističkog razvitka, što je bilo zapisano u Beogradskoj deklaraciji 1955. godine i potvrđeno u Moskovskoj deklaraciji KPSS i SKJ 1956. godine. Mi ćemo se zalagati za poštovanje tih principa, kako u bilateralnim odnosima, tako i u svim oblicima međunarodne saradnje komunističkih i drugih radničkih i ostalih progresivnih pokreta.

Digitized by Google

Mi, komunisti Jugoslavije, ne smatramo da smo pronašli odgovore za sve savremene dileme socijalizma i svjesni smo problema, teškoća, pa i slabosti u sprovođenju naše sopstvene politike. Neka rezultati u razvitku novih društvenih odnosa, stepen humanizacije i slobode našeg društva, dostignuća u stvaranju uslova života radnih ljudi i zadovoljavanju njihovih materijalnih i duhovnih potreba, budu mjerilo ispravnosti i uspjeha naše politike i prakse. Neka osnovno mjerilo istinskog internacionalizma i revolucionarnosti našeg Saveza, kao i svake druge revolucionarne radničke partije, bude stvaralački doprinos međunarodnoj praksi i misli socijalizma, stvarnoj borbi protiv imperijalizma, a za mir i nezavisnost naroda, za istinsko oslobođenje rada. *(Tito, 1969)*

Digitized by Google

M. S. Gorbačov: Perestrojka

»PERESTROJKA«, izdavači »Zadružna štampa«, Zagreb, »Centar«, Beograd i »Spektar«, Zagreb, 1987, str. 244 —

Ova knjiga omogućava jugoslovenskom čitaocu da se iz prve ruke upozna sa dubokim političkim, ekonomskim i društvenim promenama u Sovjetskom Savezu do kojih je došlo posle dolaska Mihaila Gorbačova na čelo KPSS. Iako su u pitanju dalekosežne reforme koje se, u prvom redu, tiču razvoja, pa i same sudbine socijalizma u Sovjetskom Savezu, one imaju značajne reperkusije i ne međunarodnom planu. I u jednom i u drugom vidu one su značajne za Jugoslaviju: bilo da je reč o afirmaciji principa i ciljeva koje su jugoslovenski komunisti ispisali na svojim zastavama 1948. godine, bilo da je reč o inicijativama i akcijama usmerenim na popuštanje međunarodne zategnutosti i otklanjanje opasnosti od nuklearnog rata.

U knjizi se nalazi petnaestak tekstova — izjava, govora, referata, intervjua — Mihaila Gorbačova održanih u intervalu od 15. januara 1986. do 16. aprila 1987. U tom razdoblju Mihail Gorbačov je eksponirao suštinu svojih pogleda na pravce i puteve promena i preobražaja u Sovjetskom Savezu koje treba da dovedu do prevazilaženja zabrinjavajuće stagnacije do koje je bilo došlo u poslednjim decenijama i stvaranja pretpostavki za nove, smele, radikalne prodore u izgradnji socijalizma u ovoj zemlji. Pažljivo čitanje tih tekstova jasno pokazuje da je reč o epohalnom poduhvatu koji se suočava i sa mnogim podvodnim grebenima u koordinatama postojećeg rasporeda snaga, pa i u samoj društvenoj svesti. Zbog toga će ovo štivo doprineti realističnijem odmeravanju i sagledavanju onoga što se danas zbiva u Sovjetskom Savezu.

Digitized by Google

* * *

Već više od dve godine svetska javnost pomno prati procese i promene u Sovjetskom Savezu koje je pokrenuo Mihail Gorbačov, kada je došao na kormilo KPSS. To je razumljivo, jer je Sovjetski Savez jedna od dveju najvećih svetskih sila i prva zemlja koja je krenula putem izgradnje socijalističkog društva pre skoro ravno sedamdeset godina.

Prve nagoveštaje promena u Sovjetskom Savezu pratila su, kako se to kaže, pomešana osećanja: niko nije smeo staviti ruku u vodu da li će to biti samo površne promene prolaznog »ulepšavanja« sovjetskog društva ili stvarna reforma koja će zadreti u političku strukturu i društveno-ekonomske odnose u ovoj socijalističkoj zemlji.

Danas se, manje-više, svi slažu da je Gorbačov krenuo putem korenitih ekonomskih i političkih reformi na unutrašnjem planu i smelog menjanja stava i pozicija Sovjetskog Saveza u mnogim oblastima međunarodnih odnosa, a naročito u domenu razoružanja.

Ostao je, ipak, jedan krupan upitnik: da li će Gorbačov istrajati na tom putu i kakvi će biti efekti mera koje je preduzeo i koje će još preduzeti?

Kadrovske promene

Preuzimajući kormilo sovjetske partije i države, Mihail Gorbačov je, pre svega, izvršio dosta radikalne kadrovske promene. Pomerio je ili poslao u penziju ličnosti koje su se identifikovale sa prethodnim periodom, u velikoj meri obeleženim stagnacijom i korupcijom, i na ključna mesta u partijskom i državnom aparatu doveo ljude koji će ne samo hteti, već i moći da sprovode reformu. Ova kadrovska smena ili, bolje rečeno, obnova, uočljiva na vrhu, još nije završena, već se rasprostire na srednje i niže instance, gde se suočava sa otporima onih, ne malobrojnih, koji ne žele lako da se odreknu rutinskog rada i stečenih pozicija.

U procesu ove kadrovske »perestrojke« u velikoj meri je skinut oreol birokratske neprikosnovenosti sa mnogih ličnosti koje su se nalazile na istaknutim mestima u društvenoj hijerarhiji. Iako je njihov suštinski smisao u stvaranju kadrovskog štaba koji će voditi bitku za ostvarivanje političke i ekonomske reforme, kadrovska pomeranja su, takođe, izraz i sastavni deo procesa demokratizacije sovjetskog društva.

Rušenje ideoloških mitova

Premda se za »duhovnog oca« Gorbačova smatra Andropov, koji nije imao dovoljno vremena čak ni za šire eksponiranje svoje zamisli o neophodnosti prevazilaženja ideološke, političke i ekonomske učmalosti sovjetskog društva, stiče se dojam da Gorbačov kreće upravo od one tačke gde je svojevremeno stao Hruščov, koga pamtimo po tome što je imao hrabrosti da detronizuje Staljinov »kult ličnosti« i da se opredeli za načela koegzistencije, ali i po tome da nije sproveo bitnije promene u političkim i društveno-ekonomskim odnosima u Sovjetskom Savezu.

Prve laste reforme, po prirodi stvari, pojavile su se u sferi ideja, koje su indikativne za stanje u svakom socijalističkom društvu. Narušen je, a možda i srušen mit da dosadašnja zvanična istorija predstavlja stvarnu istoriju sovjetskog društva. Vraćajući se Lenjinu, izvorima revolucije, Gorbačov je otvorio prostor za kritički pristup ne samo deformacijama izvršenim u Staljinovoj eri, već i onima koje su došle do izražaja u vreme Brežnjeva. Na doskora monolitnom ideološkom frontu, u štampi, književnosti, filmu, pozorištu i drugim umetnostima, prešli su u ofanzivu nosioci antidogmatskih ideja, nastojeći ne samo da isprave stare nepravde, poput onih nanesenih Pasternaku ili Saharo-

Digitized by Google

vu i čitavoj plejadi stvaralaca koji nisu hteli da budu poslušni propagatori birokratsko-etatističkih nazora i interesa, već i da doprinesu uspostavljanje socijalističke demokratije, kao jednom od ciljeva, ali i uslova »perostrojke«.

Sudeći po dosadašnjim zbivanjima na ideološkom i kulturnom frontu, moglo bi se reći da reforma napreduje krupnim korakom. Međutim, ne bi trebalo precenjivati te zaista odvažne prodore u čišćenju Augijevih štala ideološkog monolitizma, jer će sudbina »perestrojke« prevashodno zavisiti od uspeha ili neuspeha sprovođenja korenitih promena u društveno-ekonomskoj sferi.

Revitalizacija privrede

Osnovni motiv »perestrojke« jeste, kratko i jasno rečeno, osposobljavanje sovjetske privrede i društva da odgovore izazovima XXI veka. To, u stvari, znači da je Sovjetski Savez do sada uspevao uspešno da održava paritet i ravnotežu sa svojim glavnim takmacom i premcom Sjedinjenim Američkim Državama u vojno-strateškoj sferi, ali da ga sve uočljivije ekonomsko zaostajanje na pragu naučno-tehnološke revolucije i tzv. kosmičke ere može, hteli ne hteli, srozati na nivo drugorazredne sile. Prema tome, sa stanovišta Sovjetskog Saveza kao supersile, odnosno zemlje u kojoj još od Petra Velikog živi svest i samosvest o posebnom mestu i ulozi u svetu, sudbonosno je pitanje da dinamiziranjem privrede i modernizovanjem društva ne zaostane i ostane u žabokrečini birokratskog imobilizma.

Kada se imaju u vidu neizmerni resursi i potencijali sovjetske privrede i vrhunska naučna i tehnološka dostignuća u vojnom sektoru, to nije nedostižan cilj. Ali, to je u isto vreme težak i pretežak zadatak, s obzirom na poslovičnu inertnost planske privrede u kojoj je delovanje ekonomskih zakonitosti svedeno na najmanju meru i, posebno, na nemotivisanost određenih društvenih slojeva da preko noći napuste stečene pozicije i promene ukorenjene navike.

Gorbačov nema mnogo alternativa. Razbijanje inercije postojećeg privrednog sistema može se postići jedino dubokim promenama u odnosima plana i tržišta, u načinu i mehanizmima upravljanja preduzećima, u oblasti materijalne stimulacije neposrednih proizvođača, u tolerantnijem stavu prema privatnom vlasništvu, u odstranjivanju birokratske samovolje i voluntarizma. Mere koje se danas sprovode u Sovjetskom Savezu zadiru u sve te sfere, uporedo sa teorijskom i praktičnom rehabilitacijom ideje radničkog samoupravljanja.

Razoružanjem do mira

Da bi mogao da sprovede dalekosežne zamisli o demokratskoj transformaciji sovjetskog društva, Gorbačovu su potrebne tri stvari: novac, vreme i mir. Po redu prioriteta na čelo bi došao — mir, jer podrazumeva mogućnost spokojnog sprovođenja reformi i uštede novca koji je u poslednjim godinama neštedimice oticao u ponore trke u naoružanju i u širenje i održavanje sfera uticaja, koje su često ličile na bunar bez dna.

Gorbačov je okrenuo list i umesto pretnji oružjem krenuo putem otklanjanja oružanih pretnji. Uporedo s tim, nagovestio je mogućnost, pa i spremnost Sovjetskog Saveza da se povuče iz Avganistana i da doprinese miroljubivom rešavanju problema ostalih kriznih žarišta od Kampučije do Bliskog istoka i Nikaragve. Time je Gorbačov stvorio neophodnu atmosferu i konstelaciju za obnavljanje pregovaračkog kontakta sa SAD koji je bio naglo prekinut krajem sedamdesetih godina talasom nuklearizacije evropskog tla, zaoštravanjem oko Avganistana i nastojanjima Regana da uspostavi suprematiju SAD.

Digitized by Google

U dosadašnjem, relativno kratkom razdoblju, Gorbačov je uspeo dva puta da se sastane sa Reganom i da treći susret približi na dohvat ruke. Prvi njihov susret u Ženevi 1985, uprkos provaliji koja još uvek deli interese i ambicije dveju supersila, a njih obe, u ovoj ili onoj meri, od težnji i ciljeva međunarodne zajednice, jasno je pokazao da je obustavljanje trke u naoružanju i regulisanje odnosa SSSR i SAD ne samo mogućno, nego i neophodno u njihovom i opštem interesu. Njihov drugi susret, u Rejkjaviku 1986, doneo je umesto osmeha namrgođena lica, jer ponuda Gorbačova o globalnom nuklearnom razoružanju do kraja veka nije predstavljala dovoljno realnu cenu za odustajanje Regana od programa kosmičkog naoružanja. Međutim, tom prilikom veliki partneri i rivali su imali prilike da bolje upoznaju uzajamne težnje i namere i da ocene šta može realno da se postigne u oblasti ograničavanja trke u naoružanju, na planu razoružanja i kontrole, kao i u sferi tzv. regionalnih kriza.

Najnoviji događaji pokazuju da se privode kraju pripreme za treći susret Gorbačova i Regana početkom decembra u SAD. Svaka strana nastoji da pojača svoje pozicije, s tim što SAD igraju na kartu snage, dok SSSR nastoji da stekne podršku šire međunarodne zajednice ukazivanjem na prednosti pregovaranja i sporazumevanja.

U međuvremenu se privode kraju pregovori oko povlačenja raketa srednjeg dometa, sa evropskog tla. Sporazum će dobro doći obema stranama: Gorbačovu da pokaže svojoj i svetskoj javnosti da njegove inicijative o razoružanju, toliko raznovrsne i fleksibilne, nisu otišle u nepovrat, a Reganu da pokaže svojoj i svetskoj javnosti da nije tvrdokoran i nerazuman pobornik nastavljanja konfrontacije.

Iako će se sudbina sovjetskih reformi i samog Gorbačova odlučivati na unutrašnjem planu, u privrednoj i društvenoj sferi, ne bi trebalo ispustiti iz vida ni okolnost da bi američka politika stvaranja poteškoća Gorbačovu mogla bitno da oteža njegov položaj, kao što bi američka politika sporazumevanja mogla da doprinese bezbolnijem ostvarivanju reformi koje je preduzeo.

SSSR i Istočna Evropa

Reforme u Sovjetskom Savezu nailaze na odjek i u zemljama tzv. socijalističke zajednice, u kojima postoji pun partijsko-državni kontinuitet sadašnjih rukovodstava, pa se oni s razlogom ne mogu tako kritički osvrtati unazad kao Gorbačov, kada govori o periodu imobilizma i korupcije u eri Brežnjeva. Istina, za neke od njih nije ni bio posebno karakterističan period zaostajanja ili tapkanja u mestu, ali sve one skupa mogu da u idejama Gorbačova nađu podstreka za vlastitu modernizaciju i demokratizaciju, ne da bi se odvajale od SSSR, već da bi pojačale ukupnu ekonomsku i drugu moć tzv. socijalističke zajednice, odnosno u krajnjoj liniji Varšavskog ugovora. Iz toga izviru i određene protivrečnosti koje će se sve više ispoljavati u budućnosti.

* * *

Ako su prethodnici Gorbačova smatrali da će podređivanjem socijalističkih atributa prevashodnoj ulozi Sovjetskog Saveza kao velike sile obezbediti njegovo mesto pod suncem, Gorbačov pokušava da aktiviranjem socijalističkih potencija i sadržaja udahne novu moć Sovjetskom Savezu i osposobi ga za izazove XXI veka.

Ranko Petković

Digitized by Google

Dr Josip Biškup: »Kontroverzije oko Engelsa«

»Zrinski« — Čakovec, 1987.

Upravo se u izdanju »Zrinskog« iz Čakovca pojavila knjiga sveučilišnog profesora iz Zagreba, Dr Josipa Biškupa koja iscrpno informira o značajnom i velikom doprinosu Friedricha Engelsa utemeljenju i razvoju marksizma. To je u poslednje 4 godine treća knjiga ovoga autora posvećena autentici marksizma[1] i dobro će doći svima koji se bave marksizmom i duhovnim kretanjima od polovice prošloga stoljeća.

U svojoj novoj knjizi afirmirani zagrebački marksista nastoji da ulogu Friedricha Engelsa u stvaranju marksizma, koja je inače u svoj dosadašnjoj marksističkoj tradiciji prilično kontroverzna, oslobodi od niza nedoumica i da ju osvijetli s aspekta potpunije analize historijskih dokumenata i relevantnih činjenica iz života i rada Marxa i Engelsa. Polazeći od Engelsovih mladih dana autor ukazuje na činjenicu da je Engels već u vrijeme svoga prvoga boravka u Engleskoj od 1842. do 1844. godine dozreo do materijalističko-historijskog poimanja društveno-historijskih zbivanja i da je do starosti od 25 godina neovisno od Marxa i prije upoznavanja i zbližavanja s Marxom prešao značajan razvojni put od religioznog misticizma preko idealističke dijalektike Hegela i mladohegelijanaca do dijalektičkog i historijskog materijalizma i do shvaćanja nužnosti da se filozofija kroz revolucionarnu promjenu društva potvrdi i materijalizira u ljudskoj slobodi. U vrijeme tog svog boravka u Engleskoj, dakle, prije prijateljevanja s Marxom (koje, usput budi rečeno, otpočima ujesen 1844. godine) Engels je koncipirao »Položaj radničke klase u Engleskoj« — prvo zrelo djelo iz marksističke provinijencije i objavio je u njemačkim časopisima nekoliko značajnih studija o ekonomskim i društvenim problemima, među kojima i »Nacrt za kritiku političke ekonomije« koji je objavljen u »Njemačko-francuskim godišnjacima« i za koji je Marx u predgovoru »Prilogu kritike političke ekonomije« 1859. godine ustvrdio da je »genijalna skica kritike ekonomskih kategorija«! U tom djelu je i poznata Engelsova kritika Malthusove teorije o stanovništvu, kao i njegov stav o nužnosti totalnog ukidanja privatnog vlasništva i njegovo učenje o cikličkim krizama u kapitalizmu i uzrocima koji ih izazivaju — stavovi koje je kasnije prihvatio i Karl Marx.

Također u radu »Položaj Engleske« (također objavljen u »Njemačko-francuskim godišnjacima«) u kritici poznatog protivnika radničkog pokreta Thomasa Carlyle-a Engels ističe poznate kasnije marksističke stavove, kao na pr., »Istorija je nama sve i sva, i mi je cenimo više nego sam Hegel, kome je ona konačno služila samo kao proba za njegovu logičku konstrukciju... Mi tražimo da se istoriji vrati sadržaj, ali mi u istoriji ne vidimo otkrovenje boga, nego čoveka i samo čoveka!«

Nakon zbližavanja s Marxom ujesen 1844. godine, kad je počelo njihovo prijateljstvo za koje u Nekrologu Engelsu Lenjin reče »da ga ne pamti historija!« — Engels je nastavio s daljnom izgradnjom sada njegova i Marxova zajedničkog učenja, da bi nakon Marxove emigracije u London preuzeo na sebe mnogobrojne svakodnevne organizaciono-političke i druge poslove s ciljem da Marxa oslobodi za nesmetano proučavanje političke ekonomije. Engels je u to vrijeme prihvatio i Marxovu obavezu da piše za američke novine, financijski je pomagao Marxovu obitelj, skupljao materijal i davao Marxu dragocjene savjete u vezi s proble-

[1] Prvu pod naslovom »Karl Marx-novinar« objavili su »Školske novine« i »Prosvetni pregled«, Zagreb—Beograd, 1983, a drugu pod naslovom »Friedrich Engels-novinar« »Školske novine« i »Radničke novine«, Zagreb, 1985. godine.

Digitized by Google

mima iz ekonomije. Koliko su ti savjeti i eventualne korekcije u shvaćanju Marxu bile potrebne vidi se i iz njegove korespondencije s Engelsom koji je živio u Manchesteru. Konačno, Engels je zajedno s Marxom stvarao prvi tom »Kapitala«, a — kao što je poznato, sâm je dovršio i objavio posljednja dva toma ovog djela, bez kog bi teško bilo govoriti o marksizmu i novoj političkoj ekonomiji. Koliko je značenje bilo Engelsa u izgradnji nove doktrine vidi se i iz pisanja najvećih Marxovih i Engelsovih biografa (Mehring i Mayer) koji ističu da je u početku izgradnje marksizma i marksističke političke ekonomije »Engels bio onaj koji je davao najviše!«

Osim svega toga, Engels je stvorio i fundamentalna djela iz domena marksističke dijalektičko-materijalističke filozofije, kao što su: »Anti-Dühring«, »Dijalektika prirode«, »Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države« i »Ludwig Feuerbach i kraj njemačke klasične filozofije«, koja su aktuelna i danas, usprkos mnogim osporavanjima tokom dosadašnje marksističke i još više izvanmarksističke tradicije i filozofije. U tim je djelima Engels stvorio prirodno-filozofsku komponentu marksističke filozofije i tako pridonio osnaženju i razvoju prirodne nauke.

Posebno zanimljiva poglavlja nove knjige Dr Josipa Biškupa su upravo ona koja govore o toj Engelsovoj ulozi u stvaranju dijalektičkog materijalizma kao potke razvoju suvremenih prirodnih nauka. U tim poglavljima autor brani Engelsov doprinos od svih poznatih pokušaja osporavanja, kao što su: osporavanje Marxa pomoću Hessea, zatim osporavanja mogućnosti dijalektike prirode koja bi, po mišljenju protivnika, trebala konsekventizirati u ideji o egzistenciji univerzalnog subjekta izvan prirode, zatim pokušaji redukcije Engelsa kao teoretika pozitivizma, pokušaji ekonomske redukcije marksizma, histomat-redukcije itd. Posebno poglavlje govori o Engelsu i Slavenima. U tom poglavlju se autor suprostavlja predimenzioniranoj i često zloupotrebljavanoj antipanslavističkoj komponenti u Engelsa.

Konačno, nekoliko riječi i o autoru »Kontroverzija oko Engelsa«. Dr Josip Biškup je, kao što rekosmo, afirmirani marksista i već poznat našoj kulturnoj sredini po svojim ranijim djelima. Njegov jednostavan stil i lakoća pisanja omogućavaju da problematika kojom se intenzivno bavi niz godina postane bliska i širem krugu čitalaca bez posebne, u užem smislu stručne, filozofske naobrazbe. Stoga će njegova djela, među njima i ovo najnovije, dobro doći onima koji se tek počimaju baviti marksizmom, tj. učenicima i studentima, kao što će oni koji su već stasali u marksizmu u djelima Dr Josipa Biškupa naći niz novih ideja utemeljenih na iscrpnom poznavanju relevantnih autentičnih biografskih i historijskih činjenica.

Nina Čibo

Metodološki problem savremene istorije

(Saopštenja sa Okruglog stola održanog 17. i 18. decembra 1985. u Beogradu), Institut za savremenu istoriju, Beograd 1987.

Jugoslovensku istoriografiju, suočenu s mnoštvom »sopstvenih problema« (problemi izvora, metodologije, istorijske svesti, politizacije itd...) nisu mimoišla ni iskušenja što ih je donela sadašnja složena društvena situacija. I ona se našla u »vrtlogu pregrejanih odnosa, uzburkanih strasti, isparcelisanih nadležnosti, neusaglašenih ciljeva i protivurečnih interesa«. Inficirana je našim podelama uzduž i popreko. Prozivana i osuđivana. Opšta inflatorna kretanja postoje i u njoj.

Digitized by Google

Mnogo knjiga a malo dela. Dosta bezvrednih i »naučno praznih«. Poneke i »sumnjive«.

Mnoštvo problema opterećuje jugoslovensku istorijsku nauku, ali neka rešenja i stanja ne zavise samo od ljudi koji rade ili se bave ovom naukom. Neki od navedenih problema s kojima su istoričari suočeni stavljeni su na dnevni red opštejugoslovenskog skupa koji je krajem 1985. održan u Institutu za savremenu istoriju u Beogradu. Saopštenja sa ovog razgovora istoričara za okruglim stolom objavljena su u izdanju pomenutog Instituta pod nazivom »Metodološki problemi savremene istorije«, na blizu 300 stranica.

Skup i objavljivanje ove knjižice nastali su iz potrebe da se »teoretski rasprave nagomilana iskustva i pitanja metodološke prirode, jer jugoslovenskoj istoriografiji nedostaje konstantno teoretsko preispitivanje vlastitih rezultata. Nešto što se zove istorija jugoslovenske istoriografije, gotovo da ne postoji«. Pored toga »u poslednjih nekoliko godina istoriografiji su nametnuta u javnosti i neka pitanja nastala izvana, ali i unutar jednog njenog dela. Ona su u sredstvima javnog informisanja dobila veliki publicitet, veći nego rezultati celokupne jugoslovenske istorijske nauke od 1945. do danas. Razjašnjavanje nastale situacije životno se tiče, posebno, daljeg ugleda istoriografije savremene istorije kao dela jugoslovenske nauke, ali se postavlja i kao problem razjašnjavanja istorijske svesti jugoslovenskog društva u celini.«[1]

Razgovarajući, odnosno pišući o metodološkim problemima u izučavanju savremene istorije Jugoslavije (o izvorima i njihovoj interpretaciji, istorijskoj svesti, politizaciji istorijske nauke, pitanju naučne kritike itd...) istoričari su se složili da je naša istoriografija, iako je dala izvanredne rezultate u izučavanju naše bliže prošlosti (objavljeno je preko 3.000 dela), i dalje opterećena brojnim problemima. Na primer, u oblasti sinteze naša istoriografija došla je u ćorsokak« i to od zastoja u pisanju III toma »Istorije Jugoslavije«, koju sudeći prema njima, uskoro nećemo ni imati ne samo, mada prevashodno, zato što se teško i sporo dogovaramo i usaglašavamo oko toga,

[1] Problemi o kojima je bilo reči na skupu u knjizi su svrstani u sledeće celine:
— Metodološki problemi u izučavanju savremene istorije Jugoslavije i osnovni tokovi razvoja istoriografije 20. veka u Jugoslaviji u kojoj su obuhvaćeni referati dr Petar Kačavenda »Razvoj istoriografije savrmene istorije«, akademik prof dr Branislav Đurđev, »Istorija i društvo«; akad. prof dr Bogumil Hrabak, »Interpretacija istorijskih izvora kao faza tradicionalnog istorijskog metoda«; dr Zdravko Antonić, »Neka iskustva iz dosadašnjeg rada na istoriji NOB i revolucije«; prof. dr Janko Prunk, za antropološki pristup u našoj istoriografiji«; dr Smiljana Đurović, »Osnovni tokovi razvoja istoriografije 20. veka u Jugoslaviji«; doc. dr Nikola Cvetković, »Jedan primer koncepcije totalne istorije užeg regionalnog područja, sa osvrtom na metodološke aspekte«;
— Izvori za savremenu istoriju i njihova interpretacija (prof. dr Branko Petranović, »Fetišizam izvora i stvarnost«; dr Radomir Bogdanović, »Korišćenje nekih dokumenata u istoriografiji«; Bogdan Lekić, »Memoarska građa kao istorijski izvor«; dr Milovan Bosić, »Izvori za savremenu istoriju i njihova interpretacija«; Dr Rasim Hurem, »O mogućnostima korišćenja arhivskih izvora«, dr Slobodan Milošević, »Zapažanja o korišćenju izvora za savremenu istoriju«; dr Đorđe Milanović, »Za temeljitije izučavanje klasnih borbi u Kraljevini Jugoslaviji«;)
— Istorijska svest i istorija (dr Slobodan Branković, »Savremena istorija između ideološke opsene, metodološke tehnike i teorijskog promišljanja«; dr Miroljub Vasić, »Zadaci savremene istorije, naučna kritika, istorijska svest i pitanje istorijske distance«; dr Slavoljub Cvetković, »Istorijska svest i istorijska nauka«; mr Biljana Kašić. »Povijesna svijest i suvremena historijska znanost«: mr Momčilo Pavlović, »Neki problemi u vezi sa izučavanjem posleratnog razvitka jugoslovenskog društva«;)
— Politizacija istoriiske nauke (prof. dr Nedim Sarac, »Istorijska nauka i politika«; dr Zorica Stipetić, »Prilog raspravljanju o politizaciji historje«; dr Dušan Biber, »Kome mi to govorimo?«; mr Igor Graovac, »Komunistička politizacija historiie — nužnost, potreba, cilj«: dr Branislav Gligorijević, »Pojavni oblici politizacije istorije«;
— Pitanje naučne kritike (akad. prof. dr Branislav Đurđev, »O angažovanosti istoriiske nauke«; dr Radovan Radonjić, »Naučna kritika u istoriografiii. dr Bosiljka Janjatović, »Znanstvena kritika u historiografiji«; dr Dževad Juzbašić, »O nekim pitaniima naučne kritike«; dr Momčilo Zečević, »Nekoliko napomena o stručnoj kritici u našoj istoriografiji«; Dušan Živković, »Pitanje naučne kritike«; Vićentije Đorđević, »O naučnoj marksističkoj kritici u istoriografiji danas«;
— Problemi istorijske distance (dr Dragoljub S. Petrović, »Istorija socijalističke Jugoslavije u svetlu teorije distance«).

Digitized by Google

i što se oko te istorije »biju bitke sa drugih terena«, nego i zato što se veći deo jugoslovenskih istoričara bavi političkom istorijom dok su zapostavljena istraživanja ekonomske i kulturne istorije, bez čega, naravno, sinteza ne može biti potpuna. Pored toga »u našoj istoriografiji postoji otvoren sukob između predstavnika subjektivističkog pravca (da sinteze mogu raditi samo pojedinci a ne timovi naučnika), i drugog pravca, čiji predstavnici zastupaju shvatanje da veoma složene procese savremene istorije moraju izučavati timovi naučnika (S. Đurović, str. 60). I sam timski rad opet ima dve varijante: varijanta tzv. autorskog timskog rada kad se pojedini autori zaduže da napišu istoriju određenog vremenskog perioda pa se ti delovi objedine (pr. Pregled istorije SKJ iz 1963) i, varijanta »timskog pristupa u totalu« u kojoj se »unutar hronološke podele vrši problemska podela i zadužuju ljudi koji najbolje mogu da sintetizuju određenu istorijsku pojavu. Gotovi tekstovi se daju na kolektivnu recenziju celom timu, da bi se onda ti tekstovi usaglašeni ponovo raspravljali u timu. (Primer ovakvog rada ima u nedavno objavljenoj »Istoriji SKJ«).

Na skupu je pomenuta i podela jugoslovenske istoriografije na tzv., »institutsku« koju karakteriše tematski rad na projektima istorije naroda i narodnosti Jugoslavije u 20. veku, ukidanje istorijske distance kao hronološke distance i pretežno izučavanje političke istorije; i, tzv. »Katedarsku istoriografiju koju »više odlikuje naučno interesovanje za ranije istorijske periode i koja u jednom svom delu zagovara istorijsku distancu kao hronološku distancu, pa iz toga onda proističe i negiranje istoriografije savremene istorije kao nauke« (S. Đurović, 56).

Što se tiče pitanja izvora za savremenu istoriju i njihove interpretacije učesnici okruglog stola su isticali nedostatak izvora, nedostupnost njihovog korišćenja (razne dozvole, odobrenja, subjektivno ocenjivanje šta se sme a šta se ne sme dati pojedinim ili svim istraživačima itd...), nesređenost izvora i njihova razbacanost tj. zadržavanje arhivskog materijala u ustanovama koje za to nisu ovlašćene po zakonu, nehajnost u čuvanju građe i drugo. Pominjane su i privatne zbirke dokumenata koje poseduju pojedinci.

Posebno je bilo reči o memoarskoj građi kao istorijskom izvoru (memoari, zapisi, dnevnici, sećanja i sl.) koje treba kritički ocenjivati.

Veći problemi od ovih nastaju u interpretaciji izvora za savremenu istoriju. Istorije kao nauke nema ako ne počiva na izvorima no i »fetišistički odnos prema izvorima jednog porekla nije legitiman postupak u radu istoričara ukoliko ispušta kritičku dimenziju pretresa drugih izvora i stvarnosti. Fetišistička strana sadržajne strane izvora jedino se može razgrnuti ukrštanjem raznovrsnih izvora i primene poruka sadržanih u izvorima« (B. Petranović, 69)... Relevantne istorijske sadržaje takođe treba odvajati od deklarativnih proklamacija, patetičnih istupanja i ceremonijalno-protokolarnih stavova čija je vrednost mnogo manja ali i ne beznačajna.

Iako su ova načela nesporna ipak se javljaju kontroverzna tumačenja oko nekih pitanja kao npr. odnos KPJ — Kominterna; određenja prema navodnom permanentnom i faktičkom antifašizmu četničkog pokreta Draže Mihailovića i druga.

Do (zlo)upotrebe dokumenata dolazi i kad pojedini autori, obično učesnici određenih događaja, da bi »potkrepili svoja viđenja i pamćenja i u njima razne teze, pretpostavke, ocene i zaključke, upuštaju se u istoriografske obrade, koristeći i arhivsku građu« (M. Bosić, 108). Tako se ti autori-memoaristi udaljavaju od svojih sećanja i na fragmentarno odabranim dokumentima se upuštaju u istoriografske i dokumentarne obrade koje se neuspešno završavaju i nastaju »hibridne publikacije«, koje služe za izražavanje vlastitih nezadovoljstava ili

Digitized by Google

svođenje ličnih računa. U ovim publikacijama »gubi se, pre svega, kvalitet sećanja, njihova izvornost i autentičnost i objektivnost, a nespretnim ili nestručnim postupcima sa građom ne doprinosi se boljoj i svestranijoj spoznaji minulih događaja«. (isti, 109)

Istorijska svest i istorija: »Istorija je previše prisutna u našem javnom životu s nekim negativnim prizvucima, a trebalo bi da bude što prisutnija sa svojim humanističkim porukama i poukama kao »magistra vitae est«. »Silovanje« istorije negativno se odražava na istorijsku svest, jer je istorija sve prisutnija u životu savremenog čoveka koji je njen jedini tvorac, a ona sama suština njegove prirode i sastavni deo njegovog bića i što ne pripada samo prošlosti već je uvek prisutna i u sadašnjosti, ona ulazi u konstitutivne temelje svakog društva, našeg posebno, i nerazdvojni je deo njegove svesti i zbog toga uvek utiče i na sadašnjost i na budućnost«. U vezi s tim »istoričari su, naravno ako je reč o pravim naučnim radnicima — javni radnici, a to znači i društveno-politički radnici, i kao takvi moraju biti odgovorni za ono što rade, odnosno pišu i da zato ne smeju biti ni mitolozi prošlosti, a isto tako ni apologete ni prošlosti ni sadašnjosti ma kakve one bile, već naučni radnici, koji polazeći od istorijskog metoda moraju izučavanje i interpretaciju prošlosti da čine bez bilo kakvih predrasuda (nacionalnih, klasnih, ideoloških) da u onom što je bilo otkrivaju i ono buduće i to iznose na videlo u oštrom kritičkom osvetljavanju kao naš sadašnji putokaz i istinu i tako doprinose oblikovanju istorijske svesti oslobođene svih jednostranosti i površnih projekcija složenih i protivurečnih zbivanja (M. Vasić, 162).

Zato što je savremena istorija uvek deo političke svesti društva, odnosno politička svest ne postoji odvojeno od istorijske, istorijska svest uvek ima značajnu ulogu u oblikovanju nacionalne svesti i političkog mišljenja. Istoričari se zato moraju boriti protiv razvijanja i jačanja iracionalne svesti o našoj prošlosti (koju je mnogo lakše stvoriti nego ispraviti njene negativne posledice, i, protiv »neistorične ideologizacije pojava u prošlosti pa čak i kada su te pojave i pokušaji dobronamerni, a i toga smo imali, pogotovu kada je u pitanju naša revolucija i komunistički pokret u celini«. Razvoj istorijske nauke, a time i racionalne istorijske svesti, najbolja je odbrana od ekspanzije iracionalne svesti, koja pretežno dolazi preko istorijske publicistike.

Politizacija istorijske nauke: Politizacija istorijske nauke tesno je povezana sa opštim stanjem u društvu. Što je društvena situacija bila teža to su istoriografske interpretacije bile politizovanije, imajući izvorišta ili podsticaje koji su dolazili od zvanične politike ili od onih koja su izražavala neka opoziciona stanovišta. Sa prvim izvorištem ne bi trebalo »brkati živu zainteresovanost Partije za svoju istoriju i ta se zainteresovanost možda pogrešno tumači i kao težnja da se uspostavi jedan ideološki kišobran nad nekim događajima iz bliske prošlosti, koji se još uvek tumače ideološkim parametrima dokumenata onog vremena. Zbog toga takve neadekvatne ocene postaju predmet politizacije«. (B. Gligorijević, 215)

Politizacija najviše dolazi do izražaja u sferi nacionalnih odnosa, pogotovu onda kada se u društvu jave tendencije o isticanju i preuveličavanju posebnih nacionalnih interesa. Tada se po svaku cenu istražuju etnogeneze koje treba da pokažu kako jugoslovenskim narodima ni istorija nije zajednička, da istaknu posebnosti i dokažu državnost i pre doseljavanja na ove prostore, i nepostojanje društvenih veza među ovim narodima. Zato što se polazi od »svog« posebnog »državnog« ili užeg interesa zato se dešava da su istorijske ocene o jednom istom događaju različite od republike do republike odnosno pokrajine. U tom smislu politizacija istorije u sferi nacionalnog redovno je usmerena pro-

Digitized by Google

tiv nekog na ovim prostorima ili bolje reći »ona je protiv svih, pa u suštini i protiv svojeg vlastitog naroda u čije ime formira iskustvo i zahteve«. (Z. Stipetić, 198) Suprotnu krajnost u ovom pogledu predstavlja slepo afirmisanje i dokazivanje nečega što nije postojalo a želeli bismo da je postojalo. Nema razloga da jedan istoričar razmešta, zataškava, prekraja i poravnava one koji se niti mogu niti trebaju poravnavati, služeći trenutnim potrebama i željama politike ili drugih interesa. O prošlosti se ne možemo samoupravno sporazumevati i društveno dogovarati. Ona je takva kakva je bila i bolje je da je istinito prikažemo i objasnimo da se ne bi ponovila. *Mogli bismo i u istoriji tražiti malo više onog što nas je spajalo umesto onoga što nas je razdvajalo.*

Na kraju, politiziraju se i one teme koje nisu ni dovoljno ni produbljeno naučno istražene (odnos KPJ — Kominterna, problem nacionalnih odnosa ili tzv. srpske hegemonije između dva rata, uloga pojedinih istorijskih ličnosti itd...).

Pitanje naučne kritike: Istoričari su se složili da je naučna kritika u istoriografiji ispod svakog nivoa i za svaku kritiku. Naučnoj kritici treba vratiti poljuljani ugled i učiniti je »uistinu stvaralačkom komponentom«. Istoričari se moraju angažovati u razvoju marksističke kritike uopšte, prevladavanju dveju neprihvatljivih tendencija — da se naučna kritika zameni političkom ali i da se naučna kritika proglasi svetom i nedodirljivom za bilo koga izvan usko shvaćene sfere nauke, a pogotovo za političare. Treba se boriti za humanu ali i bezpoštednu kritiku uz uvažavanje naučnih principa. Istoričari moraju započeti, ali sami svakako ne mogu dobiti sve bitke za afirmaciju naučne kritike. Potrebna je pomoć progresivnih snaga društva, i moralna i materijalna.

U ovom kratkom tekstu naznačeni su samo neki od problema o kojima je bilo reči na pomenutom skupu i koji su se našli u ovoj nevelikoj knjižici. Mnoga pitanja još su otvorena, problemi definisani i ponuđena rešenja. I istoričari su opisivali stanje i probleme. Radi se o tome da se to stanje promeni. Mada najviše od samih istoričara, promene zavise i od šire društvene zajednice.

Momčilo Pavlović

Digitized by Google

Pregled sadržaja u 1987. godini

1

Branislav Šoškić

Osnovni problemi naše ekonomske politike i privrednog sistema 3

Stipe Šuvar

Marginalije o sociologiji razvoja i ekonomiji rasta 27

Ćazim Sadiković

Dijalektika odnosa između države i samoupravljanja 61

Nedžad Bašić

Federalizam i nacionalne slobode 70

Duško Vasić

Budućnost kao projekcija prošlosti 94

Slavoljub Popović

Izvoz »prljave tehnologije« iz razvijenih u nerazvijene zemlje 104

Osvrti

Leon Geršković

Sistem stambenih odnosa 114

Digitized by Google

2

Dragutin Marsenić
Ljudski i materijalni uslovi privrednog razvoja Jugoslavije 3

Rosa Andžić
Intenzifikacija proizvodnje — ključni problem ekonomskih procesa 39

Radoš Smiljković
Savez komunista između klasnog i nacionalnog 60

Riste Ljubotenski
Odraz društvene krize na idejnu svest i političku aktivnost radničke klase i njene avangarde 76

Snežana Filipović
Reintegracija radnika povratnika i njihovo uključivanje u nacionalnu privredu 88

Mijat Šuković
Reforme u socijalističkim zemljama — istorijski put i uslov razvoja socijalizma 101

Osvrti

Borislav Bijelić
U kom pravcu mijenjati ZUR 122

Tomislav Bandin
Fetišizam krize

Danilo Tomić
Proizvodnja hrane — barijera svetskog privrednog ravoja 135

Inostrani prilog

Anatolij Pavlovič Butenko
Koncepcija ubrzanja — njena suština i putevi realizacije 142

Digitized by Google

3

Socijalistička demokratija i Savez komunista

Miloš Nikolić
Socijalizam, demokratija, Savez komunista Jugoslavije 3

Vukašin Lončar
Suština poruka XIII kongresa SKJ 20

Prvoslav Ralić
Demokratija nije cilj za sebe 29

Atila Sam
Objektivna uslovljenost demokratizacije 33

Radovan Radonjić
O klasnoj dimenziji demokratizacije odnosa u SK 37

Risto Kilibarda
Primena samoupravnih regula 41

Nijaz Duraković
»Medveđa usluga« staljinizma 48

Radoš Smiljković
Interesi, klasni pokret u optici Marksa i sledbenika 53

Fuad Muhić
Kako se osloboditi dogmatskog nasleđa 66

Dušan Dragosavac
Zašto antikomunisti poistovećuju marksizam i socijalističke revolucije sa staljinizmom 70

Mira-Ljubić Lorger
Nemamo teoriju prelaznog perioda 77

Zdravko Tomac
Naš cilj nije građanska, nego socijalistička samoupravna demokracija 81

Svetislav Stojakov
Kritika kritike 94

Milija Komatina
Kome treba fakultativna demokratija 99

Dragan Mrkšić
Tri strateška zadatka 103

Zoran Vidojević
Gde smo u pogledu demokratizacije? 110

Branko Caratan
Programi nisu do kraja definirani 117

Marijana Pajvančić
Učešće delegacije u odlučivanju 122

Osvrti

Dušan Pekić
Mogućnost strategijskog iznenađenja i mere za njegovo sprečavanje u koncepciji opštenarodne odbrane 127

Branislav Ribar
Kompjuterski sindrom 136

Digitized by Google

4

Najdan Pašić

Hipertrofija normativizma u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja: uzroci i posledice 3

Nacija i nacionalizam

Radoslav Stojanović

Nacionalni interes, socijalizam i internacionalizam 14

Stipe Orešković

Komunizam i nacija 27

Risto Kilibarda

Hipoteze o izvorima nacionalizma u nas 64

Dušan Janjić

Nacija i država 74

Međunarodni odnosi

Ranko Petković

Jugoslavija i kriza na Bliskom istoku 95

Reagovanja

Dragoje Žarković

Kritika bez osnova 108

Osvrti

Miroslav Milojević

Osnovni značaj male privrede i elementi njene politike 111

Vesna Miladinović

Društvena svojina — pojam i osnovni problemi 124

Digitized by Google

5

Stipe Šuvar

Aktuelna pitanja idejne borbe Saveza komunista Jugoslavije za razvoj socijalističkog samoupravljanja i socijalističke demokratije 3

Milan Kučan

50 godina ostvarivanja Čebinskog manifesta 52

Džemal Sokolović

Protivurječnosti ekonomske strukture jugoslovenskog društva 85

Vladimir Milanović

Birokratizam i etatizam u savremenom jugoslovenskom društvu 118

Branko Prnjat

Kulturna politika i bogatstvo ljudskih potreba 137

Digitized by Google

6

Hamdija Pozderac

Bespartijska demokratija kao politički ideal 3

Miladin Korać

Aktuelne dileme o tržištu radne snage i tržištu kapitala u Jugoslaviji 18

Nikola Stefanović

Federacija kao društveno politička zajednica i struktura Skupštine SFRJ 67

Đuro Medić

Predmeti i zadaci studija savremene ekonomske misli 85

Komentari

Marko Lolić

Vrijeme odgovora i odgovornosti 103

Osvrti

Dinko Medić

Naznake o sukobljenosti samoupravljanja i birokratije 111

Reagovanja

Tomislav Nikolić

(Zlo) Upotreba Marksa 118

Digitized by Google

7 — 8

Marko Orlandić
Ostvarivanje stavova SKJ o razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu i dalji zadaci 3

Stanko Stojčević
Socijalističko samoupravljanje je jedini naš historijski put 23

Sergej Krajger
Dugoročni program ekonomske stabilizacije u svetlu aktuelnih problema društveno-ekonomskog razvoja 37

Šta menjati u ZUR-u

Milija Komatina
Mogu li se kako usaglasiti principi samostalnosti i jedinstva 56

Inga Kraljević
Problem odgovornosti za ostvarivanje društvenog vlasništva i izmjene i dopune ZUR-a 65

Dragutin Marsenić
Realnosti dati prioritet nad vizijama 74

Dobrica Sarić
Brže ispravljati greške 86

Mijat Šuković
Ne bilo kakve, već kvalitetne promene 97

Ljubomir Madžar
Promene ZUR-a kao komponenta institucionalnog prilagođavanja jugoslovenske privrede 118

Miodrag Zečević
Blokiran društveni sistem 132

Ivica Prga
Od krize do realnog društva rada 138

Đorđi Caca
Zašto ne funkcioniše sistem odgovornosti 144

Komentari

Mirko Arsić
Poverenje koje treba da se potvrdi u praksi 151

Godišnjice

Dobrosav Bjeletić
Aktuelnost Gramšijeve koncepcije komunističke avangarde i društvene hegemonije radničke klase 156

Digitized by Google

9

Najdan Pašić

Od partijsko-državnog monolitizma ka pluralizmu samoupravnih interesa 3

Mijat Šuković

Predsedništvo SFRJ — jugoslovensko po načinu izbora i odgovornosti 17

Dragutin Marsenić

Dugoročni trendovi u razvoju najvažnijih oblasti jugoslovenske privrede 29

Rosa Andžić

Krizni ekonomski uslovi privređivanja 67

Atila Sam

Empirijski uvid u proces idejno-političkog osposobljavanja komunista u OOSK u SAP Vojvodini 82

Šta menjati u ZUR-u

Gojko Rikalović

Neadekvatnost predloženih promena 92

Međunarodne teme

Zoran Stanojević

Ekonomski razvoj sandinističke Nikaragve 98

Osvrti

Branislav Ribar

Administracija između nužnosti i balasta 116

Ivan Pavić

Vrhunski sport danas, jučer, sutra 122

Digitized by Google

10

Boško Krunić

Istorijski smisao i značaj dolaska i delovanja Josipa Broza Tita na čelu KPJ (SKJ) 3

Kiro Hadži Vasilev

Nacionalni odnosi u uslovima socijalističkog samoupravljanja 18

Dušan Ičević

Savremeni smisao jugoslovenstva 47

Ivica Josipović

Geneza krizâ savremenog jugoslovenskog društva 59

Svetislav Stojakov

Neka aktuelna pitanja nastave marksizma u srednjoj školi i marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja u Savezu komunista 70

Međunarodne teme

Petar Bošković

Kraj reganizma ili reganizam i posle Regana 87

Osvrti

Dušan Janjić

Napomene o revolucionarnom kontinuitetu 102

Digitized by Google

11

Marko Orlandić

Tendencije u međunarodnim odnosima i položaj Jugoslavije 3

Dušan Dragosavac

Ustavnost i zakonitost 18

Tribina

Ekonomske zakonitosti i društveno usmeravanje privrednih tokova 32

Žarko Papić

Strukturne promene i planiranje 35

Zoran Popov

Privredni sistem i efikasnost funkcionisanja jugoslovenske privrede 43

Ivan Stojanović

Delegatski sistem, Ustav, Zakon o udruženom radu — rešavaju li probleme nužnosti društvenog usmeravanja ekonomije 58

Dragoje Žarković

Odnos politike prema ekonomiji u socijalizmu 75

Teorijsko nasleđe

Miloje Petrović

Gramšijeva kritika materijalističke metafizike 78

Socijalizam u svetu

(Cavtat '87)

Nadežda Radović

Socijalizam, nacije, međunarodna saradnja 88

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA 500.— DIN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Digitized by Google

U.C. BERKELEY LIBRARIES
C006762047
Digitized by Google

Digitized by Google